Hungary

MAGYAR KÖZJOG.

(MAGYAR ÁLLAMJOG.)

TÁRGYALJA:

KISS ISTVÁN,

JOGTUDOR, KÖZ- ÉS VÁLTÓÜGYVÉD, HABILITÁLT EGYETEMI MAGÁNTANÁR, NYILVÁNOS RENDES JOGTANÁR EGERBEN.

HARMADIK KIADÁS.

— *Nagyrészben átdolgozva; s a legujabb törvényekkel bővitve.* —

EGER.

AZ ÉRSEK-LYCEUMI KÖNYVNYOMDÁBAN.

1886.

ELSŐ RÉSZ.

A magyar államjog fogalma, forrásai, segédtanai s irodalmának vázlata.

1. §. A közjog és államjog, különösen pedig a magyar államjog fogalma.

I. Az államra mint szerves testre (organismusra) s általában az állami jogviszonyokra vonatkozó jogszabályok foglalatja: közjognak, vagy nyilvánjognak neveztetik; ellentétben az államnak magánjellegű jogaira s kötelességeire, valamint általában a magán személyeknek egymás iránti viszonyaira, vonatkozó jogszabályokkal, melyek a magánjogot képezik. A közjog, a szerint, a mint az állami jogviszonyok az államnak kül- vagy belételét illetik, két főágra szakad; ezek: 1) a külső közjog, vagy nemzetközi jog, mely az államok egymásiránti jogainak és kötelességeinek foglalatja: 2) a belső közjog, mely az állam intézményeinek, továbbá az állam s polgárai közti jogviszonyoknak foglalatja. A belső közjog, (némelyek szerint államjog a szó tágabb értelmében) megint több ágra oszlik; ezek közül a tételes (positiv) jog terén kiválóbbak a következők: 1) az államjog, mint az állam alkotmányának s általános kormányzati jogszabályainak összesége; 2) a közigazgatási jog, (közigazgatási törvényisme) mint a kormányzat részleteire is kiterjedő jogszabályok foglalatja, 3) a rendészeti jog, vagyis az állam rendészeti jogszabályai, melyek egyébiránt sok államban (így hazánkban is) a közigazgatási jog részeként tekintetnek, 4) a pénzügyi törvényisme, vagyis az állam pénzügyi törvényei és szabályai; 5) a büntetőjog, mely a büntető hatalom tárgyaira s gyakorlatára vonatkozó jogszabályokat tartalmazza. [1])

II. A magyar államjog alatt: a magyar állam alkotmányának s általános kormányzati jogszabályainak foglalatját értjük. Más szóval: a magyar államjog azon törvények s egyéb jogszabályok összesége: melyek hazánkban az államhatalom s az állampolgárok közt létező közjellegű (nyilvánjellegű) jogviszonyokat meghatározzák; vagyis egyrészről a magyar királynak az uralkodásra és kormányzásra vonatkozó jogait s kötelességeit, más

[1]) Sajnos, hogy nálunk a nyelvszokás, az „államjog" kifejezés helyett a sokkal tágabb értelmű „közjog" elnevezést hozta használatba; ekkép az államjog, mely a közjogoknak csak egyik ága, nálunk rendszerint a sokkal tágabbkörű „közjog" névvel jelöltetik.

részről pedig a magyar nemzetnek politikai és polgári jogait s állampolgári kötelességeit állapitják meg. Ezen jogszabályok rendszeres előadása, vagy rendszeres foglalatja: a magyar államjog tárgyi értelemben vett tudományának, — azok rendszeres ismerete pedig: a magyar államjog alanyi értelemben vett tudományának neveztetik.

2. §. *A magyar államjog forrásairól általában.* [1])

I. Kutfőknek vagy jogforrásoknak, a jogélet azon nyilatkozatait nevezzük, melyek a jog elveit és tételeit tartalmazzák; egyszersmind pedig ezeknek megismerésére s bebizonyitására eszközül szolgálnak.

II. A magyar államjognak forrásai, melyekből ezen államjog képződött s az ismertetésnél meritendő: A) irottakra és nemirottakra, B) közösekre és különösekre oszthatók fel.

A) Irott források, melyek irott alakban állapitották meg (hozták létre) s illetőleg tartalmazzák az idevágó jogszabályokat. Ily irott források: 1) az államjogi tartalmú törvények; különösen a magyar állami s a magyar országos törvények, továbbá Erdélynek a különállás idejéből való törvényei, s Horvát- Szlavonországnak 1868. óta az autonomia korlátai közt létesült külön törvényei; 2) az államjogi diplomaticus (okleveles) szerződések; 3) az államjogra kiható kir. kiváltságlevelek (privilegiumok); 4) a statutumok; különösen: az önkormányzati testületek, most kiválólag a törvényhatóságok, ide vonatkozó szabályai; valamint a magyar országgyülés mindegyik házának házszabályai is, legalább bizonyos tekintetben; és 5) némely kormányrendeletek.

Nem-irott források, — melyek rendszerint nem irott alakban hozták létre a magyar államjog szabályait, vagyis melyek az életben nyilvánuló jogképzés (szokás, törvényszéki gyakorlat) eszközei, — a következők: 1) a szokás, s ezzel 2) Verbőczy Hármaskönyve, mely utóbbi egyébiránt nem pusztán szokásjogi gyüjtemény, hanem egyéb jogforrásokból is meritett s tudományosan feldolgozott anyagot tartalmazó jogkönyv; 3) bizonyos tekintetben a törvényszéki gyakorlat; különösen: a személyes szabadság körüli elvekre nézve a büntetőtörvényszéki gyakorlat; az országgyülési képviselőválasztási jog körül pedig a kir. Curiának idevonatkozó döntvényei.

B) Közös jogforrásoknak azokat nevezzük, melyek a magyar államban egyetemes érvényüek; különös jogforrásoknak pedig azokat, melyek csak részleges érvénynyel birnak, vagyis az államnak csupán egyes részeire terjednek ki.

Függelék. Mind a közös, mind a különös jogforrások, a fentebb emlitettek szerinti felosztás mellett: vagy irottak, vagy nem-irottak. Ennélfogva a magyar

[1]) Jony: Comm. historico-jur. de origine et progressu juris hunno-hung. Hajnik: Hist. jur. hung. Fleischhacker: Hist. juris hung. Decsy: De ortu jurisprud. hung. Kelemen: Hist. juris hung. Szlemenics: Magyar törvények történetirása. Markovics: Dissert. de fontibus juris hung. Cziráky: Jus publ. Wenzel: Magyar magánjog.

államjog forrásait igy is szokás felosztani: 1) közös irott jogforrások, 2) közös nem-irott jogforrások; 3) különös irott jogforrások s 4) különös nem-irott jogforrások.

1) Közös irott jogforrások: a) a magyar állami törvények, b) az okleveles szerződések, c) a kormányrendeletek, — mennyiben az egész magyar államra kiterjedő hatálylyal birnak.

2) Közös nem-irott jogforrások: a) a szokás, s ezzel b) Verbőczy Hármaskönyve, c) a törvényszéki gyakorlat, — mindezek a fentebb emlitett értelemben.

3) Különös irott jogforrások: a) Erdélynek a különállás idejéből való törvényei; — melyek egyébiránt Erdélynek Magyarországba történt bekeblezése óta, csekély kivétellel, már csak jogtörténeti jelentőséggel birnak, gyakorlati érvény nélkül, — b) Horvát- Szlavonországoknak saját országgyülésökön, az autonomia korlátai közt, 1868. óta létrejött külön országos törvényei; c) a kormányrendeletek, mennyiben az állam egyes részeire korlátolt érvénynyel bocsáttattak ki; pl. a bánsági határőrvidék polgárositása alkalmával kiadott kir. és miniszteri rendeletek; d) az önkormányzati testek s különösen a törvényhatóságok szabályai (statutumai), a) a kir. kiváltságlevelek.

4) Különös nem-irott jogforrások: a törvényhatóságoknak, Fiuménak s a társországoknak jogérvényes gyakorlata; valamint egyéb helyhatóságok testületi gyakorlata, — mely azonban inkább csak a közigazgatási jog szempontjából bir jelentőséggel.

3. §. *A törvények; különösen ezeknek s az alaptörvényeknek fogalma.*

I. Alkotmányunk értelmében törvénynek, — s különösen magyar állami s magyar országos törvénynek, — az oly irott jogszabályt nevezzük, mely egyrészről a törvényes módon összegyült országgyülésen az érvénynyel biró alkotmányos tárgyalási formák mellett állapittatott meg, más részről a törvényesen megkoronázott király által szentesitve, továbbá kir. pecséttel ellátva s a kellő módon kihirdetve lett.

Ezek a törvény fogalmának annyira lényeges kellékei, hogy pl. Werbőczy Hármaskönyve — habár a törvényesen egybegyült országgyülésen elfogadva s a törvényesen megkoronázott király (II. Ulászló) által szentesitve lőn: mégis a kir. pecsét hiánya s a kihirdetés elmaradása miatt törvénynek nem tekinthető;[1] —

[1] A törvénynek fogalmát államjogunk legnevezetesb irói is hiányosan adják elő. Államjogi iróink idevonatkozólag rendszerint csak azt emelik ki, (a mit a Hármask. II. r. 3. czime s az 1791: 12. t. cz. mond), hogy a törvényesen megkoronázott királynak s a törvényes országgyülésnek együttes megállapodása, s ezzel a kir. szentesités szükséges. Csak kevesen emelik ki a kellő módon való kihirdetést, mint a törvény kellékét; még kevesebben fektetnek sulyt a kir. pecsétre, mint lényeges kellékre, mivel talán a szentesités alatt a kir. megerősitéssel együtt a kir. pecsét ráadását is értik. Pedig már Verbőczy e kettő közt különbséget tett; ő ugyanis, Hármaskönyvének 1517-ben Bécsben megjelent első kiadásához irt előszavában kiemelvén, hogy munkája a király részéről teljes megerősitést nyert, a kir. pecsét kivételével („dempta duntaxat sigilli appensione), ezzel tanusitja, hogy már az ő korabeli magyar közjog szerint is a kir. pecsét a törvénynek egyik lényeges kellékét képezte. Ugyancsak Verbőczy emlitett előszavából következtethetni, hogy a törvénynek akkor egyik lényeges kelléke volt az is, miszerint a törvény kihirdettessék, illetőleg a törvényhatóságoknak megküldessék s ott is kihirdettessék; ide vonatkozó megjegyzései lényegileg azt tartalmazzák, hogy munkája egy-egy példányát a király meg akarta küldeni a vármegyéknek, de ez, a sok példányban való lemásolás nehézségei s a királynak Bécsbe történt elutazása és aztán bekövetkezett halála miatt elmaradt. — Egyébiránt van egy törvényünk is

de különben, a szokásjog szempontjából s a törvényhozásnak reá történt hivatkozásai folytán is jogforrást képez, a mint még alább látni fogjuk.

II. A törvények nálunk, egyenkint, — rendszerint, — törvényczikkeknek szoktak neveztetni.

III. A törvények közül azok, melyek az alkotmány alapelveit s az ország lényegesb államjogi intézményeit állapitják meg: alaptörvényeknek vagy sarkalatos törvényeknek neveztetnek, — mintegy annak kifejezéseül, hogy az alkotmány rajtuk mint alapokon nyugszik, s körülöttük mint sarkok körül forog; minélfogva megdöntetésök által maga az alkotmány is kiemeltetnék és kiesnék sarkaiból, elvesztené alaposzlopait.

4. §. *Folytatás. Különösen: a kir. végzemények.*

I. Az emlitett módon egy-egy országgyülésen keletkezett törvények (illetőleg törvényczikkek) összesége: — mint ugyszólván egy-egy csomagja a törvényeknek, — rendszerint s főkép V. László óta kir. bevezetéssel és záradékkal ellátva, együttesen „királyi végzemény"-nek (Decretum Regis), olykor pedig „országos végzemény"-nek (Decretum Regni) neveztetett. Ugyanezen elnevezések, melyeket Verbőczy is (Hármask. II. r. 3. cz. alatt) emlit, az 1848-ig s 1867-ig terjedő törvényeinkre gyakran most is használtatnak.

II. Ezen elnevezés 1848-ig általánosan divatozott. Sőt az 1867. évi törvényeket is némelyek (igy Récsi) „kir. végzemények" czime alatt foglalják össze; még pedig az 1867. évi 1—12. t. czikkeket I. Ferencz József első végzeményének, a többi 1867. évi t. czikket pedig ugyanezen király 2-ik végzeményének mondják. Ez — habár az 1867-iki törvényeket rendszerint csak egyes t. czikkek alakjában szokás idézni, — annyiban igazolt, mivel azon törvények, a fentebb ismertetett módon, különben pedig két csoportban, s mindegyik csoport egy-egy kir. bevezetéssel és záradékkal ellátva, lettek szentesitve és kihirdetve. Azonban 1868. óta (3. t. cz.) minden egyes törvény, külön kir. bevezetéssel s záradékkal szentesittetik, — a már azelőtt is hosszabb idő óta használt „törvényczikk" czime alatt; s ezen törvényekre a „végzemény" (kir. vagy országos decretum) elnevezés már nem alkalmaztatik. — (Erről bővebben a törvények idézésmódjánál szólunk.)

Verbőczy korából s épen az ő Hármaskönyvének a király által történt szentesitése évéből, mely t. cz. szintén azt mutatja, hogy a törvény kellékeül tekintetett annak királyi pecséttel való ellátása s a kihirdetés, illetőleg a törvényhatóságok részére megküldése; e törvény az 1514: 63. t. czikk, mely igy szól: „Az összes decretumok valahára igazittassanak ki s az ország irott jogait a kir. felség azonnal olvastassa fel s a felolvasottakat erősitse meg; a megerősitetteket s megpecsételteket pedig az ország minden egyes megyéjének megküldeni méltóztassék." Sőt már az 1471. évi törvények, az azonévi 31. t. czikk szerint, minden vármegyének megküldetni rendeltettek.

5. §. *Folytatás. Különösen: a törvénygyüjtemények; a „Corpus juris“ vagyis a régi törvénytár, s az „Országos törvénytár“ czimű uj törvénytár.*

I. Hazai törvényeinkből, minden valószinüség szerint már az Árpád-kori királyok idejében is, egyesek magánszorgalma gyüjteményeket hozott létre; ilyenek különösen a 15-ik század óta nagyszámmal készültek.[1]

A törvények hivatalos és közhitelességű gyűjtésére is már évszázadokkal ezelőtt történtek készületek (1504: 31.), mely gyüjtés a törvényhozás által többször sürgetve lőn (1507: 20., 1514: 63., 1525. évi hatvani 32., 1527: 3.), de eredménytelenül, s elvégre a régibb törvé:.yek magángyüjteményeiben nyugodott meg a törvényhozás is.

A kézirati magángyüjtemények közül, Ilosvay egri préposté, a 16-ik század közepe táján különös hirben állott (egy példánya a bécsi cs. udv. könyvtárban van). Az első nyomtatott gyüjteményt pedig ugyanazon században Zsámboky János tette közzé, midőn 1581-ben Bonfin történeti müvének általa Frankfurtban eszközölt uj kiadásához függelékül az 1481-ig alkotott törvényeket csatolta. Ezt követte 1584-ben egy egészen önálló nyomtatott törvénygyüjtemény, melyet Mossóczy Zakariás nyitrai és Telegdy Miklós pécsi püspökök Nagyszombatban tettek közzé, s mely az 1583. évig terjed.

II. Az utóbb emlitett gyüjtemény alapján s a későbbi törvénykiadások felhasználásával, valamint Verbőczy Hármaskönyvének s egyéb mellékleteknek is odacsatolásával, — Szentiványi Márton 1696-ban Nagyszombatban ujabb gyüjteményt adott ki, ily czim alatt: „Corpus juris hungarici.“ („Magyar jogtár“, vagy mint mondani szokás, „magyar törvénytár“; habár nem csak törvényeket, hanem egyéb jogszabályokat is tartalmaz.)

Ezen törvénytári kiadás ismételve lőn; különösen 1742—1751., s 1771—1779. közt Szegedy János által: azután pedig 1822-ben s $184^5/_7$-ben rendeztetett a régi törvénytárnak (mely az uj „Országos törvénytár“-tól megkülönböztetendő) uj kiadása. Amazokban a törvények szövege egyáltalában, az utóbbi kiadásban pedig az 1830-ig bezárólag terjedő törvények szövege latin; az 1836, és 1840-ik évek magyar és latin, az 1844. és 1848. évek pedig csak magyar nyelvű szövegben szentesittettek. E régi törvénytárt Geguss Dániel magyar forditásban, illetőleg a magyar szövegű törvényekkel kiegészitve adta ki, 1866-ban, ily czim alatt: „A magyar országgyűlési törvénykönyv.“

III. Ujabb törvényeink 1868. óta (az $186^5/_7$. évek „törvénytár“ czim nélkül külön adattak ki hivatalosan) „Országos törvénytár“ czimű hivatalos gyüjteményben tétetnek közzé, folyóirat alak-

[1] Kovachich: „Notitiae prael. ad Syllog. Decr. comitialium“ czimű munkája II. 337. s köv. lapjain 36-ot emlit fel.

jában, s folyóirati számonkint megküldetnek a törvényhatóságoknak. (E mellett, kisebb alakú hivatalos törvénygyüjtemény is adatik ki magyarul: „. . . . évi törvények gyüjteménye" czim alatt, s ehhez hasonló hivatalos kiadások eszközlendők a hazai többi nyelveken is; azonkivül a törvényczikkek egymás után a hivatalos lapban közöltetnek).

IV. A „Corpus juris hungarici", vagyis a régi magyar törvénytár, mint gyüjtemény, eredetileg magánegyének munkája volt. De miután harmadfél évszázadon át az ország folyton vele élt, ezen hosszas és folytonos gyakorlat által köztekintélyre emelkedett s közelismerést nyert; sőt a törvényhozás is, midőn reá többször hivatkozott és szövegét használta, ezzel indirecte helybenhagyta az egészet azon zárt alakban és azon szövegben, melyben volt és van. Az ujabb nyomozásokból kiderült ugyan, hogy a „Corpus juris hungarici" nem foglalja magában összes régibb törvényeinket, — mert ezek közül sokat nem ismertek vagy mellőztek a gyűjtők; — továbbá be van bizonyitva, hogy a „Corpus juris" szövege az eredeti törvénypéldányoktól, melyeknek többnyire csak másolatait használták a gyüjtők, gyakran eltér; azonban bármily nagybecsüek az e tekintetben történt fölfedezések s bármennyire méltánylandók a fölfedezőknek (köztük kiválólag a két Kovachichnak idevágó több munkájok által szerzett) érdemei: mégis az ily törvények s az ily eredeti szöveg már most csupán jogtörténeti fontossággal birnak, gyakorlati érvényre pedig legföljebb csak anynyiban számithatnak, a mennyiben érvényesitésök a fennálló gyakorlattal nem ellenkezik. [1])

6. §. *Folytatás. Különösen: a törvények nyelve.*

I. Erről körülményesebben a törvényhozó hatalom kérdésénél szólunk. Itt, a Geguss-féle törvénykiadásra vonatkozólag fentebb mondottakkal kapcsolatban csak azt emeljük ki, hogy törvényeink szövege 1844-től 1867-ig egyedül magyar volt. Azonban 1868. óta azon törvényeink, melyek a társországoknak (Horvát-Szlavonországnak) az 1868: 30. t. czikk által körvonalozott autonomiájuk körén kivül esnek s igy a társországokra is kiterjednek: a magyar példány mellett horvát nyelven kiállitott példányban is szentesittetnek s e példány a horvát-szlavon minister által a bán utján a társországok országgyülésének küldetik át; e mellett 1871. óta minden ily magyarhorvát közös törvénynek horvát szövege, a társországoknak tárczanélküli ministere által egy külön horvát országos törvénytárban tétetik közzé, mely a horvát-szlavon törvényhatóságoknak megküldendő. (1868: 3., 1870: 12., 13.)

II. A magyar országgyülésen alkotott törvények továbbá, az 1868: 3. t. cz. hatálybalépte óta, az országban lakó minden nemzetiség (német, tót, ruthen, horvát, román, szerb) nyelvén is évről

---

[1]) Wenzel: Magy. magánj. 21. 22. §.

évre, hiteles forditásban, közzéteendők, s ezen forditásból a nemzetiségek által vegyesen lakott törvényhatóságok példányokkal látandók el. Ellenben, a horvát-szlavon országgyülésen, a társországok autonom ügyeire vonatkozólag, 1868. óta alkottatni szokott törvények, csak horvát szerkezetben adatnak ki, a nélkül, hogy azoknak más nyelvre forditásáról hivatalosan gondoskodni kellene.

7. §. Folytatás. Különösen: a törvények kihirdetésének s közzétételének módja.

I. Ez 1848-ig — eltekintve a nagyon régi időktől — az országgyülés berekesztésekor vagy ezt megelőzőleg akkép történt, hogy az egy országgyülésen alkotott törvények, — 1554. óta állandóan törvényczikkekre osztva, — egy közös bevezetéssel s záradékkal ellátott végzeménybe (decretumba) foglaltattak ; ily alakban szentesitve (a király által helybenhagyva s aláirva) s kir. pecséttel ellátva, az országgyülésen kihirdettettek; egyszersmind egy-egy példányban, kir. aláirással s pecséttel, az ország törvényhatóságainak is kihirdetés végett megküldettek. [1]) A vármegyékben a kihirdetés régente csak élőszóval történt; de már Nagy Lajosnak törvénytárunkban olvasható végzeménye hiteles másolatban küldetett meg a törvényhatóságoknak, kétségkivüi kihirdetés s eltétel végett. [2])

II. Az 1848: 4. t. cz. aziránt intézkedett, hogy a hozandó törvények jövőben ő felsége által az országgyülés évi ülésszaka közben is szentesittethetnek. Ilykép az 1867 : 1—12. t. czikkek külön, s az ugyanazonévi 13—18. t. czikkek megint külön, egy-egy végzeménybe foglaltattak össze : tehát két csomagban, kétszerre lettek az országgyülésen kihirdetve, valamint a törvényhatóságoknak is ottani kihirdetés végett megküldve.

III. Az 1868: 3. t. cz. a törvények kihirdetése és közzététele iránt igy intézkedett: Minden egyes törvényjavaslat, a mint az országgyülés mindkét háza által elfogadtatott, külön-külön leendő szentesités (bevezetéssel, megerősitő záradékkal s kir. pecséttel való ellátás, valamint kir. aláirás) végett, a ministerium utján ő felségéhez terjesztetik fel. Onnét leérkezvén a már szentesitett s a ministerelnök által ellenjegyzett példány: ez előbb az alsóházban, azután a felsőházban hirdettetik ki (olvastatik fel.) Ennek megtörténtével az eredeti magyar példány az országos levéltárban (a belügyministeriumnál) tétetik le, — szövege pedig nyomtatásban, a végrehajtásra hivatott illető szakminister által hitelesitve s aláirva, „Másolat“ mellékczimmel egy-egy példányban a tör-

---

[1]) Ezt már az 1471. 31. t. cz. előszabta. E mellett szokásban volt, hogy a törvények egy-egy példányban mindazoknak megküldettek, kik az országgyülésre személyesen meg voltak hiva.

[2]) Cziráky: Consp. Juris publ. 407. §.

vényhatóságoknak megküldetik. A törvénynek ezen magyarszövege továbbá — a szentesités s az országgyülésen való kihirdetés napjainak kitételével — az „Országos törvénytár“ czimű törvénylapban is közzéteendő, s ez szintén minden törvényhatóságnak hivatalból megküldendő. (1868: 3., 1871: 12., 13.)

IV. A törvények kihirdetésére s közzétételére nézve uj intézkedéseket tesznek: az 1880: 53., s az 1881: 66. és 67. t. czikkek.

Lássuk ezeket egyenkint.

1) A törvények kihirdetéséről szóló 1881: 66. t. cz., az 1882. évi január 1-étől kezdve részben hatályon kivül helyezi az 1868: 3. s az 1870: 13. t. czikkeket; egyszersmind az azokban foglaltak helyett következőkép intézkedik:

a) A szentesitett törvényeknek az országgyülésen kihirdetése mellőztetvén; a ministerium a szentesitett törvényekről a szentesitést követő legközelebbi ülések egyikén az országgyülésnek esetről esetre jelentést tesz. A törvények kihirdetése az országos törvénytár utján történik.

b) Minden törvény, a mint ő felsége szentesitésével el van látva, a kormány által az országos törvénytárban azonnal köztudomásra hozatik. A törvény szövegével együtt közzéteendő a királyi szentesités napja; a nemzetközi szerződések beczikkelyezéséről szóló törvényeknél pedig azonfölül még az illető szerződésre vonatkozó megerősitési okiratok kicserélésének helye és ideje is, a mennyiben a szerződésben ezen okiratok kicserélése ki van kötve.

c) A törvénynek az országos törvénytárban közzétett szövege közhitelességgel bir. Az országos törvénytárnak egyes számai, a mint kiadatnak, azonnal minden törvényhatóság számára hivatalból megküldetnek; ellenben a szakministerek által hitelesitett másolatoknak a törvényhatóságok számára eddig szokásban volt megküldése jövőre megszüntettetik. A törvények az országos törvénytárban történt kihirdetésük után, a magyar korona országaiban divatozó egyéb nyelveken is hiteles forditásokban köztudomásra hozandók.

d) Minden naptári évről külön törvénygyüjtemény adatik ki s minden ily gyüjteményben a sorszámolás ujra kezdetik. A törvényekre való hivatkozás a naptári évnek s a sorszámnak idézése által történik.

e) A szentesitett törvénynek eredeti példánya az országos levéltárban tétetik le.

2) Az 1881: 67. t. cz. az imént ismertetett törvénynek megfelelő értelemben módositja az 1870: 12. t. czikket, mely a közös magyar-horvát törvények kihirdetéséről szól. Tehát ezekre nézve is a kihirdetés a magyar országos törvénytár utján történik; azért a törvény horvát szövegének közzétételénél kiteendő azon nap is, melyen az illető törvény a magyar országos törvénytárban kihirdettetett.

3) Az 1880: 53. t. cz. a törvények hivatalos közzétételének

módja iránt intézkedik. Megállapitja, hogy 1881. évi január 1-étől kezdve a törvényeknek s azok forditásainak, — sőt a kormányrendeleteknek is — önálló kiadása, valamint azok elárusitása, az államnak kizárólagos jogát képezi. E jog gyakorlása a belügyminister által eszközöltetik, aki egyszersmind a jogosulatlan kiadmányokat közigazgatási uton lefoglalhatja. Magánvállalkozók csak oly kiadásokra jogositvák, melyek a törvényeket és rendeleteket tudományos vagy gyakorlati magyarázatokkal kisérik, avagy a szakszerü használat czéljából csupán az egy szakmába vágó törvényeket és rendeleteket tartalmazzák. Az egyes ministerek pedig a saját tárczájuk ügykezelésére vonatkozó szolgálati és eljárási utasitásokat, melyek a rendelettektárába fel nem vétetnek, ezentul is külön kiadhatják. (A kormányrendeletekre vokozó intézkedéseket, melyek különben egy hátrább következő §-hoz tartoznának, összefüggés tekintetéből emeltük ki itt.)

8. §. Folytatás. Különösen: a törvények idézésének módja.

I. A „Corpus juris"-ban a törvények beosztására vonatkozólag különbség van téve: egyrészről szent István, szent László, és Kálmán végzeményei, másrészről pedig a többi végzemény között. Amazok fejezetekre (caput-okra), — a többi végzemények ellenben törvényczikkekre (articulus-okra), és ugyan rendszerint mindegyik végzeményben 1-től tovább számitott czikkekre, — osztatnak fel; a czikkek s illetőleg fejezetek §-okra oszlanak; némely végzemények azonban a „Corpus juris"-ban egyszerüen §-okra osztvák.

A czikkekre (articulus-okra) felosztás többnyire a gyüjtők müve. Az 1498. évi végzemény ugyan már eredetileg czikkekre volt osztva s ily felosztás 1554. óta általános; de azelőtt az eredeti példányokban nem találtatik. Az 1596. év előtti törvényczikkeknél a felirások (rubricák) is a gyüjtők művének tartatnak: a régi gyüjteményekben a felosztásoknál „Item" szó használtatott a részek czimeül, minden felirás nélkül. Szakaszokra csak 1803. óta osztatik a törvények eredeti szövege; a régibb törvényeknél Szegedi hozta be a §-okra való felosztást.

Megjegyzendő továbbá, hogy az 1608. évi törvényczikkek közül a koronázás előttiek is külön (1-től 23-ig,) s a koronázás utániak is külön (1-től 27-ig) számozvák, habár egyszerre és pedig a koronázás után lettek szentesitve, s együttvéve csupán egy decretumot képeznek; — az 1867-iki törvényczikkek pedig, habár tulajdonkép két végzeményből állanak, mégis egyfolytában (1-től 18-ig) nyerték számaikat.

Az 1868: 3. t. cz. folytán 1868. óta uj törvényeink mindegyike egy-egy külön szentesitett törvényczikket képez, számozásuk pedig évről évre külön kezdődik s az év végeig folytattatik. E törvényeknél végzeményekről (decretumokról) szó sem lehet.

II. A törvények idézésére nézve, az emlitettek figyelembevételével, a következő elvek irányadók:

1) Szent István, szent László, és Kálmán törvényei könyvekre és fejezetekre levén osztva, itt az idézés akkép történik, hogy a királynak neve, a könyvnek törvénytári római száma, s a fejezet arab száma jelöltetik meg. Például: Szent Istv. végzeményeinek (decretumainak) II-ik könyve, 35. fejezete; vagy legrövidebben: Sz. Ist. II. 35.

2) A többi királyok végzeményeinél: a király neve, a végzemény törvénytári római száma, s a czikk arab száma, — avagy pedig az évnek arab, s a czikknek római vagy arab száma, — idéztetik. Például: II. Ulászló IV-ik végzeményének 3-ik czikke; vagy: 1500. évi 3. törvényczikk; avagy igy: 1500. évi III. törvényczikk; mindez legrövidebben igy jegyeztetik: II. Ulászló IV. 3.; 1500: 3., 1500: III. t. cz. — Természetes, hogy a király egyetlen végzeményénél a végzemény száma nem idéztetik. — Ha a végzemény a „Corpus juris"-ban t. czikkek helyett egyszerüen §-okra van osztva, akkor ezek, illetőleg a törvény bevezetése s záradéka idézendők: pl. I. Károly végzeményének 34. §-a, vagy 1342. évi végz. 34. §. Egyébiránt a többi törvényeknél szintén szokott idéztetni a bevezetés s záradék, illetőleg a §. is: például röviden: II. Ulászló I. bev., vagy 1492. bev.; II. Ulászló II. zár., vagy 1495: zár.

1868-tól kezdve nem lévén többé végzemények, hanem csak egyes törvényczikkek, ezek idézésénél kizárólag az év s a czikk száma — ez utóbbi esetleg a §. számával együtt — használtatik: nem pedig a király neve s a végzemény és czikk száma. (Pl. 1868: 3.)

3) Ha egy évben csak egy országgyülés tartatott, az azon alkotott t. czikkeket ugyis szokás idézni, hogy hányadik évi decretum. Például: 1500: évi decr. 1. t. cz.

4) Ha ugyanazon évben több országgyülés, de egy helyen, tartatott: akkor ezek — a fentebbiekben foglalt utmutatás szerint — megkülönböztetve idézendők. (Pl. 1572. évi 1-ső vagy 2-ik decr. ennyiedik czikke; avagy: Miksa IV. vagy V-ik decretumának ennyiedik czikke). Ha pedig ugyanazon évben más-más helyen tartatott több országgyülés: akkor ennek helye is kitüntetendő, (például: 1518. évi tolnai vagy bácsi ennyiedik t. cz.) vagy a decretum törvénytári száma a fentebb emlitettekkel együtt idézendő. -- Az erdélyi és a magyarországi törvényeknek egymástól való megkülönböztetése végett: vagy az ország neve, vagy az országgyülés helye kiteendő: pl. 1848: kolozsvári 1. t. cz., 1848: pozsonyi 1. t. cz., vagy: 1848: erd. 1. t. cz., 1848: magyarorsz. 1. t. cz.

5) Az 1608. évi törvényeknél a koronázás előttiek a koronázás utániaktól megkülönböztetendők. Pl.: 1608: k. e. 2., — 1608. k. u. 2.

6) Az 1222. évi törvényeknél az idézés az emlitett módokon kivül még ugyis történik, hogy e decretum aranybullának s

részei pontoknak mondatnak. Pl. 1222: 3. t. cz.; vagy: aranybulla 3. pont.

7) Ha az országgyülés több évig tartott: szokásban van, vagy a kir. megerősités évét, vagy pedig törtszámban az országgyülés kezdő s végső éveit használni. Igy: 1791: 3.; vagy $179^{0}/_{1}$: 3. De az $186^{5}/_{8}$-iki országgyülésen létrejött törvények közül az 1868. előttiek: vagy csak 1867. évszámmal, vagy az országgyülés kezdetének s a szentesitésnek törtszámú évszámával idéztetnek; igy: 1867: 12. t. cz.; vagy $186^{5}/_{7}$: 12. t. cz.

8) Az 1868. óta alkotott törvényeinknél a végzemény szó már egyáltalában nincs helyén s a több évre terjedő országgyülés évszámai sem használhatók együtt a törvényczikkek évszámának jelzésénél. (Maga a 3 évi, s jövőre az 5 évi, országgyülés azonban, ezután is törtszám alakjában jelezhető; pl. $18^{78}/_{81}$-iki országgyülés. Egyébiránt az országgyülés, a kezdő évvel is jelezhető; pl. 1884. évi országgyülés) Ugyanis az 1868: 3. t. cz. megállapitotta, hogy: minden naptári évről külön törvény-gyüjtemény adatván ki s minden ily gyüjtemény a törvényczikkeknél (egytől tovább) a sorszámolást ujra kezdvén, a törvényekre való hivatkozás a naptári évnek s a sorszámnak idézése által történik.

III. Azon törvények, melyek Horvát-Szlavonországra is kiterjedőleg alkottatnak: a társországok számára horvát nyelven kiadatni szokott külön törvénytárban (mely a szorosan vett horvát törvények gyüjteményétől való megkülönböztetés végett magyar-horvát törvénytárnak mondható) ugyanazon év- és sorszámmal jelöltetnek meg, a mely alatt a magyar törvénytárban jelentek meg. (1870: 12.) Minthogy pedig Horvát-Szlavonország az ottani beligazgatás, vallás- és oktatásügy, valamint csekély kivétellel az igazságügy terén saját országgyülésén alkot maga számára törvényeket: ennélfogva az ugyanezen ügyekre vonatkozó magyar törvények ott nem érvényesek s igy az emlitett horvát (helyesebben: magyar-horvát) törvénytárba nem vétetnek fel; hanem épen ezért ezen törvénytárban a magyar-horvát közös törvények számai nem mindig egymásután folyók. [1])

9. §. *Folytatás. A törvény hatálybalépésének időpontja.*

I. A törvények hatályának kezdete tüzetesen 1868-ig törvény által szabályozva nem volt; hanem a kihirdetés időpontja vétetett irányadóul, ha magában az egyes törvényben más időpont nem volt kijelölve. Az 1868: 3. t. cz. folytán 1870-ig a törvény, — ha benne az életbeléptetés időpontja megállapitva vagy

[1]) Például, az 1873. évi magyar-horvát közös törvények horvát törvénytári kiadásában a következő törvényczikkek foglaltatnak: 1-től 10-ig, 13-tól 16-ig. Ellenben hiányzik ott a 11-ik és 12-ik t. cz. (Baja és Hódmezővásárhelynek a törvényhatóságok közé igtatásáról s a magyarországi vármegyék közigazgatási kiadásainak fedezéséről), melyek a társországokra nem vonatkoznak; tehát az emlitett évi (magyar-)horvát törvénytári kiadásban a 10-ik t. cz. után mindjárt következik: a 13-ik törvényczikk.

ennek meghatározása a ministeriumra bizva nem volt, — az „Országos törvénytár"-ban lett megjelenését követő 15-ik napon lépett hatályba.

II. Az 1870: 12. s 13. t. cz. értelmében — 1881. év végeig — az volt irányadó, hogy a törvény a magyar országgyülés mindkét házában történt kihirdetését követő 15-ik napon lép érvénybe, — ha az időpont magában a törvényben kijelölve vagy megállapitása a ministeriumra bizva nem lett. Ez azon törvényekre nézve is áll, melyek Magyarországon kivül a társországokra is kiterjednek.

III. Az 1882. év óta létrejött törvények hatálybalépésének időpontjára nézve az 1881: 66. t. cz. igy intézkedik: „A menynyiben a törvény hatálybalépésének napja magában a törvényben megállapitva, vagy az időpont megállapitása a ministeriumra bizva nincsen: minden törvény kötelező ereje az Országos törvénytárban történt megjelenését követő 15-ik napon kezdődik; a miért a törvénytár minden számán kiteendő, hogy mikor adatott ki.

Ugyanezen elv szerint lépnek hatályba azon törvények is, melyek Magyarországon kivül a társországokra is kiterjednek. (1870: 12., 1881: 67.)

Függelék. Horvát-Szlavonországnak, 1848-ig Magyarországgal minden tekintetben közös országgyülése lévén, nem volt külön törvényhozása, hanem a megyékhez hasonló statutarius joggal ellátott közgyülése. Az 1868: 30. t. cz. azonban a horvát-szlavon gyülést külön országgyülésnek ismerte el s törvényhozási joggal ruházta fel az autonomia azon körére nézve, melyet e társországok (a beligazgatás, a vallás- és oktatásügy s részben az igazságügy tekintetében) azóta birnak. Ezen körben országgyülésökön alkotott államjogi tartalmu törvényeik, e szerint, a magyar államjognak egyik különös forrását képezik. — Hasonló jogforrásul tekintendők Erdélynek a különválás s önállóság korszakában (az Unioig, 1848-ig) létrejött törvényei; azonban ezek már csak némi részben birnak érvénynyel, miután Erdély Magyarországba már teljesen be van kebelezve. Ezen bekebelezest vagy egyesülést (Uniót) az 1848. pozsonyi 7-ik s ugyanazon évi kolozsvári I. t. cz. állapitották meg s az 1868: 43. t. czikk szabályozta; ujabb törvényeink pedig a törvényhatósági viszonyokat az erdélyi részekben s ezek közt a királyföldön is, a királyhágón-inneni részekével egyenlő elvek szerint rendezték. (Igy az 1870: 42., illetőleg az 1876: 12 s 33. t. cz.) Erdélynek külön törvényei — az erdélyi törvénytár — a következő három főrészből állanak: 1) az „Approbaták," mely gyüjtemény, az erdélyi országgyüléseken a különválás (1540.) óta 1653-ig hozott törvényekből készült, s az utóbb emlitett évben az ottani országgyülés által jóváhagyva s a fejedelem által kihirdetve lőn; 2) a „Compilaták," mely gyüjtemeny az 1654–1669. közt tartott országgyülések czikkeinek alapján szintén az emlitett módon készült; 3) az 1669. után s különösen I. Lipót uralkodása óta Erdély országgyülésén alkotott törvények, illetőleg az ugynevezett: Articuli Novellares. Ezekhez járulnak az erdélyi törvénygyüjteményekben 4) a szász nemzet statutumai, melyek 1583-ban fejedelmi megerősitést nyertek.

Az 1669. után alkotott erdélyi törvények tulajdonképen háromfélék:

a) Az „articuli novellares," melyek az erdélyi törvénykönyv 3-ik részében foglaltatnak.

b) Azon országgyülési végzések, melyek habár a felség által szentesitést nyertek, a törvénytárba mégsem vétettek fel.

c) Az 1791: 94–97 es 133–136 t. czikkek; ezeket I. Ferencz csak ideiglenesen erősitette meg; fölöttük végleges határozatot javaslatba hozni, az 1791: 64. t. cz. által alakitott országos bizottság volt hivatva.

Végre megjegyezzük, hogy Erdélyben a 17-ik század eleje óta a törvényhozás

nyelve a magyar volt, de a 18-ik században visszatértek a latin nyelvre. Az Approbáták s a Compiláták magyarul vannak szerkesztve; a novellares articuli pedig latinul.

10. §. Az államjogi okleveles (diplomaticus) szerződések.

Államjogi szerződések alatt értendők:

1) A magyar király és nemzet közt az ország fontosabb államjogi viszonyaira vonatkozólag létrejött szerződések. Ilyenek pl.: az 1606. évi bécsi s az 1645. évi linczi békeszerződések, a Habsburg-ház bizonyos nőágainak örökösödését megállapitó magyar pragmatica Sanctio (1723: 1. 2,), s a közös ügyek szabályozására vonatkozó 1867: 12. t. cz.

2) Azon egyezségek, melyeket a magyar nemzet az uralkodóház egyéb országaival, a király helybenhagyása mellett, kötött. Ilyenek például: az utóbb emlitett t. cz., a mennyiben az nem csupán az uralkodóval, hanem az ausztriai állammal is a közös ügyek iránt kötött egyezményt képez; az 1867: 14., az 1872: 4. s 1878: 19. t. czikkek, melyek azon egyezséget tartalmazzák, melyet Ausztria és Magyarország egymással a közösügyi költségek fedezési aránya tárgyában kötöttek; az 1867: 15. továbbá az 1867: 16. s 1878: 20. t. czikkek, melyek elseje a magyar korona országai által az osztrák államadósságok után vállalt évi járulékra, második s harmadika pedig a két állam közt kötött vám- és kereskedelmi szövetségre vonatkozó egyezséget tartalmazza. Hasonló jelentőségüek voltak a „Corpus Juris"-ban foglalt azon 1606. évi egyezmények, melyekben egyrészről a magyarok az uralkodóház némely országai iránt s ezek viszont Magyarország iránt, jó szomszédságot fogadnak, sőt az utóbbiak a bécsi szerződést a magyarok javára garantirozzák is.

3) Az oly szerződések, melyek az ország és királya által külállamokkal s külfejedelmekkel köttetvén, az ország törvényei közé beigtatva lettek; ilyenek: a most gyakran köttetni szokott kereskedelmi, hajózási s egyéb nemzetközi egyezmények. A király által egyoldalulag, a nemzet hozzájárulása nélkül, a magyar államjogi viszonyokra vonatkozólag külállamokkal s külfejedelmekkel kötött szerződések, hazánkban jogilag érvénynyel soha nem birtak; igy pl. azon trónöröklésödési szerződés, melyet II. Ulászló királyunk Miksa német-római császárral kötött, jogerőre nem emelkedett, mivel a törvényhozás részéről be nem czikkelyeztetett.[1])

Kétségtelen az is, hogy a magyar király által kötött nemzetközi békekötések és egyéb állami jellegű szerződések is, ha ezek valamely pontja a magyar államjogba ütközik, vagy a magyar államnak bármily terheltetésével járnak, a törvényhozás hozzájárulása nélkül az országra kötelezők nem lehetnek. Áll ez az ugyanily természetű nemzetközi szövetségkötésekre nézve is;

[1]) E kérdést érdekesen fejtegeti Deák Ferencz: „Adalék a magyar közjoghoz" czimű becses munkájában.

de egyéb szövetségi szerződések tekintetében — legalább az 1867: 12. t. cz. hatálybalépte óta — a király csak indirecte korlátozható, a mennyiben az ily szövetségkötést közvetitő magyar-osztrák külügyminister a delegatióknak, s a szövetségkötésbe beleegyezett magyar ministerium az országgyülésnek felelős.

11. §. A jogi szokás.

I. Szokás alatt értjük itt: az ország közállapotaira s közviszonyaira vonatkozólag, a nemzet jogi meggyőződése által szokás utján alkotott, s emlékezetet tulhaladó hosszas és állandó gyakorlat által fentartott jogszabályokat, habár irásba foglalva nincsenek is. Ha ugyanis ily értelemben a nemzet jogi meggyőződése — mint jogi akarat — szokásjog alakjában kétségtelenül nyilvánult: ez nem szorul további megerősitésre, hanem hatálya a törvényhozás hallgatag helybenhagyásától függ s igy mindaddig fennmarad, mig e hatályt a törvényhozás meg nem szünteti. A szokás érvénye, ily föltétel alatt, annyira tökéletes, hogy a szokásról elmondhatni, miszerint: jogszabályokat létesithet, megszüntethet, módosithat, s a homályosakat magyarázhatja, — még pedig ezen jelentőséget nem csupán a régibb szokásjoggal, hanem a törvényekkel szemben is birja. Törvény-megszüntető hatálya azonban a magyar jog nem minden ágában egyforma; igy a magánjogban az ennek megfelelő természetes megszoritásokkal értendő. Az 1723: 15. t. cz. szerint a hazai positiv törvényekkel ellenkező szokás, ha régi is, fenn nem állhat.

II. Már szent István, (I. k. 8. f.) Imre fiához intézett intelmeiben az ősi nemzeti szokások követését és megtartását hangsulyozza; a szokás államjogi jelentőségét Werbőczy is, Hármaskönyvében több helyütt kiemeli; államjogi fontosságát számos törvényeink is elismerik, — igy az 1715: 3. s 1791: 10., midőn az országot saját törvényei s szokásai szerint rendelik kormányozni, — a mint erre királyainkat a koronázási eskü és a kir. hitlevél is kötelezi, melyekben igérik, hogy az ország törvényszerü szokásait megtartandják.

III. Kétségtelen, hogy sok nagyfontosságú államjogi intézményeink szokás utján keletkeztek, s hosszabb időkön át szokás utján tartattak fenn; tehát csak később s némelyek épen az ujabb időben, lettek törvények alakjába öntve s illetőleg törvényileg szabályozva. Söt még most is vannak kiváló jelentőségű intézményeink, melyek egyedül a szokás kötelező erejénél fogva birnak érvénynyel; ilyenek: a királyok és királynék megkoronázásának részletei, a törvények szentesitésének módja, némely egyéb országgyülési dolgok, stb.

IV. A magyar jogban a szokással szoros kapcsolatban áll Werbőczy Hármaskönyve, mint jogforrás, melyről a következő §-ban szólunk.

12. §. Folytatás. Különösen Werbőczy Hármaskönyve.

I. Az igazságszerető s igazságtartó Hunyady Mátyás király halála után nem hiába lett közmondássá az, hogy: „Meghalt Mátyás király, oda az igazság.“

II. Ulászló korában a divatozó jog s különösen a szokásjog bizonytalansága oly fokra hágott, hogy az érvényes jogelvek iránt az ország különböző részeiben egymással homlokegyenest ellenkező vélemények uralkodtak. Az ebből eredt kétségek s viszályok megszüntetése: az országos szokások irásbafoglalását s egyéb jogszabályok rendszerezését tette szükségessé. Ezen feladattal, főkép a szokásjogra nézve, több eredménytelen kisérlet után, a király Werböczy István, — akkori országbirói itélőmestert — bizta meg, ki a megbizatást: „Opus tripartitum juris consuetudinarii Regni Hungariae partiumque eidem adnexarum“ czimű munkájával teljesité is. Ezen mü, 1514-ben az országgyülés által átvizsgálva s helyeselve, a király részéről pedig szóval és megerősitési záradékkal jóváhagyva — tehát szentesitve is lőn; — azonban, az akkori zilált viszonyok közt s Ulászlónak 1516-ban bekövetkezett halála miatt a törvény további kellékeit nem nyerte meg, — illetőleg kir. pecséttel el nem láttatott s országgyűlésileg ki nem hirdettetett. Ekkép törvénynyé nem vált ugyan; de miután a szerző azt 1517-ben kinyomatta, csakhamar nagy kelete lett Magyarországban, sőt köztekintélyre emelkedett s szokás utján közelfogadást is nyert, melyet a törvényhozásnak reá történt hivatkozásai (főkép az 1518: bácsi 41, s az 1635. 18) megerősitettek.[1])

II. Tartalmát, kiválólag „Magyarország szokásai“ képezik; azonban Werbőczy e munkájában nem csupán a szokásjogot foglalta össze, hanem müvét ezenkivül nagyrészben a hazai törvényekből, (még pedig, — mint az utóbbi időkben fölfedezett régibb törvények tanusitják, melyek a „Corpus Juris“-ban nem foglaltatnak, — ő az addigi hazai törvényeknek teljes gyüjteményét birhatta, s használhatta fel,) továbbá a királyi kiváltságlevelekből s a helyhatósági szabályokból meritette, a mellett pedig a jogtudósok fejtegetéseiből is sokat vett át.

III. A mű „Hármaskönyv“-nek neveztetik, felosztása s a szerző által használt czim alapján. Áll pedig az előbeszédből (prologus, bevezetés,) és három részből (partes); mindezek czimekre (tituli) osztvák. Az egyes czimeknek kezdetre (principium) és szakaszokra (paragraphi) osztályozását Szegedi, — ki a „Corpus Juris Hungarici“ osztályozásának első rendezője volt — alkalmazta, azon felosztás alapján, melyet az 1715: 24. t. cz. ér-

[1]) Az 1550: 11. s 11. t. cz. folytán I. Ferdinand a Hármaskönyv átvizsgálására egy bizottságot nevezett ki; ez „Quadripartitum“ czimű munkát készitett, melynek czélja az volt, hogy a mellőzni szándékolt Hármaskönyvnek helyét pótolja. E czél azonban elérve nem lett. Maga a Quadripartitum csak sokkal később, 1798-ban (*Zágrábban*) jelent meg nyomtatásban.

telmében országgyülésileg kiküldött „Commissio systematica" használt. — Az előbeszéd 16, az első rész 134, a második rész 86, s a 3-ik rész 36 czimből áll. Az idézés: az előbeszéd jelzése s illetőleg a rész római száma, továbbá a czim arab száma szerint történik; igy: Hármask. Előb. 2-ik cz. — Hármask. I. 4.

13. §. *A törvényszéki gyakorlat.*

A magyar államjog forrásai közt nem mellőzhetjük hallgatással (a mint a legtöbb iró teszi) a törvényszéki gyakorlatot. Ez ugyanis több fontos politikai és polgári jogra szabályozó befolyást gyakorol; igy: a büntetőtörvényszéki gyakorlat a személyes szabadságra, (a mint alább a polgári jogok sorában látni fogjuk) s a sajtószabadságra, a kir. Curiának a képviselőválasztói jog körében hozott döntvényei pedig a választói jogra nézve. Még nagyobb jelentőséggel fog birni a törvényszéki gyakorlat a magyar államjogban, ha az 1874: 34. t. cz. 89. §-a alapján idővel a kir. Curia lesz hivatva itélni a kérvénynyel megtámadott képviselőválasztások érvénye fölött.

14. §. *A kir. kiváltságlevelek (privilegiumok.)*

I. A kiváltságlevelek, vagy ő felségének kegyelemlevelei: a különös jog kutfői közé tartoznak; igy a szab. kir. városok és szabad kerületek, Erdélyben pedig a szászok különös joga privilegiumokon alapszik. Régente számos államjogi intézményeink részint kiváltságlevelek alapján keletkeztek, részint ilyenek által nyerték részletesb szabályozásukat; ekkép a particularis jogok nagyrészt kir. kiváltságleveleken alapultak; ugyanazért némely intézményeink eredetére s fejlődésére nézve a kiváltságlevelek igen becses adatokat nyujtanak, s igy jogtörténeti szempontból nagyfontosságuak. De ujabb törvényeink folytán, államjogi viszonyok s intézmények létesitése és rendezése a törvényhozástól függ; ujabb particularis jogok tehát kir. kiváltságlevelekre nem alapithatók; általában pedig, az államjogba mélyebben vágó kiváltságadás csak a törvényhozás hozzájárulásával történhetik, — a mint pl. az ugynevezett osztrák-magyar bank törvény által nyert bank-kiváltságot.

II. A kiváltságlevelekben engedélyezett, különös jogositványok, mint a törvénytől eltérő, de ez által nem tiltott kivételek — mint előjogok, mentességek, szabadalmak, — kiváltságoknak neveztetnek. A kiváltság e szerint nem egyéb, mint egyeseknek, illetőleg családoknak, egyleteknek, testületeknek, az állam és a honpolgárok iránti bizonyos viszonyaikban az államhatalom főképviselőjétől nyert oly jogállapota, mely a közönséges jogtól (jus commune), valamint az egyes osztályokat illető és egyes sajátszerü ügyekre vonatkozó különös jogtól eltérést foglal magában, [1]) a nélkül, hogy ugynevezett jogkedvezmény volna, mely a

---

[1]) Korbuly: Magy. közj. 107. §.

törvények által állapittatik meg. A kiváltságoktól e szerint különbözik a különös jog s a kivételes (anomál) jog, valamint a jogkedvezmény [1]); mert ezek a személyek és dolgok bizonyos osztályára terjednek ki s megadásuk alkotmányos országban a törvényhozó hatalom hatásköréhez tartozik; ellenben a kiváltság egyénileg bizonyos személyre nézve tesz kivételt s megadása rendszerint az államfőt illeti: kivéve, ha a kiváltság tárgya mélyen vág be az államjogba, mert ekkor megadása alkotmányos államokban rendszerint a törvényhozás hozzájárulásától függ.

III. E szerint a kiváltságadási jog alatt: az államhatalom főképviselőjének (személyesitőjének, a monarchia fejének) azon jogát értjük, melynél fogva oly különös intézkedéseket tehet, melyek csak egy bizonyos személyt köteleznek vagy feljogositnak. Ezen, kiváltságosztogatási jog: hazánkban a koronázott magyar királyt megillető felségjogok közé tartozik; gyakorlása jelenleg, az államjog terén a nemesség (köznemesség és főnemességi fokozatok) adományozására, s a magánjog terén az ugynevezett szabadalmak osztogatására terjed. Amaz a felség személye körüli magyar minister utján, s emezek a földmivelés- ipar- és kereskedelmi miniszter utján nyerhetők meg. (Az 1878. 20. t. cz. szerint a megadott szabadalom a monarchia mindkét államában érvényes, de mindegyik fél miniszteriuma külön szabadalomlevelet állit ki.)

Különösen szabadalmat szabályrendeletek folytán (Paulekovics: „Utmutatás a szabadalmak elnyerése, meghosszabbitása, és átruházása körüli eljárásról") e következőkre nyerhetni: 1) az iparnak bármely uj, eddig nem ismert gyártmányára, 2) annak előállitásához szükséges készülékre, gépekre stb. 3) uj készitési módra.

IV. A privilegiumok nemei, a bennök foglalt kivételes kedvezmény tartalma szerint, továbbá érvényökre nézve, különbözők. A kiváltságok ekkép lehetnek: 1) személyiek, nemzetségiek vagy dologiak; 2) igenlegesek vagy nemlegesek; 3) örökösök, vagy ideiglenesek; 4) föltétlenek vagy föltételesek; 5) ingyenesek és terhesek; 6) törvény értelmébeni, törvényenkivüli vagy törvényelleni kiváltságok, mely utóbbiak semmisek.

(Vannak magukban erőtlen s elavult kiváltságok is.)

V. A privilegiumok tárgyában főszabályt képeznek: a Hk. II. 7—17. czimei. Ezeket kiegészitik: az 1471: 8., 1546: 15., 1563: 35., 1608: k. e. 9., 1647: 122., 1723: 15., 1741: 4., 1791: 3. 32. t. czikkek; Erdélyre nézve a Comp. IV. r. 12. cz., s az 1744: 3. t. cz.

---

[1]) Jogkedvezményeket (beneficia juris) a törvényhozás állapit meg, — még pedig nem egyes honlakosok, családok vagy birtokosok számára; hanem mindazok javára, kikre nézve bizonyos esetekben a törvények szigoru alkalmaztatása helyesnek nem találtatik; pl. a nők és kiskoruak számára. (Wenzel: Magyar magánjog. 44. §.)

VI. A privilegiumok kellékei belsők, — tartalmukra vonatkozók — és külsők vagy formaiak.

1) A privilegiumok tartalmára nézve szükséges:

a) hogy azokat a koronás király (Erdélyben a törvényes fejedelem) adta — vagy megerősitette [1]) — legyen, (1791: 3., 32., 36.)

b) hogy a törvényekkel s mások jogaival ne ellenkezzenek.

2) A privilegium külső formájára nézve megkivántatik, hogy:

a) az ő felsége személye körüli magyar minister által (1867. előtt a magyar s illetőleg az erdélyi udvari kanczellár által), az ugynevezett szabadalomra vonatkozó kiváltság pedig a földmüvelés- ipar- és kereskedelmi magyar ministerium által [2]) állittassék ki; ő felségének s az emlitett ministernek (az előtt e helyett a kanczellárnak s egy kir. tanácsosnak) aláirásával ellátva;

b) a szokott módon, a szokásos irály és záradékok megtartásával legyen kiállitva; a szokatlan záradékok semmisek; ezen záradék pedig: „mások jogainak sérelme nélkül" (salvo jure alieno,) magától értetik, ha ki nem tétetett is;

c) ő felségének valamelyik nagyobb pecséte alatt (Erdélyre nézve azelőtt az erdélyi udvari kanczelláriánál volt nagyobb pecsét alatt) adassék ki,

d) egy év alatt kihirdettessék és foganatosittassék. (Azelőtt a kihirdetés az illető megyében történt; most a hivatalos lapban is) [3]).

VII. Erdélyre nézve megjegyzendő, hogy ott egyedárusági kiváltságok adományozásának nem volt helye. (Comp. III. 15.)

15. §. *A statutumok. (Helyhatósági, illetőleg törvényhatósági szabályok s az országgyülési házszabályok.)*

I. Municipalis vagy helyhatósági, illetőleg törvényhatósági szabályok alatt értjük most: azon rendszabályokat (szabályrendeleteket), melyeket a köztörvényhatóságok saját területök körére és saját tagjaikra nézve közgyüléseiken, — rendszerint önkor-

[1]) Például azon főurak, kik a magyar grófi vagy bárói czimet ő felségétől a koronázás előtt nyerték: magyar grófoknak, stb. csak ugy tekintetnek, ha a koronás felség ezen főnemesi czimeket a koronázás után megerősitette. A kik ezt kieszközölték, a felsőháznak tagjai, a többiek nem. II. József privilegiumai közül csak azok érvényesek, melyeket utódja II. Lipót mint már megkoronázott király megerősitett. (1791: 32.)

[2]) E szerint nem áll az, a mit jogi iróink rendszerint mondanak, mintha tudniillik minden privilegium s igy a szabadalmak is most a felség személye körüli miniszter által állittatnának ki. Lásd a III. pontot is, fentebb.

[3]) Az örökös és feltétlen privilegiumoknak maradandó hatásuk van s ő felsége által sem vonathatnak vissza; az ideiglenesek és feltételesek, az idő lefolytával és a feltétel megszüntével megszünnek. Az érvényes privilegium elavulhat; ugy szintén törvény által, vagy — a nemesség kivételével (1791: 41. s 1878: 5.) büntetésül birói itélet által megsemmisittethetik. Némely királyok s kormányzók, némely erdélyi fejedelmek s vajdák privilegiumai egyáltalában érvénytelenek. (Wenzel: Magy. magánj. 46. 47. §.)

mányzati hatáskörükön belül s kivételesen az állam részéről reájok átruházott hatáskörben, de az országos törvények korlátai között, — alkotnak.

II. Szabályalkotási joggal a törvényhatóságokon kivül most bizonyos tekintetben a községek is[1]) birnak. (1871: 18. és 1886: 22.) Azelőtt a statutum-alkotási jog az egyszerű községekre ki nem terjedett; de másrészről e jog nagy területtömbök (köztük tartományfélék) körében igen nagy mérvü volt s jogtörténeti szempontból kiváló figyelemre méltó; — igy nem csupán a vármegyék, szab. kir. városok és szabad kerületek, hanem az országnak egykori kiegészitő részei (Slavonia, Erdély) s egykori kapcsolt részei (Horvátország, Dalmatia), továbbá az erdélyi székelyek és szászok nemzetgyülései, nagymérvű statutum-alkotási jog birtokában voltak.

III. A megyék helyhatósági szabályai összegyüjtve nincsenek. (Most azonban már gyüjtetnek; különösen Jenei és Kolosvári jogtanárok rendeznek sajtó alá egy gyüjteményt, melyből az első kötet már megjelent.) A szabad kerületek közül, — melyek egyébiránt ebbeli minőségöket az 1876: 33. t. cz. folytán már elvesztették, — nevezetesb statutumokkal birtak: a jász-kun kerület, (melynek szabályai 1751-ben országgyülésileg megerősittettek s 1799-ben bővitve lettek), a hajdu-kerület, a szepesi 16 város kerülete. Emlitésre méltók továbbá a fiumei, s a társországokba már most bekeblezett buccarii s turmezei kerületek egykori statutumai. A szabad királyi városok 1848. előtt a következő két osztályra szakadtak: tárnoki és személynöki városokra;[2]) amazoknak helyhatósági szabályait, melyek régi szokások és Zsigmond II. végzeménye alapján I. Mátyás alatt Laki Thuz János által lettek összeállitva, Rudolf király 1602-ben megerősitette. Mindezek azonban, — nehány megye némely régibb s ujabb szabályainak kivételével, — érvényöket elvesztették s már most csak jogtörténeti becscsel birnak.

IV. Nevezetesek voltak a székelyek[3]) s az erdélyi szászok[4]), továbbá Slavonia statutumai is. Ezek közül Horvát-Szlavonor-

[1]) Ezeknél azonban e hatáskör csak a közigazgatási jog szempontjából bir jelentőséggel.

[2]) Tárnoki (tárnoki székhez felebbező) városok voltak: Bártfa, Buda, Debreczen, Eperjes, Győr, Kaproncza, Komárom, Korpona, Kőrös, Kőszeg, Modor, Nagyszombat, Pest, Pozsony, Soprony, Szabadka, Szakolcza, Szatmár-Németi, Szeged, Temesvár, Ujvidék, Zágráb és Zombor. — Személynöki városok voltak: Bazin, Esztergom, Eszék, Székesfehérvár, Késmárk, Lőcse, Pozsega, Ruszt, Szeben, Szent-György, Trencsén, Varasd, Zólyom, s a következő szabad kir. bánya-városok: Baka-, Béla-, Besztercze-, Breznó-, Körmöcz-, Libet-, Nagy-, Selmecz-, és Uj-Bánya.

[3]) A székelyek statutumai, a mint az 1451-iki maros-vásárhelyi, 1446. s 1505-iki udvarhelyi, 1506-iki agyagfalvi s 1555-iki udvarhelyi gyüléseiken összegyüjtve és rendezve, Dobó István és Kendi Ferencz erdélyi vajdák által pedig megerősitve lettek, 1848-ig nagy jelentőséggel birtak.

[4]) Az erdélyi szászoknak külön jogát, mely a szász egyetem alapszervezete kivételével az 1876: 12. t. cz. folytán már megszünt, képezték: II. Endre 1224-iki

szágnak a régi Szlavoniától örökölt némely statutumai [1]), melyeket egyébiránt a horvát-szlavon külön törvények az utóbbi években már többnyire tulszárnyaltak, továbbá az erdélyi szászok nemzeti egyetemére vonatkozó statutumok, birnak még némi érvénynyel; az utóbbiak különösen annyiban, a mennyiben az 1876: 12. t. cz. szellemével nem ellenkeznek.

V. Az országgyülés mindegyik házának házszabályai sok tekintetben szintén idevágó jogforrást képeznek. Fontosabb határozmányaikat alább, a törvényhozó hatalomról szóló részben ismertetjük.

16. §. A kormányrendeletek.

I. A kormányrendeletek, melyeket a végrehajtóhatalom a maga törvényes hatáskörében kibocsát, kötelező erővel birnak. Hazánkban a végrehajtó vagy kormányzati hatalom, a királyt illeti (Hármask. II. r. 3. cz., 1791: 12.), ki azonban ezt az 1848: 3. t. cz. értelmében a felelős magyar miniszterium által tartozik gyakorolni. Ezen végrehajtó hatalom körében ő felsége, az illető minister ellenjegyzése mellett, kir. rendeleteket, az egyes ministerek pedig illetőleg a magyar összministerium ministeri rendeleteket bocsáthatnak ki. A rendeletkibocsátási jog ugyan a közös ügyek szorosan vett administratiója körében a közös ministereket is megilleti; de ezek rendeletei (az 1867: 12. t. cz. szellemének értelme szerint) csakis közigazgatási szük körben mozoghatnak, [2]) az államjogra pedig legkevesbbé sem hathatnak ki.

II. Kormányi szabályrendeletek voltak 1848. előtt (s azután is egyideig, tudniillik a kormányszékek fennállása alatt) a magyar

---

kiváltság-levele, továbbá saját gyüléseikben hozott s Báthory István erdélyi fejedelem által 1583-ban megerősitett, valamint több erdélyi országgyülés által jóváhagyott szabályaik.

[1]) Midőn Dalmát- Horvát- Szlavonország municipalis jogáról van szó: tulajdonkép csak a régi Szlavoniát (körülbelül a mai Horvátországot a mai Szlavonia nélkül) kell értenünk, mert ez képezi a mai ugynevezett „háromegy királyságnak“ főrészét, melytől nemcsak Dalmátia, hanem Horvátország is régenten egészen külön állott. (Pl. Dalmatiának s Horvátországnak 1396-iki nónai s 1467-iki tinnini tartományigyülései Szlavonia viszonyaival semmi összefüggésben nem voltak.) A mai Szlavonia régente Magyarországnak Drávántuli részét — ottani megyéit — képezte. (Wenzel: Magy. Magánj. 53. §.) Különben a mostani társországok egykori statutumairól lásd: Kukuljevich: Jura regni Croat. Dalm. Slav. Kussevich: De municipalibus juribus et statutis regnorum Dalm. Croat. et Slavoniae.

[2]) Igy a külügyminiszter a monarchia diplomatiai igazgatása körében, s a közös hadügyminister a katonai administratio terén, tehet intézkedéseket. De az utóbb emlitett minister a közös véderő belső igazgatásának körén tul nem mehet; mert a többire nézve a hadügy körében az 1867: 12. t. cz. mind a törvényhozás, mind a kormányzás tekintetében Magyarország önállását fentartotta. Ekkép a közös hadügy körében a nagyobb kihatásu s a hatóságoknak szóló közigazgatási rendeleteket a magyar honvédelmi miniszter bocsátja ki; pl. az ujonczozás részleteire, az egyéves önkéntesekre, a tartalékos és szabadságolt katonák nyilvántartására, a katonaszállásolásra stb. vonatkozólag. A közös pénzügyminister pedig ugyszólván csak a közös költségek főpénztárnoka, s valami jelentékeny hatáskörrel csak szorosan vett belső ressortjában bir.

kir. udvari kanczellária utján kibocsátott kir. rendeletek s kir. leiratok, továbbá a kir. helytartótanács által kiadott intézvények, — intimatumok.

III. Most a király s illetőleg a magyar ministerium rendeleteire nézve, tüzetesebben véve, a következő elvek irányadók:

A királynak s törvényes kormányának feladata az államkormányzat vezetésében s az állam különféle igazgatási ágainak intézésében áll, — nem pedig csupán a törvények végrehajtásában, mely utóbbi jobbára az alárendelt kormányi és törvényhatósági, valamint a községi, közegek által eszközöltetik. Az állam kormányzásának lényegétől elválaszthatlan joga és kötelessége tehát a királynak s a ministeriumnak, megfelelő kormányrendeletek kibocsátása által is az államczélok elérését lehetővé tenni.

IV. A kormányrendeleteknek három nemét szokás megkülönböztetni, melyek a következők:

1) A végrehajtási rendelet, mely a törvény végrehajtása czéljából szükséges intézkedéseket s utasitásokat tartalmazza, ugy a végrehajtó hatóságok számára eljárási zsinórmértékül, mint a polgárok részére miheztartásul. Gyakran magában a törvény szövegében ki van téve, hogy a végrehajtás módozataira vonatkozó intézkedésekkel valamely szakminister — vagy az egész ministerium — bizatik meg; máskor ily megállapitás hiányában is a törvény tartalma nem ritkán szükségkép magával hozza azt, hogy annak végrehajtási módozatairól a kormány gondoskodjék.

2) Törvénypótló, illetőleg törvénykiegészitő rendelet. Ugyanis oly tárgyakra nézve, melyekre vonatkozólag törvény még nem létezik, vagy a fennálló törvény igen hézagos: a kormánynak az esetben, ha az állam érdekei okvetlenül intézkedést követelnek, az ügy sürgőssége miatt kötelessége, addig is, mig az illető irányban törvény alkottatnék, a hiányt s hézagot rendeletek által pótolni. Ha aztán az ily rendelet nem felelne meg az országgyülés várakozásának, vagy ha a törvényhozás az illető ügyekre vonatkozólag mielőbb saját részéről akar intézkedni: akkor törvényt alkot e tárgyban, vagy határozatilag utasitja a kormányt ily irányu törvényjavaslat előterjesztésére s esetleg rendeletének bizonyos kitüzött elvek szerinti megváltoztatására.

3) A szükségrendelet, mely egy vagy több fennálló törvény hatályát — az egész államban, vagy annak egyik-másik részében, részben vagy egészben — ideiglenesen felfüggeszti, illetőleg módositja: oly esetekben, midőn kül- vagy belveszélyek a törvénynek érvénybentartását lehetetlenné, vagy az államra nézve veszélyessé tennék.

Azonban, törvényhozásunk egész szelleme tanusitja, hogy hazánkban a szükségrendeleteknek csak igen szűk mérvben lehet jogilag helye. Kiderül ez némely törvényünknek aziránti rendelkezéséből, hogy mikor van helye a kormány rendkivüli intézkedésének. Igy a szükségrendelet egy-egy igazolt esetét a következő törvények állapitják meg: a) az 1868: 41. s az 1886: 20.

t. cz. midőn a honvédségnek s illetőleg a népfölkelésnek az ország határain kivül alkalmazhatását a törvényhozás külön határozatától teszik függővé, egyuttal a szükségrendelet lehetőségét is megengedik ily szavakkal: „Csak az országgyülés együtt nem létében s ha a halasztásból veszély származhatnék, rendelheti ő felsége, az ország összes ministeriumának felelőssége s az ország képviseletének utólagos jóváhagyása mellett, a honvédséget — illetve a népfölkelést, — az ország határain kivül is"; — b) pedig az 1870: 42. s az 1886: 21. t. cz. midőn kimondják, hogy ha a törvényhatóság a végrehajtandó ministeri rendeletnek nem engedelmeskedik, vagy az alispán s illetőleg polgármester törvényes kötelességét pontosan nem teljesiti: a ministerium felhatalmazhatja a főispánt, hogy a törvényhatóság mindazon közegeivel, kikre a rendelet végrehajtásánál szüksége van, közvetlenül rendelkezhessék, mely kivételes hatalom azonban a végrehajtás megtörténtével legott véget ér.

Ellenben a szükségrendeletet igazolhatlannak mondja bizonyos esetekben az 1870: 42. t. cz. 17-ik s az 1886: 21. t. cz. 20-ik §-a, midőn a törvényhatóságokat fölmentik oly kormányrendeletek végrehajtásának kötelezettsége alól, melyek netán az országgyülés által még meg nem szavazott adók tényleges behajtására vagy országgyülésileg még meg nem ajánlott ujonczok tényleges kiállitására vonatkozólag bocsáttatnának ki; régibb törvényeink közül pedig az 1545: 33. t. cz. a megyei tisztviselőknek meghagyja, hogy ne engedelmeskedjenek ő felsége s helytartója oly rendeleteinek, melyek — javak átengedése s visszaadása tárgyában — az ország köztörvényeibe („a besztercze bányai országgyülésen s később alkotott törvényekbe, vagy a jelen — 1545. évi — törvényekbe") ütköznek.

Mindazáltal, tekintve az 1848: 3. t. cz. 32. §-ának a ministeri felelősségre vonatkozó határozmányait, melyek értelmében a ministeriumot nem csupán jogi, hanem helytelen politika követése esetében némileg politikai felelősség is terheli: alig lehet tagadni, hogy lehetnek oly válságos viszonyok, midőn a ministerium valamely törvénynek ideiglenes felfüggesztésére vagy ideiglenes megszoritására vonatkozólag szükségrendeletet (pl. az ország egyes részeiben ostromállapot kihirdetésére, a sajtószabadság megszoritására vonatkozólag) bocsáthat ki, melyért azonban az országgyülésnek felelősséggel tartozik. (Ha ettől indemnitást nem nyer, vád alá helyezhető.) Azonban, az ily értelemben vett szükségrendelet csak a végső szükség esete által menthető ki valóban, s igy is csak akkor van helyén, ha a törvényhozás együtt-nemléte miatt a késedelemből az államra veszély származnék; de ily esetben is, a veszély elmultával a felfüggesztett vagy korlátolt törvény azonnal ujból életbe léptetendő, — s a legvégső esetben sem terjedhet a szükségrendelet addig, hogy az alkotmányt s azon törvényt, melynek alapján a törvényhozó hatalom működik, felforgassa.

V. A kormányrendeletek sorában régibb keletüek is birnak még érvénynyel. Az 1848. előtti s illetőleg 1860-tól 1867-ig ter-

jedő időszakban, a végrehajtó hatalom hazánkban a király által a magyar kir. udvari kanczellária s a m. kir. helytartótanács közreműködésével gyakoroltatván: az ezek utján kibocsátott rendeletek ily nevek alatt voltak ismeretesek: kir. leirat, kir. rendelet, helytartótanácsi intézvény (intimatum), szabályrendelet: — mindezekből hivatalos gyüjtemény nem rendeztetett s a magánosok gyüjteményei hézagosak.[1]) Az 1867. év óta azonban a magyar ministerium a fontosabb rendeleteket hivatalos gyüjteményben teszi közzé évenkint, ily czim alatt: „Magyarországi rendeletek tára.“

17. §. *A magyar államjog segédtanai.*

Alkotmányi s kormányzati intézményeink alapos átértéséhez több segédtan ismerete elengedhetlenül szükséges. Ilyenek kiválólag: az ország története s ennek segédszerei (különösen a közjogi viszonyokra vonatkozó régi okmányok, köztük a közrebocsátott „Árpádkori okmánytár“; az oklevéltan, czimer-, pecsét- és éremtan), — az ország alaperejét s közérdekű viszonyait feltüntető statistica, — az állam és egyház egymás iránti viszonyainál fogva az egyházjog, — a köz- és magánjogi viszonyok kölcsönös egymásrahatása miatt a magyar magánjog, — az államjoggal szoros kapcsolatban álló magyar közigazgatási jog, továbbá a hazai jog egyéb köreiből a pénzügyi törvényisme s a büntetőjog; — némely fontos államjogi viszonyok s az országos gyakorlat megismerése tekintetéből az országgyülési irományok, (az országgyűlés alsótáblájára vonatkozók 1790., s a felsőtáblaiak 1840. óta adattak ki nyomtatásban; ezen eljárás azóta folytattatik); — de nagy szolgálatot tesz ezek mellett még a tételes (positiv) államjog alapjaul szolgáló bölcseleti államjognak, valamint a nevezetesebb államok alkotmányos intézményeinek, s az európai nemzetközi jognak ismerete is.

18. §. *A magyar államjog irodalmának vázlata.*

I. A magyar jogtudománynak s ebben a magyar államjogtannak is alapmunkája: Werbőczy Hármaskönyve, mely nem csupán jogi kutfő, hanem egyszersmind jogi irodalmunk legnevezetesebb műve. E fontosságnak megfelelőleg a Hármaskönyv számos kiadást ért, különféle nyelvekre fordittatott, (magyar első forditása 1567-en Debreczenben jelent meg Weres Balástól, az utólsót a magyar akademia eszközöltette Pesten 1844-ben; horvátul Pergossich Ivántól Nedeliczben 1574-ben, németűl Wagner Ágostontól 1599-ben Bécsben jelent meg), — bő magyarázatokat irtak

[1]) Ezek közül nevezetesebbek: Mandata regia intimata per excelsum consilium locumtenentiale regium, Vácz, 1775. IV. rész. Egy névtelentől. — Kassich: Enchiridion s. extractus b. normalium resolutionum reg. Pest, 1828. III. kötet. — Névtelentől: A fels. udvar és kir. főkorm. által kiadott szabályok. Marosvásárhely, 1838. Ez utóbbi Erdélyre vonatkozik.

fölötte (legnevezetesb ily mű Szegedi Jánostól), — sőt tartalma versekbe is lőn foglalva s ily alakban is tanulmányozva. (Latin versekbe foglalva Okolicsányi Jánostól 1636-ban Bártfán jelent meg, — magyar versekben irt tartalmát pedig Szentpály Ferencz 1701-ben Kolozsvárott adta ki.)

A Hármaskönyv tulnyomólag magánjogi tartalmu ugyan s az államjogra vonatkozó jogszabályok ezen terjedelmes munkában jobbára csak szórványosan fordulnak elő: mindazáltal e téren is még mindig nagy tekintélylyel bir.

II. A magyar államjognak irodalmi rendszeres művelése a 17-ik században vette kezdetét. (Artner tudori értekezése: De regno Hung. ejusque jure, 1624. Tübingen. Schődel hasonló értekezése: Disquisitio hist.-polit. de Regno Hung. Strassburg, 1629. Lochner: Facies juris publici regni Hung. 1666. Tübingen. Pancratz eperjesi lyc. tanár: Tractatus politico-hist.-juridicus juris publici regni Hung. 1668. Kassa.) De ezen századbeli irodalmi termékeink, Pancratz munkájának kivételével, igen fölületesek. Jelentősebbek azon idevágó munkák, melyek a mult században jöttek létre; köztük, — Horváth Ignácz pozsonyi és Petrovich József zágrábi jogtanárok (1786. s illetve 1790. évből) csonkán maradt művein kivül, — kiválóbbak: 1) „Novissima diaeta, etc. sive propositiones academicae“ Nagyszombat, 1722. Bencsik Mihály ottani egyetemi tanártól; 2) „Juris publici Austriaci specim. II. seu de Hungaria,“ Beck Ágost bécsi theresianumi jogtanártól, Bécs, 1752.; 3) „Francisci Rudolphi a Grossing, jus publicum Hungariae“ Halle, 1786. (ez az udvar akkori magyar-ellenes szellemében van irva s épen azért egyoldalú munka); 4) „Jus publicum Regni Hungariae“ Bécs, 1790. Rosenmanntól kiadva, valósággal pedig Ürményi József országbirónak kéziratából Lakits György egyetemi tanár által vázlatba foglalt mű, mely nem csekély tudományos becscsel bir.

III. A 19-ik században megjelent rendszeres államjogi munkák közül nevezetesebbek a következők:

Farkas: Principia juris publici Regni Hung. Zágráb, 1818; — Miskolczy: Magyarország közjoga. Eger, 1846., — Beőthy Zsigmond: Elemi magyar közjog. Pest, 1846. — Cziráky Antal: Conspectus juris publici Regni Hungariae. Bécs, 1851. Ez, az 1848. előtti államjogunkról irt munkák közt a legterjedelmesebb s legbecsesebb; ellenben az 1848-iki törvényeket csak röviden tárgyalja. Ennek magyar kivonatai: „Magyar közjog alapvonalai“ Hegedűs Lajostól, Pest. 1861. 1869 s 1872., — továbbá: „Magyarország közjoga“ Suhajda Jánostól, Pest, 1861. — Wirozsil Antal: Jus publicum Regni Hungariae. Buda, 1850—1854. Magyarul: Magyarország közjoga, Buda, 1861. Németül: Das Staatsrecht des Königreichs Ungarn. Pest, 1865. A magyar állam önállóságát eléggé ki nem emeli; de ezen árnyoldala daczára, mint nagy tudományos apparatussal irt munka, figyelemre méltó. — Récsy Emil: Magyarország közjoga, Pest, 1861, 1869, 1871. Az 1848. évi törvényeinket is

behatólag tárgyaló s ujabb kiadásaiban a későbbi törvényeket is — bár csak röviden — ismertető becses munka. — Korbuly Imre: Magyarország közjoga. (2-ik kiadás, Budap., 1874. Harmadik kiadás 1877. Negyedik kiadás 1884.) Ez emelkedett hazafias iránya s választékos irálya, valamint az által tűnik ki, hogy a magyar államjog irodalmával s fejlődéstörténetével behatólag foglalkozik. — Schuler-Libloy: Das ungarische Staatsrecht. Bécs, 1870. — Hajnik Imre: „Magyar alkotmány- és jogtörténet" czimű, még befejezetlen, munkája, jogtörténeti szempontból igen becses mű. — Boncz Ferencz: Magyar államjog, Budapest, 1877. — Végre a jelen munka, melynek 1-ső kiadása 1880-ban lett közzétéve.

IV. A magyar államjog történeti kifejlődéséről s egyes államjogi kérdésekről több nagybecsű munka jelent meg; köztük, — Hajnik Imre emlitett művén s a politikai és művelődésügyi történelmet tárgyazó némely munkákon kivül, — nevezetesebbek: Schmeizel: De insignibus Reg. Hung., ut et ritu inaugurandi regum Hung. Jena, 1713. Timon: Imago antiquae et novae Hungariae. Kassa, 1733. Bél Andr.: Comm. de archiofficiis regum Hung. Lipcse, 1749. Kollár: De origine et usu potestatis legislativae circa sacra. Bécs, 1764. — Kollár: Historia dipl. juris patronatus apost. Hung. regum. Bécs, 1762. — Kollár: Amoenitates historiae et juris publici Hung. Bécs, 1783. Benczur: Ungaria semper libera. Bécs, 1764. Palma: Specimen Heraldicae Regni Hung. Bécs, 1766. Tomka: Comm. hist. polit. de Comitiis R. Hung. Bécs, 1789. Kovachich M. Gy: Solemnia inauguralia, Pest, 1790. Keresztury: De vetere constit. rei militaris, Bécs, 1790. És Bárdossy észrevételei e munkára ily czim alatt: Animadvers. etc., Buda, 1792. Cziráky Antal gróf: De ordine equitum auratorum. Pest, 1792. Décsy S.: A magyar szent koronának és ahhoz tartozó tárgyaknak históriája, Bécs, 1792. Katona: A m. sz. koronáról Décsy S-tól irt históriának megrostálása, Buda, 1793. Pray: Syntagma de sigillis regum et regin. Hungariae, Bécs, 1805. Lakits: Liber singul. de haered. succedendi jure ducum, dein regum Hung. Bécs, 1809. Gustermann: Ausbildung der Verfassung des Kőnigr. Ungarn. Bécs, 1811. Kovachich: Notio comitatuum etc. Bécs, 1814. Cziráky Antal gróf: Disquis. de modo consequendi summum imperium in Hung. Buda, 1820. Botka: Notitia diplomatica vet. constit. Comit. Pest, 1831. Fejér: De jure regum Hung. Buda, 1837. Fejér: De baronibus ac proceribus R. Hung. Buda, 1843. Palugyay Imre: „Megyerendszer," Pest, 1844—47; „Turmező," Pest, 1848; A kapcsolt részek, Pest, 1863. Bartay: Magyarország primásai, Esztergom, 1847. Somsich Pál: Magyarország és királyának törvényes joga. Bécs, 1850. Török János: Magyarország primásai, Pest, 1859; (Toldi Ferencztől is ugyanoly czimű mű, Pest, 1861.) Kerékgyártó Árpád: Magyarország művelődéstörténete, Pest, 1860. Fogarassi: Magyarhoni országos alkotmány főágazatai, Pest, 1861. Széchenyi István

gróftól: „Ungarn und das Palatinat," Berlin, 1847., „Hunnia", Pest, 1859., „Magyarország sarkalatos törvényei", Pest, 1864. Frankl Vilmos: A nádori s országbirói hivatal. Pest, 1863. Horn Gyula: Das Kőnigr. Ungarn, seine Geschichte, Verfassung, Pest, 1864. Deák Ferencz: Adalék a magyar közjoghoz. Pest, 1865. Deák Ferencz: Zágráb megye körlevele és az egyesülés. Pest, 1861. Eötvös József báró: A nemzetiségi kérdés, Pest, 1865. Tisza Kálmán: Parlamenti felelős kormány és megyerendszer, Pest, 1865. Salamon: A magyar kir. szék betöltése. Pest, 1866. Salamon: Rendi országgyüléseink jellemzéséhez. Pest, 1869. Toldi István: A kiegyenlités okmánytára. Pest, 1867. Korbuly Imre: A báni méltóság. Pest, 1868. (Hampeltől is ugyanolyan czimű munka.) Porubszky: Királyi tetszvény. Eger, 1868. Csillagh Gyula: A régi magyar alkotmány, s az 1848. és 1867. évek közjogi alkotásai. Pest, 1871. Ladányi Gedeon: „A magyar alkotmány története", Debreczen, 1862., — s „A magyar királyság alkotmánytörténete" ugyanott 1871.

Alkotmányunk történetére nézve, Ladányi és Hajnik emlitett munkáin kivül különös kiemelésre méltók: Bartal György Commentárjai; Gyurikovicsnak „De situ et ambitu Slavoniae" czimű munkája; továbbá: Botka Tivadar, Fejér György, Horváth Mihály, Szalay László, Katona, Palma, Pray és Schwartner történeti művei.

A magyar közigazgatási jogról irt rendszeres kézikönyvek közül: Boncz Ferenczé, (Budapest, 1876.) és Fésűs Györgyé (Budapest, 1876., 1880.) az államjog szempontjából is érdekesek. Hasonlókép figyelemreméltó Grünwald Béla ugyanily tárgyú, valamint ilyczimű munkája: A törvényhatósági közigazgatás kézikönyve. Budapest, 1880.

V. Erdély államjogára vonatkozólag kiemelendőknek tartom a következő munkákat:

Bedeus: Die Verfassung des Grossfürstenthums Siebenbürgen, Bécs, 1844. Magyarul: Erdély alkotmánya. ford. Makoldy, Kolozsvár, 1846. Dósa Elek: Erdélyhoni jogtudomány. I. kötet: Erdélyhoni közjogtan. Kolozsvár, 1861. Jakab Elek: Királyföldi viszonyok. Pest, 1871. Mikó János gróf: Erdély különválása, Pest, 1860. Schuller-Libloy: Siebenbürgische Rechtsgeschichte I. Band: Staatsrecht. Nagyszeben, 1867.

VI. Végre nem hagyhatom emlitetlenűl egyrészről az országgyülési feliratokat, melyek sorában főkép az 1861-ikiek nagyfontosságúak, — másrészről pedig Wenzel Gusztávnak „Magyar és erdélyi magánjog," majd pedig „Magyar magánjog" czim alatt megjelent munkáját, mely midőn tulajdonképeni keretén túl a közjogra is kiterjeszkedik, ezt oly mély alapossággal teszi, mint Cziráky grófnak emlitett müvén kivül a rendszeres közjogi munkák egyike sem.

MÁSODIK RÉSZ.

A magyar alkotmány történeti kifejlődésének vázlata.

19. §. A magyar állam megalapitása.

I. Hun eredetü őseink, a 9-ik század 2-ik felében Ázsiában, az Ural hegylánez nyugati mellékein laktak; ott azonban a tulnyomóbb számú (faj- és nyelvrokon) besnyők által nyomatván, 884-ben legnagyobb részt — hét törzs — fölkerekedtek s uj hon keresésére indultak. Legelsőbben az alsó Don és alsó Dneper folyók közt állapodtak meg, a nyelvrokon kazarok szomszédságában, kiknek birodalma azon időben a Feketetenger éjszaki s éjszakkeleti partvidékein terült el. Mint a kazarok szövetségesei, három évet töltöttek itt, s a nyelvrokon kunok közül több nemzetséget vettek fel maguk közé; de a besnyők által ujra nyomatván, emlitett lakhelyeiket 887-ben odahagyták; még pedig a kissebb rész a Kaukazus éjszaki mellékére vonult, — mig a nagyobb rész, a hét törzs zöme, egy kazar törzszsel is növekedve, az alsó Dnéper és a Szeret folyók közt állapodott meg, mely uj hazájukat Etelköznek (folyamköznek) nevezték el.

II. Az emlitett hét (illetőleg nyolcz) törzs azonban, s ezeken belül megint a nemzetségek (összesen 108) ekkor még erőteljes közös főhatalmat maguk fölött nem ismertek; hanem — főleg a törzsek — csak igen laza szövetségi kapcsolatban állottak egymással. Belátván tehát az ily viszonyból eredő gyakori hátrányokat, elhatározták, hogy: erejöket állandóan egyesitik s eddigi szövetségöket egy közös fő választása által szorosabbra füzik; azután pedig maradandó uj hazát alapitanak, a Kárpátokon tul, azon terület elfoglalása által, hol előbb fajrokonaik a hunok s utánok az avarok birodalma állott fenn. Igy kötötték meg: a törzseket egy nemzettestté egyesitő azon szerződést, mely alkotmányunkban még most is összerződés, vagy (a mennyiben azt megkötésekor a törzsfők vérökkel pecsételték meg) vérszerződés neve alatt szerepel. Közös fővezérnek, némelyek szerint Álmos törzsvezér, — mások szerint ennek fia, Árpád választatott, kinek vezérlete alatt 889-ben az uj honalapitás nagy müvéhez fogtak.

III. Az ekkép nemzetté egyesült magyar törzsek, Etelközt 889-ben odahagyván, közel hét évi küzdelmek (889—895) folytán elfoglalták s magyar állammá szervezték azon területet, mely a Kárpátoktól Adriáig, a mai Erdély s Moldva egymásközti határvidékeitől az Alpesekig s az Enns folyó tájáig, északnyugaton pedig a Morva folyóig terjed, — mely terület legnagyobb része még jelenleg is a magyar államot képezi.

20. §. *A vérszerződés, vagy ős-szerződés, mint a magyar alkotmány alapja.*

I. Hogy a magyar alkotmány nem a királysággal, szent István alatt, vette kezdetét, hanem a honalapitással egykoru, söt ezt főbb elveire nézve részben meg is előzte: eléggé kitünik a hitelt érdemlő névtelen jegyzőtöl ránk hagyott ős-szerződés pontjaiból, valamint az ezekkel egyező s Szabó Károly által hitelesnek bebizonyitott csiki székely krónikából; de kétségen felül helyezik azt továbbá a honalapitó őseinkkel egykorú s teljes hitelü irók — köztük bölcs Leó és biborban született Konstantin keleti császárok — följegyzései is. [1])

II. A vérszerződés — ősszerződés, nemzeti alapszerződés — pontjai a következők:

1. Hogy mig Árpád (a névtelen jegyző szerint Álmos) és maradékai (fiutódjai) élnek, a nemzet mindig Árpád véréből fog vezért (fővezért, fejedelmet) választani.

2. Hogy a mit közerővel szereznek, abban mindnyájan közösen részesüljenek.

3. Hogy azok, kik Árpádot szabad akaratjukból Urukká választották, maguk s maradékaik a vezér tanácsából s az országlás tisztéből soha ki ne zárassanak.

4. Hogyha valaki maradékaik közül hütlen lenne a vezérhez s viszályt támasztana a vezér és rokonai között: a vétkesnek vére ontassék, miként ők az eskü közben vérőket ontották.

5. Hogyha valaki Árpád maradékai közül, vagy a törzsfőnökök közül, az eskü pontjait megszegné, átok alatt legyen mindörökké. (A székely krónika szerint: a főrabonbán itélete alá vettessék.)

6. A ki az áldozatokkal egybekötött nemzeti gyüléseken, vagy a hirnökök hadbaszólitására a táborban meg nem jelenik s elmaradásának okát nem adhatja: ketté vágassék vagy szolgaságba vettessék. [2])

III. A vérszerződés képezi azon alapot és kiindulási pontot, melyen honszerző őseink a szabad magyar hazának s a magyar alkotmánynak szilárd talpkövét rakták le, melyen alkotmányunk

---

[1]) Bartal: Comm. I. Virozsil: Jus publ. I. 5. s köv. l.

[2]) Ezen hatodik pont a névtelen jegyzőnél nem fordul elő; de annak lényegét több krónika s Verbőczy is (Hk. I. 3. cz. 2. §.) ugy emliti, mint őseinknél már a vezérek korában érvényes szabályt. Ezen alapszerződést vagy vérszerződést kell értenünk az alatt is, a mit a csiki székely krónika székely alaptörvénynek mond, melynek pontjai igy hangzanak. 1) Egyedül Árpád fi-ágát illesse Magyarországban a főhatalom. 2) A mely földet valaki saját erejével szerez, az sajátja legyen; a mit pedig közerővel szereznek, az igazságosan osztassék fel a szerzőfelek között. 3. Az ügyek a néppel egyetértésben végeztessenek. 4. Ki a fejedelemnek tett hitet megszegi, fejét és vagyonát veszitse a főrabonbán előtt; ki a rabonbánok ellen vét, tűztől s viztől tiltassék el (számüzessék). 5. Ha a nagy és kis rabonbánok, vagy harkász tisztviselők közül, valaki a nemzet ellen támadna, az Apolt nemzetségéből választandó főrabonbán itélete sujtsa őt. 6) Ki a főrabonbán által rendezett áldozatokra meg nem jelenik: ketté hasittassék.

még most is sarkallik, — habár igen természetesen egy ezredév viszontagságai közt s a korszellem követelményeivel szemben az emlitett alapon módosulva fejlődött tovább.

IV. A vérszerződés egyes pontjait alkotmányunk ezredéves fejlődésének ugyszólván minden szaka visszatükrözi. Kitünik ez különösen a következőkből:

1.) Hogy a vérszerződés első pontja a honalapitás óta az ujabb időkig érvénynyel birt: azt egy részről a történelem, másrészről államjogunk multja teljesen igazolja. Ugyanis valamint a vezérek korában, ugy később a királyság megalapitása után is, évszázadokon át: a nemzet — a nélkül, hogy ezen összerződésen kivül más törvényes szabályok hozattak volna a fejedelmi s illetőleg a királyi szék betöltésére nézve — kötelezve érezte magát az Arpád-ház fi-ivadékaiból választani az államfőt; mely elvtől csakis a szent István után következett két királynál tért el. Ez a választással vegyes örökösödés — még pedig fiági ily örökösödés — elve volt, [1]) mely később ismételve érvényesült. (Lásd: e munka 10-dik részét.)

2.) A vérszerződés 2-ik pontja, a szabad vagy nemesi ősi birtoknak alapját képezi, nem pedig a kir. adományok, melyek az első Árpádkirályok alatt csak ritkán fordultak elő. A vérszerződés ezen pontja szerint ugyanis, az ország egész területe az egész nemzeté volt, mely azt közösen megvédeni tartozott; de ezen terület a hét (illetőleg nyolcz) törzs közt felosztatott, mely törzsek mindegyikében megint nemzetségek szerint osztatott fel a terület s minden egyes nemzetség családjai érdemeikhez képest nyertek a nemzetségi területen nagyobb-kisebb birtokot. Ez az ugynevezett szállásrendszer volt, mely mellett a családok csak haszonélvezeti joggal birtak a nekik jutott birtokban; mig szent István (I. könyv, 5. 24. s főkép 35. fej.) a családokat ezen ősi birtokban teljes tulajdoni joggal ruházta fel. [2]) A kik ekkép, őseiknek a honfoglalásban való részvétel által szerzett érdemei fejében tulajdonjoggal nyertek birtokot, azok (a közéjök felvett más érdemesekkel együtt) a nemzet szabad tagjainak (később nemeseknek) tekintettek.

3.) A vérszerződésnek a névtelen jegyző szerinti 3-ik s a csiki székely krónika szerinti 3-ik és 6-ik pontja: a nemzetnek a honvédelmi kötelezettség mellett a közügyekre való befolyását (a törvényhozó s a kormányzati hatalomban való részvételét) köti ki. E részvétel alkotmányunknak minden időben egyik legfőbb elvét képezte, a nélkül, hogy évszázadokon át a vérszerződésen s az ősi szokáson kivül létezett volna e tekintetben irott jog-

---

[1]) Különben, a trónöröködésnek a választással vegyes alakját, — mint Szalay megjegyzi — a középkorban más népeknél is feltaláljuk: igy a frankoknál, longobardoknál, svédeknél, lengyeleknél.

[2]) Ezen ügy az aranybulla 4. czikkében, I. Lajosnak az aranybullára vonatkozó megerősitvénye záradékában, s később a Hármaskönyv I. 5. 17. 88. s köv. czimei szerint nyert szabályozást.

szabály is; sőt később, midőn a nemzetnek ezen alkotmányos jogát irott törvények irták körül, ezekben hivatkozás történik a nemzet folyvást érvényben állott ősi szokásaira; igy az 1291: 9. t. cz. (mely egyébiránt a „Corpus Juris“ kiadásából hiányzik), midőn rendeli, hogy a király a főbb tisztviselőket (nádort, országbirót, kanczellárt, tárnokmestert) nemeseinek tanácsával válaszsza, ily szavakkal indokolja a törvényt: az ország régi szokása szerint. Werbőczy is igazolja Hármaskönyvében a vérszerződés 3-ik s ezzel összefüggő 6-ik pontjának valódiságát, (mely utóbbi a nemzeti gyülésben való részvételt épen ugy, mint a honvédelmi kötelességet, a nemzet minden szabad tagjának nemcsak közös jogává, hanem kötelességévé is teszi), midőn a II. r. 3. czimében azt irja, hogy: a nemzetnek joga, a törvényhozásban való részvétel által a közügyekre befolyni, azon korból származik, midőn a magyarok még pogányok voltak s vezérek alatt állottak; midőn — mint mondja — az egész törvényhozás joga a nemzetet egyedül illette meg, mely jog a királyság felállitása által a király s a nemzet közös jogává lett.

4. A vérszerződés 4-ik pontjának tartalmát: a hütlenségi büntetésre vonatkozólag — már szent István alatt s több Árpádházi király alatt — alkotott törvényekben viszhangozva találjuk.

5) A vérszerződés 5-ik pontja: az alapszerződésnek a fejedelem részéről való megtartását biztositani volt hivatva. Az „átok alatt legyen mindörökké“, kifejezés a szerződök előtt aligha volt ismeretes, hanem e pont körülbelül akkép hangozhatott, hogy az alkotmányszegő fejedelem itéltessék el, illetőleg üzessék el; vagy, hogy szabad legyen, büntetlenül, ellene támadni. (Valószinű, hogy a névtelen jegyző az átok alá helyezésre vonatkozó keresztényi kifejezést azért használta, mert az eredeti határozmányt nagyon pogányosnak találta, s mivel ő az országgyülésnek 1231. évi határozatát, mely az alkotmányszegő királyt az esztergomi érsek által átok alá vettetni rendeli, már ismerte.) Ugy látszik, hogy a vérszerződés e pontjában keresendő eredete az aranybulla 31-ik pontjának (vagyis II. Endre 1222. évi decretuma 31-ik czikkelyének) mely a régi szokást s a nem irott vérszerződést e részben elismervén, a nemzet ellenállási jogát irott törvény alakjában állapitja meg a fejedelemmel szemben „mindörökre“. Ezen ellenállási jogot egyébiránt, az 1231. évi országgyülés határozata folytán, egyideig az esztergomi érsek által foganatositandó egyházi átok [1]) volt hivatva pótolni; de csakhamar (1351-ben) az aranybullának ellenállási záradéka visszanyerte eredeti hatályát, — s még csak I. Ulászló alatt nem birt érvénynyel, mint a ki

[1]) Tekíntve, hogy az aranybulla ellenállási záradéka 1231-től jóideig, az esztergomi érsek által foganatositandó egyházi átokkal pótoltatni rendeltetett: ezen „átok“ kifejezés a névtelen jegyzőnél arra látszik mutatni, hogy ő már ismerte az emlitett 1231. évi intézkedést s igy 1231. után irta krónikáját; e szerint a névtelen jegyző, — nem I. II. vagy III. Bélának, hanem csakis — II. Endre közvetlen utódjának — IV. Bélának (ki 1235 ben jutott a trónra) jegyzője lehetett.

az aranybulla ellenállási záradékát a megerősités alól kivette, — mignem a gyakori belzavarok ezen kutfeje az 1687: 4. t. cz. által eltörültetett s azóta a koronázási esküben is az aranybulla, ezen záradéknak határozott kivételével, erősittetik meg.

21. §. Alkotmányunk történeti fejlődésének főbb mozzanatai. — Különösen: a vezérek kora.

I. A honalapitás bevégeztével 895-ben tartott első nemzetgyülésen (a Körtvélytó melletti Gyümölcsény erdő közelében, a mai Puszta-Szer pusztán, melynek most egy része Kecskemét s másik része Szeged városok határában fekszik) a vérszerződés az uj hazára alkalmazást nyert. Az országnak ez időbeli alapszervezete abban állott, hogy a fővezér vagy fejedelem által személyesitett központi közös főhatalom mellett, az egyes törzsek s ezeken belül az egyes nemzetségek jelentékeny önállással birtak, — legnagyobb mérvben mégis azon két törzs, melyek egyike (Töhötöm alatt) Erdélyben s másika az akkori Somogyban (a mai Dunántul) telepedett le. (A törzsek s területeik ezen önállása azonban, Erdély és Somogy kivételével, már a vezérek korában el kezdett mosódni; maradványait pedig, a családok tulajdonjogának megállapitása s a törzsek és nemzetségek szerkezetén alapuló szállásrendszernek feloszlatása mellett, szent István szüntette meg, ki Gyula erdélyi s Kupa somogyi vezér legyőzése folytán ezen országrészeket is az állam szorosb egységébe vonta; mindazáltal Erdély sajátszerü különhelyzetét némi tekintetben azután is megtartotta.)

II. Habár azonban a fejedelem vagy fővezér az állami főhatalom élét képezte: mégis hazánk ekkori államszervezete inkább szövetségi, s aristocratico-köztársaság-szerű volt, semmint monarchiai. (Hk. II. 3. cz. 1. 2. §. I. 3. cz. 2.—6. §.) Ugyanis, az összes nemzet fölötti legfőbb intézkedési s határozási jog (a törvényhozás joga) egyedül a nemzetgyülést illette, tehát az államfenség eszméje abban nyerte kifejezését; ott választották Árpád családjából a fővezért, ott a nemzeti („Gyula“ és „Harkász“ elnevezésű) főbirákat, ott vették vizsgálat alá ezek itéleteit s itéltek a honárulók felett, — ott állapitották meg az országnak törvényeit s a bünényekre szabandó büntetéseket, ott azon módokat is, melyek szerint a vezérnek és főbbeknek szolgálni kelljen. Ekkép a fejedelem ugy jelentkezik, mint egyrészről fővezér, másrészről pedig mint a nemzeti akarat végrehajtója vagyis kormányzó, mely utóbbi hatásköre azonban a törzsfők s nemzetségfők befolyása által (az alapszerződés 3-ik pontja értelmében) korlátolva volt.

22. §. Folytatás. — Különösen: az Árpád-királyok kora.

I. Szent István, a királyság felállitásával, a vérszerződésen sarkalt alkotmányt a monarchiai államformához idomitotta, de

lényegében fentartotta, s igy a magyar királyság kezdettől fogva alkotmányos volt. Midőn ő a törzsek feloszlatásával s a törzsfők hatalmának megszüntetésével mint egyeduralkodó az államnak élére állott s az államfenség eszméjének személyesitője lett: a királyt a törvényhozás egyik önálló és szükségszerű tényezőjévé tette ugyan; de egyszersmind meghagyta a nemzetnek, mint ezentul a törvényhozás nem egyedüli, de egyik szükségszerü tényezőjének, a törvényhozásban való részesedését; meghagyta a nemzetnek a kormányzatra vonatkozólag is azon alkotmányos befolyást, mely a vérszerződés értelmében megillette. Miként Imre fiához intézett utasitásaiban (végzeményeinek I. könyvében) a nemzet ősi szokásainak s intézményeinek tiszteletben tartását tanácsolja: akkép ugyanezen szellemben járt el maga is, midőn az ősi alkotmányt az uj uralkodási formának megfelelőleg alakitotta, mely művénél egyébiránt némi részben idegen — különösen frankbirodalombeli — intézményeknek is szemelőtt tartásával járt el.[1]) Ö egyfelől a nemzet elszigeteltségének megszüntetése végett s ezzel az ország függetlenségének érdekében, a nemzetet a kereszténységre téritette s magyar egyházat alapitott, e mellett a papságot gazdag javadalmak és előjogok adományozása által tudományosságának s az akkori viszonyoknak legjobban megfelelő állásba helyezte, — mely érdemei elismeréseül Sylvester pápától koronát s ahhoz kötött fényes előjogokat nyert a magyar egyház körül. Másfelől ő az ország különböző osztályu lakosainak jogállását szabályozta,[2]) az idegen települőknek engedélyezett kedvezmények s a városi életnek ujjáébresztése által pedig a polgári osztály képződésének tette le alapjait; végre a várszerkezetnek, melyből később a megyei intézmény fejlődött ki, megalapitása (vagy a vezérek korában is talán már létezett hasonló szervezet tökéletesbitése) által az országnak a külveszélyek s belvillongások elleni biztositásáról gondoskodott.

A várszerkezet értelmében az ország várkerületekre oszlott; ezek részben közigazgatási s biráskodási, de főleg katonai célokra voltak szervezve, — utóbbi tekintetben akkép, hogy a lakosok egyik osztálya — a várjobbágyok — fegyveres szolgálatok teljesitésére, egy másik osztálya pedig (a várnép) a várjobbágyok tartásához szükséges javak előállitása végett a várföldek művelésére volt hivatva. Ezen várszerkezet az országot jelentékeny s jól szervezett haderő kiállitására képesitette; és a történelem valóban azt bizonyitja, hogy mig e szervezet az első királyok alatt épségben fennállott, addig az állam a legnehezebb külbonyodalmakból is győzelmesen bontakozott ki; holott a mint

---

[1]) Törvényeinek állitólagos eredeti szövege egy 12-ik századbeli kéziraton az admonti zárda könyvtárában 1846-ban fedeztetett fel; az a „Corpus juris"-ban foglalt szövegtől több tekintetben eltér; szent István összes intézményeire nézve azonban ezen szöveg sem nyujt elég felvilágositást.

[2]) Erre hivatkozik az aranybulla bevezetése is.

a várszerkezet szétmállásnak indult, nemzetünk a gyöngébb szomszédokkal szemben is csak bajosan volt képes régi hatalmi sulyát fentartani.

Hogy pedig szent István alkotmányos szellemben uralkodott: Hartvic bizonyitja, s ugyanez kitünik a király azon törvényeiből, melyekben a kir. tanács (senatus), előkelők gyülése s közgyülés (országgyülés) közremüködése emlittetik. (II. könyv, 19. 23. 27. 35. fej.)

II. A szent István által megalapitott királyi hatalom, az utódjai alatt beállott trónvillongások közepett, valamint az országnak I. Endre óta (ki az ország harmadrészét testvérének Bélának engedte át kormányzás végett) szokásba jött területi feldarabolás által, az állam érzékeny hátrányára gyakran aláhanyatlott; de egyes uralkodók, — köztük kiválólag sz. László és Kálmán, — azt ujból megszilárditották, az ország intézményeit tovább fejlesztették, határait pedig messze kiterjesztették.

III. Kálmán után, egyes királyaink alkotmánysértései s a főurak önkényű hatalmaskodásai következtében, az ország intézményeinek hanyatlása állott be, melyet II. Endre 1222-ben kibocsátott aranybullája sem volt képes egészen megakadályozni. E mellett, a várjószágoknak a királyok által történt eladományozásai folytán, az ország a várjobbágyokban birt hatályos véderő legnagyobb részétől megfosztatván, IV. Béla alatt a mongol-tatár dulásnak — még pedig csaknem a föltámadás reménye nélkül — esett áldozatul. E király idejében a mongol-tatár invasio megszüntével eszközölt országszervezés irányánál fogva, a várszerkezetből a megyei intézmény kezd képződni.

IV. A várszerkezetnek, III. Endre alatt, még addigi csekély maradványai is elenyésztek, (a várjobbágyok nagyobbrésze a nemesség közé vétetett fel) s helyét egymaga az aranybullában megállapitott s később is szabályozott nemesi fölkelés nem volt képes eléggé pótolni. Az emlitett király idejében a kir. felavatási rendes hitlevél kiadásának első példáját találjuk; ugyancsak az ő uralkodása alatt a nemzetnek a kormányzatra vonatkozó befolyását biztositó törvények hozattak, melyek közől az 1291-ikiekben az országos főtisztviselőknek (nádor, kanczellár, országbiró, tárnok) választása az ősi szokásnak megfelelőleg a király s az országgyülés közös jogául nyilvánittatott; az 1298-ikiakban pedig a király hatalma a fontosabb kormányzati ügyekre nézve egy melléje rendelt országtanács által lőn, az alkotmányosság követelményeinek megfelelő módon, korlátolva; ugyanezen évi törvényekben a szabad királyi városoknak az országgyülésen követek általi képviseltetésök nyomaira találunk.

23. §. *Folytatás. — Különösen: a vegyes-házakból származott királyok kora.*

I. Árpád fiivadékainak kihaltával a teljesen szabad királyválasztás joga a nemzetre visszaszállván, ez azt legközelebb három király

választásánál gyakorolta; a harmadiknak, Robert Károlynak ivadékaira nézve pedig, 1307-ben a választással vegyes örökösödés rendszerét állapitotta meg. E király, hatalmának kiterjesztésére irányuló törekvése által az alkotmány üdvös fejlődését gyakran akadályozta; azonban uralkodása ezen árnyoldal daczára fénypontokat is mutat fel; ő a honvédelmi ügyeket a zászlóalji (banderialis) rendszer [1]) kezdeményezése által az addiginál jobb karba hozta, törvénykezési s pénzügyi reformokat létesitett, a kir. hatalomnak s uralkodói tekintélynek elődjei alatt megingott sulyát pedig a rend és közjó érdekében visszaállitotta.

II. Nagy Lajos az ország területépségének helyreállitása s határainak kiterjesztése mellett, a nemzet alkotmányos jogainak tiszteletbentartása által is nevezetessé tette magát; az aranybullát, a nemesség szabad vagyonrendelkezési jogára vonatkozó 4-ik pont kivételével megerősitette; e korlátolás által pedig megalapitotta az ősiséget, mely 1848-ig fenmaradt; a megyei intézmény fejlődését nagyban előmozditotta, a városok államjogi állását jelentékenyen emelte; a jobbágyok szabad költözködését megerősitette; a banderiális rendszert tökéletesitette, a nemesség számát a véderőnek emelése végett szaporitotta s — a nemeseket ugyszólván a hadi szolgálatok körüli kötelességekért kárpótolni akarva — behozta a jobbágyföldek után a földesurnak fizetendő kilenczedet.

III. Mária alatt a nemességnek az országgyülésen megyénkint választott követek általi képviseltetése (az addigi személyes megjelenés helyett) jött egy időre szokásba.

IV. Zsigmond alatt az ország terület-épségének elve (a szepesi városok zálogbaadása, valamint Galicia, Lodomeria és Dalmatia elvesztése által) s a főurak tulhatalmasodása folytán a királyi tekintély is, érzékeny sebeket szenvedett; de uralkodása, ennek daczára, államjogi szempontból több tekintetben nevezetes. Az ő uralkodása idejében s különösen 1405. óta jött állandóan szokásba, a szabad kir. városoknak az országgyülésre való meghivatása; alatta nyert rendezést az ugynevezett portális militia, mely akkép alakult, hogy ha a nemesi tömeges fölkelés végső eszköze igénybe nem vétetett, minden birtokos nemes vagyonához aránylag lovas harczosokat tartozott kiállitani; ugyanekkor a banderialis rendszer további szabályozást, a megyék politikai élete élénkebb fejlődést nyert; a király gyakori távolléte miatt az országnak kir. helytartók általi kormányzása jött szokásba; a kir. tetszényjog megalapitása, s az országgyüléseken irásbeli előterjesztések és feliratok meghonositása is ezen király alatt történt.

V. Albert királynak 1439-iki végzeményében a hivatalképes-

---

[1]) Ennek értelmében a nemesi fölkelésen kivül az ország jelentékeny uj véderőt nyert: az egyházi és világi főméltóságok stb. által kiállitatni rendelt csapatok (banderiumok, zászlóaljak) alakjában.

ség a honfiakra szorittatott, s az ország rendei részére a király leányainak férjhezadása körül befolyás biztosittatott (1439: 20.)

VI. A következő király, I. Ulászló, az arany bullát csak az ellenállási záradék kivételével erősitette meg; alatta az 1444-iki országgyülésen intézkedések történtek az egymástól megkülönböztetett királyi és országos jövedelmek iránt, utóbbiak a honvédelem czéljaira fordittatni határoztatván.

Ulászlónak ugyanazon évben Várnánál történt eleste után, 1445-ben egy országos tanács, 1446-ban pedig Hunyady János mint kormányzó állittatott az ország élére; az ezen interregnum idejében alkotott törvények az országos rendek decretumainak neveztetnek.

VII. Utószülött László vagy másképp V. László az igényelt trónt később megnyerte. Alatta a királyi tekintély nagyon aláhanyatlott. Utána Hunyady Mátyás választatván királylyá, mig ez Csehországban Podiebrádnál volt, addig helyette Szilágyi Mihály kormányzó intézte az ügyeket, s az 1458. évi decretumot a király nevében irta alá.

Hunyady Mátyás, mialatt egyrészről az ország hatalmi állásának emelésére sokat tett, s a féktelen olygarchák megtörésére törekedett, — mely utóbbi eljárásával magának sok titkos ellenséget szerzett, — addig másfelől az alkotmány fejlődését is előmozditotta; alatta a honvédelem, („fekete sereg" czim alatt állandó katonaság,) igazságszolgáltatás és pénzügy terén fontos ujitások jöttek létre; a korona őrzésére a király s az országgyülés egyetértésével választott koronaőrök alkalmaztattak, a nádori hatáskör pedig az 1485-i t. czikkek által jelentékenyen tágittatott.

VIII. E korszakot II. Ulászló s II. Lajos gyönge uralkodása fejezi be, melynek következtében a nemzet sirja szélére jutott, daczára annak, hogy az országgyülések ez időben sok czélszerü határozatot hoztak, melyek azonban a tehetetlen királyok tekintélyhiánya miatt gyümölcstelenek maradtak. Ilyenek különösen: az országos tanácsra vonatkozólag 1507-ben megállapitott felelősség nagy elve; ilyen a Werbőczy által készitett Hármaskönyvnek 1514-ben országgyülésileg történt átvizsgálása s kir. szentesitéssel ellátása, valamint közelfogadás által szokás utján való gyakorlatbalépte — habár kir. pecséttel ellátva s kihirdetve nem lett, tehát törvénynyé nem vált, - ilyenek az 1526. évi rákosi országgyülésnek a honvédelemre vonatkozó határozatai, melyekből kiderül, hogy a rendek a török részéről fenyegető végveszély megakadályozására az ország összes fegyverfogható férfiait (az összes jobbágyokat is) a király rendelkezésére bocsátották, — ki azonban erélytelen eljárása miatt, a döntő perczre százezrek helyett alig ezreket tudott sikra állitani, s igy önmagának és a nemzetnek sirját ásta meg. [1])

[1]) Mily könnyelmüség s erkölcstelenség uralkodott II. Lajos udvarában: kitünik Fraknói Vilmos derék tudósunknak e korra vonatkozó munkálatából: „II. Lajos és udvara." (Olcsó könyvtár: 46. sz.)

Ezen uralkodók elseje, 1491-ben a német császárral a magyar országgyülés tudta s beleegyezése nélkül trónöröködési szerződést kötött, melyet azonban az 1492. és 1498. évi országgyülések visszautasitottak; a király e kimenthetlen lépése e mellett azon 1505. évi rákosi végzésre szolgáltatott alkalmat, hogy az uralkodó fimaradékainak kihalása esetében, az idegenek teljes kizárásával egyedül a magyar nemzet tagjai közül választassék király. E mellett épen ezen két királynak a nemzet geniusával ellenkező szelleme s tehetetlensége, az ország nagy részében minden idegen iránt oly leküzdhetlen ellenszenvet keltett, hogy a mohácsi vész után nem tudott egyetérteni a nemzet Ferdinandnak királylyá választásában; holott ő mint különben is hatalmas és befolyásos fejedelem leginkább lett volna még akkor képes a török invasiónak véget vetni s a nemzetnek akkor még meglehetősen ép erőit egy nagy jövő számára megóvni, — mig igy a nemzet kétfelé oszolván s az ország háromfelé is (Zápolya János, Ferdinand, s a szultán által birtokba vett területrészek szerint) szakadván, elvesztette régi nyomatékát s azon tulsulyt, melylyel addig minden oly királyának birodalmában birt, a ki más országoknak is uralkodója vala.

II. Ulászló korára esik a Dózsa-féle pórlázadás is, melynek elnyomatása után a jobbágyok, — a szabad költözködés jogától megfosztva s ugyszólván földhöz kötve lettek.

24. §. Folytatás. Különösen: a Habsburg-házból való királyok kora napjainkig.

I. A mohácsi vész után az ország három részre lőn feldarabolva. Az egyik rész török uralom alá került; a másik Zápolya Jánost ismerte el királyul, kinek utódjai — az erdélyi fejedelmek — alatt e rész szükebb határok közt „Erdély és Magyarország részei“ czimmel külön alkotmányos fejlődést nyert; mig a harmadik rész, habsburgi I. Ferdinand s utódjai alatt, a legkedvezőtlenebb viszonyok daczára, a magyar királyságnak nemcsak nevét, de alkotmányos állami jellegét is fentartotta.

E helyütt kiválólag az utóbb emlitett rész igényel figyelembevételt, mint a mely a magyar állam egységének megujitásához a jegeczesedési pontot képezte s melyben a ma is érvényben levő magyar alkotmánynak sok lényeges elve ez időben fejlődött ki.

A habsburg-házi királyok alatt alkotott törvények szakadatlan sora bizonyitja, mint igyekezett a nemzet a közügyekre s az ország kormányzatának alkotmányos szellemben vitelére, — majd régibb törvényeinek megujitásával, majd pedig ujaknak alkotása által, — befolyását megszilárditani s biztositani, habár gyakran sikeretlenül is.

II. A királyi szék betöltése, — az 1547: 5. t. cz. azon határozmánya folytán, hogy az ország rendei az akkor uralkodott I.

Ferdinand ő felségének s (fi-) maradékainak uralma alá adták magukat, — a nevezett király után I. Lipótig az ausztriai Habsburgok sorából választás utján történt, de tényleg olykép, hogy a még élő királynak első-szülöttje s illetőleg az ausztriai örökös tartományokban való jogutódja (ki már többnyire német-római császár volt) választatott királylyá.

III. A kormánynak s kiválólag a Bécsben udvari befolyások alatt álló kanczelláriának, hatalmi tulkapásai ellen: a megyei intézmény erős védbástyává s az alkotmánynak biztositékává fejlődött ki, — támpontot nyujtván erre kiváltkép az 1545: 33. t. cz. szelleme, melynek alapján a joghasonlatosság elvének irányadása mellett, a törvényhatóságok a törvénybeütköző kir. s kormányrendeletek végrehajtását — azok tiszteletteljes félretételével (vis inertiae) s illetőleg ellenök való remonstratióval (felirási jog) akadályozták. E t. cz. ugyanis a megyei tisztviselőknek meghagyja, hogy ne engedelmeskedjenek ő felsége s kormánya oly rendeleteinek, melyek javak átengedése s visszaadása tárgyában az ország törvényeivel (a beszterczebányai országgyülésen s utóbb alkotott törvényekkel, valamint az 1545. éviekkel,) ellenkeznek. [1])

Másrészről, több későbbi királynak (főkép Rudolf, II. és III. Ferdinand királyoknak) alkotmányellenes intézkedései, s a reformatio elterjedése óta fölmerült vallási viszályok, véres belháborukat idéztek elő, melyek közül kettő az államjogi tekintetben igen nevezetes 1606. évi bécsi és 1645. évi linczi békekötésekkel szüntettetett meg. Amazt Rudolf király nevében Mátyás főherczeg — a későbbi II. Mátyás király, Bocskay István erdélyi fejedelemmel s ennek magyarországi követőivel, — emezt pedig III. Ferdinand I. Rákóczy György erdélyi fejedelemmel s ennek magyarországi hiveivel, — kötötte meg. E békeszerződések, melyek elseje az 1608. k. e. 1. t. cz. által megerősitve, s a másik az 1547: 5. t. cz. által beczikkelyezve lőn, a nemzet alkotmányát s a protestansok részére a vallásszabadságot biztositották.

A bécsi békekötés még azon tekintetből is nevezetes, hogy azt az uralkodó némely örökös tartományainak rendei garantirozzák; továbbá, hogy első pontja megsemmisitette az 1604. évi t. czikkek közé I. Rudolf által önkényüleg beigtatott 22-ik czikket, mely azon alkotmányos elv megsértésével keletkezett, hogy törvényt csak az országgyüléssel egyetértve alkothat a király. Ezen, a törvényhozó hatalom gyakorlásmódjára vonatkozólag — a Hármask. tanusitása szerint addig is már fennállott elvet, később az

---

[1]) Magának ezen t. czikknek czime és szövege igy hangzik: „Literae Regis aut Locumtenentis sui, constitutionibus Regni contrariae, in remissione bonorum non observentur. Quod Capitanei, nec non Comites vel Vice-Comites, non observent literas Regiae Majestatis et Domini Locumtenentis, si quas, in reddendis et remittendis bonis, a Majestate Regia Constitutioni publicae Novozoliensi et aliis constitutionibus postea factis et etiam praesenti derogantes, impetraverint. Sed illis non obstantibus, in his, quae ad officium eorum, ex praemissis constitutionibus pertinebunt, sine fraude executionem faciant, sub poena obligaminis eorum."

1635: 18. t. cz. irott törvény alakjába foglalta, azon kijelentéssel, hogy oly határozmányok, melyek a Hármask. II. r. 3. czime, és III. r. 2. czime alatt kifejezett szabálylyal ellenkezőleg (a királynak vagy az országgyülésnek hozzájárulása nélkül) jöttek létre, törvényeknek nem tekinthetnek s így érvénytelenek.

IV. A már emlitett II. Mátyás uralkodása több nagyfontosságú törvény által lett nevezetessé. Igy az 1608. k. e. 5., 10. és 18. t. czikkekben biztosittatott a m. kir. kamarának s a magyar kir. udvari kanczellariának az ausztriai kormánytól való függetlensége — valamint a nádornak s a magyar kir. tanácsnak (mely utóbbiból az 1723: 97. s 101. t. cz. folytán a kir. helytartótanács alakult) ősi szokás s régibb törvények szerinti teljhatalmú kormányzati joga az esetre, midőn a király az országon kivül tartózkodik.

V. A mohácsi vész után csakhamar, — a Rákosterén s általában a szabad-ég alatti összegyülekezés mellőztével, — az országgyülés tanácskozásai termekbe tétetvén át: állandó szokássá lőn a nemeseknek megyénkinti képviseltetése, a személyes megjelenés helyett, s azzal kapcsolatban a kéttáblai rendszer is kifejlődött. E szokást az 1608: k. u. 1. t. cz. szentesitette, egyuttal a már azelőtt is létezett négy országos rend szervezetét szabályozta.

VI. I. Lipót alatt Buda az ország legnagyobb részével együtt visszahódittatott; sőt Erdély is a magyar király hatalma alá került, de Magyarországtól továbbra is (törvényhozási, kormányzati s törvénykezési tekintetben) teljesen elkülönitve maradt. Ugyanezen király idejében a Habsburg-ház fiági örökösödése (1687: 2. 3.) megállapitva s az aranybulla ellenállási záradéka (1687: 4.) eltörölve lőn. Az alkotmányellenes irány, melyet e király követett (törvénytelen adókat vetett ki; a nádori méltóságra vonatkozó törvények ignorálásával Ampringen Gáspárt, a németrend nagymesterét, az ország teljhatalmú kormányzójává nevezte ki; a pozsonyi s eperjesi vérbiróságok által a nemzetet szájholttá tenni s alkotmányos érzületükről ismert hazafiakat kiirtani törekedett; alatta 1673—1681. közt az alkotmány tényleg fel volt függesztve s azután is gyakran sértve), egyebek közt a Rákóczy-féle mozgalomra vezetett, — mely 1711-ben az I. József nevében, de már ennek is halála után kötött, szatmári béke által — az alkotmány biztositásával — ért véget.

VII. A következő király, III. Károly alatt az állandó katonaság intézménye s ezzel a hadi adó hozatott be (1715: 5), fenhagyatván a nemesi fölkelés is, de csak mint rendkivüli eszköze a honvédelemnek; továbbá, az örökösödés a Habsburgház néhány nőágára nézve is (az 1723: 1. 2. t. cz. vagyis a magyar pragmatica sanctio által) megállapittatván, ezzel a magyar állam a kijelölt ágak kihaltaig az uralkodóház örökös tartományaival (Ausztriával) elválaszthatlan kapcsolatba hozatott; az országgyülés 1723-ban a magyar. kir. helytartótanács (97. 101. t. cz.) s a kerületi táblák (30. t. cz.) szervezése iránt, 1729-ben pedig (28

s köv. t. czikkek) az igazságszolgáltatásnak még több tekintetben javitása iránt intézkedett. Ugyanezen király s utódja Mária Terézia idejében, Horvátország azon része, mely török uralom alatt nem állott s Szlavoniának is egy része, katonai végvidékké alakittatott; Szlavonia polgári területére Horvátország neve ragasztatott; mig a török uralom alól visszakerült hajdani drávántuli magyar megyék közül Szerém, Verőcze és Pozsega, Mária Terézia törvényellenes utasitása értelmében a horvát bán hatósága alá rendeltetvén, ezekre Szlavonia nevezete csuszott át; Valkó drávántuli magyar megye pedig a katonai végvidék felállitása kedveért feldaraboltatott. (Azóta az uj Szlavonia Alsó-Szlavoniának s az uj Horvátország Felső-Szlavoniának is szokott volt neveztetni.)

VIII. Mária Terézia, főkép Magyarország odaadó hű ragaszkodásának s roppant erőkifejtésének köszönhette, hogy trónját fél-Európa ellen megvédenie sikerült; de a nemzetnek e királynő uralkodásához kötött nagy reményei nem teljesültek. Több czélszerü törvény alkottatott ugyan, főkép az 1741-iki országgyülésen (a m. kir. udv. kanczellária, helytartótanács és pénzügyi kamara önállóságáról, még a külügyeknek is magyarok általi tárgyaltatásáról, stb.), de gyakorlati eredmény nélkül. A királynő az országgyülést csak ritkán hivta össze, (40. év alatt háromszor), a nádori széket éveken át betöltetlenül hagyta s az udvarába vont magyar főnemesség elnemzetietlenitésére is nagy befolyással volt. Oly árnypontok ezek, melyeket nem ellensulyozhat eléggé azon tény, hogy a lengyeleknél zálogban volt szepesi városokat az országnak visszaszerezte, Fiumét a magyar koronához csatolta, s az urbérnek közigazgatási uton eszközölt szabályozása által a jobbágyság sorsát enyhitette.

Utódja, II. József, meg sem koronáztatta magát s az alkotmány teljes mellőzésével uralkodott. A magyar kanczelláriát s helytartótanácsot meghagyta ugyan, sőt amabba az erdélyi kanczelláriát is bekebelezte; de e kormányszékeket önállóságuk megszüntetésével vak engedelmességgel tartozó hivatalokká tette. Az országgyülés összehivását mellőzte; a koronát a törvények ellenére Bécsbe vitette; az országot 10 kerületre osztotta fel, s mindegyiknek élére kir. biztost állitott; a megyei közgyüléseket akkép korlátolta, hogy évenkint csak egy tartassék minden megyében, a számadások megvizsgálása végett; az alispánokat ő nevezte ki, a többi megyei hivatalokat pedig a kerületi biztos által töltette be; a szab. kir. városokat s a szab. kerületeket a vármegyékbe kebelezte be; hivatalos nyelvül a németet hozta be; adókat és ujonczokat önkényüleg vetett ki, stb. Uralkodásának vége felé a vármegyék csöndes forradalmat csináltak; az alkotmány értelmében szervezkedtek s a fejedelem ujitásait s egész rendszerét kebelökben eltörülték; e mellett az országgyülés mielőbbi összehivását zajosan sürgették. József, belátván alkotmányellenes intézkedései s az országnak Ausztriába való beolvasztá-

sára s germanisálására czélzó törekvései hasztalanságát: 1790-ben elhatározta az alkotmány utjára térni, mely szándéka kivitelében hirtelen bekövetkezett halála akadályozta meg. Végső napjaiban annyit mégis tett, hogy az országot azon állapotba helyezte vissza, melyben trónraléptekor találta; a koronát Budára szállittatta; kormányrendeleteit pedig — kivéve a vallási türelemre s a jobbágyok sorsának javitására vonatkozókat, — visszavonta.

IX. Az 1790/1. évi országgyűlés alkotásai s II. Lipót rövid két évi alkotmányhű uralkodása, a nemzet történetében nevezetes fényfontot képeznek. Meg lett állapitva, hogy az uralkodó a trónralépéstől számitott hat hónap alatt magát megkoronáztatni, (3. t. cz.), az országgyűlést legalább minden három évben egyszer összehivni (13. t. cz.), tartozik; az országgyűlésen meg nem szavazott adókat, még önkénytes fölajánlások esetében sem szedhet (19. t. cz.). Ugyanekkor az országnak az örökös tartományoktól való függetlenségére (10. t. cz.), s a törvényhozó, végrehajtó és birói hatalom gyakorlására vonatkozólag (12. t. cz.), az addig is érvényben volt elvek a legünnepélyesb kijelentést nyerték. Az 1791: 35. t. cz. pedig a Mária Terezia által behozott Urbariumot a törvényhozás további intézkedéseig jóváhagyta: egyuttal az örökös jobbágyságot (az 1405: 6. 14., 1458: 15., 1548: 26. 27., 1550: 34., 1566: 27. t. czikkekre hivatkozva, melyek azt megszüntették, de a melyek ellenére az, az időviszonyok miatt, az ország nagy részében emlékezetet haladó idő óta meghonosodott) eltörölte, s a jobbágyoknak a szabad költözködés jogát (tartozásaik kielégitésének föltétele alatt) biztositotta.

X. I. Ferencz eleinte jobbára önkényüleg uralkodott; de 1825-ben az alkotmány ösvényére visszatérvén s a nemzet jogait ujból biztositván (1827: 3. 4. 5.), kormányának utolsó éveiben azon nagy reformmozgalom indult meg, mely — utódja V. Ferdinand alatt — s főkép az 1847/8-iki országgyülésen, alkotmányunknak az ujabbkori eszmék szerinti átalakitását eredményezte. Ezt megelőzőleg is több czélszerű ujitás történt ugyan; igy az 1836: 11. t. cz. folytán az urbéri telken lakó nemesek katonaszállásolással tartoztak; az 1844: 4. t. cz. a nemesi javak szerezhetési jogát s az 1844: 5. a hivatalképességet a nem nemesekre is kiterjesztette; — de mindezeknél nevezetesebbek az 1848-ik év alkotásai. Emezek közül a főbbek a következők: a kormányszéki vagy dicasterialis szerkezet helyett (mely az udvari kanczellária, a kir. helytartótanács s a pénzügyi kamara intézményeiben pontosult össze) a felelős ministeri és parlamentaris rendszer hozatott be; az országgyülés alsóháza a népképviselet alapján szerveztetett; a közteherviselés s jogegyenlőség elve mondatott ki; az utóbbinak értelmében a politikai jogok a kellő minősitvénynyel biró minden honpolgárra kiterjesztettek s a törvényesen bevett vallásfelekezetek egyenjogusága állapittatott meg; az urbér s az azt pótló szerződések szerinti szolgálatok (robot), dézsma, és pénzbeli fizetések eltöröltettek; az uri hatóság s a

papi tized — mely utóbbi a nem-nemesek terhe volt s melyről a papság minden kárpótlás nélkül lemondott, — meg lettek szüntetve; a sajtószabadság visszaállittatott; Erdélynek Magyarországgal való egyesülése kimondatott, stb.

XI. A közbejött események folytán az alkotmány 1849-től 1860-ig teljesen fel volt függesztve, a nemzet önkényuralomnak s germanisatiónak alávetve. Erdély, s Horvát-Szlavonország, külön tartományok gyanánt szerveztettek; a Muraköz Horvátországhoz csatoltatott; továbbá az alsó Tisza s Maros közt fekvő megyék és Bács-Bodrog is az országtól elszakitva, (Szerém megyével együtt) külön koronatartománynyá alakittattak, „Szerb vajdaság s a temesi bánság" czime alatt. — Később a fejedelem ugyan, az 1860. okt. 20-i diploma által a magyar alkotmány egy részét visszaállitotta (különösen a törvényhatóságok önkormányzatát s a magyar törvénykezést) s az országygyülést is összehivta; de a kormányt a ministeri rendszer helyett az 1848. elötti dicasterialis szerkezet szerint alakitotta, az ország területépsége elleni intézkedéseket csak részben (a szerb vajdaság és temesi bánság feloszlatásával, s az illető területnek és a Muraköznek Magyarországba visszakeblezésével,) szüntette meg; Erdélyt s Horvát-Szlavonországot Magyarországhoz vissza nem csatolta; az 1861-re összehitt országgyülést pedig az ugyanazonévi febr. 26-iki patensnek megfelelőleg az osztrák reichsrathba való követküldésre szólitotta fel; minélfogva a czélbavett egyezkedés a korona s a nemzet közt meghiusult. Az országgyűlés feloszlattatván, öt évig tartó provisorium következett, mely alatt Erdély a reichsrathba tereltetett. (Egy octroyált választási törvény alapján a törvénytelen kormány Erdélyben ugynevezett országgyülést hozott össze, mely a reichsrathba képviselőket választott.)

Végre azonban, az 1865. évi decz. 10-ére egybehivott magyar országgyülésen, — miután a fejedelem az elődei által szentesitett törvényeket s ezek közt az 1848-ikiakat is, elvben elismerte, — a király s az országgyülés közt egyezség jött létre, melynek értelmében az alkotmány, a felelős ministeri rendszerrel együtt, — az ugynevezett közös ügyek s közös érdekü viszonyok egyuttal történt szabályozása mellett, — 1867-ben vissza lett állitva.

Erre Erdély, mely az $186^5/_7$. évi magyar országgyülésre már különben is meg volt hiva, Magyarországba kebleztetett s az Uniót az 1868: 43. t. cz. véglegesen szabályozta. Fiume meghivatott a magyar országgyülésre; Horvát-Szlavonország pedig az 1868. 30. t. cz. értelmében ujból a magyar korona és állam kapcsolatába lépett.

Azóta sok nagyfontosságú törvény alkottatott, habár — fájdalom! — részben a kivánt eredmény nélkül. Azonban még sok égető kérdés vár megoldásra. (Az elkövetett hibák pedig helyrehozást igényelnek.)

HARMADIK RÉSZ.

A magyar állam uralkodási formája s kormányformája; Magyarország alaptörvényei s a magyar alkotmány biztosítékai [1]).

25. §. *Az uralkodási forma s a kormányforma.*

I. A magyar állam egyeduralmi (monarchiai) alkattal vagy uralkodási formával bir; még pedig régebben választási, — illetőleg választással vegyes örökösödési — monarchia volt, most pedig örökösödési monarchiát képez. (1687: 2. 3., 1723: 1. 2.) Uralkodóháza: a Habsburgház, különösen ennek bizonyos leányágai (melyekről alább szólunk), s köztük első sorban a most uralkodó habsburg-lotharingiai ág. A magyar állam kapcsolatban áll az ausztriai császári monarchiával, s ezzel együtt: „Osztrák-magyar monarchia“ czimet visel. Magyarországnak, s illetóleg a magyar államnak uralkodója azonban, mint ilyen: „király“ czimet visel, „apostoli“ melléknévvel. (A magyar korona többi országaira s területeire, ugyszintén az ausztriai államra s ennek részeire vonatkozó czimeit alább ismertetjük.)

II. A mi a kormányformát illeti: a magyar állam nem korlátlan — nem absolut, - hanem korlátolt vagyis alkotmányos monarchia; más szóval: a nemzetnek s illetőleg polgárainak a közügyekre való befolyása által mérsékelt egyeduralom. Benne a törvényhozó, a kormányzati s a birói hatalom — mint együttvéve államhatalom — gyakorlása körüli részvétel joga: a király s a nemzet közt, mint alkotmányos főtényezők között, bizonyos tekintetben meg van osztva. (Hogy miképen: azt az államhatalomnak említett három alkatrészére vonatkozó §-okban adjuk elő.) Ekkép a magyar király az ő uralkodói jogait s a nemzet is a maga alkotmányos jogait, csak a fennálló jogszabályok korlátai közt gyakorolhatja.

III. A magyar államban az alkotmányosság, államunk keletkezésével egykorú. [2]) Alkotmányunk a vérszerződésen, ősi szoká-

---

[1]) Az országgyülési iromanyok s feliratok több helye; Deák Ferencz: Adalék a magyar közjoghoz; Cziráky: Consp. jur. publ. 16—28. §. Virozsil: Spec. juris publ. IV. Wenzel: Magyarország s Erdély 1848. előtti alkotmánya (Budap. szemle, XI. köt.) Bartal: Comm. VIII. Palma: Notitia rerum Hung. I.

[2]) Szent István, midőn hazánkat az európai keresztény monarchiák sorába emelte: a nemzetre nézve életkérdéssé vált ujitások keresztülvitele végett nagyobb és önállóbb hatalommal intézkedett ugyan, mint a többi királyaink; hogy mindazáltal alatta sem volt e monarchia korlátlan, bizonyitják a szent király törvényei, (II. 19. 23. 27. 35.) melyekben a kir. tanács, az előkelők gyülekezete s a közgyülés (országgyülés) alkotmányos hozzájárulásáról van emlites téve.

sokon s régi és ujabb törvényeken alapszik; — egyik fő jellemvonását pedig a jogfolytonosság képezi: oly értelemben, miszerint fejlődésének történeti phasisai közt csakis törvényes alapon változott s illetőleg alakult tovább, — mert a nemzet kiirthatlan alkotmányos szelleme a legnagyobb alkotmánysértések után is ki tudta vinni azt, hogy az alkotmány láncz-szemei ott, a hol azok fonala megszakadt, ujból föl lettek véve s a törvényes alapon tovább fejlesztettek.

26. §. Az alaptörvényekről átalában.

I. A különféle jogszabályok közül a szorosan vett törvényeknek egy részét, — kiváló fontosságuknál fogva, — alaptörvényeknek vagy sarkalatos törvényeknek nevezzük. Ertjük pedig ezek alatt azon törvényeket, melyek az alkotmány alapelveit s az ország lényegesb államjogi intézményeit állapitják meg. Az „alaptörvények" elnevezést e törvények mintegy annak kifejezéseül viselik, hogy az alkotmány rajtuk mint alapokon nyugszik s körülöttük mint sarkok körül forog; minélfogva megdöntésök által maga az alkotmányosság is kiemeltetnék sarkaiból s elvesztené alaposzlopait.

II. Az ujabb időben alkotmányt nyert államok, azt, a mit alaptörvényeknek mondunk, többnyire egy alkotmánylevélbe (chartába, diplomába) összefoglaltan birják, mely az alkotmány főelveit tartalmazza. Ellenben ott, hol az alkotmány hosszas időn át történetileg fejlődött s alakult át: az oly államban koronkint jöttek létre az alaptörvények, s a többi törvények közt ezekkel vegyest s jobbára alaptörvényi minőségöknek megjelölése nélkül foglalnak helyet; mint pl. hazánkban is. E körülmény folytán közjogi iróink egymástól eltérő véleménynyel vannak az iránt, mely jogszabályaink tekintendők alaptörvényeknek; ugyanis némelyek közülök több, mások kevesebb „alaptörvény"-t sorolnak elő; e mellett vannak, kik a vérszerződést s Verbőczy Hármaskönyvének némely czimeit is az alaptörvények közé számitják.

III. Leghelyesebbnek látszik: egyrészről az alaptörvények sorából kizárni azt, a mi nem is szorosan vett „törvény" s igy tulajdonképen „alaptörvény" sem lehet; másrészről, a törvények közül (a Pauler Tivadar által felállitott vezérelv szerint) alaptörvények gyanánt tekinteni mindazon törvényeket: a) melyeket a törvényhozás olyanoknak nyilvánitott vagy reájok nagy nyomatékkal történt hivatkozása által alaptörvényeknek jellemzett, b) pedig azokat is, melyek az alkotmány alapelveit megállapitó tartalmuknál fogva a többi törvények fölött kiváló fontossággal birnak s ugyanazért tárgyuk az ujabb alkotmányos államokban rendszerint az alkotmánylevél által szabályoztatik.

27. §. Az államhatalom főrészeire s annak egészére vonatkozó alaptörvények.

I. Az államhatalomban foglalt főrészek, ugymint: a törvényhozó, a végrehajtó s a birói hatalom gyakorlásmódja, — az al-

kotmányos államokban alaptörvények általi szabályozást és biztositást igényel.

II. Hazánkban az államhatalomnak emlitett mindegyik fórészére nézve külön-külön léteznek alaptörvények. De van különösen egy alaptörvényünk, mely ugy a törvényhozó, mint a végrehajtó s a biröi hatalomra, szóval az államhatalomnak egészére kiterjedőleg intézkedik; ez pedig az 1791: 12. t. cz., melynek határozmányait az államhatalom egyes részeire vonatkozó több alaptörvényeinkkel kapcsolatban a következő §-okban az illető helyeken ismertetjük. Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy az 1791: 12. t. czikkhez hasonló jelentőségűek voltak Erdélyre nézve az ottani 1791: 7. és 8. t. czikkek.

28. §. *A törvényhozó hatalom gyakorlására vonatkozó alaptörvények.*

I. Alkotmányunk értelmében törvénynek az oly irott jogszabályt nevezzük, mely a törvényes módon összegyült országgyülésen a fenálló alkotmányos tárgyalási formák mellett lőn megállapitva, a törvényesen megkoronázott király által szentesitve, kir. pecséttel ellátva s a kellő módon kihirdetve. E szabály magában foglalja azon elvet, hogy hazánkban a törvényhozó hatalmat csak a törvényes országgyűlés s a törvényesen megkoronázott király együttesen gyakorolják.

Ezen elv nálunk régi szokáson gyökerezik s csak később foglaltatott törvénybe; már a királyság megalapitása óta [1]) rendszerint irányadó volt, alóla csak rendkivüli körülmények közt s igy is igen kevés kivétel történt, II. Ulászló óta pedig állandóan meg lett tartva. [2])

Rudolf király ugyan ki akarta ezen elvet játszani, midőn a részéről szentesitett 1604. évi törvények közé — azok végére — a vallásügyet illetőleg az ország rendeinek hozzájárulása nélkül

---

[1]) A törvényhozó hatalom alkotmányos gyakorlásának elve már a vezérek korában is fenállott. (Bartal: Comm. II. 39. §. Béla király névtelen jegyzője: 6. 40. fej.) A királyság megalapitása óta pedig e jognak a király s az országgyűlés általi együttes gyakorlását a következő régibb törvényeink tanusitják: szent István végzeményeinek II. könyve, 23. 27. 33. 35. fej.; — szent László végz. I. k. előbeszéd, II. k. 1. fej., s III. k. 1. fej.; — Kálmán végz. I. k. 1. fej.; — II. Endre aranybullájának bevezetese; — Robert Károly 1342. évi végz. bevezetése; — Zsigmond III. és IV. végzeményeinek bevezetései. Ugyanezt tanusitja Verbőczy is: a Hármask. II. r. 3. czimében.

[2]) Nagyon tévednek közjogi iróink, midőn a régmultra nézve is azt állitják, hogy a szóban levő elv hazánkban a királyság kezdetétől fogva „mindig“ megtartatott s illetőleg, hogy csak ezen elv követtetett. Ha a „Corpus Juris“-ban foglalt törvényeinket tekintjük — mert az ott nem levők ugy is csak jogtörténeti jelentőséggel birnak, — találunk azok között oly törvényeket, melyek „király“ részvétele nélkül alkottattak s olyanokat, melyek meg nem koronázott király által lettek szentesitve. Amolyanok pl. az ország rendeinek 1446. évi decretumában s a Szilágyi Mihály kormányzó által szentesitett 1458. évi decretumban foglaltatnak; emilyenek pedig az 1462. évi törvények, melyeket Hunyady Mátyás király két évvel megkoronáztatása előtt — a szent korona akkor ausztriai Frigyesnél lévén — szentesitett.

egy czikket (azon évi ugynevezett 22-ik czikket) csatolt; de e czikk mindjárt a legközelebbi alkalommal, az 1606. évi bécsi békekötés első pontja által megsemmisittetett, oly indokolással, hogy: miután az az országgyűlésen kivül s az ország rendeinek beleegyezése nélkül lett a törvényekhez kapcsolva, ugyanazért el is törültetik. A mi pedig az 1608. évi ugynevezett koronázás előtti t. czikkeket illeti, azok a koronázás után lettek szentesitve, s igy az emlitett elvbe nem ütköznek.

II. A törvényhozó hatalomnak rendszerint az emlitett elv követése szerinti gyakorlását, mint régi szokáson alapulót, Verbőczy a Hármask. II. részének 3. czimében hitelt érdemlő módon bizonyitja. A törvények közül az 1635: 18. t. cz. az első, mely ugyanezen elvet szorosan vett törvény alakjában mondotta ki; ez tehát e téren első alaptörvényünk, melyet később az 1791: 12. t. cz. mint szintén ide vonatkozó alaptörvény követett. Az idézett 1635: 18. t. cz. egyuttal, a Hármask. emlitett helyét, az erre való hivatkozással, — nem ugyan alaptörvénynyé, mert a Hármask. nem tulajdonképeni törvény, hanem – alaptörvényi tekintélyre emelte; tartalma pedig e törvénynek abban pontosul össze, hogy az oly határozatok és szabályok, melyek a Hk. II. 3. czime ellenére az országgyülés hozzájárulása nélkül jöttek létre, törvényeknek nem tekinthetők s törvény erejével nem birhatnak.

III. A Habsburg-ház fiágainak s bizonyos nőágainak trónöröklősödését megállapitó törvényeink (1687: 2. 3, 1723: 1. 2.) a szóban levő alkotmányos nagy elvet közvetve megerősitették, midőn a trónörökösödést a magyar alkotmány megtartásának föltételéhez kötötték. De miután II. József a törvényhozó hatalmat önkényüleg az alkotmány mellőzésével gyakorolta: a nemzet a legközelebbi alkalommal szükségesnek tartotta, alkotmányunknak a törvényhozó hatalom gyakorlására vonatkozó elvét még világosabban hangsulyozni. Igy jött létre az államhatalom egészére kiterjedő 1791: 12. t. cz., melynek a törvényhozó hatalomra vonatkozó határozmányai ekkép szólnak:

„Elismeri ő felsége, hogy Magyarországban s a hozzá kapcsolt részekben a törvények alkotásának, magyarázásának és megszüntetésének joga a törvényesen megkoronázott királynak s az országgyülésre törvényesen összesereglő karok és rendeknek közös jogát képezi, mely az országgyülésen kivül nem gyakorolható; egyuttal kinyilatkoztatja, hogy az ország karai és rendeinek ezen jogát sértetlenül megtartja, s a mikép az dicső elődeitől reászállott, azonképen felséges utódjaira is sértetlenül átszállitandja, — biztositván az ország karait és rendeit, hogy Magyarország s a hozzákapcsolt részek edictumok által vagy ugynevezett pátensekkel, melyek az ország hatóságai által különben sem fogadtathatnak el, soha sem fognak kormányoztatni; pátensek kibocsátása csupán oly esetekre tartatván fenn, midőn a törvénynyel megegyező intézkedések kihirdetése a kellő hatálylyal csak ily módon volna eszközölhető.

Ezen törvényre az 1827: 3. t. cz. mint alaptörvényre hivatkozik.

IV. A mi a királyi rendeleteket, edictumokat, pátenseket s a kormány szabályrendeleteit illeti: ezeknek a törvényhozó hatalomhoz semmi közük; hanem a végrehajtó hatalom körében van helyök, de itt is oly korlátok közt, milyeneket Verbőczy a Hármask. II. r. 3. czimének 3. §-ában s az 1791: 12. t. cz. a pátensekre vonatkozólag felhoz. (Erről bővebben alább a végrehajtóhatalomra vonatkozó alaptörvényeknél.)

29. §. Az országgyülésben való részvételre vonatkozó alaptörvények.

I. Az országgyülésben való részvétel s illetőleg képviseltetés joga, 1848-ig csak az ugynevezett karokat és rendeket illette meg. — Régebben a nemzetnek minden szabad tagja, vagyis minden nemes ember jogositva volt személyesen résztvenni az országgyülésen; később azonban, még pedig olykor már a mohácsi vész előtt is, szokássá vált, hogy csak a főpapok s a világi főurak jelentek meg az országgyülésen személyesen, ellenben a nemesség vármegyénkint választott követei által s igy képviseletileg. A szab. kir. városok Zsigmond király ideje s különösen 1405 óta vettek részt állandóan az országgyülésen, és ugyan mindig követek által. — A mohácsi vész után a nemességnek képviselet utján vagyis választott követek által való részvétele az országgyülésen, állandóvá lőn; ugyanezen idö óta, az országgyülések a szabad ég alól, — illetőleg a Rákos teréről — állandóan termekbe tétetvén át, a kéttáblai rendszer kezdett kifejlődni. Az utóbbi tekintetben ingadozó gyakorlatot az 1608: k. u. 1. t. cz. szabályozta, meghatározván, hogy az ország négy rendje közül kik birjanak joggal az országgyülés felsőtáblájánál, s kik az országgyülés alsótáblájánál, résztvenni. Ez mint a két táblai rendszert s az országgyülésben való részvétel jogát megállapitó törvény, — némely későbbi törvények által kiegészitve — 1848-ig alaptörvényi jelleggel birt az egész országgyülés alkatelemeire nézve; sőt az országgyülés felső házára nézve, lényegileg most is irányadó, azon módositásokkal, melyeket az 1885: 7. t. cz. s némely más törvények állapitottak meg.

II. A mi az alsótáblát — a mostani alsóházat — illeti, az 1608 : k. u. 1. t. czikknek idevonatkozó részét megszüntette az 1848: 5. (illetőleg az 1848: kolozsvári 2.) t. cz., midőn az alsótáblára nézve a karok és rendek fogalmának végett vetett s az országgyülésben való részvétel nagyfontosságu politikai jogát az ország minden rendü és rangu lakosaira kiterjesztette, s e táblát a népképviselet alapjára fektette, meghatározván egyuttal azon kellékeket, melyeknek birtokában levő állampolgárok az országyülés alsóházába választó-kerületenkint küldendő képviselők választásában részt vehetnek. Ezzel az 1608: k. u. 1. t. czikknek mint

alaptörvénynek az alsótáblára vonatkozó határozmányai megszüntek, s helyökre az 1848: 5. t. cz. mint alaptörvény lépett, — mely egyébiránt a társországokra nézve az 1868 30. t. cz. által oda lett módositva, hogy ezek a magyar országgyülésen a képviselő házban is nem választó-kerületenkint, hanem országgyülésök kebeléből választandó követek által képviseltetnek. (Ugyanigy a magyar országyülés felsőházába is választ a társországok országgyülése követeket; de némely egyének a társországokból mint virilisták jutnak be a magyar förendiházba.)

30. §. *Folytatás. A királynak az országgyülés körül való jogaira és kötelességeire vonatkozó alaptörvények.*

Az országgyülés összehivásának, elnapolásának, berekesztésének s feloszlatásának joga: királyi felségjog ugyan, de ő felsége e téren korlátokhoz van kötve. Ide vágó alaptörvényeink a következők:

1) Az 1848: 4. t. cz. mely szerint a király az országgyülést minden évben tartozik összehivni. Ezzel hatálytalanná lett az 1791: 13. t. czikknek addig alaptörvényi erejü azon intézkedése, melyszerint — a régi szokás alapján — ő felsége legalább minden 3-ik évben s szükség esetében sürübben is köteleztetik az országgyülést összehivni.

2) Ugyancsak az 1848: 4. t. cz. azt is rendelte, hogy ő felségének jogában áll az országgyülés összejött évi üléseit elhalasztani (elnapolni, prorogálni,) s berekeszteni, sőt az országgyülést a három (ezután 5.) év letelte előtt is (mint a mely időre az összehivatik) föloszlatni s ekkor uj képviselő-választást rendelni; de ez utolsó esetben az ujabb országgyülés összehivásáról akkép rendelkezendik, hogy ez az előbbinek feloszlatásától számitott 3 hó alatt összeüljön; sőt az évi ülésszak, az utolsó évről való számadásoknak s a következő évre vonatkozó költségvetésnek a ministerium által leendő előterjesztéseig s az irántuk való határozatnak meghozatala előtt be nem rekesztethetik, sem az országgyülés fel nem oszlattathatik. Ezen korlátolást azonban az 1867: 10. t. cz. megszüntette s illetőleg enyhébb szabálylyal váltotta fel; ugyanis ez ekkép intézkedik:

Minthogy az évi költségvetésnek országgyülésileg történendő megállapitása mindig csak egy évre terjed, s ujabb megállapitás és megajánlás nélkül adót kivetni és behajtani nem lehet: ennélfogva oly esetben, midőn ő felsége az országgyülést bármi okból előbb feloszlatja vagy annak üléseit előbb elnapolja vagy berekeszti, mint a befejezett számadások beadása s a jövő évi költségvetésnek előterjesztése a ministerium által teljesittetett s az országgyülésen e tárgyak iránt határozat hozathatott volna: — az országgyülés még azon év folytán és pedig oly időben hivandó össze, hogy mind a befejezett számadások, mind a jövő évi költségvetés az évnek végeig országgyülésileg tárgyaltathassanak.

31. §. *A birói hatalom gyakorlására vonatkozó alaptörvények.*

I. Miként Verbőczy Hármaskönyvében kiemelte, hazánkban a királyság megalapitásakor a királyra az uralkodással s a kormányzással együtt a birói hatalom is átruháztatott; minélfogva ő az igazságszolgáltatás kutfejének tekintetik s a birói itéletek az ő nevében hozatnak.

Azonban, nehogy kivételes biróságok s a hazai törvények mellőzésével eljáró biróságok a magyar állampolgárok legszentebb jogaiban s ezek közt a személyes szabadságban s a tulajdon szentségében gázoljanak, — miként ez I. Lipót alatt (pl. a gyászos emlékü eperjesi vértörvényszék által) s a legujabb absolutismus idején is történt: a törvények arra kötelezik a királyt, hogy ez a birói hatalmat is, mint az államhatalom többi részeit a törvények értelmében gyakorolja. E tekintetben az 1791: 12. s az 1869: 4. t. czikkek alaptörvényi tekintélylyel birnak.

II. Az 1791: 12. t. cz. ide vonatkozólag a következőket tartalmazza:

„A király, a biróságoknak törvényileg megállapitott vagy ugyanigy megállapitandó rendszerét meg nem változtathatja, a törvényesen hozott birói itéletek végrehajtását nem akadályozhatja s mások által akadályoztatni sem engedheti meg; a birák törvényes itéleteit meg nem változtathatja, sem pedig saját részéről vagy valamely politikai hatóság által felülvizsgálat alá nem vonhatja; hanem az igazságszolgáltatás az országnak eddig alkotott s ezután alkotandó törvényei és törvényes szokásai szerint, valláskülönbség nélkül alkalmazott birák által gyakorlandó.“

Az 1869: 4. t. cz. pedig e részben igy intézkedik:

„A törvényben meghatározott biróságokat megszüntetni vagy azokon kivül más biróságot bármi szin és czim alatt felállitani, s a biróságoknak a törvényben megállapitott illetőségén vagy kerületén, ugyszintén a birák számán, a törvényhozás utján kivül változtatni nem szabad.“

32. *A végrehajtó hatalom gyakorlására vonatkozó alaptörvények.*

I. A végrehajtó vagy kormányzati hatalom, kir. felségjogot képez; ugyanis Werbőczy szerint hazánkban az egyeduralmi alkat behozatalával a királyra mind a törvényhozás (csakhogy csupán mint egyik résztvevő főtényezőre) és minden birtokadományozás, mind pedig a birói hatalom joga, az uralkodással és k o r m á n y z á s s a l együtt átruháztatott. (Hk. II. r. 3. cz.)

A király azonban a kormányzati vagy végrehajtó hatalmat is, — mint általában az államhatalomban foglalt összes részeket, az alkotmány korlátai közt tartozik gyakorolni. Igy volt ez már

évszázadok óta (1231: 3., 1291: 8. s 31., 1298; 23., 1498: 7., 1507: 5—8., s 1543: 31. t. cz.) s igy van ez — a mint mindjárt látni fogjuk — jelenleg is.

II. Ide vonatkozó alaptörvényeink — eltekintve az imént felhozott régibb s szintén világos törvényektől — a következők:

1) Az 1608: k. e. 10. és az 1741: 11. t. czikkek. Az előbbi azt rendeli, hogy a végrehajtó hatalom műszervei Magyarországban a kir. tanács s a magyar kir. udvari kanczellária; továbbá, hogy mind a kisebb, mind a nagyobb hivatalok, — még a harminczadhivatalokat sem véve ki, — Magyarországban s kapcsolt részeiben született magyarokkal s illetőleg a kapcsolt részekbeli honpolgárokkal töltessenek be; külföldiek az ország ügyeibe ne avatkozzanak s ő felsége a magyar ügyekben csak magyaroknak tanácsával éljen. Az utóbb említett t. cz. pedig azt határozza, hogy Magyarországnak nemcsak belügyeit, hanem külügyeit is ő felsége magyarok által tárgyaltassa; midőn pedig az ország nagyfontosságú ügyei forognak fenn, felséges személye elé hivja meg az ország primását, nádorát s más főméltóságait, kikkel ezen ügyekben tanácskozzék; az ország politikai közigazgatására vonatkozó ügyeket a törvényszabta módon a magyar kir. helytartótanács által intéztesse, fentartva ennek az 1723: 101. t. cz. által megállapitott hatáskörét és függetlenségét; ezen helytartótanács tagjaivá pedig az ország minden részéből kiszemelt képzett és az ország alkotmányát ismerő birtokos magyar embereket nevezzen ki.

E t. czikkeket az 1791: 14. t. cz. világosan alaptörvényeknek nevezi s ugy ez, mint az ugyanazon évi 17. t. cz. is azokat megerősiti. Habár pedig az 1792: 8. 9. t. czikkek a hivataloknak magyarok által leendő betöltése körül a katonai s bányászati hivatalokat kivették, s ezeknél a honfiaknak csak elsőséget adtak, s igy e téren az idegeneknek tért engedtek; habár továbbá az 1848: 3. t. cz. a magyar kir. dicasteriumok eltörlésével a felelős ministeri rendszert hozta be: mindazáltal az 1608: k. e. 10. s az 1741: 11. t. czikkek most is alaptörvényeknek tekintendők, abban a részben, a mely a hivataloknak magyarok által leendő betöltésére nézve, még pedig ujabb törvényeink s különösen az 1883: 1. t. cz. szerint a külföldiek teljes mellőzésével (csupán az osztrák-magyar közös hivataloknál állván fenn az osztrákok javára természetes kivétel s az alkalmaztatás iránt a magyarokkal egyenlő igény) és a magyaroknak a külügyek körében is alkalmazása iránt intézkedik.

2) Az 1791: 12. t. cz., mely szabályul mondja ki, hogy a végrehajtóhatalom ő felsége által csakis a törvények értelmében gyakorolható. E törvényt a reáhivatkozó 1827: 3. t. cz. világosan alaptörvénynek mondja.

3) Az 1848: 3. t. cz., mely a kir. kormányszékek helyére a végrehajtó hatalomnak törvényes müszerveiül a független magyar felelős ministeriumot állitja. E t. cz. említett határozmánya

csak az által szenvedett lényeges korlátolást, hogy az osztrák-magyar közös ügyeknek kijelölt külügy, hadügy s a kettőre vonatkozó pénzügy kormányzatára nézve az 1867: 12. t. cz., a magyar s az osztrák törvényhozás által választott delegátióknak felelős közös ministeriumot rendszeresitett; egyébiránt a magyar kormánynak ezen ügyekre, s különösen a külügyekre vonatkozólag, befolyás lett e törvény által biztositva.

III. Hogy a király és kormánya a végrehajtóhatalom gyakorlásánál rendeleteket bocsáthat ki: az kétségtelen joguk; de ez oly korlátolással értendő, hogy az ily rendeletek a törvényekkel nem ellenkezhetnek. Hogy ez igy van, azt a következőkkel igazoljuk:

1) Werbőczy a Hármask. II. r. 3. czimének 3-ik §-ában mondja, hogy a király szabadakaratából s önkényesen, — főkép isteni és természeti jogba ütköző, s a magyar nemzet régi szabadságát sértő tartalmú — rendeleteket nem hozhat.

2) Az 1791: 12. t. cz. megállapítja, hogy patensek kibocsátása csupán oly esetekre tartatik fenn, midőn a törvénynyel megegyező intézkedések kihirdetése a kellő hatálylyal csak ily módon eszközölhető.

3) Az 1848: 3. t. cz. szerint bármely kir. rendelet csak ugy érvényes, ha az illető minister által ellenjegyeztetett. Ha tehát az 1791: 12. t. czikkben érintett esetekben szükséges volna, ideiglenesen kötelező szabályoknak királyi rendelés általi kibocsátása — de a fennálló törvények rendszerén belül s jogsértés nélkül — az csak az illető minister ellenjegyzése mellett történhetik. Egyébiránt, miután az országgyülés minden évben összehivandó, az ily ideiglenes rendszabályok — illetőleg szükségrendeletek — kibocsátása csak ritkán s csupán rendkivüli körülmények között fordulhat elő. [1])

33. §. A pénz- és hadügyre vonatkozó alaptörvények.

I. Az adók, valamint mindennemű hadi és egyéb segedelmek ügye (ujonczok, termények, pénz) teljesen az országgyülés megajánlásától s illetőleg a törvényhozás utján való megállapitástól függ; az ország pénzügyeinek kormányzata pedig minden más államtól független.

Ez alkotmányunknak egy régi nagyfontosságú elve, a mint a következő törvényekből eléggé kitünik:

1) Az 1504: 1. t. cz. rendeli, hogy: adó vagy segedelem az országgyülésen közös megegyezéssel, nem pedig e nélkül egyesek és vármegyék által ajánltassék meg; ha pedig valamely várme-

---

[1]) Récsi: Magy. közj. 33. § Ugyanez a 34. §-ban lényegileg ezt mondja: A végrehajtó hatalomnak korlátokat szabnak a törvényhatóságok is, melyeknek törvényes jogköre mutatja, hogy a végrehajtóhatalomnak — közjogi iróink szerint — a király kezében állitólag összpontosuló kizárólagossága, az ország törvényes politikai rendszerében valósággal nem gyökerezik.

gye közönsége saját akaratából s nem az országnak az országgyülésen nyilvánuló megegyezésével, adót vagy bármely segedelmet (az akkori „lucrum camerae“ kivételével) az ország régi szabadsága ellenére, a királynak akármi módon s akármilyen ürügy alatt ajánlana vagy szolgáltatna: az oly vármegye nemeseinek közönsége legott e ténynél fogva, hitszegés vagy hamis eskü büntettében elmarasztaltnak s becsülete elvesztésére itéltnek, egyszersmind az ország többi nemesei kebeléből kizártnak tekintessék.

Ezen elvet az 1635: 88. s 1681: 12. t. czikkek megerősitették, — az 1791: 19. s 1827: 4. t. czikkek pedig, az emlitett büntetéssel való fenyegetést hallgatagon mellőzve, más szavakkal ismételték.

2) Az 1715: 8. t. cz. behozván az állandó katonaság rendszerét, elismerte ugyan, hogy ennek tartására költségekről kell gondoskodni; de világosan kifejezte, hogy az e czélra szükséges adók és segedelmek ügye országgyülésileg („hova tartozónak ismertetik el“) intéztessék. Csak rendkivüli szükség — mint váratlan ellenséges berontás, s a rendes tárgyalást meg nem engedő rögtöni háború, — esetére tett kivételt ezen törvény s az 1741: 22. t. cz. is: felhatalmazván a királyt, hogy ily esetben az országgyülés együtt nem létében az emlitett ügy tárgyalására az ország valamely pontjára a főrendeket és törvényhatóságokat lehető legnagyobb számban összehivhassa.

3) Az ország az állandó katonaság behozatalakor csak az erre szükséges hadiadót vállalta el (1715: 8.), s ennek is mennyiségét meghatározni és egyik országgyüléstől a másikig megajánlani fentartotta magának; de a magyar ezredek rendes kiegészitésének terhét — olykép, hogy állandó ujonczjutalék szolgáltatására kötelezte volna magát, — nem vállalta el: ennélfogva az ujonczok megajánlásának, számuk és a kiállitási mód meghatározásának jogát (stb.) az országgyülés az 1715: 8. t. cz. hatálybalépte után is csonkitatlanul birta. — A hadiadó arra volt szánva, hogy abból rendes viszonyok közt a magyar csapatok kiegészitésének s ellátásának költségei együttvéve fedeztessenek; de ezen hadi adó mennyisége törvénybe nem igtattatott, s (a mint az országgyülési irományok tanusitják) beszedhetéséről az ország nem kezeskedett; ellenben a segedelmek (subsidiumok) törvénybe igtattattak. (1791: 65., 1792: 6., 1796: 2., 1807: 2., 1812: 1.)

4) Az 1715: 8. t. czikkben rendkivüli esetekre nézve a királynak adott fölhatalmazás által azonban, az adók és hadi segedelmek ügye az országgyüléstől nem lett elvonva. Ezt az emlitett törvényczikkre hivatkozó későbbi törvények (1741: 63., 1792: 6., 1802: 1., 1807: 1., 1830: 7., 1840: 2.) világosan tanusitják, azon kijelentésekkel, hogy az országgyülés az ujonczokat és segedelmeket ezen egy-egy alkalomra, szabadon, minden kötelezetés nélkül s a jövőre nézve netán vonható minden hátrányos következtetés elleni óvás mellett ajánlotta meg.

5) Az 1791: 19. t. cz. melyet az 1827: 4. t. cz. megerősitett s az 1827: 3. t. cz. alaptörvénynek mond, rendelte, hogy: a király az országgyülés beleegyezése nélkül semmiféle adókat és segedelmeket (contributiókat és subsidiumokat) — sem pénzben, sem terményekben, sem ujonczokban, — még önkéntes megajánlás czimén és esetében sem szedethet; továbbá, hogy: a hadi adó mennyiségének meghatározása, valamint egyik országgyüléstől a másikig terjedő megajánlása, egyedül az országgyülést illeti.

Ezen törvények is fentartották ugyan rendkivüli esetekre nézve az 1715: 8. s az 1741: 22. t. czikkek kivételes határozmányait; de hogy ez utóbbiak már most el vannak törülve, azt 1848-iki s azóta létrejött törvényeink egész szelleme kétségtelenné teszi.

II. A magyar pénzügyi kormányzat függetlenségét több törvény biztositja.

1) Az 1608: k. e. 5. t. cz., melyet az 1723: 16. t. cz. megerősitett, rendelte, hogy országos kincstárnok választassék (e tisztet azonban 1848-ig a magyar kir. pénzügyi kamara elnöke viselte), ki az osztrák vagy bécsi kamarától semmi függésben ne legyen, s hogy Magyarország jövedelmeibe más országok semmiképen se avatkozzanak.

2) Az 1741: 14. t. cz. megállapitotta: hogy a magyar pénzügyi kamara törvényes függetlenségében maradjon, feliratait közvetlenül ő felségéhez küldje, azokra a kir. leiratok egyedül ő felsége által adassanak ki; végre hogy mindazon ügyek, melyek Magyarországon és a kapcsolt részekben a kincstárt illetik, — tehát a só és a bányászat is, — a magyar kamara alá legyenek rendelve.

3) Az ország pénzügyeinek kezelése tehát, — mely az 1848: 3. t. cz. folytán a magyar pénzügyminiszteriumot illeti, — 1848. előtti törvényeink szerint is az ausztriai tartományokétól független volt; az adók meghatározása pedig szintén ama tartományok kormányzatának minden befolyása nélkül, országgyülésileg történt. (Az 1861. évi országgyülés 2-ik felirata hangsulyozza ezt.)

4) A pénzügyekre vonatkozólag imént emlitett elvet, — mely mellett mégis a kormány a kincstári javak, egyedáruságok, kir. nagyobb haszonvételek, s a határvámok (harminczadok) jövedelmeit szorosabb ellenőriztetés nélkül kezelte, — az 1848-iki törvényhozás az államháztartásnak egész rendszerére kiterjesztette s a pénzügyi kormányzatot szorosan országgyűlési ellenőrzés alá helyezte. E részben az 1848: 3. t. cz. ugyanis rendelte, hogy a ministerium az ország jövedelmeinek és szükségleteinek kimutatását, valamint a multra nézve az általa kezelt jövedelmekre vonatkozó számadását, országgyülési megvizsgálás s illetőleg jóváhagyás végett, évenkint az alsóházban mutassa be.

III. Mindezeket némileg módositja az 1867: 12. t. cz., mely ide vonatkozólag igy intézkedik:

az osztrák-magyar monarchia közös költségei évenkint a

delegatiók által közösen határoztassanak meg: de azon összegnek, mely ekkép a **magyar állam** terhére esik, kivetéséről s beszedéséről és illető helyre leendő áttételéről, Magyarország országgyülése és felelős ministeriuma fognak intézkedni; e mellett Magyarországnak minden egyéb költségeit, a felelős magyar ministerium előterjesztésére, az országgyűlés alkotmányos uton fogja elhatározni, — s e költségeket, mint általában minden adót, a magyar ministerium minden idegen befolyás teljes kizárásával, saját felelőssége alatt veti ki, szedi be és kezeli.

IV. Régibb törvényeink közt van egy, mely egyenesen az adó-megtagadással való fenyegetőzést tartalmazza; ez pedig az 1583: 1. t. cz., melynek 7-ik §-ában az ország rendei „tisztán kijelentik“ a királyi felségnek, hogy ha régi szabadságaikat teljesen helyre nem állitja, adót jövőre nem fognak ajánlhatni. Ugy ebből, valamint a már idézett s néhány itt emlitendő törvényből eléggé kitűnik, hogy az országgyűlést az adókra s az ujonczokra nézve nemcsak azok megszavazásának, hanem a megtagadásnak joga is illeti.

Tüzetesen véve miképen áll ezen ügy? azt a következőkben ismertetjük:

1) Az 1867: 10. t. cz. szerint az évi költségvetésnek országgyűlési megállapitása mindig csak egy évre terjed, ujabb megállapitás és megajánlás nélkül pedig adót kivetni és behajtani nem lehet.

2) Az 1870: 42. t. cz. 17-ik s az 1886: 21. t. cz. 20-ik §-a szerint kivétetnek a végrehajtás kötelezettsége alól az oly kormányrendeletek, melyek országgyűlésileg még meg nem szavazott adóknak és ujonczoknak tettleges behajtására s illetőleg előállitására vonatkozólag netalán kibocsáttatnának.

3) Az 1867: 12. s 1868: 40. t. czikkek szerint, — habár a magyar állam évi ujonczjutaléka a szám tekintetében előre meg van határozva, — ujonczozás elrendelhetésének törvényes előföltétele mégis az, hogy az országgyűlés évről évre külön törvényben szavazza meg az ujonczjutalékot, melylyel általában a védtörvények végrehajtásának folytatása is megszavazottnak tekintetik.

4) A megalkotott különféle adótörvényeknek értelme nem az, mintha a kormány jogositva volna azok szerint szedni az adót mindaddig, mig e törvények el nem töröltetnek. Sőt inkább a fennálló adótörvények ugy értelmeztetnek, hogy csak az esetre s annyiban hajthatók végre, ha és a mennyiben a költségvetési törvényben egy-egy évre, — vagy az évi költségvetésnek országgyülésileg való megállapitásaig a két ház összehangzó határozataiban bizonyos rövidebb időre (pl. egy-két hónapra), a kormánynak az adótörvények végrehajthatása iránti felhatalmazás megadatik. Ezen felhatalmazás megadása pedig attól függ: vajjon az országgyülés mindegyik házában a többség az adótörvényeknek egészben vagy részben való végrehajtását szükségesnek tartja-e? (ez,

az ugynevezett appretiatio), — s ha igen: vajjon a végrehajtást s általában a pénzügyi kezelést az épen fennálló kormányra akarja-e bizni? (s ez, az ugynevezett appropriatio.)

5) Ekkép az országgyülést legalább is az esetre illeti meg az adók s ujonczok megtagadásának joga: ha az épen fennálló kormányban nem bizik, s igy ennek kezelése s végrehajtása alá mitsem akar bocsátani; vagy ha az alkotmány felülről meg nem tartatnék. Utóbbi tekintetben kétségtelen ujjmutatást nyujt a monarchia közös ügyeit szabályozó 1867: 12. t. cz., mely a közös ügyeket, — illetőleg ezeknek az 1867: 12. t. czikkben előszabott kezelési módját — nyiltan, az ujonczjutaléknak s a közösügyi hányad szerinti költségeknek előállitását pedig hallgatagon: a magyar alkotmány fentartásához s Ausztria javára is kikötött valóban alkotmányos kormányzathoz, mint alapföltételekhez, köti.

34. §. *A magyar állam részeinek államjogi belső kapcsolatát s területépségét szabályozó alaptörvények.*

I. Erdély, melyet a mohácsi vész után következett események Magyarországtól elszakitottak, habár I. Lipót alatt a magyar király uralma alá került, de Magyarországgal csak 1848-ban egyesittetett: az azonévi pozsonyi 7. s kolozsvári 1. t. cz. által; fentartatván Erdély mindazon törvényei és szabadságai, melyek a mellett, hogy a teljes egyesülést nem akadályozzák, a nemzeti szabadságnak és jogegyenlőségnek kedveznek. A forradalom után ugyan Erdély ismét elszakittatott Magyarországtól, de 1865-ben meghivatott a magyar országgyülésre s aztán az 1867. évi kiegyezés folytán az unio teljesen keresztülvitetett, az eziránt intézkedő 1868: 43. t. cz. értelmében. Az 1876: 12. t. cz. a királyföldet, az ugyanazon évi 33. t. cz. pedig a székelyföldet s az országnak a Királyhágón tul és innen levő némely más részeit is, uj területi felosztás alapján egyenlő módon szervezte; minek folytán a székek, vidékek s kerületek helyébe vármegyék léptek, s a volt Erdélynek a szorosan vett Magyarországtól különbözött közjogi szervezete lényegileg végkép megszünt létezni. (A mi sajátszerüség közjogi tekintetben a volt Erdélyre nézve fenmaradt, csekélység; igy főkép: a szász nemzeti egyetem, mint közmüvelődési szervezet, a két protestans s az unitaria vallás jogállása s szervezete, a király által viselt „Erdély nagyfejedelme“ s „székelyek ispánja“ (grófja) czim s az 1848: erd. 2. t. cz. némely határozmányai.)

II. A mai Horvát- és Szlavonország, melyek Magyarországgal évszázadok óta szoros államjogi kapcsolatban álltak, attól az $1848/_9$. évi forradalom alatt és után elszakittattak. A régi viszonyba nem is léptek többé vissza; hanem az 1868: 30. t. cz. (s az ezt kiegészitő 1873: 34.) értelmében mint „Magyarországnak társországai“ a magyar államhoz tartoznak, ezzel az állami ügyek egy részére vonatkozólag közös törvényhozással és kor-

mánynyal birnak; de a beligazgatás, vallás- és oktatásügy s csekély kivétellel az igazságügy terén is autonomiával lettek felruházva, olykép, hogy ezen ügyekre nézve saját külön törvényhozásuk és kormányuk és illetőleg külön törvénykezésök van.

Az 1868: 30. t. czikk egyuttal azon ohajtásnak adott kifejezést, hogy Dalmatia az emlitett társországokhoz s általuk a magyar koronához visszacsatoltassék; a mi ha megtörténik, e t. cz. hatálya Dalmátiára is ki fog terjedni. (E t. cz. magában annak szövegében alaptörvénynek mondatik.)

III. Fiume, mely az 1848-i események folytán Magyarországtól erőszakkal elszakittatott, az imént idézett t. cz. szerint is a magyar koronához csatolt külön testet képez. Addig is, mig ügye — tekintettel a társországoknak reá nézve támasztott igényeire — véglegesen rendeztetnék, a magyarországi törvényhatóságokhoz sok tekintetben hasonló ideiglenes szervezetet nyert. (Multjára s jelenlegi ideiglenes jogállására vonatkozólag lásd: e munka következő 4-ik részét.)

IV. A területépséget leghatározottabban biztositják, a kir. hitleveleken kivül: az 1715: 3., 1723: 1. és 2. t. czikkek. E két utóbbira nyomatékosan hivatkozik a magyar-horvát kiegyezést tartalmazó 1868: 30. t. cz. bevezetése.

35. §. *A trónöröklösödésre s ennek föltételeire, valamint a trónlemondásra vonatkozó alaptörvények.*

I. Miképen töltetett be hazánkban a különböző korszakokban a trón? különösen, hogy a választással vegyes trónörökösödés, vagyis egyes uralkodóház tagjainak a nemzet választása által korlátolt trónörökösödési joga, majd a teljesen szabad királyválasztás elve volt irányadó: azt tüzetesebben a királyi hatalom kérdésénél ismertetjük. Itt csak azon alaptörvényekről szólunk, melyek e tekintetben jelenleg érvényesek; ezek pedig a következők:

1) Az 1687: 2. 3. s az 1723: 1. 2. t. czikkek, mely két utóbbi t. czikket együttvéve magyar pragmatica sanctiónak szokás nevezni. Az 1687: 2. 3. t. czikkek ugyan a Habsburg-háznak az elsőszülöttség rendje szerinti fiági örökösödését állapitották meg, mely már — miután az összes fiágak kihaltak — tárgytalanná vált; de e t. czikkeknek azon része, mely a trónörökösödéshez kötött feltételeket tartalmazza, hatályát továbbra is fentartotta. (1723: 2. t. cz. 9. §.) Ami pedig a magyar pragmatica sanctiónak nevezett 1723: 1. 2. t. czikkeket illeti, ezek a Habsburg-ház bizonyos nőágainak az elsőszülöttség sora és rendje szerinti trónöröködését állapitották meg: és ugyan akkép: hogy első sorban III. Károly leányai, ezeknek utódok nélkül kihaltával I. Józsefnek leányai s ha ezek sem hagynának maguk után törvényes utódokat, akkor I. Lipótnak leányai — s az emlitett leányoktól leszármazók — jussanak a trónra.

Ekkép hazánkban mindaddig, mig I. Lipótnak származéka él, — vagyis mig az emlitett három királynak leányaitól leszármazók vannak — ugyanaz lép a trónra, a ki Ausztriában. (Erről bővebben a királyi hatalom kérdésénél.) Az emlitett leányágak kihalta esetére Ausztriában a Habsburg-ház többi nőágai is birnak trónörökösödési joggal; ellenben Magyarországban az emlitett t. cz. szerint ily esetre ismét helye lesz a szabad királyválasztásnak.

2) A trónörökösödés azonban föltételekhez van kötve, melyek abban állanak, hogy az örökösödési jogánál fogva trónra lépő uralkodó tartozik magát törvényes módon megkoronáztatni. az alkotmány megtartása iránt a nemzetet királyi hitlevél által biztositani s a koronázás alkalmával az alkotmányra esküt tenni. Ezt az 1687: 2. s 3. t. czikkeken kivül az 1723: 1. s 2. t. czikkek követelik meg; de ezekkel kapcsolatban ide tartozik az országnak saját törvényei szerint leendő kormányzását és terület-épségét biztositó 1715: 3. t. cz. s a III. Károly hitlevelét s esküjét tartalmazó ugyanazon évi 2. t. czikk; hogy pedig e törvényeket itt kiemeltük, azt az 1723: 2. t. cz. alapján tettük, melynek 9-ik §-a a Habsburg-ház fiágainak megvaszakadása esetére vonatkozólag igy szól: ezen női trónöröklést (az ország rendei) megállapitják, kiterjesztvén reá már most, akkor helyett, az 1687: 2. 3. s az 1715: 2. és 3. t. czikkeket.

II. A trónörökösödési törvények nem határozták meg az időközt, mely alatt a trónralépett uralkodó (hacsak ő már előbb meg nem koronáztatott) magát megkoronáztatni köteleztetik. Magától volt ugyan érthető, hogy ennek a trónralépés után mindjárt, vagy lehetőleg mielőbb meg kell történni; de mivel II. József 10. évig sem koronáztatta meg magát, szükségesnek látszott a koronázás határidejét törvényileg megállapitani. Tette pedig ezt az 1791: 3. t. cz., meghatározván, hogy a trónrajogositott örökös az elhunyt királynak halála napjától (s joghasonlatosság szerint az esetleg történő leköszönéstől) számitott 6. hó alatt köteleztetik magát megkoronáztatni; fenmaradván időközben az öröklő királynak mindazon jogai, melyek az ország alkotmányszerü igazgatását illetik; a nemzet pedig az ily király iránt ennek megkoronáztatásaig is alattvalói hűséggel tartozik viseltetni; de kiváltságok (most nemességi fokozatok és szabadalmak) osztogatásának joga s a törvényszentesitési jog csak a már törvényesen megkoronázott király által (ha egyszermind uralkodik) gyakorolható (1791: 3. s 12.), s a törvénymagyarázásban is csak ily király vehet részt az országgyüléssel.

III. A király s a trónörökös is, jogositva van leköszönni a trónról illetőleg a trónöröklésről. Azonban az ily leköszönésnek, hogy a magyar államban érvénynyel birjon, Magyarországra (s a hozzátartozó országokra és egyéb területekre) nézve az országgyülés tudtával és beleegyezésével kell történnie.[1]) Ezen

---

[1]) Rudolf király, midőn — habár Mátyás főherczeg által kényszeritve s en-

különben magától értető elvet, szükségessé vált törvényben is kifejezni. Ugyanis 1848-ban V. Ferdinand király a trónról, az akkori trónörökös Ferencz Károly főherczeg pedig a trónöröklésről, a magyar állam alkotmányos önállását sértő módon köszöntek le: a mennyiben a lemondásukról kiállitott okiratok az ausztriai császárságról s az ehhez tartozó országokról szólnak, nem pedig Magyarországról is, mely mint saját állami léttel biró ország az ausztriai császársághoz tartozó országok alatt nem érthető; továbbá azon lemondási okiratok a magyar országgyüléssel tárgyalás, elfogadás és törvénybeigtatás végett annak idejében nem is közöltettek. Csak később, 1861-ben lettek ezen okiratok a magyar országgyülés elé terjesztve, mely azokat kifogás alá esőknek találta. Midőn az 1867. évi kiegyezés létrejött, megalkottatott e tárgyban az 1867 : 3. t. cz., mely ugyan az emlitett két lemondást az ország részéről utólagosan beczikkelyezte, de egyuttal az országgyülés ünnepélyes óvást tett ugyanezen t. czikkben, az ebből Magyarország önállására s függetlenségére nézve vonható káros következtetések ellen; egyszersmind pedig, az ország jogainak biztositása tekintetéből e t. cz. jövőre nézve megállapitotta, hogy minden ezentul bekövetkezhető trónlemondás Magyarország külön értesitése mellett s alkotmányos hozzájárulásával, — az 1867 : 2. t. cz. szerint pedig Magyarország külön megemlitése mellett is, — történjék.

36. §. *A magyar államnak törvényes függetlenségét s alkotmányos önállását biztositó s Ausztriához való viszonyát szabályozó alaptörvények.*

I. Midőn Magyarország, a Habsburg-ház részére törvényileg megállapitott fiági, majd nőági örökösödés értelmében, állandó kapcsolatba jött az ausztriai tartományokkal: e viszonyból támadható veszélyek ellensulyozásaul szükségessé vált, törvény által biztositani az ország függetlenségét s alkotmányos önállását, a mint ez már magukban a trónörökösödési törvényekben is — tudniillik az 1687: 2. 3., s az 1723: 1. 2. t. czikkekben, — ki lett mondva.

Ide vonatkozó többi törvényeink közül nevezetesebbek: 1) a törvényes és önálló alkotmányos kormányzatot biztositó 1715: 3. t. cz., 2) egyenesen az ország függetlenségéről (de independentia regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum) alkotott 1791 : 10. t. cz., s 3) az államhatalomban foglalt részeknek alkotmányunk értelmében való gyakorlásáról szóló 1791: 12. t. cz.

(E t. czikkek tüzetesb tartalmát részint már ismertettük, részint az Ausztriához való viszonyra vonatkozó részben fogjuk előadni.)

---

nek javára — a magyar trónról lemondott, e leköszönését az ország rendeinek tudtokra adta, egyuttal őket az iránta tartozó alattvalói hüség kötelezettsége alól feloldotta. (Tanusitja ezt II. Mátyás I. decretumának bevezetése.)

II. A Habsburg-ház illető nőágainak örökösödését megállapitó 1723: 1. 2. t. czikkekből, — illetőleg a pragmatica sanctióból, — Magyarország s az ausztriai tartományok között közös és kölcsönös védelem kötelezettsége szokott kimagyaráztatni. melynek gyakorlásmódját s az ezen viszonyból folyó kapcsolatot — illetőleg az ugynevezett közös ügyeket és közös érdekű viszonyokat — aztán az 1867: 12. t. cz. szabályozta. Mindezek azonban maguk is hangsulyozzák az ország törvényes függetlenségét, illetőleg alkotmányos önállását; de egyuttal az utóbb emlitett t. cz. a külügyeket, a hadügyet, s a kettőre vonatkozó pénzügyet Ausztria és Magyarország közös ügyeinek nyilvánította s ezen ügyek vezetésére három tagból álló közös ministerium felállitását rendelte, mely ministerium a magyar s az osztrák delegátioknak felelős. Egyébiránt e törvény a magyar ministeriumnak a külügyekre való befolyását s a közös költségeken tul az ország pénzügyeinek önnállását biztositotta; sőt a hadügy körében is a magyar törvényhozásnak s a magyar kormányzatnak régi hatáskörét — némely megszoritásokkal — fentartotta. Ez utóbbi tekintetben tüzetes intézkedéseket tartalmaznak a véderőről, illetőleg a magyar honvédség és népfölkelés szervezéséről intézkedő 1868: 40. 41. s 1886: 20. t. czikkek. (Ezekről s az Ausztriához való viszony részleteiről alább szólunk.)

37. §. *Az állampolgárok jogait biztositó alaptörvények s különösen az aranybulla.*

I. Az arany bulla *) alatt: az 1222. évi t. czikkeket értjük. II. Endrének ezen végzeménye (decretuma), mely róla lefüggő aranypecsét alatt adatott ki s ezért aranybullának neveztetik: részint az ország lakosainak szent Istvántól nyert szabadalmait megerősiti, részint pedig uj intézkedéseket tartalmaz. Keletkezésére az adott alkalmat, hogy (a Kálmán után következett királyoknak önkényes eljárása s II. Endrének Béla fiával folytatott viszálykodásai, ifjabb fiának Kálmánnak szerencsétlen hadjáratai, s II. Endrének a törvényellenesen eladományozott javak visszaadására vonatkozólag kibocsátott rendelete folytán) az országban nyugtalanság és zavar állott be, mely II. Endre keresztes hadjárata alatt a királynak távollétében elbizakodott hatalmasok féktelen önkénykedései miatt tetőpontra hágott. A király a szent földről visszatérvén, a zavarok lecsillapitása (s főkép a köznemesség megnyerése) végett, — bocsátotta ki ezen országgyülésileg alkotott (Werbőczy által is kir. decretumnak nevezett) aranybullát vagyis az 1222. évi törvényeket. Az arany bulla: egyrészről szabályozza a király jogait, másrészről korlátokat vet egyes hatalmas olygarchák féktelen önkénykedései ellen, egyszersmind biztositja a nemeseknek s az ország többi lakosainak

*) Ez hazánkban oly jelentőségű, mint az angoloknál a 7 évvel előbb kelt „magna charta."

szent Istvántól nyert jogait és szabadságait. E nagyfontosságú okmány létrejövetele különösen a köznemességnek az olygarchákkal s a királyokkal szemben a törvény terén kivivott teljes győzelmét jelenti; de épen a nemességnek, mint akkor és később is a legujabb időig a nemzet zömének — magvának — jogait és szabadságait biztositó tartalmánál fogva nyerte kiváló jelentőségét. A nemesi jogokat az aranybulla szövegénél is részletesebben sorolja fel Werbőczy Hármask. I. r. 9. czimében, mely czim némely közjogi iróink által szintén az alaptörvények közé soroltatik.

II. Az aranybullát több királyunk ujból megerősitve kiadta (Nagy Lajos, Mária, Zsigmond, I. Ulászló s Hunyady Mátyás), megtartására pedig azóta minden koronázott magyar király a királyi hitlevélben s esküben kötelezte magát. Hogy az arany bulla — habár tartalmának legnagyobb része már régen elavult, más részeit pedig a későbbi törvények eltörülték — még most is a kir. hitlevél és eskü szövegében mint fontos alaptörvény szerepel, azt annak tulajdonithatni, hogy némely határozmányai még jelenleg is érvényben vannak és ugyan oly értelemben: hogy az aranybulla által a nemességnek biztositott jogok és szabadságok, az 1848. évi törvények szelleme folytán az összes állampolgárokra kiterjednek. Az arany bullában megállapitott jogok közül még jelenleg is érvényben van három: ezek pedig: a) a személyes szabadság, b) a tulajdon sérthetetlensége, s c) a királyhoz kérvénynyel és panaszszal járulhatás joga.

III. Az arany bullában megállapitott többi jogok és szabadságok közül leghosszabb időig tartották fenn magukat: a) a nemességnek a királylyal szemben ellentállási joga s b) ugyanannak adómentességi szabadalma.

a) Az ellentállási jog 1231-től fogva (1231: 3) egyideig az esztergomi érsek által foganatositandó excommunicatióval lett pótolva. (Egyébiránt az 1291: 41. szerint a kalocsai érsek is jogositva volt excommunicálni, a törvényeket — tulajdonképen a saját decretumát — meg nem tartó királyt.) Nagy Lajos 1351-ben az aranybullát, a szabad vagyonrendelkezésről szóló 4-ik pontjának kivételével, egész kiterjedésében s igy az ellentállási záradékkal együtt megerősitette. Ugyanezt tették, I. Ulászló kivételével, — ki az ellentállási záradékot a megerősités alól kivette — a későbbi királyok is; mignem az 1687: 4. t. cz. az ellentállási jogot „a király s az ország közt támadható bizalmatlanság gyökeres kiirtása végett“ megszüntette.

b) A nemesség 1848-ig féltékenyen őrizte az aranybullában biztositott adómentességi jogát. Ezen adómentességet ismétlik az 1723: 6. s 1741: 8. t. czikkek. Ez utóbbi, mely az 1791: 2. t. czikknek reá történő hivatkozása miatt a trónörökösödésnek egyik föltétele gyanánt is tekintetett, különösen azt rendeli, hogy: a közadók terhe ne a telken gyökerezzék (s igy az urbéri telken lakó nemesek ne adózzanak): továbbá, hogy a Hármaskönyv I. r. 9. czimében felsorolt jogok s az 1723: 6. t. cz. által biztosi-

tott nemesi adómentesség, mint személyi és vagyoni tekintetben örök· időre szólók, soha nem vonhatók a kir. hitlevélnek azon záradéka alá, mely szerint a király ugy fogja az ország törvényeit megtartani, a mint ezek értelme s magyarázata iránt az országgyűléssel megegyezik. Ennek daczára már az 1836: 11. t. cz. akkép intézkedett, hogy az adók s némely más tartozások terhe a jobbágy-telkeken a nemesekre is kiterjedjen (ily telket szerzendő nemesek a földesur iránti jobbágytartozások teljesitésére s katonai élelmezésre is köteleztetvén); — mignem aztán az 1848: 8. t. cz. a közteherviselés elvének kimondása által a nemesség adómentességi kiváltságát teljesen megszüntette.

38. §. A személyes szabadságot s a tulajdon szentségét, valamint az állampolgárok egyéb alapjogait és szabadságait biztositó alaptörvények.

I. Emlitettük, hogy az aranybulla vagyis az 1222. évi törvények által az állampolgároknak személyes szabadsága s tulajdonuknak sérthetetlensége van biztositva.

II. A mi az állampolgároknak ezen, valamint egyéb alapjogait és szabadságait illeti, ezeket általában s együttvéve biztositja az 1723: 3. és a fentebb emlitett 1741: 8. t. cz., mely utóbbi a nemességnek volt adómentességével kapcsolatban az ország karainak és rendeinek — vagyis a mai értelemben (a mint az 1861. évi országgyűlés egyik felirata hangsulyozta) az összes állampolgároknak — alapjogait és szabadságait (fundamentalia jura, libertates, etc.) megerősiti: egyszersmind ezeket minden félremagyarázgatás ellen védi, midőn kiveszi a kir. hitleveleknek azon záradéka alól, mely szerint a király a törvényeket akkép igéri megtartani, a miut azok értelme s magyarázata iránt az országgyüléssel megegyezik.

39. §. Folytatás. Különösen: a lelkiismereti vagy vallásszabadságot, a sajtó- és tanszabadságot s a nemzetiségi egyenjoguságot biztositó alaptörvények.

I. Törvényeink biztositják az állampolgárok számára a különféle polgári és politikai jogokat, ez utóbbiakat annyiban, a mennyiben a polgárok a jogegyenlőség elve alapján a törvényekben kijelölt kellékekkel birnak.

II. A mi az ugynevezett polgári jogokat illeti, ezek közül, a fentebbi két §-ban emlitetteken kivül, alaptörvények által szabályozvák még a következők is:

1) A lelkiismereti vagy vallásszabadság. Hazánkban a királyság megalapitása óta az állampolgárok 500 éven át csaknem kivétel nélkül egy valláson voltak. A mohácsi vész előtti időkben egyedül a kath. egyház és vallás volt hazánkban törvények által elismerve; mindazonáltal más vallásbeliek is rendszerint és többnyire szabadon gyakorolhatták vallásukat.

A mohácsi vész után a két protestáns vallás számos követőre talált Magyarországban s ezeknek szabad vallásgyakorlatát, valamint törvényesen bevett vallásfelekezeti minőségét a bécsi és linczi békekötések, [1]) — valamint az ezeket megerősitő, illetőleg beczikkelyező 1608: k. e. l. s az 1647: 5. t. czikkek biztositották. Ezek az 1791: 26. t. cz. által alaptörvényeknek mondatnak, s maga az utóbb említett törvény is, melyet az 1844: 3. t. cz. bővitett és módositott, szintén alaptörvénynek tekintetik.

A görög-nem-egyesült vagy görög-keleti vallásuakra nézve ugyanily jelentőséggel bir az 1791: 27. t. cz., melynek folytán vallásuk törvényesen bevettnek tekintetik.

Az 1848: 20. t. cz. a római és görög-kathol., valamint a két protestáns s a görög-keleti valláson kivül, az unitária vallást is törvényesen bevettnek nyilvánitotta; egyuttal mindezen vallásbelieknek kölcsönös egyenjoguságát mondotta ki, melyet aztán az 1868: 53. t. cz. részletesebben is szabályozott.

Az izraelita vallásuakra nézve alaptörvény, az 1867: 17. t. cz., mely a törvényesen bevett keresztény vallásbeliekkel való egyenjoguságukat mondotta ki, a polgári és a politikai jogokra nézve.

2) A sajtószabadság s a tanszabadság; melyek az 1848: 18., — illetőleg az ugyanazon évi 19., s az 1868: 38. és 1872: 19. t. czikkeken gyökereznek.

3) A nemzetiségi egyenjoguság, melyet az 1868: 44. t. cz. állapitott meg.

Mindezekről körülményesen alább, az állampolgárok polgári s politikai jogainak kérdésénél, szólunk.

40. §. Erdélynek külön alaptörvényei. [2])

I. A volt Erdélynek, a különválás korszakában, az addig keletkezett közöseken kivül, saját külön alaptörvényei voltak. Ezek Erdélynek Magyarországba történt teljes bekebeleztetése folytán jobbára már csak jogtörténeti jelentőséggel birnak. A fontosabbak közülök a következők:

1) Az 1744: 3. t. cz., mely a fejedelemségi trónörökösödést az ausztriai ház leányágaira is — egész általánosságban — kiterjesztette. Ezen okmány az erdélyi országgyűlés által még 1722-ben fogadtatott el s végre 1744-ben czikkelyeztetett be. Vele kapcsolatban áll az erdélyi 1791: 6. t. cz. mint alaptörvény, — mely azon elv szerint, hogy lex posterior derogat priori, kétségkivül eltörülte amannak a nőágak örökösödésére vonatkozó

[1]) Amazt Rudolf király megbizásából Mátyás főherczeg (s később magyar király) Bocskay István erdélyi fejedelemmel s az ezt pártolt magyarokkal kötötte; a linczi pedig III. Ferdinand király és I. Rákóczy György erdélyi fejedelem közt köttetett.

[2]) Benkő: Transsylvania. I.; Szász. Sylloge tractatuum. Kurz: Magazin für Geschichte Siebenbürgens. II.; Incze: Erdély ujabb országgyülési végzései, III.; Dózsa: Erdélyhoni jogtudomány.

általános határozmányát, midőn Erdélyre nézve ugyanazon öröködési rendet állapitja meg, mely a magyarországi 1723: 1. és 2. t. czikkekben foglaltatik; ugyancsak az erdélyi 1796: 6. t. cz. (az 1741: 18. magyarországi t. czikkel egyező módon) kijelenti, hogy az uralkodót csak mint magyar királyt illeti meg Erdély.

2) Az 1744: 6. t. cz., mely Erdély négy bevett vallásának szabadságát s három nemzetének (a magyaroknak, székelyeknek és szászoknak) unióját megerősiti, valamint az ezen nemzetek uniójára leteendő esküt szabályozza. Az 1791: 5. t. cz. szerint ezen eskü leteendő volt: a rendek által minden trónváltozás után az uralkodó iránti hódolati hit letétele alkalmával; továbbá, azok által, kik az országgyűlés tagjaivá lettek, hivatalba léptek vagy honfiusittattak.

3) Az 1744: 4. s az 1791: 3. 4. t. czikkek. Amaz az Uralkodó iránti hűségre leteendő hódolati esküt állapitja meg. A másik a fejedelem által leteendő eskü módja iránt intézkedik. A harmadik arra kötelezi a rendeket, hogy amaz esküt az országgyűlésen tegyék le, az eskütételről fölveendő okmányt pedig mindegyikök irja alá s pecsételje meg, végre pedig ezen okmány a három nemzet pecsétjeivel is láttassék el. (Akik nem voltak az országgyűlésnek tagjai, azon rendek is tartoztak a hódolati esküt letenni; még pedig az Approb. Const. II. r. 3. cz. szerint a jelenlevők az országgyűlésen, a többiek a törvényhatóságoknak s városoknak e czélból összehivandó gyűlésein.)

4) Az 1791: 6. t. cz. arról biztositja Erdélyt, hogy mint saját alkotmánynyal biró s más országnak alá nem vetett ország, saját törvényei szerint s nem az örökös tartományok módjára kormányzandó.

5) Az 1791: 7. t. cz. szerint a törvényhozó hatalmat Erdélyben az országgyűlésre törvényesen egybesereglett rendek a fejedelemmel együtt gyakorolják.

6) Az 1791: 8. t. cz., mely a végrehajtó hatalom gyakorlását olykép szabályozza, a mint azt az 1791: 12. t. cz. Magyarországra nézve teszi.

7) Az 1848: 1. t. cz., mely az 1848: pozsonyi 7. t. czikkel lényegileg egyező módon, Erdélynek Magyarországgal való egyesülését mondotta ki.

II. Az alaptörvényekhez hasonló jelentőségűeknek tekintettek Erdélyben:

1) Az 1691. évi Lipót-féle diploma, mely az 1791: 2. t. cz. által beczikkelyeztetett. Ezen fejedelmi oklevél Erdély közjogi viszonyait a talált alapokon szabályozza, s az ottani jogállapotokat és szabadságokat megerősiti; továbbá sértetlenül megtartani igéri az Approbatákat, Compilátákat, Werbőczy Hármaskönyvét, — az ebben is foglalt aranybullaféle ellenállási záradék kivételével, — a Constitutiókat, s a szász nemzet municipális jogát. Az 1791: 2. t. cz. értelmében tartozott a trónralépő fejedelem e dip-

lomát uj szövegben — mint ugyszólván hitlevelet — kiadni; addig a rendek részéről a hódolati eskü letételének nem volt helye.

2) Az emlitett diplomát 1693-ban kiegészitette két függelék. Ezek elseje a katholikusok által igényelt kedvezményeket adta meg; a másik pedig megszüntette a szászoknak a diploma ellen emelt sérelmeit.

3) Az 1693. évben kibocsátott Alvinczy-féle resolutio; ennek értelmében az erdélyi udvari kanczellária a magyarországitól külön választandó, az erdélyi kormányszékhez pedig s az ottani kir. táblához a négy bevett vallás mindegyikének tagjai közül 3—3 tag nevezendő ki.

III. Végül megjegyezzük, hogy Erdély alkotmánya a három nemzet (magyar, székely, szász) unióján s a négy recipiált vallás (a kathol., 1557. óta az evang., 1564. óta a reform. s 1571. óta az unitaria vallás) egyenjoguságán gyökerezett.

A három nemzetnek szövetsége Erdélyben 1437-ben keletkezett, s a mohácsi vész után szorosabbra füzve többször ujittatott meg, 1653-ban a rendek által reá leteendő eskü szavaival együtt törvénybe igtattatott (Appr. III. l.), s aztán is, — utoljára az 1744: 6. t. cz. által — megerősittetett. Lényege, a mint az Approb. III. r. 1. cz. alatt foglaltatik, abból állott, hogy ha valamely nemzet, város vagy falu, vallásfelekezet vagy magánegyén, személyében vagy bármely jogában sérelmet szenvedne: a többi nemzet, város, falu, s vallásfelekezet tartozik őt védeni, illetőleg érte a fejedelemnél közbenjárni. — A három nemzet a közügyek körüli befolyásban s a közterhek viselésében osztozott.

A törvényesen bevett vagy recipiált négy vallás jogainak fentartására Erdély nemzeti fejedelmei s az erdélyi három nemzet rendei esküt szoktak volt tenni. (Approb. Const. I. r. 1. czim 9. czikk; Comp. Cons. II. r. 1. cz.) E vallások szabadságát a Lipót-féle diploma s az 1744: 6. és 1791: 5. t. czikkek megerősitették.

41. §. Az alkotmány biztositékai.

I. Alkotmányunkban vannak intézmények, melyeknek főjelentőségük s rendeltetésük abban áll, hogy az ország és nemzet alkotmányos rendszerének, s egyesek alkotmányos jogainak fenmaradását biztositsák. Ezek kiváló fontosságuknál s rendeltetésöknél fogva méltán neveztetnek az alkotmány biztositékainak, illetőleg védbástyáinak.

II. Ilyenek különösen a következők:

1) A trónöröklésődésre vonatkozó szerződések, — különösen az 1723: 1. és 2. t. czikkekben foglalt magyar pragmatica sanctio, — melyeknek határozottan kifejezett föltételét az alkotmány megtartása képezi. E tekintetben az $17^{90}/_{91}$. évi országgyülés a kir. hitlevél iránt fölterjesztett 2-ik feliratában ezeket mondja: „Az ország rendei a felséges ausztriai háznak előbb fiágait, s aztán nőágait, a kétoldalu szerződések azon világos föltétele

alatt ruházták fel a koronával, hogy a királyválasztás jogának kivételével a nemzetnek minden jogai sértetlenül fentartassanak. A király s az ország jogai az örökösödési szerződéseken alapulnak, melyeket a szerződő felek egyike sem másithat meg."

2) A kir. hitlevél és kir. eskü, melyek által a nemzetet minden magyar király az alkotmány fentartása iránt biztositani és megnyugtatni köteleztetik.

3) A nemzetet képviselő országgyűlés, mely különösen 1848. előtt s az 1860—1867. közt eső korszakban is, az ország sérelmeinek orvoslása iránt (melyről a polgárok sérelmi jogánál szólunk tüzetesebben) gyakorolt erélyes föllépésével, az alkotmány megtartására s illetőleg visszaállitására döntő befolyással volt; e mellett az ujonczok s adók megszavazásának és meg is tagadhatásának jogában – valamint az országgyűlési tárgyalások teljes szabadságában s az országgyűlési tagok mentelmi jogában, – hathatós fegyverrel birt és bir az alkotmánysértések ellenében.

4) A ministeri felelősség, melynek súlya alatt a kormányférfiak kevésbbé merik tultenni magukat az alkotmányon, semmint a dicasteriális rendszer idejében. A ministeri felelősséggel kapcsolatban az alkotmány biztositéka némely államokban – köztük hazánkban is — a parlamentáris kormányrendszer, melynek értelmében az uralkodó az országgyűlésen többségben levő párt tagjaiból választja ki a ministereket, (ha épen nem is mind országgyűlési tagokból.)

5) A törvényhatósági intézmény s a törvényesen bevett egyházak és vallások. Mindezeknek feladata, a polgárok legszentebb jogai fölött őrködni, a mint ezt az országgyűlésen kivül s különösen ennek együtt-nem-létében, kivülök más eléggé hathatósan alig is teheti. Az 1848: 16. t. cz. a vármegyéket világosan az alkotmányosság védbástyáinak nevezi; a törvényhatóságoknak ezen jelentőségét biztositja az 1870: 42. t. cz. 17. s az 1886: 21. t. cz. 20. §-a, midőn a végrehajtás kötelezettsége alól fölmenti azokat oly kormányrendeletekkel szemben, melyek az országgyűlésileg még meg nem szavazott ujonczok és adók tettleges előállitására s illetőleg tettleges behajtása iránt netalán kibocsáttatnának. A különféle vallásbeliek közül pedig különösen a kathol. egyháznagyok s a két protestáns felekezet egyházi gyülései, — mely utóbbiak féltékenyen őrzik vallásuk törvényes autonomiáját, — már többször, legnehezebb viszonyok s a haza legszomorubb állapota közepett, egyházuk és hiveik érdekeinek hathatós szószólói voltak, egyuttal az alkotmányosság védbástyáiul bizonyultak.

6) A birák függetlensége, fölfelé és lefelé, melyet több törvény biztosit. (1791: 12., 1869: 4., 1871: 8. 9.)

7) Az esküdtszéki eljárással párosult szabad sajtón, s a szólás- és véleményszabadságon, alapuló politikai discussió joga.

8) A polgárok gyülésezési joga, mely a politikai napi kérdések fölötti véleménynyilvánitásra s a közohajtások teljesitése iránti kérvényezésre is kiterjed.

9) Az állam szolgálatában állóknak a király iránti hűségen kivül az alkotmányra vonatkozólag is történő fölesketése.

10) A honvédségi intézmény, mely az országnak nemzeti szellemű jelentékeny véderőt nyujt.

11) Ezekhez járulnak törvényeken alapuló némely más intézményeink is, milyen pl. a községi intézmény. De ide tartozott azelőtt a király s a nemzet közt közbenjárásra hivatott nádornak ezen s egyéb czélú törvényes hatósága. Ide fognak tartozni az uj büntető törvények s a készülő büntető eljárás, ha ezek amellett, hogy a fenyitést érdemlőt az alkotmányos jogrend érdekében is sujtják, egyuttal a személyes szabadságnak s általa az alkotmányosságnak biztositékaiul fognak bizonyulni. [1])

[1]) Az alkotmány némely biztositékait erőteljesen hangsulyozza az 1861. évi országgyülés első felirata, midőn mondja: „Parlamentáris kormány, felelős ministerium, esküdtszéki eljárással párosult sajtószabadság és az adó meghatározásának joga, — az alkotmányos szabadságnak legerősebb biztositékai.“

NEGYEDIK RÉSZ.

A magyar állam területe, egysége és területépsége; s a magyar állam alkatrészeinek államjogi kapcsolata.

42. §. A magyar állam területe.

I. Midőn a magyar állam területéről szólunk, különbséget kell tennünk: 1) a jogtörténeti szempontból tekintett egykori terület, s 2) a jelenlegi valóságos terület között.

II. A magyar állam területének alkatrészei közt, ezek keletkezését tekintve, három főelemet különböztetünk meg;

1) A magyarországi legszorosb értelemben vett területet, vagyis a Királyhágó s a Dráva közt elterülő anyaországot, – az ahhoz már a honalapitáskor kiegészitő részekként járult Erdélylyel s a mai Kis-Oláhország legnagyobb részével; továbbá a mostani Szlavoniával s a volt szlavon határőrvidékkel, (mint Magyarország drávántuli volt közvetlen részeivel), valamint a mai Horvátországgal vagyis az azelőtti Szlavoniával, mint Magyarország egykori kiegészitő részeivel, — melyek megkülönböztetendők a későbbi részektől vagy ugynevezett partiumoktól, valamint az ugynevezett temesi bánságtól, mert ezek a szorosan vett anyaországnak bizonyos területrészeit jelentik;

2) a Magyarországhoz jóval a honalapitás után egy és ugyanazon állami közösségbe kapcsolt, de némi kiváltságos állással felruházott régi Horvát-Dalmátországot mint egykori kapcsolt részeket, — melyek jogállása azonban különbözött a mai kapcsolt részek vagy helyesebben a mai társországok jelenlegi jogállásától, — végre

3) A magyar szent korona főuralmának hódolt, de egyenkint saját fejedelemmel s külön kormányzattal birt mellékországokat, milyenek voltak: Ráma (Bosnyákország és Herczegovina), Szerbia, Bolgárország, Kunország (a mai Moldva és Nagy-Oláhország, Bukovina és Bessarábia), Galiczia s Lodomeria.

Mindezek együttvéve képezik a magyar államnak jogtörténeti szempontból tekintett területét [1])

III. A mellékországok, részint már a mohácsi vész előtt.

[1]) Ezekre nézve lásd: Timon: Imago antiquae et novae Hungariae; Madarassy: Dissertationes historico-criticae, super quibusdam vetustioribus rerum Ungaricarum capitibus. Bartal: Comm.; Szalay László és Horváth Mihály Magyarország történetéről, Ladányi Gedeon és Hajnik Imre a magyar alkotmánytörténetről irt nagy munkáit.

részint az után, kiestek a magyar korona fenhatósága alól. A régi Horvátország s Dalmatia legnagyobb részt szintén idegen (velenczei s török) uralom alá kerültek; a mi pedig belölök mégis megmaradt, az az utóbbi századokban katonai határőrvidékké lett alakitva. Az ekkép létezni megszünt régi Horvátország helyett egy uj „Horvátország“ elnevezése jött szokásba, e név tudniillik a régi Szlavoniára ragadt át; mig a régi Drávántuli magyar megyék Szlavonia nevét kapták; végre Dalmátia legnagyobbrésze saját neve alatt került vissza a Magyarországban is uralkodó Habsburgok alá, de — habár jogilag az 1868: 30. t. cz. szerint is a magyar államhoz tartozik s a királyi hitlevelek értelmében is ide kellett volna csatoltatnia — tényleg Ausztriához lett és van kapcsolva. A mostoha körülmények s a kormány törvényellenes törekvései folytán beállott ama név-változásokat, melyekbe egyébiránt 1848. előtt a magyar országgyülések belenyugodni soha sem akartak, — az 1868: 30. t. cz. szentesitette, mely törvény folytán Dalmatia iránt Ausztriával külön egyezkedésnek lesz helye. (Dalmatiához utóbbi tekintetben hasonló szempont alá esnek a magyar birodalomnak már visszaszerzett s Ausztriához csatolt egykori következő részei: a részben Erdélyhez s ezzel Magyarországhoz, részben pedig Kunországhoz tartozott Bukovina; továbbá a Mária Terézia által kénytelen-kelletlenül birtokba vett Galiczia és Lodomeria.)

IV. A magyar állam jelenlegi valóságos területe alatt értjük:

1) Magyarországot, — még pedig az anyaterületet Erdélylyel s a Magyarországba bekebelezett polgárositott határőrvidéki részekkel, — továbbá

2) a társországokat, vagyis a mai értelemben vett Horvát-Szlavonországot (lényegileg: a régi Szlavoniát s a régi Drávántuli magyar megyéket) az ezekbe már bekebelezett polgárositott határőrvidéki területekkel, — végre

3) a magyar koronához csatolt külön testként szereplő Fiumét.

V. A tágabb értelemben vett Magyarország, mint magyar állam, neve alatt mindezek együttvéve értetnek.

43. §. *A magyar állam egysége s területi épsége.*

I. Magyarország, s a szent István koronájához tartozó egyéb területek: együttvéve az egységes oszthatlan magyar államot képezik, — illetőleg az 1868: 30. t. cz. 1. §-a szerint köztük egy és ugyanazon állami közösség létezik, — ennélfogva s különösen az 1723: 1. t. czikk világos határozmánya szerint a törvényes király által feloszthatlanul együtt birtoklandók.

II. Ezen állam határai más államok irányában: részint természetesek, — hegyek, folyók, tenger, — részint mesterségesek, —

határjelek alakjában. E határok szerződéseken, s emberemlékezetet meghaladó idő óta létező birtokállapoton alapulnak. — A magyar állam területépségének sérthetlensége alkotmányunkban egy rég elismert elvet képez; ezt hangsulyozzák a királyi hitlevelek és kir. eskük, az 1715. 3. t. cz. pedig az ország területének megcsonkitása ellen biztositja a nemzetet. Az eddigi gyakorlat, a kir. hitlevelek s kir. eskük tartalma, valamint számos törvényeink, köztük a magyar állam felosztbatatlanságát hangsulyozó 1723: 1. t. cz. is, azt hozza magával: hogy a határok bármily változtatása, sőt az 1791: 11. t. cz. szerint a felmerülő határvillongások elintézése is, a magyar törvényhozás hozzájárulása nélkül jogilag érvénytelen.

III. A mi különösen a királyi hitleveleket s kir. esküket illeti — mint a melyeknek minden király által leendő kiadása s letétele az 1687: 1. 2. 3. s 1723: 1. 2. t. czikkek értelmében a trónöröklésödés alapföltételét képezi, — ezek a területépségre vonatkozólag évszázadok óta körülbelül azt szabják a magyar királynak kötelességévé, amit most igy mondunk: hogy Magyarország s társországai területi épségét szentül és szigoruan fentartja; Magyarország s társországainak mindazon részeit és tartományait, a melyek már visszaszereztettek vagy ezután fognak visszaszereztetni, a nevezett országhoz s társországaihoz visszakapcsolja; Magyarország és társországai határait, és a mi ezen országokhoz bármi jogon és czimen tartozik, el nem idegeniti, sem meg nem csonkitja, sőt a mennyire lehet gyarapitja és kiterjeszti.

IV. Az 1723: 1. 2. t. czikkekben foglalt „pragmatica sanctio", továbbá a kir. hitlevelek és esküük határozottan kimondják, hogy az ország területi épsége (integritása) mindenkor sértetlenül fentartandó. De ezen területi épség nemcsak a jogi integritásból, vagyis abból áll, hogy az ország területéből semmi el ne szakittassék, el ne idegenittessék s a magyar királynak egyéb országaihoz ne csatoltassék; hanem az a politikai integritást is magában foglalja. Midőn tehát a végrehajtó hatalom lehetetlenné teszi, hogy az országnak valamely része, vagy a magyar koronához tartozó valamely ország, alkotmányszerüen résztvehessen az ország legfontosabb politikai müködésében s együtt gyakorolhassa a törvényhozás jogát: akkor az ország politikai integritása van megsértve. [1]) Ugyanez áll akkor is, ha az országnak valamely része, vagy a magyar szent koronához tartozó valamely ország, a magyar állam törvényes közigazgatási rendszeréből mintegy kiszakitva s törvényellenesen elkülönitve, idegen rendszer és intézmények szerint — habár ugyanazon uralkodó alatt s által — és habár talán a magyar korona jogczimén igazgattatik; példa erre a mai Temes, Torontál s Krassó vármegyék területén felállitva volt temesi bánság, továbbá a katonai határőrvidék, az 1848-tól 1868-ig elkülönitve kormányzott Horvát-Szlavonország stb.

---

[1]) Az 1861. évi országgyülés első feliratából.

V. Azon területekre nézve, melyek valaha a magyar államhoz bármi tekintetben tartoztak, de annak kapcsolatából s a magyar király uralma alól kiestek, illetőleg visszaszereztetésök daczára a magyar államhoz nem csatoltattak, - az ügyállás a következőkben foglalható össze:

1) Magyarország, a tőle elszakitott területrészekről s a magyar koronához egykor tartozott mellékországokról -- midőn ezek a magyar állam kapcsolatából kiváltak — nem mondott le mindenkorra. A magyar királyok pedig a koronázási hitlevelekben s kir. esküken a szent korona területeinek épsége iránt vállalt ünnepélyes igéreteik folytán, az országgyülés beleegyezése nélkül ama területekről egyoldalulag le sem mondhattak érvényesen; a mennyiben mégis ama területekről királyaink az utóbbi évszázadokban egyoldalulag tényleg lemondtak, e lemondást végleges gyanánt nem érthették, — mert mint magyar királyok továbbra is használták a magyar korona kapcsolatából kiesett egykori mellékországok kir. czimeit, czimereit és zászlóit, e mellett a magyar korona kapcsolatából kivált területeken egykor létezett kathol. egyházmegyék nevére a magyar király czimzetes püspököket nevezett és nevez ki. Ezen, részben hallgatag s az emlitett joggyakorlat által részben nyilván is tanusitott jogfentartás, a török uralom alá került magyar birodalmi részekre nézve abban is találta alapját, hogy a fényes Kapuval (magas Portával, vagyis Törökországgal) kötött békék, rendszerint csak bizonyos számú évekre szóló fegyverszünetek voltak. (Igy az ujabbakból a karloviczi, a belgrádi s a szisztovi békekötések.) Ez a nemzetközi joggal összeegyeztethető értelemben annyit jelentett, hogy ha e területeket meg nem tarthatja azon állam, melynek részére a harczjog alapján át lettek engedve, akkor a magyar királynak reájok vonatkozó joga felújul.

2) Azonban, a magyar korona némely volt mellék-országaira nézve, a jogi ügyállás lényegesen megváltozott az 1878. évi berlini szerződés folytán, — mely 1879. évi 8-ik t. czikkünkbe lett beigtatva s igy a magyar törvényhozás összes tényezői részéről eltogadottnak tekintendő. Ezen, már beczikkelyezett, szerződés értelmében Szerbia, és az egykori Kunország helyébe lépett Románia, független államoknak ismertettek el; Bulgária a szultán névleges főuralma alatt nemzetközileg biztositott különállást nyert; az egykori Rámaországnak pedig — illetve Bosnia és Herczegovinának — kormányzásával ideiglenesen az osztrák-magyar monarchia bizatott meg.

3) A mi illeti a magyar állam azon egykori területeit, melyek (mint Galiczia s Lodomeria, Bukovina, és Dalmatia) tényleg Ausztriához vannak kapcsolva: ezek, az alkotmányosságnak Ausztriába történt behozatala s Magyarországnak Ausztriával 1867 óta kötött kiegyezései folytán, csak a monarchia két állama törvényhozásainak beleegyezésével csatolhatók vissza a magyar koronához. Ily visszacsatolás azonban, Magyarország irányadó férfiainak

véleménye szerint — különféle politikai szempontokból egyelőre nem látszik kivánatosnak; s e felfogáson alapszik a magyar országgyüléseknek e kérdések körül a legujabb időben követett passiv magatartása, — holott azelőtt s főkép e század első felében 1802-től 1844-ig, a magyar országgyülések Dalmatia, Galicia s Lodomeria visszacsatolását többizben s igen erélyesen sürgették.

4) Egészen külön szempont alá esnek azon csekély terjedelmü határszéli vidékek, melyekre mint Ausztria egyik-másik tartományához csatoltakra Magyarország igényt tart: mig viszont Ausztria a volt határőrvidék sichelburgi kerületét s Marienthál községét igényli. Mindezek iránt a monarchia két állama közt, kormányaik kezdeményezése alapján, a két törvényhozás részéről egyezkedés meginditása várható. [1])

44. §. *Magyarországnak egykori kiegészitő részei. — Különösen: 1) Erdély.*

I. Erdély, — miután azt a magyar hét vezér egyike, Töhötöm, meghóditotta, — a honalapitás óta Magyarországnak kiegészitő része volt, olykép mégis, hogy a törzs-szerkezet fennállásakor saját főnökei (Töhötöm s utódjai) alatt állott. Szent István, Gyula erdélyi vezérnek legyőzése után, Erdélyt 1002-ben még szorosabban csatolta az anya-országhoz. Ettől fogva Erdély, a mohácsi vész utáni időkig, — a magyar király által kinevezett kormányzó, herczeg s illetőleg vajda alatt — igen csekély mérvű különállással birt; „erdöntuli" vagy „erdélyi részek" czime alatt Magyarországnak (épen ugy, mint Szlavonia is) kiegészitő részét képezte mind a törvényhozás, mind az igazságszolgáltatás, mind pedig, — külön kormányzója, illetőleg vajdája daczára a közigazgatási rendszer tekintetében. Erdélynek politikai jogokkal birt három nemzete, — a magyarok, a székelyek s a szászok, — saját belügyeik tekintetében külön-külön közgyülésein mindegyik alkothatott helyhatósági szabályokat, s a három nemzetet egyesitő közgyüléseket is tarthattak: de ezek nem foglalkozhattak törvényhozással; hanem, midőn a központtól távol fekvő országrészek érdeke igényelte, az országos törvények s egyéb országos jogszabályok korlátai közt, a helyi viszonyoknak megfelelő intézkedéseket tettek a honvédelem s adók kérdései körül. — A mohácsi vész után sem vált el mindjárt Erdély Magyarországtól: még az 1538-i nagyváradi békeszerződésben sem volt szó külön Erdélyről, hanem az országnak a két király (Zápolya János és I. Ferdinand) közt való felosztásáról; sőt

---

[1]) A határok tekintetében gyakran fenforgott villongások megszüntetése s a vitás határkérdéseknek elintézése végett, az 1439: 14 t. cz. alapján gyakran rendelt ki az országgyülés küldöttségeket. Ezt az utóbbi századokbeli következő t. czikkek tanusitják 1715: 39. 116., 1723: 17, 1741: 46. 53., 1751: 26. 35., 1791: 68., 1792: 19., 1802: 26., 1807: 31., 1812: 4., 1827: 16., 1830: 11., 1836: 32., 1840: 32—35. t. cz. A régibb időkben ugyanigy intézkedtek: az 1439: 17., 1492: 25. stb.

ugyanezen béke értelmében: János király halála után, az országból általa birt fele résznek s az ebben foglalt Erdélynek is Ferdinandra kellett volna szállani. A nagyváradi béke eme pontja ugyan János király halála (1540) után végrehajtva nem lett, mert az uralkodása alatt állott s Erdélyt is magukban foglalt magyarországi részek utána csecsemő fiát János Zsigmondot királylyá választották; de a különálló Erdélyről csak azután lehetett szó, midőn a János Zsigmondot uraló s Gyulafehérvárról kormányzott magyarországi részek (látva azt, hogy a török nem hajlandó az általa elfoglalva tartott részeket a felnőtt János Zsigmondnak átadni, a mint Buda megszállásakor igérte volt) az erdélyi uj magyar választófejedelemséget 1556-ban (a Tordán, majd Szászsebesen s végre Kolozsvárott tartott országgyülésen) decretálták. Ezen határozat a magyar király czimét viselt János Zsigmond halála után: tényleg hatályba lépett, akkor, midőn 1571-ben az ottani rendek Báthory Istvánt erdélyi fejedelemmé s a magyarországi (egyéb) részek uráva választották.

II. Ezen különvált Erdély, nemzeti fejedelmeivel rendszerint a török porta fenhatósága alatt állott: mig 1687-ben I. Lipótnak sikerült, Erdélyt a magyar korona főuri hatalma alá helyezni; majd id. Apafi Mihály fejedelemnek 1690-ben bekövetkezett elhalta után, az ugynevezett Lipót-féle 1691. évi diploma értelmében Erdély egy kormányzó tanács alá helyeztetett, mely az ifju Apafinak a fejedelemségről történt lemondása után a külön alakitott erdélyi kanczelláriával együtt a magyar királynak mint erdélyi fejedelemnek kormányzati müszervét képezte. I. Lipót s utódai, habár elismerték, hogy Erdélyt a magyar korona jogczimén birják s habár a két testvér magyar hazának külön országgyülései részéről az egyesülés többször sürgettetett: mégis Erdélynek törvényhozási, kormányzati s igazságszolgáltatási különállását 1848-ig fentartották; sőt Mária Terézia, hogy a két ország egyesülése elé még magasb gátot emeljen, Erdélyt „nagyfejedelemség" czimével ruházta fel.

III. Az 1848. évi pozsonyi 7-ik és kolozsvári 1. t. cz. által végre létrejött az unio; különösen pedig:

az erdélyi kanczellária feloszlattatott, az erdélyi főkormányszék a magyar ministeriumnak lett alárendelve, s az 1848. évi pesti országgyülésen Erdély is képviselve volt. Az $184^8/_9$-i események után következett absolut rendszer azonban Erdélyt a partiumokkal együtt elszakitotta Magyarországtól s külön koronaországgá szervezte. Az 1860. évi októberi diploma folytán Erdély külön kanczelláriát és főkormányszéket kapott s a régi alapon külön erdélyi országgyülés hivatott össze, mely az unio keresztülvitelét sürgette. Az 1863. évben Erdély részére uj választási törvény octroyáltatott, a melynek alapján ott összehozott országgyülés elfogadta az 1860. októberi diplomát s 1861. februári patenseket, s az osztrák reichsrathba követeket küldött. Ezen országgyülés 1865-ben feloszlattatott s az 1861-hez hasonló országgyülés lett

összehiva, melynek többsége az 1848-i törvényekre hivatkozva. Erdélynek Magyarországba való visszakebelezését kivánta. Erre ő felsége Erdélyt is meghivta a magyar országgyülésre, melyen azóta képviselve van; 1867-ben az erdélyi kanczellária feloszlattatott s Erdély kormányzata is a magyar ministerium alá helyeztetett. Az uniót aztán az 1868: 43. t. cz. következőkép szabályozta: 1) A törvényhozást Erdélyre nézve is, kizárólag Magyarország törvényesen megkoronázott királya és törvényesen összehivott országgyülése, melyen Erdély is képviselve van, gyakorolják; 2) a kormányzat az erdélyi területre nézve is — az 1848: kolozsvári 1. t. czikkben ideiglenesen fentartott erdélyi kormányszék eltörlésével — a magyar felelős ministerium által gyakoroltatik; 3) azon törvények alkalmazása, melyek az egyesülést megelőzőleg, Magyarország külön országgyülésén alkottattak, a menynyiben szükséges lesz, az erdélyi területre nézve törvényhozás utján fog eszközöltetni; 4) az 1848. pozsonyi 9. t. cz. 1-ső. és 12. t. cz. 6-ik §-ának érvénye, az erdélyi megszüntetett urbériségekért s tizedekért kiadott vagy kiadandó földtehermentesitési államkötvények biztositása végett Erdélyre is kiterjesztetik; 5) Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban ugynevezett magyarországi részekben a bevett vallásfelekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallásgyakorlati s önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymásközti viszonyait s hatáskörét biztositják, sértetlenül fentartatnak; egyszersmind a görög- és örmény-katholikus, és a keleti görög szertartású egyházakra is kiterjesztetnek, az 1844. évi magyarországi országgyülés 3-ik t. czikkének a vegyes házasságokra s az áttérésre vonatkozó határozmányaival együtt. (Ez utóbbi t. cz. határozmányait aztán, az 1848: 20. t. cz. által kifejezett kölcsönösség s viszonyosság általános elvét részletesen szabályozó 1868: 48. s 53. t. czikkek váltották fel.) Kimondatott egyuttal, hogy ő felségének Magyarország királyának mint Erdély nagyfejedelmének és székelyek ispánjának (grófjának) ezen cziméből, Magyarország és Erdély törvényes egységének hátrányára semminemü következtetés nem vonható.

A szász nemzeti egyetem ekkor az 1791. erdélyi 13. t. czikknek megfelelő hatáskörében, s a magyar miniszterium utján gyakorlandó legfőbb felügyeleti jog fentartása mellett egyelőre meghagyatott, azon különbséggel azonban, hogy az egyetemi gyülés a törvénykezési rendszerben (1868: 54. t. cz. által) történt változás folytán, birói hatóságot többé nem gyakorolhat. De ezen ügy végleges rendezése tekintetéből a miniszterium törvényjavaslat előterjesztésére utasittatott, melynek folytán az 1876: 12. s 33. t. czikkek akkép intézkedtek, hogy 1) a királyföldre (helytelenül gyakran ugynevezett szászföldre) nézve az 1868: 43. s 1870: 42. t. czikkek által (a törvényhatósági szervezet tekintetében) fenhagyott különbségek megszüntek, — s a királyföldi terület részei részint tisztán, részint más erdélyi s némely szoro-

san magyarországi területekkel összesitve, megyékké alakittattak, 2) hogy a szászok ispánjának, mint a szász egyetem közgyülése elnökének czime, az ujonalakitott Szebenmegye főispánjára száll, s hogy a szász egyetem ezentul mint kizárólag közmüvelődési hatóság fog fennállani, s vagyona csak közmüvelődési czélokra forditható.

IV. Erdély tehát jelenleg már teljesen be van olvasztva az anyaországba ugy, hogy Magyarországnak ezen királyhágóntuli része az uj területi felosztás óta (1876: 33. t. cz. folytán) földrajzilag sem képez többé körvonalazott egészet: miután némely erdélyi területrészek a királyhágón inneni Magyarországnak vagyis az anyaországnak területrészeivel összesitve alakittattak megyékké. [1])

45. §. *Folytatás. — Különösen: 2) A régi Szlavonia.*

I. A régi Szlavonia magában foglalta: a mai Horvátországot (a mai Szlavonia nélkül) s a mai Bosniából az ugynevezett Török-Horvátország éjszaki részét. Ezen Szlavonia a honalapitástól a 18-ik század elejéig, nem volt külön tartomány vagy autonomicus kapcsolt rész, hanem kiegészitő része Magyarországnak törvényhozási, igazságszolgáltatási és kormányzati tekintetben, ide értve megyei rendszerét is.

Az első magyar királyok idejében Szlavonia jóideig egyenesen Magyarország központjából kormányoztatott. Mialatt Horvát-Dalmátországok kormányzatának élén már Kálmán király alatt bánok állottak, addig Szlavonia csak II. Géza óta kapott bánokat, kiknek hatásköre egyébiránt különbözött a horvát-dalmát bánokétól, — ezekénél szükebb volt: — nem változott pedig a báni hatáskör e különbözősége még akkor sem, midőn (mint III. István s III. Béla uralkodása óta többnyire) a velenczei foglalások miatt szük térre szorult Horvát-Dalmátországnak Szlavoniával egy bánja volt. (Az ily bánok a „banus totius Slavoniae“ czimével éltek: az olykor ugyanezen területek élén volt királyi herczegek által viselt „dux totius Slavoniae“ mintájára.) Megjegyzendő, hogy Szlavonia a magyar uralom alatt századokon át nem viselt „ország“ (regnum) czimet, — miként Erdély sem, — hanem „szlavon részek,“ „szlavonföld“ s több efféle elnevezéssel jelöltetett; s a magyarországi vármegyéknek egy 1435-ben szerkesztett közhitelességü lajstromában a szlavoniai megyék is, amazokkal vegyest, mint Magyarország 72. vármegyéje közé tartozók, soroltatnak fel; e mellett a szlavoniai megyék a többi magyarországiakkal egyenlő módon voltak szervezve, mialatt a régi

[1]) Igy: az uj Szolnok-Doboka megye: Belső-Szolnok és Doboka megyék erdélyi részeiből s az anyaországi „partium“ kővárvidéki részeiből alakittatott; az uj Szilágy megye a partiumok legnagyobb részéből s az erdelyi volt Dobokamegye egregyi járásából áll. az uj Hunyad megye az erdelyi volt Hunyad megyéből, Szászváros-székből s a partium-beli Zaránd megyenek legnagyobb részéből illesztetett össze.

Horvátország megyéi egyes előkelő családoknak hűbéri természetü birtokaiból állottak s igy azok önkormányzati jelentőséggel alig birhattak. A magyar királyok czimei közt is századokon át nem szerepelt Szlavonia; II. Ulászló volt az első magyar király, a ki Szlavoniának külön czimert s „királyság" czimet adott, egyszersmind czimei közé Szlavoniát is fölvette, — valószinűleg azért, hogy felsőségét kitüntesse Corvin János mint Szlavonia herczege felett, ki a magyar trónra nézve aggasztó versenytársa vala.

II. Hogy a régi Szlavonia területére Horvátország czime, s a drávántuli szorosan magyarországi megyék területére Szlavonia czime csuszott át idővel: arról már fentebb szóltunk. Megjegyezzük végre, hogy a régi Szlavonia jogositva volt közgyüléseket tartani, a magyarországi törvényekkel nem ellenkező helyhatósági szabályok alkotása végett, — épen ugy, mint Erdély vagy Magyarországnak is egymással szomszédos több megyéi együtt ugynevezett országrészi (tartományi) gyűléseket tarthattak. [1])

46. §. *Folytatás — Különösen: 3) A mai Szlavonia, vagyis a Drávántuli egykori magyar megyék.*

I. Az egykori Dráva-melléki vagy Drávántuli magyar megyék, azaz: a mai Szlavonia, — a még nemrég különállott határőrvidék brodi, gradiskai s pétervárادi ezredterületeivel együtt, — a mohácsi vész előtt Magyarország anyaterületéhez tartoztak; a mohácsi vész után pedig török uralom alá kerülvén, 1562-től a Pozsegán székelő török basa alatt állottak: mig az 1699. évi karloviczi béke értelmében a magyar szent korona alá kerültek vissza. Ekkor, 1700-ban, a magyar udvari kanczellária ezen, a török uralom alól ekkép felszabadult terület rendezése végett egy bizottmányt küldött ki, mely — mint jelentésében előadja — Szerém, Verőcze, Pozsega és Valkó megyéket Magyarország törvényei s szokásai alapján rendezte s a megyei tisztviselőket utasitotta, hogy a többi magyarországi megyék példájára járjanak el hivatalaikban.

Az igy szervezett megyék aztán, megyénkint választott követeik által képviseltették magukat már az 1708. évi országgyü-

---

[1]) Megjegyzendő, hogy a szlavoniai rendek Kőrösön, Zágrábban s Dombrón, — de mindig Szlavoniában — a horvát rendek hol Tininben (a mai Dalmatiában), hol pedig Czettinben (a későbbi szluini határőrezred területén.) tartották közgyüléseiket. Régebben Szlavonia: alsóra s felsőre osztatott fel, olykép, hogy csekély kivétellel a Drava s Száva közti részei s a Kulpától nyugatra eső részek (a mai Varasd, Bellovár, Kőrös megyék s Zágráb megye) képezték Felső-Szlavoniát. E Felső-Szlavonia már a 16-ik században — miként Zelniczy Miklós zágrábi püspök Varasdról 1599. máj. 6-án kelt levelében irja, — Kroátiának vétetett, de „a köznép véleménye s tévedése senkinek jogát ki nem forgatja; más a Szlavonia s más Horvátország; hogy Zágráb Szlavoniában fekszik, senki sem kétli." Alsó-Szlavonia a Szávánál s attól délre terült el; s a mohácsi vész után egy része Törökország hatalmába került, más része pedig I. Ferdinánd óta Horvátország kapcsolatába lépett. Idővel Alsó-Szlavonia neve alatt a régi drávántuli magyar megyéket kezdték érteni s aztán ezekre egyszerüen „Szlavonia" név ragadt át.

lésen, hol is midőn a pozsega-megyei követ a magyar megyei követek asztalánál foglalt helyet: a már akkor Horvátország jogaival élő s annak neve alatt szereplő ó-szlavoniai követek az iránti kérdésére, nem tartozik-e Pozsega Horvátországhoz, illetőleg Szlavoniához. az országgyülés kijelentette, hogy e megye Magyarországhoz tartozik s igy külön követek által kell képviseltetnie [1])

II. Később azonban a törvények (1715: 92., 1723: 20., 1729: 7., 1741. 18.) ellenére az történt, hogy az udvar által egy horvátokból álló bizottmány küldetett ki, mely utasitásaihoz képest a négy megyének s főkép Valkónak területéből kiszakitotta az ott felállitott határőrvidékhez szükségelt területet, a fennmaradt részt pedig nehány körösmegyei községgel megnagyobbitva három (Szerém, Verőcze s Pozsega) megyére osztotta, egyuttal ezeket a horvát bán hatósága alá helyezte. Az országgyülés erre az 1751: 23. t. czikkben helybenhagyta azt, hogy e megyék a bán hatósága alatt álljanak, de oly feltétel alatt, hogy azok mint magyarországi megyék külön követeik által a magyar országgyülésen az ország egyéb megyéihez hasonló módon üléssel és szavazattal birjanak.

III. Ekkép Magyarország egykori drávántuli vármegyéi a horvát bán alá kerülvén: előbb „Alsó-Szlavonia," utóbb pedig „Szlavonia" elnevezés csuszott át reájok, annyival inkább, mivel -- mint Szalay a „Horvát kérdéshez" czimü dolgozatában mondja, a valódi Szlavoniára ráragadván Horvátország neve, szükség volt oly területet keresni, melyet Szlavoniának nevezhek el.

Azonban a hajdani drávántuli megyék, — most már Szlavonia — igy is 1848-ig mindig megyénkint választott követeik által vett k részt a magyar országgyülésen; mialatt ugyanakkor a Horvátország nevét viselő régi Szlavonia a horvát közgyülésből küldött követek által képviseltette ott magát. Sőt az 1848: pozsonyi 5. t. cz. is e megyéket a magyar vármegyék közé sorozta s az országgyülésre választókerületenkint küldendő követeik számát meghatározta; mialatt a régi Szlavonia helyett már ugynevezett Horvátországot 18 követ küldésére hatalmazta fel, olykép, hogy a horvát közgyülés szabja meg itt az egyes választó kerületeket.

IV. Végre az 1868: 30. t. cz. által az egykori drávántuli magyar megyék határozottan Horvát-Szlavonország területéhez tartozóknak lettek nyilvánitva.

47. *Folytatás. — Különösen: 4) A „Partium"-ok; a temesi bánság s egyéb kiegészitő részek.*

I. Magyarország kiegészitő részei sorából, röviden megemlitünk itt még három területet, melyek hosszabb- rövidebb ideig

[1]) Az 1699-ben a nádori concursus és porták elintézése alkalmával, a vármegyék 8 kerületre osztatván: a Dunáninneni, Dunántuli, Tiszáninneni s Tiszántuli kerületek után az 5-ik kerületbe soroztattak Szerém, Pozsega, Valkó s Verőcze me-

az anyaországtól elszakitva voltak és sajátszerü nevezetek alatt szerepelnek.

II. Ezen, visszaszerzett s visszakapcsolt részek: 1) az ugynevezett „partium“, 2) a temesi bánság, 3) a „határőrvidék“ neve alatt ismert területek bizonyos részei.

1) A „Partium“, elnevezés onnét eredt, hogy Erdélynek a különválás korszakában volt fejedelmei a szorosan vett anyaországból is nagyobb- kisebb területeket birván, igy czimezték magukat: „Princeps Transylvaniae et partium Hungariae Dominus.“ (Erdély fejedelme s Magyarország részeinek ura.“) A „Partium“ alatt tehát az Erdélyhez csatolva volt magyarországi részek értettek; ezek részint még Erdély nemzeti fejedelmei korában, részint Erdélynek I. Lipót alatt a magyar király hatalma alá történt visszakerülésök után, az anyaországhoz csatoltattak vissza, — igy legutoljára 1693-ban Kővár vidéke, Kraszna, Közép-Szolnok és Zaránd megyék. E négy rész aztán 1708-tól 1729-ig a magyar országgyülésekre meghivatott; de egy 1733-ban kibocsátott kormányrendelet által ismét Erdélyhez lettek kapcsolva, melynél a visszacsatolás iránti későbbi törvények daczára (1741: 18., 1792: 11., 1836: 21.) 1848-ig maradtak, a midőn a 6-ik t. cz. folytán, — mely rendeli, hogy e törvénynek azon törvényhatóságokban leendő kihirdetése napjától minden tekintetben Magyarország elválhatlan kiegészitő részeit képezik, — az anyaországba tényleg is bekebeleztettek. Az $1848/_9$ események után következett absolut uralom alatt, Erdélylyel együtt az utóbb emlitett „partium“-ok is elszakittattak Magyarországtól, de 1861-ben s 1865-ben a magyar országgyülésre meghivattak s aztán a ministerium kinevezésével az anyaországhoz közigazgatási tekintetben is visszacsatoltattak, — az ottani egyházak s iskolák azonban nemcsupán ekkor, hanem az 1868: 43. t. cz. (16. §.) rendelése folytán továbbra is, addigi egyházi hatóságaik alatt hagyattak.

2) A temesi bánság. A Maros, Tisza, Duna s a mai Oláhország és Erdély közt fekvő vidék, a honalapitás óta a szorosan vett Magyarországnak részét képezte s megyékre volt felosztva. A 15-dik századtól kezdve ezen s némely velök szomszédos más megyék is, a törökök betöréseinek sikeresb gátolhatása végett, honvédelmi tekintetben az „alsóvidéki kapitány“-oknak — mely czimmel a hős Hunyady János élt először, — rendeltettek alá. Ezen „alsóvidéki kapitány“-i hatáskörrel — mely azonban csak katonai volt s igy távolról sem hasonlitott a végvidékek s végvárak bánjainak polgári és katonai hatásköréhez, — többnyire a temesmegyei főispánok ruháztattak fel, kik később temesi grófoknak is neveztettek, de „temesi bánoknak“ soha, s „temesi bánság“ sem létezett akkor. Az ország ezen alsó vidékeiből azon terület, mely a mai Temes, Torontál, s Krassó-Szörény me-

---

gyék; a 6-ik kerületet Szlavonia, Horvát-Dalmátországgal, képezte. Ugyan ezen felosztás használtatott 1702-ben s 1711-ben.

gyéket képezi, a mohácsi vész után török uralom alá került, mely alól az 1718. évi passaroviczi békekötés által szabadittatott fel s szereztetett vissza; ekkor azonban a bécsi kormány e területet „temesi bánság“ név alatt 11. vidékre osztotta fel s a Temesvárott székelő „bánsági“ tartományi igazgatóság által katonai módon kormányoztatta, a bécsi cs. haditanács felügyelete alatt. Mária Terézia a katonai igazgatás alatt csak azon 3 vidéket hagyta, melyekből 1764-ben s 1767-ben a bánsági katonai határőrvidék alakittatott, a többi 8 vidéket pedig a Temesvárott felállitott polgári temesi tartományi kormányzóság által absolut hatalommal igazgattatta. Az országgyülés, többszöri eredménytelen felszólalás után az 1741: 18. t. cz. által ezen „temesi területnek“ az országba való visszakebleztetését rendelte el, mely 1779-ben gróf Niczky Kristóf kir. biztos által végre is hajtatott, olykép, hogy e terület három (Temes, Torontál és Krassó) vármegyére osztatott s ezek a magyar megyerendszer alapján szerveztettek; az országgyülésen való ülés- s szavazatjogot pedig az 1791: 28. t. cz. által nyerték vissza. Az 1849. nov. 18-án kelt császári nyilt parancs, e három megyét, Bács-Bodrog megyével s Szerém megyének rumai és illoki járásaival együtt „szerb vajdaság és temesi bánság“ czim alatt ausztriai külön tartománynyá szervezte; de 1860-ban az októberi diploma kibocsátása után e tartomány feloszlattatott s az utóbb emlitett két járás Szlavoniához csatoltatott, a többi rész pedig Magyarországba kebeleztetett vissza.

3) Magyarország azon részeiről, melyek egyidőben a „határőrvidék“ nevű területekhez tartoztak, alább — a „határőrvidék“ kérdésénél — szólunk.

48. §. A magyar főuralom alatt állott országok; vagyis az egykori mellékországok, illetőleg mellék-tartományok.

I. Az Árpádok korától részben a mohácsi vészig, a magyar király főhatalma s közvetett uralma több oly országra terjedett ki, melyek egyébként saját törvényekkel s kormányzattal birtak és saját fejedelmeik alatt állottak, — de a magyar szent koronához hübérszerű kötelékkel voltak fűzve, melynek értelmében rendszerint évenkint bizonyos adót fizetni s háború esetében a magyar királyt bizonyos számú csapatokkal támogatni köteleztettek. Ilyen, Magyarországra nézve mellékországok, voltak; 1) Ráma (Bosnia és Herczegovina), 2) Szerbia, 3) Bolgárország, 4) Kunország (Kumánia), 5) Galiczia s 6) Lodomeria.

II. Megjegyzendő azonban, hogy habár ezen országok közvetlenül Magyarországhoz csatolva nem voltak, mégis majdnem mindegyikökben találtattak (különösen egyes várak körül s a magyarországi határok közelében) közvetlen magyar birtokok is: a magyar király főuralmának biztositására s ellenséges betörések megakadályozására hivatott „végvidéki“ vagy „végvári“ „bánságok.“ Ezeknek kapitányai „bánok“-nak neveztettek s az ország

zászlósai közé számittattak: de e magyar bánok hatásköre különbözött a horvát, s dalmát bánokétól. [1])

III. Lássuk már most ezen egykori mellékországokat egyenkint.

1) **Rámaország** vagy **Bosnia**, (a mai Herczegovinában levő Ráma folyótól s a mai Bosniában levő Bosnya folyótól nevezve), Kálmán királyunk alatt jutott magyar főuralom alá; ő már 1103-ban, a spalatói egyház részére kiadott egyik oklevelében egyebek közt Ráma királyának is czimezi magát. II. Endre pedig Chulmiát — a mai Herczegovina délkeleti részét — is Rámához csatolta. Ezen ország nemzeti fejedelmei, mig a magyar királyok főuralma alatt állottak, eleinte rendszerint **bánoknak**, ké öbb fejedelmeknek neveztettek. III. Endre halála után Bosnia szerb uralom alá került, de I. Károly onnét visszafoglalta s Brebiri Pál horvát-dalmát bánnak igazgatására bizta, ki — valamint fia s utóda Mladin, — Bosnia bánjának is czimezte magát. Ez utóbbi fellázadván, legyőzetése után 1322-ben Kotromán István fejedelem mint a magyar király hübérese birta Bosniát. Utódja Tvartkó, kit Nagy Lajos magyar király a fejedelemségben megerősitett, majd aztán királyi czimmel is felruházott, - fellázadt; de 1408-ban Bosnia ujból a magyar király főuralma alá került, s e viszonyban nemzeti fejedelmek alatt állott, kik közül az utólsó Tomasevich István, a törökök elleni háborúban, 1464-ben országával együtt életét is elvesztette. Mátyás király Bosniát a következő évben visszafoglalván, Szapolyai Imre horvát-dalmát bán igazgatására bizta, majd a bosnyák kir. czimmel felruházott Ujlaky Miklósnak adományozta, kinek halála után a töröktől még megmentett éjszaknyugati bosnyák részek magyar kapitányoknak mint bánoknak kormányzata alatt állottak. II. Lajos alatt e részek is török uralom alá kerültek.

Bosniában feküdtek, a Salona és Ussora folyóknál: a sói s ozorai várak és magyar bánságok, — melyek közvetlen magyar területet képeztek Nagy Lajosig, ki azokat Kotromán István bosnyák fejedelemnek engedte át. Hasonló magyar bánságokat állitottak fel itt: Zsigmond és Mátyás; amaz a zrebernikit s emez a jajczait; de ezek is, a többi Bosniával együtt, szintén török uralom alá kerültek.

2) **Szerbia** vagy Rascia (Ráczország), II. Géza királyunknak, — mint a szerb fejedelem leánya fiának — önkényt meghódolt; de állandóan csak Imre füzte a magyar koronához, midőn Nemanics szerb fejedelem viszálykodó unokái közül Istvánt elüzvén, a fejedelemséget magyar fenhatóság alatt Vuknak adta. I. Károly idejében Urosz, s Nagy Lajos alatt Dusán, szerb fejedelmek a királyi s illetőleg a czári czimet vették fel, s a magyar koronától elszakadtak; ennek felsőségét 1359-ben Nagy Lajos ujból kiküzdötte, de aztán Szerbia nagyobbrésze török uralom alá került, s ugyanezen sors érte a maradványt 1521-ben, midőn

[1]) Korbuly: „A Báni méltóság“ czimű munka III-ik része.

Nándorfehérvár (Belgrád) a török által elfoglaltatott. A passaroviczi béke által III. Károly királyunk Szerbia éjszaki részét viszszanyerte; de ezt már az 1739-iki belgrádi békekötés értelmében Törökországnak visszaadni kénytelenittetett.

Szerbia területén feküdtek, mint közvetlen magyar birtokok: 1) a macsói bánság, mely a 16-ik század elején török kézbe jutott; 2) a bóróczi vagy bronchi s 3) a kruchói bánságok, melyek 1429-ben estek török uralom alá. s végre 4) I. Károlytól 1521-ig Nándorfehérvár is vidékével együtt. A macsói bánság a Drina s a Kolubara folyók közt terült el; de egyidőben Bosnia némely részei is hozzátartoztak, igy a Bosnya vize melletti zreberniki kerület, — mely Zsigmond alatt külön bánsággá alakittatott, — s a Verbász mentében elterülő orbászi kerület. A bóróczi vagy bronchi bánság, a Duna jobb partján, Galambócz vidékével szomszédságban, terült el; a kruchói pedig a mai Krusevácz vidékét foglalta magában.

3) Bolgárország némileg már III. Béla alatt s még határozottabban Imre királyunk óta az Árpádházi királyok fenhatósága alatt állott, mely aztán megszünt; mignem Nagy Lajos ujból a magyar korona főuralma alá hozta Bolgárországot, egyszersmind ennek egy részét — a Duna mentén Bodony (Viddin) és Szilisztria közt elterülő vidéket, közvetlen magyar bánsággá alakitotta. Zsigmond király alatt, a nikápolyi csatavesztés után, egész Bolgárország török kézbe jutott az emlitett magyar bánsággal együtt; az utóbbit Hunyady János 1443-ban visszafoglalta s már saját uralma alatt Bolgárország visszaállitását is megkezdette, de az 1444. évi várnai vesztett csata folytán mindez megdőlt.

4) Kunország (főkép, Besszarábia, a mai Moldva és Nagy-Oláhország, mert a mai Kis-Oláhországnak legnagyobb része a honfoglalás óta évszázadokon át közvetlen magyarországi terület volt) Imre s II. Endre alatt jutott magyar fenhatóság alá s királyaink IV. Béla óta „Kumánia királya“ czimével éltek. Azonban e terület nem maradt sokáig valóságos Kunország, mivel a román elem ott a kunokon fölülkerekedvén, Moldva és Oláhország czimű két fejedelemséget alapitott; e fejedelmek — illetőleg vajdák — is azonban a magyar királyoknak főuralmát sokáig elismerték; midőn pedig — mint pl. Bazarád Mihály fejedelem I. Károly s Nagy Lajos alatt — függetlenségre törekedtek, rendszerint csakhamar a magyar korona fenhatóságának elismerésére szorittattak. Zsigmond alatt lengyel fenhatóság alá kerültek e fejedelemségek; de Albert alatt Hunyady János által s később Mátyás király által a magyar korona főuralmát ujból elismerni kényteleníttettek, s ezalatt maradtak 1524-ig, a midőn török főhatalom alá kerültek. Moldva egy része Mária Terézia alatt 1777-ben visszaszereztetett ugyan, de Galicziához csatoltatott; 1849. óta pedig Ausztriának egy külön koronaországa gyanánt van szervezve, Bukovina neve alatt.

A mai Kis-Oláhország legnagyobbrésze, s az ettől nyugatra

fekvő vidék, közvetlen magyar területet képezett, — mely, főkép IV. Béla idejétől, „Szörényi bánság“ czimet viselt, de 1514-ben török hatalom alá jutott. Aztán, 1718-ban a passaroviczi béke által visszaszereztetett ugyan, de 1739-ben nagyobbrészt Oláhországhoz csatoltatott vissza; a fennmaradt nyugati rész pedig a felállitott „temesi bánság“-hoz, majd a bánsági határőrvidékhez csatoltatott, melynek polgárositása s Magyarországba történt visszakebleztetése után az egykori szörényi bánság nyugati részéből — Magyarországnak ezen délkeleti határvidékéből — az 1873: 27. t. cz. által „Szörény megye“ alakittatott, mely ujabban Krassó megyével egyesittetett.

5) Galiczia (Halicsország) a Felső-Dniester mellékein terült el, s III. Béla királyunk alatt került magyar főuralom alá; e király „Galiczia királya“ czimet is felvette czimei közé.

6) Lodoméria, — Lodomérország, Wladimir mostani volhyniai város vidéke s a mai Galiczia éjszakkeleti része — hihetőleg csak II. Endre alatt jutott a magyar királyok fohatalma alá, kik ezóta a „Lodoméria királya“ czimet is viselik.

Galiczia s Lodoméria, a magyar korona fenhatósága alatt, rendszerint saját fejedelmeik által kormányoztattak; de Nagy Lajos királyunk idejében egyenesen a magyar király által kinevezett vajdák igazgatása alatt állottak. Zsigmond idejében Lengyelország hatalma alá kerültek s ott maradtak ezen országnak 1772-ben történt első felosztásáig, a midőn Mária Terézia a régi Galicziát s régi Lodomeriát (némely egyéb területrészekkel együtt) a magyar korona jogczimén birtokbavette; de az 1791—1844. országgyűlések sürgetései daczára e királyságokat utódai Magyarországhoz kapcsolni nem akarták.

Figyelembe veendő azonban, hogy Ferencz királyunk alatt Galiczia s Lodomeria határai sokkép változtak, s most e királyságok nyugati része, az 1815. évi bécsi nemzetközi szerződések folytán, a régi szorosan vett Lengyelország egy darabjára is kiterjed: mialatt a régi Lodomeria csaknem egészen Oroszországé lett. (Krakkó és vidéke, melyek 1815-ben egy köztársasággá alakittattak, 1846-ban csatoltattak Galiciához.)

49. §. Magyarország egykori kapcsolt részei. (Kapcsolt országok).

I. A régi Horvátország, — vagyis a Kulpa s a Felső-Verbász közt fekvő földterület, — részben már szent László alatt, teljesebben Dalmátiával együtt Kálmán alatt kapcsoltatott Magyarországhoz. Midőn ugyanis Zvonimir horvát király utódok hátrahagyása nélkül 1088-ban meghalt s Horvátországban éles pártviszályok törtek ki; ekkor, a horvátok egy részének felhivására, az özvegy királynénak fivére, László magyar király hadat vezetett Horvátországba s ennek legnagyobb részét birodalmához csatolta. Kálmán egész Horvátországot s Dalmátiát is, szigetei-

vel együtt elfoglalta, s 1102-ben Bielogradban (Zárában) Horvátország és Dalmatia királyává koronáztatta magát.

II. Ez időtől fogva a régi Horvátország a mohácsi vészig Magyarország kapcsolt részeként[1]) szerepelt. Mint ilyen bizonyos autonomiával — kiváltságos különállással birt, a mely által Szlavoniától lényegesen különbözött. Igy: Horvátország, habár a magyarországi törvények — melyeknek alkotásában küldöttei által szintén részt vett, — reá is kiterjedtek; továbbá, habár a kormányzata élén álló bánt a magyar király (még pedig az 1439: 26. s 1492: 8. t. cz. szerint született magyarok közül) nevezte ki; végre, habár az igazság kiszolgáltatására csak alsóbbfokú biróságokkal s Kninben a 2-odfokú báni törvényszékkel birt, — melytől egyébiránt a fölebbezések a m. kir. Curiához vitettek: — mindazáltal a magyarországi törvényekkel nem ellenkező régi jogainak és szokásainak élvezetében volt, a bán elnöklete alatt közgyüléseket tarthatott (melyek egyébiránt, a mint Werbőczy a Hármask. III. r. 2. czimében mondja, az országos törvények ellenére mitsem határozhattak) s e közgyüléseken a magyar országos törvényekkel nem ellenkező szabályokat (statutumokat) alkothatott; megyéi pedig (Brebir, Busan, Corbavia -- Morlachia — Bresnik, Gechke, — Zeng — Dubicza, Licca, Szluin, Tinnin — Knin — stb.) a magyarországi s ezekhez hasonló módon szervezett szlavoniai vármegyéktől különböztek, a mennyiben egyes előkelő családok hübérszerü birtokait képezték s igy tulajdonképeni önkormányzattal nem birtak: a megyék birtokosai az adót, a só és harminczad kivételével, maguk szedték be s a honvédelmi kötelezettséget a megyék birtokosai hübéresek módjára kiállitott csapatokkal a bán vezérlete alatt teljesiteni tartoztak.

A mohácsi vész után a régi Horvátország legnagyobbrésze török uralom alá került s később sem sikerült azt egészen visszaszerezni. III. Károly — s utódja Mária Terézia — idejében, a régi Horvátország azon része, mely török uralom alatt nem állott s a régi Szlavoniának is egy része, határőrvidékké alakittatott: Szlavonia polgári területére pedig „Horvátország“ neve ragasztatott: e mellett a török uralom alól visszakerült hajdani drávántúli magyar megyék közül Szerém, Verőcze és Pozsega, — Mária Terézia törvényellenes utasitása értelmében — a horvát bán hatósága alá rendeltetvén, ezekre „Szlavonia“

[1]) Horvátország, Dalmatia stb. régebben mint „partes subjectae“ (alávetett, meghódoltatott részek) emlittetnek; igy az 1463. s az 1552. évi törvényekben, s Verbőczynél III. 1. cz. 1. §. Az 1606. évi bécsi békekötés 9. s. 10. pontjaiban e részek mint „partes adnexae“ (kapcsolt részek) szerepelnek. Azután a törvényekben hol „partes subjectae“, hol pedig „partes adnexae“ fordul elő; 1655. óta azonban törvényeink Horvátországot, Dalmátiát sőt Szlavoniát is rendesen kapcsolt részeknek (partes adnexae) nevezik. Midőn e század első tizedeiben némelyek a kapcsolt részeket „társországoknak“ kezdték nevezni: ezen elnevezés az országgyülési tárgyalások alkalmával (1825. 1830. $183^2/_6$) ellenmondásra talált. (Récsi: Magy. közj. 13 §.) Most azonban, Horvát-Szlavon s Dalmátországok, 1868. óta hivatalosan is, társországoknak neveztetnek.

neve csuszott át; Valkó drávántuli volt magyar megye pedig a katonai határőrvidék felállitása kedveért feldaraboltatott. A régi Szlavonia ekkép Horvátországnak mind nevét, mind „kapcsolt rész"-i jogállását fölvette, s igy megszünt Magyarországnak kiegészitő része lenni; hanem (az uj) „Horvátország" neve alatt kapcsolt részszé lőn.

III. Dalmáczia, — a quarneroi öböl közepétől Dyrrachium határaig elterülő tengermellék s szigetek — a régi Horvátországgal együtt, Magyarországnak kapcsolt része volt, akkép, hogy: a horvát bánnak — mint egyszersmind Dalmáczia bánjának - közigazgatási s hadügyi hatósága, valamint a 2-odfolyamodásu horvát báni törvényszéknek s legfőbb fokban a magyar kir. Curiának hatásköre Dalmátiára is kiterjedett; de ennek sajátszerü jogai s kiváltságai voltak, melyek lényege abból állott, hogy a városok főnökeiket (kik grófoknak neveztettek) s püspökeiket és alsóbbfoku biráikat, — kik a régi szokások szerint hozták itéleteiket — szabadon választották, hajózási s kereskedelmi szabadságot élveztek, e mellett a királyt illető vámon s a bánnak járó némely jövedelmeken kivül egyéb országos közterheket nem viseltek.

Egyébiránt, Dalmátia csak rövid időközönkint tartozott egész kiterjedésében a magyar koronához; 1165—1181 közt Comnen Mánuel byzanczi császárt uralta, s azután egyes részeit Velencze foglalta el, de ez Nagy Lajos által az 1358. évi békében egész Dalmácziáról lemondani kényszeríttetett, mely megállapodás az 1381. évi turini békeszerződésben ujból megerősittetett. Zsigmond alatt, ennek vetélytársa, nápolyi László, a dalmát városok nagy részét saját pártjára vonta; de azokat ellenfelével szemben megtarthatni nem remélvén, 1409-ben Dalmátiára formált összes jogaival együtt 100 ezer darab aranyért eladta Velenczének, mely aztán 1419—1421. közt Veglia sziget és Raguza kivételével egész Dalmátiát elfoglalta s később is a törökök ellen változó szerencsével vivott háborui után legnagyobb részét megtartotta. Midőn a francziák Bonaparte Napoleon parancsnoksága alatt a velenczei köztársaságot megdöntötték, s területét Dalmácziával együtt csaknem egészen az 1797. évi campoformioi békekötés által Ferencz császárnak és magyar királynak engedték át: Dalmátiában élénken nyilvánult azon ohajtás, hogy ezen országnak Magyar- és Horvátország iránti régi viszonya megujittassék. Ez azonban mindekkorig elmaradt, daczára a magyar országgyűlések felszólalásainak s az V. Ferdinand által a magyar országgyülés megnyugtatására tett azon igéretnek, hogy Dalmáczia nemsokára vissza fog csatoltatni.

Az 1868: 30. t. cz. 65. §-ában ki lett jelentve, hogy Magyarország valamint eddig, ugy ezentul is követelni fogja a magyar szent korona jogán Dalmatia visszacsatolását, s ennek közvetlenül Horvátországhoz s általa közvetve Magyarországhoz kapcsolását, mely visszacsatolás föltételeire nézve azonban Dal-

matia is meghallgatandó. De azóta mindeddig e kérdésben semmi változás nem történt s Dalmatia tényleg az ausztriai államba van kebelezve.

50. §. Folytatás. Különösen a volt „kapcsolt részek"-nek közgyülései vagy tartománygyülései, s egyébként létezett önállásuk. [1]

I. A régi Szlavonia, mint Magyarországnak kiegészitő része, Magyarország köztörvényeinek korlátai közt municipalis jogok alkotására jogositott tartományi gyülésekkel birt, melyek tanácskozásainak legfőbb tárgyát rendszerint a honvédelmi ügy képezte; mialatt Horvátországnak külön tartományi gyűlései ezen ország nagyobb önállóságánál fogva tágabb jogkörrel birtak. De Werbőczy korában már a kettőnek jogállása alig különbözhetett; ugyanis a Hármask. III. 2. czime szerint Horvátország s Dalmatia épen ugy, mint Szlavonia, már csak Magyarország törvényeinek határai közt birt municipalis jogok alkotására vonatkozó joggal.

II. Első Ferdinand óta a szlavoniai rendek a horvátországiakkal együttes közgyüléseket kezdtek — bár eleinte csak gyéren — tartani, még pedig a régi Szlavonia közgyüléseinek szük hatáskörével.

Idővel Horvátország neve a régi Szlavonia területére csuszott át, s a Drávántuli volt magyar megyék Szlavoniának neveztettek el; sőt ez utóbbiak a törvények ellenére (milyenek: az 1715: 92. s 118., 1723: 20., 1729: 27., 1741: 18. s 50.) az $174^5/_6$. év óta a bánnak hatósága alá lettek rendelve, — mit az 1751: 23. t. cz. az ország és a bán jogainak épségbentartásával függőben hagyott. Ezóta az uj Szlavonia rendei a régi Szlavoniának vagy uj Horvátországnak rendeivel együtt állandóan közös közgyüléseket tartottak.

III. Az 1464: 13., 1600: 27., 1649: 33., 1681: 66., 1687: 22. t. czikkek a régi Szlavonia külön jogait megerősitették; de már ezen időben s az emlitett t. czikkelyek némelyikében is, Horvátország és Szlavonia, — illetőleg Dalmátia, Horvátország és Szlavonia — együttesen emlittetnek.

Az 1715: 120. t. cz. kimondta, hogy a nevezett országokban a királyi megerősitést nyert municipalis statutumok érvényessége kérdés alá nem jöhet, — a mi alatt egyébiránt hallga-

---

[1] Kovachich: Vestigia comit. 188 s köv. l. Fejér: Cod. dipl. X. 2. 166. s köv. l. Botka: Az $184^3/_4$. országgyűlési időszakból nehány ismeretlenebb közjogi tárgy fölvilágositása 26. s köv. l. Deák Ferencz: Zágrábmegye körlevele s az egyesülés. Szalay: A horvát kérdéshez. Kvaternik. Das historisch-diplomat. Verhältniss des Königreichs Kroatien zu der ungarischen Krone. Kussevich: De municip. juribus et statutis Regn. Dalm. Croat et Slav. Kukuljevich: Jura Regni Croat., Dalm. et Slavoniae. Fejér: Creatiae et Slavoniae cum Regno Hungariae relationes. Palugyai Imre: A kapcsolt részek.

tagon továbbra is az értetett, hogy e statutumok a magyar országgyülés által alkotott s alkotandó törvényekkel nem ellenkezhetnek, — továbbá, hogy az ezután megállapitandó statutumok, ha a királyi jurisdictiót vagy az igazságszolgáltatást érintik, kir. megerősités nélkül kötelező erővel nem birhatnak.

Az 1791: 58. t. cz. pedig rendelte, hogy Dalmatia, Horvátország és Szlavonia ügyei továbbra is ezen országok közgyülésein, melyek előre kieszközölt kir. engedélylyel tartandók, tárgyaltassanak.

IV. A horvát-szlavon (vagy mint szokás volt mondani, a dalmát-horvát-szlavon) tartományi gyüléseken vagy közgyüléseken régebben a rendek sorában minden nemes személyesen megjelenhetett; [1]) idővel e jog sok megtámadásnak volt kitéve s aztán egy 1845. évi udvari rendelet a vitát a nemesek fejenkinti szavazatjoga ellen döntötte el.

V. A kapcsolt részek önállása, az 1848-ig létezett uj állapot szerint, lényegileg véve a következőkben pontosult össze:

1) Kir. engedélylyel közgyülést vagy tartományi gyülést tarthattak, melyen önkormányzati ügyeik fontosabbjait intézték — a többi önkormányzati ügy a törvényhatóságok hatásköréhez tartozván, — s a kir. megerősités föltétele mellett érvényes statutumokat alkothattak. Ezen közgyülésen történt az országgyülésre küldendő illető követek megválasztása, ezeknek utasitásokkal ellátása, az országgyülésről hazatérő követek jelentéstétele, s az országgyülésen hozott törvények kihirdetése.

2) Kormányzatuk élén a király által kinevezett bán állott, ki rendszerint a közgyülésen is elnökölt.

3) A báni itélőmestert s a kapcsolt részek főkapitányát — az 1465. s 1477. évi kiváltságlevelek értelmében — a közgyülés választotta; még pedig Mária Terézia óta, ennek 1750-ben kifejezett ohajtása folytán a főkapitányi tisztséggel mindig a bán ruháztatott fel, ki aztán a kapcsolt részek alkapitányát maga nevezte ki.

4) Nemesi fölkelésök külön csapattestet képezett, melynek szervezése s administratiója iránt közgyülésökön intézkedhettek. (1681: 66., 1741: 59., 1805: 2., 1808: 5.)

5) A magyar országgyülésre közgyülésökből 3. követet küldöttek, kik közül 1. a felsőtáblánál s 2. az alsótáblánál birt ülési és szavazati joggal. (1625: 61., 1723: 7.) Továbbá a magyar országgyülés felsőtáblájának tagjai közé tartoztak a kapcsolt részekbeli főpapok s világi főurak; a báni itélőmester pedig az alsótáblánál foglalt helyet.

6) A közadókhoz csak félannyival járultak, mint a magyarországi adózók. Egyébiránt az 1791: 59. t. cz. akkép intézkedett, hogy Horvátországnak s Felső-Szlavonia (vagyis a régi Szlavonia)

---

[1]) I. Mátyásnak az itélőmester s a főkapitány választására vonatkozó 1465. s illetőleg 1477. évi kiváltságlevelei alapján.

három megyéjének (Zágráb, Varasd, Kőrös megyéknek) adóügye a magyar országgyülés által tárgyalandó, — de Magyarország adójától elkülönitve, — s a magyar országgyülésen kivül adójuk nem emelhető.

7) Lakosaik tengeri sóval szabadon élhettek (1635: 43., 1715: 122); rendes viszonyok közt pedig a katonai szállásolástól s élelmezéstől mentesek valának. (1741: 48.)

8) Egy 1805-ben alkotott s a következő évben a király által megerősitett statutumjuk alapján: közügyeik körül, s gyüléseiken és a biróságoknál a latin nyelvet használták. Az 1844: 2. t. cz. folytán pedig a magyarországi törvényhatóságoknak magyar nyelven irt leveleit, viszont a magyarországi törvényhatóságok a kapcsolt részek latin leveleit, elfogadni s illő válaszszal ellátni tartoztak.

9) Lakosaik, a kapcsolt részek határain kivül törvény elé nem idéztethettek; igazságszolgáltatási ügyekben saját biróságaik voltak; de a báni tábláról a fölebbvitel régebben a magyar királyi táblához (1723: 17., 1729: 31.) s az 1807: 9. t. cz. hatályba lépte óta a magyar kir. hétszemélyes táblához történt.

10) Ami a vallásügyet illeti, a kapcsolt részekben a protestánsok — az 1791: 26. t. cz. szerint — szabad vallásgyakorlattal nem birtak; kivévén, hogy azon néhány alsó-szlavoniai községben, melyekben az emlitett törvény alkotásakor szabadon gyakorolhatták vallásukat, ezen állapot fentartatott. (1791: 26. t. cz. 14. p.) Hogy ezen ügy tüzetesebben véve miképen állott, azt a magyar állampolgárok vallásügyi viszonyainak kérdésénél ismertetjük.

51. §. *Magyarország jelenlegi kapcsolt részei, — vagy a mai „társországok.“*

I. A 18-ik század elejétől a régi Szlavoniára „Horvátország“ neve s kapcsolt-részi jogállása csuszott át, — a régi drávántuli magyar megyék pedig a horvát bán hatósága alá helyeztettek s reájuk a „Szlavonia“ elnevezés ragasztatott, söt ezen uj Szlavoniára az uj Horvátország jogállása is kiterjesztetni megkiséreltetett; de (mint fentebb láttuk) a magyar törvényhozás 1848-ig ezen uj Szlavoniát az anyaország kiegészitő részének tekintette s csak az uj Horvátország részére ismerte el a régi Horvátországot megilletett jogállást. Az $1848/_9$. évi események után azonban az absolut rendszer ezen területeket Magyarországtól teljeben elszakitotta s Horvát-Szlavonország név alatt egészen külön koronaország gyanánt szervezte; söt Fiumét s a magyarországi Zalamegyéből Muraközt is oda keblezte be, de emez 1860-ban s amaz 1867-ben azelötti jogállásába visszahelyeztetett. Ezen Horvát-Szlavonországnak a magyar országgyülés 1861-ben „fehér lap“-ot ajánlott fel, azon viszonyra nézve, melybe e két királyság Magyarországgal lépni ohajt. Az 1867-

ben Ausztria s Magyarország közt létrejött kiegyezés megtörténtével aztán, Magyarország és Horvát-Szlavonország közt az 1868: 30. t. czikkben foglalt (s az 1873: 34., s az 1881: 15. t. cz. által némileg módositott) egyezmény köttetett meg, mely a 18-ik század elejétől fogva helytelenül becsuszott területnévcserét és jogállás-változtatást helybenhagyta, egyuttal a mai Horvát-Szlavonországot mint tágkörü autonomiával felruházott társországokat ujból kapcsolatba hozta Magyarországgal, melytől e területeket az absolutismus teljesen elszakitotta volt.

E t. cz. megállapitotta azt is, hogy a vele ellenkező addigi törvények s határozatok érvénye megszünik ugyan; de ezen egyezménynyel nem ellenkező mindazon alkotmányos jogok s alaptörvények, melyek érvénye a multban Magyarországra s Horvát-Szlavonországokra egyaránt kiterjedett, továbbra is a magyar korona országai közös jogainak s közös alaptörvényeinek tekintendők.

II. A mai Horvát-Szlavon országoknak területét — melyek egyébiránt, Dalmatiára vonatkozó jogigényük kifejezéseül hivatalosan rendszerint Dalmát-Horvát-Szlavonországok nevét viselik s három-egy királyságnak is szokták mondatni, — az 1868: 30. t. 66. §-a értelmében a következők alkotják:

1) mindazon terület, mely az absolut uralom alatt Buccari városával és kerületével az ugynevezett Fiume vármegyéhez tartozott, — Fiume városa és területének kivételével, a mely város, kikötő és kerület a magyar koronához csatolt külön testet képez:

2) Zágráb megye, — Zágráb és Károlyváros városokkal s a turmezei szabad kerülettel, — Varasd s Kőrös vármegyék; a varasd-szentgyörgyi s varasd-kőrösi határőrezredek területe (melyből ujabban Belovár megye alakittatott); az első s a második báni ezred; a likkai, ottocsányi, ogulini s szluini határőrezredek területe. (E négy utóbbi ezredterület a régi Horvátországnak maradványa; ellenben az ezen 2-ik pont alatt emlitett többi területek s az ugynevezett Török-Horvátországnak — vagyis nyugati Bosniának — éjszaki szélei a régi Szlavoniát képezték.)

3) Pozsega, Szerém, Verőcze megyék, a gradiskai, brodi és péterváradi határőrezredekkel. (Ez Magyarországnak egykori drávántuli kerülete.)

III. A mai társországok alatt tehát most: a mai Horvát-Szlavonországot, vagy hivatalosan „Horvát-Szlavon-Dalmátországot értjük. Jelenleg ebbe egészen be van kebelezve két oly terület, melyek azelőtt Magyarországgal szorosabb kapcsolatban álltak: ezek pedig: 1) Az egykori buccarii kerület, s 2) a turmezei vagy turopolyai kerület. Amannak volt jogállását alább „Fiume“ kérdésénél; — a másikét pedig a magyarországi törvényhatóságoknál a „szabad kerületek“ czime alatt tárgyaljuk.

52. § *Folytatás. — Különösen: a társországok autonomiája.*

I. Horvát-Szlavonországoknak autonomiája, mind a törvényhozás, mind a végrehajtás körében kiterjed: a beligazgatási, továbbá a vallás- és közoktatási ügyekre, s végre az igazságügyre s ennél a törvénykezésre is minden fokozatán; de a tengerészeti jog kiszolgáltatásának, valamint a bányajog, váltójog, kereskedelmi és tengerészeti jog körüli törvényhozásnak kivételével. Ezen autonomia körében a társországokra vonatkozólag a törvényhozó hatalmat a horvát országgyülés a királylyal együttesen gyakorolja. (Holott azelőtt Horvát- s Szlavonországok a magyar állam kapcsolatában külön országgyüléssel s törvényalkotási joggal nem birtak, hanem csak közgyüléseket tartottak s ezeken az országos törvények korlátai közt statutumokat alkothattak.) Ugyancsak az autonomia körében a társországok saját országos kormánynyal birnak.

II. Az autonom országos kormány, Zágrábban, az emlitett három ügycsoportnak megfelelő osztályokból áll, egy-egy osztályfőnök vezetése alatt, élén a bánnal, ki az osztályfőnökkel együtt a horvát-szlavon országgyülésnek felelős. A bán, a magyar ministerelnök ellenjegyzése mellett a király által neveztetik ki; katonai hatáskörrel nem birhat (egykor a kapcsolt részek főkapitánya volt) s tagja a magyar-horvát közös országgyülés felsőházának.

III. A társországok Magyarországgal egy és ugyanazon állami közösséget képeznek. Mindazon ügyekben tehát, melyek a társországok autonomiáján kivül esnek, — tüzetesen tekintve pedig a kérdést, mindazon ügyekben, melyekről részletesebben a következő §. szól, — az egész magyar államra nézve a magyar országgyülés (hol a társországok is képviselvék) s a magyar ministerium intézkedik; kivévén az osztrák s a magyar állam közt létező közös ügyeket, melyek a két állam delegátióinak s közös miniszteriumának hatásköréhez tartoznak.

53. §. *Folytatás. — Különösen: a társországoknak Magyarországgal közös ügyei.*

I. Horvát-Szlavonország Magyarországgal egy és ugyanazon állami közösséget képezvén, együttvéve (s Fiumevel együtt) mint magyar állam jelentkeznek Ausztria és más államok irányában. Ezen állami közösségnek s elválaszthatlan összetartozásnak megfelelőleg:

1) Magyarországnak s az ehhez tartozó Horvát-Szlavon-Dalmát-országoknak királya, egy és ugyanazon koronával — szent István koronájával — s egy és ugyanazon koronázási cselekvénynyel koronáztatik meg; a koronázás alkalmából a szent István koronája alatt álló összes országok részére a magyar országgyülésen közös koronázási hitlevél s kir. eskü-szöveg állapittatik meg; azonban a kir. hitlevél a magyar szöveg mellett horvát

nyelven is szerkesztendő s a társországoknak kiadandó, benne pedig ezeknek területépsége s országos alkotmánya szintén biztositandó. — A társországok az 1861. s $186^5/_7$ évben a magyar országgyülésen képviselve nem voltak. Azonban az 1867. évi koronázási hitlevél — az 1868: 30. t. cz. által — horvát szövegben utólag szintén kiállittatni s a társországok országgyülésének mielőbb megküldetni rendeltetett.

2. Mindazon ügyekre nézve, melyek a magyar korona összes országai s ő felsége többi országai közt közösek vagy közös egyetértéssel intézendők: Magyarországnak, s Horvát-Szlavon-Dalmátországnak egy és ugyanazon törvényes képviselettel, törvényhozással s a végrehajtást illetőleg közös kormányzattal kell birniok. Az 1867: 12. czikket, mely a magyar s az osztrák állam közt fenforgó közös ügyeket és egyetértőleg intézendő közösérdekü viszonyokat — azok kezelésmódjával együtt, — meghatározza, valamint az ezen törvény alapján létrejött egyezményeket — különösen az 1867: 14. 15. 16. t. czikkeket — a társországok magukra nézve is kötelezőknek ismerik, oly kikötéssel, hogy jövőre hasonló alaptörvények s egyezmények csak a társországok törvényes hozzájárulásával hozathatnak. (Egyuttal az itt érintett alaptörvény s törvényczikkek utólag horvát szövegben is kiállittatni s a társországok országgyülésének mielőbb megküldetni rendeltettek.)

II. Azon tárgyakon kivül, melyek a szent István koronája alatt álló országok s ő felségének többi országai közt közösek vagy köztük egyetértőleg intézendők, vannak még más ügyek is, melyek Magyarországot s a társországokat közösen érdeklik; ezekre nézve is tehát a magyar korona összes országai közt a törvényhozás és kormányzat közössége szükségesnek ismertetik el. Ily közös ügyek:

1) a magyar állam uralkodója udvartartársi költségeinek (a civilistának) megajánlása.

2) A védrendszer s hadkötelezettség megállapitása s ujonczajánlásra vonatkozó törvényhozás, továbbá a hadsereg elhelyezése s élelmezése iránti intézkedések. Azonban a magyar állam ujonczjutalékából — melyre nézve az 1868: 40. t. cz. megállapitja, hogy a közös osztrák-magyar haderőhöz besorozottak, az egészségügyi csapatok egyedüli kivételével, magyar csapatokba osztandók be, — a társországokra eső rész a népesség aránya szerint fog megállapittatni; e mellett a társországok részéről állitandó ujonczok külön ezredekbe soroztatnak, tekintettel arra, hogy ezen ujonczok leginkább minő fegyvernemre alkalmasak s ehhez képest a tengeri vidékek ujonczai főleg a hajóhadhoz lesznek beosztandók.

3) A pénzügy. Különösen: az adórendszer megállapitása, egyenes és közvetett adók megajánlása; adók kivetése, kezelése s behajtása; uj adók behozatala; a magyar állami költségvetés megállapitása, valamint az ezen költségvetésre vonatkozó évi zár-

számadások megvizsgálása; uj államadósság felvétele, az államadósságok convertálása; ingatlan államvagyon kezelése, átalakitása, megterhelése s eladása, — de a horvát-szlavon területen levő államjavak eladásához a társországok országgyülésének beleegyezése is szükséges, — az egyedáruságok s kir. jövedékek (jura regalia majora) fölötti rendelkezés s általában a magyar korona összes országait közösen érdeklő pénzügyi tárgyakra vonatkozó minden intézkedés: a magyar (magyar-horvát közös) országgyülést illeti. Mindezen tárgyakra nézve, a magyar országgyülésnek felelős magyar kir. pénzügyminister gyakorolja a kormányzatot a társországokban is, — de a ki a társországokban a végrehajtást az általa kinevezett zágrábi pénzügyi igazgatóság által gyakorolja; a földtehermentesitési pótlékot a földtehermentesitési országos adósság törlesztéseig, a társországokra vonatkozólag azok saját földtehermentesitési igazgatósága kezeli, melyhez e pótlék-adó-összegeket a zágrábi pénzügyigazgatóság fogja beszolgáltatni. — A társországok autonomiájának köréhez tartozó tárgyak kezelésére hivatott zágrábi országos számvevőség, tartozik az általa vezetett zárszámadások eredményeit a magyar pénzügyministerrel közölni, hogy a magyar korona összes országainak pénzügyi adatai teljesen összeállithatók legyenek. A társországok autonom kormánya s törvényhatóságai pedig kötelezvék: a magyar pénzügyministernek, az emlitett összes pénzügyi tárgyak tekintetében kibocsátandó rendeleteit teljesiteni, s pénzügyi közegeit a közjövedelmek biztositásában és behajtásában támogatni.

4) Az érczpénz, s bankjegy ügye, a pénzrendszer s az általános pénzláb megállapitása, a magyar államra nézve kereskedelmi és egyéb államszerződések megvizsgálása s jóváhagyása; a bankok, hitel- és biztositó intézetek, szabadalmak, sulyok és mértékek, árubélyeg és mintabiztositás, fémjelzés, irói s müvészeti tulajdon körüli intézkedések: a bányajog, váltó, kereskedelmi s tengerészeti jog; a kereskedelem, vámok, távirdák, posták, vasutak, kikötők s hajózás ügye; valamint azon állami utak és folyók ügye, melyek a magyar korona országait közösen érdeklik. Mindezekre nézve a törvényhozás a magyar országgyülést s a kormányzat a magyar ministeriumot illeti. Ellenben az iparügy rendezése, beleértve a házaló kereskedést, továbbá az utlevélrendszer s az idegenek felett gyakorlandó rendészet, az állampolgárság és a honositás körül: a törvényhozás ugyan a magyar országgyülésen gyakorlandó, de a végrehajtás a társországokban ezek kormányát illeti. (1868: 30. t. cz. 10. §.)

III. A felhozott tárgyak, a társországok autonomiájához nem tartozván: azokra nézve: 1) a törvényhozási jog a magyar országgyülést s 2) a végrehajtás — az imént emlitetteknek s a magyar-osztrák közös ministerium hatáskörébe tartozóknak kivételével — a magyar ministeriumot illeti meg. E tárgyakra nézve az egész magyar államot képviseli a magyar országgyülés s a

magyar ministerium, bennök tehát a társországoknak is képviselve kell lenniök.

1) E képviselésre nézve az országgyülés tekintetében a törvények igy intézkedtek:

a) Az 1868: 30. t. cz. folytán a társországok az alsóházban a népesség aránya szerint 29 követ által voltak képviselve; egyuttal ki volt mondva, hogy e szám a népesség szaporodása arányában emeltetni fog, ha a társországok népessége akár a horvát-szlavon határőrvidék bekeblezése, akár Dalmáczia visszacsatolása által gyarapodnék. A társországok képviselőinek száma, a határőrvidék egy részének bekebelezése folytán a népesség szaporodása arányában az 1873: 34. t. cz. által 34-re emeltetett. Az 1881: 15. t. cz., azon időtől számitva, midőn a horvát-szlavon határörvidék többi részeinek a társországokkal közigazgatásilag való egyesitése után e határőrvidék lakossága is már tettleges részt fog venni az alkotmányos életben (ami csakhamar bekövetkezett), a Horvát-Szlavonországok részéről a magyar országgyülés képviselőházába küldendő képviselőknek számát, — tekintet nélkül a népességi arányra — negyvenben mint állandó számban állapitotta meg; továbbá rendelte, hogy Dalmácziának Horvát-Szlavonországokhoz való visszacsatoltatása esetére, ezen országoknak a közös magyar országgyülésen miképen leendő képviseltetése iránt, egyezkedés fog létesittetni Magyarország országgyülése és Horvát-Szlavonországok országgyülése között; egyuttal kimondotta, hogy ha a magyar országgyülés képviselőháza tagjainak száma törvény által változást szenvedne, akkor a horvát-szlavon képviselők ottani száma is változni fog, még pedig azon arányban, a melyben a képviselőház összes tagjainak amaz uj törvény által megállapitandó száma ugyanezen képviselőház összes tagjainak jelenlegi számához állani fog.

A társországok a magyar országgyülés képviselőházába küldendő képviselőiket (s a főrendi házba választandó követeiket is) saját országgyülésök kebeléből választják, azon egész időszakra, melyre a magyar képviselőház megbizatása terjed; söt, ha a társországok országgyülése fel is oszlattatnék, képviselőik a közös országgyülésnek tagjai maradnak mindaddig, mig a társországok ujabb országgyülése, — mely ily esetben a feloszlatástól számitott három hó alatt összehivandó, — uj képviselőket választ.

b) A magyar országgyűlés főrendiházába a társországok országgyülése, saját kebeléből választott, 3 képviselőt küld, az 1881: 15. t. cz. folytán; mig addig az 1868: 30. t. cz. szerint csak 2 képviselőt küldött oda. Ezenkivül a társországokbeli főnemesek, s azon világi és egyházi méltóságok, kik 1848 előtt a magyar országgyülés főrendei közt üléssel és szavazattal birtak, tagjai a közös országgyülés felsőházának; — de a főnemesek közül csak azok, kik az 1885: 7. t. czikkben kijelölt 3000 frtnyi censust kimutatnak; a világi méltóságok sorából pedig a főispánok mint ilyenek, az utóbb emlitett t. cz. hatályba lépte óta, a felsőháznak tagjai lenni megszüntek.

c) Miután a magyar országgyülés, teendőinek egy részét, — t. i. a pragmatica sanctióból folyóknak ismert közös ügyek költségvetésének megállapitását, a mint az 1868: 30. t. cz. 40. §-a mondja, — saját kebeléből kiküldött bizottság (delegatio) által gyakorolja: e bizottságba a közös országgyülés a társországok ottani képviselői közül aránylagos számú tagokat választ; különösen a képviselőház 4, s a főrendiház 1 tagot küld a horvátok közül a magyar delegatióba.

d) A társországok képviselői a magyar országgyülésen, mindazon ügyek tárgyalásánál, melyek a társországok autonomiájához nem tartoznak, nyilatkozási s szavazási joggal birnak; továbbá ezen országgyülésen ugy, mint a delegatióban, — kik abba a társországok képviselői közül megválasztatnak, — a horvát nyelvet használhatják. Azon ügyekben, melyek Magyarország s a társországok közt közösek, a magyar-horvát közös törvényhozás által alkotott törvények, ő felsége aláirásával ellátott horvát szövegben is kiállitandók s a társországok gyülésének megküldendők. A magyar országgyülésen azon ügyek, melyeknek tárgyalásában a társországok képviselői is résztvenni hivatvák, lehetőleg az ülésszak elején s egymásután tárgyalandók, ugy hogy a társországok képviselőinek saját országgyülésökön az autonom ügyek intézésére évenkint legalább 3 hónapjuk legyen.

e) A magyar korona országait közösen érdeklő ügyek tárgyalásakor azon épületben, melyben a magyar országgyülés tartatik, — valamint azon épületben is, melyben a magyar delegatio ülésez, — a magyar lobogó mellett a társországoké is felvonandó. Különben pedig a társországok, határaik közt s belügyeikben, kizárólag saját országos szineiket s czimeröket használhatják, ez utóbbit azonban szent István koronájával fedve.

2) A mi a kormányzatot a társországok autonomiájához nem tartozó ügyekre nézve illeti: ezek körül, — a magyar-osztrák közös ministerium hatásköréhez tartozó ügyeknek kivételével — a végrehajtó hatalmat a társországokban is (lehetőleg ezek külön kormányával egyetértőleg) a magyar kir. felelős ministerium gyakorolja. Megjegyzendő azonban, hogy:

a) A magyar ministerium kebelében, a társországok érdekeinek képviselése végett, egy tárcza-nélküli horvát-szlavon minister neveztetik ki; ő a magyar ministertanácsnak szavazattal biró tagja s a magyar országgyülésnek felelős; — feladatához tartozik pedig: a bánnak ő felségéhez intézett előterjesztéseit változatlanul s késedelem nélkül fölterjeszteni; de azon esetben, a midőn az 1868: 30. által megállapitott állami közösség vagy érdekközösség szempontjából kételyei volnának s azok a bán meghallgatása után sem szünnének meg, ő felsége elé terjeszti a bán előterjesztésével együtt s ettől elkülönitve saját észrevételeit, illetőleg a magyar ministerium észrevételeit. Ezen tárczanélküli minister képezi a kapcsot a magyar ministerium s a társországok országos kormánya között.

b) A magyar ministeriumnak a társországokra kiható intéz-

kedéseit, az ottani országos kormány és törvényhatóságok előmozditani, — s a mennyiben a ministeriumnak ott saját közegei nem volnának, közvetlenül is végrehajtani kötelezvék.

c) A magyar ministerium mind a Budapesten levő központi hivatalok horvát-szlavon osztályait, mind a társországok területén müködő közegeit, — tekintettel a szükséges szakképzettségre — a lehetőségig horvát-szlavon-dalmát honfiakból nevezi ki.

d) A társországok határai közt, — a mellett, hogy ott mind a törvényhozás, mind a közigazgatás s a törvénykezés nyelve a horvát, — a közös (magyar-horvát) kormányzat közegeinek hivatalos nyelvéül is a horvát nyelv állapittatott meg; sőt horvát nyelvü beadványok s előterjesztések Horvát-Szlavonországból a közös (magyar-horvát) ministerium által is elfogadandók s azokra válasz ugyanazon nyelven adandó.

e) A magyar korona országai által veretendő pénzeken a királyi czimbe a „Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok királya" czim is fölvétetik.

IV. Megjegyezzük, hogy a magyar korona országainak közös ügyei s ezek kezelése körül, Magyarország és társországai közt többször merültek fel differentiák. Ezek kiegyenlitése iránti javaslattétel végett, a két országgyülés részéről választott regnicolaris küldöttségek ültek össze Budapesten, legutóbb 1886-ban.

54. §. *Folytatás. — Különösen: a társországok pénzügyi viszonya Magyarországhoz.*

I. Az 1868: 30. t. cz. szerint ama költségekhez, melyeket az 1867: 12. t. cz. alapján a magyar s az osztrák állam közös ügyei, továbbá a magyar korona országainak egymásközti közös ügyei igényelnek: a társországok adóképességök aránya szerint volnának kötelesek járulni; még pedig az 1868: 30. t. cz. 12-ik §-a szerint, a fennlevő adatok alapján a legközelebbi 10 évben ezen költségek minden 100 frtjából Magyarországra valamivel több mint $93^1/_2$ s a társországokra csaknem $6^1/_2$ frt esnék. De mivel a társországok az igy jogosan reájok eső részt csak ugy fedezhetnék, ha az autonomiájukra szükséges összegek nagy részét is átadnák: Magyarország beleegyezett abba, hogy a társországok közjövedelmeiből csak azon rész forditassék a közös kiadásokra, mely az ottani autonomiára szükséges kiadások fedezése után fenmarad. Ezen kiadásokat pedig az 1868: 30. t. cz. 2.200.000 frtnyi minimális összegben állapitotta meg oly hozzáadással, hogyha ezen összeg az ottani közjövedelmek $45^0/_0$-ából ki nem kerülne, a hiányt Magyarország előlegezi; ha pedig ezen $45^0/_0$ többet hoz be 2.200,000 frtnál, e többlet — valamint általában az ottani közjövedelmek $55^0/_0$-a is — a közös költségek fedezésére forditandó. Az 1873: 34. t. cz. azonban az emlitett minimális összeg biztositását megszüntetvén, akkép intézkedett, hogy: a mig a magyar-osztrák közös ügyek költségeihez való

hozzájárulási arány iránti (akkori) egyezmény tart, — a társországoknak az ő autonomiai kiadásaikra, az ottani egyenes és közvetett adóknak s egyéb közjövedelmeknek 45%-a adassék át; a többi 55% pedig a közös költségek fedezésére szolgál.

A társországok közjövedelmeinek ezen 45%-a akkép rendeltetett kiszámittatni, hogy az ottani összes egyenes és közvetett adókból, az ottani államjavak jövedelmeiből s egyéb közjövedelmekbol, bizonyos kiadások levonatnak. Ily kiadások: melyeket az adók kivetése s behajtása — a közös pénzügyi igazgatás költségeit ide nem értve, — továbbá az államjavak kezelése, a közvetett adók s a jövedékek és a többi közjövedelmek előállitása, valamint közvetlen kezelése igényel. Az emlitett % szerinti megosztás alól azonban teljesen kivétetnek: 1) a bor- és husfogyasztási adók, mert ezek a társországokban továbbra is a községi kiadásokra fordithatók; 2) a határvámjövedelmek, mint a melyek az 1867: 12. szerint a magyar-osztrák közös költségek fedezésére szolgálnak.

II. Az 1868: 30. t. cz. továbbá (27. §.) megállapitotta, hogy ha a társországok jövedelmei tulhaladnák az egyezmény tartama alatt a közös költségek azon részét, mely az ezen t. cz. 12-ik §-ában jelzett adóképességi kulcs szerint a társországokra esnék: azon esetben a fölösleggel Horvát-Szlavonországok rendelkeznek, a nélkül, hogy azon összegeket, melyekre nézve a közös költségeket illetőleg addig hátramaradtak, utólag fedezni köteleztetnének. (Ugyanis a jogosan őket terhelő összegnél kevesebbel járultak s járulnak a közös költségekhez; igy Magyarország évenkint egypár milliót fizet helyettök.)

III. Az emlitett százalék érvényét s az erre vonatkozó határidőt, az 1878: 30. s az 1879: 60. t. czikkek meghosszabbitották.

IV. Az 1880: 54. t. czikk, a Magyarország és társországai közt létrejött uj pénzügyi egyezményt tartalmazza, — mely az 1868: 30. s az 1873: 34. t. czikkeket módositja, de nem módositott pontjaikat változatlanul fentartja. *)

Ezen módositások lényege a következő:

1) Mindazon követelések és tartozások, melyek egyrészről Magyarország, s más részről Horvát-Szlavonország közt, egymás irányában az 1879. év deczember utolsó napjáig bármi czimen fennállottak, kölcsönösen kiegyenlitetteknek tekintendők.

2) A vallás- és közoktatási alapoknak Horvát-Szlavonországokat illető része, (az 1868: 30. t. cz. 49-ik s az 1873: 34. t. cz. 6-ik §-a értelmében, valamint a követelések s tartozások kiegyenlitettségének fentebb emlitett elve szerint,) ezen országok autonom kormányának kiszolgáltatandó.

---

*) Ezen fentartott pontokat is aztán, — nem ugyan pénzügyi tekintetben, hanem némely más közjogi kérdésben, — az 1881: 15. t. cz. részben megváltoztatta: a mint az előbbi czikkelyben előadtuk.

3) Habár az 1868: 30. t. cz. 11-ik §-ában elismert elv alapján, Horvát-Szlavonországok adóképességök arányában kötelesek járulni azon költségekhez, melyeket egyfelől a magyar korona országai és ő felsége többi országai közt közöseknek elismert ügyek, másfelől pedig maguk a magyar korona országai közt az 1868: 30. t. cz. által kijelölt közös ügyek igényelnek; — különösen, habár ezen adóképességi arány szerint mindezen költségekből 1887. év végeig (1878: 19.) Magyarországra nem egészen $94^1/_2$ százalék, s Horvát Szlavonországokra valamivel több mint $5^1/_2$ százalék esnék: — mindazáltal Magyarország ezuttal is beleegyezik, hogy Horvát-Szlavonországok jövedelmeiből mindenekelőtt bizonyos rész ezen országok beligazgatási költségeire vonassék le, s csak az igy fenmaradó összeg fordittassék a közös ügyek által igényelt költségekre.

4) Ehhez képest, 1880. évi január 1-től 1887. végeig, (mint a meddig az 1878: 19. t. cz. szerint megállapitott mérvben járulnak a magyar korona országai az osztrák-magyar monarchia közös ügyeinek költségeihez) Horvát-Szlavonországok beligazgatási szükséglete ezen országok egyenes és közvetett adóinak s egyéb közjövedelmeinek 45 százalékával fedeztetik, — a mennyiben ezen közjövedelmek a következő 6. pont határozmányai alá nem esnek. A többi 55 százalék a magyar állam közös kincstárába szolgáltatandó be. Ama 45 százalék pedig akkép számittatik ki, hogy Horvát-Szlavonországok összes egyenes és közvetett adóiból, az ottani államjavak jövedelmeiből s egyéb közjövedelmekből, — a mennyiben ezek a következő 6. pont határozmányai alá nem esnek, — csak azon kiadások vonatnak le: melyek az adók kivetésével és behajtásával, (a közös pénzügyi igazgatás költségeit ide nem értve,), továbbá az államjavak kezelésével, a közvetett adók és jövedékek s a többi közjövedelmek előállitásával, valamint közvetlen kezelésével járnak.

5) Továbbá megállapittatott, hogy midőn a külön horvát-szlavon határőrvidék a társországokkal közigazgatásilag egyesittetik, (a mi 1881-ben aztán megtörtént) mihelyt ezen országok beligazgatási költségeire forditandó százalék módositásának szüksége mutatkoznék: ezen módositás uj egyezmény által lesz eszközlendő, (a mint ezen esélyre már az 1873: 34. t. cz. is czélzott) habár a jelen egyezmény érvényére kijelölt határidő (1887. év vége) még nem következett is be.

Eddig ilyen egyezmény nem köttetett; az 1882: 40. t. cz. 3-ik §-a pedig rendeli, hogy: az 1882. évtől kezdve a fennálló pénzügyi egyezmény megujitásaig, az 1881-ben Horvát-Szlavonországokkal egyesitett határőrvidékből származó összes állami bevételek a magyar államkincstárba szolgáltatandók be; ellenben ezen határőrvidék autonom közigazgatásának költségei, — tekintettel a bekeblezés folytán eszközölhető egyszerüsitésekre, — az addig követett módon állapittatnak meg, csakhogy a bánra száll azon hatáskör, melyet addig ezen határőrvidék polgári kormányzatának főnöke gyakorolt.

6) Azon jövedelmek közül, melyek Horvát-Szlavonországok beligazgatási szükséglete és a közös költségek közt megosztandók, kivétetnek:

a) a határvám jövedelmei;

b) a bor- és husfogyasztási adók, melyek Horvát-Szlavonországokban továbbra is a községi kiadások fedezésére fordittathatnak;

c) a Belovár megye kathol. lakossága által fizetett illeték, mely Horvát-Szlavonországok autonom költségeinek fedezésére fordítható;

d) a hadmentességi dij, mely mint különleges czélra szánt jövedelem a megosztás tárgyát nem képezheti;

e) a vasuti és gőzhajózási vállalatoktól (1868: 23.), valamint a biztositási társulatok ügynökségeitől szedett bélyegilletékek, a szállitási adó (1875: 20.), s a postai teherlevelek bélyegilletéke; — ezen jövedelmek nem osztatnak meg a 45 s 55 százalékos arány szerint, hanem belőlök 20.000 forintnyi évi átalányösszeg fog Horvát-Szlavonországok javára számittatni; ezen évi átalányösszeg pedig akkor sem változhatik, ha a jelen egyezmény tartamának ideje alatt az ezen e) pontban elősorolt közvetett adónemek bármelyike is fölemeltetnék, vagy leszállittatnék;

f) azon közvetett adók, (dohány, só, bélyeg, lottó,), melyek a (még ekkor különállott) horvát-szlavon határőrvidékből származnak, szintén nem esnek az emlitett százalékos megosztás alá.

55. §. *A határőrvidék.*

I. A magyar állam mellékországaiban létezett s közvetlen magyar birtokok gyanánt szerepelt végvidékektől (magyar bánságoktól) lényegesen különböző a katonai határőrvidéki intézmény. Ez eredetileg a mai társországok területén keletkezett, a midőn a török hóditás megakasztása végett egyes vidékek a polgári közigazgatásból kivétettek s kiválólag katonai szervezetet nyertek.

II. Lajos magyar király 1522-ben, a régi Horvátországnak Styria és Krajna felé eső némely várait (Klissa, Knin, Kruppa, Likka, Szkaradin, Osztrovicza, Zengg) sógorának Ferdinand ausztriai főherczegnek (a későbbi magyar királynak) oly czélból engedte át, hogy azokat a törökök ellen az osztrák tartományok érdekében is megvédje. E várak akkor katonai (német) őrséggel láttattak el, mely fölött a lajbachi kapitány parancsnokoskodott. Midőn azután a mohácsi vész után Horvátország legnagyobb része a törökök kezébe került: I. Ferdinand elhatározta, a még birtokában megmaradt horvátországi részeket s déli (alsó) Szlavoniát szorosan katonailag szervezni, [1]) mely végvidék később a

[1]) Ezen részekben, mint véghelyekben, állomásozott katonai őrség parancsnokai, már 1553-ban ily czimmel eltek: „Styriae et gentium Caesareorum in confiniis Croaticis et Slavonicis capitaneus.“ Korbulyi: Magy. közj. 52. §.

Károly főherczeg által 1579-ben alapitott Károlyváros erősségről károlyvárosi generalatusnak neveztetett el.

Csakhamar aztán a mai Horvátország — vagyis az akkori Felső-Szlavonia területén is katonai határőrvidék szerveztetett. Itt, különösen Kőrös megye területén, Ferdinand már 1532. óta tartott állandó katonaságot, melynek parancsnokai Kapronczán, majd később Varasdon székeltek, a honnan ezen végvidék varasdi generalatusnak neveztetett el. Ezen parancsnokság, az emlitett megyének a törökök berohanásaitól félő lakosok által üresen hagyott helyeire, szerbeket — ugynevezett priduáczokat — telepitett, kiknek száma az 1567: 30. t. cz. ellenére is mindinkább szaporittatott. Az igy letelepedettek pedig katonai határőri szolgálatra köteleztettek. [2])

Rudolf alatt Petrinia vidéke is katonai határőrvidéki szervezetet nyert s a varasdi generalatusnak rendeltetett alá. Később a szlavoniai rendek a Kulpa folyónál ugynevezett báni végvidéket állitottak fel, melyhez 1689-ben a Kulpán tul az Unna folyóig terjedő vidék is, hasonlóan szervezve, csatoltatott, s a bánnak, mint az „unnai és kulpai részek kapitányának" parancsnoksága alá helyeztetett. Ezen, máskép ugynevezett báni határőrvidékhez csatoltatott 1723-ban a petriniai végvidék is, melyért a varasdi parancsnokságot a Somogy megyétől önkényüleg elszakitott Drávamelléki Répás kerülettel kárpótolták.

Mialatt a báni végvidék a bán katonai hatósága alatt állott: addig a fentebb emlitett varasdi s károlyvárosi generalatust a belső Ausztria kormányzását kir. helytartói czimmel vezetett cs. kir. főherczegek — a melléjök adott belső-ausztriai haditanácscsal egyetértőleg — igazgatták 1742-ig, a midőn e végvidékek a bécsi haditanács alá rendeltettek.

II. A török hatalom hanyatlásával I. Lipót az addigi határőrvidék szükebb körre szoritását s egyszersmind kelet felé — Magyarország anyaterületén — uj határőrvidékek alakitását vette czélba. Miután tehát az 1699. évi karloviczi békekötés által Magyarország alvidékeit legnagyobbrészt visszaszerezte, — a még török kézben maradt magyarországi részekkel (a később ugynevezett temesi bánsággal) szemben az alsó Maros és alsó Tisza jobb partján, valamint a Duna s alsó Száva közt uj határőrvidéket szervezett: a mai Bács-Bodrog, Csanád, Arad és Zaránd megyékben, s a mai Szlavoniában (az egykori dráväntuli magyar megyékben), a hol is a még 1690-ben Törökországból ide menekült szerbeket, az ország törvényeibe ütköző kiváltságokkal ellátva, katonai kötelezettség teljesitése mellett letelepitette. Midőn aztán a passaroviczi béke folytán 1718-ban Magyarország

---

[2]) Rudolf alatt a belső-ausztriai rendek a horvát és szlavoniai határőrvidék fentartására 546205 frtot ajánlottak fel, melynek felét a horvát végvidék költségeire Karinthia, Krajna és Görz, másik felét pedig a szlavoniai végvidék költségeire Styria fizette.

többi alvidéke is visszaszereztetett: ez „temesi bánság“ neve alatt lőn egyelőre szervezve. — Az országgyülés több izbeni felszólalásai alapján, az 1741: 18. t. cz. jött létre. Ennek folytán 1745-ben az egykori drávántuli magyar megyék területéből Szerém, Verőcze s Pozsega megyék alakittattak, mig a többi rész katonai határőrvidék maradt; 1751-ben pedig az alsó Maros vidékén s Bács-Bodrogban is a katonai határőrvidék feloszlattatott; az ugynevezett temesi bánság azonban, habár részben polgárilag, de absolut módon igazgattatott továbbra is, mig 1779-ben, a már 1764-től 1776-ig szorosan határőrvidéki módra szervezett déli részeinek — mint a temesvári katonai parancsnokság alá rendelt bánsági határőrvidéknek — kivételével megyékké alakittatott (Temes, Torontál, Krassó) s Magyarországba bekebleztetett.

III. A régi Horvátország s régi Szlavonia területén szervezett katonai határőrvidéket, — miként fentebb emlitettük, — I. Lipót szükebb határok közé szándékozott szoritani; e czélból 1703-ban elrendelte, a varasdi s a báni végvidék polgárositását s Szlavoniába leendő bekeblezését. Azonban ezen intézkedése, a csakhamar közbejött halála folytán, utódjai által nem foganatosittatott. Az igy fentartott horvát-szlavon határőrvidék aztán III. Károly s utódai alatt ujabb szervezetet nyert; ennek értelmében a károlyvárosi végvidéken 4 gyalog s 1 lovas ezred, a varasdin 2 gyalog s 1 lovas ezred, a báni végvidékeken 2 gyalog ezred (valamint 600 főnyi lovasőrség, mely azonban már 1752-ben megszüntettetett) lett alakitva; továbbá, a drávántuli egykori magyar megyék területének egy részében, a gradiskai, brodi s péterváradi gyalogezredek szerveztettek; az ugynevezett temesi bánságból a déli részen a német-bánsági s a román-bánsági ezredek alapittattak, melyekből 1845-ben egy szerb-bánsági ezredterület különittetett el. Ezen utóbbi két, illetőleg három határőrezredhez már az 1776. évi szervezés óta a titeli (csajkás) zászlóalj járult. Sőt Erdélyben is alakittatott — 1763-ban — katonai határőrség: 2 székely s 2 román gyalogezred s 1 székely huszárezred; ezen erdélyi katonai végvidék azonban 1851-ben végkép meg lett szüntetve.

56. §. *Folytatás. — Különösen: a katonai határőrvidék belszervezete, a polgárositás előtt.*

I. A katonai határőrvidék szervezésénél s még azután is sokáig azon elv volt irányadó, hogy e területen a határőri családokon kivül más nem szerezhet birtokot, ha csak a határőri kötelesség teljesitésének alá nem veti magát; ennélfogva mások ott levő birtokai kisajátittattak vagy kicseréltettek. A határőrök a földet haszonvételül, a katonai kötelezettség teljesitésének, s igen csekély adófizetés és közmunka szolgáltatásának föltétele alatt, — a főtulajdoni jognak a fejedelem részére való fentartásával — mint katonai hübért örökösödési joggal kapták, illetőleg

birták. A határőr mindaddig, mig fegyverviselésre alkalmas volt, katonai szolgálatot végezni tartozott, még pedig nem csupán a határőrvidéken, hanem azon kivül s külországokban is.

II. Az 1807-ben I. Ferencz által önhatalmulag kibocsátott „határőrvidéki alaptörvény" ezen területeken a belviszonyokat határozottabban szabályozta; különösen: 1) a házközösségi intézményt, mely a határőrvidéken már előbb meghonosult, fenhagyván, erre alapitotta az ottani ujonczozási rendszert, akkép, hogy a házközösség csak ugy válhatott szét két vagy több házközösséggé, ha az ily részek mindegyike katonát állithatott a maga kebeléből; 2) továbbá elrendeite, hogy a határőri családközségek maguk élelmezzék katonáikat, midőn ezek a határőrvidékeken tesznek szolgálatot; 3) egyéb közterhek tekintetében pedig azt határozta, hogy a házközösség, minden hold földje s rétje után évenkint egy kézi s félnapi igás napszámot teljesiteni, e mellett minden hold után a termőképesség s a művelési ágak szerint — 12 krtól 3 frtig terjedő adót fizetni tartozik. Egyuttal a határőri családok tagjainak az ipari, a kereskedelmi vagy a tudományos pályára léphetése szoros korlátok közé szorittatott.

III. Az 1850-ben kibocsátott uj alaptörvény: a határvidéket a „birodalmi hadsereg" kiegészitő részének nyilvánitotta; egyuttal e területek eddigi rendeltetésének s katonai kormányzatának fentartása mellett azok belszervezetét több tekintetben módositotta. Lényegesb határozmányai a következők:

1) A hübéri viszonyok s a kincstár iránti ingyenes munkakötelezettség megszünvén, a határőrök ingatlan vagyona a határőrvidéki katonai kötelezettség teljesitése mellett — a határőri házközösségek teljes tulajdonába ment át; e vagyon azonban el nem idegenithető, legföljebb a becsérték egyharmadának erejéig elzálogositható.

2) A házközösségi család mindazon személyekből áll, — a cselédek kivételével, — kik a házközösséghez tartozók gyanánt irattak össze; akár rokonok egymás közt, akár csak a házközösségbe fölvett egyének legyenek. A házközösségi családnak élén áll a családfő, — a ki rendszerint a ház legidősb tagja, illetőleg a házközösségi tagok által választatik s ezek meg nem egyezhetése esetében a községi választmány által rendeltetik ki; mellette pedig neje, vagy a házközösségben levő más alkalmas nő, (a háztartás körül) mint családanya szerepel. A családfő: felügyel a rend, béke s erkölcsösség fentartására a ház tagjai között; továbbá a családtagok ellenőrzése mellett s számadás terhe alatt a házközösség vagyonát kezeli, különösen pedig az adásvevésnél s a birtok haszonbérbeadásánál vagy terheltetésénél a 18. évet tulhaladott családtagok beleegyezéséhez van kötve. (Egyesek ellenkezése esetében az ügy följebbezhető.)

3) A határőri családok tagjai ezután az ipari, kereskedelmi s tudományos pálya választásában nem korlátoltatnak. De az ingatlan javak birtokával a határvidéken a katonai kötelezettség

rendszerint együttjár. Katonatisztek, lelkészek s hivatalnokok, kik a ház-közösségi kapcsolathoz nem tartoznak: a határőrvidéken csak lakházat s legföljebb 3 hold földet birhatnak; kereskedők s iparosok pedig, kik a házközösségtől különválva élnek, legföljebb 6 hold földet (a belsőséget is beleértve) szerezhetnek.

4) A házközösség férfi-tagjai: a házközösségi ingatlan birtokhoz egyenlő tulajdoni joggal birnak; de ha valamelyikök a házközösségből kilép, e joga a házközösségben visszamaradt férfiakra száll, mig ott ilyenek találtathak. Férfiak nem létében a házközösségi birtok tulajdona a női tagokat illeti, s ezek a házközösségbe férfiakat (pl. a kikhez nőül mennek) fölvehetnek; de ha ezt nem teszik, 2 év alatt kötelezvék eladni a birtokot valamely határőrnek. A házközösség utolsó ivadéka a házközösségi birtokról végrendeletileg intézkedhetik; kivévén, ha léteznek oly egyének, kiknek a házközösségbe való visszatérhetési joga fen van tartva; ily egyének a katonatisztek, hivatalnokok, csendőrök s közszolgálatban álló más egyének, kik azonban ezen állásukban a házközösségi vagyon haszonvételére igénynyel nem birnak. Ha öröklésre képes egyének hiányában érvényes végrendelet nincs: a házközösségi birtok a határőrvidékre száll, oly czélból, hogy határőri szolgálatra vállalkozónak adassék vagy a szegényebb házközösségek segélyzésére fordittassék.

5) Azon legelők, melyeket a határőri családközségek eddig használtak, ezek tulajdonába mennek át.

6) Az erdők államtulajdonnak nyilvánittatnak; de azokból a házközösségek saját szükségleteikre ingyen kapnak épület- és tüzelőfát; azokban barmaikat is ingyen legeltethetik.

IV. A határőrvidék területi felosztására s közigazgatási szervezetére vonatkozólag kiemeljük, hogy a mult században a fentebb emlitett generalatusok meg lettek szüntetve s az egész katonai határőrvidék két parancsnokságra osztatott fel, mely felosztás az 1850. s 1851. évi legfelsőbb intézkedések által is lényegileg fentartatott. E szerint, — miután az erdélyi végvidék 1851-ben eltöröltetett — a határőrvidék a következő felosztással birt:

1) A horvát-szlavon parancsnokság, — Zágrábbal mint székhelylyel, — a következő 10 ezredterületet foglalta magában: az 1. számú liccait, a 2. sz. ottocsányit, a 3. sz. ogulinit, a 4. sz. szluinit, az 5. sz. varasd-kőrösit, a 6. sz. varasd-szentgyörgyit, a 10. sz. első bánit, a 11. sz. második bánit, a 7. sz. bródit s a 8. sz. gradiskait.

2) A bánsági parancsnokság, Temesvárral mint székhelylyel, 4 ezredet és egy zászlóaljat foglalt magában, még pedig a következőket: a (mai Szlavoniához tartozó) 9. sz. pétervárадi, a 12. sz. németbánsági, a 13. sz. románbánsági, a 14. sz. szerbbánsági ezredeket s a titeli (egykori csajkás) zászlóaljat.

A határőrvidék két parancsnoka — mindegyik az alája rendelt területen, — katonai egyénekből alakitott osztályok (többek közt iskolai, épitészeti, erdészeti, számvevői igazgatóságok) segé-

lyével vezette a közigazgatást. Egy-egy ezredvidék igazgatását az ezredparancsnok — a melléje rendelt tisztek támogatásával látta el. A századoknál, — milyen minden ezred területén 12, s a titeli zászlóaljvidéken 6 volt — a századparancsnok, a szükséges mellékszemélyzettel, vitte a közigazgatást.

Az ügyek a századparancsnokságtól az említett felsőbb parancsnokságokhoz, s ezektől a hadsereg főparancsnokához, feljebbeztettek.

57. §. *Folytatás. — A határőrvidék polgárositása; illetőleg egyes részeinek Magyarországba s Horvátországba történt bekeblezése.*

I. Már az 1848: 5. t. cz. 55-ik §-ában, s aztán az alkotmánynak 1867-ben történt visszaállitásával, elvben ki volt mondva, hogy a határőrvidék lakosai is részesüljenek az alkotmányos jogokban; tehát a határőrvidék polgárositása — annak folytán is, hogy 1868-ban a monarchia mindkét felében az általános védkötelezettség lett behozva, — már csak idő kérdése lehetett. Minthogy pedig azon egyezmény, mely az 1868: 30. t. cz. alakjában egyrészről Magyarország s másrészről Horvát-Szlavonország közt létesült: a határőrvidék egyes részeinek hovatartozása iránt is intézkedett, ennélfogva a polgárositandó területek hovacsatolása — miként fentebb a társországokra vonatkozó §-nál előadtuk — már szintén előre el volt döntve.

II. Maga a polgárositás részenkint történt: Ő felsége, 1871. junius 8-án kelt legfelsőbb elhatározása alapján; ezt követték az 1872. junius 9-én s 19-én, 1873. junius 15-én s 1873. aug. 8-án, 1881. jul. 15-én s decz. 15-én kelt legfelsőbb rendeletek, továbbá az 1873: 27—30. s az 1882: 40. t. czikkek, s a magyar ministeriumnak többféle rendeletei.

III. A volt katonai határőrvidéknél, a megtörtént polgárositás tekintetéből, a következő három részt kell megkülönböztetnünk: 1) a Magyarországba bekebelezett részt, 2) a Horvátországba keblezett részt, 3) azt, mely a megtörtént polgárositás daczára 1881-ig be nem kebleztetett, hanem mint már polgárositott horvát-szlavon határőrvidék külön tartományként volt szervezve addig. Mielőtt ezekről egyenkint szólnánk, kiemeljük, hogy az összes határőrvidéki vagyonalap, a nevelési és müvelődési alappal együtt, a lakosság számaránya szerint a bánsági s a horvát-szlavon határőrvidék közt felosztatni rendeltetett; emennek illetménye a zágrábi országos, amazé pedig a temesvári letéti pénztárban lévén elhelyezendő.

1) A temesvári parancsnokság alatt állott határőrvidék, — a péterváradi ezred kivételével — polgárosittatván, közvetlenül Magyarországba kebeleztetett be; még pedig az 1873: 27-30. t. czikkek értelmében ugy, hogy keleti része — különálló Szörény megyévé alakittatni rendeltetett, — a titeli zászlóalj területe

Bács-Bodrog megyéhez csatoltatott, — a többi részek pedig Temes, Torontál és Krassó megyékhez kapcsoltattak; egyuttal Fehértemplom, Karánsebes és Pancsova törvényhatósági városokká emeltettek, de a két első az 1876: 20. t. cz. által ezen minőségét elvesztette. (Amaz Temesmegyébe, emez Szörénybe kebleztetett be.) Azonban Szörény megyére nézve, az ottani sajátszerű nehéz viszonyok miatt, akkor a törvény rendelkezése végre nem hajtatott; ugyanis e terület habár „Szörény megye“ név alatt szerveztetett,de a kormány által kinevezett tisztviselők alá rendeltetett, s igy önálló törvényhatósági szervezetet nem nyert; ezen állapotot pedig az 1877: 4. t. cz. ideiglenesen fentartotta, azt rendelvén, hogy az 1873: 27. t. cz. 3. §-a nyomán alkotott Szörény megyének, e törvény 9. §-a értelmében külön önálló törvényhatósággá való szervezése, a jelen törvény életbelépésétől (1877. évi april 1-től) számitott három évre elhalasztatik. Ezen ideiglenes állapotot az 1880: 11. t. cz. még egy évre meghosszabbitotta; aztán pedig az 1880: 55. t. cz. Szörény megyét Krassó megyével egyesitette.

Ezen, Magyarországba bekeblezett magyar, vagy volt- bánsági, határőrvidékre nézve — a Szörény megyét illetőleg mondottak szemelőtt tartása mellett, — még a következőket emeljük ki:

a) Ezen területeken a katonai igazgatás megszünt.

b) A határőri katonai szolgálat megszüntettetett s az általános védkötelezettség az ország ezen részeire is kiterjesztetett.

c) Ezen területeknek a magyar országgyülésen való képviseltetésök: az 1848: 5. t. cz. alapján rendeztetett. (1873: 27., 1877: 10.)

d) A községek rendezéséről szóló 1871: 18. t. cz. a magyar határőrvidéki részekre is kiterjesztetett, olykép azonban: hogy az 1873-ban fenállott községi képviseletek és elöljáróságok, az 1873: 27. t. cz. kihirdetését követő 3 év leteltéig (tehát 1876. évi julius 1-eig) addigi szervezetökben fentartatni s csak azután a magyar községi törvény szerint szerveztetni rendeltettek.

e) Az ingatlanok feldarabolása iránt a határőrvidéken fenállott megszoritások meg lettek szüntetve. A házközösségeknek megengedtetett, ingatlan vagyonukkal szabadon rendelkezni, ugyszintén a házközösség bármely tagjának a saját külön vagyona fölött végrendeletileg intézkedni. (1873: 29. t. cz. 2. 3. §.)

f) A házközösségi kötelék, ha a szavazati joggal biró (18 éven tul levő) mindkét nembeli házközösségi tagok többsége kivánja, felbonthatónak nyilvánittatott; egyuttal a vagyonfelosztás módja meghatároztatott. (1873: 29. t. cz. 5. s köv. §.) — Aztán az 1882: 24. t. cz. rendelte, hogy: e törvény hatálybaléptétől kezdve uj házközösség nem alakitható; a már fennálló házközösségbe, a születés vagy házasság eseteit kivéve, uj tag be nem léphet; a létező házközösségek pedig megszüntetendők, és ugyan egyesség nemsikerülése esetében e törvény hatálybaléptétől szá-

mitott két év leteltével az eljárás a házközösség megszüntetése iránt hivatalból teendő folyamatba, sőt ily eljárás a házközösségi tagok többségének kivánatára előbb is megindítható.

g) A határőrvidéki erdei szolgalmak oly módon lettek megszüntetve: hogy a mely erdőkben a határőrvidéki községek faizást, legeltetést, makkoltatást vagy egyéb haszonélvezeti jogot gyakoroltak, ily erdők fele azon községek tulajdonába megy át; ellenben ezen erdők másik fele az államé.

2) A varasd-szentgyörgyi s a varasdkőrösi — 5. s illetőleg 6. számu — határőrezredek feloszlattatván: ezek területe Bellovár katonai községgel s Ivanics várával együtt „Bellovár megye" czim alatt Horvátországba kebleztetett. Egyuttal Zengg városa is (mely az ogulini ezred területéhez tartozott) polgárosittatván, szab. kir. várossá emeltetett; Sziszek falusi község pedig a 2-ik báni határőrezred kapcsolatából kivétetvén, a Kőrös megye területén levő Sziszek városba kebleztetett be.

E részek a katonai kormányzat alól történt felszabaditásuk után a horvát-szlavon országos kormánynak s illetőleg a magyar államot közösen érdeklő ügyekre nézve a magyar minisztériumnak hatósága alá lettek helyezve: egyszersmind a horvát-szlavon országgyülésen s a magyar állam közös országgyülésén leendő képviseltetésök (ez utóbbi az 1873: 34. t. cz. által) szabályoztatott.

A házközösségeknek e területeken (s a többi Horvátországban is) szabályozására vonatkozólag a horvát-szlavon országgyülés törvényeket alkotott.

3) A határőrvidék azon részéről, mely 1881-ig még külön szervezetet képezett, a következő §-ban szólunk.

58. §. *Folytatás. Az 1881-ig külön szervezettel birt horvát-szlavon határőrvidék.*

I. A határőrvidék többi része (a két báni, a likkai, ottocsányi, ogulini, szluini, brodi, gradiskai s pétervárádi ezredek területe) szintén polgárosittatott; — ugyanis a határőri katonai kötelezettség ott is meg lett szüntetve; a határőri ezredek feloszlattattak, a magyar védtörvény itt is életbe lépett, s ennek megfelelő hadkiegészitő kerületek alakittattak, melyekből a rendes hadsereg bizonyos ezredei s a honvédség néhány zászlóalja egészittetnek ki; — a kizárólagos katonai közigazgatás is megszünt. Azonban ezen része a határőrvidéknek a társországokba egyelőre be nem kebleztetett, hanem mint horvát-szlavon „határőrvidék" ideiglenesen külön tartományként lett szervezve, még pedig — a mi sajátszerű — csaknem teljesen absolutisticus rendszer szerint, lényegileg következőképen:

a) E terület sem a horvát-szlavon, sem a magyar oszágyülésen nem képviseltetik; hanem ott a törvényhozó hatalmat ő felsége, cs. és kir. patensekkel (illetőleg „törvény" czimű legfelsőbb

elhatározásokkal) s rendeletekkel gyakorolja: a közös hadügyminister, a m. kir. ministerelnök s a horvát-szlavon minister együttes ellenjegyzése mellett.

b) E terület közigazgatási tekintetben a zágrábi főhadparancsnokság alatt s ennek utján a közös osztrák-magyar hadügyminister alatt áll; olykép, hogy a közös hadügyministeriumtól függő határőrvidéki országos közigazgatási hatóság, (belügyi s vallásoktatásügyi osztályokra különitve) a zágrábi főhadparancsnoknak elnöklete alatt, vezeti az ügyeket kérülbelül oly hatáskörrel, mint Horvát-Szlavonországban az országos kormány. E hatáskört meghaladó ügyekben, a hadügyminister utján ő felsége határoz. Felosztatott pedig ezen terület (a likka-ottocsáni, ogulin-szluini, báni, gradiskai, brodi és pétervárадi) 6. cs. és kir. kerületre, egy-egy kerületi főnök alatt; minden kerület pedig járásokra, mindegyiknek élén egy-egy járásfőnökkel.

c) A pénzügy némileg beillesztetett a magyar állam pénzügyigazgatási rendszerébe. Ugyanis az ottani adók — melyekre nézve egyébiránt a régi adózási rendszer tartatott fenn — s egyéb közjövedelmek, a magyar állam kötségvetésének fedezeti (bevételi) részébe vétettek fel; ugyanezen költségvetés kiadásai közé pedig a határőrvidék beligazgatási kötségei is (1876: 46. t. czikkben 2. 208. 308 ft) beigtattattak. Ellenben a határőrvidéki csapatokra s katonai intézetekre vonatkozó kiadások a közös osztrák-magyar hadügyi tárczába tartoztak.

d) A városi s falusi községek bizonyos önkormányzatot nyertek. Ezekhez azonban a községeknek még egy sajátszerű neme járult. (1873. évi Rendeletektára, hivatalos kiadás, 222. s köv. l.) Ugyanis, a katonai határőrvidéki lakosoknak a legeltetésre, faizásra s erdőterményekre vonatkozó jogaik megváltása után, — az illető pagonyok, erdőségek s erdőtelkek az ezredközségek (ezredkerületek) tulajdonába menvén át: ezen vagyon kezelésének s gazdaságvitelének ügyében s a befolyó jövedelmek fölhasználása tekintetében, minden egyes volt ezredkerület helységközségei egy önálló „vagyonközséget“ képeznek, mely sajátszerűen alakított képviselettel bir.

e) A törvénykezésre nézve a katonai szervezet feloszlatása előtt fennállott igazságügyi jogszabályok maradtak fenn; harmadfokban egy külön legfőbb törvényszék itélvén.

II. Ezen horvát-szlavon terület egy részére: a sichelburgi kerületre s Marienthal községre, az Ausztriához tartozó Krajna herczegség igényt támaszt, mely fölött — az 1872: 4. t. cz. értelmében — külön egyezkedés fog folytattatni a magyar s az osztrák állam között.

III. A horvát-szlavon határőrvidéknek Horvát-Szlavonországgal közigazgatásilag leendő egyesitése esetére, midőn ennek végrehajtása után a határőrvidék lakossága is már tettleges részt fog venni az alkotmányos életben: akkorra számitva az 1881: 15. t. cz. aziránt intézkedett, hogy a társországok országgyülése

a magyar országgyülés képviselőházába 6-tal s felsőházába egygyel több képviselőt küldjön, mint addig. (Tehát összesen: a képviselőházba 40, s a főrendiházba 3 képviselőt.)

IV. Az emlitett egyesités foganatositása iránt ő felsége 1881. évi julius 15-én s ugyanazonévi decz. 15-én kelt legfelsőbb rendeleteivel tüzetesen intézkedett. Az 1882: 40. t. cz. pedig ezen visszacsatolást törvénybe igtatta, egyuttal azon viszonyok rendezéséről gondoskodott, melyek a magyar szent korona öszszes országaiban közös törvényhozás és kormányzat alá tartoznak. (Mindezekről a következő §-ban szólunk.)

59. §. A polgárositás óta 1881-ig külön tartományként fenállott határőrvidéknek Horvát-Szlavonországokkal s ezek által a magyar korona országaival való egyesitése.

I. Ő felségének 1881. évi julius 15-én kelt legfelsőbb rendeletei, e horvát-szlavon határőrvidék bekeblezésének módozatai iránt következő lényegesb intézkedéseket tartalmaznak:

1) A hatósági hatáskörre nézve.

a) A horvát-szlavon határőrvidék, a hasonló nevü országokkal s ezek által a magyar korona országaival egyesittetik. A horvát szlavon határőrvidéknek eddigi külön igazgatása, valamint arra vonatkozólag a közös hadügyministerium befolyása, s a zágrábi főhadparancsnokságnak mint határőrvidéki közigazgatási hatóságnak működése, 1881. évi aug. 1-étől kezdve megszünik. A nevezett főhadparancsnokságnak mindazon teendői, melyek az 1868: 30. magyar t. czikk értelmében a magyar korona országainak közös ügyeihez tartoznak, az illető magyar ministeriumoknak adandók át; az önkormányzati országos közigazgatás pedig, a határőrvidék bekebelezésének teljes keresztülvitele céljából, a horvát-szlavon bánnak rendeltetik alá, — ki a hozzáutalt teendőkre vonatkozó intézkedéseket mint királyi biztos adja ki, feladata lévén a bekeblezést akként késziteni elő, hogy ezen vidék lakossága mielőbb az alkotmányos élet teljes élvezetébe léphessen.

b) A határőrvidéki hatóságok és hivatalok, 1881. aug. 1-étől kezdve a „királyi“ jelzővel (az eddigi „császári királyi“ helyett) élnek, s a magyar állami czimert, illetőleg a horvát-szlavon-dalmát országos czimert, használják. Ezen hatóságoknak és hivataloknak, a határőrvidék bekeblezése tekintetéből szükségessé válandó ujjászervezésére nézve, javaslatok késziteudők a magyar ministerium, s illetőleg a bán mint királyi biztos által. Az ujjászervezés megtörténteig ugy az autonom, mint a közös közigazgatási ágak hivatalnoki kara megmarad külön állományában; az ujjászervezéskor pedig ezen hivatalnokok továbbra is alkalmazásba veendők.

A zágrábi főhadparancsnokot, mint a határőrvidéki közigazgatás főnökét, a hivatalnokokra vonatkozólag megilletett kineve-

zési, megerősitési s egyéb jogok: az érdekelt magyar ministerre, illetőleg a bánra szállnak át.

c) A szerezsán-csapat (fegyveres rendőrség) katonai alárendeltségi viszonyára nézve a magyar honvédelmi minsternek, egyebekre nézve a bánnak hatósága alá helyeztetik.

d) Az ujjászervezésnek s teljes egyesitésnek foganatositása után, a magyar pénzügyminister s a bán javaslatot terjesztenek ő felsége elé arra nézve, hogy a határőrvidéki kincstári épületek miképen osztassanak szét véglegesen hivatali helyiségekre. Azon kincstári fekvőségek, melyek nincsenek az autonom országos igazgatás valamely különleges czéljára rendelve, a magyar ministeriumra háramlanak.

e) A határőrvidéki épitészeti ügy a magyar közmunka- és közlekedési ministerium ressortjába teendő át. Azon teendők azonban, melyek autonom természetüek, a bánnak mint királyi biztosnak hatásköréhez utasittatnak; őt fogja egyszersmind illetni a rendelkezési jog azon épületekre nézve, melyek a határőrvidéki beruházási alap számlájára épittetnek — a vasutak kivételével.

f) A hétszemélyes és a báni táblának határőrvidéki osztályai s a határőrvidéki főállamügyészség: a bán mint királyi biztos alá rendeltetnek, ki előterjesztést teend ő felségének, ezen osztályoknak a horvát-szlavon hétszemélyes és báni táblával való végleges egyesitése iránt.

2) A pénzügyek s a gazdászati ügyek körül a következők irányadók:

a) Az 1882-ik évtől kezdve egész azon pénzügyi kiegyezés időtartamának lefolyásaig, mely a magyar királyság s a horvát-szlavon királyság közt fennáll: a most egyesitendő határőrvidék autonom közigazgatásának szükséglete a magyar pénzügyminister s a bán közt évenkint megállapittatik, s legfelsőbb jóváhagyás alá terjesztendő.

b) Az emlitett kiegyezés megujitásaig az összes állami bevételek a határőrvidék területéről a magyar kincstárba folynak és az ezen terület autonom igazgatásának czéljaira megállapitott kiadások a magyar államkincstárból fedezendők.

c) A fináncz-szolgálat a határőrvidéken, közvetlenűl a magyar pénzügyminister által vezettetik.

d) A parancsnokló tábornoknak átvitt hatáskörében pénzügyi téren gyakorolt teendői, a magyar pénzügyministeriumra mennek át.

e) Azon teendők, melyek a határőrvidéki első és másodfolyamodású pénzügyi biróságokhoz tartoztak: azon megfelelő forumokhoz tétetnek át, melyek a horvát-szlavon királyságokban fennállanak.

f) A határőrvidéki földadó-kataszteri osztály, teendői befejezéseig fenn fog állani és közvetlenűl a magyar pénzügyminister alá rendeltetik.

g) Az erdőosztály, mint erdőigazgatóság, a magyar földmivelés-ipar-kereskedelmi ministeriumnak lesz alárendelve. De az em-

litett osztályhoz tartozó autonom teendők a bánra mint királyi biztosra ruháztatnak. A vagyonközösségek erdőgazdaságának a bán részére föntartott főigazgatása, külön törvény által fog szabályoztatni.

h) Az épitészeti osztály ügyei, melyek közös magyar-horvát ügyeknek tekintendők, — tehát a vasuti épitkezésen kivül a kikötői, valamint a hajózásra, állami utakra és oly folyókra vonatkozó ügyek, melyek a magyar királyságot s a horvát-szlavon királyságot együttesen illetik, — a magyar közmunka- és közlekedési ministeriumra ruháztatnak át.

i) A közös magyar-horvát pénzügyi és erdészeti kormányzat alatt álló számadók, pénztárak s hivatalok: számadásaikat a zágrábi magyar kir. pénzügyigazgatóságnak, illetőleg a zágrábi erdész-igazgatóság számvevőségének, — ellenben az autonom kormányzat számszékei s számadói, a bán mint kir. biztos alá rendelt határőrvidéki számszéknek tartoznak átadni.

3) A határőrvidéki lakosság sajátszerü jogainak s érdekeinek biztositása tekintetéből ő felsége igy intézkedett:

a) A határőrvidéki lakosság ugy közjogi, mint magánjogi ügyeinek rendezésénél, a teljes jogfolytonosság fentartandó. Ennélfogva a határőrvidéken ez idő szerint (1881.) hatálylyal biró minden nyilatkozvány, törvény, leirat, rendelet, parancsirat, kézirat és határozvány, utasitás, szabályrendelet, stb., — mindaddig érvényben marad, mig törvényes uton meg nem változtattatik.

b) A határőrvidéki házközösségeket, s egyéb lakosokat, adóztatás tekintetében illető minden kedvezmény is mindaddig fentartatik, mig e részben törvényes úton netán változtatás nem történik; ugyanaddig érvényben maradnak a só- és dohányvételre, valamint a dohányültetésre nézve fennálló eddigi árak és méretek.

c) Az eddigi jövedékeknek, — ugymint ital- és husmérésnek, — az országos és heti vásároknak, továbbá a farakodó helyeknek jövedelmei: ezentul is a községek kezelésében maradnak, azon megszoritással, hogy a községeket ezen jövedelmeknek fele része illeti.

d) A határőrvidéken, annak bekeblezése után is, a föld- s egyéb ingatlan birtok, nem terhelhető oly föld-, vagy munkaváltsággal, mint a melyek ama földbirtokot korábban terhelték. Ugyancsak ezen föld- és egyéb ingatlanbirtok, a horvát-szlavon földtehermentesitési alapot illető minden járuléktól mentesitve marad.

e) A határőrvidék mindazon családai számára, melyek nemesi állapotukat igazolni képesek, a polgári kormányzatban megadatnak mindazon előjogok, melyek őket ezen minőségben a magyar korona országaiban megilletik.

f) A római és görög-kathol. plebániákra nézve, az uralkodót megillető kegyuri jogot, a zágrábi főhadparancsnok helyett a bán fogja gyakorolni.

II. Két más legfelsőbb rendelet, — szintén 1881. évi julius 15-éről keltezve, — intézkedik: 1) egyrészt a határőrvidék rendkivüli jövedelmeinek kezeléséről s felhasználásmódjáról, 2) másrészt pedig a határőrvidéki vagyoni-, nevelési és művelési alapok egyesitéséről s kezeléséről.

Lássuk ezeket egyenkint.

1) A határőrvidéki beruházási czélokra a bródi és pétervári kerületekben már kihasitott 30.000 hold erdőn kivül, a határőrvidéki államerdők többi részeiből is ugyanazon czélokra még annyi korosfával biró állab fog kihasittatni, a mennyi az erdők okszerű kihasználása mellett lehetséges. Mindezen állabok értékesitése körül a bánt ugyanazon hatáskör illeti, melyet eddig a zágrábi fohadparancsnok gyakorolt.

A beruházási alapnak, — illetőleg a határőrvidéki rendkivüli jövedelmeknek, — rendeltetése ez:

a) Az erdők értékesitéséből a határőrvidéki alapba befolyó jövedelmeknek egy százaléka, — miként eddig is, — az adók és irtási kiadások fedezésére az államnak kiszolgáltatandó. Ezen százalék s a kezelési költségek levonása után fenmaradt jövedelemnek $56^2/_3$ százaléka határőrvidéki vasuti épitésekre, $43^1/_3$ százaléka pedig a másnemű beruházási czélokra forditandó. A most kihasitandó állabokból várható uj bevételek, az emlitett százalékos felosztás alá addig esnek, mig az 1877: 26., s 1880: 43. magyar törvényczikkek értelmében létesitendő vasutak épitési költségei biztositva nem lesznek; kivévén a Sziszektől a károlyváros-fiumei vasut valamely állomásaig épitendő vonalat, melynek kiépitési ideje később fog meghatároztatni.

b) A beruházási alapból a vasutépitéseken kivül még a következő költségek fedezendők: a Száva és mellékfolyóinál eszközlendő javitási munkálatok, az uthálózat kiépitése; a Karstvidéknek vizzel való ellátása, ugyanott a vizfolyások szabályozása és a Karst erdősitésének folytatása mindaddig, mig az utóbbi czélra erdősitési tőkealap nem létesül.

c) Végül a beruházási alapból következő állandó alapok létesitendők: a likka-ottocsányi és az ogulin-szluini kerületek, valamint a báni kerület szegényebb része számára; a katholikus, görögkeleti és mindkét evangelikus templomok s paplakok fentartására; elszegényedett s deficiens kathol. és görögkeleti papok támogatására; iskolaépitésekre s népiskolai tanitók dijazására; községi utak fentartására s a Karst beerdősitésére.

A beruházási alap kezelése s jövedelmeinek felhasználása körül, véleményező s ellenőrző hatáskört gyakorol a beruházási bizottság, mely jövőre ily czimet visel: „az 1881. évben Horvát-Szlavonországokkal egyesitett határőrvidék beruházási bizottsága.“ E bizottság a bán alatt áll, ki a bizottságba a lakosság köréből kinevezendő tagokra vonatkozó javaslatait a horvát-szlavon-dalmát minister utján, egy elnök kinevezése iránti javaslatát pedig a magyar ministerium utján terjeszti fel ő felségéhez. Ugyanezen

bizottságban a magyar ministerium s a horvát-szlavon országos kormány részéről, 2—2 tag foglal helyet. A költségvetés, a zárszámadások s általában a beruházási bizottság határozatai: a bán által, a horvát-szlavon-dalmát minister utján, ő felségéhez terjesztendők fel.

2) A határőrvidék vagyoni alapja (2.082,904 frt 39 kr.), valamint a határőrvidék nevelési és művelődési alapja (606.900 frt) egyesittetvén: ezen egyesités s az egyesitett alap kezelése következő szabályozást nyert:

a) Az egykori bánsági határőrvidéknek némely még fennálló részesedési igényei (a zenggi gabona- és sóraktárra) érintetlenül maradnak. Továbbá, változást nem szenved, ezen alapok azon jövedelmi részletének évenkinti kiszolgáltatása, mely a horvát-szlavon határőrvidéknek a polgári területtel már egyesitett részeire esik.

b) Az egyesitett alap többi jövedelmei, csak a most bekeblezendő határőrvidéket illetik; mindig csak is ezen területrészeken született vagy odavaló illetőségű folyamodók javára használhatók fel. Ezen jövedelmek $^5/_9$ része iskolai ösztöndijakra, $^3/_9$ része szegény tanulóknak taneszközökkel ellátására, valamint iskolai s egyházi épitkezésekre, végül $^1/_9$ része elemi csapások által sujtott vagy más módon saját hibájukon kivül szerencsétlenül járt lakosok fölsegélésére forditandó.

c) A törzstőkének s a jövedelmeknek kezelése, valamint ezek elszámolása, a bánt illeti; melléje ellenőrzési bizottság adatik, mely a beruházási bizottságnak a határőrvidéki lakosság közül való négy tagjából alakul. A költségvetést a bán, az ellenőrzési bizottság véleményével együtt, ő felsége elé terjeszti.

III. Ő felsége, a határőrvidék bekeblezésére vonatkozó, 1881. évi julius 15-én kelt, rendeletei egyikében a következő határozmány foglaltatik:

Minthogy az 1872: 4. magyar törvényczikkben foglalt azon feltétel, mely szerint Sichelburg kerületére s Marienthal községére nézve a polgárositással egyidejüleg a határszabályozásnak is meg kell történnie, eddig teljesithető nem volt: — ennélfogva a határszabályozás kérdésének alkotmányos uton való elintézéseig, a szóban levő területek polgárositása egyelőre függőben hagyatik; de nehogy zavar álljon elő azok igazgatásában, ezen igazgatás ideiglenesen a bánra bizatik.

(Megjegyzendő, hogy ezen területekre Krajna ausztriai tartomány igényt formál.).

IV. A bán, mint királyi biztos, a határőrvidéknek Horvát-Szlavonországokba való teljes bekeblezését gyorsan készitette elő. Ő felsége már 1881. évi decz. 15-én kelt legfelsőbb elhatározásával, a bán utján, ekkép intézkedett:

1) A fennállott horvát-szlavon határőrvidéknek a bán mint kir. biztos által teljesitett közigazgatási vezetése, az 1882. évi január 1-én a horvát-szlavon országos kormányra ruháztatik.

2) Egyidejüleg a hétszemélyes s a báni táblának határőrvidéki osztálya, a horvát-szlavon hétszemélyes és báni táblával, a határőrvidéki főügyészség pedig a zágrábi királyi főügyészséggel egyesittetik.

V. Az 1882: 40. t. cz. az emlitett legfelsőbb intézkedéseket, a mennyiben a magyar korona országainak közös törvényhozása alá tartozó viszonyokról rendelkeznek, érvényükben fentartotta; egyuttal a magyar korona országainak közös törvényeit, a mennyiben e törvény kivételt nem állapit meg, az 1881-ben bekeblezett határőrvidékre is kiterjesztette. Ezen kivételek lényege a következő:

1. A Magyarország és Horvát-Szlavonországok közt fennálló pénzügyi egyezmény megujitásaig, az 1881-ben bekeblezett határőrvidékből származó összes állami bevételek a magyar államkincstárba szolgáltatandók be. Ezen határőrvidék autonom közigazgatása számára szükséges költségek pedig — figyelemmel a bekeblezés folytán eszközölhető egyszerüsitésekre, — a magyar kir. pénzügyminiszter s a bán által állapittatnak meg.

2. A határőrvidéki vasutak kiépitése körül, a mennyiben ez a beruházási alap számlájára eszközöltetik, a bán közreműködése ugyanaz leend, melyet az 1877: 26. és 1880: 43. t. czikkek alapján a most bekeblezett határőrvidék polgári kormányzatának főnöke eddigelé gyakorolt.

3. A jogügyletektől, okiratoktól, irományoktól, továbbá a hivatalos cselekményektől járó bélyeg- és közvetlen illetékek kiszabására és beszedésére nézve: a magyar korona országaiban fennálló intézmények és szabályok ezen most bekeblezett határőrvidékre is kiterjesztetnek. Azonban, a békebirósági tárgyalások, ha a kereset 25 frt összeget vagy értéket meg nem halad, bélyeg- és illetékmentesek; továbbá, e törvény hatálybaléptétől számitva oly adásvételek és csereszerződések, melyek házközösségi ingatlant szabad rendelkezés alá eső tulajdonná változtatnak, — ha a szerző az eddigi házközösséghez tartozó egyén, egészen, ellenkező esetben felében, bélyeg- és illetékmentesek.

4. A horvát-szlavon határőrvidéken a házközösségeket, s egyéb lakosokat adóztatás tekintetében illetett kedvezmények, továbbá a só- és dohányvételre, valamint a dohányültetésre nézve fennálló árak és méretek: mig a törvény máskép nem intézkedik, fentartatnak. Ha azonban valamely község a fennálló adók helyett a magyar törvényekben megállapitott adók behozatalát kivánná, e törvények az illető községben hatályba léptetendők.

60. §. Fiume s a magyar-horvát tengerpart.

I. A magyar-horvát tengerpart, a quarneroi öböl mellett, ettől éjszakkeletre terül el. Áll pedig két részből, melyek területi hovatartozás tekintetében egymástól lényegesen különböznek; ugymint: 1) Fiume városából s kerületéből, mely terület a magyar koronához csatolt külön testet képez, s 2) a horvát tenger-

partból, mely utóbbi az 1848 előtt különállással birt buccarii kerületet is magában foglalja.

II. Minthogy 1848-ig nemcsak a fiumei, hanem a buccarii kerület is különállással birt: ennélfogva itt mindenekelőtt ezeknek 1848. előtti jogállását fogjuk ismertetni; azután pedig Fiumének s a magyar-horvát tengerpartnak uj szervezetéről szólunk.

61. §. Folytatás. Különösen: Fiume 1848-ig s 1868-ig.

I. A fiumei kerület, — mely most Fiume városán kivül még három községet foglal magában, — Mária Terézia adományozása által jutott a magyar korona birtokába, 1776-ban.

Azon dalmatiai városok és várak közé, melyek Kálmán királyunknak 1102-ben hódoltak, Tersact vára is tartozott, s csakhamar aztán ennek közelében keletkezett a Fiumera folyónak a quarneroi öbölbe ömlésénél Fiume; tehát akkor, midőn a magyar királyok uralma ezen vidékre is kiterjedett. Tersact várát s környékét már III. Béla idejében a Frangepán-család birta, melytől Fiume is függésbe jött; de ez aztán a Frangepánoktól magát felszabaditá s a Duyno-család uralma alá került, melynek 1399-ben történt magvaszakadtával az ausztriai főherczegek fenhatósága alá s aztán közvetlen uralmuk alá jutott. Ezzel a magyar koronától elszakadt; de az osztrák főherczegek alatt ugy állott mint külön önálló terület; ennélfogva valamint azelőtt a tulajdonképeni Horvátországhoz, ugy most Krajnához (vagy más osztrák tartományhoz) nem tartozott s igy a krajnai rendek 1791-ben alaptalanul formáltak reá igényeket.

Midőn Miksa császár unokái, Károly és Ferdinand, a Habsburg-ház örökös tartományait egymás közt felosztották: a Ferdinandnak jutott területek közt a fiumei önálló uradalom a többi tartományoktól megkülönböztetve emlittetik. Fiume, mint önálló terület mutatta be hódolatát 1631 s 1651-ben II. és illetőleg III. Ferdinandnak; s mint önálló terület irta alá a pragmatica sanctiót III. Károly alatt, ki a várost szabad kikötőnek nyilvánitotta 1717-ben.

Ezen különállás azonban csakhamar jelentékenyen korlátolva lőn. Mária Terézia az ausztriai tengeri kereskedelem előmozditására 1746-ban Bécsben egy „kereskedelmi udvari tanács"-ot állitván fel, kereskedelmi és tengerészeti ügyekben Fiumét is közvetve ennek s közvetlenül a trieszti felügyelóségnek hatósága alá helyezte. Közigazgatási tekintetben pedig Fiume a gráczi kormányhatóságnak volt alárendelve.

II. 1776-ban Mária Terézia Fiumét Magyarországnak adományozta [1]) azon kijelentéssel, hogy Fiume az legyen Magyarországra nézve, a mi Trieszt az ausztriai tartományokra nézve, —

[1]) Botka T. szerint Fiume nem fegyver, nem békeszerződés, sem pedig foederatio utján, hanem kir. adományozás által jutott a magyar korona birtokába, — melyhez egyébiránt már régebben is egyideig tartozott.

a tengeri kereskedelem gyúpontja. Ugyanekkor a Fiume átvételére kiküldött kir. biztosnak, Majláth Józsefnek, javaslata alapján Zágráb megye délnyugati részéből s a károlyvárosi végvidék szomszédos vidékéből Szörény megye alakittatott (mely azonban utóbb Zágráb megyébe visszakebleztetett) s Fiume ugy szerveztetett, hogy élén egy kormányzó álljon, ki egyuttal Szörény megye főispánja is legyen; Fiuméból pedig némely perek (az 1000 frtnyi értéket tulhaladók) a horvát báni táblához s a politikai igazgatás körébe eső tárgyak az akkor ideiglenesen (1762-től 1779-ig) fennállott horvát helytartótanácshoz följebbeztessenek.

A horvát tartománygyülés e szervezet ellen tiltakozott s Fiumét egészen Horvátország számára követelte; de czélt nem ért. Ugyanis Mária Terezia 1779-ben (tehát azon évben, midőn a nehány évi fennállás után feloszlatott horvát helytartótanács a magyar kir. helytartótanácsba lett olvasztva) egy oklevelet bocsátott ki, melyben Fiumét s kerületét a Horvátország iránti viszonyból — mely különben is csak kisérletkép volt tekinthető — kivette, kijelentvén különösen a következőket:

„Magyarország s a hozzátartozó országok közjavára irányzott intézkedéseink mellett a magyar kereskedelemről is gondoskodni akarván: azon tengermelléket, mely rövid ideig ausztriainak neveztetett, de ősi joggal Magyarországhoz tartozott, ahhoz visszakapcsoltuk; azonfelül beleegyezünk, hogy Fiume városa, kerületével együtt, ezentul ugy tekintessék s kezeltessék, mint Magyarország szent koronájához csatolt külön test, — s a buccarii kerülettel, mely elejétől fogva Horvátországhoz tartozott, össze ne kevertessék."

III. Ekkép Fiume s kerülete, saját kormányzója alatt, a magyar törvényhatóságokhoz hasonló állást nyert; ahhoz képest közigazgatásilag a magyar kir. helytartótanácstól függött, törvénykezésileg pedig a magyar kir. felső törvényszékeknek volt alárendelve. Az 1807: 4. t. cz. Mária Teréziának ezen adományát törvénybe igtatta; egyszersmind a fiumei kormányzót a főrendeknél s Fiume követeit az alsótáblánál üléssel és szavazati joggal ruházta fel.

Fiume 1809-ben franczia uralom alá került, mely alól ugyan már 1814-ben felszabadult, de csak 1822-ben helyeztetett vissza az imént emlitett alkotmányos jogállásába. Ezen állapot 1848-ban sem módosult lényegesen, csakhogy az 1848: 27. t. cz. Fiume kerületét (s mint alább látni fogjuk, a vele együtt „tengermellék" czim alatt értett Bukkari kerületét is,) egyszerüen, törvényhatóságnak nyilvánitotta, tehát ezzel a magyar szent koronához csatolt külön test helyett (ugyszólván külön tartomány helyett) a szorosan vett Magyarország kiegészitő részeül tüntette fel.

IV. Mindez 1848-ban a bécsi kormány által önkényüleg felforgattatott. Fiume, a Zágráb megyének délnyugati részéből és a bukkarii kerületből alakitott Fiume-megyéhez s ez által Horvátországhoz csatoltatott; de már 1867-ben az 1848: 5. t. cz. alap-

ján a magyar országgyülésre meghivatott s azóta ott képviselve van. Az 1868: 30. t. cz. 66. §-a folytán Fiume a 48 előtti állásához hasonló állapotba lett helyezve, de egyelőre csak „ideiglenesen“ olykép, hogy „Fiume város és kerülete, a magyar koronához csatolt külön testet (separatum sacrae regni coronae adnexum corpus) képez, — melynek mint ilyennek külön autonomiájára s erre vonatkozó törvényhozási és kormányzati viszonyaira nézve, Magyarország országgyülése, s Horvát-Szlavon- és Dalmátországok országgyülése, és Fiume városa közt, küldöttségi tárgyalások utján, közös egyetértéssel lesz megállapodás eszközlendő.“

Ehhez képest Fiumére és kerületére nézve a kormányzat s igazságszolgáltatás ügyei körül bizonyos provisorium létesült. — Ebbe bizonyos tekintetben a horvátországi tengerpart is, a volt buccarii kerülettel együtt, be van foglalva, mely utóbbi 1848. előtt is a tengerészeti s kereskedelmi ügyekben a fiumei kormányzónak volt alárendelve.

62. §. Fotytatás. Különösen a volt buccarii kerület 1848-ig.

I. Dalmatia, midőn a quarneroi öböltől Durazzóig Magyarországhoz tartozott (igy Nagy Lajos idejében), magában foglalta azon területet is, mely a mult században „buccarii s vinodoli-kerület“ neve alatt külön szervezetet nyert. Miután Dalmatia csaknem egészen Velencze hatalmába került: a magyar uralom alatt maradt Bukkari vidékét törvényeink ugy emlitik, mint eredetileg Dalmatiához tartozó tengerparti részeket. (1596: 32., 1608: k. e. 12., 1647: 50., 1659: 85., 1687: 71.) E részek igazgatását az 1648: 57. t. cz. — az akkori háborus körülmények között — zágrábmegyei tisztviselőkre bizta s ez idő óta ama tengerpart — tévesen jogilag is, nem csupán tényleg — a mai Horvátországhoz (a régi Szlavoniához) tartozónak tekintetett. E vidék részei nagyobbára a Zrinyi-Frangepán-féle jószágokat képezték (1596: 32., 1638: 42., 1647: 50., 1649: 32.), mely jószágok akkor, midőn a Wesselényi-féle összeesküvésben résztvett Zrinyi Péter és Frangepán Kristóf kivégeztettek s javaik elkoboztattak, Zrinyi-Frangepán-féle fiscalis jószágok neve alatt a gráczi kamara igazgatása alá helyeztettek; de az ország reájok vonatkozó jogát (1681: 71., 1687: 22., 1715: 116., 1723: 94.) fentartotta: midőn pedig e részeket osztrák tengerpartnak kezdték nevezni, az 1765: 30. t. cz. az ország jogainak épségét hangsulyozta. E részek aztán III. Károly alatt a határvidékhez lettek kapcsolva; mignem Mária Terézia azokat polgárositotta s „buccarii kerület“ neve alatt 1777-ben Horvátországba kebelezte be, egyuttal azonban a tengerészeti s kereskedelmi ügyekre nézve a fiumei kormányzóságnak rendelte alá s Buccari várost szabad kikötőnek nyilvánitotta. Ezen intézkedések az 1791: 61. t. cz. által törvénybe igtattattak. (Nevezett királynénak azon 1779-i okmánya is, mely Fiumét a magyar koronához csatolt külön testnek nyil-

vánitja, a buccarii kerületet Horvátországhoz — még pedig „elejétől fogva“ — tartozónak mondja; itt azonban „Horvátország“ elnevezés alatt nem a szorosan vett Horvátország s illetőleg a régi Szlavonia értendő, hanem Horvát-Szlavon-Dalmátországok, melyek nem ritkán együttvéve „Szlavonia“ neve alatt is szoktak volt emlitetni.

II. A buccarii kerület ekkép, 1848-ig részint Horvátországnak, részint közvetlenül Magyarországnak joghatósága alatt állott; különösen Buccari város tanácsa a m. kir. helytartótanácsnak volt alárendelve; maga a kerület pedig az 1807: 27. értelmében az országgyülés alsó táblájához követek küldésére lett jogositva, de a horvát tartománygyülésben is képviseltette magát, — mialatt Fiume csak a magyar országgyülésen volt és van képviselve. [1]) A buccarii kerület is 1809-ben franczia kézbe került s Illyriához csatoltatott, de 1822-ben vissza lett kapcsolva s az 1827: 13. t. cz. ezen állapotot örvendetesen törvénybe igtatta.

III. Az 1848: V. t. cz. Horvátország részéről 18 követet rendelvén küldeni a magyar országgyülés alsóházába, meghatározta, hogy ott a választókerületeket Zágráb, Varasd és Kőrös megyék, ugy a kebelökbeni kir. városok, s a turmezei, buccarii s vinodoli kerületek között a tartományi gyülés fogja felosztani; (1848: 5. t. cz. 53. §.) másrészről az ugyanazon évi 27. t. cz. e kerületre s annak Fiuméval a „magyar tengermellék“ czime alatti kapcsolatára vonatkozólag a következőket állapitotta meg:

A két kerület külön két törvényhatóságot képez; mint ilyenek, törvényhatósági beldolgaikat egymástól függetlenül intézik; az ország többi törvényhatóságaival, valamint kormányával és főtörvényszékeivel közvetlenül leveleznek, s mint más törvényhatóságok beldolgaikra nézve a törvény határai között — felsőbb felügyelés alatt — szabályokat alkothatnak. A tengermelléki főkormányzó, mint a két kerületnek közös főkapitánya, (mindegyiknek törvényhatósági főképviselője egy-egy alkapitány lévén) elnöke a kerületekben a tisztujitó székeknek és a követválasztási gyüléseknek, — elnöke továbbá a helybeli kir. kormányszéknek.

IV. A buccarii kerület az 1848. zavarok alatt a Horvátországban alakitott Fiume megyébe kebleztetett, s ezen állapot az 1868: 30. t. cz. folytán is fenmaradt, az utóbbiból folyó oly módositással, hogy a horvát-szlavonországi autonomia körén kivül eső ügyekre nézve a volt buccarii kerület s a tulajdonképeni horvát tengerpart: a fiumei kerülettel együtt némi külön szervezettel bir, melyről a következő §-ban szólunk.

---

[1]. Fiume 1848-ban erőszakkal Horvátországba kebeleztetvén, ezen törvényellenes kapcsolatból azóta s különösen az 1868: 30. t. cz. által ki lett véve; de mivel az emlitett t. cz. ide vonatkozó intézkedése ideiglenes jellegünek tekintetik, ennélfogva a horvát kormány jogositva tartja magát a horvát országgyülésre meghivni Fiumét; — ez azonban a felhivásnak nem szokott engedni.

63. §. *Folytatás. — Különösen: Fiume s a magyar-horvát tengermellék 1868. óta.*

I. Fiume város és kerülete, az 1868 : 30. t. cz. szerint is a magyar koronához csatolt külön testet képezvén: mint ilyennek autonomiájára s törvényhozási és kormányzati viszonyaira nézve az emlitett t. cz. értelmében magyar-horvát-fiumei hármas küldöttségeknek közegyetértéssel kellend javaslatot késziteniök. Ily küldöttségek először 1869-ben gyültek össze tanácskozásra; de a kivánt megállapodás nem jött köztük létre; ekkép nem maradt más hátra, mint Fiume és kerülete önkormányzati hatáskörét addig is, mig a végleges rendezés törvény által szabályoztatik, ideiglenes szervezettel körvonalozni. Ez, a magyar kormány előterjesztésére, ő felsége által 1870. julius 28-áról kelt legfelsőbb elhatározással lett megállapitva, — még pedig tekintettel a magyar-horvát közös ügyekre, a Horvátországhoz tartozó tengermelléki részek iránt is — melyek Fiuméval s kerületével együttvéve magyar-horvát tengermelléknek neveztetnek, — történt benne intézkedés. E szervezet aztán kiegészitést nyert egy rendelettel, melyet a magyar kir. ministerelnök a magyar kir. igazságügyministerrel s a horvát bánnal 1871. szept. 14-én a fiumei kir. törvényszék hatóságának ideiglenes szabályozása tárgyában bocsátott ki. (A hármas küldöttségek 1883-ban ujból megalakittattak, de megegyezni ekkor sem tudtak.)

II. Az emlitett ideiglenes intézkedéseknek lényegesb tartalma a következő.

1) Fiume városának és kerületének kormányzata, valamint az egész magyar-horvát tengermelléken a tengerészeti ügyek intézése: a magyar ministerium előterjesztése alapján ministerelnöki ellenjegyzés mellett kinevezett kormányzóra van bizva, ki „fiumei és magyar-horvát tengerparti kir. kormányzó“ czimével él.

2) A kormányzó, elnöke a fiumei kir. tengerészeti hatóságnak s ezzel mindazt, a mi a magyar-horvát tengermelléken a tengeri hajózásra s tengerészeti kormányzatra vonatkozik — a hadi tengerészet kivételével — mint a kereskedelmi magyar kir. ministerium közege, ezen ministeriumból vett utasitások értelmében kezeli.

3) A beligazgatás (politikai igazgatás) terén mindazon ügyekben, melyekre Fiume önkormányzati joga ki nem terjed, s melyek az 1868: 30. t. cz. által Magyar- és Horvátország közt kötött egyezmény értelmében a társországok területén a magyar kir. ministeriumnak hatásköréhez tartoznak: a kormányzó a ministeriumnak közegét, illetőleg közvetitőjét képezi.

4) A kormányzó továbbá Fiume és kerülete közigazgatásának élén áll, hasonlóan a magyarországi törvényhatóságok élén álló főispánokhoz; oly különbséggel mégis, hogy a közgyülések jegyzőkönyveit s a közigazgatási ügyekben hozott helyhatósági határozatok elleni felfolyamodványokat, első sorban a kormányzó s

végső fokban a ministerium vizsgálja fölül; másrészről Fiume kerülete a statutum-alkotási jogban, a magyarországi törvényhatóságokkal szemben akkép van korlátozva, hogy a kormányzó hatásköréhez tartozik a helyhatósági szabályokat (statutumokat) a képviselet közremüködése mellett megállapitani s a magyar ministerium jóváhagyása alá terjeszteni. — Fiume város önkormányzati szerkezete az 1860. évi május 26-án kelt ministeri rendelet alapján egyelőre változatlanul hagyatott. A város ügyeit a városi tanács vezeti, melynek élén a podesta (polgármester) áll.

5) A vallás- és oktatásügy tekintetében: a város és kerülete: a magyar törvényhozás s a magyar illető szakminister alatt áll; kivétetik mégis a horvát gymnasium, mely — habár fölötte a rendészeti felügyeletet a fiumei helyhatóság gyakorolja, de egyebekben — a horvát-szlavon kormánytól függ.

6) Ami a törvénykezést illeti: addig is mig Fiume s kerülete törvényhozási és kormányzati viszonyai végleg rendeztetnének, — a magyar képviselőháznak 1870. marcz. 15-én s a horvát-szlavon országgyülésnek ugyanazon évi julius 20-án hozott határozataival adott felhatalmazás alapján, — a kormány 1871. szept. 14-én egyebek közt a következőket rendelte:

„Fiuméban (a horvát biróságok hatáskörének megszüntetésével) kir. törvényszék állittatik fel, melynek hatósága alá tartoznak:

a) Fiume szabad kir. város és kerülete, Buccari kerület és Fiume megye tengerpartja, tengerészetjogi ügyekben:

b) Fiume város és kerülete, minden büntető, valamint polgári peres és nem-peres törvénykezési ügyekben; a városi telekkönyvi hivatal szintén a kir törvényszéknek rendeltetvén alá.

Másodfokban a birói hatóságot a pesti kir. tábla s harmadfokban a legfőbb itélőszék (most általában a kir. Curia) gyakorolja, — mely utóbbi a Fiumében érvényes polgári (osztrák) perrendtartásban meghatározott semmisségi esetekre nézve egyszersmind mint semmitőszék is müködik.

A birósági hatalom gyakorlását, ugy a birák s birói hivatalnokok áthelyezését, nyugdijazását s felelősségét szabályozó magyar törvények (1869: 4., 1871: 8. 9.) a fiumei törvényszéknél alkalmazott birákra s birósági hivatalnokokra is kiterjednek. A birák s birósági hivatalnokok felelősségéről szóló törvény 34. §-ában érintett személyek, a pesti kir. tábla fegyelmi birósága alá tartoznak. A fiumei kir. törvényszék fölött a felügyelet a magyar kir. igazságügyministert illeti. A fiumei kir. ügyész, főfelügyeleti s szolgálati tekintetben, közvetlen a m. kir. főügyész alá s közvetve a m. kir. igazságügyminister alá rendeltetik.

A fiumei kir. biróság hivatalos nyelve az olasz. Tengerészetjogi ügyekben azonban a felek ugy beadványaikban, mint a biróság előtti szóbeli tárgyalásokon horvát nyelvvel élhetnek; ez esetben a birói határozatokhoz hiteles horvát forditás hivatalból melléklendő. — A kir. biróság ugy a fölebbviteli valamint a

más biróságokkal s hatóságokkal való érintkezésben, akár saját, akár az illető hatóság hivatalos nyelvét használhatja. A felebbviteli biróságok határozataikhoz hivatalból hiteles olasz forditást csatolnak, kivéve, ha a határozat azon nyelven hozatott, melyet a fél a perben használt."

III. A büntetőtörvényeket tartalmazó 1878: 5. s 1879: 40. t. czikkek, (melyek hatálya, közbevetőleg legyen mondva, a társországokra ki nem terjed), a magyar koronához csatolt külön testet képező Fiumére nézve is érvényesek; de akkép, hogy az 1880: 37. t. cz. által az igazságügyminister felhatalmaztatott, miszerint e törvénykönyveket Fiumében külön rendelettel léptesse életbe és ezen rendeletben a kihágásokat illetőleg az ottani viszonyoknak megfelelő módositásokat megtehesse. (E felhatalmazás folytán az igazságügyminister 1880. évi okt. 1-ét tüzte ki a törvény ottani életbeléptének napjául; — mig Magyarországban e törvénykönyvek egy hónappal előbb léptek hatályba.)

ÖTÖDIK RÉSZ.

A magyar államnak alkotmányos önállása, törvényes függetlensége s nemzetközi jogállása; továbbá ezen államnak s részeinek, — valamint az osztrák-magyar monarchiának, — czimerei, szinei s lobogói.

64. §. *A magyar államnak törvényes függetlensége s alkotmányos önállása.* [1])

I. Magyarország, a honalapitástól kezdve, jogilag független s önálló alkotmányos állam volt. A német-római s a byzanczi császárok közül többen, ugy némely pápák, hübéri főuralmi igényeket támasztottak ugyan Magyarországra nézve, de sikertelenül. A mohácsi vész után a török szultánok fenhatósági törekvéseikkel az ország egy részében, — különösen Erdélyben — czélt értek ugyan; de csak mulólag (a 16. s 17. században), s az ország déli közepén gyakorolt közvetlen uralmuk is a 18-ik század elején véget ért. A Habsburg-házból származott királyaink alatt pedig, ezek részéről több izben volt veszélyeztetve az ország alkotmányos önállása s törvényes függetlensége: a mennyiben némelyek közülök megkisérlették Magyarországot absolut hatalommal kormányozni s ausztriai tartománynyá tenni, illetőleg a német birodalomba beolvasztani; azonban e törekvések a nemzetnek az ország függetlenségéhez s alkotmányos önállásához való szivós ragaszkodásán hajótörést szenvedtek.

II. A 17-ik századig nem látszott szükségesnek az ország függetlenségét s alkotmányos önállását törvénybe igtatni; nemcsak azért, mert az magától értetett, hanem azért, mert a nemzet a királyválasztásnál a választási föltételek előszabása alkalmával az ország függetlenségének s alkotmányos önállásának biztositásáról különben is gondoskodott. Midőn azonban Magyarország a Habsburgház részére megállapitott fiági, majd nőági örökösödés értelmében, állandó kapcsolatba jött az ausztriai tartományokkal: e viszonyból támadható veszélyek ellensulyozásaul szükséges volt, törvény által biztositani az ország függetlenségét s alkotmányos önállóságát, a mint e biztositás már magukban a trónöröködési törvényekben (1687: 2. 3., 1723: 1. 2.) is ki lett mondva.

Ide vonatkozó többi törvényeink közül legnevezetesebbek: 1) a törvényes és önálló alkotmányos kormányzatot biztositó 1715:

---

[1]) Benczur: Ungaria semper libera. Somsich: Das legitime Recht Ungarns und seines Königs. Ladányi: Magyarország alkotmánytörténete.

3. t. cz., 2) egyenesen az ország függetlenségéről („de independentia regni Hungariae partiumque eidem adnexarum") alkotott 1791: 10. t. cz., s 3) az 1791: 12. t. cz.

1) Az 1715: 3. t. cz. megállapitotta, hogy a király Magyarország fölött nem fog máskép uralkodni, az országot nem fogja máskép kormányozni: mint az országnak eddigi, s jövendőben országgyűlésileg alkotandó saját törvényei szerint. Ezen nagyfontosságú elvet ugyanazon törvény, hogy az országot idegen tartományok mintájára való kormányzás ellen biztositsa, még azon záradék (clausula) alól is kivette, mely az örökös királyok hitleveleiben akkép szól, hogy az ország törvényeit s szabadságait ugy tartandják meg, a mint azok értelme iránt az országgyüléssel megegyeznek.[1]) E törvény az 1741: 8. t. cz. által ujból megerősittetett; s az 1741: 11. t. cz. által bővittetett; de még kiválóbb jelentőséget nyert az 1723: 2. t. cz. 9-ik §-a által, mely az 1715: 3. t. cikknek az örökösödési jogon trónralépő minden király részéről leendő megtartását a pragmatica sanctio elfogadásának egyik feltételeül tűzte ki.

2) Az 1791: 10. t. cz. igy hangzik: „Jóllehet a fenséges ausztriai ház nőágának az 1723: 1. 2. t. czikkek által Magyarországban s kapcsolt részeiben megállapitott örökösödése ugyanazon fejedelmet illeti, a ki az uralkodóház többi országainak s birtokainak ura: mindazonáltal Magyarország kapcsolt részeivel együtt, s z a b a d o r s z á g s törvényes kormányformájának összeségére nézve (ideértve mindennemű kormányszékeit is) f ü g g e t l e n; vagyis semmi más országnak vagy népnek alárendelve nincs, hanem saját önállással és alkotmánynyal bir; minélfogva ő felsége s utódai mint magyar királyok által, saját törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok mintájára, kormányzandó és igazgatandó, — a mint azt az 1715: 3. s 1741: 8. 11. t. czikkek is előszabják."

3) Az 1791: 12. t. cz. megerősiti, hogy a magyar állam, független államiságának s alkotmányos önállásának megfelelőleg, saját törvényhozó, birói s végrehajtó hatalommal bir, melyek mind törvényes módon gyakorlandók.

III. Azon viszony, mely az 1723: 1. és 2. t. czikkek, vagyis a magyar pragmatica sanctio, alapján a magyar állam s az osztrák állam közt jött létre, habár e kettőt egymással az 1867: 12. t. cz. s több későbbi törvény jelentékeny kapcsolatba hozta: ezen körülmény épen nem szüntette meg a magyar államiságot, a magyar államnak törvényes függetlenségét és alkotmányos önállósá-

---

[1]) Egyébiránt, a szóban levő clausula, mely a legujabb kir. hitlevélben is előfordul, nem azt jelenti, mintha az alóla ki nem vett törvényeket a király tetszése szerint magyarázhatná; hanem csak azon alkotmányos elvet fejezi ki, hogy a törvények magyarázata — a hol homályosságuk miatt ez szükséges — a királyt s az országgyülést együttesen, nem pedig egyiküket a másik nélkül, illeti meg. Midőn pedig némely törvényeink az emlitett clausula alól kivétetnek: ezzel a törvényhozás e törvényeket annyira világosaknak s egyszersmind oly fontosaknak jellemezte, hogy valódi jelentményök iránt kétség sem foroghat fenn s hogy az eszerint különben is fölösleges magyarázgatásuk az alkotmányosságra nézve még veszélyes is,

gát. Sőt az ugynevezett közös ügyeket megállapitó 1867: 12. t. cz. életbeléptetésének s megvalósitásának – ugyanezen t. czikk szövegében nyilvánitott — egyik alapfeltételeül az lett elószabva, hogy Magyarországnak alkotmánya, illetőleg a pragmatica sanctióban kikötött s később is több izben biztositott alkotmányos közjogi és belkormányzati önállása, sértetlenül fentartassék. A másik alapföltétel pedig az, hogy a teljes alkotmányosság ő felségének többi országai- és tartományaiban is valósággal életbelépjen. (1867: 12. t. cz. 3. 24. 25. §.)

65. §. Folytatás. — Különösen: az ausztriai örökös tartományokkal szemben. [1]

I. Magyarország már a mohácsi vész előtt — a Habsburg házból származott Albert és V. László királyai alatt — némi mulékony összeköttetésben állott, a fejedelem személye által (tehát personalunióban) az ausztriai tartományokkal, mint a nevezett uralkodóknak örökös tartományaival. Ezen mulékony személyi-unió, I. Ferdinand alatt megujult. Ezen időtől fogva, az uralkodó azonossága általi kapcsolat Magyarország és az ausztriai tartományok között állandóvá lőn ugyan; de épen nem szükségszerüen, hanem csak esetlegesen, az által, hogy (az 1547: 5. t. czikkben) a választással vegyes örökösödési rendszert I. Ferdinand fiivadékai javára elismert nemzet, e királytól származott fiutódok közül mindig azt választotta királylyá, a ki az ausztriai örökös tartományoknak is uralkodója s illetőleg német-római császár is volt. A nemzet ezen eljárást leginkább azért követte, mivel ez uton hathatósb segélyt remélhetett uralkodójától — ennek egyéb országai és tartományai részéről — a törökök ellen. Különben pedig Magyarország, midőn magát a törökök ellen védte, ezáltal a szomszéd ausztriai tartományokat ezek nagy előnyére fedte s igy tőlök méltányosan megkövetelhette, hogy saját érdekökben és viszonszolgálat fejében uralkodójuk közvetitése mellett a magyar végvárak tartásához s Magyarország védelméhez hozzájáruljanak. De ezen viszony, mely hallgatagon a török elleni védelemre irányult, közös és kölcsönös állandó védelmi szövetségnek nem tekintethetett: hanem csak esetleges, habár tényleg folytonos, személyi-unió természetével birt. Ennél szorosabb kapcsolatot az 1687: 2. 3. t. czikkek sem hoztak létre, melyek a Habsburg-ház javára az elsőszülöttség sora és rendje szerinti fiági örökösödést állapitották meg.

II. Az 1715: 8. t. cz. az állandó rendes katonaságot s ennek eltartására a hadi adót hozta be, a nélkül, hogy a törvény a magyar csapatoknak önálló magyar hadsereggé alakitásáról vagy azok vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatko-

---

[1]) Deák Ferencz: Adalék a magyar közjoghoz, 87. s köv. l, Ott ide tartozólag tárgyaltatnak: a pénzügy és kereskedelmi ügy (91—111., 129—133., 140—152.), a hadügy (134—140.) s a külügy (151. l.)

zólag az országgyülés befolyásának biztositásáról gondoskodott volna; ekkép, nem ugyan jogilag, de tényleg az állott elő, hogy az uralkodó a magyar csapatokat többi tartományainak csapataival közös hadsereggé olvasztotta össze. Történt pedig ez ugyanazon évben, midőn az uralkodó III. Károly király — a Habsburgháznak akkor utolsó fiivadéka, —[1]) egy másik t. czikkben (1715: 3.) határozottan biztositotta az országgyülést arról, hogy a nemzet visszanyeri a szabad királyválasztás jogát, ha a Habsburgház fiivadékainak magva szakad.

III. Az emlitett tény daczára, maga az 1715: 8. nem létesitett semmiféle jogi kapcsolatot, Magyarország s az uralkodónak többi országai között. Hanem a sanctio pragmatica — az 1723: 1. 2. t. cz. — az, mely a magyar állam s az ausztriai örökös tartományok közt, a kijelölt nőágakból (ezek kihaltáig) országlandó közös fejedelmek alatt, közös és kölcsönös védelemre irányuló állandó kapcsolatot hozott létre; de tette ezt a nélkül, hogy egyuttal a két állam közt valami közös államjogi szervezetet állapitott volna meg; tehát nem reál-unió alakjában létesitette az emlitett kapcsolatot, hanem a személyi unió fentartása mellett.

IV. Hogy a Habsburg-ház nőági örökösödését elfogadó törvényekből, (1723: 1. 2.) közös és kölcsönös védelmi kötelezettség foly, – egyrészről a magyar állam, másrészről pedig az ausztriai örökös tartományok között: — az 1) ama törvény keletkezésének történetéből, és 2) szövegének szelleméből következtethető, a mint mindjárt látni fogjuk.

1) Az $172^2/_3$. évi magyar országgyülés, az 1723: 1. 2. t. czikkek megalkotásával kapcsolatban, külön szerződést is ohajtott volna kötni az ausztriai örökös tartományokkal; ezt azonban III. Károly szükségtelennek találta s az országos rendeket szándékuk abbahagyására inditotta azon nyilatkozatával, hogy ő mint az örökös tartományok absolut hatalmú uralkodója, Magyarország biztonságáról gondoskodni fog, — más szóval, hogy azok kölcsönös védelmi kötelezettségének teljesitéséről ő, mint ottani absolut uralkodó, fog gondoskodni, mialatt a magyar állam az ezt viszont terhelő kölcsönös és közös védkötelezettségének királyával egyetértőleg alkotmányos alapon teend eleget.

2) A magyar pragmatica sanctiónak nevezett 1723: 1. 2. t. czikkek közül, az 1. t. cz. bevezetésében az ország rendei kimondják: hogy miután megértették ő felségének a belnyugalom fentartására s az országnak külerő ellen is a szomszéd örökös tartományokkal való összműködésére irányuló gondjait, a nőági örökösödést elfogadják. Az ugyanazon évi 2. t. czikkben pedig a nőági örökösödés elfogadását az ország rendei azzal indokolják: hogy Magyarország jövőre minden belzavaroktól s külveszélyektől megóvassék s minden külerő ellen biztosan fennállhasson.

V. A pragmatica sanctióból folyó közös és kölcsönös véde-

[1]) A következő évben született ugyan neki fia, de ez még azon évben meghalt.

lemre irányzott kapcsolatot, aztán: az 1867: 12. tüzetesen szabályozta, illetőleg szorosabbra fűzte. Erről, s a magyar államnak ekkép Ausztria irányában alkotmányos uton megállapitott viszonyáról alább szólunk. Itt röviden csak azt jegyezzük meg, hogy ezen idézett t. cz. által a magyar állam szervezetében a birói hatalom köre épen nem, a törvényhozó hatalom köre csak kevéssé, a kormányzati hatalom köre pedig jelentékenyen lett, az Ausztriához való viszony tekintetéből, megváltoztatva.

66. §. *Folytatás. Különösen: az ausztriai császári czim behozatala óta.*

I. Ferencz király, midőn az ausztriai császári czimet fölvette, — az országgyülés együtt-nem-létében sietett az ország törvényhatóságait erről 1804. aug. 17-én kelt kir. leirattal megnyugtató módon értesiteni. E leirat fontosabb pontjai igy hangzanak: „Fölvettük az ausztriai császári czimet, olykép azonban, hogy országaink s tartományaink eddigi czimeik, alkotmányaik, kapcsolatuk s jogaik élvezetében csonkitatlanul megmaradjanak; — ez különösen a mi kedvelt Magyarországunkra s kapcsolt részeire nézve értendő. Azon koronázásoknak, melyek Magyarország és Csehország részéről eddig történtek, jövendőben is a törvényes módon meg kell tartatniok. Megemlékezvén hitlevelünkben adott biztositásunkról, most is tekintettel voltunk arra, hogy amit az egész birodalom fényének s méltóságának emelésére behoztunk, az a mi kedvelt Magyarországunk alkotmányának épségbenmaradásával történjék."

II. Az 1805. s 1807. évi országgyüléseken az ausztriai császári czim kérdés alá jövén, az ország rendei a hitlevél s a kir. eskü által Magyarország önállását eléggé biztositottnak találták; ugyanazért mellőzték az egyes vármegyék követeinek azon javaslatát, hogy az ausztriai császári czim fölvétele alkalmából az ország törvényes függetlensége az 1791: 10. t. czikkel kapcsolatban uj törvény által is fejeztessék ki.

III. Midőn 1835-ben Ferencz király után fia V. Ferdinand lépett a trónra, ki mint ausztriai császár I. Ferdinand czimet viselt: az $183^{2}/_{6}$ évi országgyülés sürgette, hogy ő felsége a magyar királyi névsort is vegye gyakorlatba. Ez meg is történt s e király ilyféle czimzéssel élt: „I. Ferdinand ausztriai császár, Magyarországnak stb. e néven V-ik királya. ."

Ezen teljesitett kivánatot a karok és rendek, — szemben azon ellenvetéssel, hogy a magyar királyok közül azok, kik római császárok is voltak, rendszerint ez utóbbinak megfelelő névsort (névszámot) használtak, — a következőkép indokolták:

„Soha senki előtt kétség és kérdés nem foroghatott fenn arról, hogy Magyarország a római német birodalomnak nem volt része; semmi félelem vagy aggodalomra nem forgott fenn ok, hogy Magyarország a római birodalom részévé s a római csá-

szárnak mint ilyennek tartományává tétethetnék. Ellenben abból, hogyha Magyarország királya is az ausztriai császári névsort követné, a nemzetben méltó aggodalom származnék aziránt, hogy Magyarország, — mely az ausztriai birodalombeli tartományokkal a kölcsönös védelemre egy fejedelem alatt egyesülve van ugyan, azon birodalomnak mindazáltal nem tagja és része, — tovább-tovább menve, függetlensége és szabadsága ellenére az ausztriai birodalom tartományának tekintetni czéloztatik. [1])

67. §. *A magyar állam és Ausztria közötti összeköttetés régibb alakjai.*

Az 1867: 12. t. cz. bizonyos tekintetben a külügyet, hadügyet, valamint az ezekre vonatkozó pénzügyet, osztrák-magyar közös ügygyé tette, s körülményesen szabályozta. Mielőtt ezen három közös ügy részleteit ismertetnők: annak képét kivánjuk adni, hogy az emlitett „közösügyek" körül régebben létezett-e összeköttetés s miképen létezett Magyarország és az ausztriai tartományok között? más szóval: miképen volt jogilag gyakorlandó s illetőleg miképen gyakoroltatott Magyarországban a külügyi, hadügyi, s a kettőre vonatkozó pénzügyi hatalomkör az 1867: 12. t. cz. életbeléptetése előtt?

E fejtegetésnél három főkorszakot különböztethetünk meg: 1) az 1715. év s az 1723. évi pragmatica sanctió előtti korszakot, 2) a pragmatica sanctió létrejötte óta, 1848-ig terjedő időt, s 3) az 1848. évi törvények korszakát.

68. §. *Folytatás. — Különösen: az 1715. év előtti időszak s illetőleg az 1723. évi pragmatica sanctiót megelőzött állapotok.*

I. A hadügy körében az állandó katonaság behozatala előtt semmi közösség nem létezett Magyarország és a királynak többi országai között. A magyar hadügy egészen el volt különitve s arra az országgyülés minden irányban jelentékeny befolyást gyakorolt: különösen mióta a nemesi fölkelésen s a banderiumokon kivül (mely utóbbiak kiállitására egyes főurak, főpapok és nagyobb birtokosok voltak kötelezve) a zsoldosokból hadfogadás utján alakitott királyi sereg a honvédelemnek fontosabb eszközévé lőn.

A király volt ugyan az országban minden haderőnek főparancsnoka (1222: 7., 1435: 1.); várakat emelni s tartani csak az ő engedélyével lehetett (1514: 57.); katonákat szedni és tartani csak a királynak szabadott (1498: 28. s köv.); a király engedélye nélkül még a vármegyék sem szedhettek hadakat, habár a hon védelmére mindig készen kellett állaniok (1498: 18.. 1. §. 1514:

---

[1]) Országgy. irom. $183^2/_5$ év, IV. 221. l.

57.); ő a katonaságot maga iránti esküre kötelezte, (1609: 14. 1613: 14.); e katonaságot fölszerelte s ellátásáról gondoskodott, tisztjeit s főbb parancsnokait ő nevezte ki. (1454: 16.) De az országgyülés ajánlotta meg a pénzt a zsoldosok felfogadására és tartására (1498: 16: s köv. t. cz. 1500: 21. s köv. t. cz., 1600: 3., 1659. 6.); meghatározta: hogy a királyi zsoldos katonák az ország szokása elleni esküre ne kényszeríttessenek, kapitányjaik s egyéb tisztjeik magyarok legyenek; külföldi katonaság az országgyülés beleegyezése nélkül be ne hozassék, a behozott ily katonaság pedig azonnal vagy mihelyt nem lesz rá szükség az országból kivitessék, s addig is a nádortól függjön, magyar törvények és parancsnokok alatt álljon (1622: 2. t. cz. 19. §.: 1625: 24.; 1635: 59.; 1638: 45. 46.; 1655: 19.; 1681: 8.); a végvárak magyar parancsnokokra bizassanak s bizonyos meghatározott számú helyőrséggel láttassanak el (1471: 6.; 1492: 8.; 1630: 37., 1655: 3.); végre a banderiumok kiállitását s a nemesi fölkelés elrendelését az országgyülés határozta el, s a végrehajtás módjai iránt is intézkedett (Zsigmond V. végz.; utószülött László II. végz.; 1492: 19. s köv.; 1622: 21. s köv.) A határőrvidék ugyan a magyar állam alkotmányos szervezetéből a Habsburg-házi királyok által önkényüleg ki volt véve; de ez különben oly jelentékeny haderőt nyujtó szervezet volt, hogy általa a magyar állam ekkor is és még inkább későbben, az uralkodónak s általa az ausztriai örökös tartományoknak hathatós támaszul szolgált.

Mindez az 1715: 8. t. cz. folytán annyiban változott, hogy az akkor behozott magyar rendes állandó katonaság, — a mint fentebb láttuk — az uralkodó többi országainak állandó katonaságával egy közös hadsereggé olvasztatott össze. Azonban ezen állandó rendes katonaságra vonatkozólag is az országgyülés jelentékeny jogkört tartott fenn magának, a mint az alaptörvényeknél láttuk s a következő §-ból is kitünik.

II. A külügyekre nézve azt rendelték törvényeink, hogy a király távollétében vagy egyébkénti akadályoztatásakor a nádor fogadja s hallgassa ki a külföldi követeket (1485: 7.); ugyanő és a magyar tanács értesittessék, ha ide vagy oda követ küldetik (1635: 50.); Magyarország külügyi érdekeinek megóvása végett legalább a török portára küldessék a császári követ mellé külön magyar követ is, mely utóbbi a magyar kir. tanács által utasitással látandó el (1559: 8.; 1618: 37.; 1630: 36., 1635: 27.; 1638: 3.; 1647: 74.; 1649: 7.; 1655: 50.; 1659: 14.; 1662: 4.; 1715: 41.) Sőt némelykor egyenesen az országgyülés küldött követeket s azokat utasitással is ellátta. (1557: 5.; 1609: 68.; 1613: 43.; 1630: 26.: 1681: 24.)

Máskülönben a király a hadüzenésnek, békekötésnek, valamint a szövetségek s egyéb nemzetközi szerződések kötésének jogával birt; de ezen joga körül akkép volt korlátozva, hogy ha az ily kötés az országra bármi terhet ró, vagy az ország területét s jogait érinti: a törvényhozás meghallgatása s illetőleg a szerződés

beczikkelyezése kivántatott (1553: 3., 1559: 8., 1595: 56,; 1608: k. e. 8.; 1630: 29.; 1635: 28.; 1647: 5.; 1655: 50.; 1681: 4. 24.; 1715: 41.); továbbá ki volt kötve, hogy a háborúnak és békének kérdései, különösen Törökországgal szemben, a magyarok befolyásával tárgyaltassanak, a háború Magyarországban és kapcsolt részeiben az ország tudta és beleegyezése nélkül meg ne indittassék, a békekötés pontjai pedig az országgyüléssel közöltessenek (1608: k. e. 2., 1681: 4.)

Mindebből kitünik, hogy a külügy nem volt közös a magyar állam s az uralkodónak többi országai között.

III. A pénzügyekre nézve sem létezett jogilag közösség; habár tényleg a magyar király e téren birt nagymérvü jogait, mint egyszersmind más országok uralkodója, gyakran használta fel ezek előnyére. De ugy a rendes, mint a rendkivüli adózások fölött törvényesen csak az országgyülés határozhatott; ugyanez az államjövedelmek egyéb ágai körül is birt intézkedési joggal s befolyhatott az államjövedelmek körüli királyi felségjogok gyakorlásmódjának megállapitására, a mint ezt a következő adatok tanusitják:

1) A rendes közadózásnak, — mely alól a nemesi kiváltsággal biró osztályok s a sz. kir. városok fel voltak mentve, — mind mennyisége, mind kivetési kulcsa és behajtási módja körül az országgyülés határozott. Az első határozottabb alaku közadózás, melyet törvényeink emlitenek, a „lucrum camerae“ volt, mely I. Károly alatt szabályoztatott s eleinte jobbágyporták szerint osztatott fel, de némi reformok mellett századokon át fenállott. (1351: 4.; 1411: 2.; 1439: 7.; 1474: 6.; 1545: 40.; 1547: 8—11.; 1548: 23.; 1563: 9.; 1566: 9.; 1567: 3., 15; 1569: 6., 16; 1593: 3.)

2) A rendkivüli adók — „subsidium“-ok, „contributiók“, s „dica“ nevek alatt, — melyekhez gyakran a nemesség is járult, csak az országgyülés által ajánltathattak meg. (Az 1595: 3—10 szerint jobbágyok 9, nemesek 6 frttal rovattak meg portánkint; az 1600: 3. amazokat egy frtjával, s a földesurakat félannyival adóztatta meg, stb.)

3) Az 1715: 8. t. cz. folytán behozott hadiadó csak egyik országgyüléstől a másikig, s a hadi subsidiumok esetről esetre, még pedig mindig az országgyülés által állapittattak meg.

4) A koronai javak (koronajószágok) igazgatása és jövedelmei a királyt illették — azok ugyszólván az ő udvartartási költségeinek fedezésére voltak szánva, — de azokat az országgyülés beleegyezése nélkül nem terhelhette, zálogba nem adhatta, sőt el sem cserélhette. [1]) (1439: 16.; 1514: 1—3.; 1608: k. e. 22.; 1609: 54.; 1622: 46.; 1715: 104.)

5) A kincstári vagy kamarai javak, illetőleg a fiscalis javak, — melyek is a magszakadás s hütlenség folytán vagy más czi-

[1]) A koronajavak állományának épségbentartása fölött később is szigorúan őrködött a törvényhozás; igy azt a munkácsi uradalom helyett, melyet III. Károly Schönborn grófnak adományozott, a tiszai kerülettel egészitette ki. (1791: 7.) A koronai javakhoz hasonlók voltak Erdélyben az ugynevezett tiszta fiscalitások.

men a koronára szállott birtokokból állottak, — arra voltak rendelve, hogy azokat a király az ország körül érdemeket szerzett honfiaknak (nem pénzért, hanem ingyen) adományozza (Hk. I. 10. 13., 1439: 16.; 1599: 31.; 1608: k. e. 15.; 1630: 31.; 1659: 75.; 1715· 26.); de időközben jövedelmeikkel a király szabadon rendelkezhetett. [1])

6) Az ugynevezett királyi nagyobb haszonvételek: az ország közszükségeinek fedezésére a király rendelkezése alatt állottak. De az országgyülés azokra jelentékeny befolyást gyakorolt; igy: a bánya-ügy, a só-egyedáruság, só-árak, salétromnyerés és lőporkészités körül. (1439: 11., 16.; 1464: 9.; 1492: 30.; 1514: 1—3.; 1548: 29.; 1550: 68.; 1552: 36. 37.; 1554: 17.; 1566: 10.; 1596: 50.; 1597: 26.; 1599: 29.; 1608: k. e. 22.; 1618: 46.; 1635: 43.; 1638: 66.; 1715: 13.) [2])

7) A határvámok vagy harminczadok jövedelmei — a koronai javakkal egyenlő rendeltetésüek voltak s a királyt illették. De a törvényhozás ezen adónem szabályozására s a kezelés körüli eljárásra döntő befolyást gyakorolt. [3]) Igy: a harminczadok elidegenithetését tiltotta, felállitásuk helyeit kijelölte, a harminczadokat a magyar kir. kamarának rendelte alá; rendelte, hogy harminczadi tisztekké csak magyarok alkalmaztassanak; meghatározta a tárgyakat, melyeket szabad az országból kivinni, továbbá a beviteli és kiviteli harminczadokat (határvámi dijtételeket), s a fizetendő harminczad mennyiségét, a kibérlésnél pedig az idegeneknek és zsidóknak mellőzését. (1405: 17.; 1439: 6.; 1492: 27.; 1498: 29,; 1514: 1—3.; 1601: 17.; 1603: 11.; 1618: 18.; 1622: 24.; 1625: 33.; 1630: 15.; 1635: 30.; 1638: 45.; 1647: 88. s 91., 8. §.; 1649: 46. 78.; 1655: 100.; 1659: 61.; 1681: 44.; 1715: 91.) [4])

8) A pénzverés királyi felségjog volt ugyan; de a pénzügy szabályozásának joga az országgyülést illette. (1618: 19.; 1659: 72.)

69. §. Folytatás. — Különösen: az 1715-től s illetőleg 1723-tól 1848-ig terjedő időszak.

I. A hadügyre nézve az 1723: 1. 2. t. czikkekben foglalt magyar pragmatica sanctio — a közös és kölcsönös védelem általános elvén kivül — semmi tüzetest nem állapitott meg. Ha-

[1]) Később az 1723: 3. a telepitések iránt intézkedvén, egyuttal az érdemeket szerzett hazafiakat a királynak — kamarai javak adományozásánál — figyelmébe ajánlotta.

[2]) Később ezen tárgyak iránt intézkedtek: az 1723: 68.; 1729 14.; 1741: 14., 32.; 1791: 20, 21.; 1802: 3., 1830: 10.

[3]) Nemesek, saját használatukra behozott tárgyakért harminczadot nem fizettek; saját boraikat Ausztriába szabadon bevihették. Egyéb esetekben ők is fizettek harminczadot. (1553: 18.; 1557: 16.; 1559: 44.; 1599: 34.; 1630: 17.; 1635: 70.; 1638: 49.; 1659: 61, 62.; 1662: 40.)

[4]) Később idevonatkozólag intézkedtek: az 1723: 14., 1741: 62.; 1827: 9. t. cz.

nem már az 1715: 8. t. cz. folytán megvolt azon tény, hogy a magyar rendes csapatok az uralkodó többi országainak csapataival egységes hadsereggé olvasztattak össze.

A mi a külügyeket illeti: a pragmatica sanctio óta a törvényhozás külön magyar követségek tartását többé nem sürgette. Az 1741: 11. t. cz. azt rendelte ugyan, hogy Magyarországnak nemcsak bel-, hanem külügyei is magyarok által tárgyaltassanak; de már az 1791: 17. t. cz. ezt akkép magyarázta, hogy Magyarország belügyei magyarok által, a külügyek pedig magyaroknak is befolyásával tárgyaltassanak; mindkét t. cz. pedig rendeli, hogy még a státusministeriumnál is (a közös uralkodónak külügyi ministeriumánál) magyarok alkalmaztassanak. — Végül fölemlitjük, hogy az 1723: 104, s az 1741: 11. és 1791: 17. t. czikkek az alkalmas magyar egyéneknek a követségekre való kiképzése s illetőleg alkalmazása iránt intézkedtek.

Egyebekben s a pénzügyre nézve általában, Magyarország az ausztriai tartományokkal szorosabb összeköttetésbe nem jött. Annyi azonban kétségtelen, hogy különösen a pénzügyekre nézve követett gyakorlat lehetővé tette az uralkodónak, a magyar állam bevételeit tulságos mérvben forditani a közös és kölcsönös védelem czéljaira, s igy olykor e czélokhoz az ausztriai örökös tartományok bevételei aránylag kevéssé vétettek igénybe. Lehetővé tette ezt különösen azon körülmény, hogy — miként azt b. Eötvös József 1846-ban „Reform"-jában találóan mondá — törvényhozásunk a közjövedelmek szabad megajánlási s számonkérési jogát tényleg az állami bevételeknek csak körülbelül egy harmadára nézve gyakorolta, rendes költségvetési törvényeket nem állapitott meg s a kormányt a kiadások körül eléggé ellent nem őrizte. [1])

II. A pragmatica sanctióból folyó viszony Magyarország és Ausztria között 1848 előtt, tüzetesebben véve miképen állott? — azt az 1861. évi országgyülésnek két felirata alapján (némi bővitéssel) a következőkben foglalhatjuk össze:

1) Magyarország a törvényhozási jogot, törvényesen megkoronázott királyán kivül senkivel mással meg nem osztotta. Kiterjedett pedig Magyarország törvényhozási hatásköre az ország összes közügyeire, ide értve a pragmatica sanctióban elvállalt védelmi kötelezettség mikénti teljesitését s az e czélra szükséges eszközök meghatározását is. Ez utóbbira vonatkozólag a következőket emeljük ki:

---

[1]) Récsi: Magy. közj. 42. §. E tárgyban Eötvös „Reform"-jának 8. lapján a következő illustratio közöltetik:

Magyarországnak összes tiszta közjövedelmei — a házi adóval együtt — minden kezelési és kivetési költséget levonva, tesznek: 23 millió ezüst forintot. Ha ebből $4\frac{1}{2}$ millió forintot a házi adó fejében levonunk, marad: $18\frac{1}{2}$ millió forint, melyről a kormány rendelkezik. E közjövedelemnek csak azon része, melyet a hadiadó fejében ajánlunk — azaz nem egészen $4\frac{1}{2}$ millió forint — függ törvényhozásunk határozásától; 14 millió pedig attól egészen független.

A védelem eszközei voltak hazánkban: az állandó katonaság, mint rendes — és a nemesi fölkelés, mint rendkivüli eszközök. Az ország, az örökös tartományoknak s azok kormányzatának befolyása nélkül határozott ezen ügyek körül, még pedig gyakran az ottani rendszertől lényegesen eltérőleg; a rendes katonaságot hadfogadás utján tartotta fenn; e hadfogadásnak s a magyar csapatok eltartásának költségeit országgyülésileg, — egyik országgyüléstöl a másikig, — állapitotta meg; háborús viszonyok közt az országgyűlés még ezen fölül külön ujonczokat ajánlott meg, tartásukra s fölszerelésökre és a hadviselés költségeire rendkivüli segélyt is szavazott meg, sőt szükség esetében a nemesi fölkelést is elrendelte; országgyülésileg határozta meg Magyarország az ujonczok állitásának föltételeit s módját, a szolgálati idő tartamát stb. Régibb törvényeink az iránt is világosan intézkednek, hogy az idegen katonaság Magyarországból eltávolittassék, a magyar katonaság visszahozassék, a magyar várakban magyar parancsnokok alkalmaztassanak, a magyar hadak főkapitánysága pedig (az állandó katonaság behozatalára vonatkozó 1715: 8. t. cz. óta legalább a nemesi fölkelés vezérlete) az ország nádorát illesse. A katonaság élelmezése és elhelyezése fölött a magy. kir. helytartótanács rendelkezett s e részben állandó szabályok kidolgozására országgyülési bizottmányok is (pl. 1790-ben s 1840-ben) lettek kiküldve. A magyar rendes katonaság, ő felségének többi csapataival együtt, ugyanazon vezérlet alatt állott s együtt védte mind Magyarországot, mind pedig Ausztriát s a közös uralkodót.

2) Ugyanezen önállóság elve áll a pénzügyre nézve is. Az ország adójának meghatározása, — az örökös tartományok minden befolyása nélkül, — országgyűlésileg történt; az ország jövedelmeinek kezelése is törvény szerint önálló volt, s különösen a magyar kincstári kamarának a bécsi kamarától való függetlenségét több törvény biztositotta. (1608: k. e. 5., 1723: 16., 1741: 14.) Magyarországot azon államadósságok, melyek az ország tudta s beleegyezése nélkül, — nagyrészt nem is az ország érdekében — tétettek, nemcsak hogy jogilag nem terhelhették, de az ország által el sem vállaltattak. Utóbbi tekintetben érdekes eset fordult elő 1811-ben; miután ugyanis a rendkivül megszaporitott papirospénznek értéke egy ötödrészre szállittatott le s annak beváltására Ausztriában „váltóczédulák“ neve alatt ujabb papirpénz bocsáttatott ki: Ferencz király a magyar országgyülést felszólitotta, hogy ezen váltóczédulák értékének biztositására s időnkinti beváltására segédkezet nyujtson, különösen pedig hogy a 211 millió forint értékű váltóczédulából 100 milliót vállaljon az ország magára s ezen összeg beváltása végett biztos pénzalapról gondoskodjék. Az országgyűlés azonban, abban állapodott meg, hogy sem a 100 milliót el nem vállalja, sem valamely pénzalapnak előállitásába bele nem bocsátkozik. Ha Magyarország önálló s független nem lett volna: ő felsége föl nem szólitja ezen

adósság egy részének elvállalására s az ország nem tagadhatta volna meg annak elvállalását.

3) A kormányzat tekintetében is, Magyarország Ausztriától független volt; ez magában a pragmatica sanctióban is ki lett kötve, az 1791: 10. 12. t. czikkek által pedig akkép megerősitve, hogy Magyarországot saját törvényei szerint, illetőleg saját közegei utján kell kormányozni. Ily közegek voltak: a magyar kir. udvari kanczellária, helytartótanács és pénzügyi (kincstári) kamara, melyeknek az ausztriai kormányzattól való függetlenségét több törvény biztositja. (1608: k. e. 5., 1723: 16., 1741: 11. 13. 14., 1791: 14. 22., 1792: 8., 1830: 10.)

4) A fejedelem — ugymond az 1861. évi országgyülés 2-ik felirata, — Magyarország és Ausztria közt közös, ugyanaz; de más módon, más föltételek alatt, más lényeges törvényszabta formák szerint lesz királya Magyarországnak és ismét más módon lép trónra az örökös tartományokban; más rendszer mellett kell országlania nálunk s más mellett országol az örökös tartományokban; sőt még fejedelmi jogai sem minden részben ugyanazok törvény szerint itt és amott. Magyarország törvényei szerint — a mint az 1861. évi országgyülés első felirata hangsulyozza, — a kiskorú magyar király gyámja, az ország nádora (1485: 2., 1681: 1., 1715: 5., 1741: 4. 9. 1791: 5.); ellenben az örökös tartományokban a kiskoru fejedelem gyámsága, annak legközelebbi atyai rokonát illeti; a fejedelem kiskorusága esetében tehát törvényszerint Magyarországban is más, az örökös tartományokban is más áll az országlás és kormányzat legfőbb fokán. (Egyébiránt, a nádori méltóság betöltését az 1867: 7. t. cz. addig is, mig a nádori hatáskör a felelős ministeri rendszerrel törvény által összhangzásba hozatnék, elhalasztotta.)

5) A külügyekre nézve. Vannak fejedelmi jogok, — mondja az 1861. évi országgyülés 2-ik felirata, — melyeket magára a király személyére ruházott az alkotmány; természetes tehát, hogy ezeket mind Magyarországra, mind az ausztriai tartományokra nézve ugyanazon fejedelem gyakorolta. Ilyen fejedelmi jog a magyar királynak azon joga, mely szerint a külhatalmak iránti viszonyokat — vagyis a külügyeket — legmagasbb királyi hatalmával intézi. Törvényeink, névszerint az 1608: k. e. 2-ik s az 1681: 4. t. czikkek kikötötték ugyan, hogy a háborunak és békének kérdései, különösen Törökországra nézve, a magyarok befolyásával tárgyaltassanak; a háború Magyarországban és kapcsolt részeiben az ország tudta és beleegyezése nélkül meg ne indittassék; a békekötés pontjai az országgyüléssel közöltessenek; a fényes portánál a császári residens mellett magyar residens is tartassék s az a császári residenssel egyenlő hatalmu legyen, — s több törvényeink (1723: 104., 1741: 11., 1791: 17.) kikötötték azt is, hogy a külügyek tárgyalásából a magyarok se zárassanak ki s a külföldi követségekre magyarok is alkalmaztassanak. Az ujonczok és hadi segedelmek (subsidiumok) meg-

ajánlása kérdésénél nemcsak a magyar ezredek teljes létszámának hiánya vétetett figyelembe; hanem az országgyűlés azt is megkivánta, hogy előtte a külügyek állása is fedeztessék fel; aztán az ezekhez képest felismert szükség mérve szerint tette ajánlatát. (1791: 16., 19., 66.; 1792: 6.; 1796: 2.; 1802: 1.; 1807: 1; 1827: 3., 4.: 1830: 7.; 1840: 2.) A külügyek legfőbb vezetése s intézése azonban, magának a fejedelemnek kezeibe volt letéve s az ország erre vonatkozólag is legfőbb biztositékát az adó- és katonaállitás meghatározásának jogába helyezvén, csak azt akarta, hogy a külügyek tárgyalásánál a magyaroknak is legyen befolyásuk. Ezen elvet követte a külügyekre vonatkozólag az 1848-iki törvényhozás is, midőn az emlitett királyi jogot tisztelve, s teljes épségében fentartva, külön magyar külügyministeriumot épen nem állitott fel, s elegendőnek tartotta, hogy az ő felségének személye körüli magyar minister által tartassék fenn azon befolyás, melyet az ország e részben a fenn elősorolt törvények értelmében igényelhet. (Ugyanezen befolyást, az 1867: 12. t. cz. folytán a magyar ministerium egyetemlegesen s a gyakorlatban ministerelnöke által gyakorolja, miután a közös osztrák-magyar külügyminister a monarchia diplomatiai és kereskedelmi képviseltetésére vonatkozó külügyeket a két fél — a két állam — ministeriumaival egyetértve s azok beleegyezése mellett tartozik vezetni.)

70. §. Folytatás. Különösen az 1848. évi törvények korszaka.

I. Az 1848. évi törvényhozás, — a mellett, hogy eltörülte az addigi kormányszékeket (kanczellária, helytartótanács, pénzügyi kamara), melyek a törvények ellenére az ausztriai kormánynyal szemben függetlenségöket nem mindig voltak képesek megőrizni, s helyükbe a független felelős magyar ministeriumot rendszeresitette: — lényegileg az imént emlitett elveket követte; csakhogy egyuttal egyben-másban czélszerüen rectificálta a törvények ellenére becsuszott helytelen gyakorlatot. Ugyanis az 1848. évi törvények bevezetésében s illetőleg az 1848: 3. t. cz. 2-ik szakaszában: Magyarországnak a pragmatica sanctió által vele válhatlan kapcsolatban álló tartományok iránti törvényes viszonyai hangsulyoztatnak s a birodalom kapcsolatának épségben tartása emeltetik ki. Felállittatott ugyan külön honvédelmi ministerium, de lényegében a magyar kormányt addig is törvényileg megilletett hatáskörrel; egyuttal a hadügyi kormányzat körüli hatáskör nagy része, valamint az országnak a külügyekre való törvényes befolyása: a felség személye körüli magyar minister utján rendeltetett gyakoroltatni. — Az 1848: 3. t. cz. 8-ik §-a e részben ezt állapitja meg: a magyar hadseregnek az ország határain kivüli alkalmazását, nemkülönben a katonai hivatalokra való kinevezéseket, — értve a magyar csapatoknál, — ő felsége a folyvást személye körül leendő felelős magyar minister ellenjegyzése mellett fogja gyakorolni. A 13-ik §. pedig mondja:

„A ministerek egyike folyvást ő felségének személye körül leend, s mindazon viszonyokba, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett képviseli.“

II. Az 1848. évi törvényhozás határozmányai közt, ezen kérdésre vonatkozólag kiváló fontosságú még azon intézkedés is, mely szerint a független magyar felelős ministerium mindennemű állami bevételekről és kiadásokról az országgyülésnek számolni köteleztetik. Ekkép lehetetlenné lett téve az, hogy a magyar állam bevételei a közös osztrák-magyar költségekre tulságos arányban fordittathassanak.

III. Hogy az 1867-iki s későbbi törvények miképen módositották az 1848-iki s azelőtti törvényeket az Ausztriához való viszonyra nézve: erről tüzetesen alább egy külön részben szólunk.

71. §. *A magyar állam nemzetközi jogállása s a czimkérdés.*

I. A magyar állam, megalapittatásától a mohácsi vészig, körülbelül azon nemzetközi általános jogállást élvezte, milyennel az európai jog szerint az ugynevezett teljes souverainitásu — teljesen különálló és egyuttal teljesen független — államok birnak és illetőleg birtak. Ezen elv áll királyaira, mint az államnak kifelé személyesitőire nézve is. Nem hiányoztak ugyan némely hatalmak részéről a hazánk fölötti főuralom megszerzésére irányzó törekvések; de ezek a nemzet ellentállásán hajótörést szenvedtek: igy:

1) Péter király, midőn a nemzet őt elüzte s helyette Aba Sámuelt ültette a trónra: III. Henrik német-római császár segélyével a trónra visszahelyeztetvén, a császárnak hódolati esküt tett s magát évi adó fizetésére kötelezte. De épen ezért Pétert a nemzet másodszor is elüzte; András király pedig a császárt Magyarország teljes függetlenségének elismerésére kényszerité.

2) Salamon király, I. Endre által a trónról elüzetvén, IV. Henrik császár hübéresének nyilvánitotta magát az esetre, ha az őt a trónra visszahelyezi; de a császár ezt kivinni, minden erőlködése daczára, nem volt képes.

3) Hasonlóan eredménytelen maradt V. Henrik s I. Frigyes német-római császároknak a Magyarország fölötti főuralom megalapitására czélozó törekvése; midőn amaz Kálmán ellen ennek fivérét Álmost, Frigyes pedig II. Géza ellen ennek öcscsét Istvánt s Kálmánnak állitólagos fiát Boricsot sikertelenűl segitette a magyar trón elnyerésére.

4) A sajói csatavesztés után IV. Béla király segélyért fordult II. Frigyes német-római császárhoz, oly igéretekkel, hogy ha ez Magyarországot a mongoloktól megszabaditja, a magyar király elismeri a német-római császár főuri hatalmát. A császár nem nyujtott segélyt, hanem azért mégis a mongolok elvonultával Bélától hódolati esküt követelt, ki azonban e vakmerő követelést erélyesen visszautasitotta.

5) Kun László halála után Habsburgi Rudolf német-római császár Magyarország fölött hübéruri fenhatóságot igényelt magának; de czélját el nem érte.

6) Hunyady Mátyás királylyal szemben III. Figyes császár szintén főuri igényeket támasztott, hasonlókép sikertelenül.

7) Nehány byzanczi császár, — köztük I. Commen Elek és Commen Mánuel — ugyanoly irányu törekvéseikkel szintén kudarczot vallott.

8) Nehány római pápa — köztük leghatározottabban VII. Gergely — az ország fölött védhatalmi jogokat igényelt, annak folytán, hogy szent István az országot a római szent széknek védhatalmába ajánlotta fel s adta. Ezt azonban krályaink s a nemzet mindig ugy magyarázták, hogy itt nem hübéri függés, hanem csak a „lex divina" szerinti hódolat az egyházi főhatalom iránt, s az egyházi ügyekben való alárendeltség értendő. [1])

II. Magyarország a mohácsi vészig tulsulylyal birt s a központot képezte minden oly királyának birodalmában, a ki más országoknak is uralkodója volt; igy pl. Zsigmond, német-római császár, nem a „szent birodalmat" s ottani birtokait, hanem Magyarországot tekintette törzsbirtokának. Nemzetközi tekintetben a magyar királyok keleten — épen ugy mint nyugaton a franczia királyok — a római császárok után az uralkodók sorában az első helyet foglalták el, uralomra nézve pedig magukat a császárral

---

[1]) II. Sylvester pápának szent Istvánhoz intézett ezen ügyre vonatkozó bullájában a következők fordulnak elő:

„Dicsérjük az apostoli szent szék iránti tiszteletedet, valamint adományodat, melylyel országodat s népedet, valamint magadat, követeid és leveled által, szent Péternek felajánlottad. Ennélfogva, fiam, engedélyezzük s megadjuk azt, a mit tőlünk s az apostoli széktől kivántál: a királyi koronát és czimet, az esztergomi érsekséget és a püspökségeket. Az országot pedig, melyet szent Péternek ajánlottál fel, s vele téged és a magyar nemzetet a római szentegyház oltalma alá vévén, neked s törvényes utódaidnak visszaengedjük s adományozzuk, — mely utódaid s örököseid, miután az országnagyok által törvényesen megválasztattak, szintén kötelezve legyenek, nekünk s utódainknak, személyesen vagy követeik által, engedelmességet s tiszteletet tanusitani, s magukat a római szentegyház alattvalóinak mutatni." (Szalay: Magy. tört. I. 71. s köv. l.)

VII. Gergely pápa, Salamon királyhoz intézett levelében megdorgálja a királyt azért, hogy ez országát a német király kezéből hűbérül fogadta el; holott — ugymond — a mint nemzeted nagyjaitól megtudhatod, Magyarország a római szent szék tulajdona, miután István király hajdan szent Péternek ajánlotta fel. Ugyanezen pápa, Gézához intézett levelében inti e királyt, hogy Magyarországot ne vesse alá, mint Salamon tette, a császárnak, hanem épségben tartsa országának szabadságát; mert — ugymond — ismeretes előtted, hogy Magyarországnak, mint más legjelesebb országoknak, saját szabad állapotában kell lennie, semmi más ország uralkodójának alá nem vetve, hanem csak a római anyaszentegyháznak alárendelve, mely az alája tartozókat nem szolgák gyanánt, hanem mint fiait tekinti. Ugyancsak VII. Gergely az esztergomi érseket inti, hogy testvéreivel (a főpapokkal) s az országnagyokkal együtt a választott királyt figyelmeztesse, hogy az apostoli szent szék iránt tartozó hódolatát követek által határozottabban jelentse ki.

egyenlőknek (a mai értelemben: hozzá hasonlóan teljes souverainitással biróknak) tartották s ilyenekűl voltak elismerve.[1])

III. A mohácsi vész után, az imént emlitett kedvező helyzet roszra fordult. Zápolya János mint az ország egy részének királya, még inkább pedig fia s az ezt követett külön erdélyi fejedelmek legtöbbje, a török szultán védhatalmának s illetőleg fennhatóságának voltak alárendelve. Mialatt ez igy állott s az ország másik része közvetlen török uralom alatt görnyedett: a többi rész — habár Magyarország s a magyar királyság nevét fentartotta, de az egykori egésznek sulyával nem birhatván, gyöngeségénél fogva nemzetközi nagyobb jelentőségre nem vergődhetett; sőt inkább, törvényeink ellenére, ausztriai függelék (appendix) gyanánt kezdett tekintetni a külföld részéről, mely helytelen felfogás akkor sem szünt meg, midőn az egykori hatalmas magyar államnak zöme (a 17. század végén s illetőleg a 18. század elején) ismét egy uralkodó alatt egyesült.

Az emlitett visszás helyzet előidézésére befolyással volt az, hogy I. Ferdinand óta királyaink egyszersmind német-római császárok (római császárok s német királyok) levén, ezen czimök mellett a nemzetközi viszonyokban a magyar királyi czim háttérbe szorult; sőt törvényeinkben is hasonló eljárás csuszott be, szokásossá válván az uralkodót a német császári méltóság kiemeléseül „császári-királyi (vagy épen csak legszentségesebb „császári“) felség“-nek nevezni.[2]) Mária Terézia trónraléptekor e kérdés kedvezőbb alakulást vett ugyan; mert ezen nőuralkodó sokáig első sorban Magyar- és Csehországok királynője czimét viselte; de csakhamar férjének (Ferencz lotharingiai herczegnek) német-római császárrá történt megválasztása után, az emlitett czim elé a „rómaiak császárnője“ czimet igtatta. Ide járult, hogy főkép ezen idő óta a Habsburg-ház országainak egyetemét diplomatiai nyelven rendszerint csakis „Ausztriának“ nevezték, mely alatt tehát Magyarországot is értették. Ezen helytelen gyakorlat pedig

---

[1]) Példa erre Hunyady Mátyás királynak 1481 ben III. Frigyes császárhoz intézett levele, melynek ide vonatkozó tartalma következőkép hangzik: „Iratik nekünk, hogy Frigyes császár a mi Urunk s mi alárendeltjei volnánk; azonban a római szent birodalomban mindenki tudja, hogy mi csupán Csehország részéről vagyunk neki alárendelve; de a mi illeti Magyarországot, mely mindig szabad (független) volt és soha a szent birodalomhoz nem tartozott, habár a császárt méltóságra nézve felsőbbnek tekintjük, de uralomra nézve (mint Uralkodó, fejedelem) magunkat vele egyenlőnek tartjuk.“

[2]) Ilykép czimeztetik törvényeinkben is Mária Terézia, azon időtől, mióta férje német-római császár lett, addig pedig „királyi szent felség“-nek mondatik. És sajátszerű, hogy habár Mária Terézia óta királyaink czimeiben ott áll a „Magyarország apostoli királya“ kifejezés, mégis „apostoli felség“ helyett még törvényeinkben is rendszerint „szent felség“-nek czimeztettek; még V. Ferdinand is igy, habár soha sem volt német-római császár. De a most uralkodó király trónralépte óta, a római birodalomra emlékeztető „szent felség“ és „legszentségesebb felség“ kifejezés végkép mellőzve van, s helyette az „apostoli“ melléknév használtatik, még pedig ujabban ilykép: „császári, s apostoli királyi, felség,“ — míg előbb e melléknevek ily helytelen sorrendben használtattak: „császári-királyi apostoli felség.“

még inkább megszilárdult annak folytán, hogy Ferencz királyunk 1804-ben az „ausztriai császár“ czimét vette fel.

IV. Az imént említett uj czim azonban, — valamint a királyaink által azelőtt viselt „német-római császári“ czim — a magyar állam függetlenségének s alkotmányos önállóságának jogosan nem praejudicálhatott. Igy fogta ezt fel maga Ferencz király, midőn 1804-ben aug. 17-én kelt ünnepélyes nyilatkozatában kijelentette, hogy az „ausztriai császári“ czim fölvétele által Magyarországnak jogait, törvényeit s alkotmányát legkevésbbé sem kivánja csorbitani s hogy Magyarország előbbeni államjogi állásában továbbra is megmarad. [1]) Ennek daczára, voltak a nemzetnek aggályai az iránt, hogy az uj czimből helytelen következtetések vonathatnak le az ország államjogi állásának rovására. Ezen aggályokat az országgyüléseken a többség nem osztotta ugyan, de V. Ferdinand trónraléptekor az országgyülés annyit mégis szükségesnek talált, hogy az uralkodó (ki mint ausztriai császár, I. Ferdinand volt) az ausztriai névsor mellett a magyar királyi névsort is használja, mely követelés jogosultságát a király elismerte s ahhoz alkalmazkodott is. [2])

V. Most már Magyarországnak saját államisága s egyuttal Ausztriával való kapcsolata, — e két állam kölcsönös önállóságának s egymáshozi jogszerü viszonyának megfelelőleg, — a monarchia határain tul is, illetőleg a nemzetközi viszonyokban is, kellő kifejezést talál. Ugyanis, az utóbbi századok folyamában Magyarország alkotmányába ütközőleg elterjedt azon helytelen nemzetközi gyakorlat, mintha „Ausztria“ neve alatt Magyarország is értetnék, legujabban meg lett szüntetve az 1868. évi november 14-éről kelt legfelsőbb elhatározás által, mely a külhatalmak-

---

[1]) Az 1805. és 1807. évben az országgyülésen némely törvényhatóságok sürgették, hogy ezen megnyugtató biztositás, az 1791: 10. t. czikkre történendő hivatkozással, törvénybe igtattassék; de az országgyülési többség ezt mellőzte, mivel az ország függetlenségét a kir. hitlevél és kir. eskü által eléggé biztositottnak látta.

[2]) Az $183^2/_6$-iki országgyülés irományai e tekintetben igen érdekes jogi fejtegetéseket tüntetnek fel. Azon ellenvetésre, hogy a római császári méltóságot viselt királyaink a magyar királyi külön névsort meg nem tartották, az alsó tábla ekkép felelt:

Az kérdésbe sem jöhetett, mintha Magyarország a német-római birodalomnak része lett volna s ezen birodalom tartományává tétethetnék; de ha Magyarország királya most az ausztriai császári névsort követné, — vagyis, ha ő felsége mint magyar király nem czimezné magát V. Ferdinandnak, — akkor a nemzetben méltó aggodalom keletkeznék aziránt: hogy Magyarország, mely az ausztriai birodalom tartományaival a kölcsönös védelem végett ugyanazon egy uralkodó alatt áll s még sem tagja vagy része ama birodalomnak, — az ausztriai birodalom egyik tartományának tekintetni czéloztatik. Valamint pedig igaz, hogy ő felsége mint ausztriai császár I. Ferdinánd, mint magyar király V. Ferdinand, ugy tagadhatlan az is, hogy ő felsége Magyarországban nem mint ausztriai császár, nem mint I. Ferdinand, — hanem mint magyar király és V. Ferdinand uralkodik; nem ugy ad a hozandó törvényeknek szentesitést mint ausztriai császár, hanem mint magyar király; az ország rendei sem terjesztik más elé azokat, a mikről törvényt akarnak hozni, mint az elé, a ki megerősitheti, a magyar király elé.

nak is notificálva lett. Ez, az 1867-ben Ausztria és Magyarország közt létrejött egyezmények alapján a következőket rendeli:

A felségi jogok körébe tartozó cselekvényeknél s különösen az idegen hatalmakkal ő felsége nevében kötendő államszerződéseknél, a felség czime igy használtassék: „Ausztriai császár, Csehország királya stb., és Magyarország apostoli királya": — a szerződések szövegében e czim alkalmazandó; „Ausztria császárja és Magyarország apostoli királya", [1]) vagy röviden; „ő felsége a császár és király", avagy „ő császári s apostoli királyi felsége"; — végre a két állam összeségének megjelölésére felváltva ezen elnevezések használandók: „osztrák-magyar monarchia", és „osztrák-magyar birodalom."

Ezen intézkedés folytán, az osztrák-magyar monarchiát alkotó két állam együttes megjelölésére, a nemzetközi érintkezésnél ily kifejezés jött használatba: „l' Autriche-Hongrie, Oesterreich-Ungarn", vagyis: „Ausztria-Magyarország."

Az 1867 : 12. t. czikk pedig, mely a magyar államnak az ausztriai államhoz való viszonyát szabályozta, azt hozza magával, hogy: a közös uralkodó által a külállamokhoz küldött követek — s a monarchia külügyeit vezető osztrák-magyar közös külügyminister is — az ausztriai császári s a magyar kir. birodalmat együttvéve képviselik a külhatalmakkal szemben. Mindazáltal a külügyminister a magyar s az osztrák ministeriummal egyetértésben s azok beleegyezése mellett tartozik a külügyeket kezelni; ahhoz pedig, hogy az általa a külhatalmakkal megállapitott nemzetközi szerződések a magyar államban érvénynyel birjanak, ezeknek a magyar országgyülés elé terjesztése s ottani elfogadtatása okvetlevül szükséges.

VI. A magyar állam uralkodójának, mint ilyennek, czimeit, alább a királyi hatalomra vonatkozó részben, a király tiszteletjogai közt ismertetjük. Itt csak azt jegyezzük meg, hogy a magyar királynak mint egyszersmind az ausztriai tartományok uralkodójának egyesitett czimeit igy szokták osztályozni: nagy czim, közép czim, kis czim. Ezek közül az elsőben igen sok oly területek czime foglaltatik, melyek már az uralkodóház birtokai közé nem tartoznak; a közép czimben csak a főbb országok soroltatnak el, s a kis czim még rövidebb. A kis czim most annak felel meg, a mit a fentebbiek szerint az 1868. évi legfelsőbb elhatározás rendel; a közép s a nagy czim pedig most rendszerint igy kezdődik: „Mi . . . ausztriai császár, Magyarország apostoli királya, Cseh-, Dalmát-, Horvát-, Tót-, Halics-, Lodomér-országok és Illyria királya, Ausztria főherczege . . ." (Pl. azon államszerződésben, mely az osztrák-magyar monarchia s a német birodalom

---

[1]) Egyébiránt az államszerződések szövegében olykor rövidség okáért az „apostoli" czim elhagyatik s akkor ott csak ez áll: „Ausztria császárja és Magyarország királya."

közt 1878-ban, az 1866. évi prágai békének Schleswig éjszaki részeire vonatkozó módositása végett, köttetett.)

72. §. *Magyarországnak s társországainak czimerei, szinei s lobogói.* [1])

I. Magyarország czimere most a következő alkatrészekből áll: felülről lefelé kettéosztott vörösmezejü paizs; ennek jobb felén (szemben nézve bal felén) széltében (vizszintesen) egymás alá huzott négy vörös és négy fehér pólya (szalag), melyek közül a legfelső vörös, a legalsó pedig fehér; a paizs balfelén (szemben nézve jobb felén) hármas zöld dombon, koszoruval ékesitett aranykoronából kiemelkedő ezüst kettős kereszt látható; az egész paizs fölött van a magyar koróna, még pedig ez olykor angyalok által tartva.

A hagyomány szerint, melyet részben már Verbőczy (Hk. I. r. 11. cz.) történetileg alaposnak itélt: a négy fehér szalag (pólya) az ország négy főfolyóját (Duna, Tisza, Dráva, Száva), a hármas domb pedig az országnak három nevezetes hegységét (Tátra, Fátra, Mátra), jelképezi.

Ugy látszik, hogy az ország eredeti czimere, a királyság megalapitása óta, a kettőskereszt, — másképep apostoli, illetőleg patriarchai kereszt — volt, melyet II. Sylvester pápa szent Istvánnak (apostoli buzgalmáért) s általa utódainak is akkép adományozott, hogy azt maguk előtt vitethessék, tehát czimerül használhassák. [2]) Az Árpádházból származott királyaink pénzein s pecsétein rendszerint a kettős kereszt szerepel; Verbőczy is (Hk. I. 11.) bizonyitja, hogy szent István király idejétől fogva a magyar nemzet kettőskeresztet szokott czimerül használni: e mellett — ugymond — a Duna, Tisza, Dráva, Száva négy folyót ábrázoló czimert Pannoniától vette át. Ezen négy folyót (négy fehér szalagot) feltüntető czimerpaizs már Imre király alatt is használatban volt; II. Endre alatt pedig a kettőskereszttel váltakozott; az utólsó Árpádok azonban czimerül csak a kettőskeresztet használták s csupán ezt találjuk a régi királynék pecsétjein is.

Róbert Károly a kettős keresztet s az anjoui liliomokat használta czimerül. Nagy Lajos a négy ezüst szalagot s a kettős keresztet együttesen vette fel czimerébe; ugyanily czimer, a liliomokkal együtt, volt látható Mária fogsága alatt a nemzet pecsétjén. Hunyady János kormányzósága alatt a kettős kereszt volt az ország czimere [3]) s V. László egy 1453-ból való oklevelében is, (mely-

---

[1]) Palma: Spec. heraldicae Regni Hung. — Schwartner; Introd. in artem dipl. — Fejér: Cod. dipl. — Cziráky: Consp. jur. publ. 333. §.

[2]) Némelyek szerint országos czimerünkben a kettős kereszt csak II. Endre óta szerepel, még pedig annak folytán, hogy e király szentföldi hadjárata alkalmával a hospitál-vitézek közé avattatván, ezek czimerét a kettős keresztet használatba vette. (Szirmay: Hung. in parabolis. 39. l. Schwartner: Statist. II. 60. l.)

[3]) Hunyady János 1446-ban választatott kormányzóvá. Addig 1444-től mint

lyel a körmöczi kamararészi pénzverési szabályokat állapitotta meg) a kettős kereszt Magyarország czimerének mondatik. („A másik oldalra — ugymond — Magyarország czimere, tudniillik kettős kereszt, vésessék.") Csakhamar azután megint a négy szalag s a kettős kereszt együttesen fordulnak elő a czimerben.

A dombok a kereszt tövénél már V. István pecsétjein láthatók; Nagy Lajos alatt a kereszt tövénél a nyilt korona is előfordul; a koszoru pedig I. Ferdinand alatt csatoltatott oda. A czimerpaizs fölött a korona — még pedig nyilt korona, — már I. Endre, Imre s II. Endre királyok pecsétein látható; azt az utóbbi időkben a magyar szent korona ismert alakjában váltotta ott fel; Mária Terézia óta pedig a czimerpaizs fölötti koronát angyalok tartják.[1])

Röviden szólva mondhatjuk ezek szerint, hogy országunk czimerének főbb alkatrészeit a vegyesházakból származott királyok egyesitették; I Ferdinand óta pedig az ország czimerének alapjellegén lényeges változás nem történt.

Egyes királyok már régebben is, az ország czimerébe saját czimereiket illesztették be; igy az Anjouk a liliomokat, Hunyady Mátyás a hollót. A Habsburg-házból származott királyaink pedig, főkép a 17-ik század vége óta, a kétfejü sas mellére alkalmazva használták a magyar czimert; ugyanily pecsét használására utasitotta a magyar királyi helytartótanácsot az 1723: 98. t. cz.

II. Magyarország szinei, — a magyar nemzeti szin, — a czimerben előforduló három szinből állanak; e tricolor szinei ezek: vörös, fehér, zöld. Ezek egyszersmind a magyar lobogó szinei, akkép, hogy a hossznégyszögü lobogón egymás fölött vizirányos helyzetben fekszenek; tehát fölül a vörös, alul a zöld s középett a fehér.

III. A nemzeti szinről és az ország czimeréről szóló 1848: 21. t. cz. a nemzeti szint és az ország czimerét ősi jogaiba visszaállitotta; egyuttal hozzátette: „Ennélfogva a háromszinű rózsa (kokárda) polgári jelvényképen ujra fölvétetvén, egyszersmind megállapittatik, hogy minden középületen s közintézeten, minden nyilvános ünnep alkalmával, és minden magyar hajón, a nemzeti lobogó s az ország czimere használtassék; egyébiránt a kapcsolt részeknek szabadságukban hagyatván, hogy az ország szinei s czimere mellett saját szineiket és czimeröket is használhassák." Az 1868: 30. t. cz. 61. §-a pedig a társországokra (a volt kapcsolt részekre) nézve megállapitotta, hogy határaik között belügyeikben

---

I. Ulászló halálától Ujlaky Miklós erdélyi vajda, mint az ország főkapitánya s helytartó állott az ügyek élén. Ez időből való az ország karainak s rendeinek 1445. évi decretuma, mely azt rendelte, hogy egy országos pecsét készittessék s kereszttel mint Magyarország jelvényével, s a király megkoronáztatásáig ezen pecsét használtassék a birói itéletek kiállitásánál.

[1]) Egyébiránt koronatartó és vérttartó alakok már régebben is fordulnak elő. A mi illeti a pólyákat, ezek helyett a 12-ik s 13-dik században oroszlánok szerepelnek.

saját egyesült szineiket s czimeröket (melyekről alább szólunk) használhatják, az utóbbit mindazáltal szent István koronájával fedve.

IV. A társországok (Horvát-Szlavonország, illetőleg Horvát-Szlavon-Dalmátországok) saját czimerrel és szinekkel birnak.

Horvátország czimere: negyven négyszögű koczka, melyek közül 20 vörös s ugyanannyi ezüst szinű. Szlavonia czimere (mely II. Ulászlótól származik, addig Szlavonia mint Magyarország kiegészitő része külön czimerrel nem birt) a következőkből áll: széltében két folyó, melyek a czimer- paizst három mezőre osztják; e mezők közül a felső — hol középen egy csillag van — s az alsó kékszinű, a középső pedig vörös s rajta egy jobbfelé szaladó nyest látható. Dalmatia czimere: kék mezőn három koronás leopárd-fej. (Megjegyzendő azonban, hogy a régi Horvátország emlitett czimerét viselő mai Horvátország egykor „Szlavonia“ volt, s hogy a régi Szlavonia emlitett czimerét a mai „Szlavonia“ — Magyarországnak ezen egykori drávántuli kerülete — viseli.)

A társországok szinei: vörös, fehér, kék, — egymás fölött vizszintesen, fölülrül lefelé. E szineket feltüntető lobogó a magyar delegatio ülésezési helyét képező épületen s a magyar országgyülés mind két házának épületén (de emitt csak akkor, ha magyar-horvát közös ügyek tárgyaltatnak) a magyar lobogó mellé felvonandó.

73. §. *Fiume, a volt Erdély, s az egykori mellékországok czimerei.*

I. A magyar koronához csatolt külön testet képező Fiumének czimere: a paizson kétfejű sast tüntet fel.

II. A mi — a már most Magyarországba teljesen bekeblezett — Erdélyt illeti: ez az erdélyi külön magyar fejedelemségnek a 16-ik században történt megalapitása előtt Magyarország kiegészitő része volt s igy külön czimerrel nem birt. Báthory István fejedelem alatt az ottani három nemzet külön czimeréből alakult Erdély czimere. Ez a következő részekből áll: vörös gerendával (pólyával) széltében két mezőre osztott paizs; a felső mező kék, rajta jobbról arany nap, balról pedig megujuló (tehát D alakú) ezüst hold látszik (a székelyek czimere); — e két égi test közt van: aranycsőrű s vörösnyelvű, emelkedő fekete sas, kiterjesztett szárnyakkal (ezen, turul-madárnak is nevezett sas, az erdélyi magyarok czimere; a királyság megalapitása előtt némelyek szerint az egész magyar nemzetnek ez, mások szerint oroszlán, volt a fő czimerjelvénye); — az alsó mező aranyszinű s rajta hét vörös torony, illetőleg háromormú 7 vár látható (a szászok czimere), közülök alant 3, s fölöttük 4.

III. A magyar állam egykori mellékországainak czimerei, — a mint azok a királykoronázás alkalmával a király előtt vinni szokott lobogókon s olykor a magyar állam teljes nagy czimerén láthatók, — a következők:

1) Rámaországé vagy Bosniáé: bársonypiros mezőn kinyuló ezüst kar, kivont kardot tartva.

2) Szerbiáé vagy Ráczországé: vörös mezőn vadkan-fej, fölfelé álló szájnyilásában arany nyillal.

3) Bulgáriáé vagy Bolgárországé: vörös mezőn három farkas (mások szerint 3 agár).

4) Kunországé: kék (mások szerint arany) mezőben, fekete szinű (mások szerint aranyszinű) koronás oroszlán ágaskodva, alúl ezüst holdszarv, s felül ezüst (mások szerint vörösszinű) csillag.

5) Galiczia (Halics, Gácsország) czimere: kék mező, vörös vonallal széltében kétfelé osztva; fölül fekete csóka, s alul hegyeságú három aranykorona.

6) Lodoméria (Ladomér-, Wladimir-ország) czimere: kék mezőn két vizszintes gerenda (szalag), melyek fölváltva fehér és vörös koczkákkal diszitvék.

74. §. A magyar korona országainak egyesitett czimere, s e korona mostani országai közös ügyeinek jelvénye.

I. A magyar korona országainak egyenkinti czimerei s a magyar birodalomnak közös czimere körül, a részletekre s ezek helyeire nézve nagy eltérések tapasztalhatók. E visszásságok megszüntetése czéljából a képviselőház 1870-ben 5 tagú bizottságot küldött ki a magyar birodalom s Magyarország czimerére vonatkozó törvényjavaslat készitése végett; ily javaslat a következő évben a bizottság által be is lett terjesztve, de tárgyalás alá nem vétetett. Közelebb 1883-ban, a képviselőház a ministeriumot oda utasitotta, — mindeddig eredménytelenül, — hogy Magyarország czimerének s a magyar korona országai egyesitett czimerének szakszerű körvonalozására vonatkozólag törvényjavaslatot terjeszszen elő.

II. Különben a magyar korona országainak egyesitett czimerére nézve 1874-ben ideiglenes intézkedés történt a kormány részéről, s az a királyi megerősitést is megnyerte. Lényege a következő:

A helyes beosztás ezen királyi czimnek felel meg: „Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae rex apostolicus, magnus princeps Transilvaniae."

A legdiszesebb hely az Erdélyenkivüli Magyarország czimerének van fentartva, a czimer-paizs közepén.

Dalmátország czimere (három koronás leopárdfő) foglalja el a külső paizsnak heraldikailag jobboldalú (a néző szempontjából tehát baloldalú), Horvátország czimere pedig (vörös és fehér koczkák) a baloldalú felső mezejét.

Dalmatia czimere alatt Szlavoniáé, Horvátország czimere alatt pedig Erdélyé foglal helyet.

Szlavonia és Erdély czimereinek érintkezési oldalaira illesztetik Fiume czimere.

III. Megjegyzendő, hogy a magyar korona volt és jelenlegi országainak egyesitett czimerén azelőtt csak az ugynevezett 10 ország, 10 regnum, czimerei szerepeltek: Magyar-, Horvát-, Szlavon-, Dalmát-, Ráma-, Rácz-, Bolgár-, Kun-, Gács-, és Lodomérországok czimerei; ellenben Erdély és Fiume czimere ott nem foglaltak helyet. Nem szabad továbbá feledni, hogy az 1868: 30. t. cz. 62-ik §-a szerint, — mely a társországok jogállását állapitá meg s némiben Fiume iránt is intézkedik, — kizárólag a regnumokra vonatkozó traditio alapján áll, midőn megállapitja, hogy a magyar korona mostani országai közös ügyeinek jelvénye: Magyarország, s Horvát- Szlavon- Dalmátországok egyesitett czimerei. (Tehát, ugy az egykori mellékországoknak, valamint a szent koronához most tartozó területek közül a nem-regnumoknak — Erdélynek és Fiumének — czimereit, hallgatással mellőzi.)

75. §. A magyar korona országai egyesitett czimerének s az ország külön czimerének magánosok által, valamint magán jellegü testületek s vállalatok és intézetek által, való használhatásáról. (1883 : 18.)

I. Az 1883: 18. t. cz. hatálybaléptétől kezdve, a czimben itt emlitett czimerek bármelyikét iparczikkeken, árukon, czimtáblákon, üzleti helyiségeken és nyomtatványokon, stb., csak azok használhatják, kik arra a ministerelnöktől engedélyt nyertek. Ez engedély a belügyministernek, Horvát-Szlavonországokat illetőleg pedig a bánnak, véleménye alapján adatik meg. Az engedély megnyerése iránti folyamodvány a törvényhatóság első tisztviselőjéhez intézendő; a folyamodványban igazolandó, hogy a kérelmező nincs hivatalvesztésre itélve, hogy a politikai jogok gyakorlatában van, erkölcsileg kifogástalan, üzlete pedig oly terjedelmü vagy üzlettárgyai oly kiválóminőségüek, illetőleg az intézet vagy üzlet oly figyelemre méltó, hogy az ily engedélyt megérdemli. A kiadott engedély magában foglalja azon jogositványt, hogy azzal az üzlet fióktelepei s ügynökségei is élhessenek. — Az engedélyért, annak kiadatásakor, 50 frtnyi dij fizetendő; azonban közjótékonysági egyletek és intézeteknek a dij fizetését a ministerium, a ministerelnök ajánlatára, elengedheti.

II. A hitel- és pénzintézetek, ezen czimerek használhatására szóló engedélyt csak törvény által nyerhetnek. (A mint már azelőtt nyert ily engedélyt az 1873: 26. t. cz. által a magyar leszámitoló és kereskedelmi bank.)

III. A kik az 1883: 18. t. czikkben emlitett czimerek valamelyikét 1881. év végeig engedély nélkül, de jóhiszemüleg használták s e törvény hatálybaléptekor is annak használatában voltak: arra köteleztettek, hogy a törvény kihirdetésének napjától számitandó 3 hó alatt a használhatási engedélyért folyamodjanak, s annak megnyertével a dijt fizessék le; mert különben ezen czimereket többé nem használhatják.

IV. Kik az állam egyedáruságának tárgyait képező czikkeket illetékes hatósági engedély mellett árulnak (dohánytőzsérek, lottógyüjtődék, bélyegárudák, stb.), az illetékes uton nyert engedély alapján s ennek tartamára ezen czimereket, az állami egyedáruság tárgyaira vonatkozó czimtábláikon, használhatják. Ugyanez áll azokra nézve is, kik a „m. kir. udvari" czimet a szabályszerü eljárás mellett eddig megnyerték vagy ezentul megnyerni fogják.

V. Jogerőre emelkedett oly birói itélet, mely a politikai jogok felfüggesztésére, vagy hivatalvesztésre szól: az ezen czimerek használhatására vonatkozó engedélynek érvényét megszünteti. A ministerelnök pedig az adott engedélyt visszavonhatja, ha az illető oly körülmények közé jutna, melyek közt az ezen czimerek használatára vonatkozó engedély a kérelmezés idején meg nem adathatott volna.

VI. Ezen czimereknek a törvénybe ütköző használata kihágást képez, és 2 hónapig terjedhető elzárással, s 300 frtig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. A czimtáblák, mennyiben a hatóságilag kiszabott idő alatt át nem alakittatnak, hatóságilag eltávolitandók, a czimlapok és nyomtatványok pedig megsemmisitendők.

Az ezen czim alatt befolyt pénzbüntetések, az illető község szegényalapját illetik.

Függelék. Ez ügyeket a belügyminister egyebek közt 1883. szept. 10-én 50.422. és 1884. május 26-án 29.722. sz. a. kelt rendeletekkel szabályozta. Az utóbbi rendelet kimondja, hogy a kétfejü sast nem szabad ugy használni, miszerint a magyar czimernek hátterét képezze, vagy a magyar czimer a kétfejü sasnak szivpajzsa gyanánt szerepeljen; hanem a kik a kétfejü sas használatára jogositvák, ezt a magyar czimertől teljesen elkülöniteni tartoznak.

76. §. A magyar s az osztrák állam kapcsolatából folyólag a czimerre s lobogóra vonatkozó szabályok.

A czimer s illetőleg a lobogó használatára vonatkozólag, a magyar s az osztrák állam kapcsolatából folyólag bizonyos (fájdalom, többnyire tökéletlen) szabályok állanak fenn, melyek lényege a következő:

1) A közös osztrák-magyar véderő szárazföldi része, valamint az osztrák-magyar közös ministerium: czimerül a kétfejü sast s szineküI a sárga-fekete bicolort használják; a közös haditengerészet lobogója pedig vörös-fehér szin, Ausztriának 3) alatt emlitendő czimerével. A kétfejü sas s a sárga-fekete szin, — habár ezektől különböznek a Habsburgház s a Lotharingiai ház tulajdonképeni czimerei és szinei — az uralkodóház jelvényeül tekintetnek [1]) s a közös ügyeknél ily alapon használtatnak; egyébiránt az uralkodóház e jelvényeket, a német-római volt császári

[1]) Ily értelemben fogta fel az ügyet Deák Ferencz s a magyar képviselőház többsége 1867-ben, midőn az ezen ügyre vonatkozó interpellatióból fejlődött nagy vita után az emlitett jelvényekben megnyugodott.

birodalomtól, melynek trónját hosszú időn át birta, vette át, még pedig a szineket olykép, hogy a német tricolorból (vörös-fekete-sárga) egy szint elhagyott. A közös haditengerészet által használt lobogó azonban Ausztria szineit (vörös-fehér) viseli magán; ez nem az uralkodóház lobogója s használata indokolatlan, mert ellenkezik a törvénybe igtatott dualismus elvével.

Emlitettük, hogy a közös ministerium czimerűl a kétfejű sast s szinekül a sárga-fekete bicolort használja. Ez már most a külügyministeriumtól függő osztrák-magyar követségekre s consulatusokra nem értendő. Ezek ugyanis, 1880. évben a külügyministerium részéről vett utasitás értelmében, a magyar lobogót is kötelezvék felhuzni.

2) Az osztrák-magyar közös bankra nézve az 1878: 25. t. cz. azt állapitotta meg, hogy e banknak pecsétje s az általa kibocsátandó utalványok az osztrák-magyar monarchia czimerét tüntessék fel; de — miután a két állam kormányai ily közös czimer alkatrészei iránt megegyezni nem tudtak, — a törvény foganatlan maradt s csakhamar egy uj törvény, az 1880: 13. t. cz., az utalványokra vonatkozó határozmányt további intézkedésig függőben hagyta.

3) Az osztrák-magyar monarchia tengeri kereskedelmi hajói külön lobogót használnak, mely a magyar-osztrák monarchiában törvényileg megállapitott dualismus elvén alapszik s különösen az 1867: 16. t. cz. foganatositásaul a következő módon állittatott össze: a lobogó hosszúdad négyszöget képez, mely két egyenlő nagyságu mezőből áll; a lobogórúd mellé eső mező, vizirányosan fekvő három csikból áll, melyek közül a felső s alsó vörös, a középső pedig fehér (Ausztria szinei); a másik mező is három csikból áll, melyek közül a felső vörös, a középső fehér s az alsó zöld (Magyarország szinei); az utóbbi mező közepét Magyarország czimere szent István koronájával disziti; a másik mezőn pedig Ausztria czimere (vörös paizs, széltében fehér övvel kettéválasztva) s e fölött sárga korona van.

4) A berlini nemzetközi szerződés folytán az osztrák-magyar monarchia által megszállott és kormányzott Bosniában és Herczegovinában: a polgári hatóságok a Habsburg-lotharingiai háznak nemzetségi czimerét, a kétfejü sasra illesztetten, használják. Ezen czimer jobboldalán a Habsburgok arany oroszlánja, a baloldalon pedig a Lotharingok három ezüst szinű törpe sassa van feltüntetve.

HATODIK RÉSZ.

A magyar állampolgárok közjogi viszonyai; vagyis egyéni s testületi jogaik és kötelességeik. [1]).

I. fejezet. Az állampolgárságról általában, s megszerzési és megszünési módjairól.

77. §. *Az állampolgárság fogalma; valamint az állampolgársággal kapcsolatos jogok és kötelességek.*

I. Az állampolgárság alatt értjük: az egyénnek bizonyos államhoz való tartozását s ebből folyó jogviszonyait, valamint állam-alattvalói minőségét. Ekkép magyar állampolgár az, a ki a magyar államhoz olykép tartozik, hogy ennek alattvalója és polgára. A magyar korona összes országaiban az állampolgárság egy és ugyanaz lévén (1879: 50. t. cz. 1. §.), ebből következik, hogy: a ki, — akár a politikai értelemben vett s igy az összes magyarországi állampolgárokat magában foglaló magyar nemzetnek tagja (1868: 44.), akár pedig a társországokhoz vagy Fiuméhez tartozik, — az magyar állampolgár.

II. A magyar állampolgársággal, — főkép azon okból, mivel hazánk alkotmányos állam, — nem csupán alattvalói kötelességek (mint: tankötelezettség, védkötelezettség, közteherviselés, s állampolgári vagy alattvalói hüség és engedelmesség), hanem bizonyos jogositványok is járnak. Ezen jogositványok megint többfélék; igy:

1) Az ember személyiségéből folyó alapjogok. (Ősjogok, vagy emberi jogok; mint: létjog, önfentartás joga, önrendelkezési s illetőleg szabad pályaválasztási jog; magánjogi dolgok és jogok szerezhetésének, birhatásának s átruházhatásának joga.)

2) Az állami közügyekre való befolyás alkotmányos joga, vagyis a politikai jogok; milyenek: a törvényhozó hatalomra való befolyás, cselekvő és szenvedő választási képesség által (melyek elseje a képviselőválasztói jogot s a másik a képviselővé megválasztathatás jogát jelenti): — a hivatalképesség; továbbá az állami közigazgatásban s az önkormányzatban való részvétel (a törvényhatósági bizottság s a községi képviselet körében), — a birói hatalom egyrészének gyakorlására hivatott esküdtszéki tagság, továbbá a kereskedelmi és iparka-

---

[1]) Cziráky: Consp. juris publ. 150. s köv. §. — Virozsil: Jus publ. V. — Bartal: Comm. I. 207. s köv. l.

marák ülnökeinek s a kisebbértékü polgári peres ügyek körül itélni jogositott azon egyéneknek hatásköre, kik nem állami birák.

3) A szorosan vett politikai tartalmú jogoktól különböző, de ezekhez hasonlólag szintén államjogi természetü, — alkotmányos jogok, — melyek egyszerüen polgári jogoknak szoktak neveztetni. Ilyenek: a személyes szabadság, a lelkiismereti vagy vallásszabadság, a tulajdon sérthetlensége s általában a vagyoni viszonyok körüli főbb jogok, a vélemény- s gondolatnyilvánitási szabadság (szólásszabadság és sajtószabadság), az egyesülési s a gyülésezési jog, a kérvényezési jog és a sérelememelési vagy panaszjog, a jogegyenlőség, a nemzetiségi egyenjoguság s a tanszabadság.

78. §. *Jogi különbség a magyar állampolgárok s az idegenek (külföldiek) között.*

I. A dolog természetében fekszik, hogy az állam iránti kötelességek teljesitését s a politikai jogoknak az állam érdekeivel egyező gyakorlását biztosabban lehet várni az állam polgáraitól, tehát alattvalóitól, a belföldiektől vagyis a honfiaktól, — semmint olyanoktól, kik ezen államnak nem alattvalói, kik tehát nem honfiak, hanem idegenek vagyis külföldiek. [1]) Innét van, hogy valamint más államokban, ugy hazánkban is, az idegenek évszázadokon át nevezetes köz- és magánjogi korlátozásoknak voltak alávetve. E szegszoritások a személyiségből folyó jogokra nézve az ujabb időben megszüntek, az ugynevezett polgári jogok terén pedig — főkép az enyhe gyakorlat folytán — ugyszólván észrevehetlenségig elmosódtak. [2]) Azonban a politikai jogok gyakorlására most is rendszerint csak a magyar állampolgárok jogositvák; — az idegenek tehát e jogokból ki vannak zárva: kivévén azon külföldieket, kik az ország valamely községében letelepülési jogot nyertek; mert ezek — az 1886. 22. t. cz. 36. s 40. §-ai szerint — a községekben községi választói jogot gyakorolhatnak és községi képviselőkké is választhatók. (De más jogczimen már most a külföldiek a községi képviseletben sem vehetnek részt.)

II. Tüzetesebben tekintve e kérdést, jogszabályaink szerint:

1) Az idegenek hazánkban: a) Nemességet közvetlenül (honositás által) nem nyerhetnek; hanem csak egyszerüen állampolgárságot, s ha már magyar állampolgárok, akkor nyerhetnek magyar nemességet. (1879: 50. t. cz. 18. §. 1630: 30., erdélyi 1791: 19.) — De 1848. előtt az ünnepélyes honfiusitás utján közvetlenül

---

[1]) Az oly idegenek, kik ügyeik miatt hazánkban csak ideiglenesen tartózkodnak: forensiseknek neveztetnek. 1439. 5, 1647: 26. stb.

[2]) Jogunknak jelen állását tekintve, az idegenek hazánkban mindazon jogokban feltétlenül részesülnek, melyeket korunk jogi öntudata a személyiség fogalmával köt össze, — s a viszonosság elvénél fogva azon jogokban is, melyekkel a magyar állampolgárok amazoknak hazájában birnak. Wenzel: Magyar magánjog 123. §.

nemességet nyerhettek az állampolgársággal együtt, az 1550. 77. s az erdélyi Appr. III. r. 41. cz. szerint. — b) Az egyházi javadalmakból s különösen a nagyobbakból kizáratnak (1495: 30. 31., 1550: 18., 1647: 93., 1792: 8.) — c) Az országos ügyek kezelésében részt nem vehetnek (1608: kor. el. 10., 1741: 11.; erd. Appr. II. r. 1. cz. s a lipóti diploma szerint). — d) Közhivatalt nem viselhetnek (1222: 11, 1439: 5, 12. 15. 25. 26., 1608: k. e. 10., 1681: 27., 1715: 22., 1741: 15., erdélyi Appr. III. r. 41. cz., erdélyi 1791: 15.) A közhivatalok közül 1848. előtt a katonai s a bányászati tisztségekre, a magyar honpolgárok elsőbbségének fentartása mellett, idegenek is alkalmaztathattak (1792: 8. 9.); de ujabb törvényeink szelleme s az 1883: 1., 1886: 21 és 22. t. czikkek világos határozmányai az idegenek ezen kedvezményének végetvetettek (Már most legföljebb a községekben a segéd- és kezelő-személyzet közt foglalhatnak helyet külföldiek; a mennyiben az 1886: 22. t. cz. a községi állomások betöltése körül csak az elöljárókra nézve követeli meg a magyar állampolgárságot, a többi ottani személyzetre vonatkozólag pedig e tekintetben hallgat.) Megjegyzendő azonban, hogy a monarchia közös ügyeinek körében a magyar s az osztrák állampolgárok a polgári s katonai tisztségekre egyaránt birnak alkalmaztathatási joggal.

2) Azon megszorítások, melyeknek az idegenek hazánkban az ipar, kereskedés és forgalom dolgában alá voltak vetve, már csaknem egészen megszüntek; ugyanis az ujabb hitel-, kereskedelmi és iparjog a régebben fennállott ily korlátozásokat részint egészen mellőzte, részint jelentékenyen megszoritotta.

3) Az idegenek hazánkban ingatlan javakat sem birhattak. (1222: 26., 1715: 23., 1844: 4., erd. Appr. III. r. 41. sz.) Az 1852. nov. 29-i ugynevezett ősiségi pátens 14. §-a azonban azt állapitotta meg, hogy bárminemű fekvő javak szerzésében a honosulás vagy belföldiség hiánya miatt senki sem gátoltathatik, — s ezen intézkedést az 1861. évi országbirói értekezlet hallgatagon fentartotta.

79. §. *Az állampolgárok egyéni s testületi jogai.*

I. Az állampolgárokat — a jogszabályok által megkivánt kellékek feltétele alatt s jogkörük korlátai közt — nem csupán egyenkint (mint természeti személyeket) illetik meg alkotmányos jogok, hanem az állampolgárok testületeit (mint jogi személyeket) is. A „testület" szó alatt pedig itt nem csupán a szoros értelemben vett testületeket (corporatiókat) értjük; hanem és főkép azon egyéb jogi személyeket is, melyek hazánkban államjogi jogállással birnak; ilyenek: a) az egyházi és világi közönségek, (világiak: a törvényhatóságok s az erdélyi szász universitás, azelőtt a kapcsolt részek is; egyháziak: a törvényesen bevett vallások, illetőleg egyházak), — b) a községek, politikai értelem-

ben, s az egyházközségek, — d) az egyletek és társulatok, melyek politikai, szellemi vagy anyagi érdekek előmozditására (a jogszabályoknak megfelelő mód feltétele alatt) czéloznak. — A szoros értelemben vett testületek, — egyháziak s világiak — jobbára inkább csak a magánjog s illetőleg az egyházjog szempontjából birnak fontossággal; ilyenek: világi testületek: a két magyar egyetem, a magyar tudományos Akademia, a kereskedelmi és iparkamarák, ügyvédi s közjegyzői kamarák stb.; egyházi testületek: a káptalanok, conventek, szerzetek. Egyéb jogi személyek: a kir. fiscus; az államhatalom által elismert vagy helybenhagyott alapitványok; végre egyes sajátszerü viszonyok, mint pl. az osztatlan vagyon, hagyaték, csődtömeg.

II. Ezek előbocsátása után megjegyezzük, hogy az állampolgárokat egyenkint s részben testületileg megillető jogokról alább az illető helyeken fogunk szólni.

80. §. A magyar állampolgárság fajai s megszerzésmódja.

I. A magyar állampolgárság 1) vagy közvetlenül, — a születés, leszármazás ténye által (mely egyébiránt olykor csak vélelmeztetik), keletkezik, avagy 2) közvetve létesül, a mennyiben bizonyos föltételek teljesitése mellett (törvényesités, a magyar állampolgárok közé való felfogadás s illetőleg az idegen nőnek magyar állampolgárral való egybekelése által) szerezhető. E szerint a magyar állampolgárság kétféle: 1) benszülöttség, vagy szorosan vett honfiuság (valódi indigenatus) s 2) honositottság, vagy honfiusitás, (honosultság, honositás, receptio vagy naturalisatio.

Ehhez képest a honfiak vagy állampolgárok is hazánkban [1]) kétfélék:

1) Született, benszületett állampolgárok, vagy gyökeres magyarok (Hungari nativi). Ilyenek: azon törvényes születésüek, kik magyar apától nemzettek, — s azon törvénytelen születésüek, kik magyar anyától születtek. A magyar állampolgártól, illetőleg magyar állampolgárnőtől való közvetlen leszármazás, régi szokás s az 1879: 50. t. cz. 3. §-a szerint olykép értendő, hogy itt a születési hely nem határoz, tehát a külföldön történt születés is [2]) megadja azon magyar állampolgárságot, mely benszülöttségnek vagy szorosan vett honfiuságnak (indigenatus) szokott neveztetni.

Megjegyzendő továbbá, hogy a magyar állampolgár s ille-

---

[1]) Erdélyben pedig, az ottani külön államjog értelmében, az egyének 1848 előtt: vagy honfiak vagy idegenek voltak; amazok pedig egyesült nemzetbeliekre (magyarok, székelyek s szászok) és nem-egyesült nemzetbeliekre osztattak.

[2]) Ez utóbbi az 1879. 50. t. czikkben lett először törvényileg kimondva, de a szokás alapján azelőtt is értetett. Egyébiránt tagadhatlan, hogy e tekintetben sokaknak voltak scrupulusaik; e mellett a Bécsben székelő magyar mágnási családok némelyikénél gondot forditottak arra, hogy a gyermekek legalább „jelképileg magyar földön" szülessenek s e czélból régóta oly eljárást követtek, hogy a midőn a nő lebetegedését várja, a család magyarországi birtokából egy zsák hazai földet tartanak készletben s ezt a szülés közeledtével az illető ágy alá helyezik.

tőleg állampolgárnő alatt nem csupán a szorosan vett magyarországiakat értjük; hanem ugyancsak születés folytán szerzik meg a magyar állampolgárságot a horvát-szlavon-dalmátországi polgároktól született egyének (1741: 61.); az erdélyiekre nézve pedig, a különválás korszaka előtt hasonló elv állott fenn (Hárm. III. 3. cz.) s a különválás korszakában is ugyanily értelemben alkottattak jogszabályok (1608: k. u. 11., s erdélyi 1791: 16.) Ezen elvet az 1879: 50. t. cz. 1. §-a ugy állapitja meg, hogy a magyar korona összes országaiban az állampolgárság egy és ugyanaz. Ily benszülött magyar honpolgároknak vélelmeztetnek a magyar állam területén talált lelenczek is, mig idegen honosságuk nincs bebizonyitva. Ugyanily föltétel alatt magyar állampolgárok mindazok, kik a magyar állam területén születtek. (1879: 50. t. cz. 19. §.)

2) Honositott állampolgárok; fogadott honfiak, vagy honfiusitott magyarok, avagy naturalisált állampolgárok (Hungari recepti): kik nem születésökkel, — nem leszármazás alapján, — hanem utóbb nyerték a magyar állampolgárságot.

A magyar honpolgárság ezen utóbbi neme — a naturalisatio — mikép szereztethetett 1848. előtt, és aztán az 1879: 50. t. cz. életbelépte előtt, s mikép szerezhető meg most: erről a következő szakaszokban szólunk.

II. A magyar állampolgárságnak e két faja közt némi, bár csekély, jogi különbség van; igy: csak született honfiak lehetnek korona-őrökké (1608: k. e. 4., 16.); azon honfiusitott magyar polgár, ki ezzé honositási **okirat** által lett, a honositástól számitott 10 évig az országgyülésnek tagja nem lehet (1879: 50.); azok pedig, kik nem leszármazásuknál fogva magyar állampolgárok, a förendiházi örökös tagság jogával csak a törvényhozás utján ruházhatók fel. (1885: 7. t. cz. 2. §. c) pontja.)

III. Végül megjegyezzük, hogy a magyar állampolgárok a községi illetőség tekintetéből igy is szoktak osztályoztatni: 1) magyar (magyarországi) honosok, 2) horvát (horvát-szlavonországi) honosok. A „honosság" azonban sokszor az állampolgárság helyett használtatik; igy az 1879: 50. s 1878: 5. t. czikkben, mely utóbbi a magyar honosok alatt mindazokat érti, kik a magyar állam területén honossággal birnak.

81. §. Idegenek honfiusitása; különösen: a magyar állampolgárságnak megszerzése idegenek által 1848. előtt.

Az idegenek 1848. előtt a magyar állampolgárságot kétféle módon szerezhették meg: más szóval, a honfiusitásnak (naturalisatiónak) kétféle neme létezett: 1) ünnepélyes és 2) egyszerü honfiusitás. Az ünnepélyesen honfiusitottak, (quasi) indigenáknak is szoktak neveztetni.

1) Az idegenek ünnepélyes honfiusitásának módja, — melyet kiválólag az 1550: 77. t. cz. szabályozott — lényegileg a következőképen állott:

Az ország körül érdemeket szerzett idegeneket a király az által tüntethette ki s jutalmazhatta meg, hogy ünnepélyes honfiusitás által őket a magyar nemesek közé vette fel, oly hatálylyal, hogy külhoni rendi állásuknak s rangjuknak megfelelő jogállást nyertek Magyarországban; ha tehát külföldön bárók, grófok, vagy herczegek voltak, ezen czimöket megtartották s igy magyar főnemesek lettek, egyszersmind — a két táblai rendszernek az országgyülésen történt meghonositása óta — a főrendi táblánál ülési és szavazati jogot nyertek. De az 1840-ben igy honfiusitottakra (s utódjaikra) a főrendiházi tagság joga csak azon föltétel alatt értendő, ha e tagsággal ünnepélyes honfiusitásukkor határozottan felruháztattak; ugyanis az azonévi 49. 51. 53. t. cz. által bárók, grófok s herczegek az ország honfiusitott nemesei közé, hol ily megjegyzéssel: „országgyülési ülés és szavazat nélkül,“ — hol pedig ilyennel: „országgyülési üléssel és szavazattal“ vétettek fel.)

A király mindazáltal, az ünnepélyes honfiusitást országgyülés idején csak ennek tudtával s hozzájárulásával — még pedig az illetőnek honfiusitását megállapitó t. cz. alkotása alakjában, — az országgyülés együtt nem létekor pedig magyar tanácsosainak meghallgatásával gyakorolhatta; mely utóbbi esetben aztán a honfiusitottnak beczikkelyezés (törvénybeigtatás) végett az országgyüléshez kellett folyamodnia.

Ezen ünnepélyes honfiusitásnak kellékei [1]) voltak: a) Az ünnepélyes eskü, Magyarország törvényeinek pontos megtartására, szabadságainak s területépségének oltalmazására. Ezen eskü vagy az országgyülés szine előtt, vagy a magyar kir. udvari kanczellarián volt leteendő; szövege pedig a föleskettetési szertartás minden körülményeivel együtt a kanczellariánál vezetett kir. könyvbe jegyeztetett fel. b) A kanczellária által kiállitott s a letett esküt szóról szóra tartalmazó honfiusitási okmány. (1604: 19., 1687: 26.) c) Az országos pénztárba járó honfiusitási dij. d) A beczikkelyezés. — A dij eleinte egyáltalában 1000 db. aranyból állott; de később világiaknál 2000, nagyobb javadalmú egyháziaknál 1000 s kisebb javadalmú egyháziaknál 200 aranyra lett szabva. (1687: 26., 1741: 17. 41.) Ezen dijt az országgyülés egészben vagy fele részben elengedhette; de az el nem engedett dij okvetlenül le volt fizetendő, (még pedig az 1827: 37. szerint természetben, vagyis aranyokban); mert különben (1791: 69., 1827: 37., 1830: 17.) a honfiusitási okmány elvesztette érvényét, a beczikkelyezés pedig meg nem történhetett s megtörténte ese-

[1]) Ezek közül a b) alatt emlitett okmány csak a hatály nagyobb megerősitéseül (pro majori robore) szolgál; az a), s c) és d) alattiak azonban lényeges kellékek. — Erdélyben az ünnepélyes honfiusitás az Appr. III. r. 41. cz. s nehány későbbi törvény által szabályoztatott. Kellékei voltak: a) hogy a honfiusitandó, előbbi hazájában a nemesi rendhez tartozott legyen; b) hogy az országgyülésen érdemeit bebizonyitsa s incorporáltatását kérje; c) hogy az országgyülés előtt álampolgári esküt tegyen, d) hogy beczikkelyeztessék, e) hogy 1000 drb. arany dijt fizessen, ha ez az országgyülés által el nem engedtetik; végre f) a szokás megkivánta, hogy az illető a fejedelemtől honfiusitási okmányt is nyerjen.

tében kiczikkelyezés által megsemmisittetett, illetőleg kiczikkelyezés közbejötte nélkül is az illetők a honfiak sorából kitörlötteknek voltak tekintendők. [1])

2) Az egyszerü honfiusitás, — melynek utján az idegenek szintén állampolgárságot nyerhettek, de az ünnepélyes honfiusitással járó kitüntetések és kedvezmények nélkül, — kétféle volt:

a) A nőszemélyek egyszerü honositása azáltal, ha magyar állampolgárral házasságot kötöttek, mert ezzel férjöknek polgári állásában, s rangjában részesültek, — tehát esetleg, ha tudniillik a férj nemes vagy főnemes volt, a nemességet (illetőleg a főnemességet) is nyerték, s ezt özvegységök alatt is megtartották.

b) A közönséges egyszerű honfiusitás, az idegen (külföldi) egyénnek itteni állandó letelepedése által, (1630: 30.) — oly föltétel alatt, hogy ezen állandó letelepedés iránti szándékát szóval és tettel bizonyitsa, — továbbá, ujabb időkben azon feltétel alatt is, hogy eddigi hazájának tagja lenni megszünjék. Egyébiránt az emlitett állandó letelepedés iránti szándék megvalósitása nem országos jogszabályokban gyökerező, hanem helyhatósági formákhoz volt kötve; hogy t. i. az illető, élethivatásához képest állandóan teljesitse azon kötelességeket s viselje azon terheket, melyeket az ország jogrendje az állampolgártól megkiván. [2])

Az igy honositott egyén magyar állampolgárrá lett, de a nemességet nem nyerte; hanem az ország nem-nemes lakosai közt (pl. a jobbágyok, közszabadok stb. közt) foglalt helyet, ugyanazon jogokkal s kötelességekkel, melyek ezeket illették és terhelték.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az utóbbi időkben az egyszerű honfiusitásnak az állandó letelepedésre vonatkozó föltétele oly értelmezést nyert, miszerint az illetőnek legalább 10 évig kell az országban állandóan lakni.

82. §. Folytatás. — Különösen: a magyar állampolgárságnak idegenek általi megszerezhetése az ujabb időben az 1879 : 50. t. cz. életbeléptéig.

I. Emlitett régibb honositási törvényeink 1848 óta nem vétettek alkalmazásba; hanem addig is, mig a honositás kérdése az ujabb viszonyoknak megfelelőleg szabályoztatott volna, — a mi az 1879. 50. t. cz. által eszközöltetett, — egy sajátszerű ho-

---

[1]) Az 1827: 37. szerint: a kik két év alatt sem fizetik le a hátralékos dijat, ipso facto az indigenák névsorából kitörlötteknek tekintendők. Az 1830: 17. pedig, nehány ilyen hátralékost névszerint is kitörölt s megállapitotta, hogy jövőben a beczikkelyezés csak a dij lefizetése után eszközölhető.

[2]) Magyarországra nézve Kelemen szerint: ha valamely közhivatalt visel, telket bir, ipart vagy más hivatásszerű foglalkozást gyakorol, vagy a közterhekhez járul (Instit. juris priv. Hung. 171. 1.) Erdélyre nézve id. Szász Károly szerint: ha faluban vagy mezővárosban állandóan letelepedett, ha ingatlanság szerzésével vagy mesterség gyakorlásával mintegy az országhoz kötötte magát, avagy ha valahol a polgárok kebelzetébe ünnepélyesen fölvétetett. (Elem. juris priv. Trans. 39. §., s erdélyi 1791 : 19.)

nositási uj eljárásmód fejlődött ki. Ez az 1848. előtti ünnepélyes és egyszerű honfiusitás módozatainak bizonyos vegyüléke volt, illetőleg a régi egyszerü közönséges honfiusitásnak az ujabb viszonyok által igényelt rectificatióját foglalta magában.

A honositás ezen módja (mely mellett egyébiránt az idegen nőszemélyek, miként 1848 előtt, magyar állampolgárral való egybekelésök által „eo ipso" megnyerték a magyar állampolgárságot), kormányrendelet által volt szabályozva s lényegileg a következőkből állott:

A magyar állampolgárságot teljes forma szerint megnyerni ohajtó idegen, tartozott ez iránt azon törvényhatóság utján, melybe telepedett, a belügyministerhez folyamodni. Ha kérvényének mellékletei s a törvényhatóság véleményes fölterjesztvénye arról tanuskodtak, hogy folyamodó más államnak nem alattvalója, továbbá, hogy vagyoni, politikai s erkölcsi tekintetben sem esik kifogás alá: akkor a belügyminister a honositást eszközölte, még pedig oly föltétel alatt, hogy az igy honositott egyén az illető törvényhatóságnál a magyar állampolgári hűségeskűt tegye le.

II. A magyar állam területén talát és nevelt vagy fölnevelt lelenczek is, magyar állampolgároknak tekintettek, mely elv az 1879: 50. t. cz. 19. §-a alapján most is fennáll.

83. §. — *Folytatás. Különösen: a magyar állampolgárság megszerzése az 1879. 50. t. cz. értelmében.*

A magyar állampolgárság az 1879. évi 50. t. cz. hatálybalépte (1880. évi január 8-a) óta csak a következő módon szereztetik: I. leszármazás, II. törvényesités, III. házasság, IV. honositás által. (2. §.) De mindaddig, mig idegen honosságuk be nem bizonyittatik, magyar állampolgároknak tekintetnek: 1.) a kik a magyar korona országai területén születtek; 2) a kik ezen területen mint lelenczek találtattak és neveltetnek, vagy fölneveltettek. (19. §.) Továbbá: nem érintetik e törvény által azoknak magyar állampolgársága, a kik ezen törvény hatálybalépteig honositási okiratot nyertek. Végre, magyar állampolgároknak tekintendők, azok is, a kik a magyar korona országai területén a jelen törvény hatálybalépte napjáig legalább öt év óta megszakitás nélkül, habár több helyen, laktak, s valamely belföldi községben az adózók lajstromába be vannak vezetve: hacsak e törvény hatálybaléptétől számitott egy év alatt nem igazolták, hogy idegen állampolgárságukat fentartották. (48. §)

A magyar állampolgárságnak imént felsorolt megszerzési módjai, tüzetesebben tekintve, a következőkben pontosulnak össze:

I. L e s z á r m a z á s által megszerzik a magyar állampolgárságot: a magyar állampolgár törvényes gyermekei és magyar állampolgárnő törvénytelen gyermekei, — mindkét esetben akkor is, ha külföldön születtek. (3. §.)

II. Törvényesités által az állampolgárságot megszerzik: a magyar állampolgárnak külföldi nőtől született törvénytelen gyermekei. (4. §.)

III. Házasság által megszerzi a magyar állampolgárságot azon külföldi nő, a ki magyar állampolgárhoz megy férjhez. (5. §.)

IV. Honositás által megszerzi a magyar állampolgárságot azon külföldi, a ki: 1) honositási okiratot, vagy 2) honositási oklevelet nyer, ha egyszersmind a magyar állampolgári hüségesküt vagy fogadalmat leteszi. (6. §.) Az igy honositott férfi által szerzett magyar állampolgárság kiterjed nejére és atyai hatalom alatt levő kiskorú gyermekeire. (7. §.)

1) Honositási okiratot (8. §.) csak oly külföldi nyerhet, a ki: a) rendelkezési képességgel bir, vagy ennek hiányában törvényes képviselőjének beleegyezését birja; b) valamely belföldi község kötelékébe fel van véve, vagy felvétele ily község által kilátásba helyeztetett; (ehhez az 1876: 5. t. cz. szerint annak igazolása volt szükséges, hogy e fölvételt az illetőnek más államhoz való alattvalói viszonya nem gátolja; az 1886: 22. t. cz. 15. §-a szerint pedig, a község a felvételt az idegennek, ha ez már az országban öt évig lakott, kilátásba helyezheti s a honositás esetére aztán megadhatja); c) a belföldön öt év óta megszakitás nélkül lakik, d) kifogástalan magaviseletü; e) bir annyi vagyonnal vagy oly keresetforrással, melyből lakása helyének körülményeihez képest magát és családját eltarthatja; f) az adózók lajstromába öt év óta be van vezetve.

Oly külföldi honositásánál, kit magyar állampolgár törvényeink értelmében örökbefogadott, a c) e) f) pont alatti föltételek elengedhetők, ha az örökbefogadó a két utóbbi pont alatti feltételnek megfelelt.

A magyar állampolgárságnak honositási okirat által ohajtott megszerzése végett, a megnyerhetés föltételeit tanusitó okmányokkal fölszerelt folyamodvány nyujtandó be: azon törvényhatóság első tisztviselőjéhez (alispánhoz, polgármesterhez), illetőleg a határvidéken azon járás járási hivatalához vagy város tanácsához, a melynek területén a folyamodó lakik. (9. §.) E hatóság az iratokat véleménye kiséretében azon felsőbb helyre terjeszti föl, a hol e kérdésben határozni s a honositási okiratot kiállitani jogositvák; ez pedig, oly folyamodókra nézve, kik Magyarország és Fiume területén laknak, a belügyminister, másokra nézve a horvát-szlavon bán. A belügyminister, illetőleg a bán, ha a kérelemnek helyt ad: folyamodó részére honositási okiratot állit ki s ezt a fölterjesztést tevő hatósághoz leküldi, — egyszersmind elhatározását a kellő nyilvántartás végett a ministerelnökkel tudatja. (10. 11. §.) A fölterjesztést tevő hatóság intézkedik hogy a folyamodó az elintézésről s az eskü (fogadalom) leendő letételének napjáról értesittessék; maga ezen eskü (fogadalom) a törvényhatóságnak első tisztviselője előtt, a határőrvidéken pedig a járási főnök illetőleg a polgármester előtt, vagy helyetteseik

előtt, teendő le (13. §.), még pedig az eskü (fogadalom) letétele iránti idézés kézbesitésétől számitandó egy év alatt, mert különben a honositási okirat elveszti hatályát. (16. §.) A honositott, a letett eskü (fogadalom) napjától kezdve magyar állampolgár; (15. §.) de a törvényhozásnak tagja csak tiz év mulva lehet. (Ez utóbbi korlátozás elesik, ha ő felségétől honositási oklevelet nyer.)

A honositási okiratban világosan kiteendő, hogy a honositott a magyar állampolgárok közé felvétetik; benne továbbá, ha a honositottnak neje s kiskorú gyermekei vannak, kikre a honositás kiterjed, ezek nevei is fölemlitendők. (12. §.)

Az esküben (fogadalomban) a honositott igéri: hogy hű lesz Magyarország apostoli királyához s a magyar korona országai alkotmányához, s hogy magyar állampolgári kötelességeit hiven fogja teljesiteni. Az állampolgári eskü (fogadalom) letételéről jegyzőkönyv veendő fel, melyet a honositott aláir. Az eskü (fogadalom) letételének napja a honositási okiratra följegyzendő s ezen okirat a honositottnak átadandó. (15. §.)

2) Honositási oklevéllel, (királyi oklevéllel, tehát a honositási okiratnál ünnepélyesebb alakú okmánynyal, — mely azonban kiváltságlevélnek nem tekinthető, mert a magyar állampolgárságot egyszerüen, nemesi és főnemesi kiváltság nélkül, adja meg,) honosithatók, — a ministerium javaslata alapján ő felsége által — azon külföldiek, kik a magyar korona országai irányában rendkivüli és kitünő érdemeket szereztek; ha belföldön laknak vagy kijelentik, hogy itt fognak letelepedni, Ily külföldiek az emlitett módon akkor is honosithatók, ha nem is birnak azon kellékekkel, melyeket fentebb a községi kötelékre s az ötévi itttartózkodásra és ugyanoly időtartamú adózásra nézve kiemeltünk; ők az állampolgári eskü (fogadalom) letétele után a törvényhozásnak is legott tagjai lehetnek; de a fentebb felsorolt többi kellékek alól nincsenek kivéve.

Ha az ekképen honositott, valamely belföldi község kötelékébe való felvételért még nem folyamodott: községi illetősége egyelőre Budapesten lesz. (17. §.)

84. §. A magyar. állampolgárság megszünésének esetei az 1879: 50. t. cz. hatálybalépte előtt.

I. Hazánk törvényei, az 1879: 59. t. cz. előtt az állampolgári minőség megszűnése iránt alig intézkedtek, kivéve az 1868: 40. (55. §.) és 41. (24. §.) t. czikkeket, melyek a védkötelezettségben álló egyéneknek kivándorlására vonatkozó határozmányokat tartalmaznak. Az előbbi t. cz. szerint a közös haderő kötelékéhez tartozó egyéneknek béke idejében a közös hadügyminister adhat kivándorlási engedélyt, ha esetleg még élő szüleik is kiköltözködnek; de ha a kivándorlás elmarad, az elbocsátás által megszakitott hadkötelezettségi hátrálékot az illető tartozik leszolgálni. A másik t. cz. szerint a honvéd béke idején a hon-

védelmi minister engedélyével vándorolhat ki; de a kivándorlás elmaradása esetében ez is tartozik a hadkötelezettségi hátralékot leszolgálni. Háború idején pedig kivándorlási engedélynek e törvények szerint egyáltalában nem volt helye.

II. A védkötelezettségben nem állókra nézve azon gyakorlat követtetett, hogy ilyeneknek a belügyminister adhat kivándorlási engedélyt.

III. Továbbá, némelyek által ugy vétetett, hogy elvesztette a magyar állampolgárságot az oly férfi, aki osztrák állampolgárrá lett, vagy valamely idegen államnak, (akárcsak Ausztriának is,) szolgálatába lépett; kétségteleuül pedig elvesztette a magyar állampolgárságot, — ugy mint most, — az oly nő, a ki külföldihez ment feleségül. De nem vesztette el magyar állampolgárságát az, a ki az osztrák-magyar közös ügyek körében — hadi vagy polgári — szolgálatba lépett. (Most sem veszti el.)

IV. A ki ünnepélyes honfiusitás által nyert magyar állampolgárságot, ez által nem vesztette el külföldi állampolgárságát, azt tehát utódaival együtt megtarthatta. Ezen utódok közül sokan más állampolgárság mellett a magyar állampolgárságot is birják: csakhogy ez utóbbit már most az 1879: 50. t. cz. folytán az ott megjelölt esetek és módok szerint igen könnyen elveszthetik.

85. §. *A magyar állampolgárság megszünése az 1879: 50. t. cz. értelmében.*

A magyar állampolgár ilyennek tekintendő, mig magyar állampolgárságát az 1879: 50. t. cz. értelmében el nem vesztette; olyannak tekintendő akkor is, ha egyszersmind más államnak polgára. [1])

Megszünik a magyar állampolgárság: I. elbocsátás, II. hatósági határozat, III. távollét, IV. törvényesités s V. házasság által. (20. §.)

I. A magyar állam kötelékéből való elbocsátás iránt, háború idején minden egyes esetben a ministerium előterjesztésére ő felsége határoz (25. §.); béke idejében pedig ugyanazon hatóságok határoznak, melyek az okirat általi honositás fölött döntenek. (21. §.) Az elbocsátás iránti kérvény tekintetében ugyanazon folyamodási ut és eljárás követendő, mint a honositás iránt. (27 §.)

A közös haderő s a honvédség kötelékéhez tartozók — a póttartalékosokkal együtt, — csak azon esetben bocsáthatók el a magyar állam kötelékéből; ha a közös hadügyministertől, illetőleg a honvédelmi ministertől a véderő kötelékéből elbocsátó levelet nyertek. (22. §.) Ily elbocsátó levél pedig a sorhadi szol-

---

[1]) Ekkor is magyar állampolgári jogokkal bir s magyar állampolgári kötelezettségekkel tartozik. Ha tehát pl. védkötelezettségének még nem tett eleget s a magyar állam közegeinek kezeibe kerül, ő emlitett kötelezettségének teljesitésére itt kényszerithető akkor is, ha ő már más államnak is polgára s habár talán az ottani védkötelezettségnek már megfelelt.

gálati kötelezettségben álló egyénnek csak az esetben adható meg, ha netán még életben levő szülei is kivándorolnak vele. (1882: 39. t. cz.) — Ha azonban a kiköltözködés elmarad, akkor (az 1882: 39. t. cz. szerint) az elbocsátás által megszakitott védkötelezettség hátralévő részét az illető, — akár közös hadseregbeli, akár honvéd volt, — tartozik leszolgálni.

Az emlitett védkötelezettségben nem álló, de ez alól végleg föl nem mentett egyének, ha ők 17-ik életévöket már betöltötték: elbocsáthatók a magyar állam kötelékéből, ha az illető törvényhatóság bizonyitványával igazolják, hogy elbocsáttatásukat nem azon okból kérik, miszerint a védkötelezettségtől menekűljenek. (22. §.)

Az ilyeneknél s a védkötelezettségben állóknál is, (a viszonosság föltétele mellett) kivételnek van helye, ha kimutatják, hogy nekik az ausztriai állampolgárság elnyerése kilátásba helyeztetett. (Vagyis: ily esetben nincs szükség az emlitett tartalmú törvényhatósági bizonyitványra s illetőleg a haderő kötelékéből való elbocsáttatásra, mint előfeltételre.)

Azonban az emlitetteket igazoló, s más kivándorolni szándékozó egyén is, hogy a magyar állampolgári kötelékből elbocsáttassék, tartozik kimutatni, (24. §.) hogy:

1) rendelkezési képességgel bir; vagy atyja beleegyezését, avagy gyámja s illetőleg gondnoka gyámhatóságilag jóváhagyott beleegyezését birja; 2) állami s községi adóval hátralékban nincs; 3) nem áll a magyar korona országainak területén büntető vizsgálat alatt s nem hozatott ellene oly büntető birói itélet, mely még végrehajtva nincs. (De más okból az elbocsátás nem is tagadható meg.)

Ha a magyar állampolgári kötelékből való elbocsátás iránti kérelemnek hely adatik; a határozatban kimondandó, hogy az illető a magyar állam kötelékéből elbocsáttatik; továbbá azok nevei is fölsorolandók, a kikre az elbocsátás kiterjed (28. §.); ilyenek pedig: az elbocsátott férfinak neje s atyai hatalom alatt levő — de védkötelezettségben nem álló — kiskorú gyermekei, ha ezek s neje vele együtt kiköltöznek. (26. §.)

A magyar állampolgári kötelékből való elbocsátási esetek, nyilvántartás végett a ministerelnökkel közlendők. Az elbocsátási okirat pedig az illetőnek kézbesitendő, mely kézbesités napjától kezdve az elbocsátott egyén megszünik magyar állampolgár lenni. Azonban az elbocsátás érvénytelenné válik, ha az illető az elbocsátási okirat kézbesitése napjától számitott egy év alatt ki nem költözött, vagy ha ő az elbocsátás kinyerése után a kiköltözés idejéig állami vagy községi adóval hátralékban van; avagy ha ő a magyar korona országainak területén büntetővizsgálat alatt áll s illetőleg ha ellene oly büntető itélet hozatott, mely még végrehajtva nincs (24. 29. §.)

II. Hatósági határozat által is megszünhetik a magyar állampolgárság. Ugyanis azon hatóságok, melyek az okirat általi

honositás megadására jogositvák, kimondhatják az állampolgárság elvesztését az igazgatásuk alatt levő területen községi illetőséggel biró oly magyar állampolgárra nézve, ki engedélyük nélkül más állam szolgálatába állott s felszólitásukra a meghatározott idő alatt azon szolgálatból ki nem lépett. Ily elhatározás is a ministerelnöknek tudomására hozandó. (30. §.)

III. Távollétel által elveszti magyar állampolgárságát azon magyar állampolgár, ki a magyar kormány vagy az osztrák-magyar közös ministerek megbizása nélkül 10 évig megszakitás nélkül a magyar korona területének határain kivül tartózkodik. (31. §.)

A magyar állampolgárságnak ily módon történt elvesztése kiterjed: a távollevő férfinak vele élő nejére, — és vele levő, atyai hatalom alatt álló, kiskorú gyermekeire. (32. §.)

A távollét idejeül megállapitott 10 év azokra nézve, kik az 1879: 50. t. cz. hatálybalépte előtt távoztak el a magyar korona területéről, ezen törvény hatálybaléptének napjától (1880. évi január 8-ától számitandó (48. §.) [1]) — E törvény hatálya óta eltávoztakra nézve pedig a távollét ideje azon naptól számitandó, a melyen a magyar korona területének határát elhagyva távoztak a nélkül, hogy ezt az illetékes hatóságnak (a törvényhatóság alispánjának, s illetőleg polgármesterének; a határőrvidéken a járási hivatalnak, illetőleg városi tanácsnak) bejelentették volna, — vagy ha utlevéllel távoztak, a mely napon az utlevél lejárt. (31. §.)

A távollét folytonossága megszakittatik az által, ha az eltávozott bejelenti magyar állampolgárságának fentartását az imént emlitett illetékes hatóságnál, — vagy ujabb utlevelet szerez, — vagy valamely osztrák-magyar konzuli hivataltól tartózkodási jegyet nyer, — avagy valamely osztrák-magyar konzuli község anyakönyvébe beiratik. (31. §.) [2])

IV. Törvényesités utján elvesztik a magyar állampolgárságot azon gyermekek, a kik külföldi honosságú természetes atyjuk hazájának törvényei értelmében törvényesittetnek: kivévén, ha ezen törvényesités által atyjuk állampolgárságát el nem nyerték s törvényesittetésök után is a magyar korona országai területén laknak (33. §.)

V. Házasság által elveszti magyar állampolgárságát azon nő, a ki nem magyar állampolgárhoz megy férjhez. [3])

---

[1]) Kossuth Lajosra, s az 1848. előtt ünnepélyesen honfiusitott idegenek távollevő utódjaira is, ez értendő.

[2]) Mint köztudomású, Kossuth Lajos ezen orvoslatokat nem hajlandó igénybe venni. De távollét által igy sem vesztheti el, — forma szerint sem, — a magyar állampolgárságot ezen törvény alapján előbb. mint 1890. évi január 8-án.

[3]) A törvény szelleme szerint azon nő, a ki mint külföldi azáltal nyert magyar állampolgárságot, hogy magyar állampolgárhoz ment feleségül, — szintén elveszti a magyar állampolgárságot, ha házassága biróilag érvénytelennek nyilvánittatott. Legalább is akkor el kell azt vesztenie, ha ő az érvénytelenitő akadályt tudva lépett volt ezen házasságra. — Ellenben nem értendő valamennyi esetre a

De nem veszti el magyar állampolgárságát azon külföldi nő, a ki magyar állampolgárhoz menvén férjhez: vagy özvegységre jutott, vagy férjétől biróilag elválasztatott, vagy a kinek házassága feloldatott. (35. §.)

86. §. Az elvesztett magyar állampolgárság visszanyeréséről. (1879: 50. t. cz. 37—44 §§.)

I. Visszanyeri magyar állampolgárságát azon nő, a ki külföldihez ment férjhez: ha házassága az illetékes biróság által érvénytelennek nyilvánittatik.[1])

II. A ki más módon vesztette el magyar állampolgárságát, ezt visszhonositás által visszanyerheti, ha a magyar állampolgárok közé leendő felvételért folyamodik. Ily esetekben a honositásról szóló fentebbi szabályok alkalmazandók, a mennyiben a következő pontok kivételt nem tesznek.

1) A ki elbocsátás vagy távollét által vesztette el magyar állampolgárságát s a magyar korona országai területére visszatért, ott valamely község kötelékébe fölvétetett vagy ezen felvétel az ő részére kilátásba helyeztetett: az folyamodása folytán a magyar állampolgárok közé visszaveendő.

2) A ki elbocsátás vagy távollét által vesztette el magyar állampolgárságát, s más állampolgárságot nem szerzett: az a magyar állampolgárok közé visszavehető akkor is, ha a magyar korona országai területére lakni vissza nem tért. Ez esetben a visszahonositott visszanyeri előbbi községi illetőségét.

3) Azon nő, a ki férjének elbocsátása vagy távolléte által — valamint azon nő, a ki külföldivel kötött házassága által, — vesztette el magyar állampolgárságát: de férjétől biróilag elválasztatott, vagy házassága feloldatott, avagy özvegységre jutott: folyamodása folytán visszaveendő a magyar állampolgárok közé, ha a magyar korona országai területén valamely község kötelékébe fölvétetett, vagy ezen felvétel kilátásba helyeztetett.

4) A ki törvényes atyjának elbocsáttatása vagy távolléte által, mint kiskoru, vesztette el magyar állampolgárságát: az folyamodása folytán, — melyhez, ha kiskorú, gyámjának hozzájárulása szükséges, — a magyar állampolgárok közé visszaveendő:

---

törvény azon rendelkezése, mely szerint a magyar nő elveszti magyar állampolgárságát, ha nem-magyar állampolgárhoz megy férjhez; ugyanis, egy 1884. évi curiai határozat ezt mondja ki: az, a ki Magyarországon állami hivatalt visel, nem tekintethetik oly külföldinek, a kivel házasságra lépése által a magyar honos nő elvesztené magyar honosságát. (Magyar állami s törvényhatósági hivatalt s községi elöljárói állást, a törvény szerint (1883: 1, 1886: 21. s 22. t. cz.) csak magyar állampolgár viselhet; de ha a törvény iránti figyelmetlenségből valamely külföldi mégis ily hivatalt nyerne, ezen hivataloskodása alatt ugyszólván ideiglenes magyar állampolgárnak tekintendő s ha ő ez alatt magyar állampolgárnőt vesz feleségül, ez a házasság által nem veszti el a magyar állampolgárságot.)

[1]) Az ily nő azon község kötelékébe lép vissza, melyhez férjhezmenetele előtt tartozott. (Az 1886: 22. t. cz. 7. §-a ezt most világosan kimondja. Részünkről ily esetekre e munka első kiadásában hasonlót vélelmeztünk.)

ha atyja elhalt, vagy ha ő uj hazája törvényei szerint elérte nagykoruságát s mindkét esetben a magyar korona országai területén valamely község kötelékébe felvétetett, illetőleg ezen fölvétel neki kilátásba helyeztetett.

III. A visszhonositási kérvény azon illetékes hatósághoz (alispánhoz stb. mint fentebb emlittetett) nyujtandó be, melynek területéhez tartozik ama község, melynek kötelékébe az illető felvétetett vagy ezen fölvétel neki kilátás helyeztetett.

IV. A visszhonositottra azon szabály, hogy a honositott csak 10 év mulva lehet a törvényhozás tagja, rendszerint ki nem terjed; kivévén, ha ő azelőtt magyar állampolgárságát honositási okirat által nyerte meg s ezen elnyerés idejétol még 10 év el nem telt.

87. §. A tömegesen visszatelepülők honositásáról. (1886: 4.)

I. A hazába tömegesen visszatelepülők irányában, tekintet nélkül arra, hogy maguk vagy elődeik mikor vándoroltak ki: az 1879: 50. t. cz. rendelkezései bizonyos kedvezményes módositásokkal alkalmazandók.

II. E kedvezmények a következők:

A tömegesen visszatelepülők a visszahonositást akár valamennyien, — akár, ha különböző helyekre települtek, az egyhelyre települtek — együttesen és ugyanegy folyamodványban kérhetik, és ezért semminemű illetéket vagy dijt fizetni nem tartoznak.

III. A tömegesen visszatelepülök községi illetőségét a belügyminister, Horvát-Szlavonországokat illetőleg a bán, a szükséghez képest hivatalból állapitja meg.

88. §. Zárjegyzetek a magyar állampolgárság megszerzésének s megszünésének kérdéséhez.

I. A honositásért és a kiköltözésért (kivándorlásért) járó szabályszerü illetékeken fölül: a magyar állampolgárok közé való felvételért és a magyar államkötelékből való elbocsátásért, semminemü dij vagy illeték nem fizetendő. (1879: 50. t. cz. 46. §.)

II. Az 1879: 50. t. czikkel ellenkező minden előbbi törvény és rendelet hatályon kivül van helyezve. (48. §.) [1])

III. Mindazáltal a jelen törvény alól kivételnek van helye azon államok irányában, a melyekkel e tárgyban szerződések köttettek, a mennyiben az ilyen szerződések a jelen törvénytől eltérő rendelkezéseket tartalmaznak (47. §.)

Igy például: a magyar-osztrák monarchia s az észak-ameri-

---

[1]) Az 1879: 50. t. cz. az állampolgárság körüli kérdések szabályozásával, nagy hézagot töltött ki. A kormány ugyan ezen ügy rendezésére vonatkozólag az országgyülés elé már 1868-ban törvényjavaslatot terjesztett, de ez tárgyalás alá sem vétetett. Egy uj törvényjavaslat alapján jött azután létre az 1879: 50. t. cz.

kai Egyesült-Államok közt, az 1871: 43. t. czikkünkbe igtatott oly szerződés létezik, hogy monarchiánk mindegyik felének — tehát a magyar államnak is — oly polgárai, kik legalább öt évig folytonosan az éjszakamerikai Unio területén tartózkodnak s ezen idő alatt ott honpolgárságot nyertek: már ennek folytán a magyar s az osztrák kormány által amerikai polgároknak tekintendők. [1]) Viszont az éjszakamerikai Unio azon polgárai, kik monarchiánk valamely államában legalább öt évig folytonosan tartózkodnak s ezen idő alatt ott magyar vagy osztrák állampolgárságot nyernek: e tény folytán az Unio által magyar s illetőleg osztrák állampolgároknak tekintendők.

II. fejezet. Az állampolgárok: rendi tekintetben; vagyis: a nemzet osztályai (a néposztályok).

89. §. *Nemesek és nem-nemesek most; valamint a kettő közt létező különbség.*

Rendi vagy osztály-tekintetben a magyar állampolgárok: vagy nemesek, vagy nem-nemesek.

Az állampolgárok e két osztálya közt 1844. s 1848. előtt államjogi tekintetben gyökeres különbség létezett, mely azonban azóta – s főkép az 1848. évi törvények által — ugyszólván teljesen meg lett szüntetve. Jelenleg a nemességnek csak némely tagjai élveznek államjogi különös és illetőleg kivételes jogositványokat; igy országgyülési képviselőválasztási joggal birnak személyökre nézve kiváltságos jogalapon azon nemesek, kik 1848-tól 1872-ig bezárólag valamely választási névjegyzékbe fel voltak véve; a született főnemesek pedig (herczegek, grófok, bárók) a nagykoruságtól fogva (de az 1885: 7. t. cz. szerint 3000 frtnyi évi adó-census föltétele alatt) az országgyülés felsőházának tagjai, tehát született törvényhozók. [2]) Maga a nemesi czim azonban nemcsak hogy eltörőlve nincs, hanem a koronás király által most is szokott adományoztatni.

---

[1]) Egyébiránt az, a ki igy amerikai állampolgárnak tekintendő, a védkötelezettség teljesitésének elmulasztása miatt az osztrák-magyar monarchia törvényei értelmében mégis vizsgálat és fenyités alá vonható, a következő esetekben: 1) ha akkor vándorolt ki, midőn a védkötelezettek kiállitása alkalmával mint ujoncz az állandó hadseregbe szolgálattétel végett már beosztva volt; 2) ha akkor vándorolt ki, midőn zászló alatt szolgálatban állott, vagy csak határozott időre volt szabadságon; 3) ha mint bizonytalan időre szabadságolt, vagy mint tartalékos, vagy mint honvéd, akkor vándorolt ki, midőn már behivó rendeletet kapott, vagy a nyilvános felhivás a megjelenésre kibocsátva volt, vagy a háboru kiütött.

[2]) Magánjogi tekintetben még eddig a nemesek több jogositványai nincsenek megszüntetve s igy e téren még meglehetősen jelentékeny különbség mutatkozik egyben-másban a nemesek s a nem-nemesek között: a mint azt részben a következő §-okból is láthatni.

90. §. A magyar nemességről s egykori jelentőségéről általában. [1]

I. Nemesség alatt: a polgári és társadalmi rendnek törvény által meghatározott azon elsőségét értjük, mely külső kitüntetésekben és sajátságos jogokban áll. Azokat, kik a nemességet birják, nemeseknek nevezzük. [2]

II. A magyar országos nemesség, Magyarország történetével szoros összefüggésben áll. Bölcsőjét Árpád fejedelem és a honfoglaló ősök táborában kell keresnünk. Eredetileg nemes volt mindaz, ki a nemzet közös érdekeiért s a hazáért harczolt: idegenek is, kik ily közreműködésért a nemzet kebelébe felvétettek. Ekkép, a honalapitás után jóideig, a nemesség s a nemzetségek fogalma és szervezete azonos vala; ezen eredeti szervezet azonban a kereszténység felvételével jelentékenyen változott, s európaibb alakot öltött a keresztény-lovagi kor virágzása óta; ily lovagi kor hazánkban is volt s hatása alatt a magyar nemesség a régi nemzetségek formájából kibontakozván, határozottan országos jelleget nyert, — fennállásának alapját a haza eszméjében birván, melyért harczolni főkép a nemesek hivatásához tartozott. [3]

III. A magyar nemzet sulypontja 1848-ig a nemességben feküdt, — mint a hazafiui és pedig eredetileg a hadi érdemek jutalmazására (a polgári erény megkoszoruzására, „laurea virtutis") szánt intézményben, mely első sorban volt az ország fentartására hivatva. Ennélfogva a nemesek képezték kiváló értelemben a magyar népet (a Hármask. III. r. 3. 4. cz. szerinti „populus"-t, ellentétben a nem-nemes plebs-sel), — az országgyülésen való részvétel joga pedig (mind a személyes, mind a képviseleti) az egyéni s a testületi nemességhez volt kötve, — e testületi nemesség különösen a szab. kir. városokat (az ország negyedik rendét, — Erdélyben a szász közönségeket is: a szász egyetemet s volt szász székeket) illetvén, a mennyiben községileg és közönségileg nemesi szabadságokkal és jogokkal birtak.

A nemesség ezen kiváló jelentősége azonban az 1848-i törvények folytán megszünt.

91. §. A nemesek jogai vagy szabadságai: jogtörténeti szempontból.

A nemesi jogokat: I. sarkalatosakra és II. gyakorlatiakra szokás osztályozni. Amazokat lényegökre nézve a z aranybulla állapi-

---

[1] Kassics: Laurea virtutis. Bartal: Comm. több helyen. Cziráky: Consp. jur. publ. 170. 557. s köv. §.

[2] Wenzel: Magy. magánj. 93. §.

[3] Wenzel: Magy. magánj. 93. §. Kassics: Laurea virtutis, seu tractatus de praerogativis nobilium inclyti regni Hungariae. — A haza emlitett eszméje idővel — IV. Béla s főkép az Anjouk uralkodása óta — az ország szent koronájában nyerte jelképi kifejezését s azóta a magyar nemesek a szent korona tagjainak szoktak neveztetni. (Hárm. I. r. 3. cz.)

totta meg s a Hármask. I. r. 9. czimje részletezi; emezekre nézve pedig a gyakorlati élet szolgál zsinórmértékül. E jogok, — a mennyiben az ujabb jogrendezéssel összeegyeztethetők s igy még fennállanak, — ujabb jogreformjaink folytán az állam egyéb polgáraira is kiterjedő érvénynyel birnak.

I. A nemesek sarkalatos szabadságai vagy alapjogai a következők:

1) Hogy őket, hacsak előbb idézve vagy perbehiva s a törvénykezési rend utján elmarasztalva nem lettek, személyökben senkinek folyamodására vagy vádjaira letartóztatni nem szabad.

Ezen, már az arany bullán alapuló s a személyes szabadság biztositására irányuló jog czélját, a büntetőeljárással való visszaélések elleni oltalom képezi; azonban az idők folytában alkotott uj törvények által oly megszoritást szenvedett az, s a törvényszéki magyarázat oly casuisticához vezetett, mely magát az elvet is korszerű alkalmaztatásában s fejlődésében akadályoztatta. [1]) Ekkép ezen szabadság alóli kivételek állottak elő, melyek lényege a következő: a tettes vagy sulyosan gyanus ellen, minden idézés s birói elmarasztalás nélkül is elfogatásnak lőn hely adva a felségsértés s pártütés eseteiben; (1715: 7., 1723: 5.), továbbá szökevény katonák ellen (1598: 31., 1601: 14); aztán számadással tartozó tisztek s cselédek ellen, ha megszöktek vagy szökni készültek (1471: 2., 1486: 33., 1492: 24., 1554: 20., 1622: 65, 1723: 63.); ha a nemes a törvényes felszólitásra meg nem jelent s a biró ellene nyomozó levelet bocsátott ki (1625: 13.); azok ellen, a kiknek ingatlan birtokuk nincs vagy csak házuk van (1655: 38., 1687: 14.); a váltóhamisitók ellen, s csalárdságból vagy vétkes gondatlanságból vagyonbukottak ellen, ha elszökésöktől tarthatni. E mellett már Verbőczy is kivételt tesz a szántszándékos gyilkosság, gyujtogatás, tolvajlás, rablás, haramiaság s erőszakos paráznaság eseteire nézve; az ily sulyos bűntett elkövetője ellen tehát befogatásnak volt helye, ha a helyszinén rajtakapatott vagy nyomban üldözve utóléretett. Különben a nemesnek a per fölebbvitele is szabadlábon engedtetett meg; kivéve, ha megszökésétől lehetett tartani. (1563: 41., 1791: 41.)

2) A második sarkalatos jog, hogy az ország nemesei csak a törvényesen megkoronázott királynak hatalma alatt voltak, tehát kivüle senki másnak hatalma alatt nem állottak; sőt a fejedelem a törvény utján kivül s meghallgatásuk nélkül senkit közülök személyében vagy vagyonában — rendes hatalmánál fogva — nem háborithatott. Ez az 1848-ig fennállott magánhatóságok alóli mentességet jelenti; [2]) egyuttal pedig az a tulajdon szentségének s a személyes szabadságnak is biztositása, kiválólag rendes körülmények között; ha tehát rendkivüli események rendkivüli intézkedéseket igényeltek: a király a maga rendkivüli hatalmánál

---

[1]) Wenzel: Magy. magánj. 97. §.
[2]) Cziráky: Consp. jur. publ. 170. §.

fogva (pl. háború esetében) illő kártalanitás mellett a nemesnek személyével s vagyonával rendelkezhetett.

3) A harmadik sarkalatos jog volt: hogy törvényes jogaikkal s földbirtokaikon belül fekvő jövedelmeikkel, tetszésök szerint szabadon élhetnek; e mellett minden föltételes szolgaságtól s minden adónemtől s egyéb közteheртől mentesek, kivévén, hogy az ország védelmére — még pedig az ország határain belül saját költségökön, s kivül a király költségén — katonáskodni tartoznak.

Az emlitett adómentességet az 1723: 6 s az 1741: 8. t. czikkek is biztositották.

Ezen sarkalatos szabadság — a szolgaság alóli mentességre vonatkozó részét kivéve — lassankint korlátozva, azután az adómentesség a közteherviselésre vonatkozó 1848: 8. t. cz. által el lett törölve. — Egyébiránt némely országos közköltségeket a nemesek önkényt elvállaltak; például: már régóta a koronázási ajándékhoz csakis ők s a nemesi jogokkal élő nem-nemesek járultak, az országgyülési követek dijait s szállásbéreit legalább is részben fedezték; a nemesség által pénzben s termesztményekben adandó rendkivüli segedelmeket is többször megszavazott az országgyülés (1595: 3., 1596: 2., 1792: 6., 1807: 2., 1812: 1., 1836: 41., 1840: 44.) s felajánlott a nemesség. (1808: 7., 1827: 12.)

Meg kell itt egyuttal jegyeznünk, hogy a nemesek közül az ugynevezett armalisták (czimerleveles nemesek) hosszú időn át a megyék házi pénztárába adóztak (1486: 64., 1655: 37., 1659: 68., 1723: 6., 1751: 19.), mignem e tehertől 1805-ben (1805: 1. t. cz. 17. §.) teljesen föl lettek mentve. Ugyanők, valamint az ugynevezett curialisták (kiknek egy nemesi curián kivül nem volt birtokuk), Erdélyben pedig az armalisták s az egyetlen házhelyes nemesek (nobiles unius sessionis), a birtokos nemességhez képest a szabadságjogokra nézve némi hátrányban voltak; [1]) ugyanez áll a székelyekről is, kik közül csak a primorok éltek a nemesi szabadság egészével s általában a magyar birtokos nemességgel mindenkép egyenlőknek tartattak.

A mi a honvédelmi kötelezettséget illeti: miután az 1715: 8. t. cz. által állandó katonaság lett behozva, ezzel a porta-szám szerinti harczosok adása s a zászlóaljak (banderiumok) kiállitása megszünt; csupán a személyes nemesi fölkelés maradt fenn, mint a honvédelem rendkivüli eszköze; mignem az 1848. törvények szelleme ezt is megszüntette.

4) A negyedik sarkalatos jog volt: az arany bullán alapuló ellenállás joga, mely az 1687: 4. t. cz. által (Erdélyben a lipóti oklevél által) lett eltörölve. Ezen activ resistentia eltörlése daczára azonban fenmaradt a törvényhatóságok által gyakolt passiv resis-

[1]) Ezen erdélyi nem-birtokos nemesek adókötelezettség alatt is álltak, hacsak legalább két jobbágyuk nem volt; (erdélyi Compil. V. r. 45., 1714: 16.); sőt az 1753. febr. 5-iki s 1806. april. 14. legfelsőbb rendeletek az adómentességhez tiz jobbágyot kivántak.

tentia: a törvényellenes kormányrendeletekkel szemben a félretételi jog, mely 1848. előtt igen tág értelmezéssel birt.

II. A nemesek nem-sarkalatos (gyakorlati) jogait személyiekre s dologiakra volt szokás osztani.[1]) Ilyenek: 1) A hivatalképesség és — a nemesi javakra vonatkozólag a nem-nemeseknek és idegeneknek a tulajdoni jogból kizárásával — birtokképesség, mely jogok aztán az 1844: 4. és 5. t. cz. által minden magyar állampolgárra ki lettek terjesztve. 2) A nemes csak nemesi (vármegyei s curiai) törvényhatóságnak volt alávetve. (Hk. II. 23., 1647: 78. 93., 1649: 17.) 3) A nemesi czimek és czimerek viselésének s illetőleg használásának joga. (E jog most is fennáll.) 4) A vadászati jog. 5) Nemesi jószágaikon: az egyházi kegyuri jog, kir. kisebb haszonvételek, a jobbágyok és cselédek fölötti biráskodás joga, — mely utóbbit az 1848: 9. 11. t. czikkek eltörölték. 6) Magasabb váltságdij.[2]) 7) Hitbizományok felállitásának joga, — mely az 1687: 9. t. cz. által csak a főuraknak adatott, de az 1723: 50. t. cz. által a köznemesekre is kiterjesztetett. (Az utóbb emlitett jogok is fennállanak.)

III. A nemességnek 1848. előtt létezett egyéb jogai közül kiváló fontosságuak voltak a mai értelemben vett politikai jogok: vagyis a törvényhozó, kormányzati s a birói hatalom gyakorlására vonatkozó igen jelentékeny befolyás. A nemesség ugyanis: részint egyénileg, részint képviseletileg részt vett az országgyülésben; közvetitette a vármegyében az állami közigazgatást s gyakorolta az önkormányzatot; végre a megyei bíróságok, illetőleg a közigazgatási és birósági vegyes hatáskörrel felruházott megyei tisztviselők, — valamint jószágain a földesur a maga jobbágyai s cselédei fölött (közvetlenül ő, vagy közvetve uri széke által) biráskodván, — az igazságszolgáltatásban tetemes részt vettek.

A nemesség egyes osztályai pedig — különösen a főpapok s a főurak, köztük főkép nehányan — még sajátszerű kiváló jogokkal birtak.

92. §. *A nemesség kötelességei.*

Azonban az emlitett jogok fejében a nemességnek szoros kötelességei is voltak. Igy: mint a szent korona tagjai, a király s az ország iránt különös hűséggel viseltetni,[3]) a törvényeknek s a nemesi fölöttes hatóságok (király, curia, vármegye) törvényes intézkedéseinek engedelmeskedni (1486: 58., 1492: 67., 1495: 69.,

[1]) Wenzel: Magy. magánj. 98. §.

[2]) Megjegyzendő, hogy az ugynevezett homagium mortuum, — emberdij, holtdij, vagy vérdij, — főpapoknál s főuraknál 100 nehéz gira (400 magyar forint); köznemeseknél 50 nehéz gira, a kapcsolt részekben 100 frt., Erdélyben 66 frt. s a székelyeknél 25 frt. Ellenben a homagium vivum — violentialis dij — az emlitett összegnek fele. (Hk. II. 40. III. 3. 4, 1459: 19.)

[3]) Hk. I. 12. Az 1453: 2. tanusitása szerint régebben a nemesek s általában a rendek a királynak hódolati s hűségi esküt tettek le. Erdélyben e szokás a legujabb időig fenmaradt, szabályozva az erd. 1744: 4. s 1791: 4. t. czikkek által.

1507: 8.), az országgyülésen személyesen s illetőleg képviseletileg részt venni, [1]) a vármegyékben tisztviselőkké választottak a hivatalt birság terhe alatt elfogadni (1492: 34., 1507: 4., 1723: 90.), s a nemesi fölkelésben résztvenni.

93. §. *A nemesség fajai, s a nemesség mintájára 1848 előtt rendezett osztályok.*

I. Eltekintve az előző előtti §-ban emlitett testületi nemességtől, a nemesség egyéni. Ennek fajai:

1) A családi vagy a nemzetségi, vagy ősi nemesség, (nobilitas gentilica), mely a nemes apának minden törvényes gyermekére átszáll, s ezeknek elválaszthatlan személyes jogát képezi, — tehát a nemes leány által el nem vesztetik, ha nem-nemessel lép házasságra. A családi vagy nemzetségi nemességen belül megint különbség van, — még pedig nem csupán a nemesség megszerzés módja tekintetéből, melyről alább szólunk — az armalista és a birtokos nemesek közt; ugyanis a kik egyszerü czimereslevél (litterae armales) alapján voltak nemesek, hosszu időkön át némely oly terheket tartoztak viselni, melyektől a többi nemzetségi nemesek (kik a nemességet kir. adomány vagy ünnepélyes honfiusitás alapján birták) mentesek voltak. (Lásd az előbbi §-t.)

2) A nők személy szerinti nemessége, — vagy közlött nemesség (nobilitas communicata), — melyet a nem-nemes születésü nőszemélyek nyernek, nemes férfival kötött törvényes és jogérvényes házasság folytán. (A nő, férjének nevét és rangját nyeri. Hárm. I. 22.) E nemességet özvegységök alatt is megtartják; ellenben elvesztik, ha nem-nemes férfiuval lépnek házasságra. [2])

3) A Királyhágón-inneni Magyarországban a római kathol. és görög-egyesült papoknak (Hk. I. 2. 1647: 16., 1715: 27.) Erdélyben a négy bevett vallás (kathol., a két protestans s az unitarius) papjainak nemessége. Ez mindazáltal csak személyes nemesség, melyben tehát a nősülhető papok (a görög-kath., protestans s unitáriusok) hitvesei igen, de gyermekeik nem részesülnek. [3])

4) Helybeli nemesség, — mint a szent-gáliaknak, Erdélyben pedig Deés, Nagy-Enyed, Torda lakosainak nemessége. [4])

---

[1]) Az ez ellen vétőkre birságokat szabtak, az 1498: 1, 1639: 79., 1662: 33.

[2]) Megjegyzendő, hogy hazánkban a házasság törvényességéhez és jogérvényességéhez nem kivántatik az egyenrangu szülőktől való születés (egyenszülöttség. Ebenbürtigkeit); nálunk a nem-egyenrangu balkézi házasság, — matrimonium morganaticum, — jogilag ismeretlen. (Wenzel: Magy. maganj 95. §.)

[3]) Bethlen Gábor 1629. febr. 13-ki privilegiumával a reform. vallás minden lelkészének örökös nemességet adományozott ugyan; de ezt a törvényszeki magyarázat azokra szoritotta, kik e kiváltságlevél adásakor ily lelkészi alkalmazásban voltak; azoknak utódjai tehát örökös országos nemesek.

[4]) Valamikor helybeli nemességet nyertek még: a péterváradi apátság várlakosai II. Ulászlótól 1494-ben, a budai polgárok pedig Zápolya Jánostól (1533) s I. Ferdinandtól (1540.) — Deés, Nagy-Enyed, Torda, mint „nemesi városok (oppida nobilium) saját tisztviselőik által igazgattattak, de az illető megyék részeinek tekintettek s lakosaik nemesi szabadsággal eltek. A mi pedig a szent-gália-

II. Megjegyezzük itt, hogy az országos nemesek közt értendők: a turopolyai nemesek is (a mai Horvátországban), valamint a szepesi tiz lándzsás nemesek székének nemes lakosai; sőt Verbőczy korában (Hárm. III. r. 4. cz.) a szabad székelyek is mind nemesek voltak,[1]) de utóbb csak egyik osztályuk tagjai, a főrendek vagy primores, tekintettek országos nemeseknek.

III. A nemesek — főkép Verbőczy óta (Hárm. II. r. 4. cz.) — következőkép is osztályoztatnak: 1) főpapok, 2) főurak, 3) köznemesek vagy egyszerüen nemesek. Ezen osztályozás daczára azonban a nemesség egységének alapelve fenmaradt; köztük a nemesi jogok és szabadság tekintetében lényeges különbség nem volt, — ugyanis Verbőczy szerint (Hk. I. 2.) Magyarországnak főpapjai, zászlós-urai s egyéb országnagyai és összes (köz-) nemesei ugyanazon szabadsági, mentességi s kiváltságos előjogokkal birnak, nem levén valamely urnak nagyobb s valamely köznemesnek kisebb szabadsága.

IV. A szorosan vett nemes és nem-nemes lakosok közt átmeneti osztályok is fejlődtek ki, melyeknek személyes viszonyai a nemesség mintájára szabályoztattak; ugyanazért ezen osztályokat itt a nemesi osztálylyal kapcsolatban soroljuk fel. Ilyenek:

1) A praedialisták, vagy egyházi nemesek, papnemesek. Ezek eredete abban keresendő, hogy a csapatok s illetőleg a zászlóaljak kiállitására kötelezett főpapok s káptalanok mindenkor harczkész emberekre kivánván szert tenni: bizonyos földbirtokokat (praediumokat) adtak haszonélvezetül (hűbérszerü kapocs mellett) oly szabad egyéneknek, kik szerződésileg kötelezték magukat ily katonáskodásra. Az utóbbi századokban már csak az esztergomi érsek, a győri püspök és káptalan, a szent-mártoni (pannonhalmi) benczés főapát s a zágrábi püspök (most érsek) mint thopuskai apát, adományoztak praediumokat. A praedialisták emlitett eredeti jellege idővel módosult s ők országos törvények által többféle kedvezménynyel ruháztattak fel; igy: a vám, katonaszállásolás s praedialis birtokuk utáni adózás alóli mentességgel. E mellett, kerületeik és községeik területén nemesi jogokkal éltek.

2) A szabad hajduk s bizonyos tekintetben a székelyek közül a lófők és a drabantok. Azon 9254 szabadhajdut, kik a hat hajduváros szabadságának alapitói, Bocskay István 1609-ben megnemesitette; de sem ezen, sem több más hasonló privilegiumaik

---

kat illeti: ezek nemcsak helybeli, hanem országos nemeseknek is tekintettek, s mint ilyeneket rendelte az 1748. január 24-én Veszprém vármegyéhez intézett kir. leirat — az armalista nemesekhez hasonlóan — taxáltatni.

[1]) Wenzel Gusztáv ezekre nézve „Magy. magánjoga"-a 102. §-ában a többi közt ily megjegyzéseket tesz: „Elvi különbségnek alapjául nem szolgált köztük e hármas osztályozás: főrendek (primores), lófők (primipili, equites) s gyalogok vagy drabantok (pixidarii). Hogy a lófők és a drabantok a 17-ik században a közadónak s több közjogi megszoritásnak vettettek alá, az nemességöket szintoly kevéssé szüntette meg, mint a hogy az egyszerü armalista nemesek nemessége hasonló intézkedések által nem volt megszüntetve."

nemesi jogok törvényes alapjául el nem ismertettek. Utódjaik aztán a jász-kunokhoz hasonló szabadságot élveztek.[1])

3) Erdélyt illetőleg kiemelendők: a) az ugynevezett puskások (sclopetarii), és b) a fiscalis jószágokon hajdan mentségesittettek (nobilitáltattak), — ezek együttvéve feltételes nemeseknek mondatnak, mivel a nemességhez hasonló jogokat csak feltételesen kaptak, addig mig t. i. a katonáskodási kötelességnek eleget tesznek. (Comp. V. r. 21.) Ide tartoznak továbbá: c) a fogarasvidéki bástyások és d) ujabb boérok, — együttvéve ugynevezett „félnemesek“, — kik jelentékeny kiváltságaik daczára a nemesi jogok teljességét nem birták.[2])

94. §. A nemesség megszerzésmódjai.

Különbséget kell itt tennünk: I. egyrészről a már emlitett családi vagy nemzetségi nemesség, s II. másrészről a nemességnek egyéb fajai között.

I. A nemzetségi nemességnek, — azon származási uton kivül, hogy a ki nemes atyától törvényes házasságban született, az nemes, — részben még most is fennálló — eredeti szerzésmódjai a következők:

1) A kir. adomány. Mihelyt a koronás király bármely nemnemes magyar állampolgárnak nemesi jószágot adományozott, s ezen adomány beigtatás által érvényesittetett: az igy megadományozott azonnal nemessé lett. (Hk. I. 4. 13., 1791: 36.[3]) Az adományi rendszer 1848. óta megszünt.

2) Nemeslevél (czimeres levél, litterae armales.) Ez alatt a koronás királynak oly kiváltságlevelét értjük, mely által a nemnemes magyar állampolgár, (1630: 30.) nemesi jószág adománya nélkül nemessé lesz. (Hk. I. 6.)[4])

Ezen még most is gyakorlatban levő nemesitésmód kellékei, — a már emlitett magyar állampolgárságon kivül — a következők:

a) hogy a nemeslevélben világosan kitétessék a nemesség adása; b) hogy kiváltságlevéli alakban (most a felség személye körüli minister ellenjegyzése mellett) állittassék ki, c) hogy egy

---

[1]) Az 1820. szept. 19-i legfelsőbb rendelet, a hajdu-városok szabad hajduinak catastrumát, a nemesség bizonyitására elégtelennek nyilvánitja. Ellenben egy 1804. legf. rendelet a székelyek lustralis könyveit a nemesség bizonyitására elégségeseknek mondja; habár az 1781. évi márcz. 28-i rendelet a székelyek közül a lófőket s a drabantokat az országos nemesi rendhez szorosan véve nem-tartozóknak jelentette ki.

[2]) Wenzel: Magy. magánj. 102. §.

[3]) A királyi adomány különféle nemei: — kir. kézből történt és peres adomány, uj adomány és kir. helybenhagyás, fiusitás és örökbefogadás — ebben ugyanazon hatással birtak.

[4]) E nemeslevelek czimeres leveleknek is neveztetnek, a bennök adatni szokott czimerektől, melyek azonban nem szükségképi föltételei a nemesitésnek: királyaink régi időtől fogva czimereket szoktak adni nem-nemeseknek is, a nélkül, hogy ezek maga a czimer adományozása által nemesekké lennének. (Wenzel: Magy. magánj. 99. §. Hk. I. 6.)

év alatt kihirdettessék azon megyében, (vagy esetleg azon városi törvényhatóságban most,) melyben a nemesitett lakik, avagy lakni és nemesnek ismertetni akar. (1630: 30., 1655: 36.) Egyébiránt az 1792. május 18-án 10822. sz. a. kelt legfelsőbb rendelet az egy év alatt ki nem hirdetett nemeslevél érvényét fentartja.

További kellékek voltak: hogy a nemesitendő, három kir. tanácsos által vagy valamely megyei hatóság által ajánltassék; a városi polgároknál, ha a város utján ohajtották megnyerni a nemességet, a városi tanács s néhány kir. tanácsos ajánlása volt szükséges; más szabad személyeknél a megye s legalább három kir. tanácsos ajánlása; végre a jobbágyoknál a földes ur s a község megegyezése, a megye s a kir. tanácsosok ajánlása kivántatott. (1622: 17., 1630: 30., 1649: 15., 1655: 36., erd. 1791: 19.) Ujabb jogreformjaink folytán, földesuri s községi megegyezés nem szükséges; de a törvényhatóság s kir. tanácsosok ajánlása ezentul is fontos lehet. [1])

3) Az idegenekre nézve az ünnepélyes honfiusitás: egyszerre magyar állampolgárságot s magyar nemességet adott. Most a magyar nemességre aspiráló idegennek előbb külön magyar állampolgárságot kell kieszközölnie s aztán az iménti 2) pont szerint nemességet nyerhet. (Az ünnepélyes honfiusitás részleteiről már fentebb szóltunk.)

Megjegyzendő azonban, hogy a nemesités mindezen nemeinél általános kellék: a haza körüli érdemek bebizonyitása, mert a nemesités ily érdemek jutalmazására van szánva. (Hk. I. 4. 6. 13., 1622: 17., 1741: 19.) Általános elv az is, hogy a nemzetségi nemesség a nemeseknek személyével oly szorosan függ össze, miszerint azt büntetésül sem veszthetik el (1791: 41., 1878: 5.)

II. A nemesség egyéb (fentebb elsorolt) fajainak alapját: vagy törvény vagy törvényes privilegium képezi.

95. §. *A nem-nemes honpolgárok, jogtörténeti szempontból.*

I. Az itt felhozandókban különösen az 1848. előtti állapotokból indulunk ki.

II. A nemesség hiánya, a nem-nemesekre nézve sok jogi megszoritással járt; mindazáltal némely nem-nemesi osztályok is, — részint privilegiumok által, részint szokás utján, a nemesekéhez többé-kevésbé hasonló jogokkal birtak.

III. A nem-nemes honpolgárok körülbelül a következő osztályokból állottak:

1) A honoratiorok, oly egyének, kik élethivatásuknál fogva a társadalom magasb szellemi vagy anyagi érdekeinek előmozditását tették feladatukká, — szokás és gyakorlat utján a nemesség számos jogaiban részesittettek. Eltekintve a papirend bizonyos tagjaitól, — kikről már a nemességnél szóltunk, — a pa-

---

[1]) Wenzel: Magyar magánj. 99. §.

pok általában, továbbá a nem-nemes születésü állami s egyéb hatósági hivatalnokok, a magyar akademia tagjai, a tudorok, ügyvédek, akademiai müvészek, okleveles mérnökök és sebészek, nagykereskedők, gyártulajdonosok, bányabirtokosok, uradalmi tisztek, nyilvános tanitók s tanárok: nemesi biróság alá tartoztak, vámmentességgel birtak, személyes szabadságukban s ezzel összefüggő jogviszonyaikban semmi megszoritásnak nem voltak alávetve; a nemesség teherviseléséhez (pl. 1832. óta az országgyülési költségekhez) a nem-nemes honoratiorok is járultak.[1]) Az 1844: 4. s 5. t. czikkek, a hivatal-képességet s a nemesi javak körüli birtokképességet a nem-nemes honpolgárokra is kiterjesztvén, főkép az emlitett honoratioroknak előnyére voltak szánva.

2) A praedialisták, — kikről már fentebb szóltunk, — szintén bizonyos tekintetben ide tartoznak, a mennyiben szorosan vett nemeseknek nem tekintettek:

3) A szab. kir. városok polgárai. Ezek privilegiumok, statutumok, és szokások alapján különös jogállással birtak; de a vám és harminczad tekintetében a nemesekkel egyenlő mentességet élveztek, s dijuk is a nemesekével egyenlő vala. (Hk. III. 9. 1546: 50., 1553: 29., 1741: 28.) Különben oly telekre nézve, melyet valamely földesur jószágán birtak, ennek hatósága alatt állottak, valamint akkor is, ha ily földön hatalmaskodást követtek el. (1498: 41., 1514: 51.)

4) A szabad kerületek lakosai: különösen a jászok, kunok, a 16 szepesi város s a fiumei kerület polgárai. (A turmezei kerületet s a szepesi lándzsások székét valóságos országos nemesek képezték s igy azok ide nem tartoznak.) A jászok és kunoknál 1745-ben különbség támadt a „redemtus“ és „irredemtus“ lakosok közt; kik közül amazok a kerületnek kiváltásához pénzzel járultak, emezek pedig nem; minélfogva amazok s utódaik kedvezőbb jogállással birtak. A mi illeti a hajdu-városok lakóit, — kikről már fentebb is szóltunk, — ezek a jász-kunokkal együtt a nemesség szabadságához sokban hasonló kedvezményeket élveztek.

5) Az uri hatóság alatti városoknak s más községeknek oly polgárai (köz-szabadok), kik nem voltak urbéresek, sem szorosan uri hatalom alatt álló szolgák és cselédek. Ily polgárok rendszerint bizonyos pénzösszeg fizetésén kivül mással nem tartoztak (ugynevezett censualisták); vagy némi szerződésszerü szolgálatokat teljesitettek a földesuraságnak.

6) Urbéresek, — illetőleg jobbágyok, parasztok, — kik telkes, féltelkes, negyedtelkes gazdákra és zsellérekre osztattak. Ezek az 1514-diki törvények folytán (a Dózsa-féle pórlázadás miatt) örökös jobbágyság állapotában voltak. Sorsukon jelentékenyen enyhitették az ugynevezett urbariumok (a magyarországi

[1]) Wenzel: Magy. magánj. 103. §. A szabad kir. városok polgáraihoz hasonló, sőt részben még kedvezőbb jogállással birtak némely privilegiált városok: pl. Felső-Bánya s a marmarosi öt koronai város polgárai.

1767., a bánsági s a horvátországi 1780., a szlavoniai 1737. s 1576. évekből való,) melyek urbéri tartozásaikat szabályozván, őket a földesurak önkénye ellen biztositották. II. József 1785-ben visszaadta nekik a szabad költözködési jogot, melyet az 1791: 35. helybenhagyott és szabályozott; az 1796: 3., 1802: 6., 1805: 3. s 1836: 4. t. czikkek pedig ujból megerősitették azt. Végre 1848-ban az urbéri tartozásokat a törvényhozás, a földesuraknak nyujtandó országos kárpótlás mellett, megszüntette.

7) Az uri hatalom alatt állt szolgák s cselédek. [1])

8) Erdélyben különbség volt a nem-nemesek közt: A) a magyarok és székelyek földén, s B) a királyföldön vagy szászföldön.

A) A magyarok s a székelyek földén voltak:

a) Honoratiorok, körülbelül ugy, mint a Királyhágon inneni Magyarországban.

b) A szabad királyi, a kiváltságos és a nemes városok nemnemes birtokos lakosai vagy polgárai; ezek a három nemzet uniójának kedvezményeiben részesültek s a magyarországi sz. k. városok polgáraival csaknem azonos jogállással birtak.

c) Nem-egyesült nemzetbeliek, kik a három nemzet uniójában nem foglaltatván, bármily nemzetiségüek voltak, külön néposztálynak tekintettek. („Pórnép", „paraszt köznép", „parasztok" nevezete alatt.) Ezek kétfélék voltak: u r b é r e s e k s o l y p a r a s z t o k, kik bizonyos közszolgálatokra alkalmaztattak s ezek tekintetéből némi jogkedvezményeket élveztek. Az utóbbiakhoz tartoztak: az erdélyi határőrvidéki katonai szolgálatban volt lakosok, továbbá a bányászatnál (a sóaknászatot is odaértve) s a sószállitásnál alkalmazott jobbágyok. — A mi az erdélyi urbéreseket illeti, ezeknek sorsán II. József 1785-ben könnyitett; az erdélyi 1791 : 26. t. cz. pedig az örökös jobbágyságot megszüntette; az 1847-i törvények az urbéri ügyet rendezték; mig 1848-ban az urbériség megszüntettetett.

d) A czigányok. Ezek részint fiscalis czigányok (főkép aranymosásra használva), részint magánosok czigányai voltak (földesuraik csaknem korlátlan hatalmának alávetve). Nagy részök állandóan letelepittetvén, 1753-ban „új parasztok" neve alatt közadót fizetőkké lettek; az 1791: 26. pedig az oly czigányokat, kik mezei gazdasággal vagy mesterséggel foglalkoztak, szabad költözködés jogával ruházta fel.

B) A királyföldön, a szászok privilegiumánál fogva, sem nemesi jogok gyakorlásának, sem szorosan vett jobbágyságnak helye nem volt. A városi lakosok ugyan polgároknak, ellenben a falusiak parasztoknak szoktak neveztetni; de ez utóbbiak mint szabad földmüvelők a városi lakosokkal ugyanazon polgári jogállással birtak.

Mindazáltal voltak a királyföldön is valóságos parasztok;

[1]) A gazdasági cselédekre vonatkozólag az 1715: 101. és az 1723: 66. t. czikkek intézkednek; mely utóbbinak alapján az egyes megyék statutumai készültek. (Wenzel: Magy. magánj. 103. §.)

lyenek: a szelistyei és talmácsi fiókszékeknek, s az ugynevezett hétbirák faluinak lakosai; továbbá nehány oly helység lakosai, melyek az egyes szász közönségek tulajdonához tartoztak, (pl. az ugynevezett hétfalu, többnyire csangó-magyar lakosokkal); végre némi csekély számú zsellérek, kikhez a letelepedett czigányok is számittattak. Mindezek azonban személyök szerint szabadok voltak, s különösen az urbéresek földesuri tartozásai már régen szorosan meghatároztattak.

9) Horvátországban a nem-nemes lakosok egyik sajátszerü nemét képezték, a birtokos főpapok és világi földesurak contractualis népei (decimalisták, censualisták,) kik paraszti telkeket birván, azokért nem urbéri tartozásokra, hanem katonai szolgálatokra köteleztettek, s az országos fölkelés (insurrectio) alkalmával banderialisták neve alatt abban résztvenni tartoztak. (1747: 8.) Ezek az urbarium behozatala után is sok helyen megmaradtak régi szolgálataiknál.

IV. Az 1848. évi törvényhozás az összes honpolgárok jogegyenlőségét állapitván meg: az egyes néposztályok külön terhei s jogi megszoritásai megszüntek: különösen azáltal, hogy a nemnemesek a nemesekhez lettek fölemelve s a politikai jogok gyakorlása a megkivántató kellékek föltétele alatt minden honpolgárra kiterjesztetett.

96. §. Az 1848-ig létezett négy országos rend.

Verbőczy idejében s még azután is a 17-ik század elejéig, a nemesek képezték a politikai jogok teljével biró magyar népet, államjogi s magánjogi tekintetben. E nemesség pedig magában foglalta: a főpapokat, zászlósurakat s egyéb országnagyokat, és összes (köz-)nemeseket. (Dominos Praelatos, Barones et alios Magnates, atque quoslibet nobiles. Hk. II. 4.) Ezen főpapok, világi főurak, s (köz) nemesek, — együttvéve nemesek —: nem csupán a politikai jogok tekintetében birtak előkelő állással az ország többi lakosai fölött; hanem a polgári jogok élvezete is kiválólag őket illette. A nemesség ezen hármas elemei, az országgyülési s önkormányzati jogot már szintén élvezett szab. kir. városokkal együtt: idő folytával alkatrészeivé lettek a négy országos rendnek, mely szervezet aztán az 1608: k. u. 1. t. cz. által a négy országos rendnek rendszerévé alakittatott. Ezzel kapcsolatban, az országgyülésen már előbb képződött két táblai rendszer nyert törvényes szabályozást az idézett t. cz. által, lényegileg [1]) olykép, hogy „az ország karai és rendei" közül a főpapok és főurak (mint főrendek) felsőtáblává, s a többi két rend — az egyszerűen ugynevezett „karok és rendek" — alsótáblává alakultak.

De habár ekkép a főpapok s a világi főurak az országgyü-

[1]) Azért mondjuk: „lényegileg", — mert az itt emlitett elv alól voltak némi kivételek, a mint azt az országgyülésnek 1848. előtti szervezeténél látni fogjuk.

lésen különállással birtak s ott továbbra is személyesen jelenhettek meg, mialatt a köznemesek már csak képviseletileg (követek által) vehettek részt az országgyülésen; habár továbbá a szokás s némely törvények a közigazgatás s a törvényhozás terén (a kormányszékeknél, az állami főbb biróságoknál) a főrendeknek kiválóbb részvételét eredményezték: mindazáltal a nemesi jogok s a nemesi szabadság egységének alapelve azután is fenmaradt. A nemesi sarkalatos jogok tehát, — melyeknek lényegét fentebb ismertettük, — a főpapokat, főurakat s a többi nemeseket egyaránt illették.[1])

A nem-sarkalatos jogok körül azonban, egyrészről a főpapok s főurak, másrészről a köznemesek közt, jelentékeny különbségek léteztek amazok előnyére, mely előnyök részben még jelenleg is fennállanak.

Lássuk most a négy országos rendet egyenkint.

I. A négy országos rend közt első: a főpapok (praelatusok) vagy egyházi főurak rendje [2]), — a magyarországi nemességnek rangra nézve első osztálya, — melynek (kathol.) tagjai hazánkban már a királyság megalapitása óta a legelőkelőbb állással birtak. Ezekhez tartoznak: a római s a görög-kathol. érsekek és püspökök, továbbá a javadalmaikat kir. adományból biró apátok és prépostok közül némelyek. [3]) A főpapokhoz számittatnak, a kathol. praelatusokon [4]) kivül még: a görög-nem-egyesült (görök-keleti) érsekek (illetőleg a szerb patriarcha s a román metropolita) és püspökök, kik az 1792: 10. s 1868: 9. t. cz. által az országgyülésen a főrendek közt ülést és szavazatot nyertek.

1) A főpapok elseje: az esztergami érsek, Magyarország primása, ki államjogi szempontból is nevezetes kitüntetett állással bir. Ő az apostoli szent szék követe; herczeg; [5]) az ország s a király főtitkárja, illetőleg kanczellárja czimét viseli. [6]) A ki-

[1]) E három rend együttvéve, a vármegyék közgyüléseiu „karok és rendek“ közös czimét viselte. Az országgyülésen ellenben, a négy rend alakulása óta, az „országos karok és rendek“ alatt a szab. kir. városok rendje is értetett.

[2]) Cziráky: Consp. jur. publ. 195. s köv. §. Bartal: Comm. I. 246. s köv. l. Pray: Spec. hier. hung.

[3]) Ily prépostok s apátok: a benczések pannonhalmi főapátja, s a premontreiek egykori nagyváradi — most jászói — prépostja. Ezekhez hasonló állást foglalt el a vránai perjel, aztán pedig az ezen czimet viselő zágrábi nagyprépost, ki az 1625: 61. t. cz. értelmében a főrendi táblának tagja s Mária Teréziától nyert privilegium folytán a „vránai perjel“ czimét birja. (Az 1885: 7. azonban a főrendiház tagjai közt nem említi a zágrábi nagyprépostot, hanem a vránai perjelt.)

[4]) Publicistáink különben a főpapokat vagy praelatusokat nagyobbakra és kisebbekre osztják: a nagyobb főpapok alatt, az érsekeket, püspököket s azon többi egyházi méltóságokat értik, kiknek az országgyülés felsőházában ülésök, és szavazatuk van. Tulajdonkép csak ezek főpapok; a többi praelatusok pedig, kiket kisebb főpapoknak szokás nevezni, rendi tekintetben a szóban levő első rendhez nem számithatók.

[5]) E czimet 1714-ben III. Károly királytól nyerte, ki (mint német-római császár VI. Károly) a magyarországi primásnak a római szent birodalmi herczeg czimet adományozta.

[6]) Hajdan e czimnek megfelelő hatáskörrel is birt; de utóbb a királyok kivüle külön udvari kanczellárt s alkanczellárt tartottak, kik közül az egyik rendszerint a kathol. papirendből vétetett.

rálykoronázás alkalmával ő teljesiti a fölkenést s a koronának ünnepélyes föltevését a király fejére (e föltevést a nádorral s nádor nemlétében az országgyülés megbizottjával); e mellett a királyné koronázásában is részt vesz, a mennyiben a fölkenést itt szintén ő végzi s a szent koronát a királyné jobb vállához illeszti, mialatt a veszprémi püspök a királynénak fejére teszi a házi koronát. Mint kanczellar és főtitkár, a kir. titkos pecsét őrzésével lett megbizva. (1486: 68., 1491: 41., 1538: 15.) A fennállott magyar kir. helytartótanács tanácsosa s a kir. hétszemélyestábla itélőbirája (régebben az ország egyik rendes birája s az 1536: 15. t. cz. értelmében a törvényszékeken a király személyes jelenlétének képviselője) volt; a királyi táblához két (egyházi) ülnököt nevezhetett (1557: 13.); nagyfontosságú országos ügyekben a király tartozott kikérni tanácsát (1741: 11.); továbbá, ő Esztergam megyének örökös főispánja; [1]) régebben a pénzverőházak valóságos s később czimzetes felügyelője volt, mely czimen némi jövedelmet huzott; végre fölemlitjük, hogy egyháznemesi székeiben [2]) egyháznemesi jószágokat s egyháznemességet adományozott, ajánlatára pedig a király országos nemességet szokott volt adományozni. Alattvalói, éspedig nemcsak egyháznemesei, hanem jobbágyai is, 1848. előtt vámmentességgel birtak.

2) A többi főpapok közül kiemelendők: a) az egri érsek (1804-ig egri püspök), ki Heves és Külső-Szolnok törvényesen egyesült megyék kormányzatának élén állott, mint örökös főispán; [3]) régente a gazdag jövedelmü egri püspök a királynak negyedik fiát neveltetni tartozott; [4]) b) a veszprémi püspök, ki a

---

[1]) Az 1870: 42. t. cz. 52. §-a akkép intézkedik, hogy a főispánokat, ő felsége, tekintet nélkül az örökös főispánokra, nevezi ki. Ekkép az örökös főispán, mint ilyen — hacsak ő felsége által valóságos főispánná ki nem neveztetik, — nem működhetik többé. De magát az örökös főispáni czimet a törvény nem törölte el.

[2]) Ilyenek voltak: a vajkai, Pozsony megyében; az érsekléli, Komárom megyében; s a verebélyi a szentgyörgyivel Bars megyében.

[3]) Az 1870: 42. t. cz. az örökös főispáni czimet nem törölte el, csupán azt rendelvén, hogy a főispánokat a király, tekintet nélkül az örökös főispánokra, nevezi ki. Az 1876: 33. t. cz. értelmében, Heves és Külső-Szolnok egyesült megyék szétválasztattak ugyan, — Heves megye külön szerveztetett, az egykori szolnokmegyei terület zöme pedig a Jászsággal s Nagykunsággal „Jász-Nagykun-Szolnok" megyévé alakittatott. De habár ekkép Heves és Külső-Szolnok megye, ily összetételben, nem létezik: ezen két megye örökös főispánjának czime megszüntetve nincs s azért épen ugy használható, a mint más történeti nevezetességű czimek akkor is viseltetnek, midőn már tárgyuk átalakult vagy épen létezni is megszünt.

[4]) Az egri püspökségből Ferencz király az egri érsekséget, s a kassai és szatmári püspökségeket alakitván, az egri püspökség volt javait ekkép három főpap közt osztotta fel. Az egri püspöknek egykori kiváló vagyonosságára mutat az 1498: 20. t. cz. is, midőn a kiállitandó banderiumok iránt akkép intézkedik, hogy az esztergomi érsek s az egri püspök 2—2 banderiumot, a kalocsai érsek egy banderiumot állit; a nagyváradi, a pécsi, erdélyi, s zágrábi püspökök, valamint a vránai perjel 1—1 banderiumot; a többi főpapok pedig s a káptalanok 50—200 ember kiállitására köteleztettek. (Egy banderium létszáma 400 főre volt számitva.) Az

királyné örökös kanczellárjának czimét viseli s a királyné koronázásában a házi koronának a királyné fejéretétele által kiváló részt vesz; c) a zágrábi püspök, az ötvenes évek óta érsek, kinek, mint topuskai apátnak 1848-ig egyháznemesei voltak; a zágrábi püspöknek saját jobbágyai s egyháznemesei ügyeiben, az ő följebbviteli itélőszékétől egyenesen a kir. táblához ment a följebbezés; d) az erdélyi püspök, kinek előjogai közé tartozott, hogy fölebbviteli itélőszékétől a felfolyamodás a felséghez történt, szabad végrendelkezési joggal birt, az erdélyi főkormányszék tanácsosa s az erdélyi kathol. tanintézetek főfelügyelője volt; e) ehhez megjegyezzük, hogy a győri püspöknek s a győri káptalannak, ugy a pannonhalmi (győr-szent-mártoni) főapátnak, szintén voltak egyháznemesei.

Végül kiemeljük, hogy a főpapok vezetik az illető egyházi törvényszékek eljárását.

II. A 2-ik országos rend: a főurak (világi főurak, status magnatum vel procerum) rendje.[1]) Ennek hármas elemei, hivatalos sorrend szerint a következők: 1) a zászlósurak, kik után s velök kapcsolatban a pozsonyi gróf (régebben a temesi is) s a két koronaőr emlittetik, habár ezek a zászlósurak sorába nem tartoznak;[2]) a főispánok; 3) a születésszerinti főurak.

1) A zászlósurak megint kétfélék:

A) A nagyobb zászlósok, kik mint országos főméltóságok, az ország kormányzatában s igazságszolgáltatásában kiváló szerepet viseltek. Ilyenek, az 1687: 10. t. cz. értelmében, méltóságuk sorrendje szerint a következők:

a) A nádor (nádorispán, Comes Palatinus, Regni Palatinus,) ki az 1608: k. e. 3. t. cz. értelmében a király által kijelölt két római kathol. s két protestans egyén közül az országgyülés által választatott,[3]) s hivatalos esküjét a király s az országgyülés együttes jelenlétében az 1492: 33. t. czikkben előszabott forma szerint tette le. Ő a királynak az országból távolléte alatt törvényes helytartója volt (1485: 10., 1608: k. e. 18., 1741: 9.,

---

önálló banderiumok kiállitására kötelezett főpapok „egyházi zászlós urak“-nak is neveztettek; a többieknek harczosai a megyei főispánok csapataihoz csatlakoztak.

[1]) Beél: Comm. de archiofficiis regum Hung. Gregorianczy: Mnemosynon, sive Praelati et Barones. Cziráky: Consp. jur. publ. 208. s köv. §.

[2]) A pozsonyi grófot a Hk. I. 94. czime még zászlósurnak nevezi; de az 1687: 10. t. cz. a zászlósok sorából kiveszi s a két koronaőrrel együtt emliti. A pozsonyi grófi méltóság, valamint a pozsonymegyei főispánság s a pozsonyvári kapitányság, a gróf Pálffy-család senioratusával lett összekötve (1599: 48)

[3]) Ugy látszik, hogy az Árpád-kori királyok alatt egyideig a nádort a király nevezte ki, — a régi szokás ellenére. — Az 1291: 9. t. cz. rendeli, hogy a király a nádort, tárnokot, alkanczellárt és országbirót, régi szokás szerint az ország nemeseinek tanácsával válaszsza. Meg határozottabban kivánták ezt az 1439: 2., 1492: 33., 1526: 2. s 22. t. czikkek. Az ország rendei az utóbbi időkben a kir. kijelölést tartalmazó levelek felbontása nélkül választották Sándor-Lipót, József és István főherczegeket nádorokká, oly kijelentéssel, hogy ezen eljárás jövőben zsinórmértékül nem szolgálhat. (1791: 5., 1796: 1., 1848: 2.)

1848: 3.); sőt az 1848: 3. t. szerint ilyenkor személye, épen ugy, mint a királyé általában, szent és sérthetetlen; — a kiskorú királynak gyámja s gyámkormányzó (1485: 2., 1681: 1., 1715: 5,); fontos esetekben tanácsa a király által kikérendő (1741: 11., 1791: 17.), a király s a nemzet közt ezek meghasonlása esetében közbenjáró (1222: 31., 1485: 6., 1681: 1.), a király és ország közt itélő biró (1492: 33., 1574: 18.); — az ő feladataihoz tartozott, a király akadályoztatásakor a külországi követeket kihallgatni (1485: 7.), szükség esetében pedig (1485: 3., 1618: 56.) és királyválasztáskor országgyülést hirdetni, mely utóbbi esetben az első szavazat őt illette (1485: 1.); — 1848. előtt az országgyülésnek, a felsőtáblának, a magyar királyi helytartótanácsnak, s mint az ország első nagybirája (1485: 9., 1486: 68.) a hétszemélyes táblának is elnöke volt (1723: 24.) — a kir. táblához 2 birót, — nádori itélőmestert s alnádort, — nevezett ki (1500: 8., 1542: 28.); az ország főkapitánya, ujabban csak a nemesi fölkelésnek főparancsnoka volt (1485: 4., 1609: 66., 1622: 23., 1715: 21., 1791: 5., 1808: 2.); továbbá az országos levéltár gondviselője, Pest-Pilis és Zsolt törv. egyesült vármegyék főispánja s a jászkunok főkapitánya és főbirája volt (1485: 11., 1659: 76., 1751: 2. 25., 1791: 5.); 32 telek erejéig nádori adományokat osztogathatott (1609: 66., 1659: 30., 1715: 33., 1723: 4., 1741: 20.); a vármegyék közt fölmerült határvillongásokban itélt (1618: 71., 1635: 19.). Fizetését, azon 3000 db. aranyon kivül, melyeket mint a jász-kunok főkapitánya és főbirája huzott, a király határozta meg. (1715: 5., 1723: 4., 1741: 9., 1848: 2.). A koronázásnál a primás után a legfőbb szerep az övé.

Az 1867: 7. t. cz. azon kijelentéssel, hogy „ő felsége a király a végrehajtó hatalmat a magyar ministerium utján személyesen gyakorolja“: a nádornak mint kir. helytartónak a király távolléte esetére vonatkozó hatáskörét megszüntette; egyuttal kimondotta, hogy mindaddig, mig a nádori hatáskör a ministeri kormányzat elveivel összhangzólag törvény által szabályozva nem lesz, a nádorválasztás elhalasztatik.

b) Az országbiró (Judex Curiae regiae), ki az országnak a nádor után következő nagybirája volt (1486: 68.), s mint ilyen, hiteles pecsét alatt birói parancsokat bocsáthatott ki; továbbá az országgyülés felsőtáblájának, a hétszemélyes táblának s a kir. helytartótanácsnak tagja, valamint mindezeknek s az országgyülésnek 2-od elnöke volt; a kir. táblához pedig az alországbirót s az országbirói itélőmestert nevezte ki. (1715: 29.).

Az ujabb kormányzati és birósági szervezet, (különösen az 1848: 3. s 1868: 54. t. cz., valamint a felsőház elnökeinek ő felsége által leendő kineveztetésére vonatkozó 1848: 4. t. cz.) folytán az országbirói állás, hatáskör nélküli czimmé szállott alá. Egyébiránt az országbiró: a felsőháznak tagja, koronázáskor a királyi pálczát viszi; az 1868: 54. t. cz. folytán a kir. Curia semmitőszéki osztályának, az 1881: 59. t. cz. folytán pedig a

semmitőszéki s a legfőbbitélőszéki curiai osztályok egyesitése következtében a kir. Curiának elnöke volt; az 1884: 38. t. cz. azonban indirecte megszüntette az előbbi törvénynek azon határozmányát, mely szerint a kir. Curiának elnöke az országbiró. (Az pedig csak esetlegesség, hogy ő felsége 1861. óta a felsőház elnökévé több országgyülés elején az országbirót nevezte ki.)

c) A horvát bán; ki 1848. előtt a magyar országgyülés főrendiházában s a m. kir. helytartótanácsnál üléssel és szavazattal birt; az akkori kapcsolt részekben körülbelül oly hatáskörrel működött, mint a nádor s az országbiró Magyarországban; nevezetesen amott a király személyét képviselte s beleegyezésével közgyüléseket hivott össze. és azokon elnökölt; (1791: 58.) a kapcsolt részek rendes nagybirája's a báni táblának elnöke volt, nagybirói minőségében birói parancsokat (1659: 45.) bocsáthatott ki s a báni táblához egy al-bánt (1723: 89.) nevezett ki; ellenben a báni itélőmestert a kapcsolt részek közgyülése választotta; — továbbá a kapcsolt részek főkapitánya s utóbb azokban a nemesi fölkelés vezére volt; (1681: 66., 1741: 59., 1808: 5.); a kapcsolt részekben tartozott lakni, hosszabb távolléte vagy a hivatalos müködésben való akadályoztatása esetére pedig báni helytartó (többnyire a zágrábi püspök) neveztetett ki. (1723: 89.) — (A katonai végvidéknek a bán törvényes hatósága alá visszahelyezését törvényeink gyakran — de eredmény nélkül — sürgették. Igy: 1608: k. e. 11., 1609: 27., 28., 1630: 25., 1635: 32., 1638: 32., 1649: 33., 1681: 62., 1687: 22., 1715: 114., 1723: 87., 1729: 20., 1741: 47.) Most a bán a társországok autonomiájának köréhez tartozó kormányzat élén áll; a király által a magyar ministerelnök ajánlatára s ellenjegyzése mellett neveztetik ki, s a magyar országgyülés felsőházának tagja. Koronázáskor szerepe: az aranyalmát vinni.

d) A főtárnokmester (Tavernicorum regalium magister) vagy királyi tárnokmester: az országgyülés felső táblájának, a kir. helytartótanácsnak s a hétszemélyes táblának tagja volt, mindezeknél pedig a nádor s az országbiró akadályoztatása esetében elnökölt; e mellett a szab. kir. városok közül a t á r n o k i v á r o s o k n a g y b i r á j a volt, mint ilyen azokhoz birói parancsokat bocsátott ki s hozzá feljebbvitt ügyeikben itélt. (1741: 12.) Régebben ő volt az ország kincstárnoka, mely tiszt a magy. kir. udvari kamara felállitásával ennek elnökére (a mohácsi vész után) ment át. Az ujabb átalakulások folytán a tárnokmesteri méltóság üres czimmé lett; egyébiránt a tárnokmester mint zászlósur, a felsőháznak tagja; továbbá 1861. óta ő felsége a tárnokmestert rendszerint a felsőház 2-od elnökévé szokta kinevezni. Koronázáskor ő a kis keresztet viszi a király előtt.

Az ország nagyobb zászlósai közé tartoztak régebben, — még pedig tüstént a bán után — az erdélyi vajda s a végtartományi bánok sorából a szörényi s a macsói bánok (Hk. I. 94), sőt egyideig a szerb despoták is.

B) A kisebb zászlósok, a kir. udvar fényének emelésére vannak hivatva; ilyenek: 1) a kir. főudvarmester (curiae regiae magister), 2) a főkamarás (cubiculariorum r. m.), 3) a főajtónálló (janitorum r. m.), 4) a főasztalnok (dapiferorum r. m.), 5) a főpohárnok (pincernarum r. m.), 6) a főlovászmester (agazonum r. m.), és 7) Mária Terézia óta a m. kir. nemes testőrség kapitánya. [1]) (1765: 6.) Ezek, egyedül állásuknál fogva nem vettek s nem vesznek részt az ország közigazgatásában s az igazság-szolgáltatásban; ellenben a koronázásnál s az udvari ünnepélyeknél jelentékeny szerepök van; sőt kettőnek 1848. előtt még különös hatásköre volt, — ugyanis a főlovászmester az országgyülés idején a kir. udvar és a rendek számára szállásról gondoskodni, ugyanily esetben az élelmi czikkek ára körüli visszaéléseket megakadályozni volt hivatva; (1647: 123., 1649: 62., 1655: 89.); — a főajtónálló pedig az ünnepélyes bevonulások rendjére, s az országgyülésen a csend fentartására ügyelt, mely utóbbi feladatát a felsőtáblán (a szavazatokat is szedve) személyesen s az alsótáblánál helyettese által gyakorolta. (1495: 25.)

Megjegyzendő, hogy a főpapok s a zászlósok neveit 1848-ig szokásban volt a kir. végzemények záradékába beigtatni.

2) A vármegyei főispánok, — kik kétfélék: örökösök s a király által kinevezettek, — (amazok csak czimzetesek; az 1870: 42. t. cz. 52. §-a folytán már minden törvényhatóságnak kinevezett főispánja van, a budapesti főpolgármester pedig az 1872: 36. értelmében a király által kijelölt három egyén közül választatik), — ezekhez számittatik az 1807: 4. t. cz. óta a fiumei kormányzó is. Rangra nézve az elsőbbség az örökös főispánoké; ezek után a kinevezettek kineveztetésök sorrendje szerint következvén. (A főispánok, mint ilyenek, az 1885: 7. t. cz. folytán már nem tagjai a főrendiháznak; a budapesti főpolgármester pedig ott azelőtt sem foglalt helyet.)

3) A születés-szerinti nagykorú főurak: herczegek, grófok. bárók. [2])

III. Harmadik a köznemesek (egyszerűen: nemesek) rendje, mely olykor lovagrendnek is neveztetett. Ezt alkották az ország nemesei közül azok, kik sem az egyházi, sem a világi főurak rendjéhez nem tartoztak s ezeknek különös jogaival nem birtak. Ezen rendnek a két első renddel közös jogait fentebb ismertettük; különös jogai közül kiválóbbak voltak a következők: hogy a kéttáblai rendszer meghonosodása óta a karok és rendek tábláján az tekintetett elhatározottnak, a mit a vármegyei (nemes) köve-

---

[1]) Ez utóbbit, a legtöbb szerző, hallgatással mellőzi; pedig az 1765: 6. t. cz. az ország zászlósai sorába igtatta.

[2]) Azon czimeik, melyek a kir. végzeményekben szokták nekik megadatni, a következők: a herczegeké „méltóságos,“ a grófoké „tekintetes és nagyságos,“ s a bároké „nagyságos“. (Illustrissimus, — illetőleg Spectabilis et Magnificus, — illetőleg Magnificus.) A zászlósurak czime, ha nem is szorosan vett főnemesek, (herczegek, grófok, vagy bárók) „méltóságos.“ A főpapok pedig a kir. végzeményekben főtisztelendő, tisztelendő s tisztelt atyák (Reverendissimi, Reverendi, Venerabiles Patres) czimével szoktak emlittetni.

tek többsége pártolt; továbbá, hogy a királyi személynököt, ki az alsótábla elnökségét vezette, ezen rendből volt szokás kinevezni (1751: 6., 1765: 5); az 1723: 100. szerint az ország kerületeibe küldendő nemzeti (kormány-) biztosoknak a köznemesi rendből kellett vétetniök.

Erdélyben a nemesség hasonló jogokkal birt, mint Magyarországban, de nem oszlott három rendre, hanem egységét szilárdabban tartotta meg: különös előjogokkal felruházott s magukban elzárt főpapi s főuri országos rend ott nem létezett. Ott az alkotmányos tényezők alapelemeit az unionált három nemzet képezte, melyeken belül megint a négy recipiált (kathol., reform., luther., unitárius) vallás rendszere divatozott: csupán ezeknek híveire terjedvén ki a politikai s társadalmi egyenjoguság. Az erdélyi róm. kath. püspök ugyan Magyarország főpapi rendjének tagja volt; Erdélyben is előkelő politikai és polgári jogokkal birt; továbbá grófi s bárói családok Erdélyben is voltak; de mindezek ott az előkelő rangon kivül egyéb előjogokkal nem birtak. [1])

IV. A negyedik országos rendet: a szabad kir. városok képezték. Azonban a szab. kir. városok rendjéhez 1791. óta több szabad kerület is tartozott, mint a melyek országgyülési joggal lettek felruházva; még pedig: a jász-kun kerületek, a Hajdukerület, — melyeknek az 1791: 29. adott országgyülési ülést és szavazati jogot, — továbbá Fiume és Buccari városok, s ezeknek kerületei, melyeket az 1807: 4. és 27. t. czikkek ruházták fel ugyanazon joggal. [2])

A szab. kir. városok: oly helyi törvényhatóságok, — illetőleg községek — melyek kir. privilegiumok alapján a földesuri s megyei hatóság alól kivéve és közvetlenül a király hatalma alá rendelve, maguk gyakorolták saját területökre nézve a törvényhatóságot: ugy a közigazgatás, mint a polgári és büntető igazságszolgáltatás körében. [3])

A szab. kir. városok egyéb jogai voltak: a) az országgyülésre való követküldés (követeik az alsótáblán, a karok és rendek közt foglaltak helyet,) — b) minden szab. kir. város ugy tekintetett mint egy nemes személy s ennélfogva testületileg nemesi jogokkal birt; a hatalmaskodás diját is, mint egy nemes személy kapta s illetőleg fizette; de a nemesi fölkelésben is részt venni

---

[1]) Fogarasy Mihály: Az erdélyi püspökről polgári tekintetben. Wenzel: Magy. magánj. 96. 107. §.

[2]) A szabad kerületek közül a turmezei ide nem tartozott, mert annak tagjai személyes nemességgel birtak s mint ilyenek a nemesi rendhez számittattak. Ezen kivül léteztek még némely kiváltságos kerületek, melyek azonban országgyülési joggal nem birtak (pl. a nagykikindai s a tiszai koronai kerület) s igy az ország rendei közt nem is foglaltak helyet. (Récsi: Magy. közj. 51. §.)

[3]) Igazságszolgáltatási hatóságuk, épen ugy, mint a megyéké s egyéb törvényhatóságoké: az 1869: 4., s 1871: 31. 32. t. czikkek folytán 1871. végén megszünt. Az 1877: 22. t. cz. azonban a kisebb értékű polgári peres ügyekre nézve, az 1880: 37. t. cz. pedig a kihágások egy részére nézve, megint tért nyitott bizonyos közegeiknek az igazságszolgáltatás körül.

tartozott; azonban a nemesi jogok nem terjedtek ki a városi polgárok személyére, kik egyébiránt az országban hely- és vámpénztől mentesek voltak, sőt a sz. kir. bányavárosokban katonaszállásolással sem tartoztak; c) hadi adón, a szabadságukért fizetett kir. adón (census regius) és katonaszálláson kivül egyéb országos terhet nem viseltek; de a szab. kir. bányavárosok általában, a többi sz. kir. városokban pedig a városi tanácsosok saját lakházaikra nézve, a katonaszállás terhétől is fel voltak mentve, az 1715: 43., 1723: 65., s illetőleg az 1715: 77. által. Továbbá jogaik közé tartoztak s tartoznak: tulajdon czimer és pecsét használásának joga; az egyházi védhatalom, melynélfogva lelkészeiket választják; statutum-alkotási jog, mely szerint a törvények korlátai közt helyhatósági szabályokat alkotnak; e mellett kiváltságlevelek alapján piaczot, országos és heti vásárokat külön engedély nélkül tarthatnak.

(Az 1876: 20. t. cz. folytán a legtöbb szab. kir. város, ezen czimük megtartása mellett, a törvényhatósági jogállást elvesztette.)

A sz. kir. városi kiváltságot valamely község csak ugy nyerhette, ha magát az uri hatóság alól kiváltotta, a király s a haza iránti kiváló érdemeket szerzett s ki tudta mutatni, hogy a sz. kir. városok által viselendő közterheket megbirja.

III. fejezet. Az állampolgárok egyéni és testületi jogai vallási tekintetben: vagyis az egyházak, vallásfelekezetek, s a vallási testületek és közönségek.

97. §. A szabad vallásgyakorlat, s a törvényesen bevett vallások.

I. Hazai törvényeink a vallás általános és feltétlen szabadságát ki nem mondják, hanem a vallás nyilvános s szabad gyakorlatát csak az ugynevezett törvényesen b e v e t t k e r. v a l l á s b e l i e k n e k s az i z r a e l i t á k n a k engedik meg. Mindazáltal az enyhe gyakorlat ugy hozza magával, hogy a más vallásbeliek nem üldöztetnek s igy ezek is legalább zárt körben akadálytalanul gyakorolhatják vallásukat. [1])

II. Törvényesen bevett vallások: melyeket hazánkban a törvény érvényeseknek s nyilvánosan is szabadon gyakorolhatóknak ismert el, egyszersmind követőiket politikai és polgári jogokkal ruházván fel.

Ily törvényesen bevett ker. vallások most a következők: a

---

[1]) Egyébiránt meg kell jegyeznünk, hogy az ugynevezett nazarenusok s a szombatosok törvényesen el nem ismert felekezetet képezvén: követőik ujabb ministeri rendeletek szerint, előbbi hitfelekezetök kebeléből kilépetteknek nem tekinthetők s igy az iránti kötelezettségeik fenmaradnak.

kathol. (római és görög-kathol.), a görög-nem egyesült (görögkeleti), a két protestans (helvét és ágostai) és az unitarius vallás. Ezek követői közt az 1848: 20. s 1868: 48. és 53. t. cz. szerint egyenlőség és viszonosság létezik, — a mint alább látandjuk, — mely egyenlőséget, azonban a viszonosság nélkül, az 1867: 17. t. cz. az izraelitákra is kiterjesztette, meghatározván, hogy „az ország izraelita lakosai a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogositottaknak nyilvánittatnak.“

98. §. Visszapillantás a vallásügynek hazánkbeli multjára.*

I. Magyarország szent István király óta keresztény-európai állam, mely a római kath. vallást e király alatt államléte rendezésének főtényezőjévé tette. A katholikus egyház hazánkban hat századon át (az 1606. évi bécsi békekötésig s illetőleg az 1608: k. e. 1. t. cz. megalkotásaig) az egyedüli törvényes, sőt a legujabb időkig is uralkodó vallás volt. Követői, a római és görögkatholikusok, különös kedvezményekkel birtak; főpapjai a társadalom első osztályát s az 1608: k. u. 1. t. cz. értelmében az országrendi szerkezetben az ország első rendét képezték; mint ennek tagjai az országgyülés főrendi táblájánál személyes üléssel és szavazatjoggal birtak, mely utóbbi jogokat az országgyülés főrendiházában most is élvezik. A kathol. egyház és vallás a multban elfoglalt kitünő állásának kifolyásaul tekinthető az 1723: 2. t. cz. 7-ik §-ának azon határozata, hogy a király római kath. vallásu legyen, — s hogy maga az ősi szokás szerinti koronázás is, kathol. egyházi szertartással s a kathol. papság kiváló részvétele mellett történik.

II. A (helvét és ágostai hitvallásu) két protestans vallás (1608: k. e. 1., 1647: 5., 1791: 26.) s a görög-nem-egyesült vallás (1791: 27.), valamint az Erdélytől visszakapcsolt magyarországi részekben az unitaria vallás (1836: 21, 1848: 20.) a törvények által bevett vallásoknak ismertettek el.

III. A zsidó vallás: hol privilegiumokkal ellátva, [1]) hol üldöztetve, [2]) végre türt vallásnak tekintetett.

IV. Ezeken kivül hazánkban más vallást gyakorolni tiltatott: [3]) de az utóbbi időben e tilalmaknak üldözések általi érvényesitése, az enyhe gyakorlat folytán, mellőztetett.

V. Erdélyben 1848. előtt a négy bevett (recipiált) vallás rendszere uralkodott olykép, hogy politikai jogokkal csak a kathol.

---

[1]) IV. Bélától 1251-ben nyert privilegiumot: ezt Zsigmond 1405. és 1436. években, Albert 1438-ban, V. László 1453-ban, I. Mátyás pedig 1458. és 1464-ben megerősitette.

[2]) Nagy Lajos király a zsidókat 1374-ben az országból kiűzte.

[3]) Sz. László: I. 9. 20. 22. fej. Kálmán I. 46—48. fej. 1222: 24. Az 1462: 2. a hussiták ellen hütlenségi büntetést állapitott meg, mely aztán minden tiltott sectára kiterjesztetett. (Hk. I. 14. 1723. 9.) Az anabaptisták ellen külön intézkednek az 1548: 11., 1556: 26., 1578: 2. s 1635: 26. t. czikkek.

(római és görög-kath.), a lutherana (1557.), reformata (1563.) és unitaria (1571.) mint törvényesen bevett vallások követői birtak. A görög-nem-egyesült s a zsidó vallások türt vallásoknak tekintettek; [1]) egyébiránt nemcsak, hogy vallásukat szabadon gyakorolhatták, de birtokképesség tekintetében sem voltak törvények által korlátolva. Különösen a görög-nem-egyesült vallás hivei az utóbbi időben nemesekké s városi polgárokká is lehettek (1744: 6., 1791: 61.); vallásgyakorlati szabadságuk (1791: 60.) határozottan biztosittatott s vallásukat az 1848: 9 (szintén erdélyi) t. cz. törvényesen bevettnek nyilvánitotta.

VI. A mai Horvátországban és Szlavoniában 1848. előtt a kath., a görög-keleti és a zsidó vallásnak jogállása ugyan olyan volt, mint Magyarországban. Ellenben a protestansokra vonatkozó magyarországi törvények ott alkalmazásba nem jöttek; ugyanis, az ottani statutumoknál fogva (melyeket a törvényhozás is helybenhagyott) birtok- és hivatalképességgel nem birtak, sőt az ottani állandó tartózkodástól is eltiltattak, — csak ipar és kereskedés végett lehetett ott hosszabb ideig tartózkodniok. Az 1791: 26. t. cz. akkép intézkedett javukra, hogy ha a kapcsolt részekben fekvő valamely birtok örökösödés utján protestansra száll: ő felsége e birtokért neki Magyarországban hasonló értékű birtokot ad cserébe.

Ezen, — ugyszintén a zsidókra vonatkozólag is ott fennállott — korlátozások: az ötvenes években behozott ausztriai törvények uralma alatt megszüntek; azóta, s az 1867. óta alkotott törvények folytán is az emlitett vallásfelekezetbeliek a többi lakosokkal egyenlő jogállással birnak. Ugyanezen elv áll a volt határőrvidékre nézve is.

99. §. *A kath. egyház jogai s az államhoz való viszonya.*

A mint a fentebbi szakaszban emlitettük: a kath. vallás hazánkban 1848-ig uralkodóvallás volt, s még most is a többi vallások fölött kiváló állással bir: a mennyiben főpapjai az országgyülés felsőházának tagjai, az 1723: t. cz. értelmében a királynak kath. vallásunak kell lennie, s az ősi szokás szerinti koronázás kathol. egyházi szertartással s a kathol. papság kitünő részvétele mellett megy végbe. Ide járul az is, hogy némely kathol. ünnepeken (igy Urnapján, szent István első magyar király napján) a közhatóságok tagjai a kathol. isteni tiszteleten hivatalosan megjelennek; továbbá, hogy általában a kathol. ünnepeken — s nem csupán az összes keresztények által ünnepelt vasárnapokon, — a közhatóságok legalább délután rendszerint szünetet tartanak. Emellett a római kathol. káptalanok mint hiteles

---

[1]) A zsidóktól megkülönböztetendők az ugynevezett szombatosok (sabbatar. judaizantes), egy keresztény secta hivei, mely az 1635. és 1638. évi erdélyi törvények által szigorú büntetés alatt eltiltatott; egyébiránt a székelyek közt napjainkig maradtak fenn némi csekély számú hivei.

helyek szerepeltek s bizonyos tekintetben még most is ugy szerepelnek; a kathol. felek házassági ügyeiben pedig kathol. szentszékek biráskodnak, mely utóbbi jogkörrel egyébiránt a törvényesen bevett vallások legnagyobb része is bir.

II. De alig is lehet többet a kath. egyház által a multban elfoglalt állás és politikai szereplés maradványaul felhozni; mert a kath. vallás hazánkban már nem az egyedüli törvényes joggal biró, hanem a törvényesen bevett többi ker. vallásokkal az 1848: 20. s 1868: 53. t. cz. értelmében az egyenjoguság és viszonosság elve szerint egyenlő államjogi állást foglal el; sőt a kathol. egyház a vele egyenjogú ker. vallásfelekezeteknél nagyobb korlátolásoknak van alávetve: a király által gyakorolt legfőbb kegyuri jognál fogva, melyről a kir. felségjogoknál fogunk szólni. [1])

III. A kathol. egyház körüli főkegyuri felségjognál emlitetteken fölül a király és kormánya különösen a kathol. egyház vagyonára, iskoláira és alapitványaira bir nagyobb befolyással, semmint a többi vallásbeliieknél. De e téren is a kormány a volt Erdély területén szükebb hatáskörrel bir, semmint a szorosb értelemben vett Magyarországban. Kitünik ez a következőkből:

1) Az emlitett ügyek ellátására ugy a szorosan vett Magyarországban, valamint Erdélyben is, — amott a magyar kir, helytartótanácsnál s emitt a főkormányszéknél — egyházi bizottság (commissio ecclesiastica) volt szervezve. De 1848-ban a magyar ministerium felállitásakor a magyarországi egyházibizottság megszünt s helyette az emlitett ügyek ellátását a vallás- és közoktatásügyi ministerium vette át; ellenben az erdélyi egyházbizottság akkor is fenmaradt.

2) Az erdélyi kathol. bizottság tagjai voltak: az erdélyi róm. kathol. püspök, a főkormányszéknek róm kath. vallású tanácsosai és titkárai, valamint a püspök ajánlatára ő felsége által kinevezett előadó áldozár. A bizottság, — melynek elnökségét a főkormányszék elnöke s ha ez nem volt kathol. vallásu, akkor a püspök vitte, — saját pecséttel birt; az erdélyi róm. kathol. alapokat (a vallásalapot, a tanulmányi, elemi iskolai, árvaházi alapot, az ösztöndij-, s a tanitói nyugdij-alapot) kezelte, s az ezen alapokból fentartott iskolák és egyéb intézetek körüli teendőket felelősség alatt végezte: határozatait a főkormányszék czime alatt adta ki, „in publico-ecclesiasticis“ megkülönböztetéssel; de e hatóságtól — ennek egészét véve — az ügyek intézése körül független volt; midőn azonban határozatainak végrehajtására közigazgatási közegeket kellett igénybevennie, akkor az ügyet a főkormányszék teljes ülésébe tette át. [2])

3) Midőn 1869-ben a főkormányszék s benne a kathol. bizottság Erdélyben megszünt: akkor annak helyébe egy más tes-

[1]) Az erdélyi kathol. egyház, egyházi és világi férfiakból alakitott státusgyülésének szép szervezetében jelentékeny mérvü autonomiával bir. Sajnos, hogy ezen intézmény a többi Magyarországban mindeddig be nem hozatott.

[2]) Boncz: Magy. államj. 100. §.

tület lépett: tudniillik a római kathol. statusgyülés s ennek vegyes bizottsága. Ugyanis ő felsége legfelsőbb elhatározása folytán felujult a régibb időben fennállott erdélyi római kathol. statusgyülés, mely a protestansok egyházkerületi gyüléseihez s a görögnem-egyesültek egyházi congressusaihoz hasonló intézmény. Ezen kathol. statusgyülés egyházi és világi elemekből áll.

Az erdélyi kathol. statusgyülésnek tagjai: a) az egyházi rendből: a püspök, a káptalani tagok, az apátok, prépostok, esperesek s minden esperesi kerületből egy pap; a gyulafehérvári püspöki főtanodák tanárai s a kolosvári főtanodák pap-tanárai, a róm. kathol. középtanodáknak egy-egy képviselője, a róm. kathol. növeldék igazgatói, a püspökmegyei hivatal egyházi tagjai, s a szerzetes rendek főnökei; b) a világi rendből: az állami főbb tisztviselők, köztük a főispánok s a felső törvényszékek róm. kath. vallású tagjai, kik az erdélyi róm. kath. püspökmegyéhez tartoznak, illetőleg ennek területén alkalmazvák; Kolozsvár, Marosvásárhely, Erzsébetváros és Szamosujvár polgármesterei, a kolozsvári főtanodák kathol. világi tanárai, minden esperesi kerület két világi képviselője, Kolozsvárnak három képviselője, az 5000-nél több római kathol. lakost számláló egyéb városok és helységek egy-egy képviselője, végre a világi kegyurak. Ezen kathol. statusgyülést a püspök mint elnök, — a püspöki szék üresedése esetében pedig a káptalani helyettes — évenkint nyáron hivja össze; alelnök a világi rend egy tagja, kit a statusgyülés választ.

Ő felsége legfőbb kegyuri s a kormány ellenőrzési-jogának fentartása mellett, az emlitett kathol. statusgyülés részint közvetlenül, részint közvetve — az általa a világi és egyházi tagokból egyenlő számmal választott 24 tagú vegyes bizottság által — gyakorolja azon hatáskört, mely azelőtt a kathol. bizottságot illette. A vegyes bizottság a folyó ügyeket intézi. A kathol. alapok bevételeit és kiadásait a kolozsvári kir. adóhivatal kezeli, illetőleg az számolja el. A költségvetési előirányzatot a vallás- és oktatásügyi ministerium számvevősége késziti, s ugyanez a számadásokat is fölülvizsgálja; maga a költségvetés pedig az emlitett ministeriumnak jóváhagyását igényli.

4) Erdélyen kivül, a többi Magyarországra nézve szintén tervben van, ilyféle kathol. statusgyülés szervezése. Az e czélból évek előtt a kormány által hivatalosan összehivott gyülés, a kathol. autonomia rendezésére s a kathol. statusgyülés szervezetére vonatkozólag terjedelmes szabályzatot is dolgozott ki; ez azonban ő felsége által mindeddig meg nem erősittetett.

100. §. Folytatás. — Különösen: a róm. kath. káptalanok s conventek, mint hiteles helyek.

I. A kathol. egyház testületei közül a róm. kath. káptalanok és conventek [1]) hazánkban, régi idő óta, törvények és kir.

---

[1]) De csak is a róm. katholikusok; mert a görög-kath. káptalanok és con-

privilegiumok által nyert hatáskörben, mint ugynevezett hiteles helyek működtek és némi tekintetben jelenleg is működnek.

II. Értjük pedig a hiteles helyek alatt azon róm. kath. káptalanokat és conventeket, melyek közhitelű pecséttel és országos levéltárral birnak. Ilyenek: a székes káptalanok, — a rozsnyóit és kassait, mint ujabbakat, kivéve;[1]) továbbá a társas káptalanok közül a pozsonyi és a csazmai: a conventek közül pedig a benczések pannonhalmi, zala-apáti s garam-melletti szentbenedeki (S. Benedicti de juxta Gron) conventjei, — mely utóbbi ujabb időben világi papok kezelése alá került, — továbbá a a premontreiek csornai, jászói s leleszi conventjei. Ezeken kivül Erdélyben is voltak hiteles helyek, a legujabb időig: a gyulafehérvári róm kath. káptalan, s a kolozsmonostori — azonban Kolozsvárra áttett — convent; mindegyiknél egy-egy kanonok (levéltárőr, conservator, czimmel) s amott két, itt három világi requisitor működvén.[2])

III. A szoros értelemben vett Magyarországban s kapcsolt részeiben, az 1723-iki törvénykezési rendszer életbeléptetése előtt, a hiteles helyeknek az országos biróságok eljárásában igen tág hatáskörük volt; tanuságuk nélkül sem idézés, sem tanuvallatás, sem birói végrehajtás nem történhetett. (Hk. II. 21.)

Ujabb időben ezen emlitett hivatásuk csaknem egészen megszünt; de 1848-ig még mindig sok fontos teendőjük volt: ugyanis igtatásokat csak részvétök mellett lehetett érvényesen végezni; a legfontosb magánjogi ügyletek (pl. örökvallások, stb.) kiválólag előttük történtek; továbbá ünnepélyes meghatalmazásoknak, végintézkedéseknek s óvástételeknek volt előttük helye. Legnagyobb jelentőséggel azonban mint közhitelü országos levéltárak őrzői s az azokban őrzött okmányoknak hiteles pecsét alatti kiadói birtak és illetőleg birnak.

IV. Szervezetök országos törvények által van meghatározva. Eredetileg ugyan a honlakosok bizalmának alapján keletkeztek;[3]) de utóbb csak törvény vagy kir. privilegium által tarthatták meg s illetőleg nyerhették a hiteles helyek jellegét. Eljárási körük rendszerint csak az illető püspöki megyére s illetőleg a szomszéd vármegyékre terjedett ki: de egyik-másiknak kivételkép meg lett engedve, az ország bármely részében eljárni. [4])

ventek hiteles helyek gyanánt soha nem működhettek. Egyébiránt megjegyezzük itt, hogy a magyar kir kanczellária is hiteles hely volt.

[1]) A székesfehérvári, szombathelyi és szepesi székeskáptalanok azon régi pecsétet tartották meg, melyet már azelőtt mint társaskáptalanok használtak; a szathmári káptalan az 1836: 23. által saját pecsétet nyert; a beszterczebányai káptalan a regi turóczi convent pecsétjével él. (1802: 15.)

[2]) Régebben a hiteles helyek száma hazánkban nagyobb volt; köztük barátok és apáczák conventjei is léteztek.

[3]) Már a 11-ik században nyomuk van; de az 1231: 21. t. cz. a legrégibb oly törvény, mely tanuskodásukat a törvénykezési intézkedéseknél határozottan megkivánja.

[4]) A székesfehérvári, óbudai és boszniai káptalanok s a székesfehérvári ke-

A hiteles helynek, hogy hivatásában eljárhasson, legalább öt oly alkalmas tagból kell állni, kik a hazai törvényben és nyelvben jártasak. (1552: 41., 1723: 39., 1741: 16., 1765: 11.) Mindenik hiteles hely pontos jegyzőkönyv vezetésére van kötelezve. A tagok hivatalos esküt tesznek; a kik közülök törvénytelenül járnak el, közhitelü pecsét alatt hamis levelet állitanak ki, vagy hamis jelentést tesznek, állásukat vesztik s a hütlenség büntetését vonták magukra; (1723: 9.; régebben, az 1498: 14. szerint a bönös homloka és arcza tüzesitett pecséttel bélyegeztetett meg); a kik levéltárukban törvényes parancs daczára a kivánt okleveleket fölkeresni s hiteles átiratban kiadni vonakodnak, minden esetben 500. magyar frtnyi büntetés alá esnek (1723: 43.); a levelek kiadásának törvényes diját átlépniök pedig a hiteles pecsét elvesztése alatt tiltatik. (1495: 23.)

A hiteles helynek hivatásában eljáró tagját testében vagy szabadságában sérteni: a nagyobb hatalmaskodás büntetése alatt tilos. (1723: 10. Régebben ily tett a hütlenség esetei közé tartozott: Hk. I. 14. szerint.)

V. A mi illeti az erdélyi hiteles helyeket: ezek 1540. előtt a magyarországiakkal ugyanazon törvények alatt állottak; de miután az 1556. évi kolozsvári országgyülésen az erdélyi püspökség az ottani káptalannal s kolostorokkal együtt saecularisaltatott: az Appr. IV. r. 14. cz. alatti rendelkezése folytán a hiteles pecsétek és levéltárak a fejedelem által kinevezett világi személyekre (requisitorokra) lettek bizva. Az 1744: 7. t. cz. azonban az erdélyi két hiteles helyre nézve a fentebb II. alatt emlitett intézkedést tette. — Ezen két hiteles levéltárban, a honlakosok magánügyeire vonatkozó iratokon kivül, még a következő iratok is őriztettek: az országos jegyzőkönyvek, az ugynevezett liber regius, a törvényczikkek eredeti példányai s az adózási és dézsmaadási lajstromok. — Az 1882: 23. t. cz. azonban megállapitotta, hogy e két levéltár a magyar országos levéltárral egyesittetik s Budapestre szállittatik; egyuttal a belügyministert megbizta, hogy három havi határidőt tüzzön ki oly czélból: hogy ugy az erdélyi róm. kath. status és egyházmegye, s más hitfelekezetek, alapitványi és más magánokirataik kiválasztása iránt intézkedhessenek, — valamint a városok, községek. egyesek, családok és testületek is, letétben levő okmányaik visszavétele vagy otthagyása iránt határozhassanak.

Azon jogi ügyekre nézve, melyeknek elintézésében a hiteles helyek kiküldött tagjainak tanusága kivántatott, Erdélyben 1849-ig (az erdélyi külön magánjog megszüntetéseig) az Erdély

---

resztesek conventje, az egész országban eljárhattak; a boszniai káptalannak ezen jogát II. Ulászló 1498-ban Szlavoniára nézve megszüntette. A török hódoltság idején az esztergomi káptalan az egész országban eljárhatott (1556: 39.); az egri káptalan pedig utasitva lett, hogy a nagyváradi káptalan s a jászói és leleszi conventek helyett is járjon el (1550: 63.); de ezen rendkivüli intézkedéseket az 1724: 40. t. cz. megszüntette.

különválása előtti törvények voltak irányadók; ott tehát nem léteztek oly megszoritások, mint a milyenek Magyarországban az 1723-iki jogreformok folytán állottak be; de viszont a hiteles hely emberének használása, még adományi igtatásoknál sem tartatott oly mulhatlanul szükségesnek, mint Magyarországban.[1] A hiteles átiratot kiadni vonakodóra 200. magyar frtnyi büntetés (Comp. IV. r. 13. cz), a hamis levél közhitelü pecsét alatti kiadására nézve a pecsét s a javadalom elvesztése volt szabva; a levelek kiadásánál pedig a törvényes dij tulhágása hivatalvesztés büntetése alatt tiltatott.

VI. A hiteles helyekre vonatkozólag az 1868: 54. t. cz. 557. s 558. §-ai következőkép intézkednek:

A hiteles helyek, hiteles okiratok kiállithatása tekintetében a fennálló törvények és törvényes gyakorlat mellett továbbá is fenhagyatnak. A közhatóságok és hiteles helyek tartoznak, megkereső parancs nélkül akár az egyes felek egyszerü kérelmére, akár a biróságok megkeresésére, a gondviselésök alatt levő okiratról a hiteles kiadványt, annyiszor a mennyiszer alkalmazandó 500 frtnyi pénzbirság terhe alatt kiszolgáltatni.

A közjegyzői intézményre vonatkozó 1874: 35. t. cz. pedig 214. §-ában rendeli: hogy a hiteles helyek, a gondviselésök alatt levő okiratokról hiteles kiadványt jövőben is adhatnak; azonban ujabb hiteles okiratok kiállitására és őrzésére, — miután ez a közjegyzők hatásköréhez tartozik, — többé föl nem jogositvák.

101. §. A két protestans vallásfelekezet jogállása.

I. Magyarországban a két protestans vallásfelekezet jogállását s önkormányzatát, ugy követőiknek szabad vallásgyakorlatát, részletesebben az 1791: 26. t. cz. állapitotta meg, melyet aztán az 1844: 3. t. cz. némi tekintetben módositott.

II. A két protestans vallásfelekezet, a Királyhágón innen, az állam iránti viszonyára nézve jelenleg is azon jogállással bir, melyet az 1791: 26. t. cz. körvonalozott. Ennek értelmében:

1) Mindkét felekezet maga határozhatja meg egyházi kormányzatát s annak szervezetét, mindazáltal a király jóváhagyása mellett.

2) Egyházkerületi gyüléseket,[2] sőt zsinatokat is (hitvallás, fegyelem és kormányzat körüli szabályok, illetőleg hitczikkelyek megállapitása végett) szabadon tarthatnak; de minden egyes zsinat tartására nézve előleges kir. engedély szükséges, s a király legfőbb felügyeleti jogánál fogva bármely törvényesen

[1] Wenzel: Magy. magánj. 209. §.

[2] Ezen egyházkerületi gyüléseik, a vallási ügyek körül a kormány ellenőrzésével is foglalkoznak; e téren régi szokás szerint s a vallásügyi törvények alapján a törvényhatóságokéhoz hasonló felirási joggal élnek, még pedig rendszerint eredményesebben, semmint a törvényhatóságok saját jogkörükben. Igy pl. 1878-ban a cultusminister, szent István első királyunk napjának megünneplésére vonatkozó rendeletét, a protest. egyházkerületi gyülések remonstratiói folytán visszavonta.

elismert vallást követő biztos által képviseltetheti magát; a zsinati kánonok és határozatok csak kir. jóváhagyás folytán nyernek kötelező erőt, de az igy érvényre emelkedett szabályok ismét csak az emlitett módon tartandó zsinatokon változtathatók meg.

3) Iskolai ügyeikben maguk intézkednek: olykép hogy alsó és középtanodákat bárhol szabadon állithatnak, azokban tanárokat s tanitókat szabadon alkalmazhatnak, ugyanazokban a tanrendszert is — ő felségének legfőbb felügyelete mellett — maguk állapithatják meg; ellenben felsőbb tanodákat csak kir. jóváhagyás mellett állithatnak fel s az országgyülés határozatai alapján ő felsége által megállapitandó tanulmányi rend — a vallás tárgyainak kivételével — a protestans iskolákra is kiterjed.

4) A vallás vagy tudomány javára, avagy kegyes célokra szánt alapitványaikat sértetlenül megtartják s szabadon igazgatják, — fenmaradván a királynak a törvényes kormány utján gyakorlandó főfelügyeleti joga, hogy az alapitványok rendeltetésöktol el ne vonattassanak s céljuknak megfelelőleg kezeltessenek.

III. A két protestans vallás követőinek vallási, házassági s áttérési ügyeire vonatkozólag az 1848. előtti magyarországi törvények következőkép intézkedtek:

1) Vallás dolgában a protestansok saját egyházi elöljáróiktól függnek, a kathol. lelkészeknek s egyéb egyházi szolgáknak semmivel sem tartoznak; vallásukkal nem egyező szertartásra nem kényszerithetők; a kathol. ünnepeket ugyan külsőleg megtartani kötelesek, de lakásukon bármiféle csendes munkát végezhetnek; tanulóik a külföldi főiskolákat szabadon látogathatják (1791: 26.)

2) Vegyes házasságok: az 1791: 26. t. cz. értelmében egyedül kathol. lelkész előtt köttethettek; az 1844: 3. t. cz. szerint azonban a protestans lelkész előtt kötöttek is érvényesek; — a vegyes házasságból származó gyermekek, ha atyjuk katholikus, mind ennek vallását tartoznak követni; ha pedig az anya katholikus vallású, a leányoknak katholikusoknak kell lenniök. A kik protestans vallásban neveltettek, azok 18 éves korukon túl, — s a nőszemélyek férjhezmenetelök után egyáltalában, — a vallásra nézve sem maguk, sem maradékaik kérdés alá nem vétethetnek. (1844: 3.)

3) A mi az egyik vallásról a másikra való áttérést illeti: az 1791: 26. t. cz. azt állapitotta meg, hogy a katholikus csak ugy térhet át protestans vallásra, ha ezen vallás elveiből hat hétig tartó oktatást vett s ha aztán ő felségétől az áttérésre engedélyt kér és nyer. Az 1844. 3. t. cz. azonban a katholikusoknak a protestans vallásra áttérését és viszont, következőkép szabályozta: a) Az áttérni kivánó ebbeli szándékát, önmaga által választott két tanu jelenlétében azon vallásbeli lelkipásztor előtt nyilatkoztassa ki, a kinek egyházközségéhez addig tartozott. b) Ezen nyilatkozattól számitott négy hét eltelte után ugyanazon, vagy más két tanu jelenlétében, ugyanazon egyházközségnek lelkipásztora előtt ismételve nyilatkoztassa ki áttérési szándékát. c) Az áttérni akaró, mindkét esetben bizonyitványt kérjen nyilatko-

zatáról azon lelkipásztortól, ki előtt áttérési szándékát kijelentette; ha pedig a lelkész ily bizonyitványt nem adna neki, azt a tanuk idevonatkozó bizonyitványa pótolja. d) Ha aztán az áttérni akaró az emlitett két bizonyitványt azon vallásbeli lelkésznél, a mely vallásra átmenni szándékozik, bemutatja: az áttérés formaszerint is megtörténhetik.

Az iménti III. czikkelyben 2) és 3) pont alatt előadott elvek helyett s a kathol. ünnepeknek külsőleg megtartására vonatkozó határozmány helyett, most azon szabályok érvényesek, melyeket a törvényesen bevett keresztény vallások egyenjoguságára s viszonosságára vonatkozólag, az 1848: 20. t. cz. alapján az 1868: 53 s 48. t. czikkek állapitottak meg. Ezekről alább.

IV. Erdélyben a négy bevett vallás közt teljes egyenlőség és viszonosság állott fenn; autonomiával birtak; az áttéréshez egyáltalában hatheti vallási oktatás kivántatott előfeltételül; a vegyes házasságokból született gyermekekre nézve pedig meg volt állapitva, hogy a fiuk atyjuk s a leányok anyjuknak vallását kövessék, — ezzel ellenkező szerződések is érvénytelenek lévén. (Erd. 1791: 57.) Az erd. 1848: 9. t. cz. az emlitett hatheti oktatást megszüntette s a teljes egyenlőséget a görög-nemegyesültekre is kiterjesztette.

Most ott is az 1868: 53. s 48. t. cz. határozmányai irányadók.

102. §. Az unitaria vallás jogállása.

I. Erdélyben, — mint már emlitettük, — ez a négy recipiált vallás közé tartozott. A partiumoknak visszacsatolására vonatkozó magyarországi 1836: 21. t. cz. e részek mindennemű jogállapotját biztositván, ezzel indirecte elismerte az ottani unitariusoknak „törvényesen bevett“ vallási jellegét; az 1848: 20. magyarországi t. cz. pedig az unitaria vallást törvényesen bevettnek nyilvánitotta.

II. Az 1848: 20. és 1868: 53. s 48. t. czikkeknek a keresztény bevett vallások egyenlőségét s viszonosságát tárgyazó intézkedései, az unitariusokra is értendők. A mi pedig ezen vallásnak az állam iránti viszonyát, államjogi jogállását, illeti: az 1868: 43. t. cz. 14. §-a kimondotta, hogy Erdély mindazon törvényei, melyek az erdélyi területen és a korábban ugynevezett magyarországi részekben a bevett vallásfelekezetek vallásgyakorlati s önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymásközti viszonyait s illetőleg hatáskörét biztositják, sértetlenül fentartatnak.

103. §. A görög-nem-egyesültek (görög-keletiek) államjogi helyzete.

I. A magyarországi görög-nemegyesültek egyháztörténetét még mindig sürü homály fedi; mindazáltal tény, hogy ilyhitü lakosok itt már a honalapitás óta voltak; a magyarok vallási tolerantiája pedig nem engedi föltennünk, hogy a görög-nem-egyesül-

tek vallásuk szabad gyakorlatában akadályozva lettek volna.[1]) — A görög-nem-egyesülteknek Erdélyben létezett jogállásáról már fentebb szólottunk. A tulajdonképeni Magyarországban ezen vallású lakosok száma jelentékenyen szaporodott, különösen a 17-ik században, a török uralom alól ide menekült és pedig főkép a Csernovics Arzen patriarcha vezérlete alatt bevándorlott szerbek által; szabad-vallás-gyakorlatuk s egyházi autonomiájuk I. Lipót és utódjai alatt kir. privilegiumok s rendeletek által lett szabályozva, melyek közül legnevezetesebbek: I. Lipótnak 1690, és 1691. évi privilegiumai, s a Mária Terézia alatt 1779-ben kiadott „Declaratorium illyricum."

II. Az emlitett privilegiumok s a Declaratorium illyricum tartalma, — a mennyiben ez az ország jogaival nem ellenkezett, törvény által is megerősitést nyert. Az 1791: 27 t. cz. Magyarországnak és kapcsolt részeinek görög-nem-egyesült vallásu lakosait honpolgároknak ismerte el, őket birtok- és hivatalképességgel ruházta fel; továbbá vallásuknak teljesen szabad gyakorolhatását mondotta ki, fentartván a királynak jogait egyházi, alapitványi s közoktatási autonom ügyeik körül, a mint e jogokat őseitől átvette. Ekkép a görög-nem-egyesült vallás 1791. óta Magyarországban s kapcsolt részeiben a törvényesen bevett ker. vallások sorába tartozott; de Erdélyben csak az erdélyi 1848: 9. t. cz. által nyert határozottan ugyanily állást. Az 1792: 10. t. cz. a Magyarországban s kapcsolt részeiben levő görög-nem-egyesültek metropolitáját (a szerb patriarchát) s a püspököket a felsőtáblánál üléssel és szavazatjoggal ruházta fel; egyuttal elrendelte, hogy ezen vallást követők közül is a kellő képességgel birók a magyar kir. kanczelláriánál s helytartótanácsnál alkalmaztassanak. Az 1848: 20. t. cz., midőn a törvényesen bevett vallásfelekezetekre nézve az egyenlőséget s viszonosságot elvben kimondotta, egyszersmind az 1844: 3. t. czikket (mely a katholikusok s a protestánsok közti viszonyokra nézve, kiválólag az áttérések s a vegyes házasságok kérdését szabályozza) a görög-nem-egyesült vallásuakra is kiterjesztette; továbbá vallásbeli s iskolai ügyeik körüli intézkedésre hivatott congressusuknak szervezetét ideiglenesen szabályozta; végre azt rendelte, hogyha valamely község görög-nem-egyesült lakosainak bár nagyobb része fogja jövendőben hitvallását megváltoztatni, ily esetben a községi egyház az előbbi valláson maradt lakosok birtokában hagyandó, — e mellett azonban meg nem engedte az akkori állapotot visszahatólag foglalások által megháboritani; épen azért azon templomok, melyek iránt 1848. január 1-eig kérdés nem támasztatott vagy közhatósági eleintézés jött közbe, azok többé kérdés alá nem vétethetnek. (1848: 20.)

Az 1868: 53. s 48. t. czikkek, melyek a bevett keresztény vallások egyenlőségét s viszonosságát állapitják meg, a görög-

[1]) Wenzel: Magy. magánj. 110. §.

nem-egyesültekre is kiterjednek. E mellett azonban ezen vallásbeliek autonomiai ügye is szabályzást nyert, még pedig az 1868: 9. t. cz. által, melyről s a vele kapcsolatos kérdésekről azonnal szólandunk.

III. A görög-nem-egyesült vallásfelekezet egyházi szervezete. — A görög-nem-egyesültek hazánkban 1864-ig egy egyházvidéket — metropoliát — képeztek, élén a karloviczi szerb patriarcha-érsekkel, kinek egyházfőnöki hatásköre az 1779. évi Declaratorium illyricum szerint a karloviczi érsekségen kivül még a következő püspökségekre is kiterjedett: az aradi, bácsi, budai, károlyvárosi, pakráczi, temesvári és verseczi (karánsebesi) püspökségekre. Az 1783. évi szept. 30-án kelt legfelsőbb elhatározással az erdélyi s a bukovinai püspökségek is „in dogmaticis et spiritualibus" a karloviczi metropolitának rendeltettek alá; s ugyanennek egyházfelügyeleti hatásköre az 1839. marcz. 19-én kelt legfelsőbb elhatározással a dalmatiai zárai püspökségre is ki lett terjesztve.

Ezen ugynevezett görög-keleti egyház, Magyarországban s kapcsolt részeiben már 1848. előtt is, kir privilegiumok s az 1791: 27. t. cz. alapján, a király főfelügyeleti joga által mérsékelt jelentékeny önkormányzattal birt, melyet az 1848: 20. t. cz. is biztositott, szabályozása czéljából egyuttal rendelvén: hogy a magyar ministerium még a legközelebb tartandó országgyülés előtt hivja egybe az összes felekezet által választandó egyházi gyülekezetet (congressust,) melynek tagjai addig is, mig annak szerkezete törvény által rendeztetni fog, a különböző nyelvü népességre való tekintettel s oly arányban választandók, hogy az egyházi osztályból 25, a világiból pedig 75, s ezek közé a határőrvidékről 25. követ küldessék.

Azonban az 1848: 20. t. cz. által ekkép tervezett törvényes rendezés, a közbejött események miatt, elmaradt s csak 20 évvel később az 1868: 9. t. cz. által lett ezen ügy, még pedig az alkotmány szünetelése alatt történt változásoknak utólagos szentesitésével, törvényileg szabályozva. Ugyanis a magyar korona területén levő görög nem-egyesülteknek 1864-ben Karloviczba összehivott zsinatán folyt tárgyalások következtében: ő felsége a görög-nem egyesültek erdélyi püspökségét (Nagy-Szebennel mint székhelylyel) érsekségre emelte s ezzel a görög nem-egyesült vallású románok számára a szerb metropoliával egyenjogu metrolopiát állitott fel, melynek a szerb egyházvidék kötelékéből kihasitott aradi és karánsebesi püspökségek rendeltettek alá. Az 1864. s 1865. években Karloviczán tartott szerb nemzeti congressust, mely az 1848: 20. t. cz. 8-ik §-ától eltérőleg a Declaratorium illyricum alapján alakittatott, az 1868: 9. t. cz. utólagosan törvényesitette, a külön román metropolia felállitását pedig törvénybe igtatta s az 1792: 10. t. czikknek a a görög-nemegyesült főpapok felsőházi tagságát megállapitó rendeletét az erdélyi román metropolita-érsekre is kiterjesztette;

egyuttal a görögkeleti egyháznak se nem szerb, se nem román ajku hiveit mindazon jogaikban meghagyta, melyeket egyházközségi vagyonuk és alapitványaik kezelésében addig gyakoroltak.

Ekkép a magyar állam területén a görög-nem-egyesült vallásúak jelenleg két, egymástól független egyházvidéket vagy egyháztartományt képeznek, melyek az 1848: 20. s az 1868: 9. t. cz. által biztositott önkormányzati jogokat, — egyházi, és iskolai s alapitványi ügyeikre nézve — a királynak alkotmányszerüen gyakorlandó legfelsőbb felügyelete alatt külön-külön gyakorolják; még pedig az illető metropoliták által, ő felségének teendő előleges bejelentés mellett időről időre egybehivandó egyházi gyülekezeteikben (congressusaikon), melyeken o felsége kir. biztos által képviselteti magát; egyszersmind az ezeken alkotandó és ő felsége által jóváhagyandó szabályok értelmében ügyeiket saját közegeik által önállóan kezelik és igazgatják. A szerb egyházi congressust a karloviczi szerb patriarcha-érsek, a román egyházi congressust pedig az erdélyi román metropolita, — mindig ő felségétől a vallás- és oktatásügyi magyar minister utján kinyert engedély alapján, — hivja egybe. Az 1868: 9. t. cz. egyuttal mindkét metrolopiának feladataul tüzte ki, hogy mielőbb összehivandó congressusaikon ezekre és az önkormányzatuk köréhez tartozó ügyekre vonatkozó szervezeti szabályokat, a király jóváhagyása mellett, állapitsák meg, — a mi a román metropolia részére már egészen s a szerb metropoliára nézve részben meg is történt.

IV. A két metropolia külön szervezetére vonatkozólag a következőket emeljük ki:

1) A szerb congressus az 1868: 9. t. cz. szerint (az 1848: 20. t. cz. idevonatkozó 8-ik §-ának hatályonkivül helyezésével) az illyr szabályzat alapján a következő elemekből áll: a főpásztorokból, 25 egyházi és 50 világi, — mégpedig ezek közé választandó 25 határőrvidéki — követből. A congressus elnöke: a metropolita-érsek, a metropolitai szék üresedése esetében pedig a fölszentelés szerinti legidősb püspök. (Ő felségének a szerb congressus szervezetére vonatkozólag 1875. máj. 14-én kibocsátott rendelete szerint.)

A szerb egyházi hierarchia tagjainak választására nézve pedig a következő szabályok állanak fenn: a karloviczi metropolita-érseket vagy szerb patriarchát, a kir. biztos jelenlétében tartandó szerb egyházi congressus választja, a püspököket pedig a metropolita-érsek által kijelölt három egyén (rendszerint szerzetesek) közül a püspöki zsinat választja. Azonban mind az érsek, mind pedig a püspökök, a király által erősittetnek meg. [1])

---

[1]) A király ezen megerősitési jogával kapcsolatban veto-jogot is gyakorolhat; olykép, hogy a megerősitést megtagadja s uj választást rendel el, — a mint ez közelebb történt, midőn a szerb congressus Stojkovics Arzén budai püspököt érsekké választotta, de ő felsége a megerősitést megtagadta s a congressust uj választásra utasitotta, minek folytán Ivácskovics választatott szerb metropolita-érsekké, ki ezen minőségében ő felsége által meg is erősittetett.

2) A román egyház szervezetét, az 1869. május 28-án kelt kir. rendelet által megerősitett szabályzat részletezi. A congressus három évre választatik s a következő elemekből áll: az illető főpásztorokból, 30 egyházi, s 60 világi, — és ezek közé választandó 10 határőrvidéki - követből. Mindezek azonban egyfelől az érseki, s másfelől az aradi és karánsebesi püspöki egyházmegyék részéről egyenlő számban választatnak s a határőrvidéki 10 képviselő az utóbbi megyére esik. Ezen congressus, — a metropolita-érsek elnöklete alatt müködik s a metropolitai consistorium tagjait választja. Maga a metropolita-érsek külön szervezett congressuson választatik, melyen az érseki megye 60 s a két püspöki megye 30 tag által van képviselve. — Továbbá megjegyzendő, hogy a görög-keleti román egyháznak az 1869. máj. 28-án kelt legf. rendelettel megerősitett szervezési szabályzata értelmében: az egyházi, iskolai és alapitványi ügyek, a plebániai, esperességi és egyházmegyei gyüléseknek s a román congressusnak felügyelete alatt állanak; ezen ügyek kezelésére és igazgatására pedig rendelvék: minden lelkészségben és esperességben a lelkész s illetőleg esperes elnöklete alatt egy bizottság és gondnokság, az egyházmegyékben pedig az érseknek s illetőleg a püspököknek elnöklete alatt álló consistorium.

104. §. Az izraeliták jogállása.

I. Miután a zsidókra vonatkozólag az erdélyi állapotokat már fentebb vázoltuk; itt a zsidóknak azon jogállásáról szólunk, melylyel 1848. előtt (s 1867-ig is) a szorosan vett Magyarországban birtak, illetőleg arról, a melylyel 1867. óta egész Magyarországban birnak.

II. Magyarországban 1848. előtt (illetőleg az 50-es évekig) a zsidókra nézve az 1791: 38. és az 1840. 29. t. czikkek határozmányai voltak irányadók; az ötvenes években az osztrák törvények uralma alatt az izraeliták jogai s különösen birtokszerzési jogaik, tágitva lettek; az 1861-i országbirói tanácskozmány pedig, az alkotmánynak részben történt visszaállitása alkalmából, a zsidókra nézve uj elvet felállitani hatáskörén kivülinek találván, az 1840. 29. t. czikket hallgatagon fentartotta, [1]) azon tágitással azonban, hogy „a vallás különféleségéből kifolyó, az ausztriai törvények uralma alatt bővitett polgári magánjogok eddigi állapotukban meghagyatnak.“ [2])

Az emlitett törvények értelmében az izraeliták hazánkban valódi honfiaknak nem tekintethettek. Az 1791: 38. t. cz. jogállásukat törvény által rendezendőnek határozta; addig is azonban, mig ez megtörténnék, ideiglenesen az 1790. évi január 1-én létezett állapotukban hagyattak. Az 1840: 29. t. cz. tovább ment, s a törvényhozás részletes intézkedéseig a következőket rendelte:

---

[1]) Wenzel: Magy. magánj. 111 §.
[2]) Ideigl. törvénykezési szabályok, 22. §.

1) Mindazon zsidók, kik az országban vagy a kapcsolt részekben születtek, valamint azok is, kik az itteni lakásra törvényes uton engedelmet nyertek, ha ellenök erkölcsi magaviseletök tekintetéből bebizonyitott alapos kifogás nincsen, az egész országban és a kapcsolt részekben akárhol szabadon lakhatnak, — kivevén egyedül az 1791: 38-ik t. czikkben emlitett bányavárosokat s azon helyeket, melyekből a bányák és bányászati intézetek tekintetéből törvényes régi szokás szerint kizárva vannak.

2) A fennálló feltételek mellett gyárakat a zsidók is állithatnak; kereskedést és mesterségeket akár maguk kezére, akár vallásukbeli legények segitségével is üzhetnek, s ifjaikat ezekben tanithatják, — azon tudományokat pedig, és szépmesterségeket, melyeknek gyakorlatában eddig is voltak, ezután is gyakorolhatják.

3) Egyébiránt köteleztetnek, hogy állandó vezeték- és tulajdon nevekkel éljenek, a születendők pedig vallásuk papjai által vezetendő anyakönyvbe bejegyeztessenek.

4) Továbbá kötelesek, minden okleveleket és szerződéseket a hazában s a kapcsolt részekben divatozó élő nyelven szerkeszteni. [1])

5) A mennyiben az izraeliták polgári telkeknek (fundus) szabad szerezhetése gyakorlatában lennének, az ily városokban ezen gyakorlat jövendőre nézve is megállapittatik.

III. Végre az 1867: 17. t. cz. az egész ország izraelita lakosait a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogositottaknak nyilvánitotta.

IV. Meg kell még jegyeznünk, hogy az izraelita hitfelekezet is, az államhatalom felügyelete alatt: vallási, iskolai s alapitványi ügyei körül önkormányzati joggal bir, csakhogy még eddig nem a maga egészében, hanem rendszerint hitközségenkint. Maguk ezen hitközségek megint háromfélék: [2]) — 1) az 1869-ben tartott izraelita országos congressus többségének határozatai alapján szerveztettek, vagy „congressusiak", 2) a congressus kisebbségének elvei szerint szerveztettek, vagy „orthodoxok", s 3) a régi szervezetüek vagy „statusquo hitközségek." (Egy 1877. évi cultusministeri rendelet szerint.) A mi az izraeliták házassági

---

[1]) Az 1844: 6. t. cz. 2-ik §-a pedig meghatározza, hogy a váltókra zsidó betükkel tett bármely irások érvénytelenek.

[2]) Az 1869. julius 14-én kelt kir. rendelet jóváhagyta az izraeliták országos congressusának következő határozatait: a hitközségek szervezésére, a congressusi választási szabályzatra, a zsidó népiskolákra, a rabbi-képző s a thalmud-thora intézetekre, az anyakönyvek vezetésére, a Chevra Kadisának a községhez való viszonyára s az izraeliták országos pénzalapjának kezelésére s hovaforditására vonatkozókat. Az orthodox izraelitákra nézve, miután ezen szabályokat el nem fogadták, külön szabályok hagyattak jóvá. Ismét egy harmadik része az izraelitáknak a régi szervezetet tartotta meg. Ehhez képest az izraelita hitközségek hazánkban háromfélék: congressusi hitközségek, orthodox hitközségek, és statuquo-hitközségek.

ügyeit — a házasságkötést, elválasztást s felbontást — illetí: ezeket az 1863. nov. 2-án 15940. sz. a. kelt udvari rendelet szabályozta.

105. §. A törvényesen bevett keresztény vallások és követőik közt létező egyenjoguság, s illetőleg viszonosság.

I. Az 1848: pozsonyi 20. t. cz. e tárgyban a következő elveket mondotta ki:

E hazában törvényesen bevett minden vallásfelekezetre nézve, különbség nélkül, tökéletes egyenlőség és viszonosság állapittatik meg. Minden bevett vallásfelekezet egyházi s iskolai szükségletei közállami költségek által fedezendők. A bevett vallásfelekezetek iskoláiba járhatás, valláskülönbség nélkül mindenkinek kölcsönösen megengedtetik. A ministerium rendelkezni fog, hogy a bevett vallásokat követő katonák saját vallásu tábori lelkészekkel láttassanak el.

II. Az imént emlitett 1848. évi 20. t. cz. alapján az 1868: 53. t. cz. „addig is, mig a vallásfelekezetek egyenjogusága törvény által általánosan (egyetemesen) szabályoztatnék," „a keresztény vallásfelekezetek viszonosságát illetőleg" a következőket rendelte:

1) Az áttérésre nézve. A törvény által megállapitott feltételek alatt s formaságok mellett mindenkinek szabadságában áll, más hitfelekezet kebelébe áttérni, ha életkora 18-ik évét betöltötte, — a nők pedig, férjhezmenetelök után e koruk elérése előtt is áttérhetnek. A ki áttérni akar: ebbeli szándékát önmaga által választott két tanu jelenlétében, saját egyházközségének lelkésze előtt nyilvánitsa; azután ettől számitandó 14 nap után s legfölj ebb 30 nap eltelte előtt, ugyanazon vagy más két tanu jelenlétében saját egyházközségének lelkésze előtt jelentse ki szándéka melletti további megmaradását; mindkét izben, nyilatkozata felől lelkészétől külön bélyegmentes bizonyitványt kérjen, — s ha ezt nem kap, a tanuk által állíttasson ki ily bizonyitványt; — ezen bizonyitvány azon vallásfelekezet lelkészénél, mely vallásra át akar térni, bemutattatván: az illető vallásfelekezet fel van jogositva őt kebelébe fölvenni. A felvételről az előbbi egyházközség lelkésze a másik lelkész által értesitendő, — s az áttértnek az áttérés utáni minden cselekvénye azon vallásfelekezet tanai szerint itélendő meg, melybe áttért. [1])

2) A vegyes házasságokra nézve. Vegyesházasságok bármelyik fél papja előtt érvényesen köthetők; de a háromszori kihir-

[1]) Az ugynevezett nazarenusok s a szombatosok törvényesen el nem ismert felekezetet képezvén: követőik, ujabb ministeri rendeletek szerint, előbbi hitfelekezetök kebeléből kilépetteknek nem tekinthetők, s igy az iránti kötelezettségeik fenmaradnak. A baptistákra nézve pedig egy 1880. évi belügyministeri rendelet kimondta, hogy ezek, — valamint általában oly felekezetek, melyek törvényesen bevéve nincsenek, — hitközségeket nem alakithatnak, s követőiknek szövetkezete csak magántársulatnak tekinthető.

detés eszközlésére mindkét fél lelkésze felszólitandó. Ha a kihirdetést valamelyik fél megtagadná: akkor két tanunak a kihirdetésre való felszólitás megtörténéséről szóló bélyegmentes bizonyitványa mellett, az egyik lelkész hirdetése is elégséges. Ha a háromszori kihirdetés után valamelyik fél lelkésze vonakodnék kiadni az elbocsátó levelet: a házasulandó felek részéről két tanu nála megjelenvén, kérik az elbocsátó levél kiadását, melynek megtagadása esetében a tanuk egyike azon kérdést intézi a lelkészhez, hogy a szándékolt egybekelés ellen jelentetett-e be akadály vagy nem? a lelkész által e kérdésre adott vagy megtagadott válaszról a tanuk bélyegmentes bizonyitványt adnak, mely az elbocsátó levelet pótolja. A netán nála bejelentett házassági akadály eltitkolásaért a lelkész, saját egyházi hatósága által reá szabható fenyitéken kivül, 500 frtig fokozható birsággal s fél évig terjedhető fogsággal büntetendő.

3) A vegyesházasságokból származó gyermekek közül a fiuk atyjuknak, s a leányok anyjuknak vallását követik. (A törvénynyel ellenkező bármely szerződés, téritvény vagy egyébkénti rendelkezés érvénytelen.) A gyermekeknek ezen elv szerinti vallásos nevelését sem a szülők bármelyikének halála, sem a házasságnak törvényszerü felbontása nem változtathatja meg. Ha azonban a szülők valamelyike más vallásra tér át: akkor a hetedik életévet még be nem töltött gyermekek nemök szerint követik az áttértet.

A házasság előtt született, de egybekelés által törvényesitett, — valamint a törvénytelen, de atyjuk által elismert, — gyermekek: vallásos nevelés tekintetében a törvényesen született gyermekekkel egyenlő szabály alá esnek; ellenkező esetben anyjuk vallását követik.

Az 1868: 53. t. cz. életbelépése előtt kötött vegyes házasságokból született vagy születendő gyermekek vallásos nevelésére nézve: azon törvény határozata marad érvényben, a mely az ily házasságok kötése idejében hatályban volt.

Lelenczek s általában oly gyermekek, kiknek szülője nem tudatik, annak vallását követik, aki őket felfogadta. Ha lelenczházba adattak s az intézet valamely vallásfelekezeté, ezen felekezet vallásában nevelendők. Ha ezen esetek egyike sem fordul elő, az oly lelenczek azon vallásban nevelendők, mely a találás helyén többségben van.

4) Egyik vallásfelekezet tagjai sem kötelezhetők, hogy más vallásfelekezetbeliek egyházi szertartásait és ünnepeit megtartsák, vagy hogy ezen napokon bárminő munkától is tartózkodjanak. Vasárnapokon azonban minden nyilvános és nem elkerülhetlenül szükséges munka felfüggesztendő. Ugyszintén bármely vallásfelekezetnek ünnepén a templom közelében, s egyházi menetek alkalmával azon téreken és utczákon, melyeken az ily menet keresztülvonul, mindaz mellőzendő, a mi az egyházi szertartást zavarhatná.

A hadseregnél s állami közintézetekben (pl. katonanöveldékben, vakokintézetében, stb.) ugyszintén a polgári s katonai kór-

házakban: minden vallásfelekezet tagjai saját egyházuk lelkészei által részesitendők a vallási tanitásban s minden lelkészi szolgálatban.

Temetőkben a különböző vallásfelekezetek tagjai vegyesen és akadálytalanul temetkezhetnek.

Különböző vallásfelekezetüek által lakott oly községben és városban, mely házi pénztárából egyházi czélokra vagy valamely felekezeti iskola javára segélyt szolgáltat ki: e segélyben igazságos arány szerint minden ott létező vallásfelekezet részesitendő.

5) Bármely bevett vallásfelekezethez tartozó oly hitsorsosok, kik külön egyházközséget nem képeznek, kötelesek csatlakozni a saját vallásfelekezetökbeli s hozzájok legközelebb eső oly önálló egyházközséghez, mely a magyar állam területén belül létezik. Uj egyházgyülekezetek alakitása, s leányegyházaknak anyaegyházakká, vagy viszont ezeknek leányegyházakká átváltoztatása: a vallásfelekezetek kizárólagos jogai közé tartozik.

III. Az 1868: 48. t. cz. a vegyes házassági válóperek tárgyában intézkedik, — következőkép:

1) A vegyes házassági válóperek, — a mennyiben a házassági kötelék érvényességét és az ideiglenes elválást, vagy a végképi felbontást tárgyazzák: — az alperes illetékes birósága előtt inditandók meg. Miután ezen uton az alperes fölött kimondott itélet jogerőre emelkedett: a per legföljebb 30 nap alatt hivatalból átteendő a felperes illetékes biróságához, mely viszont a felperes felett hoz itéletet. Mindenik félre nézve, egyedül saját illetékes biróságának az illető fél saját hitelvei alapján hozott jogerejű itélete kötelező.

2) Házassági ügyekben, a kötelék érvényességének kérdésében: a római és görög-katholikusokra és a görögkeleti hitvallásuakra, valamint az erdélyi két evangelikus egyház hiveire és az unitariusokra nézve, — a jelenleg fennálló egyházi törvényszékek az illetékes birák: ellenben a két evang. hitfelekezet (királyhágóninneni) magyarországi hiveire nézve, az illető világi törvényszékek. [1])

IV. fejezet. Az állampolgárok politikai és polgári jogai.

106. §. A politikai jogokról.

I. Az állampolgárság fogalmának meghatározásával kapcsolatban fölsoroltuk azon politikai és polgári jogokat, melyek az állampolgárokat megilletik.

[1]) Ugyanis a róm. s a görög-katholikusok, valamint a görög-keletiek, ily ügyek eldöntésére egyházi szentszékekkel, az erdélyi két protestans s az unitária hitfelekezetüek pedig saját egyházi consistoriumokkal birnak. Ellenben a szorosan vett Magyarországban (a Királyhágón innen) a két protestáns vallásfelekezet házassági válóperei már az 1791: 26. t. cz. által a világi biróságok elé utasittattak addig is, mig e két vallásfelekezet saját egyházi törvényszékeket nem állit fel;

Most e jogokat egyenkint fogjuk ismertetni, még pedig előbb a politikai jogokat és az ezek gyakorlásához megkivántó kellékeket.

II. A politikai jogok a következők:

1) A törvényhozó hatalomra való befolyás. Ennek lényege abból áll, hogy a törvényben előirt kellékekkel biró polgárok az országgyülési képviselőválasztásoknál vagy csak cselekvő, vagy pedig cselekvő és szenvedő választási képességgel vannak a törvények által felruházva; más szóval: a polgárok vagy csak képviselőválasztói joggal, vagy pedig ezen kivül képviselővé megválasztathatás jogával is birnak. E jogok gyakorlásának alapföltételeit és módjait, a törvényhozó hatalom kérdésénél ismertetjük; a hol azt is kitüntetjük, hogy némely állampolgárok, mint a felsőháznak tagjai, e czimen külön is nagymérvben gyakorolják a törvényhozó hatalomra való befolyás politikai jogát.

2) Befolyás a kormányzati hatalomra, különösen a törvényhatósági s a községi önkormányzatra, illetőleg ezen uton az állami közigazgatásnak a törvényhatóságok és községek részéről gyakorolt közvetitésére. E politikai jog lényege az, hogy a törvényekben kijelölt kellékekkel biró állampolgár befolyhat a törvényhatósági s a községi jogok gyakorlására; és ugyan: vagy mint legtöbb adót fizető közvetlenül; vagy pedig közvetve azáltal, hogy a törvényhatósági bizottság s a községi képviselet tagjai felerészének választásánál az illető polgárok a választói jogot gyakorolják, s illetőleg a polgárok nagyrésze a megválasztathatás jogával bir. Az érintett kellékeket, valamint a törvényhatósági s a községi jogok gyakorlásának módját és körét alább, a törvényhatósági s a községi kormányzat kérdésénél ismertetjük.

3) A birói hatalomra való befolyás. E politikai jog értelmében oly egyének is gyakorolják a birói hatalmat, kiket e czélra az állam kormánya nem rendelt ki. Ilyenek: az 1848: 18. t. cz. értelmében a sajtóvétségek fölött biráskodó esküdtszékek tagjai; továbbá az ipar- és kereskedelmi kamaráknak az elsőfolyamodású kir. törvényszékeknél itélőbirói minőségben működő ülnökei (1868: 6.); a tőzsdebiróság tagjai; végre az 1877: 22. t. cz. szerint a polgári kisebbértékű (bagatell-) ügyekben eljáró bizonyos egyének.

Hogy kik birnak esküdtszéki tagság jogával, azt a sajtószabadságra vonatkozó polgári jognál alább ismertetjük. Kereskedelmi ülnökökké, azok választhatók, a kik a büntettekről és vétségekről szóló büntetőtörvénykönyv 54. §-ában felsorolt mellékbüntetés alatt nem állanak; ily mellékbüntetés pedig: a szabadságvesztésbüntetésén felül h i v a t a l v e s z t é s s a politikai jogok gyakorlatának ideiglenes felfüggesztése. — A tőzsdebiróság tagjairól bővebben szólni nem feladatunk. — A mi pedig azokat illeti, kik a kisebb értékű polgári peres ügyekben, az állam által al-

mivel pedig ily törvényszékeket fel nem állitottak, ennélfogva az 1868: 48. t. cz. is e két vallás hiveire nézve a házassági biráskodással a világi törvényszékeket bizta meg.

kalmazottakon (a járásbirákon s aljárásbirákon) kivül biráskodnak, azok a következők:

a) a vármegyei tisztviselők közűl: a szolgabiró, ha az a közigazgatás hátráltatása nélkül lehetséges és ha az illető a jogot elvégezte, vagy elméleti birói vizsgát avagy jogtudományi államvizsgát tett, vagy pedig már birói hivatalt viselt; az ily szolgabiró a biráskodással a közigazgatási bizottság felterjesztésére s a belügyminister beleegyezésével, a király nevében az igazságügyminister által ruháztatik fel;

b) a törvényhatósági joggal biró s a rendezett tanácsú városokban, továbbá a nagy községekben és a körjegyzői szövetkezetek területén: a békebiró; ilyenné az emlitettek mindegyikének területére egy vagy több egyén nevezhető ki, az imént emlitett módon (fölterjesztés stb.), olyanok közűl, kik a fentebbi a) pontban kijelölt kellékekkel birnak s e tiszt átvételére készeknek nyilatkoznak: [1]) — de békebiróvá nem nevezhetők ki: az állami tisztviselők, a községi jegyzők, a körjegyzők, az ügyvédi jegyzékbe bevett ügyvédek s a bejegyzett ügyvédjelöltek, a királyi közjegyzők, a véderőnek tettleges szolgálatban álló tagjai, lelkészek és segédlelkészek, szerzetesek és néptanitók;

c) a községi biráskodásra hivatott egyének; ilyenek pedig: a városi törvényhatóságokban s a rendezett tanácsú városokban a közgyülés által e czélra rendelt egy vagy több közigazgatási tisztviselő; nagyközségekben a biró a tanács egy tagjával s a jegyzővel vagy helyettesével; kis községekben a biró az elöljáróság két tagjával; végre Budapesten a kerületi elöljáróságok tagjai is a községi biráskodással megbizhatók. [2])

Régebben a törvényhatóságok s a községek egyáltalában saját biróságokkal rendelkeztek (mert az állam csak kevés biróságot tartott), s igy a birói hatalom gyakorlásában ott még több polgár és tisztviselő vett részt. Az 1868: 54. t. cz. e jogot nemcsak a törvényhatóságoknál, hanem a rendezett tanácsu városoknál is meghagyta, mig a többi községekben szűkkörü békebiráskodásra szoritotta; aztán az 1869: 4. t. alapján az 1871: 31. s 32. t. czikkek következtében a törvényhatóságok s a rendezett tanácsú városok biróságai 1871. végén megszüntek s helyöket 1872. óta kir. biróságok foglalják el; de az 1877: 22. t. cz. a birói

[1]) Fájdalom, 1884-ben mégcsak 4 ily békebiró volt az országban, köztük egy-egy: Miskolczon, Győrött és Temesvárott.

[2]) Tágabb értelemben véve, még birói hatalmat gyakorolnak az állam által alkalmazottakon kivűl, némely közigazgatási, s illetőleg rendészeti hatóságok is. Ily hatóságok, a melyek hivatvák: egyrészről a gazdák s másrészről a cselédek, munkások és napszámosok közt támadható vitás kérdések elintézésére; továbbá azon hatóságok, melyek a cselédrendtartás és az egészségügyi törvény áthágása esetében való eljárással vannak megbizva, (1876: 13. t. cz. 115. s köv. §., ugyanazonévi 14. t. cz. s az 1880: 37. t. cz. 42. §.); végre azon közigazgatási hatóságok (megyei szolgabirák, városi kapitányok vagy a tanács által e részben megbizott tisztviselők, Budapesten pedig a kerületi kapitányok), melyek az 1880: 37. t. cz. 4. és 41. §-ai szerint a biróságok elé nem tartozó kihágások fölött biráskodnak.

hatalom gyakorlása körül a községi rendszeres biráskodást s a törvényhatóságok némely szolgabiróinak biráskodását állapitotta meg s bizonyos békebiráknak is befolyást engedett a birói hatalom gyakorlására.

4) A hivatalképesség mint politikai jog. Ennek értelmében a hivatalokra — a megkivántató kellékek birtokában levő egyének közül csak magyar állampolgárok (1608: k. e. 10., 1741: 11., s 1791: 17., 1883: 1., 1886: 21. 22.) alkalmazhatók: még pedig ujabb törvényeink szerint rendi különbség (1844: 5.), valamint vallásküönbség nélkül (1848: 20, 1867: 17.) és tekintettel a különféle nemzetiségekre. (1868: 44.)

Régebben a hivatalképesség a nemes honpolgárokra volt szoritva; csak a katonai és a bányászati hivatalokra voltak idegenek is alkalmazhatók, de e téren is a honfiak egyenlő képzettség mellett elsőséggel birtak. (1792: 8. 9.) Az 1844: 5. t. cz. a hivatalképességet a nem-nemes honpolgárokra is kiterjesztette; a mi akkor s az 1848: 20. t. cz. értelmében is a törvényesen bevett keresztény vallások hiveire volt csak érthető, mignem az 1867: 17. t. cz. a polgári s politikai jogok tekintetében az ország izraelita lakosait a többi állampolgárokkal egyenlőkké tette. Hazánk ujabb alkotmányos átalakulása óta azonban az idegenek hivatalképességére vonatkozó 1792: 8. és 9. t. czikkek hatálya megszünt; ujabb törvényeink pedig (1883: 1., 1886: 21. 22.) a közhivatalviselésnek, (a községekben legalább az elöljárósági állások elnyerésének), elengedhetlen feltételeül szabják a magyar állampolgárságot.

107. §. A politikai jogok gyakorolhatásához megkivántató általános kellékekről.

A politikai jogok gyakorolhatásához, — a honpolgárságon, valamint a törvényesen bevett keresztény vallások valamelyikéhez vagy az izraelita valláshoz való tartozóságon kivül — még egyéb általános kellékek is megkivántatnak, s csak az ezen általános kellékekkel biró egyének közül illeti meg a politikai jogok gyakorlása (az államhatalom emlitett három ágára való befolyás) s a hivatalokra való alkalmaztatás joga azokat, kik még az illető törvényekben megszabott különös kellékekkel is birnak. E különös kellékeket e munka más részeiben ismertetjük; itt csak azon általános kellékeket emeljük ki, melyek az állampolgárságon kivül megkivántatnak; ilyenek:

1) Nem tekintetében rendszerint csak férfiak birnak politikai jogokkal. Igy az országgyülési képviselőválasztásokra vonatkozó 1848: 5., 1874: 33., s a törvényhatóságokat rendező 1870: 42. s az 1886: 21. (illetőleg Budapestre nézve az 1872: 36.) t. cz. szerint: a nők sem cselekvő, sem szenvedő választási joggal nem birnak. Az 1871: 18. s az 1886: 22. t. cz. ugyan a községi választásoknál a nőknek is enged befolyást, csakhogy ezek (ugyanazon t.

czikkek értelmében) a választási jogot csak meghatalmazott által -- nem pedig személyesen — gyakorolhatják. Az eddigi gyakorlat szerint a nők hivatalképességgel semmi tekintetben nem birtak; de egy idő óta némely hivatalokra — mint a távirdáknál, postáknál s vasutaknál, s tanitói állásokra — nők is alkalmaztatnak.

2) Kor tekintetében is bizonyos korlátolások állanak fenn. Mig ugyanis a magánjogi nagykoruság csak a 24-ik életév betöltése után (s a nőknél a férjhezmenetel által előbb is) következik be: — addig a politikai nagykoruságot a törvények többnyire kevesebb életévhez kötik, igy a cselekvő választási jog gyakorlásához a 20. éves kor is elégséges. Ellenben a szenvedő választási joghoz s az esküdtszéki tagsághoz (az utóbbihoz az illető helyen emlitendő kivételekkel) a 24-ik év betöltése kivántatik meg.

3) Polgári jó hirnév s becsület hiányában levők, a politikai jogok gyakorlatából kizárvák. Igy:

a) Az 1848: 5., 1870: 42. s 1871: 18. t. czikkek szerint oly egyének, a kik elkövetett hűtlenség, csempészkedés, rablás, gyilkosság vagy gyujtogatás miatt fenyiték alatt állanak, sem cselekvő, sem szenvedő választási joggal nem birnak.

b) Az 1874: 33. t. cz. szerint nem választhatók országgyülési képviselőkké, a kik e törvény hatálybalépte után rablás, gyilkosság, gyujtogatás, lopás, orgazdaság, csalás, okmányhamisitás, hamis eskü vagy hamis bukás miatt jogérvényes biról itélettel elmarasztaltattak.

c) Az 1874: 33. t. cz. a választások körüli némely visszaéléseket a választói jognak 3 évre való felfüggesztésével rendelte büntettetni.

d) Mindezen emlitett határozmányok — a), b) és c) — helyett 1880. évi szept. 1-e óta az 1878: 5. t. cz. (az uj büntetőtörvény) irányadó, mely a politikai jogok felfüggesztésének eseteit tüzetesen állapitotta meg. (Ezt némileg kiegésziti a büntetőtörvény életbeléptetésére vonatkozó 1880: 37. t. cz., s ennek 5. §-a értelmében az 1874: 33. t. cz. ide vonatkozó 93. s 94. §-ai.) Ezekről azonban a következő §-ban szólunk.

108. §. A politikai jogok felfüggesztésének esetei.

I. A politikai jogok felfüggesztésére s a hivatalvesztésre vonatkozólag az 1878: 5. t. cz. általánosságban véve a következőket rendeli:

1) A jelen törvényben meghatározott esetekben, a szabadságvesztés büntetésén felül hivatalvesztés, és a politikai jogok gyakorlatának ideiglenes felfüggesztése, mint mellékbüntetés, együtt vagy külön állapitandó meg.

Azon esetekben mindazonáltal, melyekben a biró által megállapitott büntetés hat havi fogházat vagy hat havi államfogházat nem halad felül, habár e mellett pénzbüntetés is állapittatott meg; ugyszintén azon esetekben, melyekben főbüntetésül csak

pénzbüntetés mondatott ki, — a hivatalvesztés és politikai jogok felfüggesztése mellőzhető.

2) A hivatalvesztésre itélt elveszti: a) Kinevezés vagy választás utján nyert közhivatalát vagy szolgálatát; ugyszintén hatósági megerősités folytán viselt hivatalát, szolgálatát vagy állását; s ezek után járó nyugdijigényeit, nyug- vagy kegydiját; b) ügyvédi, közjegyzői, nyilvános tanári, vagy nyilvános tanitói állását; c) a gyámnokságot vagy gondnokságot: d) az örökösökre át nem szálló nyilvános czimeit, belföldi rend- és diszjeleit, külföldi rend- és diszjelek viselhetésének jogositványát; e) a megjelölt h vatalok, szolgálatok, állások és kitüntetések elnyerésére való képességet, a biróság által meghatározott idő tartamára.

3) A politikai jogok gyakorlatának felfüggesztése abban áll, hogy az erre itélt: a) nem lehet tagja az országgyülésnek, és a törvényhatósági vagy a községi képviselőtestületnek; b) nem lehet esküdtszéki tag (s az 1880: 37. t. cz. szerint kereskedelmi ülnök); c) nem bir választói joggal az országos képviselői, törvényhatósági vagy községi választásoknál.

4) A hivatalvesztésnek és a politikai jogok felfüggesztésének tartamát a biróság határozza meg. Ezen idő, vétség esetében egy évtől három évig, bűntett esetében pedig három évtől tiz évig terjedhet, s a szabadság-vesztésbüntetésnek, elévülés esetében pedig ennek, befejeztével kezdődik. Halálbüntetésnek szabadság-vesztésbüntetésre átváltoztatása esetében: a hivatalvesztés és a politikai jogok felfüggesztésének tartama az átváltoztatással együtt határoztatik meg.

5) A ki hivatalvesztésre és a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztésére elitéltetett, ha szabadság-vesztésbüntetését kiállotta: közhivatalra, vagy közhatósági megerősitéstől függő hivatalra, állásra vagy szolgálatra azon időtől fogva ismét alkalmazható, a melytől politikai jogait ujolag gyakorolhatja. A szülöt, a ki szabadság-vesztésbüntetését kiállotta, mindazonáltal gyermekei fölötti gyámság, illetőleg gondnokság átvételében a jelen törvény nem gátolja.

6) Az elitélt, a szabadság-vesztésbüntetés tartama alatt, a fentebb 2) a—e) alatt felsorolt hivataloktól, állásoktól és szolgálatoktól, ugyszintén a politikai jogok gyakorlásától, valamint a czimek, rendek és diszjelek viselhetésétől, a törvény erejénél fogva fel van függesztve a nélkül, hogy ez az itéletben külön kimondatnék. Ezen idő alatt a megjelölt hivatalok, szolgálatok, rendek és diszjelek után járó fizetések vagy más javadalmazások, továbbá a nyug- és kegydijak élvezete is megszünik.

(A törvény különös részében határoztatnak meg az esetek, melyekben a bünösnek itélt személy, a szakképzettséget kivánó foglalkozás gyakorlatától eltiltandó.)

II. Az emlitett törvény szerint a politikai jogok felfüggesztése a biróság által kimondandó, ha valaki a következő bűntettek s vétségek valamelyikében elmarasztaltatott: 1) felségsértés; a

királynak s a királyi ház tagjainak bántalmazása (139—141. §.); 2) hűtlenség (142—151. §.); lázadás (152—162. §.); 3) a polgároknak választási joga ellen elkövetett büntettek és vétségek (178—188. §); 4) pénzhamisitás (203—212. §.); 5) a személyes szabadságnak sulyos megsértése magánszemélyek által (323—325. §.); 6) lopás (341. §.); 7) rablás és zsarolás (351—354. §.); 8) sikkasztás (358. §.); 9) orgazdaság (373. §.); 10) csalás (388. §.); 11) közokirat-hamisitás (399. §.); 12) csalárd bukás (415. §.); 13) gyujtogatás (426. §.): 14) a fegyveres erő elleni büntettek és vétségek, illetőleg a védkötelezettség ellen elkövetett büncselekvények (459. §.); 15) hivatali és ügyvédi büntettek és vétségek (461—484. §.).

109. §. A polgári jogokról általában.

I. A magyar állampolgárokat megillető alkotmányos jogok sorában nevezetes helyet foglalnak el: a polgári jogok. Ezek a következők: a személyes szabadság, a lelkiismereti vagy vallásszabadság, a tulajdon sérthetlensége s általában a vagyoni viszonyok körüli alapjogok, a vélemény- és gondolatnyilvánitási szabadság (szólásszabadság és sajtószabadság), az egyesülési s a gyülésezési jog, a jogegyenlőség s a nemzetiségi egyenjoguság, a kérvényezési jog, a sérelemelési jog vagy panaszjog, és a tanszabadság.

II. Ezekről részletesebben a következő §-okban szólunk.

110. §. A polgári jogokról különösen. — 1) A személyes szabadság.

I. Habár a személyes szabadság 1848. előtt hazánkban legnagyobb mérvben a nemesek számára volt biztositva (mint egyik sarkalatos joguk,) mindazáltal a nem-nemesek s köztük a paraszt-jobbágyok (sőt az aranybulla 19. czikke szerint a jövevények) is megvoltak ezen szabadság birtokában; a mennyiben törvényeink a szolgaságot és polgári halált évszázadok óta nem ismerik, s a törvény rendes utján kivül való letartóztatást vagy elfogatást a nem-nemes személyekre nézve is tiltják. (1543: 41., 1630: 40., 1836: 10.)

Ezzel egyez a büntetőtörvényszéki gyakorlat is. (Csakhogy ez, fájdalom! az utóbbi időben a személyes szabadságnak nem kedvező alakulást vett; ugyanis a büncselekvények elkövetésével vádolt befogottak tulságosan sokáig tartatnak vizsgálati fogságban, holott sok esetben ártatlanok, vagy valami csekély kihágással vádolvák. E baj elháritása czéljából, a mennyiben ez a kir. ügyészségektől is függ, a budapesti kir. főügyész az utóbbiakhoz 1880. aug. 17-én szigorú rendeletet intézett.) Ide járul, hogy a számüzést, a belföldieknek az országbol kiutasitását, mint szabadságbüntetéseket a gyakorlat s az 1878: 5. t. cz. megszüntette.

II. Az 1848. évi törvények óta, a nemeseket addig illetett kiválómérvü személyes szabadság a többi honpolgárokra is kiterjed. Az 1878: 5. t. cz. (a 175—177, 193. s köv. §. és 317—326. §. 330—332. §-okban,) büntetéseket szab a személyes szabadságnak, a házjognak, továbbá a levél- és távirdatitoknak megsértése ellen. Az országgyülés tagjai s a közös ügyek tárgyalására hivatott országgyülési delegatio tagjai, még különös immunitással — mentelmi joggal — is birnak, melyről az illető helyeken szólunk.

III. A személyes szabadsággal kapcsolatban állanak a következő jogok: mindenki hajlamainak megfelelő életpályát választhat, s a törvényszabta föltételek mellett az állam területén bárhol ipart s kereskedést üzhet (1872: 8.) — minden honpolgárnak joga van, a törvényes formaságok mellett az ország bármely községében letelepedni (1876: 5. s 1886: 22. szerint, ha bünvádi kereset vagy büntetés alatt nem áll s a község terheltetése nélkül magát fentartani képes), ; stb. — a kivándorlás is megengedtetik (a mint az állampolgárság megszünésének kérdésénél láttuk), — a birói önkény ellen is biztositvák a polgárok; mert senkit illetékes birájától elvonni nem szabad (1869: 4), s a biró a fennálló jogszabályok szerint tartozik itélni, s a birói felelősség is törvény által szabályozva van. (1871: 8. 9.)

IV. A személyes szabadság védelmére szolgálnak azon törvényes intézkedések is: melyek szerint valakit tébolydába felvenni csak közhivatalban levő orvostudornak abbeli bizonyitványa mellett szabad, hogy az illető valóban elmekórban szenved (1876: 14), — hogy a tanonczok, segédek, cselédek s munkások jogviszonyai az iparosok, gyárosok, gazdák s munkaadók irányában szabályozvák (1872: 8., 1876: 13), — továbbá, hogy a külállamokkal kötött szerződések alapján a rabszolgaság nálunk egyáltalában nem türetik, s a rabszolga azonnal szabaddá lesz, mihelyt magyar területre vagy hajóra lép.

V. A személyes szabadság nem terjedhet ugyan a szabadosságig; de — a kedvezőtlen alakulást vett törvényszéki gyakorlatnak mérsékléseül — némely uj törvények szorosan megállapitják az eseteket, melyekben a személyes szabadság korlátolásának s szabadságbüntetéseknek van helye. [1])

---

[1]) Igy különösen: 1) az 1879: 40. t. cz rendeli:

Az a kinek bizonyos lakhelye nincs, vagy azt elhagyja és foglalkozás vagy munka nélkül csavarog, ha a hatóság által kitüzött határidő alatt sem a fentartására szolgáló eszközöket, sem azt, hogy azok tisztességes megszerzésére törekszik, kimutatni nem képes. mint csavargó, nyolcz napig terjedhető elzárással büntetendő. A ki csavargás miatt megbüntettetett és büntetése kiállása után két év alatt ismét csavargásban találtatik: egy hónapig terjedhető elzárással büntetendő.

A szülők, gyámok, gondnokok vagy felügyelők, a kik életkoruk tizenhatodik évét még be nem töltött gyermeküket, gyámolt- vagy gondnokoltjukat, vagy a felügyeletük alatt álló egyént csavarogni engedik, vagy csavargásának megakadályozása végett a házi fegyelem rendszabályait a lehetőségig nem alkalmazzák: száz forintig, — visszaesés esetében, ha utolsó büntetésök kiállásától két év nem mult el, kétszáz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendők.

111. §. *Folytatás. — 2) A lelkiismereti vagy vallásszabadság.*

I. Hazai törvényeink a vallás általános s feltétlen szabadságát ki nem mondják ugyan; sőt a vallás nyilvános szabad gyakorlatát csak az ugynevezett törvényesen bevett keresztény vallásbelieknek s az izraelitáknak engedik meg; mindazáltal az enyhe gyakorlat ugy hozza magával, hogy a más vallásbeliek nem üldöztetnek s igy ezek is tényleg szabadon gyakorolják vallásukat, csakhogy nem nyilvánosan hanem zárt körben.[1])

II. Az emlitett törvényesen bevett keresztény vallásbeliek közt — miként fentebb láttuk, — egyenlőség s viszonosság létezik: mely egyenlőség a polgári s politikai jogok tekintetében az 1867: 17. t. cz. óta az izraelitákra is kiterjed, a viszonosság azonban nem.

112. §. *Folytatás. — 3) A tulajdon sérthetlensége s a vagyoni viszonyok körüli alapjogok.*

I. A tulajdon sérthetetlenségét (szentségét), főkép a nemesek javára, már az aranybulla biztositotta; az abban foglalt s a Hk. I. 9. czimében is hangsulyozott sérthetlensége a tulajdonnak, az 1848. törvények szelleménél fogva már most minden honpolgárra kiterjed. Továbbá miután az 1844: 4. t. cz. a nem-nemeseknek nemesi javak szerzésére vonatkozó korlátozásait megszüntette, az 1848. évi törvények szelleme pedig a jogegyenlőség elvét hozta be:

Azon helyeken, a hol javitó intézet létezik: az életkoruk tizenhatodik évét be nem töltött csavargók, a hatóság által a javitó intézetbe szállittatnak és abban egy évig terjedhetőleg neveltetnek.

A ki hatósági engedély nélkül nyilvános helyen, vagy házról-házra koldul, vagy a ki tizenhat even alóli gyermekeket a koldulásra biztat, vagy koldulni küld, vagy e czélból másnak rendelkezésére bocsát: nyolcz napig terjedhető elzárással büntetendő. A kolduló gyermekekre az előbbi pont intézkedése alkalmazandó. (Javitó intézet.)

Ezen intézkedések által a tolonczozásra nézve fennálló szabályok nem érintetnek. Csavargás vagy koldulás miatt elitéltek, büntetésük kiállása után is, ha belföldiek, illetőségük helyére utasithatók; ha pedig külföldiek, az országból kiutasithatók.

A ki a magyar állam területéről, vagy annak egyik részéről, vagy valamely vidék, város vagy község területéről, a hatóság által jogerejüleg kitiltatott és a tilalom tartama alatt oda, a honnan kitiltatott, a hatóság engedélye nélkül visszamegy: egy hónapig terjedhető elzárással büntetendő.

2) Az 1878: 5. t. cz. pedig a büntettek s vétségek elkövetőire szab szabadságbüntetéseket. — Hátra van még a büntetőeljárásnak a mai alkotmányos kor szellemevel egyező szabályozása.

[1]) E mellett megjegyzendő, hogy az ugynevezett nazarenusok s a szombatosok, törvenyesen el nem ismert felekezetet képezvén: követőik — ujabb ministeri rendeletek szerint, — előbbi hitfelekezetök kebeléből kilépetteknek nem tekintetnek s igy annak irányábani viszonyukból folyó kötelezettségeik fennmaradnak. Egy 1880. évi belügyministeri rendelet szerint pedig a baptisták s általában a törvényesen be nem vett felekezetek magántársulatoknak tekintetnek.

minden magyar honpolgár nemesi és nem-nemesi javakat a törvényes módok szerint szabdon szerezhet, birhat s azok felől szabadon rendelkezhetik; (az e tekintetben fenálló korlátozások ritkák; azokról — köztük az ugynevezett holtkézre vonatkozókról, — mint a magánjog köréhez tartozókról, itt tüzetesen nem szólunk); a földbirtok eldarabolása elleni tilalmak meg lettek szüntetve (1871: 53); a vagyon mindennemü sértése s birtokháboritás ellen pedig, a törvények oltalmat és orvoslást nyujtanak.

II. Az ingatlan javakat a tulajdonos bizonyos esetekben — a közjó tekintetéből – átengedni tartozik ugyan; de csak rendes kisajátitás utján (1868: 55. 56. s 1881: 41.), mely mindenkor csak az illető meghallgatásával s a kisajátitandó tárgy értékének megfizetése mellett foganatositható. (Ily kisajátitható területek: melyek vasutak, s közutak épitésére, csatornákra, folyók szabályozására, vizek s mocsárok lecsapolására, hidak s kikötők épitétésére, parti rakhelyek s parti raktárak készitésére, futó homok megállitására, távirdák felállitására, vagy hadi erőditésekre szükségesek; Budapest fővárosban pedig még többféle közérdekek által igényelt kisajátitásoknak van helye.)

III. A vagyon-elkobzásnak azelőtt is csak ritka esetekben volt helye: ilyenek voltak főkép (1715: 7., 1723: 9., 1791: 56.) a felségsértés s a hütlenség esetei, — de ilyenkor is az elkobzás az elmarasztaltnak osztályrészére szoritva volt értendő. Az uj büntetőtörvény (1878: 5.) pedig a tulajdonképeni (általános) vagyonelkobzást nem ismeri; csak egyes tárgyakat jelöl ki, melyek mint a büntetett cselekménynyel kapcsolatban állók elkobozandók [1]) Továbbá az állami egyedáruságnak fentartott czikkekkel, valamint a határvám alá eső tárgyakkal való csempészkedés, ugyszintén a kereskedésből rendészetileg kitiltott árukkal kereskedés eseteiben, az illető tárgyak elkobzandók.

IV. A tulajdon sérthetlenségével kapcsolatban áll: a házjognak, vagyis a házi tüzhelynek szentsége s a levéltitok és távirdatitok sérthetlensége, melyek megsértőire az 1878: 5. t. cz. (175—177., 193. s köv. §.) büntetéseket szab. (A levéltitok sérthetlenségét már az 1723: 59. t. cz. biztositotta, mely egyuttal a leve-

---

[1]) E részben az emlitett törvénynek 61—64 §-ai igy intézkednek:

Azon tárgyak, melyek a büntett vagy vétség által hozattak létre, ugyszintén azok, melyek a büntett vagy vétség elkövetésére szolgáltak, — a mennyiben a tettes vagy a részes tulajdonai, elkobzandók; ha pedig azoknak birtoklása, használása vagy terjesztése különben is tiltva van: akkor is elkobzandók és megsemmisitendők, ha másnak tulajdonát képezik. Az elkobzott tárgyak értéke, a mennyiben azok meg nem semmisittetnének, a pénzbüntetésekre nézve megállapitott czélokra forditandó.

Ha a büntetendő cselekmény: nyomtatvány, irat vagy képes ábrázolat közzététele vagy terjesztése által követtetett el: a szerzőnek, a nyomdásznak, az elárusitónak vagy terjesztőnek, ugyszintén a nyilvános kiállitónak birtokában levő példányok, minták vagy lemezek elkobzása és megsemmisitése itélet által az esetben is kimondandó: ha a bűnvádi eljárás senki ellen sem indittathatik meg. Nyomtatvány alatt értetik valamely iratnak vagy ábrázolatnak, nyomda, metszet, minta, gép vagy más mesterséges készület vagy vegyészet által eszközlött többszörösitése.

lek elfogóira, sértőire s letartóztatóira 100 ftnyi birságbüntetést szabott.) Házkutatást csak igen nyomatékos gyanuokok alapján, s rendesen csak nappal szabad eszközölni; — még pedig az illetékes hatóságnak, illetőleg a vizsgáló birónak, a vádlottnak s családbelieinek — ezek távollte esetében a szomszédoknak — jelenlétében; irományok vagy levelek átvizsgálása s illetőleg letartóztatása, ily alkalmakkor, csupán alapos gyanúokok folytán van megengedve; a levelek felbontásának pedig csak annyiban lehet helye, a mennyiben azok az elfogott vagy letartóztatni rendelt vádlott által irvák avagy reá czimezvék, egyszersmind alaposan vélelmezhető, hogy tartalmuk a bünügy földeritésére szolgáland.

113. §. Folytatás. — 4) A vélemény-és gondolatnyilvánitási jog; vagy a szólás- és sajtó-szabadság.

I. A szellemi s anyagi fejlődés, valamint a politikai érettség előmozditása végett elengedhetlenűl szükséges, hogy az ember gondolatjait s véleményét szóval és sajtó utján szabadon nyilvánithassa. Ekkép az ugynevezett vélemény- és gondolatnyilvánitási szabadság: máskép szólás- és sajtószabadság, az alkotmányos államban biztositandó, s hazánkban is biztositva van. E nagy fontosságú szabadságjog, a mennyiben nem nyilvánosan, csak családi vagy általában magánkörben, gyakoroltatik: nincs felügyeletnek alávetve. De már a nagyobb körökben s illetőleg nyilvánosan, — szóval vagy sajtó utján — gyakorolt véleménynyilvánitás; az állami érdekek szempontjából korlátolás alá van véve törvényeink által, melyek közül a sajtóra vonatkozót sajtótörvénynek nevezzük. A szóval elkövetett törvénysértések, (eltekintve a szintén büntetendő széksértésektől, melyekről alább szólunk), rendőri s illetőleg bünvádi uton toroltatnak meg; a sajtóvétségekre nézve pedig esküdtszéki eljárás van behozva, mely utóbbiról a sajtószabadság lényegével kapcsolatban itt azonnal szólunk.

II. Törvényeink a sajtót 1848. előtt semmikép sem korlátolták; de annál inkább tette ezt a kormány, az ugynevezett előleges censura alkalmazásával, melynek értelmében semmit sem lehetett kinyomatni, hacsak a censor (vizsgáló) a kéziratot előbb át nem vizsgálta s egészen vagy törlésekkel való kinyomathatását meg nem engedte. Az 1848: 18. t. cz. ezen censura eltörlése mellett a sajtószabadság visszaállitását rendelte el, meghatározván, hogy gondolatait sajtó utján mindenki szabadon közölheti és terjesztheti. Ugyane t. cz. a sajtóvétségi eseteket s az azokban követendő birói eljárást állapitja meg; egyuttal az időszaki lapok, a nyomdák s könyvárusság tárgyában szabályokat állit fel. Az uj büntetőtörvény (1878: 5. t. cz.) pedig s az ennek életbeléptetésére vonatkozó törvény (1880: 37.) az emlitett 1848-i törvénynek a sajtóvétségi esetekre és némely egyéb részeire vonatkozó rendelkezéseit módositotta.

III. A sajtóvétségek fölött, és pedig nyilvánosan, az esküdt-

székek itélnek. Ezek alakitása iránt (az 1848: 18. t. cz. szerinti meghatalmazás értelmében) 1848-ban a ministerium rendeletileg intézkedett; ugyanez történt az alkotmány visszaállitása után 1867-ben, a midőn a ministerium engedélyt nyert, hogy az esküdtszéki eljárást ideiglenesen szabályozza. Ekkor az eljárás vezetésével s a törvény alkalmazásával a kerületi táblák s aztán (az 1868: 54. t. cz. záradéka folytán) az ezek helyébe 1869-ben lépett vegyes kir. biróságok (melyek 1871. végén megszüntek) lettek megbizva; az 1871: 32. t. cz. pedig felhatalmazta az igazságügyministert, hogy az utóbb emlitett hatáskört egyes elsőfolyamodásu kir. törvényszékekre ruházza. Ennek folytán 1872. eleje óta: a kolosvári, marosvásárhelyi, nagyszebeni, aradi, debreczeni, kassai, pesti, pécsi, pozsonyi és szombathelyi kir. törvényszékek székhelyén állittattak fel az esküdtszékek; 1885-ben az igazságügyminister a nagyszebeni kir. törvényszéktől a sajtóbiráskodási hatáskört elvette s azóta a sajtóvétségek fölötti biráskodásra nézve az ország 9. kerületre van osztva, melyek mindegyike több-kevesebb elsőfolyamodásu kir. törvényszék kerületére terjed ki. Ezen ügyekben a ténykérdés fölött: hogy vajjon vádlott vétkes-e vagy sem s a vádlottnak tette mily büntetendő cselekményt képez? az esküdtszék (szótöbbséggel) itél; ellenben az eljárás vezetése s a törvény alkalmazása (a jogi kérdés eldöntése) az emlitett törvényszékek hatásköréhez tartozik; a törvény alkalmazása, illetőleg a jogi kérdés eldöntése alatt különösen az értetvén, hogy ha az esküdtszék a vádlottat bünösnek itélte, erre mily büntetés szabandó, s vádlott fölmentése esetében a vádló mily költségekben marasztalandó el.

IV. Az esküdtszékek az emlitett törvényszékek székhelyeinek esküdtképes egyéneiből alakulnak, még pedig akkép, hogy az esküdtképes egyének egy-egy évre megállapitott névsorából, — mely sorsolás utján rendszerint négy évnegyedes névsorrá különittetik el, — az illető évnegyedre kijelölt esküdtek közül legalább 38-an hivatnak be (s 100 frtig terjedhető birságbüntetés terhe alatt tartoznak is megjelenni) az esküdtszéki tárgyalásra; közülök mind a vádló, mint a vádlott 12—12 egyént visszavethet, a felmaradókból pedig 12-en mint rendes esküdtszéki tagok s 2-en mint póttagok működnek. (A ténykérdés fölött 12 esküdt itél; de mivel csak az itélhet, a ki az esküdtszéki tárgyalást mint esküdtszéki tag megszakitás nélkül hallgatta végig, ennélfogva a póttagok kirendelése szükséges, hogy a rendes tagok valamelyikének rosszullét miatt vagy más okból eltávozása esetében a hiányzó tag helyett a póttag szavazhasson.)

V. Esküdtszéki tagsággal birnak s ennélfogva az emlitett 9 város polgárai sorából az esküdtszéki névlajstromba beveendők mindazok: 1) Kik évenkint legalább 200 frt tiszta jövedelemmel birnak, — ha életök 24-ik évét elérték s a 60-ikat még tul nem haladták. 2) A bölcsészeti, jog- és orvostudorok, hites ügyvédek, mérnökök, sebészek, magyar akademiai tagok, nyilvá-

nos rendes vagy rendkivüli tanárok, — ha 24-ik évöket még el nem érték s az emlitett jövedelemmel nem birnak is.

Ellenben kizárvák, ha különben az előadottak szerint képesitve volnának is, — az egyházi személyek, a szolgálatban levő és a nyugalmazott katonák, a birák és a közvádlók (utóbbiak alatt most a kir. ügyészek értetvén), a szolgák s a napszámosok, az irni s olvasni nem tudók; a némák, vakok, süketek vagy nehézhallásuak s végre a fenyiték alatt levők.

VI. De az ország erdélyi részeiben s a polgárositott határőrvidéknek Magyarországba keblezett részeiben, az esküdtszéki intézmény mellett az osztrák-német rendszerre emlékeztető külön sajtórendtartások állanak fenn; ezeknek mindazon rendelkezéseit, melyek az uj büntetőtörvény (1878: 5.) intézkedéseinek tárgyát nem képezik, továbbra is hatálybanhagyta az 1880 : 37. t. cz.

114. §. Folytatás. — 5) Az egyesülési s a gyülésezési jog.

I. A fennálló jogszabályok által nem tiltott czélokra, a honpolgároknak egyleteket alakitani s gyüléseket tartani, szabadságukban áll. Különben az egyesülési s gyülésezési jog nálunk, a maguk egészében, törvények által szabályozva nincs. Az 1715: 31. t. cz. „törvényes büntetés alatt“ tiltja az ország egyes részeire kiterjedő congregatiókat, zsinatokat s egyéb gyülekezeteket, ha azok kir. engedély nélkül tartatnak; [1]) az 1840: 18. 19. t. czikkek a közkereseti, részvénytársaságok és kereskedői testületek iránt, az 1872: 8. t. cz. az ipartársulatok iránt, az 1868: 6. t. cz. a kereskedelmi és iparkamarák iránt, az 1875: 37. t. cz. — az 1840: 18. 19. t. czikkeknek idevonatkozó intézkedései helyett — a kereskedelmi társaságok különféle nemeiről, igy a közkereseti, betéti s részvénytársaságokról, valamint a szövetkezetekről, intézkedik. — Kormányrendeletek értelmében, az állam főfelügyeleti jogának fentartása mellett, a polgárok egyleteket alakitani és gyüléseket tartani jogositvák; csakhogy az egyletek alapszabályaikat a kormány általi megvizsgálás és jóváhagyás végett fölterjeszteni tartoznak, az ezen elv mellőzésével keletkezett egyletek pedig kir. szabályrendeletek által tiltott társulatoknak tekintetnek. (1795. évi junius 23-án 13.193. sz. a. kelt helytartótanácsi intézvény.) Minden egylet megalakulásához okvetlenül szükséges előfeltétel, hogy alapszabálytervezetét az illetékes törvényhatóság utján, a m. kir. ministeriumnak bemutassa; ha a fölterjesztett alapszabályokra a fölterjesztéstől számitott 40 nap alatt észrevétel a kormány részéről nem tétetik: az egylet ideiglenesen megkezdheti működését; de véglegesen csak akkor alakulhat meg, ha már alapszabályai a kormány (rendszerint a belügyminister) láttamozásával, (az ugynevezett bemutatási záradékkal), elláttattak. Minden egyleti alapszabályba, — egy ujabb

---

[1]) Ugyanezen t. cz. a kir. engedely nélkül Rózsahegyen tartott protestáns zsinatot tiltott conventiculumnak mondja s határozatait semmiseknek nyilvánitja.

rendelet szerint — felveendő egy olyértelmű pont, hogy ha az alapszabályokban meghatározott hatáskörön az egylet tullép: a kir. kormány által haladéktalanul felfüggeszthető s a vizsgálat eredményéhez képest végkép is feloszlatható. A jóváhagyott alapszabályok egy példányát a ministerium az illető törvényhatóságnak megküldi s az egyletek fölött első sorban a törvényhatóságok gyakorolják a felügyeleti jogot.

II. Az emlitetteken kivül, az eddigi gyakorlat s kormányrendeletek értelmében, a következő elvek irányadók:

Lényegesen különböző czélú egyletek, egy czim alatt közös alapszabályokkal nem alakulhatnak; tehát külön-külön alapszabályokkal kell alakitani a politikai, a humanisticus, a közművelődési, a gazdászati s a nyerészkedési czélú egyleteket és társulatokat. A „nemzeti“ czim használata az egyleteknek nem engedtetik meg; hazai egyletek idegen állam czimerét, szineit s jelvényeit nem használhatják; nemzetiségi egylet csak mint irodalmi s közművelődési társaság alakulhat; tudományos czélú, közművelődési és irodalmi egyleteknél tiszteletbeli tagok idegen állam polgárai is lehetnek, de csak ugy, ha megválasztatásuk a magyar kormány által jóváhagyatik; községeknek s testületeknek pedig, ha valamely egyletbe az alapszabályok értelmében mint tagok be is léphetnék, képviselő által gyakorlandó tanácskozási és szavazási jog — a részvényegyletek kivételével — nincs megengedve.[1])

III. Végül megjegyzendő, hogy a szándékolt gyüléstartás a közigazgatási (illetőleg rendészeti) hatóságnak előlegesen bejelentendő, mely ott, ha szükségét látja, képviselteti magát. E bejelentési kötelezettség alól csak a már megalakult egyleteknek oly gyülései vétethetnek ki, melyek jóváhagyott alapszabályaiban a gyűlések már előre bizonyos meghatározott időpontra nézve engedélyezvék.

A mi a népgyüléseket illeti, ezekre nézve egyideig különös korlátozó rendeletek is voltak hatályban. Igy 1848-ban a ministerium a törvénytelen czélú gyüléseket határozottan eltiltotta. Egy 1878. évi belügyministeri rendelet pedig, a népgyülés megtarthatásának engedélyét attól tette függővé: hogy 6—10 tekintélyes polgár jótállást vállaljon, miszerint a gyülés rendzavarás nélkül fog végbemenni; e rendeletet, mely egy nagyfontosságu alkotmányos jogot tulságosan korlátoz, a képviselőház többsége ugyanazon év tavaszán — az ellenzék támadásaival szemben — helyeslőleg tudomásul vette, de maga a belügyminister még ugyanazon év nyarán visszavonta. [2])

IV. A pártgyülések s némely más gyülések iránt az 1874: 33. t. cz. 104. §-a rendelkezik, akkép, hogy azok a megelőző napon bejelentendők.

---

[1]) Boncz: Magy. államj. 82. §.

[2]) Ezen rendelettel szemben némely megye alispánja olykép járt el, hogy kihirdetését késleltette s aztán a visszavonó kormányrendelettel együtt az irattárba tétette. — Legujabban e rendelet, rendkivüli esetekre nézve megujittatott.

115. §. Folytatás. — 6) A jogegyenlőség.

I. A jogegyenlőség alatt: a törvény előtti egyenlőséget — osztály, nyelv és vallás különbsége nélkül — értjük, mint polgári jogot. (A politikai jogok terén akkép, hogy ezekhez csak oly kellékek kivántassanak meg, melyek az állampolgárok által minden nagyobb nehézség nélkül megszerezhetők.) A jogegyenlőség 1848-diki törvényeink szellemében fekszik; igy fogta fel azt már az ugyanazon évi erdélyi I. t. cz., midón a magyarországi törvényhozásnak a honegység tárgyában alkotott 1848: 7-ik t. czikkével egyezőleg, Erdélynek Magyarországgal való egygyé alakulását (unióját) kimondván, hozzátette: „valamint a testvér Magyarhonban minden lakosok jogegyenlősége kimondva és életbeléptetve van, ugyanazon módon az itt is, a hazának minden lakosaira nézve, — nemzetiségi, nyelvi és vallási különbség nélkül, örök és változhatlan elvül elismertetik.“

II. A jogegyenlőség felé már 1848 előtt nevezetes lépések történtek; igy az 1844: 4. s 5. t. czikkek a nemesi javak birhatásának s a közhivataloknál való alkalmazásnak jogát a nemnemesekre is kiterjesztették.

A mi illeti különösen az 1848. évi pozsonyi országgyülésen alkotott törvényczikkeket, ezek a jogegyenlőség tárgyában a következő főirányokban tettek intézkedéseket: a törvényhozó hatalom gyakorlásában való részvétel joga, a törvényileg megállapitott kellékekkel biró minden honpolgárra kiterjesztetett (1848: 5.), — a közteherviselés a haza minden polgárára nézve kimondatott (1848: 8.), — a jobbágyi viszony az azzal járt urbéri szolgálatok s tartozások minden neművel együtt eltöröltetett (1848: 9.), a földesuri hatóság meg lett szüntetve (1848: 11.), — a törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetekre nézve egyenlőség s viszonosság állapittatott meg (1848: 20.) Ezen egyenlőséget az 1867: 17. t. cz. az izraelitákra is kiterjesztette. Az 1868: 40. t. cz. az általános védkötelezettséget hozta be. Az 1868: 54. t. cz. 15. §-a pedig megállapitotta, hogy a személyek vagy javak nemesi és nem-nemesi minősége, sem a birói hatáskörre és illetőségre, sem az eljárásra nézve különbséget nem tesz.

116. §. Folytatás. — 7) A nyelvek használata s a nemzetiségi egyenjoguság.

I. A magyar nemzet a honfoglalás óta igen kiméletes eljárást követett az ország nem-magyar ajku lakosai irányában; királyaink idegenek bevándorlását előmozditották, ezeknek s általában az ország nem-magyar lakosainak a magyar nemzetiségbe való beolvasztására épen nem törekedtek: mintha csakugyan valónak hitték volna szent István törvényeinek azon, (I. könyv, 6. fej.) a mai viszonyok közt helytelen kijelentését, hogy az egy nyelvű ország gyönge.

Ekkép nem csoda, hogy Magyarország honpolgárai többféle nemzetiségüek. Mindezek ugyan, politikai tekintetben csak egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet; de azon belül az 1868: 44. t. cz. értelmében a különféle nemzetiségek egyenjoguaknak tekintetnek. Ezen egyenjoguság az országban divatozó nyelveknek csak hivatalos használatára nézve s csupán annyiban esik külön szabályozás alá, a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik (1868: 44.)

Mikép,szabályozza e törvény a nyelvek hivatalos használatát, azt a következő §-ban adjuk elő; itt pedig azon állapotokat fogjuk ismertetni, melyek a nyelv hivatalos használatára nézve az 1868: 44. t. cz. hatályba lépte előtt fennállottak, s melyeknél az utóbbi időkben valahára a magyar nyelv érdekében is történtek intézkedések.

II. Hogy az ország a latin hivatalos nyelvnek nyügeiből kibontakozhassék s külföldi hivatalos nyelv behozatala ellen is biztositva legyen: az 1791: 16. t. czikkben a király az iránt nyugtatta meg a nemzetet, hogy külföldi nyelv semmiféle ügyekre nézve behozatni nem fog; egyuttal a magyar nyelv müvelésének és terjesztésének érdekében rendeltetett, hogy a gymnasiumokon, akademiákon s a magyar egyetemen a magyar nyelvtan és irály előadására különös tanár alkalmaztassék. Ekkor azonban még hivatalos nyelvnek a latin megtartatott.

Az 1792: 7. t. cz. akkép intézkedett: hogy a magyar nyelv az országban a rendes tanulmányok sorába fölvétessék, hogy ilykép idővel közhivatalokat csak olyanok nyerhessenek, kik egyéb kellékek mellett a magyar nyelv ismeretét tanodai bizonyitványokkal igazolják; — a kapcsolt részekben a magyar nyelv rendkivüli tantárgy legyen; külföldiek pedig, kik tanulás végett a magyarországi akademiákra s a magyar egyetemre jönnek, de az országban alkalmaztatni nem kivánnak, a magyar nyelv tanulása alól mentessenek föl. Végre, e t. cz. a helytartótanács rendezése tárgyában működött küldöttséget véleményezéssel bizta meg arra nézve, hogy a helytartótanács a törvényhatóságoknak hozzá magyar nyelven intézett fölterjesztéseire ugyanazon nyelven válaszolhasson.

Az 1805: 4. t. cz. rendelte, hogy: az országgyülés részéről ő felségéhez intézendő feliratok oszloposan magyar és latin nyelven szerkesztessenek; a törvényhatóságok ugyanigy járhassanak el a magyar kir. udvari kanczelláriához szóló fölterjesztéseiknél. a helytartótanácscsal magyarul levelezhessenek s a biróságoknál is a magyar nyelvvel élhessenek; a helytartótanács pedig a törvényhatóságoknak a fölterjesztés nyelvén válaszoljon, de a kir. Curia a magyar nyelven folytatott s hozzá följebbezett pereket még egyelőre ne köteleztessék magyar nyelven tárgyalni.

Az 1827: 11. t. cz. a magyar nyelv s a magyar tudomá-

nyosság müvelése érdekében a magyar tudóstársaság (magyar tudományos Akademia) felállitása iránt intézkedett.

Az 1830: 8. t. cz. rendelte: hogy a helytartótanács a magyar fölterjesztéseket tevő törvényhatóságokhoz ne csak a válaszokat, hanem egyéb intézvényeit is — a körlevelek kivételével — magyar nyelven adja ki; a kir. Curia a magyar nyelven folytatott s hozzá fölebbezett pereket magyar nyelven birálja el; a kerületi táblákon s a vármegyei és városi polgári biróságoknál, valamint polgári ügyekben a szent székek előtt is, szabad legyen a pereket magyar nyelven folytatni; ily perekben azon biróságok, melyeknél eddig a magyar nyelv nem volt használatban, akár magyarul, akár latinul itélhetnek; közhivatalokra csak az alkalmaztassék s ügyvédi vizsgálatra csak az bocsáttassék, a ki a magyar nyelvet birja; a magyar ezredek, a végvidékieket is értve, s az országban levő bármiféle katonai parancsnokságok magyar beadmányokat elfogadni köteleztetnek.

Az $182^5/_7$-iki országgyülésen a követek egy része már magyarul szónokolt; 1830. óta a két tábla üzenetei magyarul szerkesztettek; az $183^2/_6$-iki országgyülésen pedig a magyar nyelv használata már ugyszólván általánossá vált.

Az $183^2/_6$. t. cz. rendelte, hogy a törvények magyar és latin nyelven szerkesztendők (a mi már az ezen országgyülésen alkotott törvényeknél is megtartatott), támadható kétség esetében pedig a magyar szerkezet irányadó. Ugyanezen törvény rendelte, hogy a felek a kir. itélőtábla előtt pereiket magyar nyelven vihetik; a hiteles kiadványoknak bevezetése és záradéka magyar nyelven szerkeszthető; az anyakönyvek oly egyházgyülekezetekben, melyeknél magyar szentbeszédek mondatnak, e nyelven is vezetendők.

Az 1840: 6. t. cz. rendelte: az országgyülés feliratai ő felségéhez egyedül magyar nyelven terjesztendők fel; ugyanezt kell követniök a törvényhatóságoknak a legfelsőbb helyre teendő fölterjesztéseikben; a helytartótanács még a körleveleket is az ország törvényhatóságaihoz magyar nyelven intézze; az egyházi jurisdictiók a köztörvényhatóságokkal s ezek egymással magyarul levelezzenek; a magyar kir. udvari kamara a hozzá magyarul iró törvényhatóságok irányában ugyanezen nyelvet használja; a káptalani kiadványok bevezetései s záradékai, valamint a tárnokszék itéletei magyarul szerkesztessenek; az anyakönyvek legkésőbb 3 év mulva az országban mindenütt magyar nyelven vezettessenek; lelkészekül csak olyanok alkalmaztassanak, kik magyarul tudnak; az országos pénztárak számadásai magyar nyelven viendők. Egyuttal ki lett mondva, hogy ő felsége intézkedni fog, miszerint a magyar nyelv ismerete a határőrvidéken is terjesztessék s a magyar ezredek az ország törvényhatóságaival magyar nyelven levelezzenek.

Az 1844: 2. azt határozta: hogy miként már ezen ország-

gyülésen, ugy ezután is az országgyüléshez kir. leiratok, előterjesztvények és válaszok egyedül magyar nyelven intéztessenek; a törvényczikkek is egyedül magyar nyelven alkottassanak és szentesittessenek; az országgyülés nyelve kizárólag a magyar legyen, megengedtetvén a kapcsolt részekbeli követeknek, hogyha a magyar nyelvben jártasak nem lennének, szavazataikat a legközelebbi 6 év alatt tartandó országgyüléseken latin nyelven jelenthessék ki; a magyar udvari kanczellária minden kibocsátandó irataiban a magyar nyelvet használja, a helytartótanács pedig ezenkivül hivatalos jegyzőkönyveit is magyarul szerkeszsze (ide nem értetvén a helytartótanácsnak érintkezése a hadi főtörvényszékkel, az örökös tartományok polgári biróságaival s a külföldi hatóságokkal); a kir. udvari főtörvényszék s az ország határain belül minden itélőszék nyelve s igy a szentszékeké is a magyar legyen; a kapcsolt részekbeli törvényhatóságok a magyarországiaknak magyar, s ezek amazoknak latin nyelven irt leveleiket is fogadják el s illő válaszszal lássák el. Végre, kiemelte e törvény ő felségének azon rendelkezését, hogy a magyar nyelv a kapcsolt részek fő- és középtanodáiban (akademiákon, lyceumokon, s gymnasiumokon) mint rendes tantárgy tanittassék s az országon belül a tanodák közoktatási nyelve a magyar legyen.

Az 1848: 5. t. cz. a megválasztandó országgyülési képviselőkben kellékül megkivánta a magyar nyelv tudását. Az 1848. 16. t. cz. szerint a vármegyékben a köztanácskozási nyelv (mind a gyüléseken, mind a bizottmányokban) Magyarországra nézve egyedül a magyar; a kapcsolt részek azonban anyanyelvöket használhatják.

Fölemlitjük itt még az 1808: 7. t. czikket, mely a magyaroknak katonatisztekké kiképeztetése végett a katonai „Ludovicea Akademia“ felállitása iránt intézkedett.

III. Mindezek nagy részére nézve, az itt emlitendő eltérésekkel, más elvek irányadók, főkép a nemzetiségi egyenjoguságról szóló — s itt a következő §-ban ismertetendő — 1868: 44. t. cz. hatályba lépte óta. Ezen eltérések pedig a következők:

1) A „Ludovica Academia“ mint magyar honvédtisztképző intézet szerveztetett az 1872: 16. t. cz. folytán.

2) A törvényhozás nyelve a magyar; de (1868: 30. t. cz. szerint) a magyar országgyülésnek a társországokat képviselő tagjai a horvát nyelvet használhatják. (A társországoknak Magyarországhoz való viszonyánál láttuk, hogy ezek nyelv tekintetében még miféle különös kedvezményekben részesülnek.)

3) Az ország kormányának s általában a magyar állami hatóságoknak hivatalos nyelve a magyar. (A társországoknál láttuk az ezen elv alóli kivételeket.)

4) Budapest fővárosnak, mint törvényhatóságnak, hivatalos nyelve kizárólag az állami hivatalos nyelv, vagyis a magyar. (1872: 36.)

5) A községi elemi iskolákban minden növendék saját anya-

nyelvén nyeri az oktatást, annyiban, a mennyiben e nyelv a községben divatozó nyelvek közé tartozik; azon felsőbb és a polgári iskolákban pedig, melyekben tanitási nyelv nem a magyar, ezen nyelv is köteles tantárgy. (1868: 38.)

6) A magyar nyelv ismeretének terjesztése végett, továbbá, az 1879: 18. t. cz. igy intézkedik:

„Szükséges lévén, hogy a magyar nyelvnek mint az állam nyelvének elsajátitására, minden állampolgárnak kellő mód nyujtassék, e végből a következő intézkedések állapittatnak meg:

a) Minden tanitóképző intézetben, melyben a tanitás nyelve nem a magyar, a magyar nyelv, mint már az 1868: XXXVIII. t.- cz. rendelete szerint is ez intézetekben köteles tantárgy, oly óraszámmal tanitandó, hogy azt az egész tanfolyam alatt minden tanitó-jelölt, beszédben és irásban elsajátithassa.

b) A jelen törvény hatályba léptét követő 3 évi tanitóképző intézeti tanfolyam eltelte után, vagyis 1882. évi junius 30-tól kezdve, tanitói oklevelet senki sem nyerhet, — és a képezdei tanfolyamot akár magán úton, akár tanintézetben 1882-re vagy azután végzett egyének közül tanitóul vagy segédtanitóul senki sem alkalmazható, — a ki a magyar nyelvet beszédben és irásban annyira el nem sajátitotta, hogy azt a népiskolákban tanithassa.

c) A már hivatalban levő, vagy tanitói pályára lépő azon egyének, kik a képezdei tanfolyamot az 1872-től 1881-ik év végéig terjedő időközben végezték el — illetőleg végezendik el — avagy ezen idő alatt léptek vagy lépnek a tanitói hivatalba: kötelesek a magyar nyelvet — ha azt nem birják — a jelen törvény hatályba léptétől számitott 4 év alatt annyira elsajátitani, hogy azt a népiskolában tanitani képesek legyenek. E képesség egy. a minister által rendeleti uton szabályozandó vizsga-letétellel igazolandó.

Oly községekben, hol a magyar és nem magyar ajkúak vegyesen laknak: akár községi, akár felekezeti, akár egyéb nyilvános népiskolában, az 1883-ik évtől fogva ugy rendes, mint segéd- vagy ideiglenes tanitóul csak oly egyének alkalmazhatók, kik a magyar nyelvet tanitani képesek.

d) A magyar nyelv az összes bárminemü nyilvános népiskolákban a köteles tantárgyak közé ezennel fölvétetik. Azonban mindaddig, mig a magyar nyelv tanitására alkalmas kellő számú tanitó fog rendelkezésre állani, ezen törvény fentebbi rendelete csak fokozatosan léptethető életbe.

e) A jelen törvény intézkedései kiterjesztetnek az 1868: XXXVIII. t.-cz 16—22. §§-ai értelmében fenálló és felállitandó nem magyar tannyelvü tanintézetekre is.

f) Az előbbi pontokban foglalt határozatok és átmeneti intézkedések foganatositását, a vallás- és közoktatásügyi minister, a tanfelügyelők, s a népiskolai hatóságokról szóló 1876: XXVIII. törvényczikkben (3. §.) megnevezett egyéb közegei által ellenőrzi.

117. §. Folytatás. A nemzetiségi egyenjoguságról szóló 1868: 44. t. cz.

I. Magyarország összes állampolgárai politikai tekintetben egy nemzetet képeznek: az oszthatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja. Ezen egyenjoguság egyedül az országban divatozó nyelvek hivatalos használatára nézve és csak annyiban eshetik külön szabályok alá: a mennyiben ezt az ország egysége, a kormányzat és közigazgatás gyakorlati lehetősége s az igazság pontos kiszolgáltatása szükségessé teszik. A különféle nyelvek hivatalos használatára nézve a következők szolgálnak zsinórmértékül:

1 A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar lévén, a magyar országgyülés tanácskozási s ügykezelési nyelve ezentul is egyedül a magyar; a törvények magyar nyelven alkottatnak, de az országban lakó minden más nemzetiség nyelvén is hiteles forditásban kiadandók; az ország kormányának hivatalos nyelve a kormányzat minden ágazatában ezentúl is a magyar.

2. A törvényhatóságok jegyzőkönyvei az állam hivatalos nyelvén vitetnek, de vitethetnek a mellett mindazon nyelven is, a melyet a törvényhatóságot képviselő testület, vagy bizottmány tagjainak legalább egy ötöd része jegyzőkönyvi nyelvül ohajt. A különböző szövegekben mutatkozó eltérések eseteiben a magyar szöveg a szabályozó.

3. A törvényhatósági gyülésekben mindaz, a ki ott szólás jogával bir, akár magyarul szólhat, akár saját anyanyelvén, ha az nem a magyar

4. A törvényhatóságok az államkormányhoz intézett irataikban az állam hivatalos nyelvét használják; de használhatják a mellett hasábosan még azon nyelvek bármelyikét is, melyet jegyzőkönyveikben használnak. Egymásközti irataikban pedig akár az állam nyelvét, akár pedig azon nyelvek egyikét használhatják, a mely azon törvényhatóság által, melyhez az irat intéztetik. a második szakasz szerint jegyzőkönyvei vitelére elfogadtatott.

5. A belső ügyvitel terén a törvényhatósági tisztviselők az állam hivatalos nyelvét használják; de a mennyiben az egyik vagy másik törvényhatóságra, vagy tisztviselőre nézve gyakorlati nehézséggel járna: az illető tisztviselők kivételesen törvényhatóságaik jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikét használhatják. Valahányszor azonban az állami felügyelet és a közigazgatás tekintetei megkivánják, jelentéseik és az ügyiratok egyszersmind az állam hivatalos nyelvén is felterjesztendők.

6. A törvényhatósági tisztviselők saját törvényhatóságaik területén a községekkel, gyülekezetekkel, egyesületekkel, intézetekkel, és magánosokkal való hivatalos érintkezéseikben a lehetőségig ezek nyelvét használják.

7. Az ország minden lakosa azon esetekben, a melyekben ügyvéd közbejötte nélkül akár felperesi, akár alperesi, akár folyamodó minőségben, személyesen, vagy megbizott által veszi s veheti igénybe a törvény oltalmát és a biró segélyét: a) saját községi birósága előtt anyanyelvét; b) más községi biróság előtt az illető község ügykezelési vagy jegyzőkönyvi nyelvét; c) saját járási birósága előtt saját községének ügykezelési vagy jegyzőkönyvi nyelvét; d) más biróságok előtt, akár legyenek azok saját törvényhatóságának, akár pedig más törvényhatóságnak biróságai, azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét használhatja, a melyhez az illető biróság tartozik.

8. A biró a 7-ik §. eseteiben a panaszt vagy kérelmet, a panasz vagy kérelem nyelvén intézi el; a kihallgatást, tanuhallgatást, szemlét, és más birói cselekményeket ugy a peres, mint a peren kivüli, valamint a bünvádi eljárásoknál a perben álló felek, illetőleg a kihallgatott személyek nyelvén eszközli; a perek tárgyalási jegyzőkönyveit azon a nyelven vezeti, melyet a perlekedő felek a törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvei közől kölcsönös megegyezéssel választnak. Ha e tekintetben megegyezés létre nem jönne, a biró a tárgyalási jegyzőkönyvet a törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek bármelyikén vezetheti, tartozik azonban annak tartalmát a feleknek szükség esetén tolmács segélyével is megmagyarázni.

Szintugy tartozik a biró a felek előtt megmagyarázni s illetőleg tolmácsoltatni a per fontosabb okmányait, ha ezek olyan nyelven volnának szerkesztve, melyet a perben álló felek egyike, vagy másika nem ért.

Az idézési végzés a megidézendő fél érdekében, ha rögtön kitudható, annak anyanyelvén, — különben pedig azon községnek, a melyben a megidézendő fél lakik, jegyzőkönyvi nyelvén, vagy pedig az állam hivatalos nyelvén fogalmazandó.

A birói határozat a tárgyalási jegyzőkönyv nyelvén hozandó; de köteles azt a biró minden egyes félnek azon a nyelven is kihirdetni, illetőleg kiadni, a melyen kivánja, a mennyiben azon nyelv a törvényhatóságnak, a melyhez a biró tartozik, jegyzőkönyvi nyelveinek egyikét képezi.

9. Mindazon polgári s bünvádi perekben, melyek ügyvéd közbejöttével folytatandók: az első biróságoknál mind a perlekedésnek, mind a hozandó itéleteknek nyelvére nézve addig, mig az első biróságok végleges rendezése, és a szóbeli eljárás behozatala fölött a törvényhozás nem határoz, az eddigi gyakorlat mindenütt fentartandó.

10. Az egyházi biróságok maguk határozzák meg ügykezelési nyelvöket.

11. A telekkönyvi hivataloknál a törvényszék felügyelésének tekintetéből is az illető törvényszék ügykezelési nyelve használandó; *) de ha a felek ugy kivánják, mind a végzés, mind a

*) Ez 1872. óta, miután a telekkönyvi hivatalok az első folyamodású kir.

kivonat az állam hivatalos nyelvén vagy azon törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek egyikén is kiadandó, a melynek területén a telekkönyvi hivatal van.

12. A feljebbezett perekben, ha azok nem magyar nyelven folytattattak, vagy nem magyar okmányokkal vannak ellátva: a felebbviteli biróság mind a pert, mind az okmányokat, a mennyiben szükséges, magyarra fordittatja azon hiteles forditók által, a kik a fellebbviteli biróságoknál államköltségen lesznek alkalmazva, s a pert ezen hiteles forditásban veszi vizsgálat alá.

Végzéseit, határozatait és itéleteit a felebbviteli biróság mindig az állam hivatalos nyelvén fogja hozni.

Leküldetvén a per az illető első birósághoz, ez köteles a felebbviteli biróság végzését, határozatát vagy itéletét minden egyes félnek azon nyelven is kihirdetni s illetőleg kiadni, a melyen ez azt kivánja, a mennyiben az a nyelv a biróságnak ügykezelési, vagy a törvényhatóságnak valamelyik jegyzőkönyvi nyelve volna.

13. Az államkormány által kinevezett minden biróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar. *)

---

törvényszékekhez és némely kir. járásbiróságokhoz tétettek át, a magyar nyelv; mert a törvény 13-ik §-a szerint az államkormány által kinevezett minden biróságnak hivatalos nyelve a magyar.

*) A törvény keletkezésekor az igazságszolgáltatás az alsóbb fokon tulnyomólag a törvényhatóságok s a községek biróságainak s illetőleg közigazgatási tisztviselőiknek kezében volt. De midőn aztán az 1869: 4., s 1871: 31. t. czikkek folytán az emlitett közegek igazságszolgáltatási hatásköre csaknem teljesen a kir. járásbiróságokra s az első folyamodású kir. törvényszékekre ment át: vagyis 1872. évi január 1-étől kezdve, a nemzetiségi egyenjoguságról szóló idézett törvény azon része, mely a különféle hazai nyelveknek a biróságok előtti használatáról szól, lényegesen megváltozott, még pedig ugyanezen törvény 13-ik §-ának azon határozmánya alapján, mely szerint az államkormány által kinevezett minden biróságnak hivatalos nyelve a magyar.

A Magyarországba bekeblezett határőrvidéki részekben is ezen elv meglehetősen keresztülvitetett egy 1875. évi igazságügyministeri rendelet folytán, mely következőket tartalmaz:

Az ügyvéd nélkül folytatott tárgyalásoknál a nyelvre nézve az 1868: 44. t. cz. 7. és 8. §-ai irányadók, de a tárgyalási jegyzőkönyvek fejezetei és berekesztései az állam nyelvén szerkesztendők; ugyancsak az állam nyelvén szerkesztendők a hivatalból fölvett jegyzőkönyvek, csakhogy ezek tartalma az illetőknek nem-magyar nyelven tolmácsolandó. A kir. biróságok pedig utasittattak, hogy a határőrvidéki rendszer alatt jogositványt nyert ügyvedektől s hadbiráktól nem magyar nyelvű beadványokat is fogadjanak el.

Ezen igazságügyminiszteri rendelet szigoru foganatositásaúl a pancsovai kir. törvényszék 1886. évi febr. 19-én tartott teljes tanácsülésében a következő határozatot hozta:

„Az 1868: 44. t. cz. 13-ik §-a szerint, az államkormány által kinevezett minden biróságok hivatalos nyelve kizárólag a magyar lévén: 1886. évi julius 1-től kezdve a pancsovai kir. törvényszéknél polgári, fenyitő és telekkönyvi ügyekben csupán az állam hivatalos nyelvén szerkesztett beadványok fogadtatnak el, kivételnek csak sürgős fontos bünügyi följelentések eseteiben és azon ügyvédekre nézve lesz helye, kik a magyar kir. igazságügyi miniszterium által a német nyelvnek biróság előtti használatára feljogositvák.“

Egy 1886. évi igazságügyministeri rendeletben pedig figyelmeztetve lettek az utóbb emlitett kedvezményt nyert ügyvédek, hogy a magyar nyelv elsajátitására

14. Az egyházközségek, egyházi felsőségeik törvényes jogainak sérelme nélkül, anyakönyveik vezetésének s egyházi ügyeik intézésének, nem különben — az országos iskolai törvény korlátai között — iskoláikban az oktatásnak nyelvét tetszés szerint határozhatják még.

15. A felsőbb egyházi testületek és hatóságok önmaguk állapitják meg a tanácskozás, a jegyzőkönyv, az ügyvitel és egyházközségeikkel való érintkezés nyelvét. Ha ez nem az állam hivatalos nyelve volna: az állami felügyelet szempontjából a jegyzőkönyvek egyszersmind az állam hivatalos nyelvén is hiteles forditásban felterjesztendők.

Ha különböző egyházak s egyházi felsőbb hatóságok érintkeznek egymással: vagy az állam hivatalos nyelvét, vagy azon egyháznak nyelvét használják, a melylyel érintkeznek.

16. Egyházi felsőbb és legfelsőbb hatóságok az államkormányhoz intézett beadványaikban ügyviteli, vagy jegyzőkönyvi nyelvöket s hasábosan az állam hivatalos nyelvét, – a törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaikban az állam nyelvét; vagy, ha több a jegyzőkönyvi nyelv, azok bármelyikét; az egyházi községek pedig, mindezen hivatalos érintkezéseikben az államkormány és saját törvényhatóságaik irányában az állam hivatalos nyelvét, vagy saját ügykezelési nyelvöket, más törvényhatóságok irányában pedig az illető törvényhatóságok jegyzőkönyvi nyelvei egyikét használhatják.

17. Az állam s illetőleg a kormány által már állitott, vagy a szükséghez képest állitandó tanintézetekben a tanitási nyelvnek meghatározása, a mennyiben erről törvény nem rendelkezik, a közoktatási minister teendőihez tartozik. De a közoktatás sikere, a közmüvelődés és közjóllét szempontjából az államnak is legfőbb czélja levén: köteles ez az állami tanintézetekben a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségü, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általok lakott vidék közelében anyanyelvökön képezhessék magukat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képezés kezdődik.

18. Azon területeken létező, vagy felállitandó állami közép és felső tanodákban, a melyeken egynél több nyelv divatozik, azon nyelvek mindenikének részére nyelv s irodalmi tanszékek állitandók.

19. Az országos egyetemen az előadási nyelv a magyar; azonban az országban divatozó nyelvek és azok irodalmai számára, a mennyiben még nem állittattak, tanszékek állittatnak.

20. A községi gyülések maguk választják jegyzőkönyvök s

---

törekedjenek, mivel az igazságügyminisztérium jogositottnak tartja magát az érintett kedvezmény megvonására, habár e joggal egyelőre még nem él.

Egyébiránt, miután a kisebbértékü polgári peres ügyek nagy része, az 1877: 22. t. cz. által, bizonyos törvényhatósági és községi közegek hatáskörébe utasittatott: ezen ügyek körül megint tág tért nyertek az 1868: 44. t. czikknek a hazai nem-magyar nyelvek használatára vonatkozó határozmányai.

ügyvitelök nyelvét. A jegyzőkönyv egyszersmind azon nyelven is viendő, a melyen vitelét a szavazatképes tagoknak ötöde szükségesnek látja.

21. A községi tisztviselők a községbeliekkel való érintkezéseikben azok nyelvét kötelesek használni.

22. A község saját törvényhatóságához, annak közegeihez és az államkormányhoz intézett beadványaiban az állam hivatalos, vagy saját ügykezelési nyelvét; más törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaiban az állam hivatalos nyelvét, vagy az illető törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvei egyikét használhatja.

23. Az ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához, annak közegeihez s az államkormányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyujthatja be. Más községekhez, törvényhatóságokhoz s azok közegeihez intézett beadványaiban: vagy az állam hivatalos nyelvét, vagy az illető község, vagy törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvét, vagy nyelvei egyikét használhatja.

A törvénykezés terén a nyelv használatát a 7—13. §§-ok szabályozzák.

24. Községi s egyházi gyülésekben a szólás jogával birók szabadon használhatják anyanyelvöket.

25. Ha magánosok, egyházak, magán társulatok, magán tanintézetek és törvényhatósági joggal nem biró községek a kormányhoz intézett beadványaiknál nem az állam hivatalos nyelvét használnák: az ily beadványokra hozott végzés eredeti magyar szövegéhez a beadvány nyelvén eszközlött hiteles forditás is melléklendő. *)

26. Valamint eddig is jogában állott bármely nemzetiségü egyes honpolgárnak épen ugy, mint a községeknek, egyházaknak, egyházközségeknek: ugy ezentul is jogukban áll saját erejökkel, vagy társulás utján alsó közép és felső tanodákat felállitani. E végből, s a nyelv, művészet, tudomány, gazdaság, ipar és kereskedelem előmozditására szolgáló más intézetek felállitása végett is, az egyes honpolgárok az állam törvényszabta felügyelete alatt társulatokba, vagy egyletekbe összeállhatnak, és összeállván, szabályokat alkothatnak, az államkormány által helybenhagyott szabályok értelmében eljárhatnak, pénzalapot gyüjthetnek, és azt, ugyan az államkormány felügyelete alatt, nemzetiségi törvényes igényeiknek is megfelelően kezelhetik. Az ilyen módon létrejött művelődési és egyéb intézetek — az iskolák azonban a közoktatást szabályozó törvény rendeleteinek megtartása mellett, — az állam hasonló természetü s ugyanazon foku intézeteivel egyenjoguak.

*) De a mennyiben a kormány a végzést a folyamodó vagy fölterjesztést tevő félhez ennek illetékes törvényhatósága utján küldi le: a gyakorlat az, hogy a végzés eredeti magyar szövegét a törvényhatóság illető hivatala forditja le a beadvány nyelvére.

A magán intézetek és egyletek nyelvét az alapitók határozzák meg.

A társulatok és általok létesitett intézetek egymás között saját nyelvökön is érintkezhetnek: másokkal való érintkezéseikben a nyelv használatára nézve a 23. §. határozatai lesznek szabályozók.

27. A hivatalok betöltésénél jövőre is egyedül a személyes képesség szolgálván irányadóul; valakinek nemzetisége ezután sem tekinthető az országban létező bármely hivatalra, vagy méltóságra való emelkedése akadályául. Sőt inkább az államkormány gondoskodni fog, hogy az országos birói és közigazgatási hivatalokra, s különösen a főispánságokra, a különböző nemzetiségekből a szükséges nyelvekben tökéletesen jártas s másként is alkalmas személyek a lehetőségig alkalmaztassanak.

28. A korábbi törvényeknek a fentebbi határozatokkal ellenkező rendeletei ezennel eltöröltetnek.

29. Ezen törvény rendeletei a külön területtel biró s politikai tekintetben is külön nemzetet képező Horvát-, Szlavon- és Dalmátországokra ki nem terjednek; hanem ezekre nézve nyelv tekintetében is azon egyezmény szolgáland szabályul, mely egy részről a magyar országgyülés, más részről a horvát-szlavon országgyülés között létrejött s melynél fogva azok képviselői a közös magyar-horvát országgyülésen saját anyanyelvökön is szólhatnak. (1868: 30.)

118. §. Folytatás. — 8) A kérvényezési jog.

I. Az állampolgárok jogositvák: egyénileg s testületileg — illetőleg gyülésileg — kérvénynyel fordulni a királyhoz, az országgyüléshez, a ministeriumhoz s egyéb hatóságokhoz. E jog: az arany bulla első pontján s az eddigi folytonos gyakorlaton, az országgyülés valamely házához intézendő kérvényekre nézve pedig azok házszabályain is alapszik.

II. A kérvényekre nézve általános szabály az, hogy azok irásba foglalva nyujtassanak be, — továbbá, hogy azok rendszerint csak valamely köz- vagy magánérdek előmozditására irányulhatnak, ellenben a jogsértések orvoslása más utra tartozik. (Igy a magánjogi jogsértések ellen az illetékes biróságokhoz kell fordulni, illetőleg a jogsértőfél azoknál beperlendő; a polgári s politikai jogok körüli sérelmek ellen pedig a sérelememelési jog vagy panaszjog veendő igénybe, az alább emlitendő módon.)

III. A királyhoz mindenki személyesen járulhat kérvényével. Az ily kérvények „felségfolyamodványoknak“ neveztetnek; átvételök végett a király gyakran szokott ugynevezett „általános kihallgatásokat“ (általános audientiákat) tartani, melyek napjai jóeleve közhirré tétetnek. Az ily audientiára kérvényezés czéljából jelentkezők a kijelölt sorrendben bocsáttatnak ő felsége elé, hol is folyamodványukat az annak tartalmát röviden összefoglaló

szóbeli kérelem kiséretében nyujtják át. Egyébiránt a községnél is be lehet nyujtani felségfolyamodványt, mely onnét a törvényhatósághoz, innét a ministeriumhoz s ez utóbbi által ő felségéhez terjesztetik fel. *) (A különös figyelemre méltóknak látszó folyamodványokat ő felsége legmagasb kézjegyével látja el, s a többi kérvényekkel együtt a kabinetirodához téteti át, hol a közvetlenül elintézhetők elintéztetnek, a többiek pedig az eldöntéshez megkivántató véleményadás végett az illető ministerhez küldetnek át.) — Az arany bulla első czikke azt állapitotta meg, hogy a király, és akadályoztatása esetében a nádor, minden évben szent István napját Székesfehérvárott ülleni s ekkor a kérvényezőket s panaszlókat kihallgatni tartozik; ezen intézkedést most a fentebb vázolt gyakori általános audientiák pótolják.

IV. A ministerek is adnak audientiákat, — még pedig rendszerint minden minister részéről hetenkint egy nap van kitüzve, melyen a kérvényezőket kihallgatja s illetőleg folyamodványaikat közvetlenül átveszi.

V. Az országgyüléshez s különösen a képviselőházhoz is szokásban van kérvényeket benyujtani. Ezek körüli eljárásmódra a képviselőház házszabályai s az 1848: 4. következőkép intézkednek: kérvényeket nem-képviselőknek vagy küldöttségnek a házba vinni vagy ott élőszóval előadni nem szabad; a törvényhatóságok kérvényei (s fölterjesztései) közvetlenül a ház elnökéhez intézendők s általa elnöki minőségében mutattatnak be a háznak; mások (egyesek, testületek, községek) csak a ház valamely tagja által terjeszthetik elő kérvényöket; az elnök s illetőleg a képviselő a kérvény tárgyát minden indokolás nélkül röviden bejelentvén, a kérvény olvasatlanul a ház kérvényibizottságához tétetik át, melynek véleményes jelentései időnkint a ház elé terjesztetnek határozathozatal végett, az igy hozott határozatot pedig az érdekelt fél a ház jegyzője által aláirandó hiteles kivonatban kikérheti. — Ha a ház valamely tagja mint folyamodó fél által, vagy az ő érdekében nyujtatott be kérvény: ennek tárgyalása alatt ily képviselő sem a kérvényi bizottságban, sem a ház ülésében nem lehet jelen; midőn pedig ellene adatott be kérvény, az iratok vele előlegesen közöltetnek s védelmét a bizottságban és a ház teljes ülésében is előadhatja, de a kérvény fölött aztán következő tanácskozásban részt nem vehet.

A főrendiházhoz benyujtott kérvényekre nézve is, lényegileg, az imént emlitett szabályok irányadók.

119. §. Folytatás. — 9) A sérelememelési jog vagy panaszjog.

I. A polgári s politikai jogok sértése ellen; továbbá közérdekek vélt elhanyagolása vagy sértése miatt: az állampolgárok

*) A felségfolyamodvány bélyege: egy ftos. Ha a felségfolyamodvány a községnél nyujtatik be: a községhez intézett beadvány, mely mellé a felségfolyamodvány csatoltatik, külön 50 kros bélyeggel látandó el.

s testületeik, valamint a törvényhatóságok s községek, jogositva vannak, az illetékes felsőbb hatóságnál s az országgyülésnél, sőt a királynál is, orvoslást keresni; az országgyülés pedig, vagy annak bármelyik háza, a királyhoz fordulhat panaszszal. Ez a sérelememelés vagy panasz alkotmányos joga.

Az ily panasz vagy sérelememelés, — épen ugy mint a kérvényezés — rendszerint irott folyamodvány alakjában, az országgyülés vagy annak valamely háza részéről pedig a királyhoz felirat alakjában, eszközlendő. Meg kell az alkotmányos panaszjogtól különböztetni a törvénykezési fölebbezéseket, s a semmiségi panaszokat, melyek a magánjogi és büntető ügyekben a felsőbb biróságokhoz terjesztendők fel. Ellenben az országgyülési képviselőválasztók névsorának összeállitása s illetőleg kiigazitása tárgyában a kir. Curiához intézendő fölebbezések, — melyekről alább szólunk — ide, vagyis a sérelememelési jog köréhez, tartoznak.

II. Törvényeink a sérelememelés tárgyában a következő lényegesb intézkedéseket tartalmazzák:

1) Az országgyülési képviselőválasztásra jogositottak névsora, minden évben, választókerületenkint összeállitandó s kiigazitandó lévén: ezen eljárás folyamában az előmunkálatok alapján közzétett ideiglenes névsor ellen, — ha valaki magát a névsorból jogellenesen kihagyottnak vagy mást a névsorba jogellenesen fölvettnek véli, — a központi választmányhoz intézendő felszólamlásnak s illetőleg a kir. Curiához fölebbezésnek van helye (1874: 33.)

2) A községnek minden sérelmes határozata ellen s a sérelmes községi határozatok megváltoztatásaért, az érdekeltek a törvényhatóságnál s eredménytelenség esetében a belügyministernél kereshetnek orvoslást.

3) A törvényhatóságnak az önkormányzat körében hozott sérelmes határozatai valamint szabályrendeletei ellen, magánfelek az illető ministerhez folyamodhatnak. Ugyancsak a kormánynál emelhet panaszt a község, ha a fölöttes törvényhatóság (a vármegye) a községi szabályrendeletet alapos ok nélkül megsemmisiti, vagy a községi törvényben felsorolt eseteken kivül a község belügyeibe hivatlanul avatkozik. A törvényhatóság pedig, ha a kormánynak eljárását sérelmesnek találja, a képviselőháznál kereshet orvoslást.

4) A közigazgatási bizottság is (melynek hatáskörét alább a törvényhatóságok kérdésénél ismertetjük) a sérelememelés forumát képezi több ügyre nézve.

III. A királyhoz nemcsak a (fentebbi §-ban emlitett) szorosan vett kérvényekkel, hanem panaszokkal is járulhatni; még pedig kérvény alakjában. Továbbá, a közigazgatási hatóságok által a polgári s politikai jogok ellen elkövetett sérelmek orvoslása végett a felsőbb illetékes hatóságoknál panaszemelésnek van helye; s ugyanily panaszok, ha a rendes felfolyamodás utján nem orvosoltatnak, az országgyüléshez s különösen a képviselőházhoz — kérvény alakjában — intéztethetnek.

IV. Nagy szerepet játszott 1848. előtt: a sérelmek országgyülési orvoslása.

Alkotmányos intézményeink épségben tartásának s a kormány részéről is a törvények hathatós foganatositásának, 1848-ig egyik főeszköze volt az, hogy az országgyülés állandó főfeladatai közé tartozott: az ország mindennemü sérelmeinek orvoslását eszközölni; különösen az 1715: 14. t. cz. határozottan mondja, hogy az országgyülések tartása az ország sérelmei orvoslásának üdvös eszközét képezi. Az országgyűlés: 1) a tudomása szerint alkotmánysértő kormányi intézkedések ellen motu proprio is felszólalt; e mellett 2) a törvényhatóságok, s a kapcsolt részek közgyülései, valamint a magánosok által hozzá fölterjesztett sérelmeket, panaszokat, ha azokat alaposaknak találta, pártolása alá vette; — maga a sérelememelés országgyülési alakja pedig az volt, hogy az országgyülés a sérelmek orvoslását sürgette a királyhoz intézett feliratok által, melyekre aztán kir. válaszok következtek. Gyakran történt, hogy az országgyülés a kir. előterjesztések tárgyalásába mindaddig nem akart bocsátkozni, mig az emelt sérelmek nem orvosoltattak. Az 1791: 13. t. czikkben a király biztositá ugyan az országot, hogy a királyi előterjesztések kellően tárgyaltatván, az ország minden jogos sérelmei minden országgyülésen orvosoltatni fognak; de mivel ezt a tapasztaltak után bizton remélni mégsem lehetett, ennélfogva azon gyakorlat fejlődött ki, hogy az ország nagyobb sérelmei közül némelyeket az országgyülés mint előlegeseket kiszemelvén, legalább is ezeknek orvoslását kérte, mielőtt a kir. előterjesztések tárgyalásába bocsátkozott volna.

Az 1861. s kezdetben az $186^5/_8$. évi országgyülés is kénytelen volt az országos sérelmek orvoslását követelni. Az 1867. évi kiegyezés óta azonban a király az országot a parlamenti többség pártjából választott ministerek utján kormányozván: az országgyülés többsége részéröl országos sérelememelés azóta elő nem fordult.

120. §. Folytatás. — 10) A tanszabadság.

I. A tanszabadság alatt: a tanulás (illetőleg tanittatás) s a tanitás szabadsága foglaltatik.

A tanulás illetőleg tanittatás szabadsága alatt azt értjük, hogy az ifju a törvényes föltételek s kellő előképzettsége mellett bármely hazai tanintézetnél tanulhasson, illetőleg a szülék gyermekeiket s a gyámok gyámoltjaikat bármely ily tanintézetben avagy az alsóbb tanügy körére nézve háznál is tanittathassák; továbbá hogy a hazai ifjuság a külföldön való iskoláztatástól el ne tiltassék, — végre hogy a felsőbb tanodákon, különösen a tudomány-egyetemeken s a műegyetemen, az ifjaknak (bizonyos korlátok közt) szabad s lehető legyen választani, hogy mely tárgyakat s mely tanártól kivánnak hallgatni.

A tanitás szabadsága alatt pedig azt értjük: hogy tanintézeteket ne csak az állam, hanem egyesek s testületek, egyházi és világi közönségek, is állithassanak fel; továbbá, hogy a felsőbb tanintézeteken az oda kinevezett tanárokon kivül más oly egyének is tarthassanak előadásokat, kik szakképzettségöknél fogva a tanügyet emelni képesek.

II. A tanszabadság ügye hazánkban törvények és kormányrendeletek által van szabályozva. A törvények sorából azokon kivül, melyek — a már fentebb előadottak szerint — a protestánsok s a görög-nem-egyesültek iskolaügyi autonomiáját szabályozzák, a tanszabadságra vonatkozó intézkedéseket még a következők tartalmaznak: az 1848: 19., az 1868: 38 s az 1872: 19. t. czikkek. Ezeknek s a tanszabadságra vonatkozó kormányrendeleteknek lényege a következő:

1) A felsőbb tanügyre s különösen az egyetemire nézve, a budapesti magyar egyetemről szóló 1848: 19. t. cz. azt mondja, hogy: törvényesen elismertetik az oktatás és tanulás szabadságának azon elve, hogy egyrészről a tanuló arra nézve, mely tant és melyik tanártól kivánja hallgatni, szabad választást tehessen; másrészről, hogy a rendes tanárokon kivül más jeles egyének is, a ministerium által ideiglenesen megállapitandó s később törvény által szabályozandó feltételek mellett oktathassanak. Az 1872: 19. t. cz. pedig kimondta, hogy Kolozsvárott a tanszabadság elvének alapján magyar kir. tudományegyetem állittatik fel.

Ezen törvényes intézkedések folytán: a hazai két egyetemen — s a kormányrendeletek által amazokhoz több tekintetben hasonlóan szervezett József-műegyetemen, — legalább némely főbb tantárgyak [1]) mindegyike egynél több tanár által adatik elő, kik közt tehát az ifju választhat, s a kötelezőleg hallgatandó tantárgyakon kivül eső tárgyakból a hallgató szabadon választ. Továbbá, egy 1872. évi oktatásügyministeri rendelet megállapitja, hogy az egyetem az oly képzett tudorokat, kik irodalmi becsü nyomtatott vagy irott munka által tünnek ki, s tárgyukból szigorú szóbeli vizsgát állanak ki, e mellett sikeres próbaelőadást tartanak (sőt az elismert tudományosságú egyéneket, ha nem is tudorok, az emlitett feltételek alatt, vagy egyedül munkáik alapján), „egyetemi magántanárokká“ képesitheti; ezek aztán, az oktatásügyministerium által történt megerősittetésök folytán az egyetemeken a kinevezett tanárokhoz hasonló érvénynyel tanithatnak, s leczkelátogatási bizonyitványokat állithatnak ki; habár pedig fizetést nem huznak, de a hallgatóktól járó tandijt élvezik s a jelesb egyetemi magántanárok az államtól jutalomdijt remélhetnek. (A magántanárokra vonatkozó ezen kedvezményeket a kolozsvári egyetemnél törvény is biztositja: az 1872: 19. t. cz.)

A tanszabadság elve, a tantárgyválasztás s magántanárság

---

[1]) Tovább menni, az ország nehéz pénzügyi viszonyai miatt, egyelőre alig lehet.

tekintetében, már azon jogakademiákon is, melyek az oktatásügyminister által kibocsátott 1874. évi szervezeti szabályzat szerint alakultak át, némileg érvényesül.

2) Az alsóbb tanügyre vonatkozólag, a népiskolai közoktatás tárgyában alkotott 1868: 38. t. cz., illetőleg az ezt bővitő 1876. évi 28. t. czikk, a tanszabadság elvét a következő feltételek alatt mondotta ki:

a) Népoktatási nyilvános tanintézeteket, — elemi s felsőbb népiskolákat, ugyszintén polgári iskolákat s tanitóképezdéket — a törvényszabta módon s feltételek alatt, állithatnak s fentarthatnak: a hazában létező hitfelekezetek, társulatok és egyesek, községek és az állam. — Különösen a hitfelekezetek mindazon községekben, hol hiveik laknak, saját erejökből állithatnak s tarthatnak fenn nyilvános népoktatási tanintézeteket a törvényszabta föltételek mellett; de ha ezeknek a kormány által három izben történt megintés után sem tennének eleget: az esetben a kormány közös községi iskola felállitását rendelheti el, — s ekkor a község felhatalmaztatik azon hitfelekezetekre is kivetni a törvényben megállapitott iskolai adót, a melyek az emlitett háromszoros intés után sem teljesitik a törvényszabta föltételeket. E föltételek teljesitésére a magánosok és társulatok által felállitott tanintézetek is kötelezvék. Ha e föltételek meg nem tartatnak, vagy a kormány erkölcsi bajoknak jönne tudomására: ez esetben vizsgálatot rendelhet el s ennek eredményéhez képest a tanintézetet bezárhatja; sőt rendkivüli esetekben az illető tanintézet működését a vizsgálat lefolyása előtt is felfüggesztheti.

b) A szüléknek és gyámoknak szabadságukban áll, gyermekeiket s illetőleg gyámoltjaikat háznál, vagy bármely vallású magán- vagy nyilvános intézetekben, ugyszintén más helyen levő tanintézetben neveltetni; de az utóbbi esetben erről a szülők és gyámok a helybeli iskolai széknek bélyegmentes bizonyitványt tartoznak előmutatni; valamint az illető iskolai hatóságok is kötelesek ügyelni, hogy az ily gyermekek legalább is oly oktatásban részesüljenek, minőt a törvény szerint berendezett nyilvános elemi népiskolában nyerhetnének és hogy a kötelezett évek tartamáig tanittassanak. A háznál tanult növendékek pedig kötelesek évenkint vizsgát tenni valamely megfelelő nyilvános tanintézet tanitói előtt.

c) A népiskolaügy közigazgatását a vallás- és közoktatásügyi minister, s annak vezetése alatt a törvényhatóságok és azoknak közigazgatási bizottságai, a tanfelügyelők, a községi hatóságok s az iskolaszékek eszközlik. (1876: 28.)

d) Mindegyik vármegye, a határai közt fevő oly városokkal együtt, melyek törvényhatóságok, külön tankerületet képez; de ezen városok népiskolai ügyei saját közigazgatási bizottságaik hatásköréhez tartoznak. Budapest pedig külön tankerületet képez. (1876: 28.)

e) A tanfelügyelő a kormány által neveztetik ki, s rendsze-

rint csak egy tankerületben működik; melléje tanfelügyelői segédek s az iskolák vizsgálására szakértő egyének iskolalátogatókká nevezhetők ki az oktatásügyi minister által, ki ezen közegei utján a hitfelekezeti iskolákra is felügyel. (1876: 28.)

f) A törvényhatósági képviselő testület népnevelési bizottságot alakit, mely véleményezési s inditványozási joggal bir a törvényhatóság összes népiskolai ügyeire nézve. (1876: 28.)

g) A községi népoktatási intézetek a polgári község alatt, a felekezetiek a hitközség alatt állanak. A polgári s a hitközségek mindegyike, mely népiskolát tart fenn, a tanügy érdekében legalább 5 tagból álló iskolaszéket alakit; de az egymáshoz közel fekvő községek közös iskolaszéket alakithatnak. Az állami iskolákhoz a közoktatási minister, iskolaszékek helyett gondnokságokat állit. (1876: 28.)

III. A tanszabadság elvével kapcsolatban áll a tankötelezettség, melyről az állampolgári kötelességeknél szólunk.

V. fejezet. Az állampolgári kötelességek.

121. §. Az állampolgári kötelességekről általában.

I. Az állampolgárok jogaival karöltve járnak az állampolgári kötelességek, mint azon személyes tétemények és vagyoni szolgáltatások, melyek az állam czéljainak elérésére okvetlenül szükségesek. Ezek most a jogegyenlőség elve alapján vannak kimérve; lényegileg pedig a következők: 1) az állampolgári hűség s engedelmesség, 2) a tankötelezettség, 3) a hivatalviselési s egyébb közszolgálati kötelezettség (különösen esküdtszéki tagság s községi birói állás elvállalására vonatkozó kötelezettség), 4) a vagyoni szolgáltatásra vonatkozó s igy tulajdonképeni közteherviselés, 5) a védkötelezettség.

II. Ezek közül a 3) alatt emlitetteket a sajtószabadságra s a községi rendtartásra vonatkozó §-oknál ismertetjük; a többiekről itt a következőkben szólunk. Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy némely állampolgári kötelességek pontos teljesitésére az illetők esküt tesznek (igy pl. a véderőhöz tartozók); de mivel az állampolgári kötelességek az állampolgári minőség természetéből szükségképen folynak, ennélfogva okvetlenül teljesitendők, habár azok teljesitését az állampolgár — a mint ez a legtöbb ily kötelességnél van — esküvel nem fogadja is.

122. §. Az állampolgári kötelességekről különösen. — 1) Az állampolgári hűség és engedelmesség.

Az állampolgári hűség és engedelmesség alatt: a honpolgárnak azon kötelességét értjük, mely szerint a törvényes király s a magyar állam iránt hűséggel viseltetni, a törvényeknek s a törvényes hatóságok rendeleteinek engedelmeskedni tartozik. Ez

utóbbiakra vonatkozólag különösen megjegyzendő, hogy az engedelmesség a honpolgárra nézve akkor is kötelesség, a midőn a hatósági rendeletet vagy intézkedést törvényellenesnek találja, csakhogy ez esetben a honpolgár sérelememelés utján kereshet orvoslást; *) ellenben a törvényhatóságok (miként alább körülményesebben látandjuk) jogositvák a törvényelleneseknek vélt kormányrendeletek ellen (némelyek kivételével) a végrehajtás előtt a ministeriumhoz egyszer felirni s a felirás eredménytelensége esetében az országgyülésnél kereshetnek orvoslást, sőt bizonyos törvénytelen rendeletek végrehajtásának kötelezettségétől egyenesen fel vannak mentve. (E fölmentést az 1870: 42. t. cz. 17. §-a s az 1886: 21. t. cz. 20. §-a oly esetekre adja meg, ha az országgyülésileg meg nem szavazott ujonczok s adók tettleges előállitását, illetőleg behajtását, kivánná a kormányrendelet.)

123. §. Folytatás. — 2) A tankötelezettség.

I. Az államnak érdekei s az ember szellemi természete megkövetelik, hogy mindenki az iskolázottságnak legalább bizonyos minimumát birja. Ezen elven alapszik a mai civilisált államokban a tanittatás s a tanulás kötelessége, vagyis a tankötelezettség, melyre nézve azonban kényszernek csak az alsóbb tanügy (az elemi képzés) terén lehet helye.

II. Hazánkban a népiskolai közoktatás tárgyában alkotott 1868: 38. t. cz. állapitotta meg éspedig csupán az alsóbb elemi oktatásra nézve, a tankötelezettséget. Ezen törvénynek s némely más ujabb törvényczikkeknek ide vonatkozó intézkedései, lényegileg a következők:

1) Minden szülő és gyám, (ideértve azokat is, kiknél gyermekek mint mestertanitványok vagy házi szolgák tartatnak), kötelesek gyermekeiket s illetőleg gyámoltjaikat — ha nevelésökről a háznál vagy magántanintézetekben nem gondoskodtak — nyilvános iskolába járatni, életök 6-ik évének betöltésétől egész a 12-ik, illetőleg a 15-ik év betölteseig. [1]) Azonban a testileg vagy

---

*) Egyébiránt a hatósági személyek, midőn igy hivataluk gyakorlatában engedelmességet követelhetnek, nincsenek jogositva a feleket bántalmazni; sőt egy 1882. évi curiai döntvény szerint azon közhivatalnok ellen, a ki hivatala gyakorlatában valakit tettleg bántalmaz, jogos védelemnek van helye.

[1]) Ez mint minimum értendő. A törvény (1868: 38. t. cz. 48. s köv. §-ai) e tekintetben különösen ezen részleteket állapitja meg.

„Az elemi népiskolai oktatás két tanfolyamot foglal magában: 1) a hat évig tartó mindennapi, és 2) a három évre terjedő ismétlő iskolai tanitást.

A mindennapi iskolába tartoznak járni, a 6-ik évöket betöltött gyermekek 12-ik évük betöltéseig. Kivétel csupán azon gyermekekre nézve engedtetik, a kik négy évi elemi oktatás után felsőbb tanintézetbe (polgári iskolába, középiskolába) lépnek s ott legalább két évig tanulnak.

A 12-ik évet betöltött s általában azon gyermekek, kik a mindennapi iskola egész tanfolyamát bevégezték, az ismétlő iskolába kötelesek járni.

A tanórák száma hetenkint: a mindennapi iskolában legalább 20; az ismétlő iskolában télen 5, nyáron 2 óra.

A mindennapi iskolába járó növendékek 10 éves korukig, a szünidő kivéte-

szellemileg gyönge gyermekek, a tiszti orvos bizonyitására, rövidebb vagy hosszabb időre fölmentést nyerhetnek az iskolába járás kötelezettsége alól; — olyanok pedig, kik ragályos bajban vagy elmebetegségben szenvednek, a vagy tanithatlan tompa elméjüek: a nyilvános intézetekből kizárandók.

Ha a szülő (gyám, gazda) a tankötelezett iskolanövendéket az iskolától visszatartja: ebbeli kötelességének teljesitésére komolyan figyelmeztetendő. Ha az e czélra szolgálható erkölcsi eszközök felhasználása sikertelennek bizonyulna: az ily kötelességmulasztó szülő (gyám, gazda) első izben 50. krra, második izben 1 frtra, harmadik izben 2 frtra s negyedik izben 4 frtra büntetendő az iskolai pénztár javára. Ha ezen négyszeri büntetés is sikertelen maradna, akkor az iskolától visszatartott gyermek számára külön gyám kirendelésének lehet helye.

2) A hol a hitfelekezetek nem tartanak fenn a törvény rendeleteinek megfelelő népiskolát, — valamint némely más esetekben is, melyekről alább szólunk, — a községnek kötelessége a hiányt pótolni. Azon iskolák, melyek ekkép a község által állittatnak fel: közös tanintézetek, a községi lakosok gyermekei részére hitfelekezeti különbség nélkül; közös iskoláknak tekintetnek azok is, melyek a községi vagyonból és jövedelmekből a község összes tagjai által felekezeti különbség nélkül tartatnak fenn; — a már fennálló hitfelekezeti iskolákra nézve, melyek községi vagyonból s jövedelmekből tartatnak fenn, a község az eddigi gyakorlatot fentarthatja, csakhogy ily esetben a segélyzés a helybeli különféle hitfelekezeti iskolák közt igazságos arányban osztandó meg. Egymástól legföljebb fél földrajzi mérföldre fekvő szegényebb községek, egyesülten közös népiskolát s tanitót tarthatnak.

3) A hol a törvény kellékeinek megfelelő tanintézettel biró egyház — vagy vallásfelekezetek — hivein kivül, más vallású legalább 30 tanköteles gyermek is van, kiknek szülei a fennálló felekezeti iskolákat használni nem akarják: ott a község közös népiskolát tartozik felállitani; ennek költségei pedig az iskolai czélokra rendelt községi vagyon jövedelmeiből oly arányban fedezendők, a minő arányban áll a községi iskolába járó gyermekek száma a felekezeti iskola növendékeihez, — továbbá a hitfelekezeti iskolát fentartó lakosok ez esetben a községi iskola fentartásához községi iskolaadóval járulni csak annyiban köteleztetnek, a mennyiben a saját felekezeti iskolájuk fentartásához általuk szolgáltatott összeg nem meriti ki egyenes állam-adójuknak 5%-át. Ott pedig, hol az emlitett értelemben a más felekezetekhez tartozó gyermekek száma a 30-at el nem éri: ezen gyermekek is

lével, télen-nyáron egyformán tartoznak járni; a 10 évesnél idősebb gyermekekre nézve azonban a földmüveléssel foglalkozó községekben megengedtetik, hogy a szünidőn kivül még két hónapig a legnagyobb munkaidőben csak vasárnapi iskolába járjanak.

A szorgalom-idő faluhelyen éven át legalább nyolcz, városban legalább kilencz hónap legyen."

kötelezvék, — ha szüleik más uton nem gondoskodnak oktatásukról — a fennálló felekezeti iskolába járni s ennek czéljaira az ő szüleik is iskolaadót fizetnek; azonban ily felekezeti iskolákban a hit- és erkölcstan bizonyos órákra szoritandó.

4) A községi népiskolák terheit első sorban a község viseli, mely e czélból minden kebelbeli vagy hozzátartozó polgárra és birtokosra, — épen ugy, mint a felekezeti iskolát fentartó vallásfelekezet a maga hiveire — külön iskola-adót vet ki. Ezen iskolaadó az állami egyenes-adó 5%-át tul nem haladhatja s a külön felekezeti iskolát fentartó polgárokra a község által csak annyiban vethető ki, a mennyiben az ezek által saját felekezeti iskolájuk fentartásához szolgáltatott összeg az ő egyenes-adójuk 5%-át nem meriti ki.

5) Minden község, mely községi iskolát állit fel, kötelezve van fekvő birtokban vagy készpénzben iskolai alapot alkotni s azt évről évre lehetőleg szaporitani. Ezen iskolai alapvagyon gyarapitása végett mindenütt, hol a tagositás és a legelőelkülönités még ezentul fog megtörténni, annak alkalmával a felosztandó közös területből legalább egy századrész elkülönittetik. (Tehát mindenkinek illetményéből ennyi rész levonatik.) Ezen elkülönitett rész jövedelme ott, hol községi iskola nem létezik. ilyennek felállitásaig a törvény kellékeinek megfelelő felekezeti iskola (vagy iskolák) segélyzésére fordittathatik. A mely község a népoktatási czélokra elégséges anyagi erővel nem rendelkezik: azt folyamodványa folytán a közoktatási minister, az állami költségvetésben e czélra megszavazott összegből segélyzi.

6) A tanyai lakosok gyermekeinek oktatásáról azon községek kötelezvék gondoskodni, melyekhez a tanyák tartoznak: még pedig vagy tanyai iskola felállitása által, vagy a tanyáknak egymástóli nagy távolsága esetében járó-kelő (ambulans) tanitók alkalmazása által.

7) Oly községek, melyek legalább 5000 lakost számlálnak. tartoznak felsőbb népiskolákat, vagy anyagi erejökhöz képest polgári iskolákat állitani s fentartani. Az egymástól legföljebb félmérföldnyire fekvő helységek ezt együtt is — közösen — tehetik.

8) Az iskolát fentartóknak gondoskodniok kell a törvény által kivánt kellékekről; többi közt: az iskolaépület nagyságára. fölszerelésére, a tanitók képzettségi fokára, ellátásukra, az egyes tanitók által oktatható növendékek számára, az előadandó tantárgyakra nézve. (1868: 38.) A tanügy emelése érdekében továbbá a törvény (1875: 32.) intézkedik a népoktatási nyilvános tanintézetek s a nyilvános kisdedóvodák tanitóinak s nevelőinek nyugdijazásáról, valamint ezek özvegyeinek és árváinak gyámolitásáról.

124. §. Folytatás. — 3) A közteherviselés.

I. Közteherviselés alatt értjük: a közszükségletekhez való általános hozzájárulást, illetőleg a közadózást, — ugy az állam, mint a törvényhatóság s a község javára, illetőleg a népiskolai s egyéb közczélokra; ez utóbbiak közt értve: a katonai czélokra való fuvart s lóállitást is.

A közteherviselés elvét, az egyes osztályok addigi kiváltságainak megszüntetésével, az 1848: 8. t. cz. szentesitette.

II. A közterhek közé, a különféle állami, törvényhatósági s községi adókon kivül tartozik: 1) az iskola-adó, 2) a közmunka, s 3) az 1873: 20. t. cz. szerint hadi czélokra szükséges lovak beszolgáltatása.

1) Az iskola-adó, — oly módon a mint a tankötelezettség kérdésénél láttuk, — az állami adó alapján vettetik ki, s ennek $5^0/_0$-át meg nem haladhatja.

2) A közmunka lerovásáról az 1844: 9. t. cz. s az ennek alapjáu kibocsátott kormányrendeletek intézkednek. A közmunka vagy természetben teljesitendő, vagy pénzzel megváltható; a megváltási árakat a viszonyokhoz képest a törvényhatóságok szabják meg. A közmunkának tárgyait képezik: utak, hidak, töltések, készitése, fentartása és helyreállitása, vizszabályozás eszközlése, s általában a közforgalom és közlekedés eszközei körüli közreműködés. (A közmunka kérdésének részletei a közigazgatási jog köréhez tartoznak, azért azokra itt bővebben ki nem terjeszkedünk.) Közveszély (hófuvás, árviz, tűz) eseteiben a községi elöljáróság az összes gyalog és szekeres erőt a veszély elháritására betudás nélkül felhasználhatja. (1876: 5.)

3) Az 1873: 20. t. cz. értelmében a lótulajdonosok arra kötelezvék, hogy hadi czélokra alkalmas lovaikat mozgósitás esetében kárpótlás mellett az államnak átengedjék.

125. §. Folytatás. — 4) A védkötelezettség s a hadmentességi dij.

I. Az általános védkötelezettséget az 1868: 40. 41., továbbá az 1882: 39. s az 1886: 20. t. czikkek szabályozzák. Ezek értelmében a védkötelezettség minden védképes állampolgár által személyesen teljesitendő; a ki pedig védköteles korban nyer itt állampolgárságot, vagy állandó letelepedésre engedélyt, az a véderőről szóló törvény alapján életkorának megfelelő védkötelezettséget teljesiteni tartozik, tekintet nélkül arra, eleget tett-e s minő módon védkötelezettségének azon államban, melyből ide átköltözött. A ki a védkötelezettségnek megfelelni nem képes: az keresetéhez s vagyoni viszonyaihoz képest hadmentességi dijt tartozik fizetni. (1880: 27. s 59, és 1883: 9.)

II. A véderő alkatrészeit e munka XI. részében ismertetjük. Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy a védkötelezettség első sorban a közös haderőnél s illetőleg a honvédségnél töltendő időre terjed; de rendkivüli esetekre számitva, népfölkelés czime alatt teljesitendő védkötelezettség is be van hozva az 1886: 20. t. cz. által. Ez utóbbi törvény hatálybaléptéig 1868. óta az 1868: 40. s 42. t. cz. volt irányadó, mely szerint a népfölkelés önkénytesekből alakittatott volna, kikhez némely fegyveres, — egyebek közt a közbiztonsági — közegek hivatalból csatlakozni köteleztettek.

HETEDIK RÉSZ.

A törvényhozó hatalom. [1]

126. §. A törvényhozó hatalom gyakorlásának módja, s a törvényhozás főtényezői.

I. Miként már az alaptörvényeknél emlitettük: hazánkban a törvények alkotásának, hiteles magyarázatának, változtatásának és megszüntetésének joga, — a törvényesen megkoronázott királyt s a törvényesen összegyült országgyülést együttesen illeti meg.

II. Ekkép nálunk a törvényhozásnak két főtényezője van, melyek a törvényhozás jogát együttesen gyakorolják; tudniillik: 1) a koronázott uralkodó király s 2) a nemzetet képviselő törvényes országgyülés. A király a törvényhozásnak feje; az országgyülést ő hivja össze, személyesen vagy biztosa által nyitja meg, elnapolhatja, berekesztheti vagy feloszlathatja: ha ő, az uralkodó király, nincs is még megkoronázva. Az országgyülés által megállapitott vagy elfogadott törvényjavaslatok azonban csak a koronázott királynak szentesitése által válhatnak törvényekké. E szerint a király a törvényhozási jogot önhatalmulag, országgyülésen kivül s az országgyülés hozzájárulása nélkül nem gyakorolhatja.

III. Hogy továbbá mik a törvénynek hazánkban egyéb kellékei: arról a forrásoknál, a törvény fogalmának meghatározásánál, szóltunk.

IV. A mi pedig azt illeti, hogy tüzetesen véve mily módon és mily mérvben vesz részt az emlitett két főtényező a törvényhozásban: azt a következő szakaszokban adjuk elő.

127. §. A királynak részvétele a törvényhozásban.

I. A királynak ide vonatkozólag felségjogai vannak, melyek a következők:

1) Az országgyülés összehivásának, elnapolásának, az évi ülésszak berekesztésének s az országgyülés feloszlatásának joga. Ez a jog az uralkodó törvényes királyt már megkoronáztatása

---

[1]) Cziráky: Consp. jur. publ. 364. s köv. §. Bartal: Comm. II. 39. 40. §. Kollár: De orig. et usu perp. potest. legisl. Kovachich: Vestigia Comitiorum. s Monumenta veteris legislationis hung. Tomka-Szászky: Comm. hist. et polit. de comitiis regni Hung. — Bél: Hist. Comitiorum. Dózsa Elek: Erdélyhoni jogtud. I. könyv: Erdélyhoni közjogtan.

előtt megilleti. Miben áll lényegileg ezen jog: azt az alaptörvényeknél láttuk s alább a jelen fejezetben is kitüntetjük.

2) A törvénykezdeményezési jog. — E részben a Hármask. II. r. 8. czime ezt tartalmazza: „A fejedelem megkérdezi a nemzetet (országgyülést), hogy ezen vagy azon törvények (tulajdonkép törvényjavaslatok) tetszenek-e neki vagy nem? s ha a válasz igenlő, az oly megállapodások törvényeknek tekintetnek. Többnyire azonban a nemzet is, azokban, a miket közjóra vezetőknek vél, közegyetértéssel határozatokat hoz, s ezeket irásban a király elé terjeszti, kérvén őt, hogy azokat törvények erejére emelje; és ha a fejedelem az ily megállapodásokat elfogadta s megerősitette, azok törvénynyé válnak . . .“ Ekkép a törvénykezdeményezés a törvényhozásnak mindkét főtényezőjét megilleti; de a ministeri rendszer behozatala óta kiválólag a királynak, illetőleg ministeriumának, teendői közé tartozik. A törvénykezdeményezést a magyar királyok 1848. előtt is, midőn annak sulypontja az országgyülésben feküdt, gyakorolták: még pedig Zsigmond király ideje óta az országgyülés elé terjesztett kir. propositiók (kir. előterjesztvények) alakjában. Most a király a törvénykezdeményezési jogot csak a felelős magyar ministerium utján gyakorolhatja, oly módon, hogy az egyes ministerek által készitett s ő felsége jóváhagyását kinyert törvényjavaslat az országgyülés elé terjesztetik: még pedig a parlamentaris rendszer szellemében a képviselőháznál nyujtatik be, honnét aztán — ha akár változatlanul, akár módositva fogadtatott el a törvényjavaslat, — a felsőházhoz küldetik át hozzájárulás végett.

A törvénykezdeményezési felségjogot is a már uralkodó törvényes király még megkoronáztatása előtt is gyakorolhatja.

3) A törvényszentesitési jog. Ez kizárólag a megkoronázott uralkodó királyt illeti meg. (Hk. II. 3.; 1791: 12.) E jognál fogva a király az országgyülésnek törvény alakjába foglalt határozatait vagy törvény erejére emelheti, avagy pedig visszautasithatja. Ezen visszautasitási jog, vagy a szentesités megtagadásának joga: vetojognak neveztetik; azzal némely államok alkotmánya értelmében az uralkodó ugyanazon törvényjavaslattal szemben csak egyszer vagy csak bizonyos fokig élhet; alkotmányunk ily korlátolást nem tartalmaz, mindazáltal e joggal való visszaéléstől felelős kormányrendszerünk mellett alig lehet tartani.

3) A törvény-kihirdetési jog, melyet a kormány a király nevében most akkép gyakorol, hogy a szentesitett törvényeket az Országos törvénytárban közzétételi s a legközelebbi alkalommal az országgyülés mindegyik házának bejelenti, hogy mely törvényjavaslatok váltak szentesités által törvényekké. (Mikép gyakoroltatott e jog régebben: azt a forrásoknál adtuk elő.)

A törvény-kihirdetési s illetőleg kihirdettetési jogot is, mivel a törvényszentesitéssel mint következmény szorosan összefügg, csak a már megkoronázott uralkodó király gyakorolhatja. [1])

---

[1]) A koronázott király által szentesitett, de alatta ki nem hirdetett tör-

II. Az országgyülésnek is van törvénykezdeményezési joga, — a mint már emlitettük — s a törvény-kihirdetés körül is volt jogköre. Ezekről azonban, valamint a király s az országgyülés törvénymagyarázási jogáról, alább szólunk.

128. §. *A nemzet, vagyis a nemzetet képviselő országgyülés, részvétele a törvényhozásban.*

I. A királyság megalapitása előtt egyedül a nemzet — mint egyetlen tényező, a nemzetgyüléseken — gyakorolta a törvényhozási jogot. E jog a királyság behozatalával a nemzetnek — és ugyan a törvényes országgyülés által képviselt nemzetnek, más szóval az országgyülésnek — s a királynak, illetve a törvényesen megkoronázott királynak, közös jogává lőn. (Hk. II. 3.; 1635: 18.; 1791: 12.)

II. Az országgyülés szervezete, megtartási és tárgyalási módja koronkint változott: söt annak elnevezése is különböző időkben különböző volt, a nélkül, hogy kétség lehetne az iránt, vajjon a különböző elnevezések alatt országgyülés értendő-e? [1])

III. Hogy az országgyülés mily jogkörrel bir? s különösen mikép gyakorolja a törvénykezdeményezési jogot, mikép van jogositva eljárni a királyi s illetőleg a kormányi kezdeményezés folytán előterjesztett és egyéb törvényjavaslatokkal s illetőleg határozati javaslatokkal szemben? arról a következő §-okban az illető helyeken szólunk.

---

vényjavaslatok törvényeknek nem tekinthetők, hacsak a későbbi koronázott király azokat saját részéről nem szentesiti s ki nem hirdetteti. A Verbőczy-féle Hármaskönyv a kihirdetésnek elmulasztása (s a királyi pecsét hiánya) miatt nem vált törvénynyé; az I. József alatt 1708 ban országgyülésileg (király és országgyülés által) megállapitott törvényjavaslatok csak annyiban s az által váltak törvényekke, a mennyiben s mivel azokat III Károly az 1715. évi országgyülesen alatta készült törvényekkel együttesen — ezekkel vegyest — szentesitette és ki is hirdettette.

[1]) A régi törvényekben s egyéb okmányokban: királyi és országos tanácsról, senatusról, s királyi synodusról van szó, mely kifejezések alatt gyakrabban értetik országgyülés, semmint kormánytanács s illetőleg zsinat. (Bartal: Comm. 306—316. l.) A 15-ik század óta az országgyülésre nézve jobbára ezen elnevezések fordulnak elő törvényeinkben: conventus, congregatio, diaeta, comitia, conventio, — és ugyan rendszerint hol „generalis“ jelzővel, hol pedig a nélkül; azonban fordulnak elő ily kifejezések is: „comitia universalia“ s „comitia particularia.“ A „comitia particularia“ vagy részleges országgyülések (rész-országgyülések) nem voltak tulajdonképeni országgyülések; azok törvényhozási joggal nem birtak, hanem feladatuk volt az ország egyes részeire kihatólag a törvények korlátai közt a helyzet igényelte különös intézkedéseket tenni. A „generalis“ jelzővel jelölt országgyülés magyarul „közországgyülésnek“ szokott neveztetni; de ezen jelző nélkül is az országgyülés rendszerint ugyanaz volt. A „comitia universalia“ kifejezés nemelyek szerint „egyetemes országgyülés“-t vagy magyar birodalmi gyülést jelentett; azonban az egyszerű „conventus“, „diaeta“, „congregatio“ stb. szintén azt jelentette; ugyanis a regibb törvények világos szavai szerint az országgyülésekre megjelenni jogosultak ott a magyar állam egész testét „totum corpus Regni“ (1435: előb. 3. §.) képviselték. (Korbuly: Magy. közj. 110. §. — Ellenben az emlitett kifejezések alatt különböző hatáskörü országgyüléseket gyanitanak: Récsi: Magy. közj. 58. §. Bartal: Comm. II. 189. s köv. l., III 200. l.)

129. §. A törvénymagyarázat körül a királyt s az országgyülést megillető jog.

I. Az alaptörvényeknél láttuk, hogy hazánkban a törvények alkotásának, változtatásának s megszüntetésének, valamint a fennálló törvények hiteles magyarázatának joga: a törvényesen megkoronázott királyt s a törvényes országgyülést együttesen illeti meg. Midőn törvény alkotásáról, változtatásáról, vagy megszüntetéséről van szó: ezekre vonatkozólag a törvényes intézkedés abban áll, hogy a törvényhozás két emlitett főtényezője uj törvényt állapit meg, mely szorosabban véve a czél tekintetéből lehet jogalkotó, jogváltoztató vagy jogmegszüntető törvény. E mellett még létre jöhet : valamely törvény értelmét meghatározó törvény, az ugynevezett declarativ törvény.

II. De megtörténhetik az is: hogy midőn a törvény szövegének valódi értelme iránt kétség támad, e kétség elháritására czélzó törvény hozatala rögtön nem lehetséges vagy ily törvény megalkotása bármely okból egyelőre elmarad; avagy pedig, hogy valamely törvény a viszonyok változtával az uj állapotokhoz képest értelmezendő addig is, mig e törvénynek egésze vagy része helyett a változott viszonyoknak megfelelő uj törvény alkottatnék. Ily esetekben a törvény magyarázatának — és ugyan hiteles magyarázatának, — joga: a törvényesen megkoronázott királyt s a törvényes országgyülést illeti, még pedig e kettőt együttesen. (A birói stb. magyarázat kérdésétől itt elvonatkozunk.)

Ily esetekre értendő a királyi hitlevelek azon kifejezése, — illetőleg feltétele, vagy mint mondani szokás, „clausulája", „záradéka" — melylyel a király igéri, hogy az ország törvényeit akkép fogja megtartani, a mint azok értelme és magyarázata iránt az országgyüléssel megegyezik. E szerint az emlitett clausulának nincs oly jelentménye: mintha a király jogositva volna a világos törvényt ettől eltérőleg s neki tetsző módon magyarázni, illetőleg az országgyüléstől a világos törvény értelmével ellenkező magyarázatot kivánni; hanem valódi értelme az: hogy a törvényhozási két főtényező mindegyike jogositva van ily esetekben a törvény magyarázata iránt inditványt tenni, de csak a két főtényező — és pedig a törvényesen megkoronázott uralkodó király s a törvényes országgyülés — egyező értelmezése adja meg a törvény hiteles magyarázatát.

De, habár e szerint az emlitett clausula az alkotmányosság alapelveibe nem ütközik, sőt azoknak mintegy természetes kifolyását képezi: mindazáltal nem volna helyes, ezen záradékot az alkotmánynak lényegesebb intézményeire s nagy fontosságu alaptörvényeire is érteni; mert ha ezekhez ily magyarázgatás által férni lehetne, alapjukban megrendülnének s velök az egész alkotmány bizonytalan ingadozásoknak volna kitéve. Belátták ezt őseink; ugyanazért legalább némely törvényeinket világosan kivették az emlitett záradék alul s biztositották minden magyarázgatás és

félremagyarázás ellen magukban az illető törvényekben: ily törvények pedig, az 1715: 3. s az 1741: 8. t. cz., melyek elseje az ország területépségét s az országnak saját törvényei szerinti kormányzását, az utóbbi pedig az állampolgárok alapjogait s szabadságait biztositja. [1])

130. §. Az országgyülés alkatrészei és tagjai 1848. előtt.

I. Az országgyülésben való részvétel jogával, századokon át, az ország s a hozzákapcsolt részek minden szabad tagja személyesen birt. Ezek azonban már régente, elemeik szerint, külön is felsoroltattak, ilykép: főpapok (Domini Praelati), zászlósurak (Barones), országnagyok (Magnates, s velök kapcsolatban olykor egyéb előkelők — Proceres — is), nemesek (nobiles, köznemesek.) Mindezek, mint politikai jogokkal felruházott honpolgárok, együttvéve „Regnicolae“ (honlakosok) elnevezéssel jelöltettek; mely kifejezés a legujabb időkig s igy akkor is fenmaradt, midőn már az emlitett elemeken kivül a szabad kir. városok s a szabad kerületek is, követeik által az országgyülés alkatelemei közé fel voltak véve. Egyébiránt, I. Ferdinand óta az országgyülés tagjai együttvéve „rendek“-nek (status), vagy „karok és rendek“-nek (status et ordines) neveztettek egész 1848-ig. Továbbá szokásba lett véve: a rendek sorából a főpapokat, zászlósurakat s országnagyokat (valamint egyéb előkelőket) „egyházi és világi főurak“-nak, vagy „főpapok és főurak“-nak, — a többi elemeket pedig egyszerüen „regnicolá“-knak nevezni. A két táblai rendszer kifejlődésével a felsőtábla vagy főrendi tábla tagjai „főrendek“-nek, illetőleg méltóságos főrendeknek, — az alsó tábla (karok és rendek táblája) tagjai „karok és rendek“-nek, illetőleg tekintetes karok és rendeknek, — együttvéve a két tábla tagjai „az ország karai és rendei“-nek neveztettek 1848-ig; — sőt a „főrendek“ elnevezés még most is használtatik, váltakozva ily kifejezésekkel: „főrendiház,“ olykor „felsőház.“ *)

II. Az ország szabad tagjainak az országgyülésben való személyes részvétele, idő folytán oda módosult, hogy a főpapok s a világi főurak továbbra is személyesen, a köznemesek pedig megyénkint küldött követeik által, vettek részt az országgyülésen. A szabad királyi városok és szabad kerületek mindig csak követeik által voltak az országgyülésen képviselve, még pedig amazok 1405. s az utóbbiak 1791. óta birtak állandóan országgyülési joggal. A köznemességnek megyénkint küldött követek

[1]) Ez utóbbi t. cz. szövege ugyan a nemesség adómentességét is megerősiti; de gyakorlati jelentőséggel napjainkig azáltal bir, hogy az ország karainak és rendeinek — mely kifejezés helyett most az összes állampolgárok értendők — alapjogait és szabadságait (fundamentalia jura, libertates, etc.) biztositja.

*) Az országgyüléshez, s ennek egy-egy táblájához intézett kérvényekben — 1848-ig — ily czimzések is szoktak volt gyakran használtatni: „Felséges haza!“ — illetőleg: „Felséges haza! Méltóságos főrendek!“ — „Felséges haza! Tekintetes karok és rendek!“

általi képviseltetését, már az Árpád-királyok idejében s nevezetesen IV. Béla alatt látjuk; állandóbb lett e szokás a vegyesházakból választott királyok korszakában, főkép Mária uralkodása óta, de ezen korszakban is többször (1445., 1447., 1458., 1462., 1490.) az összes ñemesség fejenkint hivatott meg az országgyülésre; — habár pedig II. Ulászló és II. Lajos alatt több törvény (pl. 1495: 26.; 1498: 1.; 1500: 1.; 1518: bácsi 28.) némi kivétellel az összes nemességnek pénzbüntetés terhe alatt megjelenését rendelte el, (az alapos okból gátolva levők fölmentettek, az osztatlan testvérek közül egy s az egytelkü nemesek közűl 10 után egy tartozott megjelenni), mégis aztán csakhamar a mohácsi vész után állandóvá lett a nemességnek megyénkint való képviseltetése. (Egyébiránt a megyei követek küldésébe az ottani főrendek is befolytak.)

III. Azon időtől fogva, hogy (a mohácsi vész után) az országgyülés ülései a szabad ég alól (illetőleg a Rákos mezejéről) termekbe tétettek át: szokásba jött, hogy az országgyülés tagjai két táblára (alsó és felső táblára) oszlottak s ezek külön-külön tanácskoztak. Azonban a két tábla ugyanazon egy testnek, tudniillik az országgyülésnek, kiegészitő részeit képezte; bizonyos tárgyakban vegyes üléseket tartottak, — melyekről alább szólunk — sőt sürgős körülmények között ily vegyes ülésekben, habár az utóbbi időben ritkán, a vegyes ülések tárgykörén kivül eső kérdések fölött is folytak tárgyalások s hozattak országos végzések. [1])

Egyébiránt a főrendek külön tanácskozásának nyomai, s némi tekintetben a két táblai rendszernek csirái is, — már a mohácsi vész előtt mutatkoztak. Igy eltekintve szent István törvényeitől, melyekben bizonyos senatusról van szó, elég lesz e tekintetben az 1495: 25. t. czikkre hivatkoznunk, mely az országgyülés elejére vonatkozólag rendeli, hogy mindenekelőtt a király néhány napra s az általa kitüzendő helyiségre hivja meg a főpapokat, zászlósurakat s a királyi tanácsosokat, eléjök terjesztvén saját és az ország ügyeit és szükségleteit, melyek végett az országgyülést összehivta; ők pedig minden magán-ügy és érdek félretételével csupán az eléjök terjesztett ügyeket, még pedig mérséklettel és komolysággal tárgyalják; hogy ekkép minden törekvésöket gondosan felhasználván, az országgyülés annál gyorsabban legyen bevégezhető, a fenforgó ügyek pedig annál könnyebben intéztethessenek el. — Hogy e t. cz. a főrendek külön megszavaztatási módját is megállapitja, és mikép, erről még alább szólunk. Ugyane t. cz. a főpapokról, zászlósurakról, s egyéb kir. tanácsosokról szólván, amazokat is királyi tanácsosoknak jellegzi; ekkép az országgyülés elejére vonatkozó tanácskozmányaik a kir. tanács értekezletei gyanánt is tekinthetők. De, mint látszik, ezen „tágabb“ kir. tanácsból nőtt ki a főrenditábla!

[1]) Récsi: Magy. közj. 59. §.

131. §. Folytatás. Különösen a két tábla tagjai.

I. A két táblai (vagy kétkamarai) rendszert aztán az 1608. k. u. 1. t. cz. szentesitette és illetőleg szabályozta, meghatározván, hogy kik birjanak üléssel a felső táblán s kik az alsó táblánál: lényegileg azon elv szerint, hogy a kik személyes joguknál fogva hivattak meg az országgyülésre, azok a felsőtáblánál, a másokat képviselő követek pedig az alsótáblánál foglaljanak helyet, — mely elv alól azonban, a mint mindjárt látni fogjuk, kivételek is voltak. Az emlitett t. cz. értelmében s az azt kiegészitő némely későbbi t. czikkek alapján, az országgyülésnek emlitett két fő alkatrésze, a következő tagokból állott:

1) A felső vagy főrendi táblához, — más szóval, a méltóságos főrendek táblájához, — tartoztak, még pedig az 1687: 10. t. cz. szerint bizonyos megállapitott rendben:

a) az elnöklő n á d o r, akinek akadályoztatása esetében az országbiró, illetőleg a tárnokmester elnökölt, — b) t ő l e j o b b r a az ország primása; még pedig, ha a nádor nem volt kir. herczeg, akkor a primás emeltebb helyen ült, semmint a nádor, — utána a kalocsai s e század eleje óta az egri érsek (addig az egri egyházmegyének élén püspök állott), a római kathol. és görög-kathol. megyés püspökök (a kapcsolt részbeliekkel vagyis horvátországiakkal, s az erdélyiekkel együtt) fölszenteltetésök rendje szerint, — azután a választott (czimzetes) fölszentelt püspökök s a föl nem szentelt választott (czimzetes) püspökök [1]), a benczések pannonhalmi (szentmártoni) főapátja, a zágrábi nagyprépost [2]), a pre-

---

[1]) A püspökök e két utóbbi osztályát sokan összevegyitik. A tény az, hogy a magyar király oly kathol. egyházmegyékre czimzett főpapokat is nevez ki, a mely egyházmegyék a magyar korona egykori volt területein léteztek; e (kinevezett) főpapok „választott püspököknek" neveztetnek s az országgyülés főrenditáblájának, illetőleg főrendi házának tagjai közé tartoztak mind 1885-ig, akár föl voltak szentelve, akár nem. Tulajdonkép csak kettő szokott közülök fölszenteltetni: a nándorfehérvári s a tinnini; az 1885: 7. t. cz. ezeknek főrendiházi tagságát fentartotta, mig a többi „választott" püspököknek mint ilyeneknek főrendiházi tagságát megszüntette. Az emlitett két fölszentelt választott püspöktől megint meg kell különböztetni az egyszerü „fölszentelt püspököket," milyenek az egyházmegyével biró főpapok mellé szoktak olykor adatni segélyül a püspöki rendi teendők végzésére; de az ily fölszentelt püspökök nem voltak tagjai a felsőtáblának s a főrendiházban most sem foglalnak helyet mint olyanok.

[2]) Az 1625: 61. t. cz. által lett a zágrábi nagyprépost a főrendi tábla tagjai közé fölvéve. Minthogy hasonló kitüntetés a többi nagyprépostokat nem érte: kérdés, hogy miért lőn ekkép az emlitett nagyprépost kitüntetve? Államjogi iróink ezen kérdésre határozottan azt mondják, hogy a zágrábi nagyprépost m i n t v r á n a i p e r j e l lett az országgyülésnek tagja. Azonban máskép áll a dolog; habár összefüggés létezik a vránai perjelség s a zágrábi nagyprépostság között, a mennyiben a zágrábi nagyprépost egyszersmind vránai perjel. Az ügyállás, a szóban forgó kérdésnél, lényegileg a következő:

Hazánk történetében nagy szerepet játszott a v r á n a i p e r j e l s é g, mely az ország zászlósainak állásához hasonló főméltóságnak tekintetett; alapitotta pedig azt Nagy Lajos királyunk olykép, hogy a rhodusi vitézekhez hasonló observantiát és nőtlenséget tartó vitéz világiaknak adományoztassék a nagy javadalmakkal összekötött vránai perjelség; a vránai perjel, Verbőczy szerint, „Venerabilis et Magnificus" — „tisztelendő (tisztelt) és nagyságos" czimet viselt, még pedig az elsőt mint szerzetesi observantiát tartó s a másikat mint úgyszólván az ország zászlósainak egyike. (Hk. II. 54.) Utóbb e perjelség javadalmai a zágrábi nagyprépost-

montreiek nagyváradi prépostja (e czimet a jászói premontreiek prépostja viseli), s Remete szent Pál szerzetének (mig ez fennállott) kormányzója; — c) az elnöktől balra: az országbiró, a horvát bán, a kir. tárnokmester, (mint a nádorral együtt nagyobb zászlós urak), azután a kisebb zászlósurak kineveztetésök rendje szerint, a pozsonyi gróf, a két koronaőr, s beigtatásuk időrendje szerint előbb az örökös főispánok, azután a kinevezett főispánok (1687: 10.); — d) az elnökkel szemben a középen a nagykoru főnemesek (herczegek, grófok, bárók, még pedig a horvátországiak is), továbbá köztük vegyesen a görög-nem-egyesült megyés főpapok (1792: 10), Horvátország közgyülésének egy követe (1625: 61.) s a fiumei kormányzó (1807: 4.) Végül megjegyzendő, hogy habár Erdély a különválás óta a Magyarországba való bekebeleztetéseig külön országgyüléssel birt, mégis a magyar országgyülés felsőtáblájának tagjai voltak onnét: az erdélyi két (a gyulafehérvári római kathol. s a szamosujvári görög-kathol.) püspök, s azon főnemesek, kik az akkori Magyarországban (Erdélyen kivül) földbirtokosok valának.

2) Az alsótáblának, — más szóval a tekintetes karok és rendek táblájának — mégpedig a szokás által megállapitott, de az utóbbi évtizedek alatt többször változott rendben (melyet itt mellőzünk) jogos tagjai voltak: a) a királyi személynök, mint elnök, kit akadályoztatása esetében az alországbiró s illetőleg az alnádor, helyettesitett; b) a kir. tábla birái, (két főpapjának és birójának kivételével, kik a főrendi táblához tartoztak) — c) a kapcsolt részek itélőmestere és ugyanazok (Horvátország) közgyülésének két követe, [1]) — d) az egyházi rendből a (fő-, székes-, és társas) káptalanok követei, (egy-egy vagy kettő-kettő) mint

ságboz csatoltattak; a zágrábi nagyprépost ennek folytán s főkép Mária Teréziától nyert privilegiumnál fogva, a „vránai“ „perjel“ czimet is viseli. — Az 1885: 7. t. cz. világosan kimondja, hogy a főrendiház tagjai közé tartozik a vránai perjel is. De vajjon: addig, s az 1625: 61. t. cz. hatályba lépte óta, az illető mint vránai perjel vett-e részt a törvényhozásban, vagy mint zágrábi nagyprépost? Erre a törvények alapján csak azt válaszolhatni, hogy: mint zágrábi nagyprépost. — Ha már most az a kérdés merül fel, hogy miert lett épen csak ezen egy nagyprépost az országgyülési főrendek közé fölvéve? erre az emlitett törvény, maga válaszol, és pedig akkep, hogy „bizonyos rationabilis tekinteteknél fogva.“ (1625: 61.) Ehhez a „Corpus juris“ kiadói szerényen azt jegyzik meg, hogy „talán legfőkép“ (forte potissimum) mint a vránai perjelség birtokosa lett a zágrábi nagyprépost igy kitüntetve az országgyülésben való egyenes részvétel jogával. E helyett a „talán“ és „legfőkép“ helyett aztán államjogi iróink azt mondták, hogy a törvény szerint a zágrábi nagyprépost mint vránai perjel tartozik az országgyülési főrendek közé; pedig csak annyi áll, hogy bizonyos rationabilis tekinteteknél fogva kapott ottan helyet, melyek közt egyébiránt elleplezetten a vránai perjelség is szerepel. — De az 1885: 7. t. czikkben (s a főrendiház mostani tagjainak névsorában is.) a főrendiház tagjai közt a vránai perjel, mint ilyen szerepel, — és ugyan annak megemlitése nélkül, hogy ez egyszersmind zágrábi nagyprépost. Tehát a zágrábi nagyprépostnak, mint ilyennek, az 1625: 61. t. czikkben megállapitva volt főrendi tagsága, az 1885: 7. t. cz. által hallgatagon meg van szüntetve.

[1]) Régebben a kapcsolt részek 6—9 követet is küldtek.

a prépostnak s a káptalani tagoknak képviselői, továbbá azon világi és szerzetes apátok és prépostok, kik nemesi földbirtokkal ellátott javadalmat kir. adománynál fogva birtak, (1608: k. u. 1., 1715: 16.), — (kivévén az emlitett benczés főapátot s premontrei prépostot, kik a felsőtáblához tartoztak), — s a jezsuiták eltörlése előtt azoknak két képviselője (1715: 73., 1741: 33.): — e) a megyéknek, az ottani birtokos nemesek közűl a megyei közgyűlésen választott, két-két követe, [1]) kik is egynél több megyét nem képviselhettek; — f) a becziklelyezett szab. kir. városok követei, a kisebbek részéről egy-egy, a nagyobbak részéről kettő-kettő (régebben több is), de egy személy több kir. várost képviselhetett; a kir. városok követeit néhol a belső tanács, másutt a belső és külső tanács tagjai kijelölés nélkül, némely helyeken mindkét tanács tagjai a belső tanács kijelölésére, választották, de ujabb időben (1843. óta) a legtöbb városban a többi polgárok közül is vettek részt a választásnál és ugyan fél annyian, mint a hány tagja volt a külső tanácsnak; g) a szabad kerületek képviselői; különösen: a Jász-Kunságnak két, s a Hajdukerületnek is (1791: 29.) két követe, a közgyülés által választva; Kővárvidék két követe (legalább 1708-tól 1729-ig; s az ügy a „Partium"-i megyékre nézve is hasonlólag állott); a fiumei és a buccarii kerületeknek (1807: 4., 27.) két-két vagy egy-egy követe, a kapitányi tanácsok által választva; a turmezei nemesi kerület részéről pedig ennek grófja, s akadályoztatása esetén a kerületi közgyülésnek követe; — h) a távollevő főpapoknak, és a távollevő világi főuraknak, valamint az elhalt főurak özvegyeinek képviselői, kik csak a nemesi rendből voltak választhatók s egy közülök kettőnél több egyént nem képviselhetett. (1625: 62.; 1655: 61.; 1681: 51.; 1723: 7.)

II. Az 1608: k. u. 1. t. cz. 12. §-a a király nemes tanácsosainak is megadta az országgyülésben való személyes részvétel jogát; az 1687: 10. t. cz. pedig azt határozta, hogy a consiliariusok a főispánok után foglaljanak helyet (tehát világosan a felsőtáblánál) senium szerint. Azonban, midőn a volt kir. tanács kir. helytartótanácscsá alakittatott s ennek nemes tanácsosai is az országgyülésbe való bebocsáttatást igényeltek, vissza lettek utasitva.

Végűl megjegyezzük, miszerint a fenmaradt kir. meghivólevelek tanusitása szerint, azóta, hogy a megyei nemesség választott követek által képviseltetett az országgyülésen, egész 1608-ig a főbb birtokos köznemesek is személyesen meghivattak az országgyülésre.

---

[1]) Régebben többet küldtek a megyék; de 1681. óta, (midőn a főrendek nem járultak a tekintetes karoknak és rendeknek ama sérelememeléséhez, hogy a kir. meghivó levél a megyei követek számát kettőre-kettőre szoritotta,) kettőnél több megyei követ az alsó táblához nem bocsáttatott.

132. §. Erdély volt külön országgyülésének alkatelemei.

I. Erdélynek a különválás ideje óta 1848-ig saját országgyülése volt, mely az ottani három nemzet rendeit képviselte; de egészben nemcsak hogy egy politikai testet képezett, hanem az egykamarai rendszer szerint — vagyis egy teremben, tehát nem két külön táblára osztva — tanácskozott is.

II. Az erdélyi országgyülésnek tagjai voltak: 1) Az országos elnök. 2) A kir. főkormányszék tanácsosai, kik azonban csak a fontosabb tárgyalásokban vettek részt, de szavazattal ott nem birtak. 3) A királyi tábla (Elnök, az itélőmesterek mint országgyülési jegyzők, 12 rendes táblabiró s a fiscalis director.) 4) A magyarföldi vármegyék főispánjai, a magyar vidékek főkapitányai, s a székely székek főkirálybirái. 5) A királyi hivatalosak (regalisták), kik a fejedelem által a főkormányszék meghallgatása után, a birtokosb nemesség sorából (e potiori nobilitate) külön királyi levelek (regales) által hivattak meg az országgyülésre. 6) A vármegyék, magyar vidékek és székely székek, valamint a szász székek és vidékek két-két követe. Magyarföldi ily követ volt a szorosan vett Erdélyből 18. s a partiumokból 8; székely követ volt 10, szászföldi 22. 7) A szab. kir. városok s a kiváltságolt mezővárosok követei. (Összesen 36.) A királyföldi vagy szászföldi városok azonban külön külön követeket nem választottak, hanem azon székkel illetőleg vidékkel együtt, melyhez tartoztak, küldtek követeket.

III. Az 1848: pozsonyi 7. t. cz. Erdélynek Magyarországgal való egyesülését mondván ki, utasitotta a ministeriumot, hogy e törvény végrehajtása tekintetéből a mielőbb összejövendő erdélyi országgyűléssel érintkezésbe lépjen. Miután pedig az erdélyi országgyűlés is az Uniót — az 1848: kolozsvári 1. t. cz. által — törvénybeigtatta: a külön erdélyi országgyűlés jogilag megszünt. Az 1860. évi okt. 20-i diploma által Ferencz József ő felsége Erdélynek 1848. előtti szervezetét formailag visszaállitá s külön erdélyi országgyűlést rendelt tartatni; ez lényegileg az 1848. előtti alapon 1861-ben összehivatván, többsége az 1848-i törvények alapjára állott s a törvényes unio visszaállitását követelte. Aztán egy octroyált választási szabályzat bocsáttatott ki, a melynek alapján Nagy-Szebenben 1863-ban összegyült országgyülés az osztrák birodalmi alkotmányt elfogadta s az osztrák reichsrathba követeket is küldött. Két évvel később, megint lényegileg a régi szervezetű országgyűlés hivatott össze; ez 1866-ban az Uniót sürgette, mely az 1867. évi febr. 17-én kelt kir. rendelet által végre is hajtatott, s a külön erdélyi országgyűlés még azon évi juniusban feloszlattatott.

IV. Most Erdély is a magyar országgyülésen van képviselve; (1848: pozsonyi 5., s kolozsvári 2. t. cz., 1868: 43. t. cz. 2. §., s 1874: 33.) hogy mikép, alább fogjuk látni.

133. §. A magyar országgyülésnek 1848. s illetőleg 1885. óta nyert uj szervezetéről általában.

I. Az 1848. évi törvényhozás az országgyülésre nézve a kéttáblai rendszert fentartotta, — csakhogy a „tábla" kifejezés helyett sokszor a „ház" elnevezést használta, mely aztán teljesen meg is honosodott, ugy hogy 1848. utáni törvényeinkben a „tábla" elnevezés már nem fordul elő. Ekkép a magyar országgyülés: egy felsőházból, vagy — hivatalosan — főrendiházból — s egy alsóházból vagy képviselőházból áll.

II. A főrenditábla, — mint már főrendiház, — alkatelemeire nézve 1885 ig lényegileg az 1848. előtti szervezetben maradt; mignem azt az 1885: 7. t. cz. jelentékenyen módositotta.

III. Ellenben az alsótáblai „karok és rendek" szervezetét már az 1848-iki törvényhozás teljesen megszüntette s a „karok és rendek táblája" helyébe a népképviseleti rendszerre alapitott képviselőházat vagy alsóházat (illetőleg a képviselőtáblát, vagy alsótáblát) hozta be: akkép, hogy az uj törvény utmutatása szerint alakitandó választókerületek mindegyike egy-egy országgyülési képviselőt választ, — s hogy e képviselőválasztásnál szavazati joggal mindazok birnak, kik a törvényben kijelölt kellékek alapján a választókerületenkint készitendő összeirásban benfoglaltatnak. (1848. pozsonyi 5. s kolozsvári 2. t. cz.) A társországokra nézve aztán, az 1868: 30. t. cz. által azon kivétel lett téve, hogy azok nem választókerületenkint, hanem saját országgyülésök kebeléből választandó követek által képviseltessenek a magyar országgyülés alsóházában. (A főrendiházban való képviseltetésükről az illető helyen szólunk.)

134. §. A főrendiház alkatelemei 1848-tól 1885-ig.

I. A főrendiház alkatelemeire nézve 1848-tól 1885-ig a törvényekben s ezek szelleméből folyólag csak a következő csekély változtatások történtek:

1) A horvát tartományi gyülés a főrendi táblához (az addigi egy helyett) két követet fog küldeni. (1848: 5. t. cz. 54. §.) E határozmányt aztán az 1868: 30. t. cz. ismételte; az 1881: 15. t. cz. pedig a társországok gyülése által a főrendiházba választandó követek számát 3-ra emelte.

2) Pest-Pilis és Zsolt megyék nádor-főispáni helytartója (1848: 28.), aztán főispánja, továbbá a szabad kerületek s az országhoz visszacsatolt Kővárvidék főkapitányai, valamint a partiumi megyék főispánjai, szintén tagjai lettek a főrendiháznak.

3) Az erdélyi 1846. évi országgyülésre meghiva volt kir. hivatalosak, (regalisták) a magyarországi főrenditáblán üléssel és szavazattal ruháztattak fel; ide nem értvén a kir. kormányszék s a kir. itélőtábla tagjait és a katonai egyéneket. (1848: 7. t. cz. 1. §., s 1868: 43. t. cz. 5. §.)

4) Hasonlókép tagjai lettek a főrendiháznak Erdélyből: a megyék főispánjai, Fogaras és Naszód vidékek főkapitányai, a székely székek főkirálybirái, s a szászok ispánja. (1868: 43.)

5) Az 1868: 9. t. cz. az erdélyi görög-nem-egyesült román metropolita-érseket főrendiházi tagsággal ruházta fel.

6) Az uralkodóház tagjai közül azok, a kik Magyarországban földbirtokosok, meg szoktak hivatni az országgyülésre a főrendek közé.

7) A zágrábi kathol. püspökségnek érsekségre történt emeltetése folytán, ezen egyházmegye főpapja már nem többé a püspökök, hanem az érsekek közt foglalt helyet.

II. Másrészről bizonyos főrendi állások megszüntetése, más kettőnek egyesitése, s egyikre nézve a betöltés elhalasztása folytán, szintén változások álltak be. Ugyanis az 1867: 7. t. cz. a nádori méltóság betöltését akkorra halasztotta, midőn a nádori hatáskör a ministeri rendszerrel törvény által összhangzásba lesz hozva; az 1876: 33. t. cz. a volt székeket, vidékeket s szabad kerületeket megszüntette, s uj területi felosztás mellett azokat részint vármegyékké alakitotta, részint vármegyékbe keblezte be, mely intézkedés folytán a főkirálybirói s főkapitányi főispánszerű állomások megszüntek; végre, az 1876: 12. t. cz. értelmében a szász ispáni (szász comesi) czimet Szebenmegye főispánja viselvén, e kettős czimen lett tagja a főrendiháznak.

III. A felsőház tehát, az imént emlitett különbségekkel, 1885-ig ugyanazon elemekből állott, mint 1848 előtt. Tagjainak száma legutóbb meghaladta a 760-at; volt pedig köztük: 2 főherczeg (mint magyarországi földbirtokosok); 28 egyházmegyés kathol. főpap (érsekek és püspökök); körülbelül 25 egyéb katholikus főpap, még pedig a választott vagy czimzetes püspökök, a pannonhalmi benczés főapát, a zágrábi nagyprépost és egyuttal vránai perjel, végre, a premontreiek jászó-nagyváradi prépostja; 10 zászlósur, a pozsonyi gróf, 2 koronaőr, 7 görögkeleti érsek, és püspök, 63 magyarországi s 8 horvát-szlavonországi kinevezett főispán (az örökös főispánság az 1870: 42. t. cz. hatálybalépte óta üres czim lőn), a fiumei kormányzó, 18 nagykorú herczeg, 380 nagykorú gróf, 208 nagykorú báró, 5 erdélyi regalista, és 3 horvát-szlavon országgyülési küldött.

135. §. A főrendiház szervezetének 1885-ben eszközölt módositásáról általában, s annak jelentőségéről.

I. Már a mult század végén s a jelen század elején, élénk volt az országgyülés kebelében s a nemzet közvéleményében annak érzete, hogy a törvényhozás ezen tényezőjét reform alá vonni szükséges. De a kérdés mikénti megoldása mind akkor, mind 1848-ban s azóta is, oly sok nehézséggel járónak találtatott, hogy előle az országgyülések kitértek. Végre az 1885: 7. t. cz. a főrendiház szervezetét lényegesen módositotta. Az ezen törvény alapján szervezett uj főrendiház 1885. év őszén alakult meg először.

II. Az emlitett törvény folytán a főrendiháznak megszüntek elemei lenni: 1) a kathol. czimzetes vagy választott püspökök; kivévén kettőt, és ugyan a nándorfehérvári s a tinnini fölszentelt választott püspököket: 2) a főispánok, s a szász comes; (ellenben

a fiumei kormányzó megmaradt főrendi tagnak) 3) az erdélyi volt regalisták. 4) Ugyancsak e törvény szerint, a nagykoru herczegek, grófok és bárók közül mindazok kimaradtak az uj főrendiházból, kik a magyar állam területén földbirtok és ennek bizonyos tartozékai után legalább évi 3000 frt. állami egyenes-adót nem fizetnek.

Méltányossági tekintetekből azonban megállapittatott, hogy a régi főrendiház igazolt tagjai azon igazolt tagok közül, kik az addig gyakorolt személyes tagsági jogot az uj törvény életbelépte után nem fogják gyakorolhatni, 50-et választanak s ezek az uj főrendiháznak élethossziglan tagjai lesznek. (Ezen választás meg is történt; még pedig a régi főrendiház mindazon tagjai sorából, kik az uj főrendiházból az uj törvény folytán kimaradtak; különös tekintettel a régi főrendiház azon tagjaira, kik a ház üléseiben gyakran résztvettek.)

III. Ekkép, az utóbbi, enyhitő intézkedés daczára, a főrendiház addigi tagjainak több mint fele kihagyatott. De másrészről némi uj elemek, bár nem nagyszámmal, vonattak be a törvényhozás ezen egyik tényezőjébe. Ily uj elemek:

1) az általuk viselt méltóság vagy hivatal alapján:

a) a királyi Curia elnöke, másodelnöke, és a budapesti királyi itélő tábla elnöke;

b) az evangelicus-református és az ágostai hitvallású evangelicus egyháznak hivatalban legidősebb 3—3 püspöke; az evangelicus-református egyháznak hivatalban legidősebb 3 főgondnoka; az ágostai hitvallású evangelicus egyháznak egyetemes főfelügyelője és hivatalban legidősebb 2 kerületi felügyelője; végre az unitarius egyháznak hivatalban idősb egyik elnöke, azaz vagy püspöke vagy főgondnoka. (A törvényjavaslatban egy izraelita rabbi is szerepelt, de ezen papi egyénnek a főrendek közé fölvételét a főrendiház a véleményezésre kiküldött bizottság észrevételei alapján mellőzte. A kormány aztán az élethossziglan kinevezendő tagok sorába juttatott egy rabbit.)

2) Élethossziglanra kinevezett tagok; és ugyan olyanok, kiket ő felsége a király azon czélból, hogy ezáltal az érdemeket jutalmazza s a főrendiház tekintélyét még öregbitse, szent István koronája összes országainak állampolgárai közül a ministertanács fölterjesztésére olyanoknak kinevez. Ezeknek száma a jelen törvény értelmében szervezett főrendiház első alakulásakor a 30-at meg nem haladhatja; azontul a kinevezés csak fokozatosan történik és évenkint 5-nél többre semmi esetben sem terjeszthető. Az élethossziglani tagok összes száma pedig az 50-et tul nem haladhatja.

3) A felséges uralkodóház teljeskorú főherczegei egyáltalában. Ezek addig csak azon föltétel alatt lehettek a főrendiháznak tagjai, ha a magyar korona országainak területén földbirtokosok voltak.

IV. Továbbá az örökös jogon a főrendiházi tagsággal való felruházás és illetőleg a főrendiházba ily uton való bejuthatás, jelentė-

keny megszoritásokat szenved az addig érvényben volt jogszabályokkal szemben. Örökös jogon uj tagjai lesznek a főrendiháznak, a teljeskoru főherczegeken kivül, — valamint az addig jogositott családok már most 24. évüket betöltött és nagykorú, vagy e kort ezután betöltendő és nagykoru, oly férfitagjain kivül, kik a fent emlitett vagyoni képesitést ezután fogják kimutatni: azon leszármazásuknál fogva magyar állampolgárok, és egyenes leszármazás utján törvényes fiutódaik, (a betöltött 24 év s a nagykoruság, valamint a vagyoni képesités föltétele alatt), kiknek a megfelelő főnemesi (herczegi, grófi, bárói) czimen kivül ő felsége a király, a ministertanács fölterjesztésére, az örökös főrendiházi tagság jogát is külön adományozza. A nem leszármazásuknál fogva magyar állampolgárok, a főrendiházi tagság jogával, a ministertanács előterjesztésére, csak a törvényhozás utján ruházhatók fel. (Tehát a koronázott király által ez óta adományozott főnemesi czimmel, nem jár együtt hallgatagon a főrendiházi tagság; a honositott állampolgárok pedig, ha főnemesi czimet kapnak is a királytól, de a főrendiházi tagság jogával nem a király által, hanem csak a törvényhozás utján ruházhatók fel.) Mindkét esetben a ministertanács csak oly 24. évüket betöltött és nagykorú érdemes magyar állampolgárt hozhat javaslatba, ki az emlitett vagyoni képesitéssel bir.

V. Megjegyezzük még, hogy az erdélyi grófok és bárók, a szorosan vett magyarországiakkal s a társországiakkal egyenlő szempont alá vonattak; továbbá, hogy azon főrendi családokra nézve, melyeknek tagjai a mellett, hogy a magyar főrendiházban jogosultak voltak, — akár születésnél fogva, akár más módon egyszersmind a monarchia másik állama vagy bármely más állam törvényhozásában is birhatnak üléssel és szavazattal, különös megszoritó intézkedés történt. Ezen megszoritó intézkedés lényege az, hogy a magyar főrendiházban az ily családok tagjai jogukat csak az esetben gyakorolhatják, ha bizonyos idő alatt (a 24 évnél idősebbek 1885. évi julius 1-éig, a többiek 24. évük betölte után 6 hónap alatt) a magyar királyi ministerelnökhöz intézendő nyilatkozatot tesznek aziránt, hogy ezen jogot személyükre nézve egyszer s mindenkorra kizárólag a magyar főrendiházban akarják gyakorolni. (Azonban az emlitett vagyoni képesités föltétele alatt.) Tüzetesebben tekintve az ügyet, itt azon külföldi főnemesi (herczegi, grófi, bárói) családok tagjai értetnek, kik és illetőleg kiknek ősei Magyarországban 1840-ig ugynevezett ünnepélyes honfiusitás utján magyar indigenatust (állampolgárságot) nyertek s a kéttáblai rendszer kifejlődése óta a magyar országgyülés főrendei közt helyet foglalni jogositva lettek, de többnyire külföldi állampolgárságukat is megtartották. Az itt ismertetett törvény nem érinti ugyan magyar állampolgárságukat, még az utóbbiakét sem; de ezeknek a magyar főrendiházban való tagsági joguk a vagyoni képesitésen túl az emlitett optióhoz is lett kötve; ekkép

eleje vétetett annak, hogy a magyar főrendiházban (az uralkodóház főherczegi tagjain kivűl, kik az osztrák birodalmi tanács felsőházának is tagjai) továbbra is olyanok foglalhassanak helyet, kik Magyarországon kivül nemcsak még más államnak is polgárai, hanem e mellett más állam törvényhozásában is birnak üléssel és szavazattal. (Egyébiránt az emlitett külföldi-magyar nagyszámú főuri családok tagjai, az 1879: 50. t. cz. folytán 10 évi távollét által s esetleg más módokon is minden valószinüség szerint már rövid idő alatt többnyire el fogják veszteni magyar állampolgárságukat; aztán pedig az ilyenek és fiutódjaik azon optiótól is elesnek, melyről az 1885: 7. t. cz. szól.)

136. §. A főrendiház alkatelemei az 1885: 7. t. cz. értelmében.

I. A főrendiház tagjai azok, a kik a főrendiházban a következő alapokon birnak ülési és szavazati joggal:

1) örökös jogon,

2) az általuk viselt méltóság vagy hivatal alapján,

3) Ő Felsége a király által élethossziglan lett kineveztetésük folytán,

4) a Horvát-Szlavonországok gyülése által az 1881: 15. t. cz. értelmében eszközölt választás következtében. (Ez utóbbiak alatt a társországok országgyülése által választott 3 követ értetik.)

Végre 5) ezeken kivül élethossziglan tagjai lesznek a főrendiháznak azok, kiket — számra nézve 50-et — az előbbi főrendiház igazolt tagjai 1885-ben azon igazolt tagok közül az uj főrendiházba beválasztottak, kik az addig gyakorolt személyes tagsági jogot az 1885: 7. t. cz. életbelépte után nem fogják többé gyakorolhatni. (A törvény ezen pontja e választásnál ugy értelmeztetett, hogy a volt főrendiház mindazon tagjai sorából választhatni, kik akár vagyoni képesités, akár pedig más alap hiánya miatt maradtak ki az 1885: 7. folytán az uj főrendiházból) A ház ezen 5-ik alkateleme azonban nem kerül kiegészités alá s igy tagjainak kihaltával csupán az elülemlitett négy alkatelemből fog állani a főrendiház.

II. Tüzetesebben véve, örökös jogon tagjai a főrendiháznak:

a) a felséges uralkodóház teljeskorú főherczegei;

b) a magyar főrendiházban a tagságra eddig jogositott, nemkülönben az erdélyi nagyfejedelemségben annak Magyarországgal történt egyesitése előtt a magyar királyok által grófi vagy bárói czimet nyert családok mindazon, 24. évüket betöltött és nagykorú férfitagjai: kik egyedül vagy velük egy háztartásban élő feleségük és kiskorú gyermekeik vagyonát is odaszámitva, a magyar állam területén oly földbirtoknak telekkönyvi tulajdonosai, és haszonélvezői, vagy életfogytiglan haszonélvezői, — vagy oly családi hitbizomány birtokosai, — melynek az 1885. évre az uj földadókataszter alapján megállapitott egyenes állami

földadója, a rajta levő lakházak és gazdasági épületek ház-osztályadójával együtt, legalább 3000 frtot tesz osztr. értékben.

Azon főrendi családokra nézve, melyeknek tagjai a mellett, hogy a magyar főrendiházban jogosultak voltak, — akár születésnél fogva, akár más módon, egyszersmind a monarchia másik állama vagy bármely más állam törvényhozásában is birhatnak üléssel és szavazattal, megállapittatik: hogy ha az emlitett vagyoni képesitéssel a magyar korona országaiban fekvő földbirtokuk után birnak, a magyar főrendiházban jogukat csak az esetben gyakorolhatják, ha az iránt, — hogy ezen jogot személyükre nézve egyszer s mindenkorra kizárólag a magyar főrendiházban akarják gyakorolni, — 24. évük betölte után 6 hónap alatt, a mennyiben pedig a 24 évet már tulhaladták, az 1885. évi julius 1-eig, — a magyar kir. ministerelnökhöz intézendő nyilatkozatot tesznek.

Ezen nyilatkozatot a ministerelnök, ha az országgyülés együtt van, a nyilatkozat vételétől számitott, — ha együtt nincs, az országgyülés összejövetelétől számitott, — 8 nap alatt a főrendiház elnökével közli.

c) Azon, leszármazásuknál fogva magyar állampolgárok és egyenes leszármazás utján törvényes fiutódaik, kiknek a megfelelő (herczegi, grófi, bárói) czimen kivül, ő Felsége a király a ministertanács fölterjesztésére az örökös főrendiházi tagság jogát is külön adományozza. A nem leszármazásuknál fogva magyar állampolgárok, (vagyis a kik a magyar állampolgárságot az 1879: 50. t cz. szerint valamely más módon nyerték, nem pedig valóságos vagy vélelmezett leszármazás utján) a főrendiházi tagság jogával, a ministertanács előterjesztésére, csak a törvényhozás utján ruházhatók fel. A ministertanács mindkét esetben csak oly 24. évüket betöltött és nagykoru érdemes magyar állampolgárt hozhat javaslatba, ki az emlitett vagyoni képesitéssel bir. (Eltekintve a fent ismertetett ünnepélyes honfiusitástól, az 1879: 50-t. cz. hatálybalépte előtt, a származásánál vagy nem-leszármazásánál fogva magyar állampolgár, ha a megkoronázott magyar királytól magyar főnemességet, azaz herczegi, grófi, vagy bárói czimet kapott, ezzel hallgatagon a magyar főrendiházi tagság örökös jogát is nyerte. Az utóbb emlitett t. cz. szerint az, ki honositási okirat által lett magyar állampolgár, 10 évig nem lehet a törvényhozás tagja; de a ki e törvény szerint honositási oklevéllel lett magyar állampolgár, arra e korlátolás ki nem terjedett, ha tehát ő aztán magyar főnemességet is kapott, ezzel hallgatagon a főrendiházi tagság örökös jogát is nyerte. Azonban már most a főrendiházi tagság örökös jogon csak is az 1885: 7. t. cz. által előszabott módokon s csak kifejezetten nyerhető.)

Ha az imént b) és c) alatt érintett családok tagjainak valamelyike nem bir a megállapitott vagyoni képesitéssel, vagy ha azt későbben elveszti, azon időtől fogva rá nézve a jog szünetel; de föléled ismét, ha ezen képesitést később megszerzi. Ez eset-

ben a jog a jogosultság igazolását követő legközelebbi ülésszaktól fogva gyakorolható.

III. Az általuk viselt méltóság vagy hivatal alapján és annak tartama alatt tagjai a főrendiháznak:

A) a) az ország zászlósai és a pozsonyi gróf,

b) a két koronaőr,

c) a fiumei kormányzó,

d) a királyi Curia elnöke, másodelnöke és a budapesti királyi itélő tábla elnöke.

B). Ugyancsak méltóságuk, illetőleg hivataluknál fogva, egyházi tisztök tartama alatt, tagjai a főrendiháznak:

a) a magyar szent korona országainak latin és görög szertartású római kathol. egyháznagyjai, jelesen: Magyarország herczegprimása és a többi érsekek; továbbá a megyés püspökök és szintén a magyar király kinevezésétől függő nándorfehérvári és tinnini (knini) fölszentelt püspökök; végre a pannonhalmi főapát, a jászói prépost és az aurániai perjel;

b) a görögkeleti egyház egyháznagyjai: a szerb patriárka, a román metropolita és a megyés püspökök;

c) az evangelikus-református és az ágostai hitvallású evangelikus egyháznak hivatalban legidősebb 3—3 püspöke; továbbá az evang.-református egyháznak hivatalban legidősebb 3 főgondnoka, — a kiknek meghatározásánál az erdélyi egyházkerületet illetőleg annak csakis hivatalban legidősebb főgondnoka veendő figyelembe; — az ágostai hitvallású evangelikus egyháznak egyetemes főfelügyelője és hivatalban legidősebb két kerületi felügyelője; végre az unitárius egyháznak hivatalban idősb egyik elnöke, azaz vagy püspöke vagy főgondnoka.

Ha bármikor uj méltóságok vagy hivatalok létesittetnének, vagy az emlitett hitfelekezetek valamelyikének kebelében uj püspökségek, illetőleg egyházkerületek szerveztetnének: az ily uj méltóságok vagy hivatalok csak az esetben adhatnak a főrendiházi tagságra jogot, ha azt a törvényhozás világosan elrendeli.

IV. Élethossziglan tagjai lesznek a főrendiháznak, kiket ő Felsége a király azon czélból, hogy ezáltal az érdemeket jutalmazza, s a főrendiház tekintélyét még öregbitse, Szent István koronája összes országainak állampolgárai közül, a ministertanács fölterjesztésére ilyeneknek kinevez.

Ezek száma, az uj főrendiház első alakulásakor a 30-at meg nem haladhatja; azontul a kinevezés csak fokozatosan történhetik s évenkint 5-nél többre ki nem terjeszthető. Az élethossziglani tagok összes száma pedig az 50-et egyáltalában tul nem haladhatja.

V. A horvát-szlavon országgyülés által az 1881: 15. t. cz. értelmében a főrendiházba választott 3 tag csak azon ügyekben bir tanácskozási és szavazati joggal, melyek a magyar korona országait és tartományait közösen illetik.

VI. Az 1885: 7. t. cz. 9-ik §-a — érintetlenül hagyván az

1868: 30. t. cz. 59-ik §-át, melynek értelmében Horvát-Szlavonországok képviselői mind a magyar országgyülésen, mind ennek delegatiójában a horvát nyelvet is használhatják, — egyebekre nézve megállapitotta, hogy a főrendiház tagja csak az lehet, a ki az 1868: 44. t. cz. 1. §-a rendeletének, mely szerint a törvényhozás nyelve egyedül a magyar, megfelelni képes.

VII. Az 1885: 7. t. cz. alapján szervezett főrendiház, az első névjegyzék szerint, mely a hivatalos „Budapesti Közlöny" 1886. évi marcz. 27-éről kelt számában tétetett közzé, 372 tagból állott. Ezek a következőkép oszlottak meg s illetőleg csoportosittattak:

1. A felséges uralkodóház teljeskorú főherczegei, mint a főrendi háznak örökös jogon legkiválóbb tagjai: 20-an.
2. A latin és görögszertartású kath. egyháznagyok: 30-an.
3. A görög-keleti egyház egyháznagyjai: 9-en.
4. Az evangelikus református, továbbá az ágostai hitvallású evangelikus és az unitárius egyház méltóságai, illetve hivatalnokai: 12-en. (Három reform. főgondnok helyett csak 2 volt feltüntetve.)
5. Az országzászlósok, a pozsonyi gróf és a koronaőrök: 13-an.
6. A kir. Curia elnöke, másodelnöke s a budapesti kir. itélőtábla elnöke: 3.
7. Horvát-Szlavonországok gyülése által a főrendiházba kiküldött képviselők: 3.
8. A fiumei kormányzó: 1.
9. A főrendiháznak, a főherczegeken kivül, örökös jogon tagjai: 1 uralkodóházbeli herczeg (Szász-Coburg-Gothai Fülöp), 7 más herczeg, 162 gróf, 35 báró, összesen: 205.
10. Az ő felsége által élethossziglan kinevezett tagok s a főrendiház által élethossziglan megválasztott 50 tag; együttvéve: 76.

137. §. Az uj főrendiház tagjainak elhelyezkedése.

Az 1885: 7. t. cz. folytán alakult uj főrendiház tagjainak helyeire vonatkozólag a következőket emeljük ki:

I. A főherczegek számára az elnöki emelvény előtt, — ott, hol azelőtt a gyorsirók ültek, — két asztalka állittatott fel, vörös atlasz teritővel fedve, az asztalok előtt pedig vörösbársony bevonatú karszékek helyeztettek el. (Ellenben a gyorsirók, az elnöki emelvénytől jobbra és balra foglalnak helyet.)

II. A kathol. főpapok a szélső jobboldal elejét, a zászlósurak a szélső baloldal első két padját foglalják el. (Mint azelőtt.) Ez utóbbiak mögött ülnek: a koronaőrök, a pozsonyi gróf, a fiumei kormányzó; azután a protestans egyházak képviselői; mögöttük azon 3000 frt censust kimutatott főnemesek, kik egyuttal főispánok.

III. A censusos többi főnemesek részint a jobbközépen, részint a balközép padjaiban, részint a szélsőjobboldalon a főpapok mögött helyezkednek el.

IV. A balközép elejét a görög-keleti főpapok foglalják el; ugyanitt vannak hátrább: a Curia elnöke, alelnöke s a budapesti kir. tábla elnöke; mögöttük pedig a kinevezett tagok.

V. A főrendek által élethossziglanra beválasztott 50 tag jobbára a censusos főnemesek közt foglal helyet.

138. §. A főrendiházban örökös tagsági joggal biró családok névsorának megállapitása. (1885: 7. t. cz. 22. és 23. §-ai; 1886: 8. t. cz. 1—6. §-ai.)

I. A főrendiház, legott az 1885: 7. t. cz. kihirdetése után 21. tagú bizottságot választott, oly czélból, hogy ez a kormány által beterjesztett adatok figyelembevételével állapitsa meg azon családok névsorát, melyek e törvény 2-ik §-a b) pontjának alapján a főrendiházban örökös tagsági joggal birnak. E névsor a főrendiház által jóváhagyatván, nyilvánosságra hozatott s oly utasitással adatott ki a ministeriumnak, hogy figyelembevéve az időközben netalán történt felszólalásokat, terjeszszen be a közelebbi ülésszak megnyitása után azonnal (1885. őszén) törvényjavaslatot, a névsor törvénybeigtatása végett.

II. Ezen beczikkelyezés az 1886: 8. t. cz. által lett eszközölve, — még pedig oly családokra nézve, melyeknek csak egyes ágai birnak örökös tagsági joggal, azon ágak is megjelöltettek. Egyuttal intézkedés történt itt egyebek közt az iránt is, hogy mi módon lesz a névsor, az 1885: 7. t. cz. 2-ik §-a c) pontja alá tartozó családok neveivel (vagyis az ujabban örökös tagsági jogot nyert családokkal) kiegészitendő.

III. Az örökös jogú főrendekről egy számozott s átfüzött családkönyv készittetik, — két eredeti ugyanazonos példányban, melyek a főrendiház elnöke és egyik jegyzője, továbbá a magyar kir. belügyminister és az országos levéltárnok aláirásával és hivatalos pecsétjével látandók el. Az egyik példány a főrendiház levéltárában, a másik az országos levéltárban őriztetik.

Ezen családkönyvbe mindenekelőtt az 1886: 8. t. cz. 1-ső §-ában felsorolt családok nevei, azután pedig minden év decz. 15-én az időközben örökös tagsági joggal felruházott családok nevei, igtatandók be.

Minden országgyülés utolsó ülésszakában a belügyminister, törvénybeigtatás végett, az országgyülés elé terjeszti az 1885: 7. t. cz. 2. §-ának c) pontja alapján időközben örökös tagsági joggal felruházott családok névjegyzékét.

A törvényhatóságok a főrendiháznak területükön állandó lakással biró örökös jogu tagjait nyilvántartják; s minden halálesetet, különösen minden magvaszakadási esetet, a belügyministernek rögtön hivatalból följelenteni tartoznak.

Fiutódokban való magvaszakadásról vett hivatalos jelentés esetében, a főrendiház elnöke s a belügyminister együttesen hirdetményt bocsátanak ki a hivatalos lapban azon felhivással, hogy

a kik a magvaszakadást tagadásba veszik, ezt a kihirdetéstől számitott 6 hó alatt igazolják. Ezen határidő lejárta után, ha bejelentés nem történt vagy az nem találtatott igazoltnak: a fiutódokban beállott magvaszakadás a családkönyv illető rovatában megjegyeztetik; egyuttal a név törültetik, de ugy, hogy olvasható maradjon. (A kitörlés azon alakiságokkal történik, mint a beigtatás: az egyik példányban a főrendiház elnökének s egy jegyzőjének, a másik példányban pedig a belügyministernek s az országos levéltárnoknak aláirásával.)

139. §. *A képviselőház alkatelemei, tagjainak száma s e tagoknak pártok szerinti elhelyezkedése.*

I. Az alsóház vagy képviselőház tagjainak számára nézve az 1848. pozsonyi 5. t. cz. azt határozta, hogy az alsóház Erdélyen kivül (de Magyarország akkori kapcsolt részeivel s a határőrvidékkel együtt, valamint Fiuméval együtt) 377 tagból fog állani s ezeken kivül oda Erdély 69 képviselőt küld. Az ugyanazon évi kolozsvári 1. t. cz. az erdélyi képviselők számát 69 helyett 73 főben állapitotta meg, s ezen szám az 1868: 43. t. cz. által (az uj Naszód-vidék két képviselőjével) 75-re emeltetett. A volt kapcsolt részekre vagyis a mostani társországokra nézve, az 1848: 5. t. czikktől eltérőleg, az 1868: 30. t. czikk olykép intézkedett, hogy Horvát-Szlavonországok országgyűlése saját kebeléből 29 képviselőt küld a magyar országgyűlés alsóházába, mely szám a határőrvidék egyrészének a társországokba történt bekeblezése folytán az 1873: 34. t. czikk által 34-re, s a horvát-szlavon határőrvidék többi részeinek bekeblezése folytán az 1881: 15. t. cz. értelmében 40-re emeltetett. A Magyarországba bekeblezett volt bánsági határőrezredek s a titeli volt zászlóalj területe, az 1873: 27. t. cz. szerint 4 képviselőt választ.

Tekintettel arra, hogy az 1876: 33. t. czikk által több uj vármegye alakittatott, ellenben ugyanakkor a volt kerületek, székek, vidékek meg lettek szüntetve, egyik-másik volt törvényhatóság több törvényhatóság közt osztatott fel s a megmaradt törvényhatóságokban is területi változások eszközöltettek: az 1877: 10. t. czikk az illető törvényhatóságok területének képviselőválasztó-kerületekre felosztása tárgyában uj intézkedéseket tett, melyek folytán a volt Erdély összesen 73 választókerületre osztatik. Az 1877: 11. t. cz. pedig Budapest főváros választókerületeinek számát 7-ről 9-re emelte.

(Némely kevésbbé lényeges változások is történtek. Az 1875: 2. t. cz. Pest megye szentendrei s Bihar megye bihari választókerületének egy-egy részét onnét elszakitotta, — s a fővárosi választókerületekhez és illetőleg a nagyváradi választókerületekhez csatolta. Az 1881: 37. t. cz. Szeged sz. kir. város két válasz-

tókerületének uj beosztása iránt intézkedett. Az 1881: 63. s az 1884: 7. t. cz. hasonlót rendeltek másutt, némely törvényhatóság határának egyes községek és puszták átcsatolása által való kiigazitásával kapcsolatban. Az 1886: 27. t. cz. pedig némely választókerületeket érintő változásokról és némely választási székhely áthelyezéséről szól.)

II. Mindezen intézkedések következtében azon eredmény állott elő, hogy a képviselőház tagjainak száma 453; ebből a társországokra 40, Fiuméra egy, s a volt Erdélyre 73 esik. A társországi 40 képviselőt Horvát-Szlavonország országgyülése saját kebeléből választja; a többi 413 képviselő ugyanannyi választókerületben választatik, mindegyik ily választókerület választó polgárai egy képviselőt választván. (1848: 5., 1868: 30., 1873: 34., 1881: 15.)

III. A házban a képviselők pártok szerint szoktak elhelyezkedni. Most az elnök jobb keze felől a kormánypárt mint jobboldal, balfelől pedig az ellenzék mint baloldal, foglal helyet; az ellenzék megint mérsékeltre és közjogira vagy szélsőbalra oszlik. Egyébiránt 1861-től 1875-ig a jobboldal is több árnyalatból állott s akkor a pártokat igy osztották fel: szélső jobboldal, jobbközép, balközép, szélső baloldal. (1848-ig az alsó táblánál szokás alapján bizonyos sorrendben foglaltak helyet a tábla különféle alkatelemei csoportonkint; e szokás azonban nagyon ingadozó volt.)

140. §. Az országgyülés összehivásának joga és módja; — valamint a képviselőválasztások időpontjának meghatározása.

I. Az országgyülés összehivásának joga, a királyt illette s illeti; az 1848: 4. t. cz. is az országgyülés összehivását királyi jognak ismeri el. Ezen elv alól azonban régente voltak s ezután is lehetnek jogos kivételek.

A királyválasztás korszakában, némelykor a királynék, özvegy királynék, királyi helytartók, kormányzók, nádorok s néhányszor az ország tekintélyesbjei: hivták össze az országgyülést. Az 1485: 3. t. cz. aztán azt rendelte, hogy trónüresedéskor királyválasztás végett az országgyűlést a nádor hivja össze. Ugyanezen t. cz. szerint az országgyülés összehivásának joga oly esetre is, midőn a király zsenge-korban volna (vagy joghasonlatosság szerint, magával szellemileg s testileg tehetetlen vagy az ellenségnél fogságban volna) a nádort mint gyámkormányzót (illetőleg mint a királynak gondnokát) illeti meg. Az 1618: 56. t. cz. szerint, szükség esetében, különösen kültámadások beálltával az ország biztonsága végett, a nádor mindig összehivhatja az országgyülést. Az 1608: k. e. 3. t. cz. pedig megállapitotta; hogy ha a király a nádorválasztást a nádori méltóság üresedésétől számitott egy év alatt nem teljesittetné: akkor a választás eszközlése végett az országbiró, s ennek akadályoztatása esetére a kir.

tárnokmester köteleztetik (zászlósuri méltósága s hivatala elvesztésének terhe alatt) az országgyülést összehivni.

Az 1485: 3. s az 1608: k. e. 3. s az 1618: 56. t. czikkek, eddig foganatba nem vétettek ugyan, de elavultaknak nem tekinthetők.[1]) Csakhogy a mióta a trónöröklösödés behozatott (1687), ennek tartama alatt királyválasztó országgyülés összehivásának helye nem lehet; a mi pedig a nádorválasztó országgyülést illeti, az 1867: 7. t. cz. folytán ilyenre mindaddig nem kerül a sor, mig a nádori méltóság a felelős ministeri rendszer elveivel összhangzólag törvény által szabályozva nem lesz. (Ezen szabályozásig esetleg gyámkormányzóról kell a törvényhozásnak gondoskodni.) Ekkép egyelőre a királyon kivül csak oly esetben hivhat össze más is országgyülést, ha a király kiskorú vagy magával tehetetlen volna. (Az összehivást ily esetben eszközölné, az 1485: 2. 3. t. czikkek alapján, a gyámkormányzó, illetőleg a nádori méltóság betöltésével a nádor, hacsak a törvényhozás előre máskép nem intézkedik.) Máskülönben az összehivás csak a király által, vagy az ő parancsából, avagy az ő nevében történhetnék törvényesen. A törvényellenesen összehivott országgyülés semmis; a mint azt az 1715: 31. és 32. t. czikkek is kimondják.

II. Az országgyülés összehivása: meghivó levelek (királyi meghivó levelek, litterae regales) által történik. Minden törvényhatósághoz, valamint minden oly városhoz, mely külön képviseltetési joggal van a törvény által felruházva, minden egyes (eddig 3 éves, jövőre 5 éves) országgyülés összehivásakor, egy-egy meghivó levél küldendő: oly czélból, hogy a képviselőválasztásoknak választókerületenkint leendő eszközlése iránt törvényes hatáskörükben intézkedjenek. A horvát-szlavon országgyülés pedig annak idején arra szólittatik fel, hogy a magyar országgyülésen való képviseltetése végett a törvényben kijelölt számú tagokat válassza meg. A mi a főrendiházat illeti: annak minden jogosult tagjához minden egyes országgyülés összehivásakor külön egy-egy meghivó levél volt küldendő; de az 1885: 7. t. cz. folytán az $188^4/_7$. évi országgyülés 2-ik ülésszakára (1885. évi szeptemberre) a főrendeknek az uj törvény szerinti alakulásához mindegyik jogosult tag egyszer-mindenkorra szóló meghivást kapott; s a főrendiház minden uj tagja hasonlag egyszer-mindenkorra szóló meghivólevéllel — tehát nem csupán egy országgyülésre — lesz meghivandó.

A meghivó levelek 1848 előtt a m. kir. udv. kanczelláriából bocsáttattak ki: a királynak, a kanczellárnak s egy udvari tanácsosnak aláirásával. Most azok, Ő felsége néválairásával s a belügyminister ellenjegyzésével ellátva, az emlitett minister által küldetnek szét. Bennök az országgyülés helye s összegyülekezésének napja is kitüzetik.

Ha koronázásról vagy nádorválasztásról lesz szó, az a meg-

[1]) Récsi: Magy. közj. 36. §.

hivó-levélben is jelzendő. Zsigmond óta 1848-ig többnyire (nem mindig) szokásban volt, a meghivó levélben egyáltalában felsorolni azon főbb tárgyakat, melyek végett az országgyülés összehivatott; a mi az akkori rendszer mellett czélszerü volt, mivel a követek megbizóik utasitásához levén kötve, a meghivó levélben ki nem jelölt nagyfontosságu tárgyak fölötti tanácskozásba rendszerint mindaddig nem bocsátkoztak, mig ezek iránt küldőiktől utasitást nem kaptak. Most, miután az utasitási rendszert az 1848. törvényhozás hallgatagon megszüntette, a meghivó levelek az országgyülésre váró teendőket tüzetesen nem emlitik.

A meghivó levelek, az 1635: 79. t. cz. szerint, az országgyülés kezdetének kitüzött napja előtt legalább hat héttel küldendők meg az illetőknek.

III. A meghivő levelekkel kapcsolatban áll most: a képviselőválasztások időpontjának meghatározása. A képviselőválasztások: általánosak, vagyis az országgyülés összehivása folytán országszerte eszközlendők; és időköziek, mely utóbbiaknak akkor van helyök, ha a választás meghiusult, vagyha a megválasztott képviselő elhal, vagy leköszön, avagy választása megsemmisittetik.

Az 1848: 4. t. cz. az általános képviselőválasztásokat az országgyülés megnyitását megelőző hat hét alatt rendelte eszközöltetni. Most az 1874: 33. t. cz. értelmében (a kir. meghivó leveleknek szétküldetése után) a belügyminister 10 napi határidőt tüz ki, mely alatt az általános képviselőválasztások megtartandók; kitüzi pedig e határidőt oly módon, hogy az e tárgyban kibocsátandó rendeletnek a hivatalos lapban történt közzétételétől a 10 napi határidő zárnapjáig legalább 30 napi időköz legyen, s a választások befejezésétől az országgyülés megnyitásáig legalább 10 napi időköz maradjon; a választások minden kerületben ama 10 nap alatt megtartandók, de e 10 nap közül magát a választás napját az ugynevezett központi választmány határozza meg. (Ennek hatásköréről s az időközi választások napjának meghatározásáról alább szólunk.)

141. §. Az országgyülésben való részvétel, mint kötelesség.

I. Az országgyülésben való személyes részvételre jogosultak: tartoztak és tartoznak az országgyülés helyén a kellő időben megjelenni, ott az országgyülés tartama alatt helybenmaradni s az ülésekben részt venni; — vagy kimaradásukat alaposan igazolni, illetőleg a felsőháztól szabadságidőt avagy fölmentést kérni.

Több tekintetben ugyanezen elv volt érvényes a megválasztott s illetőleg megbizott követekre nézve is. A mostani gyakorlat szerint jelenleg a képviselővé választást elfogadni senki sem tartozik; ha azonban elfogadta, a mig szabályszerüen le nem köszön: a személyes megjelenésre jogosultakkal egyenlő kötelességek terhelik. A megválasztott képviselő, megbizólevelének az alsóház elnökségénél történt bemutatása után, a képviselőségről

leköszönhet; de ha a megbizó levelet az 1876: 39. t. czikkben meghatározott idő alatt be nem mutatná: képviselői megbizatása megszünik s ő három éven át képviselővé nem választható. — Továbbá a képviselő, ha az országgyülés helyéről távozni akar, tartozik erre engedélyt kérni: és pedig legföljebb 15 napra az elnöktől, azontul a háztól.

II. Ha az országgyülés tagja az emlitett kötelességet elmulasztaná, azon esetben reá vonatkozólag jelenleg az országgyülés illető házának szabályai irányadók. (Ezeknek tartalmát alább ismertetjük.) Régebben ily esetekre nézve törvényeink igen szigoruan intézkedtek; igy:

Az országgyülés kitüzött kezdőnapjától számitva négy napig a távollevőkre várni kell, de a kik azalatt sem jelennek meg, büntetés alá esnek; ez főurakra 800, nemesekre 400. frt. (1492: 108., 1498: 1., 1635: 79., 1649: 44., 1723: 7.), Az 1662: 53. t. cz. azt rendelte, hogy a kik az országgyülésre külön regalis levél által hivattak meg, ha sem személyesen, sem pedig teljes akadályoztatásuk esetében megbizottjaik által meg nem jelentek, — ugy azok is, a kik a nádor vagy kir. személynök engedélye nélkül hagyták oda az országgyülést: azok az emlitett büntetés alá esnek; — a kik pedig a király, a nádor vagy a kir. személynök tilalma ellenére távoznának el az országgyülés helyéről, avagy az ülésekből hiteles megintés után is elmaradnának, azok a szóban levő büntetés kétszeres összegében marasztalandók el.

III. Az pedig magától értetik, de az 1492: 108. t. czikkben ki is lett jelentve, hogy az országgyülésre meg nem jelenők, a megjelentek által hozott végzéseket érvényeseknek elismerni kötelezvék. Általában pedig, az országgyülésen jogérvényesen a jelenlevők határoznak; és ha e határozatoknak egyes rendek ellenmondottak, ezen ellenmondás jogi hatálylyal nem birt, sőt alkalmilag világosan (igy pl. az 1791: 26. t. cz. által) érvénytelennek nyilvánittatott. Megjegyzendő azonban, hogy határozathozatalhoz az alsóházban legalább 100, a főrendiházban pedig legalább 50 tagnak jelenléte szükséges; ellenben egyszerü tanácskozáshoz amott 40. tag, emitt kevesebb is, elég.

142. §. Az országgyülésnek bizonyos időszakonkinti összehivása, ülésezésének helye és együttlétének időtartama.

I. A vezérek korában, a nemzetgyülések évenkint tartattak. A királyság első két századában, a fenlevő adatok szerint gyérebben tartattak országgyülések; de IV. Béla óta szokássá vált, az országgyülést évenkint, és pedig a Pest melletti Rákosmezőn tartani. Az 1291: 31. t. cz. ugyan az évi országgyülésnek Székesfehérvárott leendő megtartását rendelte el; de e törvény csakhamar, az 1298: 42. t. cz. által oda módosittatott, hogy az évenkint tartandó országgyülések helye a Rákos-mező legyen. [1])

---

[1]) Kovachich: Suppl. ad vest I. 137. l. Bartal: Comm. II. 201. l. Mint-

E törvény a következett időszakban ritkán tartatott meg. Az 1471: 1. t. cz. az országgyülésnek évenkinti tartását rendelte el: az 1498: 1. t. cz. e szabályt a következő négy évre szoritotta, meghatározván, hogy aztán minden három évben hivandó össze az országgyülés. Az 1563: 3. ismét az évenkinti megtartást rendelte, de már az 1655: 49. visszatért a három évre; későbbi törvényeink pedig 1848. előtt ezt csak is oda módositották, hogy az országgyülés legalább minden három évben s szükség esetére gyakrabban is hivassék össze. (1715: 14., 1791: 13., 1827: 5.) E törvények azonban, fájdalom, ritkán tartattak meg; gyakran évtized is elmult, a nélkül, hogy az országgyülés összehivatott volna. (Pl. Mária Terézia óta II. Lipótig ily távoli időközökben tartattak országgyülések: 1741., 1751., $17^{64}/_{65}$., $17^{90}/_{91}$.)

Most, az 1848: 4. t. cz. értelmében, az országgyülés évenkint, és ugyan a lehetőség szerint a téli hónapokra, hivandó össze. Trónüresedés esetére pedig az 1791: 3. t. cz., s az 1830: 2. t. czikkek irányadók; ezek elseje szerint a még meg nem koronázott uralkodó tartozik elődjének elhalálozásától (joghasonlatosság szerint annak leköszönésétől) számitandó hat hónap alatt magát megkoronáztatni, a mi csak országgyülésileg történhetik érvényesen; a másik emlitett t. cz. pedig, oly esetre nyujt utmutatást, midőn az elődjének még életében megkoronázott király lép trónra, a ki is ilyenkor köteleztetik a trónralépéstől számitott félév alatt összehivni az országgyülést, mely egyebek közt hivatva van a király által még megkoronáztatásakor kiadott kir. hitlevelet beczikkelyezni.

II. A mi az országgyülések megtartásának helyét illeti, ez régebben — a fentebbiek szerint is — rendszerint a Pest melletti Rákos-mező volt. Utóbb az országgyülésnek helyét a király határozta meg; habár pedig az 1635: 94. t. cz. Pozsonyt s az 1765: 2. t. cz. Budát jelölte ki, ezt mégis oly körülirással tették, hogy a körülményekhez képest a megtartás helyét a király tüzi ki, de (az 1550: 74., 1608: k. e. 3., 1687: 2., 1715: 8. t. czikkek értelmében s az ujabb kir. hitlevelek szerint) az ország határain belül. Igy maradt ez 1848-ig, a midőn a 4-ik t. cz. Pestet jelölte ki az országgyülés helyéül, — a mi most, Pest és Buda városoknak az 1872: 36. t. cz. által „Budapest“ fővárossá történt egyesitése folytán akkép értendő, hogy az országgyülések Budapesten tartandók.

A mohácsi vész előtt az országgyülések jobbára a Rákoson és Székesfehérvárott (ez utóbbi helyen különösen a koronázási országgyülések), a mohácsi vész után pedig többnyire Pozsonyban tartattak.

III. Az országgyülés együttléti időtartama régebben nem

---

hogy pedig az országgyülések több évszázadon át többnyire a Rákoson tartattak: ennélfogva szokásba jött az országgyülést Rákosnak nevezni, s az országgyülésre menetelt „Rákosra menés“-nek mondani.

volt meghatározva. Azt az 1498: 1. t. cz. ideiglenesen 15 napra szabta. Az 1649: 44. t. cz. rendelte, hogy az országgyülések két hónapnál tovább ne tartsanak; az 1723: 7. t. cz. pedig ezt azzal toldotta meg, hogy fontos okból ő felsége az országgyülésnek két hónapi tartamát meghosszabbithatja. Azonban gyakran évekig is eltartott az országgyülés: sokszor annyival is inkább, minél ritkábban hivatott össze.

Az 1848: 4. t. cz. szerint tartozik ő felsége az országgyülést minden évben és pedig a lehetőségig a téli hónapokra öszszehivni. Különben az országgyülés, az emlitett t. cz. értelmében három évre volt összehivandó; jövőre pedig az 1886: 1. t. cz. folytán 5—5 évre fog összehivatni; az általános képviselőválasztások is ennyi időre történnek, mig az időszaki választások az országgyülés még hátralevő tartamára szólnak csak, illetőleg mindkét rendbeli választások az országgyülés feloszlatásaig értetnek. De az országgyülés ezen három évi, jövőre pedig (az $188^4/_7$-diki országgyülés után) ötévi tartama ugyanannyi ülésszakra (évi ülésszakokra) osztatik fel s ezek mindegyike hivandó össze a lehetőségig a téli hónapokra. (Azonban a törvényhozás halmozott teendői évek óta csak kevés szünetet engednek, mely szünet a nagyobb ünnepek táján s a nyár végén szokott tartatni.)

143. §. Az országgyülés megnyitása; elnapolása, berekesztése, feloszlatása.

I. Az országgyülésnek a meghivó levélben kitüzött napja elérkezvén, ez és a következő két nap — s igy összesen három nap — az összejövetelre van szánva. A negyedik napon rendszerint megnyittatik az országgyülés. [1]) A király mint a törvényhozásnak egyik főtényezője, az országgyülést vagy személyesen, vagy királyi biztos által nyitja meg. A megnyitás, valamint a három — jövőre pedig az öt — évi országgyülés berekesztése, mindkét ház tagjainak jelenlétében t r ó n b e s z é d d e l történik.

II. A király jogositva van, az országgyülést elnapolni, s annak egy-egy évi bármely ülésszakát az egy évi időköz eltelte előtt is berekeszteni; sőt az országgyülést a három év, jövőre az 5 év, lejárta előtt — a mennyi időre az összehivatik — feloszlatni.

Az évi ülésszak berekesztése s az uj ülésszak megnyitása, valamint az országgyülésnek vagy az évi ülésszaknak elnapolása és ujból leendő összeülésnapjának kitüzése: kir. leirattal történik, — mely előbb a képviselőházban s aztán a felsőházban olvasta-

[1]) Ezen eljárás lényegileg az 1492: 108. t. czikken alapszik, mely azt rendelte, hogy az országgyülésben való részvételre jogositottak négy napig oda várandók s ezen napok elmultával a jelenlevők jogérvényesen határoznak. E négy nap ugyan, az idézett t. cz. 2. §-a szerint az országgyülés összeülésére kitüzött nap után következő négy nap s igy összesen öt nap volna; de a szokás öt helyett négy napot követ s már ezen negyedik napon szokott rendszerint az országgyülés megnyittatni.

tik fel; mig az 1848. törvények előtt ily királyi leiratok is a két ház vegyes ülésében olvastattak fel. Az évi ülésszak berekesztésére vonatkozó kir. leirat rendszerint megemliti, hogy a következő évi ülésszak ezen és ezen napra hivatik össze; ugyanily eljárás követtetik az elnapolás esetére. A mi pedig az országgyülés feloszlatását illeti, ez is kir. leirattal történik, de e leirat mindig kir. biztos által olvastatik fel, a ki egyuttal a feloszlatás végrehajtására teljhatalommal ruháztatik fel. (1861-ben, a feloszlató leirat felolvastatása után az országgyülés mindkét háza a feloszlató leirat tárgyában egy-egy ülést tartott s ez alkalommal az országgyülésnek az 1848: 4. törvényczikkbe ütköző feloszlatása ellen óvást emelt.)

III. Megjegyzendő azonban, hogy ha a király az országgyülést elnapolja, feloszlatja, vagy évi ülésszakát berekeszti, mielőtt a miniszterium a jövő évi költségvetést előterjesztette s a multra vonatkozó számadásokat beadta volna: ily esetben az országgyűlés még azon évben és pedig oly időben hivandó össze, hogy mind a befejezett számadások, mind a jövő évi költségvetés az évnek végeig országgyülésileg tárgyaltathassanak (1867: 10.) Ezzel el van törülve az 1848: 4. t. czikknek következő, szigorúbb, intézkedése:

Ő felségének joga van, az összejött évi ülést prorogálni (elnapolni), s berekeszteni, sőt az országgyülést a három év eltelése előtt is föloszlatni; de ez utolsó esetben az ujabb országgyülés összehivásáról akkép rendelkezendik, hogy ez az előbbinek feloszlatásától számitott három hónap alatt összeüljön. Az évi ülés pedig, az utolsó évröli számadásnak és a következő évi költségvetésnek a ministerium által leendő előterjesztése, s az irántoki határozatnak meghozatala előtt, be nem rekesztethetik, — sem az országgyülés fel nem oszlattathatik."

144. §. Az országgyülési képviselők választására vonatkozó törvényeinkről általában.

I. Az 1848: pozsonyi 5. és kolozsvári 2. t. cz. az országgyülés alsóházára nézve a népképviseleti rendszert hozta be; különösen akkép, hogy minden választókerület egy országgyülési képviselőt válasszon (1848: 5. t. cz. 6. §). A választókerületeket a törvény nem körvonalozta mind; hanem csak kijelölte, hogy melyik megye, szabad kerület, vidék, szék, szabad kir. város s mely egyéb város küld az országgyűlésre, egy vagy több képviselőt, és hányat küld? a hol tehát egynél több képviselő választandó, ott a törvényhatóságra, illetőleg a külön képviselőket küldő városokra bizatott a választókerületek határainak — főkép a népesség figyelembevételével leendő — megállapitása; Horvátországra nézve pedig a tartományi gyülés bizatott meg a választókerületek (összesen 18.) körvonalozásával. A választási ügynek vezérletére és kezelésére központi választmányok alakitása ren-

deltetett el: egyszersmind ki lettek jelölve azon kellékek, melyek alapján a honpolgárok, különbség nélkül, a választók névsorába fölveendők, — egyuttal mindazok, kik a megyékben és szabad kerületekben az országgyülési követek választásában addig szavazattal birtak, e jog gyakorlatában meghagyattak. [1])

II. A társországok, az 1868: 30. t. cz. folytán országgyülésükről választott követek által képviseltetnek a magyar országgyülésen; de ennek többi alsóházi tagjai mind választókerületenkint választatnak.

III. Minthogy az emlitett törvények többé-kevésbbé homályosak és hiányosak: ennélfogva Magyarországban (de nem egyszersmind a társországokban) a választók kellékeire s némely egyéb kérdésekre vonatkozó részeiket az 1874: 33. t. cz. szabályozta, módositotta s illetőleg világosabban foglalta össze. Mind ezen, mind a velök kapcsolatban álló ujabb törvényeink tartalmát a következő §-okban ismertetjük. Itt röviden még csak azt jegyezzük meg, hogy a törvény kijelöli azon kellékeket, melyektől a választói jog (vagy cselekvő választási képesség) s a megválaszthatási jog (vagy szenvedő választási képesség) függ.

145. §. Az országgyülési képviselők választására jogositottaknak névjegyzékbe foglalása.

I. Az 1848: 5. t. cz. értelmében a választók névjegyzéke kevéssel a választások előtt készült s összeállitása körül könnyen történhettek visszaélések. E baj elháritására az 1874: 33. t. cz. rendelte, hogy minden választókerületben a választók állandó névjegyzéke készittessék el, melybe a választóképes egyének hivatalból is beirandók; ezen választói névjegyzék aztán évről évre kiigazittatik. Az első állandó névjegyzék 1874 s 1875-ben készült, s érvényes volt az 1875. és 1876. évre; az 1876. óta évenkint kiigazitott névjegyzékek pedig mindig a következő évre birnak érvénynyel, olykép, hogy: ha az országgyülés három — jövőre 5 — évének leteltével vagy az országgyülés feloszlatásával uj képviselőválasztások rendeltetnek el, ezekben azok vesznek részt, ki az előző évben készült állandó választói névjegyzékbe föl vannak véve. Egyébiránt egy külön névjegyzék is állittatik össze, azokról, kik az állandó névjegyzékbe valamely akadályozó körülmény miatt — a mint alább látni fogjuk — föl nem vétethetnek; ha

---

[1]) Ezt az 1848: pozsonyi 5. t. cz. 1. §-a igy indokolja: „politikai jogélvezetet azoktól, kik annak eddig gyakorlatában voltak, elvenni, a jelen országgyülés hivatásának nem érezhetvén," stb. Ellenben a szab. kir. városok addigi választóira a törvény ezen elvet nem alkalmazta. — 1861-ben s a későbbi választásoknál 1872-ig némely választókerületekben „régi jog" czimén csak azok vétettek fel a választók közé, kik már az 1848: 5. t. cz. alkotásakor személyesen ily politikai jog élvezetében voltak; másutt pedig a nemesek s a szabad kerületi volt kiváltságos osztálybeliek sorából az uj nemzedék tagjai is. A kétféle értelmezésnek aztán az 1874: 33. t. cz. véget vetett: miképen? azt alább adjuk elő.

azonban ezen külön névjegyzékben foglalt egyén az akadályozó körülmény megszüntét a választás napjáig igazolja, ő a választásban részt vehet.

II. Mikép készül, s illetőleg mikép igazittatik ki évenkint a választók névjegyzéke: azt egy következő §-ban adjuk elő.

146. §. Kik birnak képviselőválasztói joggal s e szerint kik veendők fel a választók névjegyzékeibe?

I. Választói joggal bir, illetőleg a választók hivatalos névjegyzékébe fölveendő, az ország mindazon benszületett vagy honositott polgára, — a nőket kivéve, — ki 20-ik évét betöltötte s a következő kellékek valamelyikével bir:

1) Szab. kir. és rendezett tanácsú városokban azok, kik — maguk, vagy hitveseikkel, illetőleg kiskoru gyermekeikkel közösen tulajdonul a) oly házat birnak, mely házadó alá eső legalább három lakrészt (szoba, bolt) foglal magában, habár ideiglenesen adómentes is; vagy b) oly földet birnak, mely legalább 16 forint tiszta jövedelem után van földadóval megróva. E két szabály kiterjed a következő községekre is: Bogsán, Dognácska, Moldova, Oravicza, Resicza, Stajerdorf és Szászkabánya.

2) Az országnak a Királyhágón inneni részeiben (tehát a volt Erdélyen kivül) választói joggal birnak, kik nagy- és kisközségekben egy negyed volt urbéri telket vagy ezzel hasonló kiterjedésű birtokot birnak, — kizáró tulajdonul, vagy hitveseikkel, illetőleg kiskoru gyermekeikkel közösen, bármelyikökre legyen is az telekkönyvileg fölvéve.

Egy negyed urbéri telekkel hasonló kiterjedésünek tekintetik oly földbirtok, melynek adója legalább annyi, a mennyi ugyanazon községben a legkevesbbé megrótt volt urbéri negyedtelek után fizettetik. Ha pedig a községben urbériség nem létezett, akkor a legkevesbbé megrótt negyedtelek a szomszédságban fekvő azon község után számitandó, melyben a föld értékére befolyással biró viszonyok a kérdésben levő község viszonyaihoz leginkább hasonlók.

A Magyarországba bekeblezett bánsági határőrvidéken (a titeli volt kerülettel együtt) 1600 négyszögöles 10 hold (tiz catastralis hold), a volt, partiumokban, s a volt Jász-kun-,és Hajdu-kerületekben pedig 1200 négyszögöles 8 hold (nyolcz magyar hold) müvelés alatti földbirtok (belsőség, kert, szőlő, szántóföld és rét) tekintendő $^1/_4$ urbéri telekhez hasonló birtoknak.

Azon községekre nézve, melyekben urbériség nem létezett, a központi választmány a választók első összeirása alkalmával állapitja meg egyszer-mindenkorra, hogy mely szomszéd község után számitandó az adóval legkevésbbé megrótt $^1/_4$ telek.

3) A volt Erdély területén nagy- és kis-községekben választói joggal birnak azok: — a) kik a jelenlegi földadó-kataster alapján legalább 84 frt, illetőleg 79 frt 80 kr, s illetve 72 frt

80 kr. tiszta jövedelem után fizetnek földadót: e második összeg akkor irányadó, ha legalsóbb fokú adó alá eső házzal is birnak, a harmadik összeg pedig akkor, ha magasb osztályú adó alá eső házuk van; — b) a kik földadó, házadó, I. vagy III-ad osztályú jövedelmi adó alá eső, összesen legalább 105 frt évi tiszta jövedelem után fizetnek államadót. c) Ezeken kivül minden község, mely az 1791: erdélyi 12. t. cz. alapján jogositottakon (a birtokos nemeseken) kivül legalább 100 füstöt (tüzhelyet, háztartást) számlál, két egyén által, — a kisebb községek pedig egy-egy egyén által folynak be a képviselőválasztásba, a kiket is a községi (az 1871: 18. t. cz. 38. §-ában, e illetőleg az 1886: 22. t. cz. 36. §-ában, megjelölt) választók szabadon választanak.

4) Választási joggal birnak továbbá: — röviden szólva — a köztisztviselők, (államiak, törvényhatóságiak, községiek) ha legalább 500 frt s a magántisztviselők, ha legalább 700 frt évi jövedelem után fizetnek jövedelmi adót; más egyének közül azok, a kik földadóval, tőke utáni adóval, vagy mindkettő utáni adóval, házbéradóval, kereskedői vagy gyárosi foglalkozás (üzlet) utáni adóval, legalább 105 frt tiszta jövedelem alapján vannak megróva. (Mindig állami adó értendő.) Ugyanily minimális jövedelem után a sz. kir. és rendezett tanácsú városokban fizetett állami adó ad választói jogot a kézműveseknek: továbbá választók az oly kézmüvesek, kik nagy és kisközségekben legalább egy segéd után fizetnek jövedelmi adót. [1])

5) Tekintet nélkül jövedelmökre, választói joggal birnak: a magyar tud. akademia tagjai; a tanárok, akademiai müvészek, tudorok, ügyvédek, közjegyzők; mérnökök, sebészek, gyógyszerészek; okleveles gazdák; okleveles erdészek, bányászok, és kisdedóvók; lelkészek és segédlelkészek; községi jegyzők és iskolai tanitók. Azonban a lelkészek és segédlelkészek csak ugy, ha.

---

[1]) A mi az itt 4) alatt összefoglaltakat illeti, azokat az 1874: 33. t. cz. tüzetesen igy adja elő:

Választói joggal birnak továbbá azok: a) kik kizáró tulajdonul, vagy hitveseikkel, illetőleg kiskoru gyermekeikkel a 4. §-ban emlitett módon oly házat birnak, mely legalább 105 frtnyi évi tiszta jövedelem után rovatott meg házbéradóval; b) kik az a) pontban emlitett módon birt földbirtokból, vagy saját tőkéjükből vagy mindkettőből együttvéve eredő legalább 105 frt évi jövedelem után vannak államadóval megróva; c) kik mint kereskedők vagy gyárosok legalább 105 frt évi jövedelem után vannak államadóval megróva; d) kik mint kézmüvesek szab. királyi és rendezett tanácsu városokban legalább 105 frt évi jövedelem után vannak államadóval megróva; e) kik mint kézmüvesek nagy és kis községekben legalább egy segéd után fizetnek jövedelmi adót.

Választói joggal birnak azok is, kik az 1868. XXVI törvényczikk szerint első osztályu jövedelmi adó alá eső, legalább 105 frt évi jövedelem, vagy II-od osztályú jövedelmi adó alá eső legalább 700 frt évi jövedelem, — továbbá azon állami, törvényhatósági és községi tisztviselők, kik II-od osztályu jövedelmi adó alá eső legalább 500 frt évi jövedelem után fizetnek jövedelmi adót.

A 6. és 7. §-okban, iménț, elősorolt esetekben megkivántatik, hogy az emlitett alapokon a névjegyzékbe felveendő választók már a megelőző évben legalább a fent meghatározott jövedelem után voltak államadóval megróva.

mint ilyenek valamely egyházközségben hivatalosan alkalmazásban vannak; a tanárok, iskolai tanitók, községi jegyzők és okleveles kisdedóvók pedig oly föltétel alatt, hogy ha állásukra a törvények értelmében lettek kinevezve vagy megválasztva, illetőleg hivatalukban megerősittettek. (De mindezek, habár tekintet nélkül jövedelmökre, csak az esetben választók, ha valami állami egyenes adó alá esnek s azt fizetik is.)

6) A kik az 1848: pozsonyi 5. és az ugyanazon évi kolozsvári 2. t. cz. értelmében régi jogosultság alapján, az 1848-tól 1872-ig bezárólag készitett országgyülési képviselőválasztói névjegyzékek valamelyikében benfoglaltatnak: azok a választói jog gyakorlatában saját személyökre nézve meghagyatnak. De uj választói jog az 1848. előtt fennállott kiváltságokra nem alapitható. Mig tehát amazok ki nem halnak, addig régi kiváltságos jogon is vannak választók, de csakis ők, kiket imént emlitettünk. (Ezekre nézve egy curiai döntvény igy szól: a ki régi jogon volt választó, az marad, ha nem is volt rá adó kivetve.)

II. Választói joggal nem birnak, habár a fentebb elsorolt kellékek valamelyikét igazolják: kik atyai, gyámi vagy gazdai hatalom alatt állanak. *) Gazdai hatalom alatt állóknak értetnek a kereskedői és iparos tanonczok, valamint a köz- és magánszolgálatban álló szolgák és cselédek. Ellenben a gazdatisztek, gazdai hatalom alatt levőknek nem tekintetnek.

Továbbá, választói jogot nem gyakorolhatnak s ennélfogva a választók névjegyzékébe föl nem vétethetnek: 1) A tettleg szolgáló vagy tettleges szolgálati idejökön belül ideiglenes szabadságra bocsátott katonák, tengerészek, honvédek. Ide nem számittatnak azonban az ellenőrzési szemlére s az ideiglenes fegyvergyakorlatra behivott tartalékosok és honvédek. 2) A pénzügyőrség, adó- és vámőrség legénysége. 3) A csendőrök (gensd'arm-ok). 4) Az állami, törvényhatósági és községi rendőrség legénysége. 5) A kik az összeirást, illetőleg a névjegyzék kiigazitását megelőző évre a választókerületben fizetendő állami egyenes adójukat april 15-eig le nem rótták; vagy régibb adóhátralékjukból legalább annyit april 15-ig bezárólag le nem fizettek, mennyit a megelőző évre vonatkozó összes egyenes állami adójuk kitesz. (De a kir. Curiának egy 1878-ban hozott döntvénye szerint: a

---

*) Atyai vagy gyámi hatalom alatt állanak: a kiskoruak, illetőleg oly férfiak, kik életök 24-ik évét még be nem töltötték, vagy kiknek kiskorúságuk meghosszabbittatott. De e kort el nem ért férfiak is lehetnek választók, ha legalább 20 évesek és sem atyai, sem gyámi hatalom alatt nem állanak. E részben az 1877: 20. t. cz. a következő utmutatásokat nyujtja:

„Életök 18-ik évét betöltött kiskorúak, teljes koruakká válnak, ha a gyámhatóság által nagykorusittatnak. Kiskorúak életkoruk 18-ik évének betöltése után az atyának, illetőleg a gyámnak, gyámhatóságilag jóváhagyott beleegyezésével önálló ipart űzhetnek s ezáltal teljes korúakká válnak. Kiskorúak, kik életkoruk 20-ik évét betöltötték, teljes korúakká válnak, ha az atyai hatalmat gyakorló atya 1) a kiskorúnak vagyonát ennek szabad rendelkezésre átadja, vagy 2) beleegyezik abba, hogy ez önálló háztartást alapitson; de mindkét esetben a gyámhatóság jóváhagyása szükséges."

választónak joghátrányára nem szolgálhat, ha az adóhátralék föl-merülését az adó-előirás körüli hiba idézte elő. Egy másik dönt-vény szerint pedig: a választói jog alapját az állami adó képezvén, a községi adó be nem fizetése a választói jogosultság kizárására alapul nem szolgálhat.)

III. A választói rendes állandó névjegyzékbe föl nem vétet-hetnek a fentebbiek szerint választói joggal birók közül azok: 1) kik büntett vagy vétség miatt, avagy az 1848: 18. t. cz. 6—12. §-aiban körülirt nagyobb sajtóvétség miatt fogságra itél-tettek; a büntetés tartama alatt; 2) kik bűntett vagy vétség miatt jogérvényes birói határozattal elrendelt vizsgálati fogság-ban vannak; mig ez tart: 3) kik választói joguk felfüggesztésére itéltettek; a jogérvényes itéletben megszabott idő tartama alatt; 4) a vagyonbukottak; mig a csőd meg nem szüntettetett. Mind-ezek egy külön névjegyzékbe igtattatnak s kivételkép gyakorolhatják szavazati jogukat: ha a büntetés teljes kiálltát az illetékes hatóság bizonyitványával, fölmentetésöket vagy a csőd megszüntetését jogerőre emelkedett birói határozattal, a vá-lasztói jog elvesztése határidejének leteltét pedig az eredeti birói itélettel, — az összeiró, illetőleg kiigazitó küldöttség előtt, eset-leg a választási elnök előtt, igazolták.

147. §. A választói jog igazolása.

I. A választói jog igazolására megkivánt adó mennyisége adókönyvvel, adóhivatali bizonyitványnyal, vagy az egyenes adók községi főkönyvének (B. tabella) kivonatával igazolandó.

II. A föld és ház tulajdonjoga kétség esetén ott, hol telek-könyv létezik, telekkönyvi kivonattal, másutt a tulajdonjogot iga-zoló egyéb okirattal, a föld mennyisége földadótelekkönyvi (ca-tasteri) vagy tagositási földkönyvi kivonattal bizonyitandó.

Közbirtokossági közös birtoklásnál a közös birtokban, vagy közös jövedelemben való részesülés egyéni aránya közokirattal, vagy oly közbirtokossági jegyzőkönyvvel igazolandó, mely már a közös jövedelem felosztása alapjául szolgált.

Oly ingatlan alapján, mely határozatlan hányadrészekben van több tulajdonosra telekkönyvileg bekebelezve, — a telek-könyvbe bevezetett valamennyi tulajdonos választói joga igazolt-nak veendő: ha azon ingatlan birtok akár terjedelmére, akár jö-vedelmére nézve a jelen törvényben a választói jogosultság felté-teléül megállapitott területet vagy jövedelmet annyiszor foglalja magában, — a hány tulajdonos van a telekkönyvbe bevezetve.

III. A zálogbirtok a visszaváltás idejéig a zálogbirlalónak ad választói jogot.

IV. A ki oly helyeken, hol telekkönyv létezik, valamely ingatlan alapján a választói jogot igénybe veszi, de a telekkönyv-ben mint tulajdonos még bejegyezve nincs, annak a választói jog megadandó, ha kimutatja: a) hogy az ingatlan birtokában van; b) hogy azon ingatlan tulajdona öröködési jogon, vagy jogügylet

alapján, avagy közbejött birtokrendezés folytán őt illeti; c) hogy, vagy az öröködési eljárás folyamatban van, vagy pedig ha nincs: az öröködés, illetőleg a tulajdon átruházását tárgyazó jogügylet a jogilleték kiszabása végett bejelentetett; d) hogy azon ingatlan után járó adót az igénylő fizeti, vagy az más által, de helyette fizettetik.

Ezen esetekben is azonban csak akkor illeti az igénylőt a választói jog, ha azon személy, kinek tulajdonjoga a telekkönyvbe be van kebelezve, a választói jogot ugyanazon ingatlan alapján igénybe nem veszi.

V. A kir. Curiának egy 1878. évi döntvénye szerint: szülők elhaltával az örökség utódjaikra azonnal átszállván, ezek választói joga az örökölt földbirtok után igazolt, habár a tulajdonbekeblezési okirat később állittatott ki.

VI. A polgárositott határőrvidék azon községeiben, melyekben házközösség létezik, ha a közös földbirtok a fentebb megszabott mennyiséget megüti, a választói jogot a házközösség feje gyakorolja. Ha pedig a házközösségi tagok, közös ingatlan birtokukat a közösségi kötelék megtartása mellett osztották fel egymás között, mindazok gyakorolják a választói jogot, kik annyi ingatlant birnak, a mennyi a törvényben fentebb megállapittatott.

148. §. A választási ügy előkészitésére s vezetésére hivatott közegek; különösen a központi választmány, az összeiró s a szavazatszedő küldöttségek.

I. Ezen ügyet az 1848: pozsonyi 5. s kolozsvári 2. t. cz., továbbá az 1874: 33., valamint az 1875: 6. s az 1876: 18. t. cz. szabályozzák.

II. Minden törvényhatóságban és minden oly városban, mely az 1848. V. törvényczikk 5. §-a alapján külön egy vagy több választókerületet képez: a választók névjegyzékének összeállitására és kiigazitására, ugy az országgyülési képviselőválasztások vezetésére központi választmány alakitandó.

A központi választmány elnöke a törvényhatóság, vagy a város első tisztviselője, vagy ennek törvényes helyettese.

Oly törvényhatóságban, vagy városban, mely egy választókerületet képez, a központi választmány tagjainak száma az elnökön felül 12, — ott, hol kettő a választókerület, 16, — ott hol három, 24, — ha pedig háromnál is több a választókerület, minden további kerület után ezen felül még két tag választandó.

A központi választmány mindig ugy alakitandó, hogy abba minden választókerületből legalább két tag választassék.

A központi választmánynak, az összeiró és szavazatszedő küldöttségnek tagja lehet azon választókerületek minden választója, melyekre ezen választmány hatásköre kiterjed, továbbá az illető törvényhatóság bizottságának minden oly tagja, ki a jelen törvény értelmében választói joggal bir.

A központi választmány tagjait a törvényhatóság, vagy

város közgyülése szavazatlapok által viszonylagos szótöbbséggel 3 évre választja. A meghalt, vagy kilépett tagok helyébe a hátralevő idő tartamára a legközelebbi közgyülésen uj tagok választandók.

A választás oly időben tüzendő ki napirendre, hogy a 3 év leteltével az ujonnan megválasztott központi választmány müködését azonnal megkezdhesse.

A központi választmány minden tanácskozásáról a jelenlevők neveinek feljegyzése mellett a kebeléből választandó jegyző által rendes jegyzőkönyvet vezettet s annak egy példányát a levéltárba tevén, a másikat a belügyministernek időszakonként felküldi.

A központi választmány belső ügykezelési nyelvét illetőleg az 1868. XLIV. törvényczikk szabályai irányadók.

A központi választmány annyiszor tart ülést, a hányszor ezt a jelen törvényben megszabott teendői szükségessé teszik. Az ülések első napjáról az elnök a tagokat külön meghivók által értesiti; ezen meghivás városokban 3, vármegyékben 8 nappal az ülések megkezdése előtt elküldendő, illetőleg közzé teendő; kivéve a rendkivüli eseteket, midőn az elnöknek jogában áll a központi választmányt időhaladék nélkül összehivni, és azon eseteket, a melyekben a központi választmány üléseinek első napját a törvény határozza meg.

Érvényes határozathozatalra az elnökön felül ott, hol a választmány 12 tagból áll, legalább 4 tag, másutt legalább 6 tag jelenléte szükséges. Az elnök csak egyenlő számu szavazatok esetén szavaz.

A központi választmány, valamint az összeiró küldöttség ülései nyilvánosak.

A központi választmány a belügyministerrel, biróságokkal, hatóságokkal, testületekkel és egyesekkel közvetlenül érintkezik.

A választmány határozatai, a mennyiben a választójogosultságra vonatkoznak, a királyi curiához, minden más esetben a belügyministerhez felebbezhetők.

149. §. A választók névjegyzékének elkészitése s illetőleg kiigazitása körüli eljárás, s a névjegyzék elleni felszólalások. (1874: 33., s 1876: 18.)

I. A választók névjegyzéke hivatalból állittatik össze s évenkint hivatalból igazittatik ki. A választók névjegyzékének elkészitésére, illetőleg évenkinti kiigazitására, a központi választmány évenkint minden választókerületre nézve három tagból álló egy, vagy a szükséghez képest több küldöttséget választ s meghatározza az időt, mely alatt ezen küldöttségek munkálataikat az egész választókerületben befejezni kötelesek.

II. Az itt alább ismertetendő bonyolult eljárást röviden összefoglalva, a választók névjegyzékének évenkinti kiigazitásánál a következő határidők tartandók meg:

1) A névjegyzék évenkinti kiigazitására szükséges intézkedéseket a központi választmány minden év májushava 1-ső napjaiban köteles megtenni; — az összeiró küldöttségek pedig a kivánt kimutatásokat oly időben fejezik be, hogy a központi választmány ezek alapján a névjegyzék összeállitását junius 15-én megkezdhesse. (1873: 33. t. cz. 40. §.)

2) Ezen ekkép össszeállitott névjegyzék ideiglenes névjegyzéknek neveztetik s ez legkésőbb julius 5-én közszemlére kiteendő.

3) Az ideiglenes névjegyzék kiigazitása iránti felszólamlások, illetőleg kérvények, julius 5-től 15-ig adhatók be; — az ezekre tett észrevételek pedig julius 16-tól 25-éig fogadtatnak el. (1874: 33. t. cz. 53. 54. §.)

4) A felszólalások és észrevételek felett a központi választmány szept. 1-től 20-áig köteles határozni. E határozatok szept. 20-tól szept. 30-áig közszemlére kiteendők. Ezek ellen (a közszemlére kitételt követő, illetőleg a kézbesitéstől számitott) 10 nap alatt a központi választmánynál benyujtandók a kir. Curiához intézendő fölebbezések. A központi választmány aztán a fölterjesztést, netáni észrevételei kiséretében, a Curiához nov. 1-eig megtenni köteles. (1874: 33. t. cz. 48—50. s 54. §.)

5) A Curia a fölterjesztett ügyeket decz. 15-eig elintézni s a központi választmányhoz visszaküldeni tartozik. E curiai határozatok alapján pedig a központi választmány a névjegyzéket decz. 30-aig véglegesen kiigazitani s az illető helyekre megküldeni köteles. (1874: 33. t. cz. 54. §.; 1876: 18. t. cz. 3. §.)

Az ekkép kiigazitott névjegyzék, a kiigazitást közvetlenül követő naptári évre érvényes. (Az első állandó névjegyzék pedig 1875. s 1876. évre volt érvényes.)

Függelék. A választók névjegyzékének elkészitése körüli eljárás részleteit az 1874: 33. s 1876: 18. t. czikkek igy szabályozzák:

Azon választókerületekben, melyek egy vagy több szabad királyi városból s egy vagy több szomszéd törvényhatósághoz tartozó községekből alkottattak, a választók összeirására kiküldendő küldöttségbe mindegyik törvényhatóság központi választmánya két-két tagot választ; s ezek együtt teljesitendik az egész kerületben a választók összeirását. Ha ezen küldöttségben valamely kérdés eldöntésénél a szavazatok egyenlők lennének, minden egyes esetben a küldöttségből sorshuzás utján egy tag ideiglenesen kilép, s a fenforgó kérdést a többi küldöttségi tagok szavazattöbbséggel döntik el, az ily kérdés eldöntése után azonban valamennyi küldöttségi tag müködését ismét együtt folytatja.

Az összeiró küldöttség elnöke köteles a központi választmány által kitüzendő határidőn belül meghatározni a napot, melyen a kerület minden nagy községében és minden körjegyzőség székhelyén az összeirás eszközlésére meg fog jelenni. Ezen határnapok a községi elöljáróság utján az összeirást megelőzőleg legalább 8 nappal a szokásos módon minden községben kihirdetendők.

A kitüzött határnapok a küldöttség által pontosan megtartandók, és közbejött elháríthatlan akadály esetén uj határnapok tüzendők ki, melyek hasonlókép legalább 8 nappal előre kihirdetendők:

Az összeiró küldöttség rendelkezésére bocsátandók: a) az 1848-tól 1872-ig készitett választói összeirások; b) az egyenes adók községi főkönyve (B. tabella); c) a földadó-telekkönyv (cataster); d) hol a tagositás megtörtént, a tagositási telekkönyv.

Minden hatóság, köztisztviselő és lelkész köteles mind az összeiró küldött-

ségnek, mind a központi választmánynak, a névjegyzék összeállitására és kiigazitására szükséges adatokat kiszolgáltatni.

Azon községekben, melyekben a legkevésbbé megrótt $^1/_4$ urbéri telek adóját kinyomozni szükséges, ezt az összeiró küldöttség teljesiti s eljárása eredményét az adatokkal együtt a központi választmánynak beküldi.

Ezen ügyekben panasz esetén a központi választmány határoz.

A községi elöljárók az összeirásnál jelen lenni s a szükséges felvilágositásokat megadni kötelesek.

A ki választói jogosultsággal bir, a választók névjegyzékébe fölveendő, habár személyesen nem jelentkezett is. Ha azonban valaki a küldöttség előtt választói jogosultságának igazolása végett személyesen megjelen, meghallgatandó.

Az összeiró küldöttségek ugy az első felvétel, valamint az évenkinti kiigazitáskor a választók összeirását minden községről külön egy példányban készitik el, és azt saját aláirásukkal ellátva, működésük befejezte után a központi választmánynak azonnal átküldeni kötelesek.

Minden választó csak egy, és pedig azon község névjegyzékébe veendő fel, melyben az összeiráskor rendes lakása van. Ha azonban azon ingatlan birtok, kereskedelmi, gyár- vagy ipartelep, melyre választói jogosultságát alapitja, más községben vagy más választó kerületben fekszik, kivánatára akár rendes lakhelyének, akár ez utóbbi községnek, illetőleg választókerületnek névjegyzékébe felveendő.

Azok, kik az 1874: 33. törvénycz. 2-ik és 9-ik §§-ai alapján (vagyis régi jogosultság alapján) birnak választói joggal, minden esetre csak azon község névjegyzékébe vétethetnek fel, melyben rendes lakásuk van; ha a rendes lakás iránt ketség támad, az illető maga jelölheti meg, hogy a kérdéses községek vagy városrészek közül melyikbe kiván felvétetni.

Ellenben azok, kik föld vagy házbirtok, kereskedői, ipar-vagy gyártelep birtoka alapján több községben vagy választókerületben, bir nak választói jogosultsággal, magok jelölhetik meg ezek közül a községet vagy választókerületet, melynek névjegyzékébe felvétetni kivánnak.

A névjegyzék első összeállitására és annak évonkinti kiigazitására szükséges rovatos iveket a központi választmányoknak a belügyminister küldi meg.

A névjegyzék évenkinti kiigazitásánál ugyanazon eljárás alkalmazandó, mely az első összeiráskor követtetett.

A kiigazitásnál mindazok, kik meghaltak, vagy időközben választói jogosultságukat elvesztették, a névjegyzékből kihagyandók; ellenben azok, kik választói joggal birnak és a névjegyzékbe felvéve nincsenek, vagy magukat egy névjegyzékből a másikba kivánják áthelyeztetni, a névjegyzékbe fölveendők.

A névjegyzék évenkinti kiigazitására szükséges intézkedéseket a központi választmány minden év május hava első napjaiban köteles megtenni, — az összeiró küldöttségek pedig a kivánt kimutatásokat oly időben fejezik be, hogy a központi választmány ezen kimutatások alapján a névjegyzék összeállitását minden év junius 15-én megkezdhesse.

A központi választmány az összeiró küldöttségek által készitett névjegyzékeket naponkint tartandó üléseiben vizsgálat alá veszi, azokat a rendelkezésére álló adatok alapján pótolja, vagy az összeiró küldöttség által pótoltatja és a választók ideiglenes névjegyzékét a belügyminister által meghatározandó minta szerint, minden kerületről községenkint külön, — azon városokban pedig, melyek több választókerületet foglalnak magukban, ezen névsort választókerületenkint, betürendben állitja össze.

Városokban a névjegyzék városrészenkint állitható össze.

A választó-kerület összes választóinak ideiglenes névjegyzéke a központi választmány székhelyén, az egyes város vagy község választóinak ideiglenes névjegyzéke pedig az illető városban, nagy községben és körjegyzőségben tétetik ki közszemlére.

A központi választmány e végből a kerület minden városának, nagy községének és körjegyzőségének saját választói ideiglenes névjegyzékét másodpéldányban megküldi s ez alkalommal az állam hivatalos nyelvén s a szükséghez képest a kerületben tömegesen használt más nyelven is hirdetményt bocsát ki, melybe felveendő, hogy az összeállitott ideiglenes névjegyzékek hol és mely időben lesznek közszemlére kitéve; továbbá, hogy ezen névjegyzékek ellen az 1874. évi XXXIII. tör-

vényczikk 44. §. értelmében felszólalni és ezen felszólalás ellen észrevételt tenni lehet; végre, hogy a felszólalások és azokra tett észrevételek hol és mely határidő alatt adandók be.

Az elöljáróság köteles ezen hirdetményt minden községben a szokásos módon közzététetni, a névjegyzékeket pedig, valamint a beadott felszólalásokat a kitüzött napokon reggeli 8 órától déli 12 óráig, városokban és nagy községekben a községházán, kis községekre nézve a körjegyzőség székhelyén közszemlére kitenni, mely idő alatt azokat a községi elöljáróság egy tagjának jelenlétében mindenki megtekintheti, és délutáni 2 órától 6 óráig lemásolhatja.

A névjegyzék ellen saját személyét illetőleg bárki felszólalhat. Ezenkivül mindenkinek jogában áll, azon választókerületben, melyhez tartozó valamely község névjegyzékébe felvétetett, bármely jogtalan felvétel, vagy kihagyás miatt a névjegyzék ellen felszólalni. A felszólalások irásban adandók be, és egy beadványba több egyénre vonatkozó felszólalás is foglalható. A felszólalónak kivánságára beadványáról téritvény adandó. Ezen felszólalások beadásának határideje a névjegyzékek nyilvános kitételét követő 10 nap. A felszólalásokat mindenki megtekintheti, s azokra a névjegyzék kitételének napját követő 20 nap alatt mindenki, ki a fentebbiek szerint felszólalni jogositva van, irásban észrevételeket nyujthat be. Az észrevétel minden beadványhoz külön adandó be.

A felszólamlások és az azokra tett észrevételek a központi választmányhoz intézendők, és a szükséges okiratokkal felszerelve, azon város vagy község elöljáróságánál, melynek névjegyzéke ellen a felszólalás történt, kis községekben pedig az illető körjegyzőnél nyujtandók be.

Az elöljáróság köteles a felszólalásokat és észrevételeket külön sorrendben beiktatni, s a záros határidő leteltével az iktatókönyvvel együtt a központi választmánynak azonnal megküldeni, vagy azt, hogy felszólalás nem adatott be, jelenteni.

A felszólalások és észrevételek felett a központi választmány a névjegyzék első összeállitásánál az első ülést követő 20 nap alatt, annak évenkinti kiigazitása alkalmával pedig minden évi szeptember 1-től 20-áig köteles határozni. A felszólalások és észrevételek felett hozott határozat mindig indokolandó.

Az első ülésre szóló meghivóban kiteendő a sorrend, melyben az egyes választókerületek s az azokhoz tartozó községek névjegyzékei át fognak vizsgáltatni. Ezen sorrend az ülést megelőző napon nyilvános helyen is kifüggesztendő.

A központi választmánynak a fölszólalásokra vonatkozó határozatai a választók első összeirása alkalmával 10 napon át, — a névjegyzék évenkinti kiigazitása alkalmával minden évi szeptember 20-ától szeptember 30-áig közszemlére kiteendők.

Mindazon határozat: a) melylyel valamely felszólalás elutasittatott, vagy b) valamely név kitörlése elrendeltetett, vagy c) a mely oly felszólalás felett hozatott, melyre észrevétel adatott be, annak kézbesítendő, kinek választói jogára a határozat vonatkozik.

Azok, kiknek felszólalása vagy észrevétele felett a központi választmány határozatot hozott, annak közszemlére történt kitételét követő 10 nap alatt, azok pedig, kiknek a fentebb elősorolt határozatok kézbesittettek, a kézbesitéstől számitott 10 nap alatt a királyi curiához intézett fellebbezésüket a központi választmány elnökéhez benyujthatják. A fellebbezés irásban nyujtandó be, s ahhoz új bizonyitékok is mellékelhetők.

A központi választmány a fellebbezésre és bizonyitékokra megteheti észrevételeit, és a fellebbezést azok kiséretében terjeszti fel a királyi curiához.

A királyi curia a fellebbezések felett egy vagy több 5 tagú tanácsban határoz.

A curia határozatai alapján a központi választmány a választók névjegyzékét kiigazitja s azt a belügyminister által megszabott minta szerint véglegesen összeállitja.

Ezen névjegyzék egy hiteles példánya a belügyministerhez felterjesztendő; egy teljes példánya a választási székhely hatósági levéltárában elhelyezendő; ezenkivül a kerület minden városának, nagy községének és körjegyzőségének saját választóinak kiigazitott névjegyzéke egy példányban megküldendő.

A névjegyzék évenkinti kiigazitása alkalmával a központi választmány akként köteles eljárni, hogy az ideiglenes névjegyzék legkésőbb juliusho 5-én (a 43. §. értelmében) közszemlére kitétethessék.

A névjegyzék kiigazitása iránti kérvények minden évben juliushó 5-től 15-ig adhatók be, az ezekre tett észrevételek pedig julius 16-tól 25-ig fogadtatnak el.

A névjegyzék évenkinti összeállitásánál a következő határidők tartandók meg:

A központi választmány a fentebbiekben megszabott eljárást november 1-jéig befejezni, s a felterjesztést a curiához megtenni köteles. A curia a felterjesztett ügyeket deczemberhó 15-éig elintézni, s a központi választmányhoz visszaküldeni tartozik. A névjegyzék végleges összeállitásának s az illető helyekre megküldésének záros határnapja minden évben deczemberhó 30-ik napja.

Az ekként kiigazitott névjegyzék a kiigazitást közvetlen követő naptári évre érvényes.

150. §. A képviselőválasztás kitüzése; választási elnök s egyéb közegek kirendelése, valamint ezek jogköre. (1874: 33. t. cz. 56—89. §.)

I. Az általános képviselőválasztásokra a belügyminister 10 napi határidőt tűz ki oly módon, hogy az e tárgyban kibocsátandó rendeletnek a hivatalos lapban közzétételétől a választásra kitüzött határidő zárnapjáig legalább 30 napi időköz legyen, s a választások befejezésétől az országgyülés megnyitásáig legalább 10 napi időköz maradjon.

A választások a belügyminister által kitüzött 10 napi határidőn belül minden kerületben megtartandók.

Az általános választások napját ezen 10 napi határidőn belül, valamint az időközi választások napját a központi választmány akként határozza meg: hogy az általános választások ugyanazon törvényhatóság vagy város területén egy napra tüzessenek ki; az időközi választásoknál pedig a képviselőház ez iránt hozott határozatának vételétől vagy a meghiusult választás napjától a választás megkezdéseig 14 napnál rövidebb és 24 napnál hosszabb időköz ne legyen.

II. Az átalános választásoknál a központi választmány, a királyi meghivó levélnek a törvényhatóság illetőleg város közgyülésében történt kihirdetése után következő napon, az időközi választásoknál a képviselőház felhivásának vételétől számitva városokban 3, vármegyékben 8 nap alatt, a meghiusult választás esetén pedig az arról szóló jelentés vétele után azonnal összeül.

Ez alkalommal megteszi a választásra szükséges intézkedéseket, és minden választókerület részére a választás vezérletére elnököt, jegyzőt és a szükséges számmal helyetteseket választ.

Azon kerületekre, melyekben a választók száma az 1500-at meg nem haladja, egy szavazatszedő küldöttség alakitandó a választási elnök elnöklete alatt. Ez esetben egy választási, egy helyettes elnök, egy jegyző és egy helyettes jegyző választandó.

Azon kerületekre, melyekben a választók száma az 1500-at meghaladja, két szavazatszedő küldöttség alakitandó; ez esetben a választási elnökön kivül, ki az egyik szavazatszedő küldöttség elnöke, még egy szavazatszedő küldöttségi elnök, két helyettes elnök, két jegyző és két helyettes jegyző választandó.

Azon kerületekre pedig, melyekben a választók száma a 3000-et meghaladja, szabadságában áll a központi választmánynak három küldöttséget alakitani, s ez esetben a választási elnökön kivül két küldöttségi elnök és két, esetleg három helyettes elnök, három jegyző, és két, esetleg három helyettes jegyző választandó.

A küldöttségi elnököket és jegyzőket a szavazatszedő küldöttségekhez a központi választmány osztja be; ugyanaz határozza meg, hogy a választási elnököt akadályoztatása esetén, melyik küldöttségi elnök helyettesiti. A helyettes elnökök és jegyzők beosztása a választási elnök feladata.

Vegyes kerületekben a választásra elnököt azon törvényhatóság központi választmánya nevez, melynek kebeléből az ily vegyes kerülethez legtöbb választó járul; a jegyzőt ellenben azon törvényhatóság központi választmánya küldi ki, melyhez a kérdéses vegyes kerületbeli választóknak kisebb száma tartozik, — s oly esetben, midőn egy ily vegyes kerületre két városi hatóság esik, a szavazatszedő küldöttséghez mindenik egy-egy tagot küld, kik közül az egyik a jegyzői tollat vezeti.

A választókerület községeit vagy városrészeit a szavazatszedő küldöttségek közt a központi választmány osztja fel; ezek szavazási sorrendjét minden küldöttség részére szintén a központi választmány határozza meg, ugy azonban, hogy a választási székhely választói mindig legelőször szavaznak.

Az előadottak értelmében tett intézkedéseiről a központi választmány az állam hivatalos nyelvén s a szükséghez képest a kerületben tömegesen használt más nyelven hirdetményt tesz közzé, melyben tudatja a választási elnökök és jegyzők neveit, a községek illetőleg a városrészek szavazási sorrendjét s a választásnál figyelemben tartandó egyéb intézkedéseket.

Ezen hirdetmény a választókerület minden városának és községének megküldendő és az elöljáróság köteles azt legalább 3 nappal a választás előtt szokásos módon közzétenni.

III. Azon választó vagy választók, ki vagy kik képviselőjelölteket ajánlanak, minden jelölt részére a választás ellenőrzése végett egy vagy két bizalmi férfit jelölhetnek ki.

Minden város tanácsa és minden község elöljárósága által a választás helyére két tag, továbbá minden jelöltnek részére annak bizalmi férfiai által azon városból vagy községből egy lakos nevezendő, kik mindaddig, mig azon város, vagy község választói szavaznak, a választók azonosságát ellenőrizni kötelesek.

IV. Ha a küldöttségi elnökök, vagy jegyzők megjelenésökben akadályozva vannak, a szavazatszedő küldöttségeket a központi választmány által választott helyettesek sorából a választási elnök egésziti ki.

Ha azon választók, kik képviselőjelöltet ajánlottak, bizalmi férfiakat ki nem jelöltek, vagy ha a bizalmi férfiak vagy községi küldöttek a választásra meg nem jelentek, ezeket a választási elnök helyettesiti.

V. A választás vezetése, a rend fentartása és e czélból teendő minden előleges intézkedés a valasztási elnök feladata és kötelessége; ő rendelkezik a rend fentartására kirendelt rendőri közegekkel és szükség esetén a fegyveres erővel.

A szavazatszedő küldöttségek elnökeinek feladata és kötelessége az eléjök utasitott választók szavazatainak összeszedése, ők határoznak a szavazatok ellen felmerült kifogások felett, s a küldöttség szavazó helyiségében és annak közvetlen környékén ők ügyelnek a rend fentartására, — e czélból, a választási elnöknek rögtön teendő jelentés mellett, a fegyveres erővel is rendelkezhetnek. Szükség esetén a szavazást ideiglenesen felfüggesztheti; azt, hogy mikor kezdessék meg ujra a szavazás valamely küldöttség előtt, a választási elnök határozza meg, s neki áll kizárólag jogában a választást félbeszakitani és a központi választmánynak jelentést tenni.

151. §. A képviselőválasztási eljárás, illetőleg a választás folyamata.

I. A választás a választókerület székhelyén eszközlendő: akár egy, akár több küldöttség előtt történik a szavazás; vagy ha szavazás nem is kivántatott.

A községek vagy városrészek sorrendje és a küldöttség, melyhez beosztattak: a szavazásra eleve kijelölt helyiség előtt és a község több helyén kifüggesztett hirdetményben közzéteendő.

II. A választóknak a választásnál (valamint a választói névjegyzék évenkinti kiigazitása alkalmával az összeirásnál) semminemű fegyverrel vagy bottal megjelenni nem szabad.

III. A választási elnök a kerület székhelyén a választási eljárást, a kitüzött napon és helyen, reggeli 8 órakor nyitja meg.

Képviselőjelöltet ajánlhat a kerület minden választója. Ezen ajánlat irásban adandó be a választási elnöknek, ki azt általa meghatározandó helyen és időben a választást megelőző napon is átveheti; legkésőbb azonban ily ajánlat félórával a választás megnyitása után adandó át a választási elnöknek.

Az ajánlattal egyidejüleg minden jelölt részére minden szavazatszedő küldöttséghez az ajánló részéről egy vagy két bizalmi férfi jelölhető ki, s az ajánló kivánatára ajánlatáról téritvény adandó. *)

IV. Ha a választás megnyilta után félóra alatt csak egy egyén ajánltatott, a választási elnök a választást befejezettnek s az illető egyént megválasztott országgyülési képviselőnek nyilvánitja.

*) Az 1884. évi 33.361. számú belügyministeri rendelet kimondotta, hogy a választási elnök az ily kijelölt bizalmi férfiakat nem utasithatja vissza csupán azért, mert a választókerületben sem nem választók, sem ott illetőségi lakhelylyel nem birnak.

V. Ha a kellő időben több egyén ajánltatott képviselőjelöltnek és 10 választó szavazást kiván, a választási elnök azt elrendelni köteles s ez esetben a szavazás a kirendelt küldöttségek előtt reggeli 9 órakor megkezdendő és megszakitás nélkül folytatandó.

A választói névjegyzék egyik hiteles példányának a választás alkalmával a szavazatszedő küldöttség kezeinél kell lenni.

A választásnál szavazati joggal csak azok birnak, kik a választói névjegyzékekben benfoglaltatnak, s csak azon kerületben birnak szavazati joggal, a melyben összeirva vannak. A névjegyzékben foglaltak közül a szavazat senkitől meg nem tagadható. (Ha személyesen megjelennek.)

A szavazóhelyiségben csak a szavazatszedő küldöttség tagjai, a bizalmi férfiak, a közigazgatási tisztviselő és a jegyző mellé rendelt irnokok lehetnek jelen, — ezeken felül mindaddig, mig azon város vagy község választói szavaznak, a községi elöljáróság kiküldött tagjai és a jelöltek bizalmi férfiai által megjelölt községi lakos és végre a szavazásra beszólitott választók.

A községek vagy városrészek a központi választmány által meghatározott sorrendben, s az egy községből vagy városrészből való választók a szerint, a mint egyik vagy másik jelöltre szavaznak, külön bocsátandók a szavazásra. Az első községnél a küldöttségi elnök által kihuzott sors dönt a felett, melyik jelöltre szavazók bocsáttatnak először a szavazáshoz. Az utána következő községeknél felváltva illeti az egy jelöltre szavazókat az elsőség. Azon választók, kik szavazásra akkor nem jelentkeztek, mikor a megállapitott sorrend szerint azon községen vagy városrészen volt a sor, a többi választóknak szavazása után szavazhatnak.

A szavazás nyilvánosan élőszóval történik. A község vagy városrész, melyhez a szavazó tartozik, a szavazó neve és szavazata a rovatos ivre azonnal feljegyeztetik.

A választót a szavazásnál irányadólag utbaigazitani vagy rábeszélni nem szabad; kérdést a választóhoz csak a szavazatszedő küldöttségi elnök intézhet, s ez is csak a feladat korlátai között. Azt, ki e szabály ellen vét, az elnök rendre utasitja, ismétlés esetében eltávolithatja s a szükséghez képest mással pótolja.

A szavazás alatt felmerült kérdésekben a küldöttségi tagok meghallgatása után a küldöttségi elnök saját felelősségére határoz.

Semmis a szavazat, ha nincs értelme, ha többfélekép magyarázható, vagy ha nem a képviselőjelöltek valamelyikére adatott.

Ha egy családi néven csak egy jelölt van, a szavazat azért, mert a keresztnév hibásan, vagy épen nem mondatott ki, valamint akkor sem tekintetik érvénytelennek, ha a szavazat a jelöltek egyikére kétségtelenül megállapitható.

Ha a választás folyama alatt oly akadályok merülnek fel, melyek miatt a szavazást rendesen folytatni nem lehet, a választási vagy küldöttségi elnök a szavazást saját felelősségére, az utóbbi azonban a választási elnöknek rögtön teendő jelentés mellett, felfüggesztheti.

Ha a felfüggesztett szavazás két óra mulva sem volna folytatható, a választási elnök a választást félbeszakitja és erről jelentést tesz a központi választmánynak, mely az uj választásra a törvény értelmében uj határidőt tüz ki.

Miután minden község a megállapitott sorrend szerint szavazott, és szavaztak vagy szavazásra felhivattak azon községek is, melyek a megállapitott sorrendben nem jelentek meg: a választási elnök legalább egy órai és két órán túl nem terjedhető határidőt tüz ki, melynek lefolyta után többé szavazat el nem fogadtatik.

A küldöttség elnöke a szavazás névsorát berekeszti, annak három példányát, valamint a szavazás lefolyásáról szóló jegyzőkönyvet a jegyzővel együtt aláirja és a választási elnöknek átadja.

A választási elnök, a szavazatszedő küldöttség tagjai és a jelöltek bizalmi férfiai, ha azon kerületben, melybe kiküldettek, választói joggal birnak, a törvény értelmében kitüzött záróra elteltével is bármely küldöttség előtt szavazhatnak.

Ha a szavazás minden küldöttség előtt a törvény értelmében befejeztetett, a választási elnök a szavazás végeredményét a küldöttségi tagok előtt összeállitja; és azon jelöltet, ki a feljegyzett érvényes szavazatok általános többségét megnyerte, a kerület országgyülési képviselőjének kijelenti.

VI. Ha szavazás közben egy jelöltön kivül a többi visszalép s ezen szándékát az illető a választási elnöknek személyesen, vagy sajátkezüleg irt és aláirt nyilatkozatban határozottan kijelenti, az ellenjelölt nélkül maradt jelölt országgyülési képviselőnek nyilvánittatik.

A jelöltek visszalépése a jegyzőkönyvbe felveendő.

VII. Ha a jelöltek közül a szavazatok átalános többségét egyik sem nyerte el: azon két jelöltre, kik aránylag legtöbb szavazatot nyertek, ujabb szavazás történik, melyre a központi választmány a törvény szerint uj határidőt tüz ki. A szavazatok általános többségének az összes beadott érvényes szavazatok felénél nagyobb száma tekintetik, habár a szavazatok egy része időközben visszalépett más jelöltre adatott is.

VIII. Ha két jelölt egyenlő számu szavazatot nyert vagy az egyik jelölt időközben az uj határnap elérkeztéig meghalt, szintén uj választásnak van helye. Ha a két jelölt közül valamelyik időközben a jelöltségtől visszalép, az ellenjelölt nélkül maradt jelölt az uj határnap elérkeztekor országgyülési képviselőnek nyilvánittatik.

IX. Minden szavazatszedő küldöttség a szavazás lefolyásáról jegyzőkönyvet vezet. Ezen jegyzőkönyvben megemlitendő: a) a szavazatszedő küldöttség tagjainak, a jelöltek bizalmi férfiainak neve; b) a szavazás kezdete és a küldöttség előtti végeredménye; c) az elnök esetleges határozatai és a rend érdekében tett intézkedései.

A visszautasitott szavazatokról külön jegyzék vezetendő, mely a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

X. A választás összes lefolyásáról is jegyzőkönyv vezetendő; abban megemlitendő: a) a választókerület neve; b) a választás helye és ideje, c) a képviselőjelöltek nevei; d) az ajánlók és ezek által kijelölt, vagy az elnök által kinevezett bizalmi férfiak nevei, a nyilatkozat kelte s a beadás ideje; e) a jelölt vagy jelöltek esetleges visszalépése; f) ha szavazás rendeltetett el, a megkezdés ideje s a szavazás végeredménye; g) az elnök által kitüzött záróra; h) az elnök határozatai s a rend érdekében tett intézkedései.

XI. Sem óvásnak, sem egyéb észrevételnek a jegyzőkönyvben helye nincs. A jegyzőkönyvet az elnök s a melléje rendelt jegyző irják alá.

Ugy az általános jegyzőkönyv, mint a szavazatszedő küldöttségek jegyzőkönyve, és a szavazási rovatos ivek, az állam hivatalos nyelvén 3 példányban vezetendők. Ezek közül egy példány a megválasztott képviselőnek azonnal átadandó, vagy térítvény mellett elküldendő. A másik két példány a központi választmánynak küldendő be, mely azok egy példányát a törvényhatóság vagy város levéltárában helyezi el, másikát a belügyminiszternek küldi meg.

A megválasztott képviselőnek a választási jegyzőkönyv szolgál megbizó levél gyanánt.

(Ugy jegyzőkönyvi mintákat, mint szavazási rovatos iveket a belügyminister az illető hatóságoknak elegendő mennyiségben küld.)

152. §. A választók összeirásánál s a választásnál közreműködő közegek felelőssége; továbbá a választás körüli visszaélésekre szabott büntetések.

I. A választók összeirásánál, a névjegyzék összeállitása és kiigazitásánál, valamint a választási eljárásnál közremüködő közegek, a törvényben megszabott kötelességüknek pontos és lelkiismeretes teljesitéseért felelősek.

Azon közhivatalnok vagy lelkész, ki a választók összeirására szükséges adatokat, illetőleg okiratokat a kellő időben ki nem adja, vagy azok kiadását megtagadja, az illetékes királyi törvényszék által 500 frtig terjedhető birsággal büntetendő.

A ki saját vagy más nevének a választók névjegyzékébe leendő fölvétele, vagy a fölvettnek abból való kitörlése végett az öszszeiró küldöttség, vagy a központi választmány előtt tudva hamis, hamisitott vagy lényegében valótlanságot tartalmazó okiratot használ, 500 frtig terjedhető birsággal, vagy 3 hónapig terjedhető fogsággal büntetendő.

II. Az 1878: 5. t. czikk pedig, vagyis az uj büntető törvény, mely 1880. évi szept. 1-én lépett életbe, idevonatkozólag tüzetesebben intézkedik; különösen a politikai jogok felfüggesztésének

eseteit állapitja meg, melyeket a politikai jogok kérdésénél (e munkának 6-ik részében) ismertettünk.

153. §. Ki választható képviselővé? kinek megválasztatása érvénytelen? s mely állások és helyzetek összeférhetlenek a képviselőséggel?

I. Ki választható képviselővé? E kérdésre — a társországoktól elvonatkozva, melyek országgyülése saját kebeléből küld követeket a magyar képviselőházba — igy felel a törvény: országgyülési képviselővé választható mind az, a ki választó, ha életének 24-ik évét betöltötte, az ország valamely képviselőválasztói névjegyzékébe fölvétetett*) s ha képes megfelelni a törvény azon rendeletének, mely szerint a törvényhozás nyelve a magyar. (1874: 33. t. cz.)

II. Kinek megválasztatása érvénytelen? E kérdésre több törvény alapján a felelet ez:

1) A ki a fentebbiek szerinti kellékekkel nem bir s igy érvényesen meg nem választható; 2) a kinek megválasztatása a törvényben megszabott formák mellőzésével s illetőleg a törvény megsértésével (a választás körüli visszaéléssel az 1874: 33. t. cz. ellenére) történt; 3) a ki az 1874: 33. t. cz. hatálybalépte óta — lopás, orgazdaság, rablás, gyilkosság, gyujtogatás, csalás, okmányhamisitás, hamis eskü, vagy hamis bukás miatt, — jogérvényes birói itélettel elmarasztaltatott; illetőleg a ki a büntettekről s vétségekről szóló 1878: 5. t. czikkben emlitett hasonló büncselekvények miatt (e törvény hatálybalépte óta, vagyis 1880. szept. 1-eje s Fiuméra nézve 1880. okt. 1-eje óta) politikai jogainak felfüggesztésére itéltetett, mely kérdésről a politikai jogok ismertetésénél tüzetesebben szóltunk; 4) a választási elnöknek s a szavazatszedő küldöttségi elnöknek azon kerületben való megválasztása, ahol ő ezen minőségben hivatalosan müködött (1874: 33. t. cz.); 5) a kinek képviselői megbizatása az 1876: 39. t. cz. értelmében semmisnek nyilvánittatott s igy a következő három évben képviselővé nem választható. E mellett 6) az, a ki honositási okirat által nyert magyar állampolgárságot, az állampolgári eskü (fogadalom) letételétől számitott 10 év alatt az országgyülés egyik házának sem lehet tagja. (1879: 50.)

III. Az emlitett 1876: 39. t. cz. intézkedései a következőkből állanak:

Minden országgyülési képviselő köteleztetik, megbizó levelét a képviselőház elnökének — a ház alakulása előtt a korelnöknek,

*) Több évvel ezelőtt V. Gy. megválasztatása azért semmisittetett meg, mivel ő az ország egy választó kerületében sem volt a választók névjegyzékébe fölvéve. Közelebb, 1884-ben, a gy-i kerületben megválasztott B. ellen hasonló czimen nyujtatott be kérvény; de ez azon okból, mivel a kérvényezők a házszabályokban kijelölt föltételeknek meg nem feleltek, visszautasittatott s igy nem is került a sor azon kérdés vizsgálására: vajjon a megválasztott egyén valamely választói névjegyzékbe föl volt-e véve vagy sem?

— 15 nap alatt bemutatni. Ezen határidő, ha a választás az országgyülés megnyitása előtt történt, a megnyitásnak, más esetben pedig a választásnak napját követő nappal kezdődik. A megbizó levél személyesen, vagy e czélra irásban meghatalmazott által, vagy a ház elnökéhez intézett levél kiséretében mutatandó be. — A képviselőségről való lemondás, csak a megbizó levél bemutatása után s a ház elnökéhez intézett nyilatkozatban történhetik. — Hogy a ház elnöke felügyelhessen arra, miszerint minden megválasztott képviselő a maga megbizó levelét az emlitett idő alatt bemutatta-e vagy sem: a belügyminister a ház elnökét (illetőleg korelnökét) minden megtörtént képviselőválasztásról értesiti. Azon képviselőt, a ki megbizó levelét a megszabott határidő alatt be nem mutatta, a képviselőház elnöke levélben hivatalosan felhivja megbizólevelének 15 nap alatt való bemutatására; ezen határidő a levél vételét, illetőleg az átvétel megtagadását követő nappal kezdődik. Ha a képviselő ezen idő alatt sem mutatja be megbizó levelét, vagy elmaradását kellően nem igazolja; képviselői megbizatása megszünik — mit a ház összeférhetlenségi bizottsága határoz el s határozatát a háznak bejelenti. Az ily egyén a bizottsági határozat keltét követő három éven át országgyülési képviselő nem lehet, országgyülési képviselővé ki sem jelölhető; a netán mégis reá adott szavazatok érvénytelenek, s vele szemben azon jelölt, ki az érvényes szavazatok általános többségét megnyerte, a választási elnök által országgyülési képviselőnek nyilvánitandó.

IV. Vannak a képviselői állással összeférhetlen állások és helyzetek (1869: 4., 1870: 18., 1871: 33., 1873: 26. ; 1874: 33.: kiválólag pedig az 1875: 1. t. cz. az, mely az összeférhetlenség ügyét szabályozza.) Ennek értelme lényegileg az, hogy a ki ily összeférhetlen állásban van, az nem lehet egyszersmind képviselő; de rendszerint a kettő közt választhat; a ki pedig a képviselőséggel összeférhetlen helyzetben van vagy ily helyzetbe jut, az képviselői megbizatását elveszti. A fentebbiekkel kapcsolatban állanak a következők:

1) A birák, (1869: 4. t. cz. 8. §) a kir. ügyészség tagjai (1871: 33. t. cz. 16. §.), az állami számszék elnöke s egyéb hivatalnokai (1870: 18.) s a magyar leszámitoló és kereskedelmi bank igazgatótanácsának tagjai (1873: 26.) nem lehetnek egyszersmind képviselők. (Az állami számszékre s az emlitett bankra vonatkozólag még megjegyzendő, hogy az ottani alkalmazottak a felsőháznak sem lehetnek tagjai.)

2) Az összeférhetlenségről tüzetesen szóló 1875: 1. t. cz. a fentebbieket érvényben hagyva, egyéb összeférhetlen állásokkal s helyzetekkel toldja meg, — s az összeférhetlenségi esetekben követendő eljárást is körvonalozza. E törvény e részben a következőket rendeli:

Országgyülési képviselő nem viselhet olyan hivatalt, nem foglalhat el olyan állást, mely a korona kijelölésétől, — vagy a korona, a kormány, avagy kormányközegek kinevezésétől függ és fizetéssel vagy dijjal jár.

Kivétetnek ez általános szabály alól: a) a ministerek; b) minden szakministeriumnak egy államtitkára s ha az államtitkári állomás betöltve nincs, helyettes államtitkára; c) a budapesti országos intézetek igazgatói; d) a fővárosi közmunkatanács elnöke vagy alelnöke, s kinevezett tagjai; e) a közoktatási és egészségügyi tanács tagjai; f) a budapesti királyi egyetem és müegyetem tanárai; g) a biztosok, kiküldöttek, megbizottak, ha a megbizás ideiglenes jellegü, rendszeres fizetéssel összekötve nincs, s egy évnél hoszszabb időre nem terjed és a ház a távozásra az engedélyt megadja.

Az országgyülési képviselő nem lehet egyszersmind:

a) a hadseregnek, (hadi tengerészetnek) és a honvédségnek tettleges szolgálatában álló tagja, — de az 1868. XL. törvényczikk 36. §-a, az 1871. VI. törvényczikk 1 §-a, 1873. XXXII. törvényczikk 1 §-a értelmében teljesitett fegyvergyakorlat [1]) tényleges szolgálatnak nem tekintetik. (Az 1878-ban követett gyakorlat szerint a mozgósitás sem tekintetik tettleges szolgálatnak: e gyakorlat ugyan a törvénynyel szembeszökőleg ellenkezik, mert a mozgósitottak hadi szolgálata minden katonai tettleges szolgálat közt a legtettlegesebb; azonban tény, hogy az 1878-ban mozgósitott és Bosniába is küldött országgyülési képviselőknek mandatuma — midőn az a képviselőházban szóba jött, — nem lett megsemmisitve.)

b) a kormánynyal szerződési viszonyban álló vállalkozó, a mennyiben a vállalat esetleges nyereséggel vagy veszteséggel van összekötve. — Nem értetnek ide a közkereseti társaságok és intézetek részvényesei, ha a társaság vagy intézet a vállalattól függetlenül, vagy azt megelőzőleg alakult és szabályszerüleg bejegyeztetett; továbbá a királyi értékkel (pretium regale) terhelt postaállomások birtokosai;

c) a kormánynyal szerződés alapján állandó vagy tartós üzleti viszonyban álló pénzintézet, vagy a kormánynyal a b) pontban körülirt vállalatra nézve szerződési viszonyban álló társulat elnöke, igazgatója, igazgatótanácsosa, jogtanácsosa és hivatalnoka; — e szabály azonban ki nem terjed a magyar földhitelintézet igazgatóságára;

d) az állam által segélyezett vasut és csatorna engedélyese, elnöke, alelnöke, igazgatótanácsosa és hivatalnoka, mig a vasut vagy csatorna épitése be nem fejeztetett, a forgalomnak a maga teljességében át nem adatott, s egyfelől a felülvizsgálatból, másfelől a tulépitésből folyó követelések végleg el nem intéztettek: — e szabálynak az engedélyesekre vonatkozó intézkedése ki nem terjed azon engedélyesekre, a kik az állam által segélyzett vasutra vagy csatornára, jelen törvény előtt eszközölték ki az engedélyt;

e) a korona kegydijasa.

Az országgyülési képviselőséggel össze nem férő állást fog-

[1]) Időszaki s illetőleg ideiglenes szolgálat több neme értetik ez alatt.

lalnak el: a) a törvényhatósági és községi tisztviselők és hivatalnokok, odaértve a polgári iskolák tanárait s az elemi és felsőbb községi népiskolák tanitóit; b) a szerzetes rendek tagjai, — a praemontreiek, cisterciták, benczék és a kegyesrendiek kivételével.

Az országgyülési képviselőséggel össze nem férő helyzetbe jut azon képviselő: a) aki a választási törvény 13. §-ában foglalt (fentebb közölt) bűntények miatt jogérvényesen elmarasztaltatott; illetőleg a ki az 1878: 5. t. cz. alapján politikai jogainak felfüggesztésére itéltetett; b) a kinek napdijára vagy lakbérilletményére, valamely jogérvényesen megitélt követelés erejéig kielégitési végrehajtás intéztetett, ha a birói zár a foganatositás napjától 3 hó alatt fel nem oldatott.

Azt, hogy a megbizás, a vállalat, az üzleti viszony minő jelleggel bir, és általában azt, vajjon aláesik-e valamely állás a törvény határozmányainak: felmerült kétség esetében, a képviselőház e végből választott állandó bizottsága, jelen törvény értelmében esetről-esetre dönti el. Az eljárás módját a képviselőház a házszabályokban állapitja meg.

A megválasztott képviselő, ha olyan állást foglal el, mely az emlitettek szerint a képviselői megbizással össze nem fér, köteles azt, megbizó levele bemutatásakor, a ház elnökének bejelenteni, a végleges igazolástól számitott 8 nap alatt pedig az állásról lemondani s egyszersmind a ház elnökét a lemondásról értesiteni. Az ily képviselő, e határidőn belül, a ház tárgyalásaiban részt nem vehet, és szavazattal nem bir.

Ha a már igazolt képviselő időközben olyan állást foglal el. vagy olyan helyzetbe jut (4. §.), mely a képviselői megbizással össze nem fér, tartozik a képviselőségről, a ház elnökéhez intézett nyilatkozatában 48 óra alatt leköszönni.

Azon képviselő, a ki időközben kinevezéstől függő olyan állami szolgálatba lép, mely a képviselőséggel összefér, csak ugy tarthatja meg képviselői helyét, ha arra ujból megválasztatik. E végből a kinevezési okmány kézbesitésétől, vagy a mennyiben a kézbesitést a kinevezés kihirdetése előzte meg, a kihirdetéstől számitott 48 óra alatt a képviselőségről leköszönni tartozik.

E szabály kiterjed azon képviselőkre is, kik a képviselőséggel összeférő oly állomásról, mely csak dijjal jár, vagy a melytől az elmozditás csak rendszeres fegyelmi eljárás utján eszközölhető, oly más, a képviselőséggel hasonlag összeférő állomásra tétetnek át, melylyel rendes fizetés van összekötve, vagy a melytől az elmozditás a kormány által rendszeres fegyelmi eljárás nélkül történhetik.

Ha a képviselő a fentebbiekben megszabott kötelességének eleget nem tesz, az állandó összeférhetlenségi bizottság azonnal összeül, s meggyőződvén arról, hogy a gátló akadály csakugyan fenforog s a képviselő tudva követte el a mulasztást, a képviselői megbizást megszüntnek nyilvánitja s eljárásáról a képviselőháznak jelentést tesz.

V. E törvény azonban nem érinti azon viszonyt, melyben a horvát-szlavon képviselők saját országgyülésükhöz és saját kormányukhoz állanak (1875: 1. t. cz. 12. §.)

VI. Régebben az ügyvédek, harminczadi tisztviselők (határvámi hivatalnokok) és vámszedők: ki voltak zárva az országgyülésről, oda követekké nem küldethettek (1649: 44.) Az 1655: 61. és 1715: 50. t. czikkek azonban e szigorú intézkedést enyhitették. [1])

VII. Végül megjegyezzük, hogy a ki országgyülési képviselő, az egyuttal a főrendiháznak tagja nem lehet.

154. §. Az országgyülés két táblájának tanácskozási rendje 1848-ig.

I. Szokásban volt, hogy midőn az országgyülés kezdetének napja közeledett, az egyházi és világi főurak bemutatták magukat a nádornál s az ország primásánál; — ugyanezeknél tisztelegtek, megbizóleveleiket pedig a kir. személynöknél, mint az alsótábla elnökénél, — 1840. óta az igazoló választmánynál, — mutatták be, az alsótábla tagjai.

Aztán előkészitő ülések tartattak; ezeknek czéljuk volt: a rendek kölcsönös üdvözlése, a királyt ünnepélyesen üdvözlő és meghivó küldöttség választása. Erre, ünnepélyes istentisztelet tartatott; a király személyesen vagy kir. biztos által trónbeszéddel nyitotta meg az országgyülést, melynek egyuttal királyi előterjesztvények (propositiók) is átadattak. Ez utóbbiak a két tábla vegyes ülésében olvastattak fel. Aztán megkezdődtek az országgyülési tárgyalások; — melyeknek alapját rendszerint vagy a királyi előterjesztvények vagy a karok és rendek kivánalmai (postulatumai) illetőleg sérelmei (gravamen-ek) képezték. (Az utóbbiak körüli eljárásról, fentebb a sérelem-emelési jognál szóltunk.) A karok és rendek kivánalmai, illetőleg sérelmei s a királyi előterjesztvényekre vonatkozó országgyülési határozatok: rendszerint feliratok alakjában közöltettek a királylyal s kormányával.

II. Az országgyülés által tárgyalt ügyekben a kezdeményezés, egy részről a király által — előterjesztvények alakjában, — másrészről pedig régi szokás szerint, az alsótáblán történt, mely a tárgyakat elölegesen az ugynevezett kerületi ülésekben (a mai értelemben vett osztályokban, illetőleg együttesen, előzőleg,) vitatta meg. Az alsótábla által megállapitott javaslatok átküldettek a felsőtáblához. Ez azokat vagy elfogadta; vagy

[1]) E törvények szerint csak oly ügyvédek záratnak ki a követi állásból, a kik követi teendőiket peres feleik érdekében elhanyagolják; a harminczadosok közül pedig azok, kiknek a magyar kir. udvari kamara a hivatal hátránya nélkül megengedi, az országgyülésre személyesen meghivottakat ott képviselhetik. Ezzel kapcsolatban megemlitjük, hogy az országgyülési tárgyalások alkalmával ajándékokat adni vagy elfogadni, az országgyülés minden tagjának becstelenség büntetése alatt tiltva volt (1649: 44.)

hozzájárulását tőlük megtagadhatta, illetőleg azokra nézve módositásokat kivánhatott; de törvényjavaslatokat saját kezdeményezésből érdemlegesen tárgyalás alá nem vehetett. Egyébiránt a fontosabb tárgyakra nézve gyakran azon elv követtetett, hogy azok előleges tárgyalás végett országos küldöttségekhez (regnicolaris deputatiókhoz,) lettek utasitva, mely utóbbiaknak tagjai rendszerint egyharmadrészben a főrendi tábla s kétharmadrészben az alsótábla tagjai közül választattak.

III. Az alsótábla, mely az országgyülés részéről a kezdeményezést gyakorolta, a tárgyakat többnyire előlegesen az ugynevezet kerületi ülésekben, azután pedig az ugynevezett országos ülésekben (a tábla nyilvános teljes üléseiben) vitatta meg; de néha az országos ülésben tétettek inditványok s ott közvetlenül tárgyaltattak is. — A kerületi ülések eredete az, hogy régebben a megyék követei az ország négy kerülete (Dunán innen, Dunán tul, Tiszán innen, Tiszán tul) szerint négy csoportra oszolva tárgyalták előlegesen az ügyeket; később a két tiszai kerület (1741 óta) megyéinek követei együtt tanácskoztak, s hasonlót tettek aztán a két dunai kerület megyéinek követei is; utóbb pedig mind a négy kerület megyéinek követei együtt tartották az előleges tárgyalásokat — melyekben 1790. óta a káptalanok s a szab. kir. városok követei is részt vettek — még pedig 1802. óta állandóan. Ezen ezután is ugynevezett kerületi ülések, melyekben 1832. óta a királyi tábla tagjainak kivételével az alsótábla többi összes tagjai részt vettek, állapitották meg az országos ülések elé terjesztendő javaslatokat. A kerületi ülésekben az elnökség, hetenkint változott; azt a megyék országgyülési ülésrendje szerint (a mint ez a 18-ik század közepe óta csaknem egészen változatlanul követtetett) egy dunai s egy tiszai megyei követ vitte együtt; mellettök hat jegyző működött, kik közül a megyék négyet s a városok kettőt választottak. Ezen kerületi ülésekben 1832. óta szokásba jött, a vélemények nagymérvű szétágazása esetében a szavazatokat összeszámitani, akkép, hogy a megyék egyenkint egy-egy, továbbá a kapcsolt részek, a szabad kerületek, a szab. kir. városok s az egyházi rend, szintén egy-egy szavazattal birtak. (E négy szavazat, a megyék szavazataival szemben, elenyészőleg csekély volt.) A kerületi ülések, a nagyobbszerű munkálatok mint tárgyalási alapok elkészitésére kerületi választmányokat szoktak volt alakitani, melyekbe a tagokat az alsótábla minden emlitett eleme saját tagjai sorából külön választotta; a kerületi választmány aztán együttesen gondoskodott elnökről és jegyzőkről.

IV. Az alsótábla teljes ülése: országos ülésnek neveztetett. A kerületi ülésekben megállapitott javaslatokat, az ottani elnökök az országos ülésben a kir. személynöknek — mint az alsótábla elnökének — nyujtották át. Itt a jegyzői tisztet az itélőmesterek [1]) illetőleg az elnök által megbizott kir. táblai tagok

[1]) A horvátországi itélőmester a kapcsolt részek országgyülési tagjai számára külön jegyzőkönyvet vezetett.

vitték; a követek pedig (a kerületi ülésekben is), oly rendben szóltak, a mint egymás után felállottak. (A megyeiek 1832-ig a városiak fölött elsőbbséggel birtak.) Az országos ülésben a kerületi javaslatok ujból tárgyalás alá vétettek s módositva vagy változatlanul — gyakran „maradjon“ közfelkiáltással — táblai végzésekké emeltettek. A végzést az elnök mondotta ki: még pedig nem általában szótöbbség szerint; ugyanis az országgyülésen a szavazatok, régi szokás szerint, nem annyira számittattak, mint inkább mérlegeltettek, mely eljárásnál a főbb és józanabb rész (potior et sanior pars) véleménye tekintetett irányadónak (Hk. III. 2. cz. 8. §.), olykép mégis, hogy a mit a megyei követek többsége akart, azt — tekintettel a szólók nyilatkozataiból vagy a tagok felkiáltásaiból kivehető megyei többségre — az elnök a tábla határozata gyanánt hirdette ki. (Az ez ellen gyakran történt felszólalások, s az 1647: 5. t. cz. 7. pontjának sürgetése folytán a szavazati arányra vonatkozólag készült javaslatok, eredménytelenek maradtak.) A nem nyilatkozókról vagy általában hallgatókról az vélelmeztetett, hogy a felszólalóknak s illetőleg a felkiáltóknak többségével egyetértenek. A végzésnek elnökileg történt kijelentése után, a szavazat megváltoztatásának vagy visszavonásának hely nem adatott: a végzés ellen óvást emelni szabad volt, de a végzésnek ellenmondani tiltatott. (1647: 5., 1649: 14., 1681: 26., 1687: 21., 1791: 26.)

Az országos végzések kimondásánál a követek utasitásai közvetlenül figyelembe nem vétettek ugyan, mindazáltal ezen utasitások rendszerint lényegileg döntők voltak a követek eljárására s az országgyülésen való felszólalásaikra. A kir. előterjesztvények, Zsigmond óta, rendszerint már a királyi meghivólevelek által közöltettek a vármegyékkel; ezeknek közgyülései tehát az országgyülési tárgyakat előlegesen megvitatták s azokra vonatkozólag követeiket utasitásokkal látták el; [1]) az országgyülés kezdete előtt készült anyautasitásokhoz aztán, a követeknek az országgyülésről beküldött jelentései folytán, pótutasitások járultak. (1553: 7., 1556: 17., 1655: 49.) Mindkétrendbeliek érvényére nézve szétágaztak a vélemények, de a minden egyezkedést kizáró utasitások az országgyülési tanácskozásoknak természetével ellenkezőknek tartattak. A követek az utasitások szellemében köteleztettek eljárni, hanem a követ csak küldőinek — kik őt bármikor visszahivhatták s helyette mást küldhettek — tartozott felelősséggel; utasitása ellenére adott szavazata semmisnek nem tekintetett. [2]) Ha tehát valamely törvényhatóságnak egyik követe

[1]) Kovachich: Suppl. ad vest. Com. I 374. s köv. l.

[2]) Cziráky: Consp. jur. publ. 413. s köv. l. Megjegyezzük itt még, hogy az országgyülésnek a kapcsolt részekből való tagjai, — alsó és felsőtáblaiak — az országgyülés tartama alatt a bán elnöklete mellett ugynevezett báni tanácskozmányt tartottak, mely olykor a kapcsolt részeknek alsótáblai tagjai részére pótutasitásokat készitett. Az országgyülés folyama alatt a kapcsolt részekben közgyülés (tartományi gyülés) nem tartatott.

az utasitás értelmében s a másik ez ellen szavazott, e két szavazat elidáltnak vétetett; midőn pedig a követek valamely kérdésnél, melyre nézve nem volt utasitásuk, szavaztak, szavazatuk érvényesnek tekintetett.

V. Az alsótáblának végzései, üzenet alakjában a főrendi táblával közöltettek; akkép, hogy az alsótáblának minden alkateleméből az elnök által nevezett küldöttség, az egyházi rendből való egyik tagnak szónoklata mellett, — némelykor pedig egy itélőmester — ment át a felsőtáblához s ott 1790-ig rendszerint élőszóval adatott elő s azóta többnyire irásban nyujtatott át az elnöknek az üzenet (nuncium.)

VI. A főrendi tábla, az alsótáblának üzeneteit s az ezekkel átküldött javaslatokat (miután azok leirattak — vagyis a „dictaturán“ átestek, — utóbbi időben pedig miután kinyomattattak) tárgyalás alá vévén: azokat egészen vagy módositásokkal elfogadta, avagy teljesen visszautasitotta; határozatait pedig válaszüzenetek (renuncium-ok) által közölte az alsótáblával, mely azokat előbb a kerületi s aztán az országos ülésben vette fel. A két tábla egymásközt ugyanazon kérdésre vonatkozólag is többször váltott ily üzeneteket és válaszüzeneteket.

VII. A miben a két tábla, üzenetváltások folytán, megegyezett, az országgyülési végzésnek tekintetett s az ügy minemüségéhez képest felirat alakjában a királyhoz terjesztetett fel: még pedig a két táblának vegyes üléséből, a nádor és a primás aláirásával s az ország pecsétje alatt. Az országgyülési végzést fontosabb ügyeknél országgyülési küldöttség, máskor udvari futár, vitte rendeltetési helyére. A király, leirat alakjában válaszolt, — mely válaszleirat vagy csak a király nevében a magy. kir. udvari kanczellária által (egy udvari tanácsos aláirásával), vagy pedig a királynak, s az udvari kanczellárnak és egy udvari tanácsosnak aláirásaival állittatott ki. A királyi válaszleirat az országgyülési végzést vagy elfogadta, vagy visszautasitotta s ez utóbbi esetben a kifogásokat is előadta. A visszautasitott végzés tárgya ujból országgyülési tanácskozás alá vétetett, a már emlitett módon; ha pedig a király s az ország karai és rendei azután sem tudtak valamely tárgy iránt megegyezni, azt az országgyülés hosszabb-rövidebb időre félretette.

VIII. Ha a két tábla többszöri üzenetváltás után sem tudott valamely tárgy fölött megegyezni: ily esetben a tárgy fölötti tanácskozás és határozás végett régente vegyes ülések szoktak volt tartatni; de ujabb időben hasonló czélu vegyes ülések tartása mellőztetett s a tárgy inkább későbbre halasztatott, a midőn ujból üzenetváltások kiséreltettek meg. Az ily eljárás a szavazatok számitása körüli nehézségek elkerülése végett követtetett; de más czélokra — a mint alább látni fogjuk — gyakran tartattak vegyes ülések. A mi a szavazási módot illeti: ez, miként az alsótáblán, akkép a felsőtáblán s a vegyes ülésekben is azon elv szerint történt, hogy a fő és józanabb rész véleménye

legyen irányadó, oly hozzátétellel, hogy a nem nyilatkozók a felszóllalóknak többségével egyetértőknek tekintettek. Különben a főrendeknél már az 1495: 25. t. cz. óta (tehát a két táblai rendszer megalapitása előtt is, még pedig akkor oly esetekre értve, midőn az országgyülés első napjaiban a főrendek az ügyekről előzőleg külön tanácskoznak) azon elv volt követendő, hogy ha véleményeik összeegyeztetése lehetetlennek látszanék, a kir. főajtónálló mindegyiknek szavazatát egyenkint kérje ki, miszerint igy a józanabb rész véleménye által egyetértésre juthassanak. A vegyes ülésekben pedig a 17. század óta, — midőn is nádorválasztások alkalmával egyenkint számittattak a szavazatok (1609., 1622., 1647., 1649), — az országgyülés két táblájának együttes elnöke (a nádor, illetőleg az országbiró, vagy a tárnok,) a végzést a felszólalók s felkiáltók többsége szerint szokta volt kimondani.

IX. Az országgyülés mindkét házának megállapodásai, miként már mondtuk, rendszerint feliratok alakjában lettek a királyhoz fölterjesztve; csakhogy ezekhez, midön törvényalkotás volt czélbavéve, ritkán csatolták a törvényjavaslatok szövegét. A feliratokra adott kir. válaszokban jóváhagyott országgyülési végzéseket az országgyülés végén egy országos választmány, a magyar kir. udvari kanczelláriával együttesen (mint mondták „concertatio“ által) öntötte törvény alakjába — a feliratok és kir. válaszok szavaiból indulva ki; mely eljárásnál megtörtént, hogy a mi ekkép mint leendő törvény a vegyes ülésben bemutattatott, azt az országgyülés a szerkesztett szövegben el nem fogadhatta s igy sok kérdésnek törvény általi rendezése elmaradt. Az $183^2/_6$ országgyülés aztán e gyakorlaton helyes változtatást tett; akkép, hogy: az országos választmánynak tagjait, kik a kanczelláriával együttesen eszközlik a törvények végszerkesztését (concertatiót), ne a két tábla elnökei nevezzék ki mint addig, hanem a választmány tagjainak nagyobbrészét az alsótábla válaszsza; a mit pedig aztán a választmány a vegyesülésben mint kir. végzeménytervezetet bemutat, az rendes tárgyalás végett az alsótáblának kerületi s aztán országos üléseiben vétessék fel.

X. Erdélyben a szentesités még több és még benyolultabb formalitások közt történt, mint Magyarországban. Ott ugyanis, midőn már valamely hozandó törvényre nézve a fejedelem s az országgyülés közt egyezség jött létre: akkor a szentesitendő törvényczikkek az országgyülés részéről a fejedelem és az országgyülés között folyt tárgyalások alapján fogalmaztattak, s a három nemzet pecsétjeivel ellátva szentesités végett fölterjesztettek: aztán csak ugy lettek valóban törvényekké, ha azokat a fejedelem ezen fölterjesztett szövegük szerint szentesitéssel ellátva, a kir. levélbe szóról szóra beigtatva, az országgyülésnek kihirdetés végett megküldötte s itt ki is hirdettettek. Ezen eljárás első felének azon árnyoldala volt, hogy a fejedelem s az országgyülés közt a fölterjesztések s a fejedelmi válaszok folytán már megál-

lapitott törvényczikkeket, az országgyülés által aztán fölterjesztett szövegökben a fejedelem nem mindig akarta szentesiteni s igy a tervezett reformok rendszerint abban maradtak.

155. §. Az országgyülés két házának mostani belszervezete s tanácskozási rendjéről általában.

I. Az 1848. évi törvényeknek már szelleme is, az országgyülés mindkét táblájának addigi tanácskozási rendjét tarthatatlannak tünteti fel. Az 1848. évi 4. t. cz. pedig az országgyülés mindegyik házának világosan kötelességévé tette, hogy a legközelebbi évi ülésszak elején a tanácskozás és szavazás módja s általában a ház belügyei iránt rendszabályokat készitsen, — melyeknek a szoros értelemben vett tanácskozási rendre vonatkozó része csak az évi ülések végén s csak a törvényjavaslatok letárgyalása után módositható. Ezen törvény folytán már 1848-ban mindkét ház külön „ideiglenes" házszabályokat készitett, melyek azóta ugyanazon uton változtatásoknak lettek alávetve.

II. E ház-szabályok tartalmát — kapcsolatban nehány törvénynyel — a következő §-okban ismertetjük. Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy a fentebb idézett 1848 : 4. t. cz. a csend és rend fentartására vonatkozó határozmányokon kivül, a két ház belszervezetére vonatkozólag csak azon csekély intézkedést tette: miszerint a főrendi ház elnökét és másodelnökét a király nevezi ki, jegyzőit pedig titkos szavazás utján a ház választja; továbbá, hogy miután a királyi tábla, mint elnökség az országgyülés alsóházának kiegészitő része lenni megszünt, e ház saját kebeléből titkos szavazás utján egy elnököt, két alelnököt és jegyzőket választ. A főrendiház elnökségére nézve aztán az 1885: 7. t. cz. ugy intézkedett, hogy ő felsége a ministerelnök fölterjesztésére egy elnököt s két alelnököt nevez ki. (Erről s a főrendiház szervezetére vonatkozólag az 1885 : 7. t. czikkben foglalt egyéb intézkedésekről más §-okban szólunk.)

156. §. Az alsóház alakulása, a ház tisztviselőinek megválasztása, s a képviselők igazolása körüli eljárás.

I. A megválasztott képviselők a megjelenésre törvény által időhaladékul engedett (1492: 108.) négy nap harmadikán összegyülnek. A legidősb tag mint korelnök, s a legfiatalabb hat tag mint korjegyzők müködnek ekkor s aztán is a ház megalakulásaig. A korelnök értesiti a képviselőket az országgyülés megnyitásának helyéről s időpontjáról, felhiván őket, hogy ott jelenjenek meg. [1]) Az országgyülés megnyitása után, aznap vagy ké-

---

[1]) Az országgyülés megnyitásán a tagok a korelnök vezetése alatt jelennek meg. Az országgyülés csak a megnyitás után kezdheti meg rendes működését, azért addig a ház törvényesen nem alakulhat. A megnyitási szertartás rendje (directorium) az országgyülés tagjaival előlegesen közlendő.

sőbb, a korelnök bemutatja a háznak a választások érvénye ellen benyujtott kérvényeket; egyuttal felhivja a képviselőket, hogy adják be megbizóleveleiket. A kik személyesen meg nem jelenhettek, de távollétök okát a korelnökkel tudatták, megbizólevelöket a megjelent képviselők bármelyike által benyujthatják, sőt az elmaradást igazoló levél mellett beküldött megbizólevelek is benyujtottaknak vétetnek. A beadott megbizóleveleket a korelnök, nyilt ülésben sorshuzás utján a lehetőségig egyenlő számu 9 osztályba sorozza. Az első osztálybeli képviselők megbizólevelei, — a választásuk ellen netán beadott kérvényekkel együtt — átvizsgálás végett kiadatnak a 2-ik osztálynak; a 2-ik osztály megbizólevelei a harmadiknak, és igy tovább, végre a kilenczedik osztály megbizólevelei az első osztálynak. Ezen osztályok megalakitása után a ház alakulásaig jelentkező képviselők megbizóleveleiket szintén a korelnöknek adják be, ki az ily képviselőket a korjegyzőkkel együtt eszközlendő sorshuzás által utólagosan beosztja az osztályokba; megbizóleveleiket pedig s a választások érvényessége ellen beérkezett kérvényeket általában a korelnök az illető osztálynak adja ki, mig ez tárgyalásait be nem fejezte.

II. Az osztályok mindegyike elnököt és jegyzőt, tárgyalásainak bevégeztével pedig előadót is választ. Minden osztály a maga határozatait jelenlevő tagjai szavazatainak általános többségével hozza; de érvényes határozathoz az osztály tagjainak legalább fele kell, hogy jelen legyen. Az osztály egy tagja sem vehet részt azon képviselő megbizólevelének megvizsgálásában, kivel szemben érdekelve van. (Mint volt ellenjelöltje, mint beirt választó vagy mint olyan, a ki amannak ügyeiben a törvénykezési rendtartás szerint nem biráskodhatnék.)

Az osztályok a hozzájok áttett megbizóleveleket s egyéb beadványokat megvizsgálván:

1) Jegyzékbe veszik a kifogástalan választásokat, vagyis azokat, melyeknél a választási jegyzőkönyv mint megbizólevél a törvény rendeletének megfelel s ellenök kérvény sincs beadva.

2) Külön jegyzékbe veszik azon választásokat, melyekről szóló választási jegyzőkönyvek a törvény rendeletének megfelelnek ugyan, de ellenök kérvény van beadva.

3) Véleményt adnak azon megbizó levelek iránt, melyek ellen ugyan kérvény nem nyujtatott be, de tartalmukra vagy kiállitásukra nézve törvényes kifogás alá vehetők.

4) Jegyzékbe foglalják azon megbizó leveleket, melyeknek érvényessége ellen kérvények lettek beadva, e kérvényekkel együtt.

5) Az osztály egy tagot választ (titkos szavazással) az állandó igazolási bizottságba, azon tagjai közül, kiknek választása kifogástalan. (Addig az osztályok, ugyszólván ideiglenes igazolóbizottságok gyanánt szerepelnek.)

III. Az osztályok bevégezvén tárgyalásaikat, ezekről szóló jelentéseiket a ház elé terjesztik, mely czélból a korelnök ülést hirdet. A ház ezen ülésében a korelnök azon képviselőket, kik-

nek választása a fentebb 1) szerint kifogástalan, igazolt képviselőknek, nyilvánitja; kijelenti továbbá a fentebb 2) alatt emlitettekre vonatkozólag, hogy a ház alakulásánál résztvehetnek s azután is — az ő ügyökben hozandó további határozatig — tagsági jogukat gyakorolhatják; kijelenti azt is, hogy azon megbizólevelek érvényessége fölött, melyek tartalmukra vagy kiállitásukra nézve törvényes kifogás alá vehetők, vagy az osztályokhoz már nem utasithatók, a ház alakulása után fog intézkedés történni. — Az osztályok által kifogástalanoknak talált megbizólevelek, ha ellenök az osztálytárgyalás után, de az emlitett elnöki kijelentések előtt kérvény érkezett be, a kérvényekkel megtámadott képviselők jegyzékébe helyeztetnek át.

IV. Midőn már a képviselőknek fentebb 1) s 2) alatt emlitett két kategoriája, az összes képviselők számának általános többségét képezi: amazok a korelnök elnöklete alatt tartott ülésben hozzáfognak a ház tisztviselőinek megválasztásához.

Először az elnökre szavaznak; titkosan, akkép, hogy egy korjegyző betürendben felolvassa a szavazásra jogositottakat s ezek egyenkint a korelnök előtt felállitott szavazati vederbe teszik szavazatjegyöket. (Aztán a jelen nem voltak nevei olvastatnak fel, hogy az időközben megjelent tagok szavazhassanak.) A korjegyzők azonnal összeszámitják a szavazatokat a korelnök felügyelete alatt, ki is kihirdeti az eredményt. Ha általános többséget senki sem nyert, azon két képviselő fölött történik (ugynevezett „szükebb") szavazás, a kik aránylag legtöbb szavazatot kaptak.

Erre hasonló módon, egymás után választatik a két alelnök.

Azután egyszerre s viszonylagos szótöbbséggel választatik a 7 jegyző, köztük rendszerint egy horvát-szlavon képviselő.

Ugyanekkor, esetleg egy későbbi ülésben, választatik aháznagy, általános szótöbbséggel.

A megválasztott tisztviselők elfoglalják helyeiket s az elnök kijelenti, hogy a ház megalakult. A megválasztott tisztviselők nevei aztán a ministerium által a királynak bejelentendők.

Az elnök megválasztatása az országgyülés egész tartamára, — illetőleg az elnök leköszönése vagy elhalálozása esetében az uj elnök megválasztatása az országgyülés hátralevő egész idejére — szól. Ellenben az alelnökök, a háznagy s a jegyzők egy-egy évi ülésszakra választatnak (1848: 4. t. cz.), még pedig az uj ülésszak három első ülésének egyikében, de e választás kihirdetéseig az addigi tisztviselők működnek.

V. A képviselők választásának igazolására vonatkozó eljárás egy részéről, melynek a ház alakulása előtt van helye, már szóltunk. Ahhoz az igazolási eljárás többi részeit itt csatoljuk:

1) A ház alakulása után, az addig igazolt képviselők választása ellen kérvény többé nem fogadtatik el. A többi általános és az időközi választások ellen is csak ugy fogadtatik el kérvény, ha ez a választás napjától számitott 30 nap alatt és a ház-

szabályokban kijelölt föltételek teljesitése mellett adatott be. Valamely képviselő választásának érvénytelenitésére irányuló kérvényt, csak az illető választókerület választói adhatnak be. Minden ily kérvény a korelnöknél, illetőleg a ház alakulása után az elnöknél, nyujtandó be s csak akkor vehető tárgyalás alá: a) ha legalább 10 választó által, kik közt azonban az ellenjelölt nem foglalhat helyet, van aláirva s a képviselőházhoz intézve; b) ha a választás érvényessége elleni okok benne pontonkint felsorolvák s bizonyitékokkal ellátvák; c) ha a kérvényben bejelentetik azon egy vagy két meghatalmazottnak neve, s lakása, kik a kérvényt a folyamodók nevében védeni fogják; de e meghatalmazottak közt a képviselőnek ellenjelöltje nem foglalhat helyet; d) ha a kérvényhez a meghatalmazottak részére kiállitott s legalább 10 választó által aláirt meghatalmazás mellékeltetik; e) ha a kérvényhez ennek és mellékleteinek másolata is csatolva van; f) végre, ha a ház pénztárnokának, — s ha ilyen nincs, a korelnöknek, illetőleg a ház megválasztott elnökének — olyértelmű elismervénye van a kérvényhez csatolva, hogy az okozandó költségek fedezésére biztositékul ezer forint készpénzben lett a ház pénztárába befizetve. Ez utóbbi kellék nélkül a kérvény az elnök által visszautasitandó s igy a háznak be sem mutatandó; a többi kellékek hiányában a kérvényt azon „biráló bizottság“ fogja visszautasitani, melyhez a kérvény áttétetett.

2) Miként fentebb emlitettük, a ház mindegyik osztálya, a ház alakulása előtt egy tagot választ saját kebeléből az „állandó igazoló bizottság“-ba. Ezen, az országgyülésnek mind a három — jövőre 5 — ülésszakára alakitott, állandó igazoló bizottság a ház alakulása után lényegileg épen ugy vizsgálja a még hátralevő megbizó leveleket, miként a ház alakulása előtt az osztályok. Különösen: a) hivatva van, a rendbentalált megbizólevelek tulajdonosait, ha ellenök (megválasztatásuk ellen) kérvény nincs beadva, a szabályszerű 30 nap fentartása alatt igazolásra ajánlani a háznak, — mely ily esetben az illető képviselőt az emlitett fentartással igazoltnak jelenti ki. *) — de a rendben nem talált megbizó levelek és a kérvények az illető biráló bizottság elé tartoznak; b) ha érdekeltségi kifogás emeltetik valamely birálóbizottság tagja ellen, e fölött az állandó igazoló bizottság határoz s alapos kifogás esetében ama tagot más biráló bizottsághoz osztja be s ez utóbbinak egy tagját amoda helyezi át. Az állandó igazoló bizottság saját kebeléből választja elnökét, jegyzőjét, s előadóját; határozathozatalhoz legalább 7 tagnak jelenléte s általános szavazattöbbség szükséges.

3) A kérvénynyel megtámadott választások fölött, az 1874: 33. t. cz. 89. §-a szerint idővel a magyar kir. Curia fog itélni,

*) A szabályszerű 30 nap lejártával pedig, ha a választás ellen addig sem érkezett elfogadható kérvény, az állandó igazoló bizottság a végleges igazolást ajánlja a háznak.

egy külön törvényben megállapitandó jogszabályok szerint.*) Addig is, mig ezen törvény meghozatnék: a választások érvénye fölött az illető biráló bizottság határoz s elhatározásáról a háznak jelentést tesz. Ezen biráló bizottságok szervezete s eljárása iránt a házszabályok következőkép intézkednek:

a) A ház alakulása után azon képviselők, kik abba befolytak, 7—7 tagból álló s folyószámmal megjelölendő 9 biráló bizottságot választanak, titkos szavazattal s egyedül azon képviselők közül, kiknek választása akkor kifogástalannak találtatott. A biráló bizottságok tagjai az országgyülés egész folyamára választatnak s a ház nyilt ülésében esküt tesznek le arra nézve, hogy a képviselőválasztási ügyekben igazságosan fognak itélni. Ezen biráló bizottságok közt, lehetőleg egyenlő számban, a ház szine előtt eszközölt sorshuzás utján felosztatnak a képviselőválasztások elleni kérvények s azon megbizó levelek, melyek tartalmukra vagy kiállitásukra nézve az osztályokban — illetőleg később az állandó igazoló bizottságban — kifogás alá vétettek.

b) Mindegyik biráló bizottság titkos szavazással s általános többséggel elnököt s jegyzőt választ; a hozzátartozó választási ügyeket véleményezés végett több-kevesebb tag mint előadó közt felosztja; e mellett tekintettel a választókerületeknek a fővárostól való távolságára s az ügy nagyobb-kisebb bonyolultságára, meghatározza a napot és a sorrendet, melyen ezen ügyeket birálat alá fogja venni, egyuttal erről az érdekletteket értesiti.

c) A biráló bizottság előtt jogositva van a képviselő, kinek választása ellen kérvény adatott be, megválasztatását védeni vagy nem; de a védelmet személyesen nem eszközölheti, hanem azzal egy vagy két meghatalmazottat kell megbiznia. A választók is jogositvák a megtámadott választást védeni; tehetik pedig ezt személyesen is; de ha nem igy akarják tenni, vagy ha kettőnél többen vannak, akkor egy vagy két meghatalmazottat tartoznak kijelölni, kinek szóló meghatalmazás a választók közül legalább öt által alá legyen irva. Ha az emlitett jogosultak az illető biráló bizottság valamely tagja ellen érdekeltségi kifogással élnek, akkor a meghatalmazást az állandó igazolási bizottsághoz nyujtják be, különben pedig a biráló bizottsághoz. A választás ellen kérvényezőknek s a választást védőknek meghatalmazottjai az ország önálló polgárai közül — ide értve a nemválasztókat is, de kivévén a képviselőket — szabadon választhatók.

d) A tárgyalási napon a biráló bizottság ülést tart, melyben a beadványok felolvastatnak; erre az emlitett meghatalmazottak s illetőleg a személyesen fellépő választók — ha megjelentek — szóbeli nyilatkozatokat tehetnek, melyek jegyzőkönyvbe vétetnek. Aztán a biráló bizottság az ügy fölött határoz; illetőleg

*) A törvény ezen intentiójának megfelelőleg, az igazságügyministerium 1877 ben s 1881-ben a képviselőház elé törvényjavaslatot terjesztett; ezek azonban, habár az igazságügyi bizottság tárgyalásain keresztülmentek, a képviselőház részéről tárgyalás alá nem vétettek.

kimondja a választás igazolását vagy megsemmisitését; avagy az ügy kideritése végett végzésileg vizsgálatot rendel el, mely utóbbi esetben a megvizsgálandó körülményeket pontonkint kijelöli s megnevezi azon tagját vagy tagjait, kiket a vizsgálat eszközlésével megbiz; ha pedig tagjai közül senkit sem küldhetne igy ki, akkor erről jelentést tesz az állandó igazoló bizottságnak, mely ily esetben a ház igazolt képviselői közül a kiküldetésre egyet vagy többet kijelöl. A biráló bizottságok — valamint az állandó igazolási bizottság is — nyilvánosan tartják üléseiket, de a tárgyalás után következő tanácskozás és szavazás a közönségnek eltávolitása mellett történik. Érvényes határozathozatalra a biráló bizottság tagjai közül legalább 5-nek jelenléte szükséges; az itélet s a végzés indokolandók. A tagok szavazatai (s a kik kivánják, saját szavazatuk indokai is) jegyzőkönyvbe veendők.

e) A biráló bizottságok határozatai, elnökeik által a háznak bejelentendők. A ház azon képviselőket, kiknek választását a biráló bizottság törvényesnek ismerte el, igazoltaknak nyilvánitja; a megsemmisitett választás helyett uj választást rendel; az elrendelt vizsgálatra pedig a biráló bizottságnak kijelölt tagját vagy tagjait, esetleg az állandó igazoló bizottság által az igazolt képviselők közül kijelölt egy vagy több tagot, kiküldi.

f) A biráló bizottság némely esetekben tartozik mindig elrendelni a vizsgálatot; ilyenek: ha tanuknak vagy olyanoknak kihallgatása szükséges, kik a választási eljárás alatt elkövetett törvénybeütköző cselekvénynyel vagy mulasztással vádolvák, — különösen ha okadatolt gyanu merül fel arra nézve, hogy a választók megvesztegettettek, a kormányhivatalnokok vagy más tisztviselők hivatalos állásuk felhasználásával a választási ügybe illetéktelenül beavatkoztak. — Azon képviselő, kinek választására vonatkozólag vizsgálat rendeltetett el, ennek eredménye folytán hozandó illetékes határozatig megtartja a képviselőháznál tagsági jogait.

g) A vizsgálatra kiküldött egy vagy több képviselő, távozás előtt a ház nyilt ülésében esküt tesz le. Azután az illető törvényhatóságnak vagy választókerületnek egyik helyére, a törvényhatóság utján megidéztetik azokat, kik a választás ellen kérvényeznek, továbbá az érdekelt képviselőnek s a választást védőknek meghatalmazottjait, valamint a saját személyökben fellépni kivánó választókat is. Ha az érdekelt képviselő és választói részéről az idézésre senki sem jelentkezik, akkor a szavazatszedő bizottságnak a képviselő részéről müködött tagjait kell megidézni. — A vizsgálati eljárásnál a polgári törvénykezési eljárás szabályai követendők s az egésznek lefolyásáról jegyzőkönyv veendő fel. A tanuk és szakértők hit alatt hallgatandók ki, fölesketésöket a kiküldött képviselő által felhivott törvényhatósági tisztviselő teljesiti. (Ennek és a tanuknak járandóságait a vizsgálatra kiküldött képviselő határozza meg.) A kiküldött képviselő jogositva van, a választásra vonatkozó közokiratoknak vele

leendő közlését az illetőktől követelni; s a felek által megnevezett tanukon kivül hit alatt kihallgatni mindazokat, kiktől a ténykörülmények felvilágositását reményli; — továbbá köteleztetik nyilatkozatra felhivni azokat, kiknek mint a választásra hivatalból befolyást gyakoroltaknak eljárása lett a választás hiányainak okául följelentve, valamint azokat is, kik a választás körül törvénytelen cselekmény vagy mulasztás elkövetéséről vádoltatnak. — A törvényhatóságok tisztviselői, a vizsgálatra vonatkozólag a kiküldött képviselőnek megkereséseit teljesiteni s neki általában segédkezet nyujtani köteleztetnek; de a vizsgálatra befolyniok s a tanuk vagy mások kihallgatásánál jelenlenniök nem szabad. A mi pedig a tanuskodni vagy nyilatkozni vonakodókat illeti, ezek a törvénykezési rendtartásban meghatározott büntetés alá esnek, melynek kiszabására a képviselőház határozata folytán az igazságügyminister az illetékes törvényhatóságot fogja felszólitani.

h) A vizsgálatra kiküldött képviselő, egész eljárásáról jegyzőkönyvet vezet s ezt az ügyre vonatkozó jelentésével együtt a képviselőháznak nyujtja be, mely azokat a vizsgálatot elrendelő birálóbizottságnak adja ki; ez pedig a már fentebb emlitett szabályok szerint tárgyalást tartván, a választás érvényességét vagy érvénytelenségét itéletileg kimondja s határozatáról a képviselőháznak jelentést tesz.

157. §. A képviselőház tisztviselőinek hatásköre.

I. Az elnök: a házat ülésre hivja össze s ennek óráját kitüzi, — egyébiránt 20. tag kivánatára ülést hirdetni tartozik; a ház akarata szerint megnyitja és eloszlatja az ülést; a ház meghallgatásával kitüzi a tárgyalandó ügyek sorát, — vagyis a napirendet — s ezt a teremben kifüggeszteti; bemutatja a háznak az érkezett beadmányokat; vezeti a tanácskozásokat, eldöntés végett fölteszi a kérdést s kimondja a ház határozatát; aláirja a jegyzőkönyveket, s felügyel a ház összes tisztviselőinek és alkalmazott hivatalnokainak müködésére. Ha a ház valamely tagja a rendet zavarja, az elnök jogositva van őt rendreutasitani: az ülés alatt mutatkozó huzamosb nyugtalanság esetében az elnök kijelenti, hogy ha ezen állapot meg nem szünik, az ülést fel fogja függeszteni, s aztán legföljebb egy órai tartamra fel is függesztheti az ülést. Ő őrködik a ház ügyrendje s a csend fölött; a hallgatóságot csendzavarás esetében kiparancsolhatja s e czélra fegyveres erőt is igénybe vehet. Az elnök a tanácskozási rend érdekében bármikor felszólalhat s ha valamely tag a tárgytól eltérne vagy imparlamentáris nyilatkozatot tenne, tartozik is felszólalni: hogy az illetőt a tárgynál maradásra, illetve szavainak megválogatására felhivja, vagy épen rendreutasitsa, ismétlés esetében pedig a szót tőle megvonja; — ha azonban az elnök a fenforgó tárgyhoz érdemileg akar szólni, akkor az elnöki széket

az egyik alelnöknek köteleztetik átengedni s azon tárgy elintézéseig az elnöki széket ujból el nem foglalhatja. Ő csak a szavazatok egyenlősége esetében s akkor szavazhat, midőn nem elnököl. Hosszabb szünetek esetére az elnök a ház által felszokott hatalmaztatni, hogy ha időközben képviselői állások üresedésbe jönnének, uj választást rendeljen el. A ház tagjai fölött nyilvántartást gyakorol; nekik az eltávozásra legföljebb 15 napig engedélyt adhat; hosszabb időre csak a háztól nyerhetnek engedélyt. Az elnök nevezi ki a napló szerkesztőjét s a gyorsirókat, a jegyzők ajánlatára az irodai személyzetet s a háznagy ajánlatára a ház többi tisztjeit s a teremőröket. A képviselők csak az ő ellenjegyzése mellett vehetik fel napdijaikat.

II. A jegyzők: felolvassák a házban az iratokat; följegyzik és felhivják a szólni kivánókat; összeszámitják a szavazatokat; fogalmazzák s aláirják a ház jegyzőkönyveit; nyilvántartják a ház iratait s nyomtatványait, különösen hogy az utóbbiakban értelemzavaró sajtóhibák s az eredeti szövegtől eltérések ne legyenek; az irodai személyzet s az irattár az ő igazgatásuk alatt áll. Az országgyülés szünetelése alatt is müködnek. — Az előtt az üzeneteket s a törvényjavaslatokat ők vitték át a főrendiházhoz; de a két ház érintkezéséről szóló uj szabályok folytán 1886. febr. 20-a óta a ház elnöke átirat kiséretében küldi meg a ház határozatát a másik ház elnökének.

III. A háznagy: felügyel a képviselőház helyiségeire s ingóságaira, ezeket kezeli s róluk leltárt vezet; a képviselőknek lakásait nyilvántartja; hivatalos ünnepélyek alkalmával a ház tagjainak számára helyekről gondoskodik; az elnöknek, illetőleg a bizottsági elnököknek rendeletére a ház s a bizottságok üléseinek kihirdetését eszközli. Gondoskodik, hogy a hivatalos iratok és nyomtatványok a ház tagjai közt kiosztassanak; az ő engedélye nélkül ott magániratokat vagy hirdetményeket szétosztani tilos. Az ülések alatt az elnöknek a rend és csend fentartására, vagy a karhatalom alkalmazására czélzó intézkedéseit végrehajtja; a karzatokra felügyel s a belépti jegyek kiosztásáról gondoskodik. A teremőrökkel, a szolgákkal és saját hivatali személyzetével közvetlenül rendelkezik; a szolgákat felfogadja és elbocsátja. E tisztviselőnek hivatalos müködése a szünetek alatt s az országgyülés berekesztése és feloszlatása után is tart; e két utóbbi esetben az uj képviselőháznak összejöttéig a belügyminister felügyelete alatt áll; a reá bizottakról általában a képviselőháznak számolni tartozik,

158. A képviselőház tanácskozási rendje.

I. A tárgyalások előkészitése részint az osztályokban, részint pedig különféle bizottságokban történik. Az esetről esetre választandó bizottságokon kivül a képviselőház a következő bizottságokat választ: igazságügyi, közoktatásügyi, pénzügyi, köz-

lekedésügyi, véderő-ügyi, zárszámadást vizsgáló, gazdasági, közigazgatási, számvizsgáló, könyvtári, naplóbiráló, kérvényi, mentelmi és összeférhetlenségi bizottságokat. Ezek közül: a gazdasági, a ház költségvetését késziti; a számvizsgáló bizottság a ház kiadásait ellenőrzi; a mentelmi bizottság a képviselők mentelmi joga fölött őrködik s véleményt ad a háznak akkor, midőn valamely képviselő mentelmi jogának az illetékes hatóságok (biróságok) részéről való felfüggesztése — vagy, mint mondani szokás, a képviselő kiadatása, — kéretik. A bizottságok mindegyike, a hozzáutasitott tárgy befejezésével a többség véleményének a házban leendő előterjesztése végett előadót választ; egyébiránt a többség véleményéről szóló bizottsági jelentéshez a netaláni kisebbségek véleményei is csatolandók.

II. Az osztályok s a bizottságok ülései a ház tagjai számára nyilvánosak. A tárgyalásokra az osztályok, szakértőket is meghivhatnak, kik a hozzájuk intézett kérdésekre felelni tartoznak. Minden osztály, a tárgy elintézése után, a történt megállapodás képviselésére előadót választ. Az osztályok előadói pedig, a ház elnökének vagy e czélra megbizott egyik alelnökének elnöklete alatt, — ugynevezett központi bizottságot („az osztályok előadóiból álló központi bizottságot“) képeznek, mely a tárgyat ujból megvitatván, a többség véleményének a ház üléseiben leendő előterjesztésére s indokolására központi előadót választ; de a kisebbségben maradottak, sőt egyes előadók is, eltérő nézeteiket mint kisebbségi véleményeket szintén a ház elé terjeszthetik.

III. A bizottságok s az osztályok ülésein, a tanácskozásokban a tulajdonképeni tagokon kivül részt vehetnek — de ott szavazattal nem birnak: — a ministerek vagy megbizottjaik, és azon képviselő, kinek javaslata vagy inditványa ama bizottsághoz vagy osztályokhoz utasittatott. A bizottságok s a központi bizottság által a képviselőházhoz benyujtott jelentések kinyomatnak és legföljebb három nap mulva (nem előbb) vétethetnek tárgyalás alá.

IV. A ministerium által előterjesztett javaslatoktól az előleges tárgyalás meg nem tagadható; azok rendszerint vagy az osztályokhoz, vagy pedig bizottsághoz utasittatnak. Ha képviselő nyujt be törvény alkotását czélzó inditványt, — mely okvetlenül törvényjavaslat alakjában adandó be, — a ház a fölött határoz: kivánja-e azt tárgyalni vagy nem? Ha képviselő oly inditványt terjeszt elő, mely nem czéloz törvény alkotására, akkor az inditványnak a házban leendő felvételi ideje meghatároztatik s az inditvány kinyomatni és a tagok közt szétosztatni rendeltetik; midőn pedig a felvételre kitüzött nap elérkezik, az inditványozó kifejti inditványát s azután a ház érdemleges tárgyalás nélkül szavazattöbbséggel elhatározza, hogy az inditvány tárgyalás alá veendő-e vagy nem? — A mely inditványok nem irányulnak törvény alkotására, azok az osztályoknak s a bizottságoknak mellőzésével közvetlenül a ház által tárgyalhatók.

V. A tanácskozásra legalább 40 s határozathozatalra — a másutt említett kivételekkel, melyeknél sokkal nagyobb szám szükséges — legalább 100 tag jelenléte kivántatik meg. Az ülés kezdetén az előző ülés jegyzőkönyve olvastatik és hitelesittetik; aztán az elnök bemutatja a beérkezett iratokat s a képviselők által benyujtott kérvényeket, a tartalom rövid fölemlitésével; rendszerint aztán következik a napirend. Névtelen beadványok sem itt, sem a felsőháznál, nem fogadtatnak el. Kérvényt csak a ház valamely tagjának közvetitésével lehet benyujtani; az illető képviselő a kérvényre felirja nevét s ezzel felelősséget vállal aziránt, hogy a kérvény nem tartalmaz olyant, a mi az alkotmányt, a ház tekintélyét vagy a közerkölcsiséget sértené. A törvényhatóságok kérvényei s fölterjesztései nem egyes képviselők utján nyujthatók be; hanem közvetlenül a ház elnökéhez intézendők. A kérvények a kérvényi bizottsághoz utasittatnak, melynek véleményes jelentései fölött időről-időre a ház határoz. — (A mi pedig az interpellatiók kérdését illeti, erről alább szólunk.)

VI. Minden tárgyra vonatkozólag rendszerint kettős tárgyalásnak van helye; ezek: az általános tárgyalás vagy általános vita, s a részletes tárgyalás; ez utóbbira (mint pontonkinti, illetőleg §-onkinti tárgyalásra) azonban csak akkor szabad áttérni, ha a tárgy általánosságban a részletes tárgyalás alapjaul elfogadtatott. Az első szó a bizottsági előadóé, illetőleg az inditványozóé; aztán következik a kisebbségi előadó, illetőleg az elleninditványt tevő. A többi tagok, ha beszélni kivánnak a tárgyhoz, a jegyzőknél iratják fel magukat s feliratásuk sorrendje szerint hivatnak fel szólásra: még pedig felváltva, egy az inditvány mellett s egy ez ellen; (a mig t. i. mindkét részről vannak szólni kivánók följegyezve; aztán az egy véleményen levők egymásután hivatnak fel). A beszédet irásból olvasni nem szabad. Mindenki ugyanazon tárgyhoz, ugy az általános, mint a részletes vitánál, csak egyszer szólhat; kivévén, ha személyes kérdésben vagy szavainak félreértése miatt kiván nyilatkozni, vagy a házszabályokra akar hivatkozni; — de az előadók, inditványozók, elleninditványozók s a kisebbségi vélemény képviselői, zárszóval is élhetnek; a ministerek pedig s megbizottjaik, valamint a bizottsági előadók, a szavazási kérdés föltevése előtt bármikor szólhatnak.

VII. Ha a tárgyhoz szólni kivánó már nem jelentkezik: szavazásnak van helye, mely azonban 20 tagnak irásban kifejezett kivánatára a következő ülésre halasztandó. A szavazáshoz a kérdést az elnök teszi fel s akkép köteleztetik azt feltenni, hogy mindenki igennel, vagy nemmel szavazhasson. Ha a szavazásra föltett kérdés több részből áll, szétosztását lehet kivánni; s a kérdés mikénti föltevése fölött is a szavazás előtt a ház határozhat.

Legelőbb a központi bizottság vagy a külön bizottság javaslata, — ilyennek nem létében vagy el nem fogadtatása esetében a tárgyalás alapjául szolgáló javaslat vagy inditvány fölött kell

szavazni; azután következnek a hozzá legközelebb álló módositványok, végre az ellenindítvány s az erre vonatkozó módositványok. Pénz megszavazása kérdésénél előbb a legnagyobb összeg, aztán a kisebb s utoljára a legkisebb összeg fölött történik a szavazás.

A mi már most a szavazási módokat illeti, ezek a következők: 1) szavazás felállás és ülve maradás által, 2) névszerinti szavazás és 3) titkos szavazás. Rendszerint az első alkalmaztatik; ennél, ha az eredmény kétes, ellenpróba tétetik, vagyis az elnök a másik részt hivja fel a felállásra; ha igy is van kétely, a jegyzők a szavazókat fejenkint összeszámlálják. Mielőtt ezen összeszámlálás befejeztetnék vagy máskor is: 20 tagnak irásban kifejezett kivánságára névszerinti szavazás rendelendő el; ekkor az elnök kihuzza azon névbetüt, melynél a szavazás kezdendő s az egyik jegyző egyenkint szólitja az igy értett betürendben a képviselők neveit, kik közül a jelenlevők igen-nel vagy nem-mel szavaznak. (Egyébiránt, ily felelet sincs kizárva: nem szavazok.) A választásoknál s a személyes ügyeknél általában titkos szavazás alkalmazandó.

VIII. Törvényjavaslatnál, ha ez a részletes tárgyaláson is keresztülment: harmadszori olvasásnak (harmadszori felvételnek) van helye. Ez akkép értendő, hogy a részletes tárgyalás befejeztével, legalább is 24 óra közbevetése mellett, az egész javaslat ugy, a mint szövege a részletes tárgyaláskor meg lett állapitva, felolvastatik s aztán fölötte végleges szavazás történik. E szavazást megelőzőleg a törvényjavaslaton kiigazitások eszközölhetők ugyan: de csak olyanok, melyek a részletes tárgyaláskor tett módositásokból önkényt folynak s az egésznek összhangzásbahozatala végett szükségesek. (A végleges szavazásnál egyes képviselők vagy épen pártok, gyakran akkor is, ha a fenforgó törvényjavaslattal egyetértenek, ellene szavaznak, kifejezéseül annak, hogy a fennálló kormányra a végrehajtást s illetőleg a kezelést bizni nem akarják. Ez: az „appropriatio" kérdése.) — A mely törvényjavaslat a főrendiház által elvi jelentőségü változtatással küldetett vissza: az uj szöveg fölött csak általános és részletes vitának van helye, harmadszori felvétel nélkül. (1885. april 23-án a képviselőház ülésében az elnök igy értelmezte a házszabályokat.) Ha pedig a főrendek a törvényjavaslaton elvi jelentőségü változtatás nélkül tettek módositást, e fölött a képviselőházban csak részletes vita tartható.

IX. Az állami „költségvetés" is ugy tárgyaltatik, mint a törvényjavaslatok; de letárgyalása után a pénzügyi bizottsághoz utasittatik, törvényjavaslat alakjába öntés czéljából. Ezen „törvényjavaslat az . . . évi állami költségvetésről" aztán a ház valamelyik legközelebbi ülésében tárgyaltatik; de csak az emlitett appropriatio és az itt ismertetendő appretiatio szempontjából; mert a számtételek már ekkor vita alá nem vehetők (a közösügyi költségeknek a delegatiók által megállapitott számtételei

pedig, az összegre nézve, máskor sem vonhatók vita alá). A mi az appretiatiót illeti: figyelembe veendő, hogy a költségvetési javaslat végén állapittatik meg az, hogy vajjon az összes adótörvények vagy csak melyek alapján szedhesse a kormány az adókat; itt tehát vitának van helye azon szempontból: szükséges-e a megállapitott költségvetésben szereplő kiadások fedezhetése tekintetéből az összes adótörvények alkalmazásbavételét s illetőleg az összes adótörvények végrehajtását elrendelni, vagy pedig ezek egyikét-másikát lehet-e ezuttal mellőzni?

X. Azon inditvány vagy javaslat, melyet a ház a tárgyalás bármely fokozatán elvetett, — akár irányul az törvény alkotására, akár nem, ugyanazon ülésszak alatt tanácskozás alá többé nem vehető.

159. §. A főrendiház tagjainak igazolásáról, a ház tisztviselőiről, s a ház megalakulásáról.

I. Az igazolási eljárásra nézve az 1885: 7. t. cz. 19. és 21. §-ai ezeket rendelték:

1) Tagjainak igazolása iránt a főrendiház maga intézkedik és az igazolási eljárás módozatait házszabályaiban állapitja meg. Ha egyesek jogosultságára nézve kétség támad, e fölött egy saját kebeléből választandó biróság utján végérvényesen határoz: akkor is igy, ha a ház valamelyik tagja a törvényszerű képesitést elvesztette vagy ujból megszerezte.

2) A főrendiház minden országgyülés kezdetén, midőn az igazolási eljárás befejeztetett, összes jogosult tagjainak névsorát összeállittatja, és kinyomatja; — egyuttal aziránt intézkedik, hogy az országgyülés tartama alatt jogosultságot nyert uj tagok nevei is, igazoltatásuk után, ezen névsorba fölvétessenek, — azoknak nevei pedig, kik a jogosultságot bármely okból állandóan vagy ideiglenesen elvesztették, azok megjelölése mellett a névsorból töröltessenek.

II. A ház tisztviselőire nézve az 1885: 7. t. cz. 15-ik §-a következőkép intézkedik:

„A főrendiház elnökét és két alelnökét (az 1848: 4. t. cz. 7. §-a szerint egy elnököt s egy másodelnököt) a ház tagjai közül, minden országgyülés tartamára, a ministerelnök fölterjesztése alapján Ő felsége a király nevezi ki. Hasonló módon történik az időközben megüresedett egyik vagy másik hely betöltése is. Ha az elnökség minden tagja gátolva lenne valamelyik ülésben elnökölni, azon egy ülésben ezen tisztet a ház jelenlevő legidősb tagja mint korelnök teljesiti; ha azonban a gátló körülmény akár mind a háromra, akár csak egyikre nézve is, előreláthatólag hosszabb ideig tartana, a helyettesités ugyanazon módon történik, mint a kinevezés."

„Háznagyot és jegyzőket, saját tagjaiból titkos szavazással, maga a főrendiház választ."

„Az elnök és a háznagy a ház által megállapitandó tiszteletdijban részesül. Rajtuk kivül a ház tagjai, mint ilyenek, fizetésben vagy javadalmazásban nem részesülhetnek. Ezáltal azonban a Horvát-Szlavonországok gyülése által választott tagokra, és a közösügyek tárgyalására kiküldött bizottság tagjaira nézve eddig fennállott gyakorlat nem érintetik."

„A ház egyéb hivatalnokait*) az elnök, a szolgaszemélyzetet a háznagy nevezi ki; de azok számát és fizetését a ház állapitja meg."

III. A főrendiház alakulása a házszabályok szerint igy történik:

1) Az országgyülés megnyitása előtti napon a főrendek, legkorosabb tagjuknak mint korelnöknek vezetése alatt, s a legfiatalabb négy tagnak mint korjegyzőknek közreműködése mellett, összegyülnek. A korelnök tudatja az országgyülés leendő megnyitásának helyét és időpontját. A megjelent főrendek beadják igazolványaikat (melyekről alább szólunk); ezek, — illetőleg a főrendiházi tagság jogával birók névjegyzéke, — a jelenlevők által általános szótöbbséggel választandó 15 tagú igazoló bizottsághoz utasittatnak.

2) Mihelyt az igazoló bizottság részéről a főrendiháznak jogosult tagjai közül legalább 50-en igazolva vannak: erről a bizottság elnöke a korelnököt ülés összehivása végett értesiti, melyben a ház elnökének s két alelnökének kinevezését tartalmazó kir. leirat felolvastatik. Ennek megtörténtével a kinevezett elnök vagy egyik alelnök foglalja el az elnöki széket; a főrendek pedig saját kebelökből titkos szavazással háznagyot és nyolcz jegyzőt választanak. Erre az elnök a házat megalakultnak nyilvánitja.

IV. A mi illeti a főrendek emlitett igazolványait, a következőket emeljük ki.

Az 1885: 7. t. cz. hatálylépte előtt mindegyik országgyülésre külön kir. levéllel volt meghivandó mindaz, a ki a főrendiházban tagsági joggal birt.

Az uj törvény máskép és ugyan a következő módon intézkedik:

A főrendiház tagjai, midőn az uj főrendiházban első izben lesznek jogosultak a főrendiházi tag jogait gyakorolni, királyi levél által hivatnak meg; — kivévén a horvát-szlavon gyülés által választott tagokat, kikre nézve a választási okmány képezi az igazolványt. A ki egyszer kir. levél által meghivatott, s a főrendiház által igazoltatott, ujabb meghivó nélkül jelenik meg mindaddig, mig oly körülmény nem merül fel, melynek alapján jogát (az 1885: 7. t. cz. 10. 11. és 12. §-ai értelmében) állandóan vagy ideiglenesen elveszti.

V. Nem hagyhatjuk emlitetlenül, hogy azon szabály alól, mely szerint a főrendiház egy-egy egész országgyülésre alakul: az 1885: 7. t. cz. folytán kivétel történt az 188⁴/₇. országgyülés alatt. Ugyanis, az elvben ezen országgyülés tartamára alakult

*) Ezek: a napló szerkesztője, a gyorsirók, az irodaszemélyzet, stb.

főrendiház, ezen alakjában az emlitett országgyülés első ülésszakával, — vagyis az 1885. év nyarán befejezte működését; helyébe pedig az ezen törvény értelmében szervezett főrendiház lépett életbe 1885. őszén, mint az $188^4/_7$-iki országgyülés 2-ik ülésszakának elején, de az országgyülés hátralevő egész tartamára terjedő hatálylyal alakult. Az utóbb emlitett ülésszak kezdetén az uj törvény értelmében szervezett főrendiház megalakulván, az 1884-ben kiadott királyi meghivólevelek érvényüket elvesztették. (1885: 7. t. cz., 26. §.)

Az uj törvény értelmében szervezett főrendiház emlitett első megalakulásához következő intézkedések történtek:

1) A régi főrendiház 1885-ben az 1885: 7. t. cz. kihirdetése (vagyis april 26-a) után azonnal egy 21 tagú bizottságot választott, mely a kormány által beterjesztett adatoknak figyelembevételével:

a) megállapitotta azon családok névjegyzékét, melyeknek tagjai az 1885: 7. t. cz. 2. §. b) pontja értelmében a főrendiháznak örökös tagjai;

b) névjegyzékbe foglalta ezen családok mindazon nagykorú tagjait, kik 24. évüket már betöltötték vagy 1885. évi julius 1-eig be voltak azt töltendők, és a törvényben megállapitott vagyoni képesitéssel birnak.

2) Ez utóbbi névjegyzék a főrendiház által jóváhagyatván, kinyomatott s közhirrététetett azon felszólitással, hogy a kik a jogosultak közül netán kimaradtak volna, — a felszólitástól számitott három hó alatt, a főrendiház elnökéhez s illetőleg az országgyülés együtt nem létekor a belügyministerhez adják be jogosultságukat igazoló okmányaikat. A kik az országgyülés tartama alatt (az $188^4/_7$-iki országgyülés első ülésszakának végeig, az 1885. évi juniusig) jogosultságukat igazolták, a névsorba fölvétettek s az igy kiegészitett névjegyzék kiadatott a belügyministernek: hogy ez az uj ülésszak kezdetére a főrendiház örökös tagjainak, (úgy ezen névjegyzékben foglaltaknak, mint a belügyministernél igazolványaikat benyujtóknak, valamint a ház egyéb alkatelemeinek is) a főrendiházba való meghivatása iránt intézkedjék. (1885: 7. t. cz. 22. 24. §§.)

3) Az uj főrendiház az $188^4/_7$-iki országgyülés 2-ik ülésszaka elején levén megalakitandó: ehhez 1885. évi szeptemberre a jogosultak kir. levelekkel egyenkint meghivattak.

160. §. A főrendiházi tagság megszünése, illetőleg szünetelése, valamint az összeférhetlenségi esetek.

I. Az összeférhetlenségre nézve az 1885: 7. t. cz. hatálybalépte előtt is voltak már némely törvényi ujabb intézkedéseink, melyek továbbra is érvényben maradtak. Igy: az állami számszék elnöke s egyéb ottani hivatalnokok, (1870: 18.), továbbá a magyar leszámitoló és kereskedelmi bank igazgatótanácsának tagjai,

(1873: 26.) nem lehetnek egyszersmind országgyülési tagok; továbbá, (az 1879: 50. t. cz. szerint) a ki honositási okirat által nyer magyar állampolgárságot, az állampolgári eskü (vagy fogalom) letételétől számitott 10 év alatt az országgyülésnek tagja nem lehet.

II. Bővebben intézkedik idevonatkozólag a főrendiház szervezetének módositásáról szóló 1885: 7. t. cz. Ennek 3. 10. 11. 12. és 25. §-ai a következőket állapitották meg:

1. A ki a főrendiháznak tagja, ezen tagságot következő esetekben veszti el:

a) az, a ki az általa nyert hivatal vagy méltóság alapján tagja, azon esetben, ha akár önkéntes lemondás, akár törvényszerű fegyelmi vagy birói eljárás alapján, megszünik az illető méltóságot vagy hivatalt viselni;

b) az életfogytiglan kinevezett tag, ha lemondása a ministertanács fölterjesztésére ő felsége a király által elfogadtatik;

c) a Horvát-Szlavonországok gyülése által választott tagok akkor, midőn megbizatásuk lejár;

d) a jogalapra való tekintet nélkül, bármelyik tag, ha a rendes biróságok által fegyházra, illetőleg sulyos börtönre, vagy nyereségvágyból eredő büntett vagy vétség miatt elitéltetett, vagy ha az állampolgárságot elveszti.

2) Nem szünik meg a főrendiházi tagsági jog, de szünetel annak gyakorlata:

a) valamennyi tagra nézve, azon idő alatt, melynek tartamára az imént d) pont alatt felsoroltakon kivül eső büntett vagy vétség miatt, — a rendes biróságok által — a politikai jogok felfüggesztésére itéltetett;

b) azokra nézve, kik csőd alatt állanak, a csőd tartama alatt;

c) azokra nézve; akik — a tékozlás vagy távollét alapján elrendelt gondnokságok eseteit kivéve, — gondnokság alá helyeztettek, a gondnokság tartama alatt;

d) az örökös tagokra nézve azon ülésszak lejártával, melyben a ház kebeléből választott biróság által kimondatott, hogy vagyoni képesitésöket elvesztették. Általában is szünetel a tagsági jog a vagyoni képesités hiánya miatt mindazon családok tagjaira nézve, melyeket az örökös jogon való főrendiházi tagság a vagyoni képesités föltétele alatt illet.

Azonban, a kik igy vagyoni képesitéssel nem birnak, illetőleg a kikről az emlitett biróság constatálta, hogy a vagyoni képesitést elvesztették: azok tagsági joga föléled ismét, ha ezen képesitést később megszerezték; ez esetben a jog a jogosultság igazolását követő legközelebbi ülésszaktól fogva gyakorolható, illetőleg attól fogva ujból gyakorolható, — ha más törvényes akadály fönn nem forog.

III. Az országgyülési képviselői állás — habár ezt törvény világosan ki nem mondja, az eddigi gyakorlat szerint s az 1885: 7. t. cz. szelleme szerint is — a főrendiházi tagsággal összeférhet-

len. Az idézett uj törvény rendeli, hogy minden főrendiházi tag, ki képviselővé választatott, tartozik azt igazoltatása után annak megemlitésével, hogy a választást elfogadta-e vagy nem, a főrendiház elnökének bejelenteni, ki azt a ház tudomására hozza. A választás elfogadása esetében némelyeknek főrendiházi tagsági joga szünetel, másoké megszünik, a mint ez az idézett uj törvény 12-ik és 25-ik §-ainak határozmányaiból kimagyarázható. Ezek szerint:

a) Ha valaki azok közül, kik ő felsége által élethossziglan lett kineveztetésük, vagy az általuk viselt méltóság vagy hivatal alapján tagjai a főrendiháznak, — kivévén az evangelikus-református, az ágostai-evangelikus és az unitarius egyház méltóságait s illetve hivatalnokait, — képviselővé választatik és a választást elfogadja: megszünik a főrendiház tagja lenni. De a midőn képviselői megbizatása megszünik, a római kathol. (a latin ugy, mint a görögszertartású) s a görögkeleti egyháznagyok bármelyike a főrendiházi tagság jogát azonnal visszanyeri és azt a legközelebbi ülésszaktól fogva gyakorolhatja. A többi itt emlitett főrendiházi tagokat illetőleg (vagyis az ő felsége által élethossziglan kinevezett tagok, továbbá a következő méltóságok és hivatalok viselői: az ország zászlósai s a pozsonyi gróf, a két koronaőr, a kir. Curia elnöke, másodelnöke és a budapesti királyi itélőtábla elnöke) ha képviselővé való megválasztatását valamelyik elfogadja, szintén megszünik a főrendiház tagja lenni; de midőn képviselői megbizatása megszünik, a főrendiházi tagságot a törvény 4-ik vagy 5-ik §-a értelmében ujra megnyerheti, — tehát ugy nyerheti meg ujra ezt, ha ujból nyer oly méltóságot vagy hivatalt, melylyel a főrendiházi tagság jár, vagy pedig ha élethossziglan taggá kineveztetik. *) (Avagy ha örökös főrendiházi tagságot nyer vagy bir.)

---

*) Az 1869: 4. t. cz. 8. §-a szerint a birák nem lehetnek egyszersmind országgyülési képviselők; igen természetes tehát az, — ha az 1885: 7. t. cz. ide nem czélozna is, — hogy a biróságok bármely tagja, tehát nem véve ki a főrendiházi tagsággal felruházott curiai elnököt, másodelnököt s a budapesti kir. itélőtábla elnökét sem, elveszti birói állását, ha a képviselővé megválasztatást elfogadja; de ezen felsőbirósági elnökök mint egyszersmind főrendiházi tagok, a képviselőség elfogadásával nem csupán a birói állást vesztik el, hanem egyuttal az 1885: 7. t. cz. szerint ez alkalommal elvesztik a főrendiházi tagságot is. (Különben ez uj törvény életbelépte előtt is ezen főbirósági tagok lehettek, — ugy mint a többi birák, és most is lehetnek, — egyszersmind a főrendiház tagjai; csak nem lehettek országgyülési képviselők és egyszersmind birák.) Hogyan kaphatják vissza ezen, ugyszólván főbirák, a főrendiházi tagságot, ha ezt a képviselői állás elvállalása folytán birói állásukkal együtt elvesztik? ugy, ha képviselői megbizatásuk megszüntével a főrendiháznak élethossziglani tagjaivá kineveztetnek, vagy oly méltóságra s illetőleg hivatalra emeltetnek, melylyel felsőházi tagság jár; egyébiránt örökös jogon is lehetnek főrendiházi tagokká a törvényszabta föltételek alatt; az pedig magától értetik, hogy birói állásukat ugy nyerhetik vissza, ha arra a képviselői megbizatás megszüntével ujból kineveztetnek. A mi illeti az ország zászlósait, a pozsonyi grófot s a fiumei kormányzót: ezekre nézve szintén az 1885: 7. t. cz. 12. §-a azt látszik érteni, hogy a képviselői állás elvállalásával nemcsupán a főrendiházi tagságot, hanem azon állást is — illetőleg méltóságot — elvesztik, a melynek alapján főrendiházi tagok.

b) Az a) pont alól ott külön kivett hitfelekezeti egyházi vagy világi főtisztviselők helyét, ha képviselővé választatnak és a választást elfogadták: a főrendiházban még nem levő legidősb hivataltársuk tölti be és ez e helyet, mig él és hivatalát viseli, meg is tartja, — habár az, k nek helyére a főrendiházba jutott, megszünt is képviselő lenni.

c) Ha a főrendiház örökös tagjai közül, vagy a főrendiház által egyszer-mindenkorra élethossziglan beválasztott 50 tag közül, választatik valaki képviselővé és a választást elfogadja: az tagsági jogát addig, mig képviselői megbizatása tart, nem gyakorolhatja, — és ha valamely ülésszak alatt leteszi is képviselői megbizatását, főrendiházi tagsági joga csak a következő ülésszakban éled föl.

IV. Ellenben az, hogy valaki akár a véderő kötelékében, akár valamely polgári vagy egyházi hivatalban, vagy méltóságban tettlegesen szolgál vagy ilyenre kineveztetik: nem képez akadályt abban, hogy a főrendiházban különben birt jogait gyakorolhassa, vagy hogy a főrendiháznak akár örökös, akár élethossziglan kinevezett tagja lehessen.

161. §. A főrendiház tanácskozási rendje.

I. Házszabályokkal állapitja meg a főrendiház mindazt, a mi a tanácskozás rendjére és általában belügyeire vonatkozik. A szorosabb értelemben vett tanácskozási rendre vonatkozó ujabb megállapodások, csak a következő ülésszak kezdetével lépnek hatályba.

II. Az ülések nyilvánosságára s azokon a csend és rend fentartására vonatkozólag (a mint még látni fogjuk) az 1848: 4. t. cz. 10—13. §-ai irányadók. (1885: 7. t. cz. 20. §.)

III. Az üléseket az elnök nyitja meg s rekeszti be: ő állapitja meg, — de a ház meghallgatásával — a napirendet; ő teszi fel szavazásra a kérdéseket, ő mondja ki a többséget s általában a ház határozatait; őrködik a házszabályok megtartása felett s az ezek ellen vétó szónokot rendreutasithatja; másodszori rendreutasitás esetében pedig a ház azon ügyben a szólótól a szót megvonhatja.

A jegyzők s a háznagy oly hatáskörrel birnak itt, mint a képviselőháziak az alsóháznál.

IV. Inditványok, határozati és törvényjavaslatok, előzetes tárgyalás végett bizottságokhoz utasittathatnak, mely utóbbiak mindegyike maga választja elnökét és előadóját. Az ülés kezdetén a mult ülés jegyzőkönyve hitelesittetik; ha ez már multkor tüstént nem hitelesittetett volna. Azután az elnök bemutatja a beadványokat s beérkezett előterjesztvényeket; erre következnek, ha vannak, a ministerekhez intézendő interpellatiók. — A ház üléseiben érvényes határozathozatalhoz 50 tag jelenléte szükséges. — A napirenden levő kérdéshez a tagok a jegyzőknél tör-

tént följegyeztetésök sora szerint szólnak. Először általános tárgyalás foly a javaslat fölött; ha aztán ez általánosságban felállással vagy kétség esetében névszerinti szavazás által elfogadtatott, következik a részletes tárgyalás, esetleg §-onkinti szavazás; ha pedig ez is végig folyt, akkor az egész javaslat fölött, a már megállapitott részleteivel együttértve, történik szavazás. A tárgyhoz, illetőleg a részletes tárgyalásnál egy-egy ponthoz (§-hoz) egyszernél többször szólni tilos. A beszédet irásból olvasni nem szabad. — Az emlitett két szavazási módon kivül van titkos szavazás is; választásoknál és személyes ügyekben mindig ez követendő, még pedig irott szavazatjegyekkel. Máskülönben a szavazás rendesen egyszerü felállással s ülvemaradással történik; ha pedig az eredmény igy ki nem vehető, vagy 10 tag kivánja, névszerinti szavazás rendelendő el. — Egyebekben a tanácskozási rend itt is lényegileg olyan, mint a képviselő háznál.

162. §. Az országgyülés két házának egymáshoz való viszonya, s érintkezésök módjai.

A két táblának 1848-ig követett tanácskozási rendje előadásánál láttuk, hogy az országgyülésnek e két alkatrésze lényegileg mily viszonyban állott egymáshoz s mikép érintkeztek egymással. Itt a két ház közti viszonyt s érintkezési módokat a jelenlegi állapot szempontjából fogjuk ismertetni, tekintettel az előbbi állapothoz képest fenforgó különbségekre.

I. 1848-ig, habár csak sürgős esetekben, és gyéren, de szokásban volt, hogy — ha a két tábla, — valamely tárgy fölött többszöri üzenetváltás után sem tudott megegyezni, vegyes ülések tartattak, melyekben a két ház tagjai együttesen tanácskoztak s együttesen országos végzéseket hoztak. Ily eljárásnak, a parlamentaris ministeri rendszernek 1848-ban történt behozatala óta, nincs helye.

De továbbá, a két tábla 1848-ig más tekintetben is szorosb összeköttetésben állott egymással, semmint azóta. Akkor ugyanis: a két tábla vegyes üléseiben olvastattak fel a kir. előterjesztvények, kir. leiratok s kir. válaszok; vegyes ülésből történt a királyhoz szóló feliratoknak s az országgyülés két táblája közt létrejött megállapodásoknak mint országos végzéseknek fölterjesztése; vegyes ülésben lett jelentés téve az országos küldöttségek (regnicolaris deputatiók) munkálatairól. Ily tárgyakra vonatkozó vegyes üléseknek az 1848. törvények szelleme folytán már nincs helye. (Némi tekintetben kivételt képeznek — de tulajdonkép egészen különös szempont alá esnek s épen azért alább külön is emlittetnek: az országgyülést megnyitó, berekesztő s feloszlató trónbeszédek, illetőleg ily kir. leiratok; mert e megnyitás, berekesztés, s feloszlatás mindkét ház tagjainak jelenlétében történik; csakhogy aztán a trónbeszéd s a kir. leirat mindegyik házban külön is felolvastatik; s a trónbeszédre mind.

egyik ház külön felirattal válaszol; habár ujabban is volt eset — mint pl. 1861-ben s 1865-ben, hogy a felsőház az alsóháznak feliratát magáévá tette s a felirat mindkét ház nevében szóllott.)

II. Azon tárgyak, melyek körül azelőtt is vegyes ülések tartattak, és ilyenek most is tartatnak, illetőleg tartathatnak, a következők:

1) a nádornak (ha majd ezen méltóság, az 1867 : 7. t. cz. folytán hatáskörének történendő rendezése után, betöltetik) s a koronaőröknek választása és eskütétele, a királynak s az országgyülés tagjainak együttes jelenlétében (rendszerint a király lakhelyiségeiben) megy véghez.

2) Az országgyülés megnyitása és berekesztése, a király s illetőleg a kormány által kijelölt helyiségen — és ugyan ujabban rendszerint a budai kir. várpalotában — az országgyülés mindkét háza tagjainak jelenlétében történik.

3) A koronázási hitlevél szövege az országgyülés mindkét házának tagjaiból alakitott küldöttség által nyujtatik át elfogadás végett a koronázandónak; de ez utóbbi rendszerint az országgyülés mindkét háza tagjainak jelenlétében nyilatkoztatja ki, hogy az eléje terjesztett hitlevelet elfogadta s aláirta, egyuttal a már aláirt hitlevelet s a koronázáskor leteendő alkotmányos esküformát átnyujtja a primásnak (ki az iratot a főrendiház elnökének s ez az alsóház elnökének adja át) annak idején leendő beczikkelyezés végett.

Az országgyülés mindkét háza tagjainak ily jelenléte épen ugy a két ház vegyes ülésének tekintetik s az arra vonatkozó jegyzőkönyv is vegyes ülésben hitelesittetik, mint az 1) alatt emlitett választások esetében. [1])

4) Azon elv szerint, hogy Magyarországban az országgyülés koronáz: a király megkoronáztatásának egész lefolyása ugy tekintetik, mint országgyülési ülés. (Az 1867. évi koronázás napján az országgyülés mindegyik háza külön ülésre jött össze; ezt az elnök megnyitván, kijelenté, hogy ezen ülésnek tárgya a koronázás, minélfogva felhivja a ház tagjait, hogy az ülés folytatását képező koronázásra induljanak.) Ezen koronázási ülés jegyzőkönyve aztán a legközelebbi alkalommal hitelesittetik. (Az 1867. évben pedig az országgyülés mindkét házából, ezek különkülön ülésében, küldöttség választatott, melynek tagjai együttesen körülményes leirását készitették el a koronázás lefolyásának, mely munkálat a két ház jegyzőkönyveibe s az országgyülési irományok közé igtattatott. Lásd: $186^5/_8$. Országgyülési irományok, 124. l.; s a képviselőház naplója, VI. 338. l.)

III. A két ház szorosabb érintkezésének esetei közé tartoztak és tartoznak továbbá, habár nem épen vegyes ülések alakjában:

---

[1]) Lásd: a képviselőháznak 1867. junius 6-án hozott határozatát: $186^5/_8$. évi napló, IV. 255. l.

1) Az országos küldöttségek, illetőleg országos választmányok (regnicolaris deputatiók) alakitása, oly czélból, hogy valamely nagyobb fontosságú ügyben a törvényalkotás alapjául szolgáló egyezményt kiséreljenek meg, illetőleg törvényjavaslatokat készitsenek. (Ilyeneknek régibb példáit mutatják: az 1791: 67., 1827: 8., 9., 1836: 37., 1840: 3. stb. t. czikkek; — ujabb időben ily küldöttségek alakittattak a társországokkal és Ausztriával való egyezkedés végett.) Régi szokás alapján ily küldöttségek alakitásánál rendszerint azon elv követtetik, hogy azok tagjainak egyharmadát a felsőház, kétharmadát pedig az alsóház választja, mindegyik saját ülésében.

2) A fentebbiekkel egyenlő arány szerint, a közös ügyek tárgyalására hivatott delegatiónak, s az osztrák-magyar függő államadósságokat ellenőrző bizottságnak alakitása. Amannak 60 tagja közül egyharmadrészt vagyis 20-at a felsőház, két harmadrészt vagyis 40-et az alsóház választ, a megfelelő számú póttagokkal együtt. Az ellenőrző bizottságnak 6 rendes és 3 póttagját ugyanezen arány szerint választja külön-külön a két ház.

IV. A két ház közt továbbá — a mint az illető helyeken körülményesen is előadjuk — érintkezés létezik: 1) midőn a ministereknek vagy azok valamelyikének vád alá helyezését az alsóház kimondja s az ezen ügyben itélő biróságot a felsőház nyujtja; 2) midón az országgyülésnek törvénykezdeményezési s illetőleg törvényjavaslat-megállapitási joga gyakoroltatik; 3) midőn a már mindkét ház részéről elfogadott törvényjavaslat szentesités alá terjesztendő; 4) midőn az 1870: 18. t. cz. értelmében az állami számszék elnöki állomása töltetik be, mely akkép történik, hogy: az alsóház titkos választással s a jelenlevők szavazatainak általános többségével 3 egyént hoz javaslatba; ez iránti határozatát pedig — hozzájárulás végett — a felsőházzal közli ugy, mint valami törvényjavaslatot vagy országgyülési határozattervezetet: ha aztán a két ház közt a három jelöltre nézve egyetértés jő létre, ezek közül egyet a ministerelnök kinevezés végett ő felsége elé terjeszt;[1]) 5) a nádori méltóság üresedésbenlétekor, a nádornak a koronázás körüli hatásköre az országgyülés egy választottjára ruháztatik. Ez történt Miksa és Ferencz József ő felségeik koronáztatása alkalmával; különösen 1867-ben akkép, hogy a nádori teendők teljesitésére ezen alkalomra a képviselőház gróf Andrássy Gyulát (akkori ministerelnököt) választotta s ezen elhatározását a felsőházzal tudatta, mely saját részéről is ezen intézkedéshez hozzájárult. (Miksa koronáztatásakor Batthány Ferencz volt az országgyülésnek ily megbizottja. Rudolf koronáztatásakor is üresedésben volt a nádori hivatal; de hogy akkor a nádori teendőket ki teljesitette, az még nincs kideritve.)

---

[1]) Lásd az e tekintetben 1870-ben követett eljárásra nézve: a képviselőház naplóját: VII. kötet 300. l.; VIII kötet 165. 172. 173. s 185. ülés; IX. kötet 193. 194 s 199. ülés.

V. Végre megjegyzendő, hogy: a két háznak együttes ülései **vegyes** vagy **elegyes üléseknek** neveztetnek, az egyes ház nyilvános ülései pedig országos üléseknek; továbbá, hogy az oly vegyes ülésekben mindegyik ház részéről egy-egy elnök elnököl, együttesen, kik közül az egyik megnyitja s a másik bezárja az ülést, ennek folyamában pedig ezen elnökök fölváltva viszik az elnöki teendőket.[1])

163. §. Az országgyülésnek törvénykezdeményezési joga körüli eljárás, s a két ház üzenetváltásai.

I. A törvénykezdeményezési jog nemcsak a királyt, hanem az országgyülést is megilleti. Csakhogy, régi gyakorlaton alapuló szokás szerint az országgyülés törvénykezdeményezése közvetlenül csak az alsóháztól indulhat ki. A főrendek ugyan a trónbeszédre külön válaszolhatnak s rendszerint igy válaszolnak; de 1848 előtt sem gyakoroltak s a parlamentáris rendszer szelleme szerint azóta épen nem gyakorolhatnak kezdeményezési jogot oly értelemben, hogy valamely törvényjavaslattal lépnének föl vagy akár máskülönben valamely uj tárgy fölött az országgyülési tárgyalásokat meginditanák; hanem a képviselőház által elfogadott s hozzájok átküldött törvényjavaslatot, illetőleg inditványt, tárgyalni kötelezvék, habár azt elfogadni vagy épen változatlanul elfogadni nem tartoznak. Az országgyülés részéről tehát a közvetlen kezdeményezés az alsóházat illeti, mely e jogát akkép gyakorolja, hogy: egy vagy más tárgyra vonatkozólag a kormányt vagy valamely bizottságot törvényjavaslat beadására utasitja; vagy pedig akkép, hogy egy-vagy-több képviselő által benyujtott javaslatokat, illetőleg inditványokat, a képviselőház tárgyalás alá vesz.

II. A királynak, illetőleg az ő jóváhagyásával a kormánynak, kezdeményezési jogából folyó előterjesztvényei, közvetlenül a képviselőháznál mutatandók be, honnét azok, ottani elfogadtatásuk esetében a felsőházhoz küldetnek át. A törvény ugyan (1848: 3. t. cz. 37. §.) csak az évi költségvetést s a kormány számadásait rendeli világosan az alsóháznál bemutatni; de az országgyülés két házra való felosztásának természetéből s főkép a parlamentaris rendszerből önként következik, hogy törvényjavaslatait a kormány a képviselőházhoz nyujtsa be s ott történjék azoknak országgyülési első megvitatása. A képviselőház, a kormány által benyujtott törvényjavaslatokat, nem ugyan épen elfogadni, de tárgyalni, tartozik; ellenben az országgyülési tagok vagy akár bizottságok részéről beadott javaslatoktól a tárgyalás alá vételt is megtagadhatja.

---

[1]) Lásd például az $186^{5}/_{8}$. évi országgyülés elegyes üléseiről, a képviselőház azon évi naplójának IV. kötetében a 239 s 295. lapokat. Ezen ügyre nézve egyebiránt, különös tekintettel a két ház vegyes ülésében eszközlendő választásokra, a két ház közt ujabban létesült megegyezés folytán, uj szabályzat irányadó: melynek szövegét alább ismertetjük.

III. A képviselőház által elfogadott, illetőleg megállapitott törvényjavaslatok a főrendiházhoz küldetnek át, hol azok ugyanazon módokon (általános és részletes tárgyalás, s harmadszori olvasás) tárgyaltatnak, mint az alsóházban. Ha a, felsőház elveti a törvényjavaslatot, ez legalább azon ülésszak alatt ezen ház kezdeményezéséből ujra föl nem vétethetik; de ha a képviselőház a főrendiház által elvetett törvényjavaslatot ujból ezen házhoz küldi elfogadás végett, akkor ott ujra tárgyalandó. (Ez történt pl. 1884-ben a zsidó s keresztény közti házasságra vonatkozó törvényjavaslattal, mely azonban a főrendiház által másodszor is elvettetett s aztán oda többé a képviselőház részéről vissza nem küldetett.) Ha a képviselőháztól hozzájárulás végett átküldött javaslatot a főrendiház elfogadja, de módositásokkal: akkor a két ház irásbeli üzeneteket vált egymással, megegyezés végett. Minden ily üzenetváltás folytán az üzenetet átvevő ház azon pontokat, melyekre nézve a két ház közt eltérés létezik, tárgyalás alá veszi s vagy elfogadja a másik ház által megállapitott szöveget, vagy pedig fentartja saját előbbi határozatát, avagy pedig a vitás pontokon saját részéről szabadon is változtathat — mely két utóbbi esetben az üzenetváltás folytattatik. De a mi a két ház egyetértésével már egyszer megállapittatott, azt azok egyike sem veheti többé kifogás és változtatás alá.

IV. Azon törvényjavaslat, mely mind a két ház által el lett fogadva, szentesités végett a királyhoz fölterjesztendő. De (nehogy szentesités végett oly szöveg terjesztessék fel, mely az országgyülésileg elfogadott szövegtől eltér, s nehogy aztán a már szentesitett szöveg hibásvolta miatt uj szentesités váljék szükségessé, mint pl. az 1868: 55. t. czikknél) a szentesitendő szöveget a fölterjesztés előtt a két háznak egy vegyes bizottsága átvizsgálja: megfelel-e az a két ház megállapodásainak. Az igy megállapitott irott szöveg, a két ház egy-egy elnöke s jegyzője által aláiratván, a ministerelnökhöz küldetik át, — s aztán ez terjeszti föl a törvényjavaslatot a királyhoz szentesités végett.

V. A törvényjavaslatok s egyéb tárgyak körül a két ház közt váltatni szokott üzenet: irásba foglaltan, rendszerint mint jegyzőkönyvi kivonat, esetleg az illető okmányokkal mint csatolmányokkal együtt, a ház egyik jegyzője által vitetett át a másik házhoz, — 1886. elejéig. Ott a háznagy a jegyzőt az elnöknek bejelentvén, ez alkalmas pillanatban jelenté, hogy üzenet érkezett a másik háztól; mire a háznagy bevezette az üzenethozó (magyar diszruhában és kardosan megjelent) jegyzőt, ki az irásbeli üzenetet néhány szó előbocsátása után az elnöknek átnyujtotta.*) Most azonban idevonatkozólag más módozat követtetik:

*) A megszólitás 1848. óta a jegyző részéről ez volt: „Nagyméltóságú elnök ur, méltóságos főrendek!“ — az alsóházban pedig: „Méltóságos elnök ur, tisztelt képviselőház!“ — Mellékesen megjegyezzük; hogy a képviselőház elnöke a ministerek hivatalos átirataiban is „Méltóságos-“nak czimeztetik.

a mint a két ház érintkezésének több nemére vonatkozó uj szabályzatból alább látni fogjuk.

164. §. A két ház egymáshoz való viszonyának uj szabályozása.

I. A főrendiház jogköre, — mint az 1885: 7. t. cz. 13. §-a mondja — az, a mi volt; a kezdeményezésre is marad az eddigi gyakorlat addig, mig aziránt, hogy mely ügyek legyenek a törvényhozás mindkét házában s melyek kizárólag a képviselőházban kezdeményezhetők, külön törvény nem intézkedik. (Midőn a ministerium az ezen törvény alapjául szolgált törvényjavaslatot benyujtotta, abban oly értelmű pont volt, hogy a kormány feljogosittatik, előterjesztéseit s törvényjavaslatait — bizonyos tárgyúak kivételével – bármelyik háznál benyujtani. E pont akkép volt indokolva, hogy igy egyszerre fog folytonosan működhetni az országgyülés mindegyik háza; holott most a főrendiház semmi törvényjavaslathoz sem foghat, mig a képviselőház azt le nem tárgyalta. Azonban e pont elejtetett.)

II. A törvényhozás két házának egymással való érintkezése és az országos bizottságok összealkotása körül, ezen ügyek rendezéseig az eddigi gyakorlat marad érvényben. Egyébiránt az 1885: 7. t. cz. 27-ik §-a megállapitotta: hogy ezen törvény kihirdetése után következő ülésszakban az országgyülés két háza országos küldöttséget választ, – melybe a képviselőház 10, s a főrendiház 5 tagot küld, — s a melynek feladata lesz, ezen ügyek rendezésére nézve a kormány részvétele mellett javaslatot késziteni. (E küldöttség munkálata alapján elfogadott szabályzatot alább közöljük.)

165. §. Az országgyülés két háza közti érintkezés némely eseteire nézve, az 1885: 7. t. cz. 14. s 17. §-ai alapján, a két ház által egyetértőleg megállapitott szabályok.

1. A két ház határozatait egymással akként közli, hogy az egyik ház elnöke átirat kiséretében küldi meg a ház határozatát a másik ház elnökéhez.

Ez átküldés kézbesitési könyv mellett eszközlendő. A kézbesités lehetőleg az elnök vagy az alelnök saját kezeihez: mindenesetre azonban legalább is a hivatalos elnöki irodában ezzel megbizott tisztviselőnél teljesitendő.

Az átvett üzenetet az illető elnök, a mennyiben az üzenetet az ülés folyamán veszi, még ez ülés alatt, egyébként pedig a legközelebbi ülésben jelenti és mutatja be a háznak. Egyebekben az elnök az illető ház házszabályai szerint jár el.

Oly üzenetek közlése alkalmával, melyek törvényjavaslatokat tárgyalnak, nemcsak az illető háznak ezekre vonatkozó határozatai közlendők, hanem a törvényjavaslat indokolása és esetleg a vele foglalkozott bizottság vagy bizottságok jelentései is.

2. Az egyik ház által egy ülésszakban hozott és a másik házzal közölt határozatok és megállapodások, — akár törvényjavaslatokra vonatkozzanak azok, akár más tárgyra, — a másik ház által ugyanazon országgyülés következő ülésszakában is tárgyalhatók, minden ujabb üzenetváltás nélkül.

3. A törvény által előirt amaz esetekben, midőn az országgyülés választásra és ennek következtében együttes ülésekre hivatik fel, emez együttes ülések megtartásának módozatai a következőleg szabályoztatnak:

a) Együttes ülések a két ház elnökei által egyetértőleg meghatározandó helyiségben tartandók.

b) Ily üléseken mind a két ház elnöke (esetleg akadályoztatása esetén alelnöke), együttesen elnököl akként, hogy az egyik elnök nyitja meg, a másik rekeszti be az ülést.

Hasonlóan együttesen müködik mindkét házból egy-egy jegyző.

Az elnökök és jegyzők teendőinek az ülés folyama alatti megosztásáról szintén az elnökök intézkednek.

c) Érvényes határozat hozatalára legalább összesen annyi tag jelenléte szükséges, a mennyit a főrendiház és képviselőház házszabályai mindkét házra nézve külön-külön meghatároznak.

d) Az ülés megnyittatván, a királyi leirat felbontatik és felolvastatik. A választás előtt elnök az ülést 10 perczre felfüggeszti. Ha ez idő alatt legalább 30 tag (illetőleg mindenkor összesen annyi, a hányat a névszerinti szavazás kérésére a két ház házszabályai külön meghatároznak), névszerinti szavazást kér, ugy az elrendelendő.

Ellenkező esetben az elnökség a választást felkiáltás utján eszközölteti s ennek alapján mondja ki annak eredményét.

e) Névszerinti szavazás esetén sorshuzás dönti el, hogy először a főrendiház, vagy a képviselőház névsora olvastassék-e fel.

f) Ha két vagy több jelölt egyenlő szavazatot nyer, az egyenlő szavazatot nyertek között ujabb választás dönt.

g) A szavazás titkosan, szavazójegyek beadásával történik.

h) A választás eredménye ugyanazon ülésen hirdetendő ki.

i) Az együttes ülés jegyzőkönyve ugyanazon ülés végével hitelesittetik.

4. A két ház tagjaiból alakitott országos bizottságokat illetőleg a következők határoztatnak:

a) Minden oly országos bizottságnál, a melynél a törvény eleve meg nem jelöli a főrendiházból és a képviselőházból különkülön választandó tagok számát, eme számarány rendszerint ugy alakitandó össze, hogy a főrendiház tagjai a bizottság egy harmadrészét, a képviselőház tagjai annak két harmad részét képezzék. Alakulásra az országos bizottságokat a két ház elnökei hivják fel.

b) Az országos bizottságok müködésének eredményéről szóló bizottsági jelentést, a mennyiben valamely törvény másként nem intézkedik, az országos bizottság elnöke közli mindkét ház elnökével.

5. A házszabályokhoz az 1872/5-iki országgyülés mindkét háza által hozott határozat alapján csatolt függelék hatályon kivül helyeztetvén, ennek helyébe a következő határozat igtattatik:

Minden törvényjavaslat, mely már a főrendi ház hozzájárulását is megnyerte, annak szentesités alá terjesztése előtt egy bizottság által vizsgálandó át azon czélból, vajjon a törvényjavaslat szövege megfelel-e az országgyülés mindkét háza által elfogadott megállapodásoknak.

E bizottság tagjai lesznek felváltva, a főrendiház elnökének, illetőleg alelnökének, vagy a képviselőház elnökének, illetőleg alelnökei egyikének elnöklete alatt;

a) a főrendiház azon jegyzője, ki a törvényjavaslat részletes tárgyalása alkalmával napi jegyző volt;

b) a képviselőház ama jegyzője, ki a törvényjavaslat részletes tárgyalásáról a jegyzőkönyvet vezette;

c) az illető törvényjavaslatra nézve a képviselőház tárgyalása alkalmával müködött állandó vagy időszerinti bizottság előadója;

d) a mennyiben a főrendiházban az illető törvényjavaslat szintén külön előadó előadása mellett tárgyaltatott, e főrendiházi bizottsági előadó.

Az összeegyeztető bizottság tanácskozásában részt vesz a törvényjavaslatot benyujtó szakminiszter, vagy megbizottja is.

Azon esetekben, midőn ezen bizottság az összeegyeztetés alkalmával egyértelmüleg megállapithatja, hogy a törvényjavaslatban egyes módositások alkalmából más, nem módositott szakaszokban oly hibák, tévedések vagy ellenmondások maradtak benn, a melyek minden valószinüség szerint csupán elnézés következményei, a bizottság erről a képviselőháznak irásbeli jelentést tesz. A képviselőház e jelentést kinyomatván és a ház tagjai között kiosztatván, napirendre tüzi s ez alkalommal a fölött minden vita nélkül dönt. Hasonlóan vita nélkül dönti el a kérdést annak idejében a főrendiház is.

166. §. *Az országgyülési tárgyalások nyelve s azok közzététele.*

I. A különféle nyelveknek különféle ügyágaknál való hivatalos használatára vonatkozólag fennállott és fennálló jogszabályokat — illetőleg gyakorlatot, — a nemzetiségi kérdésnél ismertetjük. Itt csak az idevágókat emeljük ki.

Az országgyülési tárgyalások legrégebben magyar,*) majd ma-

*) A királyság első századaiban valószinüleg nemcsak az országgyülési tárgyalások, hanem az alkotott törvények nyelve is a magyar volt. Erre mutat Kálmán királynak a „Corpus juris hungarici" czimü régi magyar törvénytárban foglalt decretumai elsőjének előbeszéde, melyben a magyar törvények egy gyüjtője az esztergomi érseket mint megbizóját elnézésre kéri: ha ő — a gyüjtő — mint ezen nemzet nyelvében nem teljesen jártas, hibákat követett volna el megbizatása (magyarból latinra forditás) körül.

gyar és latin nyelven,[1]) az utóbbi századokban az emlitendő legujabb időig latin nyelven folytak, — kivévén Erdélyt, hol a különválás korszakának legnagyobb részében az országgyülési tárgyalásoknál a magyar nyelv használtatott.

Az 1805: 4. t. rendelte, hogy az ő felségéhez országgyülésileg intézendő feliratok, oszloposan latin és magyar nyelven szerkesztessenek. Az országgyülési tárgyalások azonban, főkép a förendi táblán, még huzamosb ideig folytak kizárólag, illetőleg tulnyomólag latin nyelven. (Igy pl. midőn gróf Széchenyi István az $182^5/_7$. évi országgyülésen a felsőtáblán, a magyar tudós társaság megalapitása céljából tett bőkezü ajánlatát magyar nyelven terjesztette elő, az elnöklö nádor által oly megjegyzéssel szakittatott félbe, hogy itt magyarul beszélni nem szabad. „Domine Capitane! Non licet hic ungarice loqui." Mire a huszár-kapitány gróf ugyancsak magyar huszárosan oda vágott s beszédét magyarul folytatta.) Az $182^5/_7$-i országgyülésen a követek egy része már magyar nyelven szónokolt. Az $183^2/_6$. évi országgyülésen a magyar nyelv használata ugyszólván általánossá vált, — habár még fordultak elő egyes latin felszólalások az alsótáblán is s még sűrübben a förendeknél. — A két tábla üzenetei már 1830. óta ekkor magyar nyelven szerkesztettek.

Az $183^2/_6$: 3. t. cz. rendelte, hogy a törvények magyar és latin nyelven szerkesztendők, (a mi már az ezen országgyülésen alkotott törvényeknél is alkalmazásba vétetett) de támadó kétség eseteiben a magyar szerkezet irányadó.

Az 1840: 6. t. cz. rendeli, hogy ezután az országos feliratok ő felségéhez egyedűl magyar nyelven terjesztessenek fel.

Az 1844: 2. t. cz. pedig határozta, hogy miként már ezen országgyülésen, ugy ezután is az országgyüléshez kir. leiratok, előterjesztvények és válaszok egyedül magyar nyelven intéztessenek; a törvényczikkek is egyedül magyar nyelven alkottassanak és szentesittessenek; az országgyülés nyelve kizárólag a magyar legyen, megengedtetvén a kapcsolt részekbeli követeknek, hogy ha a magyar nyelvben jártasak nem lennének, szavazataikat a legközelebbi 6 év alatt tartandó országgyüléseken latin nyelven jelenthessék ki.

Az 1848: 5. t. cz. 3. §-a a képviselővé megválaszthatás egyik feltételeül azt kötötte ki, hogy az illető megtudjon felelni a törvény azon intézkedésének, melynek értelmében a törvényhozás nyelve egyedûl a magyar. Ezen elv alól az 1868: 30. t. cz. folytán kivétel létezik az országgyülésnek horvát-szlavon tagjaira nézve; mert ezek horvát nyelven is nyilatkozhatnak. (A társországoknak Magyarországhoz való viszonyánál láttuk, hogy ezek nyelv tekintetében még miféle különös kedvezményekben részesülnek.)

---

[1]) Ezt tanusitják Pozsony város követeinek az 1446 — s 1453. között tartott országgyülésekről szóló jelentései.

II. Az országgyülési tárgyalások körülményes leirásának sajtó utján közzétételéről 1848 előtt — sajtószabadság hiányában — nem lehetett gondoskodni. Azonban legalább az ülésekről szóló jegyzőkönyvek az utóbbi időben nyomtatás alá bocsáttattak; igy a rendi tábla üléseinek jegyzőkönyvei 1790. óta latin és magyar, 1832 óta pedig csak magyar nyelven; a felsőtáblánál csak 1840. óta vezettettek rendes jegyzőkönyvek vagy naplók, s ezek szintén kinyomattak. De az országgyülési tárgyalások körülményes közlése nyomtatás utján, — a sajtóra nehezedett censura miatt, — lehetetlenné volt téve. (E bajon némileg segitett Kossuth Lajos az $183^2/_6$ országgyülésen; ugyanis ő az ottani tárgyalásokat körülményesen összeállitotta s „Országgyülési tudósitások" czimű irott példányokban — illetőleg másolatokban — mindazoknak megküldötte, kik ily példányokra előfizettek. Ugyan ő később „Törvényhatósági tudósitások"-at szerkesztett, ugyanily módon, a törvényhatóságok fontosabb tárgyalásairól.)

Mindez jobbrafordult az 1848: 18. t. cz. folytán. Ez megállapitván a sajtószabadságot: a két ház mindegyikének tárgyalásairól körülményesen vezetett napló s egyéb országgyülési irományok sajtó utján tétetnek közzé; a lapok is az országgyülésen tartott beszédeket, akár egész terjedelemben, közölhetik.

167. §. Az országgyülési tanácskozások nyilvánossága, s azoknál a csend és rend megóvása.

I. Az ülések már 1848. előtt is az országgyülés mindkét táblájánál nyilvánosak voltak. Különösen a rendi táblán az országgyülési ifjuság és a többi hallgatóság [1]) részint a karok és rendek asztalai körül a teremben, részint pedig a karzaton — hova beléptijegy nélkül lehetett menni, — foglalt helyet. [2]) A hallgatóság csendes magatartásra volt kötelezve. Az országgyülésen a rend fentartására való ügyelés a kir. főajtónállóra volt bizva (1495: 25.), ki ezt a felsőtáblánál személyesen s az alsótáblánál helyettese által teljesitette. (Ugyanő intézte az országgyülési ünnepélyek s bevonulások rendjét.)

II. Az emlitett nyilvánosságnak azonban csak 1848 óta, a sajtószabadság behozatala folytán, lett gyakorlati nagyobb jelentősége. Ugyanis addig az országgyülési tárgyalások, a szigorú censura miatt, csak a száraz jegyzőkönyvek vagy naplók szükkörű szövege szerint voltak nyomtatás utján közrebocsáthatók.

III. Az 1848: 4. t. cz. a nyilvánosságot s a csend és rend megóvását, igy szabályozta:

1) Ülései mind a két táblának ezután is nyilvánosak.

2) A tanácskozásoknál szükséges csend és rend, s a hallgatók

---

[1]) Még pedig, a táblai tagok, az országgyülési ifjuság s a férfi-hallgatóság, ősi szokás szerint nemzeti ruhában és kardosan.

[2]) A nyilvánosság megszoritására kisérlet tétetett 1741-ben, de az a karok és rendek erélyes ellentállásán hajótörést szenvedett.

teljes hallgatagságban tartása iránt, mindegyik tábla szabályokat alkot s azoknak végrehajtását elnöke által szigoruan eszközölteti. E részben előlegesen rendeltetett, hogy a hallgatóságnak a tanácskozást háborgatni semmiképen nem szabad; ha tehát egyes hallgató vagy a hallgatóság a tanácskozást háborgatja, s az elnöki egyszeri intésnek sikere nincs, másodizben a hallgatót s illetőleg a hallgatóságot kiparancsolhatja. Ez megtörténvén, a tanácskozás vagy azon nap, vagy később, a többség határozata szerint, de mindig nyilvánosan (értve: közönségnek a karzatokra s a hallgatóság egyéb helyiségeire való bebocsáttatása mellett) folytattatik. A rend és csend fentartása terembiztosok által, szükség esetében a nemzeti őrség alkalmazásával, eszközöltetik.

Ezen intézkedések akkép értelmeztettek s értelmeztetnek, hogy: miután az alsóház az összes tisztviselőket, a felsőház pedig az elnökökön kivül a többieket, maga választja (1848: 4), ennélfogva a kir. főajtónállónak emlitett hatásköre megszünt s helyette mindenik ház egy háznagyot választ; továbbá, a nemzetőrségről szóló 1848: 22. t. czikket az 1867: 11. t. cz. felfüggesztvén, s az 1868: 40. 41. 42. t. czikkek hallgatagon megszüntetvén, a nemzeti őrség fent emlitett alkalmazása helyett általában karhatalom értendő.

III. Hallgatóság, mindegyik ház nyilvános üléseire s a nyilvános vegyes ülésekre is, a háznagyi hivatalok által osztogattatni szokott beléptijegyekkel bocsáttatik be.

IV. A két ház szabályai értelmében zárt ülések is tarthatók, de ezekben érdemleges határozat hozatalának nincs helye; a zárt ülések tehát csak értekezlet-féléknek tekinthetők. Ha az elnök, valamely minister, vagy aháznak legalább tiz tagja, kivánja: a ház előzetes tanácskozás végett zárt ülést tart; zárt üléssé alakulhat a két ház együttesen is, ha ezt a képviselőház, valamely miniszter vagy az elnökök kivánják.

168. §. Az országgyülési tárgyalások szabadsága; továbbá az országgyülési tagok sérthetetlensége s illetőleg azok mentelmi joga.

I. Az országgyülés tagjai régi idők óta szabad jövet-menettel biróknak s a törvények különös oltalma alatt állóknak tekintettek, (1507: 12, 1563: 76., 1625: 62., 1647: 35. s 114., 1723: 7., 10.) s az őket bántalmazók szigorú büntetésekkel sujtattak.[1]) Kiválólag az országgyülési tagok érdekében, — de azért is, mi-

[1]) Ki az országgyülésre menőt vagy onnét visszajövőt megveri, megsebesiti, vagy ezt rajta más által hajtatja végre: a nagyobb hatalmaskodás birságával büntettetni rendeltetett. (1723: 10.) A ki az országgyülés helyén országgyülési tagot, vagy ennek háznépéhez tartozót, vagy valamely panaszkodót megvert avagy megsebesitett: régebben hütlenség büntetésébe esett (1507: 12., 1563: 76., 1625: 62.), később pedig a nagyobb hatalmaskodás birságával büntettetett. (1723: 7.) Sőt az 1723: 7. t. cz. szerint azok, kik országgy. tagot megölnek vagy megölésére közreműködnek, sulyosbitott halálbüntetéssel voltak büntetendők.

vel a királyi itélő tábla az országgyülések kiegészitő részét képezte s igy az országgyülés tartama alatt a biráskodás terén nem igen működhetett, — régen az országgyülés ideje alatt teljes törvényszünet[1]) volt (1507: 12., 1655: 49., 1723: 29. t. cz. mely utóbbi szerint a törvényszünet az országgyülés előtt 30 nappal kezdődött s az országgyülési tagok visszatértéig tartott.) Azonban ez alól később a törvények jelentékeny kivételeket tettek (1792: 16., 1830: 6., 183^2/$_6$: 45., 1840: 24.); ujabb törvényeink pedig az országgyülési tagok iránti tekintetekre alapitott törvényszünetet nem ismernek.*) — Az országgyülési tagok javait különösen is oltalmazta a törvény az által, hogy az országgyülés tartama alatt ezekben való bármely czim alatti beigtatások és birtokba való bevezetések semmisek voltak. (1647: 135., 1655: 32.)

II. Az országgyülési tárgyalások szabadságát világosan biztositja az 1791 : 13. t. cz., midőn a törvényhozás tagjainak akadálytalan megjelenését s az országgyülési ügyeknek törvényes szabadsággal leendő tárgyalását hangsulyozza. E törvény azonban, fájdalom, gyakran meglett sértve, a miért különösen az 1840. évi országgyülésen erélyes felszólalások történtek s a szóban forgó kérdés olyféle értelmezést nyert; hogy az országgyülési tag az illető országgyülési ülésekben tett nyilatkozataiért, midőn törvénytelenség elkövetésére senkit fel nem szólit, sem maga vétkes cselekvést el nem követ, — felelősségre nem vonható s meg nem büntethető. Maga a tábla a sértő kifejezéssel élő tag ellen actiót rendelhetett el, illetve pénzbirságot szabhatott.

III. Az országgyülési tagoknak mentelmi jogát, az emlitetteknél sokkal határozottabban biztositják a két ház szabályai. Ezek ugyanis rendelik: hogy az országgyülésen tett nyilatkozatáért a törvényhozás egy tagja sem vonható felelősségre az ülésen kivül; ott pedig ily büntetéseknek van helye: rendreutasitás, a szónak azon egy alkalommal tőle megvonása vagy az elnök kérdésére a ház részéről jegyzőkönyvi megrovás kimondása; ez utóbbi az erkölcsiséget vagy a ház tekintélyét sértő kifejezésért, ha a szólónak mentegetőzése kielégitőnek nem találtatik. Továbbá a házszabályok szerint: büntető vizsgálat s fenyitő eljárás a törvényhozás tagja ellen csak ugy foganatositható, ha az illető ház megengedi s illetőleg ama tagra nézve a mentelmi jogot felfüggeszti, — kivétetik a tettenérés esete, mert ekkor az országgyülési tag az illető háznak teendő utólagos bejelentés kö-

[1]) A kapcsolt részekben pedig a közgyülés is szünetelt; a kapcsolt részeknek a magyar országgyülésen volt tagjai ilyenkor az ugynevezett „báni conferentia“ czim alatt gyakran üléseztek, a kapcsolt részek érdekeinek megóvása végett; ugyanezen conferentiáról az országgyülési határozatokra vonatkozólag feliratok is intéztettek a királyhoz.

*) Az 1883: 33. t. cz., melynek értelmében a kir. biróságoknál évenkint jul. 1-től aug. 31-eig szünidő tartandó, de ez alatt az ugynevezett szüneti tanácsok s illetőleg egyes birák bizonyos ügyekben eljárni kötelezvék: a birói személyzetnek a nyári legforróbb hetek alatti kimélésére van számitva.

telezettsége mellett befogatható. A kivételnek az ujabb gyakorlat szerint egy második esete az, midőn az országgyülés nincs együtt; igy lett nehány évvel ezelőtt elfogva Miletics Szvetozár képviselő; az országgyülés összegyültével aztán a kormány az esetet bejelentette a képviselőháznak, ettől a követett eljárásért fölmentést s a letartóztatás folytatására engedélyt kért, a mit meg is nyert. — A delegatio tagjaira nézve az 1867: 12. t. cz. 47. §-a valamivel kedvezőbben intézkedik, midőn meghatározza, hogy a delegatusok tettenérés esetében történt letartóztatásának folytathatása vagy megszüntetése iránt, az illető országgyülés együtt nem létében, a delegatio rendelkezik.

Az országgyülés mindkét házának ezen ügyekre nézve van mentelmi bizottsága, mely előforduló esetekben véleményt ad a háznak: vajjon a kért kiadás, vagyis a mentelmi jognak felfüggesztése megadassék-e? A házszabályok szerint a ház megtagadhatja az engedélyt, ha kitünik: hogy vagy nincs ok gyanura s hogy az egész eljárás zaklatás akar lenni, — vagy ha valamely nemhelyes politikai indokból kéretik a mentelmi jog felfüggesztése.

169. §. Az országgyülési költségek s a képviselői dijak.

I. Az 1848. évi törvények megalkotásaig az országgyülési költségekre vonatkozó ügyállás a következő volt:

1) A kir. udvar országgyülési költségeinek fedezéséhez a szabad kir. városok hozzájárultak.

2) A főurak jogositva voltak, országgyülési költségek czimén jobbágyaiktól mérsékelt dijt követelni. (1715: 47.)

3) Az alsótábla tagjai napdijakat huztak. Ezeket a távollevő főurak küldöttjei megbizóiktól, a sz. kir. városok követei a küldőváros pénztárából kapták. A megyei követekre nézve különböző szokások uralkodtak: a mult század elején a legtöbb megyében e napdijak egy részét a nemesség — még a főrendeket sem véve ki, — másik részét a megye házi pénztára fizette; némely vármegyékben e terhet az országgyülés kéthavi törvényes tartamára a nemesség, azontul a házi pénztár viselte; de utóbb az országgyülési költségeket egyáltalában a házi pénztár fedezte; az 1836: 44., 1840: 45., s 1844: 12. t. cz. által pedig, azon egy-egy országgyülés tartamára e költségeket a nemesség vállalta el.

4) Az országgyülés tagjai V. László óta [1]) szállást is kaptak és pedig ezt ingyen tartozott adni azon város, melyben az országgyülés tartatott; maga az elszállásolási ügy a kir. fölovászmester hatásköréhez tartozott. (1647: 123.) Az 1844: 11. t. cz. az országgyülési tagok ingyenes szállásait megszüntette s azt határozta, hogy az országgyülés tartásának helyén a háztulajdonosok a kir. fölovászmesterrel egyetértve bizonyos meghatáro-

[1]) Kovachich: Suppl. ad vest. com. II. 130. l.

zott bér mellett tartoznak kellőszámú szállást az országgyülési tagoknak átengedni; [1]) de az udvari személyzet s a jelen nem levők követei számára megkivántató szállások szerzése magánalku utjára hagyatott.

II. Mind ennek véget vetett az 1848: 4. és 5. t. cz., midőn ezek a két ház elnökeinek dijt, a képviselőház tagjainak napdijt és lakbért rendeltek, az országgyülés többi tagjait pedig hallgatással mellőzték.

III. Most az országgyülési kiadások nagyon sokfélék. Azokra nézve a fedezet az állam évi költségvetésében állapittatik meg de csak általánosságban, főösszegek szerint. (Együttvéve évenkint egy millió frtnál is több.) A részletes felosztás mindegyik ház külön jogát képezi.

IV. Az 1848: 4. t. cz. szerint a legközelebbi országgyülés lett volna hivatva meghatározni ugy a főrendi mint az alsó ház elnökének diját. E meghatározás a házszabályok által eszközöltetett. A felsőház elnökének diját most az 1885: 7. t. cz. alapján a ház állapitja meg.

A képviselők napdija 5 frt. 25 kr, vagyis 5 „volt" pengőforint az 1848: 5. t. cz. szerint; az évi lakbér pedig az 1870: 25. t. cz. értelmében 800 frt. o. ért., addig az 1848: 5. t. cz. alapján évi 400 pengő frt volt. Az oly képviselők, kik állami szolgálatban állnak s ezért lakbért huznak vagy szállást kapnak, képviselői lakbérilletményben nem részesülhetnek. (1875: 1. t. cz. 10. §.) A képviselőház jegyzői, a házszabályok értelmében, kettős napdijt kapnak; a háznagy pedig 1200 frt évi dijt húz.

A főrendi ház tagjaira nézve, e kérdésben az 1885: 7. t. cz. 15. §-a igy intézkedik: „Az elnök és a háznagy a ház által megállapitandó tiszteletdijban részesül. Rajtuk kivül a ház tagjai, mint ilyenek, fizetésben vagy javadalmazásban nem részesülhetnek. Ez által azonban a Horvát-Szlavonországok gyülése által választott tagokra és a közös ügyek tárgyalására kiküldött bizottság (delegatio) tagjaira nézve eddig fennállott gyakorlat nem érintetik."

170. §. A ministereknek az országgyüléshez való viszonya s az interpellatiók kérdése.

I. A ministerek jogositva vannak, az országgyülés mindegyik házában — személyesen vagy helyetteseik által — megjelenni s ott felszólalni: de kötelezvék is ott megjelenni, illetőleg képviseltetni magukat, valamint tartoznak ott a kivánt felvilágositásokat megadni, a hozzájok intézett kérdésekre felelni, sőt az országgyülés bármelyik házának kivánatára hivatalos iratait is magának az illető háznak vagy az által e végre kiküldött bi-

[1]) Egy-egy országgyülési tag szállás-igénye 4 szobára, egy konyhára s egy fa-kamrára határoztatott. A nádor, országbiró és személynök számára sokkal nagyobb szállások lettek praeliminálva.

zottságnak megvizsgálása alá bocsátani; (1848: 3.); végre felvilágositást kötelezvék adni arra nézve is, hogy az 1867: 12. t. cz. által a külügyekre nézve biztositott befolyásukat helyesen gyakorolták-e. Azonban szavazati joggal a ministerek, az országgyülésen, még pedig ennek illető házában, csak ugy birnak, ha annak rendes tagjai: vagyis a ki közülök képviselő, az alsóháznál, — a ki pedig nem képviselő, de a főrendek közé tartozik, az a felsóháznál bir szavazati joggal, — és ha ezen esetek egyike sem áll valamely ministernél, az országgyülés egyik házában sem bir szavazati joggal. (Mindkét háznak egyidejüleg senki sem lehet tagja s igy minister sem.)

II. Az interpellatiók a főrendiházban rendszerint az ülés elején, a napirend megkezdése előtt történnek. Az interpellált minister ekkor, vagy később válaszol.

A képviselőház szabályai azonban másként intézkednek. Az interpellatiót, — valamint az inditványt is — a képviselő az e czélra vezetett külön könyvbe irja be, mely hetenkint kétszer olvastatik fel; aztán az interpellatio a fölvételére kiszabott időben előterjesztetik az interpelláló által. A minister tartozik az interpellatióra 30 nap alatt válaszolni. Az interpelláló a ministeri válaszra felel; a ház pedig a fölött szavaz, tudomásul veszi-e a ministernek válaszát, vagy nem; mely utóbbi (nemleges) esetben az interpellatio s a ministeri válasz beható tárgyalás végett napirendre tüzetik.

III. Mindegyik minister mindennemü eljárásaért az országgyülésnek felelősséggel tartozik. E ministeri felelősségről tüzetesebben a kormányzati hatalom kérdésénél szólunk.

171. § Az országgyülés hatásköre.

I. Az állami hatalom főrészei közt a törvényhozó hatalom az, mely az állami hatalom összes részeinek gyakorlásmódját szabályozza, s azért hatásköre a többiekénél messzebbre terjed.

Mivel pedig hazánkban a törvényhozó hatalom csak alkotmányos módon gyakorolható; s mivel a törvényhozásnak a királyon kivül főtényezője az országgyülés: ennélfogva mindaz, a mi a törvényhozás köréhez tartozik, az országgyülésnek is tárgyát képezi. Általánosságban véve ide értendő: az állam egész szervezetének s alkotmányos rendszerének, a kormányzat különféle ágaihoz tartozó szerves intézkedéseknek s a birósági szervezetnek meghatározása; az alkotmány továbbfejlesztése; az állami háztartás és költségvetés, a védrendszer, az állampolgári jogok és kötelességek, az összes magánjog és büntetőjog megállapitása; végre az állami hatalom többi ágainak, köztük kiválólag a kormányzati hatalomnak s ebben a ministerium által képviselt királyi jogkörnek is, ellenőrzése, mely ellenőrzés által a ministereknek felelősségre vonhatása alapján az országgyülés határozott befolyást gyakorolhat a kormányzati hatalom összes müködésére.[1])

---

[1]) Korbuly: Magy. közj. 127. §. Cziráky: Consp. jur. publ. 600 s köv. §. Récsi: Magy. közj. 60. §. Boncz: Magy. államj. 26. §.

II. Tüzetesen tekintve az országgyülés hatáskörét: 1) vannak tárgyak, melyekkel az országgyülés rendszerint minden folyamában foglalkozik, s 2) oly tárgyak, melyek csak koronkint fordulnak elő.

1) Az országgyülésnek rendszerint minden folyamában s ülésszakában előfordulnak: az állami költségvetés megállapitása, a kormány számadásainak megvizsgálása, az állami számszék ezekre s az államvagyonra és államadósságok állására vonatkozó jelentéseinek tárgyalása; az ujonczok és póttartalékosok évi jutalékának megajánlása; a delegatio tagjainak évenkinti s a függő államadóságokat ellenőrző bizottság tagjainak az országgyülés egész folyamára való megválasztása; a ministerek interpellálása; kérvények elintézése; továbbá az országgyülés mindegyik házában külön az illető tisztviselők választása s a tagok igazolása stb.

2) Koronkint előfordulható tárgyak: a királyi hitlevél szerkesztése s a király koronázása, a király udvartartási költségeinek több év folyamára terjedő meghatározása; a közösügyi költségek arányának meghatározása s ezt megelőzőleg javaslattételre hivatott bizottság kiküldése; magyar állami kölcsön, esetleg közös osztrák-magyar kölcsön felvételének elhatározása: a védrendszer megállapitása, átalakitása vagy a meglevőnek meghosszabbitása; a külállamokkal kötött szerződések jóváhagyása, illetőleg beczikkelyezése; a koronaőrök (esetleg a nádor) választása; az állami számszék elnöki állására hármas kijelölés megtétele; a ministereknek s az állami számszék elnökének vád alá helyezése; törvényhatóságok létesitése, megszüntetése, vagy területök megváltoztatása; a honvédségnek az ország határain kivül alkalmaztatásába való beleegyezés; a magánjog ágaiban, ugy a büntetőjog terén, s egyéb jog-ágak körüli jogszabályok megállapitása; adórendszer, adónemek, pénzláb meghatározása, az államvagyon elidegenitésének vagy terhelésének megengedése stb. (Valamikor az országgyülés peres ügyek körül is birt hatáskörrel; de ezt az 1723: 26. t. cz. megszüntette, s az illető ügyeket a királyi táblához tette át.)

NYOLCZADIK RÉSZ.

A kormányzati, vagy végrehajtó hatalom.

I. fejezet. A királyság az alkotmányban.

*172. §. A magyar trón betöltésének, illetőleg a királyi méltóság megszerzésének módja, 1687-ig *)*

I. Miként a vérszerződésre vonatkozó §-ban említettük: hazánkban a honalapitástól az Árpádház fiágának kihaltáig, — a fővezéri s illetőleg a királyi méltóság megszerzésénél, — a választással vegyes örökösödési rendszer volt irányadó.

II. Az Árpádház fiágának kihalta után a teljesen szabad választás joga a vérszerződés értelmében a nemzetre visszaszállván, ez ama jogot gyakorlatba is vette: még pedig egyideig az Árpádház leányágaiból származó fimaradékok közt válogatott, — nem kötelességből, mert hiszen a vérszerződés az Árpádoknak csak fiágára szólott, hanem azon kegyeletből, melylyel az Árpádok dicső emléke iránt viseltetett. Igy lettek megválasztva: cseh Venczel, bajor Ottó, Róbert Károly. **)

III. Az Anjou-házból való Robert Károlynak királylyá választása alkalmával a nemzet, a nevezettnek fimaradékaira nézve, a választással vegyes örökösödés rendszerét állapitotta meg, — tehát megujitotta a vérszerződés első pontjában (az Árpádok javára) fennállott elvet. Ugyanis a Rákoson 1307-ben tartott országgyülés idevonatkozó határozata igy szól: „Az ország nagyjai és nemesei, az igazságot eléjetévén a villongásnak, egy ur iránti engedelmességben egyeztek meg. Mi tehát ezen ország javát szivünkből ohajtván, beható tanácskozás után urunkat Károlyt és maradékait („haeredes“, vagyis, az akkori értelemben: fiivadékait) Magyarország királyaul s természetes öröklő urunkul fogadtuk, — a mint az a törvényes örökösödéssel jár.“ (Az utóbbi kifejezés alatt, a tényekből következtetve, nem érthettek mást, mint a vérszerződés első pontjában foglalt elvet, a nemzet választása által mérsékelt örökösödést.)

IV. Robert Károly fimaradékai Nagy-Lajosban kihalván: a

---

*) Cziráky: Disquisitio historica, de modo consequendi summum imperium in Hungaria. — Deák Ferencz: Adalék a magyar közjoghoz.

**) Az utóbbi eleinte nőági jogigényt emelve s pápai adományozásra hivatkozva, lépett föl trónkövetelőül. De a nemzet ezen igényt, mint alaptalant, visszautasitotta, — s később is Károlyt nem az általa támasztott jogigény alapján, hanem szabad választás utján, emelte a trónra.

nemzetre megint visszaszállott a teljesen szabad királyválasztás joga. Igy lépett trónra választás utján Mária, — nem pedig örökösödési jogon, mert ezzel ugy sem birt; [1]) egyuttal e választásnál, a nemzet, még pedig Nagy Lajos iránti kegyeletből, először emelt nőt a trónra. (Addig a nemzet nem birta leküzdeni a nőuralkodóktól való teljes idegenkedését, mely miatt csak nemrég azelőtt, az Árpádházi utolsó király után annak leánya, Erzsébet, a trónbetöltés körüli választásnál szóba sem jött.)

Zsigmond, 1385-től Máriának férje, 1387-ben szintén szabadválasztás alapján lőn magyar uralkodó király [2]); s ugyanazért az utóbbi évtől számitotta uralkodását, (pl. 1411. s 1435. évi decretumainak záradékaiban) nem pedig azon évtől, melyben a magyar királynőnek férje lett.

Zsigmond után Albert, amannak veje, szintén szabad választás utján jutott a trónra. [3]) Neje, Erzsébet, az 1439: 12. t. czikkben az ország örökösének („Elisabeth Regina, ex quo est haeres hujus regni",) mondatik ugyan; de hogy ez csak tiszteletileg, nem pedig szorosan értendő, abból is következtethetjük, hogy történetünkben Erzsébet nem mint nőuralkodó, vagyis királynő, — hanem mint a királyul szabadon választott Albertnek neje vagy királyné szerepel: pedig ha az országnak örököse lett volna, királylyá koronázták volna. (Mária, Nagy Lajosnak leánya, nő-király volt, de ez sem örökösödés, hanem választás utján.)

Albert halála után is, habár reményben hátrahagyott neje 1440-ben fiút szült s ezt (a későbbi V László királyt) még azon évben meg is koronáztatta: a nemzet élt szabad királyválasztási jogával; ugyanis a törvényes formák mellőzésével és igy érvénytelenül megkoronázott Lászlót figyelmenkivül hagyva, I. Ulászlót (ki egyszersmind lengyel király is volt) hivta meg a trónra. Hogy pedig ekkor a nemzet, a szabad királyválasztási jog tudatában járt el, kitünik abból is, hogy miután a szent koronát a német császárhoz menekült Erzsébet özvegy királyné magával orozva elvitte: az ország rendei kijelentették: hogy a királyok megkoronázása a nemzet akaratától függ, a korona érvénye és jogi hatálya pedig a nemzet beleegyezésében áll; ugyanazért a kéznél nem levő szent korona érvényét s jogi hatályát ez alkalommal azon koronára ruházták át s azzal is koronázták meg Ulászlót, a mely akkor még a székesfehérvári sirboltban szent István koporsóját diszité.

Ulászlónak a várnai gyászemlékű csatában történt eleste

[1]) A királynő, Forgách Balázs részére kiadott egyik okmányában ezt maga is elismeri, midőn kinyilatkoztatja, hogy őt az ország főpapjai, zászlósurai és összes nemesei egyező szabad akarattal emelték a trónra. (Pray: Dissert. de Prior. Aur.)

[2]) Ezt ő maga egy 1388. évi oklevelében határozottan elismeri. (Katona: Hist. Crit. XI. 235.)

[3]) Katona: Hist. Crit. XII. 8. 21.

után, az 1445. évi királyválasztó országgyülés, az azelőtt mellőzött Lászlót választotta királylyá, a nélkül azonban, hogy ennek — akárcsak a választással vegyes — örökösödési jogát elismerte volna.

V. Hasonlókép egészen szabad választás utján emelte a nemzet a trónra Hunyady Mátyást s II. Ulászlót; de már ezek törvényes fiivadékaira nézve, — ugy látszik — a választással vegyes örökösödés elve lett elfogadva [1]; legalább több, azon időbeli törvény erre mutat [2]), a mint ezt a következő idézetek tanusitják:

„Hogyha a királynak (akkor: Hunyady Mátyásnak) magva szakadna s uj király választására kerülne a sor, a nádoré lesz az első szó.“ (1485: 1.)

„Miután néhai Mátyás király, boldog emlékű elődünk, törvényes utódok hátrahagyása nélkül halt el: az ország főpapjai, zászlósai s egyéb előkelői, valamint összes lakosai, kiket tudniillik ezen ország ősi szabadsága és szokásai értelmében az uj király választása illet, az összes jelöltek közül minket választottak Urukká Királyukká“. (II. Ulászló 1490. évi végzeményének bevezetése.)

„Ha a király (akkor: II. Ulászló) fiutódok hátrahagyása nélkül (sine haeredibus) halna el s uj királyválasztásról volna szó: idegen követek (mint a kik vesztegetési czélból szoktak kiküldetni) a választáshoz ne bocsáttassanak.“ (1498: 45.)

VI. A vegyes házakból származott királyok korszakának vége felé: a Habsburg-család a magyar trónra nézve magának örökösödési jogot törekedett szerezni. Ugyanis Frigyes császár 1463-ban Hunyady Mátyás királylyal békét kötvén, ennek a magyar koronát oly föltétel alatt szolgáltatta ki, hogy ha Mátyás törvényes fimaradékok hátrahagyása nélkül halna el, az esetben Frigyes s illetőleg annak fimaradékai közül a nemzet által választandó egyén legyen Magyarország királyává: ezen békeszerződés azonban, — ha igaz volna is az, hogy az országgyülés részéről elfogadtatott, — soha törvényeinkbe beczikkelyezve nem lett s igy a nemzetet egyáltalában nem kötelezte; bizonyitja ezt azon körülmény is, hogy egy későbbi háború után, melyben Mátyás Frigyest teljesen legyőzte, amaz mint a béke föltételek dictálója, nem tartotta szükségesnek az emlitett örökösödési kikötést megszüntnek nyilvánitani s törvénytelen fia megválasztatása

[1]) E felfogást azon időbeli több törvényünk igazolja, — a mint a fent tebb közlött idézetekből láthatni. Ezt azonban államjogunk irói, köztük a legujabbak (Récsi, Korbuly, Boncz) is, többnyire figyelmen kivül hagyják.

[2]) Ugyanez magyarázható ki az 1505. évben tartott rákosi országgyülésnek — bár törvénynyé nem vált, de a nemzet akkori jogi felfogását e kérdésben visszatükröző határozatából, mely az idegeneknek a trónról kizárását s nemzeti királyok választását rendelte, az esetre: ha az ország király nélkül marad s ez nem hagy maga után fiörökösöket, — kikre az ország törvénye és szokása szerint a koronának (értve: a választással vegyes örökösödés szerint) szállnia kellene.

érdekében nyiltan müködhetett, a nélkül, hogy e miatt Frigyes császár felszólalt volna, — a mit pedig ez bizonyosan megtesz, ha bármi kétes jogalapra támaszkodhatik vala.

Miksa császár II. Ulászlóval 1491-ben oly értelmű békeszerződést kötött, hogy ha Ulászló után fiutódok nem maradnának, vagy fiutódainak magvaszakadna: az esetben a magyar országos rendek Miksát, vagy fiutódai közül valakit, tartozzanak magyar királylyá választani. Azonban az 1492. évi országgyülés ezen szerződést elvetette, s az 1498: 45. t. cz. is hallgatagon a Habsburg-ház minden jogigénye ellen szólt, midőn azt állapitotta meg, hogy: ha a király fiutódok nélkül halna el s uj királyválasztásról volna szó, idegen követek a választáshoz ne bocsáttassanak. [1])

Azon családi szerződés, melyet II. Ulászló 1515-ben Miksával, aziránt kötött, hogy a két család kölcsönösen örökösödjék egymásnak országaiban: szintén érvénytelen maradt, minthogy azt a nemzet el nem fogadta.

VII. Az emlitettek szerint, II. Ulászló fiivadékaira nézve, a nemzet választása által korlátolt örökösödés volt — bár nem igen világosan — törvényileg megállapitva. Hogy ez nem volt teljes örökösödés, az is bizonyitja, hogy II. Ulászló — még életében — formaszerint királylyá választatta a nemzettel fiát Lajost. [2])

VIII. A mohácsi vész után a nemzet két pártra oszlott; de e pártok mindegyike annak tudatában volt, hogy miután II. Ulászló fiivadékai kihaltak, a nemzet teljesen szabadon választhatja királyát. E pártok egyike Zápolya Jánost, a másik pedig az Árpádok egyik nőágából származott ausztriai Ferdinandot választotta királylyá. Amannak elhalta után jó idővel, a nemzet a Habsburg-ház ausztriai ágának választás által korlátolt örökösödését fogadta el, — vagy legalább ily örökösödési jog a nehéz viszonyok közt az országgyülés részéről elismertetett — az 1547: 5. t. czikknek azon szavai által, hogy az ország karai és rendei ő felségének (I. Ferdinandnak) s fiutódainak uralma alá vetették magukat minden időre. E szavak azonban, az ausztriai Habsburgoknak csakis a fiágban, és pedig a nemzet választása által korlátolt, örökösödési jogát foglalták magukban; a mi abból is kitünt, hogy habár I. Ferdinand fiivadékai közül tényleg mindig az elsőszülött s illetőleg az idősbszülött emeltetett a magyar trónra, mindazáltal ezek mindnyájan — a fiági teljes örökösödésnek az 1687. évi 2. s 3. t. cz. által történt megállapitásaig — választás utján s nem teljes örökösödési jog alapján, lettek Magyarország királyaivá: a mint ezt a

---

[1]) Az idegeneknek a magyar trónra tolakodásából származott veszélyek, az 1505. évi országgyülést oly határozatra inditották, hogy ha II. Ulászló fiutódai kihalnak, az idegenek teljes kizárásával — csak is magyar fog királylyá választatni. E határozat azonban királyi jóváhagyást nem nyert s igy törvénynyé nem vált.

[2]) Ez akkor 1506-ban, alig két éves lévén, megkoronáztatásakor atyja II. Ulászló tette le helyette a koronázási szokott esküt.

megkoronáztatásukra vonatkozó törvényczikkek (1572: első decr. 2. t. cz., I. Ferd. IV. decr. 1. t. cz., 1622: 2., 1625: 3., 1638: 1., 1645: 2., 1659: 1.) világosan tanusitják. [1])

IX. Később azonban a Habsburg-ház fiivadékainak (1687: 2. 3.), majd pedig nehány nőágának (1723: 1. 2.) örökösödési jogát állapitotta meg az országgyülés. E törvényekről a következő §-okban szólunk.

X. Végűl fölemlitjük, hogy habár hazánkban 1687-ig többnyire a nemzet választása által korlátolt fiági trónörökösödés, (s csak időnkint teljesen szabadkirályválasztás) elve volt uralkodó: mindazáltal őseink a királyi vért annyira tiszteletben tartották, hogy többször, midőn a királynak nem voltak fimaradékai, nőági ivadékait vagy sógorsági viszony által hozzákapcsolt egyéneket hivták meg a trónra; királyuk fiait pedig — kivévén az Árpádkorszakot — nem igen mellőzték, sőt gyakran azok valamelyikét (főleg I. Ferdinand idejétől fogva) még a király életében királylyá választották s megkoronázták.

173. §. A Habsburg-ház fiági örökösödése.

I. A Habsburg-házból I. Lipót volt az utolsó, ki választás utján jutott a magyar trónra. Neki 1687-ben sikerült: a Habsburg-ház fiágainak, az elsőszülöttség sora s rendje szerinti, trónörökösödését az országgyüléssel elfogadtatni. Az eziránti megállapodás — vagyis a Habsburg-ház fiági örökösödésének elismerése — az 1687: 2. s 3. t. czikkekben foglaltatik, melyek elseje a Habsburgok ausztriai ágának s a másik a Habsburgok spanyol ágának fiági trónörökösödési jogát mondja ki a magyar trónra nézve.

Az 1687: 2. t. cz., tekintettel I. Lipótnak azon érdemére, hogy Budát s az ország legnagyobb részét a töröktől visszafoglalta, kimondta, hogy:

Magyarország s a hozzákapcsolt részek rendei jövendőre senkit mást, mint I. Lipót ágyékából leszármazó fiörökösök közül az elsőszülöttet fogják törvényes uruknak és királyuknak tartani; de minden ily örökös király köteleztetik trónralépése alkalmával magát országgyülésileg Magyarország határain belül annak rendje és módja szerint megkoronáztatni, az alkotmány biztositására kir. hitlevelet kiadni s esküt is tenni.

Ezen, az emlitett tartalom tanusitása szerint, föltételes trónörökösödést, mint az uralkodóház s a nemzet közti két oldalú szerződést, az 1687: 3. t. cz. azon esetre, ha I. Lipótnak magvaszakadna, II. Károly akkori spanyol király fiivadékára is ki-

[1]) Az 1547: 5. t. cz. ily értelmű magyarázatát bizonyitja azon történelmi tény, hogy midőn I. Ferdinand 1561-ben több magyar főurat magához hivatott Bécsbe s utódjaul legidősb fiát Miksát ajánlotta: Nádasdy Tamás nádor kijelenté, miszerint az örökösödés ugyan ő felsége figyermekeit illeti, de ugy, hogy ezek közül a nemzet szabadon választhat, — egyébiránt akkor a választás tényleg I. Ferdinand ohajtása értelmében Miksára esett, habár a rendek közül igen sokan Miksának öcscsét Ferdinandot akarták királyul.

terjesztette; egyuttal kimondta, hogy ha ennek is magvaszakadna, akkor a királyválasztás ősi joga a nemzetre visszaszáll.

II. A Habsburg-ház két férfi főágból állott: az ausztriai Habsburgokból s a spanyol Habsburgokból. Amazok I. Ferdinandnak (egykori volt magyar királynak), — emezek pedig az ő bátyjának Károlynak (ki mint német-római császár V-ik, s mint spanyol király I-ső volt) fiivadékai valának. Az emlitett fiági trónöröködés megállapitásakor: az ausztriai Habsburgház az uralkodó I. Lipótból, továbbá ennek József és Károly nevű fiaiból állott, — kik egymás után követték őt a trónon, de már velök a Habsburgok ausztriai fiága kihalt; — a spanyol Habsburg-házat pedig II. Károly akkori spanyol király képviselte, kinek 1700-ban történt halálával a Habsburgok spanyol fiágának magvaszakadt. E szerint a Habsburg-ház nem sokáig élvezhette fiági trónöröködési jogát; mert az ausztriai fiág III. Károly királyunkban (VI. Károly német-római császárban) 1740-ben, — s a spanyol fiág II. Károly spanyol királyban már 1700-ban kihalt; az utóbbi ágra tehát hazánkban a trónöröködés sora nem is kerülhetett.

III. Meg kell még emlitenünk, hogy az 1687: 2. t. czikkben, midőn I. Lipót fiivadékainak az elsőszülöttség (s egyszersmind hallgatagon az idősbszülöttség) sorrendje szerinti öröködése van kimondva; egyuttal zárjel közt ez jegyeztetik meg ott: igy kivánván (magukkal hozván) ezt az 1547: 5. s más e tárgybeli törvényczikkek. Azonban ezen zárjel közti megjegyzés — vagy nem komoly, vagy a t. czikkek szerkesztésére azon régibb időkben igen nagy befolyást gyakorolt udvarnak müve, s talán az akkori igen elnéző országgyűlés hallgatására számitva egyenesen becsempésztetett; ugyanis a szóban levő zárjelközti szövegben foglaltakat törvényeink s a történelem határozottan megczáfolják, — mert, mint a fentebbi §-ban láttuk, a Habsburgházból való királyaink I. Lipótig bezárólag mind választás által (még pedig az 1547: 5. t. cz. óta I. Ferdinand fiivadékaira szoritott választás alapján) jutottak a magyar trónra, nem pedig teljes öröködési uton.[1])

IV. Végül fölemlitjük, hogy Erdély ezen időtájt hódolt ujra a magyar királynak; de az emlitett fiági öröködési rend Erdélyben be nem czikkelyeztetett: egyrészről azért, mivel a magyar király főuralma alatt ekkor még Erdély saját fejedelemmel birt; részint valószinüleg azon okból is, mivel a magyar király mint ilyen egyszersmind Erdélynek főura volt s igy a Habsburgháznak fiági öröködési jogát Erdélyben is külön elismertetni fölöslegesnek látszott. (Ellenben később a nőági öröködés ott is beczikkelyeztetett.)

---

[1]) E kérdésről érdekesen értekezik Deák Ferencz: Adalék a magyar közjoghoz, 25—50. l.

174. §. A pragmatica sanctiók.

I. „Pragmatica sanctio“ alatt eredetileg Európa nyugatán évszázadok óta oly fejedelmi kibocsátványok értettek, melyek valamely igen nagy fontosságú állami ügynek végleges szabályozását tartalmazták s rendszerint megváltoztathatlanoknak tekintettek. [1]) Ilyen VI. Károly német-római császár pragmatica sanctiója is, — az ugynevezett osztrák pragmatica sanctio, — melyben a nevezett uralkodó 1713-ban a Habsburg-ház nőágainak örökösödését állapitotta meg az ausztriai tartományokra s az általa még akkor igényelt spanyol birodalomra nézve, mely utóbbiból azonban az 1714. évi rastadti békében csak Belgiumot s az olasz birtokokat kapta.

II. Kivételesen azonban „pragmatica sanctio“ alatt az alkotmányos törvényhozó testületnek bizonyos nagyfontosságú megállapodásai is értetnek; ide tartoznak kiválólag: 1) a német birodalmi gyülés 1439. évi pragmatica sanctiója, mely által a bazeli zsinat határozatai Németországban elfogadást nyertek (de később a római szentszékkel kötött concordatumok által hatályukat elvesztették) — 2) pedig a magyar államban érvényes pragmatica sanctio, — vagy helyesebben az 1723: 1. és 2. t. czikkek, mint a melyek együttvéve magyar pragmatica sanctió-nak szoktak neveztetni.

175. §. I. Lipót örökösödési rendelete; továbbá az osztrák s a magyar pragmatica sanctiók, illetőleg a Habsburg-ház nőági örökösödése.

I. Bevezetésül, a magyar pragmatica sanctio lényegének könnyebb megérthetése végett, kiemeljük: 1) a Habsburg-ház nőágainak örökösödési rendjére vonatkozólag I. Lipót által 1703-ban tett rendelkezést, mely azonban érvénybe nem lépett, 2) pedig VI. Károly német-római császárnak pragmatica sanctióját, vagyis az osztrák örökös tartományokban a nőági örökösödésre vonatkozólag fennálló pragmatica sanctiót.

1) I. Lipót, miután a Habsburgok spanyol fiágának 1700-ban magvaszakadt, a spanyol trónt ifjabb fiának Károlynak (a későbbi VI. Károly császárnak, III. Károly magyar királynak) részére igényelte, a ki azonban XIV. Lajos franczia királynak Fülöp nevü unokájában vetélytársra akadt. (Az utóbbi V. Fülöp név alatt aztán a spanyol trónt Károly ellenében megtartotta.) Az ekkép kitört spanyol trónörökösödési háború elején, 1703-ban, I. Lipót a Habsburgok trónörökösödésére vonatkozólag olyértelmű rendelkezést tett, hogy: József nevü fia kapja az ausztriai örökös

[1]) Történelmileg nevezetesb pragmatica sanctiókat bocsátottak ki: IX. Lajos s VII. Károly franczia királyok, 1269-ben illetőleg 1438-ban, a gallicán egyházra vonatkozólag; VI. Károly német-római császár 1713-ban, a Habsburg-ház nőágainak az ausztriai tartományokban leendő örökösödése tárgyában; III. Károly spanyol király 1759-ben a Bourbonok spanyol és olasz ágainak örökösödési rendje iránt.

tartományokat, másik fia Károly pedig a spanyol birodalmat; továbbá, hogy az esetre, ha József fimaradékok nélkül halna el, Károly az ausztriai tartományokban is örökösödjék; ha pedig Károly halna el fimaradékok nélkül, akkor a spanyol birodalom is Józsefre szálljon; végre, hogy ha mindkét fiának (Józsefnek és Károlynak) a fiágban magvaszakadna, akkor az ausztriai tartományok s a spanyol birodalom József leányaira szálljanak s ezek kihalása esetére Károly leányaira.

2) Az emlitett, tisztán családi érvényü szerződést akkor József és Károly aláirták; de az utóbbi, mint a Habsburgok utolsó fitagja, midőn bátyjának 1711-ben történt elhunyta után trónra került, leányainak elsőbbséget kivánt biztositani a trónra József leányai fölött, — ennélfogva 1713-ban az 1703. évi családi szerződést hatályon kivül helyezte s a helyett „pragmatica sanctio" czimű rendelkezésében a Habsburg-ház nőágainak örökösödését a következő sorrend szerint állapitotta meg:

A fiág magvaszakadásának esetére az örökösödés illeti: a) az uralkodó Károlynak leányait, b) ezek után bátyjának Józsefnek leányait, c) ezek után e két fivérnek nővéreit, vagyis I. Lipót leányait, d) a Habsburg-nemzetség többi nőágait.

Ez az osztrák pragmatica sanctio, vagyis azon rendelkezés, mely a Habsburg-ház összes nőágainak az örökös tartományokban való örökösödési jogát az előadott sorrend szerint állapitja meg. Ezen örökös tartományok alatt pedig az uralkodóháznak német és cseh (együttvéve ausztriai) örökös tartományai, értendők most; de értettek azalatt még, az 1714. évi rastadti békeszerződés folytán, a spanyol birodalomtól ide került olaszországi tarületek s Belgium is. Miután pedig Károlynak 1716-ban született Lipót fia még azon évben meghalt s a következő évben Mária Terézia nevű leánya született: a nőági örökösödésre vonatkozó osztrák pragmatica sanctio 1724-ben Belgiumban s 1725-ben az olasz birtokokban (sőt Fiumében is) kihirdettetett, — ellenben az ausztriai német és cseh örökös tartományokban az ottani postulatlandtagok által már előbb tudomásul vétetett.

II. Mialatt ekkép Károly az ausztriai s a spanyol birtokokat (az utóbbiakat azonban legnagyobbrészt eredménytelenül, a mint láttuk), a Habsburg-ház nőágai számára biztositani törekedett: addig Magyarországtól legalább is egyelőre eltekintett; sőt ugy látszik, hogy a Habsburg-ház fiágainak kihalása esetére Magyarországot önrendelkezési jogában akadályozni nem akarta. Ugyanis, két évvel az ausztriai pragmatica sanctio kibocsátása után, szentesitette az 1715 : 3. t. czikket, melyben határozottan azt mondja a király, hogy: „azon esetben, ha fiivadékunknak magva szakad, nevezett karaink s rendeink királyválasztási joga visszanyeri egykori hatályát s fennmarad ezen Magyarországnál s kapcsolt részeinél az ősi szokás szerint."

III. Magyarország a Habsburg-ház nőágai közül csupán néhánynak örökösödési jogát ismerte el, illetőleg állapitotta meg,

és ugyan csak 1723-ban, — még pedig törvény utján, azonévi 1. s 2. t. czikkek által, melyek a nemzet s az uralkodóház közt kötött kétoldalú szerződést képeznek.

Ezekben ki van mondva, hogy:

Az ország rendei azon esetre, ha III. Károly fiivadékok hátrahagyása nélkül halna el (s ekkép a Habsburg-ház fiágban kihalna), a magyar koronában s az ahhoz tartozó országokban (az Isten segélyével már visszafoglaltakban s a még visszafoglalandókban) való trónörökösödési jogot átruházzák az ausztriai ház bizonyos nőágaira is: még pedig 1) első helyen az épen uralkodó Károlynak leányaira s ezeknek fi- és leány-maradékaira, 2) ezek kihalása után I. Józsefnek leányaira s ezek mindkét nemü ivadékára s 3) ezeknek is kihalása után I. Lipót leányaira s mindkét nemű ivadékukra, — és ugyan római katholikus vallású és törvényes születésű, ausztriai főherczegi ily ivadékokra, — ugyanazon elsőszülöttségi sorrend szerint, melyet ő felsége (III. Károly) az ausztriai örökös tartományokban (az osztrák pragmatica sanctióval) megállapitott.

De, midőn ekkép, az országnak a bel- és külveszélyek elleni biztositása végett, illetőleg közös és kölcsönös védelem tekintetéből: az emlitett három Habsburgnak nőágai — a törvény szavaival élve — jogot nyertek arra, hogy az örökös tartományokat Magyarországgal s a hozzátartozó részekkel együtt örökösödési jogon feloszhatlanul és elválaszthatlanul birtokolják; — egyuttal a magyar nemzet alkotmányának épségbentartása amaz örökösödési jognak feltételeül lett szabva. Ugyanis az 1723: 2. t. cz. 9. §-ában az ország rendei ezt mondják:

„És ekkép a felséges ausztriai háznál behozott s elismert nőági örökösödést a fent irt rend szerint megállapitják, — kiterjesztvén reá most akkorra (a midőn tudniillik a Habsburgok fiágának magvaszakadásával a nőági örökösödésre kerül a sor) az 1687: 2. és 3. valamint az 1715: 2. és 3. t. czikkeket.“

Ezen itt hivatkozott t. czikkekben pedig, — az foglaltatik, hogy: mindegyik örökös király kötelezve van trónraléptekor, magát Magyarország határain belül országgyülésileg a törvényes módon megkoronáztatni, egyszersmind kir. hitlevél kibocsátása s kir. eskü letétele által az alkotmány sértetlen megtartását fogadni; — továbbá, hogy az örökös király Magyarországban és a hozzátartozó részekben nem idegen országok módjára, hanem csakis az országgyülésileg alkotott vagy ezután ugyanigy alkotandó törvények értelmében uralkodhatik.

E mellett kiemelendő az 1723: 1. t. cz. 4. §-ának azon kijelentése, hogy Magyarország s a hozzátartozó részek, országok és tartományok is feloszthatlanoknak értendők, — továbbá az 1723: 2. t. cz. 11. §-ának azon kikötése, mely szerint a kijelölt nőágak kihaltával a szabad királyválasztás joga a nemzetre visszaszáll.

IV. Erdélyben az országgyülés 1722-ben fogadta el a pragmatica sanctiót, mely aztán az erdélyi 1744: 3. t. czikk által

törvényerőre emeltetett. Ezen t. cz. általánosságban a Habsburg-ház nőágainak trónörökösödését állapitja meg s ekkép ugy tünik fel, mintha Erdély az osztrák pragmatica sanctióval egyezőleg a Habsburg-ház összes nőágainak örökösödését ismerte volna el. Ez helytelen értelmezés, mely már csak azért sem állhatott meg, mivel a magyar pragmatica sanctio a magyar korona országai feloszthatlanságát s együttes birtoklását biztositja. (1723: 1. t. cz. 4. §.) Ide járul azonban még az is, hogy az erdélyi 1791: 6. t. cz.az emlitett helytelen értelmezésnek határozottan véget vetett,midőn kijelenté, hogy Erdély az ausztriai ház trónörökösödését a fiági örökösödésre vonatkozó magyarországi 1687: 2. 3. t. czikkekkel, s a nőági örökösödést megállapitó 1723. évi magyarországi törvényczikkekkel egyező módon fogadta el; hozzátévén, hogy ennélfogva ugy ezek alapján, valamint már a Lipót-féle diploma értelmében is, ő felsége s utódjai, mint Magyarország törvényes királyai, a magyar szent koronához tartozó Erdélyt ugyanazon örökösödési jogon fogják birtokolni, a melylyel Magyarországban birnak.

V. Horvát-Szlavon-Dalmátországokra nézve is egyedül a magyar pragmatica sanctio lehet irányadó, mely (1723: 1. t. cz. 4. §.) határozottan kimondja, hogy Magyarország s a hozzátartozó részek, országok és tartományok szintén feloszthatlanoknak értendők, — különben is pedig csak ily értelmezés fér össze a magyar közjognak a területépségre vonatkozó elveivel. Ekkép csak mint történeti curiosumot emeljük ki azt, hogy a horvát (szlavon) rendek már 1712-ben s külön ajánlkoztak elfogadni a Habsburg-ház nőági örökösödését s azt aztán egész általánosságban el is fogadták. *)

---

*) A kapcsolt részek is képviselve voltak a 3. évvel később a magyar országgyülésen alkotott 1715: 3. t. cz. készülténél, mely t. cz. reájok is kiható érvénynyel ismetelve fentartotta Magyarország számára az 1687: 2. 3. t. czikkekben kikötött szabad királyválasztást az esetre, ha a Habsburgház fiágának magva szakad. És képviselve voltak a kapcsolt reszek az 172^3/$_3$. evi magyar országgyülésen is, mely a magyar pragmatica sanctiót Szent István koronájának összes területeire nézve, a feloszthatlanság s elválaszthatlanság alapján, egyenlően állapitotta meg. — Pliverics: „Das rechtliche Verhältniss Kroatiens zu Ungarn“ czimű, 1885-ben megjelent munkájában, a magyarországi 1723: 1. 2. t. czikkek foglalatját magyar-horvát közös pragmatica santiónak mondja; de a mellett tévesen azt állitja, hogy addig Horvátországnak 1712. óta külön horvát pragmatica sanctiója volt, mely — ugymond — az 1712. évi marcz. 9-én a horvát tartományi gyülés által elfogadtatott s Károly király részéről ugyanazon évi május 16-án jóváhagyatott. Nem szabad azonban feledni, hogy akkor Horvátország gyülésének nem volt törvényalkotási joga, hanem csak statutumok alkotására szoritott intézkedési joga; az utóbbiakkal pedig csak azon korlátok közt lehetett jogosan mozognia, melyeket a magyar országgyülésen alkotott törvények, — köztük a Habsburgház fiágainak kihalása esetére Magyarország s kapcsolt részei együttes királyválasztási jogát (csak közösen a magyar országgyülésen gyakorolhatót) biztositó 1687: 2. 3. törvényczikkek, — előszabtak. Kitünik ebből, hogy a horvát gyülés 1712-ben az osztrák pragmatica sanctiót érvényesen el sem fogadhatta, az elfogadásra vonatkozó határozata teljesen érvénytelen volt, azt tehát az uralkodó sem erősithette meg érvényesen. Egyébiránt pedig ugyanezen uralkodó, a szóban levő érvénytelen határozatnak érvénytelenül jóváhagyása után csakhamar (1712. május 22-én) Magyarország s a magyar korona egyéb országainak királyává koronáztatván meg, alkotmányunkra s

VI. Fiume is már most a magyar államhoz tartozván, arra nézve is csak a magyar pragmatica sanctio lehet érvényes.

176. §. Lényeges különbségek az osztrák s a magyar pragmatica sanctiók között. [1])

I. Az 1723: 1. és 2. t. cz. vagyis a magyar pragmatica sanctio: nem puszta beczikkelyezése az 1713. évi osztrák pragmatica sanctio határozatainak, mely utóbbiak Magyarországra nézve kötelezők nem voltak; hanem ünnepélyes és viszonos szerződés általi megállapitása a nőági örökösödésnek s ezen örökösödés föltételeinek a magyar államban, mely szerződés a fejedelem s a nemzet összhangzó akaratával jött létre s törvény alakjába lett öntve.

II. Az sem áll, mintha az 1723. évi magyar törvényekben megállapitott sanctio pragmatica, és az 1713-ban Bécsben kihirdetett örökösödési határozatok közt, különbség nem volna. Van igen is e kettő közt több lényeges különbség, melyek a következők:

1) Az ausztriai pragmatica sanctiót a fejedelem önhatalmulag, az általa ott gyakorolt absolut hatalommal, állapitotta meg. Ellenben a magyar pragmatica sanctiót a nemzet országgyülésileg határozta el s a fejedelem beleegyezésének hozzájárultával emelte törvénynyé.

2) Az 1713. évi osztrák pragmatica sanctio, az osztrák örökös tartományok elválaszthatlanságán s feloszthatlanságán kivül semmi föltételt nem foglal magában. (Csak Belgiumra nézve szenvedett az, midőn ott 1724-ben elfogadtatott, oly módositást, hogy a belgiumi tartományok alkotmányos jogai az örökösödő uralkodók által tiszteletben tartandók.) Ellenben a magyar pragmatica sanctio föltételekhez van kötve: melyekről már a fentebbi szakaszban szóltunk.

3) Lényeges különbség létezik a két pragmatica sanctióban a nőági örökösödés terjedelmére vonatkozólag. Arra nézve, hogy a trónra jogosultak mily sorrendben következzenek egymásután az örökösödésben, nincs ugyan különbség Magyarország s az örökös tartományok között; a miből következik, hogy mig a magyar államban is trónrajogosultak ki nem halnak, addig a magyar korona ugyanazon örököst illeti, a kit az örökös tartományokban illet az uralkodás. De nem áll az egyformaság az örökösödési jog terjedelmére nézve; ugyanis, a magyar pragmatica sanctio szerint a magyar államban a trónörökösödés csak I. Lipót származékát

Magyarország területépségére ekkor tett esküjével maga is a legünnepélyesb módon desavouálta azt a „jóváhagyást,“ melyben kevéssel előbb (május 16-án) a horvát gyűlésnek emlitett határozatát (már alapjában is érvénytelenül) részesitette.

[1]) E különbségeket legalaposabban Deák Ferencz nagy hazánkfia mutatta ki, „Adalék a magyar közjoghoz“ czimű munkája 58 s köv. lapjain. Fejtegetéseit itt csaknem szóról szóra követjük.

illeti, — első sorban Károly nevű fiának leányait s maradékaikat, másodsorban József nevű fiának leányait s maradékaikat, harmadik sorban pedig magának I. Lipótnak leányait s ezek maradékait, — ellenben az ausztriai pragmatica sanctio szerint, az ausztriai örökös tartományokban az emlitett nőágak kihalása esetére még a Habsburgháznak többi összes leányágai jogositvák a trónörökösödésre. E különbség nem csupán a magyar pragmatica sanctióból, hanem az annak életbelépte óta trónra jutott magyar örökös királyoknak hitleveleiből is kitünik, melyekben világosan csak az emlitett három nőág örökösödési joga soroltatik elő s ezek kihalása esetére Magyarországnak szabad királyválasztási joga ismételve és ismételve biztosittatik.

4) Az osztrák pragmatica sanctio még a Habsburgház kihalása esetére sem tartja fenn az ausztriai különböző tartományoknak a fejedelemválasztás jogát; ellenben a magyar pragmatica sanctio a szabad királyválasztást a nemzet részére, I. Lipót öszszes származékának kihalása esetére, határozottan biztositja.

177. §. A pragmatica sanctio által megállapitott trónöröklési sorrend s a trónörökösben megkivántató kellékek.)*

I. Az 1723: 1. 2. t. cz. értelmében a Habsburgház nőágai a következő sorrendben birnak hazánkban trónörökösödési joggal:

1) Első sorban III. Károly leányai közül Mária Teréziának fi- és nőivadékai; (ez a habsburg-lotharingiai dynastia, mely most uralkodik) ezek kihalása esetében pedig ugyanazon király Mária Anna nevű leányának fi- és nőivadékai.

2) Mindezek kihaltával néhai I. Józsefnek Mária Jozefina nevű leányától leszármazó fi- és nőivadékok, — s ezek után a nevezett király másik leányának Mária Amáliának fi- és nőivadékai.

2) Ezeknek is elfogytával I. Lipót két leányának fi-és nőivadékai.

II. Ezen női főágak mindegyikére nézve irányadó elv: hogy mig fitagok léteznek a trónbirtokos főágban (milyen most a habsburg-lotharingiai ág), addig csak a fiukat illeti az örökösödés, még pedig az elsőszülöttség s illetőleg az idősbszülöttség rendje szerint. De ha férfi az egész főágban már nem találtatik, akkor a főág leányai örökösödnek, olykép: hogy mindenekelőtt az utolsó trónbirtokosnak legidősb leányát (illetőleg, ha csak egy leánya

---

*) Az örökös magyar királynak fejére csak bizonyos föltételek alatt tétetik fel a korona; — s a koronázást megelőzőleg a nemzetet képviselő országgyülés birálja meg: vajjon a koronázandót csakugyan illeti-e az örökösödési törvények értelmében a trón. Ennélfogva a királyi örökösödés nálunk, — s minden oly országban, hol a koronázás nem puszta szemfényvesztés, — minden egyes trónváltozáskor csak a megtörtént koronázás által válik bevégzett ténynyé. Ez — Szalay László kitünő történetirónk megjegyzésével élve — azt bizonyitja, hogy az örökösödési királyság absolut elvnek még most sem tekintetik, habár a nemzet királyválasztási joga a Habsburgház kijelölt nőágainak javára fel van függesztve.

maradt, ezt) s ennek fi- és ezek után nőivadékait illeti a trón, szintén az első szülöttség s illetőleg idősbszülöttség sorrendje szerint; ha pedig az ily utolsó trónbirtokosnak leánya sem volna, vagy volt leányától ivadék nem maradt, akkor a trónbirtokoshoz legközelebb álló oldalrokonnak (pl. az ő néhai bátyjának) leányára s ennek fiivadékaira s utánuk nőivadékaira, száll a trón, ugyancsak az elsőszülöttség s illetőleg idősbszülöttség rendje szerint. Midőn ekkép az uralkodás nőre kerül: az ily nőuralkodó (nőkirály, királynő) épen ugy élhet a király („rex") czimével, mint a férfi-uralkodó, — a mint azt Mária Terézia s már régebben Mária példájából tudjuk.[1])

III. Hogy az uralkodó a trónról s a trónörökös az örökösödési jogról miképen mondhat le érvényesen; az alaptörvényeknél láttuk. Ha a lemondó lemondásakor nem bir örökölni képes ivadékokkal: akkor a korona azon ágban, melyhez a lemondó tartozik, a legközelebbi oldalrokonra megy át s ennek ivadéka által a fentebb előadott elv szerint örököltetik még akkor is, ha később a lemondótól örökölni képes ivadékok származnának; — csakhogy ez utóbbiak, a trónrajutásban őket megelőzött oldalrokon ivadékának kihaltával a többi oldalág fölött a trónra elsőbbséggel birnak.[2])

IV. Az 1723: 2. t. cz. 7-ik §-a értelmében a trónörökléshez megkivántatik, hogy a különben sorrendszerint épen következő egyén, az ausztriai ház kijelölt ágaiból való tagnak törvényes születésű, és római kathol. vallású főherczegi leszármazó (bármely nemű) ivadéka legyen. Ezen törvényes szülöttséget, az uralkodóháznál (s más régi uralkodóházaknál is) fenálló szabályok szerint ugy magyarázzák, hogy az illető egyenrangú (nem pedig egyenlőtlenrangúak közti, morganaticus vagy balkézi) házasságból[3]) származott törvényes születésű fő-herczegi ivadék legyen, és hogy ennélfogva a nem-egyenrangú házasságból származott gyermekek mint szorosan véve nem főherczegi jogutódok, s a törvénytelen gyermekek, nem birhatnak trónörökösödési joggal, — különösen a törvénytelen gyermekek még akkor sem, ha későbbi házasság által, vagy házasság közbejötte nélkül a pápa vagy az uralkodó által, törvényesittetnek. És miután az örökbefogadás s illetőleg a gyermekké fogadás a vérbeli származás hiányát nem pótolhatja, ebből következik, hogy a fogadott gyermekek sem birhatnak trónörökösödési joggal.

---

[1]) Récsi: Magyar közj. 26. §.

[2]) Sajátszerü az uralkodóháznak azon családi szabálya, mely szerint a főherczegnők férjhezmenetelökkor, a születésnél fogva őket megillető jogokról irásban lemondanak. (De a férjet megillető jogokról nem mondanak le.)

[3]) Megjegyzendő azonban, hogy Magyarországban a nem-egyenrangú, vagyis a balkézi, — az ugynevezett morganaticus — házasság, jogilag ismeretlen. (Wenzel: Magy. magánj. 95. §.)

178. §. *A koronázás-, a kir. hitlevél- s a kir. esküről; mint az alkotmány szerinti törvényes uralkodás előfeltételeiről, általában.* [1])

I. A királykoronázás alatt általában mindazon cselekvények értetnek, melyekkel a király (a királyválasztás időszakában a nemzet választottja, s a trónörökösödési rend behozatala óta az örökös király,) az alkotmány által előszabott lényeges formaságok szerint királylyá avattatik, fölkenetik s a szent koronának az ő fejére tételével ünnepélyes módon feldiszittetik. Hogy azonban ez megtörténhessék: a koronázandó tartozik az alkotmány biztositására királyi hitlevelet (felavatási hitlevelet) kiadni s a koronázási szertartás folyamában az alkotmányra esküt tenni. Ekkép a koronázás, tág értelemben: a koronázási szertartásban foglalt cselekvényeken s köztük a király által az alkotmányra leteendő eskün kivül a kir. hitlevél kiadását is jelenti, — szoros értelemben pedig a koronázási szertartást, — melyekről alább egyenkint körülményesen szólunk.

II. A koronázás hazánkban a királyság megalapitásával egykorú. Szent István első királyunk óta, ki a pápa által neki ajándékozott koronával ünnepélyes szertartás mellett a nemzet szinejava jelenlétében diszitette fel magát, a koronázás állandó szokássá vált. Habár pedig kezdetben a királyi hatalom — illetőleg a királylyá való felavatás, inkább a választásban, semmint a koronázásban gyökerezett: mindazáltal hamar fejlődött ki szokás utján azon alkotmányos elv, hogy törvényes királynak a szó teljes értelmében csak az tekinthető, ki a törvényes országgyülés által — még pedig az ország szent koronájával — megkoronáztatott.[2]) (Csak I. Ulászlónál tétetett kivétel: a kéznél nem volt szent korona helyett más korona használtatván.) Ezen szokásról tanuskodik Verböczy is (Hk. II. 3.), midőn mondja, hogy az országnak minden királya (rendszerint) a szent koronával meg szokott koronáztatni; tanuskodik továbbá Miksa V. decretumá ak 1. czikke (1572. évi 2-ik decr. 1. t. cz.), midőn constatálja, hogy Rudolf az ország régi törvényei (leges) s intézményei szerint az ország szent koronájával a kellő módon megkoronáztatott. Nem ismerünk ugyan 1687. előtt oly törvényt, mely a koronázást határozottan elrendelte volna s melyre e részben már 1572-ben hivatkozni lehetett volna, — s az emlitett idézetben „az ország régi törvényei" helyett „az ország régi szokásai" értendők; de épen a törvény hiányát pótló ezen szokásnál fogva a királyoknak annál inkább meg kellett magukat koronáztatniok: mivel — mint már fentebb mondtuk, — csak az tekintetett a szó teljes értelmében törvényes királynak, a ki a maga módja és rendje

---

[1]) Cziráky: Consp. jur. publ. 81. s köv. §. Bartal: Comm. I. 179. s köv. l. Kovachich: Solennia inauguralia.

[2]) Pray: Spec. Hier. Hung. I. 106.

szerint megkoronáztatott: továbbá azért is, mivel az ország nemesei — a nemzetnek zöme, — a mint már Verbőczy bizonyitja (Hk. I. 9. cz.), csak a törvényesen megkoronázott király hatalmának voltak alávetve.[1])

III. Nincs azonban ok fenakadni azon, hogy 1687. előtt a koronázást, a kir. hitlevelet és a kir. esküt elrendelő formalis törvényünk nem volt. Addig ily törvény nem is volt okvetlenül szükséges; mert a nemzet királyválasztási joggal birván, — részint az uralkodóház tagjaira szoritott, részint teljesen szabad királyválasztási joggal, — minden egyes esetben módjában állott a királyválasztó országgyülésnek, az ősi szokás szerinti koronázást s a kir. hitlevél kibocsátását és az alkotmányra való eskü letételét föltétel gyanánt szabni a választandó elé, — a mint azt a királyválasztó országgyülések minden választás alkalmával, (a törvények tanusitása szerint a Habsburg-házból való királyok korszakában is 1687-ig, vagyis a fiági örökösödés behozataláig) meg is tették.

De midőn később a nemzet a királyválasztási jogról, a Habsburg-ház fiágainak s illetőleg némely kijelölt nőágainak javára lemondott: magukban a trónöröklést megállapitó törvényekben — az örökösödés föltételeként — minden örökös királyt kötelezte (1687: 2. 3., 1723: 1. 2.), hogy magát az ország határain belül országgyülésileg kellő módon megkoronáztassa, egyuttal az alkotmány megtartására vonatkozó kir. hitlevelet adjon ki s esküt tegyen.

IV. A megtörtént koronázás rendszerint azonnal beczikkelyeztetik; ugyanis a koronázó országgyülés a koronázás megtörténtéről szóló törvényczikket állapit meg s ezt a megkoronázott király szentesiti. Midőn azonban még az uralkodó király életében koronáztatik meg az utána következendő király: ily esetben a szentesitést (régóta követett szokás szerint) nem az utóbbi, hanem az épen uralkodó király teljesiti; ugyanis, ilyenkor, az uj király még nem gyakorolhat felségjogokat, s általában a királyi hatalom gyakorlásába, az uralkodó királynak határozott akarata s az országgyülésnek beleegyezése nélkűl, be nem folyhat. (1830: 1.) Az „apostoli“ czim sem adatik meg neki az országgyülés által s a t. czikkek szövegében, hanem csak „ő felsége“ s „király“ czim. (1830: 1.)

179. §. A koronázás határideje; továbbá a királynak a koronázás előtti s utáni jogállása közti különbség.

I. Mondottuk már, hogy az 1687: 2. 3. s az 1723: 1. 2. t. czikkek, mint örökösödési törvények, az örökös királyra az ő örökösödési jogának alapföltételeit képező kötelezettségeket szabnak;

---

[1]) A koronázoti minőség a nemzetre mily varázshatalmat szokott gyakorolni, azt drasticus módon illustrálta Országh nádor, midőn a megkoronázott királyról mondja, hogy — et si bos fuerit — határtalanul hódol neki a nemzet.

ezeknél fogva ő tartozik magát megkoronáztatni, az alkotmány megtartására hitlevelet kiadni s a koronázás alkalmával az alkotmányra ünnepélyes esküt is tenni. Ezen kötelességek a trónörökösödési törvények szelleme szerint az örökös királyt legott trónralépésekor terhelik: tehát azoknak lehetőleg mielőbb eleget tenni tartozik.

Mivel azonban a nemzet azon szomorú tapasztalatot tette, hogy II. József örökös király, 10 évig uralkodott anélkül, hogy megkoronáztatta volna magát, sőt ezen uralkodása alatt az alkotmányt lábbal tiporta; ennélfogva az 1791: 3. t. czikk ily eshetőség eltávoztatása végett azt határozta, hogy a trónra jogositott örökös az elhunyt királynak halála napjától (illetőleg joghasonlatosság alapján azt mondhatni, hogy a trónörökös az előbbi királynak leköszönése napjától) számitott hat hó alatt köteleztetik magát megkoronáztatni.

II. Az idézett t. cz. egyuttal kimondja, hogy időközben, — mig tudniillik a koronázás megtörténnék, — az öröklő királynak mindazon jogai fennmaradnak, melyek az ország alkotmányszerü igazgatását illetik; vagyis, az országot addig is kormányozza, de ezt az alkotmány értelmében köteleztetik tenni. Továbbá, ugyancsak az emlitett t. cz. szerint a nemzet az örökös király iránt addig is, mig ez megkoronáztatnék, alattvalói hüséggel viseltetni tartozik. Mindazáltal vannak jogok, melyeket a király mindaddig nem gyakorolhat, mig ez meg nem koronáztatott; igy a Hk. II. 14. czime, továbbá az 1741: 4., 1791: 3., 32. s 36. t. czikkek szerint: kiváltságokat (most nemességet és szabadalmakat) osztogatni, — az 1791: 12. t. cz. szerint pedig a törvényszentesitési jogot gyakorolni, s a törvénymagyarázatban az országgyüléssel résztvenni, — csak a törvényesen megkoronázott király van jogositva. Az „apostoli“ czim is, az országgyülés részéről, rendszerint csak a koronázás után adatik meg a királynak, — ha ugyan ez a koronázáskor már uralkodik. (Az 1861. évi országgyülés ő felségét hozzáintézett felirataiban, egyszerüen igy czimezte: „felséges császár és király!“)

III. Az imént előadottakból kitünik, hogy a király csak megkoronáztatása után gyakorolhatja a kir. hatalom teljét; mert addig bizonyos kir. hatáskör gyakorlása őt meg nem illeti. Ha tehát ily hatáskört mégis gyakorol, ebbeli cselekvényei eo ipso érvénytelenek, — s csak ugy válhatnak érvényesekké, ha azokat vagy ő maga megkoronáztatása után, vagy pedig törvényesen megkoronázott utódja megerősiti. Ezen elv régi gyakorlaton, s az 1791: 32. 36. czikkeken alapszik. — Ugyanez, a most uralkodó király alatt is követtetik. Igy pl. az ő felsége által a koronázás előtt adományozott magyar nemesség s magyar főnemesség (bárói, grófi, czim) csak ugy érvényes, ha azt ő felsége, a megkoronáztatatás után megerősitette; ezen koronázás utáni megerősités, a koronázás előtt adományozott magyar grófi és bárói czimek legtöbbjére nézve meg is történt, minélfogva az illetők a ma-

gyar főrendiház tagjaivá lettek, de ezen koronás-királyi megerősités előtt ott helyet nem foglalhattak, — s a mely magyaroknak ő felségétől a koronázás előtt nyert főnemesi (bárói, grófi) czime a koronázás óta meg nem erősittetett, azok legfölјebb osztrák főnemeseknek tekintetnek, s igy a magyar főrendek közt, — illetőleg a magyar országgyülés felsőházában — helyök nincsen.

IV. Az 1791 : 32. 36. t. czikkek alapján kell megitélni azon állást is, melyet Mária Teréziának közvetlen utódja a magyar királyok sorában elfoglalt. Kétségtelen, hogy a trónörökös, à trónörökösödésre vonatkozó törvényekben kikötött feltételeknek teljesitése nélkül, — milyenek: a koronázás, a kir. hitlevél kiadása s a kir. eskü letétele, valamint az alkotmánynak szentül megtartása, — minden örökösödési joga (s igy örökösödési tekintetből örökös uralkodói minősége) daczára is, törvényesen uralkodó királynak nem tekinthető, habár különben a trónörökösödési rend szerint őt illeti a trón. De figyelembe kell venni, hogy az 1791 : 3. t. cz. óta a trónralépő királynak a megkoronáztatásra hat havi időhaladék van engedve, mely alatt természetesen az alkotmány értelmében tartozik az országot kormányozni; továbbá, nem tagadhatni, hogy II. József, habár ily hoszszú határidő kedvezményét nem igényelhette is, trónraléptekor egy ideig (bár csak — fájdalom — rövid ideig) az alkotmányt meg nem sértette, — végnapjaiban pedig alkotmányellenes intézkedéseit visszavonta s az alkotmányt helyreállitotta, sőt magát törvényesen megkoronáztatni is elhatározta, amiben azonban halála akadályozta meg. Ekkép II. József, mint a magyar pragmatica sanctio értelmében törvényes örökös király lépett a trónra, trónraléptekor egyideig törvényesen is uralkodott s végső napjaiban ismét az alkotmány ösvényére tért; tehát legalább is bizonyos ideig törvényesen uralkodó király volt. Ezeket az $179^0/_1$. évi törvényhozás szem előtt tartva, II. Józsefet több törvényben (1791: 1. 3. 32.) világosan Magyarország örökös királyának nevezi; az ő privilegiumaira nézve pedig, melyek mint meg nem koronázott királytól származók, eo ipso érvénytelenek voltak, — elég elnézéssel akkép intézkedik, hogy azok törvényes hatályt nyerhetnek, annyiban, amennyiben az uralkodó s már megkoronázott II. Lipót által megerősittetnek. [1])

---

[1]) Ekkép tulszigorunak kell tartanunk Korbuly (Magy. közj. 3-ik kiadás, 98. §. s 4-ik kiadás 92. §.) azon nézetét, hogy II. József a magyar királyok számát nem szaporitja, vagyis hogy azok sorába nem tartozik. Hasonlóan messze megy s az 1791 : 1. 2. 36. t. czikkekkel, melyek II. Józsefet elhalálozása után határozottan Magyarország volt örökös királyának nevezik, ellenmondásba jött, az 1861. évi országgyülés első felirata, midőn ezeket mondá: „Csak II. József császár volt III. Károly maradékai közül, ki magát meg nem koronáztatta s uralkodott absolut hatalommal; de Magyarország törvényes (helyesebben: alkotmányszerüen s törvényesen-uralkodó) királyának soha el nem ismertetett, — s nem csak törvényhozási és közigazgatási rendeletei, hanem a magánosok részére kiadott adománylevelei s privilegiumai is, törvény által érvényteleneknek nyilvánittattak, mint ezt az 1791: 32. s 36. t. czikkek bizonyitják." Szorosan véve azonban e két t. cz. nem ezt mondja, hanem csak annyit, hogy II. József privilegiumai csak annyiban fognak hatályt nyerni, a mennyiben az uralkodó s már megkoronázott II. Lipót által meg-

V. Végül megjegyezzük, — a mit már a fentebbi §-ban is kiemeltünk, hogy a megkoronázott király, ha még elődjének életében koronáztatott meg, a kir. hatalom gyakorlásába — az uralkodó királynak világos akarata s az országgyülé-nek beleegyezése nélkül — be nem folyhat.

180. §. Ki koronáz Magyarországban? [1])

I. Azon kérdésre: ki koronáz Magyarországban? az alkotmánynak teljesen megfelelő válasz csak az lehet, hogy: az országgyülés, — illetőleg az ez által képviselt nemzet; vagy szorosan a törvény szavaival élve, 1848. előtt „az országnak országgyülésileg összesereglett karai és rendei," — most pedig „az ország főrendei és képviselői;" tehát röviden: az országgyülés; még máskép: a nemzetet képviselő országgyülés. (Az 1440. évi országgyülés declaratiója szerint is.) Ezen elv évszázadok óta követtetett; az 1687: 2. t. cz. pedig, mely az 1723: 1. 2. t. cz. által megerősittetett, határozottan mondja, hogy az öröklő király tartozik magát „országgyülésileg (diaetaliter) megkoronáztatni." Az emlitett elvhez képest az 1848. előtti időből a megtörtént királykoronázások beczikkelyezésére vonatkozólag fennmaradt törvényeink, egyértelmüleg körülbelül azt mondják hogy: az ország karai és rendei N. N.-t az ország királyává avatták s kellő módon (illetőleg az ország szent koronájával) megkoronázták, — a királyválasztás idejéből való ily törvényczikkekben pedig mondatik, hogy: az ország karai és rendei N. N.-t az ország királyává választották s a maga módja szerint (illetőleg az ország szent diademájával) megkoronázták. Az 1848. évi törvényhozás a karok és rendek fogalmát megszüntetvén, az 1867 évben végbement koronázásról szóló ugyanazon évi I. t. cz. azt mondja, hogy: I. Ferencz József ur őfelségét az ország főrendei és képviselői — a következő t. czikkben foglalt hitlevelének kiadása s alább szintén beigtatott koronázási esküjének letétele mellett (mely utóbbi megjegyzéshez hasonlók különben a 48. előtti koronázásokról szóló t. czikkekben is többnyire előfordulnak) Magyarország apostoli szent koronájával ünnepélyes szertartás szerint megkoronázták. [2])

II. Hogy pedig a királyt az országgyülés koronázza, az tényleg abban nyer kifejezést, miszerint az országgyülés felada-

---

erősittetnek; továbbá, hogy II. József adományainak (II. Lipót által netán szándékolt) megerősitése függőben hagyassék, mig a törvényhozás a nemesi osztályhoz nem tartozóknak közhivatalképessége s a külföldieknek honfiusitása iránt tüzetesen nem intézkedik.

[1]) Ezen kérdést a közjogi munkák többnyire helyteleniil ismertetik, s ezen hatásuk folytán ritkán találhatni joghallgatót, a ki a szóbanlevő kérdésre alaposan meg tudna felelni.

[2]) Az 1861. évi országgyülés első felirata többi közt mondja: „A nemzettől az követeltetik, hogy teljesitse a sanctio pragmatica szerinti kötelességet és koronázzon."

tai közé tartozik: megvizsgálni, vajjon a koronázandó csakugyan az-e, a kit a törvényes trónörökösödési rend szerint az uralkodóház tagjai közül a trónutódlás illet?[1]) s vajjon ő az alkotmány alapján áll-e s e szerint megkoronázható-e?[2]) továbbá a kir. hitlevélnek s esküformának — habár a már azelött használt szöveggel lényegben egyező módon — országgyülési megállapitása; végre megjegyzendő, hogy a koronázási szertartás ugy tekintetik, mint koronázási ülés, mely az országgyülés tagjainak testületi részvételével s kiváló szereplésével történik, e mellett mint országgyülési cselekvénynek körülményes leirása az országgyülés mindkét házának jegyzőkönyveibe igtattatik. (Lásd alább, ezen §. végén az e tárgyra vonatkozó függeléket.)

III. Az ily országgyülés: koronázó országyülésnek szokott neveztetni; a koronázásnál pedig a felavatási főbb cselekvények végzése 1) egyrészről az ország primását s 2) másrészről őt és az ország nádorát illeti. Amaz papi segédlet mellett a fölkenést teljesiti, s aztán a nádorral együtt a koronát a király fejére teszi, mely utóbbi cselekvény (a korona fejretétele) a koronázási szertartásnak legünnepélyesb mozzanatát képezi, s legszorosb értelemben vett megkoronázásnak is szokott mondatni. A koronazás körül müködő ezen és egyéb egyéneknek ottani szerepéről, a koronázási szertartás ismertetésénél szólandunk: itt pedig az ország primásának s nádorának emlitett fontos hatáskörével kapcsolatban a következőket emeljük ki;

1) A király fölkenésének, s a koronával első izben való ünnepélyes földiszitésének, (a legszorosb értelemben vett megkoronázásnak) joga: királyi és pápai oklevelek értelmében a legrégibb idő óta az esztergomi érseket, mint az ország primását illeti. Kivételesen azonban e tisztet más egyháznagyok teljesitet-

---

[1]) Az öröklő jogánál fogva trónralépő király, az uralkodást s a kormányt örökjoga alapján veszi át; de azért minden koronázó országgyülésnek joga s kötelessége megvizsgálni, vajjon az uralkodóháznak legközelebbi jogosult tagja-e az, aki igy trónra lép, illetőleg a ki megkoronáztatni óhajt. E megvizsgálási jogot az országgyülések a trónörökösödes behozatala óta történt koronázásoknál s trónváltozásoknál mindenkor gondosan gyakorolták, az eredményt pedig minden egyes koronázásnak megtörténtéről s illetőleg minden trónváltozásról szóló t. czikkekben körülbelül ilykép fejezték ki: miután N. N. a . . . t. cz. által megállapitott örökösödési rend szerint, mint törvényesen jogosult örökös, az országlást általvette.

[2]) Minthogy a trónörökösödesnek foltételét képezi, az alkotmánynak minden örökös király részéről való megtartása: ennél fogva az örökös királyt, ha és mig ez nem áll az alkotmánynak alapján, hanem alkotmányellenesen uralkodik, az országgyülés meg nem koronázhatja. Hogy e kérdést is az országgyülés jogositva, sőt kötelezve van megvizsgálni: az a dolog természetéből folyik; az 1861. évi országgyülés pedig e jogot ugyancsak erélyesen gyakorolta, mert midőn a király a megkoronáztatása előkészitése tekintetéből érintkezésbe lépett az országgyüléssel, ez az alkotmány alapelveit mellőző felségnek a 2-ik feliratban ezeket válaszolá: „Fájdalommal látjuk, hogy felséged a legmagasb kir. leirat által minden kölcsönös értekezletet lehetetlenné tett s azoknak fonalát végkép megszakitotta. A legmagasb királyi leirat nem áll a magyar alkotmány alapján. Mély sajnálattal mondjuk ki tehát, hogy a legmagasb kir. leirat folytán kénytelenek vagyunk mi is az országgyülési értekezletek fonalát megszakitottnak tekinteni.“

ték s teljesithetik; mint a történelemből tudjuk, III. Bélát a kalocsai érsek, Zsigmondot a veszprémi püspök, Zápolya Jánost és I. Ferdinandot pedig (az esztergomi érseki széknek akkorában üresedésbenléte miatt) a nyitrai püspök kente föl királylyá.

2) A koronázási szertartás folyamában a koronának a király fejére való ünnepélyes és első feltételét, régebben az ország primása — egyháziak segédletével — végezte; később s pedig valószinüleg csak V. László után, szokásba jött, hogy e tisztet a nádor a primással (illetőleg a fölkenést teljesitő más főppal) együtt tölti be. Ha azonban a nádori méltóság üresedésben van, akkor a nádort a koronázás alkalmával illető (már emlitett s alább a koronázási szertartásnál is kiemelt) teendőkkel, az országgyülés a maga kebeléből egy választottat biz meg. Igy történt ez Miksa és Ferencz József királyok megkoronáztatásakor, mely esetek elsejében (Katona: Magyarország történetét tárgyazó munkájának s Lisztynek tanusitása szerint) gróf Batthyány Ferencz, — a második esetben pedig gróf Andrássy Gyula választatott meg e czélra. (Az utóbbira nézve hangsulyozta az országgyülés mindegyik háza, hogy nem ugy mint ministerelnök, hanem mint országgyülési megbizott van hivatva az emlitett teendőket végezni.)

Függelék. Hogy hazánkban az ország, a nemzet, illetőleg az ezt képviselő országgyüles koronáz, ezt a koronázó országgyülések lefolyása s ezek tárgyalásai is tanusitják. Ide vonatkozólag a legujabb koronázó országgyülésről kiemeljük a következőket:

1) Deák Ferencz a képviselőházban 1867. május 28-án mondá: az ország koronáz, a koronát az ország teszi a király fejére." . . . Ugyan ő a jun. 4-ki ülésben megjegyezte: „A koronázást, ugy annak mindennemű solemnitását, az egész országgyülés s általa az egesz ország teljesiti."

2) A képviselőháznak 1867-ben junius 6-án tartott ülésében ily nyilatkozatok történtek:

Zsedényi: Bátor vagyok azon kérdést intézni, ki fogja vinni a koronázási ülés jegyzőkönyvét?

Fisser: A jegyzőt most megválasztani nem szükséges; mert az egész koronázás nem egyeb mint országgyülési tény. Tehát mi holnapután (a koronázás napján) itt összegyülünk reggel 6 órakor; elnök ur megnyitja az ülést és akkor kijelöli, mint rendesen, a jegyzőt; koronázás után pedig ismét idejöhetünk és folytatjuk az ülést.

3) A koronázás lefolyása ugy tekintetik, mint országgyülési ülés. Rendszerint a két ház mindegyike külön ülésre jő össze s onnét az ülés folytatásaul mennek a koronázásra. A koronázási ülés jegyzőkönyve aztán a következő ülésben hitelesittetik. Az 1867. évi koronázás körülményes leirására, a két ház által különkülön választott tagokból küldöttseg alakittatott, melynek közös munkálata a jegyzőkönyvbe s az országgyülési irományok közé lett igtatva. (Az $186^5/_8$. országgy. képviselőház naplója, IV. 338. l. Ugyanazon évi „Országgyülési Irományok," 124. sz.)

181. §. Hol tartandó a koronázás?

I. E kérdést csak ujabb törvényeink szabályozták szorosabban.

Szent Istvántól I. Ferdinandig bezárólag, a koronázás Székesfehérvárott tartatott. Miksa király, s a következő királyok V. Ferdinandig bezárólag, csaknem mind, Pozsonyban koronáztattak

meg, — valószinüleg azért, mivel e város közel esett székhelyökhöz Bécshez; — kivételt képeznek azonban: III. Ferdinand, ki a Pozsonyvidékén dühöngött pestis miatt Sopronyban, s I. Ferencz, ki Budán lett megkoronázva. A most uralkodó király pedig Pesten, illetőleg Budán és Pesten koronáztatott meg.

II. Eltekintve a régibb időktől: 1848-ig a királyok tetszésök szerint határozhatták meg az ország határain belül a koronázás helyét: mert e részben törvények által korlátozva nem voltak s a fiági örökösödésről szóló 1687: 2. t. cz. is e részben csak azt köti ki, hogy a koronázás az ország határain belül országgyülésileg — tehát az országgyülés tartásának helyén s az országgyülés által, — eszközlendő. De az 1848: 4. t. cz., midőn az országgyülések tartásának helyeül Pestet tüzte ki, ezzel hallgatagon a koronázás helye iránt is intézkedett; a legujabb koronázás, 1867-ben, ott és részben a Pesttel együtt testvérfővárosnak tekintett Budán folyt le, (mely utóbbi intézkedés ellen egyébiránt némely képviselők kifogást tettek azért, mivel akkor Pest és Buda két önálló város volt.) Most, miután az 1872: 36. t. cz. Pestet és Budát Budapest főváros neve alatt egyesitette: koronázási helyül e főváros tekintendő.

182. §. A királyi hitlevél vagy felavatási oklevél.

I. A királyi hitlevél, vagy — koronázási hitlevél — felavatási oklevél (diploma inaugurale,) alatt értjük: a megkoronázandó által kevéssel megkoronáztatása előtt az országgyülésnek kiadott alkotmánybiztositó oklevelet. Ezen okmány az ország törvényei közé czikkelyeztetik be: még pedig oly esetben, midőn a már uralkodáson levő király koronáztatik meg, ez a hitlevélnek beczikkelyezéséről szóló törvényt legott a koronázás után szentesiti (s illetőleg azelőtt a koronázó országgyülés végén szentesitette), — ha ellenben a trónörökös még elődjének uralkodása alatt koronáztatik meg, akkor a hitlevél beczikkelyezésének rendszerint az ujonkoronázott király trónralépte után öszszehivandó országgyülésen van helye. [1]) (1659: 1. t. cz. 3. és 19. §.; 1830: 2. t. cz.)

---

[1]) IV. Ferdinandnak, ki megkoronáztatása után (1647: 2.) s mielőtt trónraléphetett volna, meghalt, hitlevele be nem czikkelyeztetett; I. Lipót 1655-ben koronáztatott meg, de hitlevele csak trónraléptekor (az 1659.: 1. által) czikkelyeztetett be. I. József I. Lipótnak fia, atyja életében 1687-ben koronáztatván meg, hitlevele akkor be nem czikkelyeztetett; trónralépte után pedig a beczikkelyezés az akkori nehéz viszonyok miatt végkép elmaradt. (Az országgyülést 1708-ban hivta össze s ott több törvényczikk is készült; de ezek szentesitésére nem volt idő, mert a Rákóczy-féle mozgalmak miatt az országgyülés nem folytathatá müködését s aztán József csakhamar meghalt. Az alatta készült törvényczikkek néhánya aztán a III. Károly által 1715-ben szentesitett törvények közé vétetett fel.) Az örökösödési törvények életbelépte óta V. Ferdinand volt a másik király, ki még elődjének (atyjának) uralkodása alatt koronáztatott meg; az 1830: 2. t. cz. ekkor (valamint már előbb I. Lipót hitlevelének 3. és 19. §-ai hasonlóra czéloztak) azt rendelte, hogy az uj király, leendő trónraléptétől számitott félév alatt országgyülést hivjon

II. Az alkotmánybiztositó okmányok, — köztük a felavatási hitlevél-félék — eredete, hazánkban, az Árpádházból származott királyok korszakának kezdeteig vihető vissza: még pedig nagyrészt a kir. esküvel kapcsolatban. Már szent István király, mindjárt megkoronáztatása után, az egyházi s nemesi rend megegyezésével körülirván a nemzet különböző osztályainak jogait s általában rendezvén az ország alkotmányát: az ez irányban hozott végzeményeket oklevélbe foglalta, — és ezt, mint a nemzettel kötött frigyet, saját nevének aláirásával s ünnepélyes esküvel is megerősitette.[1]) II. Endre, trónra léptekor az ország jogainak s a korona tekintélyének sértetlen fentartására esküt tett, mely egész terjedelmében ünnepélyes oklevélbe foglaltatván, az ország iratai közé eltétetett; [2]) a nevezett király által kibocsátott, s a későbbi királyok által is többnyire megerősitett 1222. évi aranybulla is, az alkotmánybiztositó oklevelek közé tartozik. III. Endréről tudjuk, hogy ő már rendes felavatási hitlevelet — végzemény alakjában kiállitva s pecsétjével ellátva — adott ki, melyben az országgyülés által eléje terjesztett választási föltételeket elfogadta s teljesitésökről biztositotta az ország rendeit [3]) Ez már a választási capitulatiók (pacta conventa) neméhez tartozó hitlevél; még inkább pedig ilyen I. Ulászló 1440. évi végzeménye. [4]) Albert s V. László, valamint az ez után következett királyok, szintén adtak részint az alkotmányt megerősitő nyilatkozatot valamely végzeményökben, részint formaszerű hitlevelet, — köztük Hunyady Mátyás 1458-ban, miután már ugyanazon évben helyette Szilágyi Mihály kormányzó a királyválasztási szerződést megerősitette. I. Ferdinandról pedig az 1537: 29. t. cz. tanusitja, hogy koronázása előtt az ország szabadságait biztositó levelet adott ki. E szokás az ő utódjai alatt is megtartatott, a mint ezt a „Corpus juris“-ban ez időből található „választási capitulatió“-féle hitlevelek szövege bizonyitja, — a trónörökösödési törvények pedig (1687: 2. 3., 1723: 1. 3.) mindegyik

---

össze s a megkoronáztatása alkalmával kiadott hitlevele akkor czikkelyeztessék be; ez aztán az 1836: 1. t. czikk által meg is történt. – E kérdésnél a követett gyakorlat alakulására s indokolására figyelembe veendő, hogy a még nem uralkodó megkoronázott király, — az uralkodó királynak s az országgyülésnek beleegyezése nélkül a királyi hatalom gyakorlásában egyáltalában nem vehet részt (1830: 1.), még kevesbbé gyakorolhat felségjögokat, melyek közé a törvényszentesités (Hk. II. r. 3. cz., 1791: 12.) is tartozik; mivel pedig a királyi hitlevélben foglalt alkotmánybiztositás csak ugy lehet a nemzetre teljesen megnyugtató, ha a király az általa kiadott hitlevél beczikkelyezéséről szóló törvényt maga szentesiti: ennélfogva az ily beczikkelyezés körül az imént ismertetett eljárásmód jött gyakorlatba. Helytelen tehát az, a mit Korbuly „Magy. közj.“ 100. §-ában állit, mintha minden hitlevél azonnal beczikkelyeztetnék.

[1]) Hartvic: Vita S. Stephani. Endlicher: Monum. Arp. 173. l. Kovachich: Vestigia com. 12. l.

[2]) Bartal: Comm. II. 106. l.

[3]) Bartal: Comm. II. 193. l. Kovachich: Monum. veteris legislationis Hung. 14. l.

[4]) Kovachich: Sylloge I. 59. l.

örökös királyt alkotmánybiztositó hitlevél kiadására kötelezték, mely trónörökösödés óta a kir. hitlevelek lényegileg trónörökösödési feltételeket képeznek: mig azelőtt régóta választási feltételeket tartalmaztak.

III. A felavatási hitlevél szövegét, (s vele együtt a kir. eskü szövegét is) az országgyülés állapitja meg. Azonban a hitlevél szövege, miután választási feltételek megállapitásáról a most örökös királyságban szó nem lehet s miután a trónörökösödés feltételei már a trónörökösödési törvényekben foglaltatnak, ez utóbbiaknak tartalmával nem ellenkezhetik; de egyébiránt lehet azt ezen elv szem előtt tartása mellett mindig ujból szerkeszteni, bőviteni s benne az alkotmány egyes főbb elveit határozottabban körülirni és biztositani, (pl. I. Ferencz óta hangsulyoztatik benne az 1791: 3. t. cz. értelmében teljesitendő koronázás is) csakhogy belőle a trónörökösödés megállapitásakor törvényileg kikötött feltételek ki nem maradhatnak. Ez utóbb emlitett elv azt hozta magával mindeddig, hogy a hitlevelek — a trónörökösödési rendszer behozatala óta — tartalmukra nézve csaknem mindenben megegyeznek. (III. Károly óta öt pontból állnak.)

IV. A felavatási hitlevél szövege, a koronázó országgyülés által megállapittatván, — II. Mátyás óta divatozó szokás szerint, kevéssel a koronázás előtt egy országos küldöttség utján elfogadás végett a megkoronázandó elé terjesztetik, oly kérelemmel: hogy magát mielőbb koronáztassa meg, a megkoronáztatás előtt pedig az országgyülés által megállapitott koronázási hitlevelet fogadja el, irja alá, és szokott ünnepélyes alakban adja ki; e mellett arra (illetőleg a benne biztositott alkotmányra) az országgyülésileg megállapitott (habár I. Ferdinand óta tényleg változatlanul használt) eskü-minta szerint a koronázáskor az esküt tegye le. A koronázandó mindezeket elfogadván s a kir. hitlevevelet aláirván s pecsétjével ellátván: fogadja az országgyülés tagjait, s nekik a hitlevelet beczikkelyezés végett átadja, — még pedig az ország primásának kezeihez, ki a főrendiház elnökének s ez a képviselőház elnökének nyujtja át, további intézkedés végett.

V. Most a királyi hitlevél, — tartalmánál fogva — ismételt megerősitését s megujitását képezi a trónörökösödés iránt a nemzet s az uralkodóház közt fenálló szerződésnek. De nem uj alaptörvény, hanem alkotmánybiztositó okmány az, a mint az $179^{0}/_{1}$: évi országgyülés is nyilvánitotta.

183. §. A kir. eskü.

I. Régi keresztény-európai szokás, hogy az uralkodók megkoronáztatásuk alkalmával az egyházi szertartás által előirt formában, az igazság oltalmazására s a közbéke fentartására esküt tesznek. Nálunk is a királyok, minden valószinüség szerint, eleinte

csak ezen alakban tettek s a koronázási szertartás első felében most is igy tesznek esküt. De alkotmányunkban a kir. eskü alatt nem ezen formát értjük, hanem azon esküt, melyben a király a koronázási szertartás egy későbbi részénél a nép szine előtt az ország alkotmányának, függetlenségének s területi épségének fentartását igéri, — mely eskü szövege aztán, rendszerint a kir. hitlevéllel együttesen, az ország törvényei közé czikkelyeztetik be; ha pedig a király még elődjének uralkodásakor koronáztatik, ez esetben az ujon koronázott által letett eskü szövege a koronázás megtörténtéről szóló s az uralkodó király által szentesitett törvénybe czikkelyeztetik be. A kir. eskü szövege I. Ferdinand óta egyforma. (Az 1687: 2. szerint az eskü az elődök által letett eskü formája szerint teendő le. Az 1867: 2. t. czikkben foglalt hitlevél pedig, az 1-ső §-ban, ezt mondja: I. Ferdinand koronázási esküje alapján . . .) Ezen eskü hol a koronázás megtörténtéről szóló törvényekbe, hol pedig a kir. hitlevél beczikkelyezéséről szóló törvényekbe, — általában a decretumokba — rendszerint beczikkelyeztetett: azért decretális eskünek is mondatott. Azonban a törvényszentesités decretalis rendszerének megszünte óta a beczikkelyezés nem decretum alakjában történvén: a „decretalis eskü“ elnevezés jövőre vonatkozólag már nem helyes.

II. Már szent István király tett ilyféle alkotmányos esküt, midőn — a fentebbi §-ban mondottak szerint — megkoronáztatása után az ország alkotmányának főbb elveit oklevélbe foglalta s arra esküt tett le. II. Endre óta pedig — amint már Verbőczy a maga koráig terjedőleg (Hk. II. 14.) tanusitja s a mint azóta történeti adatok és fenmaradt esküformák bizonyitják — minden megkoronázott magyar király a koronázáskor az alkotmány megtartására esküt szokott tenni. Kitünik ez egyebeken kivül, V. Istvánnak egy okleveléből, s IV. vagy Kun Lászlónak 1279-ben Fülöp pápai követ előtt letett esküjéből; amaz ugyanis mondja, hogy a koronázása napján tett esküjét hiven meg akarja tartani; az utóbbi pedig a pogány kunok megtéritésén kivül azt is igéri, hogy elődeinek végzeményeit, az ország törvényeit és szokásait mindazzal, a mire elődei koronáztatásuk alkalmával meg szoktak esküdni, fentartja. [1]) III. Endrének megkoronáztatásakor tett esküjéről pedig azt is tudjuk, hogy tartalma az I. Ferdinand óta használt kir. esküformától csak kevéssé különbözik. [2]) Hogy pedig a vegyes házakból s aztán a Habsburg-házból származott királyok megkoronáztatásuk alkalmával az alkotmányra esküt tettek: azt részint hiteles okmányok, részint a fenmaradt törvények is bizonyitják.

III. Ezen alkotmányos eskü letétele régi szokáson alapult; (Hk. II. r. 14. cz.); az 1453: 1. t. cz. V. László királynak elő-

---

[1]) Fejér: Cod. dipl. V. 507.

[2]) Czech: A magyar királyok felavatási esküjök és oklevelök nyomai az Árpádok alatt. M. Akad. évk. III. 199. s köv. l.

szabta, hogy az alkotmányra s az ország területépségére esküt tegyen; a trónöröklésödésről szóló törvények (1687: 2. 3., 1723: 1. 2.) pedig az alkotmányra vonatkozó esküt minden megkoronázandó örökös királynak kötelességévé tették. (Régente koronázáskor s illetőleg az uralkodónak trónraléptekor az ország rendei hódolati s hűségi esküt tettek le a királynak; a mint azt az 1453: 2. t. cz. tanusitja. Erdélyben az uralkodónak trónralépte alkalmával a rendek a legujabb időig hódolati esküt tettek, melyet az 1744: 4. s az 1791: 4. erdélyi t. czikkek szabályoztak.)

184. §. A koronázási szertartás. [1])

I. A koronázási szertartás nincs törvény által részletezve, hanem szokáson gyökerezik, melynek eredete a keresztény középkorban keresendő. [2]) Lényege pedig az, hogy az uj királynak a szent olajjal való fölkenetése után a korona az országgyülés jelenlétében s kiváló részvétele mellett fejére tétetik, s ő a nép szine előtt az alkotmányra esküt tesz le. — Megjegyezzük itt, hogy mig a koronázás a Habsburg-házból származott királyok korszakában legtöbbnyire Pozsonyban történt, a koronázásra jövő királyt a koronázás helyén kivül, érkezésekor sátorban fogadta az országgyülés.

Szokásban van, hogy a koronázó országgyülés küldöttség által felkéri a koronázandó királyt, miszerint koronáztassa meg magát, — s ha van neje, hogy egyuttal ezt is megkoronáztatni engedje; a király neje pedig szintén küldöttségileg kéretik fel, hogy koronáztassa meg magát. Továbbá, szokásban van, hogy miután a kir. hitlevél szövege s az esküforma elfogadás végett (rendszerint az imént emlitett) küldöttség által a koronázandó királyhoz átküldetett, valamely nap az országgyülés testületileg tisztelegt a koronázandónál, — illetőleg a koronázandóknál.

Miután a koronázás napja ki lett tüzve, a kormány által megállapittatik az ősi szokás szerint megtartandó koronázási szertartás korlátain belül a részletes kivitel rendje — az ugynevezett d i r e c t o r i u m — s ez az országgyüléssel előlegesen közlendő. [3])

II. Maga a koronázási szertartás, miseközben megy végbe, s egész lefolyásában a következőkből áll:

1) A koronázásra kitüzött napon a király, az országgyülés tagjainak s udvari személyzetének kiséretében — ünnepélyes menettel — a koronázási templomba vonul, melynek ajtajában az

---

[1]) Kovachich: Solennia inauguralia. Cziráky: Consp. jur. publ. 81. §.

[2]) Bartal: Comm. I. 179. l.

[3]) E közlés az 1867. évi koronázásnál elmaradt, s különösen a képviselőház elnökének részére alkalmas hely nem jelöltetett ki. Ennek folytán a képviselőház az 1867. jun. 22-én tartott ülésben Ghiczy Kálmán inditványára határozatot hozott, mely szerint a directorium mindig előre közlendő az országgyüléssel, a képviselőház elnökének pedig ezen szertartásnál s minden más ünnepélyes alkalommal az ország méltóságai közt kell helyet kijelölni.

ország primása s a segédkező papság által fogadtatik, honnét a főoltárhoz vezettetik. Ezen ünnepélyes menet alkalmával a király előtt vitetnek a koronázási jelvények s a magyar birodalom 10 zászlója, — nevezetesen Magyar-, Horvát-, Dalmát-, Tót-, Bosnyák-, Szerb-, Bolgár-, Kun-, Halics- és Lodomérországok zászlói. Viszik pedig e jelvényeket ezek: a koronát a nádor, a kir. pálczát (jogart) az országbiró, az aranyalmát a horvát bán, szent István kardját a főpohárnok, a kettős nagykeresztet egy kath. főpap (régebben a főpalotamester), a kisebb keresztet a kir. tárnokmester, egy harmadik keresztet a főkamarás, a tiz zászlót pedig egyes főurak és világi méltóságviselők.

A főoltár előtt a primás a koronázandóhoz rövid beszédet tart az ország helyes kormányzásáról. E beszéd bevégeztével előhozatik az evangelium; a koronázandó letérdel s kezét az evangeliumra tevén, leteszi a római pontificaleban foglalt szöveg szerint az egyházi szertartásos esküt, melyben igéri: hogy az igazságot s közbékét oltalmazni, Isten egyházait fentartani s az egyház szolgáit tisztelni fogja. Erre, — az előirt egyházi imáknak a papság általi elmondása után a primás a koronázandót jobb karján, vállán és mellén a hitelemzők olajával (catechumenek olajával) fölkeni. Ennek megtörténtével a primás elkezdi a nagymisét: ugyanekkor a koronázási öltönyt (szent István palástját és saruit) ráadják a királyra, s szent István kardját oldalára kötik; a midőn aztán az igy feldiszitett király a nép felé fordul s a kivont karddal három keresztvágást tesz (előre, jobbra és balra) annak jeléül, hogy az országot s a vallást bármely oldalról jövő támadás ellen védeni kész. Az epistola s az evangelium közt a király az oltár legfőbb lépcsőjére vezettetik fel, hol letérdelvén: a primás s a nádor által ünnepélyesen fejére tétetik a korona. Erre jobb kezébe a királyi pálcza, baljába pedig az arany alma adatván, a templomban felállitott királyi trónra vezettetik. Ekkor a nádor — illetőleg az országgyülésnek a nádori teendők teljesitésével megbizottja — a nép felé fordul e fölkiáltással: „Éljen a megkoronázott magyar király!“ mire az éljenzés közepett adott jelre megdördülnek az ágyuk s megszólalnak a harangok, egyszersmind a hálaadó ének (Te Deum) énekeltetik. — A mise folytattatván, offertoriumkor a király aranypénzt ajánl fel; [1]) communiókor pedig megáldozik, — ekkor fejéről a korona a nádor által levétetvén, csak az áldozás után tétetik ismét fel.

Midőn a király, a koronának az ő fejére ünnepélyesen leendő feltétele előtt, az oltár felső lépcsőjére fölmegy: a kalocsai érsek a római pontificaleban előszabott formula szerint felhivja a primást, hogy a kathol. anyaszentegyház kivánatára a jelenlevő N. N.-t Magyarország királyi méltóságára emelje; a primás kérdi, hogy méltó-e a jelölt ezen méltóságra s a kalocsai érsek igennel

[1]) Régebben ilyenkor a királyok nagy ajándékokat ajánltak fel. Bartal. Comm. I. 184. l.

felelvén, megtörténik a korona ünnepélyes fejretétele; midőn pedig aztán a király a fényes papi segédlettel s az ország zászlósai kiséretében a trónhoz vezettetik, ott a primás ily szavakat intéz hozzá: tartsd meg e helyet, melyet eddig örökösödésnél fogva birtál. Régebben pedig — II. Lajostól I. József koronáztatásaig, — a korona ünnepélyes föltevése előtt a nádor az oltár lépcsőjéről a néphez fordulva háromszor fennhangon s magyar nyelven kérdezte; „Akarjátok-e, hogy a jelenlevő N. N. az ország királyává koronáztassék?“ mire ily válasz következett: „Akarjuk! éljen a király!“

2) Mise után a király, — fején az ország koronájával, kezeiben a királyi pálczával és aranyalmával — az országgyülési tagok s udvara kiséretében, gyalog egy másik templomba indul, nemzeti szinü posztóval bevont uton. Ekkor előtte vitetnek a tiz ország zászlói s az apostoli kereszt; utána pedig (II. Ulászló óta) a kincstárnok (azelőtt a magyar kir. udvari kamara elnöke, legujabban a pénzügyminister) lóháton megy s a nép közé arany és ezüst emlékpénzeket szór, mely functiónál néhány évszázad óta az országgyülés tagjai közül is néhányan jelen vannak és segédkeznek. [1]) E második templomban a király a számára elkészitett trónon helyet foglalván, (Róbert Károly ideje óta követett szokás szerint) nehány kijelölt kitünőséget aranysarkantyus vitézekké avat, szent István kardjával háromszor érintvén jobbvállukat. [2])

3) Ezután a király — szent István palástjával diszitve s fején a koronával — lóra ül, s a szintén lóra ült főurak és főpapok kiséretében az ünnepélyes menettel azon hely felé tart, hol az alkotmány biztositására esküt teend. E helyen, nemzeti szinü posztóval bevont magas állvány van előrekészitve, melyre a király — az ország primásával, a kalocsai s az egri érsekekkel, valamint a nádorral s kivűle még nehány zászlósurral fölmenvén, közepén állást foglal; azután pedig jobb kezét ég felé emelve s baljában feszületet tartva, itt Isten szabad ege alatt s a nép hallatára, leteszi a primás előolvasása mellett a törvényes esküt az alkotmány megtartására.

4) Az ezután következő diszmenetben a király — ismét lóháton — a koronázási domb (királydomb) felé vonul; odaérkezvén a menet, a király egyedül felvágtat a dombra, s kivonván szent István kardját, ezzel a világ négy tája felé négy keresztvágást tesz, jeleül annak, hogy az országot bárhonnan jöhető ellenségek ellen oltalmazni kész.

5) Innét a király diszmenetben a királyi palotába (illetőleg a megszállóhelyeül szolgáló épületbe) vezettetik, hol az ünnepélyt

---

[1]) A kéttáblai rendszer óta e czélra mindegyik tábla, s legujabban az országgyülés mindegyik háza, két-két tagot küldött ki kebeléből.

[2]) Hajdan szokásban volt, hogy ilyenkor az ujonnan megkoronázott király néhány ügyben — trónján ülve — igazságot szolgáltatott. Ezt II. Ulászlóról Bonfin s Miksáról Bél bizonyitja; de az utóbb emlitett király utáni koronázásoknál e szokás megszünt. (Bartal: Comm. I. 186. l.)

királyi ebéd fejezi be. Ehhez különösen a nádor, a primás, a kalocsai s az egri érsek, s a pápai követ (régebben a velenczei is) hivatik meg; a felszolgálást pedig az ország kisebb zászlósai, e régi főpalotatisztek, teljesitik; — mialatt a nép számára külön ünnepélyek rendeztetnek, melyeken a szabad ég alatt egész ökrök süttetnek, s csapra ütött hordókból bor osztogattatik. (Régi szokás szerint, a nép számára a szabadban sütött ökörből a főasztalnok egy darabot hoz fel a királyi asztalra.)

III. Ha a koronázandónak van neje: ez is vele együtt koronáztatik meg; ha pedig a király a koronázás után nősül, (illetőleg ismételve nősül,) neje a királyné külön országgyülésen szokott megkoronáztatni. Miben áll a király nejének, — tehát a királynénak megkoronáztatása? azt alább ismertetjük. Egyuttal megjegyezzük, hogy ha nőkirály (királynő) koronázandó: akkor reá nézve ugyanazon koronázási eljárás és szertartás követtetik, mint más esetekben a férfikirályokra nézve; példa erre Mária s Mária Terézia uralkodó királynők megkoronáztatása.

185. §. A koronázási ajándék.

I. A koronázás alkalmával az ország ajándékot (mely a törvényekben tiszteletdijnak és honorariumnak neveztetik) szokott adni a királynak, — s II. Mátyás óta a király nejének is, midőn ez utóbbi megkoronáztatik.

II. A koronázási ajándékok különféle nemei már régebben is szokásban voltak; de e szokás csak Miksa megkoronáztatása óta lett állandóvá, s törvénybeigtatásának első példájára az 1563: 2. t. czikkben találunk.

III. Ezen ajándék mennyisége s illetőleg minősége, esetről-esetre az országgyülés által határoztatik meg. Miksának az országgyülés minden egész jobbágytelek után egy magyar forintot ajánlott fel (1563: 2.); Rudolf, II. Mátyás és neje, [1]) ugy II. s III. Ferdinand, [2]) I. Lipót és neje részére minden nemesi porta után egy-egy magyar forint lett ajándékozva. (Miksa V. decr. 1572: 3., 1613: 10., 1618: 38., 1625: 9., 1655: 14., 1681: 3.) Később, és ugyan III. Károly óta állandóan, bizonyos meghatározott öszszeg felajánlása jött szokásba, mely összeg 25.000—50.000 darab arany közt változik, de a koronázási ajándék törvénybeigtatásakor maga ezen összeg hallgatással mellőztetik. (1715: 4., 1741: 3., 1791: 4., 1792: 3., 1830: 3., 1867: 4. 5.) Az ajándék országgyülési küldöttség által nyujtatik át. — Végül megjegyezzük, hogy a mióta a koronázási ajándék bizonyos meghatározott öszszegben ajánltatott fel, egész 1848-ig: az csak a nemeseknek s

[1]) Megjegyzendő azonban, hogy II. Mátyásnak az 1613: 10. t. cz. tanusitása szerint tulajdonkép nász-ajándékul, — s ugyanakkor nejének az akkor megkoronázott királynénak, koronázási ajándékul, — szavaztatott meg, egy-egy magyar forint minden porta után.

[2]) III. Ferdinandnak az ország karai és rendei oly megjegyzéssel ajánlották meg a porta-szerinti egy egy forintot, hogy a töröknek alávetett rendek és Slavonia csak félannyit szolgáltassanak be.

nemesi jogokat gyakorló egyéb személyeknek terhét képezte; mások ahhoz nem járultak. (1867-ben az ország közjövedelmeiből fedeztetett a koronázási ajándék.)

Függelék. Voltak esetek, hogy a koronázási ajándékul felajánlott összeget a megajándékozott felség közczélokra szentelte. Igy V. Ferdinand azt felében a szegény nép fölsegélésére s felében a magyar Akademia alapjának gyarapitására forditotta, — mely nemes tettét az 1830: 4. t. cz. megörökitette, — a most uralkodó király ő felsége pedig s felséges neje Erzsébet királyné, a részökre 1867-ben koronázási tiszteletdijul felajánlott 50—50.000 darab aranyat, az 184$^8/_9$. évi honvédek rokkantjainak s az elesett honvédek özvegyeinek és árváinak segélyezésére ajándékozták.

186. §. A koronázási jelvények s ezeknek gondviselői a koronaőrök.

A koronázáshoz, régi idők óta bizonyos jelvények használtatnak, melyek egyuttal nemzeti kincseknek s az ország ékességeinek (clenodia regni) neveztetnek. Ezek a következők:

1) A királyi pálcza vagy jogar; ez aranyból készült, némileg buzogányhoz hasonló alaku; felső végén jegecz golyó van, nyolcz arany abroncsba foglalva; alsó végén (nyele alján) pedig sziv-alaku gomb s e fölött a nyélen virágok láthatók. Egész szerkezeténél fogva igen régi eredetünek mondható.

2) A királyi alma (aranyalma) arany lemezből van készitve, belül üres; tetején kettős kereszt, oldalán pedig az ország s az Anjou-ház egyesitett czimere látható: valószinüleg az Anjou-királyok korszakában készült.

3) Szent István kardja: hosszú, egyenes, kétélü pallos; igen régi eredetü.

4) Szent István palástja: égkékszin selyem szövetből készült kerek köpeny (papi pallium-féle): próféták, vértanuk s apostolok képeivel van ékesitve. Mint a rajta olvasható felirat, mely zöld selyemszálakkal van kivarrva, bizonyitja: szent István neje, Gizella, készitette s 1031-ben a székesfehérvári Boldogasszony templomának ajándékozta, honnét a koronázási szertartáshoz vétetett át.

5) A keztyűk, harisnyák s a sárga bőrből készült saruk, — melyek mind igen régi korból valók, ha nem is származnak, (mint a hagyomány tartja) szent István idejéből.

6) A hosszú nyelű kettős ezüst kereszt, vagy apostoli kereszt, — mely a koronázáskor (azelőtt a főpalota-mester, most egy kath. főpap által) a király előtt szokott vitetni. Egy ilyent Sylvester pápa küldött a szent királynak, de az régen elveszett; a most használtatni szokottról Révay azt mondja, hogy Mátyás király idejében készült, mig Pray szerint a mohácsi vész utáni időből való. Továbbá, ugyancsak a koronázás alkalmával még két kereszt használtatik: a) a kézi kis kereszt, mely a tárnokmester által vánkoson vitetik, s a koronázási szertartás folyamában a királynak megcsókolás végett átnyujtatik, s b) egy másik kereszt, melyet a főkamarás visz. — E keresztek egyébiránt, szo-

rosan véve, nem számittatnak az ország ékességei közé s azért nem is őriztetnek ezek között, hanem az esztergomi főegyház kincstárában tartatnak. [1])

7) A sz. korona, melyről a következő §-ban szólunk. — Egykor a koronázásnál használtatott szent István zászlója is, mely azonban II. Károly koronáztatása alkalmával a vivőnek vigyázatlansága miatt összetört. Egyébiránt az emlitett saruk, keztyűk s szent István palástja is, már sok foltozásnak s átalakitásnak voltak kitéve, — legnagyobb mérvben az utóbbi időben: miután az $184^8/_9$. évi forradalom vége óta 1853-ig, a midőn feltaláltattak, Orsova mellett nedves talajban évekig elásva feküdvén, igen megromlottak.

187. §. Folytatás. — Különösen: a szent korona.

I. A koronázási jelvények, az ország ezen ékességei s kincsei közt, legnagyobb fontossággal bir: az ország szent koronája (sacra corona regni,) mely az ország apostoli vagy szent diademájának is, gyakran pedig szent István koronájának, neveztetik. Ez két különböző alkatrészből — két koronából — áll; ezek közül a felsőrész latin eredetü s a mint hisszük, maradványa azon koronának, melyet II. Sylveszter pápa az első magyar királynak ajándékba adott s melylyel ez magát megkoronáztatta; az alsórész pedig görög eredetű s ez valószinüleg azon korona, melyet Dukas Mihály byzanti császár 1073-ban I. Géza királynak küldött. Mikor illesztetett a két korona össze, azt nem tudni; de annyi bizonyos, hogy már együvé volt illesztve akkor, a midőn Albert király özvegye, Erzsébet királyné, III. Frigyes német császárnak elzálogositotta. [2])

A korona egészen aranyból áll; ki van rakva 53 saphir, 50 rubin s 2 smarag kővel, és 333 gyöngygyel; alján 9 arany lánczocska függ le róla; fölületén az üdvözitő, szűz Mária, az apostolok s nagy Konstantin képei láthatók, — felirásokkal — tetejét pedig egy jobbra hajló aranykereszt diszití.

II. A nemzet évszázadok óta ugyszólván áhitatos tisztelettel viseltetik ezen, annyi dicső s köztük szent királyok homlokát övezett diadema iránt, mely egyuttal a magyar állam megszilárdulását s ezzel az európai nemzetek családjában való fenmara-

---

[1]) Azon tárgyakhoz, melyek igy csak mellékesen vannak hivatva szerepelni a koronázásnál s azért az ország kincsei és koronázási ékességei közé szorosan véve nem tartoznak, legujabban még egy járult. Ez egy misemondó casula, melynek középső részébe a Corvinok családi czimere Magyarország czimerével van himezve, s valószinű, hogy Hunyady Mátyás király Tomasevics Katalin bosnyák királynénak ajándékozta volt. E nagy műbecscsel s történeti jelentőséggel biró casula Bosniában a fojniczai zárdában őriztetett a legujabb időig: midőn Ferencz József ő felsége azt megvenni, s Magyarországnak ajándékozni méltóztatott, oly rendeltetéssel, hogy az a magyar királyok koronázásánál az ország primása által használtassék, — s „koronázási casula“ néven a budai kir. várkápolnában az ottani (kir. palotai) prépost felügyelete alatt őriztessék.

[2]) Kollár: Analecta monum. omnis aevi, II. 843. l.

dását biztositó keresztény királyságnak – megalapitásával egykoru emléke. Ezen mély tisztelet eredményezte azt a nemzeti felfogást, mely az állami hatalom teljét az ország szent koronájában mysteriumszerüleg eszményitvén: a koronát a törvényes királyi méltóság külső jeléül, az alkotmányos királyi hatalom és alkotmányos királyi jogok kutforrásaul, a vele való megkoronáztatást pedig a törvényes uralkodásnak s illetőleg az alapjában törvényes uralkodás folytatásának — rendszerint nélkülözhetlen — föltételeül tekintette s tekinti. A vele megkoronázott iránt a nemzet határtalan tisztelettel s legmélyebb hódolattal viseltetik; de egyuttal a nemzet e koronában a maga alkotmányos szabadságának, mely a koronázások alkalmával ismételve és ismételve megerősittetik, palládiumát szemlélte és szemléli.

A nemzetnek több évszázados szokáson alapuló ezen jogi felfogását s meggyőződését constatálja Verbőczy, midőn a Hk. I, 3. s II. 3. czimében ezeket irja:

„Miután a magyarok a ker. kath. hitre tértek, a mi a szent királynak müve, s őt önkényt királylyá választották és koronázták: minden nemesítésnek s következéskép birtokadományozásnak joga, ezen ország szent koronájára s általa a királyra, az uralkodással és kormányzással együtt átruháztatott. . .“

„Megjegyzendő, hogy hajdan, midőn a magyarok nemzete még pogány volt, s élén nem király, hanem vezér és kapitányok valának, akkor a törvényalkotás összes joga őket — a magyarokat illette. De miután a ker. kath. hitre tértek s önkényt királyt választottak maguknak: akkor az uralkodással és kormányzással együtt a törvényalkotás s birtokadományozás joga (csakhogy a törvényalkotás a nemzet részvételével) az ország szent koronájának hatóságára szállott át, a mely koronával Magyarország összes királyai meg szoktak koronáztatni.“

Ugyancsak a nemzet ezen ősi szokását s jogi meggyőződését tüntetik elő az egyes koronázások megtörténtéről alkotott t. czikkek közül némelyek, — leghatározottabban Miksa V. decretumának (1572. évi II. decr.) 1. t. czikke, midőn mondja, hogy Rudolf az ország régi törvényei (leges, azonban ilyenek ide vonatkozólag nem létezvén, az „ország régi szokásai“ értendők) s intézményei szerint az ország szent koronájával a kellő módon megkoronáztatott.

III. A nemzet ezen felfogását s jogi meggyőződését pedig ugy kell érteni: hogy a szent koronával való megkoronázás is csak ugy érvényes, ha abba a nemzet — törvényes országgyülése által — beleegyezett; továbbá, hogy a más koronával az ország beleegyezése nélkül történt koronázás érvénytelen; végre, hogy volt eset, midőn ily beleegyezés mellett, szükségből más koronával való koronázás is érvényesnek tekintetett, midőn tudniillik a kéznél nem levő szent korona hatálya s mysteriuma ezen más koronára ruháztatott át, a nemzetet képviselő országgyülés által.

Ezek illustrálására a következő két példát hozzuk fel:

1) Robert Károly, midőn a magyar koronát a nemzet többségének akarata ellen igényelte, egy más koronával meg is koronáztatta magát. Később az országgyülés nevezettet királylyá választván, az emlitett koronázást semmisnek tekintette s Károlyt az ország szent koronájával megkoronázta.

2) Midőn I. Ulászlót az országgyülés királylyá választotta s meg akarta koronázni, a szent korona nem volt a nemzet kezében, mert azt Albert király özvegye Erzsébet orozva Ausztriába vitette. Ily körülmények közt az ország rendei 1440-ben elhatározták, hogy Ulászlót azon diademával koronázzák meg, melylyel szent István eltemettetett s mely akkor a szent király sirján a székesfehérvári sirboltban őriztetett; egyszersmind kijelentették, hogy miután a királyok megkoronázása (értve: a királyválasztás korszakában egészen) a nemzet beleegyezésétől függ, a korona ereje s hatálya pedig a hazafiak akaratában áll, ennélfogva ezuttal a szent korona erejét és mysteriumát ezen másik koronára ruházzák át. [1])

IV. Ezzel kapcsolatban szólunk itt egy oly koronázásról, mely a szent koronával történt ugyan, de — és — mégis szabálytalan volt.

Albert király özvegye, Erzsébet a maga utószülött fiát Lászlót, országgyülés nélkül megkoronáztatta. (A szent koronát aztán Habsburgi Frigyesnél elzálogositotta.) Ezen koronázás azonban, mint szabálytalan, az annak megitélésére illetékes országgyülés által érvénytelennek tekintetett, a mint az a következőkből is eléggé kitünik.

Miután I. Ulászló király 1444-ben Várnánál elesett, az 1445. évi országgyülés az előbb a nemzet által jogosan mellőzött Lászlót — Albert királynak utószülött fiát — mint nem trónörököst és mint nem jogosult trónkövetelőt, teljes forma szerint királylyá választotta. Egyuttal az országgyülés, tekintettel arra, hogy nevezettnek megkoronáztatása 1440-ben a nemzet akarata ellenére történt s igy érvénytelen volt, azt rendelte: hogy egy országos pecsét készittessék s a király megkoronáztatásaig ez használtassék. (Verbőczy ugyan ugy simitja a dolgot, a HK. II. r. 14. czimében, hogy a király megkoronáztatásaig kifejezés alatt az értendő, miszerint addig is mig a gyermekkirály V. László, — ki, ugymond, 1440-ben megkoronáztatott — felnövekednék és nagykoruságát elérné. Hogy azonban ez nem volt szabályszerü koronázás, azt az 1453: 1. t. cz. is tanusitja, mely mintegy correctivum gyanánt előszabta, hogy V. László az alkotmányra s az ország területépségére esküt tegyen.)

V. A szent korona államjogi nagyszerü fontosságától a nemzet s királyai mindenkor át voltak hatva; bizonyitja ezt többi közt azon történeti tény is, hogy Hunyady Mátyás király kész

---

[1]) Katona: Hist. XIII. 79. l.

volt e diademát III. Frigyes császártól 60 ezer darab aranyon s egy hátrányos békekötés árán visszaváltani. E közjogi fontosságot a megtörtént törvényes koronázásokról fenmaradt törvényczikkek is tanusitják, midőn többnyire kiemelik, hogy N. N. az ország szent koronájával helyesen megkoronáztatott. De mialatt a szent koronával való megkoronáztatást a teljesen szabad s a némely uralkodóházak tagjaira szoritott királyválasztás korszakában a nemzeti szokás követelte: azt az örökösödési törvények megalkotása óta irott törvény is — habár nem elég világosan — megkivánja; ugyanis az 1687: 2. t. cz. az örökös királynak kötelességévé teszi: hogy magát a hitlevélbeli czikkeknek előre bocsátandó elfogadása s az elődei által használt minta szerinti eskü letétele mellett, Magyarország határain belül országgyülésileg annak rendje szerint (rite, vagyis helyesen, tehát az ősi szokásnak megfelelőleg a szent koronával) koronáztassa meg. Ugyane határozmányt pedig az 1723: 2. t. cz. 9. §-a a trónjogosult nőágakra is kiterjesztette. [1])

188. §. Folytatás. — Különösen a korona őrzése s a koronaőrök.

I. A fentebbi §-ban előadottak szerint nem csoda, hogy a nemzet az alkotmányosság szempontjából oly nagy jelentőségü szent koronát mindig kiváló tiszteletben részesitette, — apostoli, angyali, s szentséges koronának nevezte el, — egyszersmind e megbecsülhetlen nemzeti kincs őrzésére is kitünő gondot forditott.

II. Az Árpádházi királyok idejében s egy darabig azután is körülbelül Nagy Lajosig: a korona, a székesfehérvári székesegyházban, a káptalani őrkanonok felügyelete alatt öriztetett. [2]) Utóbb Visegrádon, világi-rendü őrök gondjaira volt bizva. Azonban őrzése iránt csak I. Mátyás s még behatóbban II. Ulászló ideje óta alkottattak törvények (1464: 4., II. Ulászlónak az ország jogait megerősitő 1490. évi oklevele a „Corpus juris"-ban; továbbá az 1492: 3., 1498: 25., 1500: 23. t. czikkek), az rendeltetvén: hogy a korona a rendek kezéből ki ne vétessék s az országból ki ne vitessék; hanem a király s a rendek megegyezésével választott világi rendü koronaőrök által a visegrádi várban öriztessék.

I. Ferdinand a koronát, a többi koronázási jelvényekkel együtt Bécsbe, Rudolf pedig Prágába vitette; honnan II. Mátyás alatt az országba visszahozatván, őrzési helyéül a pozsonyi vár

---

[1]) Miksa V. decretumának a szent koronával való megkoronáztatásra vonatkozó 1572: 1. t. czikkéről, mely több koronázási t. cz. hasonló tartalmát legvilágosabban fejezi ki, már fentebb szóltunk. Az előadottakhoz képest, ezen kérdés körül a jogi szabály az: hogy ősi szokás szerint a koronázásnak az ország szent koronájával kell történnie — mely elv alól egyéb törvényes intézkedés hiányában csakis a koronázo országgyülés tehet szükség esetében kivételt.

[2]) Az őrtisztséggel jelentékeny jószágok voltak összekötve. Később a székesfehérvári őrkanonok a koronaőri előjogot elvesztette. (Fejér: Cod. dipl. IX. 1, 644. l.)

jelöltetett ki (1608: k. e. 4., 1608: k. u. 16.), egyszersmind öszszes alkatrészeiről s az ország egyéb ékességeiről is pontos leltár készittetett. [1]) A korona szigorú őrzése iránt utóbb még különös intézkedések tétettek (1613: 18., 1622: 4., 1625: 26., 1635: 87.), s 1622. óta a korona őrzésére vonatkozó rendszabályok fentartása a kir. hitlevelekbe is felvétetett. A bekövetkezett mozgalmas időkben a korona többször más-más helyre vitetett s ezt fenyegető veszély esetére az 1715: 38. t. cz. is rendelte, olykép mégis, hogy az átvitel a nádor tudtával történjék.

Miután pedig II. József a szent koronát a törvények ellenére az országból elvitette — hova egyébiránt végnapjaiban visszahozatta, a midőn már az alkotmány ösvényére visszatért s meg is akarta már magát koronáztatni, — az 1791: 6. t. cz. azt rendelte: hogy az ország szent koronája a hozzátartozó clenodiumokkal (a többi koronázási jelvényekkel) együtt Buda fővárosába vitessék s a Pozsonyban való őrzésére vonatkozó törvények megváltoztatásával ezután Budán őriztessék, onnét pedig az országgyülés beleegyezése nélkül soha el ne vitessék, kivévén az 1715: 38. t. czikkben emlitett váratlan nyilt veszély esetét, a midőn ideiglenesen s a veszély tartamára máshova szállitható át.

III. Koronázás idején a korona, az ország többi ékességeivel együtt, diszkiségettel vitetik a koronázási templomba, hol a koronázás előtt és után három-három napon át közszemlére is kitétetik.

IV. A koronaőrök: rendszerint ketten, — II. Mátyás ideje óta, a király által kijelölt világi rendű s z ü l e t e t t **h o n f i a k** közül az országgyülés által választatnak (1608: k. e. 3., 1715: 38., 1741: 6., s a királyi hitlevelek 2. pontja), — olykép, hogy 1790-ig csak kathol. vallásuak candidáltattak; de azóta a kir. hitlevelekbe fölvétetik, hogy „vallásbülönbség nélkül" választandók s ezóta eddig követett gyakorlat szerint a király által kijelöltek közül akkép történik a választás, hogy az egyik koronaőr a kathol. s a másik a protestáns vallásbeliek közül való. [2]) Tehát rendszerint az egyik a katholikus s a másik a protestáns vallású jelöltek közül választatik. Esküjöket a király s az országgyülés együttes jelenlétében teszik le s egyiköknek mindig a korona mellett kell lakni (1715: 38.) A koronát kettős zár alatt tartják, s csak együttesen szabad a koronatartó szekrényt felnyitniok. A volt koronaőrnek, illetőleg az ő örököseinek, az iránti megnyugtatása, hogy az őrizetökre bizott kulcsot átadták, — valamint az őrzés körüli felelősség terhe alóli felmentésük: az országgyülés által történik s e tény, valamint a koronaőrök országgyülési

[1]) Az 1608. k. u. 16. t. cz. rendelte, hogy a korona a többi koronázási jelvényekkel együtt a rendek több tagjának jelenlétében adassék át a koronaőröknek, — s a nádor, 3 főpap s 3 zászlósur pecsétjeivel ellátott szekrényben helyeztessék el.

[2]) Ezen kérdésre vonatkozólag 1867-ben a képviselőházban érdekes felvilágositást nyujtott Zsedényi Ede. (Az 1865/8. országgyülés képviselőházának naplója: IV. 245. l.)

megválasztatása is, minden egyes esetben törvénybe igtattatik. (1715: 38., 1741: 6., 1791: 8., 1844: 1., 1867: 6. stb.) Egyébiránt, ha a koronaőri állás valamelyike az országgyülés együttnem-létekor üresedik meg: a király azt ideiglenesen betöltheti, illetőleg ily esetben nevezhet ki koronaőröket a legközelebbi országgyülésig.

V. A koronaőrök mellé őrcsapatok is adattak, melyek a koronaőröknek rendeltettek alá és zsoldjukról is intézkedés történt. (1613: 8., 1625: 26., 1635: 87.) Azonban az állandó katonaság s a hadi adó behozatala után ezen intézkedések megszüntek; a korona őrzésére pedig egy oly század (kapitány és főhadnagy parancsnoksága alatt) rendeltetett ki, mely büntetés alá soha nem esett magyar granátosokból alakittatott. Jelenleg a koronaőrség, az 1871. május 27-iki legfelsőbb elhatározás folytán, a honvédség tettleges állományából alakittatik (2 tisztből, 3 őrmesterből, 3 szakaszvezetőből, 2 dobosból s 40 közhonvédből áll) mely csapat a koronázási jelvények mellett éjjel-nappal őrséget tart,[1]) a mint ezt azelőtt a granátos őrszázad teljesitette.

189. §. A királynak az uralkodásban akadályoztatása esetére vonatkozó jogszabályok.

A királyt az őt megillető főhatalom gyakorlásában több körülmény akadályozhatja: ilyenek: I. kiskorusága, II. olymérvü testi vagy szellemi fogyatkozásai, melyek őt az államhatalom vezetésére képtelenné teszik. Ezekhez járul III., hogy — régibb törvényeink szerint a magyar király a főhatalom gyakorlásában akkor is akadályozottnak tekintetett, ha az országból (általában s illetőleg huzamosb ideig) távol volt. Lássuk e kérdéseket egyenkint, és ugyan legelőbb az utóbb emlitettet.

190. §. Folytatás. Különösen: a királynak az országból való távolléte.

I. Hazánkban, — miként némely más országokban s még jelenleg is Svédországban — évszázadok óta azon alkotmányos elv volt irányadó: hogy midőn a fejedelem az országból eltávozik, s a migcsak távol van az országtól, akkor s addig a főhatalmi jogokat célszerüen gyakorolni nem áll módjában, vagy hogy épen külföldön létekor az országra nézve veszélyes idegen befolyás uralma alá kerülhet. Ennélfogva a királynak az országból távolléte esetében rendszerint egy kir. helytartó vezette helyette az állami ügyeket, mely helyettesitéssel régebben többnyire vagy az esztergomi érsek vagy a nádor bizatott meg. (Igy II. Endre, midőn haddal a szentföldre ment, Magyarország kormányzásában János esztergomi érsek által helyettesitteté magát;

[1]) A legénység diszben magyar csúcsos sisakot s hosszú bárdszerű dárdát visel.

Zsigmond és Hunyady Mátyás királyoknak távollétekor szintén kir. helytartók kormányozták az országot.) Az 1485: 10. t. cz. aztán ily esetekre nézve a kir. helytartósággal határozottan a nádort ruházta fel, rendelvén: hogy ha a király akár hadsereggel, akár máskülönben az országon kivül lenne, akkor az országban a nádor legyen helytartója hivatalból, s ez mindazon jogkört gyakorolhassa, mely egyébként a királyt illeti, — kivévén a kegyelmezési jogot s a koronára szállott jószágok adományozását (az utóbbiakra nézve aztán intézkedett még az 1715: 33) s kivévén azt, a mi régi szokásnál fogva kizárólag a királyi méltósághoz tartozik. (I. Ferdinand, Miksa s Rudolf királyok alatt azonban, — minthogy a nádori méltóság éveken át üresedésben volt, megint a főpapok sorából kinevezett királyi helytartók példáit találjuk.)

A nádornak, mint a király távollétében királyi helytartónak, emlitett hatáskörét az 1608: k. e. 18. s az 1848: 3. t. czikkek olykép szabályozták, hogy a nádor a királynak az országból távolléte esetében a magyar kir. tanácscsal — melyből később a kir. helytartótanács alakult — illetőleg a magyar ministeriummal kormányozza az országot. [1])

---

[1]) Az 1608: k. e. 18. t. cz. igy szól: „A magyarok kivánják a királyi felségtől, hogy ezután köztük lakjék s ezen országot saját személyében igazgassa. Ha pedig ezt a királyi felség, bizonyos nyomatékos okokból nem tehetné s huzamosb ideig távol lenne: akkor a nádornak mindennemű teljhatalmat adjon arra, hogy ezen országot a magyar tanácscsal mindenkép teljes érvénynyel — régi szokás szerint — kormányozza s igazgassa.“ Az 1848: 3. t. cz. pedig idevágólag (2. 3. 9. 11. 17. 19. 24. 38. §-aiban) igy intézkedik: „Ő felségének az országbóli távollétében a nádor s királyi helytartó, az országban s ahhoz kapcsolt részekben, a korona egységének s a birodalom kapcsolatának épségbentartása mellett, a végrehajtó hatalmat a törvény s alkotmány ösvényén teljes hatalommal gyakorolja, s ez esetben a mostani nádor cs. kir. főherczeg Istvánnak személye sérthetetlen. Ő felsége s az ő távollétében a nádor, a végrehajtó hatalmat a törvények értelmében független magyar ministerium által gyakorolják, s bármely rendeleteik, parancsolataik, határozataik, kinevezéseik csak ugy érvényesek, ha a Budapesten székelő ministerek egyike által is aláiratnak. Azon tárgyak, melyek a 6-ik §-ban emlitett kormánytestületek (kanczellária, helytartótanács, kincstár) által végelhatározás végett (eddig) ő felségéhez szoktak (volt) fölterjesztetni, — kivéve a 7. és 8. §-okban kijelölteket (ezek: érsekek, püspökök, prépostok s apátoknak és az ország zászlósainak kinevezése, a kegyelmezés jogának gyakorlása, és a nemességnek, czimeknek s rendeknek osztása, mely az illető felelős magyar minister ellenjegyzése mellett egyenesen ő felségét illeti; továbbá a magyar hadseregnek az ország határain kivüli alkalmazása, s a katonai hivatalokra való kinevezés, melyeket ő felsége a személye körüli magyar minister ellenjegyzése mellett határoz el), — ő felségének az országból távollétében a ministerium altal a nádor s kir. helytartó elhatározása alá terjesztendők. A ministerelnököt, ő felségének az országbóli távollétében, a nádor s kir. helytartó, ő felségének jóváhagyásával nevezi ki. Az összes ministerium tanácsülésében, midőn ő felsége, vagy a nádor s kir. helytartó abban jelen nincs, a ministerelnök elnököl. Az ország közügyei felett, ő felsége vagy a nádor s kir. helytartó, vagy a ministerelnök elnöklete alatt tartandó értekezés végett, Budapesten álladalmi tanács állittatik fel, mely a legközelebbi országgyülésen fog állandóan elrendeztetni. A 6-ik §-ban körülirt kormánytestületeknek (kanczellária, helytartótanács, kincstár) elölülő tagjai, az álladalmi tanácsban foglalnak helyet, s ott a felség, a nádor s kir. helytartó, vagy a ministerek távollétében elnökölnek. A ministerium hivatalbeli fizetését, a törvényhozás rendeleteig, a nádor s kir. helytartó határozandja meg.“

II. Az 1867: 7. t. cz. azonban, a nádornak mint ő felsége távollétében kir. helytartónak hatáskörére vonatkozó intézkedéseket (köztük az 1848: 3. t. cz. 2. 3. 9. 11. 17. 19. 24. s 38. §-ainak a nádorra vonatkozó részét) érvényen kivül helyezte, kijelentvén egyuttal: hogy ő felsége a végrehajtó hatalmat a törvények s az alkotmány alapján a magyar ministerium által személyesen (tehát az országból való távollétekor is) gyakorolja.

191. §. Folytatás. Különösen: a gyámkormányzóság.

I. Ha a király kiskoru s igy a főhatalmat nem gyakorolhatja: az ily királynak gyámra, s az országnak kormányzóra vagy kormányzóságra van szüksége.

Hazánkban erre nézve 1485-ig törvény nem intézkedett. A történelemből azonban tudjuk, hogy némely zsenge korú királyunk gyámságáról s ezzel kapcsolatban az ország kormányzóságáról [1]) az ily királynak atyja gondoskodott (igy Imre s V. István királyok, amaz III. Lászlóra s emez IV. Lászlóra nézve), — máskor a gyámságot s a kormányzóságot az özvegy anyakirályné viselte (igy Mária királynő trónraléptekor anyja Erzsébet, Nagy Lajosnak özvegye), – ismét máskor az ország rendei választottak a kiskorú király részére gyámot s az országnak kormányzót (ily gyámkormányzók voltak: Hunyady János és Szilágyi Mihály; amaz V. Lászlónak s emez Hunyady Mátyásnak irányában.)

Az 1485: 2. t. cz. aztán — melyet az 1681: 1., 1715: 5., 1741: 4., 9. s 1791: 5. ujra megerősitettek — ily esetekre a nádort ruházta fel gyám-kormányzói hatáskörrel. [2]) Ezen törvény, habár mindjárt a bekövetkezett első esetben (II. Ulászló halála után) nem foganatosittatott, s habár egy másik esetre nézve — de csakis erre — az 1485: 2. t. czikktől kivételesen eltérő törvény alkottatott (az 1741: 4. t. cz.), elavultnak nem mondható; [3]) érvényességét az 1861. évi országgyülés feliratai fényesen védik; [4])

---

[1]) Cziráky. Consp. jur. publ. 2?7. §.

[2]) E t. cz. ezeket mondja: „Ha a király zsenge korban levő örököst hagy hátra: a nádor hivatalból köteleztetik őt mint gyám, országaiban megtartani s hiven védeni. A nádornak pedig ilyenkor, mig az örökös a serdült kort elérné, minden alattvaló s honfi szintugy tartozik engedelmeskedni, mint magának a királynak."

[3]) Récsi: Magy. közj. 44. §.

[4]) Az 1861. évi országgyülés első s második feliratában, ez ügyre vonatkozólag a következők foglaltatnak:

„Magyarország törvényei szerint a kiskorú magyar királynak gyámja, az ország nádora. Határozottan kimondja ezt a nádori hivatalról 1485-ben alkotott törvények 2-ik czikke, melyet az 1681: 1., 1715: 5. és a sanctio pragmatica megkötése után az 1741: 4. és 9. és 1791: 5. t. czikkek ujabban megerősitettek. Ellenben az örökös tartományokban a kiskorú fejedelem gyámsága annak legközelebbi atyai rokonát illeti. A fejedelem kiskorusága esetében tehát törvény szerint Magyarországban is más, az örökös tartományokban is más áll az országlás és kormányzat legmagasb fokán."

„Ha Magyarország alkotmányos önállása s törvényes függetlensége más törvényekben s magában a pragmatica sanctióban világosan ki nem volna is fejezve: azt már maga ezen 1741: 4. t. cz. kétségtelenné tenné. Ugyanis az ország rendei

az 1867: 7. t. cz. pedig a nádornak gyámkormányzói hatáskörét érintetlenül hagyta, midőn csupán mint királyi helytartónak a király távolléte esetére vonatkozó jogkörét szüntette meg. — Egyébiránt, miután az 1867: 7. t. cz. addig is, mig a nádori hatáskör a felelős kormány elveivel megegyezőleg törvény által szabályozva nem lesz, a nádorválasztást elhalasztotta; a nádori méltóságnak ezen üresedésbenléte alatt előfordulható esetben a király kiskorusága tartamára a törvényhozásnak külön intézkedést kellend tennie. — Meg lehet ugyan az is, hogy az 1867: 12. t. czikkben körvonalozott osztrák-magyar közös ügyek s közösérdekü viszonyok alapján, a közös uralkodónak kiskorusága esetére a monarchia mindkét felében közös gyámkormányzóság fog törvényileg esetről esetre vagy véglegesen is megállapittatni; de mig ez nem történik, addig az emlitett magyar törvény jogilag érvényes.

II. Hogy a kiskorú király hányadik életévének betöltésével éri el azt a kort, mely őt az uralkodásnak gyámkormányzó közbejötte nélküli vitelére jogositja; az sem törvényeinkben, sem más jogszabályaink által nincs meghatározva, [1]) a gyakorlat pedig e részben nagyon változó volt. (Igy Salamon, II. István s II. Lajos 15 éves korukban, — Nagy Lajos, V. László s I. Lipót 16 éves korukban, Hunyady Mátyás 19 éves korában, IV. László 22 éves korában vette kezébe a kormány gyeplőit; a most uralkodó I. Ferencz József ő felsége 18 éves volt, midőn a trónra lépett s az uralkodást is saját személyében tettleg általvette, különben V. Ferdinand még a trónról való lemondása előtt nagykorunak nyilvánitotta őt.) Ezen kérdés törvény utján való rendezésre vár. [2])

Mária Teréziának férjét, Ferencz lotharingiai herczeget (ki még akkor német-római császárnak megválasztva nem volt) felséges neje mellé uralkodótársnak megválasztották, s a trónörökös kiskorusága esetére annak gyámságát is reá ruházták; — de világosan kijelentették, hogy e választás önkényt és szabadon történt, s hogy jövendőre ebből Magyarország bármely nőkirályának fejedelmi férje soha semmi következtetést ne vonhasson, és hogy a nádori hatalom sértetlenül maradjon. Ha Magyarország alkotmányos önállással nem birt volna, ha törvény szerint nem a nádort illette volna a kiskorú magyar királynak gyámsága: nem lett volna szükséges ezen t. czikket alkotni; mert a gyámság mind természet szerint, mind az örökös tartományokban fennállott törvény szerint, az édes atyát illette volna. De épen azért, mert Magyarország közjogi állásában teljesen el volt a többi tartományoktól különözve, külön törvény által kellett intézkedni, hogy az édes atya Magyarországra nézve (ezen egy esetben) saját gyermekének gyámságától el ne távolittassék."

[1]) Rosenmann: Jus publ. 56. l. Cziráky: Consp. juris publ. 132. s köv. §.

[2]) Az uralkodóház családi szabályai szerint ugyan: a trónörökösre nézve a kiskoruság a 18-ik év betöltésével megszünik. De az uralkodóháznak családi szabályai az országnak törvényt nem szabhatnak. Igy fogta fel ezt dicső emlékű nagy hazánkfia Deák Ferencz is, midőn a nádori hivatal betöltésének elhalasztására vonatkozó törvényjavaslat tárgyalása alkalmával, a képviselőháznak 1867. május 28-i ülésében igy nyilatkozott:

„Magyarország királya egyszersmind több más, a magyar koronához nem tartozó külön országok fejedelme. Ha tehát a sanctio pragmatica által létrejött viszonyok között kiskorúra kerülne a magyar korona, valamint mi nem egyeznénk abba, hogy Magyarországra nézve az uralkodási teendőket

III. Az imént II. alatt előadottak oly esetre is értendők, midőn a királyt nagymérvű testi vagy szellemi fogyatkozások gátolnák a főhatalom tettleges gyakorlásában. Egyébiránt ily esetnek eleje vétethetik: a trónjogosultnak lemondása által; az oly trónörökös pedig, a ki gyógyithatlan elmebajban szenvedne, a törvényhozás beleegyezésével a trónutódlásból valószinüleg kirekesztetnék.

192. §. *Uralkodótárs, kormánytárs.*

I. Megtörténhetik, hogy a fejedelem az uralkodás nehéz terhét mással megosztani ohajtja. Azonban ily czélból uralkodótárs vagy kormánytárs kirendelése: csak a törvényhozás beleegyezésével történhetik jogérvényesen. Ugyancsak a törvényhozás van hivatva az ily uralkodótársnak vagy kormánytársnak hatáskörét meghatározni, a mint ez az 1741: 4. t. cz. által már egyszer meg is történt.

II. Hazánk története az uralkodótársnak s illetőleg a kormánytársnak két példáját mutatja fel. (Ugyanis Mária Terézia fia József, 1765-től 1780-ig szintén kormánytárs volt ugyan, de csak az ausztriai örökös tartományokra s nem egyszersmind Magyarországra nézve.) Az egyik volt, Mária királynőnek férje, Zsigmond, a ki később az ország királyává is megválasztatott; de addig intézkedései csak ugy voltak érvényesek, ha az uralkodó királynő által is megerősittettek. A másik kormánytárs, egyszersmind uralkodótárs (Corregens és Coadministrator, — egyuttal Mária Terézia elhalta esetére a kiskorú királynak gyámjaul s helyette az ország kormányzójaul rendelve) volt: Mária Terézia alatt ennek férje, Ferencz lotharingiai herczeg s később német-római császár, kinek uralkodótársi minőségét Magyarországra nézve az 1741: 4. t. cz. állapitotta meg.

Ezen t. cz. azonban, — a benne foglaltak szerint — csupán erre az egy esetre vonatkozott, olykép, hogy a nádori hatalom sértetlenül fenmaradjon (gyámkormányzói hatáskörével együtt) s a fejedelmi férj ezen esetből soha következtetést ne vonhasson; — még pedig a törvény szavai szerint csak a következő feltételek alatt volt érvényes: 1) hogy az uralkodótársi s illetőleg kormánytársi viszony sem a királynő országainak elválaszthatlanságát,

---

oly egyén teljesitse, kit akár az uralkodóház családi törvényei, akár amaz országok maguk biznának meg a gyámsággal: ugy tőlük sem kivánhatnók, hogy a mi nádorunk intézkedjék rájok nézve. Ennek természetes következése az lesz, hogy ily esetre regensségről, s lehet, hogy az országok különféleségéhez képest többtagu regensségről kell majd gondoskodni: annyival inkább, mert vannak az uralkodó fejedelem köréhez tartozó oly jogok és kötelességek, melyeket minden részre külön gyakorolni nem lehet. Akár tartja meg az ország ezentul is a nádori hivatalt, akár megszünteti majd valamikor: az országgyülésnek mindenesetre részletes és határozott törvény által kell gondoskodni arról, hogy a kiskoru királynak gyámságát és azzal együtt az uralkodási teendőket Magyarországra nézve ki vigye és minő hatáskörrel."

sem az örökösödési rendet ezek rövidségére nem érintheti; 2) hogy e viszony az uralkodó királynőnek élete fogytáig s illetőleg tetszéseig tartson; 3) hogy ha a királynő előbb találna elhalni s kiskorú trónörököst hagyna hátra, ennek kiskorúsága alatt Ferencz herczeg az országot mint gyámkormányzó kormányozza; 4) hogy az 1723: 1. 2. t. cz. által biztositott trónöröklés épségben maradjon; 5) hogy a herczeg résztvegyen ugyan az ország törvényszerű kormányzásában; de a főhatalom, a mint különösen a Hk. I. 4. 9. czimeiben van kifejezve, továbbá a kiváltságok adományozása s egyéb felségjogok gyakorlása, kizárólag a koronás királyi felségnél maradjon; 6) hogy az ország jogainak s szabadságainak fentartásáról az uralkodótárs is gondoskodjék; 7) hogy ugyanő hivatásának hű teljesitésére a királynő s az ország rendei előtt esküt tegyen, — melynek szövege aztán a t. cz. végén beigtattatott. Végre ki lett jelentve, hogy ezen választás önkényt és szabadon történt, s hogy abból jövendőre Magyarország bármely nőkirályának fejedelmi férje soha semmi következtetést ne vonhasson, és hogy a nádori hatalom sértetlenül maradjon.

193. §. A királynak neje, — a királyné.

I. A királyné, vagyis a király neje, megkülönböztetendő a királynőtől vagyis az uralkodó nő-királytól. Ugyanis a királynők — milyenek voltak hazánkban Mária és Mária Terézia, — épen ugy uralkodók, ugyanazon módon koronáztatnak s általában ugyanoly jogállással birnak: mint a királyok; ugyanazért a „királynő“ (regina) czim helyett olykor „király“ (rex) czimet is kaptak. [1]) Ellenben a királyné, vagyis a királynak neje: nem uralkodik, nem gyakorolja a királyi hatalmat, s a királykoronázástól különböző szertartással koronáztatik meg.

II. A király nejének jogállása lényegileg abból áll, hogy a király után az első személy; férjének királyi czimében („királyné“), kir. méltóságában s kir. rangjában részesül, — még pedig a czimre nézve olykép, hogy ő is felségnek (királyné ő felségének) czimeztetik, de nem „apostoli“ felségnek.

III. Régebben — főkép az Árpádok alatt s azután is egyideig — a királynénak saját külön udvara, saját udvarbirája, saját zászlósai s illetőleg palotatisztjei voltak; külön banderiummal is rendelkezett; némely királyok alatt a királyné gazdag javadalmakkal is birt. [2]) Ez mind megszűnt, kivévén azt, hogy a királyné régi palotatisztjei sorából egy fenmaradt; ugyanis a veszprémi püspök most is viseli a királyné kanczellárjának czimét s a királyné koronázásában kiváló részt vesz. Évszázadok óta a királyné udvartartásának költségeit a király viseli, jegybére s

---

[1]) Emlékezetes azon ovatio, melyben a karok és rendek az 1740. évi országgyülésen Mária Tereziát ily felkiáltások kiséretében részesitették: „Moriamur pro rege nostro Maria Teresia!“

[2]) Cziráky: Consp. jur. publ. 115. §. Schwartner: Statist. II. 27. §.

özvegysége esetére illendő tartása házassági szerződések által határoztatik meg; mindazáltal vannak a királynénak belső udvari tisztségei, melyeket maga nevez ki.

IV. Ha a királynak megkoronáztatása idején már van neje: ez a királylyal együtt szokott megkoronáztatni: különben pedig a királyné, s illetőleg a királynak későbbi új neje, külön koronáztatik. Maga a szertartás, melyből a királyné megkoronáztatása áll, lényegileg a következő: az esztergomi érsek a jobb karon, tenyéren és hóna alatt fölkeni, a szent koronát pedig jobb vállához illeszti; a veszprémi püspök pedig a házi koronát teszi fel a királynénak fejére: azután a királyi pálcza s az aranyalma is a királynénak kezeibe adatik. (Koronázási esküt azonban a királyné nem tesz.) Szokásban van, hogy az országgyülés a királynénak is koronázási tiszteletdijt (koronázási ajándékot) ajánl fel, melyre nézve ugyanaz áll, a mit a királyok részére felajánltatni szokott koronázási ajándékról fentebb mondottunk.

194. §. Az uralkodónak életében megkoronázott trónutódról.

I. Gyakran megtörtént, hogy az uralkodó királynak még életében megkoronáztatott a leendő trónutód s a nélkül, hogy amaz a trónról lemondott volna. II. Endre és IV. Béla még életökben megkoronázott elsőszülöttjeiknek, — mint ifjabb királyoknak, — az ország tetemes részét külön kormányzás végett engedték át, mely intézkedés az országot polgárháborukba bonyolitotta. A Habsburg-házból választott királyok közül is többen még életökben választatták s koronáztatták meg utódjaikat, de anélkül, hogy ezek az ország egy részét nyerték volna, vagy akárcsak a felségjogok gyakorlásában az uralkodó királynak s az ország rendeinek beleegyezése nélkül résztvehettek volna.

A trónörökösödés megállapitása óta két oly eset volt, hogy a trónörökös még az uralkodó királynak életében s uralkodása alatt koronáztatott meg királylyá; 1687-ben I. József s 1830-ban V. Ferdinand koronáztatott meg igy. [1])

Az utóbbi alkalommal egyuttal elvi jelentőségü két törvény alkottatott; ugyanis az 1830: 1. t. cz. meghatározta, hogy a főhatalom s a felségjogok gyakorlása teljesen az uralkodó királynál marad, az ujon koronázott király pedig az uralkodó királynak s az országgyülésnek beleegyezése nélkül az ország kormányzásában részt nem vehet; — az 1830: 2. t. cz. pedig rendelte, hogy az ujonkoronázott király azon naptól számitva, melyen az uralkodást (elődje után) átveendi, hat hónap alatt (az 1659: 2. t. cz. 3-ik §-ában I. Lipótra nézve megállapitott határozmány szellemében, és az 1791: 3. t. czikkhez analog módon) országgyülést hivjon össze, melyen kir. hitlevele, (a melyet már megkoronáztatásakor irt alá) törvénybe igtattassék.

[1]) A most uralkodó Ferencz József ő felsége, elődjének V. Ferdinandnak életében ugyan, de évekkel ennek a trónról való lemondása után koronáztatott meg.

II. A véghezvitt koronázásnak hatálya az, hogy a megkoronázott — habár trónelődje még életben van s uralkodik is, — a „felség“ s „király“ czimet (de nem az „apostoli“ czimet is, a mint az 1830. évi törvények tanusitják,) viseli s az ország törvényes királyai sorába számittatik akkor is, ha az uralkodás átvételét meg nem érte volna; (példa erre IV. Ferdinand, ki elődjének III. Ferdinandnak életében koronáztatott meg, de még elődjének uralkodása alatt meghalt s igy uralkodásra nem jutott,) vagy analogia szerint, ha valamelyik igy előre megkoronázott király, mielőtt az uralkodást átvette volna, a trónról — illetőleg a trónöröklésödésről - lemond.

195. §. *A királyi családnak s illetőleg az uralkodóháznak többi tagjai.*

I. Az Árpádok alatt a királyfiak gyakran nagy szerepet játszottak annak folytán, hogy az országnak vagy a magyar állam egyéb területének bizonyos részét nyerték kormányzás végett, igen jelentékeny — bár a királynak alárendelt — hatalommal.

II. Most az uralkodóháznak — a királyon, királynén s a megkoronázott trónörökösön kivül eső többi — tagjai, köztük a trónörökös is megkoronáztatásaig, valami jelentékeny közjogi szerepléssel nem birnak; [1]) azonban kiváló tiszteletben s az uralkodóházak tagjait megillető rangban részesülnek. [2]) Czimök: fenséges császári ausztriai örökös főherczeg, magyar- és csehországi királyi örökös herczeg; vagy röviden: ő császári királyi fensége N. ausztriai főherczeg. (Illetőleg: főherczegnő; vagy főherczegnő s herczegnő.)

III. Az uralkodóház azon nagykorú tagjai, kik Magyarországban birtokosok, a magyar országgyülés felsőházának tagjai közé tartoztak. Most pedig a teljeskorú főherczegek mind oda tartoznak.

196. §. *A királyi jogokról általában.*

I. Eddig a királyi hatalom megszerzési s megszünési módjairól, a fennálló trónörökösödés feltételeiről, s a trónörökösben megkivántató kellékekről, - illetőleg inkább a nemzetnek ide-

---

[1]) A királyon kivül: az uralkodó ház tagjainak — köztük a királynénak is, — bántalmazása és sértése: sulyosabb beszámitású bűncselekvényt képez, a nélkül azonban, hogy ez a felségsértéssel azonositható volna. Az uj büntetőtörvény (1878: 5.) e részben a következőket állapitotta meg:

„a) A ki a királyi család valamelyik tagját tettleg bántalmazza, a mennyiben cselekménye sulyosabb beszámitás alá nem esik: a királyi ház tagja bántalmazásának büntettét követi el, és öt évig terjedhető fegyházzal, hivatalvesztéssel és a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztésével büntetendő.“

„b) A ki a királyi ház valamelyik tagja ellen sértést követ el: vétség miatt egy évig terjedhető fogházzal, — ha pedig a sértést irat, nyomtatvány, képes ábrázolat terjesztése vagy közszemlére kiállitása által követi el, két évig terjedhető államfogházzal büntetendő.“

[2]) Ellátásuk az uralkodóháznak, illetőleg az uralkodónak dolga; törvényeink legalább nem intézkednek javadalmazásukról.

vonatkozó jogairól s a király kötelességeiről, semmint ez utóbbinak jogairól szóltunk.

Most a királyi jogokat fogjuk ismertetni.

II. A királyt mint az állam személyiségének képviselőjét megillető jogok kétfélék:

1) Az állami hatalom gyakorlása körüli — tehát az államhatalommal szorosan összefüggő — lényeges jogok, vagy felségjogok.

2) A királynak magas méltóságából kifolyó tiszteletjogok vagy kir. méltósági jogok.

Ezek közül előbb az utóbb emlitetteket ismertetjük.

197. §. *A király méltóságjogai vagy tiszteletjogai.*

I. A királyt, — mint az államhatalom képviselőjét s az állami felségiség személyesitőjét, — királyi méltóságából folyó tiszteletjogok illetik meg; igy: sérthetlenség és felelőtlenség kiváltsága; a királyi czim, királyi czimerek, s a kir. pecsétek, használásának joga; fejedelmi udvartartásra vonatkozó jog; s különféle ünnepélyes szertartásokkal való megtiszteltetés.

II. Lássuk ezeket egyenkint.

1) A király személye szent és sérthetetlen. (1848: 3.) Ő uralkodási cselekvényeiért nem felelős, hanem helyette a ministerek tartoznak felelősséggel. Ellene sem bünvádi eljárásnak, sem magánjogi közvetlen keresetnek nincs helye; hanem akinek ellene magánjogi követelése van, ez iránt a kir. jogügyek igazgatóságát (Ausztriában pedig az udvari marsalt) perelheti be. Az emlitett sérthetlenség, az 1878: 5. t. cz. hatálybalépte előtt ugy értetett, hogy a kik a királynak élete, méltósága vagy hatalma ellen törnek vagy összeesküsznek, avagy ezt megkisérlik s az ily tervről tudomással birók azt föl nem jelentik: ezáltal felségsértés, illetőleg hütlenség bűnébe esnek. (Szent István: II. 35. 51. fej. Kálm. II. 6. fej., Hk. I. 14. cz., 1462: 2., 1495: 4., 1715: 7., 1723: 9., 1791: 56.), melynek büntetése rendszerint halál és jószágvesztés volt. — Most (1880. szept. 1-je óta) az uj büntetőtörvény (1878: 5.) irányadó, mely e részben többnyire enyhébb büntetéseket szab, még pedig főbb vonalokban a következő módon:

a) A felségsértés büntettét követi el: 1. a ki a királyt meggyilkolja vagy szándékosan megöli, vagy ezen cselekmények valamelyikének véghezvitelét megkisérli; 2. a ki a király testi épségét megsérti, vagy őt az uralkodásra képtelenné teszi; 3. a ki a királyt az ellenség hatalmába adja, vagy az uralkodásnak gyakorlatában akadályozza, vagy személyes szabadságától erőszakkal vagy fenyegetéssel megfosztja; 4. a ki az előbbi két pontban meghatározott valamelyik cselekmény véghezvitelét megkisérli. A felségsértés az 1. pont esetében halállal, a 2. és 3. pont esetében életfogytig tartó fegyházzal, a 4. pont esetében pedig tiztől tizenöt évig terjedhető fegyházzal büntetendő.

b) A felségsértés büntettét képezi azon cselekmény is, mely

közvetlenül arra van irányozva, hogy: 1. a trónöröklés törvényes rendje erőszakkal megváltoztassék; 2. a magyar állam alkotmánya, vagy a magyar államot képező országok közt fennálló államközösség, vagy a magyar állam és az osztrák-magyar monarchia másik állama közt fennálló kapcsolat erőszakkal megváltoztassék; 3. a magyar államnak, vagy az osztrák-magyar monarchia másik államának területe, vagy ezeknek valamelyik része erőszakkal idegen uralom alá jusson, vagy azon államtól, a melyhez tartozik, erőszakkal elszakittassék.

A ki az iménti 1. és 2. pontokban meghatározott felségsértést elköveti: tiz évtől tizenöt évig terjedhető államfogházzal büntetendő. A ki pedig a 3. pontban meghatározott felségsértést követi el: életfogytig tartó fegyházzal büntetendő.

c) A ki a királyt tettleg bántalmazza, a mennyiben cselekménye felségsértést nem képez: a király bántalmazásának bűntettét követi el, és tiz évtől tizenöt évig terjedhető fegyházzal, hivatalvesztéssel, és a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztésével büntetendő.

d) A ki a király ellen sértést követ el: vétség miatt két évig terjedhető fogházzal és hivatalvesztéssel büntetendő. A ki azonban a sértést irat, nyomtatvány, képes ábrázolat terjesztése vagy közszemlére kiállitása által követi el, vétség miatt három évig terjedhető államfogházzal és hivatalvesztéssel büntetendő.

e) A hűtlenség bűntettét követi el, és tiz évtől tizenöt évig terjedhető fegyházzal büntetendő azon magyar honos, a ki valamely külhatalom kormányával szövetkezik, vagy azzal közvetlenül vagy közvetve érintkezésbe bocsájtkozik, a végett, hogy azt a magyar állam, vagy az osztrák-magyar monarchia elleni ellenséges cselekményre birja; valamint az is, a ki valamely külhatalmat, az osztrák-magyar monarchia ellen háborura inditani törekszik. Ha a hadüzenet megtörtént, vagy a háboru kiütött: a hűtlenség életfogytig tartó fegyházzal büntetendő.

f) A hűtlenség bűntettét követi el, és tiz évtől tizenöt évig terjedhető államfogházzal büntetendő azon magyar honos: a ki a hadüzenet megtörténte, vagy a háboru kiütése után, az ellenség katonai szolgálatába lép. Ha pedig azon hatalomnak, a fennebbi idő előtt már katonai szolgálatában állott, s kényszer nélkül megmaradván abban, az osztrák-magyar monarchia fegyveres ereje vagy az ezzel közösen müködő, vagy a vele szövetkezett hadi erő ellen harczolt: öt évig terjedhető államfogházzal büntetendő.

2) A magyar király a legfőbb emberi méltóság, vagyis felség, illetőleg a „királyi felség" (Majestas) czimét viseli; még pedig állandóan Nagy Lajos király óta. Azelőtt a magyar királyok rendszerint „Serenissimus" czimet viseltek, mely a mai „fenséges"-nek felel meg. [1])

---

[1]) A „serenissimus" magyar kifejezése régebben, — s még az erdélyi nemzeti fejedelmek idejében is, kik e czimet használták — „nagyságos" volt.

3) A magyar király a „felség“ czimhez „praedicatum“ gyanánt az „apostoli“ mellékczimet használja.[1]) II. Sylvester pápa az első magyar királyt ennek a magyar nemzet kereszténységre téritése körüli buzgó közremüködéseért a magyar nemzet apostolának nevezte, s innét a magyar királyokat olykor „apostoli“ királyoknak nevezték. Királyaink maguk az alább emlitendő magyar apostoli királyi jogkört a legrégibb idő óta gyakorolták ugyan, és többször hivatkoztak alkalmilag ily értelemben arra, hogy ők apostoli királyok; de czimeikben az „apostoli“ jelzőt maguk részéről Mária Teréziáig nem használták; s másoktól is csak ritkán adatott meg az nekik. Némely királyaink a franczia királyokhoz hasonlóan „Christianissimus“ („legkeresztényibb“) melléknévvel tiszteltettek meg; igy pl. szent László és Kálmán királyok, végzeményeik első könyvének bevezetésében; igy II. Ulászló, Verbőczy Hármaskönyvének bevezetésében. XIII. Kelemen pápa 1753-ban nevezett magyar királynőnek s törvényes utódainak az „apostoli“ czimet adományozta, melyet azóta (Mária Teréziának 1758-ban kelt rendelete folytán) a hatóságok s magánosok kötelezvék megadni s e czimet uralkodóink czimeikben maguk részéről is használják. (Azonban az országgyülés s a törvényeknek szövege e czimet csak a már megkoronázott s igy is csak a már uralkodásra lépett királynak szokta megadni; példák erre az 1830. 1861 s $186^5/_7$. évi országgyülési irományok, s az 1830. évi t. czikkek.)

4) A magyar király, koronáztatásakor, Magyarországnak s a hozzátartozó és illetőleg tartozott országoknak (összesen Magyarországgal együtt, 10 országnak) zászlóit s czimereit használja. Sőt ugyanezen országok királyának czimével is él; ekkép: „Magyar-, Horvát-, Szlavon-, Dalmátország, Galiczia és Lodoméria, Ráma, Szerbia, Kun- és Bolgárország apostoli királya“, a mihez még továbbá „Erdély nagyfejedelme“ s „székelyek ispánja“ is csatoltatik mint czim. De rendszerint előbocsáttatik az ausztriai császári czim, s közbevegyittetik Csehország, Illyria s Jeruzsálem királyi czime s az uralkodót egyebütt illető több más czim. Az osztrák-magyar uralkodónak czimeire nézve azon elvek irányadók egyébiránt most, melyeket az Ausztriához való viszonynál ismertettünk. Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy a magyar államban vert pénzeken a király, a társországok iránti tekintetből, a magyar korona alkatrészeinek czimeiből a következőket — de tényleg „Ausztria császárja“ czim előbocsátásával, — viseli: Magyar-, Horvát-, Szlavon-, Dalmátországok ap. királya. (1868 : 30. t. cz. 64. §.)

5) A királyi pecsétek. Ezekre nézve különbséget kell tennünk a mult s a jelen között.[2])

---

[1]) Kollár: Hist. dipl. juris patron. apost. regum Hung. Palma: Abhandl. von den Titeln und Wappen.

[2]) Közjogi iróink közül ezt, Boncz Ferencz kivételével, az ujabbak sem veszik figyelembe; hanem e tekintetben a jogtörténeti adatokra szoritkoznak s a most fennálló gyakorlatot hallgatással mellőzik.

a) Ezelőtt hazánkban ötféle királyi pecsét [1]) létezett: az arany pecsét, a kettős pecsét, a titkos pecsét, a birói s a gyürüpecsét. (1471: 8.) Közülök a három első: a király nagyobb pecsétjeinek neve alatt ismeretes.

Az arany pecsét, — mely vert aranyból, vagy két összekapcsolt arany lemezből áll, — csak a legnagyobb jelentőségü okmányokra illesztetett; igy az 1222. évi törvényekre, melyek az arany pecsétről aranybullának neveztetnek. [2])

A kettőspecsét zsinóron függ alá, s mindkét oldalán felirással vagy jelvényekkel van ellátva; még pedig az előlapon a király látható, királyi ékességekkel földiszitve és trónon ülve, a hátlapon pedig a magyar korona országainak czimerei vannak feltüntetve. E pecsét, — melynek őrzője: az ország primása volt (1741: 10., 1751: 3.) — a kiváltságokra s a primás ajánlata folytán nemesitett egyének czimeres leveleire alkalmaztatott.

Az arany- és a kettőspecsét alatt kiállitott okmányokért kettős dij járt. (1609: 73.)

A titkos pecsét, — mely a magyar kir. udvari kanczelláriánál őriztetett, az ezáltal kibocsátott rendeletekre szokott használtatni.

A birói pecsét — mely a királyi személynöknél volt letéve, — birói parancsok és itéletek kiadásánál alkalmaztatott.

A gyürüpecsétet pedig a király magánügyeknél használta.

Az utóbb emlitett négy pecsét régebben fehérviaszból, Zsigmond óta vörösviaszból készült anyagra üttetett; olykor azonban ólom-anyag használtatott.

b) Most a királyi pecsétek emlitett nemei — kettő kivételével — nincsenek szokásban. A hatóságok jelenleg, — még pedig a kormányzatiak s a biróságok egyaránt — az ország czimerével és saját hatóságukat jelölő köriratttal ellátott pecséteket használnak. A királyi pecséteknek pedig két neme alkalmaztatik: a függő kettős pecsét a felség személye körüli ministerium által, a nagyobb czimek és méltóságok adományozásánál; s az ő felsége kabineti irodájában levő egyszerü királyi pecsét, — mely a régi titkos pecséthez hasonlit, — az uralkodónak nevével, czimével s a monarchia országainak czimereivel ellátva. [3])

6) A királyt fényes udvartartás illeti meg.

A király székhelyét törvényeink nem határozták meg; de többször kifejezték a nemzetnek az iránti ohajtását, hogy a király az országban lakjék vagy legalább az év egy részét az országban töltse. (1439: 22., 1492: 5., 1536: 57., 1546: 18., 1548: 22., 1550: 4., 1608: k. e. 18., 1723: 8., 1741: 7.. 1751: 1., 1791: 9., 1792: 5.)

---

[1]) Pray: Syntagma de Sigillis. Koller: Cereographia. Cziráky: Consp jur. publ. 335. s köv. §.

[2]) Az ismert legrégibb aranypecsétes kir. oklevél: II. Gézáé, 1156-ból.

[3]) Boncz: Magy. államj. 57. §.

A kir. udvar, a mohácsi vészig csaknem megszakitás nélkül az országban. — habár nem egy helyen — tartatott. (Esztergomban, Székesfehérvárott, Budán, Visegrádon s megint Budán.) A mohácsi vész után I. Ferdinand s utódai rendszerint Bécsben (Rudolf Prágában) székeltek; ekkép a magyar kir. udvar a német császári, majd az ausztriai császári udvarral összeolvadt. A most uralkodó király felváltva Bécsben (illetőleg Schönbrunnban és Laxenburgban), és a budai várban (illetőleg a gödöllői kastélyban) lakik, de tulnyomólag Bécsben. De habár a magyar király elkülönitett magyar kir. udvart már évszázadok óta nem tart: azért vannak mégis egyének, kik egyenesen a magyar királyi udvar fényének emelésére hivatvák; ilyenek: az ország kisebb zászlósai, a magyar kir. nemes testőrség, a kir. kamarások és udvarnokok, [1]) s a Szent-István-rend lovagjai. (E vitézrendet a király felségjogainál ismertetjük.)

A magyar nemes testőrséget Mária Terézia a királyi udvar fényére s a magyar ifjak müvelése végett alapitotta, 1760-ban; a magyarországi s erdélyi országgyülés pedig e czélra 1864-ben évi 100 ezer s illetőleg 20 ezer forintot ajánlott 120 testőr (100 magyarországi s 20 erdélyi) számára olykép, hogy az ezen állomásokra alkalmas nemes ifjakat a megyék hozzák javaslatba. Ferencz király 1808-ban elrendelte, hogy csak olyanok vétessenek fel, kik a bölcsészeti tanfolyamot bevégezték s a hadseregben két évig mint tisztek vagy hadapródok szolgáltak. Az 184$^8/_9$. év válságai közepett a magyar kir. nemes testőrség felbomlott; de azt 1867-ben Ferencz József ő felsége visszaállitotta, rendelvén, hogy a magyar korona országaiból származó, kitünően szolgált nemes tisztek, a testőrségbe való felvétel által illő és biztos elhelyezést nyerjenek.

7) Az udvartartás költségeiről Magyarország királya számára mindig bőven volt gondoskodva. E költségek az e czélra rendelt elidegenithetlen koronai jószágok jövedelmeiből fedeztettek (1514: 2.), még pedig már az első magyar király ideje óta. Jelenleg a király ezek helyett évenkint bizonyos összeget kap az országtól; különösen az 1870: 5. t. cz. a király civillistáját tiz évre (1870-ik évi január 1-étől 1879. év végeig) évi 3. millió 650.000 frtban állapitotta meg, s az 1873: 3. t. cz. ezen évi összeget egy millió forinttal emelte; ekkép 1873. óta ő felsége a magyar állam részéről évenkint 4.650.000 frtot kapott s ugyanezen összeget az 1879: 43. t. cz. további 10 évre (1880. elejétől 1889. végeig) állapitotta meg.

Ausztria részéről ugyanennyi adatik meg évenkint az udvartartás költségeire. A mit ezenkivül ott még élvez az uralkodó: az felséges házának magánt ulajdonát képezi. — Ellenben a magyar királynak, az emlitett évi összegen fölül, hallgatagon rendelkezésére van bocsátva az ország tulajdonához tartozó budai

[1]) Udvarnokokat szent István király is tartott.

várpalota, valamint a gödöllői kastély és park használata, s a gödöllői koronauradalomban a vadászati jog élvezése.

8) A királynak s méltóságának kitüntetésére szolgálnak: a különféle tiszteletnyilvánitások, ünnepélyes fogadtatás, születési és névnapjának közmegünneplése, udvari szertartások, az egyházi imádságokba való befoglalás s elhaltával az országos gyász.

198. §. A kir. felségjogokról.

I. Alkotmányunk értelmében a magyar király hazánkban az állami hatalomnak személyesitője és vezetője, a törvényhozásnak és kormányzatnak feje; az igazságszolgáltatásnak kutforrása, (Hk. II. 3.); kiváltságok, hivatalok s különféle kitüntetések osztogatója; a kathol. egyháznak legfőbb kegyura, a hadi erő fővezére s az államnak más államokkal szemben legfőbb képviselője. Ezen tág hatáskörben foglalt jogai: királyi felségjogoknak neveztetnek. Ezeket egyenkint a következő §-okban soroljuk fel.

II. Ezen felségjogokat azonban a király nem önkényüleg, hanem alkotmányunk szellemében, s illetőleg a hazai törvények és szokások értelmében, tartozik gyakorolni. Mily mérvben és mily módon gyakorolja azokat? azt részint a következő §-okban, részint e munka egyéb helyein emeljük ki.

199. §. Folytatás. — A törvényhozó hatalom körüli felségjogok. [1]

I. E téren a királyt a következő felségjogok illetik meg: az országgyülés összehivásának, elnapolásának, berekesztésének, feloszlatásának felségjoga; a törvénykezdeményezés, szentesités, veto, s törvénykihirdetés felségjoga.

II. Tüzetesen véve miben állanak ezen jogok? s hogy ezeknek egy részét a király csak megkoronáztatása után gyakorolhatja: azt a törvényhozó hatalom szervezetének előadásánál már kiemeltük.

200. §. Folytatás. — A kormányzati vagy végrehajtó hatalom körüli felségjogok. [2]

I. Az állami kormányzat műszervei, a bel- és külügyekben egyaránt, a király nevében müködnek; ő a kormányzatnak fővezetője. Különösen pedig gyakorolja: 1) a politikai, közrendészeti, egyházi, alapitványi és közoktatási ügyek körül a főfelügyeleti felségjogot; 2) a pénzügyek terén a pénzverési és pénzkibocsátási felségjogot; 3) a kitüntetések terén a kiváltságadás — illetőleg nemesség-adományozás, — méltóságok és hivatalok, czi-

---

[1]) Cziráky: Consp. jur. publ. 380. s köv. §. Virozsil: Jus publ. II. 92. s köv. I.

[2]) Cziráky: Consp. jur. publ. 423. s köv. §. Virozsil: Jus publ. II. 33. s köv. I.

mek, rendek s érdemjelek osztogatásának felségjogát; 4) a haderő terén a vezérlet, vezénylet és belszervezet iránti intézkedés felségjogát; 5) a külügyek körül a követküldés és elfogadás, a hadüzenet, békekötés, szövetségek- és nemzetközi egyéb szerződések kötésének felségjogát; 6) végre a kathol. egyház fölött a főkegyuri felségjogot, mely utóbbiról alább külön §-ban szólunk.

II. E felségjogok beltartalmának lényegét s gyakorlásuk módját legnagyobbrészt a kormányzati hatalom szervezetének előadásánál ismertetjük. A többit itt a következőkben pótoljuk.

a) A hivatalfenségi jog, vagyis a méltóságok és hivatalok osztogatásának s illetőleg szabályozásának felségjoga, lényegileg a következőkből áll: a király minden egyházi, polgári és katonai méltóság és hivatal kutfeje; azokat részint maga, részint kormánya által, s illetőleg ennek közreműködésével osztogatja, minélfogva minden közhivatal a király tekintélyétől függ:[1]) a méltóságok s hivatalok viselői a királynak hűségi esküt tesznek; ő hivatalokat állithat, eltörülhet, azokat utasitásokkal láthatja el. Egyébiránt önkényüleg itt sem járhat el; a hivatalokat csak érdemes honfiaknak, nem pedig külföldieknek, adományozhatja (1492: 6., és 8. 1504: 2. 1523: 17., 1548: 22., 1741: 15., 1840: 15, 1883: 1.); a törvény által szervezett hivatalokat s a törvényhatóságokat meg nem szüntetheti, törvényes szervezetöket át nem alakithatja s törvényes hatáskörüket meg nem szorithatja; a köztisztviselők pedig[2]) a király iránti hüségen kivül az ország törvényeinek megtartására is esküt tenni köteleztetnek (1791: 18., 1886: 21. t. cz.)

b) A czimek, és rendek osztogatásának — valamint alapitásának is — felségjoga: érdemek jutalmazására van hivatva. Ezen felségjogról, a mennyiben a nemesi czimek és nemesi rendi fokozatok adományozására is vonatkozik, a kiváltságok s a nemesség kérdésénél szóltunk.[3]) A mi pedig egyéb czimek és érdemrendek osztogatását illeti: e felségjogot is már régibb királyaink gyakorolták; igy pl. I. Károly, Zsigmond és Hunyadi Mátyás királyok czimeket és rendeket osztogattak. A két előbb nevezett király pedig s Mária Terézia érdemrendeket alapitottak is; igy: I. Károly az aranysarkantyús vitézrendet, mely 1590-ig a koronázáson kivül is adományoztatott, de azóta csak a koronázás alkalmával osztogattatik; Zsigmond király a sárkányrendet, mely azonban csakhamar megszünt; Mária Terézia pedig szent István rendjét, melyről itt alább szólunk.

Jelenleg a főbb czimek, melyeket a király osztogat, a kö-

---

[1]) Cziráky: Consp. jur. publ. 505. s köv. l., — 1439: 15. s 26., 1526: 2., 1741: 15. t. cz.

[2]) Kivévén a községieket (1886: 22. t. cz. 85. §.)

[3]) Valamely nemesi család nevének és nemességének, — vagy esetleg czimének és czimerének is — másra átruházása vagy épen ily átruházás mellett valakinek örökbefogadása: szintén csak ő felsége engedélyével történhetik.

vetkezők: kamarási s belső titkos tanácsosi, kir. tanácsosi, excellentiás, udvarnoki, stb. czim.

Szent István rendjét Mária Terézia 1764-ben alapitotta. E rend nagymestere a magyar király, főpapja az esztergomi érsek, kanczellárja pedig volt a magyar kir. udvari kanczellár s most a felség személye körüli magyar minister; a rend vitézeinek száma 100, köztük 20 nagykeresztes, 30 középkeresztes és 50 kiskeresztes; van továbbá e rendnek titkárja, levéltárnoka s heroldja. A rend külföldieknek is adományozható; vitézeit a király nevezi ki; a nagykeresztes vitézek e czimmel a belsőtitkos tanácsosi czimet is nyerik; a kiskeresztesek pedig bárói rangra emeltetésöket kérni jogositvák. A rend jelvényei: a kiskereszteseknél vörös-zöld szalagon függő kereszt, a mellre tüzve; a középkereszteseknél ugyanily szalagon kereszt a nyakról lecsüggve; a nagykereszteseknél pedig a jobb vállról a balcsipőig lóggó hosszu szalagon csüggő kereszt s egy ezüst csillag. [1])

Vannak továbbá az osztrák-magyar monarchiában más érdemrendek is s ezek a monarchia közös érdemrendeinek tekintetnek: ilyenek: a vaskorona-, Lipót-, Ferencz-József-, és Mária-Terézia-rendek: amazok polgári és katonai érdemekért osztogattatnak, az utóbbi pedig csupán katonai érdemek, és ugyan csak jelentékenyebb fegyvertények jutalmazására van alapitva. (Az aranygyapjas rend is, — milyen egyébiránt Spanyolországban is van, — szintén osztogattatik az osztrák-magyar uralkodó által.)

201. §. Folytatás. — A biról hatalom körüli felségjogok. [2])

I. A birói hatalomról tüzetesebben e munka 9-ik s némely más részében szólunk. Itt csak a királyi felségjogok ide vágó részét emeljük ki.

II. Hazánkban a birói hatalom a király nevében gyakoroltatik, — kire, mint Verbőczy mondja (Hk. II. 3.) az uralkodással s a kormányzással együtt a birói hatalom is átruháztatott. A király ezen felségjoga most azáltal is nyer kifejezést, hogy a biróságok igy kezdik itéleteiket: „ő felsége a király nevében.“

III. De a király ezen általános felségjogán belül több részletes felségjog foglaltatik. Ezek közé tartozik: hogy az itélőbirákat, az igazságügyminister ellenjegyzése mellett, kinevezi; a biróságok müködésére az igazságügyminister utján felügyeltet s a fölött őrködik, hogy a biróságok pontosan és szabályszerüen járjanak el s e czélból a biróságokhoz utasitásokat bocsáthat ki (de nem oly czélból, hogy egyes ügyekben mit itéljenek); panaszok esetében pedig a szükséges adatok fölterjesztését s az ügy megvizsgálását rendeli el; a rögtönitélő biráskodást (ezt az igazságügyminister s a belügyminister ellenjegyzése mellett) elrendeli; a

[1]) A létező másik magyar rend, az aranysarkantyús vitézeké, nem jár rendjellel, sem rendi kiváltságokkal.

[2]) Cziráky: Consp. jur. publ. 429. s köv. l.

biróküldést, (1868: 54. t. cz. 56. 57. §., 1871: 68. t. cz. 3. §.) a biról itélet szeliditése s a kegyelmezés felségjogát (az utóbbit, a magyar kir. Curia kebelében levő kegyelmi tanács véleményezése alapján) tényleg az igazságügyi minister fölterjesztésére gyakorolja. [1])

Az utóbbira nézve régebben a törvény nevezetes korlátolásokat szabott; de ezek elavultak. Az 1848: 3. t. cz. a felelősségre vont s elmarasztalt ministerekre nézve szoritja meg a kegyelmezés jogát, olykép, hogy ez csak általános közbocsánat (általános amnestia) esetében gyakorolható. [2]) Azelőtt az igazságszolgáltatás érdekében biról parancsokat is bocsáthatott ki a király; de ezeket az 1861. évi országbirói értekezlet által megállapitott törvénykezési szabályzat megszüntette.

IV. Még nehány felségjog szokott a biról hatalom körüli felségjogok kereténél emlittetni, habár ide, szorosan véve, nem illenek. Ezek: a hitbizományok felállitására, (az igazságügyministerelőterjesztése folytán,) a törvénytelen gyermekek törvényesitésére, a korengedélyre s a nagykorusitásra vonatkozó felségjogok. Ez utóbbit azonban megváltoztatta az 1877: 20. t. cz., melynek értelmében a nagykorusitást a gyámhatóság eszközli. (Az előtt ezt ő felsége nevében az igazságügyminister adta meg.)

202. §. *A királynak főkegyuri joga (apostoli jogköre) a kathol. egyház körül, s a kir. tetszvényjog.*

I. A magyar államban a kir. felségjogokhoz még egy sajátszerü jog járul, mely a magyar királyság alapitójának mint a nemzet apostolának (megtéritőjének) a kathol. egyház körül szerzett érdemein, ezeknek a római pápák részéről történt elismerésén s különös — apostoli — jogkör adományozása általi méltánylásán, valamint a magyar alkotmánynak idevonatkozó ősrégi tételeiben gyökerezik. Ez: a magyar királynak főkegyúri joga a magyar kathol. egyház ügyei körül.

E jogtól különbözik, de a királynak az egyház és vallásfelekezetek fölötti főfelügyeleti jogával kapcsolatban áll: a kathol. egyház irányában gyakoroltatni szokott kir. tetszvényjog (jus placeti.)

II. A magyarországi kathol. egyház fölötti főkegyuri jognál fogva, [3]) a király:

---

[1]) A biróküldést ő felsége a fenyitő és polgári ügyekben az igazságügyminister utján eszközli; 1861-től 1871-ig a polgári ügyekben e jogot a hétszemélyes tábla utján gyakorolta.

[2]) A királyi közbocsánat egy esete fordult elő 1867-ben, midőn ő felsége az $1848/_9$-i események folytán elitélteknek megkegyelmezett, elkobzott javaikat visszaadatni rendelte, a politikai vádak és sajtóvétségek miatt addig hozott itéleteket és vizsgálatokat megszüntette; a külföldre menekülteknek pedig a visszatérést megengedte, oly korlátolással, hogy ezek közül azok, kik az alkotmány visszaállitása óta is az itteni állapotok ellen törekedtek, a királynak hüséget s a törvények iránt engedelmességet fogadni köteleztetnek.

[3]) Kollár: Hist. dipl. patronatus apost. regum Hung. Cziráky:

1) Adományoz minden nagyobb egyházi javadalmat, — s kisebbeket is, a mennyiben magánkegyuraság alá nem tartoznak. Ennek értelmében a király nevezi ki a valóságos és czimzetes érsekeket, püspököket, kanonokokat,[1]) világi és szerzetes apátokat és prépostokat: még pedig az érsekeket és püspököket pápai megerősités mellett, melyet a római szent széknél levő követség utján eszközöl ki és ugyan rendszerint előlegesen tesz bizalmas kérdést a kinevezni szándékoltnak személyére nézve. Mindezen állomásokra a király egyenesen kinevez — nem pedig praesentál vagy postulál — s az illetőknek az egyházi javadalmakat adományozza; ekkép az általa kinevezett érsekek és püspökök, — a pápai megerősités előtt is, a püspökrendi hatósággal járó jogok kivételével — teljes főpapi hatáskört gyakorolnak, a javadalmat haszonélvezik s mindazon jogokkal élnek, melyek őket (mint pl. a felsőházi tagság) alkotmányunk értelmében megilletik. (Hk. I. 11., 1471: 18., 1498: 56., 1504: 10., 1526.: 21., 1567: 31., 1741: 15.)

A király azonban, az egyházi javadalmak adományozása körül a következő korlátokhoz van kötve:

a) Az egyházi javadalmakat kánonszerü kellékekkel biró érdemes hazafiaknak és pedig ingyen — jelenleg ministeri ellenjegyzés mellett — tartozik adományozni, s nem szabad azokat sokáig üresedésben hagynia (1438: 21., 1439: 5., 1498: 67., 1550: 18., 1659: 39., 1681: 27., 1791: 15. 16.), de a betöltésre nézve időhöz kötve nincs.

b) Az erdélyi fogarasi, (máskép gyulafehérvári) görög-kath. érseket az érsekmegyei zsinat által kijelölt három egyén közül nevezi ki. A szentmártoni (pannonhalmi) benczés főapátot, valamint a csornai és jászói premontrei rendü prépostokat, a szerzetbeli káptalan által kijelölt 3 egyén közül, — a tihanyi, bakonybéli s dömölki benczés apátokat pedig a pannonhalmi főapát által kijelöltek sorából, — nevezi ki.

c) Az általa kinevezetteket áthelyezheti ugyan; de egynek több javadalmat csak ugy adományozhat, ha ezt igen fontos okok kivánják. (1471: 13., 1498: 56., 1500: 31., 1504: 27., 1507: 13., 1514: 59., 1723: 55.) De fontos okok mellett is az együttértendő, hogy a magyar állam területén levő javadalmat csak ugyanottani javadalmasnak adományozhatja. (A szentgothardi czisterczita, valamint a telki s a zalavári benczés apátságok, sokáig ausztriai apátságokhoz voltak — törvénytelenül — csatolva. E kapcsolatból a két előbbi már nehány évvel ezelőtt kivétetett; a harmadik pedig most vonatik ki onnét.[2])

Consp. jur. publ. 466. s köv. §. Körmöczy: Emlékek a magy. kath. egyház multjából. Szvorényi: Hist. Eccl. regni Hung. VI. 1.

[1]) A kanonokokat 1772-ig az illető egyházmegye főpapja nevezte ki; Mária Terézia e jogot a koronához csaknem teljesen odavonta; 1802. óta pedig a kanonokok mind a király által neveztetnek ki.

[2]) A magyarországi czisztercziták a szentgothardi apátságért, a benczések

d) A magánkegyuraság alá tartozó egyházi javadalmakat nem adományozhatja; de ha azok valamelyikének természete iránt kétség támad, a magánkegyuraság bebizonyitandó, mert különben királyi adományozás alá esnek. (1518: 15., 1553. 9., 1569: 36.)

2. Utólagos pápai megerősités mellett uj érsekségeket és püspökségeket állithat fel: az egyházmegyét több egyházmegyére oszthatja fel s amannak javadalmaiból ezeket javadalmazhatja. [1]) Általában, egyházi javadalmakat alapithat, az eltörült vagy elpusztult egyházi javadalmakat kathol. vallási vagy oktatási czélokra forditbatja [2]); szerzetes rendeket az országba behozhat, korlátolhat, kitilthat s helyreállithat. [3]) A behozott szerzetesrendeket azonban szokás országgyülésileg befogadottaknak nyilvánitani, és pedig ingatlanok birhatásának jogával vagy a nélkül. (1687: 20., 1715: 73., 102., 1741: 65., 1765: 43.)

3) A megürült érsekségek, püspökségek s királyi adományozástól függő más javadalmak jövedelmeit, kathol. czélokra forditbatja.

4) A javadalmaikat királyi adományozásból biró, de végrendelet nélkül elhalt papok vagyonából $^1/_3$-ot örököl az állam részére. (A másik $^1/_3$-ad az egyházat s a harmadik a rokonokat illeti.) Különben a király az ily javadalmasoknak teljes végrendelkezési jogot adhat; de e nélkül vagyonuknak csak egy harmadáról intézkedhetnek, arról, mely végrendelet hiányában a rokonoknak jutna. Ezt az ugynevezett Kollonich-féle egyezmény rendeli, mely az 1715: 16. t. cz. által törvény erejére emeltetett, s az 1784. évi 5480. sz. a. helytartótanácsi intézvény által a magán-kegyuraságtól függő apátokra s prépostokra is kiterjesztetett. [4])

5) Mint az egyházak fővédnöke s legfőbb pártfogója, azokat jogaikban megtartja; továbbá arról gondoskodik, hogy a javadalmasok kötelességeiket hiven teljesitsék, a javadalom illető helyén lakjanak, a javadalmat meg ne terheljék s el ne idegenitsék, és pusztulni ne engedjék. (Szent László I. 8., 1550: 13., 1715: 60., 1723: 55., 1741: 16.) A kik a rájok bizott egyházat vagy javadalmat pusztulni engednék, azoknak jövedelmét zár alá vé-

---

pedig a telki s a zalavári apátságokért, — illetőleg ezen egyházi javadalmak élvezéseért, egy-egy főgymnázium fentartására köteleztetnek.

[1]) Pray: Spec. Hierarchiae Hung. — Mária Terézia 8 uj püspökséget alapitott; Ferencz király pedig az egri püspökségből az egri érsekséget, s a kassai és szatmári püspökségeket alakitotta.

[2]) Az 1550: 19. t. czikkben a rendek arra kérték a királyt, hogy az elpusztult egyházak, káptalanok s conventek javait iskolai czélokra forditsa.

[3]) Récsi: Magy. közj. 35. §. Korbuly: Magy. közj. 87. §. Boncz: Magy. államj. 64. §.

[4]) Azonban a kanonokok, lelkészek s többi világi papok szabad végrendelkezési joga fenmaradt, oly korlátozással, hogy hagyatékuk huszadrésze növendékpapok és deficiensek intézetére forditandó s tartoznak valamit az egyházmegyei alapok javára is hagyományozni.

tetheti s a pusztuló egyháznak vagy javadalomnak helyreállitására — illetőleg rendbe hozására — forditathatja. (1733: 71.)

6) Mindennemű kegyes alapitványokra — köztük a kathol. vallási és tanulmányi alapokra [1]) és jószágokra — felügyel s a közalapitványi alapok és jószágok kezelését is (a vallás- és oktatásügyi minister által) eszközli; arról is különösen gondoskodik, hogy az alapitványok az alapitók szándéklataihoz képest rendeltetésökre forditassanak. (1498: 55., 1715: 74., 1723. 70., 1729: 21., 1791: 23.) A nevezetesebb alapitványok a törvényhozás által be lettek czikkelyezve s ekkép is épségökre nézve biztositva. [2])

III. A királyi tetszvényjog. [3]) Ez abban áll, hogy a római szent széknek s hatóságainak, illetőleg a pápának rendeleteit kir. engedély nélkül kihirdetni nem szabad. E jog régi gyakorlaton gyökerezik. Zsigmond királynak egy 1404 ben kelt rendelete s az 1440: 4. t. czikk (mely egyébiránt a „Corpus juris“-ban nem foglaltatik s igy csak jogtörténeti jelentőséggel bir) felségsértés büntetésének terhe alatt tiltja a külső egyházi hatóságok rendeleteit kir. engedély nélkül kihirdetni. [4]) Az 1855. évi Concordatum-ban a tetszvényjog eltörültetett ugyan; de mivel

---

[1]) A mi illeti a vallás-és oktatásügyi minister felügyelete alatt álló kathol. alapokat és alapitványokat, ujabban ezek állapotára vonatkozólag a minister jelentést szokott terjeszteni az országgyűlés elé. A király ő felsége rendeletéből, néhány év óta a minister e téren egy bizottság által ellenőrizteti. — Az ugynevezett „vallási és tanulmányi alapok“ katholikus jellegét, Apáthy István és gróf Apponyi Albert tüzetesen kimutatták, a képviselőház elé terjesztett munkálataikban, 1882-ben. E jelleget elismerte Trefort Ágoston vallás- és oktatásügyi minister is, midőn 1884-ben Pozsonyban országgyűlési képviselővé történt megválasztatása után ott beszédet tartott választóihoz. — Ellenben a budapesti tudomány-egyetem jellegére nézve, az episcopatus s a vallás- és oktatásügyi minister ellentétes álláspontot foglalnak el, melynek a főrendiházban az állami költségvetés tárgyalása alkalmával évek óta ismételve adnak kifejezést. Ugyanis a kath. főpapok egyike ki szokta jelenteni, hogy midőn az egyetemi alapból vett s az országos költségvetésbe állitott fedezetet a főpapok megszavazzák, ezt azon fentartással teszik, miszerint szavazatuknak ne tulajdonittassék oly magyarázat, mely a tisztán kathol. egyetemi alapoknak akár jellegére, akár jogi természetére hátrányos vagy káros lehetne. Viszont a minister olyankor oda szokott nyilatkozni, hogy a budapesti egyetemet az 1848. illető törvény s a budgettörvények alapján állami intézménynek tekinti, anélkül azonban, hogy ezzel megváltoztathatónak vélné ez alapok azon részének jogi természetét, melyek tisztán kathol. alapok.

[2]) Ily beczikkelyezett alapitványok: 1) A Szirmay- s a Hrabovszky-féle alapitványok, s az akademiák ügye. (1723: 70., 1729: 17., 1765: 13.) — 2) A Pazmán féle alapitvány (1741: 43.) — 3) Az egri jogtanodát létesitő Foglár alapitványa. (1741: 44.) — 4) A Löwenburg-féle alapitvány. (1751: 21., 1765: 13.) — 5) A Ludoviceum. (1808: 7., 1812: 2.) — 6) A magyar nemzeti muzeum (1808: 8.) — 7) A magyar tudóstársaság (1827: 11. 12., 1830: 4. stb.) — 8) A pécsi joglyceumot megalapitó Szepessy püspök alapitványa. (1836: 24.)

[3]) Pray: Spec. Hier. Hung. I. 92. l. Kollár: De origine et usu perp. potest. legisl. Benczúr: Was hat der Regent für ein Recht über päpstliche Bullen.?

[4]) E mellett némely törvények a római szent székkel való érintkezést korlátolják; igy: az itteni egyházi biróságok mellőzésével Rómába folyamodni nem szabad (1486: 45., 1492: 45., 1495: 10., 1498: 63.); a Rómába utazó egyházi javadalmasok tartoztak a pápától téritvényt kieszközölni, arra nézve, hogy ha Rómában halnának meg, a megürült javadalmat a pápa nem fogja eladományozni. (1514: 65.)

ezen concordatum a törvényhozás beleegyezése nélkül köttetett; az hazánkban érvényesnek nem tekintetik. Különben rendszerint enyhén vétetik a gyakorlatban a tetszvényjog; annak mellőzéseért az illető főpap a király nevében a kormány által egyszerüen megdorgáltatik. (Igy történt ez például, midőn Jekelfalussy székesfehérvári püspök az 1864. évi syllabust kir. engedély kikérése nélkül kihirdette.)

II. fejezet: Állami kormányzat.

203. §. *Az állami kormányzat élén 1848-ig állott főhatóságok. (Kormányszékek.)*

I. A ministeri rendszernek 1848-ban történt behozatala előtt, hazánkban az állami fő kormányhatóságok a következők voltak: 1) a magyar kir. udvari kanczellária, 2) a magyar kir. helytartótanács, s 3) a magyar kir. udvari kamara. Ezek kormányszékeknek is szoktak neveztetni. Szervezetök lényegileg véve, — némi kivételekkel — a testületi rendszer elvein alapult; vagyis az élökön álló méltóságok az ügyek legnagyobb részét nem egyénileg, hanem a kormányszék tanácsosaival együtt tanácstestületileg intézték el. Mind a három emlitett kormányszék intézménye az utóbbi egypár század alatt fejlődött ki, de alapelemeik sokkal régiebbek.

II. Ezen kormányszékek szervezetének főbb részleteit s hatáskörüket — történeti kifejlődésök rövid vázlatával együtt, — a következő szakaszokban ismertetjük. Itt még csak azt jegyezzük meg, hogy azok az 1848: 3. t. cz. folytán, mely a magyar felelős ministeriumot állitotta fel, ugyanazon évben megszüntek; 1860-ban ő felsége által vissza lettek állitva, de 1867-ben a magyar ministerium kineveztetése folytán ujból feloszlattattak.

204. §. *Folytatás. — Különösen: a volt magyar kir. udvari kanczellária.*

I. Ez — élén a főkanczellárral — a kormányhatóságok közt első helyet foglalt el. Eredete a már az Árpád-királyok idején fennállott kanczellári méltóságban s hivatalban keresendő. [1]) Tulajdonképen két főkanczellárt kell megkülönböztetnünk: és ugyan: 1) az esztergomi érseket — mint az országnak, némely törvények szerint mint a királynak főkanczellárját, s a kir. ket-

---

[1]) Az 1291: 9. t. cz. azon négy főméltóságviselő közt, kiket a királynak „az ország régi szokása szerint“ nemeseinek tanácsával kell választani, a kanczellárt is emliti. — Az 1464. évi törvények záradékában István kalocsai érsek, — az 1486. évi törvények záradékában pedig János nagyváradi püspök, — mint udvari kanczellárok emlittetnek. Az 1486: 68. a főkanczellárt az ország rendes nagy birái közt emliti. Az 1536: 15. az esztergomi érseket mint az ország rendes biráját s a törvényszékeken a király személyes jelenlétének helytartóját és kir. kanczellárt emeli ki.

tős pecsét őrét, 2) pedig az udvari főkanczellárt, mint a kir. titkos pecsét őrét. Habár pedig némely törvényekben az egyik, másokban a másik, „titkos és főkanczellár“-nak mondatik, mindazáltal a két emlitett főkanczellár egymástól megkülönböztetendő.[1])

A mohácsi vész előtt, a főkanczellárokon kivül a kormányzat körül főszerepet játszott a királyi tanács, mely később (1723: 97.) kir. helytartótanácscsá alakittatott át.

Maga az udvari kanczellária, mint főkormányhatóság, ezen jellegét a mohácsi vész után nyerte, a midőn I. Ferdinand azt székhelyén Bécsben szervezte, hol aztán e kormányszék egész fennállása alatt maradt.

II. A magyar királyi udvari kanczellária 1848. előtti legutóbbi szervezete értelmében, mely lényegileg 1860-tól 1867-ig ujból életbelépett — állott egy főkanczellárból, mint elnökből, egy vagy két alkanczellárból s 12 udvari tanácsosból, — kik a főpapi, főuri és nemesi rendből voltak kinevezendők (1741: 13,) s kik közül egy tanácsosnak a kapcsolt részekből kellett lenni (1765: 35.)

III. A király ezen udvari főhivatala által gyakorolta — vagy legalább a törvények megkivánták, hogy igy gyakorolja — felségjogait. E kormányszék hatásköre tüzetesen véve lényegileg a következőkből állott:

1) A törvényhozó hatalom körüli jogokat, a király e kormányszék utján gyakorolta; különösen annak utján eszközölte az országgyülés összehivását s berekesztését, valamint az országgyüléssel folytatott tárgyalásokat, a törvényczikkek végszerkesztését s a szentesitett törvények átadását.

2) A mi a végrehajtóhatalmat illeti, a Magyarországot érdeklő külügyek a magyar kir. udvari kanczellária részvétele mellett voltak tárgyalandók; ez vala hivatva a magyar állampolgároknak külföldiek irányábani jogait is védeni és érvényesiteni.[2]) A belügyekben, még pedig a beligazgatás összes ágaira nézve, — a pénzügyi s a hadügyi kormányzat kivételével, melyekről alább szólunk, — csupán ezen kormányszék utján bocsáthatta ki leiratait s rendeleteit a király; ilyeneket szokás volt kibocsátani a magyar kir. helytartótanácshoz, az ország egyéb hatóságaihoz, a biróságokhoz, (ezekhez ugynevezett birói parancsokat is) továbbá a törvényhatóságokhoz. Csupán e kanczellária utján történhetett jogérvényesen a királyi adományok s a na-

---

[1]) Mikortól datálódik e különbség: azt homály fedi. Annyi bizonyosnak látszik, hogy néha az esztergami érsek mindkét méltóságot viselte; de a 16-ik század óta s már előbb is, a kettő különállott. (Récsi: Magy. közj. 67. §. j.) Azonban tény, hogy mig az esztergomi érsek mint főkanczellár rendszerint csak mellékesen folyt be a kormányzat fővezetésébe: az alatt az udvari főkanczellár kiválólag mint főkormányférfi szerepelt. Kétségtelen, hogy olykor az udvari kanczellár az egyházi rendből neveztetett ki; de 1731. óta állandóan a világi elemből vétetett, csakhogy szokássá vált az utóbbi időben az udvari főkanczellár mellett a kathol. egyházi rendből való alkanczellárt alkalmazni. (A másik alkanczellár rendszerint világi volt.)

[2]) Virozsil: Specimen jur. publ. III, 31. l.

gyobb egyházi javadalmak adományozása, kiváltságlevelek és nemeslevelek s az ünnepélyes honfiusitásra vonatkozó oklevelek kiállitása, — a méltóságok, kitüntetések, érdemrendek, érdemjelek s a királyi kinevezéstől függő hivatalok osztogatása, szabadmenetlevelek kiadása, gyermektörvényesitések, gyámrendelés s a gyámságok fölötti felügyelet. Sőt a hadügyi kormányzat körére is kihatott az udvari kanczellária müködése, a mennyiben a katonaság elhelyezésére s élelmezésére vonatkozó legfelsőbb intézkedések e kormányszék utján bocsáttattak ki.

3) A birói hatalom körében a kegyelmezések, az állami biróságok fölötti felügyelés s a birói parancsok kibocsátása — a menynyiben ez utóbbiak kibocsátására az ország rendes biráin kivül a király is jogositva volt; — szintén csak a magyar kir. udvari kanczellária utján történhetett.

Az udvari kanczelláriának ezen ügyek körül gondoskodnia kellett, hogy a felségjogok teljes épségben tartassanak fen, továbbá hogy a király által vagy nevében a törvénynyel ellenkező ne rendeltessék. (1543: 31.) Maga az ügyintézés lényegileg akkép történt, hogy az udvari kanczellária által megállapitott határozatok kir. jóváhagyás alá bocsáttattak; még pedig vagy a tanácskozmányi jegyzőkönyvek fölterjesztése által vagy külön indokolt fölterjesztvények alakjában. Az ő felsége által jováhagyott elintézés aztán vagy kir. leiratok alakjában, ő felsége aláirásával történt; vagy pedig királyi rendeleteknek s illetőleg kir. válaszoknak a kanczellária részéről a király nevében való kibocsátása által.

A magyar királyi udvari kanczellária továbbá, birói hatóságot gyakorolt, és ugyan legfőbb folyamodásban, az urbéri s a nemességvitató perekben. Végre, mint hiteles hely is müködött; nála vezettettek (I. Ferdinand ideje óta) az ugynevezett királyi könyvek (libri regii), melyekben az adományi, nemesi, és kiváltságlevelek, valamint más fontos oklevelek szövegei foglaltattak; — az ilyenekről a kanczellária által kiadott másolatok az egész országban törvényes közhitelességgel birtak.

IV. A magyar kir. udvari kanczelláriának minden más udvari s ausztriai hivataloktól való függetlensége, valamint magyar főkormányszéki törvényes hatásköre, nagyszámú t. czikkek által biztosittatott. (1567: 40., 1569: 38., 1608: k. e. 10., 1609: 21., 1613: 25., 1618: 8., 1622: 17., 1630: 29., 1638: 16., 1687: 8., 1715: 17., 1741: 13.)

V. Az erdélyi udvari kanczellária, lényegileg hasonló hatáskörrel birt; 1848-ban az ugyanazon évi erdélyi 1. t. cz. folytán feloszlattatott, 1860-ban ő felsége által vissza lett állitva, de 1867-ben a magyar ministerium kineveztetése folytán ismét megszünt. Horvátország illetőleg a kapcsolt részek, a magyar kir. udvari kanczelláriának voltak alárendelve; 1860-ban ő felsége külön horvát kanczelláriát állitott fel, mely azonban az 1868: 30. t. cz. folytán megszünt létezni.

205. §. *Folytatás. — Különösen: a volt magy. kir. helytartótanács.*

I. A mohácsi vész előtt, a főkanczellárokon kivül a kormányzat körül főszerepet játszott a „királyi tanács.“ Az 1507: 5. t. cz. egyenesen rendelte, hogy a király az országot érdeklő minden ügyben, s a végek (végvidékek) főhivatalainak betöltésénél a királyi tanács meghallgatásával járjon el; egyuttal e királyi tanács tagjainak az országgyüléssel szemben szigoru felelőssége lett megállapitva az ugyanazon évi 7-ik t. czikkben, mely azt rendeli, hogy ha a királyi tanácsban valaki az országnak törvényei, szabadsága és közjava ellen nyiltan és vakmerően nyilatkozni bátorkodnék, az ilyent az országrendei személyében és vagyonában érdemlett módon megbüntetni jogositvák. Azonban I. Ferdinand alatt a királyi tanács az udvari kanczelláriával s a királyi helytartókkal szemben háttérbe szorult s rövid időre ugyszólván létezni is megszünt. A nevezett király ugyan 1528-ban Budán a nádor elnöklete alatt egy helytartó kormányhatóságot szervezett, melynek hatásköre minden magyar állami ügyre kiterjedett (a had- és pénzügyet sem véve ki); de midőn a törökök elől e hatóság Pozsonyba menekült, az udvari kanczellária a had- és pénzügyi kormányzattal együtt Bécsbe tétetett át, a mellett a nádori szék sokáig nem töltetett be, s a nádort királyi helytartók (gyakran az uralkodóház tagjai közül) váltották fel: akkor az emlitett helytartó kormányhatóság minden jelentőségét elvesztette, s ugy látszik, rövid időre müködni is megszünt. Az 1542: pozsonyi 30. t. cz. sürgette, hogy a főpapok s világi főurak rendéből tanácsosok adassanak a kir. helytartó mellé, a mi még az emlitett király alatt meg is történt. Ezen lényegileg „helytartói“, de nevén „királyi“ tanács, habár régi méltóságának s hatáskörének helyreállitását több törvény (1582: 1., 1588: 3., 1608: k. e. 10.) szorgalmazta, tényleg az ország kormányzatára jelentéktelenül folyt be; mignem az 1723: 97—102. t. czikkek által kir. helytartótanács neve alatt uj szervezetet, nevezetes önállóságot s az ország kormányzata körül tág hatáskört nyert. (Ez utóbbiban s önállóságában az 1741: 11. s az 1791: 14. t. cz., által ismételve megerősittetett.) E szervezet és hatáskör aztán királyi utasitások által, legutóbb 1801-ben nagyon tüzetesen, lett részletezve.

II. A helytartótanács előbb Pozsonyban, utóbb Budán székelt. Az 1536: 49. az administratio helyéül addig, mig Buda visszaszereztetnék, Pozsonyt jelölte ki. Az 1723: 97. s 1765: 3., a helytartótanácsot Budára rendelték áthelyeztetni. Tagjai voltak: a nádor, mint elnök, — az országbiró s a tárnokmester, kik a nádort akadályoztatása esetében helyettesitették, — az ország primása az esztergomi érsek, a horvát bán (1791: 58.) s még 18 helytartótanácsos, kiket a király a főpapi, főuri s nemesi rend-

ből (valláskülönbségre való tekintet nélkül) nevezett ki, és ugyan köztük aránylagos számban a kapcsolt részekből. (1791: 58.)

III. A mi az ügyek elitézési módját illeti: a magyar kir. helytartótanács szorosan véve a testületi rendszert követte; tanácskozmányok utján, szótöbbséggel hozta határozatait, melyek érvényéhez legalább 12 tanácsnok jelenléte kivántatott; a szavazatok egyenlősége esetében az elnök szavazata döntött. Magukat a hozott határozatokat, — a mennyiben ő felsége jóváhagyását igényelték, — javaslatok, inditványok alakjában a magy. kir. udv. kanczellária utján a királyhoz terjesztette fel, ki azokra kir. leirattal vagy rendelettel válaszolt; egyébként pedig saját hatáskörében a hatóságokhoz kibocsátott rendeletek által intézkedett, melyek helytartótanácsi intézvényeknek (intimatumoknak) mondattak. Az egész országot érdeklő ügyekben ezen intézvények „körlevél“ alakjában az összes törvényhatóságokhoz küldettek s a melyek közülök bizonyos tárgyak körüli eljárásra nézve irányadó elveket foglaltak magukban, normativumoknak (szabályozó intézvényeknek) neveztettek. A helytartótanács gyakran, a kir. udv. kanczellária meghagyása folytán királyi s kanczelláriai rendeleteket is küldött szét a hatóságokhoz; ezen rendeletek is tágabb értelemben „helytartótanácsi intézvény“ neve alatt szoktak idéztetni.

IV. Hatásköre lényegileg abból állott, hogy a királyi felségjogok gyakorlásának közvetitésén s a kormányzat általános szabályozásán és fővezetésén kivül, — melyek a magyar kir. udvari kanczellária hatásköréhez tartoztak, továbbá a had- és pénzügyek kivételével, — a végrehajtó hatalomnak államkormányi gyakorlása a magyar kir. helytartótanácsban pontosult össze. E kormányszéknek hatósága e szerint csaknem az összes beligazgatási ügyeket felölelte; kiterjedett pedig e hatóság, Erdély kivételével, egész Magyarországra s ennek kapcsolt részeire, mely utóbbiaknak csak igen rövid ideig (1767-től 1779-ig) volt külön helytartótanácsuk. (Ez utóbbit Mária Terézia alapitotta, önkényüleg, de ugyanő el is törülte s ezen eltörlés az 1791: 58. t. cz. által helyeselve lőn.) Ezen, a beligazgatás terén legfőbb végrehajtó hatóságnak alá voltak rendelve: a törvényhatóságok, az egyházi hatóságok, az oktatási és egyéb müvelődési intézetek, stb. Tüzetesen véve pedig, a helytartótanácsnak a következő főbb teendői voltak:

1) Felügyelni, hogy az ország törvényei (1723: 102.) s az azokon alapuló kir. rendeletek megtartassanak, s a törvényhatóságok által végrehajtassanak. A kir. parancsokat és rendeleteket a helytartótanács tisztelettel fogadni s végrehajtani tartozott; de ha azokban az ország törvényeivel vagy a közérdekkel össze nem hangzót talált: szabadságában állott észrevételeit tiszteletteljesen a kir. felség elé terjeszteni (1791: 14.) — sőt ily ügyben a nádornak is, mint a király s az ország között törvényes közbenjárónak pártolását kikérni; de ha a király fentartotta parancsát

vagy rendeletét, ez a helytartótanács által foganatositandó volt. A mi pedig a törvényhatóságokat illeti, ha egyik másik a rendeletek valamelyikét végrehajtani nem akarta: a helytartótanácsnak kötelességében állott, az ügyet a király elé terjeszteni, az iránti véleményével együtt, miképen lenne az ellenszegülő törvényhatóság engedelmességre szoritandó.

2) Az állami felügyelést s ellenőrzést gyakorolta a törvényhatóságok felett; különösen: hogy a törvényhatóságok jegyzőkönyveiket évnegyedenkint, költségvetési előirányzatukat előlegesen évenkint fölterjeszszék; a tisztviselők pedig kötelességeiket teljesitsék.

3) A közmüvelődési összes ügyek fölötti felügyelet mellett, a helytartótanács a közalapitványokat — különösen a vallási és tanulmányi alapokat és jószágokat — kezelte.

4) Az adónak, különösen a hadi adónak beszedetése a törvényhatóságok utján, valamint a katonaság elhelyezése s élelmezése körüli intézkedés.

5) Az ország kereskedelmi, közlekedési s általában közgazdasági ügyeire, a póstákat is értve, felügyelni.

6) Az urbéri ügy s a törvényhatósági pénztárak fölötti fölügyelés.

7) A közrendészeti hatalom gyakorlása; különösen a belbiztonság fentartása s az egészségügy körüli intézkedés.

A helytartótanács, ezen ügyek tekintetében szakosztályokra volt felosztva. (Igy: urbéri, vallásügyi, alapitványi, adóügyi, közlekedési, stb. osztályokra). Némely ügyekre nézve pedig különös szakbizottságok léteztek a helytartótanács kebelében. Igy: a primásnak, vagy széküresség esetében egy megyés püspöknek elnöklete alatt, egyházi bizottmány; külön tanügyi bizottság, mely a központi könyvvizsgálói, tulajdonképen kézirat-vizsgálói, vagy censori, hivatalt is magában foglalta. — Ismét más ügyek körül különös igazgatóságok s egyéb hivatalok állottak fenn. Igy: közalapitványi központi ügyigazgatóság, melynek az uradalmi kerületekben alkalmazott ügyészek voltak alárendelve; a közalapitványi központi pénztár, s a vidéken az alapitványi jószágok gazdasági hivatalai; postaigazgatóság; épitészeti igazgatóság; országos főorvosi hivatal; az adóügyi, s katonaszállásolási s élelmezési ügy vezetésére rendelt ugynevezett tartományi bizottság (1723: 100), az alája rendelt tiz tartományi vagy kerületi biztossal.

V. A magyar kir. helytartótanácsnak önállását az 1723: 101. s az 1791: 14. t. czikkek biztositották, melyek szerint e kormányszék minden udvari hivataltól független s egyedül a királynak alárendelt hatóság. [1])

[1]) Minthogy pedig a helytartótanács oly hatóságnak tekintetett, mely a királynak az országból való távollétében intézi az ügyeket: ennélfogva szokásban volt, hogy az esetre, ha a király hosszabb ideig tartózkodott az országban, a helytartótanács különös kir. parancs által utasittatott teendőinek folytatására. (Cziráky: Consp. jur. publ. 669. §.)

VI. Erdélynek, a magyar kir. helytartótanácshoz sok tekintetben hasonló hatóságát képezte az erdélyi főkormányszék (gubernium regium), mely ott — egy kormányzóval (gubernator) élén — az erdélyi kanczelláriának felügyelete alatt a politikai igazgatást vezette. Ezt az 1848-i törvényhozás sem szüntette meg, hanem a forradalom alatt feloszlott; 1860-ban ő felsége által viszsza lett állitva, de 1867-ben — miként előbb 1848-ban — a magyar ministeriumnak lett alárendelve; mignem az 1868: 43. t. cz. e kormányszék feloszlatását rendelte el s működésének 1869. évi május 1-eig leendő megszüntetésére utasitotta a ministeriumot. E kormányszék mellett, fennállásának utolsó éveiben, annak élén egy királyi biztos működött, s ezen állomás azután is rövid ideig fentartatott.

206. §. Folytatás. — Különösen: a volt magyar kir. udvari (pénzügyi) kamara.

I. Az ország pénzügyét, — illetőleg a korona s a fiscus jövedelmeit — régebben a királyi tárnokmester, utóbbb 1848-ig a magyar királyi udvari kamara igazgatta. Ez utóbbi hatóság — mint látszik — a mohácsi vész után keletkezett; az 1542: pozsonyi 16. és 43. t. czikkekben már emlités van róla téve; élén egy kir. kincstárnok vagy kamarai elnök állott, kinek oldala mellett tanácsosok müködtek (1609: 21.)

II. A magy. kir. udvari kamara szervezetét, törvények (1608: k. e. 5., 1687: 14.) és kir. utasitások szabályozták. Főbb tagjai voltak: egy kamaraelnök (camerae praeses), vagy kincstárnok, egy alelnök, s több tanácsos. [1]) Mint pénzügyi főhatóság, egyedül a királynak volt alárendelve s közvetlenül ehhez terjeszté fel határozatait, illetőleg javaslatait. A kir. rendeleteket és parancsokat a király aláirásával ellátott leiratok alakjában kapta. Eleinte Pozsonyban, 1784 óta pedig Budán volt székhelye.

III. Hatásköre, a hadiadó kivételével az országban az öszszes pénzügyi kormányzatra kiterjedett; tüzetesen véve pedig különösen a következőkből állott:

1) A koronai s a kincstári vagy kamarai javakat kezelte, s mindkettő körül a fiscus jogainak érvényesitéséről gondoskodott.

2) A só- és bányaügyeket igazgatta; a só, harminczad és posta-regale jövedelmeit kezelte.

3) A sz. kir. városok gazdasági ügyeit (illetőleg pénzügyeit) felülvizsgálta.

Alája voltak rendelve: a) a koronai s a kincstári jószágok peres ügyeinek vitelére hivatott kir. ügy-igazgatóság; b) a bánsági kir. bányaigazgatóság, s a Selmeczen székelő alsómagyaror-

---

[1]) A kamarai tanácsosok közé számittatott a kir. jogügyek igazgatója is: a ki az alája rendelt kir. ügyigazgatói és kamarai ügyészekkel együtt, hivatalból tartozott a szent korona jogai és igényei fölött őrködni, azoknak sértetlen fentartásáról s érvényesitéséről gondoskodni.

szági főkamaragrófi hivatal vagy bányaigazgatóság, — mely utóbbi alatt megint a beszterczebányai kamara, továbbá a körmöczi, szomolnoki és nagybányai bányahivatalok müködtek; c) a só-és harminczad-hivatalok; d) a koronai s a kincstári uradalmak gazdasági hivatalai; e) a kassai, mármarosi, szepesi, temesi, zombori és zágrábi kir. kamarai administratiók.

IV. Önálló hatáskörét s az ausztriai udvari kamarától való függetlenségét számos törvény (1608: k. e. 5., 1609: 21., 1622: 18., 1647: 146., 1655: 11., 1681: 13., 1715: 18., 1723: 16., 1741: 14.) biztositotta.

207. §. Folytatás. — Különösen: a hadügyi s a külügyi kormányzat 1848-ig.

I. A hadügyre nézve az országgyülésnek kétségkivül nagy befolyása volt: a mint ezt az Ausztriához való viszony régibb alakzatainak előadásánál láttuk. De a szorosan vett hadügyi kormányzatot, (a nemesi fölkelés kivételével) az uralkodó a Bécsben székelt udvari haditanácscsal vezette. A király ugyan e téren arra tartozott ügyelni, hogy az ország törvényei a katonai rendszabályok által sérelmet ne szenvedjenek; továbbá, a magyar hadügyi kormányzatra — a nádornak, mint az ország főkapitányának befolyással kellett volna birni, (1485: 5.) s az udvari haditanácsban a magyar hadügyek tárgyalásánál legalább két magyar tanácsosnak kellett volna résztvennie (1649: 8., 1659: 14), mindazáltal tényleg az udvari hadi tanács, a magyar állam területén alájarendelt hadparancsnokságokkal együtt, a magyar kormányzattól egészen önállóan s gyakran az ország törvényeivel homlokegyenest ellenkezően müködött. (Pedig az 1655: 7. t. cz. értelmében még a katonai parancsnokok részére adandó utasitások is magyar tanácsosoknak részvételével s az ország törvényeinek szellemében voltak megállapitandók.)

II. A mi a külügyek körüli kormányzatot illeti, ennek multjáról s jelenéről az Ausztriához való viszony tárgyalásánál szólunk. Itt csak annyit jegyzünk meg az 1848. előtti állapotra vonatkozólag, hogy törvényeink értelmében (1741: 11., 1791: 17.) a Magyarországot érdeklő külügyek magyarok részvételével — a szokásos magyarázat szerint első sorban a magyar kir. udvari kanczellária befolyásával — voltak tárgyalandók, a monarchia követségeinél s az uralkodóház külügyministeriumánál pedig magyarok is alkalmazandók voltak.

208. §. A független magyar felelős ministeriumról általában.

I. Az ország főkormányhatóságainak szervezetét s hatáskörét gyökeresen átalakitotta az 1848: 3. t. cz., mely az addigi kormányszékek helyett az országgyülésnek felelős magyar ministeriumot állitotta fel. Ezen törvény szerint: ő felsége s távollétében a nádor mint kir. helytartó, a végrehajtó hatalmat a törvé-

nyek értelmében független magyar ministerium által gyakorolja, s rendeleteik, parancsolataik, határozataik s kinevezéseik csak ugy érvényesek, ha a magyar ministerek egyike által aláiratnak, vagyis ellenjegyeztetnek; továbbá mindazon tárgyakban, melyek a magyar kir. udv. kanczelláriának, a magy. kir. helytartótanácsnak s a kir. kincstárnak (udvari kamarának) hatásköréhez tartoztak vagy oda tartozandók voltak, ő felsége a végrehajtó hatalmat kizárólag csak a magyar ministerium által fogja gyakorolni.

E törvénynek némely részei azóta több törvény által módositást szenvedtek (1867: 7., 8., 12., 1868: 30.), főkép azáltal, hogy a magyar ministerium hatásköréből a közös osztrák-magyar ministerekhez utasitott ügyek nagyrészt kivétettek (1867: 12.) s ezzel a felség személye körüli magyar ministernek hatásköre csökkent; továbbá az által, hogy az 1868: 30. t. cz. a társországok autonom ügyeit a magyar ministerium hatásköréből kivette s a magyar ministerium tagjainak számát egy horvát-szlavondalmát ministerrel szaporitotta; végre azáltal, hogy ő felsége a végrehajtó hatalmat az országból való távollétében is személyesen gyakorolja, s igy a nádornak mint királyi helytartónak idevonatkozó hatásköre meg lett szüntetve (1867: 7.), egyuttal a nádori méltóság betöltése akkorra halasztatott, midőn ennek hatásköre a felelős ministeri rendszerrel törvény által összhangzásba lesz hozva. De továbbá, némely ministerek hatásköre a kormány által az 1848: 3-ik t. cz. ellenére módosittatott, a mint alább a következő §-ban látni fogjuk.

II. A magyar ministerium tagjait ő felsége nevezi ki. E tekintetben ugyan az 1848: 3. t. cz. ugy intézkedett, hogy ő felségének távollétében a ministerelnököt, ő felségének jóváhagyásával, a nádor nevezi ki; ministertársait pedig a ministerelnök hozza, legfelsőbb megerősités végett javaslatba; de az 1867: 7. t. cz. a nádornak ide vonatkozó hatáskörét megszüntette, az 1867: 8. t. cz. pedig azt rendelte, hogy a ministerelnök előterjesztésére ő felsége nevezi ki annak ministertársait.

III. Hogy a magyar ministerium az országgyülésnek felelős, s miként felelős, azt tüzetesebben alább adjuk elő. A magyar ministerium, melynek székhelye Budapest, áll: egy ministerelnökből, s ha ez maga külön tárczát nem vállal, kivüle az 1848: 3. t. cz. szerint még 8, az 1868: 30. t. cz. értelmében pedig 9, összesen tehát 10 ministerből. (Egyébiránt ha némely minister saját tulajdonképeni ressortján kivül még egy ministeri tárczát vezet, akkor a ministerek száma kisebb.) Ezen összministerium 10 egyes ministeriumból áll. Az egyes ministeriumoknak, illetőleg az egyes ministereknek mint az összministerium tagjainak, különös hatáskörét és szervezetét, — még pedig ez utóbbit csak röviden, lényegesb pontjaiban, miután az nem ide, hanem a közigazgatási joghoz tartozik, s különben is a belbeosztás körül gyakran változik — a következőkben közöljük.

209. §. *A magyar ministerium szervezete s az egyes ministeriumok hatásköre.*

1) A ministerelnökség. A ministerelnök, a ministerek össztanácskozmányában vagyis a ministertanácsban elnököl, ha abban ő felsége nincs jelen (s az 1848: 3. t. cz. szerint, ha a nádor sincs jelen, a mely utóbbi határozmány az 1867: 7. t. cz. által meg lett szüntetve): ő eszközli az összministerium nevében ő felségéhez szóló fölterjesztéseket; személyesen vagy a felség körüli minister utján közvetiti a magyar ministeriumnak a külügyekre való befolyását a közös osztrák-magyar külügyminister irányában; érintkezik s illetőleg közvetiti a magyar-ministeriumnak érintkezését fontos elvi dolgokban a közös ministeriummal (egyebek közt a külfölddel kötendő szerződésekre nézve), s a közös érdekü viszonyok körül az osztrák ministeriummal is. Egyébiránt a közös osztrák-magyar s a külön osztrák ministeriummal az illető más magyar ministerek is érintkeznek: a mint ez a következőkből ki fog tünni. A ministerelnökség alkatrészei közé tartoznak: a törvényelőkészitő bizottság (mely az igazságügyministeriumhoz 1872-ig beosztott codificationalis osztály helyébe lépett,) továbbá a sajtóügyi osztály, s a központi forditó osztály. Továbbá a törvények szentesitése a ministerelnök utján történik. Ugyanő nyujtja be az országgyülésnek az összministerium nevében szóló kormányi előterjesztvényeket.

2) A felség személye körüli minister. Ennek hatáskörét az 1848: 3. t. cz. igy állapitotta meg:

A ministerek egyike folyvást ő felségének személye körül lesz s mindazon viszonyokban, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyván, azokban az országot felelősség mellett képviseli. A magyar hadseregnek az ország határain kivüli alkalmazását, nemkülönben a katonai tisztségekre volt kinevezéseket, ő felsége a személye körüli magyar minister ellenjegyzése mellett fogja gyakorolni. Az érsekek, püspökök, prépostok, s apátoknak és az ország zászlósainak kinevezése, a kegyelmezés jogának gyakorlata, a nemességnek, czimeknek és rendeknek osztogatása, mindig az illető felelős magyar minister ellenjegyzése mellett, egyenesen ő felségét illeti. (1848: 3. t. cz. 7. §.) A törvény 7-ik §-ában emlitett s egyenesen ő felségének fentartott tárgyakat, a személye mellé rendelt felelős magyar minister fogja, a mellette levő álladalmi tanácsnokokkal és személyzettel kezelni (1848: 3. t. cz. 21. §.) Mindezek pedig ő felségének az országból való távollétében sem terjesztetnek a nádor elé. (1848: 3. t. cz. 9. §.)

E szerint a felség személye körüli minister hivatva volt: a legutóbb emlitett kinevezési stb. hatáskörön kivül, a magyar ministerium nevében a külügyekre s a hadügy egy részére is befolyást gyakorolni, mialatt a honvédelmi ministert a hadügy többi

részei fölötti végrehajtás hatásköre illette meg. Az 1867: 12. t. cz. folytán azonban, ezen ministernek a hadügy körüli jogköre a közös osztrák-magyar hadügyministerre, — illetőleg a honvédségnek s a népfölkelésnek kivételesen az ország határain kivüli alkalmazása iránti intézkedés ellenjegyzése a magyar összministeriumra, s a külügyekre való befolyás is erre, — ment át.

A felség személye körüli ministernek hatásköre most a ministerelnökségnél fölemlitett közvetitésen kivül, lényegileg a következőkből áll: a) Az egyes ministerektől a királyhoz intézett fölterjesztéseket rendeltetésök helyére juttatja s az azokra vonatkozó legfelsőbb határozatokat az illető ministeriummal közli; b) az osztrák-magyar közös ministereknek s az osztrák ministereknek közléseit az egyes magyar ministeriumokhoz, és viszont, átteszi; c) az egyes magyar ministereknek s egyéb hatóságoknak (köztük a biróságoknak) külföldre szóló megkereséseit, a mennyiben ezek közvetlenül át nem küldhetők, közvetiti és viszont; d) külföldre szóló utleveleket állit ki, ha a fél hozzá s nem az erre tulajdonkép hivatott belügyministeriumhoz folyamodik; e) a magyar nemesség s főnemességi fokozatok, továbbá a rendjelek adományozása, az ország zászlósainak kinevezése (kivéve a horvát bánt, mert ez az 1868: 30. t. cz. folytán a magyar ministerelnök javaslatára s ellenjegyzése mellett neveztetik ki), előnevek és czimek adományozása iránt javaslatokat tesz, s az ő felsége által e tekintetben aláirt okmányokat ellenjegyzi.

Az 1848: 3-ik t. cz. 7-ik s 21-ik §-ai szerint ugyan, — mig ezek mint törvényi határozmányok törvény által meg nem változtattatnak, a felség személye körüli magyar ministernek kezelése alatt, illetőleg az ő javaslata vagy ellenjegyzése mellett, — volnának még gyakorlandók: egyrészről a kegyelmezés joga; másrészről az érsekek, püspökök, prépostok és apátok kinevezése. De ez nem igy történik. Ugyanis kormányi intézkedések folytán a kegyelmezési jog Magyarországban az igazságügyminister, s a társországokban a bán fölterjesztése alapján gyakoroltatik; a katholikus nagyobb és kisebb praelatusok kinevezése pedig Magyarországban a vallás- és oktatásügyi minister javaslatára s ellenjegyzése mellett, Horvát-Szlavonországokban a bán előterjesztése alapján s a horvát-szlavon minister ellenjegyzésével, eszközöltetik. *)

---

*) Az még valahogyan menthető, — habár jogilag nem igazolható, — hogy az 1868: 30. t. czikkben foglalt magyar-horvát kiegyezes a kormányok részéről oly értelmezést nyert, hogy: mivel e törvény szerint a társországok autonomiájához tartozik a beligazgatáson kivül a vallás- és oktatásügy s csekély kivétellel az igazságügy is, — ennélfogva az emlitett kir. felségjogok gyakorlása a társországokban a bán előterjesztése alapján történjék. De hogy a tulajdonképeni Magyarországban is némely ministereknek a törvényben megállapitott hatásköre, azon törvénynek más törvény általi módositása nélkül kormányi intézkedéssel változtattassék meg: az teljesen igazolhatlan. Egyébiránt, a mi a társországokra vonatkozólag a fentebbiek szerint legalább valahogyan menthető: az sem állhat meg az okvetlenül szoros magyarázatú alkotmányjog tekinteteivel szemben, s különösen egy

3) A belügyministerium. Ide tartoznak: az országgyülés összehivásának ügye s a kir. meghivó levelek szétküldése; a központi választmányok jegyzőkönyveinek átvizsgálása s a képviselőválasztási ügy fölötti felügyelet; az ország határai iránti ügyek; a névváltoztatás; a főispánok kinevezése és személyes ügyeik; az udvari hivatalokkal való érintkezés; a külföldre szóló utlevelek ügye; a rendőri, szinházi, egyleti, gyülésezési és sajtó-ügyek; cseléd-ügy, házalási ügyek, dologházak ügye; a törvényhatóságok fölötti felügyelés; községi ügyek; az árva-, és szegényügy; a jótékony intézetek s a közegészség ügye. Ezen ministeriumnál van: az országos levéltár, a honvéd-alap hivatala, s a földtehermentesitési alap igazgatósága.

4) A vallás- és oktatásügyi ministerium. Hatásköre: az egyházak s hitfelekezetek fölötti felügyelet; a kathol érsekek, püspökök, apátok, prépostok, kanonokok kinevezése s a választottak megerősitése körüli intézkedés; a vallási, tanulmányi, s egyéb közmüvelődésügyi alapok és alapitványok kezelése; a tanintézetek, müemlékek, a nemzeti muzeum, az Eszterházi-féle országos képtár, s a zeneakademia fölötti felügyelet. E ministeriumnak van alárendelve a közalapitványok jogi képviseletére hivatott közalapitványi kir. ügyigazgatóság, melytől a gazdászati fötiszti kerületekben alkalmazott ügyészek és alügyészek függnek; továbbá a tanfelügyelőségek, egyetemi tanárok, a főintézetek s tankerületek igazgatóságai; a magyar tud. akademia, az országos képzőművészeti s a közoktatási tanács.

---

fontos alkotmánytörvénynyel szemben, milyen az 1848: 3. t. cz. Ugyanis, az ezt a fenforgó oldalról bármi részben érinthető ujabb törvények, köztük az 1868: 30. t. cz., egy betüvel sem mondják azt, hogy azon emlitett tárgyak, melyek az 1848: 3. t. cz. 7-ik s 21-ik §-ainak igen mély értelmű intézkedése által a felség személye körüli magyar minister kezelése alatt egyenesen ő felségének tartattak fenn, azok a felség személye körüli magyar kir. minister hatásköreből kiveendők volnának, s hogy akár csak egy más magyar kir. ministerhez lennének átteendők, — annál kevésbbé mondják azt az 1848. utáni törvényeink, mintha az emlitett tárgyak a társországokra nézve a magyar ministeriumnak hatásköréből a bánra volnának átruházandók. De ily átruházást egy öntudatos magyar törvényhozás ezután sem mondhat ki; mert különösen a k a t h o l. é r s e k e k, p ü s p ö k ö k, p r é p o s t o k és apátok k i n e v e z é s é n e k j o g a o l y a p o s t o l i j o g, mely II. Sylvester és más pápák adományozásai alapján s azokkal egyező törvenyeink szellemében a m a g y a r k i r á l y t m i n t i l y e n t i l l e t i m e g, — megilleti pedig mint magyar királyt a m a g y a r k o r o n a ö s s z e s o r s z á g a i b a n, — ellenben mint akár horvát, akár más czimű királyt nem illeti meg sehol. Ekkep, a m a g y a r a p o s t o l i k i r á l y i j o g k ö r lényegileg a m a g y a r á l l a m f e j é n e k j o g k ö r e, tehát gyakorlása c s a k v a l a m e l y i k m a g y a r k i r á l y i m i n i s t e r n e k e l ő t e r j e s z t é s é h e z s e l l e n j e g y z é s é h e z — nem pedig a horvát bánéhoz is — k ö t b e t ő. Az aztán más kérdés, melyik magyar ministerre volna ezen előterjesztés s ellenjegyzés, illetőleg ezen egész ügy kezelése, a jövőre nézve legczélszerübben bizható? de törvény által s nem kormányi intézkedéssel bizandó! Talán legczélszerűbb volna, azt — de új törvény által, — a magyar kir. ministerelnökhöz utalni; mint a ki a magyar korona országainak közös kormánya élén áll s a kire ugyanezért pl. a horvát bán kinevezésére vonatkozó javaslattétel is, az 1868: 30. t. cz. által, bizva lett. De mig törvény által nem törtenik akár ilyen, akár másféle intézkedés ezen ügyben: addig az 1848: 3. t. cz. 7. és 21-ik §-ai irányadók, melyek értelmében a szóbanlevő hatáskör a felség szemelye körüli magyar kir. ministert illeti.

5) Az igazságügyministerium. Ez kezeli: az igazságszolgáltatás s a börtönügy administratióját; s gyakorolja az azok fölötti felügyeletet; közvetiti birósági ügyekben a külfölddel való érintkezést; felügyel a bíróságokra, kir. ügyészségekre, ügyvédi és közjegyzői kamarákra; a kegyelmezési s a biróküldési ügyekben ő felségéhez előterjesztéseket tesz; e ministeriumhoz tartoznak a hitbizományi, kisajátitási s törvényesitési ügyek.

6) A honvédelmi ministerium. Ennek hatásköréhez a következő ügyek tartoznak: a hadkiegészitési kerületek és sorozó járások alakitása s az ujonczjutaléknak azok közt felosztása, az ujonczozás elrendelése, az ujonczozási felülvizsgálatok, utóállitások; némely védkötelezettségben állók részére nősülési engedélyek s a védkötelezettség alóli ideiglenes mentességek megadása; a szabadságos és tartalékos legénység ügyei; a katonai élelmezés s elszállásolás körüli intézkedések; továbbá a honvédségi ügyek, s a népfölkelés rendezése. A közös hadügyministert időrő időre értesiti (1868: 40. 31. §.) a honvédség létszámáról, készleteiről s egyéb hadi fontos adatok felől. A honvédelmi ministerium közvetlenül érintkezik a honvédség kerületi főparancsnokságaival. Ez utóbbiakon kivül még alatta állanak: a honvédlovasezredek s honvédzászlóaljak parancsnokságai, a honvéd-főtörvényszék, a Ludovica Akademia, s egyéb tisztképző iskolák, a központi ruha- és fegyverraktárak. Külön hatóságot képez a honvédségnek tisztán katonai ügyvezetésére nézve a honvéd-főparancsnokság, mely a mellett a honvédtiszti kinevezések s előléptetések javaslatbahozatala iránt a honvédelmi ministeriumnak véleményt ad.

7) A pénzügyministerium. Ez: az államvagyont, az adókat, egyedáruságokat s egyéb állami jövedelmeket kezeli; az országos évi költségvetést s a zárszámadásokat késziti; hozzá tartozik az állam adóssági és hitelügye; a földadókataszter, a közösügyi költségekre vonatkozó pénzügyi utalványozás, s általában az állami pénzügyek. A pénzügyministerium hivja össze, Ausztria pénzügyministerével egyetértőleg a vám- és kereskedelmi értekezleteket, melyeknél egyébiránt a két fél kereskedelmi ministeriumai is közremüködnek. Alája vannak rendelve: az állami jószágigazgatóságok, uradalmi ügyészek, bányaigazgatóságok, a lottoigazgatóság, a pénzügyiigazgatóságok, s pénzügyi ügyészek, adófelügyelőségek, különféle kir. adóhivatalok, kir. vámhivatalok, s ezek közt a központi fővámhivatal, dohánybeváltó hivatalok s felügyelőségek, s a kincstári jogügyek igazgatósága.

8) A közmunkaügyi és közlekedési ministerium. Ide tartozik: a közmunka, ut- és vizépitészeti, vasuti és hajózási, középitészeti s általában a közlekedési ügyek intézése; valamint a kisajátitási eljárás vezetése, a forgalmi eszközök fölötti felügyelet; a menetrendek, szállitási módozatok, s árszabályok megállapitása; az utrendőrség, uti, hid- és révvámok ügye. Alatta állnak: a vasuti és hajózási felügyelőség általában, a magánvasutakra nézve vasutépitési felügyelőség; a vasuti biztositékügyi számvevőség, a

Tisza-szabályozási központi s a Dunaszabályozási állandó bizottság, a dunai folyamfelügyelőség, vasuti kormánybiztosok, s a központon kivül államépitészeti és folyammérnöki hivatalok.

9) A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi ministerium. Ennek hatásköre: az ország közgazdászati ügyeinek vezetése a földmivelés, ipar és kereskedelem terén; a posta- és a távirdaügy; takarékpénztárak, hitelintézetek, ipari s kereskedelmi vállalatok, alapszabályainak megvizsgálása; a suly- és mértékrendszer, valamint a vámtariffák fölötti felügyelet: találmányi szabadalmak s vásártartási engedélyek megadása; a nemzetközi s országos kiállitások, a lótenyésztés s a lóversenyek, s a gazdasági egyesületek ügye; ipartársulati alapszabályok felülvizsgálata, ipartelepek engedélyezése; — az iparjog gyakorlata körüli panaszok s iparügyi kihágások valamint a bányahatóságoknak határozatai ellen beadott felfolyamodások legfelsőbb fokú elintézése; állategészségügy, a földtani intézet ügye, a közigazgatás ügyébe vágó tengerészeti s a rév-egészségi ügyek. A consulatusok felállitásánál s az ezek számára adandó kereskedelemügyi utasitásoknál a külügyminister ezen és az osztrák kereskedelmi ministeriummal egyetértőleg jár el; a kereskedelmi minister az osztrák-magyar consulatusokkal közgazdászati ügyekben közvetlenül is érintkezhetik, de rendesen a közös külügyminister közli vele az idevágó consulsági jelentéseket. (1867: 16., s 1878: 20.) A külállamokkal kötendő kereskedelmi és vámszerződések, postai és távirdai s némely gazdászati szerződések, valamint az osztrák-magyar kereskedelmi és vámszövetségre vonatkozó ügyek fölötti tárgyalások is a kereskedelmi ministerium közremüködésével folynak. Ezen ministerium alá vannak rendelve: az országos statistikai hivatal, a földtani intézet, a budapesti kir. zálogház; a postai- és távirdai igazgatóságok, illetőleg hivatalok; a bányaigazgatóságok, az ipar- és kereskedelmi kamarák, a gazdasági tanintézetek és egyletek, s a lótenyésztési intézetek.

10) A horvát-szlavon-dalmát ministerium. Ez arra van hivatva, hogy a társországoknak érdekeit a magyar összministeriumban képviselje. E ministerium vezetője tulajdonképen tárcza nélküli minister, — mivel a társországoknak saját autonomiájuk körére külön országos kormányuk van, egyebekben pedig a magyar ministerium hatásköre a társországokra is kiterjed. A horvát-slavon-dalmát minister a magyar ministeri tanácsban szavazattal bir, a magyar (magyarhorvát) országgyülésnek felelős s közvetitő közegül szolgál egyrészről a magyar ministerium s a király, másrészről pedig a társországoknak országos kormánya között. Utóbbi minőségében a bánnak ő felségéhez intézett előterjesztéseit változatlanul fölterjeszti; ha pedig az 1868: 30. t. cz. által megállapitott magyar állami közösség vagy érdekközösség szempontjából a bán előterjesztései ellen kétség merülne fel, ezekkel egyidejüleg, de külön fölterjeszti saját és a magyar kormánynak észrevételeit is. (1873: 34.)

210. §. Az egyes ministeriumok belbeosztása s az ügyintézési módok.

I. Mindegyik minister, saját ministeriuma belszervezetét, beosztását s ügykezelését, ő felségének jóváhagyását igénylő külön szabályzattal maga állapitja meg.

II. Csaknem minden ministerium, a hozzátartozó különféle ügyágak és szakok szerint több-kevesebb osztályból áll. Mindegyik ily osztálynak van fónöke — rendszerint egy ministeri tanácsos, vagy egy osztálytanácsos — ki az osztálynak fogalmazószemélyzete (osztálytanácsosok, titkárok, fogalmazók) által készitett elintézési tervezeteket fölülvizsgálja; némely ministeriumnál e fölülvizsgálatot az államtitkár, illetőleg a helyettes államtitkár végzi; de a legfontosabb ügyek magának a ministernek vannak fentartva, ezeket tehát ő vizsgálja fölül. A fölülvizsgált ügydarabok az irodában letisztáztatnak; a tisztázatok pedig a minister által — vagy helyette a részéről megbizott államtitkár avagy ministeri tanácsos által — aláiratván, rendeltetésök helyére küldetnek, (kiadatnak, expediáltatnak). Minden elintézésért — magánfelekkel szemben is — első sorban a minister felelős; az ügyintézési tervezeteket készitő hivatalnokok pedig első sorban a ministernek felelősek.

III. Meg kell itt jegyeznünk, hogy — eltekintve a horvátslavon tárczanélküli ministertől — a magyar összministerium minden egyes oly ministeriumánál, melynek hatásköre a társországokra is kiterjed: külön horvát-szlavon osztály van szervezve. Ily ministeriumok: a honvédelmi, a pénzügyi, a földmüvelés- iparkereskedelmi, s a közmunka- és közlekedésügyi ministerium.

IV. Az oly vegyes természetü ügyek, melyek kisebb-nagyobb részben két vagy több ministerium hatásköréhez tartoznak, e ministeriumok által közösen és egyetértve intézendők el. (Pl. ha két ministernek hatáskörét érintő törvényjavaslat készitéséről vagy ugyanily kormányrendelet kibocsátásáról van szó.) A mely állami ügyek pedig az össz- ministerium felelősségét érintik, azok a ministeri tanácsban döntetnek el.

A törvényjavaslatok s az igen nagy fontosságu kormányi intézkedések, csak akkor terjeszthetők az országgyűlés elé s illetőleg csak akkor bocsáttathatnak ki, ha már erre nézve a király jóváhagyását megnyerték. Ily ügyekben tehát az illető minister, vagy ministerek, illetőleg a ministertanács, a tervezet bemutatásával s a legfelsőbb jóváhagyás kikérésével fölterjesztést intéznek ő felségéhez. Midőn pedig oly állomások betöltéséről van szó, melyekre ő felsége jelöl ki vagy nevez ki: akkor az ellenjegyzésre hivatott minister vagy ministerek, illetőleg az összministerium, a fölterjesztéshez a legfelsőbb elintézési tervezetet is csatolja. (Az igy fölterjesztett javaslatok s illetőleg elintézési tervezetek csaknem mindig megnyerik a király jóváhagyását; ha ez mégis megtagadtatik, az illető ministerek pedig a

felelőtlenség kiváltságával biró felség által kivánt elintézésért felelősséget vállalni nem akarnak, beadhatják lemondásukat.)

V. A kormány által történő ügyelintézések módjaival kapcsolatban kiemeljük, az 1848: 3. t. cz. 19-ik §-ának azon intézkedését, mely szerint, — az ország közügyei fölött ő felsége, (vagy a nádor), vagy a ministerelnök elnöklete alatt tartandó értekezés végett — Budapesten álladalmi tanács állittatik fel. Ezen intézménynek elrendezése a legközelebbi országgyülésre lett bizva; de sem ez, sem a későbbi országgyülések a rendezést nem eszközölték. Az álladalmi tanács ugyan az 1848-i törvények szentesitése után életbelépett, de az első magyar ministerium leköszönésével a beállott politikai válság közepett létezni megszünt.[1])

211. §. A kormányzati hatalomnak főfelügyeleti hatásköre az állam összes belügyeire nézve.[2])

I. Az államnak összes, ugy politikai mint egyházi ügyei körül: az ellenőrzés s a fővezetés, a legfőbb felügyelet felségjoga alapján a királyt illeti; ki azonban e jogát a törvényes kormány utján s a törvények értelmében tartozik gyakorolni. Ezen felségjogból nyeri kifolyását az, a mit a kormány főfelügyeleti hatáskörének nevezünk.

II. A főfelügyeleti jogot a király részben személyesen gyakorolja, midőn az ügyek állásáról s azok intézésének folyamáról személyes tudomást szerez, illetőleg azok iránt magát a kormány részéről informáltatja; de rendszerint a főfelügyeletet a kormány által gyakorolja, — melynek tagjai — a ministerek — a tárczájuk keretéhez tartozó ügyekre nézve az emlitett főfelügyeleti hatáskörben állandóan köteleztetnek eljárni. A nevezetesebb ügyek megvizsgálására azonban a király, a kormány ellenjegyzésével királyi biztosokat, a kormány pedig ministeri biztosokat — illetőleg kormánybiztosokat — küldhet ki. (1559: 7., 1805: 5.)

III. Tüzetesen tekintve a főfelügyeleti hatáskört, ez a következőkből áll:

1) Felügyelés a közhatóságok (államiak, törvényhatóságiak, és községiek) müködésére, s a hivatalok ügykezelésére, melyekről az illető ministernek időről-időre jelentések teendők; illetőleg hozzá az ügymenetre s ügykezelésre vonatkozó kimutatások, a

---

[1]) Alapelemeire nézve az 1848: 3. t. cz. 20. 21. 22. §-ai igy intézkedtek „Az ő felsége személye körül leendő minister mellé két álladalmi tanácsos rendeltetik, kik jelenleg a magyar kir. udvari kanczellária előadó tanácsosai közül fognak az illető minister előterjesztésére neveztetni. A 7-ik §-ban emlitett s egyenesen ő felségének fentartott tárgyakat, a személye mellé rendelt felelős magyar minister fogja, a mellet e levő álladalmi tanácsnokokkal és személyzettel kezelni. A magyar kir. udvari kanczellária többi előadó tanácsosai a 19. §-ban emlitett álladalmi tanácsba fognak áttétetni." — A képviselőházban 1871-ben több oldalról sürgették az államtanács felállitását; 1878-ban pedig Schwarz Gyula képviselő tüzetes törvényjavaslatot terjesztett elő az államtanács hatáskörére vonatkozólag; de siker nélkül.

[2]) Cziráky: Consp. jur. publ. 440. s köv. §. Virozsil: Spec. II. 68. s köv. §.

törvényhatóságok részéről pedig a jegyzőkönyvek s a szabályrendeletek, fölterjesztendők. (A törvényhatóságok fölötti főfelügyelet kérdését az azokra vonatkozó §-oknál bővebben ismertetjük.)

2) Felügyelés a közrendre és közcsendre; az állam biztonságára s a személy- és vagyonbiztonságra, a közerkölcsi állapotokra, az egészségügyre, s egyáltalában a rendészet minden ágára. A mi különösen a közegészségügyet illeti, ezt a belügyminister vezeti, ki az egészségügyi szabályoknak a törvényhatóságokban és községekben való keresztülvitele fölött őrködik, s az ország közegészségügyi viszonyairól az országgyülésnek évenkint jelentést tesz; — e mellett a közegészségi ügyek tudományos tárgyalása czéljából egy véleményező s inditványozó testület áll fenn, „országos közegészségi tanács" czime alatt, de a minister egyéb szakértő testületeket is meghallgathat. (1876: 14. t. cz. 165 s köv. §.)

3) Felügyelés az ország anyagi és szellemi fejlődésére; különösen: a termelés minden ágának állapotaira; a tanügyre, s általában a müvelődésügyre, mindennemű alapitványokra és nyilvános pénzalapokra. (1715: 74., 1723: 70., 1791: 15. s 67., 1827: 8., 1868: 38.) Mindezekre vonatkozó kimutatások s illetőleg számadások a kormányhoz fölterjesztendők. A kath. egyházat és a kathol. alapitványokat illetőleg, a királynak idevonatkozó főkegyuri felségjoga körül a kormánynak mily hatásköre van, azt a felségjogoknál ismertetjük.

4) Felügyelés a köz- és magánintézetekre, testületekre, társulatokra és egyletekre (1715: 79., 1723: 4., 1872: 8.) A társulatok s egyletek alapszabályai jóváhagyás végett a kormányhoz fölterjesztendők. (Ez ügyről bővebben: az egyesülési jog kérdésénél.)

5) Felügyelés az egyházakra s általában a vallás-ügyre. (Erről tüzetesebben az egyházak s vallásfelekezetek jogállásának, s a kath. egyházra vonatkozólag a király főkegyuri jogának kérdésénél szólunk.)

212. § A kormányzati hatalom gyakorlásának módja a pénzügyek körül.

I. Miként állott ezen ügy közjogilag azelőtt[1]) s mily felségjogok illetik meg a királyt e téren: arról az Ausztriához való viszonynak s a felségjogoknak fejtegetésénél szólunk. Itt a mai jogállapotot fogjuk ismertetni.

II. A pénzügyek körüli intézkedés joga: törvényhozási és kormányzati jogositványokból áll. A törvényhozási jog e téren — miként ezt a törvényhozó hatalom jogkörének ismertetésénél láttuk — az országgyülést illeti. A pénzügyek körüli kormányzati jog pedig lényegileg a pénzügyek kezeléséből áll; ezzel kapcso-

---

[1]) Cziráky: Consp. jur. publ. 362. s köv. §.

latban a pénzverés s a pénzkibocsátás királyi felségjogot képez, de régi törvényeinkre alapitott oly korlátolással, hogy a veretendő pénz mennyiségét, alakját, sulyát s értékét a törvényhozás állapitja meg. (1867: 12.)

III. A mi már most a pénzügyek körüli kormányzatot illeti, ezt a magyar ministerium, illetőleg a magyar pénzügyminister vezeti, még pedig lényegileg a következő hatáskörrel:

1) Az állami vagyon és általában az állami jövedelmek kezelésének rendszerét, ugyan a törvényhozás állapitja meg; de erre vonatkozólag a kormányt illeti a kezdeményezés s illetőleg a javaslatok előterjesztése, valamint a végrehajtás.

2) A kormány köteleztetik az országgyülés elé évenkint részletes költségvetést terjeszteni, a kiadási szükségletnek s a fedezetnek előirányzatával. (1848: 3.) A ministerium, csak az ekkép országgyülésileg megállapitott költségvetési törvény alapján kezelheti a pénzügyet, még pedig tüzetesen azon törvények értelmében, melyek az adókra s egyéb állami jövedelmekre nézve fennállanak, illetőleg létrejönnek.

3) Az államvagyonnak s az állam összes jövedelmi ágainak kezelése, az adók kivetése s beszedése, az állami bevételeknek a költségvetési törvényben meghatározott czélokra — köztük az illető összegeknek a közös osztrák-magyar ügyekre is — forditása: a kormány teendői közé tartozik. De az államvagyon megterhelése, elidegenitése, uj állambirtok szerzése, csak a törvényhozás különös engedélyével történhetik.

4) A ministerium az általa kezelt jövedelmekről az országgyülésnek évenkint számolni tartozik. (1848: 3. s 4., 1867: 10.) A törvényhozás pedig ezen számonkérési s ellenőrzési jogot részint a magyar állami számszék által közvetve, részint pedig a kormány évi számadásainak országgyülésileg történő megvizsgálásával közvetlenül gyakorolja.

IV. A pénzügyre nézve azonban némi közösség is létezik a magyar és az osztrák államok közt: különösen annyiban, a menynyiben közösek azon költségek, melyek a közös külügyre s a közös hadügyre forditandók. E közös költség összege s annak a magyar államot a törvényes arány (hányad, quota, %.) szerint terhelő része, — a magyar s az osztrák delegatiók által együttesen határoztatik meg évről-évre; de a magyar államot ekkép terhelő összegnek előállitása, illetőleg a kivetés és beszedés, valamint a kellő helyre áttétele: a magyar ministeriumnak teendője, mely e részben is a törvényhozás intézkedései értelmében tartozik eljárni. Áll ez oly esetben is, midőn rendkivüli hadiköltségekről van szó; a mint azt az 1878: 9. t. cz. is tanusitja, mely a delegatiók által rendkivüli hadiköltségekre (Bosnia és Herczegovina megszállása alkalmából) megszavazott 60 millió forintnyi hitel Magyarországra eső részének fedezése iránt intézkedik.

A mi pedig a közös magyar-osztrák pénzügyministeriumot illeti, ennek hatásköre a következő:

1) A közös költségvetési tervezetet, — a két fél ministeriumainak s illetőleg pénzügyministereinek meghallgatásával — elkésziteni s a delegatiók elé terjeszteni.

2) A két államot terhelő közösügyi költségösszegeket az illető államkormánytól átvenni s rendeltetésökre forditani.

3) Közös államkölcsönnek a két állam két törvényhozása által netán elhatározandó felvétele esetében, e kölcsön körül eljárni s az arra vonatkozó pénzügyi kezelést vinni.

4) Az osztrák-magyar közös jótállás alatt álló függő államadósságokat kezelni. E részben a közös pénzügyministert a magyar országgyülésnek s az osztrák törvényhozásnak a függő államadósságokra nézve kiküldött egy-egy ellenőrző bizottsága, valamint minden tekintetben egy közös magyar-osztrák számszék ellenőrzi. — Egyébiránt a közös pénzügyministert egész hatáskörére nézve a delegatiók évenkint megszámoltatják.

213. §. A kormányzati hatalom gyakorlásának módja a hadügyek körül. [1]

I. A katonai hatalom, vagyis a hadügy körül voltak és vannak a királynak felségjogai; de a hadügy rendezése a törvényhozás hatásköréhez tartozik. Maga a király pedig, ide vonatkozó felségjogait — melyekről e munkának fentebbi fejezetében szólunk — a törvények értelmében tartozik gyakorolni. Mily hatáskör illeti meg a királyt s a kormányt a hadügy körül, azt itt alább ismertetjük.

II. A hadügy körüli felségjogokat — régibb idevonatkozó törvényeink lényegének fentartásával az 1867: 12. t. cz. szabályozza; egyuttal kijelöli azt, a mi a hadügy terén Magyarországnak mind a törvényhozás, mind a kormányzat körében fen van tartva. E szerint:

„Ő felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán mindaz, a mi az egész hadseregnek és igy a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészitő részének egységes vezérletére, vezényletére és belszervezetére vonatkozik, ő felsége által intézendőnek ismertetik el.

„De a magyar hadseregnek időnkinti kiegészitését s az ujonczok megajánlásának jogát, a megajánlás föltételeinek és a szolgálati időnek meghatározását, ugyszintén a katonaság elhelyezését s élelmezését illető intézkedéseket, az eddigi törvények alapján mind a törvényhozás, mind a kormányzat körében az ország magának tartja fenn.

„A védelmi rendszernek megállapitása vagy átalakitása Ma-

[1] Kollár: Historiae jurisque publ. Regni Hung. amoenitates. Palma: Notitia rer. hung. I. 169. s köv. l. Kovachich· Vestigia com. 110. l. Kereszturv: De veteri instit rei milit. hung. II. Bartal: Comm. I. 138. 354., II. 151., III. 44., 134. s köv. l. Piringer: Ungarns Banderien. Cziráky: Consp. jur. publ. 520 s köv. §.

gyarországra nézve mindenkor csak a magyar törvényhozás beleegyezésével történhetik. Miután azonban ily megállapitás épen ugy, mint a későbbi átalakitás is, csak egyenlő elvek szerint eszközölhető czélszerüen: ennélfogva minden ily esetben, a két ministerium elöleges megállapodása után, egyenlő elvekből kiinduló javaslat fog terjesztetni mindkét törvényhozás elé. A törvényhozások nézeteiben netalán fölmerülhető különbségek kiegyenlitése végett, a két törvényhozás egymással küldöttségek által érintkezik.

„A magyar hadsereg egyes tagjainak mindazon magyarországi polgári viszonyai, jogai és kötelezettségei fölött, melyek nem a katonai szolgálatra vonatkoznak, a magyar törvényhozás és illetőleg a magyar kormányzat fognak intézkedni."

A hadsereg belszervezetére vonatkozó felségjog alapján a király a hadseregnél uj ezredeket állithat fel s a fennállókat feloszlathatja; az egész haderőnek tacticai és strategiai beosztását, felszerelését s fölfegyverzését, valamint a hadiszolgálat és gyakorlat szabályait ő állapitja meg.

III. Az emlitett t. czikkben foglalt alapelveket bővebben szabályozzák az 1868: 40., 41., 1879: 51., 1882: 39., 1886: 20. t. czikkek, melyek a védrendszerről s a közös haderőről, a honvédségről és a népfölkelésről intézkednek. Ezek szerint:

1) A haderő összes alkatrészei, — a honvédséget s a népfölkelést is beleértve — ő felségének mint legfőbb hadurnak közvetlen parancsa és rendelkezése alatt állanak.

2) A közös haderő köréből a tartaléknak behivatása, csak ő felsége parancsára eszközölhető; a honvédségnek behivatása s mozgósitása, valamint a népfölkelés elrendelése, szintén csak ő felségének, még pedig a honvédelmi minister ellenjegyzésével ellátott, parancsára történhetik; a mi pedig a honvédségnek s esetleg a népfölkelésnek a magyar korona országain kivül is alkalmazását illeti, erre ő felsége csak a törvényhozásnak különös engedélyével, az országgyülés együtt-nem-léte esetében pedig a magyar ministerium összes tagjainak ellenjegyzése mellett, van jogositva.

3) A közös hadsereg és haditengerészet, valamint a honvédség összes tisztjeit és vezéreit, nemkülönben a népfölkelés élére állitandó hadi parancsnokot is, ő felsége nevezi ki; különösen: a törzstiszteket, tábornokokat s a honvédség főparancsnokát közvetlenül, — a többi tiszteket pedig béke idején a közös hadügyministernek, illetőleg a honvédelmi ministernek, háború idején pedig a parancsnokló fővezéreknek előterjesztésére.

4) Az ujonczozási ügy, a honvédségnek minden ügye, a közös haderőnek pedig élelmezése és elhelyezése körüli intézkedés, kormányzati tekintetben a honvédelmi minister hatásköréhez tartozik. Tisztán katonai ügyekben való rendelkezés czéljából ő felsége a honvédség főparancsnokául egy tábornokot s a honvéd kerületek részére kerületi parancsnokul egy-egy tábornokot vagy főbbrangú

törzstisztet nevez ki. A honvédségi ügyekben a honvédelmi minister, ő felségéhez teszi fölterjesztéseit; a honvédhatóságokhoz pedig a honvédségi főparancsnok utján intézi rendeleteit, s ugyanazon uton kapja azok hivatalos jelentéseit. A honvédség főparancsnoka, midőn a honvédhatóságokkal s csapatokkal rendelkezik, fontosabb intézkedéseiről a honvédelmi ministert értesiteni tartozik.

5) A honvédcsapatok béke idején rendszerint a honvédhahatóságok alatt állanak; de mihelyt a közös haderő csapataival együttes müködésre vagy együttes fegyvergyakorlatra hivattak fel, ugy háború idején is, az illető katonai parancsnokoknak rendelkezése alá helyeztetnek. (A mostani hadrend, „ordre de bataille“, értelmében a honvédségi hadosztályok a közös hadseregbeli hadosztályokkal vegyest alakittatnak hadtestekké.)

IV. A közös haderőnél német ugyan a vezényszó s a szolgálati nyelv — miután ő felsége a vezényletre s a belszervezetre vonatkozó felségjogánál fogva, az ez iránt fennállott gyakorlatot meghagyta, — de a magyar ezredeknél régibb törvényeink alapján s az ujabbak szellemében is a lehetőségig magyar s illetőleg oly tisztek alkalmazandók, kik a katonák anyanyelvét beszélik, (Az 1792: 9. t. czikknek a magyarországi ezredekre s a határőrvidéki csapatokra vonatkozó ilyértelmü intézkedését, — mely t. cz. egyébiránt a „lehetőségen“ tul nem magyaroknak tisztekké alkalmazását is megengedi, — megerősité az 1807: 1. t. cz. 9. §-a. Az 1830: 7. s 1840: 2. t. czikkek pedig sürgetik, hogy a magyarországi s a határőri ezredekhez törzstisztekül és tábornokokul született magyar honfiak alkalmaztassanak.) Magyaroknak tisztekké kiképezése iránt az 1808: 7. t. cz. a „Ludovicea“ czimü katonai intézet alapitása által kivánt gondoskodni; mely intézetet az 1827: 17. t. cz. Pesten haladéktalanul felállittatni rendelte; de ezen ügy elaludt; mignem az 1872: 16. t. cz. folytán ezen intézet mint honvédségi tiszteket képező Ludovica-Akademia felállittatott.

214. §. A kormányzati hatalom gyakorlásának módja a külügyek körül. [1]

I. Miként állott ezen ügy 1848. előtt, annak lényegét az Ausztriához való viszony ismertetésénél közöljük. Jelenleg e részben az 1867: 12. t. cz. irányadó, kiegészitve régibb törvényeink közül azokkal, melyek vele nem ellenkeznek.

II. Az 1867: 12. t. cz. a külügyekre vonatkozólag megállapitotta, hogy miután a pragmatica sanctióból folyó közös és kölcsönös védelemnek egyik eszköze a külügyek czélszerü vezetésében áll: ennélfogva e czélszerü vezetés közösséget igényel mindazon külügyekre nézve, melyek az ő felsége uralkodása

[1] Cziráky: Consp. jur. publ. 624. s köv. §. Virozsil: Jus publ. II. 36. s köv. I.

alatt álló összes országokat együttesen érdeklik; ugyanazért Magyarország és Ausztria diplomatiai és kereskedelmi képviseltetése a külföld irányában, s a nemzetközi szerződések tekintetében fölmerülhető intézkedések, mindkét fél ministeriumával egyetértésben s azok beleegyezése mellett a közös külügyminister teendői közé tartoznak. Maguk a nemzetközi szerződések a monarchia mindegyik felének országgyülése elé terjesztendők.

Ekkép a külügyeket a közös külügyminister vezeti ugyan, illetőleg a monarchiát a külföld irányában a külügyminister utján ő felsége képviseli, s követek és consulok által képviselteti: mindazáltal a külügyekre a monarchia mindkét felének külön ministeriuma is, sőt az országgyülés is, bir befolyással; ez azon alapon, hogy a neki felelős magyar ministeriumtól felvilágositást kivánhat a külügyek állásáról s a felől, érvényesitette-e törvényes befolyását a külügyekre, [1]) — de továbbá azon alkalomból is, hogy ő felsége az országgyülést a külügyek állásáról is értesiti, a trónbeszédekben, melyeknek ezen részére is válaszol felirataiban az országgyülés.

Az összes consulatusi ügy is közös. (Mig a két állam közös vámterületet képez.) De a consulatusok felállitásánál s megszüntetésénél, valamint a consulatusok számára a kereskedelmi ügyekben adandó utasitásoknál, a közös külügyminister a két kereskedelmi ministerrel egyetértve tartozik eljárni, s kötelessége a consulatusok időszaki kereskedelmi jelentéseit mind két kereskedelmi ministerrel közölni. E mellett e két minister mindegyikének joga van, sürgős esetekben közvetlen összeköttetésbe lépni az osztrák-magyar consulatusokkal s ezek a kereskedelmi ügyekben ekkép kivánt felvilágositásokat a kereskedelmi ministernek megadni kötelezvék. (1867: 12., 1867: 16., 1878: 20.)

III. A külügyekre vonatkozó kormányzati hatalomból folynak a királyt megillető némely felségjogok, melyek lényegileg véve a következők:

1) A követek küldésének s elfogadásának joga. E felségjog gyakorlása miképen volt korlátolva régibb törvényeink által, azt az Ausztriához való viszonynál fejtegetjük. E felségjog, az 1867: 12. t. cz. alapján ugy értelmeztetik, hogy ő felsége a külföld irányában mind Magyarországot, mind Ausztriát képviseli; hogy ő felsége a külállamoknál külön magyar és külön osztrák követeket nem tarthat, hanem közös osztrák-magyar követek által kell a monarchiát ott képviseltetnie; s viszont csak oly követeket fogadhat el, kiknek meghatalmazása az osztrák-magyar monarchia

---

[1]) A közös külügyminister időnkint a delegatiók elé ugynevezett vörös könyvet terjeszt vagyis a külügyekre vonatkozó diplomatiai levelezéseket. Ugyanezen vöröskönyvből kellőszámú példányok az országgyülés tagjai közt is szétosztatnak. A tartalomhoz aztán a delegatiók s az országgyülés (illetőleg az osztrák reichsrath) tagjai is hozzászólhatnak; különösen az országgyülés tagjai nem bármikor, hanem rendszerint csak interpellatio folytán s a feliratі vita alkalmával.

közös uralkodójához, illetőleg e monarchia közös külügyministeriumához szól. [1])

Ez alapon ő felsége nevezi ki a követeket, — s most a consulokat is igy, — a külügyminister ellenjegyzése mellett; ő felsége ad nekik — illetőleg a külügyminister által adat nekik — utasitásokat; ő felsége hivja vissza őket, illetőleg hivatja vissza a külügyminister által. Továbbá, ő felsége fogadja el vagy utasitja vissza a külföldi követeket és consulokat, — oly értelemben, hogy a külállam részéről tett kérdésre nézve kijelenti, s illetőleg a külügyministerium által kijelenteti, hogy a küldeni szándékolt követ vagy consul személye ellen nincs-e kifogása; [2]) azután az elfogadott követet, miután ez megérkezését notificálta, fogadja; illetőleg a külállam consulainak a placet-et vagy exequatur-t a külügyminister utján megadatja.

Azonban a király követküldési jogával kapcsolatban figyelembeveendő, hogy a diplomatiai pályára magyarok is alkalmazandók. (1723: 103., 1741: 11., 1791: 14., 1792: 8., s szellemére nézve az 1867: 12. t. cz. is.) Továbbá, a delegatiók az által, hogy a külállamoknál való képviseltetés költségeit megszavazzák vagy megtagadhatják, a monarchia valamely követségének megszüntetésére vagy uj követség rendszeresitésére birnak befolyással.

Régebben voltak esetek, hogy követeket az országgyülés rendelt ki; s ezek hol a rendektől, (1613 : 43.), hol a nádortól (1655: 17.), hol meg a királytól (1609: 68.) adandó utasitásokhoz köttettek. Az 1681: 4. t. cz. pedig, több eddigi törvény alapján rendeli, hogy a török fényes portán a császári követ mellett a magyar ügyekre nézve született magyar követ alkalmaztassék, s ez a magyar tanácstól kapja utasitásait.

2) A hadüzenési s hadviselési felségjog. Ennek értelmében a király — illetőleg kormánya — mindazon intézkedéseket megteheti, esetleg köteleztetik is megtenni, melyek az államnak fegyveres oltalmazására s az állam jogainak fegyverhatalommal is érvényesitésére netalán szükségeseknek mutatkoznak; különösen elrendelheti a hadi készületeket s a mozgósitást, háborút üzenhet, háborút viselhet. De ha az állam részéről e czélra a meglevő haderőn kivül ujonczok, vagy a költségvetési törvényben megállapitott hadügyi kiadásokon tul pénz avagy egyéb szolgáltatások kivántatnak: akkor egy részről a mozgósitás s a háború által igényelt hadi költségek összegének megszavazása a delegatióktól (1867: 12.), ezen összegek előállitása pedig s az ujonczok

---

[1]) Ezen értelmezés az 1867: 12. t. czikk nek s a mai nemzetközi követségi jog szabályainak lényegéből foly.

[2]) Ebben áll a követ-elfogadási jog; nem pedig azon üres formaszerüségben, mely a követnek ünnepélyes vagy magán audientián való fogadtatásából áll; egyébiránt a követ részéről lényeges kellék, állomására érkeztekor megérkezését az ottani kormánynak notificálni s aztán következik a fogadtatás alakszerüsége.

és egyéb segédeszközök az országgyüléstől kérendők. (1791: 19., 1792: 6., 1802: 1., 1807: 1. 2., 1812: 1., 1825: 3. 4., stb.)

E mellett a hadüzenésért a közös ministerium a delegátióknak s a magyar ministerium ezen külügyekbe vágó ügy körüli törvényes befolyása tekintetéből a magyar országgyülésnek felelős.

Hogy régebben a hadüzenésre a nemzet közvetlen befolyással is birt: azt számos törvények tanusitják. (1608: k. e. 2., 1613: 5. 1618: 2., 1622: 2., 1638: 1., 1659: 1.) Különösen az 1608: k. e. 2. t. cz. megkivánta, hogy a király az ország tudta és beleegyezése nélkül Magyarországban s kapcsolt részeiben háborút ne inditson. De még régibb időben királyaink, ha saját költségükön akarták a háborút viselni, az országgyülésnek ily háborúba való beleegyezését kérni nem tartották kötelességöknek.

3) A békekötési felségjog. Ezt is a király csak a törvények szellemében gyakorolhatja. Régebben a békekötésekre a nemzet közvetlenül is befolyt; igy megkivántatott, hogy a béke magyarok tanácsával köttessék, a honfiakkal közöltessék s pontjai a vármegyékben kihirdettessenek: (1536: 1., 1553: 3., 1559: 8., 1608: k. e. 2., 1613: 25., 1630: 29., 1635: 28., 1638: 1. t. cz. 13. p., 1655: 50., 1659: 1. t. cz. 13. p., 1681: 4., 1715: 41., 1741: 11.) különösen a törökökkel való békének a magyarok tanácsával s az országgyülés beleegyezésével leendő megkötése iránti régi törvényeinket, még az 1791: 17. t. cz. is fentartja, mely pedig jóval a pragmatica sanctio hatálybalépte után alkottatott.

Most az 1867: 12. t. cz. szelleme szerint s azon intézkedése alapján, hogy a nemzetközi szerződéseket mindenik ministerium saját törvényhozásával közli (de azért is, mivel az ugyanezen tárgyban alkotott 1867. évi osztrák törvény a törvényhozással való közlést hozzájárulás végett rendeli megtétetni; s a régi alkotmányos magyar államnak e téren nem lehet kevesebb joga, mint a vele ez ügyben szerződést — 1867: 12. — kötött ausztriai államnak van,) a békekötésekre nézve lényegileg ugyanazon elvek értendők, melyeket a hadüzenésre vonatkozólag kiemeltünk: oly hozzátétellel, hogy ha a békekötés — vagy bármiféle más nemzetközi szerződés — az országra terhet vagy joglemondást róna, az ország területi épségét érintené avagy területszerzést foglalna magában: az ily okmány beczikkelyezés végett, vagy legalább a benne foglalt intézkedések közül az államot közvetlenül érintőknek törvénybeigtatása céljából, az országgyülés elé terjesztendő. (Ily beczikkelyezéseknek régibb példái: az Erdélylyel való békéről szóló 1595: 56., a bécsi s a linczi békekötésekre vonatkozó 1608: k. e. 2. s illetőleg 1647: 5. — Ujabb példák: a berlini szerződésnek, mely Bosnia és Herczegovina közigazgatását ideiglenesen az osztrák-magyar monarchiára ruházta, beczikkelyezéséről szóló 1879: 8. t. cz. és Spizzának Dalmátiához való csatolását jóváhagyó 1879: 15. t. cz.)

4) A szövetségek s egyéb nemzetközi szerződések kötésének joga. E felségjog gyakorlására nézve most ugyanaz értendő,

a mit az 1867: 12. t. cz. imént emlitett pontja a nemzetközi szerződésekre nézve általában megkiván; a dolog természetéből folyó oly különbséggel, mégis, hogy a titkos szövetségszerződések, mint még foganatlanok s egyéb szövetségkötések is, mig az országot terhelőleg nem érintik, az országgyüléssel nem közlendők. Az államok békés természetü érdekeire vonatkozó nemzetközi szerződések kötésénél — milyenek a kereskedelmi, hajózási, postai, távirdai, stb. szerződések — azon gyakorlat követtetik, hogy pontjaiknak megállapitásában a monarchia két felének illető szakministerei részéről kiküldött meghatalmazottak részt vesznek, s a történt megállapodások erre a közös külügyministerium által szerződés alakjában az illető külállammal megköttetnek, aztán pedig elfogadás végett külön a magyar s külön az osztrák törvényhozás elé terjesztetnek.

Megjegyzendő, hogy hazánkban régebben is az országgyülés hozzájárulását igényelték az oly szövetségkötések s egyéb nemzetközi szerződések, melyek az országot közelebbről érintették; példa erre azon okmány, melyben az ország rendei Zsigmond királynak ausztriai Alberttel a magyar trón átöröklése iránt kötött szerződését elfogadták. A törvénytárban pedig arra is van példa, hogy az ország rendei külső nemzetekkel is léptek szerződésre; ugyanis 1606-ban a csehekkel, morvákkal, szilezitákkal és a lausitzi rendekkel a bécsi békekötést garantirozó egyezségleveleket váltottak.

215. §. *A közigazgatás alsóbb közegei; illetőleg a hatóságok s hivatalok.*

I. Az állami kormányzatnak élén állanak az egyes ministeriumok. Ezekben a végrehajtás köréhez tartozó tárgyak feldolgozása, törvényjavaslatok s kormányrendeletek készitése, s különféle beadványok elintézése végett: nagyszámú hivatalra s hivatalnokra van szükség.

De miután a ministeriumnak feladata inkább a kormányzás és igazgatás, semmint a szorosan vett végrehajtás: ennélfogva az egyes ministeriumoknak a tulajdonképeni ministeri hivatalokon kivül, a központban s a vidéken, kiválólag a végrehajtásra hivatott alsóbb közegekkel is kell rendelkezniök.

II. Hazánkban a törvények s a kormányrendeletek végrehajtása legnagyobb részt a törvényhatóságoknak, — mint önkormányzati hatáskörükön kivül egyszersmind az állami közigazgatás közvetitőinek, — nemkülönben a vármegyei törvényhatóságokban az alájok rendelt községeknek, teendői közé tartozik. Azonban az egyes ministeriumok, a kiváló szakképzettséget igénylő ügyek körüli végrehajtás foganatositására, saját alsóbb közegekkel, — hivatalokkal s ezeknél alkalmazott hivatalnokokkal birnak, — részint a központban, részint pedig ott s a vidéken is. Emellett

léteznek a szorosan vett közigazgatásiakon kivül bizonyos külön rendeltetésű állami hivatalok is, pl. az állami számszék.

Ekkép meg kell különböztetnünk: állami, törvényhatósági s községi hivatalokat, melyek mind közjogi jelentőségü s igy közhivatalok. Az ezeknél alkalmazott egyének pedig közhivatalnokok; illetőleg az állami hivatalnokok tulajdonképeni hivatalnokok, a többi hivataloknál alkalmazottak pedig tisztviselők.

III. A ministeriumok, a kormányrendeleteket legnagyobbrészt a törvényhatóságokhoz intézik végrehajtás végett. Némely ügyekre nézve azonban e czélból az állami hivatalokhoz s ismét más ügyekre nézve — a törvényhatóságoknál ismertetendő — ugynevezett közigazgatási bizottsághoz fordulnak.

IV. Az állami közigazgatás közvetitésén kivül nagymérvü önkormányzati hatáskör gyakorlására is jogositott törvényhatóságoknak szervezetét s jogkörét törvény állapitja meg. Ellenben az állami hatóságokat s hivatalokat, — a mellett, hogy felállitásukhoz a szükséges költségek tekintetéből a törvényhozásnak nyilt vagy hallgatag beleegyezése szükséges — a fölmerülő igényekhez képest a kormány állitja fel és szervezi, rendszerint hatáskörüket is ez határozván meg.

III. fejezet. A törvényhatósági kormányzat. [1]

216. §. *A köztörvényhatóságok fogalma.*

I. Törvényhatóságok (jurisdictiók, illetőleg municipiumok) alatt az ország oly területrészeit (jelenleg a vármegyéket, azelőtt a szabadkerületeket, vidékeket, székeket is, stb.) s illetőleg oly városait értjük, melyekben az állampolgároknak bizonyos testületei vagy kebelzetei — illetőleg közönségei — saját tagjaikra s ezen területre nézve a közigazgatási ügyekben — állami felügyelet alatt — maguk gyakorolják a hatóságot; mely nagyfontosságú állásuknál fogva a végrehajtó hatalomnak törvényes müszerveit képezik, és ugyan mind saját önkormányzati ügyeikre nézve, mind pedig az állami kormányzat terén reájok átruházott állami hatáskörben.

II. A törvényhatóságok száma jelenleg Magyarországban — Fiume szab. kir. város és kerülete kivételével, mint a mely a magyar koronához csatolt külön testet képez, és a társországokat sem értve ide — összesen 88-ra megy. Ezek közül (a mint alább tüzetesen is közöljük) 63 vármegye vagy vármegyei törvényhatóság, és 25 városi törvényhatóság; mely utóbbiak közül megint 19 oly sza-

---

[1]) Botka: Notit. dipl. veteris constit. comit. Bartal: Comm. I. 207. s köv. l. Palugyay: Megyerendszer. Czirákу: Consp. jur. publ. 676. s köv. §. Kollár: Hist. jurisque publ. regni Hung. amoenitates II. köt. Kovachich: Notitia comitatuum.

bad királyi város, 6 pedig egyéb oly város, melyek törvényhatósági jogokkal birnak. Más szóval: van 63 „vármegye", melyek mindegyike: „törvényhatóság;" továbbá 19 „törvényhatósági joggal biró" „szabad kir. város;" és 6 „törvényhatósági joggal biró" (egyszerüen ugynevezett) „város." E kétrendbeli városok, együttvéve városi törvényhatóságoknak neveztetnek leghelyesebben; de gyakran általában: törvényhatósági joggal biró vagy felruházott városoknak mondatnak.

217. §. *A törvényhatósági intézmény eredete s kifejlődése.*

I. A vármegyei törvényhatóságoknak eredete a magyar állam megalapitásával egykorúnak látszik; közvetlen alapjok pedig az első király által behozott várszerkezetben keresendő, mely ugyan tulnyomólag hadi és csak részben közigazgatási jellegü volt, de belőle fejlődött ki — a 13-ik század óta — a vármegyei intézmény.[1])

II. Az egyes királyok által kiváltságolt jogállással felruházott szabad kir. városoknak és szabad kerületeknek nyomai, már az Árpád-királyok korában feltalálhatók; de ezen területeknek a vármegyékhez hasonló jogállása sokkal utóbb fejlődött ki; sőt később is, egész 1848-ig, a jogkör tekintetében jelentékeny különbség maradt fenn egy részről a vármegyék s más részről a többi törvényhatóságok, — különösen pedig a vármegyék és a szabad kir. városok — között.

III. A törvényhatóságok fejlődéstörténetének tüzetes előadása a jogtörténet köréhez tartozván: itt annak csak vázlatát s csupán annyiban közöljük, a mennyiben az 1848. előtti s az ujabb állapotok e téren egymással szorosb jogi kapcsolatot képeznek; továbbá a mennyiben a jelennek megértéséhez a multnak előbocsátása szükséges.

218. §. *Magyarországnak s a hozzákapcsolt részeknek vármegyéi 1848-ig.*

I. Az 1848. év Magyarországban s a hozzákapcsolt részekben (a mostani társországokban) Erdélyen kivül, de az ugynevezett „partium"-okkal együtt, összesen 55 vármegyét talált; a szorosan vett Erdélyben pedig ugyanakkor 8 vármegye állott fenn.[2]) Az emlitett 55 vármegyéből a szorosan vett Magyarországhoz

---

[1]) Bartal: Comm. I. 127. 173. és köv. l.

[2]) De régebben hazánkban a vármegyék száma sokkal nagyobb volt. Igy III. Béla idejében azok száma 72-re rugott. Ezek közül némelyek még az Árpádok alatt, mások később megszüntek s illetőleg a szomszéd vármegyékhez csatoltattak. A vármegyék határai is sok változásnak voltak alávetve. Az 1500: 28. a vármegyék határai iránti intézkedést a királytól elvonta s azóta e tekintetben rendszerint a törvényhozás határozott. (1518: 32., 1542: 36, s 37., 1569: 52, 1596: 41., 1608: k. u. 22., 1618: 71.; 1635: 19.; 1647: 21., 1659: 76, 1715: 40., 86., 92.; 1741: 18., 1802: 8—13., 1812: 5., 1827: 28., 1836: 21. 27, 29., 1840: 36., 1876: 33.)

tartozott 49; a mai Szlavoniához vagy az egykori drávamelléki magyar kerülethez 3; s a mai Horvátországhoz vagyis az egykori Szlavoniához is 3. Ez utóbbi 6 vármegye, és ugyan a volt drávamelléki magyar vármegyék csak 1746. óta — midőn a horvát bán hatósága alá rendeltettek, mit az 1751: 23. t. cz. is (az ország és a bán joghatóságának épségben fentartására vonatkozó homályos kijelentésével) elnézett, — a kapcsolt részek tartományi-gyüléseiben is részt vettek. De mig a mai Horvátországhoz tartozó Zágráb, Varasd és Kőrös vármegyék a magyar országgyülésen a tartományi gyülés részéről választott követek (a főrendi táblán egy, s az alsó táblán kettő) által voltak képviselve: azalatt Pozsega, Szerém és Verőcze egykori drávamelléki magyar vármegyék 1848-ig ugy küldtek követeket a magyar országgyülésre, miként általában a magyarországi vármegyék.

II. Erdély vármegyéitől itt elvonatkozva, a következő §-ban a vármegyéknek 1848. előtt létezett szervezetét s jogállását adjuk — vázlatosan elő.[1])

219. §. *A magyarországi (s illetőleg a kapcsolt részekbeli) vármegyék jogállása 1848-ig.*

A vármegyék, — de lényegileg a többi törvényhatóságok is — 1848-ig, a következő főbb jogokkal birtak:

1) Részt vettek a törvényhozásban, közgyüléseiken választott követek (1681. óta 2—2) által. Ezeket a közgyülés utasitásokkal látta el, az országgyülésen fölmerülő fontosabb kérdések körül követendő irányra nézve; sőt az utasitása ellen eljáró követet visszahivhatta.

Ezen jog, melylyel a vármegyék nemesi közönségei azóta birtak, hogy a köznemesség az országgyülésre nem személyesen, hanem képviselői által jelent meg, — s mely jognak gyakorlása által a vármegyék a politikai kérdéseket vitató egy-egy kis országgyülést képeztek, — az 1848: 5. t. cz. által hallgatagon meg lett szüntetve; ugyanis e törvény a képviselők választását egyenkint egy-egy választókerületre bizta, melynek választói számára a választáson tul egyéb jogokról nem intézkedett.

2) A birói hatalom gyakorlásában is részt vettek: ugyanis

---

[1]) A vármegyék rendszerint négy kerületbe voltak osztva; ezek: 1) Dunán inneni, 2) Dunán tuli, 3) Tiszán inneni, 4) Tiszántuli kerület. Névszerint voltak:

1) Dunán innen: Árva, Bács-Bodrog, Bars, Esztergom, Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pest-Pilis-Zsolt, Pozsony, Turócz, Trencsén, Zólyom (13.)

2) Dunántul (a drávántuliakkal együtt): Baranya, Fehér, Győr, Komárom, Mosony, Pozsega, Somogy, Sopron, Szerém, Tolna, Vas, Verőcze, Veszprém, Zala. (14.)

3) Tiszán innen: Abauj, Bereg, Borsod, Gömör, Heves-Kül-ő-Szolnok, Sáros, Szepes, Torna, Ung, Zemplén. (10.)

4) Tiszán tul: Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Kraszna, Krassó, Marmaros, Szabolcs, Szatmár, Közép-Szolnok, Temes, Torontál, Ugocsa, Zaránd. (15.)

5) Egykori szlavoniai, később horvát megyék: Kőrös, Varasd, Zágráb. (3.)

törvényszékeik s némely tisztviselőik alsóbbfokú biróságokat képeztek.

Ezen jogot az 1848-i törvényhozás nem érintette; azért továbbra is birták azt. Az $184^8/_9$. forradalom után az absolut kormány a törvényhatóságok önállását megszüntetvén, ezen jogukat is elvette s állami biróságokat szervezett. A törvényhatóságok 1860-ban ugyan a birói hatalom gyakorlásában való részvétel jogával együtt visszaállittattak; de 1861-ben ujra föl lettek oszlatva: mignem 1867-ben visszaállittatván, az igazságszolgáltatás körüli régi hatáskörüket is, ujból visszanyerték s ezt 1871. végeig gyakorolták. Ellenben 1872. elején, az 1869: 4. s 1871: 31. t. cz. alapján biráskodási hatáskörük a kir. járásbiróságokra s az elsőfolyamodásu kir. törvényszékekre ment át. Az 1877: 22. s az 1880: 37. t. czikkek azonban megint tért nyitottak némely törvényhatósági közegeknek a biráskodásra, még pedig a kisebb értékű (bagatell) polgári peres ügyekben s a kihágások egy része fölött.

3) A mi a kormányzati hatalmat illeti, a vármegyék:

a) Önkormányzati joggal birtak, melynek értelmében közgyüléseik és saját tisztviselőik által maguk kormányozták magukat — az állami kormány felügyelete mellett.

Ezen hatáskörrel a törvényhatóságok most is birnak.

b) Közvetitették az állami közigazgatást, vagyis az államtól reájok ruházott hatáskörben a törvényeket s azokon alapuló kormányrendeleteket saját területökön maguk — közgyüléseik és tisztviselőik által — hajtották végre.

Ezen joguk, a ministeri rendszernek behozatala (1848: 3.) következtében szükebb körre szorult, a mennyiben azóta a törvényhatóságokban egyik-másik ministerium több kevesebb közvetlen állami hivatalközeggel rendelkezik; még inkább korlátolva lettek e téren a törvényhatóságok a közigazgatási bizottság intézményének megalapitása által (1876: 6.), mely állami hivatalnokokból, s törvényhatósági közegekből és választottakból álló vegyes testület a végrehajtás terén jelentékeny hatáskört nyert.

c) Különösen kitüntek a vármegyék a többi törvényhatóságok fölött 1848. előtt azáltal, hogy mint az alkotmány őrei s az alkotmányosság védbástyái szerepeltek; a mennyiben a kormányrendeletekkel szemben ellenőrzési jogot gyakoroltak. Ezen joguk értelmében, — mely a mohácsi vész után következett mostoha időkben a hatalmukkal visszaélő kormányok ellensulyozásául fejlődött ki, — melyet továbbá az 1545: 33. t. cz. alapján olykor tulzottan is gyakoroltak: a törvényellenes kormányrendeletek ellen, azok végrehajtása előtt, felirhattak oly czélból, hogy a kormányt a rendelet visszavételére vagy sérelmes pontjainak megváltoztatására inditsák. E felirási jogot egy-egy kormányrendelet ellen többször is gyakorolták s felirásuk sikeretlensége esetében a „vis inertiae“ (a nem teljesités) fegyveréhez nyultak, olykép, hogy a kormányrendeletet a végrehajtás helyett tisztelettel fél-

rették. Ha pedig aztán a kormány a nem engedelmeskedő vármegyékben kényszerrel (kir. biztosok által) hajtatta végre rendeletét, a vélt jogsérelem orvoslása végett az országgyüléshez fordulhattak. [1])

Az 1848-iki törvényhozás sem szüntette meg ezen jogot, sőt az 1848: 16. t. cz. a vármegyéket — valószinüleg ezen joguk iránti tekintettel — az alkotmány védbástyáinak nevezi. Azóta az emlitett jogot (az alkotmány felfüggesztésének időközein kivül) 1870-ig esetről esetre egyéb törvényhatóságok is gyakorolták. Az 1870: 42. t. cz. e tárgyban szabályzólag intézkedett; midőn kijelölte azon tárgyakat, melyekre vonatkozó kormányrendeletek a teljesités kötelezettsége alól kivétetnek, — milyenek a még országgyülésileg meg nem szavazott ujonczok tettleges előállitására s az országgyülésileg még meg nem állapitott adók tettleges behajtására vonatkozó kormányrendeletek, — továbbá meghatározta az azonnal teljesitendő kormányrendeletek tárgykörét, végre pedig az egyéb kormányrendeletekkel szemben gyakorlandó felirási jogot egy-egy kormányrendelet ellen egyszeri felirásra szoritotta. (Az 1886: 21. t. cz. is igy.)

d) Az ország közügyeire vonatkozólag a királyhoz feliratokkal, illetőleg sérelmi kérvényekkel fordulhattak s gyakran pedig oda fordultak is. Most fölfelé rendszerint csak a kormányhoz vagy az országgyüléshez fordulhatnak, és ugyan fölterjesztésekkel, illetőleg kérvényekkel.

e) Tisztviselőiket az alispántól lefelé, kijelölés alapján, még pedig a 17-ik század óta minden harmadik évben választották, mely czélból ugynevezett tisztujitó székeket tartottak. Régebben kijelölés nélkül egészen szabadon történt a tisztviselők választása; de az alispánt a főispán nevezte ki. Az 1504: 2. s 1548: 70. t. czikkek az alispánnak, az 1723: 56, s 1729: 15. t. czikkek pedig a többi tisztviselőknek is választását a főispán kijelölésétől tették függővé.

f) Költségvetésöket s az ugynevezett háziadót megállapithatták; emezt kormányi felügyelet mellett kivethették s behajthatták. De költségvetésök csak felsőbb (helytartótanácsi) jóváhagyás után nyert érvényt. A házi adót a vármegye eredetileg csak a területebeli főpapokra, főurakra és birtokos nemesekre vetette ki, a vagyontalan nemesek pedig ezen adótól rendszerint föl lettek mentve. Igy rendelte ezt az 1486: 64. t. cz., oly hozzáadással, hogy az országgyülésre személyesen meghivott főpapok és főurak az országgyülés tartama alatt (e körüli költségeik iránti tekintetből) a házi adó fizetésétől fölmentvék. Később ezen adó alól a földbirtokos és egyéb országos nemesek föl lettek mentve, kivévén az armalista nemeseket. (Tanusitja ezt az 1723: 6. t. cz. is.)

---

[1]) Ezen ellenőrzési jog s illetőleg a „vis inertiae," az 1545: 33. t. czikkre alapittatott. Hogy e t. czikk tulajdonkep mit tartalmaz: azt alkotmányunk fejlődéstörténeténél emlitettük.

Végre az 1805: 1. t. cz. 17. pontja az emlitett czimerleves nemeseket is ezen adózástól fölmentette.

g) Házi pénztárral, hiteles pecséttel és levéltárral, saját czimerrel és zászlóval birtak.

h) Helyhatósági szabályokat (statutumokat) alkothattak, a törvények korlátai között. Fontosabb tárgyú szabályaikhoz kir. jóváhagyás kivántatott. (1635: 18., 1723: 66., 109., 1729: 12.)

i) Közgyüléseiken a fontosabb közügyeket egyáltalában tárgyalhatták, azok fölötti határozataikat egymással s a kormánynyal közölhették, — továbbá, egymással és a helytartótanácscsal leveleztek.

Az e)-i) alatti jogokkal, az 1848. előtti állapottól némileg eltérő módon, jelenleg is birnak; az e tekintetben történt változásokat a törvényhatóságok mostani jogállásának tárgyalásánál emlitendjük.

220. §. A vármegyék szervezete 1848-ig.

A vármegyék jogkörét: részint 1) a közgyülések, részint 2) a kisgyülések, részint pedig 3) a vármegye tisztviselői gyakorolták.

Az irányadó elv azonban az volt, hogy a fontosabb ügyekben a közgyülés intézkedett; a tisztviselők pedig a közigazgatási folyó ügyeken kivül csak a törvények s a közgyülés határozatai alapján járhattak el. A vármegyék illetőségéhez tartozott igazságszolgáltatási ügyek is, régebben a közgyüléseken tárgyaltattak; de a 17-ik század óta a megyei törvényszék s a birói hatáskörrel felruházott tisztviselők által intéztettek el.

I. A közgyülésnek szavazati joggal biró tagjai voltak: a megyékben birtokos minden rendű nemes emberek s e század eleje óta elterjedt szokás erejénél fogva a nem nemesek közül is az ugynevezett honoratiorok. (Tanárok, orvosok, ügyvédek, mérnökök stb. Egyébiránt az ugynevezett „hét szilvafás“ nemesek is birtokosok gyanánt szoktak volt tekintetni. Sőt azt sem igen kutatták, hogy valaki birtokos-e, vagy nem.) A közgyülések rendszerint évnegyedenkint tartattak; de gyors intézkedést kivánó ügyek miatt rendkivüli közgyülések is hirdettettek. Elnökölt azokon a főispán, akadályoztatása esetében az első alispán s illetőleg a második alispán. A tárgyalások nyilvánosak voltak; azokról jegyzőkönyvek vétettek fel, melyek három hó alatt a helytartótanácshoz fölterjesztendők voltak. (1723: 57. 58.)

A közgyülés hatásköréhez sok ügy tartozott, főkép a következők: 1) Az országgyülési követek választása, utasitással ellátása s visszahivása. 2) Törvényeknek s a kormányrendeleteknek kihirdetése és végrehajtásuk elrendelése; a sérelmeseknek vagy épen törvényelleneseknek vélt kormányrendeletek ellen pedig a felirási jog; illetőleg a sérelmek miatt az országgyüléshez való felirás, orvoslás végett. 3) Közérdekű ügyek s országos közügyek tárgyalása s azok fölött határozathozatal. 4) Helyhatósági szabá-

lyok (statutumok) megállapitása. 5) Az adóügy, a házi adóval együtt; a költségvetés, hitel és adósságok ügye. 6) A hadügy körében az ujonczozási s hadfogadási, valamint a nemesi fölkelésre vonatkozó ügyek; továbbá a katonaság elhelyezése s élelmezése körüli határozás. 7) A megyei tisztviselők felelősségre vonása s megbüntetése. 8) A községi ügyek. 9) A személyes ügyek közül: a főispán beigtatása, a tisztikar választása, a nemesi fölkelés tisztjeinek nevezése, bizottságok s illetőleg küldöttségek és választmányok alakitása. 10) A fontosabb közigazgatási és közrendészeti ügyek. 11) A birói zár és karhatalom elrendelése, s adóssági követeléseknek elsőbbség végett betáblázása. (1715: 25., 1807: 13., 1840: 21.) 12) Nemesi személy ellen büntett vagy vétség miatt közkereset elrendelése. 13) Nemesi oklevelek kihirdetése. 14) Az urbéri panaszok elintézése. 15) Az árvaügyek fölötti fölügyelés.

II. A kisgyülések a kisebb fontosságú közigazgatási ügyekben intézkedtek. E gyülésekre leginkább a közellakó nemesek jelentek meg; továbbá jelen kellett azokon lenni, az elnöklő alispánnak, egy szolgabiróval s egy esküdttel, továbbá a tiszti ügyésznek s egy megyei jegyzőnek. A kisgyülésről is jegyzőkönyv vétetett fel; de határozatai csak a közgyülés által történt helybenhagyás után emelkedtek- állandó érvényre.

III. A vármegyei tisztikar: a vármegye tisztviselőiből, továbbá a kormányt képviselő s országos dignitariusi állást is elfoglalt főispánból állott.

1) A főispán, ha nem volt örökös, a vármegyei birtokosb — de nem kiskoru (1638: 33.) — honfiak közül, rendszerint élethossziglanra (1536: 36., 1723: 56.) a király által neveztetett ki; még pedig minden önálló (másokkal törvényesen nem egyesitett) vármegyébe egy (1638: 33). Hivataloskodni csak az eskü letétele után volt jogositva, mely eskü régebben a király előtt s az utóbbi századokban a megyei közönség szine előtt volt leteendő. (1548: 66., 1550: 30.) Kötelessége volt, közügyek körüli törvényszerű elfoglaltatása eseteit kivéve, vármegyéjében tartózkodni. Ő volt a megyei közgyülés elnöke; köteleztetett minden harmadik évben tisztujitó széket tartani, melyen a megye tisztviselői állomásaira 3—3 egyént jelölt ki; az időközben megürült tisztviselői állomásokat pedig ideiglenesen betöltötte, mig a következő közgyülés véglegesen intézkedhetett. Egyébkénti hatásköre volt: a megyei közigazgatást vezetni, a törvények s ezeken alapuló kormányrendeletek végrehajtására ügyelni; a polgári és büntető igazságszolgáltatás, valamint a közrend és bátorság fentartása fölött őrködni s arról gondoskodni, hogy a megyei tisztviselők kötelességeiket teljesitsék.

Ugyanezek voltak irányadók ott is, hol a vármegyének valamely családból örökös főispánja volt; de ennek kiskorusága, aggsága vagy egyébkénti akadályoztatása esetében melléje főispáni helytartó neveztetett ki; ez azonban, mint ilyen, nem volt

a főrendi táblának tagja. Vármegyéknek örökül adományozását törvényeink tiltják ugyan (igy: az aranybulla 14. czikke, az 1231: 26., 1291: 2., 1504: 3.); de az örökös főispáni méltóság ezekkel összeegyeztethetőnek tekintetett, azon követett elvnél fogva, hogy a mely főispánság valamely családnál örökös, ott a család minden férfi-tagja viseli ugyan az örökös főispáni czimet, de a király a család fitagjai közül (a kiváltságlevél értelmében szabadon) nevezi ki a főispánt. Másrészről alkotmányunk nemcsupán ily világi, hanem egyházi örökös főispánságokat is mutat fel. [1]) Azonban az 1870: 42. t. cz. azt rendelte, hogy ő felsége a főispánokat, tekintet nélkül az örökös főispánokra, nevezi ki.

2) Az alispán, ki a megyei választott tisztviselők közt az első helyet foglalta el. Az 1729: 15. t. cz. szerint minden megyében egy alispánnak kell lenni; de a 18-ik század közepe óta minden megyében két, a nagyobbakban három alispán volt; az első alispán a közigazgatást, a másod-alispán a törvénykezést vezette, mint a megyei törvényszék elnöke (e mellett némely ügyekben szolgabiró és esküdt társaival biráskodott), a harmad-alispán pedig, a hol ilyen volt, a megyében a fenyitő biráskodás élén állott. Az alispánokat régebben a főispánok nevezték ki: az 1504: 2. t. cz. folytán a vármegyei nemesség befolyást nyert ezen állomás betöltésére; az 1548: 70. t. cz. pedig az alispánokat a megyei közgyülés által rendelte választatni.

Itt kiválólag az első alispán, mint a vármegyének tulajdonképeni első tisztviselője, igényli figyelmünket. Választása akkép történt (1548: 70., 1723: 56.), hogy a főispán a lelépő alispánnal együtt e tisztségre négy alkalmas egyént jelölt ki, (azon megyebeli s lehetőleg birtokos nemesekből, az 1844: 5. t. cz. folytán általában a honpolgárok sorából) s ezek közül választott a közgyülés. Az első alispán — akadályoztatása esetében a következő — a főispánnak akadályoztatása esetében ezt helyettesitette, általában pedig ennek mint a kormány képviselőjének ellenőrködése alatt a megyei folyó közigazgatást vezette.

3) A szolgabirák s esküdtek. Minden megye több járásra s ezek rendszerint kerületekre (szakaszokra) voltak felosztva. A járási kormányzatot a főszolgabiró, a kerületit pedig az alszolgabiró vezette; e mellett a szolgabirák biráskodtak is; e téren segédjeik voltak az esküdtek. (Szolgabiró, esküdt társával.)

4) A vármegye többi tisztviselői voltak: a jegyzők, ügyészek, adószedők (pénztárnokok), számvevő, levéltárnok, orvosok, sebész, mérnökök, utibiztosok, stb. Ezek — valamint a szolgabi-

---

[1]) Itt közöljük a szóbanlevő örökös főispánokat: Bereg megyében Schönborn grófok, Esztergom m. a herczegprimás, Heves és Külső-Szolnok m. az egri érsek, Komárom m. Nádasdy grófok, Pest-Pilis és Zsolt m. a nádor, Pozsony megyében Pálffy herczegek és grófok (a pozsonyi grófi czimmel együtt,) Sopronyban Eszterházy herczegek, Szepesben Csáky grófok, Thuróczban Révay bárók, Vasban Batthyányi herczegek és grófok, Varasd megyében Erdődy grófok.

rák s esküdtek — a tisztujitó közgyülés által a főispán részéről kijelölt három-három egyén közül választattak.

IV. A vármegyei tisztviselővé megválasztottak, a közgyülés beleegyezése nélkül a hivatalt vissza nem utasithatták; hanem azt, 25 márka fizetés terhe alatt legalább egy évig viselni tartoztak; de ezen egyévi tisztkedés után öt évig megyei hivatalt elvállalni nem köteleztettek. (1435: 2., 1492: 34., 1559: 54.)

V. A megyékben a tulajdonképeni tisztviselőkön kivül, a közigazgatás körül — főkép a fontosabb ügyekre kirendelt küldöttségekben, s az igazságszolgáltatás terén — nagy befolyást gyakoroltak: a táblabirák. Ezek eredetileg (1613: 24.) csak a biráskodás körüli tisztkedéssel voltak felruházva s 1848-ig a megyei törvényszékek üléseiben (rendszerint fölváltva) tevékeny részt vettek.

VI. A tisztviselők javadalmazása. — A főispánok, a várszerkezet korában, a várkerület jövedelmeinek harmadát kapták; ebből a várkerület hadi költségeit viselték s udvarbirájukat (az alispánt) fizették. A várszerkezetből kifejlődött megyei intézmény kezdő szakában pedig az oly főispánok, kik hivatalukkal uradalmakat kaptak, ezek jövedelméből a tisztikarnak nagyobb-kisebb részét dijazni tartoztak. Idővel mindez megszünt; a megyei tisztviselők a birságokból dijaztattak s némelyek a rovás-adóból is kaptak illetményt (1518: 15.): a 16-ik század óta pedig rendes fizetést huztak, mely azonban aránylag csekély volt. Némely megyékben a táblabirák is rendes fizetést kaptak.

221. §. *A magyarországi (s kapcsolt részekbeli) többi törvényhatóságok 1848-ig.*

I. A „partium“-beli Kővár vidéke, (melynek a többi „partium“-mal együtt Erdélytől Magyarországhoz való visszakeblezését az 1741: 18., 1792: 11., 1836: 21. t. czikkek eredménytelenül rendelték, de a mely aztán a többi „partium“-mal együtt az 1848: 6. t. cz. folytán ide csatoltatott) a vármegyékkel egészen egyenlő jogállással birt; csakhogy élén főispán helyett főkapitány állott.

II. A törvényhatóságok sorába tartoztak: a sz. kir. városok s a szabad kerületek is. Ezek — ha eltekintünk a kormány ellenőrzésére vonatkozó jogtól — az utóbbi időben lényegileg a vármegyékkel egyenlő jogállással birtak; oly kivétellel, hogy a szepesi 16 város kerülete, valamint némely szabad kir. városok (Arad, Pécs, Eszék) az országgyülésre követeket nem küldhettek. Szervezetök azonban lényegesen különbözött a vármegyék szervezetétől.

222. §. *A szabad kir. városok 1848-ig.*

I. A szabad kir. városok oly helyi községek voltak, melyek kir. kiváltság folytán a megyei törvényhatóság alól kivéve, földesuri hatóságtól mentesitve, s közvetlenül a királynak alárendelve, területökön maguk gyakorolták a törvényhatóságot. (Jelen-

leg az 1876: 20. t. cz. hatálybalépte óta még 19 szabad kir. város, más 6 várossal együtt, bir törvényhatósági joggal; a többiek, a rendezett tanácsú mezővárosokhoz csaknem teljesen hasonlólag, a vármegyei hatóságnak lettek alárendelve.)

II. A szabad kir. városok a királyság első századaiban kiváltságos városi községek jellegével birtak; törvényhatósági jogállásuk, csak a 15-ik század eleje óta fejlődött ki. Szabadságaik és törvényhatósági jogaik, a királyoktól nyert kiváltságleveleken (privilegiumokon) alapultak; ez utóbbiaknak azonban az ország törvényeivel ellenkezni s a nemesség jogaiba ütközni nem volt szabad. (Az országra nézve sérelmes kiváltságokat a törvényhozás megsemmisitette: igy tett pl. az 1498: 34. t. cz. Visegrád város szabadságaival, az 1635: 21. t. cz. pedig Kassa és Eperjes városoknak az adózás és a fölkelésben való részvétel körüli mentességeikkel.) Sőt, az utóbbi századokban ahhoz, hogy valamely község szabad kir. városi privilegiumot nyerhessen, megkivántatott: miszerint az a király s az ország iránt érdemeket szerzett s magát az uri hatóság alól kiváltotta legyen; továbbá, hogy a szab. kir. városi szervezet és közigazgatás költségeinek viselésére vonatkozó képességét mutassa ki és kiváltsága beczikkelyeztessék. Különösen az 1687: 17. t. cz. azon okból, mivel a szab. kir. városok követeinek száma az országgyülésen a többi rendeket tulhaladja, azt rendelte, hogy: a szab. kir. városok száma ne szaporittassék, kivévén, ha ő felsége nagy érdemek fejében s a közjó érdekében az ily kegyelmet törvényczikkelyileg (articulariter) megadhatónak találná; — ezen törvény azonban gyakorlatilag olykép értelmeztetett, hogy ha a szabad kir. városi privilegiummal felruházott város az országgyüléstől a beczikkelyezést meg nem nyerte: akkor az országgyülésben részt nem vehetett, de különben a szab. kir. városokat megillető jogokat gyakorolta; igy történt ez Arad, Eszék és Pécs szab. kir. városokra nézve.

III. Különbség létezett: 1) a tárnoki, s 2) a személynöki, szabad kir. városok között, — mely utóbbiakhoz a szab. kir. bányavárosok is számittattak. Az emlitett szabad kir. városok közt a főkülönbség a birósági szervezetre vonatkozólag létezett; igy: polgári jogügyek a tárnoki városoktól a tárnoki székhez, a személynöki városoktól pedig a személynöki székhez mint 2-odfokú birósághoz vitettek fel, stb.

IV. A szab. kir. városok az ország negyedik rendét képezték. Ezen minőségökben az országgyülésen követeik által vettek részt; még pedig már III. Endre király alatt is, de állandóan csak Zsigmond király ideje s különösen 1405. óta. Az 1608: k. u. 1. cz. ugyan, az országgyülésben való részvétel jogát csupán azon nyolcz szab. kir. városra érti, melyeket az 1514: 3. t. cz. sorol fel (Buda, Pest, Kassa, Pozsony, Nagyszombat, Bártfa, Eperjes és Soprony, tárnoki szab. kir. városok), a többieknek állapotát pedig a törvények átvizsgálásáig (ad emendationem Decretorum) függőben hagyta; de a gyakorlat e határozmánytól el-

tért, s az országgyülésre bebocsáttattak a többi szab. kir. városok követei, is, kivévén a későbbiek közül a föntebb emlitett be nem czikkelyezetteket.

V. A szab. kir. városok jogköre lényegileg a következőkben pontosult össze:

1) A szab. kir. város, testületileg véve, ugy tekintetett, mint egy nemes személy, s nemesi szabadságokkal élt; ennélfogva: földjét sajátul birta, azon a kir. kisebb haszonvételeket gyakorolta, mint más földesurak; a hatalmaskodási dijat mint egy nemes személy fizette, illetőleg kapta; a nemesi fölkelésben részt vett; (1647: 81., 1649: 18., 1741: 63. t. cz. 18. §., 1805: 1. t. cz. 11. pont); nemesi jószágokat is birhatott, de oly megszoritással, hogy ezekre nézve a megyei hatóságot elismerni tartozott (1498: 38., 1537: 3., 21; 1542: pozsonyi 34. 35.), s hogy az 1542: pozsonyi 33. t. cz. hatálybalépte óta sem kir. adomány. sem zálog czimén nemesi jószágot nem nyerhetett. Mivel pedig a szabad kir. városok, csak testületileg véve birtak nemesi szabadsággal; ennélfogva ez a szabad kir. városi polgárokra ki nem terjedett; egyébiránt ezek az egész országban, a nemesekhez hasonlóan, a vám- és helypénz fizetése alól mentesek voltak.

2) Az országgyülésre, a szab. kir. városok követeket küldöttek. (A be nem czikkelyezett Arad, Pécs, Eszék sz. kir. városok 1848-ig ily joggal nem birtak. Az 1848: 5. t. cz. azonban e három várost egy-egy külön választókerületté tette.)

3) A törvényeket s kormányrendeleteket, valamint saját önkormányzati körükben hozott határozataikat, saját közegeik által hajtották végre.

4) Az ügyek jelentékeny részére nézve elsőfolyamodásilag gyakorolták a birói hatalmat.

5) Helyhatósági szabályokat alkothattak.

6) Egyházvéduri hatalommal birtak, melynek alapján lelkészeiket választhatták. (1681: 41.)

7) A királyi béren (census regius, illetőleg census sancti Martini) s hadiadón és katonaszállásoláson kivül más országos terhet nem viseltek; sőt a szab. kir. bányavárosok polgárai és egyéb szabad királyi városokban a városi tanácsosok saját lakházaikra nézve katonaszállásolással sem tartoztak. (1715: 43., 77., 1719: 7., 1723: 65.)

8) A területökbelieknek urafogyott vagyonában örököltek, ez tehát nem szállott a koronára (1649: 16.)

9) Saját czimerrel és pecséttel (Hk. II. 13.), valamint piacz, heti és országos vásárok tartásának jogával birtak. (1681: 41.)

VI. De az emlitett jogokat nem a polgárság összesége vagy ennek valamely választmánya, hanem csak a városi polgárok csekély része — a városi tanács — gyakorolta. Ez külső és belső tanácsból állott. A külső tanács, mely mintegy a közgyülést képezte: 40—100, Pesten 124 tagból állott; s ez a városi választott polgároknak önmagát kiegészitő testületét képezte. A belső-

tanácshoz pedig, tartoztak: a polgármester, a biró, a városkapitány, a tanácsnokok s a jegyzők; — ezen tanács vezette a sajátképeni közigazgatást: élén a polgármesterrel, vagy a hol ilyen nem volt, a főbiróval; de a városi kiváltságok, javak, jövedelmek s számadások, valamint minden fontosabb ügy körül hozott határozatai, a külső tanács jóváhagyása alá voltak terjesztendők; — a városi biró vagy főbiró pedig, a kijelölt tanácsosokkal együtt a törvénykezési hatáskört gyakorolta.

Az emlitetteken kivül voltak még a szab. kir. városokban a következő nevezetesb tisztviselők: a városi szószólló, mint a külső tanácsnak vezetője; továbbá ügyészek, levéltárnok, adószedők, számvevők, gazdasági s árvaügyi hivatalnokok, igtatók és kiadók, orvosok, mérnökök, stb.

A városi tisztujitást a külső tanács eszközölte: a kir. kiváltságokhoz képest egy, két vagy három évenkint; a kijelölést pedig a belső tanács, — vagy ha királyi biztos volt jelen, akkor ez — gyakorolta. Időközi tisztujitás alá estek: a polgármester, a biró (némely szab. kir. városban ez, másban amaz volt az első tisztviselő), s a városkapitány, kik a tanácsosok közül választattak; továbbá a szószólló s a többi tisztviselők; — ellenben a tanácsosok s a választott polgárok ezen minőségöket élethossziglanra nyerték.

A legtöbb sz. kir. városban az országgyülési követeket, a belső tanács kijelölése alapján, a külső tanács, — másutt a belső és külső tanács együttesen, — választotta; de 1843 óta a szabad kir. városok legnagyobb része ezen ügyet felsőbb megerősitést nyert szabályzattal olykép rendezte, hogy az összes városi polgárság részéről annyian csatoltattak az addigi választók testületéhez, mennyien a külső tanács felével felértek.

VII. A szab. kir. városok nagyobb mérvben voltak a kormány hatóságának s ellenőrzésének alávetve, semmint a vármegyék. Ez utóbbiakhoz hasonlóan az állam felügyelete alatt oly korlátolással gyakorolták jogaikat: hogy jegyzőkönyveiket évnegyedenkint a magyar kir. helytartótanácshoz fölterjeszteni, költségvetésöket kormányi jóváhagyás alá bocsátani, s fontosabb szabályrendeleteikhez kir. megerősitést kérni tartoztak. De másrészről, a szab. kir. városok gazdasági ügyekben a magyar kir. udvari kamarának hatósága alatt állottak, még pedig oly szigoruan, hogy 50 frtnyi kiadást sem tehettek a kir. kamara előleges jóváhagyása nélkül.

223. §. A szabad kerületek s némely kiváltságos kerületek 1848-ig.

I. Az ország negyedik rendjéhez tartoztak, a szabad királyi városokkal együtt azon szabad kerületek is, melyek az országgyülésen való részvétel jogával s általában véve törvényhatósági jogokkal birtak. Ilyenek voltak: a Jász-kun-kerület, a Hajdú-kerület, a buccarii s bizonyos tekintetben a fiumei kerület

is, — mely két utóbinak mult és jelenlegi jogállásáról már fentebb szóltunk.

Továbbá, a szabad kerületek közé számittatott: a turmezei vagy turopolyai kerület is, melynek tagjai azonban valóságos nemesek voltak. Főképen ezen jellegénél fogva s az által, hogy több tekintetben Zágráb megye hatósága alá tartozott s ekkép egészen különálló törvényhatóság nem volt: különbözött ezen kerület a többi szabad kerületektől.

Végre, létezett néhány kiváltságos kerület, — melyek azonban az országgyülésben való részvétel jogával nem birtak s országos törvényhatóságoknak szorosan véve nem tekinthettek; igy: a szepesi 16 város kerülete, mely önállóságánál fogva némileg törvényhatóság gyanánt is tekintetett; a szepesi 10. lándzsás nemesek széke, az egyháznemesi székek, a tiszai koronai s a nagykikindai kerület, melyek az illető vármegyékbe voltak bekeblezve s kiváltságos állásuk daczára országos törvényhatósági jogokkal nem éltek.

Mindezekről — a mennyiben még fentebb nem ismertettük, — a következő pontokban szólunk.

II. A szabad kerületek közül azok, melyek országgyülési joggal birtak és semmi törvényhatóságnak alá nem rendelt önálló törvényhatóságok gyanánt szerepeltek, a következők:

1) A jász-kun kerület vagy Jász-Kunság: mely a Jászságból (jász-kerületből), Nagy-Kunságból (nagykun kerületből) s a Kis-Kunságból (kiskun kerületből) állott. E részekre való tekintetből ezen törvényhatóság többes-számban is, „jászkun-kerületek“ neve alatt, emlittetett.

A jászok és kunok az Árpád-királyok alatt telepedtek le hazánkban, s főkép IV. Lászlótól 1279-ben nyert kiváltságaik alapján a nemesekkel egyenlő jogok élvezetébe léptek, területök pedig a nádornak mint főkapitányjuknak — illetőleg grófjuknak — és főbirájuknak volt alárendelve. A Dózsa-féle pórlázadásban való részvételök miatt az 1514: 23. t. cz. rendelte, hogy adózzanak, tizedet adjanak és egyéb terheket is viseljenek; azonban továbbra is a nádor hatósága alatt maradtak s az 1655: 44. t. cz. tanusitása szerint, mely őket szokásaikban és mentességeikben meghagyja, még mindig jelentékeny mérvű kiváltságos állásban voltak. — A török uralom idején területök a szomszéd megyékhez csatoltatott, mignem I. Lipót őket (1673., 1682., 1696. s 1697. években kibocsátott rendeleteivel) kiváltságaikba s önállásukba visszahelyezte. De ugyanő csakhamar — 1702-ben — a jász-kun kerületeket a német vitézrendnek, 500 ezer forintért eladta, minek folytán jobbágyi sorsra jutottak. Az 1711. évi szatmári béke 5-ik pontja alapján ügyök megvizsgálása az ország rendjeinek fölszólalása következtében egy választmányhoz utasittatott, mely 1712-ben a jász-kun kerület eladását törvénybeütközőnek nyilvánitotta. Midőn pedig a német lovagrend késznek nyilatkozott, e kerületről a vételár visszafizetésének föltétele alatt

lemondani: az 1715: 34. t. cz. akkép intézkedett, hogy az emlitett tőkeösszeg felét az ország fogja fizetni, felét pedig a kir. kincstár; egyuttal a jász-kunokat, régi kiváltságaikba és szabadalmaikba viszszahelyezte s a nádornak rendelte alá. Az emlitett visszaváltás azonban, a nehéz pénzügyi viszonyok miatt elmaradt s a törvény többi része sem foganatosittatott; e helyett a németrend követelése 1731-ben a rokkantak pesti kórházának pénzalapjából elégittetett ki s a jász-kun kerület ezen kórháznak zálogba adatott. Mária Terézia 1744-ben engedélyt adott a jász-kunoknak, hogy magukat az emlitett zálogból kiválthassák; ez meg is történt s 1745-ben visszanyerték régi alkotmányos állásukat a királynőnek egy kiváltságlevele által, melyet az 1751. 25. t. cz. jóváhagyott.

Ez óta a Jász-Kun kerület, a nádornak főhatósága alatt, önálló törvényhatóságot képezett, melynek sajátságos jogállása, és szervezete, — a mennyiben t. i. ez a vármegyékétől eltérő volt, főbb pontjaiban a következőkből állott:

a) A jász-kun kerület, a fent emlitett alkatrészei szerint, három kerületre (alkerületre) oszlott, melyek mindegyikének külön tisztviselői is voltak, a közös tisztviselőkön kivül. A hármas kerületnek főkapitánya és főbirája a nádor volt, ki azonban nem kormányozta közvetlenül a törvényhatóságot, hanem nádori főkapitánya által. Ezt és az alkapitányt élethossziglanra, az egyes kerületek számára pedig a nádori táblabirákat időről időre, a nádor nevezte ki. A többi közös és kerületi tisztviselők, három évenkint tisztujitás alá estek, akkép, hogy a hármaskerület 25 községének mindegyike minden állomásra nézve beadta szavazatát a közgyülésnek s a szavazatot nyert egyének közül a nádor tette a kijelölést, melynek alapján a közgyülés választott. Közös főbb tisztviselők voltak: a nádori fő- és alkapitány, jegyzők, ügyészek, pénztárnokok, számvevő, adószedő, ellenőr; — mindegyik kerületben pedig külön tisztviselők: egy-egy kapitány, két-két nádori táblabiró, esküdtek, biztosok, stb. — Az egyes községekben a tisztviselők, élökön a biróval és másodbiróval, a nádori főkapitány megbizottjának elnöklete alatt a birtokos lakosok által választattak, három évre.

b) A törvényhatósági jogokat a jász-kun kerület közgyülése gyakorolta, melyen a 25 község küldöttjei s a közös és kerületi tisztviselők birtak szavazattal. E közgyülés választotta s látta el utasitásokkal az országgyülési két követet. (Az 1791: 29. t. cz. hatálya óta volt e kerület az országgyülésen képviselve.)

c) A jász-kun kerület testületileg véve, mint közönség, (universitas) nemesi jogokkal birt; ennélfogva területén a kir. kisebb haszonvételeket gyakorolta s a nemesi fölkelésben résztvett. Lakosai vámpénztől az egész országban, a birtokos lakosok a vásári helypénztől is (1840: 28), mentek voltak; tizeddel, illetőleg kilenczeddel sem tartoztak; de harminczadot fizettek, továbbá a nádornak járó évi 3 ezer drb. aranyon és saját közigazgatási

költségeiken kivül, hadi adót is viseltek. (Régebben adózásuk csekély évi censusból állott, melyet a kir. kincstárba fizettek.)

d) A jászkun kerület r. kath. községei egyházi védhatalmat gyakoroltak.

e) A birói hatalom gyakorlására a jászkunok a vármegyékhez lényegileg hasonló módon folytak be; a felebbvitel azonban a nádorhoz történt, ki főbirájuk volt.

f) Saját pecséttel birt (melyet Mária Teréziától 1746-ban nyert) s az 1836: 22. rendelete óta az ország kormányszékeivel és törvényhatóságaival közvetlenül levelezett e kerület. (Az előtt ezekkel s a nádorral a nádori főkapitány levelezett, a kerület nevében.)

2) A Hajdu-kerület hat városból állott. (Böszörmény, Dorog, Hadház, Nánás, Szoboszló, és Vámos-Pércs.) Ezek lakosai, kiváltságaikat vitézségökért Bocskay István erdélyi fejedelemtől nyerték; azokban több király s az 1622: 2. t. cz. 22. §. által megerősittettek; azonban a hadiadót viselni s fegyveres szolgálatokat tenni tartoztak. — Eleinte városonkint gyakorolták az önkormányzatot, Szabolcs vármegye felügyelete alatt; de 1699-ben e városok egyesültek, közös főkapitányt választottak maguknak s mint szab. kerület saját választott tisztviselőik alatt önálló törvényhatósággá alakultak. — Az országgyülésben való részvétel jogával e kerület, az 1791: 29. t. cz. által lett felruházva. A főkapitányt szabadon választotta, de felsőbb megerősités mellett, melyet 1734-ig az udvari haditanács s azóta a magyar kanczellária gyakorolt. A főkapitányra vonatkozólag, 1809-től fogva választási joguk korlátolást szenvedett; ugyanis az emlitett évben ezen főtisztviselőjük választása körül nem tudván megegyezni, három egyént terjesztettek fel a magyar kir. kanczelláriához, mely az egyiket főkapitánynyá neveztette ki s azóta a főkapitányi állás betöltésénél hasonló eljárás követtetett.

A kerületi közgyülés: a városok képviselőiből alakitva Böszörményben tartatott, a vármegyékéhez hasonló hatáskörrel; végzéseit az egyes városok élén állott hadnagyok hajtották végre. A kerület nevében a helytartótanácscsal s a törvényhatóságokkal a főkapitány levelezett; ugyanő elnökölt a közgyülésen s a kerületi törvényszéken.

3) Azon szab. kerületek közé, melyek országgyülési joggal birtak, számittattak még: a fiumei, a buccarii, s a turmezei kerület. A két előbbiről már fentebb szóltunk; az utóbbit, mely egyébiránt Zágráb megyétől függött s igy nem volt szorosan vève önálló törvényhatóság, itt ismertetjük.

III. A turmezei vagy turopolyai kerület: avagy a túrmezei nemesek közönsége, — 1255-ben IV. Bélától nyerte kiváltságait.[1])

[1]) E király a zágrábi várhatóság alá tartozott várjobbágyokat, a tatár dulás idején tanusitott hüségökért akarta megjutalmazni, midőn őket nemesekké tette s a várhatóság alól kivette.

melyek aztán több király által részint megerősittettek, részint ujakkal bővittettek, s törvények által is helybenhagyattak. (1518: 40., 1659: 106., 1723: 92., 1741: 60.) Ezen kerület lakosai országos nemesek voltak, külön zászló és kapitány parancsnoksága alatt saját fölkelőcsapatot képeztek, mely béke idején 120 és háború esetén 300 főből állott s az utóbbi esetben a kapcsolt részek fölkelőseregének kiegészitő részét képezte. [1]) A kerület közigazgatási tekintetben Zágráb megyének volt alárendelve; de e megye közgyülésein a turmezei nemesek fejenkinti szavazattal birtak s a megye határozatait saját főtisztviselőjük, grófjuk, (comes terrestris, telki gróf) hajtotta végre. E kerület (1278-ban IV. László által megerősitett régi jogánál fogva) táblabirói karának (ilynevü főbb tisztviselőinek) kijelölése alapján választotta grófját, csapatparancsnokát, s többi tisztviselőit: még pedig (kivéve a táblabirákat) évenkint decz. 13-án (Lucza napján) Lukavecz várában, kiváltságleveleik őrhelyén; ellenben a közgyülések Nagy-Goriczán tartattak. Mind a tisztujitó széket, mind a közgyülést a kerület 24 községének utasitással ellátott képviselői képezték, kiken kivül a tisztujitó széken a gróf s a táblabirák, a közgyülésen pedig a kerület összes tisztviselői is, birtak szavazati joggal. A kerület régebben az országgyülésre is egy vagy két követet küldött; ujabb gyakorlat értelmében pedig grófja által volt képviselve a magyar országgyülés alsótáblájánál s a kapcsolt részek közgyülésén.

E kerület saját pecséttel, (melyet 1737-ben III. Károlytól nyert,) külön büntetőhatósággal, s kebelbeli egyházai körül kegyuri jogokkal élt; az ország törvényhatóságaival levelezett s az ország kormányszékeivel is közvetlenül érintkezett.

IV. Kiváltságos kerületek voltak, melyek azonban az országgyülési joggal nem birtak s országos törvényhatóságoknak sem tekintettek, — a következők:

1) A szepesi 10. lándszásnemesek széke. Ez a turmezei nemesek kerületéhez hasonló kiváltságos állással birt (1596: 10. t. cz. 4. §.); de az országgyülésen képviselve nem volt. Az 1802: 10. ezen szék nemeseinek egyénenkint megillető nemesei jogait épségben hagyva, a széket mint kiváltságos kerületet eltörölte s teljesen Szepes vármegyébe keblezte be.

2) A szepesi 16 város kerülete. A szepesi szászok ott még szent István idejében telepedtek le s különféle kiváltságokat nyertek, melyeket V. István 1271-ben megerősitett. Városaik száma a 13-ik században 24-re ment, melyek közül 13-at Zsigmond király 1412-ben Jagelló lengyel királynak elzálogositott; a többi 11 város pedig kiváltságos állását elvesztvén, Szepes megyéhez csatoltatott. Az elzálogositva volt 13 város kiváltása iránt több tör-

[1]) Sajátszerű az, hogy a turmezei nemesek 1560-ban a zágrábi káptalan előtt örökbefogadott és osztályos testvéreknek vallották magukat; ezen minőségökben őket Rudolf király 1582-ben megerősitette, s ennélfogva e kerületben a kir. fiscus nem örökölhetett.

vény hozatott, eredmény nélkül; Lengyelország első felosztása alkalmával Mária Terézia azokat az országhoz visszakapcsolta, régi szabadságaikat visszaadta s három kamarai várossal (Gnezda, Lubló, Podolin) együtt Szepesmegyétől független kerületté, illetőleg „provinciává" alakitotta. Ez saját választott grófjával és tisztviselőivel a közigazgatási s némely törvénykezési ügyekben külön hatóságot képezett; gazdasági ügyekben a király által kinevezett administrator alatt állott és — miként a szab. kir. városok — a magy. kir. udvari kamarának volt alárendelve. Az egyes városok, a szab. kir. városokhoz hasonlólag a királynak évi censust tartoztak fizetni. Az országgyülésre e kerület nem küldött követeket.

A kerület tisztikarának főbb tagjai voltak: a kerületi gróf, a kamarai administrator, a kerületi törvényszék ülnökei (táblabirák,) jegyzők, ügyész, adószedő, pénztárnok, levéltárnok. A kerületi törvényszéken, melyhez az egyes városi biróságoktól földjebbezett ügyek vitettek, a kerületi gróf elnökölt: ellenben a kerületi közgyüléseket a kamarai administrator vezette s ugyanez levelezett a kerületi városok nevében a többi hatóságokkal.

Maga a kerületi közgyülés mindenik városnak két-két, utasitásokkal ellátott, küldöttjéből állott, kik közül az egyiket a belső s a másikat a külsőtanács választotta. Ezen tanácsok pedig a szab. kir. városok tanácsaihoz hasonló módon voltak szervezve.

3) A tiszai koronai s a nagy-kikindai kiváltságos kerületek: külön-kü ön saját tisztikarral birtak, egyébiránt mindenben a vármegyei törvényhatóságnak (amaz Bács és emez Torontál megyének) voltak alárendelve.[1])

4) Az egyháznemesi székek: az illető vármegye törvényhatóságának voltak alávetve.[2]) Azonban közülök kettő: a vajkai (Pozsony megyében) s a verebélyi (Barsban) azon kiváltsággal birt, hogy a megyei határozatok végrehajtása a széknek saját tisztviseloi (nádor, alnádor, szolgabiró) által történt. Az egyháznemesi székek általában nagyobb-kisebb mérvü önkormányzati jogokkal birtak; tagjaiknak, mint egyháznemeseknek, személyenkinti jogairól az állampolgárság kérdésénél szóltunk.

224. §. *Erdély törvényhatóságai s némely kiváltságos városai 1848-ig.*

I. Az erdélyi törvényhatóságok a magyarországiakhoz hasonló jogállással birtak, de az ottani három nemzet szervezetével kapcsolatban bizonyos eltérésekkel. A szorosan vett Erdélyt — a partiumok nélkül — tartva szem előtt:

---

[1]) E két kerület 10—10 községből állott. A tiszai kerület, a munkácsi uradalom helyett igtattatott a koronajószágok állományába, az 1791: 7. t. cz. által.

[2]) Az esztergomi érsek egyháznemeseinek székei voltak: a vajkai Pozsonymegyében, az érsekléli Komárom megyében, s a verebélyi a szent-györgyivel Bars megyében. A primáson kivül azonban egyház-nemesekkel birtak még: a győri püspök s a győri káptalan, a szentmártoni főapát s a zágrábi püspök.

1) A magyarok földje, vármegyékre és szab. kir. városokra oszlott, melyekhez egy szabad vidék (Fogaras) járult.

A vármegyék száma 8 volt: [1]) melyek az uralkodó által kinevezett főispánok alatt állottak, egyenkint két-két követet küldtek az országgyülésre s azokat utasitásokkal látták el. A magyarországi vármegyékhez hasonló jogkörük mellett jogositva, sőt kötelezve is valának (Apr. 3. r. 1. cz., 1791: 5.), a kormány által elkövetett törvénysértések orvoslását a fejedelemnél sürgetni s ezen lépésök pártolására a székely és a szász nemzetet is felszólitani. Fogaras vidéke, ugyanoly szervezettel és jogkörrel birt, csakhogy élén főispán helyett főkapitány állott. Ezt és a főispánokat a fejedelem nevezte ki.

A szabad. kir. városok [2]) ugyanoly jogokkal és szervezettel birtak, mint a magyarországiak, s az országgyülésre két-két követet küldtek.

De voltak ezeken kivül a magyarok földjén ugynevezett „nemes városok" és „taxás helyek" is. A „nemes városok" [3]) saját választott tisztviselőkkel birtak, de a vármegyékbe voltak bekebelezve s az országgyülésre külön követeket nem küldöttek: lakosaik nemesi szabadságokkal éltek. A „taxás helyek", — azért nevezve igy, mivel valamikor a kapu-számszerinti adó helyett bizonyos összeget (taxát) fizettek, — különféle szabadalmakat élveztek, az illető megye hatósága alatt saját tisztviselőik által igazgattattak, s némelyek [4]) közülök az országgyülésre követeket (kettőt-kettőt) küldöttek.

2) A székelyek földje öt székből s egy szab. kir. városból állott. [5]) Ezen székek mindegyike külön (de a bekebelezett székekkel együtt) két követet küldött az országgyülésre; élükön egy-egy főkirálybiró állott; a vármegyékkel egyenlő jogokkal s ezeken fölül még azon joggal is birtak, hogy főkirálybirájukat s többi tisztviselőiket kijelölés nélkül szabadon választhatták (mely ősi szokásukat az 1791: erdélyi 12. megerősitette), a főkirálybiró állása azonban fejedelmi megerősitéstől függött. A székelyföld szab. kir. városa, Maros-Vásárhely, a magyarországi szab. kir. városokhoz hasonló jogokkal birt s az országgyülésre két követet küldött.

---

[1]) Alsó- és Felső-Fehér, Belső-Szolnok, Doboka, Hunyad, Kolos, Küküllő, Torda.

[2]) A magyarok földjén: Kolozsvár, Gyulafehérvár, Erzsébetváros, Szamos-Ujvár.

[3]) Déés, Nagy-Enyed, Ó- és Uj-Torda.

[4]) Abrudbánya, Hátszeg, Kolos, Szék, Vajda-Hunyad, Vizakna, a partiumokból pedig Zilah.

[5]) Udvarhelyszék, (Keresztur és Bardócz fiuszékekkel), Háromszék (sepsi, kézdi, orbai, volt székekből alakitva, melyekhez később Miklósvár szék is járult), Csikszék (Gyergyó és Kászon fiuszékekkel,) Aranyosszék, s Marosszék. Ezek közül hajdan Udvarhelyszék volt az első; azért kiválólag anyaszéknek is neveztetett; a székely nemzeti gyülések rendszerint ott tartattak.

Voltak továbbá a székelyföldön kiváltságolt mezővárosok, [1]) melyek az illető szék felügyelete alatt saját rendezett tanácsuk s tisztviselőik által igazgattattak, az országgyülésre pedig két-két követet küldöttek. Ezekhez járult egy kiváltságolt község (nem város) t. i. Oláhfalu, mely közigazgatási tekintetben Udvarhelyszéktől függetlenül, a szab. kir. városokhoz hasonlólag közvetlenül a főkormányszék alatt állott, az országgyülésre követet küldött, kormányzati s igazságszolgáltatási ügyeit pedig szabadon választott királybirája és ülnökei által intézte.

3) A királyföld vagy szászföld: székekből, vidékekből és városokból állott; minden székben és minden vidékben volt egy-egy város, melytől amazok nevöket nyerték. A székek száma volt 9, a vidékeké 2. [2])

Minden szék, illetőleg vidék, a közigazgatási és igazságszolgáltatási ügyekre nézve saját tisztviselőkkel, s különösen egy-egy tanácscsal birt, melynek tagjait s fejét — a királybirót, illetőleg főkapitányt, — még pedig e főnököt a fejedelem megerősitési joga által korlátozva, a lakosok szabadon választották. A városok a királyföldön, a székektől és illetőleg vidékektől szorosan függő községek voltak; külön képviselőket sem küldtek az országgyülésre. Az egész királyföld a szász nemzeti gyülésnek (universitásnak) s a nemzeti grófnak volt alárendelve; az utóbbi szebeni királybirónak is neveztetett, a szász nemzet által választatott, de a fejedelem által erősittetett meg; ő továbbá az erdélyi főkormányszéknek tanácsosa s a szász nemzeti gyülésnek elnöke volt.

225. §. *Az 1848-i törvényhozás intézkedései a törvényhatóságokra nézve.*

I. A mint az előadottakból kitünik, a törvényhatóságok 1848-ig a lakosság egy kisebb-nagyobb töredékének közönségei voltak. Legrosszabbul állottak e tekintetben a szab. kir. városok s némely szabad kerületek, mint a melyekben a törvényhatósági jogok gyakorlásába csak igen kevés egyén folyt be: ugy hogy ezen törvényhatóságokhoz képest a vármegyék csaknem democraticus jellegüeknek mondhatók; a mennyiben bennök a nemesség, mely sok vármegyében igen nagyszámú volt, ugyszólván tömegesen birt a közgyülésben való részvétel jogával. Ide járult az is, hogy a törvényhatóságok közül a szab. kir. városok a kormánynyal szemben nagyon is függő állást foglaltak el, s a szabad kerületek egy részével együtt gyakran derüre-borura a kormánynyal tartottak. E körülménynek tulajdonithatni nagyrészt azon szokás kifejlődését, mely szerint az országgyülés alsótábláján csak az vált határozattá, amire a nemzet törzsökös zömét

---

[1]) Bereczk, Csik-Szereda, Ilyefalva, Kézdi-Vásárhely, Sepsi-Szent-György, Udvarhely.

[2]) Kőhalom, Medgyes, Nagysink, Segesvár, Szászsebes, Szászváros, Szeben, Szerdahely, Ujegyház, székek; — Beszterce és Brassó vidékek.

képviselő vármegyei nemesek követeinek többsége szavazott, a többi törvényhatóságok küldötteinek véleménye pedig alig vétetett tekintetbe.

Ezen, több szempontból abnormis állapotnak az 1848. évi törvényhozás — habár egyelőre csak ideiglenes jellegű — intézkedései gyökeresen véget vetettek.

II. A vármegyékre nézve az 1848: pozsonyi 16. 17. t. czikkek következőkép intézkedtek:

A ministerium a megyei szerkezetnek népképviselet alapján rendezéséről, a legközelebbi országgyülésnek törvényjavaslatot fog előterjeszteni. Addig is pedig, mig a törvényhozás ezen rendezést eszközölné, a megyei hatóság következőkép fog gyakoroltatni:

1) A lehető legrövidebb idő alatt minden megyében közgyülés fog tartatni. Ezen közgyülésen szavazattal birnak mindazok, kiket akár a törvény, akár egy vagy más megyének eddig hozott határozatai szavazati joggal ruháztak fel; a hol pedig semmi ily jogkiterjesztő határozatok nem jöttek létre, ott szavazattal fognak birni a törvény által eddig jogositottakon kivül azok, kiket a megyei lakosok községenkint ezen közgyülésre képviselőkül kiküldenek.

2) Ezen közgyülésen, — tekintettel a megye nagyságára, népességére s az ottani honpolgárok minden osztályára, — egy nagyobbszámú állandó bizottmány fog, születésre való különbség nélkül, választatni. Az állandó bizottmány a főispánnak vagy távollétében az alispánnak elnöklete alatt — a megyei tisztviselőség hozzájárultával annyiszor és addig, a mint s a meddig szükséges leend, összegyülvén: mindazon hatóságot fogja ideiglenesen gyakorolni, mely a törvény s alkotmány szerint a megyei közgyüléseket megilleti. Az ekkép működendő megyei képviselő bizottmány, a „megye közönségének nevében“ ugy a ministeriummal egyenes érintkezésben álland, mint törvény értelmében a megyei tisztviselőkkel határozatilag rendelkezendik. A bizottmány, mihelyt a jövő törvényhozás által a megyei szerkezet rendezve lesz, ideiglenes hatóságát a megye kezeibe teszi le.

3) A köztanácskozási nyelv Magyarországban egyedül a magyar; a kapcsolt részek azonban anyai nyelvöket használhatják.

4) A megyékben a legközelebbi országgyülésen teendő intézkedésig tisztujitó székek tartatni nem fognak; hanem akár a hivatalnokok soraiban történhető hiány pótlásának, akár a földesuri megszüntetett törvényhatóságról a megyére ruházott hatáskör betöltése végett uj hivatalnokok választásának, szüksége forogna fenn: a főispán a központi állandó képviselő bizottmánynyal egyetértőleg fogja a hiányt pótolni s illetőleg az ujonnan alkotandó hivatalokat betölteni.

III. A szabad kir. városok iránt az 1848: pozsonyi 23. t. cz. következőkép intézkedett:

Mig a törvény részletesen rendelkeznék, a tanács azon hatáskörrel ruháztatik fel, melylyel a megyei kisgyülések birnak; a közgyülés pedig (a biráskodás körébe vágó ügyek kivételével)

ugyanazon hatósággal, melylyel a megyei közgyülések vannak felruházva. A közgyülés áll: a városi tisztviselőkből és képviselőkből együtt véve. A képviselő testület, mely a közgyülésnek főalkatrészét képezi, választás által alakittatik; a tisztviselők is, bizonyos kivétellel, választatnak. E választásoknál szavazati joggal birnak: az eddigi városi polgárok egyáltalában; továbbá mindazok, kik az ugyanezen törvényben kijelölt kellékekkel birnak.[1])

Ilykép választatnak a tisztviselők közül: a polgármester, főbiró, főkapitány, alkapitányok, tanácsnokok, jegyzők, tiszti ügyészek, levéltárnok, telekbiró, számvevő, tiszti főorvos, fősebész és főmérnök. A kik eddig a városokban oly hivatalt viseltek, mely életökfogytáig rendszerint tisztujitás alá nem esett, fizetéseiket élethossziglan megtartják; de ha a tartandó tisztujitás alkalmával az eddig viselt vagy magasabb hivatalra megválasztatnak, a választást elfogadni tartoznak, mert különben elveszitik nyugpénzöket; ugyanezt akkor is elvesztik, ha fenyitő közkereset utján bármikor valamely bünténybeu marasztaltatnak; — továbbá a számadással tartozó hivatalnokok is, a városi törvényhatóságok részletes szabályozásaig, eddig viselt hivatalaikban meghagyatnak; de a felügyelés és felelősség a tanácsra bizatik, mely egyuttal arra is felhatalmaztatik, hogy tapasztalandó visszaélés vagy hanyagság esetében a számadókat elmozdithassa s helyettök ideiglenesen más kezelőket nevezhessen ki.

IV. A jász-kun, és a Hajdu-kerületre, valamint a fiumei s buccarii kerületekre nézve, az 1848: pozsonyi 25., 26. s 27. t. czikkek ideiglenesen intézkedtek, és ugyan lényegileg a következő módon:

1) A jász-kun kerületben a kerületi tisztviselőket, és pedig kijelölés mellett, ugyanazok választják, kik az országgyülési követeket fogják az 5. t. cz. szerint választani. A közgyülési képviselőket a községi választók választandják, kijelölés nélkül s egyedül a községi képviselők közül; választ pedig minden község négyet. A közgyülésnek tagjai, az imént emlitetteken kivül, még a következők: a nádori főkapitány mint elnök, s a nádori alkapitány, ki amannak akadályoztatása esetében elnököl, továbbá a kerületi tisztviselők, s minden községnek főbirája és főjegyzője.

2) A Hajdu-kerületben is a kerületi tisztviselőket azok választják, kik az országgyülési követeket; és ugyan kijelölés mellett. A városi tisztviselők is kijelölés mellett, ellenben a városi képviselők kijelölés nélkül, választandók. A közgyülésnek elnöke a főkapitány, akadályoztatása esetében az alkapitány; tagjai: a

---

[1]) A kik t. i. bizonyos értékü ingatlan birtokot, önálló ipari foglalkozást, kereskedési vagy gyári telep birását, avagy bizonyos évi jövedelmet képesek kimutatni; mely kellékek a városok népességéhez képest egymástól különböző módon vannak a törvényben kijelölve: a szerint, a mint a város nagy, közép, vagy kis város, és pedig a 12—30000 lakosságú városok középvárosoknak, az ezen számnál több lakossal birók nagy városoknak s a többiek kis városoknak neveztetnek.

kerületi tisztviselők és a városi képviselők, s minden városnak főhadnagya és főjegyzője.

3) Fiume és Buccari szabad kereskedési kerületek külön két törvényhatóságot képeznek, egymástól függetlenül, de egyenlő elvek szerint szerveztetnek s közös főkapitányuk a fiumei kormányzó. Az eddigi patricius-családok czimeiket megtartják, a már kinevezett patricius tanácsnokok a közgyülésben a képviselőkkel együtt részt vesznek, de jövőben patricius tanácsnokot nevezni nem lehet. A közgyülésnek elnöke az alkapitány, akadályoztatása esetében a kapitánysági törvényszék legidősb tagja; tagjai pedig a tisztviselők, a patricius tanácsnokok s a választandó képviselők. Ezek választásában mindazok jogositvák résztvenni, kik a szabad kir. városokról szóló 1848: 23. t. czikkben a hasonló népességü szab. kir. városokra nézve megállapitott kellékekkel birnak; továbbá a patricius tanácsnokok, a hajóskapitányok és a hajós irnokok.

(A buccarii kerület később Horvátországhoz csatoltatott; Fiume pedig egészen külön tartományi szervezetet nyert, mint a szent koronához csatolt külön test. Lásd fentebb: „a magyar-horvát tengerpart"-ra vonatkozó §-okat.)

V. Az 1848: pozsonyi 24. t. cz. az ugyanazon évi 23-ik t. czikknek a szab. kir. városok választásairól, választóiról és képviselőikről szóló részét kiterjesztette: a 16 szepesi városra s azon községekre is, melyek első birósági hatósággal ellátott rendezett tanácscsal birnak, vagy ezután fognak a megyék meghallgatása mellett a ministerium javaslatára ő felsége által (illetőleg a nádor mint királyi helytartó által) felruháztatni.

VI. A nádori méltósághoz kötött hivatalokról szóló 1848: pozsonyi 28. t. cz. rendeli, hogy ő felségének az országbóli távolléte idejére a nádor, mint teljhatalmú királyi helytartó, Pest-Pilis és Zsolt törvényesen egyesült megyék örökös főispánságának s a jászkunok grófságának gyakorlatáról lemond; továbbá, ugyanezen t. cz. az emlitett egyesült vármegyék főispánságát ezen hivatalnak helytartójára (a nádornak főispáni helyettesére) ruházza, ki is a többi főispánokra nézve törvényesitett kinevezési viszonyba helyeztetvén s hivatala a többi főispánokkal egyenlő rangra emeltetvén, neki az országgyűlésen a főrendi táblánál ülési és szavazati joga leend; egyuttal a jászkun kerületek nádori főkapitánysága főispáni rangra és hatóságra emeltetett.

VII. Erdélyre nézve az 1848. évi kolozsvári 1 t. cz. 3-ik §-a az ottani törvényhatóságokat teljesen addigi szervezetökben hagyta, azt határozván, hogy ott a közigazgatás, valamint az igazságszolgáltatás, folyama és személyzeti szerkezete a közelebbi közös hongyülés általi elrendezésig változatlanul marad. (Csakhogy az erdélyi udvari kanczellária megszüntettetett s Erdély a magyar ministeriumnak rendeltetett alá.)

226. §. *A törvényhatóságok visszaállitása 1860-ban s 1867-ben; valamint az erdélyi törvényhatóságok iránt tett ideiglenes intézkedések.*

I. Midőn előbb 1860-ban, s 1861-ben történt feloszlatásuk után ujból 1867-ben, a magyarországi (Királyhágon-inneni) törvényhatóságok vissza lettek állitva: ezek közül a megyékben az 1848 évi állandó megyei bizottmányok vették át a közgyülési hatáskört; de a mennyiben ezen állandó bizottmányok tagjai halálozások és lemondások folytán megfogytak, a hézagok választás által lettek kitöltve. Ugyanakkor a magyarországi többi törvényhatóságok (a Dráván tuliak kivételével) az 1848-i törvények értelmében egészen ujból alakulhattak s alakultak is.

II. A mi Erdélyt illeti, az 1848. erdélyi törvényhozás az ottani törvényhatóságokat teljesen addigi -- kiváltságos elemekre alapitott — szervezetökben hagyta. A magyar ministeriumnak visszaállitása s Erdélynek Magyarországhoz visszacsatolása alkalmából 1867-ben az országgyülés felhatalmazta a ministeriumot, hogy az erdélyi törvényhatóságok alkotmányos hatáskörének visszaállitásáról rendeleti uton intézkedjék, az erdélyi városok szervezését pedig az erdélyi kir. biztos által eszközöltesse. Ez még azon évben meg is történt: egy ministeri rendelet s egy kir. biztosi utasitás kibocsátása folytán, melyeket az 1868: 43. t. cz. is, — a törvényhatóságok rendezéséről alkotandó törvény létrejöveteleig — érvényben hagyott. Ugyanezen t. cz. rendelte, hogy a székelyszékek főkirálybiráit s a szász ispánt, ministeri ellenjegyzés mellett ő felsége nevezi ki; továbbá felhatalmazza a ministeriumot, hogy addig is, mig a „királyföld“ („szászföld“) iránt a törvényhozás tüzetesen intézkednék: a királyföldi székek, vidékek és városok szervezését s hatáskörét a ministerium rendezze.

III. Az 1868: 30. t. cz. a volt kapcsolt részek helyére a társországokat — némely ügyek körüli külön törvényhozással s külön kormányzattal — állitván fel: Magyarországnak Drávántuli volt törvényhatóságait az egy Fiume város és kerülete kivételével a társországoknak engedte át, melyek aztán a területükön levő törvényhatóságokat a magyarországiakétól több tekintetben különböző szervezetekké alakitották.

227. §. *A törvényhatóságok rendezése 1870. s 1886-ban; valamint területi szabályozásuk 1876-ban.*

I. Az 1848-i s némely későbbi törvények, — a mint láttuk — a törvényhatóságokra nézve csak ideiglenes intézkedéseket tettek.

A végleges rendezést a közbejött nehéz idő és sulyos körülmények akadályozták; mignem az 1870: 42. t. cz. s azzal összefüggő több későbbi t. cz. (1876: 6., 7., 12., 20., 33.) által, Budapest fővárosra nézve pedig az 1872: 36. t. czikkel, a hiány

pótolva lett. Az 1886: 21. t. cz. aztán, Budapest főváros kivételével a törvényhatóságok szervezetét ujból szabályozta.

II. Az 1870: 42. t. cz. Magyarországnak s a bekeblezett Erdélynek törvényhatóságait rendezte: kivévén Buda és Pest szab. kir. városokat, melyekre vonatkozólag az 1872: 36. t. cz. intézkedett, s kivévén a még ekkor függőben hagyott erdélyi királyföldet, s kivévén Fiumét. Az 1870: 42. t. cz. a törvényhatóságok számát 135-re emelte; ezek közt volt: 49 királyhágóninneni megye, Kővárvidék, Jász-Kun és Hajdu-kerület, a Királyhágón inneni 41 sz. kir. város, a szepesi 16 város kerülete s a nagykikindai kerület, mely két utóbbi ezuttal ruháztatott fel törvényhatósági jogokkal, — a királyhágóntuli 8 megye, Fogaras és Naszód vidéke, 5 székely szék s a királyhágóntuli 5. sz. kir. város; (a királyföldi hét kir. város kivétetett) — végre a Királyhágón inneni és tuli részekben levő egyéb városok közül ezuttal törvényhatósági joggal felruházott 20 város. [1]) Ekkép ez alkalommal 22 uj törvényhatóság alakittatott.

Az 1873: 11. t. cz. által Baja és Hódmező-Vásárhely városok, — az 1873: 27. t. cz. által pedig a bekeblezett bánsági volt határőrvidéken fekvő Pancsova, Fehértemplom és Karánsebes városok, valamint az ott alakitott uj Szörény vármegye igtattattak a törvényhatóságok közé: ezek száma igy 141-re emelkedett.

Az 1876: 20. t. cz. a törvényhatóságok számát 94-re, az ugyanazonévi 33. t. cz. pedig 90-re szállitotta le. Ugyanis az előbb emlitett t. cz. a szab. királyi városok és törvényhatósági joggal felruházott városok közül 47-et mint önálló törvényhatóságot megszüntetett s ezeket azon vármegyékbe keblezte be, melyeknek területébe be voltak ékelve. [2]) Az 1876: 33. t. cz. pedig az egész országot a királyfölddel együtt (Fiume s a társországok nélkül) uj területi szabályozásnak vetette alá, melynek folytán a volt székek, vidékek és szabad kerületek eltörlésével 65 vármegye alakittatott; ezekhez mint törvényhatóságokhoz járult

---

[1]) Kecskemét, Nagy-Várad, Versecz, Zilah, Gölniczbánya, a Királyhágón innen, — tul pedig: Abrudbánya, Vizakna, Vajda-Hunyad, Kézdi-Vásárhely, Hátszeg, Sepsi-Szentgyörgy, Székely-Udvarhely, Bereczk, Csik-Szereda, Szék, Kolos, Ilyefalva, Oláhfalva, Szász-Régen és Fogaras.

[2]) Ezen megszüntetett „volt törvényhatóságok" közt van: 25 királyhágón inneni s 3 királyhágóntuli, összesen tehát 28 szabad kir. város; továbbá 19 más város, mely utóbbiak közül a volt Erdélyre 15 esik. Tüzetesen tekintve, törvényhatósági állásukat elvesztették:

1) Szabad kir. városok közül: Bakabánya, Bártfa, Bazin, Beszterczebánya, Breznóbánya, Eperjes, Esztergom, Felsőbánya, Késmárk, Kis-Márton, Kis-Szeben, Korpona, Körmöczbánya, Kőszeg, Libetbánya, Lőcse, Modor, Nagybánya, Nagyszombat, Zólyom, Ruszt, Szakolcza, Szent-György, Trencsén, Ujbánya; — továbbá a királyhágóntuli részekben: Erzsébetváros, Gyulafehérvár, Szamosujvár.

2) Egyéb városi volt törvényhatóságok közül: Gölniczbánya, Fehértemplom, Karansebes, Zilah, — a Királyhágón túl pedig: Abrudbánya, Bereczk, Csikszereda, Fogaras, Hátszeg, Ilyefalva, Kézdi-Vásárhely, Kolos, Oláhfalu, Sepsi-Szentgyörgy, Szász-Régen, Szék, Székely-Udvarhely, Vajda-Hunyad, Vizakna.

azon 25 szabad kir. és más oly város, melyek a vármegyékhez hasonló törvényhatósági jogokkal vannak felruházva. Az utóbb emlitett t. cz. a törvényhatóságok rendezésére vonatkozó 1870: 42. t. czikket a királyföldre is kiterjesztette. (Aztán az 1879: 26. t. cz. Kisküküllő megye székhelyéül Dicső-Szent-Mártont jelölte ki; az 1877: 1. t. cz. némely törvényhatóságok megállapitott területét törvénybe igtatta; az 1877: 2. 3., 1881: 63. s 1884. 7. t. czikkek pedig területi kiigazitásokat rendeltek el; különösen az 1881: 63. s az 1884: 7. t. czikkek, némely törvényhatóságok határának egyes községek és puszták által való kiigazitását rendelték el.)

III. Megjegyzendő, hogy a törvényhatóságok közül Szörény megye az 1873: 27. t. cz. 9. §-a ellenére (az ottani bonyolult viszonyok miatt) önálló törvényhatósággá nem szerveztetett; az ottani ideiglenes közigazgatási rendszert az 1877: 4. t. cz. három évre s az 1880: 11. t. cz. még egy évre meghosszabbitotta; aztán az 1880: 55. e megyét Krassó megyével egyesitette. Az 1881: 64. t. cz. által pedig Torna megye (nehány község kivételével, melyek Gömörhöz csatoltattak) Abaujjal egyesittetett.

IV. Ekkép Magyarországban — Fiume s a társországok nélkül, — van most 88 törvényhatóság; ezek közül 63 megye, s 25 város.

228. §. *A törvényhatósági minőségöket elvesztett városok, az erdélyi királyföld s a szász nemzeti egyetem iránti intézkedések.*

I. A törvényhatósági minőségből kivetköztetett 47 várost, az 1876: 20. t. cz. a rendezett tanácsú városi községek állásába helyezte, — némi különbséggel, melyről a községekre vonatkozó czim alatt szólunk.

II. A mi a királyföldet illeti: ez is a már emlitett területi szabályozásba lett befoglalva s addigi területéből némely szomszéd területek belevonásával nehány uj megye alakitva; ekkép a királyföldre nézve a közigazgatás körében fennállott különbségek, a szász ispáni (comesi) önálló hivatallal együtt megszüntek (1876: 12. t. cz. 1. 2. §.) s a „szász ispán“ czime az uj Szeben megye főispánjára szállott át. Ellenben, továbbra is fentartatott: a szász egyetemnek (universitas) mint kizárólag közmüvelődési hatóságnak, hatásköre az egyetemi vagyon felett való rendelkezésre, a kezelése alatt álló alapitványok rendeltetésszerü felhasználásának eszközlésére és az azok felett való ellenőrködésre nézve.

E részben az 1876: 12. t. cz. a következő tüzetes intézkedéseket tartalmazza:

1) A szász egyetem vagyona egyedül közmüvelődési czélokra forditható. Ezen vagyon jövedelmei, a királyföldi összes lakosságnak mint tulajdonosnak javára forditandók, vallás- és nyelvkü-

lönbség nélkül. E vagyon felett, az alapitványok korlátai közt s a kormány felügyelete alatt, a szász egyetem közgyűlése rendelkezik.

2) A közgyűlésnek elnöke: Szeben megye főispánja; alelnöke a közgyűlés által ennek tagjai közül 3 évre választatik; jegyzője az egyetem titkára s akadályoztatása esetében a közgyűlés által esetről esetre választott helyettesjegyző; — tagjai pedig a volt királyföldön országgyűlési képviselőválasztási joggal biró lakosoknak 20 képviselője, kik három évre választatnak.

3) Évenkint rendesen egy közgyűlés tartandó, melyen az előző év számadásai megvizsgálandók s a következő évi költségvetés elkészitendő. Rendkivüli közgyülés tartását elrendelheti a kormány; ezen kivül köteleztetik azt elrendelni a közgyűlés elnöke, ha a tagoknak többsége kivánja.

4) A közgyűlés határozatai a belügyministerhez, s a menynyiben azok közmüvelődési ügyekre vonatkoznak, a vallás- és oktatásügyministerhez terjesztendők fel jóváhagyás végett.

5) Az egyetem ügyeit, a közgyűlési határozatok nyomán, az egyetem központi hivatala igazgatja. E hivatalnak feje a közgyűlési elnök; hivatalnokai pedig: az egyetemi titkár, pénztárnok, és más hivatalnokok, — mely utóbbiaknak létszámát s általában a hivatalnokok fizetéseit, valamint választásuk módját és hivataloskodásuk tartamát, az egyetemi közgyűlés ministeri jóváhagyás mellett állapitja meg.

6) Az ugynevezett hétbirák vagyona fölött, Szeben megye főispánjának elnöklete alatt az egyetemi közgyűlés azon tagjai rendelkeznek, kik a hétbirák javainak tulajdonosait — az illető kerületeket és városokat — képviselik. E gyűlésnek jogköre e vagyonra nézve ugyanaz, melylyel az egyetem vagyonát illetőleg az egyetemi közgyűlés bir.

7) Hogy az egyetem központi hivatalának költségeihez mily arányban s mily módon járuljon a hétbirák vagyona: azt a szász egyetemi közgyűlés s a hétbirák gyűlése egyezményileg állapitja meg: meg nem egyezhetésök esetében pedig a belügyminister dönt.

8) A szász egyetemi vagyon tulajdonjoga iránti kérdések eldöntése a biróságokhoz tartozik.

229. §. A mostani törvényhatóságok nevei.

I. Azon szabad királyi és azon más oly városok, melyek törvényhatósági jogokkal birnak: a következők:

1) A 19 szabad kir. város: 1. Arad, 2. Budapest, 3. Debreczen, 4. Győr, 5. Kassa, 6. Kolozsvár, 7. Komárom, 8. Marosvásárhely, 9. Pécs, 10. Pozsony, 11. Selmeczbánya Bélabányával, 12. Soprony, 13. Szabadka, 14. Szatmár-Németi, 15. Szeged, 16. Székesfehérvár, 17. Temesvár, 18. Ujvidék, 19. Zombor.

2) A törvényhatósági joggal biró más 6 (nem szabad kir.)

város: 1. Baja, 2. Hódmező-Vásárhely, 3. Kecskemét, 4. Nagyvárad, 5. Pancsova, 6. Versecz.

Összesen: 25 városi törvényhatóság.

II.) A 63. vármegye: 1. Abauj-Torna, 2. Alsó-Fejér, 3. Arad, 4. Árva, 5. Bács-Bodrog, 6. Baranya, 7. Bars, 8. Békés, 9. Beregh, 10. Besztercze-Naszód, 11. Bihar, 12. Borsod, 13. Brassó, 14. Csanád, 15. Csik, 16. Csongrád, 17. Esztergam, 18. Fejér, 19. Fogaras, 20. Gömör és Kis-Hont, 21. Győr, 22. Hajdu, 23. Háromszék, 24. Heves, 25. Hont, 26. Hunyad, 27. Jász-, Nagy-Kun- és Szolnok, 28. Kis-Küküllő, 29. Kolozs, 30. Komárom, 31. Krassó-Szörény, 32. Liptó, 33. Marmaros, 34. Maros-Torda, 35. Mosony, 36. Nagy-Küküllő, 37. Nógrád, 38. Nyitra, 39. Pest-Pilis-Solt és Kis-Kun, 40. Pozsony, 41. Sáros, 42. Somogy, 43. Sopron, 44. Szabolcs, 45. Szatmár, 46. Szeben, 47. Szepes, 48. Szilágy, 49. Szolnok-Doboka, 50. Temes, 51. Tolna, 52. Torda-Aranyos, 53. Torontál, 54. Trencsén, 55. Turócz, 56. Udvarhelyszék. 57. Ugocsa, 58. Ungh, 59. Vas, 60. Veszprém, 61. Zala, 62. Zemplén, 63. Zólyom.

230. §. A mostani törvényhatóságokról általában.

I. A törvényhatóságok rendezése iránt az ujabb időben körülményesen intézkedtek: az 1870: 42., 1872: 36., 1876: 33. t. czikkek, és legközelebb az 1886: 21. t. cz. Ez utóbbi a törvényhatóságok neveit törvénybe igtatta, s ezek szervezetét — több lényeges változtatással — ujból szabályozta: kivéve Budapest fővárosát, melyre nézve az 1872: 36. t. cz. továbbra is fentartatott, — és kivéve Fiume városát és kerületét, melynek „törvényhatósági" ügyei (a mint az uj törvény mondja) a törvény ujabb rendelkezéseig a fennálló törvényes gyakorlat szerint intéztetnek. — A törvénybe igtatott törvényhatóságok ezen állására s területére vonatkozólag érvényes változtatás csak a törvény utján történhetik. Törvényhatósági joggal biró városok ugyan, a belügyministerhez fordulhatnak: rendezett tanácsú városokká vagy nagyközségekké átalakulás iránt; s e minister a maga részéről az átalakulást nem akadályozhatja, ha ezt a város lakosságának azon része kivánja, mely együttesen a városi összes egyenes államadónak felénél többet fizet; de a belügyminister minden ily átalakulás iránt külön törvényjavaslatot tartozik beterjeszteni.

II. Az emlitett 1886: 21. t. cz., ennek 96-ik §-ában foglalt kivételekkel, 1886. évi augusztus 15-én lépett életbe. (1886. évi jul. 8-án, 37.621. sz. a. kelt belügyministeri rendelet szerint.) E mellett a községekről szóló 1886: 22. t. cz. több lényeges rendelkezése a városi törvényhatóságokra is kiterjedvén, ez utóbbiakban a községi uj törvény illető rendelkezései 1886. évi julius 23-a óta birnak érvénynyel.

231. §. A törvényhatósági hatáskörről.

I. A törvényhatóságok jövőre is gyakorolni fogják a törvény korlátai között: a) az önkormányzatot, b) az állami közigazgatás közvetitését; — ezeken felül c) a törvényhatóságok egyéb közérdekű, sőt országos ügyekkel is foglalkozhatnak, azokat megvitathatják, azokra nézve megállapodásaikat kifejezhetik, egymással és a kormánynyal közölhetik, és kérvény alakjában a törvényhozás bármelyik házához közvetlenül fölterjeszthetik.*)

A kormánynyal a törvényhatóság általában közvetlenül érintkezik.

II. Önkormányzati jogánál fogva a törvényhatóság saját belügyeiben önállólag intézkedik, határoz és szabályrendeleteket alkot; határozatait és szabályrendeleteit végrehajtatja; tisztviselőit, a törvényben megállapitott kivételekkel választja; az önkormányzat és közigazgatás költségeit megállapitja, s a fedezetről gondoskodik, — még pedig a fedezetről a megyei törvényhatóság az 1883: 15. t. cz., ellenben a városi törvényhatóság a községi törvény rendelkezései szerint. (1886: 21. t. cz. 3. §.) (Ezen háztartási kérdésről alább lesz szó.)

III. A gyámhatóságot a törvényhatóság az 1877: 20., 1885: 6. s 1886: 7. t. czikkek értelmében saját árvaszéke által gyakorolja. Ennek határozatai a közigazgatási bizottsághoz, s onnét a belügyministerhez felebbezhetők. (Megjegyzendő továbbá, hogy a rendezett tanácsú városok árvaszékeitől is igy történik a fölebbezés; egyéb községekben a község által gyámhatósági ügyekben hozott határozatok elleni fölebbezések fölött, 2-od fokulag a törvényhatósági árvaszék, s végső fokban a közigazgatási bizottság határoz.)

IV. A belügyminister a törvényhatóságoknak az önkormányzati hatáskörben követett közigazgatási eljárását, belső ügyvitelét és pénzkezelését, saját kiküldött közege által bármikor megvizsgáltathatja. (Ez egészen uj rendelkezés.)

V. A törvényhatóság bizonyos határozatai, csak külön indokolt fölterjesztés alapján kieszközölt ministeri jóváhagyás után hajthatók végre; de ha az illető minister a fölterjesztéstől számitott 40 nap alatt nem nyilatkozik, a fölterjesztett határozat helybenhagyottnak tekintetik és végrehajtható.

Ide tartozik, minden oly határozat, mely:

a) Költségvetés megállapitására (megyékben az 1883: 15. t. cz., városi törvényhatóságokban a községi törvény 113. §-a korlátai közt),

*) Ellenben a községek, testületek és magán-egyének, kérvényeiket a képviselőházhoz nem közvetlenül, hanem csak valamely képviselő által nyujthatják be. A mi pedig az országos ügyeket illeti: ezek iránt magánegyének s népgyülések politikai tartalmú kérvényekkel is járulhatnak a képviselőházhoz, miként a törvényhatóságok, — habár csak valamely képviselő utján. Ellenben a községek politikai kérdésekkel nem foglalkozhatnak. (Ezen indokolással utasitotta vissza a képviselőház 1877-ben Hajdu-Böszörménynek a bank- és vámügyre vonatkozó politikai tartalmú kérvényét.)

b) ingatlan vagyon elidegenitésére vagy szerzésére (városi törvényhatóságokban a községi törvény 110., 113. s 164. §-ainak korlátai között);

c) kölcsönvételekre;

d) a helybenhagyott költségvetésben elő nem forduló terhes szerződések kötésére vagy felbontására és közművek emelésére;

e) uj hivatalok rendszeresitésére vagy a fennállók megszüntetésére vonatkozik (vármegyékben az 1883: 15. t. cz. korlátai között), — és általában minden oly határozat, melyre nézve valamely törvény felsőbb megerősitést rendel.

VI. Magánfelek a törvényhatóság határozatai ellen, — azok kézbesitésétől, illetőleg kihirdetésétől számitott 15 nap alatt — felebbezhetnek. A szabályrendeletek azonban a kihirdetéstől számitott 30 nap alatt felebbezhetők az illető ministerhez. A felebbezés az alispánnak, illetőleg (városi törvényhatóságoknál) a polgármesternek adandó be, ki azt nyolcz nap alatt jelentéssel fölterjeszteni köteles. — Rendszerint minden közigazgatási határozat birtokon belül felebbezhető. (Ez azt jelenti, hogy a följebbezés folytán felfüggesztendő a határozat végrehajtása.) Birtokon kivül való fölebbezésnek kivételesen és csak akkor van helye: a) ha ezt különös törvény rendeli el; b) ha fontos közérdekből vagy közveszély elháritása czéljából a határozatnak azonnali foganatositása, a tiszti ügyész meghallgatásával mulhatlanul szükségesnek találtatván, annak csak birtokon kivül való fölebbezhetősége magában a határozatban világosan kimondatott.

VII. A kormány az 1886: 21. t. cz. 57. §-a, s az 1876: 6. t. cz. 61. §-a értelmében hozzá fölterjesztett, ugyszintén a törvényhatóságok közgyülési jegyzőkönyveiben foglalt avagy az elintézések folyamában hivatalból észlelt illetéktelen vagy törvénybe ütköző határozatokat: megsemmisitheti; a mennyiben pedig intézkedés tétele szükséges, uj eljárást rendelhet el, — s ha ez czélra nem vezetne, a mennyiben törvények vagy törvényes rendeletek szerint intézkedni szükséges, közérdekü ügyekben határozhat. (Ez a kormány hatáskörét bővitő uj intézkedés.)

Oly határozatok azonban, melyek az előbb idézett törvények rendelkezései alá nem esnek, és valamely törvény értelmében tovább nem felebbezhetők: csak e határozatok kézbesitésétől számitott 30 nap alatt, — az érdekeltek által emelt panasz folytán, — vonhatók felülvizsgálat alá; a kormány azokat csak a netalán illetéktelen vagy pedig törvénybe ütköző eljárás tekintetéből semmisitheti meg s csak ily alapon rendelhet el uj eljárást. Sőt, e határidő lejártával a jogérvényes határozatok felülvizsgálat tárgyát többé nem képezhetik.

232. §. A törvényhatósági szabályrendeletekről.

I. Szabályrendeleteket a törvényhatóság csak önkormányzati hatáskörének korlátai közt alkothat.

A szabályrendeletek: a törvénynyel s a kormánynak ha-

tálybanlevő szabályrendeleteivel nem ellenkezhetnek; a megyei szabályrendeletek az alantas községek törvényben biztositott önkormányzati jogait nem sérthetik; és, ha az illető minister által bemutatási záradékkal lettek ellátva, az azt követő szabályszerü kihirdetés után 30 nap mulva hajtathatnak csak végre.

II. A szabályrendeletek ellen beadott felebbezések érdemében, az illető minister végérvényesen határoz; határozathozatal előtt pedig, ha szükségesnek találja, a törvényhatóságot meghallgathatja.

Ha a minister, a szabályrendeletnek bemutatási záradékkal való ellátását ideiglenesen vagy véglegesen megtagadja, ezen határozatát indokolni tartozik.

III. Oly szabályrendeletekre nézve, melyeknek megalkotását valamely törvény teszi a törvényhatóság kötelességévé: joga van a kormánynak, a szabályrendelet hiányainak pótlására módositásokat vagy átalakitást kivánni. Ha a szabályrendelet a törvénynek meg nem felel, vagy alaki avagy tartalmi fogyatkozásai miatt ezután sem volna arra alkalmas, hogy jogszabályul szolgáljon, — vagy ha a törvényhatóság a szabályrendelet alkotását megtagadná: a kormány jogositva van rendeleti uton intézkedni. Ha azonban a törvényhatóság később megfelelő szabályrendeletet alkotott, ennek megerősittetése után a kormány emlitett szabályrendelete hatályát veszti. (A III. alatt emlitett törvényi határozmányok ujak.)

233. §. *A törvényhatósági bizottságról.*

I. A törvényhatóság egyetemét a bizottság képviseli, — s a mennyiben a törvény kivételesen máskép nem intézkedik, a hatósági jogokat a törvényhatóság nevében a bizottság gyakorolja.

II. A törvényhatósági bizottság áll: felerészben a törvényhatóság területén legtöbb egyenes államadót fizető állampolgárokból (virilisekből); hasonló felerésze pedig a választó közönség választottjaiból.

Ezeken kivül a közgyülésen üléssel és szavazattal birnak még: a) városi törvényhatóságokban: a polgármester, fő- és aljegyzők, rendőrkapitány, tanácsnokok, tiszti fő- és alügyészek, árvaszéki elnök és ülnökök, főorvos, főmérnök, pénztárnokok, számvevők, közgyám és levéltárnokok; b) vármegyékben pedig: az alispán, fő- és aljegyzők, tiszti fő- és alügyészek, árvaszéki elnök és ülnökök, főorvos, főszolgabirák, pénztárnokok, központi számvevők, levéltárnokok; a rendezett tanácsú városok polgármesterei; végre a törvényhatóság területén rendszeresitett államépitészeti hivatal főnöke.

E joggal azonban a tisztviselők akkor, midőn saját tényükről van szó, nem élhetnek. (1886: 21. t. cz. 51. §., 1883: 15. t. cz. 10. §.)

A többi tisztviselők általában, és a tiszteletbeli tisztviselők

is, a közgyűléseken felszólalhatnak, s ha felhivatnak, felszólalni kötelesek; de szavazattal csak azon esetben birnak, ha egyébként bizottsági tagok.

III. A törvényhatósági bizottságnak tagja nem lehet: a) a ki nem magyar állampolgár (1879: 50.), — b) a ki 24. évét még be nem töltötte, vagy a kinek kiskorúsága meghosszabbittatott; c) a ki gondnokság vagy csőd alatt áll; d) a ki irni és olvasni nem tud; e) a ki a törvényhatóság területén legalább két év óta nem bir valamely ingatlant, vagy ugyanannyi idő óta ott nem lakik és adót nem fizet; f) a ki nem bir azon szellemi vagy anyagi kellékekkel, melyek az országgyűlési képviselőválasztási állandó névjegyzékbe való felvételre jogositanak; azonban az adónak meg nem fizetése vagy azon körülmény, hogy a képviselőválasztási állandó névjegyzékből valaki kimaradt, reá nézve a bizottsági tagsági jog gyakorlatát nem akadályozza; g) a ki oly büntett vagy vétség miatt van jogerejüleg vád alá helyezve, a melyre a büntetőtörvény a hivatalvesztést vagy a politikai jogok felfüggesztését állapitja meg; továbbá, a ki fegyház-, börtön-, vagy három hónapot meghaladó fogház- vagy államfogház-büntetésre, avagy a politikai jogok gyakorlatának felfüggesztésére szóló itélet hatálya alatt áll; végre a ki nyereségvágyból elkövetett büntett vagy vétség miatt jogerejüleg elitélve volt. *)

---

*) Az állami hatalom egyik főrészének, a birói hatalomnak, gyakorlására vonatkozó 1869: 4. t. cz., mely legfontosabb alaptörvényeink közé tartozik, — midőn aziránt körülményesen intézkedett, hogy az igazság részrehajlatlan kiszolgáltatására hivatott birák tulajdonképeni szép hivatásuktól egykönnyen el ne vonattathassanak s a politikai küzdtér odiosus kicsinyességeitől is távol tartassanak, — egyebek közt azt állapitotta meg, hogy: a biró lehet ugyan tagja a törvényhatósági vagy a községi képviseletnek, ha oda megválasztatik, de ez esetben sem fogadhat el törvényhatóságtól vagy községtől megbizatást vagy kiküldetést. Csakhamar e törvény keletkezése után készültek s aztán létre is jöttek az 1870: 42. s az 1871: 18. t. czikkek, melyek elseje a törvényhatóságok, s másika a községek közgyűlését akkép alakitotta, hogy (eltekintve bizonyos főbb tisztviselőktől, kik e közgyűlésen üléssel és szavazattal ruháztattak fel) a közgyűlés tagjainak fele választassék, másik fele pedig a legtöbb adót fizetőkből álljon. Minthogy e két utóbbi t. czikket, az azokat alkotott törvényhozás, tárgyuk miatt alaptörvényeknek nem tekinthette: ennélfogva magasb jogi szempontból ugy lehetett s helyesen ugy is kellett felfogni e két törvénynek emlitett intézkedését, hogy azok meg nem változtathatnak egy alaptörvényt, milyen a birói hatalom gyakorlásáról szóló 1869: 4. t. cz., — hogy tehát a biró a törvényhatósági bizottságnak s a községi képviseletnek csak ugy lehet tagja, ha olyanná megválasztatik; következéskép, hogy a legtöbb adót fizetők közé tartozás czimén nem juthat be a biró sem a törvényhatóság, sem a község közgyülésének tagjai közé. Ezen felfogást csak erősithette azon körülmény, hogy e két utóbbi törvényczikk, midőn az intelligentiának elemeiből sokakat azon kedvezményben részesitett, mely szerint adójuk kétszeresen számitandó s ekkép a virilisták közé bejuthatásuk előmozditandó: a birákat, — kik pedig az értelmiségnek legkiválóbbjai közé tartoznak, — hallgatással mellőzte. Az emlitett felfogást továbbá csak erősithette azon körülmény, hogy az 1871: 33. t. cz., — tehát oly törvény, mely akkor jött létre, midőn már a legtöbb adót fizetők czimén virilista intézményt létesitett 1870: 42. s 1871: 18. t. czikkek hatályban voltak — világosan kiterjesztette (16-ik §-ában) a királyi ügyészség tagjaira a birói hatalom gyakorlásáról szóló 1869: 4. t. cz. 10-ik §-át: mely egyebek közt azt állapitotta meg, hogy a biró csak ugy lehet tagja a törvényhatósági s a köz-

IV. A bizottsági tagok számát a törvényhatóság lakosainak száma szabályozza. Vármegyékben minden 500, városi törvényhatóságokban pedig minden 250 lakos után, egy bizottsági tag számittatik. Azonban, a bizottság legtöbb adót fizető és választott tagjainak összes száma, vármegyékben 120-nál kevesebb és 600-nál több, városi törvényhatóságokban pedig 48-nál kevesebb és 400-nál több, sehol sem lehet.

A bizottsági tagok száma az általános népszámlálást követő évben, a népszámlálás eredményéhez képest, 10 évről 10 évre ujra megállapitandó.

V. A legtöbb adót fizetők névjegyzékét, az adóhivatalok hivatalos kimutatásai alapján, minden évben a törvényhatóság igazoló választmánya állitja össze, illetőleg igazitja ki. E választmány áll: a közgyülés által egy évre választott 5 tagból és a főispán által a bizottsági tagok közül szintén egy évre kinevezett elnökből és 3 tagból; előadója a választmánynak a törvényhatósági jegyző; érvényes határozathozatalra pedig az elnökkel együtt 5 tag jelenléte szükséges. E választmány határozata ellen fölebbezésnek van helye, 15 nap alatt, a biráló választmányhoz. (Ez utóbbi a közgyülés által 5 évre választandó 5 tagból fog állani; elnöke a főispán, akadályoztatása esetére pedig az alispán s illetőleg a polgármester.)

A legtöbb adót fizetők sorrendjének megállapitásánál, csak a törvényhatóság területén fizetett összes egyenes állami adó vétetik számitásba. Továbbá némelyek egyenes államadója kétszeresen számittatik; ilyenek: az állami, felekezeti, törvényhatósági, községi és magán tanintézetek tanárai; a tudományos akademia tagjai; az akademiai müvészek; a folyóirat- és lapszerkesztők; a lelkészek; az ipar- és kereskedelmi kamarák bel- és kültagjai; ugyszintén a magyar államban érvényes oklevéllel ellátott tudorok, tanárok, ügyvédek, birák, orvosok, mérnökök, épitészek, gyógyszerészek, sebészek, bányászok, erdészek, gazdászok, gazdatisztek és állatorvosok. — A férj és atya államadójába a nő, valamint a kiskorú gyermekek államadója is beszámitandó: ha a

---

ségi képviseletnek, ha oda beválasztatik. Ellenben a legujabban keletkezett 1886: 21. és 22. t. czikkek, midőn a törvényhatósági s a községi közgyülések legtöbb adót fizető tagjai közé juthatás tekintetéből az adó kétszeres beszámitását mondják ki az intelligentia több categoriája javára, ide sorolják világosan a birákat is (a királyi ügyészség tagjait nem emlitik); ezzel tehát megállapitják, hogy a birák virilistai czimen is tagjai lehetnek a törvényhatósági s a községi képviseletnek. — Részünkről épen nem tartjuk aggályosnak azt, hogy a birák (s a kir. ügyészek is) a községi s a törvényhatósági közgyülésnek bármelyik czimen tagjai lehessenek; legföljebb azt vélnők helyesebbnek, hogy itt az emlitettek a legtöbb adót fizetés czimén foglalhassanak helyet, inkább, semmint a gyakran heves és gyülöletes küzdelmekkel járó választás utján. De nem ez a fő, hanem az: hogy az 1869: 4. t. czikknek mint alaptörvényuek idevonatkozó intézkedését egy kiegészitő alaptörvénynyel — mint külön törvénynyel — kellene megváltoztatni. Ellenben azt, hogy az emlitett alaptörvény a törvényhozás által csak ugy per tangentem, per excerpta, jövő-menő egyszerű törvény által (nem pedig az alapintézményekhez méltólag külön alaptörvény által) változtattatott meg: alkotmányjogi szempontból helyeselni nem lehet.

nőnek vagy a kiskorú gyermekeknek vagyonát kezeli. — Oly egyének között, kik közül az egyik egyszeresen, a másik pedig kétszeresen számitott államadó folytán juthatna be a bizottságba, az utóbbi bir elsőbbséggel; midőn pedig azon eset fordul elő, hogy ketten vagy többen hasonló mennyiségű államadót fizetnek, ezek között az állandó igazoló választmány elnöke által kihuzandó sors dönt.

Azok, a kik az emlitett kedvezményeket igénybe venni kivánják: az igazoló választmány előtt minden évben szóval vagy irásban jelentkezni s jogosultságukat igazolni kötelesek; a ki nem jelentkezett vagy jogosultságát igazolni nem tudja, az adó kétszeres beszámitásának kedvezményétől azon egy alkalomra elesik.

Mindenki csak egy törvényhatósági bizottságnak lehet tagja. Az, a ki több törvényhatóságban jön a legtöbb államadót fizetők sorába, azon törvényhatóság bizottságának lesz tagja, melyet maga jelöl ki.

VI. A bizottság választás alá eső tagjainak megválasztása: csak a legtöbb adót fizetők névjegyzékének összeállitása, illetőleg kiigazitása után történhetik. A választás napját a közgyűlés tűzi ki.

A választás alá eső bizottsági tagok választókerületenkint választatnak, melyeket a törvényhatóság alakit meg. Egy-egy választókerületben 200 választónál kevesebb és 600 választónál több nem lehet. Olyan község, melyben legalább 200 választó lakik, külön választókerületet képez. A mely községben a választók száma a 600-at meghaladja, ott 200—600 választóból álló külön választókerületek alakitandók. — Minden választókerület, lehetőleg páros számban, csak annyi bizottsági tagot választ: a mennyi a bizottságnak választás alá eső tagjaiból, a kerület választóinak a törvényhatóság összes választóihoz viszonyitott aránya szerint a kerületre esik.

Választó a törvényhatóság mindazon lakosa, a ki az országgyülési képviselőválasztásra jogosultaknak azon évre érvényes állandó névjegyzékébe felvétetett. Választható pedig mindaz, a kire nézve a fentebb felsorolt kizárási okok fenn nem forognak.

A választást, a helyi viszonyokhoz képest egy vagy több kerületben, a közgyülésnek e czélra megválasztott küldötte, mint elnök, vezeti. A választás, a szavazók nevének és lakhelyének nyilvános följegyzése mellett személyesen beadott szavazatlapok által történik. Ha többen egyenlő szavazatot nyertek: a választási elnök által kihuzott sors dönt. — A választási eljárásra vonatkozó panaszok, illetőleg a választott tag megválaszthatási képessége ellen emelt felszólalások, a választástól számitott 15 nap alatt az igazoló választmányhoz nyujtandók be; onnét a határozat kézbesitésétől számitott 15 nap alatt, az ügy az állandó biráló választmányhoz fölebbezhető. (Ennek határozatai ellen sem a választás miatt, sem a legtöbb adót fizetők névjegyzékének összeállitása körüli eljárásaért, felfolyamodásnak helye nincs; a

biráló választmány, a megállapitott névjegyzéket tudomásvétel végett bemutatja a közgyülésnek. De ha a föispán, vagy a biráló választmány valamelyik tagja a határozat hozatalától számitott 15 nap alatt a belügyministerhez fölterjesztést tesz; ez az előfordult törvénysértések miatt az eljárást megsemmisitheti.)

A bizottság választás alá eső tagjai, az 1870: 42. t. cz. szerint 3 évenkint 6 évre választandók. Az 1886: 21. t. cz. azonban igy intézkedik:

„A bizottság választás alá eső tagjai: 5 évenkint 10 évre választatnak. Az ezen törvény értelmében legelső alkalommal megválasztottak közül, az első 5 év leteltével minden egyes választókerületre nézve külön eszközölt sorshuzás utján a választottak fele kilép; jövőre pedig minden 5 év leteltével azok lépnek ki, a kik a szabályszerü 10 évet már kitöltötték. A sorshuzást a közgyülésen az elnök eszközli. A kilépett tagok ujra választhatók." (Az 1886: 21. t. cz. 96. §-a szerint: ezen, itt idézett, 32-ik §-ban a választott bizottsági tagok 10 évi megbizatására vonatkozó rendelkezés, csak a legközelebbi általános népszámlálást követő évben lép életbe. Ugyanakkor lépnek életbe az uj törvénynek némely más rendelkezései; egyebek közt: melyek az emlitett biráló választmánynak s az ismertetendő állandó választmánynak 5 évenkint való választására vonatkoznak; addig ezekre nézve az 1870: 42. t. cz. alapján a 3 évenkint való választás elve irányadó.)

Ha olyan választatik meg, a ki mint egyik legtöbb adót fizető már tagja a bizottságnak: az alispán, illetőleg a polgármester azonnali felszólitására a végleges igazolástól számitott 15 nap alatt köteles az iránt nyilatkozni, hogy elfogadja-e a választást. Ha elfogadja, helye a sorrendben következő legtöbb adófizető által pótoltatik. Ha azonban az elfogadás iránt határozottan nem nyilatkozik, ugy tekintendő, mint a ki a választást nem fogadta el.

Az, a ki több helyen választatott meg, azon kerületet fogja képviselni, melyet az alispán, — illetőleg a polgármester, — azonnali felszólitására, a végleges igazolástól számitott 15 nap alatt teendő nyilatkozata szerint, képviselni kiván. Ha ez iránt határozottan nem nyilatkozik: ugy tekintendő, mint a ki azon választást fogadta el, melyben legtöbb szavazatot nyert.

A többi kerület ujból választ.

Az, a ki elveszti időközben tagsági képességét: megszünik tagja lenni a bizottságnak; helye pedig, valamint az időközben elhalt és leköszönt tagok helyei is, minden év végével töltetnek be azon kerület által, a melyben megválasztattak.

234. §. A törvényhatósági közgyülésekről.

I. A közgyülés elnöke a föispán; akadályoztatása esetében a vármegyékben az alispán, illetőleg a főjegyző, városi törvényhatóságokban pedig a polgármester elnököl. Mindezeknek akadá-

lyoztatása esetében ki elnököljön, azt a törvényhatóság, belügyministeri jóváhagyást igénylő szabályrendelettel állapitja meg.

II. A közgyülések számát és idejét a törvényhatóság szabályrendelettel állapitja meg; de minden tavaszszal a mult évi számadások megvizsgálása és minden öszszel a jövő évi költségvetés megállapitása végett, közgyülést kell tartani.

Rendkivüli közgyülést a főispán, saját hatáskörében vagy közgyülési határozat folytán bármikor, – az alispán és polgármester pedig csak kivételesen, t. i. a főispáni szék üresedésben léte vagy a főispán akadályoztatása esetében, a mutatkozó szükséghez képest, hivhat össze. — A közgyülés napját s a fölveendő tárgyak sorozatát, vármegyékben az alispán, 8 nappal, városi törvényhatóságokban a polgármester 24 órával a közgyülés előtt, szabályszerüen kihirdetni tartozik. Azonkivül a városi törvényhatóságokra nézve a községi törvényben foglalt rendelkezések is (1886: 22. t. cz. 164. §.) irányadók. Rendkivüli közgyülésben csak oly ügyek tárgyalhatók, melyek a tárgysorozatban foglaltatnak. Rendes közgyülésen, a tárgysorozat összeállitása után beérkezett rendeletek és beadványok, valamint a napirendre kitüzött tárgyakkal össze nem függő önálló inditványok is tárgyalhatók: ha azok 24 órával előbb a közgyülésen vagy az elnökségnél bejelentettek s egyszersmind a jegyzői hivatalban vagy más alkalmas helyen közszemlére kitétettek.

III. A közgyülés hatásköréhez tartozó ügyek jelentősbjei a következők: 1) szabályrendeletek alkotása, 2) a közigazgatási járások s a törvényhatósági tagokat választó kerületek alakitása, 3) a törvényhatósági közlekedési vonalak, közművek, épitkezések és a közmunka fölötti intézkedés; 4) kölcsönvételek; 5) törzsvagyon szerzése vagy elidegenitése (városi törvényhatóságokban a községi törvény korlátai között); — 6) költségvetés megállapitása s a zárszámadások megvizsgálása: vármegyékben az 1883: 15., városi törvényhatóságokban a községi törvény rendelkezései szerint; 7) tisztviselők, választmányok, küldöttségek választása, s a közigazgatási bizottság választás alá eső tagjainak megválasztása; 8) a fegyelmi törvény értelmében hivatalától felfüggesztett alispán, illetőleg polgármester helyettesitése; 9) a tisztviselők ellenőrzése, ellenük fegyelmi vizsgálat elrendelése, és hivataluktól felfüggesztésök; 10) a tisztviselők és szolgák fizetésének szabályozása, valamint a nyugdijazás és a végkielégités elhatározása; 11) uj hivatalok felállitása s a fennállók megszüntetése; 12) pénztárak megvizsgáltatása és az erre vonatkozó jelentések tárgyalása; 13) a községektől fölterjesztetett vagy följebbezett ügyek 2-odfokú elbirálása; 14) kérelmezési és levelezési, valamint a felirási jog gyakorlása; 15) inditványok tárgyalása.

IV. A közgyülésen a szavazatok a szólók szerint vétetnek számba; de ha az elnök, vagy 10 bizottsági tag kivánja, a kérdés felállás és ülvemaradás utján szavazással döntetik el; azon esetben pedig, midőn valamely törvény rendeli, vagy 20 tag irásban kivánja, az elnök a névszerinti szavazást tartozik elrendelni.

Ha valamelyik tisztviselő ellen fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat vagy a hivataltól való felfüggesztés forog szóban: a szavazás titkosan történik. — Az elnök rendszerint nem szavaz; de szavazategyenlőség esetében az ő szava dönt.

V. A közgyülésen a jelenlevők határoznak. De a bizottságnak minden tagja csak oly ügyek tárgyalásában vehet részt és szavazhat, melyekben közvetlenül érdekelve nincs. (Pl., a ki a törvényhatósággal szerződési viszonyban vagy perben áll, illetőleg a törvényhatóság közjavadalmait bérli; továbbá, a községi elöljárók, midőn tisztviselők ellenőrzése vagy felelősségre vonatása forog fenn: az illető tárgyak fölötti tanácskozásban és szavazásban részt nem vehetnek. Ellenben azon tisztviselők, kik a törvény szerint a közgyülésnek tagjai, a tisztviselőválasztásoknál résztvehetnek, — pedig itt ugyancsak közvetlenül, sőt legközvetlenebbül, vannak érdekelve.)

A hallgatóság számára elkülönitett hely jelölendő ki.

VI. A ki a tanácskozás méltóságát vagy a gyülés tagjait sértő kifejezéssel él, s azt rögtön vissza nem vonja, — valamint a ki a tanácskozást megintés és azt követő rendreutasitás után is zavarja: még azon ülés folyama alatt széksértési kereset alá vonathatik, s a gyülés által, felebbezés kizárásával, 100 ftig terjedhető s közigazgatási uton behajtható birsággal büntettethetik; fenmaradván a büntető törvények súlya alá eső cselekményekre nézve a későbbi megtorlás joga.

VII. A közgyülési jegyzőkönyvek hiteles másolatai a belügyministerhez a hitelesitéstől számitott 30 nap alatt, egyes jegyzőkönyvek pedig egyik vagy másik minister kivánatára rögtön fölterjesztendők. Maga a hitelesités a másnapi ülésben vagy az illető ülés után legkésőbb három nap alatt, közgyülésileg vagy küldöttség által, eszközlendő.

235. §. A főispán s a főispáni titkárok, mint kormányközegek.

I. A vármegyék és a törvényhatósági joggal biró városok élén a főispán áll, kit a belügyminister előterjesztésére a király nevez ki és ment fel. A főispánt az uj törvény (1886: 21.) igen tág hatáskörrel ruházta fel s igy az eddigi dignitáriust valóságos hivatalnokká tette.

II. A főispán a végrehajtó hatalom képviselője. Mint ilyen:

1) A törvényhatóság területén, a törvénykezési közegek kivételével, működő összes állami közegeket illetőleg: azok eljárására nézve az illetékes ministerhez jelentéseket tehet, e közegektől egyes esetekre vonatkozólag felvilágositásokat kivánhat, ezen közegeknél előléptetés vagy uj kinevezés esetére ajánlatot tenni jogositva van s a fontosabb állomások betöltésénél az illető minister által meg is hallgattatik.

2) A törvényhatósági közigazgatás terén: ellenőrzi a tör-

vényhatósági önkormányzatot s őrködik a törvényhatóság által közvetitett állami közigazgatás érdekei fölött. E végből:

a) Vármegyékben minden rendes közgyülés előtt, városi törvényhatóságokban pedig évenkint legalább kétszer, számonkérő széket tart, hogy meggyőződjék a tisztviselők tevékenységéről s illetőleg az ügyeknek kellő időben való elintézéséről.

b) Megvizsgálja a tisztviselők eljárását és ügykezelését a helyszinén; betekinthet az alispánhoz vagy a polgármesterhez érkezett kormányrendeletekbe és különféle beadványokba; ezen felül egyes községekben is megtekinti a hivatalos eljárást és ügykezelést; ha pedig hiányokat tapasztal, azok megszüntetése iránt intézkedik.

c) A fegyelmi törvény értelmében a hanyag vagy vétkes tisztviselő ellen, a mennyiben az nem tagja a közigazgatási bizottságnak, vizsgálatot rendelhet s azt felfüggesztheti hivatalától; a felfüggesztett tisztviselőket pedig, — az alispán s illetőleg a polgármester kivételével, — ideiglenesen másokkal helyettesiti.

d) Gyakorolja a kijelölés jogát a választás alá eső tiszti állomások betöltésénél.

e) A törvényhatósági tisztviselői állomások egy (alább feltüntetendő) részét ő tölti be.

f) Az ellenőrzési és felügyeleti körön belül, az alispánhoz s illetőleg a polgármesterhez, általuk pedig a törvényhatósági s illetőleg a községi közegekhez, rendeleteket bocsáthat ki; jelentéseket is mindezektől közvetlenűl kivánhat. Ha az alispánnak, illetőleg polgármesternek a főispáni rendelet végrehajtása ellen aggályai vannak, 24 óra alatt a főispán utján a belügyministerhez előterjesztéssel élhet; de oly esetekben, midőn az állam érdeke halaszthatlan intézkedéseket követel: a főispán követelheti rendeleteinek végrehajtását, és — ha az alispán, illetőleg a polgármester vagy nincs a helyszinén, vagy a rendeletet kiadni nem akarja, közvetlenűl is intézhet rendeleteket a törvényhatósági és községi közegekhez.

g) Az alispán, esetleg az érdekelt főszolgabirák meghallgatása után, az alszolgabirákat járásokba beosztja és egyik járásból a másikba áthelyezheti: de csak a következő legközelebbi tisztujitástól kezdve; előbb csupán ott, a hol a gyakorlat ezen intézkedésnek megfelel.

h) A főispán, ha valamely közgyülési határozatot a törvénybe vagy ministeri rendeletbe ütközőnek, avagy az állam érdekeire sérelmesnek vél, annak felülvizsgálat végett leendő fölterjesztését rendelheti el, — s ily határozat csak ministeri jóváhagyás után hajtható végre.

i) A törvény 64. 65. §-ai értelmében (a mint látni fogjuk) a kormányrendelet végrehajtására kivételes hatalommal ruházható fel a főispán a minister által.

III. A főispán, közvetlenül a ministernek van alárendelve. Tisz-

ti dija és egyéb járandósága, — a törvényhatóság kiterjedése és népessége arányához képest, — a ministertanácsosi rangosztály két fokozata szerint állapittatik meg: első osztályú fizetéssel járó főispáni állások ott rendszeresitendők, hol a főispán hatásköre állandóan két törvényhatóságra terjed ki s azok székhelye nem ugyanaz, vagy hol a törvényhatóság s illetőleg törvényhatóságok lélekszáma legalább a 300 ezret meghaladja. Nyugdij tekintetében, az állami tisztviselőkre nézve fennálló szabályok alá esik, de sok esetre nézve igen előnyös kivételekkel. (1886: 21. t. cz. 59. §.)

IV. A főispán a közgyülés előtt a szokott esküt teszi le. A főispán külön pecsétje: az ország czimere, mely az illető törvényhatóság vagy törvényhatóságok nevét tartalmazó körirattal látandó el.

V. A főispáni állomások száma a 70-et meg nem haladhatja. Két vagy kivételesen több törvényhatóság főispáni teendői, állandóan vagy ideiglenesen, egy főispánra bizhatók. Melyek az állandóan összecsatolt főispánságok, mely főispánságok tartoznak az első s melyek a második osztályba? azt a belügyminister évről évre a költségvetéssel együtt terjeszti a törvényhozás elé.

VI. A belügyminister felhatalmaztatik, hogy a főispánok mellé a szükséghez képest titkári állomásokat rendszeresitsen: 1887. év elejétől kezdve.

Hogy ezen titkári állások mily számmal és mely törvényhatóságokban rendszeresittessenek: az iránt évenkint az állami költségvetés utján tétetik intézkedés.

A főispáni titkár a belügyminister által neveztetik ki; a ministeri fogalmazók és segédfogalmazók rangosztályába tartozik, ezekkel egyenlő fizetéssel. Kinevezését, előléptetését, vagy áthelyezését, — a belügyminister az illető főispánnak, esetleg főispánoknak, meghallgatásával eszközli.

236. §. A törvényhatósági közegekről, illetőleg tisztviselőkről.

I. A vármegye tisztviselői: központiakra és kültisztviselőkre osztatnak fel. Központi tisztviselők: az alispán, főjegyző, aljegyzők, tiszti főügyész s alügyészek, árvaszéki elnök és ülnökök, főorvos, főpénztárnok, — esetleg külön gyámi, vagy más pénztárnok — ellenőr, főszámvevő, esetleg alszámvevők, levéltárnok, árvaszéki nyilvántartó, árvaszéki könyvvezető, állatorvos. Kültisztviselők: a főszolgabiró és alszolgabiró, járási orvos, járási állatorvos, járási számvevő.

A rendezett tanácsú városok polgármesterei a vármegyével szemben ugyanazon tekintetek alá esnek, mint a járási főszolgabirák.

A központi tisztviselők a vármegye székhelyén, a kültisztviselők hivataluk székhelyén kötelesek lakni; ez utóbbiak részére

azonban, a székhelyen lakás kötelezettségének életbeléptetésére, a megye előterjesztése alapján a belügyminister időhaladékot engedhet.

Lássuk most a megye nevezetesebb tisztviselőit tüzetesen.

1) Az alispán a megye első tisztviselője. Mint ilyen: a) vezeti a megye nevében a közigazgatást s intézkedik mindazon ügyben, mely a közgyülés, a közigazgatási bizottság vagy egyes közegek hatásköréhez utasitva nincs; b) átveszi a megye közönségéhez intézett kormányrendeleteket, leveleket, jelentéseket, folyamodványokat, pénz- és értékküldeményeket; c) végrehajtja a kormány rendeleteit (a kivételes eljárásmódról a törvényhatóság felirási jogával kapcsolatban alább szólunk); — d) az azonnal és feltétlenül végrehajtandó kormányrendeletek végrehajtása után, eljárásáról a közelebbi közgyülésnek jelentést tesz; e) végrehajtja a közgyülés határozatait; f) foganatositja a főispánnak kiadott utasitásait; ha azonban azok ellen aggályai vannak, 24 óra alatt a főispán utján előterjesztéssel élhet; g) aláirja a törvényhatóság nevében kiállitott okmányokat, leveleket és fölterjesztéseket; h) őrködik, hogy a kormányrendelet ellen intézett felirat 3 nap alatt fölterjesztessék; i) utalványoz a házi pénztárra a költségvetés korlátai közt; k) rendelkezik a törvényhatóság tisztviselőivel s a segéd- és kezelőszemélyzettel; l) a hanyagnak teendőit más tisztviselőre bizza s ezt amannak fizetésére utalványozott napdijakkal látja el; m.) a főjegyző, főügyész, árvaszéki elnök és főorvos kivételével, — a többi tisztviselőkre 10 frtig, a segéd- és kezelőszemélyzet tagjaira s a községi közegekre 5 frtig terjedhető rendbüntetést szabhat, mely összegek a megyei s illetőleg a községjegyzői nyugdijalapra forditandók; n) intézkedik a katona-elszállásolási ügyekben; o) kirendeli a karhatalmat; p) felfogadja és elbocsátja a törvényhatósági szolgákat; q) havonkint legalább egyszer megvizsgálja a megye pénztárait, — a főügyész, árvaszéki elnök és főszámvevő közbenjöttével; r) a községek ügyvitelének s pénzkezelésének megvizsgálásáról gondoskodik; s) intézkedéseiről s a törvényhatóság állapotáról a közgyülésnek s a főispánnak jelentést tesz; t) intézkedik a közgyülési tárgyaknak az állandó választmány által előkészitéséről s az egyes ügydarabok teljes fölszereléséről.

Egyesek az alispánnak sérelmes határozatai ellen a kézbesitéstől számitott 8 nap alatt felebbezéssel élhetnek.

2) A főjegyző és aljegyzők: vezetik a jegyzőkönyveket, fogalmazzák az elintézményeket, előadják a közgyülésen a tárgyakat. Az alispáni teendőket, ha az alispáni szék üres vagy az alispán akadályozva van, a főjegyző teljesiti; ugyanez teljesiti, ha az alispán hivatalától felfüggesztetett, de ilyenkor csak addig, mig a közgyülés a helyettesités iránt nem intézkedik.

3) A tiszti és az árvaszéki ügyészek: a törvényhatóságnak jogtanácsosai. A tiszti főügyész: őre a törvényeknek, szokásnak s a törvényhatóság szabályrendeleteinek, a törvényhatóság bár-

mely határozata ellen az illető ministerhez a főispán utján fölebbezéssel élhet; véleménye oly ügyben, melynél a jogi szempont a döntő, előlegesen meghallgatandó; képviseli a törvényhatóságot magánügyeiben; megindítja a széksértési kereseteket s inditványozza a birság mennyiségét; eljár a megyei tisztviselők s a községi közegek elleni fegyelmi ügyekben; az adók biztositásánál és behajtásánál a kincstárt képviselni tartozik; hivatásával összeütközésben nem álló magán ügyvédkedést — a törvényhatóság előzetes beleegyezésével folytathat, de csak annyiban, a mennyiben ez által hivatalos teendőinek pontos teljesitésében nem akadályoztatik. (Ellenben az 1870: 42. t. czikket néhány év előtt a belügyminister ugy értelmezte, hogy a tiszti ügyész egyáltalában nem folytathat magánügyvédkedést.)

4) A főszolgabiró a járás első tisztviselője: felügyel a hatósága alatti községekre; egyébkénti hatáskörét egyes törvények és szabályrendeletek állapitják meg. Segédje: egy vagy több alszolgabiró. — A főszolgabiró, rendszerint az alispántól s az alispán utján veszi utasitásait s közvetlenül azzal érintkezik. A törvényhatóság czimerét s a járás nevét feltüntető külön pecséttel bir. A főispán által hozzá beosztott szolgabiróval és melléje kinevezett közigazgatási gyakornokkal s járási irnokkal, esetleg az általa megyehatósági engedély mellett felfogadott dijnokkal, rendelkezik. A községi közegekkel szemben, szolgálati engedetlenség és kisebbfoku hanyagság esetében, az illetők meghallgatásával, de a felebbezés kizárásával, — 5 frtig terjedhető s a községjegyzői nyugdijalapra forditandó pénzbüntetést (rendbüntetést) alkalmazhat, annyiszor a mennyiszer. Határozatai rendszerint az alispánhoz, és ugyan 8 nap alatt felebbezhetők.

5) A többi tisztviselők hatáskörét, mint szintén a segéd- és kezelőszemélyzet létszámát és szervezetét, belügyministeri jóváhagyás mellett, a megye maga állapitja meg.

II. A városi törvényhatóságok közegeiről.

1) Itt első tisztviselő a polgármester. Hatásköre lényegileg ugyanolyan mint megyében az alispáné: oly kivétellel, hogy az alispáni hatáskörről szóló i), n), o), q), r) alatt emlitett teendők, a törvényhatósági városokban külön közegekhez vannak utalva.

2) A tanács: a városi törvényhatóság végrehajtó közege ugy az állami közigazgatás, mint az önkormányzat körében; egyszersmind önnálló közigazgatási hatóság mindazon ügyekben, a melyek a törvények vagy szabályrendeletek szerint 1-ső vagy 2-od fokban illetékességéhez tartoznak. Ezen kivül a tanács vezeti s intézi a város gazdasági ügyeit, a közgyülési határozatok korlátai között; gondoskodik a város közvagyonának s jövedelmeinek hasznositásáról, a városi pénztáraknak s a törvényhatóság felügyelete alatt levő alapoknak szabályszerü kezeléséről; utalványoz a házi pénztárra a költségvetés korlátai között; végre,

oly hatáskört is gyakorol, mint megyékben az állandó választmány.

A tanács határozatai közigazgatási ügyekben az illető ministerhez, vagy a közigazgatási bizottsághoz, — a város vagyoni s gazdászati ügyeit érintők pedig a közgyűléshez s onnét a belügyministerhez, — mindig a tanács utján s a kézbesitéstől számitott 15 nap alatt, felebbezhetők.

A városi tanács áll: a polgármesterből, rendőrkapitányból, tanácsnokokból, főjegyzőből és főügyészből. A rendőrkapitány azonban nem vehet részt: az általa hozott határozatok felülbirálásában, sem pedig a város pénzügyeit s gazdászatát érdeklő ügyek elintézésében. Érvényes határozat hozatalára, az elnökön kivül, legalább két tanácstag jelenléte szükséges; szavazategyenlőség esetén az elnök szavazata dönt.

3) A városi törvényhatóság, a helyi viszonyokhoz képest és a törvény korlátai közt, a belügyminister jóváhagyását igénylő szabályrendelettel állapitja meg: azon szervezetet, mely által saját belügyeit ellátni kivánja; ebből folyólag pedig a tanácsnak s az egyes tisztviselőknek az önkormányzatra vonatkozó hatáskörét, valamint a tisztviselők s egyéb hivatalos személyzet létszámát és fizetését is.

III. Ugyanazon törvényhatóságnál (házi vagy gyámi) pénztárnoki, ellenőri, könyvelői és számvevői állomásra nem alkalmazhatók: kik egymással egyenes fel- vagy lemenő rokonságban, vagy harmadiziglen oldalrokonságban, vagy másodiziglen sógorságban, továbbá fogadott szülei vagy gyermeki viszonyban állanak. (78. §. De, a belügyministernek 1886. évi 38.934. sz. a. kibocsátott rendelete szerint: ezen intézkedés csak a legközelebbi tisztujitáskor vagy egyes állásoknak egyébkénti megüresedése esetében fog feltétlenül alkalmazásba vétethetni.)

237. §. *Az ügyek közgyülési tárgyalásának előkészitésére hivatott megyei állandó választmány s a városi tanács, illetőleg Budapesten a szakbizottságok.*

I. A fontosabb ügyek közgyűlési tárgyalását, megyében az állandó választmány, városi törvényhatóságban a városi tanács, késziti elő. Budapest fővárosban ugyanazon czélból a törvényhatósági bizottság több állandó szakbizottságot alakit, sőt egyes ügyekre nézve külön bizottságokat is küldhet ki.

II. Az állandó választmánynak, — s ehhez hasonló hatáskörben a városi tanácsnak is, (de ennek egyéb hatáskörben elnöke a polgármester) — elnöke a főispán, akadályoztatása esetében amott az alispán s illetőleg a főjegyző, emitt a polgármester. Alelnökeit az állandó választmány maga választja; de köztük megyei tisztviselő nem foglalhat helyet.

III. Az állandó választmány tagjainak számát a megye közgyülése állapitja meg; azokat saját tagjai sorából 3 évre választja,

— a legközelebbi népszámlálást követő évtől kezdve pedig 5 évre fogja választani. Megyei kültisztviselők és a községi elöljáróság tagjai az állandó választmányba be nem választhatók.

IV. Az állandó választmány, maga alkotja ügyrendjét, — s együtt vagy szakosztályokra oszolva tanácskozván, a hatásköréhez tartozó tárgyakra nézve inditványoz és javaslatokat tesz.

238. §. *A tisztviselők választása, illetőleg kinevezése; és alkalmaztatásuk időtartama.*

I. Sok állás a főispán által töltetik be. Ez, és ugyan élethossziglanra, kinevezi: a törvényhatósági főorvost, rendőrkapitányt, számvevőket, levéltárnokokat, árvaszéki nyilvántartókat és könyvvezetőket, a járási és kerületi orvosokat, a közigazgatási gyakornokokat, az állatorvosokat, a járási irnokokat, — vármegyékben pedig a segéd- és kezelő-személyzet tagjait is. (Az 1870: 42. t. cz. hatálybanléte alatt ezen tisztviselők közül választattak: a rendőrkapitány, főorvos, állatorvos és számvevő.) A többi tisztviselői állások választás utján töltetnek be.

II. A választás alá eső tulajdonképeni tisztviselők, a közgyülés által, és ugyan hat évre választatnak. Ezeken kivül, a városi törvényhatóságokban a közgyülés a segéd- és kezelő-személyzet tagjait is választja, de ezeket élethossziglanra.

III. A tisztujitó szék tartamára, ha általános a választás, a főispán jegyzőt és tiszti ügyészt helyettesit. A jelöltek névsorát (az 1883: 1. korlátai közt s tekintettel a nemzetiségi egyenjoguságról szóló törvényre) a kijelölő választmány állitja össze; ez áll: a főispánból mint elnökből, a közgyülés által választott 3, és a főispán által meghivott szintén 3 bizottsági tagból; szavazatok egyenlősége esetében az elnök szava dönt. Minden állomásra legalább 3 egyén jelölendő ki; kivéve, ha nincs ennyi alkalmas egyén a jelentkezők között.

Tisztujitáskor szavazattal birnak: vármegyékben azon bizottsági tagok, kik a következő évre, — városi törvényhatóságokban pedig azok, kik a tisztujitás évére, vétettek fel a legtöbb adót fizető és a választott bizottsági tagok névjegyzékébe, — és a fent felsorolt még tényleg müködő tisztviselők, kik a közgyülésnek állásuknál fogva tagjai. (233. §. II. pont.)

Az időközben megürült állomások csak a következő rendes közgyülésen töltetnek be; addig, ha elkerülhetlenül szükséges, a főispán helyettesit (helyettesitőket nevez ki).

A szavazás, mely 20 bizottsági tag irásban beadott kivánatára mindig elrendelendő: a főispán által kinevezett egy vagy több küldöttség előtt, a szavazók nevének és szavazatának följegyzésével — még pedig városi törvényhatóságokban szavazatlapok által — megy végbe.

Az alispán és a polgármester általános szótöbbséggel választatik; ha általános szótöbbséget a jelöltek egyike sem nyert,

uj szavazásnak van helye a legtöbb szavazatot nyert két jelölt között. A többi tisztviselők viszonylagos szótöbbséggel választatnak.

IV. A tisztviselők esküt, — s a kik azt nyilvánitanák, hogy az eskü ellenkezik vallási meggyőződésükkel, azok fogadalmat, — tesznek, ily szövegben: „Én N. N. esküszöm (illetőleg: ünnepélyesen fogadom). hogy a királyhoz hű leszek, az ország törvényeit megtartom, hivatali elöljáróimnak engedelmeskedem; hivatalommal járó kötelességeimet lelkiismeretes pontossággal teljesitem és a hivatali titkot megőrzöm. Isten engem ugy segéljen." (Ez utóbbi négy szó, a fogadalmat tevőknél elmarad.)

V. Minden törvényhatóság 1886. aug. 15-étől számitott egy év alatt nyugdijintézet létesitéséről tartozik gondoskodni. E tekintetben a törvényhatóságok az állammal és a társtörvényhatósággal létesitendő viszonosság alapján, és lehetőleg az állami tisztviselők nyugdijazásáról (stb) szóló törvény (1885: 11.) alapelvei szerint alkotandó szabályrendelettel intézkednek, mely a belügyminister jóváhagyását igényli. Hasonlag szabályrendelettel állapitják meg a követendő eljárás módozatait azon esetekre nézve, ha a tisztviselő vagy más alkalmazott, betegség vagy szellemi fogyatkozás folytán az egy évig terjedhető szabadságidő leteltével sem nyerte vissza munkaképességét.

239. §. A bizottsági tagok s a tisztviselők felelősségéről.

I. A tisztviselő teljes kártéritéssel tartozik mindazon kárért, melyet hivatalos eljárásában akár cselekvése, akár mulasztása által, szándékosan vagy vétkes gondatlanságból, — az államnak, a törvényhatóságnak, községnek, vagy egyeseknek — jogtalanul vagy illetéktelenül okozott: ha a kár szabályszerü jogorvoslattal elhárítható nem volt.

A kártéritési keresetek, a törvénykezési rendtartás szerint illetékes biróság hatásköréhez tartoznak; ez azonban a kereset meginditásáról a felettes közigazgatási hatóságot értesiteni köteles. Konok perlekedők a törvényhatóság valamelyik jótékony intézete javára 500 ftig emelhető pénzbirságra büntethetők s a perköltségekben elmarasztalandók.

II. Ha a tisztviselő illetékes meghagyásból s a meghagyás szerint jár el: a kártéritési keresetek mindig azok ellen intézendők, a kik a törvénytelen cselekvényt elrendelték.

A tisztviselő oly cselekvényért, melyet a törvény vagy illetékes felsőbb hatóság tett kötelességévé, fegyelmi uton felelősségre nem vonható.

III. A törvényhatósági közgyülés azon tagjai, kik a törvénytelen határozathoz járultak, a károsult irányában egyetemlegesen felelősek, egymásközt azonban a kártéritésre egyenlően kötelezvék.

IV. Ha a károsult, az elmarasztalt tisztviselő vagyontalansága miatt kielégitést nem nyerhetne; vagy ha nem lehetne kideriteni, hogy a sérelmes határozatra kik szavaztak: a kárt, visszkereseti jog fennmaradása mellett, a törvényhatóság téríti meg.

A közpénzt kezelő tisztviselők által okozott kárt azonban, ezek után első sorban azok tartoznak viselni, a kik a pénzkezelésre törvény szerint felügyelni tartoztak: ha ugyan kötelességöket vagy épen nem, vagy nem szabály szerint teljesitették.

V. A hivataloskodásból folyó felelősség mindaddig tart, mig a tisztviselő a törvényhatóság által a felelősség alól föl nem mentetett. E fölmentés azonban csak a törvényhatóság egyeteme iránt fennállott felelősséget szünteti meg; az okozott károkért a magánjogi felelősség, s bűnös cselekvényekért a büntetőtörvényekben meghatározott felelősség, érintetlen marad. (1886: 21. t. cz. 89—94. §.)

VI. Az 1883: 44. t. cz. szerint (86., 87., 111. §.) a törvényhatóságok közgyülései és tisztviselőik, — sőt az ugynevezett közigazgatási bizottság tagjai is, — a közadók biztositása körül különösen szabályozott felelősséggel tartoznak. A tisztviselők a kincstárnak e téren okozott kárért teljes kárpótlással tartoznak és fegyelmi vizsgálat alá is vonandók. A törvényhatósági közgyülésre s a közigazgatási bizottságra nézve pedig következőképen van a felelősség itt megállapitva: „Valahányszor valamely törvényhatóság közgyülésén, vagy a közigazgatási bizottság ülésén, inditvány tétetik, a pénzügyminister által kiadott rendeleteknek végre nem hajtása vagy elhalasztása iránt: az elnök köteles névszerinti szavazást tüzni ki, s az inditványozónak valamint az inditvány mellett szavazóknak névszerint a jegyzőkönyvbe igtatását eszközölni; ha a pénzügyminister rendelete ellen annak végrehajtása helyett felirás határoztatik, a végrehajtás elhalasztása miatt támadható kárért az inditványozó s az inditvány mellett szavazók felelősek; ha pedig az elnök a névszerinti szavazást kitüzni és a neveket a jegyzőkönyvbe beigtattatni elmulasztaná, kártéritéssel az azon napon elnöklő tartozik." A kártéritési kereset, az állam jogügyi képviselője által az illető kir. törvényszék előtt indittatik meg.

240. §. A törvényhatóságnak a törvények feltétlen végrehajtására vonatkozó kötelessége s a kormányrendeletek legtöbbje ellen biztositott egyszeri felirási joga. (1886: 21. t. cz. 19., 20., 64—66., 68. 73. §-ai.)

I. A törvényeket és a kormánynak a törvényhatósághoz intézett rendeleteit: a törvényhatóság területén a törvényhatóság hajtja végre, — kivévén azon eseteket, melyekre nézve a törvények a végrehajtást más közegekre (igy pl. a közigazgatási bizottságra s egyes kormányközegekre) bizzák.

II. Maga a végrehajtás a kormányrendeletekre nézve, rendszerint a törvényhatóság első tisztviselőjének, — tehát megyében az alispánnak, városi törvényhatóságban pedig a polgármesternek — kötelessége. Ezen tisztviselő, ha valamely kormányrendeletet törvénybeütközőnek, vagy a helyi viszonyok miatt és között káros-

nak vagy épen kivihetetlennek vél: a főispánnak legföljebb 24 óra alatt jelentést tenni (melyet a főispán indokolt fölterjesztéssel a ministerhez felküldeni köteles), a főispán távollétében pedig az illető ministerhez felirni tartozik. (Ezen alispáni s illetőleg polgármesteri jelentéstől s felirástól azonban, vagy inkább előterjesztéstől, meg kell különböztetni magának a törvényhatóságnak mint ilyennek alább emlitendő egyszeri felirási jogát, mely csak a közgyülés utján gyakorolható.) Ha a minister a felirat (vagyis az alispáni, illetőleg a polgármesteri előterjesztés) ellenében továbbra is fentartaná rendeletét: akkor az alispán s illetőleg a polgármester, az esetben, ha a ministeri leirat után sem érezné magát a rendelet végrehajtására kötelezettnek, azonnal jelentést tesz a főispánnak, — egyszersmind a főispán rendeletére, s ha ez távol van, annak nevében, a rendkivüli közgyülést legföljebb 8 nap közbevetésével kitüzött napra azonnal összehivja, s a rendeletet e közgyülés elé terjeszti, mely azt rögtön fölvenni és tárgyalni köteles.

A közgyülés felirhat egyszer a kormányrendelet ellen (kivévén az alább emlitendő kiveendőket) a végrehajtás előtt, ha azt törvénybe ütközőnek vagy a helyi viszonyok miatt czélszerütlennek tartja. De, ha a minister a felhozott indokok ellenére a végrehajtást követeli; vagy ha a törvényhatóságot hozott határozatának foganatositásától másodizben eltiltja: a kormányrendelet (rendszerint az alispán, illetőleg a polgármester utján) azonnal és feltétlenül végrehajtandó. (Ugyanez szokott értetni az esetre is, ha az illető kormányrendelet, a nélkül, hogy ellene az alispán s illetőleg a polgármester a maga részéről remonstrált volna, a végrehajtás előtt a közgyülés elé kerül mint odatartozó; ily esetben is a közgyülés egyszer felirhat a kormányrendelet ellen s ily esetben is a sikeretlen felirás után a kormány által fentartott rendelet azonnal és feltétlenül végrehajtandó.)

Az ilyen, valamint a szabadságos és tartalékos katonák berendelését, s az állam veszélyezett érdekei miatt halaszthatlan intézkedést tárgyazó kormányrendelet: csak a végrehajtás után s csak annyiban szolgálhat közgyülési vita és határozat tárgyaul, a mennyiben a törvényhatóság a kormány eljárását netán sérelmesnek találván, a képviselőháznál keresne orvoslást.

Ha azonban valamely intézkedés halaszthatlan végrehajtása az állam veszélyezett érdekei miatt követeltetik, ez a kormányrendeletben határozottan kifejezendő.

III. Egyébiránt egyáltalában kivétetnek a végrehajtás kötelezettségének szabálya alól: az országgyülés által meg nem szavazott adó tényleges behajtására, vagy meg nem ajánlott ujonczok tényleges kiállitására vonatkozó rendeletek.

De ha e tárgyak körül csak előmunkálatok követeltetnek, ezek azonnal teljesitendők.

IV. Ha a törvényhatóság vagy annak első tisztviselője emlitett törvényszabta kötelességét megszegi vagy pontosan nem tel-

jesiti: a ministerium felhatalmazhatja a főispánt, hogy a törvényhatóság mindazon tisztviselőivel és közegeivel, kikre a végre nem hajtott rendelet végrehajtásánál szüksége van, közvetlenül rendelkezhessék.

Ezen esetben a tisztviselők és közegek a főispánnak a végrehajtásra vonatkozó rendeleteit azonnal és feltétlenül teljesiteni kötelesek, s e miatt a törvényhatóság által feleletre nem vonathatnak.

Ily esetekben továbbá, a főispán a nem engedelmeskedő tisztviselőket s közegeket vizsgálat alá vonhatja, hivataluktól felfüggesztheti vagy elmozdithatja, s utóbbi esetben másokkal véglegesen helyettesitheti.

Az ekkép kinevezett tisztviselők és közegek a következő általános tisztujitásig megmaradnak állomásaikon, s jogok és kötelességek tekintetében a többi tisztviselőkkel teljesen egyenlők.

Az elmozditott tisztviselővel szemben, a nyugdijigényre nézve ugyanazon eljárás követendő, melyet az illető törvényhatóság szabályrendelete a fegyelmi uton elmozditott tisztviselő nyugdijigényére nézve megállapitott.

A kormányrendelet végrehajtásával azonban a főispán kivételes hatalma legott véget ér. A törvényhatóság pedig, ha a kormány eljárását sérelmesnek tartja, a képviselőháznál kereshet orvoslást.

241. §. A törvényhatóságok háztartása.

I. A törvényhatóság a jövő évi költségvetést az őszi rendes közgyülésen oly időben állapitja meg, hogy az okt. 31-ig a belügyministerhez fölterjeszthessék.

A zárszámadás, mely a) vármegyékben az 1883: 15. t. cz. 8. §-a, b) városi törvényhatóságokban pedig a községi uj törvény 164. és 141. §-ai értelmében szerkesztendő: a tavaszi rendes közgyülésen vizsgáltatik meg, és 15 nap alatt felülvizsgálat végett a belügyministerhez terjesztetik fel.

Úgy a költségvetési előirányzat, mint a zárszámadás: az állandó választmány, illetőleg a városi tanács véleményes jelentésével a közgyülés előtt 15 nappal közszemlére kiteendő.

Egyes adózók a költségvetésre s a zárszámadásra is észrevételeket tehetnek; s azokat a közgyülést megelőzőleg 5 nappal az állandó választmánynak, illetőleg a tanácsnak beadhatják. E testület pedig a beadott észrevételeket tárgyalni s véleményes jelentés mellett a közgyülésnek bemutatni köteles. (17. §.)

II. A törvényhatóság az önkormányzat és közigazgatás költségeit megállapitja s a fedezetről gondoskodik: és ugyan a megye az 1883: 15., a városi törvényhatóság pedig a községi törvény rendelkezései szerint. (3. §.)

Ha a törvényhatóság valamely törvény által reá rótt kötelezettség teljesitésére szükséges kiadást költségvetésébe fölvenni

vonakodnék, a kormány a megfelelő összegnek a költségvetésbe való fölvételét elrendelheti. (6. §. Ez uj intézkedés.)

III. Azonban a költségvetési fedezet iránti intézkedés terén (a törvény 3-ik §-ában hivatkozott különbségtétel szerint is) jelentékeny különbség van téve a megyék s a városi törvényhatóságok között, a mint látni fogjuk. Igy: emezek az állami egyenes adók után minimum által nem korlátolt rendes házi adót s ministeri engedélylyel a közvetett államadókra pótadót vethetnek ki, stb.; mialatt a megyék csak igen korlátolt mérvű pótadó kivetésére jogositvák, egyébiránt pedig az állami pénztárból bizonyos évi javadalmazást nyernek.

IV. A városi törvényhatóságok háztartására vonatkozólag: az 1886: 21. t. cz. 5., 6. 14., s 15. §-ain kivül, az uj községi törvény némely részei is, — különösen ennek 164. §-a szerint: a 109—114., 119—125., 127—129., 133. 136. 138. 139., 141., 144—147. §-ai, — némi módositásokkal irányadók.

Tüzetesebben véve: a városi törvényhatóságok, a városi vagyon jövedelmein kivül, a következő jövedelmi forrásokat vehetik igénybe:

1) Az egyenes államadók, — ugymint: a földadó, házadó, keresetadó, nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója, bányaadó, tőkekamat-, és járadékadó, — után, százalékokban, házi adót vethetnek ki.

2) Közvetett államadókra községi pótadót vethetnek ki; továbbá, a városban s annak területén, illetékeket, helypénzeket, vámokat szedhetnek, sőt az állam által igénybe nem vett uj adókat hozhatnak be.

De e jog gyakorlására engedély szükséges a kormánytól, mely azt, — a mennyiben az állam jövedelmeinek csökkenése, s az ipar és kereskedelem érdekeinek veszélyeztetése nélkül eszközölhető, — a helyi viszonyokhoz képest a város indokolt fölterjesztésére megadhatja.

V. A megyék mindazon saját jövedelmei, melyek külön rendeltetéssel nem birnak, a közigazgatási költségek fedezésére forditandók.

A vármegyék jövedelmi forrásai ezek: 1) a tulajdonukat képező ingók s ingatlanok jövedelmei; 2) a netán létező alapitványok s alapok, utóbbiak közt a volt nemesi pénzalap, kamatai; de a megyeházi alap csak megyei épitkezésekre forditható (1883: 15.); 3) birságok és dijak; 4) az árvapénztárak hozzájárulásai: 5) a szegényápolási járulékok, illetőleg a betegápolási pótadó (1875: 3.); 6) a közmunkaváltságok; 7) a katonabeszállásolás terhének arányosb megosztása végett kivethető csekély pótadó (1879: 37.); 8) a közigazgatási, közlekedési, közgazdasági, művelődésügyi és jótékonysági czélokra kivethető pótadó; ez az egyenes államadók után vettetik ki 3% s kivételesen a bel- és pénzügyminister engedélyével még további 2% erejéig, az 1883: 15. t. cz. szerint; de további megyei pótadó kivetése csakis a tör-

vényhozás külön felhatalmazása alapján eszközölhető; 9) a közigazgatási, árva- és gyámhatósági költségeik fedezésére, az állampénztárból minden megyének évenkint járó bizonyos összeg. (Az összes vármegyék között az 1883: 15. t. cz. szerint e czimen évenkint mintegy $4^1/_2$ millió forint osztatik ki.)

Megyei pótadó kivetésére vonatkozó határozat érvényéhez, a közgyülésen jelenlevő tagok kétharmadának névszerinti szavazás utján, s a szavazatoknak jegyzökönyvbevétele melletti, hozzájárulása szükséges. Ha a pótadó közlekedési czélokra vettetik ki, az összeg a közmunka- és közlekedésügyi ministerhez fölterjesztendő költségvetési előirányzat fedezeti rovatába fölveendő.

Megjegyzendő azonban, hogy az 1883: 15. alapján a megyék által kivethető azon pótadóhoz, mely kizárólag a szolgabirói járások személyzetének illetményeivel vagy a járási hivatalok elhelyezésével egybekötött közigazgatási költségek fedezésére vétetik igénybe, a rendezett tanácsú városok hozzájárulni nem tartoznak. (Az 1886: 21. t. cz. ezen 16-ik §-a, az 1870: 42. t. czikknek azon intézkedését váltotta fel, mely szerint oly vármegyében, melyben rendezett tanácsú városok vannak, a törvényhatóság egyetemét közösen illető költségek a járásiaktól teljesen elkülönitve állapitandók meg, s az emlitett városok csak a közös — vagyis a járásiakon kivül eső — költségekhez járulnak.)

242. §. *Budapest: fővárosi törvényhatóság külön szervezete, s közgyülésének alkatelemei.*

I. Az 1872: 36. t. cz. Buda és Pest sz. kir. városokat, a Pest-Pilis- és Zsolt törvényesen egyesült megyékből kikeblezett Ó-Budával és Margitszigettel együtt, „Budapest főváros“ neve alatt egy törvényhatósággá egyesitette; — egyuttal reá nézve a többi törvényhatóságokra vonatkozó törvénytől több tekintetben eltérő intézkedéseket tett. Ezek lényege a következő:

1) Itt 25.000 frtnyi összegnél nem nagyobb értékü ingatlan elidegenitésére, s hasonló értékü ingatlan szerzésére, kormányi jóváhagyás nem kivántatik.

2) A főváros területén a rendőrséget, „fővárosi rendőrség“ neve alatt, az állam saját közegei által kezeli.

3) A főváros törvényhatósági bizottsága 400 tagból áll; ennek fele, a kellő számú póttagokkal együtt, a legtöbb egyenes államadót fizetők közül, másik fele pedig a megfelelő számú póttagokkal együtt az összes választók sorából, hat évre — választatik.

E tekintetben a részletekre nézve a következő szabályok állanak:

a) Választó azon honpolgár, a ki országgyülési képviselőválasztási joggal bir, ha irni s olvasni tud és a fővárosban két év óta állandóan lakik. De kivétetnek s választói jogot nem gyakorolhatnak: a hadseregnél vagy hadi tengerészetnél tettleg szolgáló katonák, valamint a tettleges szolgálatban álló honvédek,

továbbá a kik csőd alatt állanak; s végre a ki bünvizsgálati fogságban van, vagy a ki valamely büntény miatt elmarasztaltatott, a jogerőre emelkedett marasztaló itélet kihirdetésétől a büntetés egész tartama alatt. Választható pedig minden választó, kivévén azokat, a kik a főváros javadalmát haszonbérlik vagy a fővárossal számadási viszonyban állnak.

b) A választás kerületenkint, a bizottsági tagok mindkét felére külön szavazatlapon egyszerre, történik akkép, hogy minden választó az 1200 legtöbb adót fizetők sorából választandó bizottsági tagokra és póttagokra együttesen adja be szavazatát; ellenben az összes választók sorából választandó bizottsági tagok választásánál minden kerületben csak annyi bizottsági tagra történik a szavazás, a hány tag a bizottság ezen felébe a kerület által a választók számához képest választandó.

c) A választó kerületek a főváros bizottsága által akkép alakitandók, hogy egy kerületre a bizottság 2-ik feléből lehetőleg páros számban legalább 20 s legföljebb 30 tag essék.

d) Minden négy tag után egy póttag választatik.

e) A mely bizottsági tag elveszti választóképességét, annak megbizatása azonnal megszünik. A rendes választási idő előtt a bizottságban megürült helyre az illető póttagok közül az lép, a ki mint ilyen a legtöbb szavazatot nyerte; de az ily tagnak megbizatása csak addig tart, a meddig tartott volna azé, kinek helyére lépett.

4) A bizottsági tagokon kivül a közgyülésnek tagjai némely tisztviselők is. Ezek közül ott üléssel és szavazattal birnak: a polgármester, az alpolgármesterek, tanácsnokok, az árvaszék elnöke, a főszámvevő, főjegyző, főügyész, főorvos, főmérnök, fölevéltárnok s a statistikai hivatal igazgatója. De e joggal nem élhet a tisztviselő, midőn a saját tényéről van szó, illetőleg a tanács tagja akkor, midőn a tanács eljárása forog kérdésben. A többi tisztviselők a közgyülésen csak szólási joggal s illetőleg kötelezettséggel birnak.

II. Budapesten a közgyülés hatásköréhez tartozik — a többi törvényhatóságokra nézve emlitetteken fölül, — a főváros utai, utczái s szépitési ügye fölötti intézkedés, valamint a kerületi elöljáróságoktól fölterjesztett ügyek 3-adfokú eldöntése.

Megjegyzendő ehhez, hogy Budapesten uj adók behozatala, a meglevők fölemelése vagy leszállitása avagy megszüntetése, s 25.000 forintnál nagyobb érték elidegenitése s ugyanily összeget meghaladó kölcsön felvétele: csak ugy érvényes, ha a közgyülésen a törvényhatósági bizottságnak legalább $^1/_4$ része jelen volt s a határozatot ezeknek legalább $^2/_3$-a hozta.

III. Budapest főváros mint törvényhatóság élén a főpolgármester áll, kinek hatásköre itt olyan, mint a többi törvényhatóságokban a főispáné. A budapesti főpolgármestert a belügyminister ellenjegyzése mellett a király által kijelölt 3 egyén közül a fővárosi közgyülés 6 évre választja.

IV. Budapest fővárosra nézve az 1872: 36. t. cz. által tett egyéb eltérő intézkedések főbbjei a következők:

1) A tanács a fővárosi törvényhatóság végrehajtó közege, ugy az állami közigazgatás, mint az önkormányzat körében; egyszersmind önálló közigazgatási hatóság mindazon ügyekben, a melyek a törvények vagy a szabályrendeletek szerint első vagy másod fokban illetőségéhez tartoznak, és a melyek sem a közgyülésnek, sem más hatóságoknak fentartva nincsenek. A kormányrendeletek s a közgyülések, ugy saját határozatai végrehajtásáról a tanács gondoskodik.

Különösen feladata a tanácsnak: a főváros közvagyonának és közjövedelmeinek nyilvántartása, és a fővárosi pénztárak, valamint a törvényhatóság felügyelete alatt levő alapok helyes kezeléséről, az ezekre vonatkozó számadások elkészitéséről és megvizsgálásáról való gondoskodás. A tanács minden tagja s illetőleg az összes tanács a reá bizottak pontos teljesitésére, különösen pedig a pénztárak szabályszerü kezelésére nézve felelősséggel tartozik a fennálló törvények értelmében.

A tanácsban egyes közigazgatási és gazdászati ágak szerint ügyosztályok alakitandók, Minden osztály élén a tanács egy tagja áll. A tanács hatásköréhez tartozó ügyek részint ülésben, részint azon kivül az ügyosztályokban, de mindig a tanács nevében intéztetnek el. A törvényhatóság szabályrendeletben határozza meg, mily ügyek tartoznak az ülés elé, s melyek az ügyosztályokhoz.

A tanácsülésekben határozó szavazata a polgármesteren kivül csak a tanács tagjainak van. Érvényes határozat hozatalához az elnökön kivül legalább négy tag jelenléte kivántatik. A határozatok átalános szótöbbséggel hozatnak, a szavazatok egyenlő megoszlása esetén azon vélemény válik határozattá, a melyhez az elnök járult. Az ügyosztályokhoz tartozó ügyeket az osztályvezető és a polgármester vagy helyettese egyetértőleg intézik el, és a határozatért mindkettő felelős..

A tanács határozatai közigazgatási ügyekben közvetlenül az illető ministerhez, — a város javadalmait, vagyonát és gazdászatát érdeklő ügyekben pedig előbb a közgyüléshez, s onnan a belügyministerhez felebbeztetnek.

2) A főváros több közigazgatási kerületre osztatik fel, melyek tekintettel a bizottsági választó kerületekre alakitandók, és a melyek számát s kiterjedését a közgyülés határozza meg. Minden kerület élére egy elöljáró, s mellé segédül a szükségnek megfelelő számú esküdt választandó. Az elöljáró és az esküdtek együtt véve alkotják a kerületi elöljáróságot. A kerületben végzendő hivatalos teendőket az elöljáró osztja ki az esküdtek közt. Ez utóbbiak az elöljáró megbizásából és utasitásai szerint tartoznak eljárni, melyekért a felelősség őt terheli. A kerületi elöljárókat a bizottság választja, az esküdteket a kellő számú póttagokkal együtt az illető közigazgatási kerület választói, és pedig ugyanoly módon és annyi időre, a mint a fővárosi bizott-

ság tagjait. Mind az elöljárók, mind az esküdtek működésük idejére a közgyűlés által meghatározott tiszteletdíjban részesülnek. A kerületi elöljáróságokhoz szükséges segéd-, kezelő és szolgaszemélyzet létszámát, fizetését és alkalmazási módját a közgyűlés állapitja meg.

A kerületi elöljáróságok közvetlenül a városi tanács alatt állanak; semmi más hatósággal közvetlenül nem érintkeznek; utasitásaikat egyedül a tanácstól veszik, jelentéseiket ahhoz intézik, és kötelesek a hozzájuk intézett rendeleteket pontosan teljesiteni. Különösen az ő kötelességök: a) a törvényhatóság rendeleteit közhirré tenni; b) a katonai beszállásolásokat nyilvánosságban tartani, ezek, valamint az idevonatkozó panaszok iránt intézkedni; c) a közsegélyezésre szorult fővárosi szegények, lelenczek, és teljesen elárvult vagyontalan gyermekek ápolásáról és neveltetéséről gondoskodni, s azokat nyilvánosságban tartani; d) a kerületi szegény betegek számára kórházi és gyógyszerek ingyen kiszolgáltatására szóló utalványokat adni; e) szegénységi és erkölcsi bizonyitványokat kiállitani; f) a kerületben létező községi vagyon felett őrködni; g) a népösszeirási, ujonczozási ügyek, a törvénytelenül távollevő védkötelesek nyilvántartása és előállitása körül, továbbá az adóügyi, az árva- és gyámhatósági és más teendőkben a tanácsnak segédkezet nyujtani; h) a köztisztaságra, a közegészségügyi, cselédügyi, tüzrendőri, épitészeti, vásári, s egyátalában a fennálló helyhatósági szabályok megtartására felügyelni, és az e téren tapasztalt hiányokat és mulasztásokat feljelenteni.

A kerületi elöljáróság képezi az elsőfoku iparhatóságot.

A kerületi elöljáróság feladata a hatósága alatt álló kerület állapotát folytonosan figyelemmel kisérni, s az azt érdeklő ügyekben a tanácshoz és ennek utján a közgyüléshez előterjesztéseket tenni. A városi közgyülés a központtól távolabb eső városrészekre való tekintettel, a kerületi elöljáróságok mindnyáját vagy némelyikét a belügyminister jóváhagyásának fentartása mellett tágabb hatáskörrel is felruházhatja.

A kerületi elöljáróságok határozatai és intézkedései ellen a felebbvitel a tanácshoz történik.

243. §. *A közigazgatási bizottság; különösen ennek alkatelemei s szervezete.*

I. A közigazgatási bizottság: egy vegyes testület, állami hivatalnokokból s törvényhatósági tisztviselőkből és közegekből alakitva. Feladata, az 1876: 6. t. cz. szerint, — melyet némely későbbi t. czikkek kiegészitettek, — a közigazgatás összes ágaiban összhangzó müködést elérni, továbbá fegyelmi és feljebbezési ügyekben eljárni.

II. Közigazgatási bizottság minden törvényhatóságban szerveztetik. Ha azonban egy főispán alatt több törvényhatóság áll:

ugyanazon állami közegek mindegyik ily törvényhatóság kebelében a közigazgatási bizottságnak tagjai lehetnek.

III. A közigazgatási bizottság tagjainak száma 21, a fővárosban 23. Ezek közt van: 6 állami s a fővárosban 7. állami hivatalnok; 5 törvényhatósági s a fővárosban 6 törvényhatósági tisztviselő; ezeken kivül pedig 10 oly tag, kik a törvényhatóság közgyülése által ennek kebeléből viszonylagos többséggel 2 évre választatnak. Ezen 10 tag közé azonban állami hivatalnok, törvényhatósági tisztviselő és községi elöljáró, — habár tagja a törvényhatósági közgyülésnek, — meg nem választható; fele pedig e 10 tagnak minden év végével kilép, az első év végén a kilépés fölött sorshuzás határozván; azonban az igy kilépett tag ujra megválasztható. Ha e 10 állomás körül időközben üresedés támad, az illető helyeket a legközelebbi közgyülés tölti be; az igy megválasztottak tagsága addigra szól, mint szólt azoké, kik helyett választva lettek.

A bizottságnak tagjai a kormány részéről: a főispán, a tanfelügyelő, az adófelügyelő, az államépitészeti hivatalnak a törvényhatóságban levő első hivatalnoka, a királyi ügyész, s azelőtt a posta- és távirdakerület igazgatója, (hol pedig ily igazgató nem volt, a kereskedelmi minister által kijelölt helyettes); most pedig a helyett az 1882: 20. t. cz. értelmében a kereskedelmi minister által kinevezett közgazdasági előadó (ki azonban a közigazgatási bizottság választott tagjai közé be nem választható), ellenben a pósta és távirda érdekeit az államépitészeti emlitett első hivatalnok képviseli. Egyébiránt a többi állami közegeket is névszerint az illető szakminister rendeli ki. Végre ide tartozik a fővárosban a fővárosi államrendőrség főkapitánya.

A bizottságnak a törvényhatóság tisztviselői közül tagjai: az alispán, illetőleg a polgármester, a főjegyző — a fővárosban e helyett a két alpolgármester, — a tiszti ügyész, a főorvos, s az árvaszék elnöke, s a hol ily elnök nincs, a közgyülés által kijelölt árvaszéki tag.

IV. A közigazgatási bizottságnak elnöke a főispán, a fővárosban a főpolgármester; akadályoztatása esetében pedig az alispán, illetőleg a polgármester. Jegyzője a törvényhatósági főjegyző, ki akadályoztatása esetében valamelyik aljegyző által helyettesitteti magát. A bizottságnak hivatalnok és tisztviselő tagjai, a szakukhoz tartozó ügyekben mint előadók müködnek; különösen a törvényhatósági közigazgatás körébe tartozó ügyekben rendszerint előadó az alispán, illetőleg a polgármester; akadályoztatása esetében pedig a főjegyző, ki helyett ilyenkor a jegyzőkönyvet egy aljegyző vezeti, de ez szavazattal nem bir. A mely törvényhatóságokban a közigazgatási ügyek a jegyzők közt, illetőleg a tanácsnokok közt, szak szerint fel vannak osztva, ezeket a törvényhatóság első tisztviselője az ügyek előadása végett az ülésbe berendelheti, de szavazattal ezek nem birnak.

A bizottság müködése körében az irodai teendők ellátása

iránt, a törvényhatósági s az állami közegek mellett levő irodai személyzet felhasználásával, a kormány rendeletileg intézkedik.

A bizottság ülései azon törvényhatóság székhelyén tartatnak, a melynek ügyei tárgyaltatnak s ilyenkor oda mennek át a közigazgatási bizottságnak azon tagjai, kik mint állami közegek több közigazgatási bizottság kebelébe tartoznak.

A bizottság ülései nyilvánosak; de fegyelmi választmányának üléséből az elnök a hallgatóságot, a tanácskozás és határozathozatal idejére, eltávolithatja.

Rendes üléseit a bizottság minden hó első felében tartja; egyébiránt a városi törvényhatóságokban a bizottság több rendes ülés tartását állapithatja meg.

A rendes üléseken kivül rendkivüli ülések is tarthatók. Ezeket a főispán, Budapesten a főpolgármester; akadályoztatása esetében az alispán, illetőleg a polgármester, hivja össze. Az adó, személy- és vagyonbiztonság ügyében, valamint a közegészségügyet járvány szempontjából érdeklő kérdésekben, az illető előadó kivánatára a rendkivüli ülés mindig összehivandó. Halasztást nem türő esetekben, az illető közigazgatási ágak előadóinak meghallgatásával, az elnök saját felelősségére intézkedik; de az ügyet s eljárásának indokolását a legközelebbi ülésnek bejelenteni tartozik.

Az ülés jegyzőkönyvébe fölveendők a jelenvoltak nevei s a határozatok ezeknek általános többségével hozatnak. Egy tag sem vehet részt oly tanácskozásban, melynek tárgyánál mint magánfél érdekelve van, vagy a melyben már más minőségben (pl. mint biró, ügyvéd, meghatalmazott) működött. Az államkincstárt érdeklő határozathozatalhoz a kir. adófelügyelőnek vagy helyettesének jelenléte szükséges; de az ily helyettes csak is ilyenkor s ezen ügyben bir szólási és szavazati joggal.

A közigazgatási ágak jelenlevő főnökei, illetőleg képviselői, minden rendes ülésben jelentést tesznek a hatáskörükhöz tartozó közigazgatási ág állapotáról, s a netán fölmerült nehézségekről, akadályok- és összeütközésekről. A bizottság intézkedik a nehézségek s akadályok elháritása iránt; a különböző végrehajtási közegek közt netán fölmerült összeütközéseket elintézi, s kiadja a különféle közegeknek a szükséges rendeleteket; e mellett oly esetben, ha az emlitett akadály, nehézség vagy összeütközés valamely közigazgatási közeg hibája vagy mulasztása miatt történt, a fegyelmi eljárás megindításáról gondoskodik. De továbbá, a bizottság az ily ülésekben, nemcsupán ezekre, s a saját kebelében fölmerült körülményekre nézve, hanem a hozzá intézett kormányrendeletek s törvényhatósági határozatok végrehajtása iránt is intézkedik.

A bizottság határozatainak engedelmeskedni tartoznak a törvényhatóság területén levő összes közigazgatási közegek. Azonban a főispán, s a közigazgatási ágaknak a bizottságban levő képviselői, arra vannak jogositva, hogy ha a bizottság határoza-

tát törvénytelennek vagy károsnak tartják, az ellen feljebbezésüket azonnal bejelenthetik, mely 24 óra alatt az illető ministerhez fölterjesztendő. Ha a minister 14 nap alatt nem nyilatkozik vagy a határozatot helybenhagyja, akkor ez ujabb ülés bevárása nélkül végrehajtandó.

A közigazgatási bizottság határozatai az elnök aláirásával adatnak ki. A bizottság hatáskörébe tartozó azon felsőbb rendeleteket pedig, melyek tárgyalást nem igényelnek, ugy a bizottsági határozatok végrehajtására vagy egyes esetekre vonatkozó rendeleteket, — az illető közigazgatási ág főnöke, illetőleg előadója, adja ki; ugyanez az ily rendeletek végrehajtása czéljából az illető állami s törvényhatósági közegekkel rendelkezik.

244. §. *Folytatás. Különösen: a közigazgatási bizottság hatásköre.*

I. A bizottság hatásköre háromféle: a) intézkedik mindazon közigazgatási ügyekben, melyeket ezen és más törvény hozzá utasit; b) a fegyelmi hatóságot gyakorolja az ezen vagy más törvényben kijelölt esetekben; c) határoz azon felebbezési ügyekben, a melyek ezen törvény vagy más törvény által hatáskörébe utaltatnak. (1876: 6.)

Az általános közigazgatás érdekében intézkedik az iránt, hogy a törvényhatóság területén a közigazgatás összhangzatosan eszközöltessék és az összes, akár kinevezett, akár választott közegek egymást támogassák, teendőiket összevágólag teljesitsék.

A törvényhatósági vagyon kezelésére nézve a közgyülésnek, városokban pedig a községi ügyekre nézve a közgyülésnek, a tanácsnak és a polgármesternek eddigi törvényes hatásköre érintetlenül hagyatik.

A törvények, a kormányrendeletek és a törvényhatósági szabályrendeletek és határozatok alapján beosztja azon közigazgatási teendőket, a melyek teljesitéséhez több közigazgatási ág közegeinek közreműködése szükséges. Ezen beosztásnál fontolóra veszi a közigazgatás összes ágaiban a teendőket, számitásba veszi a végrehajtó közegek minden irányú elfoglaltatását, az egyes közegeket pedig ezen ügyekben teendőik iránt utasitja.

II. A közadók kezeléséről szóló törvény értelmében és az abban körülirt hatáskörben eljár: a) az egyenes adók kivetése, beszedése, kezelése és behajtása, továbbá b) a közvetett adók, illetékek s az egyenes adók módjára beszedendő kincstári és egyéb követelések behajtása körül.

A közmunkáról szóló törvény értelmében vezeti mindazon intézkedések végrehajtását, a melyeknek abból folyólag úgy kormányrendeletek, mint törvényhatósági szabályrendeletek és határozatok alapján a törvényhatóság kezelése alá helyezett utak és hidak épitése és jókarban tartása érdekében eszközöltetniök kell.

Elintézi ugyancsak azon törvény alapján a közmunka-teher megállapitásából eredő vitás kérdéseket.

Vezeti mindazon intézkedések végrehajtását, melyek a kizárólag községi utak létesitése és jókarban tartása czéljából szükségesek és eszközölteti a törvényben e végből megrendelt községi csoportok megalakitását.

A vasutakat illetőleg első foku felebbezéssel a ministerhez határoz: a vasuti igazgatóságok, állomásfőnökök stb. és a közigazgatási közegek, vagy az előbbiek és a közönség vagy egyesek között felmerülő, nem rendőri, de a fennálló gyakorlat szerint közigazgatásilag elintézhető ügyekben.

Felügyel arra, hogy a közigazgatási közegek teendőiket a vasutak, a viz-szabályozási és védmüvek, ugy a gátrendőrség körében a fennálló törvények szerint pontosan és összhangzatosan eszközöljék.

Budapest fővárosban a fővárosi közmunkatanács teljes hatáskörében fentartatik s az emlitett tárgyakra nézve a közigazgatási bizottság hatáskörével ruháztatik fel.

III. A közigazgatási bizottság az 1876: 6. t. cz. határozatai értelmében és azokban megszabott teendőin felül: 1) Tanácskozik a törvényhatóság összes népoktatási viszonyairól és a menynyiben a fenálló törvények értelmében jogositva van, intézkedik; a mennyiben pedig az intézkedés saját hatáskörét meghaladja, a törvényhatósághoz, illetőleg a vallás- és közoktatásügyi ministerhez jelentést tesz. 2) Intézkedik az iránt, hogy a közoktatásügyi ministernek az iskolai törvény végrehajtására vonatkozó rendeletei, valamint a tanfelügyelőnek a törvény, a minister utasitásai, avagy a közigazgatási bizottság határozatai értelmében kelt intézkedései, a községi és felekezeti iskolai hatóságok által kellő időben foganatosittassanak; hogy általában a törvényhatósági tisztviselők a tanfelügyelőt törvényes eljárásában és az 1876: 6. t. cz. 30 és 32 §-aiban körülirt teendők teljesitésében támogassák, s az illető iskolai hatóságok az iskolaügyben kötelességeiket teljesitsék. 3) Intézkedik az iránt, hogy a községi elöljáróságok a tanköteles gyermekeket minden tanévet megelőzőleg két hónappal összeirják s ez összeirás egy példányát az illető iskolai hatóságoknak pontosan beküldjék. 4) Felterjesztést tesz a közoktatásügyi ministerhez azon felekezeti iskolák megintése iránt, melyekről a tanfelügyelő jelentéseiből meggyőződött, hogy a törvénynek meg nem felelnek. 5) Felügyel az 1868: 38. t. cz. 35. §-ában elrendelt iskolai adó kivetésére. A hol szükségesnek látja, ez iskolaadó kivetését elrendeli s ezen adó kulcsát az idézett törvény korlátai közt meghatározza. 6) Felterjesztést tesz a közoktatásügyi ministerhez a tankerületben szükséges népiskolai intézetek felállitása vagy segélyezése, valamint a törvényellenes vagy épen ártalmas tanintézetek megszüntetése iránt. 7) A községi iskolaszékek által megvizsgált számadásokat és az állami népiskolák számadásait a hatóságok számvevő közegeinek

igénybevételével felülvizsgálja, az állami és az állam által segélyezett községi iskolák számadásait felülvizsgálás után a közoktatásügyi ministerhez felterjeszti. E rendelkezés nem vonatkozik az állami tanitó-, és a tanitónőképezdékre s azokkal összekötött gyakorló-iskolákra. 8) A tankerületi iskolatanácsok megszünvén, a közigazgatási bizottság intézkedik a jelen törvényben nem emlitett mindazon ügyekben is, melyeket a fenálló törvények a tankerületi iskolatanácsokhoz utasitanak. 9) Az államkormány által eltiltott tankönyveket vagy taneszközöket a közigazgatási bizottság haladéktalanul elkoboztatja. A közigazgatási bizottság az ügyet szabályszerü bünvádi eljárás végett a kir. törvényszéknek átadja. Egyidejüleg a tanitót hivatalától és fizetésétől felfüggesztheti, vagy ha az a felekezeti iskola tanitója, jelentést tesz a vallás- és közoktatásügyi ministernek, ki az illető egyházi főhatóság utján a vétkes tanitónak állomásától és fizetésétől való felfüggesztését elrendelheti. 10) A közigazgatási bizottság az állami és községi népiskolákra nézve a szülőknek a tanitókkal való ügyeiben és általában mindazon ügyekben, melyekben első fokon az iskolaszék s ennek nem létében a gondnokság határozott, — másod fokon: — a községi iskolaszék vagy gondnokság és a tanitó közötti panaszokban pedig első fokon határoz. Határozatai ellen a felek a vallás- és közoktatásügyi ministerhez folyamodhatnak, másod fokon hozott határozata ellen csak azon esetben, ha ezen határozat az első fokú határozattól eltér. 11) A közigazgatási bizottság a közigazgatás összes ágainak állapotáról, valamint saját müködéséről félévenkint a ministerelnökhöz és a törvényhatóság közgyüléséhez intézendő jelentésében részletesen kiterjeszkedik a hatósága alatt lévő népoktatásügy állására és e részben tett intézkedéseire és egész müködésére is (a közigazgatási bizottságról szóló törvény 64, 65, 70 §§.) Ezenkivül valahányszor szükséges, vagy egyes esetekben arra felhivatik, jelentést tesz a vallás- és közoktatásügyi ministernek.

IV. A posta- és távirda-ügyekben részint saját előadóinak jelentéséből, részint más közigazgatási közegek vagy a törvényhatóság választott tagjainak előadásából felismert hibák és akadályok elháritásáról, a mennyiben azok a törvényhatóságon belül elintézhető egyes esetekre vonatkoznak — intézkedik s e végett az illető közegeknek rendeleteket ad ki; a mennyiben pedig általános természetüek vagy különben is hatáskörét tulhaladják, az 1882: 20. t. cz. szerint a közmunka- és közlekedési ministerhez (azelőtt az 1876: 6. t. cz. 34. §-a szerint a földmivelés-, ipar- és kereskedelmi ministerhez) jelentést tesz. A posta-, és távirdaigazgatóság, vagy postai és távirdai közegek és más közigazgatási közegek vagy egyesek között fenforgó oly kérdésekben, a melyek a fenálló gyakorlat szerint közigazgatási uton elintézhetők, első fokulag határoz. Postai és távirdai ügyekben a felebbezés a közigazgatási bizottságtól a közmunka- és közle-

kedési ministerhez történik. (Azelőtt a földmivelés-ipar-keresk. ministerhez. 1876: 6., 1882: 20.)

V. A védtörvény értelmében kivételes nősülési engedélyt kérő folyamodványok tárgyában, a fenálló szabályok korlátai közt első fokulag intézkedik. Az engedélyt megtagadó határozat a kézbesitéstől számitandó 14 nap alatt csakis a folyamodó fél részéről felebbezhető a honvédelmi ministerhez. Azon esetre pedig, ha az engedélyt megadhatónak jelenti ki, az iratok végleges intézkedés végett a honvédelmi ministerhez terjesztendők fel. — A hadseregből és honvédségből való szabadságolást, ugy szintén a hadsereg és honvédség kötelékéből a védtörvény által körülirt esetekben való elbocsátást kérő felek ügyeinek elintézését eszközli. Azon esetre, ha a kérelem jogosultnak jelentetik ki, az iratok további intézkedés tekintetéből a honvédelmi minister elé terjesztendők; az elutasitó határozat ellenében pedig annak kézhezvételétől számitandó 14 nap alatt a felek részéről való felebbezés engedendő meg.

VI. A börtönök általános állapotáról, az azokbani élelmezésről, egészségi viszonyokról s a fegyelem mibenlétéről, részint a kir. ügyész, részint saját küldöttsége által tudomást szerezvén, a fenálló törvények és ministeri szabályrendeletek korlátai közt a hiányok orvoslása s a bajok elháritása iránt intézkedik; oly hiányok és bajokra vagy visszaélésekre nézve pedig, a melyek iránt maga nem intézkedhetik, az igazságügyi miniszterhez véleményes jelentést küld. A börtönöket, az imént jelzett tekintetekből, legalább évenkint négyszer saját kebeléből alakitott küldöttség által megvizsgáltatja, melynek tagjai: a törvényhatósági főorvoson kivül a főispán (főpolgármester) által kinevezett 4 bizottsági tag, kik közül legalább kettő a törvényhatósági közgyülés által választott bizottsági tagok közül veendő.

VII. A közigazgatási bizottságnak jogában áll: a polgári vagy büntető jog és a törvénykezés tekintetében szükségesnek látszó, és a törvényhozás vagy rendelet utján eszközölhető intézkedések megtétele végett az igazságügyminiszterhez fölterjesztést tenni.

VIII. A közegészségi s a gyám-ügyekben másod, illetőleg harmad foku felebbezési hatóságot képez. Az erdőrendészet terén pedig, mint elsőfokú rendészeti hatóság jár el; e mellett az erdei kihágási ügyekben itélő 2 odfokú biróságban két-két tag által van képviselve. (1879: 31.)

IX. A közigazgatási bizottság fegyelmi hatóságot is gyakorolván, fegyelmi ügyekben részint mint első foku, részint mint felebbviteli hatóság jár el. Mint első foku eljár — a főispán, illetőleg a budapesti főpolgármester kivételével — saját hivatalnok vagy tisztviselő tagjai irányában; a többi közegekre nézve azon esetekben, a melyekre nézve ezt a törvény rendeli. A kir. ügyész feletti fegyelmi hatóságot illetőleg azonban az 1871: 8. t. cz. rendelkezései érintetlen hagyatnak; miértis, ha a bizottság

a kir. ügyésznél kötelességmulasztást lát, vagy ellene a fegyelmi eljárás elrendelését látja szükségesnek, eziránt a további intézkedések megtétele czéljából az igazságügyi ministerhez jelentést tesz. — Mint felebbviteli hatóság határoz — az előbb emlitett esetek kivételével — a többi állami vagy törvényhatósági és a községi közegek ellen inditott s fellebbezés utján hozzá utalt fegyelmi ügyekben. (A „többi állami" közegek alatt itt azon, többnyire alsórendű, állami hivatalnokok értetnek, kik kormányrendeletek által a közigazgatási bizottságnak fegyelmi hatósága alá vannak helyezve.)

A fegyelmi eljárás végett szükséges vizsgálatot saját tagjai ellen vagy az illető miniszter kivánatára, vagy saját határozata folytán rendeli el; törvényhatósági választott tisztviselő ellen pedig a törvényhatósági közgyülés határozatára is tartozik elrendelni.

X. A közigazgatási bizottsághoz, mint felebbviteli hatósághoz felebbeztetnek mindazon ügyek, a melyekre nézve ezt a jelen vagy más törvény rendeli.

XI. A törvényhatósági közigazgatási bizottságok hatásköre gyámügyekben, (1877: 20.) a következő:

1) A közigazgatási bizottság elé az illető törvényhatóság és annak területén létező rendezett tanácsu városok, valamint a gyámhatósággal felruházott községek árvaszékei részéről, évnegyedenkint kimutatások terjesztendők; ezekben pedig különös tekintet forditandó a számadások beérkezésére és megvizsgálására.

2) A közigazgatási bizottság saját hatáskörében: a) eljár az árvaszéki személyzet, — mint törvényhatósági és községi közegek — fegyelmi ügyeiben; b) megvizsgálja az árvaszékek eljárása ellen felmerült panaszokat; c) elintézi a területén létező községek, rendezett tanácsu városi és a törvényhatósági árvaszékek közt felmerült illetékességi kérdéseket (202. §.); d) intézkedik a gyámhatóság és közegei közt, valamint az utóbbiak és a községi elöljárók közt müködésük közben felmerült s fegyelmi eljárást nem igénylő összeütközések iránt: e) határoz az illetékességébe eső felebbezések fölött.

3) A község által gyámhatósági ügyekben hozott határozatok elleni felebbezések felett másodfokulag a törvényhatósági árvaszék, harmadfokulag a törvényhatósági közigazgatási bizottság határoz.

A közigazgatási bizottság harmadfoku határozatai ellen a felek részéről felebbezésnek helye nincs.

A rendezett tanácsú városi és a törvényhatósági árvaszékek első fokban hozott határozatai ellen benyujtott felebbezések felett, másod fokban a törvényhatósági közigazgatási bizottság, végső fokban pedig a belügyminister határoz.

XII. A közigazgatási bizottság a ministereknek saját tárczájukat illetőleg kiadott rendeleteit végrehajtatja, illetőleg azok végrehajtását ellenőrzi. Ezen rendeletek, a mennyiben a közigaz-

gatási bizottság hatáskörébe esnek, a közigazgatási bizottsághoz intéztetnek, s a bizottság elnöke és — akadályoztatása esetében — ennek helyettese által bontatnak fel.

Ha valamely rendeletet nem tart ügykörében elintézhetőnek, ez iránt az illető ministert figyelmezteti: de egyuttal ugy intézkedik, hogy ha a minister vagy hallgatólag az által, hogy 14 nap alatt nem válaszol, vagy válaszában rendeletét fentartja, az azonnal újabb ülés tartásának szüksége nélkül végrehajtassék.

XIII. Minden félévben tüzetes jelentést tesz a közigazgatás összes ágainak állapotáról, a törvények tapasztalt hiányairól, a felmerült bajok és nehézségekről s az azok elenyésztetése végett tett intézkedéseiről, ezek sikeréről és az általa a mult félévben elintézett fegyelmi és följebbezési ügyekről. Ez alkalommal javaslatba hozhatja azon intézkedéseket, a melyeket csak a kormány tehet meg, vagy melyek a törvényhozás által megteendők. Ezen jelentés a miniszterelnökhöz intézendő, ki azt a többi miniszterekkel közli.

Ezen rendszeres jelentésein kivül, annyiszor a mennyiszer szükséges, jelentést tesz az egyes szakministerekhez akár concrét esetekre, akár általában a közigazgatásra vagy annak egyik vagy másik ágára vonatkozólag, és a ministerek felszólitására ilyet tenni tartozik.

Ha a jelentések tartalma iránt a bizottság kebelében a nézetek eltérnek, azok, kiknek nézete kisebbségben van, joggal birnak arra, hogy önmagok által szerkesztett külön véleményüknek a jelentés melletti felterjesztését követeljék.

A főispán e jelentések mellett, azt, hogy azokkal egyetért vagy ha nem, hogy mikben és miért nem ért egyet, külön jelentésben mindig előadni tartozik,

XIV. A törvényhatósági közgyülés által a közigazgatási bizottság körébe tartozó ügyekre nézve alkotott szabályrendeleteknek és az ezen ügyekre vonatkozólag hozott határozatoknak végrehajtását intézi és ellenőrzi.

A fentebb jelzett féléves jelentést a törvényhatósági közgyüléshez is felterjeszti. Ugyanekkor megteszi javaslatait azokra nézve, a mik szabályrendelettel vagy határozattal a közgyülés által elrendelhetők.

Ezen rendszeres jelentéseken kivül jelentést és javaslatokat tehet a közgyülésnek akár egyes concrét esetre, akár általában a közigazgatásra vonatkozólag, a hányszor szükségesnek tartja.

A közgyülés által egyes esetekben kivánt felvilágositásokat megadni tartozik.

Ha a törvényhatóságnak valamely a törvények által megszabott hatáskörében a végrehajtás eszközlése végett hozzá utasitott határozatát törvénytelennek találja, (a mennyiben az ügy sürgős volta mást nem követel), a végrehajtás előtt a törvényhatósági közgyüléshez előterjesztést tesz; ha pedig az ügy sürgős

volta ezt nem engedi vagy a törvényhatóság által fentartott rendeletet még ekkor is törvénybe ütközőnek tartaná, az ügyet az illető ministerhez felterjeszti, s annak elhatározásához képest jár el, de a legközelebbi közgyülésnek a történteket utólagosan bejelenti.

XV. A bizottságnak azon tagjai, kik vagy államhivatalnokok vagy törvényhatósági tisztviselők, a bizottság kebelébeni müködésük és mulasztásaikra nézve ugyanazon kötelezettség és felelősség alatt állanak, a mely őket hivatalos minőségüknél fogva egyéb hatáskörükben terheli.

A törvényhatósági közgyülés által választott tagjai, ha a megbizatást elfogadták, kötelesek a teendőkben eljárni. Ki a nélkül, hogy elmaradását kellően indokolná, az ülésben meg nem jelent, a bizottság által a legközelebb tartandó törvényhatósági közgyülésnek bejelentendő. A ki egy fél éven át egy ülésben sem jelent meg és elmaradását minden alkalommal kellően nem igazolja, elveszti bizottsági tagságát és a legközelebbi választásnál ujra nem választható. Ki egy évig nem vett részt, még ha távolmaradását igazolta is, a bizottságból kilépettnek tekintetik és első alkalommal meg nem választható.

245. §. *Közegészségügyi szolgálat a törvényhatóságoknál.*

E részben az 1876: 14. t. cz. a következőkép intézkedik:

1) Minden törvényhatóságban, tanácskozás, véleményezés s inditványozás hatáskörével biró egészségügyi bizottság alakittatik, mely veszélyes járványok alkalmával járványbizottsággá alakul. Tagjai: a főorvosokon kivül minden hatósági orvos, és hatósági állatorvos, a honvédzászlóalji főorvos, egy mérnök, egy épitész s egy gyógyszerész; többi tagjai az emlitettekhez hasonló számban a törvényhatósági bizottság által három évenkint választatnak. (163. §.)

2) E mellett a törvény tüzetesen meghatározta a törvényhatóság közegeinek, illetőleg tisztviselőinek hatáskörét az egészségügyre nézve. (153. s köv. §.)

IV. Fejezet. A községi kormányzat.

246. §. *A községek felosztása és jogállása 1848-ig.*

A községek, 1848-ig, — eltekintve a sz. kir. városoktól mint törvényhatóságoktól, — háromfélék voltak: 1) rendezett tanácsú mezővárosok, 2) nemesi községek s 3) egyéb községek, mely utóbbiak gyakran jobbágy-községeknek vagy földesuri hatóság alatt álló községeknek, rendszerint falusi községeknek vagy egyszerüen községeknek neveztettek; egyébiránt köztük mezővárosok is voltak, csakhogy olyanok, melyek rendezett tanácscsal s

a rendezett tanácsú mezővárosokat megilletett hatáskörrel nem birtak. Lássuk e községek jogállását egyenkint:

1) A falusi községek s a rendezett tanácscsal nem birt mezővárosok lakossága nagy részben jobbágyokból állván, közigazgatási tekintetben és peres ügyeikre nézve elsőfokban földesuri hatóság alatt állottak, másodfokban pedig az illető vármegyének voltak alárendelve.

a) Peres ügyeikre nézve aztán az 1836: 20. t. cz. akkép intézkedett, hogy a 12 frtot felül nem haladó ügyeket elsőfokban a községi biró két más elöljáróval együtt, a 12 forintot felülhaladókat pedig 60 frtig a földesur, vagy törvénytudó megbizottja (s ha a földesur e kötelességet egyik móddal sem teljesitené, akkor a vármegyei szolgabiró és esküdt) sommás szóbeliség szerint intézi, mely sommás vagy rövidleges szóbeli eljárás aztán az 1840: 11. t. cz. által némely ügyekre nézve 200 frtig lőn kiterjesztve. (De a község birósága továbbra is csak 12 frt erejéig itélhetett.)

b) Közigazgatási ügyeikre nézve pedig e községekben a következő szabályok állottak fenn:

A községek elöljáróikat, kik közül csak a biróra nézve birt a földesur kijelölési joggal, szabadon választották, s e választásokra a legtöbb községben a helybeli lakosok (jobbágyok és nemjobbágyok) különbség nélkül befolytak. Az 1836: 9. t. cz. e gyakorlatot, a hol létezett, fentartotta; a többi községekre nézve pedig azt rendelte, hogy a bennök házat vagy földet biró helybeli lakosok birnak csak választási joggal. A mi a jegyzőket illeti, ezeket a község a földesur jóváhagyásával fogadta fel, mely jóváhagyás megtagadása esetében a vármegye intézkedett. (1836: 9.)

A községek haszonvételeire s jövedelmeire nézve az 1836: 9. t. cz. határozta, hogy azok, — hacsak be nem bizonyittatik, hogy házi kezelés nagyobb hasznot hajt — nyilvános árverés utján bérbeadassanak. Ugyane törvény rendelte, hogy a hol szükséges, a községi szükségleteket községi adó által kell fedezni; e czélból pedig a községi előljáróság és jegyző költségvetést s adókivetési tervezetet tartozik késziteni, melyet a földesur egy hó alatt fölülvizsgálni köteleztetik, s ha nem tenné, helyette a járásbeli szolgabiró teszi. A községi számadásokat is a földesur — személyesen vagy tisztje által — megvizsgálni tartozott, mulasztása esetében pedig azt az ő költségén a járási tisztviselők végezték.

A községi árvák ügyeire is a földesur ügyelt fel, a megye ellenőrködése mellett. (1836: 9.)

2) A nemesi községek nemesi lakosokból, szabadon választott hadnagyok s egyéb előljárók alatt állottak, s közvetlenül a megyei hatóságnak alárendelve gyakorolták az önkormányzatot, nemkülönben a hadnagy s két más előljáró által 60 s illetőleg 200 frtig a biráskodás jogát. (1836: 20., 1840: 11.) Különben a nemesek oly községen belül is, mely földesuraság alatt állott, önálló nemesi községgé egyesülhettek, saját hadnagyaik alatt.

3) A rendezett tanácsú mezővárosok, – miként a nemesek — közvetlenűl a vármegye hatósága alatt állottak, földesuri hatóság alá nem tartoztak; kir. kiváltságok értelmében pedig jelentékeny önkormányzattal, a sz. kir. városokhoz hasonló szervezettel és tanácscsal, birtak, mely utóbbi 60, s illetőleg 200 frtig terjedő ügyekben elsőfokú birói hatósággal volt felruházva. (1836: 20., 1840: 11.)

247. §. A községek 1848-tól az 1871: 18. t. cz. hatálybalépteig.

I. Az 1848: 9. a földesuri hatóságot megszüntette; a hatáskört sommás polgári ügyekben a szolgabirákra, a büntető és rendes folyamatú polgári perekben a megyei törvényszékre ruházta; az 1848: 11. t. cz. pedig a volt jobbágyközségeket is — más községekhez hasonlólag — minden tekintetben a megyék közvetlen hatósága alá helyezte. Azonban ezzel a nemesi és nem-nemesi községek közti különbség egészen még sem szünt meg, mert a nemesi községek továbbra is saját hadnagyaik és egyéb elöljáróik alatt maradtak, mig a rendezett tanácscsal nem biró többi községek élén a biró s egyéb elöljárósági tagok állottak.

A mi a rendezett tanácsú mezővárosokat illeti, ezekre, — s a megyék meghallgatásával a ministerium javaslata alapján ő felsége által rendezett tanácscsal felruházandó más községekre — az 1848: 24. t. cz. az ugyanazon évi 23. t. czikknek a szab. kir. városok választásairól, választóiról s képviseletéről szóló határozmányait kiterjesztette. Egyébiránt az 1848: 24. t. cz. minden egyéb tekintetben a rendezett tanácsú községeket a törvény további intézkedéseig akkori állapotukban s a megye hatósága alatt megtartatni rendelte.

II. A forradalom után behozott absolut rendszer a községeket akkép szervezte; hogy voltak: 1) városi és 2) egyéb községek, mely utóbbiak alatt a tanácscsal nem biró községek értettek. Ilyen, egy-egy biró alatt álló községek megint kétfélék voltak: a) olyanok, melyek mindegyike saját községi jegyzővel birt, s b) olyanok, melyek többen-kevesebben együtt alsófokú közigazgatási kerületet vagy kört képeztek s együttesen közös kerületi jegyzőt vagy körjegyzőt tartottak, de külön-külön biró alatt állottak.

III. Az 1860. évi októberi diploma folytán a törvényhatóságok visszaállittatván: a vármegyékben, stb. a községek az 1848. évi törvények alapján s illetőleg az ezek által nem érintett régibb gyakorlat értelmében, — de egyszersmind az emlitett kerületi községi rendszernek is sok helyen fentartásával — szervezkedtek. Ekkép, a községeknek az 1871: 18. t. cz. által történt rendezéseig, a hazai községek felosztása a következő volt: a) rendezett tanácsú mezővárosok, b) nemesi községek, c) különkülön saját községi jegyzőt tartó községek, és d) kerületi közsé-

gek vagy körjegyzőségek. Mindezen községek, a már emlitett birói hatáskörnek is gyakorlatába léptek, s ezt 1868-ig, illetőleg 1871. végeig megtartották. Az 1868: 54. t. cz. értelmében az ugynevezett nagy és kis községek biráskodási hatásköre békebiráskodásra szorittatott; a rendezett tanácsú városok pedig az első folyamodású igazságszolgáltatási hatáskört lényegében megtartották, de ezt aztán 1871. végén az 1871: 31. t. cz. folytán elvesztették. Az 1877: 22. t. cz. azonban a polgári kisebb értékű ügyek egy részére nézve községi biráskodást állapitott meg, melyet a törvényben kijelölt községi tisztviselők gyakorolnak.

248. §. *A községek felosztása s átalakulása uj törvényeink szerint. (1871: 18., 1876: 5., 20., 33; 1882: 22.)*

I. Az 1871: 18. t. cz. a községeket három osztályba sorozta, melyek a következők: 1) rendezett tanácscsal biró városok, 2) nagy községek s 3) kis községek. Rendezett tanácsú városoknak a törvény azokat tekinti, melyeknek tanácsa e törvény 64. §-a értelmében van szervezve; e szervezésig pedig az emlitett törvény szerint a kihirdetésekor elsőfolyamodásu birói hatósággal felruházott mezővárosok voltak tekintendők rendezett tanácsú városoknak. Nagy községek alatt a törvény azon mezővárosokat és falvakat érti, melyek rendezett tanácscsal nem birnak ugyan, de a törvény által rájok ruházott teendőket saját erejökből képesek teljesiteni; kis községeknek pedig azon községeket mondja, melyek a törvény által a községekre ruházott teendőket korlátolt anyagi viszonyaik miatt külön-külön maguk saját erejökből teljesiteni nem képesek s azért e teendők elvégzése czéljából más községekkel kell szövetkezniök; — megjegyezvén a törvény, hogy mig ennek értelmében alakulnának a községek, addig a rendezett tanácscsal nem biró, de külön községjegyzőt tartó mezőváros és falu nagyközségnek, a közös (kör-) jegyzőt tartó falvak pedig kisközségeknek tekintendők.

E törvény a szab. kir. városokat s ezekhez hasonló módon törvényhatósági jogokkal felruházott más városokat, a községek közé nem számitotta; de már az 1876: 5. t. cz., midőn a községi illetőséget szabályozta, egyuttal az ezt tárgyazó határozmányokat az emlitett törvényhatóságokra is kiterjesztette, s ezáltal hallgatagon azt értette, hogy ezek a községeknek egy külön osztályát képezik, a melyhez tartozó városok egyrészről községi s másrészről törvényhatósági jelleggel birnak.

Az 1876: 20. t. cz. pedig, midőn a törvényhatósági jogkört 47. szabad kir. és más várostól elvette, s e volt törvényhatóságokat a rendezett tanácsú városoknak községi jogállásába helyezte, egyuttal számukra némi kedvezményes helyzetet biztositott; minélfogva azt mondhatni, hogy e városok a községeknek egy ötödik osztályát képezik. Az emlitett kedvezményes helyzet abból áll, hogy: a) ezen törvényhatósági jogokkal birt városok a vagyon-

kezelésre nézve a belügyminister felügyelete alatt állanak; ki ezen felügyeletet a főispán utján gyakorolja; az idevonatkozó képviselőtestületi határozatok jóváhagyás végett nem a törvényhatósághoz, hanem a belügyministerhez terjesztendők fel; b) a képviselőtestület alakitása körül a cselekvő és szenvedő választóképesség ezen városokban a törvényhatóságokra nézve megszabott alapokon gyakoroltatik. — Továbbá, az 1876: 33. t. cz. az emlitett törvénynek a vagyonkezelésről szóló intézkedését a 16 szepesi városra, — s ugy ezen, mint a másik emlitett kedvezményes intézkedést az erdélyi királyföldön fekvő 7 királyi városra (Brassó, Besztercze, Medgyes, Nagyszeben, Segesvár, Szász-Sebes és Szászváros) is kiterjesztette. Az uj községi törvény pedig (1886: 22. t. cz., mely 1886. évi julius 23-án lépett hatályba) megállapitotta, hogy az imént emlitett háromrendbeli városok közül mindazok, melyek rendezett tanácscsal most is birnak: a vagyonkezelésre s a községi háztartásra nézve a belügyminister közvetlen felügyelete alatt (tehát nem a törvényhatóság felügyelete alatt) állanak, melyet ő a főispán utján gyakorol; továbbá a cselekvő s a szenvedő választói jogra nézve e városokban a törvényhatóságokról szóló törvény határozmányai szolgálnak alapul.

II. Miként láttuk, a községek hazánkban tulajdonképen ötfélék: 1) kis községek, 2) nagyközségek, 3) rendezett tanácsu városok, 4) a volt-törvényhatósági városok s ezekhez hasonlón kedvezményes helyzetben levő más városok, s 5) a mostani városi törvényhatóságok. Szorosabb értelemben azonban csak háromféle községeket szokás megkülönböztetni: az imént felsorolt 1—3. pontok szerint. Igy hangzik az uj községi törvény is; habár aztán külön emliti a volt törvényhatósági városokat s azokkal egyenlő kedvezményekben részesitett más városokat, melyeket mind szintén rendezett tanácsu városoknak tekint; és habár külön emliti a városi törvényhatóságokat is, melyekre egyébiránt, oda értve Budapest fővárost is, a községi törvény szabályainak nagy részét kiterjeszti. (1886: 22. t. cz. 164. §.)

III. A községek, a törvényszabta föltételek mellett, az 1871: 18. t. cz. szerint is, egyik osztályból másikká alakulhattak át. Ily átalakulásokra nézve az 1886: 22. t. cz. is intézkedik.

249. §. *A tulajdonképeni községek általános jogállásáról s osztályaikról. (1886. 22.)*

I. A község a törvény korlátai között önállóan intézi saját belügyeit; végrehajtja a törvénynek, kormánynak és a törvényhatóságnak az állami és a törvényhatósági közigazgatásra vonatkozó rendelkezéseit. (Megjegyezzük, hogy ha a községek ezen általános jogállás szempontjából tekintetnek: akkor a városi törvényhatóságok nem mondhatók egyszersmind tulajdonképeni községeknek.)

II. A községek: 1) városok, melyek a törvény 63. §-a sze-

rint rendezett tanácscsal birnak; (mílyenek a volt-törvényhatósági városok is); 2) nagy községek, melyek rendezett tanácscsal nem birnak ugyan, de a törvény által reájuk ruházott teendőket saját erejükből teljesiteni képesek; 3) kis községek, melyek a törvény által a községekre ruházott teendőket, korlátolt anyagi viszonyaik miatt, saját erejükből teljesiteni nem képesek és e végből más községekkel kell szövetkezniök. (Egyébiránt, a községek ezen három osztálya, a törvényben kiszabott jogkör tekintetéből két osztályra reducálható: rendezett tanácsú városi községekre és egyéb községekre; az utóbbiaknak jogain fölül amazok még különjogokkal vannak felruházva.)

250. §. *A községek jogairól és teendőiről; valamint szabályrendeleteikről.*

I. Ugy a kis község, mint a nagyközség: 1) saját belügyeiben határoz és szabályrendeleteket (statutumokat) alkot; 2) határozatait és szabályrendeleteit saját elöljárói és közegei által hajtatja végre; 3) rendelkezik a község vagyona fölött; 4) községi adót vet ki és hajt be; 5) gondoskodik a tisztán községi utakról és egyéb közlekedési eszközökről; 6) gondoskodik továbbá a községi iskolákról és más rokon intézetekről; 7) kezeli a mezei, a tüz-, és közrendőrséget, s a szegényügyet; 8) gyakorolja mindazon jogokat és teljesiti mindazon kötelességeket, melyek a községeket törvény szerint megilletik.

II. Rendezett tanácsú városok, az imént elősorolt jogokon fölül: 1) kezelik a helyi igények szerint a piaczi, hegyi, vásári, épitészeti és közegészségi rendőrséget; 2) eljárnak, az iparviszonyból, s a gazdák és cselédeik között a szolgálati viszonyból, keletkezett ügyekben.

III. A rendezett tanácsú városok gyámhatóságot is gyakorolnak, külön árvaszékkel. E joggal kivételesen nagyközségek is felruházhatók. (1877: 20., 1885: 6., 1886: 7.) A rendezett tanácsú városok árvaszékeinek elsőfokban hozott határozatai a közigazgatási bizottsághoz s onnét a belügyministerhez följebbezhetők; más községben a község által gyámhatósági ügyekben hozott határozatok elleni följebbezések fölött, 2-od fokulag a megyei árvaszék s végső fokban a közigazgatási bizottság határoz.

IV. Csak a törvényhatóság jóváhagyása után hajtathatik végre minden oly községi határozat, mely: 1) a községi adó megállapitására, kivetésére és behajtására; 2) községi vagyon elidegenitésére vagy szerzésére, avagy hat éven tul terjedő haszonbérletek megkötésére; 3) kölcsönvételekre; 4) uj hivatal rendszeresitésére vagy a fennálló megszüntetésére; 5) a költségvetésben elő nem forduló terhes szerződések megkötésére vagy felbontására és jelentékeny közmüvek emelésére; 6) történelmi és müemlékek fentartására, átalakitására és lebontására vonatkozik; 7) nemkülönben minden oly határozat, melyre a törvény felsőbb megerősitést rendel.

A törvényhatóság határozata ellen a község 15 nap alatt a belügyministerhez folyamodhatik.

Ha a törvényhatóság a kellő időben fölterjesztett határozatra a legközelebbi közgyülésben, vagy a kormány a felfolyamodvány beérkezésétől 40 nap alatt nem nyilatkozik, a község határozata hallgatagon helybenhagyottnak tekintetik és végrehajtható.

V. A községnek egyéb határozatai is felebbezhetők; még pedig rendszerint birtokon belül: vagyis, a felebbezés elintézéseig rendszerint függőben kell hagyni a községi határozat végrehajtását. Azt, hogy a határozat csak birtokon kivül felebbezhető: a község magában a határozatban világosan és indokoltan kifejezni tartozik. Hogy a följebbezés mely esetekben történik a törvényhatósági bizottsághoz s onnét a ministeriumhoz, mely esetekben pedig a közigazgatási bizottsághoz s onnét — ha a két határozat egymástól eltér — a ministeriumhoz: azt az illető törvények állapitják meg. A följebbezési határidő: 15 nap; számittatik pedig a magánosok ügyeiben hozott határozatokra nézve a kézbesitéstől, közügyekben hozottakra nézve pedig a szabályszerű kihirdetéstől, mely utóbbinak megtörténte mindig igazolandó.

VI. A törvényben tüzetesen felsorolt eseteken kivül, a fölöttes megye a község belügyeibe csak akkor avatkozhatik, ha közbenjárását vagy segélyét maga a község képviselete kéri ki, — vagy azt a közigazgatás avagy a közbiztonság érdekei követelik. (Ez utóbbi alapon a megye részéről a község ügyeibe való avatkozhatást, az 1886: 22. t. cz. 26. §-a állapitotta meg; azelőtt ily czimű beavatkozás nem volt a törvény által megengedve.) A megye sérelmes határozatát a község, a kézbesitéstől számitott 15 nap alatt birtokon belül a belügyministerhez följebbezheti.

VII. A község szabályrendelete: a törvénynyel, a kormány és a fölöttes megye hatálybanlevő szabályrendeleteivel, nem ellenkezhetik; a 30 napi följebbezési határidő leteltével a megyéhez azonnal fölterjesztendő és csak ennek nyilvános vagy hallgatag jóváhagyása után hajtathatik végre.

Az iménti rendelkezésekbe ütköző szabályrendelet a megye által megsemmisitendő.

Ha a megye a fölterjesztést követő legközelebbi közgyülésben nem nyilatkozott, a szabályrendelet helybenhagyottnak tekintetik. De ha bármely alkalommal bebizonyulna, hogy a szabályrendelet a törvénynyel ellenkezik vagy rendeltetésének meg nem felel: bármikor megsemmisithető, csakhogy ez esetben az illető község előzetesen meghallgatandó.

A megye megsemmisitő határozata azonban a belügyministerhez följebbezhető.

VIII. Egyesek a hatálybalépett és sérelmesnek vélt szabályrendelet megváltoztatásáért a községhez, eredménytelenség esetében pedig a megyéhez s onnét a belügyministerhez folyamodhatnak.

IX. A kormánynak és a megyének, valamint ezek illetékes

közegeinek, az állami s a törvényhatósági közigazgatásra vonatkozó rendeleteit, továbbá fegyelmi ügyekben hozott s jogerőre emelkedett határozatait: a község vita tárgyává nem teheti, és föltétlenül végrehajtani köteles.

X. A rendezett tanácsú városok közvetlenül az alispán alatt, — kis és nagy községek a járási illetékes tisztviselőség (tehát a szolgabiróság) felügyelete és ellenőrködése alatt, — állanak; ezek utján veszik a törvényhatóság rendeleteit s ezekre nézve a megyével ezen hatósági közegek utján érintkeznek.

251. §. A községi hatóságról és területről.

I. A község hatósága kiterjed: a községben s a község területén lakó vagy tartózkodó minden személyre, s a községben és területén létező minden vagyonra.

Ezen általános szabály alól kivétetnek: 1) a hadseregnek, haditengerészetnek és honvédségnek tettleges szolgálatban álló tagjai, a katonai szolgálatra vonatkozó s általában (az 1867: 12. t. cz. 14. §-a, 1868: 40. t. cz. 54. §-a, s 1882: 39. t. cz. 13. §-a szerint) a katonai hatóság hatásköréhez tartozó ügyekben; 2) ő felségének a királynak s udvarának állandó vagy ideiglenes lakhelyül szolgáló épületek, s azok tartozékai; 3) kizárólag eróditési és más katonai czélokra tényleg használt minden épület vagy helyiség, a használat tartama alatt. (Tágabb értelemben, hasonló szempont alá esnek azon személyek, valamint helyiségeik s tárgyaik. a mely személyek a nemzetközi jog szerint ugynevezett területenkivüliség jogával birnak; milyenek kiválólag az államfők s a diplomatiai jellegű követek.)

II. Minden területnek, vagy mint a községi határ kiegészitő részének, vagy mint a községhez közigazgatásilag csatolt pusztának — illetőleg havasnak — valamely községhez kell tartoznia.

Azt, hogy olyan puszta, mely egy községhez sem tartozott s közvetlen a kir. adóhivatalnál fizette adóját, közigazgatásilag ugyanazon törvényhatóságnak melyik szomszéd községéhez tartozzék? a tulajdonos, illetőleg tulajdonosok azon része határozza meg, mely együtt a puszta összes egyenes államadójának nagyobb felét fizeti. Ha ily adófizetés egyik mellett sem nyilvánul, vagy azon község, melyhez a csatlakozás igy kivántatik, az oda kapcsolásba beleegyezni nem akar: akkor az illetők meghallgatásával első fokban a törvényhatóság első tisztviselője határoz; de az ügy a törvényhatósághoz s onnét a belügyministerhez följebbezhető.

252. §. A különféle osztályú községeknek más osztályuakká átalakulásáról s a területi átcsatolásokról.

I. A törvényhozás e kérdéseknél csak akkor határoz, ha valamely rendezett tanácsú város külön törvényhatósággá ohajtana átalakulni, vagy oly területek s illetőleg községek átcsato-

lása (átkeblezése) s illetőleg egyesitése czéloztatnék, melyek nem tartoznak ugyanazon egy törvényhatósághoz. Az átkeblezés, ha az érdekelt törvényhatóságok egyetértenek, a belügyminister által a törvényhozásnak való utólagos bejelentés mellett engedélyezhető; máskülönben csak a törvényhozás előleges engedélyével eszközölhető. (163. §.)

II. A fölött pedig, — a törvény korlátai közt, az érdekelt községek és felek, valamint a törvényhatóság meghallgatása mellett, — a belügyminister határoz: vajjon a puszta községgé, a kisközség nagyközséggé. a nagyközség rendezett tanácsú várossá, — és viszont — alakuljon át; vagy hogy valamely község eddigi állásával felhagyva más községhez csatlakozhassék, vagy azzal egyesülhessen, (mint különösen az összeépült községeknél van leginkább megengedve); avagy, hogy a pusztából lett község ismét mint puszta valamely községhez közigazgatásilag csatlakozhassék?

Ily átalakulások meg nem tagadhatók az esetben, ha az érdekeltek a törvényben kijelölt föltételeknek eleget tesznek, mely feltételek közt rendszerint az is szerepel: hogy az átalakulást a lakosok és birtokosok azon része kivánja, mely együtt a község s illetőleg a puszta összes egyenes államadójának nagyobb felét fizeti: továbbá, hogy magasb osztályú községgé alakuláshoz a szükséges szellemi s anyagi erő megvan, illetőleg, hogy az alsóbb osztályú községgé alakulást a szellemi s anyagi erők elégtelensége indokolja.

III. Némely esetekben a községnek alsóbb osztályú községgé átalakulását, vagy valamely szomszéd községhez való csatolását, avagy szomszédos kisközségeknek egy községgé alakulását: a belügyminister elrendelheti, a törvényhatóság fölterjesztésére vagy annak meghallgatásával, a többi érdekelt felek kérelme nélkül is. Ily esetek: 1) ha a községek az eddigi állásukkal járó kötelességeiknek meg nem felelnek s azokat negyedévi időközökben háromszor hozzájok intézett figyelmeztetés után sem teljesitik; 2) ha elvesztik azon szellemi vagy anyagi kellékeket, a melyekhez eddigi szervezetökben való fennállásuk kötve van; és 3) ha bebizonyittatik, hogy kötelességeiknek csak a szomszédos községekét tetemesen felülmuló községi adó kivetése által képesek megfelelni.

IV. Nagy község alatt ugyan, rendszerint oly falu vagy mezőváros értetik, mely egymaga tart fenn külön községi jegyzőséget. Ha azonban valamely kisközség, elkülönitett helyzete vagy a közlekedés nehézségei miatt, kisközséggel (közös körjegyzőség tartása végett) nem szövetkezhetik: a törvényhatóság megengedheti annak valamely szomszédos nagy községgel való szövetkezését, — a nélkül hogy azért ez utóbbi elvesztené nagy községi jellegét, — megengedheti pedig akkor, ha az illető községek között a jegyző, s a körgyám vagy közgyám választása iránt, továbbá a jegyzői teendők ellátása s a csatlakozással járó

költségek fedezése iránt, egyesség jött létre. Ha ily egyesség létre nem jön, a csatlakozásnak fentemlitett föltételei fölött a törvényhatóság határoz, de az érdekelt községek meghallgatásával; ezen határozat ellen pedig a belügyministerhez följebbezésnek van helye. (161. §.)

V. Községek egyesitése esetén, azok vagyonának egyesitése iránt egyesség kisérlendő meg; ha ez nem sikerül, a vagyon ugy a birtoklásra, mint a használatra nézve elkülönitve kezelendő. (159. §.) Községek egyesitése vagy pusztáknak községhez csatlakozása esetében: ha a községnek, illetőleg valamely ilyen községnek törzsvagyona van vagy adósságai vannak: akkor az iránt, hogy az oda csatlakozó fél fog-e és mennyiben részesülni a törzsvagyon jövedelmében? vagy tartozik-e s mennyiben az eddigi adóssághoz járulni? előbb a törvényhatóság közbejöttével barátságos egyesség lesz megkisérlendő; ha pedig ez nem sikerül, a kérdés a községre nézve illetékes biróság előtt inditandó per utján fog eldöntetni.

253. §. A községi illetőségről; a településről s a községi kötelékbe való fölvételről.

(1886: 22. t. cz. 5—17. s illetőleg 18. §-ai, melyek érvényesek a városi törvényhatóságokban is.)

I. Minden honpolgárnak valamely község kötelékébe kell tartoznia. Mindenki pedig csak egy község kötelékébe tartozhatik.

A községi kötelék és az abból folyó illetőség: megszüntnek csak azon esetben tekintetik, ha az illető egyén más község kötelékébe lépett. (5. 6. §.)

II. Eltekintve a törvényben kijelölt különös esetektől, az illetőségre nézve első sorban a következő szabályok irányadók:

1) Törvényes vagy törvényesitett gyermekek, atyjuk illetőségét követik.

2) Törvénytelen ágyból származott gyermekek (ha nem törvényesittettek), azon község kötelékébe tartoznak, melybe születésök idején anyjuk tartozott.

3) Az örökbe fogadott kiskoru gyermekek, az örökbefogadónak illetőségét követik. (6. §.)

4) A nő férje illetőségét követi, és azt mint özvegy is megtartja, mindaddig, mig önjogulag más községi illetőséget nem szerez.

A nő, ha férjétől biróilag elválasztatott, vagy ha a házassági kapocs biróilag felbontottnak mondatott ki, azon község kötelékébe lép vissza, melyhez férjhezmenetelekor tartozott.

Azon eredetileg külföldi nők, kik házasság utján magyar állampolgárságot nyertek, a fent jelölt esetekben férjhezmenetel által szerzett illetőségüket tartják meg.

Azon magyar nő, ki külföldivel kötött házasságának megsemmisitése folytán magyar állampolgárságát az 1879: 50. t. cz.

37. §-a értelmében visszanyerte, azon község kötelékébe lép vissza, melyhez férjhez menetele előtt tartozott. (7. §.)

III. A községi illetőség önjogulag is szerezhető, — település által, vagy a nélkül is a községi kötelékbe való határozott felvétel által. (8. §.)

IV. Minden honpolgárnak joga van más községbe települni. A település ezen szándékát azon községnek, melybe telepedni akar, bejelenti s a község e bejelentés megtörténtéről igazolványt állittat ki.

A község a települést csak azon esetben tagadhatja meg: a) ha a település ellen bebizonyittatik, hogy büntett vagy nyereségvágyból elkövetett vétség miatt jogerős itélettel vád alá van helyezve, vagy büntett avagy ugyanoly vétség miatt hozott itélet hatálya alatt áll; b) ha a község terhelése nélkül magát fentartani nem képes; c) ha legutóbbi állandó tartózkodása helyétől kielégitő erkölcsi bizonyitványt fel nem mutathat. (9. §.)

V. A ki azon községből, melynek kötelékében van, más községbe költözik át, ez által a régi községi kötelékből még nem lép ki. Ha azonban az uj községben négy évig folytonosan lakik, ennek községi terheihez járul, és ezen község ellene az imént felsorolt a), b), c) alatti érvényes kifogásokat ezen idő alatt nem érvényesiti: ezen község kötelékébe tartozónak s az előbbi községi kötelékből kilépettnek tekintetik, még azon esetben is, ha települési szándékát be nem jelentette; kivévén, ha azon községben, a melyből átköltözött, a községi terhekhez ezen idő alatt is folytonosan hozzájárult, vagy ha ily hozzájárulás nélkül is ő maga előbbi községi illetőségét ugyanezen község beleegyezése mellett fentartani akarja. (10. §.)

VI. Ha a települt azon község kötelékébe, a melybe áttelepedett, fel akar vétetni: e végett az áttelepedéstől számitott négy év alatt is szóval vagy irásban folyamodhatik.

A község a fölvételt azonnal is megadhatja, — de meg nem tagadhatja akkor: 1) ha a települt a községben két évig állandóan lakott; 2) ha ezen idő alatt ugyanott községi adót fizetett; 3) ha időközben a fentebb a), b) és c) alatt emlitett kivételek alá nem esik. (11. §.)

VII. Ha a községi kötelékbe való felvétel település nélkül kéretik: e fölött, további följebbezés kizárásával, a község határoz.

VIII. A községi kötelékbe való felvételről azon község, melynek kebeléből a felvett kilépett, a felvétellel egyidejüleg értesitendő. (12. §.)

IX. A külföldi a községben lakhatik, települhet, és a község kötelékébe fölvétethetik.

Ha a községben állandóan akar lakni, tartozik ezt bejelenteni. Ha kimutatja, hogy a község terhelése nélkül magát és családját fentartani képes, tőle a lakhatási engedély csak erkölcsössége ellen fenforgó alapos gyanu esetében tagadható meg.

Lakási szándék vélelmeztetik, ha a külföldi három hónapon

át a községben tartózkodik. Ha ily időköz után ő az elöljáróság részéről történt felszólitása daczára a felhivásban kitűzött 8 nap alatt lakási szándékát be nem jelenti: a közigazgatási hatóság által 300 frtig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő, — s ha lakási szándékát be nem jelentvén, vagy lakási engedélyt nem kapván, távozni nem akar, rendőri kényszerrel is kiutasitható.

A külföldi, ha két évi állandó lakását s azalatt jó erkölcsi magaviseletét igazolta: a községhez települési engedélyért a honpolgárokra nézve fennálló feltételek mellett folyamodhatik.

A külföldi a községbe fölvételt csak a honositás hozzájárultának föltétele mellett szerezheti meg; és a község a fölvételt neki, ha már az országban öt évig lakott, kilátásba helyezheti, illetve a honositás esetére megadhatja. (15. §.)

X. A községek a kötelékbe való felvételért mérsékelt dijfizetést követelhetnek, az esetben is, ha a felvétel hallgatagon (a 10. §. szerint) történt. E dij szabályrendelet utján az illető község által állapittatik meg. Ezen szabályrendelet a községtől a megyéhez felterjesztendő, ennek határozata pedig a belügyministerhez feljebbezhető. A városi törvényhatóságnak ily szabályrendelete pedig közvetlenűl a belügyministeriumhoz terjesztendő fel. (14. §.)

XI. A ki a község kötelékébe fölvétetett, rendes községi taggá válik; a községi tagoknak a törvény által biztositott jogaiban részesül, s a községi kötelékből eredő kötelezettségeket teljesiteni tartozik. (13. §.)

XII. Azon esetekben, melyekben az illetőség a fentebbiek szerint ki nem deritható, a kérdéses egyén saját személyére nézve a következő rendben figyelembe veendő alapokon utaltatik azon község kötelékébe: a) melyben adót fizet, b) melyben született, c) melyben az utolsó öt év alatt leghosszabb ideig tartózkodott; d) a lelencz, melyben találtatott; e) a hadseregben való szolgálatra előállitva volt vagy önként belépett egyén azon községhez tartozónak tekintetik, a melyből előállittatott, illetőleg önként belépett.

Ha azonban egész család illetősége van kérdésben, — és az atya illetősége már a fentebbiek szerint meg van állapitva, vagy egyidejűleg állapitandó meg: akkor valamennyi családtagra nézve, a netán már más illetőséget szerzettnek kivételével, az atya illetősége irányadó. (16. §.)

XIII. Az illetőségről egyesek szóbeli vagy irásbeli kérelmére, valamint az érdekelt hatóságok felhivására: a község tartozik igazolványt kiállitani, — vagy pedig az ügyet, az illetőség hivatalos megállapitása végett a felsőbb hatósághoz fölterjeszteni. (17. §.)

XIV. Az illetőségi vitás ügyekben (18. s 164. §.) — oly megjegyzéssel, hogy városi törvényhatóságokban az illetőségi kérdések iránt és a fővárosban a községi kötelékbe való fölvétel iránt is, a tanács határoz, — a következő szabályok irányadók:

a) ugyanazon járás nagy- és kisközségei közt elsőfokulag a főszolgabiró, másodfokulag az alispán,

b) ugyanazon törvényhatóság különböző járásához tartozó nagy- és kisközségek közt, valamint rendezett tanácsú városokra nézve 1-sőfokulag az alispán, 2-odfokulag a törvényhatóság közigazgatási bizottsága határoz.

Az a) pont esetében az alispán határozata, ha a szolgabirói határozattól eltér, mindig, — ha pedig azzal összhangzó, csak akkor följebbezhető, (a közigazgatási bizottsághoz), ha az illetőség a járás egész területén megtagadtatott. A közigazgatási bizottságnak 3-adfokú határozata, ha az illetőséget megállapitja, végérvényes.

A b) pont esetében a közigazgatási bizottságnak határozata, ha ez az 1-sőfoku határozattól eltér, a belügyministerhez följebbezhető; ha pedig az 1-sőfokú határozattal egybehangzóan az illetőséget megállapitja, végérvényes.

A közigazgatási bizottságnak oly határozata, mely — akár az a) pont, akár a b) pont esetében — az illetőséget a szolgabirói járás területére, illetve az egész törvényhatóság területére nézve megtagadja: a belügyministerhez följebbezhető.

Midőn az illetőség megállapitása hivatalból eszközlendő: azon törvényhatóság alispánja, illetőleg polgármestere, a melynél a tárgyalás megindittatott, — ha az illetőséget a törvényhatóság egész területére nézve megtagadandónak találja, a tárgyalást folytatja mindazon törvényhatóságokkal, melyekben az illetőség a kifejlett körülményekhez képest megállapithatónak látszik. Ha ily módon az illetőség egyik törvényhatóság kebelében sem mondatnék ki: akkor a tárgyalást kezdeményező alispán, illetőleg polgármester, az ügyet eldöntés végett a belügyministerhez terjeszti fel.

254. §. A községi képviseletről.

I. A község az önkormányzat jogát képviselőtestülete által gyakorolja.

II. A községi képviselők számát a népesség száma szabályozza. Minden 100 lélek után egy képviselő számittatik.

De a képviselők összes száma kisközségekben 10-nél kevesebb és 20-nál több, nagyközségekben 20-nál kevesebb és 40-nél több, rendezett tanácsú városokban 48-nál kevesebb és 200-nál több, nem lehet.

III. A képviselőtestület felerészben a legtöbb egyenes államadót fizető községi lakos vagy nagykorú birtokosokból, — illetőleg a község területén fekvő vagyonuk után legtöbb adót fizető nagykorú hajadon, özvegy vagy törvényesen elvált nőknek, s jogi személyeknek meghatalmazottjaiból, kiskorúak gyámjaiból és gondnokság alatt állók gondnokaiból, — hasonló felerészben pedig a választó közönség választottjaiból, ezeken kivül pedig az állásuknál fogva szavazati joggal biró elöljárósági tagokból áll.

IV. A választás alá nem eső képviselők névjegyzéke minden évben kiigazittatik. A kiigazitást az adókimutatás alapján kis- és nagyközségekben a főszolgabiró, — rendezett tanácsú városokban egy küldöttség eszközli, melyet a képviselőtestület választ, s munkálatát is ez vizsgálja fölül. A főszolgabiró által kiigazitott névjegyzék ellen a közszemlére kitételnek közhirrétételétől, — a városi küldöttségnek a városi képviselőtestület által fölülvizsgált munkálata ellen pedig a kihirdetéstől — 15 nap alatt az alispánhoz s onnét ujabb 15 nap alatt a közigazgatási bizottsághoz följebbezésnek van helye. A belügyministernek azonban jogában áll, fontos esetekben a főispán fölterjesztésére az ügyet felülbirálni.

V. A legtöbb adót fizetők névjegyzékének és a sorrendnek megállapitásánál, csak a község területén és az ahhoz közigazgatásilag csatolt pusztán birt fekvő vagyon, valamint az azokon élvezett jövedelem után fizetett egyenes államadó vétetik számitásba. Továbbá, ugy, mint a törvényhatóságoknál: bizonyos egyéneknek államadójuk kétszeresen számittatik, (itt a községeknél a kir. közjegyzőknek is, kikről a törvényhatóságokra vonatkozó törvény hallgat; ellenben a községi törvény nem emliti az „oklevéllel ellátott" kedvezményesek közt az épitészeket s a tanárokat, egyébiránt a tanintézeteknél működő tanárokat befoglalja); férj és atya államadójához pedig a nő s a kiskorú gyermekek államadója hozzászámittatik.

A községben fekvő vagyona után legtöbb adót fizető, ha ott nem lakik, jogát megbizottja által is gyakorolhatja; — a ki pedig több községben jut a legtöbb adót fizetők névjegyzékébe, jogát mindazokban vagy maga, vagy megbizottja által gyakorolhatja. De ugyanazon egy község képviselőtestületében egy személy csak egy képviseleti meghatalmazást gyakorolhat.

VI. A névjegyzékbe nem vétethetik fel:

a) a ki oly büntett vagy vétség miatt van jogerejüleg vádalá helyezve, a melyre a büntető törvénykönyv a hivatalvesztést vagy a politikai jogok felfüggesztését állapitja meg; továbbá, a ki fegyházra, börtönre, vagy három hónapot meghaladó fogházra vagy államfogházra, avagy a politikai jogok felfüggesztésére szóló itélet hatálya alatt áll; végre a ki nyereségvágyból elkövetett büntett vagy vétség miatt jogerejüleg elitélve volt;

b) a hadsereg állományában tettleg szolgáló katonák s a tettleges állományban álló honvédek;

c) állami és megyei tisztviselők, ha fizetéseik után járó kereseti adón kivül más adót a községben nem fizetnek; ha azonban más adót is fizetnek, akkor ezzel együtt a fizetéseik után járó adó is beszámittatik;

d) a ki csőd alatt áll;

e) rendezett tanácsú városokban pedig az is, a ki irni és olvasni nem tud. *)

---

*) Emellett, az itélőbirák s a kir. ügyészségek tagjai, az 1869: 4. s 1871: 33. t. cz. szerint, — a mint a 233. §. III. pontja alatti jegyzetben fejtegettük, a

Ehhez járul, hogy: a községben fekvő vagyon után legtöbb adót fizető, a képviselőtestületnek tagja csak az esetben lehet, ha honpolgár; a képviseltetés is, minden esetben, csak oly meghatalmazott által gyakorolható, a ki nagykorú honpolgár. (32. §.)

VII. A képviselőtestület választás alá eső tagjainak választása: ha a községi választók száma a 600-at meghaladja, választó kerületenkint (melyek közül egyben-egyben 200-nál kevesebb és 600-nál több választó nem lehet) — ha pedig a 600-at meg nem haladja, tömegesen eszközöltetik. A választókerületeket a képviselőtestület alakitja. Egy-egy kerület, lehetőleg páros számban, annyit választ, a mennyi a képviselőtestület tagjaiból a kerületre a választók aránya szerint esik. A választandó képviselők számának egy negyedrésze erejeig póttagok is választandók; a választókerületeknél minden kerület legalább egy póttagot választ.

VIII. Községi választó:

a) minden 20 évet betöltött községi lakos, ki saját vagyonától vagy jövedelmétől az állami adót a községben már két év óta fizeti; — a ki azonban az első osztályú kereseti adón kivül egyéb adót nem fizet, csak azon esetben, ha gazdai hatalom alatt nem áll;

b) Minden testület, intézet, társulat, czég s általában minden jogi személy, ha a községben fekvő vagyonnal bir és attól adót fizet.

Ezen föltétel alatt a külföldiek is választók, ha egyszersmind a községben letelepülési jogot nyertek. (36. §.)

Választási jogot azonban nem gyakorolhatnak: a) a tettleg szolgáló katonák s tettleges állományú honvédek; b) a kik valamely büntett miatt vizsgálati fogságban vannak; c) a kik büntett vagy nyereségvágyból elkövetett vétség miatt jogérvényesen vád alá helyezve, vagy szabadságvesztés büntetése alatt vannak, — vagy a politikai jogok gyakorlatától felfüggesztésre szóló itélet hatálya alatt állanak; d) a csőd alatt levők; e) állami és megyei tisztviselők, ha a fizetéseik után járó kereseti adón kivül más adót a községben nem fizetnek. (37. §.)

A községben fekvő vagyonnal biró kiskoruakat és gondnokság alattiakat a gyám, illetőleg a gondnok, — a nagykorú nőket pedig, továbbá a testületeket s általában minden jogi személyt a meghatalmazott, — képviseli a választásnál.

A községben fekvő vagyona után legtöbb adót fizető, ha ott nem lakik, jogát megbizottja által is gyakorolhatja; máskülönben a választói jog csak a jogosult által és csak személyesen gyakorolható. Egy személy pedig csak egy meghatalmazást nyerhet. (38. §.)

---

törvényhatósági s a községi képviseletben csak választás utján foglalhatnának helyet, te át a legtöbb adófizetés czimén nem: mindaddig, mig az emlitett alaptörvények külön alaptörvény által e tekintetben meg nem változtattatnak. Azonban az 1886. 21. 22. t. czikkek — per tangentem, — a birákat is ugy emlitik, mint a kiknek adója kétszeresen számitandó s kik ekkép a legtöbb adót fizetők közt a közgyülésen helyet foglalhatnak.

IX. A választók névjegyzékét, a képviselőtestület által kiküldött választmány állitja össze: a választást megelőző utólsó év 2-ik felében, legkésőbb szept. végeig. A névjegyzék 5 napon át a községházánál közszemlére tétetik ki s a következő 5 napon beadott észrevételek alapján a kiküldött választmány által kiigazittatik. Ennek határozatai 10 nap alatt az igazoló választmányhoz s onnét további 10 napon belül a közigazgatási bizottsághoz följebbezhetők. (39. §.)

X. Községi képviselővé választható: 1) kis és nagy községekben minden 24 éves és nagykorú községi lakos, ki a törvénynek (fent megjelölt) 36. s 37. §-ai értelmében választási joggal bir; 2) rendezett tanácsú városokban minden városi lakos, a ki 24 éves és nagykorú, ha a községi törvény 37. §-a alapján kifogás alá nem esik, ha irni és olvasni tud, egyszersmind az 1874: 33. t. cz. 3., 6., 7. és 9. §-aiban megemlitett minősitéssel bir. (Ez utóbbi minősités alatt értetnek: azon kellékek, melyek az országgyülési képviselőválasztói jog gyakorolhatásához megkivántatnak, — kivéve az utóbb idézett törvény 4. és 5 §-ait, mint a melyek csak a nagy- és kis községekben való némely különös minősitésre vonatkoznak.)

XI. A képviselőtestület választás alá eső tagjai, 3 évenkint 6 évre választatnak. Három év elteltével a póttagok és azon tagok, a kik a szabályszerü 6 évet már kitöltötték, minden 3-ik év végén kilépnek. A kilépett képviselők ujra választhatók. (41. §.)

A választás napját: kis és nagy községekben a főszolgabiró, rendezett tanácsú városokban az alispán tűzi ki: midőn a választók névjegyzéke már végérvényessé vált. (39. 45. §.)

A választás, a szavazók nevének nyilvános följegyzése mellett, szavazatlapok által történik. (46. §.)

A választást vezeti: kis- és nagyközségekben a főszolgabiró, vagy az általa megbizott szolgabiró, — akadályoztatásuk esetében az alispán által kirendelt helyettes; — rendezett tanácsú városokban a törvényhatóság által kiküldött elnök. (47. §.)

A választás elleni panaszok s észrevételek, a választástól számitott 10 nap alatt az i g a z o l ó v á l a s z t m á n y h o z nyujtandók be. Ez négy tagból áll: kettőt a képviselőtestület a legközelebbi választás alá nem eső képviselők közül választ; kettőt pedig a főszolgabiró s illetőleg az alispán hasonló képviselők sorából nevez ki. Az igazoló választmány határozatai a kézbesitéstől 5 nap alatt a közigazgatási bizottsághoz följebbezhetők. A belügyminister pedig jogositva van, az eljárásban és határozatban előfordult lényeges hibák és törvénysértések esetében, a főispán fölterjesztésére, az eljárást megsemmisiteni. (50—52. §.)

XII. A ki több kerületben választatott meg képviselőnek, azon kerületet fogja képviselni, melyet maga jelöl ki; helye pedig a sorrendben következő póttag által töltetik be. (43. §.) Ha olyan választatik meg, aki adó alapján már tagja a képviselőtestületnek és a választást elfogadja: helyére amott a sorrendben következő legtöbb adót fizető lép. (44. §.) A ki az igazoló vá-

lasztmány határozata folytán esik el képviselői állásától; a ki elhal, lemond vagy időközben elveszti képviselői képességét; a ki oly elöljárói állásra választatik meg, melylyel a képviselőtestületben szavazati jog jár: — az ilyeneknek helyét, ha legtöbb adót fizetőkről van szó, a sorrendben ott következő póttag foglalja el; ha pedig választottak helye üresedett meg, ezt a választáskor legtöbb szavazatot nyert póttag fogja elfoglalni. Vitás esetekben 1-sőfokulag az igazoló választmány, 2-odfokulag a közigazgatási bizottság határoz. (42. 50—52. §.)

255. §. *A képviselőtestület közgyűléseiről.*

I. A közgyűlés rendes elnöke a biró, illetőleg a polgármester, — akadályoztatása esetében a helyettes biró, illetve a helyettes polgármester, hol pedig ilyen nincs, a legidősb tanácsbeli, — elnököl.

II. A közgyűlések számát és idejét a község szabályrendelettel állapitja meg. De minden tavaszszal a mult évi számadások megvizsgálása végett, s minden őszszel a jövő évi költségvetés megállapitása végett, — a fölöttes megye tavaszi és őszi közgyűlését legalább egy hónappal megelőzőleg — kell tartani közgyűlést.

Rendkivüli közgyűlés annyiszor tartathatik, a hányszor a körülmények igénylik: ha a biró, illetőleg a polgármester, vagy a képviselőtestület maga, avagy tagjainak egy negyede jónak látja. Ezenkivül rendkivüli közgyűlés hivandó össze: ha a törvényhatóság közgyűlése, a közigazgatási bizottság, — kis- és nagyközségekben pedig akkor is, ha a főszolgabiró vagy a jegyző — kivánja.

Ugy a rendes, mint a rendkivüli közgyűlés napjáról és a fölveendő tárgyakról: az elnök a képviselő testület tagjait legalább 24 órával előbb értesiteni tartozik.

Rendkivüli gyűléseken csakis az ekkép közlött tárgysorozatban foglalt tárgyak, — rendes gyűléseken azonban más tárgyak is vétethetnek tanácskozás alá s a gyűlés egyes tagjai által önálló inditványok is tétethetnek; de ez utóbbiak legalább 24 órával előbb bejelentendők a községi elöljáróságnál.

III. A tanácskozás ügyrendjét a község szabályrendelettel állapitja meg.

A közgyűléseken a jelenlevők határoznak; de mindenki csak oly ügyek tárgyalásában vehet részt, és szavazhat, melyek által közvetlenül érdekelve nincs. (A ki a község közjavadalmait haszonbérli, vagy a községgel szerződési viszonyban vagy perben áll, az ezen ügyek körüli tanácskozásban részt nem vehet.)

IV. A közgyűléseken az elöljáróság tagjai közül csak a következők birnak szavazattal: a polgármester, illetőleg a biró; rendőrkapitány; tanácsnokok, illetőleg tanácsbeliek; ügyész, árvaszéki ülnökök, pénztárnok, számvevő, közgyám; orvos, illetőleg körorvos; mérnök és községi erdőtiszt. A többi tisztviselők a közgyűléseken felszólalhatnak, s ha felhivatnak, kötelezvék is felszó-

lalni; de szavazattal csak azon esetben birnak, ha a képviselőtestületnek különben is tagjai.

V. A gyülést az elnök nyitja meg és zárja be; ő vezeti a tanácskozást, és őrködik az ügyrend megtartása fölött. A kérdést szavazatra az elnök teszi fel. A határozat, ha kivántatik, felállás utján történő szavazással hozatik. Bizonyos esetekben az elnök köteleztetik névszerinti szavazást rendelni; különösen: ha 10 tag kivánja; ha községi törzsvagyon elidegenitéséről, megterheléséről, terhes szerződések kötéséről vagy felbontásáról, községi kölcsönről vagy községi pénzek elhelyezéséről, van szó; ugyszintén a törvény 25. §-a szerint csak birtokon kivüli följebbezhetés iránt hozandó határozatok eseteiben.

VI. A ki a tanácskozás méltóságát vagy a gyülés tagjait sértő kifejezéssel él és azt rögtön vissza nem vonja; avagy botrányos magaviselete által a tanácskozást figyelmeztetés daczára zavarja: széksértést követ el, és a gyülés által a följebbezés kizárásával, — 15 ftig, rendezett tanácsú városokban 50 ftig, terjedhető s közigazgatási uton behajtható — birságra büntettethetik. A birság a szegények pénztárába fizetendő.

A birsággal terhelt, mig azt le nem fizette, a gyülésekben részt nem vehet.

VII. Ha valamely község képviselőtestülete oly eljárást követ, mely az állam érdekeit vagy a község jóllétét veszélyezteti: a belügyminister a törvényhatóság előterjesztésére vagy meghallgatásával a képviselőtestületet feloszlathatja, — és a megye utján az ügyek időközi vezetése iránt intézkedik.

Az uj képviselet alakulását s ezzel kapcsolatban a választás napját: a minister jóváhagyása mellett a megye tüzi ki; de az uj képviselőtestület alakitása s illetve választása egy éven tul el nem maradhat.

Ha azonban az uj választás megtagadtatnék: a fentebbi intézkedés hosszabb időre kiterjeszthető. Ha pedig a képviselőtestületet ismételve kellett feloszlatni, az uj választás hosszabb időre is elhalasztható. (Ezen szigorú uj intézkedéseket a törvény 61-ik §-a tartalmazza.)

256. §. *A községi elöljáróságról.*

I. A községi elöljáróság: végrehajtja a felsőbb közigazgatási hatóságok rendeleteit s a képviselőtestület határozatait, — és teljesiti mindazon teendőket, melyek a törvények és felsőbb hatósági rendeletek által a községekhez utalvák, ha azok a képviselőtestületi közgyülésnek fentartva vagy egyes közegek hatáskörébe utalva nincsenek.

II. A községi elöljáróság tagjai: 1) kisközségekben: a biró és helyettese (2-od vagy törvénybiró), legalább 2 tanácsbeli (esküdt, hites), a körjegyző, körgyám és a körorvos; ott azonban, hol a helyi körülmények igénylik, a 2-odbirói és a 2-ik tanácsbeli

állomások, a törvényhatóság beleegyezésével megszüntethetők; — 2) nagy községekben: biró és helyettese; legalább 4 tanácsbeli; pénztárnok; községi jegyző, illetőleg rendes községi jegyzők; közgyám, és a rendes községi orvos, illetőleg körorvos.

A rendezett tanácsú városokban az elöljáróságot képezik: a polgármester, rendőrkapitány, tanácsnokok, főjegyző, rendes fizetéses jegyzők, főügyész, rendes fizetéses ügyészek, árvaszéki ülnökök, pénztárnok, számvevő, ellenőr, közgyám, levéltárnok, orvos, mérnök, községi erdőtiszt s a község által a helyi igények szerint rendszeresitett más tisztviselők.

A tanács pedig a következő tagokból áll: a polgármesterből, mint elnökből, a rendőrkapitányból, főjegyzőből, főügyészből, és orvosból.

III. Rendes fizetést huz:

1) Kis és nagy községekben a jegyző, illetőleg jegyzők, a körjegyző, s a rendes községi orvos, illetőleg körorvos;

2) rendezett tanácsú városokban az elöljáróság, a kezelő- és segédszemélyzet valamennyi rendes tagja.

A fizetés, valamint az esetleges napidijak mennyiségét, a község szabályrendelettel állapitja meg. De a polgármester évi javadalma azon tiszti fizetésnél, mely az illető törvényhatóságban a főszolgabirák részére, — s a rendőrkapitányoké azon fizetésnél, mely a szolgabirák részére van megállapitva, kevesebb nem lehet. Kis és nagy községekre nézve a községi jegyző, illetőleg a körjegyző javadalmazásának kérdése körül a törvény különös szabályozást tartalmaz. (Erről alább.) A mi pedig a községi orvosnak s a közegészségi körök orvosainak vagyis a körorvosoknak fizetését illeti: azt az illető községek képviselőtestületeinek, — továbbá a kis és nagy községekre nézve a járási tisztviselőnek s a rendezett tanácsú városokra nézve az alispánnak — meghallgatásával, és anyagi viszonyaikhoz képest, a törvényhatóság állapitja meg. Azt, hogy a körorvos melyik községben lakjék, fizetéséhez az egyesitett községek mily mérvben járuljanak és választására nézve mily arányban vegyenek részt; a képviselőtestületek és a járási tisztviselő meghallgatása mellett esetről esetre az alispán határozza meg, mely határozat a közigazgatási bizottsághoz följebbezhető. Az igy megállapitott lakhely csak kölcsönös ujabbi megállapodás után változtatható meg. (1876: 14. t. cz. 144. §. 1886: 22. t. cz. 70. s 83. §.)

Kis- és nagyközségekben az, hogy: az emlitett elöljárókon kivül adassék-e és mennyi fizetés a többi elöljáróknak? továbbá, mely elöljárói állomások köttessenek vagyoni biztosíték kimutatásához? szintén községi szabályrendelettel állapitandó meg.

A hol a közbiztonsági viszonyok kivánják, a törvényhatóság elrendelheti, hogy az elöljárók háza és egyéb vagyona a község költségén tűzkár ellen biztosittassék. (Fontos uj intézkedés.)

IV. Kis- és nagy községekre nézve a községi jegyző, illetőleg a körjegyző, fizetését: a képviselőtestület meghallgatásával,

s a község, illetőleg a szövetkezett helységek anyagi viszonyaihoz képest, — a törvényhatóság állapitja meg.

E fizetés, nem számitva a természetben kiszolgáltatandó szabad lakást, 400. osztr. ért. forintnál kevesebb nem lehet. Ott, hol a községek vagyoni helyzete engedi, a törvényhatóság a fizetést 600 ftig hivatalból fölemelheti; ezen határozatot azonban a község a belügyministerhez följebbezheti.

Az eddig megállapitva volt s általában az egyszer megállapitott fizetést alább szállitani csak akkor lehet, ha az illető község kimutatja tulterheltetését s ha a leszállitást a törvényhatóság helybenhagyja.

A jegyzők által eddig használt községi földek jövőre is a jegyzőknél hagyandók; de a földeknek az adó-kataszter szerint fölvett évi jövedelme a megállapitott készpénzfizetésből levonathatik. A törvényhatóság határozatát az érdekeltek a belügyministerhez följebbezhetik.

A körjegyzőt a szövetkezett helységek közösen fizetik.

Azt, hogy valamely körjegyzőség (a szövetkezett helységek egyeteme) a körjegyző mellett aljegyzőt is tartson; ugyszintén azt is, hogy a körjegyző melyik községben lakjék, s a szövetkezett helységek mily mérvben járuljanak a körjegyző fizetéséhez s a közös egyéb kiadásokhoz: a képviselőtestületek s az illető közigazgatási tisztviselő (főszolgabiró) meghallgatása mellett, esetről esetre az alispán határozza meg. E határozat a megyei közgyülésre följebbezhető.

Az elaggott jegyzők, és a jegyzők özvegyei s árvái sorsának biztositásáról, a törvényhatóság az általa szabályrendeletileg alkotott, illetve alkotandó, nyugdijintézet által gondoskodni tartozik. E czélból több törvényhatóság is szövetkezhetik.

257. §. Az elöljárói s egyéb állomások betöltésének módja, s az alkalmaztatás időtartama.

I. Kisközségekben a birót és tanácsbelieket a választó közönség, — a körjegyzőt és a kör-közgyámot a szövetkezett helységek képviselőtestületeinek egyeteme — választja.

Nagyközségekben a birót, tanácsbelieket és közgyámot, a választó közönség, — a községi jegyzőt és községi orvost pedig (utóbbit akkor, ha a község egymaga külön községi orvost tart) a képviselőtestület választja.

Rendezett tanácsu városokban a rendőrkapitányok kivételével (kik a főispán által kineveztetnek) az összes elöljáróság, s a segéd- és kezelőszemélyzet tagjai, a képviselőtestület által választatnak. (68. §.)

II. Kis és nagy községekben a jegyzők és orvosok, a rendezett tanácsu városokban pedig ezeken kivül a segéd- és kezelő személyzet tagjai is: élethossziglanra választatnak.

Az elöljáróság többi tagjai kis és nagyközségekben 3 évre, rendezett tanácsu városokban 6 évre választatnak. (68. §.)

A rendezett tanácsú városok rendőrkapitányai, a főispán által élethossziglan neveztetnek ki, s hivatalaiktól, — ép ugy, mint az élethossziglan választott jegyzők, orvosok, s a segéd- és kezelőszemélyzet tagjai, — csak fegyelmi határozattal mozdithatók el.

A rendőrkapitányok nem vehetnek részt a város pénzügyeit, javadalmait, vagyonát és gazdászatát érdeklő ügyeknek a tanács által való intézésében. Egyébként a rendőrkapitányok hivatali és szolgálati viszonyát a városi helyhatósággal s az illető törvényhatósággal szemben, a törvények keretén belül a belügyminister szabályrendelet utján rendezi.

Azon előljáró, kinek megbizatása lejárt, a hivatali állásával járó kötelességeket teljesiteni mindaddig tartozik, és az abból kifolyó jogokat is gyakorolni hivatott: mig akár választás, akár helyettesités utján helyébe lépendő utóda a hivatalt el nem foglalta. (69. §.)

A törvénynek itt II. alatt ismertetett 68. s 69. §-ai azonban csak az általános tisztujitáskor, — és csak a mennyiben az illető állomások időközben megüresednek, ezek betöltésénél, — lépnek életbe. (166. §. E szerint pl. a városi rendőrkapitányokra nézve csak akkor fog kezdődni a főispán kinevezési jogának gyakorlása.)

Azon előljáróval szemben, ki a hivatali állásával járó kötelességeknek teljesitésére betegség okából vált képtelenné, mielőtt hivatalától fölmentetnék, oly eljárásnak van helye, mint a betegség miatt hivatalból való nyugdijazáskor. (69. §. Ennek értelme: hogy oly előljárókkal szemben, kik akár testi, akár szellemi fogyatkozás miatt hivatalukra képtelenekké válnak, olyképen kell eljárni, hogy mielőtt a hivataltól fölmentetnének, ezt annak szakértői megvizsgálása előzze meg: vajjon az illető csupán csekélyebb időn át, avagy végképen lett-e a betegség által a hivatal ellátására képtelenné. 1886. évi jul. 8-án 38. 506. sz. a. kelt belügym. rendelet.)

III. A községi előljáróság és a segéd- és kezelőszemélyzet választása, a községi tisztujitó székeken eszközöltetik. Elnököl itt a kis- és nagyközségekben a főszolgabiró, vagy a szolgabiró, akadályoztatásuk esetében az alispán által kirendelt helyettes, — rendezett tanácsú városokban az alispán, vagy akadályoztatása esetében a törvényhatóság által megbizott helyettes. (72. §.) A tisztujitó szék határnapját a főszolgabiró, rendezett tanácsú városokban az alispán tüzi ki; őt illeti a választási előintézkedések megtétele és a választás kihirdetése is. (78. §.)

Előljáróvá választható minden 24 éves és nagykorú honpolgár, a ki községi választó és az alább emlitendő kivételek alá nem esik.

Jegyzőkké, orvosokká, ügyészekké, mérnökökké és erdőtisztekké azonban megválaszthatók azok is, kik előbb községi választók nem voltak.

A külön minősitéshez kötött állomásokra nézve az 1876: 14., 1879: 31, s 1883: 1. t. czikkek irányadók.

Nem választható azonban községi előljáróvá: a) ki községi képviselő nem lehet; b) a lelkész, tanitó, az állami s a megyei tisztviselő és hivatalnok, habár a községben választói joggal bir is; c) kis és nagy községekben biró és pénztárnok egymással vagy a jegyzővel, — rendezett tanácsú városokban polgármester, főjegyző, pénztárnok és számvevői személyzet tagjai egymással, — a rokonság és sógorság első fokán levő egyének egyidejüleg nem lehetnek.

IV. Minden előljárói, segéd- és kezelő-hivatalnoki, állomás betöltésénél kijelölésnek van helye.

A kijelölés jogát: kis és nagy községekben: a birói, a jegyzői s az orvosi (illetőleg körjegyzői, körorvosi) állomásokra nézve (s az 1886. évi jul. 8-án 38. 506. szám alatt kelt belügyministeri rendelet szerint, analogia alapján a közgyámra nézve is) a tisztujitó szék elnöke, — a többi állomásokra a tisztujitó szék elnökének vezetése alatt a képviselőtestület gyakorolja.

Rendezett tanácsú városokban (a főispán által betöltendő rendőrkapitányi állások kivételével) a jelöltek névsorát egy kijelölő választmány állitja össze, mely áll a tisztujitó szék elnökéből, mint elnökből, a képviselőtestület által saját tagjai sorából választott 2, s ugyanonnét a tisztujitószék elnöke által meghivott 2 tagból.

Minden állomásra legalább 3 egyén jelölendő ki; ha az illető állásra jelentkezett annyi kijelölhető egyén. Érvényesen szavazni csak jelöltre lehet.

V. A választás felkiáltás vagy szavazás utján történik. Ha legalább 10 választó szavazást kiván, ezt az elnök elrendelni köteles.

A szavazás: kis és nagy községekben a szavazók nevének és szavazatának följegyzése, — rendezett tanácsú városokban szavazatlapok — által történik.

Általános szótöbbséggel választandók: kis és nagy községekben a jegyző, illetve körjegyző: az orvos, illetve körorvos; s a biró; — rendezett tanácsú városokban a tanács tagjai és a pénztárnok. Ha általános többséget egy jelölt sem nyert, a legtöbb szavazatot nyert két jelölt között uj szavazásnak van helye; egyenlő szavazat esetében pedig sorshuzás dönt.

Az előljáróság többi tagjainak s a segéd- és kezelő-személyzetnek, megválasztásánál a viszonylagos szavazattöbbség elégséges.

A választás ellen, az eredmény kihirdetésétől 15 nap alatt a törvényhatósági bizottsághoz s onnét a belügyministerhez, följebbezéssel lehet élni.

VI. Ha jegyzői vagy orvosi (illetőleg körjegyzői, körorvosi) állomás jó üresedésbe: kis és nagy községekre nézve a főszolgabiró, rendezett tanácsú városokra nézve az alispán, — nyilvános

pályázatot nyit. Ez a törvényhatóság területén, esetleg a szomszédos megyékben is, sőt a körülményekhez képest országszerte kihirdetendő.

Ezen állomásokra a kijelölés a pályázat' alapján történik (82. §.)

VII. A körjegyzőt és körgyámot a szövetkezett községek képviselőinek és szavazattal biró előljáróinak közgyülése, a kör székhelyén s a főszolgabiró elnöklete alatt, — a körorvost pedig azon közgyülés választja, mely az orvostartásra egyesitett községek képviselőiből és elöljáróiból, illetőleg az alispán által az ily községek képviselőtestületeinek kebeléből aránylagos számban választandó megbizottakból (1876: 14. t. cz. 144. §.), a főszolgabiró elnöklete alatt a közegészségi kör székhelyén alakul. (83. §.)

VIII. Az időközben végleg megüresedett állomások szabályszerü tisztujitás által, illetőleg kinevezés utján, — az ideiglenesen megüresedettek pedig helyettesités utján töltetnek be.

A helyettesitést nagy és kis községekben: a jegyzőre s orvosra (illetőleg körjegyzőre, körorvosra) nézve a főszolgabiró, — rendezett tanácsú városokban a polgármesteri állomásra nézve a képviselőtestületnek az alispán elnöklete alatt tartandó közgyülése, a rendőrkapitányi állásra nézve pedig a főispán, — eszközli.

A többi állásra nézve a helyettesités a képviselőtestület jogköréhez tartozik, melynek közgyülése ez alkalommal kis és nagy községekben a főszolgabiró, — rendezett tanácsú városokban a rendes elnök, — vezetése alatt tartatik.

Az élethossziglan választott előljárók és a segéd- s kezelőszemélyzet tagjainak helyei a rendes tisztujitáson kivül is élethossziglanra töltetnek be. Más esetekben, a választott vagy helyettesitett előljárók csak a következő általános tisztujitásig maradnak hivatalaikban.

Ha azonban valamely állomásra, fegyelmi uton hivataltól való felfüggesztés következtében történt helyettesités: az illetőnek hivatalába visszahelyezése folytán a helyettesités megszünik. (84. §.)

IX. Kis és nagy községekben a birói hivatalt csak rendkivüli akadályoztatás eseteiben lehet visszautasitani. A megválasztott községi lakos, 100 ftig terjedhető büntetés sulya alatt legalább egy évig viselni tartozik hivatalát. Rendkivüli akadályoztatás eseteiben, a megválasztottnak indokolt folyamodására, az alispán adja meg a fölmentést; az alispáni határozat a törvényhatósághoz följebbezhető.

A ki a birói tisztséget már egy éven át viselte, vagy a birságot lefizette, nem kötelezhető arra: hogy azt tovább viselje vagy 6 év leforgása előtt ujból elvállalja. (71. §.)

X. Az előljáróság, s a segéd- és kezelő-személyzet minden tagja, a képviselőtestület előtt rövid esküt (illetőleg fogadalmat) tesz: a hivatalával járó kötelességeinek lelkiismeretes pontossággal teljesitésére. (85. §.)

XI. A megválasztott előljárónak, hivataloskodása egész ideje alatt, a községben — illetőleg a körben — kell laknia. (76. §.)

258. §. Az előljáróság s a képviselők felelősségéről.

I. Az állami és törvényhatósági közigazgatásra vonatkozó rendeletek végrehajtásaért: kis és nagy községekben a biró és a körjegyző, illetőleg községjegyző, — rendezett tanácsú városokban a polgármester, — felelős első sorban.

A főszolgabiró, a körjegyzőséghez tartozó községekre nézve a körjegyzőhöz intézi rendeleteit, ki azokat az illető község birájával együttesen vagy egyetértőleg hajtja végre.

Az előljáróságra nézve azon belügyekben, melyek körül a község a törvény korlátai közt önállóan intézkedik: első sorban a képviselőtestület, — másodsorban a kis és nagyközségekben a főszolgabiró, a rendezett tanácsú városokban pedig az alispán — gyakorolja a felügyelet és ellenőrzés jogát. (89. §.)

II. Az előljáróság, s a segéd- és kezelő-személyzet minden tagja, teljes kártérítéssel tartozik, ha a kár szabályszerü jogorvoslattal elhárítható nem volt, mindazon kárért: melyet hivatalos eljárásában akár cselekvése, akár mulasztása által, szándékosan vagy vétkes gondatlanságból, az államnak, a törvényhatóságnak, a községnek és egyeseknek jogtalanul és illetéktelenül okozott.

A kárkeresetek megbirálása, a törvénykezési rendtartás szerint illetékes biróság hatásköréhez tartozik, mely a kereset meginditásáról a fölöttes közigazgatási hatóságot értesiteni köteles.

Konok pörlekedők, a községi szegény-alap javára, 500 frtig terjedhető pénzbirsággal büntettethetnek, a perköltségben pedig elmarasztalandók. (86. §.)

III. Ha az előljáró, vagy a segéd- és kezelő-személyzet tagja, felsőbb meghagyás folytán és annak értelmében járt el: a kárkeresetek azok ellen inditandók, kik a törvénytelen cselekvényt elrendelték.

A községi képviselőtestület azon tagjai, kik a törvénytelen cselekvényt elrendelték, a károsult irányában egyetemlegesen felelősek, egymás között azonban a kártéritésre egyenlően kötelezvék. (87. §.)

IV. Ha a károsult az előljárónak, vagy a segéd- és kezelő-személyzet tagjának vagyontalansága miatt kielégitést nem nyert; vagy ha nem lehet kideriteni, hogy a sérelmes határozatra kik szavaztak: a fedezetlen kárt, a visszkereset fenmaradása mellett, a község pénztára tériti meg; kivéve a rendőrkapitánynak saját hatásköréből eredhető azon kártéritési esetet, melyre nézve a belügyminister a törvény (69. §.) értelmében kiadandó szabályrendeletben fog intézkedést tenni.

A pénzkezelő tisztviselők által okozott kárt azonban, ezek

után első sorban, azok viselik, a kik a községi rendszabály értelmében a pénzkezelésre felügyelni tartoztak s kötelességük teljesitését elhanyagolták. (88. §.)

259. §. *A községi háztartásról.*

(Érvényes a városi törvényhatóságokban is, a fővárost kivéve.)

A városi törvényhatóságokra nézve a törvény ezen részei akkép veendők, hogy: a hol a törvényben elöljáróság emlittetik, ott a tanács, a képviselőtestület helyett a törvényhatósági bizottság vagyis közgyülés, — és a törvényhatóság helyett a belügyminister, — értendő. Továbbá, a törvény 110. 112. és 120. §-ai, a városi törvényhatóságokban csak bizonyos módositásokkal irányadók: a mint az illető helyen fel fogjuk tüntetni. Ezek előbocsátása után lássuk a törvénynek a háztartásra vonatkozó intézkedéseit, — megjegyezvén, hogy ezek közül azokat, melyek csak a szorosan vett községekre vonatkoznak, egy további § ban fogjuk ismertetni.

I. A községnek és a községi felügyelet alatt álló intézeteknek, ingó és ingatlan vagyona minden évben leltározandó s a leltár a községi zárszámadáshoz csatolandó.

II. A község vagyona csonkitatlanul fentartandó.

Kivételes esetekben annak elidegenitését, lényeges átalakitását, vagy felosztását, — valamint ingatlan vagyonnak vagy kir. kisebb haszonvételi jognak vételét, — a képviselőtestület (illetve városi törvényhatósági bizottság) csak az általa e végre legalább 30 nap közbevetésével (városi törvényhatóságokban szabályrendeletileg megállapitandó, de 8 napnál rövidebbre nem szabható idő közbevetésével), határozatilag külön kitüzendő és kihirdetendő közgyülésében határozhatja el: még pedig összes tagjainak, ide értve a szavazattal biró tisztviselőket is, általános többségével s névszerinti szavazás mellett. Továbbá az ily határozat a végrehajtás előtt a felsőbb hatósághoz fölterjesztendő. (Városi törvényhatóságban közvetlenül a belügyministerhez; szorosan vett községekben a megyéhez, és onnét a belügyministerhez, fölterjesztendő.)

Ha ezen közgyülésre a tagok kellő számban meg nem jelentek, ujabb közgyülés hirdetendő, s ha ekkor sem jelennének meg kellő számmal: akkor 15 nap közbevetésével még egy gyülés összehivása elrendelhető, s ez a jelenlevők többségével határoz.

Ugyanez áll a községi felügyelet alatt levő intézetek törzsvagyonára nézve is (110. §.)

A községi vagyon kezelésének módját, és ha erre nézve a bérbeadás állapittatnék meg, ennek föltételeit, — továbbá, a közköltségek fedezése után fenmaradó jövedelmeknek hovaforditását, azoknak esetleg miként történendő felosztását, az egyes polgároknak azokból járó haszonélvezeti illetékeket és az ezekért netalán fizetendő dijakat: szintén a közgyülés, — még pedig az esetre, ha fennálló gyakorlatnak megváltoztatása czéloztatik, a

fentebb említett idő közbevetésével előre kitüzendő s kihirdetendő közgyülés, — állapitja meg. (112. §.)

Az igy (a 110. és 112. §-ok értelmében) hozandó határozatok szokott módon kihirdetendők. Azok ellen kihirdetésüktől számitott 30 nap alatt, a község kötelékébe tartozó bármely polgár, — valamint azok is, kik a községben vagy határában ingatlan vagyonnal birnak, — felfolyamodhatnak. (Városi törvényhatóságokban közvetlenül a belügyministerhez; szorosan vett községekben a törvényhatósághoz s onnét a belügyministerhez.)

Ily határozatok ezen határidő lefolyta előtt, — följebbezés esetében pedig ennek elintézéseig, végre nem hajthatók. (113. §.)

A felsőbb hatóság a felfolyamodás fölött, ha az közigazgatási uton elintézhető, határoz; magánjogi kérdések fenforgása esetében ezeknek barátságos egyesség utján kiegyenlitését kisérlendi meg, és ha ez nem sikerül, vagy az egyességet helybenhagyhatónak nem találná, — a feleket a birósági utra utasitja. A birói végeldöntésig a fennálló gyakorlat fentartandó. (114. §.)

III. A község vagyonának olynemü jövedelmei, melyek eddig is a község kiadásainak fedezésére fordittattak, ezentul is mindenekelőtt ezen czélra forditandók. (111. §.)

IV. A községi pénzek hasznositására nézve ugyanazon szabályok tartandók meg, melyek az árvapénzek elhelyezésére nézve fennállanak. (121. §.)

A községi vagyon bérbeadása rendszerint csak nyilvános árverés utján eszközöltethetik; a kikiáltási árt a közgyülés állapitja meg. Ha az árverés sikerre nem vezet, vagy ha a község érdeke a magánuton való egyezkedést javallaná: a vagyon szabad kézből is kiadható. De utóbbi esetben a szorosan vett községeknél a szerződés érvényéhez a törvényhatóság jóváhagyása szükséges; a városi törvényhatóságokban pedig a városi közgyülés határozata kifüggesztendő s ellene 8 nap alatt a tanács utján a belügyministerhez följebbezni lehet, ugyanazért a 8 napi határidő letelteig s feljebbezés esetében annak elintézéseig, ily határozat végre nem hajtható. (120. és 164.. §.)

V. A költségvetési előirányzatot a községi elöljáróság, illetőleg tanács (városi törvényhatóságokban is a tanács) terjeszti a közgyülés elé.

E költségvetésnek magában kell foglalnia a község minden rendes és rendkivüli kiadásait, különös tekintettel azon kiadásokra, melyeknek fedezésére a községet törvény kötelezi.

A költségvetésbe felveendők, a község minden olynemü jövedelmei, melyek eddig is községi czélokra fordittattak, — a költségvetés készitését megelőző év pénztári maradványaival együtt.

Az ekkép előterjesztett költségvetési előirányzat, a következő évre előre az őszi rendes közgyülésen vizsgáltatik s állapittatik meg.

Az előirányzat a közgyülést megelőzőleg előre kihirdetendő 15 nap alatt közszemlére kitétetik, ezenfelül a rendezett tanácsu

városokban s a városi törvényhatóságokban a közgyülés tagjai közt kiosztatik.

A községi adófizetők által beadott észrevételek, a közgyülésen felolvasandók és tárgyalandók. A hol számvevőség, vagy pénzügyi s illetőleg gazdasági avagy költségvetési egy vagy több szakosztály van: a számvevőség s illetőleg a szakosztály előzetesen meghallgatandó. (121—125. §.)

Ha időközben előre nem látott körülmények következtében rendkivüli kiadás fordulna elő: annak fedezése ugyanazon módon eszközlendő, mely a költségvetés megállapitására s jóváhagyására nézve (a fentebbiek szerint) meg van állapitva. (128. §.)

VI. A községi elöljáróság (illetőleg a tanács) felelős a költségvetés szoros megtartásáért. (127. §.)

VII. A mennyiben a község kiadásai a községi törzsvagyon jövedelmeiből nem fedeztethetnének: a község a községi lakosokra és a birtokosokra községi adót vethet ki. (129. §.)

Az állam hivatalnokai, a katonatisztek s a honvédtisztek, a törvényhatósági tisztviselők és hivatalnokok, a néptanitók, kis és nagy községekben a körjegyzők s illetőleg községi jegyzők: hivatalaik után járó fizetéseiktől, illetőleg nyugdijaiktól, községi adót nem fizetnek; a lelkészek pedig nem fizetnek azon javadalmaiktól, melyeket kizárólag az illető egyházi községben viselt lelkészi hivataluk után élveznek. (138. §)

VIII. A községi lakosok kézi és szekeres munkára is kötelezhetők. E szolgálmányok a közmunka szabályozásáról szóló törvény elvei szerint vettetnek ki, — vagy természetben teljesittetnek, vagy pénzzel váltatnak meg, — és csak az utczák, a községet védő gátak, a községi közlekedési vonalok és eszközök, fentartására fordithatók. (133. §.)

Közveszély eseteiben (milyenek: hófuvás, árviz, tüzvész, stb.) az elöljáróság — illetve a tanács — az összes gyalog és szekeres erőt, a veszély elháritására betudás nélkül felhasználhatja. (136. §.)

IX. A községi számadások a költségvetés rovatainak megfelelőleg készitendők (141. §.), a közgyülés által megvizsgálandók, s ennek határozata fölülvizsgálat végett a törvényhatósághoz (143. §.), — városi törvényhatóságokban a belügyministeriumhoz, — felterjesztendő. (1886: 21. t. cz. 17. §.)

A törvényhatóság határozatát a község vagy a számadással tartozó, a belügyministerhez följebbezheti.

Ha a község vagy a számadó a belügyminister felülvizsgálata eredményében sem nyugszik meg: a számadás azon tételeinek, melyek ellen kifogás tétetett, biróilag leendő megvizsgálását kérheti a községre nézve illetékes biróságnál, — 3 hónap alatt a belügyministeri határozat kézbesitésétől számitva. A község követelései azonban a számvizsgálati tárgyalás minden fokozatán a törvény értelmében a számadó ellen biztosithatók. (144. §.)

X. Amennyiben a jótékony intézetek segélye és egyesek

könyöradománya a község szegényeinek ellátására elegendő nem volna: a község gondoskodni tartozik a községben illetékes mindazon szegények ellátásáról, kik magukat közsegély nélkül fentartani egyáltalában nem képesek.

Ha az ellátás csak a községi lakosok rendkivüli sulyos terheltetésével eszközölhető: a község kivételesen a törvényhatóságnak, s ha ez nem birná, az államnak segélyét veheti igénybe.

Ugyanazon törvényhatósághoz tartozó községek közül több egyesülhet a szegények ellátása czéljából, a törvényhatóság jóváhagyása mellett. Söt a törvényhatóság elrendelheti, hogy a területén fekvő összes községek ezen czélból egy közös szegényalapot létesitsenek; de az ezt elrendelő határozat érvényéhez a belügyminister jóváhagyása szükséges. (145. §.)

XI. Minden község köteles, az általa fentartott jótékony és közmüvelődési intézetek igazgatására felügyelni, s azoknak számadásait évenkint a tavaszi rendes közgyülésen pontosan megvizsgálni.

Kötelesek a községek a kezelésük alatt levő alapitványokat is, rendeltetésüknek megfelelőleg, ugyanolyan gonddal kezelni, mint saját vagyonukat. Ezekről évenkint rendes kimutatás és számadás terjesztendő a közgyülés elé.

260. §. A szorosan vett községekre vonatkozó különleges háztartási és gazdasági szabályok.

Itt a községi törvény azon határozmányait fogjuk ismertetni, melyek a kis és nagy községekre, s a rendezett tanácsu városokra érvényesek, — de a városi törvényhatóságokra nem terjednek ki.

I. Ha a községi képviselet, a magánosok kezein levő oly ingatlanokat és javadalmakat, melyek a törvényhatóság véleménye szerint községi vagyont képeznek, azon magánosoktól per utján visszavenni vonakodik, — vagy ha oly javakat a lakosság egyes osztályainak avagy egyes lakosoknak egyesség mellett birtokába bocsát, — vagy végre, ha az elöljáróság vagy a képviselőtestület illető tagjai által okozott kár megtérülése iránt, a törvény (86. 87. §.) értelmében lehető törvényes lépéseket megtenni, alapos indok nélkül, nem akarná: oly esetekben a törvényhatóság — és sürgős esetben az alispán, — a megyei tiszti ügyészt megbizhatja, hogy a községi vagyont a képviselőtestület ellenkezése daczára is megvédhesse. (115. §.)

II. A község ellen inditott bármiféle per, az elöljáróság által bejelentendő, — még pedig a főszolgabiró, illetőleg a polgármester utján, — az alispánnak. Ez, ha a község érdekeit komoly veszélynek látná kitéve, a tiszti ügyészt a község képviseletével megbizhatja. Ezzel a netaláni korábbi meghatalmazás hatályát veszti.

Ha a községet, elmarasztaló itélet folytán, vagyonára veze-

tendő végrehajtás fenyegeti: az előljáróság tartozik arról jelentést tenni az alispánnak, ki a község vagyonának lehetőleg épségbentartása és a lakosság tulterheltetésének elkerülése végett a szükséges intézkedést megteszi. (116. §.)

III. Ha gazdálkodás, vagy elemi csapások s egyéb balsors folytán a község a vagyonbukás szélére kerül: akkor saját kérelmére és szükség esetén hivatalból is, az alispán a tiszti ügyész meghallgatása után a községi vagyonkezelést meghatározott időtartamra zárlat alá helyezheti, — s erről az illető biróságokat értesiti. (117. §.)

IV. A községi költségvetés, a bizottság különvéleményével s az egyesek által beadott észrevételekkel együtt, a törvényhatósághoz terjesztendő fel.

A törvényhatóság a jóváhagyást meg nem tagadhatja, ha: a) a költségverés a törvényszabta föltételeknek megfelel, b) az összes kiadások a községi vagyon jövedelmeiből községi adó nélkül fedeztetnek; c) és a költségvetés ellen panasz nem emeltetett.

Ellenkező esetben a törvényhatóság a költségvetést részletesen felülvizsgálja, attól a helybenhagyást általában meg is tagadhatja; észrevételeit a községgel közli, — azt uj költségvetés készitésére, illetőleg kiigazitásra utasithatja, sőt a kiigazitást megtagadó község számára a költségvetést azon egy évre hivatalból megállapithatja, — fenmaradván mindkét esetben a községnek följebbezési joga. (126. §.)

V. A községi adók kivetésére nézve — az iskolai adón kivül, melyre nézve az 1868: 38. t. cz. külön intézkedik, a következő elvek irányadók:

1) a község minden tagját egyenlően érdeklő közigazgatási költségek az egyenes államadók arányában vettetnek ki; (ilyenek különösen a törvény szerint a következők: földadó, házadó, kereseti adó, nyilvános számadásra kötelezett vállalatok és egyletek adója, bányaadó, tőkekamat- adó, és járadék-adó); de a községhez közigazgatásilag csatolt puszták, illetőleg havasok, és a rendszeres gazdasági terv szerint kezelt erdőtestek után fizetett adóknak csak felerésze vétethetik ily adókivetési alap gyanánt;

2) azon költségek, melyek a földbirtok érdekében tétetnek, csak az érdekeltek földadója arányában vettetnek ki;

3) azon költségek végre, melyek a két előbbi osztályba nem sorozhatók, — milyenek a belrendőrségi és a közbiztonságra vonatkozó kiadások, — az (emlitett) egyenes adókra ugyan, — de a földadó, bányaadó és a pusztai haszonbérlők ezen haszonbérlet után fizetett kereseti adója kivételével, vettetnek ki.

A gazdászati és mezei felügyelet költségeihez pedig nem tartoznak járulni: a községben levő vagy a községhez csatolt oly földbirtokok tulajdonosai, kik e költségeknek hasznát nem veszik és e tekintetben magukról gondoskodnak.

A mely községekben (pl. uj telepitvényekben, stb.) állami adó még nem fizettetik: a községi adó kivetésének módozatait és

föltételeit a község — a törvényhatóság jóváhagyása mellett — szabályrendelettel állapitja meg.

A mely községekben a községi, megyei, és iskolai adóalap nagyobbmérvü csorbulást szenvedne az által, ha a napszámosok — kik az 1883: 10. t. cz. szerint állami adótól mentesek, — községi adót sem fizetnének: ott a község az ottan lakó és csupán napszám után élő napszámosokra kivetendő községi adó módozatait, — szintén a törvényhatóság jóváhagyása mellett, szabályrendelettel állapitja meg. De az ily napszámosra kivethető községi adó: az illető törvényhatóság által megállapitott egy napi községi átlag-napszám összegénél, vagy a községben fizetett legkisebb mérvü községi adó felénél, nagyobb nem lehet. (130. §.)

VI. A helyi érdekü vasutakra adandó segélyösszegek (1880: 31. t. cz. 9. §.) megállapitását és kivetését: a képviselőtestület 15 nappal előre hirdetendő közgyülésben, egyességileg és törvényhatósági jóváhagyás föltétele mellett határozza el. E határozat kihirdetendő, 15 napig a községházánál kiteendő, és ellene ezen idő alatt bármely községi lakos és birtokos följebbezéssel élhet. (131. §.)

VII. Rendezett tanácsú városokban, — a törvényhatóság indokolt előterjesztése folytán, a mennyiben az állam jövedelmeinek csökkenése, s az ipar és kereskedelem érdekeinek veszélyeztetése nélkül lehetséges, — a kormány kivételesen megengedheti, hogy azok közvetett államadókra is vethessenek pótadót; továbbá, hogy a városban s annak területén illetékeket, helypénzeket, vámokat szedhessenek, sőt az állam által igénybe nem vett uj adónemeket is hozhassanak be. (132. §.)

VIII. Az egyes községek közötti közlekedési (vicinális) utak és hidak készitése és jókarban tartása végett: a községek a közigazgatási bizottság által, érdekeltségükhöz képest, külön csoportokba egyesittethetnek. Az arányt, melyben a költségekhez az egyes községek járulni tartozzanak: az illetők meghallgatásával, meg nem egyezhetésök esetében a közigazgatási bizottság állapitja meg.

Azonban, a község belsejében levő utak és egyéb közlekedési eszközök fentartásához szükséges szolgálmányok alól: a közigazgatásilag csatolt puszták, illetőleg havasok, és a rendszeres gazdasági terv szerint kezelt erdőtestek birtokosai kivétetnek, — ha a községben semminemű belsőséggel nem birnak. Ezek nem tartoznak járulni a községi dülőutak és a községet vagy annak határát védő gátak fentartásához sem, ha kimutatják, hogy az előbbieket nem használják, illetőleg hogy az utóbbiak egyszersmind az ő birtokaikat is nem védik. (134. 135. §.)

IX. A községhez hozzá csatolt puszták, illetőleg havasok, és a rendszeres gazdasági terv szerint kezelt erdőtestek birtokosaival: a községek a községi adók és egyéb szolgálmányok megváltása végett bizonyos átalány-összeg fizetése iránt 6 évről 6 évre terjedő egyességet köthetnek. Ennek érvényéhez a törvény-

hatóság jóváhagyása szükséges, mely ha megtagadtatott, bármely fél a belügyministerhez följebbezhet. (137. §.)

X) A pénztári kezelés és számvitel módját, a belügyminister által megállapitott irányelvek és a megyebeli községek külön viszonyainak tekintetbevételével, a törvényhatóság szabályrendelettel állapitja meg; ehhez azonban a belügyminister jóváhagyása szükséges. (140. §.)

XI. A községi számadásokat kis és nagy községekben a tavaszi rendes közgyülés vizsgálja meg, mely 15 nappal előre hirdetendő s a főszolgabirónak bejelentendő. A megye előre tartozik gondoskodni a községen kivül álló egyének kirendeléséről oly megbizással, hogy a számvizsgáló gyüléseken megjelenjenek, ott elnököljenek s a tapasztaltakról jelentést tegyenek; ha ez minden községre nézve minden évben eszközölhető nem volna, akkor legalább ott kell megtörténnie, hol a vagyonkezelés iránt gyanu támadt, vagy a hol a kiadások — s főleg a községi adó — jelentékenyen szaporodtak.

Rendezett tanácsú városokban a közgyülés elé terjesztést a számvevőség, illetőleg a szakosztály, — s ha ilyenek nem léteznek, küldöttség — vizsgálata előzi meg.

A számadás, — esetleg a számvevőség, szakosztály vagy küldöttség indokolt jelentése, — a közgyülést megelőzőleg 15 nappal a község házánál közszemlére kiteendő.

A közgyülés a községi adófizetők netaláni észrevételeit felolvasni és tárgyalni tartozik.

Az ily módon megvizsgált számadás, — ha nem is tétetik ellene kifogás vagy panasz, — a törvényhatósághoz felülvizsgálat végett fölterjesztendő; ehhez pedig az egyes adófizetők által netán beadott észrevételek s kisebbségi különvélemény is csatolandók. Utóbbi esetekben a fölmentés csak a törvényhatóság jóváhagyása után adathatik meg.

A törvényhatóság a községi fölterjesztett számadásokat legkésőbb egy év lefolyása alatt megvizsgálni köteles. (142. 143. §.)

V. fejezet. A hivatalnokok s tisztviselők alkalmazásmódja, valamint közjogi viszonyaik.

261. §. Az állami hivatalok, továbbá az egyházi s világi méltóságok, betöltésmódja.

I. Mialatt a törvényhatóságoknál s a községekben a választás, még pedig a bizonyos számú évekre szóló választás képezi a szabályt — mely alól egyébiránt vannak kivételek, a mint látni fogjuk — addig az állami hivatalok rendszerint kinevezés által töltetnek be,. s itt az alkalmaztatás rendszerint élethosszig-lanra szól.

II. Az alsóbb állami hivatalok betöltése tekintetéből pályázat szokott hirdettetni, a mennyiben ezt a törvény rendeli, vagy

az illető minister elrendelni jónak látja; magát a pályázatot azon hivatal főnöke hirdeti ki, melynél az állomás betöltendő; s e hivatalfőnök tartozik a pályázati határidő lejárta után a beérkezett folyamodványokat mellékleteikkel együtt azon ministerhez vagy hatósághoz fölterjeszteni, mely hivatva van a kinevezési jog gyakorlására.

III. A kinevezés a magasb állomásokra ő felsége által, a többiekre rendszerint az illető minister által történik. Azonban e kinevezésmód alól s maga a kinevezés elve alól is, némi kivételek is vannak, a mint látni fogjuk.

A mi már tüzetesen az egyes államhivatalok betöltésmódját illeti, erre nézve a következő szabályok állanak fenn:

1) A ministerelnököt ő felsége szemeli ki, a ministerelnökség elfogadására felhivja s kinevezi; egyébiránt szokásban van, hogy a lelépő ministerelnököt utódjának javaslatbahozatalára szólitja fel ő felsége. A többi ministereket, valamint a társországok bánját, ő felsége a ministerelnök előterjesztésére s ennek ellenjegyzése mellett nevezi ki. (1848: 3., 1867: 7., 1868: 30.)

2) Az egyes ministeriumoknál a hivatalnokokat, a ministeri titkártól fölfelé, s a tiszteletbeli államhivatalnokokat egyáltalában, az illető minister ellenjegyzése mellett ő felsége, — a többieket pedig a minister, — nevezi ki. Ugyanezen elv szerint van megosztva a kinevezés a vidéki felsőbb s alsóbb fokú államhivatalnokokra nézve, olykép mégis, hogy némely vidéki alsóbb állomásokra az ottani hivatalfőnökök eszközlik a kinevezést. (Pl. a pénzügyigazgatóságok, hirdetett pályázat alapján, maguk töltik be az alsóbb állomások egy részét.)

3) A fiumei kormányzót ministerelnöki ellenjegyzés mellett, — a törvényhatóságok élén álló főispánokat pedig a belügyminister ellenjegyzése mellett, ő felsége nevezi ki, még pedig tekintet nélkül az örökös főispáni czimet viselőkre. (1870: 42. 1873: 27., 1874: 29., 1886: 21.) Budapest fővárosi törvényhatóságnak élén azonban nem főispán, hanem főpolgármester áll, ki a király által a belügyminister ellenjegyzése mellett kijelölt 3 egyén közül a törvényhatósági bizottság közgyülése által választatik, még pedig 6 évre.

4) Az állami számvevő szék elnökét, az országgyülés által kijelölt 3 egyén közül, a ministerelnök ellenjegyzése mellett, — az alelnököt, a számtanácsosokat, osztálytanácsosokat s titkárokat a számszék elnökének javaslata alapján ugyancsak a ministerelnök ellenjegyzésével — ő felsége nevezi ki. A többi állomásokat az állami számszéknél ennek elnöke tölti be. (1870: 18.)

5) A honvédség főparancsnokát, a kerületi parancsnokokat s a törzstiszteket: a honvédelmi minister meghallgatása után közvetlenül, — a többi tiszteket pedig béke idején a honvédelmi ministernek s háboru esetében a parancsnokló fővezérnek előterjesztésére, — ő felsége nevezi ki.

6) Inkább a birói hatalom kérdéséhez tartozik ugyan, de itt emlitjük fel, hogy: az itélőbirák s a királyi ügyészek, valamint

a birósági elnökök és tanácselnökök, az igazságügyminister ellenjegyzése mellett ő felsége által, — a birósági és ügyészségi személyzet többi tagjai pedig az igazságügyminister által, (kivévén a törvényszéki elnökök s a kir. főügyészek részéről betöltendő némely állomásokat) neveztetnek ki. (1869 : 4., 1871 : 33.)

IV. A király kinevezési joga, — az állami hivatalnokokon kivül még — különféle egyházi és világi méltóságokra is kiterterjed. Igy, ő felsége nevezi ki: a kathol. érsekeket, püspököket, kanonokokat, apátokat és prépostokat, — a vallás- és oktatásügyi ministernek (s a horvát-szlavonországiakat egyidő óta a horvát bánnak) javaslatára, — az országbirót, tárnokmestert, s a kisebb zászlós urakat a személye körüli ministernek s a horvát-szlavon bánt (ki a nagyobb zászlósurak közé tartozik) a ministerelnöknek ellenjegyzése mellett.

V. A koronaőrök (s a nádor is) kir. kijelölés alapján, az országgyülés által választandók.

262. §. *A törvényhatóságok s a községek tisztviselői állomásainak betöltésmódjáról.*

I. A törvényhatóságok s a rendezett tanácsú városok — valamint a törvényhatósági hatáskört elvesztett városok is — tisztviselőik legnagyobb részét választják: és ugyan rendszerint 6 évre, — a nagy- és kisközségek pedig minden tisztviselőjüket választják, és ugyan rendszerint 3 évre. Kivételt képeznek némely állomások, melyekre élethossziglan történik a választás, — és ismét némely állomások, melyeket a főispán kinevezéssel tölt be.

II. Ezen ügyet a törvényhatóságok s a községek szervezetének kérdésénél körülményesen ismertetjük. Itt csak a választási elvet kivántuk kiemelni, mint a mely a törvényhatósági s a községi állomásokra nézve rendszerint irányadó: az állami hivatali állomásoknál uralkodó kinevezési rendszerrel szemben.

263. §. *A közhivatalokra vagy köztisztviselői állomásokra való alkalmaztatás előfeltételei, illetőleg a közhivatalnokoknál megkivántató kellékek.*

I. E részben, a köztisztviselők minősitéséről szóló 1883: 1. t. cz. hatálybalépte előtt, nagy hézagok mutatkoztak alkotmányunkban, főkép az államhivatalok betöltésére nézve — mint a melyek körül jóformán csak a birósági s ügyészségi személyzet tekintetében tettek törvények tüzetes intézkedéseket.

Most az emlitett t. cz. a legtöbb állomásra nézve a minősités kérdésében tüzetesen intézkedik. E törvényt kiegészitik az 1876: 14., 1879: 31., 1869: 4., 1871: 33. s némely más törvényczikkek.

II. Közhivatal (állami, törvényhatósági, vagy községi hivatal, illetőleg közhivatalnoki vagy köztisztviselői állás) elnyerhetésének előfeltételeit képezik bizonyos k e l l é k e k, melyek á l t a-

lánosakra és különösekre oszthatók fel. — Általános kellékek: hogy az illető a magyar államnak polgára s feddhetlen jellemű. Az 1883: I. t. cz. szerint állami és köztörvényhatósági tisztviselőnél, általánosságban megkivántatik, hogy ő: magyar állampolgár, gondnokság vagy csőd alatt nem áll, büntett vagy vétség miatt vád alá helyezve vagy általában szabadságvesztés büntetése alatt nincs, nyereségvágyból eredő büntett vagy vétség miatt elitélve nem volt, hivatalvesztésre szóló itélet hatálya alatt nem áll, s erkölcsi tekintetben alapos kifogás alá nem esik. — Különös kellékek: az állomás betöltéséhez szükséges képzettség és munkaképesség; némely állomásoknál pedig bizonyos gyakorlat, kor s egyebek kimutatása. Az 1883: I. t. cz. a kor kérdését hallgatagon mellőzi az állami s törvényhatósági hivatalnokokra nézve, s a különös kellékeket a „képzettség" kifejezése alatt foglalja össze, midőn annak kimutatását kivánja, hogy az illető bir azon képzettséggel, melyet a törvény a szolgálat azon nemére nézve állapit meg, melyre kineveztetni vagy megválasztatni kiván.

III. Nagy tévedés volna azonban azt hinni, hogy a kor kérdése a közhivatalokra való alkalmaztatás körül egészen közönyös. Ugyanis sok állomásnál bizonyos számú évek betöltése kivántatik egyes különös törvényeink által; igy: az itélőbiráknál s a kir. ügyészeknél 26 év, a községi elöljáróknál (a jegyzőknél is) 24 év. (Azelőtt a törvényhatóságoknál megkivántatott a 22-ik év betöltése.) Az ily különösen intézkedő törvényeket az 1883: I. t. cz. meg nem változtatta; hogy pedig benne a korminimum meghatározása hallgatagon mellőzve van, azt a kormány azzal indokolta (a törvényjavaslat részletes tárgyalása alkalmával), hogy itt az állomások elnyeréséhez az addig megkivánt képzettségnél többnyire sokkal magasabb qualificatio kimutatása követeltetvén, ez nagyon is fiatal korban ugy sem szerezhető meg.

A kor kérdésének azonban van egy másik oldala is, mely figyelemre méltó.

Ugyanis a magyar ministertanácsnak 1873-ban hozott határozata értelmében, állami szolgálatba — a közigazgatás terén s a biróságoknál, — a törvényes kellékekkel birók közül csak oly egyén vétethetik fel, illetőleg csak oly egyén nyerhet rendes állami alkalmaztatást, a ki életének 40-ik évét még túl nem haladta. (Különös az, hogy a kormány ezen nagyfontosságú határozatot ki nem hirdette. Az egyes ministeriumok rendszerint csak azon ritka esetekben vallják be ezen határozat létezését s érvénybenlétét, midőn 40 évnél fiatalabb alkalmas egyén az illető állomásra nem jelentkezik; ekkor vagy uj pályázatot hirdetnek, vagy a 40 éven tul levő alkalmas egyéntől kineveztetését megelőzőleg rendszerint olytartalmú nyilatkozat aláirását kivánják, hogy ha ő legalább 10 évig nem szolgál, az államtól sem nyugdijt, sem végkielégitést igényelni nem fog. Némelykor egyébiránt

a 40 évet meghaladó kor elnézése végett ő felségéhez fölterjesztést intéznek.)

IV. A mi illeti az alkalmaztatni kivánó állampolgárok közül a kellékekkel birókat: ezek sorából rendi és (a törvényesen bevett vallásokra nézve értendő) vallási különbség nélkül, illetőleg tekintettel az országban lakó nemzetiségekre, — töltendők be a hivatalok. (1439: 26., 1523: 17., 1608: k. e. 10., 1659: 38., 1741: 11., 15., 1791: 26., 27., 1867: 17., 1868: 44., 1883. 1.)

264. §. A köztisztviselők minősitéséről tüzetesen.

I. Eltekintve az itélőbirói s kir. ügyészi, valamint bizonyos községi állomásoknál megkivántató különös képzettségtől — melyekről az illető helyeken szólunk, — a köztisztviselők minősitését tüzetesen az 1883: 1. t. cz. irta körül, még pedig a törvény bevezetésében emlitett állami hivatalnokokon s törvényhatósági tisztviselőkön tulterjeszkedőleg némely községi tisztviselőkre nézve is.

II. Az 1883: 1. t. cz. a különböző szolgálati szakok szerint különböző elméleti képzettséget, — a mennyiben egyes szolgálati ágakra nézve külön törvények nem intézkednek, — továbbá sok állomásra nézve gyakorlati képzettséget is kiván. Ez utóbbi alatt különösen értetik: a törvényben előirt elméleti képzettség megnyerésétől számitott két évi gyakorlati szolgálat, s annak folytán a gyakorlati közigazgatási vizsga letétele. Egyébiránt ugy az elméleti, mint a gyakorlati képzettség kimutatását — a mint az e törvényben kivántatik — a törvény egy átmeneti intézkedése sokaknak elengedi.

III. Az emlitett átmeneti intézkedés igy szól:

1. A kik a jelen törvény hatálybaléptekor akár kinevezés, akár választás utján nyert hivatalban tényleg szolgálatban vannak, — vagy ha nem szolgálnak tényleg, de kimutatják, hogy 1867. évi julius 1-je után szolgálatban voltak: mennyiben ugyanazon szakban kivánnak alkalmaztatni, reájok a jelen törvény nem alkalmazható. Mindezekre nézve az addigi törvények és gyakorlat irányadók; ilyenek az illető szakban az addigi mód és gyakorlat szerint elő is léptethetők.

2. A kik a jelen törvény értelmében létesitendő vizsgarendszer életbeléptetéseig (mely — közbevetőleg legyen mondva — még mindig késik) ügyvédi oklevelet szereztek; valamint azok is, kik különben is birva az elméleti képzettséggel, azon időig valamelyik közigazgatási bizottságban mint választott tagok legalább két évig egyfolytában résztvettek: a két évi gyakorlat és a gyakorlati vizsga alól fölmentetnek.

265. §. Folytatás. — Különösen az elméleti képzettség.

I. A szoros értelemben vett közigazgatási szakra nézve, — külön tanfolyamnak berendezése s azzal kapcsolatos vizsgálati rendszer iránt külön törvény fog intézkedni, — addig is a kö-

vetkező képzettség kivántatik meg: a) ügyvédi oklevél, vagy b) államtudományi, vagy c) jogtudományi tudorság, vagy végre d) legalább a jogi négyévi tanfolyamnak a fenálló szabályok szerinti bevégzése és az államtudományi államvizsgának sikeres letétele. Azokra nézve pedig, kik a jelenlegi tanrendszert megelőzőleg végezték tanulmányaikat, annak kimutatása szükséges, hogy az akkor fennállott rendszer szerint a teljes jogi tanfolyamot szabályszerüleg bevégezték s az előirva volt vizsgálatokat sikeresen letették.

II. Az imént körülirt képzettség kimutatása kivántatik:

1) a ministeriumoknál a központi igazgatás fogalmazási szakánál, valamint az állami számszéknél alkalmazott tisztviselőktől, — fel a ministeri, illetőleg számvevőszéki tanácsosig bezárólag, — a törvényben felsorolt kivételekkel;

2) az egyes ministeriumok alatt álló állami hivatalok, — pl. pénzügyigazgatóságok, adófelügyelőségek, stb., — fogalmazási szakánál alkalmazott tisztviselőktől: bizonyos kivételekkel;

3) a fővárosi rendőrségnél a főkapitány, a rendőrtanácsosok, a kerületi kapitányok, a főkapitányi titkár és a fogalmazóktól;

4) vármegyéknél az alispánok, valóságos és tiszteletbeli jegyzők, s a szolgabiráktól;

5) a fővárosban a polgármester, alpolgármester, jegyzők, s a jogi és közigazgatási osztályok élén álló tanácsosoktól;

6) a törvényhatósági joggal felruházott városoknál a polgármesterek, rendőrkapitányok és jegyzőktől;

7) rendezett tanácsu városoknál a polgármesterektől. — De:

8) a tiszti ügyészektől az ügyvédi vizsgának, — a törvényhatósági árvaszéki elnöktől és ülnököktől pedig az államtudományi államvizsga helyett a jogtudományi államvizsga letételének igazolása kivántatik meg.

Végre megjegyzendő itt a fentebbiekkel kapcsolatban, hogy fogalmazó gyakornokokká és szolgabiró-segédekké olyanok is alkalmaztathatnak, kik a fent d) alatt előirt szabályszerü tanfolyamot elvégezték ugyan, de az államvizsgát még le nem tették; ezek azonban kötelezvék az államvizsgát szolgálatbalépésük után legkésőbb egy év alatt sikeresen letenni, különben állásukat vesztik.

III. A szintén közigazgatási szakban müködő községi, illetőleg körjegyzőkre nézve, — mint addig 1871. óta — jegyzői vizsga letétele követeltetik, melynek tárgyait s egész szervezetét a belügyminister rendeleti uton állapitja meg. Jegyzői vizsgára csak az bocsátható, ki legalább 6 gymnasiumi vagy reáltanodai avagy polgári-iskolai osztályt, — vagy ezen tanodákkal egyenrendű kereskedelmi iskolát, vagy megfelelő katonai tanfolyamot végzett; de e mellett azt is kell igazolnia, hogy ezen tanulmányai bevégeztével legalább egy évig valamely közigazgatási hatóságnál szolgált, vagy mint segédjegyző működött.

A jegyzői vizsga alapján nyert képességi bizonyitvány, csak

az ezt kiállitó törvényhatóság területére bir érvénynyel; de a ki e vizsga letétele után az ottani törvényhatóság területén legalább 3 évig mint jegyző vagy segédjegyző kielégitőleg működött, annak bizonyitványa az egész országra érvényes. Ezen érvény oly korlátolással értetik, hogy a képességi bizonyitványnyal biró jegyző, ha más megyében nyer alkalmazást, az ebben hatályban levő szabályrendeletekből (statutumokból) vizsgatételre kötelezhető.

IV. A jogi szaknál, az elméleti képzettségre nézve, a következő szabályok követendők:

1) A biróságoknál és kir. ügyészségeknél a fogalmazási szakban működő tisztviselők képzettsége iránt az 1869: 4. s 1871: 33. t. czikkek nem intézkedvén, e hiány igy pótoltatik:

a) A királyi Curiánál elnöki titkár, tanácsjegyző, segédjegyző; a kir. itélő táblánál elnöki titkár, fogalmazó és forditó; a kir. főügyészségeknél fogalmazó; az elsőfolyamodású biróságoknál pedig jegyző: csak az lehet, a ki a birákra nézve előirt jogi képzettséget igazolja.

b) A fogalmazó segédek, aljegyzők, és gyakornokok képzettsége ugyanaz, mint a központi igazgatásnál.

2) A jogügyi igazgatóságnál, ugyszintén az alapitványi ügyigazgatóságnál a központi s a kirendelt fogalmazási személyzetre, valamint az államjószágoknál alkalmazott ügyészekre, — a képzettség a sikerrel letett ügyvédi vizsga. Az itt alkalmazott segédekre, és gyakornokokra nézve, a hivatalbalépés alkalmával a jogvégzettség s jogtudományi államvizsga elegendő s megengedhető, hogy az ügyvédi vizsgát a szolgálatba lépés után tehessék le. (7. §.)

V. A törvény további részében a következő szakok körül szabályoztatik a képzettség: tanügyi, orvosi, műszaki, bányászati, erdészeti, levéltári, postai, távirdai, tengerészeti hatósági, számvevőségi, pénztári, kezelési, börtönügyi szak, és vegyes szakok.

266. §. Folytatás. — Különösen a gyakorlati képzettség.

I. Az egyes ministeriumok központi hivatalainál a ministeri titkári és azon felül álló hivatalok elnyerése, bezárólag a ministeri tanácsosig, — ugyszintén az egyes ministeriumok alatt álló állami hivatalok közül a pénzügyigazgatók, adófelügyelők, postai és távirdai igazgatóktól, — némi kivétellel, — továbbá megyéknél az alispáni, főjegyzői és szolgabirói, a törvényhatósági joggal felruházott városoknál pedig (s a fővárosban is) a polgármesteri és rendőrkapitányi állomások elnyerése: az elméleti képzettségen felül a gyakorlati képzettség kimutatásától is függ, melyet egy külön gyakorlati közigazgatási vizsgának sikeres letétele ad meg.

E vizsga tárgyait, a vizsgálóbizottságok összeállitását s azoknak eljárását a ministerium állapitja meg. (Ezt a törvény életbeléptétől számitott egy év alatt kellett volna már megtenni.) A vizsga ugy rendezendő be, hogy a közigazgatás valamennyi,

vagy csupán egyik-másik ágára nézve legyen a képesités megszerezhető. A vizsgálati bizottságok Budapesten és Kolozsvárott állitandók fel; de a szükséghez képest más helyeken is szervezhetők. A vizsgálat irásbeli és szóbeli. E vizsgálatokat szabályozó kormányrendelet életbeléptétől számitott 3 év után, a ministerium köteles a gyakorlati vizsga állandó rendezése iránt törvényjavaslatot beterjeszteni.

II. A gyakorlati közigazgatási vizsga letételére csak az bocsátható, ki a törvényben előirt elméleti képzettség megnyerésétől számitott két évi gyakorlati szolgálatot tud kimutatni, — melyből egy évi gyakorlat valamely biróságnál is tölthető; egy év azonban okvetlenül valamely állami, vagy törvényhatósági közigazgatási hatóságnál a fogalmazási szakmában töltendő.

III. Az egyes ministerek jogositva vannak rendeleti uton megállapitani: hogy a gyakorlati vizsga letétele a felsoroltakon kivül más állami és mely állami állomások elnyerésénél követelendő. Az egyes ministeriumok kebelében, a tőlük függő egyes állami hivatalokra nézve eddig fennállott, vagy a mutatkozó szükség szerint ezentul életbeléptetendő, különleges tiszti vizsgák: e törvény által nem érintetnek. E mellett az egyes ministerek felhatalmaztatnak, hogy oly szakok vagy állomásokra nézve, melyek iránt a törvény nem intézkedik, a megkivántató képzettséget rendeleti uton állapithassák meg.

IV. Az egyes ministerek felhatalmaztatnak, hogy — ha azt a szolgálat érdeke kivánja, — a szakirodalom vagy a gyakorlat terén kitünő egyéniségekre nézve, az alaki képzettség hiányától való fölmentést, ő felségénél kieszközölhessék.

267. §. Hivatali eskü; a közszolgálat kezdete, tartama s megszünése.

I. A közhivatalnokok, illetőleg állami hivatalnokok, törvényhatósági és községi tisztviselők — által teljesitett szolgálat: közszolgálatnak szokott neveztetni. Ez rendszerint az eskütételtől kezdve számittatik.

II. A közszolgálatba lépő hivatalnok, tisztviselő, szolga, hivatalos működésének megkezdése előtt köteleztetik esküt tenni. Ezenkivül, a már közszolgálatban állók mindannyiszor uj esküt tesznek, valahányszor uj hivatali állomásra vagy eddigi állásuknál magasabbra alkalmaztatnak. A hivatali esküben a hivatalnok a király és a törvények iránti hüséget s hivatali kötelességeinek lelkiismeretes teljesitését igéri. (1498: 4., 1791: 18; 1870: 42. 1871: 18., 1886: 21. 22. A községi tisztviselők azonban csak a hivatalos kötelességek teljesitését igérik.) A különféle egyházi és világi méltóságok is — habár ezek nem hivatalnokok — esküt tesznek.

A koronaőrök (s a nádor) a király és országgyülés együttes jelenlétében, — a ministerek, az állami számvevőszék elnöke. a honvédség főparancsnoka, az országbiró, a tárnokmester, a hor-

vát bán s a kisebb zászlósok, valamint az érsekek és püspökök közvetlenül a királynak kezébe, a főispánok azelőtt a király előtt vagy a megyegyülésen (1486: 73., 1542: 38.), most a törvényhatósági közgyülés előtt (1886: 21. t. cz. 60. §.), a birák s a királyi ügyészek az illető törvényszék teljes ülésében, — a többi állami alkalmazottak pedig hivatalfőnökeik előtt teszik le az esküt. A törvényhatósági tisztviselők a közgyülésen s a községi tisztviselők a képviselőtestület előtt esküsznek.

Régibb törvényeink többféle közhivatalnokok és méltóságok által leteendő eskü formáját is meghatározták; e formulák most, ott hol a törvények külön esküforma iránt nem intézkednek, a mai viszonyokhoz átalakitva használtatnak.

III. Az állami szolgálat: lehet ideiglenes is, de rendszerint végleges s igy élethossziglanra szól. Az ideiglenes hivatalnok bármikor elbocsátható. A véglegesen alkalmazott állami hivatalnok — kivévén a birákat, a kik egyébiránt nem is tulajdonképeni hivatalnokok — egyik hivatalból más hivatalba s egyik helyről másra áthelyezhető akarata ellenére is, sőt el is mozditható; de ez utóbbi eseten kivül közszolgálata csak akkor szünik meg: ha ő leköszön, nyugdijaztatik, vagy meghal, vagy a büntetőtörvény szerint hivatalvesztésre itéltetik.

A mi a hivatalról való elmozditást illeti: az 1798: 18. t. cz. szerint senki egyszerü feladásra hivatalától meg nem fosztható, hanem a vádlott hivatalnokkal a vádpontok közlendők s neki a maga kitisztázására alkalom nyujtandó. De ezzel épen nem lett kimondva az elmozdithatlanság elve; sőt ezt az 1848: 29. t. cz. is, a kormányi kinevezéstől függő közhivatalok közül egyedül csak az igazságszolgáltatással megbizott birói hivatalokra szoritotta. Ekkép az állam szolgálatában álló többi — az ugynevezett „politikai“ — hivatalnokok — fájdalom! — bármikor elmozdithatók; csakhogy ha ez nem fegyelmi határozat alapján történt, akkor a véglegesen alkalmazva volt hivatalnoknak az állam irányában igényei vannak: még pedig, ha már legalább 10 évig szolgált, életfogytiglani nyugdij, rövidebb szolgálat után pedig egy s esetleg két évi fizetésének megfelelő végkielégitési összeg jár neki. A már nyugalmazottnak vagy nyugalmazásra (rendszerint legalább 10 évi szolgálat után) igénynyel birónak elhalálozása esetében, a hátramaradt özvegy nyugdijt s bizonyos korig a keresetképtelen kiskorú árvák nevelési pótlékot igényelhetnek. (1885: 11.)

IV. A törvényhatóságok s községek tisztviselői, a mennyiben választás alá esnek, rendszerint csak bizonyos számú évekre — még pedig kis és nagy községekben 3 évre, rendezett tanácsú városokban s törvényhatóságokban 6 évre — választatnak: alkalmaztatásuk tehát ideiglenes. A mi pedig az élethossziglanra választott s illetőleg ugyanigy kinevezett községi és törvényhatósági tisztviselőket illeti: ezek ugyan véglegesen alkalmazottaknak tekintendők, de nyugdijra vagy akárcsak végkielégitésre is igénynyel az ujabb időig mégsem birtak, — kivévén némely

(főkép városi) törvényhatóságokat, melyeknél szabályrendeletek által körvonalozott nyugdijrendszer állott fenn. Most a vármegyék és a városi törvényhatóságok nyugdijintézet létesitéséről tartoznak gondoskodni (1886: 21. t. cz. 88. §.); ugyanez van kikötve a községi jegyzők, valamint özvegyeik s árváik javára (1871: 18., t. cz. 67. §., 1886: 22. t. cz. 65. §.)

Megszünik a törvényhatósági s illetőleg a községi tisztviselői állás: a bizonyos számú évekre választottaknál ezen évek lejártával. Egyáltalában pedig mindnyájuknál a következő esetekben szünhetik meg: ha az illető leköszön, vagy más állomásra alkalmaztatik, ha fegyelmi eljárás folytán a hivatalból elbocsáttatik, (1886: 22. és 23. t. cz.), vagy ha a büntetőtörvény szerint (1878: 5.) hivatalvesztésre itéltetik, avagy ha meghal.

V. A mi a hivatalnokok s illetőleg tisztviselők elleni fegyelmi eljárást illeti: erről a következő fejezetben szólunk.

268. §. Az állami hivatalnokok, törvényhatósági s községi tisztviselők jogai.

I. A közszolgálatban álló tisztviselők és szolgák: a törvény különös oltalma alatt állanak. Hivatalos eljárásuk alkalmával minden megsértés ellen, történjék ez szóval vagy tettel, törvény által védelmezvék (1878: 5.), mely a sértőkre büntetéseket szab. Ők azért, a mit hivataloskodásuk közben törvényszabta kötelességök korlátai közt tesznek: sem tiszti kereset, sem pedig magánkereset utján feleletre nem vonhatók, illetőleg be nem perelhetők; hanem az illető fél, ha eljárásuk által magát jogaiban sértve lenni véli, közigazgatási uton a felsőségnél kereshet orvoslást s illetőleg ellenök a fegyelmi eljárás meginditását kérheti. (1870: 42., 1871: 18. 1872: 36., 1876: 5. 6., 1886: 21. 22. 23.)

II. Az állami, törvényhatósági s községi szolgálatban álló hivatalnokok, illetőleg tisztviselők, azon kedvezményben is részesülnek, hogy: rendes fizetésöknek s némely egyéb járandóságaiknak legföljebb $1/3$ része s ez is csak akkor vehető végrehajtás alá, ha a végrehajtást szenvedőnek részére évi 600 frt a foglalás után is érintetlen marad. A lakpénzek pedig csak lakbér fejében foglalhatók le. Továbbá, e hivatalnokok s tisztviselők nyugdijai, s ezekkel járó pótdijai, valamint özvegyeiknek nyugdijai vagy kegydijai is, csak $1/3$ részben s igy is oly korlátolással foglalhatók le, hogy a foglalást szenvedőnek rendelkezésére évi 350 frt érintetlenűl maradjon. Kivételnek e kedvezmény alól csak akkor van helye, ha a végrehajtás az adós ellen, az ő feleségét, gyermekeit vagy szüleit illető tartás miatt történik; ez esetben a marasztaltnak 300 frtot meghaladó tényleges szolgálati járandóságai, valamint egész nyugdija s személyes pótléka is lefoglalhatók. (1876: 31.)

III. Az államhivatalnoknak továbbá jogában áll:

1) Ha testi vagy szellemi hibák miatt szolgálatképtelenné vált, avagy ha a hivatalok körüli változások s illetőleg reductiók

folytán elbocsáttatott, nyugdijt vagy végkielégitést igényelni. Végkielégitésre akkor van rendszerint igénye, ha még 10 évig nem szolgált; de 10 évi s hosszabb szolgálat után évi nyugdijt igényelhet. (Ez ügyet körülményesen szabályozza az 1885. évi 11. t. cz.; a főispánokra vonatkozólag az 1886: 21. t. cz.)

2) Ha baleset vagy szerencsétlenség folytán anyagilag szorult helyzetbe jő s ezt igazolja, jogositva van fizetésének háromhavi összege erejéig fizetési előleget kérni, melyet aztán apróbb — rendszerint 20 havi — kis részletekben kamat nélkül kell visszafizetnie.

3) Ha önhibáján kivül, rang vagy járandóság emelése nélkül helyeztetik át más községbe, szabályszerü költözködési költségilletményben részesül.

4) Hivatalos kiküldetése alkalmával hivatali rangjához mért utiköltségeket s napidijakat huz; szük körülmények közé jutva, az állampénztárból nyujtandó segélyért folyamodhatik; rendkivüli szolgálatokért jutalmazást kérhet; minden évben szabadságidőt vehet igénybe, stb.

269. §. *Az állami hivatalnokok, valamint a törvényhatósági s községi tisztviselők kötelességei.*

I. A mint már fentebb is emlitettük, minden hivatalnok, tisztviselő és szolga a közszolgálatba lépésekor, esküt tartozik tenni, ugy, valamint magasabb állomásra emeltetésekor s uj hivatalban alkalmaztatásakor.

II. A közszolgálatban álló egyén köteles a hivatali titkot lelkiismeretesen megőrizni, hivatali teendőit pontosan teljesiteni, a felek irányában pedig előzékeny s illedelmes módon viselni magát. (1659: 33., 1723: 83., 1871: 8., 1886: 21. 22., s 1874. évi Rendeletektára 501. lapján olvasható ministeri rendelet szerint.)

III. A hivatalos müködésért ajándékot elfogadni nem szabad. Ezt több törvény, különösen a biróságokra vonatkozólag, (1498: 4., 1869: 4., 1871: 8. 9.) világosan megállapitja; s az állam különféle hivatalnokait kötelező utasitásokban is hangsulyoztatik.

IV. A hivatalnok köteles tartózkodni oly foglalkozásoktól s üzletektől, és nem viselhet oly állásokat, melyek a hivatali tekintélylyel ellenkeznek vagy a hivatalos állással össze nem egyeztethetők. Hogy a közszolgálatban álló hivatalnok s tisztviselő rendszerint nem lehet egyuttal országgyülési képviselő, stb., az állami számszék s a biróságok tagjai pedig egyéb téren is miképen korlátoltatnak e tekintetben a törvények által, azt az illető helyeken adjuk elő.

V. Minden közszolgálatban álló egyén, hivatalos müködése körében elkövetett mulasztásokért, kárositásokért s egyáltalában a tiltott cselekvényekért: az állam s a felek irányában felelősséggel tartozik.

VI. fejezet. A végrehajtó hatalom ellenőrzése, valamint a ministerium s a különféle hivatalnokok és tisztviselők felelőssége.

270. §. A ministeri felelősség.

I. Hazánkban, mig az aranybullának ellentállási záradéka fennállott, a király felelős volt uralkodói cselekvényeiért: a nemzet szabad tagjainak jogukban állott neki fegyveresen ellentállani. Az aranybulla ellentállási záradékának eltöröltetése óta azonban a király felelőtlenség kiváltságával bir; de annál inkább felelős a kormány.

II. A kormány felelőssége nálunk régi alkotmányos elv. Az 1507: 7. t. cz. meghatározza azt is, hogy a kormányférfiak az országgyülésnek felelősek, midőn rendeli: hogy a ki a király tanácsában az országnak szabadsága, törvényei s közjava ellen nyiltan és vakmerően cselekedni merészkednék, az a legközelebbi országgyülésnek följelentendő, mely jogositva van őt személyében és vagyonában érdemlett módon megbüntetni. Azonban a kormányi felelősség elve, a dicasteriális rendszer idejében, a gyakorlatban illusoriusnak bizonyult: ugyanezért az 1848. évi 3. t. cz. a parlamentáris rendszert hozta be s világosan körvonalozza a ministeri felelősséget, a ministerek vád alá helyezésének módját s azon biróságot, mely fölöttük itélni hivatva van. (Ezeket itt fogjuk ismertetni, megjegyezvén, hogy a közös osztrák-magyar ministerium felelősségéről az Ausztriához való viszonynál szólunk.)

III. A királynak felelőtlenségét s ezzel kapcsolatban a ministeriumnak felelősségét, az 1848: 3. t. cz. együttesen fejezi ki, midőn megállapitja, hogy: ő felségének bármely rendelete, parancsolata, határozata, kinevezése csak ugy lesz érvényes, ha a ministerek egyike által is aláiratik: minden minister, azon rendeletért, melyet aláir, felelősséggel tartozik; emellett a ministeriumnak mindegyik tagja, mindennemü hivatalos eljárásáért felelős. (3. s 4. és 18. §.) Az aláirással, vagy — mint másképp mondani szokás — ellenjegyzéssel, a minister s illetőleg a ministerium az országgyülés irányában a hivatalos intézkedésért felelősséget vállal, s egyéb hivatalos eljárásáért is a törvény szavai szerint felelős. De az idézett t. cz. 32. §-a a ministeri felelősségnek sulyosabb eseteit tüzetesen is felsorolja, még pedig a következő módon:

A ministerek feleletre vonathatnak; a) minden oly tettért vagy rendeletért, mely az ország függetlenségét, az alkotmány biztositékait, a fennálló törvények rendeletét, az egyéni szabadságot vagy a tulajdon szentségét sérti s általuk hivatalos minőségökben követtetik el, illetőleg adatik ki; b) a kezeikre bizott pénz s egyéb értékek elsikkasztásáért, vagy törvényellenes alkalmazásáért; c) a törvények végrehajtásában, vagy a közcsend és

bátorság fentartásában elkövetett mulasztásokért, a mennyiben ezek a törvény által rendelkezésükre bizott végrehajtási eszközökkel elháríthatók valának.

IV. A ministernek, illetőleg a ministereknek vád alá helyezését, az alsóház szavazatainak általános többségével rendeli el. A biráskodást a felsőház által, saját tagjai közül, titkos szavazással választandó biróság nyilvános eljárás mellett gyakorlandja s a büntetést a vétséghez aránylag határozandja meg. Választatik pedig összesen 36 tag, kik közül azonban 12-őt az alsóház által a vádpör vitelére kiküldött biztosok, s 12-őt a vád alá vont ministerek, visszavethetnek. Az ekként alakitott és 12 személyből álló biróság fog a ministerek fölött itéletet mondani. Az elmarasztalt ministerrre nézve a királyi kegyelmezési jog, csak általános közbocsánat esetében gyakorolható. (1848: 3. t. cz. 33—35. §.)

V. Hivatalos minőségükön kivül elkövetett vétségekre nézve a ministerek a köztörvény alatt állanak. (1848: 3. t. cz. 36. §.)

271. §. Ellenőrködés a ministerium fölött.

I. A ministerium fölött az ellenőrzés alkotmányos nagy jogát, az országgyülés részint közvetlenül, részint közvetve gyakorolja. Közvetlenül az által, hogy a ministeriumnak mindennemü eljárását birálat alá veheti, tőle felvilágositásokat s a hivatalos iratok előterjesztését is követelheti; továbbá azáltal, hogy a ministeriumot az általa kezelt állami jövedelmek s kiadások iránt évenkint megszámoltatja. (1848: 3. t. cz. 29. 30. 37. §.) Közvetve pedig: az állami számvevőszék által. (1870: 18.)

II. Ez utóbbinak egyebek közt feladata, az országgyülés együtt nem létekor is a ministeriumot a pénzügyi téren ellenőrizni s általában az országgyülést szakszerü jelentéseivel a ministerium irányában való ellenőrzés körül támogatni. De erről tüzetesebben a következő §-ban szólunk.

272. §. Az állami számszék. (1870: 18., 1880: 66.)

I. Az állam bevételeinek és kiadásainak, az államvagyonnak és az államvagyon kezelésének s általában az állam számvitelének ellenőrzése végett „állami számvevőszék“ állittatott fel.

Az állami számvevőszék a ministeriumtól független, önálló hatáskörrel bir; áll pedig: egy elnökből, egy alelnökből, a szükséges számu számtanácsosokból, osztálytanácsosokból, titkárokból, és a segédszemélyzetből, kikhez a kezelő személyzet járul.

II. Az állami számvevőszék elnöke, alelnöke, számtanácsosai és egyéb hivatalnokai az országgyülés egyik házának sem lehetnek tagjai. Elnökségre, alelnökségre, számtanácsosi hivatalra nem szabad kinevezni olyanokat, kik egymás között, vagy a ministerekkel fel- vagy lefelé, egyenesen, vagy oldalilag első és másodfoku rokonságban, vagy sógorságban állanak.

Az állami számvevőszék elnöke és többi tagjai semmiféle

más állami- vagy magánhivatalt és oly állást vagy tisztséget, mely számadási vagy vagyoni felelősséggel jár, a természeti és törvényes gyámság egyedüli kivételével, nem viselhetnek: és sem közvetlenül, sem hozzátartozóik vagy más közvetitőik által nem vehetnek részt oly vállalatok igazgatásában vagy ügyvitelében. a melyek az államnak számolni kötelesek, vagy az állammal bárminő segélyezési vagy szerződési viszonyban állanak.

III. Az állami számvevőszék elnöke a képviselőház kezdeményezése folytán az országgyülés által kijelölt három egyén közül, Ő Felsége által a ministerelnök ellenjegyzése mellett neveztetik ki; az alelnököt, számtanácsosokat, osztálytanácsosokat s titkárokat, Ő Felsége az állami számvevőszék elnökének javaslatára, a ministerelnök felterjesztésére és ennek ellenjegyzése mellett nevezi ki. A segéd- és kezelőszemélyzet kinevezésének joga az állami számvevőszék elnökét illeti.

Az állami számvevőszék elnöke egész életére neveztetik ki, s hivatalát csak a következő pontokban megállapitott törvényes eljárás következtében vesztheti el.

IV. Az állami számvevőszék elnöke felelős minden mulasztásért vagy törvényellenes eljárásért, a melyet vagy maga követ el, vagy a melyet, tudomása lévén róla, jelentésében az országgyülés elé terjeszteni elmulasztott. Az állami számvevőszék elnökének vád alá helyezését a képviselőház általános szavazattöbbséggel rendeli el, s ez esetben a biráskodást ugyanoly módon, ugyanazon biróság gyakorolja, a mely a ministerekre nézve az 1848: III. t. czikkben meg van állapitva, és ugyanazon törvény 35-ik §-ának rendelete az állami számvevőszék elnökére is kiterjed.

V. Az állami számvevőszék elnökének évi fizetése a ministeri fizetéssel egyenlő. Az állami számvevőszék többi tagjainak száma és fizetése, az állami számvevőszék elnökének véleménye alapján az állami számvevőszék évi költségvetésének megállapitásakor szabályoztatik, s az 1880: 66. t. cz. által is szabályoztatott.

VI. Az állami számvevőszéknél vezettetik a kettős könyvelés szabályai szerint az állami főkönyv, a melynek számlái megfelelnek az állam költségvetése fejezeteinek, czimeinek, rovatainak és tételeinek.

Minden ministerium köteles ugy saját számvevősége vagy számvevő osztálya, mint az alatta álló s önálló utalványozási joggal felruházott hatóságok számviteli kimutatásait, egybeállitás és ellenőrzés végett az állami számvevőszéknek havonkint megküldeni.

Az állami számvevőszék tartozik nyilvántartani és ellenőrizni a közigazgatás minden ágában, vajjon: a) minden számadás a számviteli rendszer szerint kellőleg igazoltatik-e? b) minden utalványozás csak az állam költségvetését megállapitó törvény felhatalmazása alapján, s e törvény rendeletei szerint tétetik-e? s ehhez képest: c) az utalványozások megfelelnek-e a költségvetési törvényben megállapitott fejezeteknek, czimeknek és rovatoknak; d) a kiadások nem haladták-e fölül az engedélyezett

összegeket ? s végre e) vajjon minden megtakaritás csupán a törvény átruházási rendelete szerint kezeltetik-e?

Az előbb körülirt ellenőrzési tisztének fogva, az állami számvevőségek vagy számvevő osztályok, valamint más önálló utalványozási joggal biró államhatóságok ügykezelését, az állampénzekről és anyagokról vezetett számadásokat s bármely bevételt vagy kiadást igazoló okiratokat, az illető minister előleges értesitése mellett, esetről-esetre megvizsgálni köteles.

Ha az állami számvevőszék az emlitett elvektől és rendszabályoktól bármi részben eltérést tapasztal, felvilágositást kér az illető ministertől. Ha ez nem oszlatja el a nehézségeket, az állami számvevőszék az összes ügyiratokat észrevételei kiséretében, a ministerelnök utján a ministeri tanácsnak megküldi, mely határozatát irásban közli az állami számvevőszékkel.

VII. Valamint az összes bevételek és kiadások, ugy az állami vagyon, alapok és azon intézeteknek, a melyek állami segélyben részesülnek, kezelési számadásai: az állami számvevőszéknek ellenőrzése alá tartoznak. Ennélfogva az illető közegek kötelesek minden okiratot vagy kimutatást közölni, melyet az állami számvevőszék ellenőrzés céljából megtekinteni kiván.

VIII. Kiterjed továbbá az állami számvevőszék ellenőrzése a m. korona országai által felvett vagy felveendő állósitott és függő államadósságra, ideértve a földtehermentesitési adósságot és a váltsági kötvényeket is.

IX. Az állami számvevőszék őrködik végre a nyugdijazási szabályok megtartása felett, mihez képest folyvást nyilvántartja és kimutatja a nyugdijasok jegyzékét.

X. Az állami számvevőszék az általa gyakorolt összes ellenőrzés eredményéről évnegyedenkint kimutatást készit, és azt észrevételei kiséretében a ministertanácsnak megküldi. A ministertanács az állami számvevőszék kimutatására, illetőleg észrevételeire, irásban közli határozatait.

Tartozik továbbá az állami számvevőszék évenkint september elsejéig a megelőző évre vonatkozó zárszámadást, egybehasonlitva az azon évre törvényhozásilag megállapitott költségvetéssel, elkésziteni s észrevételeivel együtt a ministeri tanácscsal közleni. A zárszámadás az állami számvevőszék észrevételeivel és a ministeri tanácsnak ezekre vonatkozó határozataival együtt, a ministerelnök által haladéktalanul az országgyülés elé terjesztendő.

A zárszámadással egyidejüleg késziti el az állami számvevőszék az államvagyon mérlegét, s részletes jelentését az államháztartás, államvagyon és államadósságok kezelése körül a megelőzött kezelési évben szerzett számviteli tapasztalatairól. E jelentés, a ministeri tanács észrevételei kiséretében, a ministerelnök által, szintén az országgyülés elé terjesztendő.

XI. Az állami számvevőszék köteles az állami számvevőszék mindennemü iratait az országgyülés bármelyik házának kivána-

tára vagy magának a háznak, vagy küldöttségnek megvizsgálása alá terjeszteni.

273. §. *Az állami hivatalnokok, valamint a törvényhatósági s községi tisztviselők felelőssége: illetőleg fegyelmi eljárás alá vonatása.*

I. A ministereknek s az állami számszék elnökének felelősségéről már szóltunk. A közszolgálatban álló többi egyének is felelősséggel tartoznak, s ellenök fegyelmi eljárásnak van helye: ha a törvényben vagy a szolgálati utasitásban előirt kötelmeiket cselekedetek vagy vétkes mulasztás által megsértik. De e fegyelmi eljárás különböző módon van szabályozva az állami hivatalnokokra, a törvényhatósági s a községi tisztviselőkre nézve; továbbá külön a birákra és birósági hivatalnokokra, valamint a királyi ügyészségek tagjaira nézve.

II. Az állami hivatalnokok ellen, — kivévén azokat, kikről a következő §. elején szólunk, — a fegyelmi eljárást rendszerint az illető minister által e czélra rendelt bizottság vagy fegyelmi tanács, a vidéki alsóbbrendű hivatalnokok ellen pedig ezek főnöke gyakorolja; azonban a fegyelmi határozat fölülvizsgálás, illetőleg jóváhagyás végett a ministerhez terjesztendő fel. [1])

III. A törvényhatóságok s a községek közegeinek felelőssége s az ellenök alkalmazandó fegyelmi eljárás módozatai, törvények által vannak körülményesen meghatározva. (1871: 18., 1870: 42., 1872: 36., 1876: 5. 6.; most: 1886: 21., 1886: 22. t. cz. 90—108. §., 1886: 23.)

IV. Büntettek vagy vétségek elkövetésének a közhivatalnokokra vonatkozó következményei, illetőleg a hivatalvesztésnek itéletileg való kimondása iránt, a büntetőtörvény intézkedik (1878: 5.)

274. §. *Folytatás. — Különösen a fegyelmi eljárásról.*

Itt csak a most érvényes törvényeket tartjuk szem előtt, megjegyezvén, hogy a legujabbak kiegészitik a fentebb ismertetett 1876: 6. t. czikknek a közigazgatási bizottság fegyelmi hatáskörére vonatkozó határozmányait.

Az 1886: 23. t. cz. ily czimet visel: „A közigazgatási tisztviselők, a segéd- és kezelő-személyzet tagjai elleni fegyelmi eljárásról.“ Azonban lényegében, a törvényhatóságok ily közegeire vonatkozik; az állami közegek sorából csak a közigazgatási bizottság illető tagjait (a kir. ügyészek kivételével) s a kormányrendeletek által ezen bizottság alá rendelt hivatalnokokat érinti. Az 1886: 22. t. cz. pedig a 8-ik fejezetben a községi közegek elleni fegyelmi eljárást szabályozza.

Lássuk előbb amazt, s aztán az utóbb emlitett t. cz. ide vonatkozó határozmányait, oly megjegyzéssel, hogy rövidség okáért a „tisztviselő“ kifejezést fogjuk használni.

---

[1]) Boncz: Magy. államj. 116. §.

I. A tisztviselő ellen fegyelmi eljárásnak van helye:

a) ha megsérti vagy hanyagul teljesiti, a törvényben vagy kormány- és szabályrendeletekben megszabott kötelességét, vagy ennek teljesitésére, — a betegség esetét kivéve, — képtelennek bizonyul;

b) ha botrányt okozó erkölcstelen életet él vagy ilynemü kihágást követ el. (1. §.)

Azt pedig a büntető törvény határozza meg, hogy mikor válik a tisztviselő büntetendő cselekményben bünössé hivatalos kötelességének elmulasztása, vagy a hivatali hatalommal való visszaélés által. (15. §.)

II. A hivataláról lemondott, vagy közbejött tisztujitáskor meg nem választott tisztviselő ellen, fegyelmi eljárás rendszerint el nem rendelhető; a már folyamatban levő fegyelmi eljárás pedig, ha a tisztviselő közbejött tisztujitás alkalmával nem lett megválasztva, rendszerint abbanhagyandó. Ha azonban ugy egyik, mint másik esetben a volt tisztviselő a felelősség alól a törvényhatóság által még nem mentetett fel, ha vagyoni felelősség forog fenn, vagy esetleges nyugdijaztatása a fegyelmi ügy elbirálásának eredményével kapcsolatban áll: akkor a hivatalból kilépett volt tisztviselő ellen a fegyelmi eljárás elrendelhető; a fegyelmi eljárás folyama alatti tisztujitáskor meg nem választott tisztviselő ellen pedig a fegyelmi eljárás folytatandó s jogérvényes határozattal befejezendő.

A fegyelmi eljárást megelőző vizsgálat elrendelése után, az eljárásnak jogerős fegyelmi határozattal befejezéséig, lemondásnak rendszerint nincs helye. Kivételes esetekben, ha a vétség előreláthatólag enyhébb beszámitás alá esik, és vagyoni felelősség fenn nem forog, sőt a lemondás elfogadását a közszolgálat érdeke kivánatossá teszi, — a lemondás elfogadható. A lemondás végleges elfogadása iránt azonban, a fegyelmi hatóság véleménye alapján, azon hatóság határoz, melytől az illető — választás vagy kinevezés utján — megbizatását nyerte. A lemondás tárgyában hozott végleges határozat pedig a belügyministerhez följebbezhető.

III. A fegyelmi eljárást v i z s g á l a t előzi meg. Ennek elrendelése kérdésében, — akár hivatalból, akár följelentés folytán, akár az illetőnek saját kivánságára — hivatva van határozni:

a) azon törvényhatósági tisztviselőkre nézve, kik a közigazgatási bizottságnak tagjai, ezen bizottság vagy a törvényhatósági közgyülés;

b) a törvényhatóság többi tisztviselőire nézve a közgyülés, a főispán (Budapesten a főpolgármester), a közigazgatási bizottság, s a törvényhatóság első tisztviselője;

c) kivétel nélkül a törvényhatóság minden tisztviselője ellen, (a segéd- és kezelő- személyzet tagjai ellen is) a belügyminister, — továbbá bármely más minister a főispán meghallgatása mellett oly esetben, midőn a hanyag eljárás vagy kötelességsértés a tárczájához tartozó teendőkre vonatkozik.

A vizsgálatot elrendelő határozat ellen följebbezésnek van helye, még pedig: az alispántól a közigazgatási bizottsághoz s ennek megváltoztató határozata ellen a belügyministerhez; egyéb hatóságoktól általában a belügyministerhez. Két egybehangzó határozat ellen az érdekeltek részéről nincs följebbezésnek helye; de a főispán (főpolgármester) bármely határozatot hivatalból följebbezhet.

IV. A vizsgálat elrendelésével egyidejüleg vagy annak folyama alatt, — ha a körülmények indokolják, — az illető a vizsgálatot elrendelő által hivatalától felfüggeszthető, s ily határozat följebbezés esetében is végrehajtható.

Kivévén a törvényhatóság első tisztviselőjének állását, más felfüggesztett tisztviselőnek helye ideiglenes helyettesités utján a főispán által töltetik be.

A hivatalától jogérvényesen felfüggesztett tisztviselő, a felfüggesztés tartama alatt, lakpénz- illetőségén felül, fizetésének egy harmadát s legföljebb felét kapja. A fizetés feléig való fölemelés iránt a közgyülés határoz, melytől az ügy 8 nap alatt a belügyministerhez följebbezhető.

Teljes fölmentés esetében a tisztviselő számára a fizetés visszatartott része kiszolgáltatandó; de úti s irodai általány a felfüggesztés tartamára ily esetben sem igényelhető.

V. A vizsgálat befejezése után a fegyelmi eljárás veszi kezdetét.

A vizsgálat eredményéhez képest a tiszti ügyész inditványt tesz a fegyelmi eljárás folytatása vagy abbanhagyása iránt, s első esetben a fenyték minősége iránt is; ezen inditványt pedig azon hatósághoz teszi át, mely az alábbiak szerint hivatva van határozni. De ha az inditvány a fegyelmi eljárás abbanhagyására irányul, akkor az ügy a vizsgálati iratokkal mindig a közigazgatási bizottság fegyelmi választmányához teendő át, mely ilyenkor azon esetben is érdemlegesen határoz, ha a panaszlottat dorgálás vagy 50 ftig terjedhető pénzbirság büntetésében marasztalandónak találja.

Csekélyebb vétség esetében, ha a határozathozatalra az alispán, illetőleg a polgármester illetékes, ez a vizsgálat eredménye fölött még azon esetben is érdemlegesen határoz, ha a tiszti ügyésznek inditványától eltérőleg vádlottat fölmentendőnek találja.

Az ügyészi inditvány mindig közlendő a vizsgálat alá helyzettel, ki is a vizsgálati iratokat megtekintheti s 8 nap alatt beadhatja az inditványra vonatkozó nyilatkozatát. (5. §.)

A vizsgálat eredménye fölött első vagy másodfokú határozatra hivatott fegyelmi választmány, vagy a belügyminister, a vizsgálat kiegészitését is elrendelheti s ily határozat ellen nincs följebbezés. (8 §.)

VI. A vizsgálat s illetőleg a fegyelmi eljárás eredménye fölött határoz:

a) a közigazgatási bizottság tagjai közé tartozó tisztvise-

lőkre nézve első fokozatban a közigazgatási bizottság fegyelmi választmánya, másod fokozatban a belügyminister;

b) más tisztviselőkre nézve csekélyebb vétség esetében elsőfokulag a törvényhatóság első tisztviselője, 2-odfokulag a közigazgatási bizottság fegyelmi választmánya, — ha pedig e kettő eltérőleg határozott, akkor 3-adfokban a belügyminister; ugyanily tisztviselőkre nézve sulyosabb vétség esetében 1-ső fokulag a közigazgatási bizottság fegyelmi választmánya s 2-odfokulag a belügyminister.

Az alispán s a polgármester, ha sulyosabb vétséget lát fenforogni, az iratokat a közigazgatási bizottság fegyelmi választmányához teszi át.

A vétkesnek talált tisztviselő:

a) csekélyebb vétség esetében dorgálással, vagy 50 ftig terjedhető pénzbirsággal,

b) sulyosabb vétség vagy a vétség ismétlése esetében 500 ftig terjedhető birsággal vagy hivatalvesztéssel, büntethető.

E fegyelmi határozatban kimondandó egyuttal az is, hogy az eljárási költségeket ki tartozik viselni, hogy a birság (a belügyminister által jóváhagyandó szabályrendeletek értelmében) hovaforditandó s hogy az elmarasztalt az általa okozott károk megtéritése iránt is felelős.

A fegyelmi határozat 8 nap alatt följebbezhető.

A főispán (főpolgármester) a belügyministerhez bármely határozatot följebbezhet (holott a vádlott s a tiszti ügyész két egybehangzó határozat ellen nem). A valamelyik minister által elrendelt vizsgálat s az arra alapitott eljárás eredménye pedig, az illető ministerhez mindig fölterjesztendő.

VII. A hivatalától felfüggesztett tisztviselő, — ha fölmentetett vagy nem hivatalvesztésre itéltetett, — a fegyelmi határozat jogerőre emelkedése után állomására visszahelyezendő.

Hivatalvesztésre itélt tisztviselő helye a legközelebbi közgyülésen betöltendő. A ki fegyelmi uton hivatalvesztésre itéltetett, a rendes tisztujitás bekövetkezte előtt ujból meg nem választható, sem ezen idő alatt ki nem nevezhető; ha pedig másodizben is hivatalvesztéssel büntettetett, elveszti a további szolgálati képességet.

VIII. Ha a fegyelmi vizsgálatból az tünnék ki, hogy nemcsupán fegyelmi vétség, hanem a büntetőtörvény szerint is büntetendő cselekmény forog fenn: akkor az esetben, ha már tisztán fegyelmi szempontból is a hivatalból való elbocsátás kimondása látszik szükségesnek, a fegyelmi eljárás a büntető eljárásra való tekintet nélkül folytatandó és befejezendő; de a közigazgatási bizottság fegyelmi választmánya tartozik a kir. ügyészséget s illetőleg a királyi járásbiróságot, vagy az eljárásra hivatott közigazgatási hatóságot, az ügyről a büntető eljárás meginditása végett értesiteni. Ha pedig a fenforgó vétség a hivatalból elbocsátást tisztán fegyelmi szempontból nem indokolná, az iratok azonnal a fe-

nyitó hatósághoz teendők át, mely esetben a további fegyelmi eljárás a bűnügynek jogerős itélettel befejezéseig függőben hagyandó.

Az ilyen ügyek a biróságok által mindig soron kivül tárgyalandók.

IX. Büntető vizsgálat esetén a tisztviselőt a közigazgatási bizottság bármikor felfüggesztheti hivatalától; sőt, ha a vád alá helyezési határozat jogerőre emelkedett vagy a hivatalos alkalmazott ellen a csődnyitás avagy gondnokság alá helyezés elrendeltetett, a felfüggesztés feltétlenül eszközlendő.

A büntető eljárás folytán a büntettek, vétségek és kihágások fölött hozott itéletet az eljáró biróság (illetőleg közigazgatási hatóság) tartozik megküldeni a közigazgatási bizottságnak, mely azt a legközelebbi közgyülés elé terjeszti s egyszersmind a fegyelmi szempontból szükséges intézkedéseket megteszi.

X. A községi tisztviselőkre (az elöljáróság, valamint a községi segéd- és kezelő-személyzet tagjaira) nézve, lényegileg hasonló módon intézkedik az 1886: 22. t. cz. (90—108. §-aiban): a főbb eltérések a következők:

1) Községi tisztviselő ellen akkor is fegyelmi eljárásnak van helye, ha a törvényhatóság, illetőleg a kormány által nyilván vagy hallgatólag még helyben nem hagyott, avagy megmásitott olyan határozatot hajt végre, mely felsőbb jóváhagyás előtt végre nem hajtható.

2) A fegyelmi eljárást elrendelheti: kis és nagy községekben a főszolgabiró, az alispán, a közigazgatási bizottság, a törvényhatósági közgyülés és a főispán; — rendezett tanácsú városokban a polgármester ellen, továbbá a rendőrkapitány, tanácsnokok, főjegyző, főügyész és községi orvos ellen: a képviselőtestület, az alispán, a közigazgatási bizottság, a törvényhatóság közgyülése, és a főispán; a többi tisztviselők ellen a polgármester is.

A fegyelmi eljárást elrendelő határozat 8 nap alatt följebbezhető: a főszolgabirótól s a polgármestertől az alispánhoz, ennek megváltoztató határozata a közigazgatási bizottsághoz, — a képviselőtestülettől s az alispántól az elsőfokú határozat a közigazgatási bizottsághoz s ennek megváltoztató határozata a belügyministerhez. — a közigazgatási bizottságtól, a törvényhatósági közgyüléstől s a főispántól, ezek első fokú határozata a belügyministerhez.

3) A fegyelmi vizsgálatot teljesiti: nagy és kisközségekben a főszolgabiró, illetőleg szolgabiró; — rendezett tanácsú városokban a polgármester ellen, továbbá rendőrkapitány, tanácsnokok, főjegyző, főügyész s orvos ellen az alispán, a többi tisztviselők ellen a polgármester. — Az alispán a vizsgálatot megbizott által is teljesittetheti.

4.) A ki a vizsgálatot elrendelte, az illető tisztviselőt hivatalától fel is függesztheti. E határozat ellen följebbezés, mint fentebb 2) alatt.

5) Halasztást nem szenvedő esetekben az alispán, — illetőleg főszolgabiró, — be nem várva a helyettesitést, a végre nem hajtott rendeletet az illető tisztviselő költségén, ennek vagyontalansága esetében a község költségén, de a község lehető kimélésével, saját közegei által hajtathatja végre.

6) A vétkes tisztviselő: a) csekélyebb vétség esetében: kis és nagy községekben dorgálással vagy 25 frtig terjedhető pénzbirsággal, rendezett tanácsú városokban dorgálással vagy 50 frtig terjedhető pénzbirsággal; — b) sulyosabb vétség vagy a vétség ismétlése esetén 25, illetőleg 50 frttól 500 frtig terjedhető pénzbirsággal vagy hivatalvesztéssel is büntettethetik. A birság hovaforditása iránt szabályrendelettel kell intézkedni, ugy azonban, hogy rendezett tanácsú városokban az a) pont szerint a polgármester által kiszabandó birság a város szegényalapja javára forditandó.

Kis és nagy községekben a főszolgabiró, rendezett tanácsú városokban a polgármester és az alispán, e büntetések közül csak az a) pontban emlitetteket alkalmazhatja.

7) Birságolást, hivataltól való felfüggesztést, vagy elmozditást kimondó határozat 8 nap alatt följebbezhető: a) a főszolgabirótól s a polgármestertől az alispánhoz, innét a közigazgatási bizottsághoz; b) az alispántól (első fokú határozat) a közigazgatási bizottsághoz s onnét a belügyministerhez.

8) A főszolgabiró, s a polgármester a fentebbiek szerint (6. p.) hatáskörét tulhaladó büntetés alkalmazhatásának esetén az iratokat az alispánhoz, — az alispán pedig hasonló esetben a közigazgatási bizottság fegyelmi választmányához, — teszi át, elsőfokú határozat hozatala végett.

9) Ha oly elöljáró büntettetett pénzbirsággal, ki fizetést nem húz: a birság s költség az illetőnek magánvagyonából közigazgatási uton hajtható be; a fizetésesnek pedig fizetéséből vonandó le, — mint a törvényhatósági tisztviselőknél.

10) Kisebbfokú hanyagság és engedetlenség esetében: a főszolgabiró a nagy és kis községekben, az alispán pedig a rendezett tanácsú városokban is, a följebbezés kizárásával rendbüntetést alkalmazhat; ez a polgármester ellen 10 frtig, más tisztviselő ellen 5 frtig terjedhet, s a községjegyzői nyugdijalapra forditandó.

Rendezett tanácsú városokban a polgármester ugyanazon rendbüntetéseket alkalmazhatja, mint a főszolgabiró a nagy- és kis-községekben, a tisztviselők ellen; de a rendőrkapitány, tanácsnokok, főjegyző, főügyész és községi orvos kivételével.

XI. A fővárosi rendőrség tisztviselő-tagjainak fegyelmi hatósága: a főkapitányra nézve a közigazgatási bizottság s felsőfokon a belügyminister; a tiszti személyzet többi tagjaira nézve a főkapitány, 2-od fokban a közigazgatási bizottság s 3-ad fokon a belügyminister.

XII. Végül, kiemeljük itt az igazságügyministernek 1886. évi julius 21-én 25.313. sz. a. kibocsátott rendeletét, melyben a fegyelmi eljárásról szóló uj törvényi határozmányok folytán utasitja a biróságokat, hogy az illető esetekben közöljék a közigazgatási bizottságokkal a tisztviselők ellen hozott végzéseket s itéleteket. Ugyanezen rendelet az illető állami tisztviselőkre vonatkozólag a biróságoknak meghagyja:

Hogy ha oly állami tisztviselő ellen indittatik büntetőeljárás, a ki a közigazgatási bizottságról szóló 1876: 6. t. cz. 1. §-a és az ezt részben módositó 1882: 20. t. cz. értelmében a közigazgatási bizottság tagja, — vagy a ki az 1876: 6. t. cz. 42. §-a és a Budapest-fővárosi rendőrségről szóló 1881: 21. t. cz. 45. §-a alapján, illetőleg a közigazgatási bizottság életbeléptetése iránt kiadott rendeletek alapján, első sorban a közigazgatási bizottság fegyelmi hatósága alatt áll: a büntetőbirósági határozatok szintén közlendők a közigazgatási bizottsággal. Ellenben a közigazgatási bizottság fegyelmi hatósága alatt álló ily állami tisztviselő ellen a polgári biróságoknál hozott és jogerőre emelkedett csődnyitási határozat és gondnokság alá helyezési itélet, az illető tisztviselő felsőbb hatóságának küldendő meg. Minden más, tényleges államszolgálatban levő, valamint a nyugdijazott vagy segélyben részesülő tisztviselő ellen, — nemkülönben az állami, törvényhatósági és községi szolgák ellen — megindított büntető eljárásról, csődnyitásról s gondnokság alá helyezésről, az illetőnek felsőbb hatósága értesitendő.

KILENCZEDIK RÉSZ.

A birói hatalom. [1])

275. §. A birói hatalom köre s gyakorlásmódja.

I. A birói hatalom, illetőleg a biráskodás, feladata: egyesek jogait védeni, jogháboritás és jogsértés eseteiben a jogszabályokat alkalmazni, az illetőket a jog korlátai közé utasitani s mindenkinek az igazolt jogra nézve igazságot szolgáltatni; szóval a jogrendet fentartani és oltalmazni.

II. A birói hatalom, — mind polgári, mind büntető ügyekben — a királynak felségjoga, kire Verböczy szerint a hatalom az uralkodással és kormányzással együtt átruháztatott. (Hk. II. 3.) A király ezen hatalmat egykor személyesen is gyakorolta; — épen azért a régi oklevelekben gyakran legfőbb jogszolgáltatónak (summus justitiarius) neveztetik.[2]) Most pedig a törvényesen szervezett biróságok által tartozik a birói hatalmat gyakorolni; csakhogy ezek az ő nevében itélnek, igy kezdvén itéleteiket: „ő felsége a király nevében.“ (Még az 1715: 7. t. cz. is némely esetekre nézve a király személyes biráskodását fentartotta, mignem ezt az 1791: 56. t. cz. megszüntette. Erdélynek pedig egész 1848-ig legfőbb birája volt a fejedelem: a mennyiben a hozzá felvitt fontosabb polgári és büntető peres ügyekben legfelsőbb illetőségben közvetlenül ő döntött.)

III. Több törvényünk a királyt megillető birói hatalommal való visszaélések megakadályozására irányul s a birói hatalom gyakorlásmódjának korlátait szabatosan irja körül. Igy régibb törvényeink szerint: 1) személyeket és ügyeket a biróságok rendes hatósága alól önkényesen kivonni nem szabad (1486: 21., 1495: 15., 1647: 92.); 2) a törvény rendes folyamát háborgatni tiltatik (1566: 25.; 1613: 34., 1618: 13., 1655: 53., 1659: 45.); 3) törvénytelen birói parancsok a birák által mellőzendőknek nyilvánittattak (1471: 12., 1608: k. u. 6., 1647: 137., 1681: 30., 1715: 19.); 4) e mellett a honfiak (illetőleg: az országgyülés) akaratja ellen a törvény rendjén kivül inquiráló kir. bizottságok kiküldésének helye nincsen. (1649: 42., 1715: 36., 1805: 5.)

---

[1]) Cziráky: Consp. jur. publ. 429 s köv. §. Virozsil: Jus publ. II. 51. s köv. l. Bartal: Comm. I. 317. l.

[2]) Cziráky: Consp. jur. publ. 429. s köv. §. Bartal: Comm. I. 317. l.

Még világosabban s a mai kornak megfelelőbben intézkelnek: az 1791: 12. s az 1869: 4. t. czikkek, melyek tartalmát a birói hatalom gyakorlására vonatkozó alaptörvényeknél ismertettük.

Az utóbbi törvényből itt külön a következőket emeljük ki: „A birói hatalom ő felsége a király nevében gyakoroltatik. (2. §.) A biró a törvények, a törvény alapján keletkezett s kihirdetett rendeletek s a törvényerejű szokás szerint tartozik eljárni és itélni. A rendesen kihirdetett törvény érvényét kétségbe nem veheti, de a rendeletek törvényessége fölött egyes jogesetekben a biró itél. (19. §.) A biró s közigazgatási hatóságok közt felmerülő illetőségi összeütközések elintézésére, a törvényhozás további intézkedéseig a ministerium hatalmaztatik fel. Ha pedig valamely állam reclamatiója folytán bel- és külföldi biróságok közt merülne fel illetőségi összeütközés, ez esetben az igazságügyi minister fog fog intézkedni." (25. §.)

A mi illeti a hazai biróságok között felmerülő illetőségi öszszeütközéseket, ezek elintézése a magy. kir. Curia jogköréhez tartozik. (1881: 59. t. cz. 7. §.)

IV. A birói hatalom lényege, vagyis az igazságnak közvetlen kiszolgáltatása: a törvényes biróságok kezébe van letéve. Ezek alól csupán a király van, saját személyére nézve éspedig teljesen, kivéve; ő ugyanis személyére szent és sérthetetlen lévén, s uralkodási cselekvényeiért felelősséggel nem tartozván, alattvalóiból álló biróságok hatósága alá vetve nincs. Magánjogi követelések azonban, de csupán ezek, a király ellen is érvényesithetők; csakhogy ily ügyekben s perekben helyette a kir. fiscus, illetőleg a kir. jogügyek igazgatósága, tartozik a biróságok előtt helyt állani (1723: 51., 1741: 23.) Ellenben közjogi sérelmek az országgyülés elé vihetők orvoslás eszközlése végett. [1])

V. A királyt a birói hatalom körül tüzetesen véve a következő felségjogok illetik meg: az itélőbirák kinevezése (az igazságügyminister ellenjegyzése mellett), rögtönitélő biráskodás elrendelése (ugyanazon s a belügyminister együttes fölterjesztésére), a biróküldés, a birói itélet szeliditése s a kegyelmezés gyakorlása (a kir. Curia kegyelmi tanácsának véleményezése mellett az igazságügyminister fölterjesztésére); továbbá a biróságok működése fölötti főfelügyelet, melynél fogva a király az igazságügyministerium által a fölött őrködik, hogy a biróságok pontosan és szabályszerüen járjanak el (de nem, hogyan itéljenek az egyes esetekben) s e czélból a biróságokhoz utasitásokat bocsáthat ki, panaszok esetében pedig a szükséges adatok fölterjesztését s az ügy megvizsgálását rendeli el.

VI. Jelenleg a birói hatalom gyakorlására hivatott birákat rendszerint az államhatalom rendeli ki, vagyis az itélőbirák cse-

---

[1]) Récsi: Magy. közj. 38. §.

kély kivétellel királyi kinevezés által nyerik állásukat s a birói hatalom gyakorlására vonatkozó hatáskörüket. Hogy ez azelőtt máskép volt, s hogy most is a birói hatalom gyakorlásában az imént emlitetteken kivül némely polgárok is részt vesznek: azt a birói hatalom gyakorlására vonatkozó alaptörvényeknél, továbbá az állampolgárok politikai jogainál, s a törvényhatóságok és községek kérdésénél láttuk.

276. §. *A birák függetlensége.*

I. A biráknak az igazságszolgáltatás részrehajlatlansága tekintetéből kivánatos függetlenségét, valamint a birósági itéletek érvényességét: több törvényünk biztositja. (1492: 10., 1791: 12., 1798: 18., 1848: 3. t. cz. 27. §., 1848: 29., s 1869: 4.) Különösen az 1791: 12., 1798: 18., 1848: 29. s 1869: 4. t. czikkek szerint a törvényesen kinevezett biró, a törvény rendes utján kivül, — vagyis magukban a törvényekben meghatározott eseteken és módokon kivül, — hivatalából el nem mozditható.

II. Ezzel kapcsolatban a törvények intézkednek a birói hivatalhoz megkivántató kellékekről, e hivatalnak más állásokkal való összeférhetlenségéről, a biráknak az áthelyezés által történhető zaklatása elleni biztositásáról, s azok tisztességes javadalmazásáról [1]) és nyugdijazásáról; de egyuttal felelősségükről s hivatali bűntettek és vétségek esetében ellenök követendő eljárásról is. (1869: 4., 1871: 8. s 9.)

III. A birákhoz hasonló — habár nem mindenben egyenlő — módon intézkedik a törvény (1871: 33.) az imént emlitett ügyekre nézve a kir. ügyészség tagjairól is, kiknek feladata fenyitő ügyekben a közvádlói tisztet viselni s a börtönügy fölött felügyelni, — hogy igy a jogrend háboritói és sértői ellen hivatalból való rendszeres fellépés, az elitéltekre nézve pedig a törvénynyel egyező igazságos megbüntetés végrehajtása, biztositva legyen. [2])

IV. Az itélő birák áthelyezhetlenségét s ez által is biztositott függetlenségét, az 1875: 36. t. cz. három év tartamára felfüggesztette ugyan; de ezen idő elteltével az emlitett törvények értelmében az ujból teljesen hatályba lépett. Az 1885:

---

[1]) Az első folyamodású biróságoknál alkalmazott itélő biráknak, valamint a kir. ügyészeknek is, fizetése, 10 évi folytonos szolgálat után az eredeti fizetés 10%-ával, minden további 5-évi szolgálat után pedig annak 5%-ával emelendő, ha ezen idő alatt magasabb állásba nem léptettettek vagy fegyelmi büntetés alá nem estek.

[2]) A birói felelősségről és a nyugdijazásról szóló törvények szintén kiterjednek a kir. ügyészekre is, — azon kivétellel, hogy a kir. főügyész a kerületében levő ügyészségi tagokra, és az ügyészségeknél alkalmazott segéd- és kezelő személyzetre felügyel. ezen kettős személyzet irányában őt illetvén azon jogok, melyek a kir. biróságoknál a felelősségi törvény szerint az elnökre ruházvák. (1871: 31., 33., t. cz., 1881: 55. t. cz., 1885: 11. t. cz. 20. és 64. §.)

3. t. cz. pedig rendelte, hogy a kir. törvényszékek és járásbiróságok számának és székhelyeinek végleges megállapitása iránt az igazságügyminister, a kir. táblák szervezésére vonatkozó törvényjavaslattal egyidejűleg, négy év alatt (1889-ig) javaslatot terjeszszen be.

277. §. *A birák s a kir. ügyészségi tagok alkalmazásáról, áthelyezéséről s nyugdijazásáról.*

I. Az itélő birákat, mint már emlitettük, az igazságügyi minister ellenjegyzése mellett, a király, a birósági segéd- és kezelő személyzetet pedig az igazságügyminister nevezi ki. Ugyanily módon történik a kir. ügyészség tagjainak, segéd és kezelő személyzetének is kinevezése. — Birói hivatalt azonban csak oly magyarországi honpolgár viselhet, s ügyésznek is csak az nevezhető ki, aki életének 26-ik évét betöltötte; feddhetlen jellemü; csőd vagy gondnokság alatt nem áll s a törvényben meghatározott elméleti és gyakorlati jogképzettséggel bir. Az utóbbi tekintetben (1869: 4. t. cz, 7. §.) kimutatandó, hogy az illető vagy a köz- és váltóügyvédi vizsgát letette: vagy pedig a) a jogi tanulmányokból valamely felsőbb, akár hazai, akár külföldi nyilvános jogi tanintézetben, a hazai jogból pedig mindenesetre valamely magyarországi ily intézetben a szabályszerü elméleti vizsgákat letette, és ezenfelül b) az utolsó vizsga letételétől számitandó 3 éven át jogi gyakorlaton volt: és ugyan, egy évig valamely biróságnál, a más két év alatt valamely biróságnál vagy ügyvéd mellett, s c) e három év leteltе után a gyakorlati birói vizsgálatot szintén sikerrel állta ki. Királyi ügyésznek, főügyésznek vagy koronaügyésznek ezen képesitvényen felül, még legalább hároméví birói, alügyészi, vagy önálló ügyvédi gyakorlatot kell igazolni. — Az emlitett kellékeken fölül a birói állomások betöltésénél különös figyelem forditandó arra, hogy a kinevezések az elsofolyamodású törvényszékeknél és az egyes biróságoknál lehetöleg az elsőfolyamodású törvényszéki kerület kebeléből és — tekintettel a törvényszéki kerületben lakó különböző nemzetiségi egyénekre történjenek. (1868: 44.) A biróságok hivatalos nyelve a magyar, még pedig a felső biróságoké kizárólag; a kinevezendő biráknál tehát megkivántatik, hogy a törvény ezen rendeletének megfelelni képesek legyenek.

II. A biró, valamint az ügyészségi tag nem lehet egyszersmind országgyülési képviselő, gyakorló ügyvéd vagy ügynök; nem viselhet más, akár állami (polgári, katonai és fizetéses egyházi,) akár törvényhatósági vagy községi valóságos vagy tiszteletbeli hivatalt vagy szolgálatot, kivéve a mennyiben 32 éves koráig a tartalékban vagy a honvédsegnél katonai szolgálatra a véderőről szóló törvény által kötelezve van; nem lehet tanár vagy tanitó; nem folytathat kereskedést vagy iparüzletet vagy bármi oly foglalkozást, mely a birói hivatal függetlenségével össze nem fér. vagy mely által hivatalos kötelességei teljesitésében gátoltat-

nék; nem lehet valamely politikai folyóiratnak sem tulajdonosa, sem kiadója, sem szerkesztője. A biró, ha megválasztatik, tagja lehet ugyan a törvényhatósági vagy községi képviselőtestületnek, de azoktól megbizatást vagy kiküldetést nem fogadhat el. A biró nem lehet tagja valamely politikai vagy munkás egyletnek, illetőleg gyülekezetnek; nem vehet részt azok gyülésében; nem folyhat be sem közvetve, sem közvetlenül azok müködéseibe s nem járulhat az ily egylet vagy gyülekezet határozataihoz vagy kérvényéhez. A biró nem lehet valamely — az állam által segélyezett vagy biztositott — vállalat engedményének tulajdonosa, sem más részvényes, kereskedelmi vagy ipartársulat elnöke, igazgatója vagy ily társulatok igazgató-tanácsának, vagy felügyelő-, vizsgáló-, számoltató bizottmányának tagja, sem bárminő, habár csak ideiglenes és fizetés nélkül működő, közege. Gyámságot vagy gondnokságot, melylyel vagyonkezelés, számadás vagy hatóságok előtti képviselet van egybekötve, csak azon esetben viselhet a biró, ha a gyámság vagy gondnokság őt a törvénynél vagy végrendeletnél fogva illeti.

III. Ugyanazon törvényszéknél birói hivatalba nem alkalmazhatók: kik fel- vagy lemenő ágbeli rokonok, vagy egymással harmadiziglen oldalrokonságban vagy másodiziglen sógorságban, továbbá fogadott szülei vagy gyermeki viszonyban állanak. Kir. ügyész, ki a törvényszék valamelyik tagjával fel- vagy lemenő ágban rokon, vagy azzal harmadiziglen oldalrokonságban vagy másodiziglen sógorságban áll: azon törvényszéknél kir. ügyészi teendőket nem teljesithet. (1869: 4.; 1871: 9., és 33.)

IV. A biró, kineveztetése után legkésőbb 3 hó alatt s mindenesetre hivatalának elfoglalása előtt, köteles a birói esküt letenni azon törvényszék teljes ülésében, melyhez kineveztetett, vagy melynek kerületében székhelye van. A hivatalbalépés s a birói fizetés kezdete az eskü letételétől számittatik. Az eskületételt a mondott határidő alatt elmulasztó biró ugy tekintetik, mintha kinevezését el nem fogadta volna s helye ujból betöltetik.

V. A törvényesen kinevezett biró a törvényben meghatározott s alább emlitendő eseteken és módokon kivül — hivatalából el nem mozditható; sőt székhelyéről is más birósághoz vagy más hivatalba áttenni vagy előléptetni, a törvényben meghatározott esetek kivül, csak saját akaratával lehet. Az 1871: 9. t. cz. értelmében a birót akarata ellenére is lehet a következő esetekben áthelyezni: a) ha a birósági szervezetben törvényhozási intézkedés folytán változás történt és b) ha az ugyanazon biróságnál alkalmazott birák között egyenes vagy harmadiziglen oldalrokonsági vagy másodiziglen sógorsági, vagy fogadott szülei vagy fogadott gyermeki viszony létezik vagy állt be. Ezen esetek beálltával az áthelyezés iránt ő Felsége felelős igazságügyministere által rendelkezik; de az áthelyezett biró fizetése le nem szállitható. A rokonok vagy sógorok közül az fog áthelyeztetni más birósághoz, ki később neveztetett ki jelenlegi állására, vagy kinek há-

zassága által a birák között sógorság keletkezett. Az áthelyezett alsóbb rangba nem helyezhető; de költözködési költségeinek megtéritését nem igényelheti.

VI. A kir. ügyészség tagjai sem mozdithatók el, a törvényben meghatározott eseteken és módokon kivül, hivatalukból és szintén élethossziglan alkalmaztatnak; az 1871: 32. t. cz. alapján azonban az igazságügyi minister jogositva van az elsőfolyamodású biróságoknál alkalmazott ügyészségi tagokat, ügyészi minőségben, más biróságokhoz áthelyezni. Ugyanezen törvény alapján az igazságügyi minister a kir. ügyészség bármely tagjától az ügyészi megbizást bármikor elvonhatja, mely esetben az illető ügyészségi tag, rangjának és fizetésének megtartása mellett, azon törvényszék biráinak sorába lép át, a mely mellé rendelve volt; ha pedig ezen törvényszéknél üres hely nincs, más birósághoz neveztetik ugyan ki, de ezen törvényszékhez való visszatérése, ha kérelmezi, a legelső üresedés alkalmával megengedendő s költözködési költségei is mind az áthelyezés, mind pedig az utóbb emlitett esetben megtérittetnek.

VII. A birósági (s a törvényszékeknél levő ügyészségi) segéd- és kezelő személyzet mindazon tagjait, kik nem tartoznak az itélő birák sorába, az igazságügyi minister saját belátása szerint s a körülményekhez képest áthelyezheti más helyre és más hivatalba; csakhogy az illetőknek szabályszerü költözködési költségei, azon eset kivételével, ha az áthelyezés fegyelmi vétség következtében történt, az állampénztárból megtérittetnek (1871: 9. és 33.) .

VIII. Minden biró és ügyészségi tag évenkint hat heti szünidőt vehet igénybe. A biró s kir. ügyészségi tag, ha legalább 10. évi beszámitható szolgálattal bir, nyugdijt igényelhet, mihelyt életének 65-ik évét betöltötte. (1885: 11. t. cz. 20. és 64. §.) Ugyancsak a biró s kir. ügyészségi tag, ha 70-dik évét betöltötte, nyugalomba lép; kivéve, ha az igazságügyminister által hivatalának folytatására felszólittatik és szolgálni kiván. (1869: 4.) Különben pedig a biró a 70-év előtt is nyugdijazható, ha az általa elfoglalt állomást a törvény megszüntette (1871: 9.); ha pedig ő 65-ik életévének betölte után nyugdijaztatni kiván, nyugdijazandó; ezenkivül csak azon esetben helyezhető nyugalomba, ha testi vagy szellemi fogyatkozás miatt hivatalos kötelességei teljesitésére többé nem képes. Ha ez utóbbi esetben a biró nyugdijaztatása végett nem folyamodik, akkor (1871: 9. t. cz. 7—11. §§. szerint) következő eljárás követendő.

A törvényszék elnöke meghallgatván a törvényszéki ügyészt, hivatalos levélben felhivja az illetőt nyugdijaztatása iránti kérvényének beadására, s ha a felszólitott az elnöki felszólitásnak egy hó lefolyása alatt nem tesz eleget, a törvényszéki ügyész az illetékes fegyelmi biróság elé terjeszti az ügyet, s az illetőnek akarata elleni nyugdijaztatását itéletileg kéri kimondatni (1871: 8.) A fegyelmi biróság elnöke az ügy megvizsgálása végett haladéktalanul birót küld ki. E kiküldött, kihallgatván az illető birót,

megvizsgálja a körülményeket; kihallgatja a tanukat s szükség esetében szakértők által megvizsgáltatja a nyugdijazandót, s ezeknek véleményét, valamint a vizsgálat folytán felmerült adatokat, jegyzőkönyvbe veszi s az okmányokat ehhez csatolja; az ekkép befejezett vizsgálat után pedig véleményes jelentést tesz a fegyelmi birósághoz, melynek elnöke az ügy tárgyalására határnapot tüz ki, s erre a kir. főügyészt, illetőleg koronaügyészt, valamint a nyugdijazandót és szükség esetében a tanukat és szakértőket is meghivja. A fegyelmi eljárás befejezésével a fegyelmi biróság a nyugdijazás kérdésében itéletileg határoz. — Különösen sürgős esetekben azon törvényszék elnöke, melynél a biró alkalmazva van, a hivatalra képtelenné vált birót hivatalától felfüggesztheti, ugyanazon eljárás mellett, melyet a felfüggesztésre nézve a birói felelősségről szóló törvény megállapit; csakhogy az ilynemü felfüggesztésből a fizetés vagy egyéb járandóság megszüntetése, teljesen vagy részben, nem következik. — Ha a hivatali állomás törvény által megszüntettetik, amennyiben a biró valamely már fenálló biróságnál nem volna alkalmazható: a nyugalomba helyezést az igazságügyi minister rendeli el, illetőleg legfelsőbb helyen javaslatba hozza. De ily esetben a kiszabandó nyugdij a legutóbbi fizetés felénél kevesebb nem lehet.

278. §. A birák és birósági hivatalnokok, valamint a kir. ügyészek és a segédszemélyzetnek, ugy a birósági szakértőknek, felelőssége; illetőleg a fegyelmi eljárás.

I. A birák s birósági hivatalnokok, a biróságoknál alkalmazott ügyészek és a koronaügyész, a birósági segédszemélyzet, a biróságoknál alkalmazott ügyészségek és a koronaügyész segédszemélyzete, mindezek kezelő személyzete, valamint a biróságoknál alkalmazott szakértők (az 1871: 8. t. cz. szerint) felelősséggel tartoznak hivatali kötelességeiknek szándékosan (büntett), vagy vétkes gondatlanságból (fegyelmi vétség) elkövetett megszegéseért — valamint azon károkért is, melyeket hivatali kötelességök megsértésével okoztak.

II. Hivatali büntettet képez általában: ha a biró vagy birósági hivatalnok hivatali kötelességét cselekvőleg vagy mulasztólag azért sérti meg, hogy ez által magának vagy másoknak illetéktelen hasznot szerezzen, vagy valakinek jogtalan kárt okozzon; ha pedig hivatali kötelességének teljesitését az emlitett czélból, törvényes felsőbbségének meghagyása után is megtagadja, vagy feltünőleg elhanyagolja: ez sulyosbitó körülménynek vétetik. Hivatali büntettet képez különösen: 1) a hivatali titok közlése, 2) a megvesztegettetés, 3) a zsarolás, 4) az erőszak, 5) a hamisitás, 6) a sikkasztás.

Hivatali büntett esetében a felelősségre vonás közkereset utján történik, s a hivatali büntettek büntetése is a rendes bün-

vádi eljárás utjára tartozik. A büntetés mérvét a fenálló törvények és a törvényes gyakorlat határozzák meg; a birói illetőség iránt is a fenálló törvények levén irányadók. Az itélet, mely által valaki hivatali bűntettben bűnösnek itéltetett, a rendes büntetésen és ennek következményein felül maga után vonja még azt is, hogy az elitélt egyén elveszti hivatalát, hivatalos czimét, fizetését, nyugdiját s általában minden igényét bármi egyéb javadalom iránt, a melyet szolgálata alapján az állam irányában igénybe vehetett volna. A büntetés ezen következményei az itéletben is mindig kiteendők. — A hivatali bűntett által okozott károk a bűntettes által, vagy ha többen volnának, ezek által egyetemlegesen, megtéritendők. Azon károkért, melyek a birák és birósági hivatalnokok hivatalos minőségben elkövetett sikkasztásai által magánfeleknek okoztattak, az állam felelős; azonban az ily károk megtéritésére nézve az illetőknek bárhol és bármikor található vagyonaból az államnak viszkereseti joga van,

A hivatali bűntettek tekintetében e törvény a választott birákra is kiterjed. A választott biró, ha hivatali bűntettet követ el, a rendes büntetésen és ennek következményein kivül választott birói képességét is elveszti, mely szintén itéletileg mondandó ki.

III. Fegyelmi vétséget követ el azon biró vagy birósági hivatalnok: 1) ki hivatali kötelességét vétkesen, de nem azon bűnös czélból szegi meg, hogy az által magának vagy másnak illetéktelen hasznot szerezzen, vagy valakinek jogtalan kárt okozzon; 2) ki botrányos magaviselete miatt tiszteletre s bizalomra méltatlanná válik.

Fegyelmi vétségek felett az alább előadandó eljárás szerint az ugyanott ismertetendő fegyelmi biróságok itélnek. — A fegyelmi vétség büntetése: a) rosszalás, b) feddés, c) pénzbüntetés és d) hivatalvesztés. Ha az illető, időközben ujabb fegyelmi büntetés alá nem esett, a rosszalás egy év után, a feddés két év után, a pénzbüntetés pedig három év után erkölcsi hatályát veszti. A pénzbüntetés az illető hivatalnok egyévi fizetésének egy harmadát nem haladhatja túl. A fegyelmi határozatban kimondott hivatalvesztés pedig maga után vonja az illető czimének, fizetésének, valamint nyugdijának s mindazoknak az előnyöknek is elvesztését, melyeket az szolgálata alapján az állam irányában igénybe vehetett volna.

IV. Vagyoni felelősség. Ha a biró vagy birósági hivatalnok hivatalos eljárásában cselekvése vagy mulasztása által valakinek akár szándékosan, akár vétkes gondatlanságból kárt okozott, — amennyiben az a törvényben meghatározott perorvoslattal elháritható nem volt, — teljes kártéritéssel tartozik; ha pedig a biró vagy bir. hivatalnok a perorvoslatra nyilvánvaló vétsége által okot szolgáltatott: a felsőbb biróság azt, a perorvoslatra hozott határozatában, a fél kérelmére az okozott költségek fizetésében elmarasztalja. Ezen vagyoni felelősség, a felsorolt személ-

lyeken kivül, kiterjed még mindazon közigazgatási (törvényhatósági vagy községi) hivatalnokokra is, kik a peres vagy peren kivüli eljáráshoz tartozó polgári ügyekben ugy, mint a büntető ügyekben, hatósági cselekmények teljesitésére vagy birói meghagyások, illetőleg megkeresések foganatositására hivataluknál fogva kötelezve vannak.

A kártéritési kereset, ha a kárt okozó cselekmény vagy mulasztás, mint büntett, bűnvádi eljárás tárgyát nem képezi, polgári perutra s a polgári törvénykezési rendtartás szerint illetékes birósághoz tartozik. A kereset megindithatására szükséges azonban, hogy a kereshetőség a fegyelmi biróság által fegyelmi eljárás utján előzetesen megállapittassék; de ezen szabály alól kivételnek van helye: a) ha a kárt okozó s bűntettet vagy fegyelmi vétséget képező cselekményre vagy mulasztásra nézve, a vádlott már az illetékes biróság által bünösnek vagy vétkesnek itéltetett; b) ha a biró vagy bir. hivatalnok a fegyelmi eljárás meginditása vagy befejezése előtt hivataláról vagy nyugdijáról lemondott, és c) ha kártéritési kereset közigazgatási hivatalnokok ellen indittatik. Ezen kivételes esetek fen nem forogván, a kereshetőség megállapitása iránt a kérvény, mely a fél, vagy az e végre külön meghatalmazással ellátandó ügyvéd által aláirandó, mindig a fegyelmi birósághál nyujtandó be, s abban a kötelességellenes cselekmény vagy mulasztás határozottan megjelölendő és részletesen körülirandó, vagy a további bizonyitékul szolgáló adatok elősorolandók. Ha a kártéritési igényre nézve a kereshetőség a fegyelmi biróság által megállapittatott, tartozik a kérvényező a határozat kézbesitése után 30 nap alatt kártéritési keresetét a polgári törvénykezési rendtartás szerint illetékes polgári biróságnál, különbeni jogvesztés terhe alatt, meginditani.

V. Fegyelmi vétségek felett az illetékes fegyelmi biróság itél. (1871: 8. t. cz. 30. s köv. §., 1881: 59. t. cz. 104. §.) a) A kir. törvényszéknél alkalmazott birósági hivatalnokok és szakértők felett, a fegyelmi biróságot az első foku kir. törvényszékek gyakorolják. b) Az első foku biróságok alelnökei, itélő birái, valamint ügyészei és alügyészei, továbbá a kir. táblák segéd és kezelő személyzete, azon kir. itélő tábla fegyelmi biróságának vannak alárendelve, melynek területén hivatali székhelyök létezik. c) Az elsőfolyamodásu kir. törvényszékek elnökei, s a kir. táblák itélő birái fölött, ezek elnökeinek kivételével, továbbá a kir. táblák mellett alkalmazott kir. ügyészek és ezek helyettesei, végre a m. kir. Curia összes segéd- és kezelő személyzete felett: a fegyelmi biróságot a kir. legfőbb itélőszék gyakorolta, az 1881. 59. t. cz. folytán pedig a kir. Curia kisebb fegyelmi tanácsa gyakorolja. Ugyanezen biróság gyakorolja 2-od fokban s utolsó fokban a fegyelmi biráskodást azon ügyekben, melyekben elsőfokulag a kir. tábla fegyelmi birósága járt le. d) Az elsőfoku kir. törvényszékek fegyelmi biróságára nézve a kir. tábla fegyelmi birósága képezi a másod- és utolsó foku biróságot. Azon fegyelmi ügyek

pedig, melyekben a biráskodás első fokban a legfőbb itélőszék fegyelmi biróságát illette s az 1881: 59. szerint a Curia kisebb fegyelmi tanácsát illeti: felebbvitel esetében a kir. Curia nagyobb fegyelmi tanácsához tétetnek át. e) A kir. táblák elnökei és alelnökei, a kir. Curia elnökei és alelnökei, itélő birái, továbbá a koronaügyész felett külön, fegyelmi biróság gyakorolja a fegyelmi hatóságot. E biróság, mely 36 rendes- és 12 póttagból áll, fele részben a felsőház által minden országgyülésen önkebléből választandó tagokból, fele részben pedig a m. kir. Curia alelnökeiből és biráiból alakittatik, kineveztetésök sorrendje szerint; elnöke a felsőház elnöke, vagy másodelnöke, ezek akadályoztatása esetében a felsőház által választott tagok közöl az, ki legtöbb szavazatot nyert. A biróság az elnökön kivül tizenkettős tanácsban itél; tagjainak névjegyzéke a közvádlóval és vádlottal legalább 24 órával a tárgyalás előtt közöltetik és mindegyiknek jogában áll ugy a felsőházi, mint a birói tagok közől, az okok megnevezése nélkül hatnak kihagyását kivánni. Ha a felek ezen kihagyási jogot épen nem, vagy nem egészen gyakorolják: az illető tanács a felsőházi tagok közől azon 6 tagból, kik legtöbb szavazatot nyertek, a birói tagok közűl pedig a kinevezés sorrendje szerint első 6 tagból alakittatik. Ezen biróság határozata végérvényes.

A fegyelmi biróság jegyzőjét az illető elnök nevezi ki; a közvádló teendőit pedig mindenik fegyelmi biróságnál az annál alkalmazott ügyész teljesiti. Ha a fegyelmi eljárás a koronaügyész ellen indittatik: a közvádlói teendőket a vizsgálat befejeztéig az igazságügyminister által kirendelt kir. ügyész teljesiti; ezentul pedig a fegyelmi biróság nevez ki közvádlót. — Az a), b), c), d) pont alatt felhozott fegyelmi biróságok tagjai, a közvádló vagy a vádlott kifogása folytán, csak a polgári törvénykezési rendtartás (1868: 54.) 56. §-a által meghatározott (érdekeltségi) esetekben mellőzhetők. Az elsőfolyamodásu törvényszékek kebelében alakitott fegyelmi biróságokra nézve pedig a polg. törv. perrendtartás 57. §-a értelmében biróküldés kérelmezhető. Az ilynemü kifogás felett a fegyelmi biróság határoz.

VI. A fegyelmi eljárás vagy a közvádló hivatalos kivánatára, vagy magánosok kérésére, de mindig a vádlott és közvádló meghallgatása mellett, az illető fegyelmi biróság által rendelhető el. A határozat a közvádlón kivül a vádlottnak is mindig kézbesitendő, s az ellen, a mennyiben az nem az e) pont alatt emlitett biróságtól ered, a közvádló 3 nap alatt fellebbvitellel élhet. Ha a fegyelmi biróság vizsgálatot lát szükségesnek, ennek teljesitésére az elnök vagy azon törvényszéknek, melynek kebeléből alakult, vagy valamely alsóbb törvényszéknek egyik tagját küldi ki; a fegyelmi biróságnak tagja azonban ily vizsgálattal soha sem bizattathatik meg. A közvádló a vizsgálat befejezte, illetőleg kiegészitése után, az iratok vételétől számitandó 8 nap alatt köteles inditványát az összes iratokkal együtt a fegyelmi biróság elnökének benyujtani. Ez inditvány felett a fegyelmi biróság

határoz, s határozata ellen, ha a biróság, a közvádló inditványával ellenkezőleg, az eljárás megszüntetését határozta el, a közvádló 3 nap alatt felebbezéssel élhet. Ha vádhatározat hozatott, az elnök az ügy tárgyalására határnapot tüz ki, a melyre mind a közvádlót, mind a vádlottat megidézi.

A tárgyalás szóbeli s az 1868: 54. t. cz. 103—105. §§-ainak korlátai közt nyilvános. — A határozatot azon ülésben kell hozni, melyben a tárgyalás befejeztetett, s az elnök azt azonnal szóval kihirdeti. A határozat vagy felmentésre vagy vétkesre szól; ez utóbbi esetben a fegyelmi biróság megszabja egyuttal a büntetést, valamint megállapitja a fegyelmi eljárásnak a vádlott által viselendő költségeit is; az első esetben pedig a vádlott költségei megtéritendők, és pedig, ha a per hivatalból indittatott, az állam, különben a panaszttevő által. Felmentés esetében, ha a fegyelmi biróság azt látja, hogy a per a magánfél részéről emelt hamis állitásokra, vagy a tényeknek szándékosan elferditett előadására alapittatott, a panaszlót 500 forintig terjedhető birságban marasztalja el, a melynek megfizetésére a fél, s ha ez által az ügyvéd irásban utasitva nem volt, az ügyvéd köteleztetik. A birság, be nem hajthatás esetére, fogságra változtatandó át, egy napot 5 forintra számitva. — Mind a közvádló, mind a vádlott fél a határozatot, kihirdetése után 24 óra alatt felebbezhetik és ez esetben a felebbvitelt 3 nap alatt irásban is indokolhatják. — A felebbezett fegyelmi ügyekben a felebbviteli fegyelmi biróság ugyanazon szabályok szerint jár el, melyeket az elsőfolyamodásu fegyelmi biróságra nézve előadtunk. — Mind az első, mind a felebbviteli fegyelmi biróság indokolt határozata a kihirdetés után 24 óra alatt irásban kiadandó mind a közvádlónak, mind a vádlottnak s ezenkivül 8 nap alatt közlendő azon törvényszékkel is, a melynél vagy a melynek területén a vádlott alkalmazva van. Ha a büntetés hivatalvesztésre szól: a határozatot az igazságügyministerhez is 8 nap alatt fel kell terjeszteni. — Perujitás, a fegyelmi biróságnak itélete ellen, megengedtetik.

A fegyelmi biróság, ha látja, hogy a panaszlott cselekmény vagy mulasztás büntettet képez: az iratokat további eljárás végett az illetékes büntető birósághoz teszi át. Viszont ha bármely biró vagy birósági hivatalnok ellen a fegyelmi eljárás folyama közben, akár pedig azt megelőzőleg, bűnvádi eljárás indittatott, az illető biróság köteles a büntetőper befejeztével az öszszes bűnvádi iratokat, a jogerejü itélettel együtt, a fegyelmi biróságboz azonnal áttenni, még akkor is, ha a vádlott a büntető biróság által a vád alól teljesen felmentetett. Ennek folytán a fegyelmi biróság azon esetben, ha a vádlott a büntető perben valamely büntettre nézve bünösnek találtatott, de hivatalvesztésre nem itéltetett: vádlottnak minden további kihallgatása nélkül az ellene meginditandó, illetőleg folytatandó fegyelmi eljárás iránt azonnal intézkedik; ha pedig a vádlott a büntető perben

a büntett vádja alól felmentetett, vagy csak valamely kihágás miatt itéltetett büntetésre, a fegyelmi biróság, a közvádló meghallgatása után, mindenekelőtt a fegyelmi eljárás meginditása vagy mellőzése iránt hoz határozatot.

VII. A fegyelmi biróság hivatalától felfüggeszti vádlottat: a) ha ellene a büntető biróság által bünvizsgálat rendeltetik el; b) ha a felfüggesztés a feljelentett fegyelmi vétség sulyos voltánál vagy természeténél fogva szükségesnek mutatkozik; c) ha az elsőfolyamodásu fegyelmi biróság vádlottat hivatalvesztésre itélte, s ez ellen a vádlott felebbvitellel élt; d) ha ellene csőd nyittatott, vagy pazarlás miatt gondnokság alá helyeztetett. — Különösen sürgős esetekben a biróság elnöke is felfüggesztheti az alatta álló birósági tagokat és közegeket — irásbafoglalt és körülményesen indokolt végzés által, melynek egy példányát köteles az elnök a felfüggesztett hivatalnoknak kézbesittetni, s az egész eljárást a felfüggesztés után 24 óra alatt a fegyelmi biróságnak indokoltan bejelenteni. A felfüggesztés fentartása vagy megszüntetése felett a fegyelmi biróság haladéktalanul határoz. Vádlottnak is jogában áll az elnöki felfüggesztés ellen panaszt emelni, melyet vagy a felfüggesztést elrendelő elnöknél, vagy egyenesen a fegyelmi biróságnál nyujthat be.

A felfüggesztett hivatalnok felfüggesztésének tartama alatt semmiféle hivatalos teendőkben nem járhat el és sem át nem helyezhető, sem magasabb rangba vagy magasabb fizetési fokozatba nem juthat. Ezenfelül, ha a felfüggesztést a fegyelmi biróság mondotta ki, a felfüggesztett hivatalnok fizetésének felét, csőd esetében pedig csak egyharmadát huzza.

A felfüggesztés megszünik és a felfüggesztett előbbi hivatalába ismét visszahelyeztetik: a) ha a vádlott a büntető törvényszék jogérvényes itélete által büntelennek nyilvánittatott, vagy csak kihágás miatt itéltetett büntetésre, és a fegyelmi biróság a fegyelmi eljárást mellőzendőnek határozza; b) ha vádlott a fegyelmi biróság által felmentetett, vagy nem hivatalvesztésre itéltetett; c) ha a biróság elnöke által elrendelt felfüggesztést a fegyelmi biróság megszüntette. A felfüggesztés megszüntével a vádlott fizetésének visszatartott része neki teljesen megtéritendő.

VIII. Ha a biró vagy birósági hivatalnok a fegyelmi eljárás meginditása előtt, vagy ennek folyama alatt, de a véghatározat hozatala előtt hivataláról, illetőleg nyugdijáról önkéntesen lemond, a fegyelmi eljárás meginditása, illetőleg folytatása, abbanhagyandó. Ily lemondás azonban a vagyoni felelősséget nem szünteti meg.

IX. Csekélyebb rendetlenségek esetében az elnök hivatalosan megintheti a törvényszéknél vagy annak területén alkalmazott birói tagokat és birósági hivatalnokokat. E megintés előtt az illető nyilatkozatra szólitandó fel, s ha a megintésben sérelmet lát, orvoslásért a fegyelmi birósághoz folyamodhatik.

279. §. A kisebb értékü polgári peres ügyekben eljáró közegek s a tőzsdebiróságok felelőssége.

I. A kisebb jelentőségü polgári peres ügyekben biráskodással felruházott közegek, — a törvény által hatáskörükhöz utalt ügyekben való hivatalos eljárásnál akár cselekvés, akár mulasztás által szándékosan, vagy vétkes gondatlanságból okozott és a törvényben megengedett jogorvoslat által el nem hárítható károkért, teljes vagyoni felelősséggel tartoznak. Ezenfelül: a fegyelmi eljárásra nézve a szolgabirák és békebirák biròi minőségükben a birói felelősségi és fegyelmi, — a kis és nagy községek elöljárói, valamint a törvényhatósági joggal felruházott és rendezett tanácsu város kirendelt közigazgatási tisztviselői pedig, az illető községi és köztörvényhatóságok rendezéséről szóló törvények fegyelmi szabályainak vannak alávetve.

A kiszabott pénzbirságok azon község pénztárát illetik, a mely községnek illetősége alá a marasztalt tartozik. (1877: 22.)

II. A tőzsdebiróságok biráira is ki van terjesztve a felelősség elve; ezen biróságok elnökei s birái fölött az elsőfokú fegyelmi hatóságot a kir. tábla fegyelmi birósága gyakorolja. (1881: 59. t. cz. 99. §.)

280. §. A birósági szervezet.

Az országban működő biróságok, lényegileg véve, a következők:

1) Községi biróságok; melyek a törvényben kijelölt közönséges magánjogi legsommásabb ügyekben járnak el, ha a kereset tárgya vagy értéke 20 frtot meg nem halad. A községi biráskodást gyakorló közegek határozataival eldöntött ügyet a meg nem elégedő fél a kir. járásbiró elé viheti. (1827: 22. t. cz. 5. 14. 25. §.)

2) A kir. járásbiró, megyékben némely szolgabirák, egyebütt a békebirák: kik mind kisebb értékü polgári peres ügyekben járnak el, a mennyiben ezek a községi biráskodást meghaladják; kivételesen pedig némely oly ügyekben is, melyek tárgya a 20 frtot meg nem haladja. A kisebb értékű polgári peres ügyek azon részében, melyek a községi biráskodást meghaladják; továbbá a községi biráskodás alá tartozó oly ügyekben, melyekben békebiró járt el: a följebbezés kizárásával csak semmiségi panasznak van helye a törvényben kijelölt eseteknél (1877: 22. t. cz. 57. 59. §.) Semmiségi panaszok felett azon kir. törvényszék határoz, melynek kerületében az itélő biróság székhelye létezik.

3) Sommás eljárás alá tartozó egyéb közönséges magánjogi ügyekben: elsőfolyamodásulag a kir. járásbiróságok járnak el. Ezek száma: 384.; köztük nagy számmal olyanok, melyek telekkönyvi hatósággal is fel vannak ruházva.

4) A kir. törvényszékek, számra nézve 65., melyeknek hatásköre (a már emlitetten fölül) a rendes eljárás alá tartozó közönséges magánjogi ügyekre, továbbá a telekkönyvi s a váltó-

és a kereskedelmi ügyekre terjed ki. Budapesten azonban a váltó- és a kereskedelmi ügyekre nézve külön elsőfolyamodású váltó- és kereskedelmi törvényszék van szervezve.

5) Bányaügyi biróságok: az elsőfolyamodású kir. törvényszékek közül 7 van ily birói hatáskörrel felruházva.

6) Pénzügyi biróságok: az elsőfolyamodású kir. törvényszékek közül 14., — továbbá a pénzügyi közigazgatási biróság.

7) Egyházi biróságok. A latin-, és görög-szertartású római katholikusok, ugyszintén a görögkeletiek, az unitariusok, s az erdélyi helvét és ágostai hitvallásuak, egyházi törvényszékeik (szentszékek, illetőleg consistoriumaik) illetősége alá tartoznak: a házassági, illetőleg a vegyes házassági perekben, — s ezekben is csak annyiban, a mennyiben a házassági kötelék érvényességét és akár az ideiglenes elválást, akár a végképeni felbontást tárgyazzák. (1868: 54. t. cz. 22. §.) — Minden egyéb, a házassági viszonyból származó peres kérdések, melyekre nézve az 1868: 54. t. cz. hatálybalépteig az egyházi törvényszékek itéltek, — jelesül a születés törvényességének kérdése, a perlekedő házastársak között a gyermekek tartása és a házassági elválásból fölmerülhető vagyoni követelések iránti keresetek, a kir. törvényszékek hatásköréhez tartoznak.

8) Az esküdtszékek. Kilencz kir. törvényszék székhelyén vannak ilyenek, arra hivatva, hogy a sajtóügyekben a ténykérdés fölött itéljenek; mig a jogi kérdésben az ottani kir. törvényszék itél. (De továbbá, az 1868: 56. s 1881: 41. t. cz. értelmében a budapesti kisajátitásoknál, a kártalanitási összeg iránti vitás esetekben, külön esküdtszék itél.) Az esküdtszék bizonyos törvényileg megállapitott kellékekkel biró polgárokból alakul.

9) Vásári biróság; az országos és heti vásárok ideje alatt bizonyos meghatározott ügyekben itél.

10) Választott biróságok. Az 1868: 54. t. cz. 495. §-a értelmében a felek kölcsönös szerződés által választott biróságokra ruházhatják peres ügyeik eldöntését. (A választott biróság tagjait maguk jelölhetik ki. De némely ügyekre nézve nincs helye az ily biróság általi eldöntésnek; ilyenek: a telekkönyvi, házassági, hitbizományi s oly ügyek, melyeknél távollevő, vagy gyámság avagy gondnokság alatti személyek érdekelvék.) Némely ügyekre nézve pedig, első folyamodásulag, egyenesen választottbirósági eljárásnak van helye; ilyenek: a szőlődézsmaváltságiak. (1868: 29.) Egészen sajátszerüek: a budapesti érték- és áru-tőzsde, (börze), valamint a vidéki termény- és gabna-csarnokok, s a temesvári Lloyd-társulat részére engedélyezett választottbiróságok. (1870: 2., 1881: 59. t. cz. 94. s köv. §.)

11) Fenyitőbiróságok: alsófokon a kir. járásbiróságok (Budapesten a kir. járásbiróságok közül csak egy, még pedig az egész főváros területére vonatkozó hatáskörrel), továbbá az elsőfolyamodású kir. törvényszékek, s a kihágások körül itélő közigazgatási hatóságok. (Az igazságszolgáltatás, mely az 1872. év

elejétől szorosan külön volt választva a közigazgatástól, ujabban nagyrészben közigazgatási hatóságokra lett bizva: mind a magánjog, — a kisebbértékű peres ügyek egy részére nézve, — mind a tág értelemben vett büntetőjog terén; emitt némely kihágások körül.)

12) Az országos felsőbb biróságok. Eltekintve a följebbvitelre nézve fentebb 1)s 2) alatt emlitettektől, vannak oly felsőbb biróságok, melyek mint másod- s harmadfokú biróságok működnek: különösen a kir. törvényszékektől s a királyi járásbiróságoktól — mint első folyamodásu biróságoktól — feljebbvitt magánjogi és büntetőjogi ügyekben. Ily felsőbb biróságok: a budapesti s a marosvásárhelyi kir. tábla, s a kir. Curia. E mellett a kir. Curia a képviselőválasztói jogosultság kérdéseiben mint legfelsőbb forum itél.

281. §. A pénzügyi közigazgatási biróságról. (1883: 43., 1886: 11, 1886: 24.)

I. A mint a birósági szervezet fentebbi vázlatából kitünik: az alkotmányadta jogok védelmére szolgáló biróságaink is vannak; ilyenek az esküdtszékek, a képviselőválasztói jogosultság kérdéseiben legfőbb fokon döntő kir. Curia, és a pénzügyi közigazgatási biróság.

II. Szorosan vett közigazgatási biróságunk még nincs ugyan, s igy a közigazgatás legtöbb ágának terén a polgárok a hatóságokkal szemben a törvény által gyakorlatilag hathatósan még nem oltalmaztatnak; de legalább a pénzügyi közigazgatás fölött őrködik a fent czimzett uj biróság, melynek szervezetére vonatkozó törvényeink főbb vonalait itt a következőkben közöljük:

1. Budapesten pénzügyi közigazgatási biróság áll fenn, mely utolsó fokon és véglegesen itél azon följebbezések fölött, melyek a közigazgatási hatóságok által az egyenes adók és az illetékek ügyeiben hozott határozatok ellen beadatnak.

2. Az elnököt s itélőbirákat a pénzügyminister előterjesztésére ő felsége nevezi ki. Az elnök vagy az 1869: 4. t. cz. 6. és 7. §-ai értelmében birói hivatal viselésére képesitett egyének sorából, — vagy pedig olyanok sorából nevezendő ki, a kik az 1883: 1. t. czikknek megfelelő oly minősitéssel birnak, milyen a pénzügyministerium központi igazgatásának fogalmazási szakánál kivántatik. Az itélőbirák fele a birói hivatal viselésére képesitett egyének sorából, fele pedig az emlitett másik minősitésnek megfelelő egyének sorából veendő. A segéd- és kezelőszemélyzet tagjai, az elnök meghallgatásával, a pénzügyminister által neveztetnek ki; e személyzet minősitésére nézve az 1883: 1. t. cz. rendelkezései irányadók.

A pénzügyminister, a birói létszám végleges megállapitása iránt az 1888. évi julius 1-eig az országgyülésnek előterjesztést fog tenni. (1886: 11.) Addig a létszám tekintetében az évi költségvetések megállapitása alkalmával tétetik intézkedés.

3. Az elnök és itélőbirák által elkövetett fegyelmi vétségek, és a vagyoni felelősség megállapitása, valamint kényszernyugdijaztatásuk fölött, a kir. Curia hasonlórangú tisztviselőire nézve illetékes fegyelmi biróság itél. (1871: 8. t. cz. 35. §. 1881: 59. t. cz. 104. §.) A segéd- és kezelőszemélyzet által elkövetett vétségekre nézve, a pénzügyi közigazgatási biróság fegyelmi választmánya illetékes; ez az elnökből vagy helyetteséből s két itélőbiróból áll; másodfokban a kir. Curia kisebb fegyelmi tanácsa itél.

4. A pénzügyi közigazgatási hatósághoz intézendő följebbezések a panasz tárgyát képező határozat kézbesitésétől számitott 30 nap alatt nyujtandók be és pedig:

a) a közigazgatási bizottságok határozatai ellen ezen bizottságok elnökéhez,

b) a felszólamlási bizottságok határozatai ellen a kir. adófelügyelőhez;

c) a kir. pénzügyigazgatóságok határozatai ellen az illető pénzügyigazgatóságokhoz.

Ezen közigazgatási hatóságok a följebbezéseket a pénzügyi közigazgatási birósághoz terjesztik fel.

5. A pénzügyi közigazgatási biróság a birói hatalmat, ő felsége a király nevében gyakorolja. E biróság a hozzá fölterjesztett ügyeket nyilvános ülésben tárgyalja, s háromtagú tanácsban határoz, mely tanácstagok közül legalább egynek birói képesitvénynyel kell birnia.

III. Ezen törvény rendelkezései a magyar korona országainak egész területére kiterjednek, azonban Horvát-Szlavonországra nézve (mielőtt ott 1886-ban a közigazgatási bizottság intézménye behozatott volna, igen sok különbséggel, most ellenben csak némi) eltérésekkel; igy:

a) a közigazgatási bizottság elnöke a nála benyujtott följebbezéseket — a pénzügyi közigazgatási birósághoz leendő fölterjesztés végett, — a zágrábi kir. pénzügyigazgatóságnak megküldeni köteles;

b) a felebbezésekre vonatkozó tárgyalásnak kiegészitése iránti intézkedés, a zágrábi pénzügyigazgatóság teendői közé tartozik. (1886: 24. t. cz. 10. §.)

IV. Ha egyfelől a pénzügyi közigazgatási biróság, másfelől pedig a közigazgatási hatóságok vagy a rendes biróságok között, illetékességi összeütközések merülnek fel: ezek elintézése a ministertanács hatásköréhez tartozik; ily esetben az ügyiratok a pénzügyministerhez terjesztendők fel, ki azokat a ministertanácscsal közli.

TIZEDIK RÉSZ.

A magyar államnak az ausztriai államhoz való viszonya 1867. év óta.

282. §. *A pragmatica sanctióból folyó közös ügyek kijelölésének, s intézési módjaik meghatározásának, az 1867: 12. t. czikkben foglalt indokolása.*

I. Azon kapcsolat, mely egyrészről a magyar korona országai, másrészről ő felségének többi országai és tartományai között jogilag fennáll, az 1723. évi 1. 2. és 3. t. czikkek által elfogadott pragmatica sanctión alapszik. (Az utóbbi t. cz. tulajdonkép az ország karainak s rendeinek szabadságait biztositja és megerősiti, illetőleg a királyi utódok által is megtartatni rendeli: mely kikötés szintén az illető nőágak trónöröklésének egyik feltételét képezi.)

Megállapitván ez ünnepélyes alapszerződés a Habsburgház nőágának trónöröklési jogát, kimondotta egyszersmind, hogy azon országok és tartományok, melyek a megállapitott öröklési rend szerint egy közös uralkodó alatt állanak, feloszthatlanul és elválhatlanul együtt birtoklandók. E kimondott elv folytán a közös biztosságnak együttes erővel leendő védelme és fentartása oly közös és kölcsönös kötelezettség, mely egyenesen a pragmatica sanctióból származik.

De ezen megállapitott kötelezettség mellett határozottan kikötötte a pragmatica sanctio azon föltételt is, hogy Magyarország alkotmányos közjogi és belkormányzati önállása sértetlenül fentartassék.

II. E két alapeszmét tartotta szem előtt a magyar országgyülés azon viszonyok meghatározásánál, melyek Magyarországot a közös fejedelem uralkodása alatt álló többi országokkal közösen érdeklik. Egyuttal kijelentette az országgyülés, hogy valamint egyrészről kész volt Magyarország a multban s kész leend jövendőben is mindenkor teljesiteni mindazt, a mit a pragmatica sanctio szerint a közös biztosságnak együttes erővel való védelme és fentartása mulhatlanul megkiván : ugy más részről oly kötelezettségeket, melyek e czélon tulterjednek s annak elérésére nem elkerülhetlenül szükségesek, magára nem vállalhat.

III. Ezelőtt — igy folytatja a törvény — Magyarországot illetőleg mindazokra nézve, mik az érintett viszonyra vonatkoznak, a magyar országgyülés s a magyar király közegyetértéssel intézkedtek és ez intézkedések megállapitásánál más ország be-

folyással nem birt; mert a magyar király, mint az uralkodása alatt álló többi országok absolut fejedelme, azon országok érdekeiről és teendőiről absolut hatalommal rendelkezett. Most azonban lényegesen változott a helyzet az által, hogy ő felsége alkotmányos jogokkal ruházta fel többi országait, tehát azokat absolut hatalommal ezentul nem képviselheti s azok alkotmányos befolyását nem mellőzheti.

IV. E szempontokat tartotta irányadóknak az országgyülés, midőn kijelölte a főelveket, melyek a közös viszonyok megállapitásánál alapul szolgálnak; kiindulási pontja volt e részben a pragmatica sanctio, melyet mind ő felsége, mind az országgyülés közösen elismert kiindulási pontul tüzött ki.

V. Ezen indokolás után az 1867: 12. t. cz. kijelöli az osztrák-magyar közös ügyeket, s meghatározza azok elintézési módjait; egyuttal felsorolja az osztrák-magyar közösérdekü oly viszonyokat, melyek körül megegyezés esetében czélszerübb lenne a két államnak egyenlő elvek szerint eljárni, semmint egymástól eltérőleg. (Mindezekről a következő §-okban szólunk.)

283. §. *A pragmatica sanctióból folyó közös ügyek részletezése. (1867: 12.)*

I. A pragmatica sanctio szerint közös ugyan az uralkodó, a mennyiben Magyarország koronája is ugyanazon fejedelmet illeti, a ki a többi országokban is uralkodik; de még ez nem teszi szükségessé, hogy a fejedelem udvartartásának költségei közösen állapittassanak meg. Ily közös megállapodást a pragmatica sanctioban kitüzött czél nem igényel: Magyarország alkotmányos önállásával pedig s a magyar király fejedelmi magas tekintélyével sokkal inkább megegyez, hogy a magyar országgyülés, a felelős magyar miniszterium előterjesztésére, külön szavazza meg a magyar király udvartartása költségeit. Az udvartartás költségeinek megszavazása és kiszolgáltatása tehát közös ügynek nem tekintetik.

II. Ellenben közös ügyek a következők: 1) a külügy, 2) a hadügy s 3) a kettőre vonatkozó pénzügy. E közös ügyeket a törvény ekkép szabályozza:

1) A pragmatica sanctioból folyó közös és együttes védelemnek egyik eszköze a külügyek czélszerü vezetése. E czélszerü vezetés közösséget igényel azon külügyekre nézve, melyek az ő felsége uralkodása alatt álló összes országokat együtt illetik. Ennélfogva a birodalom diplomatiai és kereskedelmi képviseltetése a külföld irányában és a nemzetközi szerződések tekintetében fölmerülhető intézkedések, mindkét fél ministeriumával egyetértésben és azok beleegyezése mellett, a közös külügyminister teendői közé tartoznak. A nemzetközi szerződéseket mindenik ministerium saját törvényhozásával közli (hozzájárulás végett). Ezen külügyeket tehát Magyarország is közöseknek tekinti, s

kész azoknak közösen meghatározandó költségeihez azon arány szerint járulni, mely az alábbi pontokban körülirt módon fog megállapittatni.

2) A közös védelemnek másik eszköze a hadsereg s az arra vonatkozó intézkedések, egy szóval: a hadügy.

A hadügy közösségére nézve a törvény a következő elveket állapitotta meg:

a) Ő Felségének a hadügy körébe tartozó alkotmányos fejedelmi jogai folytán mindaz, a mi az egész hadseregnek és igy a magyar hadseregnek is, mint az összes hadsereg kiegészitő részének, egységes vezérletére, vezényletére s belszervezetére vonatkozik, ő felsége által intézendőnek ismertetik el.

b) De a magyar hadseregnek időnkinti kiegészitését s az ujonczok megajánlásának jogát, a megajánlás föltételeinek és a szolgálati időnek meghatározását, ugy szintén a katonaság elhelyezését s élelmezését illető intézkedéseket, az eddigi törvények alapján, mind a törvényhozás, mind a kormányzat körében, az ország magának tartja fen.

c) Kijelenti továbbá az ország, hogy a védelmi rendszernek megállapitása vagy átalakitása Magyarországra nézve mindenkor csak a magyar törvényhozás beleegyezésével történhetik. Miután azonban az ily megállapitás épen ugy, mint a későbbi átalakitás is, csak egyenlő elvek szerint eszközölhető czélszerüen: ennélfogva minden ily esetben, a két ministerium előleges megállapodása után, egyenlő elvekből kiinduló javaslat fog terjesztetni mindkét törvényhozás elé. A törvényhozások nézeteiben netalán felmerülhető különbségek kiegyenlitése végett a két törvényhozás egymással küldöttségek által érintkezik.

d) A magyar hadsereg egyes tagjainak mindazon magyarországi polgári viszonyai, jogai és kötelezettségei fölött, melyek nem a katonai szolgálatra vonatkoznak, a magyar törvényhozás és illetőleg a magyar kormányzat fognak intézkedni.

e) A hadügynek összes költségei olyképen közösek, hogy azon arány, mely szerint ezen költségekhez Magyarország járulni fog, kölcsönös egyezkedés által állapittatik meg.

A hadügy részleteire nézve, az 1867: 12. t. cz. alapján tüzetesen intézkednek: az 1868: 40. 41. 42., az 1882: 39., és az 1886: 20. t. czikkek, melyek értelmében a közös osztrák-magyar véderőn kivül a monarchia mindegyik felében külön honvédség alakitandó s népfölkelés is szervezendő. (Mindezek részleteit e munkának a véderőről szóló 11-ik részében ismertetjük.)

3) A pénzügyet annyiban ismeri el a magyar országgyülés közösnek, a mennyiben közösek lesznek azon költségek, melyek a fentebbiekben közöseknek elismert tárgyakra forditandók. Ez azonban ugy értelmezendő: hogy az emlitett tárgyakra megkivántató összes költségek közösen határoztassanak meg azon módon, mely a kezelésről szóló alábbi szakaszokban előadatik; de azon összegnek, mely a költségekből a megállapitandó arány

szerint Magyarországra esik, kivetéséről, beszedéséről s az illető helyre leendő áttételéről Magyarország országgyülése és felelős ministeriuma fognak intézkedni, oly módon, a mint a kezelésről szóló alábbi pontok megállapitják.

Magyarország minden egyéb államköltségét, a magyar felelős ministerium előterjesztésére, az országgyülés alkotmányos uton fogja elhatározni; azokat, mint általában minden adót, a magyar ministerium minden idegen befolyás teljes kizárásával, saját felelőssége alatt veti ki, szedi be és kezeli.

III. Ezek azon tárgyak, melyeknek a fentirt módon közössége a pragmatica sanctióból folyónak tekintetik. Ha ezekre nézve mindkét fél egyetértésével megtörténik a megállapodás: kölcsönös alku által előre kell meghatározni azon arányt, mely szerint a magyar korona országai a sanctio pragmatica folytán közöseknek elismert ügyek terheit és költségeit viselendik.

Ezen alku s megállapitás oly módon történik, hogy egy részről a magyar korona országainak országgyülése, más részről ő felsége többi országainak gyülése, mindenik a maga részéről, egy hasonló számu küldöttséget választ. E két küldöttség, az illető felelős ministeriumok befolyásával, részletes adatokkal támogatott javaslatot fog kidolgozni az emlitett arányra nézve.

E javaslatot mindegyik ministerium az illető országgyülés elé terjesztendi, hol az rendesen tárgyalandó. Mindenik országgyülés az illető ministeriumok utján közlendi határozatait a másik országgyüléssel s a két félnek ily módon eszközlendő megállapodásai szentesités végett ő felsége elé fognak terjesztetni.

Ha a két küldöttség a javaslatra nézve nem tudna egymással megegyezni: mindenik félnek véleménye mind a két országgyülésnek elébe terjesztetik. Ha pedig a két országgyülés nem tudna egymással kiegyezni: akkor a kérdést, az előterjesztett adatok alapján, ő felsége fogja eldönteni. (Még pedig, az osztrák törvény szerint: egy évre.)

Az arányra nézve kötendő egyezkedés csak határozott időre terjedhet; annak elteltével ismét ugyanazon módon uj egyezkedésnek leend helye.

284. §. A közös ügyek kezelése, s az erre hivatott osztrák-magyar közös ministerium. (1867 : 12.)

I. A mi a fentebb körülirt tárgyak — közös ügyek — kezelését illeti: az e részben ezelőtt törvényesen fenállott módnak megváltoztatása szorosan véve nem a pragmatica sanctióban meghatározott kötelezettségből foly; hanem a helyzetnek azon változása, mely fentebb mondatott, teszi azt czélszerüvé. Kimondja az országgyülés, hogy ő felsége többi országaival érintkezni akar, mint alkotmányos népekkel, mindkét fél függetlenségének megóvása mellett.

Ez levén a közös ügyekre és azok kezelési módjára vonatkozó jelen határozat indoka és czélja, önként következik, hogy

annak egyik alapföltételét Magyarország alkotmányának fentartása képezi.

A másik alapföltétel az, hogy a teljes alkotmányosság ő felsége többi országaiban és tartományaiban életbe lépjen: mert Magyarország azon országoknak csak alkotmányos képviseletével léphet bármi közös viszonyokra nézve érintkezésbe. S ő felsége maga is azért kivánta az ügyek tárgyalásának eddigi módját megváltoztatni, mert alkotmányos jogokkal ruházta fel többi országait, s a közös ügyek kezelésénél ezek alkotmányszerü befolyását nem tartja mellőzhetőnek.

II. Az emlitett két alapfeltétel mellett, a közös ügyek kezelési módja a következő:

Egy közös osztrák-magyar ministerium áll fenn a közös ügyekre nézve, melyek sem a magyar korona országainak, sem ő felsége többi országainak kormányzata alá nem tartoznak. E ministerium a közös ügyek mellett sem az osztrák, sem a magyar állam külön kormányzata ügyeit nem viheti, ezekre befolyást nem gyakorolhat. Áll pedig a közös ministerium következő három tagból: 1) közös külügyminister, 2) közös hadügyminister, 3) közös pénzügyminister. Ezek a delegatióknak — vagyis a magyar s az osztrák országgyülés által a közös ügyek tárgyalására külön-külön választott bizottságoknak — felelősek.

285. §. *A közös osztrák-magyar egyes ministerek hatásköre.*

I. A külügyminister az osztrák-magyar monarchia külügyeit vezeti; illetőleg a monarchiát a külföld irányában a külügyminister utján ő felsége képviseli, s követek és consulok által képviselteti. (De ha a magyar állam, a fentartott jog alapján, külön vámterületet fog esetleg képezni: akkor a közös consulatusoknak semmi értelmök sem lenne.) Azonban a külügyekre a monarchia mindkét felének külön ministeriuma is, sőt az országgyülés is, bir befolyással; ez utóbbi azon alapon, hogy a neki felelős magyar ministeriumtól felvilágositásokat kivánhat a külügyek állapotáról s a felől: érvényesitette-e törvényes befolyását a külügyekre? de továbbá azon alkalomból is, hogy ő felsége az országgyülést a külügyek állásáról is értesiti a trónbeszédekben, melyeknek ezen részére is válaszol az országgyülés a válaszfeliratokban.

Egészben véve mikép gyakoroltatik a kormányzati hatalom a külügyekre nézve, azt e munkának a kormányzati hatalom kérdéséről szóló nyolczadik részében ismertetjük.

II. A közös hadügyminister a közös osztrák-magyar hadseregnek és hadi tengerészetnek kormányzata élén áll. A honvédség azonban s általában a honvédelmi ügy szorosan véve, kormányzati tekintetben a magyar állam területén a magyar honvédelmi minister alá van rendelve; csak mozgósitás esetében esik a honvédség is közös pénzügyi kormányzat alá, a mennyiben a mozgósitott honvédségnek költségei az osztrák-magyar monarchia közös költségvetésének alapján fedeztetnek. A hadügy egészére vo-

natkozó kormányzati hatáskört, — a mint ez a közös hadügyminister s a honvédelmi minister közt meg van osztva, — a kormányzati hatalom kérdésénél, e munka nyolczadik részében, ismertetjük. Itt csak azt emeljük ki, hogy a közös osztrák-magyar hadsereg és haditengerészet létszáma 800.000 főben van megállapitva, melyből a magyar államra most 331.414 fő (előbb 342.988 fő) esik; e létszám fentartásához pedig a magyar állam évenkint 39.552 ujonczczal s 3.955 póttartalékossal járul; (1882: 1., 2. t. cz.) de ezen hadjutalék évenkinti megajánlásának joga stb. a magyar országgyülést illeti; a magyar honvédségre vonatkozólag pedig egyedül a magyar országgyülés, a magyar honvédelmi minister, s ennek utján ő felsége intézkedik; továbbá, hogy az 1868: 40. és 1882: 39. t. czikkek szerint, a magyar korona országaiból a hadsereghez besorozott hadkötelesek, az egészségügyi csapatok egyedüli kivételével, kizárólag magyar csapatokba osztandók be. (Ez utóbbi szabály alól némi kivételt állapitott meg az 1882: 42. t. cz. olykép, hogy némely magyar gyalogezredeknek 5-ik zászlóaljai nehány évre átmenetileg oly uj gyalogezredekhez osztassanak be, a melyek különben nem a magyar korona országaiból fognak kiegészittetni.)

III. Magyarország és Ausztria közt a pénzügyekre nézve némi közösség létezik, a mennyiben közösek azon költségek, melyek a külügyekre s a közös hadügyre forditandók. E közös költség összege s annak a magyar államot a törvényes arány (hányad, quóta, %,) szerint terhelő része, a magyar s az osztrák delegatiók által együttesen határoztatik meg évről évre; csak nehányszor történt, hogy egy évi delegatiók — de óvás mellett — két évi közös költségvetést állapitottak meg. De a magyar államot ekkép terhelő összegnek előállitása, illetőleg kivetése s beszedése: a magyar ministeriumnak teendője, mely e részben is a törvényhozás intézkedései értelmében tartozik eljárni.

A mi pedig a közös osztrák-magyar pénzügyministeriumot illeti, ennek hatásköre a következő:

1) A közös költségvetési tervezetet, — a két fél ministeriumainak, s illetőleg pénzügyministereinek, meghallgatásával, — elkésziteni s a delegatiók elé terjeszteni.

2) A két államot terhelő közösügyi költségösszegeket az illető államkormánytól átvenni s rendeltetésökre forditani.

3) Közös államkölcsönnek a két állam két törvényhozása által netán elhatározandó felvétele esetében, e kölcsön körül eljárni s az arra vonatkozó pénzügyi kezelést vinni.

4) Az osztrák-magyar közös jótállás alatt álló függő államadósságokat kezelni. E részben a közös pénzügyministert a magyar országgyülésnek s az osztrák törvényhozásnak a függő államadósságokra nézve kiküldött egy-egy ellenőrző bizottsága, valamint minden tekintetben egy közös magyar-osztrák számszék ellenőrzi. — Egyébiránt a közös pénzügyministert egész hatáskörére nézve a delegatiók évenkint megszámoltatják.

286. §. A közös ügyek tárgyalására rendelt delegatiók. (1867 : 12.)

I. A közös ügyek azon részére nézve, mely nem tisztán a kormányzat köréhez tartozik, Magyarország sem teljes birodalmi tanácsot, sem bármi néven nevezhető közös vagy középponti parlamentet czélszerünek nem tart, s ezeknek egyikét sem fogadja el; hanem ahhoz ragaszkodik, hogy, miután ő felsége legmagasabb trónbeszéde szerint is, közös kiindulási pont a pragmatica sanctió: egy részről a magyar korona országai együtt, más részről ő felsége többi országai és tartományai együtt ugy tekintessenek, mint két külön s teljesen egyenjogu fél. Következve: a két fél között a közös ügyek kezelésére nézve mellőzhetlen föltétel a teljes paritás.

II. Ezen paritás elvénél fogva Magyarország részéről a magyar országgyülés válaszszon saját kebeléből egy meghatározott számu bizottságot (delegatio) és pedig az országgyülés mindenik házából. Válaszszanak ő felsége többi országai és tartományai is hasonlóul alkotmányos módon egy épen annyi tagból álló bizottságot a magok részéről.

A delegatiók tagjainak száma, egy-egy részről 60. Ebből 40-et az alsóház s 20-at a felsőház, — még pedig ezenkivül mindkettő megfelelő számú póttagokat is — választ. (A törvény e részben azt állapitotta meg, hogy a delegatiók tagjainak száma a két fél egyetértésével határoztassék meg; de ezen szám egy-egy részről a hatvanat meg nem haladhatja.)

III. E bizottságok csak egy évre, vagyis az országgyülésnek egy ülésszakára választandók, s az év leteltével, vagyis az uj ülésszak kezdetével, azoknak minden hatásköre teljesen megszünik. Tagjaik azonban ismét megválaszthatók.

A bizottságok mindegyike külön, saját kebeléből, szabadon választja elnökét, tollvivőjét, s a mennyiben szüksége lesz más hivatalos személyzetre is, annak minden tagját; s maga állapitja meg ügyrendét.

IV. A bizottságokat mindenkor ő felsége fogja összehivni bizonyos határnapra és azon helyre, hol ő felsége azon időben tartózkodik. Ohajtja azonban a magyar törvényhozás, hogy az ülések fölváltva, egyik évben Pesten, másik évben Bécsben vagy ha ő felsége többi országainak gyülése és ő felsége igy akarná, azon országok más valamelyik fővárosában tartassanak.

(A törvény ezen határozmánya folytán a delegatiók eddig felváltva egy évben Budapesten s más évben Bécsben üléseztek.)

V. Mindenik bizottság külön tart üléseket s azokban fejenkinti szavazással s a bizottsági összes tagok absolut szótöbbségével határoz, (legalább 31. szavazattal) s a mit a többség elhatározott, az egész bizottság határozatának tekintendő. Külön véleményt az egyes tagok, saját igazolásuk végett, igtattathatnak ugyan a jegyzőkönyvbe, de ez a határozat erejét nem gyöngiti.

VI. A két bizottság egymással, együttes ülésben, nem tanácskozhatik; hanem mindenik irásban közli nézeteit és határozatait a másikkal, s irott üzenetek által igyekeznek véleménykülönbség esetében egymást fölvilágositani. Ezen üzeneteket mindenik bizottság saját nyelvén készitendi el, oda mellékelve a hiteles forditást is.

Ha ezen irásbeli izenetek által nem sikerülne a két bizottságnak véleményét egyesiteni: akkor a két bizottság együttes ülést tartand, de egyedűl csak egyszerü szavazás végett. Ez együttes ülésben a két bizottság elnökei felváltva, egyszer az egyik, másszor a másik fognak elnökölni. Határozat csak ugy hozathatik, ha mindenik delegatio tagjainak legalább két harmada jelen van. A határozat mindenkor absolut többséggel hozandó. Mivel pedig a paritás elvének gyakorlati alkalmazása mindkét félnek érdekében épen a szavazásnál legfontosabb: az esetben, ha az egyik vagy másik fél delegatiójából bármely okból egy vagy több tag hiányzik, a másik fél delegatiója is tartozik, tagjainak számát leszállitani olyképen, hogy mind két fél delegatiója, tagjainak számára nézve, teljesen egyenlő legyen. A leszállitást a többségben lévő delegatió a maga kebelében sorshuzás utján eszközli. A jegyzőkönyv mindenik fél nyelvén fog vezettetni a két fél tollvivője által, s közösen hitelesittetik.

Ha három üzenetváltás sikertelen maradt: joga van mindenik félnek, a másik részt felszólitani, hogy a kérdés közös szavazás által döntessék el; mely esetben a két fél elnökei együtt állapitják meg a szavazási ülés helyét, napját és óráját, s arra mindenik elnök meghivja a maga bizottsága tagjait.

VII. E bizottságok hatásköréhez csak azon tárgyak tartozhatnak, melyek a jelen határozatban, mint közösek, határozottan e bizottságokhoz vannak utasitva. Ezeken tul a bizottságok intézkedéseikben nem terjeszkedhetnek s a magyar országgyülés és magyar kormányzat részére fenntartott ügyekbe nem avatkozhatnak.

A közös ügyek tárgyalására kiküldött bizottság, az országgyülés által szabadon választva, a jelen határozatban kijelölt és körvonalozott ügyekben és módon, az országgyülést ő felsége többi országainak irányában képviseli. E bizottság előleges utasitások által meg nem köthető.

VIII. Azon tárgyakat, melyek a jelen határozat szerint e bizottságok elé tartoznak, a közös miniszterium mindenik bizottságnak külön adja elő. Mindenik bizottságnak joga van kérdéseket intézni a közös miniszteriumhoz, vagy a szakok szerint, annak illető tagjához, kérhet azoktól feleletet s felvilágositásokat; ugyanazért a közös miniszteriumnak jogában áll, s midőn arra fölszólittatik, köteles is, egyik bizottságnál ugy, mint a másiknál, megjelenni, felelni, és szóval vagy irásban, s ha az kár nélkül történhetik, a szükséges iratok előterjesztése mellett is, felvilágositásokat adni.

IX. A közös költségvetés megállapitása e bizottságok fel-

adatának évenkint előforduló legfontosabb része. E költségvetést, mely egyedül azon költségekre terjedhet, a melyek a jelen határozatban közöseknek vannak kijelölve, a közös ministerium mind a két külön felelős miniszteriumnak befolyásával fogja késziteni, s ugy adja azt át mindenik bizottságnak külön. A bizottságok a fentebb körülirt mód szerint fogják azt különtárgyalni, s észrevételeiket egymással irásban közlik, s a mely pontra nézve nézeteik meg nem egyeznének, azt együttes ülésben szavazattal határozzák el.

Az ily módon megállapitott költségvetés többé az egyes országok által tárgyalás alá nem vétethetik; hanem köteles mindenik azon arány szerint, mely e részben megállapittatott, a közös költségvetésből reá eső részt viselni. De mivel ezen közös költségekre nézve, a kivetés, beszedés s az adórendszernek megállapitása Magyarországra nézve, a magyar országgyülés és a magyar felelős ministerium köréhez tartozik: a magyar ministerium a magyar országgyüléshez terjesztendő költségvetésébe is fölveendi mindig azon összegeket, melyek a már megállapitott közös költségvetésből az emlitett arány szerint Magyarországra esnek; csakhogy ezen rovatok, a mennyiségre nézve, vitatás alá többé nem vehetők. Beszedetvén az ekként megállapitott közös költségekre szükséges összeg a magyar felelős ministerium által; a havonkint befolyt államjövedelmekből a közös költségek fedezésére szolgáló rész a magyar pénzügyminister által havonkint a közös pénzügyministerhez áttétetik, azon arány szerint, a mely arányban áll a közös költségek összege az országos költségek összegéhez. A közös pénzügyminister felelős lesz az általvett összegnek a kitüzött czélokra leendő forditásáért; magában értetődvén, hogy az, ki az összegeket kezeli, szoros számadással fog tartozni.

Az efféle számadások megvizsgálása hasonlóul az emlitett bizottságokat illeti; azok a számadásokra nézve is a fentebb körül irt módon fognak eljárni.

X. Hasonló eljárás követendő minden egyéb tárgyakban is, melyek mint közös ügyek, az érintett bizottságok köréhez tartoznak. Ezeket is a közös ministerium mindenik bizottságnak külön adja be; a bizottságok külön tárgyalják, nézeteiket egymással irásban közlik, és ha ily módon egymással meg nem egyezhetnének, akkor, mint fenntebb mondatott, szavazó együttes ülésben határoznak. — Határozataik, a mennyiben fejedelmi jóváhagyás alá tartoznak, ő felségének fölterjesztendők, s ha ő felsége által megerősittetnek, kötelező erővel birnak. Az ily fejedelmi jóváhagyással megerősitett határozatokat azonban ő felsége mindenik országgyülésnek az illető külön felelős ministerium által adatja tudtára. Azon határozatokat, melyek a delegatiókban a fentirt módon hozattak s ő felsége által szentesittettek, miután a magyar országgyülésnek tudtára adattak, Magyarországban ő felsége csak a felelős magyar ministerium által hajtathatja végre. Ugyanazért mindazon költségeket is, melyek a bizottság ily mó-

don hozott és szentesitett határozatának folytán Magyarországra háramlanak, a magyar felelős ministerium fogja az országgyülésileg megállapitott magyarországi budgettel együtt kivetni és beszedni.

XI. Azokon kivül, a miket a közös felelős ministerium terjeszt elő a közösügyi bizottságoknak (delegatio), e bizottságok mindegyike bir kezdeményezési joggal, de csak oly tárgyakra vonatkozólag, melyek, mint közös ügyek, a jelen határozat szerint szorosan e bizottságok köréhez tartoznak. Mindegyik bizottság tehet ilynemü javaslatot, s azt a másik bizottsággal irásban közölheti. Az ekkép inditványozott javaslat pedig szintugy lesz tárgyalandó, mint egyéb, a bizottságok köréhez tartozó kérdésekre nézve már fentebb elmondatott.

XII. A bizottságok ülései rendesen nyilvánosak. A kivételi szabályok e részben az ügyrend által állapittatnak meg; határozat azonban csak nyilt ülésben hozathatik.

XIII. Az esetben, ha ő felsége valamelyik országgyülést föloszlatná, a föloszlatott országgyülésnek delegatiója is megszünik, s az ujabb országgyülés uj bizottságot (delegatio) választ.

XIV. Ha az egyik vagy másik bizottságnak valamely tagja időközben meghalna, vagy törvényes itélet által fosztatnék meg szabadságától, ugy szintén, ha állásáról alapos okoknál fogva lemondana, az ekkép megüresedett állás az illető országgyülés részéről azonnal betöltendő. Ennek eszközlése végett az országgyülés, midőn a bizottságot megválasztja, a kitüzött számon felül egyszersmind póttagokat is választ, meghatározván egyuttal azon sort, mely szerint a póttagok a megürült állásra az illető bizottság elnöke által meghivandók.

Lemondás esetében, a lemondás okainak alaposságáról s a lemondás elfogadásáról, az illető országgyülés vagy annak együtt nem létében az illető bizottság fog itélni.

287. §. A magyar delegatio ügyrendi szabályzatainak kivonata.

I. A delegatio alakulása. A legidősb tag az elnöki s a legfiatalabb tag a jegyzői széket foglalja el. Felolvastatik az országgyülés mindegyik házának a delegatio kiküldésére vonatkozó jegyzőkönyve, s a tagok egyenkint benyujtják a megválasztatásukra vonatkozó jegyzőkönyvi kivonatot, melynek alapján a tagok igazoltatnak. Ha már a delegatio tagjainak kétharmada igazolva van: a delegatio rendes elnököt, alelnököt s három jegyzőt választ, — a delegatio egész ülésszakára. E választásnál külön-külön történik szavazás először az elnöki, aztán az alelnöki állásra, végre a jegyzők választatnak. Érvényes megválasztatáshoz általános szótöbbség kivántatik meg. A választás megtörténtével az elnök vagy alelnök a delegatiót megalakultnak nyilvánitja. A megalakult delegatio, mint országgyülési bizottság, kü-

lönféle tárgyak szerint a maga kebeléből albizottságokat választ; többi közt: költségvetési, naplóbiráló, külügyi, hadügyi albizottságokat.

II. A delegatio emlitett tisztviselőinek hatásköre lényegileg ugyanolyan, mint az országgyülés illető tisztviselőié. A delegatiót ülésre az elnök hivja össze, midőn szükségesnek látja, vagy midőn a delegatiónak legalább 8 tagja kivánja; az üléseken az elnök a tanácskozási rendre vonatkozó szabályok fölött őrködik. — A jegyzők fogalmazzák s felolvassák a jegyzőkönyveket, följegyzik s fölhivják a szólni kivánókat, felolvassák az iratokat s összeolvassák a szavazatokat. — A delegatio jegyzőkönyvei, és a tárgyalások egész menetét tüzetesen visszatükröző naplója, kinyomatnak, még pedig annyi példányban, hogy belőlök az országgyülés minden tagja részére jusson egy példány.

III. A delegatio ülései nyilvánosak; gyorsirók, hirlaptudósitók s egyéb hallgatóság jelenlétében tartatnak. A csend és rend fentartására nézve körülbelül ugyanoly szabályok állanak fenn, mint az országgyülés mindegyik házánál.

IV. Az ülést az elnök nyitja meg s rekeszti be. Az ülés megnyitása után olvastatik s hitelesittetik az előbbi ülésről szóló jegyzőkönyv. Aztán az elnök bemutatja a beadványokat, inditványokat s esetleg egyéb előterjesztéseket is tesz. Erre következnek a delegatio egyes tagjai részéről inditványok s interpellátiók, — ha ilyenek vannak. A tagok inditványai kinyomatnak s szétosztatnak, fölvételökre pedig valamely nap kitüzetik, a midőn az inditványozó kifejti inditványát s a delegatio szavazással dönt a fölött, tárgyalni kivánja-e azt, vagy nem. A közösügyi költségvetés s a kormány más előterjesztései, valamint az osztrák delegatio üzenetei kinyomatnak, a tagok közt szétosztatnak, s előzetes tárgyalás végett albizottsághoz utasittatnak. Az albizottság a maga kebeléből választott előadó által terjeszti elő véleményét; de a kisebbség s egyes tagok részéről különvélemények szintén előterjeszthetők; mindezek kinyomatnak s a tagok közt szétosztatnak. Kivételesen, albizottsági tárgyalás előbocsátása nélkül is, a delegatio tárgyalás alá vehet egyes kérdéseket, előterjesztéseket s inditványokat.

V. A napirendre kitüzött tárgy a delegatio által előbb általánosságban, s ha igy elfogadtatott, aztán részletesen (pontonkint vagy szakaszonkint), tárgyaltatik. Ha albizottsági tárgyalás bocsáttatott elő, az első szó az albizottsági többségnek s a külön véleményeknek előadóit, — közvetlen tárgyalásnál pedig az inditványozót s elleninditványozót illeti. Az általános vitánál a kérdés egészéhez, a részletes tárgyalás alkalmával pedig minden egyes ponthoz, a delegatio mindegyik tagja kétszer szólhat. A közösügyi ministerek pedig s a magyar kormány tagjai, bármikor felszólalhatnak; csakhogy a magyar ministerek előterjesztéseket és inditványokat nem tehetnek. — A tanácskozás méltósága ellen vétő szónokot az elnök rendreutasitja; másodszori rendreutasitás

után mentsége előadására szólitja fel s ha ezt elégtelennek tartja, inditványt tesz, hogy a delegatio a szólótól a fenforgó tárgyban vonja el a szót. — A tárgyalás befejezésével az elnök szavazásra teszi fel a kérdést. A szavazás rendszerint felállással s ülvemaradással történik; kivánatra s kétség esetén általában, a felállók összeszámittatnak. Ha legalább 8 tag kivánja, — bármikor, s az emlitett fejenkinti összeszámlálás bevégezte előtt is, — névszerinti szavazás rendelendő el. Választásoknál pedig titkos szavazás alkalmaztatik. — Ha valamely javaslat fölött a részletes tárgyalás befejeztetett: az egésznek végszerkezetben elfogadására nem előbb, mint legalább 24 óra közbevetésével, történik szavazás.

VI. Ha a törvény szerint (1867: 12.) a két delegatio együttes ülésének szüksége, valamely kérdés szavazás általi eldöntése végett, állana elő, s az egyik delegatio tagjai nagyobb számmal jelennének meg, semmint a másikéi: akkor a többségben levő delegatio tartozik a maga létszámát sorshuzás utján a másik delegatio létszámára leszállitani. E sorsolás a magyar delegatiónál, ha ez van többségben — igy történik: ha egygyel kevesbitendő a tagok száma, a delegatio összes jelenlevő tagjai közül egy sorsoltatik ki; ha két tag volna kisorsolandó, akkor egy a főrendiház s egy a képviselőház kiküldöttjei közül lesz kisorsolandó; kettőnél több tag kisorsolásánál pedig ez azon arányban történik, melyben a főrendiház s a képviselőház kiküldöttjeinek száma egymáshoz áll. — Minthogy az ily együttes szavazó ülésekben a két delegatio elnökeinek a törvény szerint fölváltva kell elnökölniök: ennélfogva sorshuzás határoz a fölött, melyik elnököljön előbb; e sorsolás eszközlésére mindegyik delegatio az ülés előtt 3—3 tagu küldöttséget választ. — Az együttes szavazáshoz a szavazási kérdés üzenetek által előlegesen állapittatik meg a két delegatio között; az igy megállapitott kérdést pedig az elnök saját delegatiójának tárgyalási nyelvén teszi fel; de a szavazásnak megkezdése előtt mindegyik delegatio napi jegyzője is felolvassa a szavazási kérdést saját delegatiója nyelvén, még pedig előbb azon delegatióé, melynek elnöke a fenforgó esetben nem elnököl. Mindegyik delegatio tagjai szavazásra saját jegyzőik által s azon rendben hivatnak fel, a melyben a jegyzők a szavazati kérdést felolvasták; s mindenki saját delegatiójának nyelvén szavaz. A szavazás eredményét a jegyzők megállapitják s az elnökkel közlik: ez az eredményt saját delegatiója nyelvén mondja ki, aztán pedig ugyanezt a másik delegatio jegyzője e delegatio nyelvén ismétli. A közös ülés jegyzőkönyve, miután annak szövege iránt a két delegatio üzenet vagy üzenetek utján megegyezett, közösen hitelesittetik.

288. §. *A delegatiók tagjainak mentelmi joga. (1867: 12.)*

A delegatiók tagjai, a közösekül kijelölt ügyeknek tárgyalása közben tett nyilatkozataikért feleletre soha nem vonathatnak; sőt megbizatásuk megszünteig sem oly kereset miatt, mely sze-

mélyes letartóztatást vonhat maga után, sem büntény vagy vétség miatt, — a tettenérés esetét kivéve — az illető országgyülésnek, s ha ez együtt nincs, az illető delegatiónak, előleges jóváhagyása nélkül, sem le nem tartóztathatók, sem közkereset alá nem vétethetnek. Tagjaira nézve a tettenérés esetében történt letartóztatás folytathatása vagy megszüntetése iránt, az illető országgyülés együtt nem létében hasonlóképen maga az illető delegatio rendelkezik. (Egyébiránt a tanácskozások alkalmával netalán történhető rendetlenségek megelőzése végett az ügyrendi szabályzat intézkedik.)

289. §. A közös osztrák-magyar ministerek felelősségrevonatásának módja. (1867: 12.)

I. A mi a közös ministerium felelősségét s annak módját illeti: mindenik delegatiónak joga leend oly esetekben, midőn az alkotmányos törvények megsértése miatt szükségesnek látja, a közös ministeriumnak vagy e ministerium egyes tagjának perbe fogását inditványozni, s ezen inditványát irásban a másik bizottsággal is közölni. Ha a perbe fogást mindenik bizottság elhatározza, vagy ha az, az eltérő vélemények miatt, a fentebbiek szerinti szavazó ülésben többséggel elhatároztatik: e határozat azonnal jogérvényesnek tekintendő.

Az ily módon elhatározott pernek birósága következő módon lesz alakitandó: mindenik bizottság, nem ugyan saját kebeléből, hanem azon országoknak, melyeket képvisel, független állású s törvénytudó polgáraiból külön-külön 24 tagot hoz javaslatba. Mindenik bizottság birni fog azon joggal, hogy a másik bizottság által javaslatba hozott 24 tag közül 12-őt, okadás nélkül, kitörölhet. A vádlottaknak szintén joguk van, együtt és öszszesen tizenkét tag kitöröltetését követelni, ugy mindazonáltal, hogy a megmaradt tagok számában mindenik bizottság választott biráinak száma egyenlő legyen. S az igy fenmaradt tagok lesznek a pörnek birái.

II. A közös ministerek közül a pénzügyminister, a két fél (magyar és osztrák) állami törvényhozásának is felelős: ezeknek a függő állam-adósságok törvényellenes kezeléseért s közös kölcsön fölvétele esetében az e körüli teendőkért. A vád alá helyezés s a biróság alakitása módját alább ismertetjük. (1868: 46. t. cz.)

290. §. A monarchia két felének arányszerinti hozzájárulása a közösügyi költségekhez.

I. Azon arány, mely szerint a közösügyi költségeket a magyar s az osztrák állam fedezik, az 1867: 12. t. cz. értelmében oly módon állapittatik meg időről időre: hogy egyrészről a magyar országgyülés, másrészről az osztrák reichsrath, mindenik a maga részéről külön, egy-egy hasonló számú küldöttséget választ. E két küldöttség, egymással érintkezve: az illető felelős minis-

terium befolyásával, a mult évekből rendelkezésre álló adóképességi adatok alapján, javaslatot késziti azirant, hogy a közösügyi költségekhez a monarchia két felének mindegyike mily arányban járuljon.

Ha a két küldöttség egyforma javaslatban állapodik meg, akkor ez, — ha pedig mindegyik küldöttség más-más javaslatot készit, akkor mindkét javaslat, — a monarchia két állama mindegyikének törvényhozása elé terjesztetik. Ha a két törvényhozás a közösügyi költségek hozzájárulási aránya iránt megegyez, megállapodásaik szentesités végett ő felsége elé terjesztendők. Ha pedig a két törvényhozás nem tudna e tekintetben kiegyezni: akkor a kérdést az előterjesztett adatok alapján, ő felsége fogja eldönteni.

II. Eddig e részben a két törvényhozás közt egyezség jött létre. És ugyan először 1867-ben (14. t. cz.) tiz évre, — 1868. évi január 1-től 1877. évi deczember 31-éig terjedő időre, — azután az arány, tekintettel a határőrvidékre, módosittatott az 1872: 4. t. cz. által, (a mint látni fogjuk) s 1878. évi junius 30-áig ideiglenesen meghosszabbittatott; végre pedig (az 1878: 19. t. cz. által) 1878. évi julius 1-től 1887. végeig terjedő időre megujittatott.

III. Az 1867: 14. t. cz., azt állapitotta meg, hogy — addig is, mig a határőrvidék polgárosittatnék — a közösügyi kiadások fedezetlen részéhez a magyar állam 30 százalékkal s az osztrák állam 70%-kal járul. A fedezetlen rész pedig akkép értendő, hogy a határvámok s némely alább emlitendő közös jövedelmek az osztrák-magyar közösügyi költségek fedezésére forditatnak, s a mi még ezen költségekből igy is fedezetlenül marad, azon összeget fedezi az emlitett arányban a monarchia két állama.

Az 1872: 4. t. cz. ezt akkép módositotta, hogy miután a határőrvidéknek egy része Magyar- s illetőleg Horvátországba bekebeleztetett: 1872. évi január 1-től kezdve a közösügyi költségekhez a magyar államkincstár olykép fog járulni, hogy az évenkint megállapitandó közös költségek fedezetlen részéből $^4/_{10}$ százalék előzetesen a magyar állam terhére esik, s az aztán még felmaradó összeghez a magyar állam 30 százalékkal, — az osztrák állam pedig 70%-kal — járul. Ugyanezen t. cz. hozzátette, hogy ha a többi egész határőrvidék polgárositva lesz, akkor a magyar állam terhére az emlitett $^4/_{10}$ százalék helyett előzetesen 2 százalék esik. Ezen előzetes teher: „praecipuum“ neve alatt is szokott emlittetni.

Az 1872. év óta a többi határőrvidék összes közigazgatási költségei a magyar állam költségvetésébe vétettek fel; s a magyar országgyülés már az 1873. évi költségvetés tárgyalásakor az egész határőrvidék utáni 2%-t megszavazta.

Ekkép azóta oly eljárás követtetik, hogy a közösügyi költségeknek a fentebbiekben emlitett fedezetlen részéből először is

2%-ot a magyar állam terhére rovatik — mint praecipuum — s a még fenmaradó fedezetlen összegekből a magyar állam 30%-t, az osztrák állam pedig 70%-et fedez. (Szorosan százalékokban: a magyar állam $31^4/_{10}$ százalékot, az osztrák állam pedig $68^6/_{10}$ százalékot visel.)

Az 1878: 19. t. cz. ugyan, mely a közösügyi költségek hozzájárulási arányát 1878. évi julius 1-től 1887. deczember 31-éig terjedő időre állapitotta meg, a hozzájárulási arányt Ausztria és Magyarország között egyszerüen csak 70 s illetőleg 30 százalékra teszi; de az 1872: 4. t. cz. külön továbbra is fennállónak tekintetik s igy a gyakorlatban azon elv követtetik, hogy a közösügyi költségek fedezetlen részéből a magyar állam előzetesen 2%-t s aztán a még fenmaradó fedezetlen részből 30%-t visel.

IV. A mi illeti a közösügyi költségek összegét, ezt évről évre a delegatiók állapitják meg. A megállapitott közösügyi költségek fedezésére mindenekelőtt a határvámok tiszta jövedelmei (1867: 12. t. cz. 64. §.) s a közös jövedelmek (mint: a 40. millió frtnyi közös activák kamatai, a lőpor gyártásából s egyedáruságából befolyó jövedelmek, stb.) forditandók.

Az 1867: 14. t. cz. azon elvet, mely szerint a határvámokból befolyó jövedelmek mindenekelőtt a közös költségek fedezésére forditandók, akkép módositotta: hogy e vámok tiszta jövedelméből előbb a közös vámvonalon átvitt, adó alá vetett, tárgyak után járó adóvisszatéritések fedeztetnek, — s az igy fenmaradó határvámi felesleg fordittatik a közös költségek fedezésére.

Ugyanezen tekintetben az 1878: 19. t. cz. igy intézkedik:

1) Az 1867: XII t.-cz. 64. §-ánál fogva a vám- és kereskedelmi szerződés tartama alatt közös bevételnek kijelentett vámjövedék tiszta jövedelméből, mely a határvámjövedéki visszatéritések, valamint a határvám-jövedéki biztositékok visszafizetése, nemkülönben az 1869. évi II. törvényczikk 1-ső §-a értelmében ezen törvény időtartamára ezennel megállapitott évi vám- és kezelési költségátalánynak (ez a magyar államra nézve 450.000 frt, Ausztriára nézve 1.400.000 frt; s az 1879: 52. t. cz. szerint Bosniára és Herczegovinára nézve 600.000 frt, de ez utóbbi összeg aranyban) levonása után mutatkozik, — mindenek előtt a közös vámvonalon át kivitt, adó alá vetett tárgyak után járó adóvisszatéritések fedezendők, a maradék pedig a közös ügyek fedezésére forditandó és ennélfogva a közös költségek összegéből előre levonandó.

2) A magyar korona országainak, valamint a birodalmi tanácsban képviselt királyságoknak és országoknak, az emlitett adóvisszatéritések tekintetében való megterheltetése minden egyes adóágra nézve, melyre ezen adóvisszatéritések vonatkoznak: tudniillik a sörtermelés után járó fogyasztási adóra (a zárt városokban beszedett söradó-pótlékot kivéve), továbbá a szesz-, valamint a répaczukor-termelés után járó fogyasztási adóra nézve, elkülönitve, oly módon vitetik keresztül, hogy mindegyik fél az egyes

naptári évben az illető adónemben közösen fizetett adóvisszatérítéseknek annyi százalékát tartozik viselni, a hány százalékát teszi ki az általa azon naptári évben az illető adónemben elért nyers jövedelem, a mindkét fél által elért összes nyers jövedelemnek.

Nyers jövedelemnek azon adóösszegek tekintetnek, a melyek az illető naptári évben a kérdéses adónemben készpénzben vagy váltókban befolytak, miután azokból az üzlet-akadályok folytán visszatéritett adóösszegek levonattak.

3) Az adóvisszatéritések iránti kölcsönös leszámolás és kiegyenlités évenkint, legkésőbb 12 hónappal az illető naptári év lefolyta után, zárszámadások alapján történik. — Az 1878-iki második félévi végleges leszámolásnak az 1878-ik naptári év zárszámadásában az egyes adónemeknél mutatkozandó nyers jövedelmek fognak alapul szolgálni. — Mindkét fél közt hónaponkint ideiglenes leszámolások eszközöltetnek. Ezen ideiglenes leszámolások mindaddig, mig az első évi végleges leszámolás megejtetett, a kérdésben forgó adónemek mindegyikénél azon arány szerint történnek, a mely arányban a mindkét fél által az 1868-tól kezdve bezárólag 1875-ig terjedő időszakban ezen adónemben elért átlagos évi nyers jövedelmek egymáshoz állanak.

Az első évi végleges leszámolás időpontjától kezdve az adóvisszatéritések iránti ideiglenes havi leszámolások azon arány szerint fognak történni, mely az azt közvetlenül megelőző végleges évi leszámolásnál az illető adónemben ezen végleges leszámolásnak alapjául szolgált.

V. Ugy a magyar korona országai, mint a birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok kötelesek a közös kiadások fedezésére minden hóban havi bevételeiknek egy oly részét beszolgáltatni, mely ezen költségekhez ugyanazon arányban áll, mint összes járulékuk az illető évre előirányzott kiadásaiknak főösszegéhez.

Ha a havi részletek összege a járulék összegét el nem érné, ez esetben kötelezik magukat az emlitett országok: hogy a különbséget, és pedig tekintet nélkül bevételeikre, oly időszakokban fizetendik le, hogy a közös államháztartás fenakadást ne szenvedjen.

Függelék. A közösügyi költségekhez való hozzájárulás arányának (a hányadának, quotának) ujabb megállapitása iránt, a magyar kormány 1885-ben érintkezésbe lépett az osztrák kormánynyal. A magyar kormány javaslatot tett aziránt, hogy a magyar államot terhelő $2^{0}/_{0}$-nyi előzetes hozzájárulás (praecipuum) jövőre maradjon el. A két kormány között nem jött létre megegyezés a quota százalékára nézve, ennek megállapitása az országos küldöttségek dolga lesz.

Ellenben az ugynevezett adóvisszatéritések kérdésében, melyek a quota kérdésével kapcsolatban állanak, a két kormány megegyezett. Ide vonatkozó megállapodásaikkal a quota kérdését szabályozó 1878: 19. t. czikket, melyet imént ismertettünk, — a vám- és kereskedelmi szövetség meghosszabbitásáról szóló (tehát egészen más tárgyu) törvényjavaslatban, per tangentem, ekkép tervezik most megváltoztatni:

A közös vámvonalon át kivitt, adó alá vetett (illető) tárgyak után járó adóvisszatéritések, illetőleg adóleirások: a) a magyar állam, b) az osztrák állam és a közös vámterületbe beolvasztott Bosnia és Herczegovina által, egyelőre közösen, utólagos leszámolás és megterhelés mellett, következőkép fedezendők:

E három terület mindegyikének megterheltetése az illető adóágakra nézve, tudniillik a sörtermelés után járó fogyasztási adóra, — a zárt városokban beszedett söradó-pótlékot kivéve, — továbbá a szesztermelés után járó fogyasztási adóra

és a répaczukor-termelés után járó illetékre nézve: elkülönitve oly módon vitetik keresztül, hogy mindenik fél az egyes naptári évben fizetett adóvisszatérítéseknek, illetőleg adóleirásoknak, annyi százalékát tartozik viselni, a hány százalékát teszi ki a saját részlete az ugyanazon naptári évben az illető adónem körül valamennyi fél által elért összes nyers jövedelemnek. — Nyers jövedelem alatt azon összegek értetnek, a melyek az illető naptári évben a kérdéses adónemnél készpénzben vagy váltókban befolytak, miután azokból az üzletakadályok folytán visszatéritett adóösszegek levonattak.

Az adóvisszatéritések, illetőleg leirások, iránti végleges leszámolás és kiegyenlités: évenkint, legkésőbb 12 hónappal az illető naptári év lefolyta után, a megvizsgált zárszámadás alapján történik. Mindazáltal havonkint ideiglenes leszámolások fognak megejtetni és pedig azon arány szerint, mely azt mindenkor közvetlenül megelőzött végleges évi leszámolásnak alapjaul szolgált.

291. §. A közös érdekü viszonyok s a közös egyetértéssel elintézni megkisérlendő ügyek.

I. Azon fentebb körülirt közös tárgyakon kivül, melyek a pragmatica sanctióból kiindulva, tekinthetők közösen elintézendőknek: vannak még más nagyfontosságú közügyek, melyeknek közössége nem foly ugyan a pragmatica sanctióból: de a melyek részint a helyzetnél fogva, politikai tekintetből, részint a két fél érdekeinek találkozásánál fogva, czélszerübben intéztethetnek el közös egyetértéssel mint szorosan elkülönözve. Ilyen ügyek: 1) az osztrák államadósság ügye, illetőleg ezen adóssági teher egyrészének átvállalása Magyarország által, 2) pedig a kereskedelmi ügyek, illetőleg időről-időre osztrák-magyar vám- és kereskedelmi szövetség kötése s ezzel kapcsolatban bizonyos ügyeknek egyenlő elvek szerinti rendezése Ausztriában és Magyarországban. (1867: 12.)

II. Az imént emlitett közös érdekü viszonyokra vonatkozólag az 1867: 12. t. cz. a következőket tartalmazza:

1) Az államadósságokat illetőleg, Magyarországot alkotmányos állásánál fogva oly adósságok, melyek az ország törvényszerű beleegyezése nélkül tétettek, szorosan jogilag nem terhelhetik.

De, kijelentette az országgyülés, hogy: „ha a valóságos alkotmányosság hazánkban is, ő felsége többi országaiban is minél előbb tettleg életbe lép, kész azt, a mit tennie szabad s a mit az ország önállása és alkotmányos jogainak sérelme nélkül tehet, a törvényszabta kötelesség mértékén túl is, méltányosság alapján, politikai tekintetekből megtenni, hogy azon sulyos terhek alatt, miket az absolut rendszer eljárása összehalmozott, ő felsége többi országainak jólléte, s azzal együtt Magyarországé is össze ne roskadjon s a lefolyt nehéz időknek káros következései elháríttassanak.“

E tekintetnél fogva tehát, s egyedül ezen alapon kész volt az ország az államadósságok terhének egy részét elvállalni, s az iránt előleges értekezés folytán, ő felségének többi országaival mint szabad nemzettel, egyezkedésbe bocsátkozni.

Jövendőre nézve pedig közös lesz a hitelügy oly esetekben, midőn mind Magyarország, mind ő felségének többi országai, a fenforgó körülmények között saját érdekökben, czélszerűnek látandják valamely uj kölcsönt együtt s közösen venni föl. Ily köl-

csönöknél mindaz, a mi a szerződés megkötésére s a fölvett pénznek miként használására s visszafizetésére vonatkozik, közösen fog elintéztetni. De annak előleges elhatározása, hogy valamely kölcsön vétessék-e föl, Magyarországra nézve minden egyes esetnél a magyar országgyülést illeti.

Egyébiránt ünnepélyesen kijelenti az ország jelen határozata által is, hogy a valóságos alkotmányosság azon alapelvénél fogva, miszerint az országot saját beleegyezése nélkül adóssággal terhelni nem lehet, Magyarország jövendőre sem fog semmi oly államadósságot magára nézve kötelezőnek elismerni, melynek fölvételéhez az országnak törvényszerüen s határozottan kijelentett beleegyezése hozzá nem járult.

2) A kereskedelmi ügyek közössége sem foly a pragmatica sanctióból: mert annak értelmében a magyar korona országai, mint a fejedelem többi országaitól jogilag külön álló országok, saját felelős kormányuk és törvényhozásuk által intézkedhetnének s vámvonalok által szabályozhatnák kereskedelmi ügyeiket.

Miután azonban Magyarország és ő felsége többi országai között az érdekeknek kölcsönös érintkezései fontosak és számosak: kész az országgyülés arra, hogy a kereskedelmi ügyekre nézve egy részről a magyar korona országai, más részről ő felségének többi országai között időnkint vám- és kereskedelmi szövetség köttessék.

E szövetség állapitaná meg azon kérdéseket, melyek a kereskedelemre vonatkoznak, s meghatározná az egész kereskedelmi ügy kezelési módját.

A szövetség megkötése kölcsönös alku által történnék, oly módon, mint két egymástól jogilag független ország hasonló egyezkedései történnek. A két fél felelős ministeriumai közös egyetértéssel készitsék meg a szövetségi részletes javaslatot s terjeszsze mindenik az illető országgyülés elé s a két országgyülésnek megállapodásai lesznek ő felsége szentesitése alá terjesztendők.

Ugyanazért, midőn a költségek aránya határoztatik meg, azzal egyidejüleg az imént emlitett mód szerint egy részről a magyar korona országai, más részről ő felsége többi országai és tartományai között, vám- és kereskedelmi szövetség lesz kötendő, melyben kimondatik egyszersmind az is, hogy a külfölddel eddig kötött kereskedelmi szerződések érvénye Magyarországra is kiterjed.

Ez alkalommal, hasonló mód szerinti egyezkedés által, határoztathatnak meg az iparterméléssel szoros kapcsolatban levő közvetett adók nemeire, egyforma arányára és azok kezelésére nézve oly szabályok, melyek kizárják annak lehetőségét, hogy egyik törvényhozásnak vagy felelős kormánynak e részbeli intézkedései a másik fél jövedelmeinek csonkitását vonhassák magok után; megállapittathatik egyszersmind jövendőre azon módozat, mely szerint az ezen adóknál behozandó reformok a két törvényhozás által egyetértőleg fognának eldöntetni.

Meghatároztatnék az is, hogy az összes vámvonalok egy-

forma kezelése fölött ki által és mikép gyakoroltassék a felügyelet, s kimondatnék, hogy a vámokból befolyó jövedelmek a közös költségek fedezésére forditandók; a jövedelmi összeg tehát mindenek előtt le fog vonatni a közös költségek összegéből.

3) A kereskedelem előmozditásának egyik leglényegesebb eszköze lévén a vasutak, ugyanakkor, midőn a vám- és kereskedelmi szövetség megköttetik, egyezkedés által határoztathatik el, hogy melyek azon vasutvonalak, melyekre nézve mindkét fél érdekében közös intézkedések szükségesek és hogy ezek mennyire terjedjenek. Minden egyéb vasuti vonalak fölött kizárólag azon miniszteriumot és országgyülést illeti az intézkedés, melynek területén ezek keresztül mennek.

4) A kereskedelemmel szoros kapcsolatban áll a pénzrendszernek (Münzwesen) és általános pénzlábnak megállapitása is. Nem csak kivánatos tehát, hanem mindenik fél érdekében szükséges is, hogy mind a pénzrendszer, mind a pénzláb a kötendő vámszövetséghez tartozandó országokban egyenlő legyen. Ugyanazért, a vám-, és kereskedelmi szövetség megkötése alkalmával, a pénzrendszer és pénzláb fölött is szükséges leend, egyezkedés utján intézkedni. Ha pedig az igy megállapitott intézkedések megváltoztatása vagy uj pénzrendszernek és pénzlábnak megállapitása utóbb szükségesnek vagy czélszerünek mutatkoznék, ez a két ministerium kölcsönös egyetértésével s a két országgyülés helybenhagyásával fog történni. — Magában értetődik, hogy a pénzverésre és kibocsátásra nézve a magyar király fejedelmi jogai teljes épségökben fenmaradnak.

5) A quota meghatározásával s a vámszövetség megkötésével egyidejüleg lesz egyszersmind az államadósságok után Magyarország által elvállalandó évi járulék, szabad egyezkedés által megállapitandó.

III. Mindezek iránt eddig a két állam közt egyesség jött létre; a két állam, ideiglenesen, közös vámterületet is képez. De a törvény szerint azon esetre, ha az itt elsorolt tárgyak fölött az egyezség nem sikerülne: az esetre az ország fentartotta magának önálló törvényes intézkedési jogát s minden jogai e részben is sértetlenek maradnak. (1867: 12. t. cz. 68. §.) Ebből következik egyebek közt az, hogy ha a magyar állam idővel igénybeveszi a külön vámterületté alakulás jogát, — mely a közösügyi törvény által is részére fen van tartva: akkor a dolog természete azt hozza magával, hogy külön magyar consulatusok lesznek felállithatók: hacsak azt nem állapitja meg a két állam, hogy a consulok közösek legyenek s a közös külügyministerium utján neveztessenek ki; de ezen alakiságon túl a lényeg ekkor nem lehetne más, mint az, hogy mindegyik állam kereskedelmi ministere a külön vámterület érdekeinek megfelelő külön utasitásokkal lássa el a névleg közös consulatusokat. Annyi bizonyos, hogy a consulatusi ügy nem közös ügy, hanem csak ideiglenesen közösérdekű ügy. Most azonban a consulatusi ügyet a közös kül-

ügyminister vezérli, ki egyébiránt a két fél keresk. ministereivel egyetértőleg tartozik eljárni. (1878: 20. t. cz.)

292. §. Folytatás. Különösen az osztrák államadósságok után a magyar korona országai által elvállalt évi járulékról.

I. Az 1867: 12. t. cz. alapján, — az osztrák államadósságok terhének megosztása czéljából folytatandó alkudozások végett, — a magyar országgyülés s az osztrák reichsrath küldöttségeket választottak, melyek a két fél ministeriuma által egyetértőleg készitett egyezményt elfogadták s ez aztán az 1867: 15. t. czikk által az ország törvényei közé igtattatott. Részletei ezen törvénynek a következők:

1) Az 1868-ik évi januarius 1-jétől kezdve a magyar korona országai, az eddigi államadósságok kamatainak fedezéséhez, 29,188,000 forintnyi állandó, további változás alá nem eső évi járulékot fizetnek, s ebből 11,776,000 forintot érczpénzben.

2) Egyszersmind egyezségileg megállapittatik, hogy 1868. május 1-ig törvényjavaslat terjesztessék elő alkotmányos tárgyalás végett, mely által a jelenleg létező különféle adóssági czimek lehetőleg kimeritő módon egységes járadék-adóssággá változtassanak át, s a pénzügyeknek tőkevisszafizetések általi terheltetése lehetőleg kevesbittessék. A mi azon adósságczimek tőkevisszafizetéseit illeti, melyek természetöknél fogva ily egységes járadékadóssággá átváltoztatásra nem alkalmasak, ezekre nézve törvényesen megállapitandó, hogy a visszafizetésökre megkivántató összegek jövőbeli egységes járadékadóssági kötvények kibocsátása által szereztessenek évenkint be, s hogy az ezen beszerzésből származó tehertöbbletet ő felsége többi országai és királyságai vállalják el, s hozzá a magyar korona országai által évenkint egy millió egy száz ötven ezer forintnyi állandó összeg fizettessék, és ebből 150,000 forint ezüstben; ellenben minden, e törlesztések folytán eleső kamatoknak, valamint a státusadóssági kamatszelvények és sorsjáték-nyeremények után fizetendő adóknak is, ő felsége többi országai és királyságai javára kell esniök.

A fentebbi, ezüstben járó 150,000 forint által azonban, az osztrák általános földhitelintézettel kötött s mintegy feléig magyar kincstári uradalmakra kebelezett államjószágkölcsön határoztatik törlesztetni, melynek kamatai az 1-ső §-ban megállapitott állandó évi járulékban benfoglaltatnak.

A magyar kincstári uradalmaknak ezen bekebelezett kölcsön alóli teljes felszabaditása után tehát, ama 150,000 forintnyi, ezüstben járó fizetés megszünik, s a tervszerü törlesztés vagy az egész kölcsönnek korábbi visszafizetése szerint az évi kamatjárulék is az államjószágkölcsön kamatainak Magyarországra eső részéhez képest kevesbitendő.

A magyarországi állampénztárakban elhelyezett biztositékokat és letéteményeket annak idején a magyar pénzügyi igazgatás

fogja visszafizetni. Az ezekért járó kamatok azonban a 29.188,000 forintnyi állandó évjárulékban benfoglaltatnak, s a mennyiben a fizetés Magyarországban történik, ezen összegbe beszámitandó.

3) Határozottan megállapittatik, hogy 1869. január 1-től kezdve a két pénzügyi kormányzat vezérelvét a bevételek és szükségletek közti egyensuly helyreállitásának kellend képeznie.

Ha mindamellett a magyar korona országai s ő felsége többi országai és királyságai pénzügyi kormányzatai közül valamelyik oly helyzetbe jutna, hogy szükségleteinek vagy hozzájárulási kötelezettségeinek fedezését a rendes jövedelmi forrásokból kiteremteni nem birná: akkor az erre megkivántató rendkivüli forrásokról saját hitelére köteles gondoskodni.

4) Midőn mindkét fél érdekében s különösen oly szükségletek fedezésére, melyek a pragmatica sanctio értelmében a közös ügyekhez tartoznak, rendkivüli kiadások teendők, s netalán czélszerünek mutatkozik ezekre az 1867. XII. t. cz. 56. és 57. §§-a értelmében a két törvényhozás (birodalmi tanács és országgyülés) jóváhagyásával uj kölcsönt közösen venni fel: ily esetekben a kamatok, és azon esetre ha a tőke visszafizetése volna kikötve, ez utóbbi is, — a magyar korona országai s ő felsége többi országai és királyságai között azon arányban fognak megosztatni, a mely a kölcsön felvételekor a pragmatica sanctióból folyó közös ügyek költségeinek fedezéséhez járulásra nézve fenáll.

5) Az államjegyekből és váltó-pénzjegyekből álló s összesen 312,000,000 frtot tevő függő adósság, mindkét fél közös jótállása alá helyeztetik.

Mivel pedig a gmundeni, aussei és halleini sóbányákra bekebelezett 100.000,000 forintnyi zálogjegyek, a melyeknek kamatoztatásához és törlesztéséhez szükséges összegekből a Magyarországra eső évi járulék az 1. és 2. pontokban megállapitott állandó és változhatlan összegekben már befoglalva van, oly összefüggésben állanak az államjegyek forgalmával, hogy a zálogjegyek és az államjegyek együttvéve 400 milliót meg nem haladhatnak ugyan, de ezen véghatáron belől a zálogjegyek időnkinti kevesbedése a forgalomban államjegyekkel pótolandó: a két fél jótállása az államjegyeknek ez összefüggéséből időnkint eredhető többletére is kiterjesztetik.

Az államjegyekből álló függő adósságnak minden más szaporitása, valamint jövőben annak megállapitására (állandósitására, Fundirung) szolgáló rendszabályok, csak a két ministerium kölcsönös beleegyezésével s a két törvényhozás (birodalmi tanács és országgyülés) jóváhagyása mellett jöhetnek létre.

6. Mind a magyar korona országainak, mind ő felsége többi országainak tetszésökre hagyatik, államadóssági kamatjárulékukat adóssági kötvények törlesztése vagy készpénzbeli tőke viszszafizetése által csökkenteni. A törlesztett adósságösszeg kamatainak megfelelő összeg ez esetben a törlesztő pénzügyi kormányzat hozzájárulási tartozásából levonatik.

7. A mi azon kötelezettségeket illeti, melyek a vasuttársulatokat illető, szerződésszerü biztositékokból származnak, ezeket a magyar korona országai és ő felsége többi országai és királyságai közől azon fél viseli, a melynek területén feküsznek a vasutak, s ennek megfelelőleg azon visszafizetések is, melyek netalán valamely társulattól az eddigelé nyert előlegnek fejében járnak, ugyanazon országokat illetik.

A mindkét fél területén átvágó vasutakra, névszerint a déli-, az állam- és a kassa-oderbergi vonalakra, továbbá a dunagőzhajózási társaságra vonatkozólag külön egyezmény fog köttetni.

8. Külön leszámolási bizottság küldetik ki, megvizsgálni és megállapitani a központi pénzügyek követelési tételeit, melyek az illető feleknek fentartott adóhátralékokat és az előbbi §-ban emlitett vasuttársulatok iránti követeléseket kizárva, az 1867. évi deczember hó utolsó napján már lejárt s még ki nem vett kamatok és tőkevisszafizetések fedezésére vannak határozva.

II. Mind a magyar korona országai, mind ő felsége többi országai kötelezik magukat, az államadóssági járulékok fedezésére havi bevételeik egy részletét — mely ezen bevételekhez oly arányban van, mint összes járulékuk összege az illető évi kiadási budgetjök főösszegéhez — minden hóban beszolgáltatni.

Ha a havi részletek ama hozzájárulási tartozás összegét nem érnék fel: kötelezik az emlitett országok magokat, a különbözetet, bevételeikre való tekintet nélkül, teljesen beszolgáltatni, és pedig oly időközben, hogy a központi pénzügyi szükséglet fen ne akadjon.

Ez esetben a közös pénzügyminister a magyar korona országainak s illetőleg ő felsége többi országainak pénzügyministerével kellő egyezményre fog lépni.

Ezen II. alatt emlitett határozmányok nemcsak az államadóssági, hanem a közös kiadási járulékok fedezésére is voltak értendők; (1867: 15. t. cz. 9. §.) de az 1878: 19. t. cz. 3. §-a a közös kiadási járulékok beszolgáltatási módját akkép szabályozta, a mint a q u o t a kérdésénél fentebb ismertettük.

293. §. Folytatás. Különösen: a 80 millió frtnyi osztrák államadósság kérdésének szabályozása.

I. Az 1878: 26. t. cz. által Magyarország egy további terhet, (melyre, mint ezen törvény mondja, kötelezve nem volt,) vállalt el, midőn a szabadalmazott osztrák nemzeti bankot 1863. év óta cselekvőleg illető 80 millió forintnyi osztrák államadósság törlesztése iránt — Ausztriával egyetértőleg a következő módon intézkedett:

1-ső czikk. Az osztrák-magyar bank évi tiszta jövedelméből, — a bank alapszabályai 102. czikke értelmében — a monarchia két felének javára eső rész: az emlitett kölcsön törlesztésére fordittatik.

2-ik czikk. Az osztrák-magyar bank szabadalmának lejártával még törlesztetlenül fenmaradó részből pedig, a magyar állam 30%-t vállal olykép, hogy az ennek megfelelő összeget 50 egyenlő évi részletben kamat nélkül fogja Ausztriának lefizetni.

II. A bank alapszabályainak emlitett 102. czikke pedig idevonatkozólag igy szól:

A bank üzleteinek és vagyonának évi jövedelméből az öszszes költségek levonása után, a részvényeseket legelőbb is a befizetett részvénytőkének öt százaléka (5%) illeti meg. A még fenmaradó tiszta évi jövedelemből 10% a tartalékalap javára helyeztetik el, és a maradványból legelőbb az osztalék a befizetett részvénytőke 7%-ára kiegészittetik. A tiszta nyereség még azután fenmaradó részének fele a részvényeseket megillető osztalékhoz számittatik: másik fele a két állam javára esik, még pedig ugy, hogy abból 70% az osztrák, 30% a magyar kormányt illeti.

Függelék. A magyar országgyülés alsóháza elé 1886. évi május 5-én a kormány törvényjavaslatot terjesztett: az emlitett 1878: 26. t. czikkben foglalt intézkedéseknek bizonyos módositásokkal további 10 évre való kiterjesztéséről: következő tartalommal:

1. czikk. Az 1878: 26. t. czikkben foglalt egyezmény 1-ső czikke, az osztrák-magyar bank meghosszabbitandó szabadalmának ideje alatt, — vagyis 1888. évi január 1-től 1897. évi decz. 31-eig, változatlanul érvényben marad.

2-ik czikk. Az osztrák-magyar bank ilykép meghosszabbitott szabadalmának tartama alatt, az alapszabályok 102. czikke értelmében a két állam javára eső tiszta jövedelemrészleten kivül a módositott alapszabályok 84-ik czikkében körülirt jegyadó is, az eredetileg 80 millió frtnyi kölcsön törlesztésére forditandó és e tartozásból levonandó. (Ezen jegyadó ekkép terveztetik: ha a forgalomban levő bankjegyek összege a bank érczkészletét 200 millió forinton tulmenő összeggel haladja meg, akkor a bank ezen 200 millió frtot meghaladó többlet után évenkint 5%-nyi adót tartozik a két államnak fizetni, olykép, hogy a jegyadóból 70 százalék az osztrák és 30 százalék a magyar államkormány javára esik.)

3-ik czikk. Az 1878: 26. t. czikkben foglalt egyezmény 2-ik czikkének foganatositása az osztrák-magyar bank meghosszabbitott szabadalmának lejártáig elhalasztatik; az 1897. év végével a 80 milliós adósságból még fenmaradó tartozás törlesztésére szolgáló azon részletfizetések pedig, melyek az idézett t. cz. szerint a magyar állam által (50 évi részletben) teljesitendők, az 1898-ik évvel veendik kezdetüket.

294. §. Folytatás. Különösen: a közös jótállás alatt álló függő államadósságok ellenőrzéséről.

(1868: 46.)

I. Az 1867. XV. t. czikkben kimondott közös jótállás folytán, a függő adósság kezelése mind a magyar korona országai, mind a birodalmi tanácsban képviselt országok részéről a közös pénzügyministerre bizatik, a ki azt ministeriumának egyik osztálya által külön kezelteti.

E kezelés ellenőrzésére mind a magyar korona országai, mind a birodalmi tanácsban képviselt országok külön-külön hat tagból és három póttagból álló ellenőrző bizottságot választanak. E bizottságok tagjai az illető törvényhozások megbizatásának egész idejére választatnak, s müködésüket az országgyülés és a biro-

dalmi tanács feloszlatása esetében is mindaddig folytatják, mig az ujolag egybegyült törvényhozó testületek uj választásokat tehetnek. Mindenik ellenőrző bizottságba két tag és egy póttag a főrendek illetőleg az urak házából, s négy tag és két póttag a képviselő, illetőleg az alsóházból választatik. Az időközben kilépő tagok póttagok behivása által pótlandók.

Mindegyik bizottság saját kebeléből választja elnökét; s a müködésre nézve létrejött közös megállapodást, ugy az ellenőrködés eredményét saját jegyzőkönyvébe igtatja.

II. Mindenik ellenőrző bizottság évenkint külön jelentést tesz eljárásáról az illető törvényhozásnak.

Ha a jelentésben olyan előterjesztés foglaltatnék, mely közös (egyenlő) törvényhozási intézkedést igényel: az illető törvényhozás felszólitja kormányát, hogy az 1867. XV. t. czikk 5-ik §-a alapján a másik törvényhozás felelős ministeriumával is érintkezésbe téve magát, azon tárgyban terjeszszen elő törvényjavaslatot.

Ha az ellenőrző bizottságok bármelyike a közös pénzügyminister ellen a függő adósságok kezelésére nézve oly vádat emelne, mely a kereset alá vételt vonhatná maga után, s az illető törvényhozások a vád alá helyezést kimondanák: erről a delegatiók értesittetnek. A delegatiók ez esetben minden oly tárgyalás mellőzésével, mely a függő adósságoknak hatáskörükbe nem tartozó kérdésére vonatkoznék, azonnal a biróság megalakitásához látnak.

III. Az államjegyek és váltójegyek készitése, az ezekre való felügyelet, az elhasznált jegyek megsemmisitése, a forgalmon kivül helyezett jegyek beváltása, s az ezen miveletek körüli eljárás által igényelt költségeket és dijazásokat: a magyar korona országai 30% s a birodalmi tanácsban képviselt országok 70% arányban viselik.

IV. Az államjegyek és váltójegyek alakjának koronkint változtatása alkalmával, a forgalmon kivül tett jegyek rendszerint mind nem váltatván be, az államra ez uton háramló nyereség jövőre a pénzjegyek készitési és kiállitási költségének fedezésére szolgáló pénzalapot fogja képezni. Mihelyt ilyen alap lesz, s mindaddig, mig abban az államjegyek kezelési költségére elegendő összeg találtatik: a függő adósságok kezelési költségei abból fedeztetnek.

Az előbbi pontban érintett kezelési alap szintén az ellenőrző bizottságok ellenőrködése alá helyeztetik s arról évenkint az ellenőrző bizottságok utján a két törvényhozás (birodalmi tanács és országgyülés) elé terjesztetik a számadás.

Ha a függő adósságok közös kezelése a két törvényhozás intézkedése folytán bármikor és bármiként megszünnék: az érintett kezelési alap a magyar korona országai, és a birodalmi tanácsban képviselt országok közt az emlitett arány szerint osztatik meg.

295. §. *Folytatás. Különösen: az osztrák-magyar vám- és kereskedelmi szövetség.*

I. Az 1867: 12. t. cz. alapján, Ausztria és Magyarország közt még azon évben vám- és kereskedelmi szövetség köttetett, 10 évre, oly hozzáadással, hogy: ha e szerződés fel nem mondatik, további 10 évre s igy 10 évről 10 évre fennállónak ismertetik el. A felmondás csak a 9-ik év végén történhetik s akkor megujitása iránt egyezkedés inditandó meg; de a szerződési idő 5 első évének elteltével mindenik félnek szabadságában áll, e határozmányok megváltoztatására czélzó alkudozást inditványozni s ha ezen uton 6 hónap alatt egyesség nem jő létre, mindenik fél egyévi felmondással élhet. (Tehát e szerződés feltétlenül csak 6 és $^1/_2$ évre volt kötve.)

II. E szerződés, mely az 1867: 16. t. cz. által az ország törvényei közé igtattatott, — fel lett mondva, és pedig nem ugyan az első $5^1/_2$ év elteltével, hanem a 9-ik évben. Aztán 1878. évi julius 1-eig meghosszabittatott. Végre helyébe uj vám- és kereskedelmi szerződés lépett, mely az 1878: 20. t. cz. által az ország törvényei közé igtattatott.

III. Ezen vám- és kereskedelmi szövetség 1878. évi julius 1-től 1887. évi decz. 31-eig terjedő időre köttetett, oly hozzáadással, hogy lejárta előtti év végéig felmondható; de ha fel nem mondatik, akkor a következő 10 évre és igy tovább 10 évről 10 évre fennállónak ismertetik el. (Az uj vámszövetségi szerződés tervezetében is, ez mondatik a felmondásra nézve; köttetnék pedig ezen uj szerződés 10 évre, tehát tartana 1897. évi decz. 31-ig.)

IV. A vám- és kereskedelmi szövetség határozmányainak főbb részei a következők:

1) Mindkét fél államterülete e szövetség idejére, és annak értelmében egy vám- és kereskedelmi területet képez, melyet egy közös vámhatár vesz körül. Ennek következtében a szövetség ideje alatt a két fél egyikének sem lesz joga azon forgalmi tárgyakra, melyek az egyik fél területéből a másik fél területére vitetnek, bárminemü beviteli, kiviteli vagy átviteli vámilletéket vetni, és a végből közbenső vámvonalat állitani. Bárminemü és bárki részére szedett belső adókkal az egyik fél a másik fél területéből bevitt czikkeket csak oly mérvben terhelheti, a milyenben ily adókkal saját területe hasonló iparkészitményeit vagy termékeit terheli.

A közös vámhatárból ki vannak zárva a vámkülzetek.

2) Idegen államokkal kötött szerződések, melyek a közgazdasági viszonyokat a külföld irányában szabályozzák, jelesül: kereskedelmi, vám-, hajózási, consulatusi, posta- és távirdaszerződések, mind a magyar korona országaira, mind ő Felsége többi királyságaira és országaira nézve egyaránt kötelező erővel birnak. Ilynemü ujabb szerződésekre nézve az alkudozás és szerző-

dés megkötése, mindkét törvényhozó testület alkotmányos jóváhagyásának fentartása mellett, a külügyminister által történik, azon megállapodások alapján, melyek a két fél illető szakministerei közt eszközlendők. Ha ily szerződés lejártával az egyik fél az abban kikötött felmondási jogot igénybe vétetni akarja, e szándékról a másik fél legkésőbb hat hóval a felmondási határidő előtt értesitendő, hogy a további eljárás iránt a szükséges tárgyalás megindittassék. Ha ezen idő alatt egyetértés nem jön létre, a külügyminister által a szerződés, mihelyt csak egyik fél is kivánja, felmondandó.

Az érintett nemzetközi kereskedelmi szerződések, a vámok, a közvetett adók, és az ezen vám- és kereskedelmi szövetségben foglalt egyéb tárgyakra nézve: a törvényhozás és közigazgatás egyforma alapjainak előkészitése és közvetitése végett, vám- és kereskedelmi értekezlet fog egybegyülni, melyet a két részről való kereskedelmi és pénzügyi ministerek, s a mennyiben a tanácskozás tárgya a külföldhöz való viszonyt érinti, a közös külügyminister, illetőleg mindezek megbizottjai képeznek, s a melyhez, a hányszor a tárgy megkivánja, mindkét államterületbeli szakférfiak s különösen a kereskedelmi kamarai tagok hivatnak meg.

Mindkét fél ministeriumai, valamint a közös külügyi minister fel vannak jogositva, valahányszor szükségesnek tartják, a vám- és kereskedelmi értekezlet egybehivatását igénybe venni, és az értekezleten való részvétel meg nem tagadható.

3) A közös vámhatáron belül, valamint a fenálló vámkülzetekben jelenleg érvényes vámdijszabályzatok és vámtörvények, továbbá a vámszedési és vámkezelési rendszabályok: mindkét állam területén csak a két törvényhozás, illetőleg a két fél illető szakministereinek közös egyetértésével változtathatnak, vagy szüntethetnek meg. A fennálló vámkülzetek megszüntetendők. (Néhány megszüntettetett az 1879: 53.—55. t. czikkek által.) (Észrevétel. Az uj törvényjavaslat ide a következő tervet csatolja: „Fiume és Trieszt szabad kikötők területének az osztrák-magyar általános vámterületbe való beolvasztása, legkésőbb 1889. évi decz. 31-eig fog megtörténni. A két kormány a szükséges végrehajtási módozatokat megállapitja, és e vámkülzetek megszüntetésének időpontja iránt a megjelölt határidő alatt egymás között megállapodik.")

4) A vámok szedése és kezelése a két fél kormányainak egyaránt fentartatik az alájuk rendelt állam területének határai között.

A vámok kezelésében és szedésében követendő összhangzatos eljárás feletti kölcsönös ellenőrködés végett, mindkét fél részéről felügyelők alkalmaztatnak, kiknek joguk van a tulsó vám- és pénzügyi hatóságoknak a vámügyre vonatkozó ügyvitelébe betekinteni, és a tapasztaltakat az illető szakministereknek tudomásukra juttatni.

5) A kikötő-ügyi és tengeri egészségügyi közigazgatás, a tengeri hajózás üzésére és a tengeri egészségügyre vonatkozólag, mindkét állam területén a két fél kormányai által egyenlő szabályok szerint és általában lehetőleg összhangzatosan fog intéztetni. Ugyanez áll a tengeri halászat üzésére nézve is, a menynyiben az a tengerészeti közigazgatástól függ.

(Észrevétel. Az uj törvényjavaslat ezen pont helyett a következő intézkedést tervezi: „A kikötőügyi és tenger- egészségügyi közigazgatás, mindkét állam területén a két fél kormányai által megállapitandó egyenlő szabályok szerint s általában lehetőleg összhangzatosan fog intéztetni: a tengeri hajózás üzésére, a tengeri egészségügyre és a tengeri halászatra vonatkozólag.")

Mindkét fél tengeri kereskedelmi hajói a szabályszerü közös lobogót fogják használni.

A tengeri hajózás és a tengeri halászat üzését illetőleg, a két állam területének hajói és polgárai, valamint maguk e területek egyenlőknek tekintetnek. Nevezetesen mindkét fél tengeri kereskedelmi hajói a két fél kikötőiben egyenlő bánásmódban fognak részesülni. A tengerészek minőségi bizonyitványai mindkét állam területén egyenlő feltételekhez kötendők, s mindkét állam területén egyenlő érvénynyel birnak.

A tengeri kereskedelmi hajók és személyzetük, valamint a külföldön tartózkodó egyes tengerészek, tekintet nélkül azoknak illetőségére, mindazon ügyekben, melyek külföldön való ótalmukra és érdekeik képviseletére vonatkoznak, az ott székelő cs. és kir. consulatusok és felsőbb vonalban a közös külügyi minister illetékessége alá tartoznak.

Mindazon ügyekben, melyek a tengerészet és kikötői közigazgatás körébe tartoznak, a consuli hivatalok a belföldi hatóságokkal, ugy mint eddig közvetlenül érintkeznek.

A tonna, tengeri egészségügy, fénytorony-, és egyéb hajózási illetékek, a két fél kikötőiben egyenlő szabályok, és azoknak törvényes uton leendő megváltoztatásaig a fennálló határozványok szerint fognak szedetni. Kivétetnek e részben a tisztán helyi természetü illetékek, milyenek például a Triesztben stb. fizetendő kikötő-, kalauz- és csatornailletékek, továbbá a tengerészsegélyalap javára szedett dijak.

(Észrevétel. Az uj törvényjavaslat e pontot a következővel váltja fel: „A hajózási illetékek, mindkét állam kikötőiben, egyenlő szabályok szerint fognak kiszabatni; kivétetnek e részben a tisztán helyi természetű illetékek, milyenek a bizonyos kikötőrészek és a révkalauzok használatáért fizetendő illetékek, továbbá a tengerész-alap javára szedett dijak.")

Az összes hajózási illetékek a beszedő fél javára esnek.

Azon világitó tornyok, melyek helyzetüknél fogva mindkét fél kikötőibe vezető forgalomnak szolgálnak, közös költségen épitendők, és e kiadások méltányos kulcs szerint osztandók meg.

Mindkét fél tengerpartjain és kereskedelmi tengerészeténél egyforma tengeri magánjog fog alkalmaztatni, és annak korszerü átalakitása minél előbb eszközöltetni.

Az „osztrák-magyar Lloyd" czég alatt működő tengeri póstaszállitó és hajózási vállalat a külügyi minister vezetése alatt áll, ki az ezen intézetet illető tengerészeti, kereskedelmi és postaügyekben a két kereskedelmi ministerrel (az uj tervezet itt ezt szúrja közbe: illetőleg a magyar közlekedési ministerrel) egyetértőleg fog eljárni. Az ezen vállalatnak szerződésileg biztositott államsegély, valamint az általa fizetendő jövedelmi adó, a külügyministerium költségvetésének egyik részét képzendi.

(Észrevétel. Az uj törvényjavaslat itt hangsulyozza, — a mi különben magától értetik: „a Lloyddal fennálló szerződés érvényének ideje alatt s a szerződés megujitása esetében az uj szerződés tartama alatt is.")

6) Mindazon ügyek, melyek oly folyók hajózására vonatkoznak, a melyekre a bécsi congressus-okmány s az 1856-iki dunai szerződés határozmányai álkalmaztatnak, a mennyiben ez ügyek az idegen államokhoz való viszonyt illetik, a külügyminister által kezeltetnek.

Mindazon belső vizeket illetőleg, melyek folyásukban mindkét fél területét érintik, a hajózásra, a folyamrendőrségre, javitásra vagy jó karban tartásra nézve egyetértő eljárás fog követtetni. Valamennyi belső vizeknek hajók vagy talpakkal használatára nézve, a két államterület lakói teljesen egyenlő bánásmódban részesülnek.

Mindkét fél folyam-kereskedő hajói, a midőn az osztrák-magyar monarchia határain túl üznek folyamhajózást, oly esetben, a mikor lobogót tűznek fel, a tengeri hajók számára rendelt közös lobogót kötelesek használni.

7) A létező vasutak mind a két állam területén egyenlő elvek szerint kezelendők, és az ujon épitendő vasutak, a mennyiben a kölcsönös forgalom érdekei megkivánják, egyforma épitési és üzleti szabályok szerint berendezendők.

Helyi vasutak épitésének és üzletének szabályozása — a mennyiben azok az egyik állam területének határain nem terjednek túl — mindegyik állam területének külön tartatik fenn.

8) Az összes consulátusi ügyet a közös külügyminister vezérli. Consulátusok felállitásánál és megszüntetésénél, valamint a consulátusok számára kereskedelmi ügyekben adandó utasitásoknál, a külügyi minister a két kereskedelmi ministerrel egyetértőleg fog eljárni.

Egyébiránt a két kereskedelmi minister mindegyikének jogában áll, valahányszor szükségesnek látja, a consulátusokkal egyenes levelezésbe bocsátkozni, s ezek kötelesek az annak hatáskörébe tartozó ügyekben megadni a kellő felvilágositást.

A consulátusok időszaki kereskedelmi jelentései a külügyminister által mind a két kereskedelmi ministerrel közlendők.

Mindazon ügyek, melyek a consuli illetékekre, azoknak kivetésére és beszedésére, valamint az ellenök támasztott felfolyamodásokra vonatkoznak, utolsó fokon a külügyministerium által közigazgatási uton intéztetnek el, és pedig valahányszor szükségesnek mutatkozik, egyetértőleg az érdekelt ministeriumokkal.

Idegen consulátusoknak az egyik állam területén való felállításánál, és idegen consuloknak működésük megkezdéséhez való bocsátásánál, a külügyi ministerium az illetékes ministeriummal egyetértőleg fog eljárni.

9) Mind a két fél ministeriuma a kereskedelmet és forgalmat illető statistikai anyagot egymással kölcsönösen közölni és annak egy főmunkálatba való összeállitása, valamint a történt megállapodások szerint leendő közzététele iránt gondoskodni fog.

10) A só- és dohányjövedék és azon közvetett adók, melyek az ipartermelésre közvetlen befolyással vannak: névszerint a szesz-, sör- és czukoradó, mindkét állam területén e szerződés ideje alatt a megállapitott egyenlő törvények és igazgatási rendszabályok szerint fognak kezeltetni, és azok csakis közös egyetértéssel változtathatók meg. Hogy az egyenlő rendszabályok kezelésében az összhangzat megóvassék, a két fél pénzügyministerének joga lesz a másik fél vezérlő és beszedő hatóságainak ügyvitelébe időről-időre betekinteni.

(Észrevétel. Az uj törvényjavaslat itt szól az adóvisszatéritések ügyének szabályozásáról. Részünkről a törvényjavaslat e részét a quota kérdésére vonatkozó §. függelékében ismertetjük.)

11) A jelenleg fennálló ausztriai érték, mig törvényesen meg nem változtattatik, közös érték marad; azonban mindkét törvényhozó testület elé mielőbb oly egyforma javaslatok fognak terjesztetni, melyek folytán az érczforgalom helyreállitása eszközölhető lesz.

(Észrevétel. Itt az utóbbi második határozmány helyére az uj törvényjavaslat ezt tervezi: „Mindkét kormány kötelezi magát arra, hogy közvetlenül a vám- és keresk. szövetség megkötése után bizottságot fog kiküldeni a végből, hogy ez ama előkészitő intézkedések felett tanácskozzék, melyek arra nézve szükségesek, hogy kedvező pénzügyi helyzet beálltával a monarchiában a készpénzfizetések helyreállitása lehetővé váljék. A valuta helyreállitásával behozandó uj érték „osztrák-magyar“ érték elnevezést fog viselni.“)

Szabadságában áll mind a két félnek 20 krajczáros, és azon alóli váltópénzt is veretni, mely a másik állam területén is a forgalomba fel fog vétetni. A váltópénz finomsági tartalma és súlya, valamint a mindenik fél által veretendő összeg mennyisége, csak mindkét törvényhozó testület egyetértése mellett állapitható meg. (E pénzverés akkép történik, hogy a veretendő összegből Magyarországban 30%, és Ausztriában 70% veretik. Lásd pl. az 1885. évi 12-ik t. czikket.)

12) A fennálló métermérték-, és súlyrendszer, csak közös egyetértéssel változtatható meg.

13) Az arany és ezüst árúk finomsági tartalmára vonatkozó szabályok, és az azok feletti őrködés iránt, mind a két állam területére egyenlő elvek vétetnek gyakorlatba, és azok csak közös egyetértés utján változtathatók meg. Mindkét félnek szabadságában álland, hogy ezen elveknek a másik állam területén való helyes alkalmazásáról felügyelők által magának meggyőződést szerezzen.

14) Az egyik állam területének lakosai, kik a másik állam területén kereskedést és ipart akarnak üzni, vagy munkát keresnek, az iparüzlet megkezdésére és folytatására, valamint a fizetendő adóra nézve, a belföldiekkel egyforma bánásmódban részesülnek.

Az egyik terület iparosai és kereskedői fel vannak jogositva a másik területen gyártmányaikat bizományba adni, fióktelepeket s raktárakat ugyanazon feltételek alatt — mint a belföldiek — állitani, megrendelésre dolgozni, megrendelt munkát mindenütt végezni, megrendeléseket és aláirásokat gyüjteni és vételeket eszközölni.

Továbbá, az egyik terület lakosai, a vásárforgalomra nézve a másik terület lakosaival tökéletes egyenjoguságot élveznek.

15) Az egyik állam területén annak lakói számára szabályszerüleg kiadott házalási engedélyek, a másik állam területén, az ennek lakóira nézve fennálló korlátozások mellett, a házalási engedélynek az illetékes hatóság által történt láttamozása után, jogot adnak a házalás gyakorlására. A házalási engedélyek kiadására nézve mind két területen lehetőleg összhangzó elveknek kell alkalmaztatniok.

16) A szabályszerüleg kieszközlött találmányi szabadalmak mindkét állam területén érvénynyel birnak.

E czélból a szabadalmi engedélyezés feltételei mindkét állam területén egyforma elvek szerint lesznek kölcsönös egyetértéssel törvényhozási uton megállapitandók, és ha a szükség kivánná, hasonló uton megváltoztatandók. Addig, mig ez megtörténhetik, az e részben mindkét állam területén jelenleg fennálló, lényegben egymástól el nem térő rendszabályok maradnak érvényben. A szabadalmak kiadásában követendő eljárást illetőleg, a szabadalom iránti kérvény azon terület ministeriumánál nyujtandó be, melyben a feltaláló lakik. Külföldieknek szabadságukban áll találmányi szabadalomért az egyik vagy másik fél ministeriumához folyamodni.

Azon ministerium, melynél a szabadalomért a kérvény benyujtatott, a kérvényt szabályszerüleg megvizsgáltatván, azt azon esetre, ha a szabadalmat megadhatónak véli, a másik terület ministeriumához elfogadás eszközlése végett hivatalból átteszi. A szabadalom-levelet mindenik ministerium a kormányzása alatti területre nézve külön állitja ki; de a két okmánynak ugyanazon

kelte lesz, és mindkettő egyszerre adatik ki a kérvényezőnek azon ministeriumnál, hol folyamodását benyujtotta.

A találmányi szabadalmak meghosszabbitása vagy érvénytelenitése hasonlókép közös egyetértéssel történik.

A szabadalmi díj ott fizetendő, hol a szabadalom megadása kérelmeztetett. A szabadalomnak a másik állam területére való engedélyezéseért lajstromozási illeték fizetendő, mely a szabadalmi díj 25%-ában állapittatik meg. Ezen lajstromozási illeték a szabadalmi díjjal együtt szedendő be és a másik fél ministeriumának átküldendő.

17) Az árújegy- és mustra-oltalomra nézve jelenleg fennálló rendszabályok megváltoztatása csak a két fél egyetértésével eszközölhető.

Az árújegy, mustra vagy mintának a két állam területén lévő akármelyik iparkamaránál történt letéteményezése és lajstromozása, az illető részére mindkét fél területén törvényes oltalmat biztosit.

Az iparos vagy termelő telepének neve, czége, czimere, vagy megnevezése, ugy az egyik, mint a másik állam területén, a törvény által adott oltalmat élvezi.

Az e részbeni jelenleg fennálló szabályok alapján szerzett jogok mind két fél területén teljes érvénynyel birnak.

A két állam területén bejelentett árújegyek nyilvántartása végett, mindkét kereskedelmi ministeriumban árujegylajstromok fognak a két kereskedelmi minister kölcsönös havi közleményei alapján vezettetni.

18) A posta- és távírda-ügy a két állam területén külön, de a mennyiben a forgalom érdeke kivánja, egyforma elvek szerint fog rendeztetni és igazgattatni.

19) Az irói és müvészi tulajdonnak mindkét államterületen leendő kölcsönös oltalmazása iránt, a két törvényhozás utján fog megállapodás történni.

20) Az egyik állam területén törvényesen megalakult részvénytársaságok (részvényekre alakult betéti társaságok), biztositó társaságok, közkereseti és iparszövetkezetek (Erwersb-, und Wirthschafts-Genossenschaften) működésüket a másik állam területére is kiterjeszthetik és ott fióktelepeket állithatnak. — Ily esetekben a belföldi társulatokkal s intézetekkel egyenlőknek tekintetnek, és az ezen államterületen folytatott üzletre nézve azon szabályoknak vetvék alá, melyek a belföldi vállalatok által folytatott üzletekre nézve fennállanak. (Az 1878: 22. t. cz. e részben tüzetesen intézkedik.)

296. §. Folytatás. Különösen: az osztrák-magyar vámterületnek általános vámtariffájáról.

I. E tekintetben előbb az 1878: 21. t. cz. volt irányadó; ezt az 1822: 16. t. cz. váltotta fel; most pedig ennek is megváltoztatása terveztetik.

II. Maga az általános vámtariffa kérdése most a következő három főpont szerint van szabályozva: 1) némely tárgyak, illetőleg árúk, vámmentesen hozhatók be a monarchiába; 2) a többi árúk a behozatalnál vámkötelesek, és azon vámdij alá esnek, mely a törvényhez mellékelt behozatali hosszas vámtariffában reájok nézve meg van állapitva; 3) rongyok, és papirgyártásra alkalmas egyéb hulladékok kiviteli vám alá esnek, (100 kilogrammonkint 4 frt vám alá), minden egyéb áru a kivitelnél vámmentes.

Ehhez járulnak a többé-kevésbbé elvi jelentőségü általános szabályok, melyek közül a következőket emeljük ki:

1) Az árúk átvitelénél vámdij nem fizetendő.

2) A hol a behozatali vámtariffa egyenesen mást nem határoz: a fogyasztási adó alá vetett tárgyak még az állami, tartományi vagy községi belső fogyasztási illetékeket és pótlékokat is fizetik.

3) A mely államokban az osztrák és magyar hajókat vagy árúkat kedvezőtlenebb bánásmódban részesitik, mint más államok hajóit és áruit: az oly államokból behozott áruk a vámtariffában megállapitott vámtételen fölül még ennek 30 százalékát tevő pótlék alá esnek. Ha pedig az ily árúk a vámtariffa szerint vámmentesek, azoknak kereskedelmi értéke szerint rendeleti uton megállapitandó 15 százaléknyi külön vám alá esnek.

4) Az állami egyedáruság tárgyainak: konyhasó, lőpor, dohány és dohánygyártmányoknak, — behozatala és átvitele: csakis az illetékes hatóság engedélyével történhetik.

5) A kormány felhatalmaztatik, hogy bizonyos árúknak forgalmát közérdekből, — különösen egészségi és biztonsági szempontból — rendeleti uton korlátolhassa.

6) A kormány felhatalmaztatik, hogy belföldi rosz termések esetében, az ausztriai kormánynyal egyetértőleg, ideiglenesen hatályon kivül helyezhesse a gabnára és hüvelyesekre megállapitott vámokat, — még pedig akár mind, akár csak egyes nemekre nézve, az egész vámvonalon vagy annak egyes részein.

7) A behozatali vámdij alól különlegesen mentesitett tárgyakkal egyenlő szempont alá esnek: oly árúk, melyek a vámterületről külföldi vásárokra és sokadalmakra, vagy bizonytalan eladásra kivitetnek és eladatlanul ismét visszahozatnak. (Tehát ezek vámdij alól mentesen hozathatók vissza.)

8) A vámtariffában kitett vámdijak, — ideértve a mérleg-, pecsét-, és jegy-pénzt is, — aranyban fizetendők.

Függelék. Az uj vámtariffa-javaslat 1886. évi május 5-én terjesztetett a magyar országgyülés alsóháza elé. Ennek közgazdasági bizottsága a javaslatot általánosságban elfogadásra ajánlotta, de a részletekben némely változtatásokat inditványozott. — Hasonlókép, az osztrák reichsrath bizottsága is módositásokat hozott javaslatba. — A magyar ministerium ugy az alsóházban, mint a felsőházban, az új vámtariffa-javaslat változatlan elfogadtatását kérte, a mi meg is történt. (Az egyik magyar minister, junius 6-án a kormánypárt klubbjában állitólag oda nyilatkozott, hogy az osztrák kormány is mindent el fog követni a tariffa változatlan elfogadtatása végett; ha azonban oly okokból, melyek a magyar kormány hatáskörén kivül esnek, uj tárgyalások válnának szükségessé, akkor a magyar kormány

nemcsak a közgazdasági bizottság módositásait venné tekintetbe; hanem az esetre, ha Ausztriában a petroleum-vámot fölemelnék, uj tárgyalásokba csak ugy léphetne, ha jelentékeny ellenengedményeket nyerne — különösen a textil-vámok körül.) Az osztrák reichsrath alsóháza azonban nem ugy tett, mint a magyar országgyülés: hanem a javaslatot módositotta s különösen a petroleum-vámot 1 frt 42 krról 2 frtra emelte, mely utóbbi magas tétel mellett a petroleumtisztitó magyarországi telepek megbuknának. Az osztrák kormány a javaslatot nem is terjesztette azon ülésszak alatt az urakháza elé.

297. §. Folytatás. Különösen: az „osztrák-magyar Lloyd" gőzhajótársasággal kötött hajózási és postaszerződésről.

I. Az 1878: 27. t. cz. azon hajózási és postaszerződést, mely a közös külügyminister s a „Lloyd" társulat közt köttetett, 1878. julius 1-től 1888. junius végéig terjedő időre jóváhagyta: oly megjegyzéssel, hogy valamint e szerződés a földmüvelési, ipar- és kereskedelmi magyar ministernek egyetértésével jött létre, ugy ezentul is csak ily egyetértéssel történhetik oly intézkedés, mely a szerződésben és a hozzácsatolt jegyzőkönyvben a közös külügyministerre bizatott.

II. Maga az emlitett szerződés azt állapitotta meg: hogy a „Lloyd" társulat bizonyos állami segélyezés s egyéb kedvezmények mellett, rendes hajó-járatokat tart fenn kelet felé, s a szállitott tárgyakért csak a szerződésben megszabott mérsékelt dijakat szedhet; e mellett köteleztetik némely egyéneket és tárgyakat ingyen szállitani. A szerződés lényegesb pontjai a következők:

1) Az osztrák-magyar Lloyd gőzhajózási vállalata arra kötelezi magát, hogy a mellékletben elősorolt járatokat a jelen szerződés idejére a következőkben megállapitott állami segélyezés mellett fenn fogja tartani. A segélyezett járatok után fizetendő költségtérités tengeri mértföldenként a konstantinápoly-várnai járatoknál 4, azaz o. é. négy forintot, a trieszt- (fiume-) alexandriai, a trieszt-syra-konstantinápolyi járatoknál 1 frt 80 krt, azaz o. é. egy forint nyolczvan krajczárt, valamennyi többi járatoknál pedig 1 frt 15 krt, azaz o. é. egy forint tizenöt krajczárt tesz.

Mindazonáltal a fönnebbi mértföldpénzek évi összege o. é. 1.300,000 forintnál nagyobb nem lehet.

2) Az osztrák-magyar Lloyd gőzhajózási vállalata, a külügyi ministeriumhoz tartozó hivatalnokoknak és szolgáknak, kik szolgálatban utaznak, összes vonalain szabad utazást enged.

Katonai szállitmányoknál a jelen szerződés tartama alatt a cs. és k. hadigazgatás és az osztrák-magyar Lloyd közt kötött egyezmény lesz érvényes.

Az osztrák-magyar Lloydnak 1856. évi decz. 31-én 535. C. sz. a. kelt körlevelében bizonyos rendü utasoknak kivételkép engedett vitelbérbeli kedvezések, illetőleg a teljes dijelengedés, a mennyiben az ott felsorolt polgári tisztviselőkre, valamint a missionáriusokra és szerzetesekre vonatkoznak, ezentul is érvényben maradnak.

3) Az osztrák-magyar birodalombeli illetékességü vagyontalan egyéneknek külföldi kikötőkből hazaszállitását illetőleg az „editto politico“ által a kereskedelmi hajókra rótt kötelezettség, az osztrák-magyar Lloyd gőzöseinél csak módositással nyer alkalmazást.

Az osztrák-magyar monarchiából hazájukba visszaküldött vagyontalan külföldieknek valamely belföldi hatóság megkeresése folytán történt szállitásánál ugyanazon feltételek alkalmazandók, melyek az osztrák-magyar monarchiabeli illetőségü vagyontalan egyének szállitására nézve fönnállanak.

4) A mennyiben az osztrák-magyar Lloyd gőzhajózási vállalata a postaközlekedést közvetiti, a jelen szerződés tartamára az osztrák cs. kir. és a magyar királyi állami postaintézetek üzletéhez tartozó közegnek tekintetik, s mint ilyen a postatörvények és szabályok összes idevágó határozatainak van alávetve. Köteles a bel- és külföldön tett minden egyes rendes vagy rendkivüli menet alkalmával, az osztrák cs. kir. vagy magyar kir. postaintézetek által neki átadott bel- vagy külföldre szóló hivatalos és magán levélpostai küldeményeket ingyen elszállitani, utközben gondosan megőrizni, és a rendeltetés helyén vagy az ehhez legközelebb fekvő megállapodási helyen, sértetlen állapotban átadni. Ugyanazon kötelezettség terheli őt, a bel- vagy külföldre szóló, hivatalos és magán levélpostai azon küldeményekre nézve, melyeket valamely külföldi igazgatás alatt álló postaintézet adott át a Lloyd-ügynökségeknek, de csak akkor, ha ily küldemények szállitását a közös külügyi ministerium követelte.

5) Idegen államok azon helyein, melyeket az osztrák-magyar Lloyd gőzösei érintenek, az osztrák-magyar monarchiába intézett, azon átmenendő és onnan eredő levélpostai küldemények hivatalos kezelésével: az ott már is fölállitott, vagy ezentúl felállitandó cs. és kir. postahivatalok fognak megbizatni.

A bel- és külföld mindazon helyein, hol a Lloyd-gőzhajózási vállalatnak ügynökségei vannak és hol az állami postaintézet azt szükségesnek tartja, a fönnebb emlitett postai teendőket, az állami postaintézet követelésére és számára, a Lloyd ügynökségei fogják végezni.

Ugyancsak az utóbbiak fogják a külföldi helyek közt váltott s a Lloyd gőzösökön szállitott levelek fölvételét és kézbesitését, valamint az azokért járó dijak beszedését is rendszerint teljesiteni s a dijakat a postapénztárba származtatni.

Oly helyeken, hol önálló cs. kir. postaintézetek nincsenek, a Lloyd ügynökségei, előleges külön megegyezés alapján, a pénzutalványozási-, kocsipostai- és esetleg a postautánvételi szolgálatot is fogják végezni, föltéve, hogy az állami postaintézet ily intézkedést szükségesnek tart, mire nézve külön szabályok szerint kell majd eljárni,

A Lloyd-ügynökségek ezen fáradozásukért az általuk besze-

dett franco- és porto-illetékek bizonyos hányadában fognak részesittetni.

6) A Lloyd gőzhajózási vállalat köteles továbbá minden egyes, bel- és külföldön tett menet alkalmával a postaintézetek által neki átadott hivatalos kocsipostai küldeményeket is, a gőzösei által érintett helyek között csupán azon dijért szállitani, mely biztositási illeték fejében jár, ha ugyan a biztositást a postaintézetek kivánják.

A közönség fogyasztására szánt egyedárusági tárgyak s egyéb kincstári termények nem tekinthetők hivatalos kocsipostai küldeményekül s nem adhatók fel ilyenek gyanánt a Lloyd gőzöseire.

7) A bel- és külföldre szóló magánkocsipostai küldeményekért az osztrák-magyar Lloyd gőzhajózási vállalata a szállitási, — s biztositott küldeményekért egyszersmind a tengeri biztositási illetékeket is saját, a közönségre nézve átalán érvényes vagy külön megállapitandó dijszabása szerint fogja szedni.

8) A Lloyd-ügynökségek által a portóköteles levélküldeményekért postai és tengeri szállitás fejében beszedett illetékeket, tartozik az osztrák-magyar Lloyd a trieszti cs. kir. postaigazgatóság pénztárába a közös pénzügy javára beszolgáltatni.

9) Az igazgató tanács összes tagjainak, valamint a társaság által belföldön állandó fizetéssel alkalmazottaknak osztrák vagy magyar állampolgároknak kell lenniök, és kivételnek a belföldön alkalmazottakra nézve csakis a közös külügyi ministerium beleegyezésével lehet helye. Az osztrák-magyar Lloyd egyuttal a külföldi helyeken állandó fizetéssel alkalmazottak kinevezésénél is, osztrák vagy magyar állampolgárokra lehetőleg tekintettel lesz; továbbá a tengeri szolgálatnál, az Ő Felsége hadi tengerészetében szolgáló tiszteknek egyenlő feltételek mellett más versenyzők előtt elsőbbséget fog adni; a hadseregben, hadi tengerészetben és a két honvédségben szolgált altisztek alkalmazására nézve pedig aláveti magát a segélyezett vasuti és gőzhajózási vállalatokra nézve fennálló határozatoknak.

10) Az osztrák-magyar Lloyd-társaság arra kötelezi magát, hogy a jelen szerződés tartama alatt elvi kérdéseknél a közös külügyi ministerium jóváhagyása nélkül nem intézkedik. Hajóknak külföldön való beszerzésére is a közös külügyi ministerium jóváhagyása szükséges.

11) A közös külügyi ministerium által kirendelendő kormánybiztos tudta nélkül semminemü fontosabb igazgatási rendszabályt nem lehet elhatározni.

Tekintettel a külügyi ministerium által kirendelendő ellenőrködő közeg fáradozására és a kormány felügyeleti jogának gyakorlásából eredő kiadások fedezésére, az osztrák-magyar Lloyd-társaság évenkint o. é. 4000 forintnyi átalányt fog a közös külügyi ministerium által megnevezendő állami pénztárba fizetni.

A magyar királyi és a cs. kir. osztrák kereskedelemügyi

ministeriumok a társaság igazgató-tanácsába egy-egy tagot neveznek ki s e kinevezésnél az alapszabályoknak az igazgató-tanácsosok részvénybirtokát illető határozataihoz nincsenek kötve.

12) A Lloyd köteles Bécsben és Fiuméban főügynökségeket felállitani.

13) A Lloyd-vállalatnak igénye van arra, hogy neki a szerződéses járatokért biztositott állami költségtérités tizenkét havi részletekben fizettessék ki; még pedig 1880. évtől kezdve minden hó elején 150,000 frt. De minthogy a költségtérités számszerinti összege a megjárt tengeri mértföldek arányához képest véglegesen csak az év végével állapitható meg, ennek fejében az állampénztárból kamat nélküli előlegek engedélyeztetnek.

Ha a szerződésszerü menetek hosszabb ideig tartó félbeszakitása állana be, a kormány a havi előlegeket alábbszállithatja vagy egészen megszüntetheti; mindazáltal oly esetben, ha a félbeszakitás nem a vállalat hibájából keletkezett, a Lloydnak jutó költségtérités, a cs. kir. szab. hitelintézetnek fizetendő összeg beszámitásával, évenkint egy milliónál kevesebbre le nem szállitható.

14) Az osztrák-magyar Lloyd gőzhajózási társaságnak, az 1865. évi julius 27-én kelt szerződés és az 1866. évi május 1-én kelt kötelezvény alapján engedélyezett három millió forintnyi állami előlegekből 1877. évi deczember 31-ikével fennmaradó 1.340,000 osztr. ért. forintot tevő tartozása: négy százaléknyi kamatoztatásának fentartása mellett, a jelen szerződés tartamára meghoszszabbittatik és visszafizetése az 1878. évtől kezdve, tiz évi egyenlő, minden deczember hó utólján esedékes részletekben fog történni.

298. §. Az osztrák-magyar bank. (1878: 25.)

I. Az osztrák-magyar monarchia mindkét államát önálló jegybankok felállitása tekintetében megillető és kölcsönösen elismert jog a legközelebbi 10 évre igénybe nem vétetvén, az 1878. évi julius 1-től 1887. évi deczember 31-ig terjedő időre egy osztrák-magyar bank létesitése határoztatott el. Az osztrák-magyar banknak az 1878. évi julius 1-től 1887. évi deczember 31-ig terjedő időre a monarchiában kizárólagos bank-szabadalom adatott meg. (Az uj törvényjavaslat e szabadalomnak 10 évvel, vagyis 1897. évi decz. 31-eig terjedő időre, meghosszabbitását czélozza.)

II. A bank alapszabályaiból kiemeljük a következőket:

1) Az osztrák-magyar bank, melylyé a „szab. osztr. nemzeti bank“ átalakul, részvénytársaság, mely alapszabályszerü müködését a birodalmi tanácsban képviselt királyságokban és országokban, és a magyar korona országaiban gyakorolja. Czége német nyelven: „Österreichisch-Ungarische Bank,“ magyar nyelven: „Osztrák-magyar bank.“ Pecsétje: az osztrák-magyar monarchia czimere, a czéget mindkét nyelven tartalmazó körirattal.

2) Az osztrák-magyar bank székhelye: Bécs. De a bank minden üzletágára nézve (a jelzáloghitel- és záloglevélüzlet kivételével,) Bécsben és Budapesten főintézetek állittatnak fel. A sza-

badalmazott osztrák nemzeti banknak a monarchia mindkét felében, egyéb helyeken egy vagy több üzletágra nézve fennálló fiókintézeteinek üzletét, az osztrák-magyar bank, további alapszabályszerű határozatának fentartása mellett, egyelőre változatlanul folytatja. A bank jogában áll, az osztrák-magyar monarchia területén egy vagy több üzletág folytatása céljából fiókintézeteket felállitani.

A bank köteles az osztrák vagy a magyar ministerium által a bank főtanácsával egyetértőleg felismert szükség folytán, a monarchia illető állama területén a leszámitolási, kölcsön-, és utalványozási üzlet számára fiókokat — még pedig a határozat keltétől számitva, legkésőbb 6 hónap alatt — felállitani.

Létező fiókok, a bank fenállására nézve megszabott idő lefolyása előtt, csakis az illető pénzügyminister beleegyezésével szüntethetők meg.

3) Az oszrák-magyar bank részvénytőkéje 90 millió forintból áll, mely 600 forintjával, 150 ezer részvényre van befizetve. A részvénytőke felemelése vagy leszállitása, csak a monarchia mindkét részének törvényhozása által helybenhagyott közgyülési határozat folytán eszközölhető.

4) A részvényesek összesége képezi a banktársulatot. A részvény alapszabályszerü öszszegén túl egy részvényes sem kezeskedik.

5) Az osztrák-magyar bank minden kötelezettségeiért összes vagyonával kezeskedik.

6) A részvényeseket a bank ügyeire nézve megillető jogokat, a részvényesek összeségének nevében, a közgyülés gyakorolja. A közgyülés egybegyül: a) a rendes évi ülés megtartására legkésőbb minden évi február havában: b) a rendkivüli ülésekre, valahányszor ennek szüksége fenforog. A közgyülés a főtanács által hivatik össze és Bécsben tartatik. — Negyven tag irásbeli kérelmére a közgyülés 60 nap alatt rendkivüli ülésre hivandó össze.

Az osztrák-magyar bank közgyüléseiben csak osztrák és magyar állami alattvalók vehetnek részt.

A közgyülés 100 tag jelenléte által határozatképessé lesz. Ha a rendes évi ülésre, vagy rendkivüli ülésre történt meghivás folytán határozatképes gyülés nem jött egybe, 8 nap alatt az ülés tartására uj határidő tüzendő ki, mely alkalommal a gyülés, tekintet nélkül a megjelent tagok számára, határozatképes: de ez esetben a gyülés csak oly tárgyak felett határozhat, melyek az eredeti napirendbe fel voltak véve. A második meghivás az ülésre legalább 8 nappal annak megtartása előtt közzéteendő.

A közgyülés minden tagja csak személyesen jelenhet meg, és magát meghatalmazott által nem képviseltetheti; és a tanácskozmányokban és határozathozatalnál, habár többféle minőségben venne is részt a tárgyalásokban, csak egy szavazattal bir.

A közgyülésen a bank kormányzója, vagy akadályoztatása

esetében az egyik alkormányzó elnököl. A határozatok, a bank feloszlatásának kivételével, általános szavazat-többséggel hozatnak. Az elnök csak szavazat-egyenlőség esetében szavaz, és szavazata döntő.

A közgyűlés rendes évi ülésében a főtanács jelentést tesz a lejárt év üzletvezetéséről, a számvizsgálók pedig a mérleg megvizsgálásáról. A közgyülés ezután a fölött határoz: valjon a mérlegzárlat jóváhagyandó és a felmentvény kiadandó-e?

A közgyülésnek a szabadalom megujitását s a bank feloszlatását illető határozatokon kivül különösen fen van tartva: a) a főtanácsosok választása; b) az 5 számvizsgáló és 5 póttag választása; c) az alapszabályok megváltoztatása feletti határozat, fentartva a monarchia mindkét állama törvényhozásának jóváhagyását; d) határozathozatal a részvénytőke felemelése vagy leszállitása iránt.

7) A főtanácsosokat a közgyülés választja s pedig 8-at közvetlenül a közgyülés tagjai sorából, kettőt-kettőt pedig a bécsi és budapesti igazgatóságok által javaslatba hozott jelöltek közül. Az utóbbi két-két főtanácsos választása czéljából mindegyik igazgatóság a közgyülésnél háromszor annyi egyént hoz javaslatba, mint ahány hely betöltendő lesz. Mindegyik igazgatóság csak az illető állam polgárait veheti fel kijelölésébe.

8) A főtanács képviseli az osztrák-magyar bankot kifelé, biróság előtt, és peren kivül, és az alapszabályok korlátai között jogositva van mindazon intézkedésekre, melyek a közgyülésnek fentartva nincsenek.

A főtanács vezérli és ellenőrzi a bank vagyonának kezelését és annak összes üzletét. Neki van fentartva az egyes üzletágakra forditandó pénzeszközök meghatározása és az üzleti feltételek megállapitása; továbbá a fiókok felállitása, vagy megszüntetése tekintetében, a bankot megillető elhatározás, valamint a jelzálog-, hitel- és záloglevél-üzlet vezetése, az ez iránt fennálló külön alapszabályok szerint.

A főtanács minden üzletévre a maga kebeléből végrehajtó bizottságot választ, ő választ a bécsi és budapesti igazgatóság 8—8 tagja közül hat-hat tagot.

A főtanácsnak veto-joga van a bécsi és budapesti igazgatóságok által kinevezett, vagy hivataluk lejártával ujra meghivott birálók (censor) ellen.

A főtanács kinevezi és alkalmazza a szolgálat minden ágában a szükséges személyzetet. (Észrevétel: Az uj javaslat szerint kinevezi a vezértitkárt is.)

A főtanács a kormányzóból, két alkormányzóból és 12 főtanácsosból áll. A kormányzót a cs. királyi osztrák, és a magyar királyi pénzügyminister közös javaslatára Ő csász. és Apost. királyi Felsége nevezi ki. A kormányzó 20,000 forint évi fizetést húz a bank pénztárából és szabad lakást élvez a bécsi társulati épületben. A két alkormányzó kinevezése oly módon történik, hogy

a főtanács részéről külön-külön előterjesztendő hármas kijelölés alapján az egyik alkormányzó, ki egyuttal a bécsi igazgatóság elnöke, az osztrák pénzügyminister által, — a másik, ki egyuttal a budapesti igazgatóság elnöke, a magyar pénzügyminister által Ő császári és Apost. királyi Felségének ajánltatik. (Észrevétel: Az uj javaslat szerint a bank alkormányzói évi működési általányt huznak, melynek összegét a főtanács állapitja meg.)

A kormányzó hatáskörének fentartott teendőket annak akadályoztatása esetében azon alkormányzó végzi, kit a kormányzó erre kijelöl. Az alkormányzókat szükség esetében a főtanács által saját kebeléből kijelölendő tag fogja helyettesiteni.

A főtanácsosok hivatala 4 évig tart: azok, kikre a kilépés sora kerül, ismét megválaszthatók. A közgyülés első rendes évi ülésében sorsolás utján kijelölendő három főtanácsos, a második és harmadik rendes évi ülésben szintugy három főtanácsos, a negyik évi ülésben a még hátra lévő három főtanácsos lép ki. A kilépők ugyanazon módon pótoltatnak, a mint a kilépő megválasztatott. Ha egy főtanácsos működési idejének letelte előtt kilép, a pótválasztás csak a kilépett tag választási időszakára terjed.

Az alkormányzók és főtanácsosok hivatalukat dijtalanul látják el. (Az uj javaslat szerint az alkormányzókra ez nem fog vonatkozni.)

9) Az osztrák-magyar bank kormányzója, az alkormányzók és a főtanácsosok felelősek azon határozatokért, melyekhez beleegyezésükkel járultak, valamint saját hatáskörükben az üzletnek hű, gondos és az alapszabályoknak megfelelő vezetéseért.

10) A főtanács rendszerint minden hónapban kétszer gyül egybe, a bankkormányzó által kijelölendő napokon; rendkivüli gyüléseket, a szükséghez képest a kormányzó hiv egybe. Mindegyik kormány-biztosnak jogában áll rendkivüli gyülés egybehivását követelni. A főtanács üléseire annak minden tagja és a két kormánybiztos meghivandó. A főtanács gyüléseiben a kormányzó elnököl.

11) A főtanács az osztrák-magyar bank czég-vezetője. Érvényes czég-jegyzéshez a kormányzó, vagy egy alkormányzó és egy főtanácsi tag, valamint a vezértitkár, vagy helyettesének aláirása szükséges.

12) A főtanács végrehajtó bizottsága teszi meg sürgős szükség esetében a kellő és halaszthatlan intézkedéseket és azokat a főtanácsnak — legközelebbi gyülésén — indokolva tudomására hozza. A végrehajtó bizottság a kormányzóból és a főtanács négy tagjából áll, mely utóbbiak közül egynek, tekintettel arra, hogy a banküg yletek a monarchia mindkét államában előfordulnak, a főtanács egy magyar tagjának kell lennie.

13) A bécsi igazgatóság és a budapesti igazgatóság időről-időre megállapitják azon arányt, melyben az igazgatóságnak az összes osztrák, illetőleg magyar bankpiaczok számára a leszámi-

tolási és kölcsönüzletre rendelkezésre álló főösszegek az egyes osztrák, illetőleg magyar bankpiaczok közt felosztandók; ugyszintén időről-időre meghatározzák azon végső határt, melyen belül a bankhitel mindkét üzletben az egyes czégek és személyek részéről igénybe vehető.

Az igazgatóságok jelentést tesznek a főtanácsnak a bankhitel felhasználásáról, közvetlen hatáskörükön kivül álló ügyekben is inditványokat tesznek a fő-tanácsnak, és a nekik fentartott esetekben határoznak.

Az igazgatóságok meghatározzák a birálók (censorok) számát az egyes piaczok szükséglete és viszonyaihoz képest; ők nevezik ki, a főtanácsnak fentartott veto-jog épségben tartásával. a birálókat a monarchia illető részében.

A bécsi igazgatóság tagjainak osztrák állampolgároknak, a budapesti igazgatóság tagjainak magyar állampolgároknak kell lenniök.

Mindegyik igazgatóság az illető alkormányzóból, mint elnökből és 8 igazgatóból áll, kiknek Bécsben, illetőleg Budapesten kell lakniok. E 8—8 igazgatói állomás közül 6—6 állomást a főtanács tölt be, választás által, négy évre. A többi 2—2 igazgatót a közgyülés választja, az illető igazgatóság javaslata alapján.

Az igazgatóságok tagjaivá a főtanács által ugy a közgyülés tagjai, mint más személyek is választhatók, kik nem tagjai a közgyülésnek, a mennyiben a részvénybirtok kivételével, személyes tulajdonságaiknál fogva képesek lennének a közgyülésben részt venni.

Az igazgatók hivatalukat dijtalanul látják el. Az igazgatók hivatalba lépésük alkalmával a kormányzó kezébe fogadást tesznek és azon határozatokért, melyekhez beleegyezésükkel járultak, valamint saját hatáskörükben az üzletnek, hű, gondos és az alapszabályoknak megfelelő vezetéseért a főtanácsnak felelősek.

Minden igazgatóság rendesen hetenkint, az elnök által meghatározandó napon gyül egybe a hatásköréhez tartozó ügyek elintézésére. Rendkivüli gyülések a szükséghez képest az elnök vagy a kormányzó intézkedése folytán hivatnak össze.

Az alkormányzónak az igazgatóság elnökségével járó hivatalos teendőit, az alkormányzó akadályoztatása esetén azon igazgató teljesiti, kit az alkormányzó erre kijelöl.

14) Az összes üzletágak fővezetése a főtanács felügyelete alatt, és az általa kiadandó utasitás értelmében a vezértitkár által történik.

A közvetlen üzletvezetés czéljából a vezértitkár mellé rendelvék a vezértitkárság főtisztjei, a pénztári és számviteli kezelés feletti őrködés czéljából pedig a pénztár igazgatója és a főkönyvvezető, kik minden beadványt és összeállitást a vezértitkár utján terjesztenek a főtanács elé, és általa veszik a főtanács határozatait is.

A bank tisztviselői és egyéb alkalmazottjainak kinevezése

és alkalmazása a főtanácsnak van fentartva. Ez adja ki nekik az utasitásokat, határoz alkalmazásuk, szolgálati viszonyaik és élvezményeik felett, részesitheti őket jutalmakban és segélyekben, ez gyakorolja felettük a fegyelmi hatalmat. A tisztviselők és egyéb alkalmazottak hivatalból való felfüggesztése és elbocsátása felett a főtanács határoz.

15) A közgyülés által saját kebeléből választott számvizsgálók tartoznak a banknak az egész évre lezárt mérlegét megvizsgálni, és erről a közgyülés rendes évi ülésében jelentést tenni.

16) Az osztrák és a magyar kormány egy-egy biztost és egy helyettest nevez ki, olyan közegekül, melyek által az államkormány a monarchia mindkét államában meggyőződést szerez magának arról, hogy a bank a szabályoknak megfelelőleg jár el. Ha bármelyik kormánybiztos a közgyülés, a főtanács, vagy az illető igazgatóság valamely határozata ellen azon okból szólal fel, mivel azt az alapszabályokkal ellenkezőnek tartja: akkor ezen felszólalásnak felfüggesztő hatása van és az ügy, a menynyiben valamelyik igazgatóság határozatára vonatkozik, első sorban eldöntés végett a főtanács elé terjesztendő.

Ha a kormánybiztos felszólalása a közgyülés vagy a főtanács határozata ellen irányul, akkor az ügy egyelőre tárgyalás végett azon kormány elé terjesztendő, melytől a kormánybiztos megbizatását nyerte. Ha azután a kormány és a bank között egyetértés nem jön létre, az ügyet minden további felebbezés kizárásával választott biróság dönti el, mely Bécsben ül egybe. E biróság 7 tagból áll, kik közül hármat a bécsi legfőbb törvényszéknek, hármat a budapesti kir. Curia semmitőszéki osztályának, — az 1881 : 59. t. cz. 106. §-a szerint pedig az egyesitett magy. kir. Curiának, — elnöke, egy évre a vezetése alatt álló birói testület kebeléből nevez ki. A hetedik tagot, ki egyszersmind ezen választott biróság elnöke, ama 6 tag választja. Ha a választásnál absolut többség el nem éretett, a választott biróság elnökét felváltva, egyszer a bécsi legfőbb törvényszék és egyszer a budapesti kir. Curia semmitőszéki osztályának — az 1881: 59. szerint a magy. kir. Curiának, — elnöke nevezi ki. Hogy a két legfőbb törvényszék elnöke közül ki gyakorolja először a választott biróság elnökének kinevezése iránti jogot, sorshuzás által döntendő el. A választott biróság a főtanács előzetes meghallgatása után általános szótöbbséggel határoz. Szavazategyenlőség esetében azon nézet válik határozattá, melyhez az elnök járult.

A választott biróság semmiféle perrendtartási szabályokhoz nincs kötve, de tartozik mégis határozatainak indokait előadni.

Mindazon ügyekben, melyekben az államkormány közreműködése megkivántatik, a bank a főtanács utján az illető pénzügyministerhez s esetleg a körülményekhez képest mindkét pénzügyministerhez fordul.

A bank az osztrák vagy a magyar pénzügyi kormányzat

részéről beadott váltókat az alapszabályok értelmében leszámitolhat, de ehhez a főtanács határozata kivántatik. Ezenkivül a bank az államkormány számára csak bizományos üzleteket végezhet.

17) Az osztrák-magyar bank, szabadalmának idejére az osztrák-magyar monarchia egész területén kizárólagos joggal bir önmagára szóló utalványokat, melyek kamatot nem hoznak s a bemutatónak kivánatára kifizetendők, kiállitani és forgalomba bocsátani. A bank ezen utalványai (bankjegyek) nem szólhatnak 10 forintnál kisebb összegről. Ezen utalványok egyik oldalon német, a másik oldalon magyar azonos tartalmu szöveggel s az osztrák-magyar monarchia czimerével, valamint a bank alapszabályszerü czégjegyzésével vannak ellátva. (Az 1880: 13. t. cz. azon rendelkezést, mely szerint a bank utalványai az osztrák-magyar monarchia czimerével látandók el, további intézkedésig függőben hagyta.)

Az osztrák-magyar bank köteles az általa kibocsátott jegyeket bécsi és budapesti főintézeteinél kivánatra azonnal törvényes érczpénzzel beváltani. Az ebbeli igéret a bankjegyek szövegébe felveendő. Ha e kötelezettség a bécsi, vagy budapesti főintézetnél legfeljebb 24 óra alatt a bemutatástól számitva nem teljesittetik, ez, kivéve a jegybeváltásnak a monarchia mindkét államában törvényes uton egyidejüleg történt ideiglenes felfüggesztése esetét, a szabadalom elvesztését vonja maga után.

A bank köteles jegyeit egyéb pénztárainál is, a mennyiben ezek készlete megengedi, törvényes érczpénzzel beváltani.

De e kötelezettség fel van függesztve addig: mig az államjegyek kényszerforgalma a monarchia mindkét államában meg nem szüntettetik.

A főtanács tartozik arról gondoskodni, hogy az érczalap a bankjegyforgalomhoz oly arányban legyen, mely a fentebbi pontban foglalt kötelezettség tökéletes teljesitését biztositani alkalmas. Azon öszszegnek azonban, melylyel a forgalomban levő bankjegyek összege a 200 milliót meghaladja, ezüstben vagy aranyban, vertpénzben vagy rudakban mindenesetre meg kell lenni. Szintugy bankszerüleg fedezve kell lenni azon összegnek, melylyel a forgalomban levő bankjegyek, hozzászámitva az elismervény mellett, vagy folyó számlára átvett rögtön visszafizetendő idegen pénzeket, a meglevő érczkészletet meghaladják.

(Észrevételek. A két utóbbi mondat helyett az uj javaslat igy szól: „A forgalomban levő bankjegyek teljes összegének legalább $^2/_5$ részben az érczkészlet által, — ezüstben vagy aranyban, vert pénzben vagy rudakban, — a bankjegy-forgalom maradékának pedig, hozzászámitva a rögtön visszafizetendő idegen pénzeket, bankszerüleg fedezve kell lennie.“ Bankszerü fedezetül szolgálhatnak: leszámitolt s zálogul elfogadott váltók és értékpapirok, beváltott lejárt értékpapirok és szelvények, külföldi piaczokra szóló váltók. Itt jön aztán azon, fentebb ismertetett terv, hogy a bank a 200 millión felüli jegytöbblet után 5% adót fizet.)

Az osztrák-magyar bank jegyei kizárólag élvezik azon kedvezményt, hogy minden osztrák értékben teljesitendő olyan fizetésnél, mely törvényes rendelkezés, vagy szerződésszerü kötelezettség folytán nem teljesitendő érczpénzben, az osztrák-magyar monarchia egész területén mindenki által, valamint minden közpénztárnál, teljes névértékükben elfogadandók.

A bank köteles törvényes ezüstpénzt, vagy ezüst rudakat, 45. forintot bankjegyekben számitva a finom ezüst érczfontjáért, bécsi és budapesti főintézeteinél kivánatra mindenkor beváltani. A banknak jogában áll ezen beváltásért $^1/_4\%$ jutalékot és ezen kivül ezüst rudaknál a bécsi csász. és kir. főpénzverde, illetőleg a körmöczi királyi pénzverde által az egy forintos darabokért koronkint meghatározott veretési dijat, Budapesten ezenfelül a Budapest és Körmöcz közötti kétszeres szállitási költséget levonni. Az ezüst rudakra nézve azonban ezen kötelezettség csak azon feltétel alatt áll fenn, ha az ezüst 1 forintosok veretése nincs megszüntetve.

A bank köteles jegyeit főintézeteinél és fiókjainál más értékfokozatu jegyekkel a bemutató felek ebbeli kivánságához képest felcserélni.

A bankjegyek biróilag meg nem semmisithetők, a bankjegyekre semminemü előjegyzés, vagy letiltás nem eszközölhető.

Uj alaku bankjegyek kibocsátása előtt a bank azok pontos leirását a bécsi és budapesti hivatalos lapokban közzé teszi.

A bankjegyek egyes vagy összes nemeinek bevonása alkalmával, továbbá a bank szabadalmának lejártakor: a két kormány a főtanácscsal egyetértőleg állapitja meg a beváltási határidőket. A nyilvánosan kihirdetett utolsó határidő lejárta után 6 év mulva, a bank nem köteles a bekivánt bankjegyeket beváltani vagy fölcserélni. A beváltás alá nem került bankjegyek összege a tartalékalap javára szolgál.

18) A bankszabadalom lejárta előtt 3 évvel a közgyülés afölött fog tanácskozni és határozni: vajjon kérje-e és esetleg mily módositásokkal a szabadalom megujitását.

A banktársulat, saját kérelmére s a monarchia két állama törvényhozásának jóváhagyásával, a szabadalom lejárta előtt is feloszlatható. Ily kérelem csakis a közgyülésnek 4 héttel előre kihirdetett rendkivüli ülésében, a jelenlevő tagok $^3/_4$-ének szavazata által határozható el.

Azon vitás kérdésekben, melyek a társulat feloszlása alkalmából annak tagjai közt fölmerülnek, a 16) alatt megjelölt választottbiróság határoz. Ugyanazon választott biróság által érvényesitendők azon igények is, melyek a 9)—13) pontok alatt emlitett felelősség alapján támasztatnak.

III. A magyar s az osztrák kormány részéről kirendelt biztosok, a bank jelzálogi-hitelosztályának ügyvezetését is ellenőrzik.

Ezen hitel-osztály alapszabályai az osztrák-magyar bank szabadalmára vonatkozó törvénynek kiegészitő részét képezik.

Függelék. Az uj törvényjavaslat 3-ik §-a az iránt intézkedik, hogy a banknak adó alá eső jövedelme, a monarchia egyik és másik államában mily arányban kerül az illető állam törvényei szerint adóztatás alá. A bank vagyonából s jövedelmeiből — az eddigi bankszabadalom szerint — csak a következők esnek adó alá: az ingatlanok, a tartalékalap értékpapirjai s az osztalék, mely utóbbi után a bank fizeti a részvényesek helyett az adót. Most ez bővittetik, s az adóztatási arány is szabályoztatik: még pedig — eltekintve a bank ingatlanaitól, melyek a·on államban adóztatnak meg, a melyikben feküsznek, — ilykép: a jövedelemnek a jelzáloghitelüzletből eredő része, a banknak az adóév decz. 31-én a monarchia egyik és másik államában kinnlevő jelzálogos kölcsönbeli tőkekövetelései arányában; az adóköteles jövedelemnek a bank többi üzletágaiból eredő része pedig, a banknak a monarchia egyik és másik államában fennálló intézetei tiszta jövedelme arányában, adóztatik meg.

Különös figyelemre méltó a javaslat indokolásának következő pontja: „esetleg a bank liquidatiója, és uj — akár önálló akár közös — bank létesitése, legalább is két évi előkészületet igényel.“

299. §. Folytatás. Különösen: a magyar bank-piaczok rendelkezésére a bank által bocsátandó összegekről.

E részben, a monarchia két államának pénzügyministerei a bankkal a következő szerződést kötötték, mely Magyarországra nézve az 1878: 25. t. cz. kiegészitéseül szolgál:

I. A magyar bankpiaczok leszámitolási és kölcsön-üzlete czéljára 50 millió forint bocsáttatik a budapesti főintézet rendelkezésére, mely összeg az osztrák piaczok üzletére nem fordittható. Nagyobb hitelszükséglet esetében, a főtanács az osztrák-magyar bank rendelkezésre álló általános tartalékaiból még a fönnebbi 50 millió frton túl is fog bizonyos időre öszszegeket bocsátani a budapesti igazgatóság rendelkezésére; a mely összegek azonban a főtanácsnak az általa meghatározandó idő elmultával szabad rendelkezésére visszaszolgáltatandók.

II. A birodalmi tanácsban képviselt királyságokban és országokban az osztrák-magyar bank 1878. és 1879. években az osztrák ministerium által kijelölendő helyeken öt uj fiókot fog felállitani.

III. A magyar korona országaiban az osztrák-magyar bank az 1878. év folyamában négy, és az 1879. év folyamában három uj fiókot állitand fel, a magyar ministerium által kijelölendő helyeken. Ezenkivül későbbre még három uj fióknak felállitása biztosittatik. A helyek meghatározása a magyar ministeriumot illeti.

IV. Az esetben, ha az osztrák-magyar bank a szabadalom további meghosszabbitását kérni szándékozik, tartozik ebbeli kérelmét legalább két évvel a szabadalom lejárta előtt a két állam kormányához benyujtani.

Függelék. Az uj törvényjavaslat a magyar bankpiaczok számára megint 50 millió frtot mint minimális dotatiót köt ki.

300. §. A berlini szerződés által az osztrák-magyar monarchiára ruházott jogok; s ezek alapján Boszniára és Herczegovinára vonatkozólag alkotott törvények.

I. Az 1878. évben kötött berlini szerződés, mely az 1879: 8. t. cz. által beczikkelyeztetett, a magyar-osztrák monarchiát közvetlenül a következő pontok által érdekli:

1) Bosznia és Herczegovina tartományokat Ausztria-Magyarország fogja megszállani és kormányozni. Minthogy Ausztria-Magyarország kormánya a Szerbia és Montenegró közt délkeleti irányban egész Mitroviczán tul terjedő novibazári szandzsák kormányzatával nem kivánja magát terhelni, az ottomán kormány ott továbbra is fog müködni. Mindazáltal, hogy az uj politikai állapot, valamint a közlekedési utak szabadsága biztosittassék, Ausztria-Magyarország fentartja magának a jogot, hogy a boszniai régi vilajet azon részének egész terjedelmében helyőrségeket tartson, és katonai és kereskedelmi utakat birjon. E czélból Ausztria-Magyarország és Törökország kormányai fentartják maguknak a részletek feletti egyezkedést.

2) Antivari és partvidéke Montenegróhoz csatoltatnak.

Spizza községe, a határok részletes leirásában jelölt terület éjszaki határáig, Dalmácziába kebeleztetik be.

A Bojánán tökéletesen szabad hajózás engedtetik Montenegrónak. Ezen folyó mentében nem fognak erőditések emeltetni, kivéve azokat, melyek Skutari helyi védelmére szükségeltetnének, s melyek hat kilométernél távolabbra a várostól nem terjedhetnek.

Montenegró nem tarthat sem hadi hajókat, sem hadi lobogót. Antivari kikötője és valamennyi montenegrói vizek minden nemzetek hadihajói elől elzárva maradnak. A tó és tengerpart között létező erőditések montenegrói területen lerontatnak és ezen a körvidéken nem szabad többé ujakat emelni. A tengeri és egészségügyi rendőrséget Antivariban ugy, mint a montenegrói tengerpart hosszában Ausztria-Magyarország fogja könnyü parti őrhajók által gyakorolni.

Montenegró elfogadja a Dalmácziában érvényes tengerészeti törvényeket. Részéről Ausztria-Magyarország kötelezi magát, a montenegrói kereskedelmi lobogót consuli oltalmában részesiteni.

Montenegró köteles lesz megegyezni Ausztria-Magyarországgal a jog felett, hogy az uj montenegrói területen keresztül egy utat és egy vasutat épitsen és fentartson. Ezen utakon teljes közlekedési szabadság lesz biztositandó.

3) Hogy a dunai hajózás szabadságának, mely európai érdeknek van elismerve, már meglevő biztositékai szaporittassanak, a magas szerződő felek azt határozzák, hogy minden várak és erőditések, melyek a folyam mentén a Vaskaputól egész torkolatáig fennállanak, földig leromboltassanak és semmi ujak ne emeltessenek. Semmiféle hadihajó sem járhat a Dunán a Vaskapun alól, kivéve azon könnyü vizi jármüveket, melyek a folyamrend-

őrségi és vámszolgálatra rendeltetvék. A hatalmaknak a Duna torkolatainál levő állomáshajói (kettő-kettő, az 1856. évi párisi congressus határozmánya szerint) azonban fölmehetnek egész Galaczig.

Az európai Duna-bizottság, melyben Rumánia is képviselve lesz, tiszti müködésében fentartatik és azt ezentul a földterületi hatóságtól teljesen függetlenül egész Galaczig (addig csak a Duna torkolatainál) fogja gyakorolni. A jogaira vonatkozó minden szerződések, intézletek, végzések és határozatok, valamint kiváltságai, előjogai és kötelezettségei ezennel megerősittetnek.

Egy esztendővel az európai bizottság fenállására meghatározott időszak letelte előtt, a hatalmak meg fognak egyezni egymás közt a bizottság meghatalmazásának meghosszabbitása, vagy a netalán általuk szükségeseknek itélt módositások behozatala iránt.

A Vaskaputól Galaczig való hajózás, folyamrendőrség és folyamfelügyelet szabályzatait, a partmelléki államok küldötteinek hozzájárulásával, az európai bizottság dolgozza ki és összhangzásba hozza azokkal, melyek a Galacztól lefelé való hajózást illetőleg már kibocsáttattak vagy ezentul fognak kibocsáttatni.

Az európai Duna-bizottság egyetértést létesitend azokkal, kiket illet, hogy a Kigyók-szigetén levő világitó torony fentartása biztosittassék.

A vaskapunál és zuhatagoknál létező hajózási akadályok elháritására szükséges munkálatok végrehajtása Ausztria-Magyarországra bizatik. A folyó ama részének partmelléki államai meg fogják adni mindazon könnyebbitéseket, melyek ezen munkálatok érdekében igényeltethetnének. Az 1871-ik évi márczius 13-iki londoni szerződés VI. czikkének határozatai, melyek e munkák költségeinek fedezésére szolgáló ideiglenes dij szedésének jogáról szólnak, Ausztria-Magyarország javára fentartatnak.

II. A berlini szerződés fentebb közölt pontjainak egyike értelmében Spizza község Dalmatiához levén csatolandó, ezen bekebelezést az 1879: 15. t. cz. jóváhagyta.

III. Bosnia és Herczegovinának a berlini szerződés által az osztrák-magyar monarchiára átruházott közigazgatása tekintetében, az 1880: 6. t. cz. igy intézkedik:

1) A ministerium a monarchia közös ügyeire nézve fennálló törvényeink szellemében felhatalmaztatik, illetőleg utasittatik, hogy Bosznia és Herczegovinának a közös ministerium*) által vezetendő ideiglenes közigazgatásába alkotmányos felelősség mellett befolyjon. A ministerium részt vesz mindazon tanácskozásokban, melyek ezen ideiglenes közigazgatás irányának és elveinek megállapitása, valamint vasutak épitése czéljából, a közös ministeriumban tartatnak.

---

*) Tényleg a közös pénzügyminister által; ez előbb Szlávy József volt, utána lett Kállay Béni.

2) Ezen tartományok közigazgatása ugy rendezendő be, hogy annak költségei azon tartományok saját jövedelmeiből fedeztessenek.

Ha és a mennyiben ez azonnal teljes mértékben elérhető nem lenne, — a rendes közigazgatás érdekében fedezendő összegekre vonatkozó előterjesztések, a közös ügyekre nézve fennálló törvények értelmében, — a monarchia két felének kormányával egyetértőleg állapitandók meg. (A delegatiók által, — most $31^4/_{10}$: $68^6/_{10}$ százalékos arány szerint.)

A mennyiben azonban Bosznia és Herczegovina igazgatása oly állandó beruházásokra venné igénybe a monarchia pénzügyi hozzájárulását, melyek nem a rendes közigazgatás keretébe esnek, u. m.: vasutakra, középitkezésekre, vagy hasonló rendkivüli kiadásokra, — az ily járulékok csak a monarchia mindkét államában összhangzóan hozott törvények alapján engedélyezhetők. (A két törvényhozás által összhangzóan hozandó egy-egy alkalmi törvényben megállapittatik az összeg, s ebből a magyar állam $31^4/_{10}$ százalékot visel; lásd pl. az 1885: 2. t. czikket.)

Ugyanezen uton állapitandók meg azon irányelvek, melyek szerint Boszniában és Herczegovinában a következő ügyek szabályozandók és kezelendők, u. m.: a) a vámintézmények, b) azon közvetett adók, melyek a monarchia két felében közös egyetértéssel megállapitott hasonértelmű törvények szerint kezeltetnek; c) a pénzrendszer.

Minden változtatásához azon viszonynak, melyben ezen tartományok jelenleg a monarchiához állanak, a monarchia két államа két törvényhozásának egyetértő jóváhagyása szükséges.

IV. Az 1879: 52. t. cz. értelmében pedig, Bosnia és Herczegovina az osztrák-magyar közös vám- és kereskedelmi területbe olvasztatott. Ekkép az osztrák-magyar monarchiának Bosniával és Herczegovinával szemben fennállott határvámvonala megszünt; egyuttal ezen országoknak Szerbiával, Montenegróval, és Törökországgal szemben levő határain, a megnagyobbitott vám- és kereskedelmi terület közös határvámvonala állittatott fel. Az osztrák-magyar vám- és kereskedelmi szövetségre s az ezzel kapcsolatban álló kérdésekre vonatkozó osztrák és magyar törvények, lényegileg Bosniára és Herczegovinára is ki lettek terjesztve. A mi pedig az ottani határvámok tiszta jövedelmét illeti: ebből ama tartományok határvámkezelési költségeire évi 600.000 forint aranyban szolgáltatandó ki; a többi az osztrák-magyar monarchia közösügyi költségeire forditandó.

I-ső függelék. Tervben van: az osztrák-magyar bank szabadalmát és működését Bosniára és Herczegovinára is kiterjeszteni. Ez iránt a magyar kir. pénzügyminister az osztrák pénzügyministerrel s a nevezett bankkal egyezményt kötött, mely 1886. évi májusban a magyar országgyülés s az osztrák reichsrath elé terjesztetett elfogadás végett. A szóban levő egyezmény igy szól: „Az osztrák-magyar banknak 1888-ik évi január 1-étől 1897 évi deczember 31-eig terjedő időre adandó szabadalma, a megszállott tartományokra (Bosnia és Herczegovinára) kiterjesztetvén, az

osztrák-magyar banknak jogában álland működését 1888. évi január 1-étől kezdve, az őt alapszabályai értelmében megillető jogokkal és kötelességekkel az említett tartományokra is kiterjeszteni. Az esetben, ha a bank ez országokban fiókokat állít fel, az alapszabályok 40-ik czikke értelmében az igazgatóságokra bízott teendőket ezen fiókokra nézve közvetlenül a főtanács végzi."

2-ik függelék. Az 1856. évben tartott párisi congressus', egyebek közt azt határozta, hogy a Dunán minden nemzetbeliek részére szabad a hajózás; továbbá, hogy a Dunatorkolatok körül levő hajózási akadályok elháritása végett egy ideiglenes európai Duna-bizottság alakittatik, melyben a szerződő hatalmak mindegyike képviselve lesz. (A pentarchia tagjai, továbbá Törökország és Sardinia, mely utóbbinak helyébe aztán az uj Olaszország lépett.) E mellett rendeltetett, hogy a parti államok képviselőiből külön bizottság alakittassék, melynek feladata: hajózási és folyamrendészeti szabályokat késziteni, a Duna egyéb részein levő hajózási akadályokat elháritani, az európai Duna-bizottság feloszlatása után pedig a Duna-torkolatok körül s a Feketetengernek azok közelében levő részein a vizeknek hajózható állapotban tartásáról gondoskodni. A Duna torkolataiban való hajózás szabályai 1865-ben egy nemzetközi Dunahajózási actában foglaltattak össze; a londoni conferentia pedig 1871-ben kimondotta, hogy a Dunatorkolatoknál a hajózás s a szabályozási munkálatok fölötti felügyelet tizenkét éven át az európai Dunabizottság által fog gyakoroltatni (1883. évi april 24-eig); továbbá, hogy a Duna többi részein a hajózási akadályok elháritására szükséges munkálatokról a parti államok fognak gondoskodni; egyuttal ezen államok felhatalmaztattak, hogy a Dunán minden kereskedelmi hajótól hajózási illetékeket szedhessenek mindaddig, mig ez uton az emlitett munkálatok által okozott költségeik megtérülnek. Az 1878. évi berlini szerződés aztán a Duna-hajózás legfőbb akadályainak — a vaskapunál s a zuhatagoknál — elháritásával az osztrák-magyar monarchiát bizta meg; egyuttal ezt a munkálatok költségeinek fedezése végett hajóilletékszedési joggal ruházta fel; egyszersmind megállapitotta, hogy az európai Duna-bizottság hatásköre a torkolatokon kivül a Dunán Galaczig fog kiterjedni s benne Románia is képviselve lesz. E bizottság hatásköre a Dunahajozási actához való pótegyezményben, mely az 1881. évi május 28-án köttetett, a Galacztól lefelé való hajózás szabályainak módositásával kapcsolatban az uj viszonyoknak megfelelőleg szabályoztatott (1882: 36.); működése pedig 1883-tól számitott további tiz évre meghosszabbittatott.

TIZENEGYEDIK RÉSZ.

A véderőről, s tagjainak államjogi különleges viszonyairól.

301. §. Az ország régibb hadszervezetei. *)

I. A várszerkezet korában (az Árpádok alatt hosszú ideig) a honvédelmi rendszernek hazánkban két fő alkatrésze volt: 1) a várjobbágyok, 2) a nemzet egyéb szabad tagjaiból — illetőleg a nemesekből — alakitott fölkelés.

II. A várszerkezetet a banderiális (zászlóalji) rendszer váltotta fel; ennek értelmében a király, a királyné, a főpapok, főurak s nagybirtokos nemesek bizonyos számú zászlóaljakat tartoztak kiállitani. A banderiumok mellett a nemesi fölkelés képezte az ország véderejének ugyszólván utolsó tartalékát.

III. Királyi zsoldos csapatok régóta tartattak. Idővel a hadfogadás utján zsoldosokból alakitott királyi sereg, a honvédelemnek főeszköze lőn; igy Hunyady Mátyás király alatt (ekkor különösen a fekete sereg) s a mohácsi vész után. A végvidéki bánságok, s aztán a katonai határőrség megalapitásával ez, a haderőhöz jelentékeny contingenst szolgáltattak. Egyébként a nemesi fölkelés is fenmaradt.

IV. Az 1715: 8. t. cz. hatálybalépte óta — a határőrségen fölül — Magyarországnak kétféle hadereje volt: egy rendes és egy rendkivüli. A rendeset az állandó katonaság (még pedig az 1715: 8. t. cz. szerint benszülöttekből és külországbeliekből hadfogadás utján alakitva), a rendkivülit ellenben a nemesi fölkelés képezte.

V. Az emlitett magyar állandó katonaságnak kellő létszámban tarthatása végett, s az abban háborúk folytán beállott hézagok pótlása tekintetéből: az országgyülések időről időre nagyobb-kisebb számú ujonczokat ajánlottak meg.

302. §. A véderőre vonatkozó ujabb intézkedések.

I. Az 1848. évi törvényhozás a magyar állandó katonaság rendszerét meg nem változtatta; csakhogy megállapitotta, miszerint a magyar hadseregnek az ország határain kivüli alkalmazá-

---

*) Kollár: Hist. jurisque publ. Regni Hung. amoenitates. — Palma: Notit. rer. hung. I. 169. s köv. l. — Kovachich: Vestigia comit. 110. l. — Keresztury: De veteri instit. rei milit. hung. II. — Bartal: Comm. I. 138., 354. l., II. 151. l., III. 44., 134. l. — Piringer: Ungarns Banderien. — Cziráky: Consp. jur. publ. 520. s köv. §. — Virozsil: Spec. jur. publ. II. 44. s köv. l. — Orosz: Terra incognita I. 159. s köv. l. — Továbbá, az 1827: 15. t. cz. által kirendelt országos küldöttség munkálata s némely t. czikkek; ezek közt főkép: 1715: 8., 1741: 63., 1796: 2., 1805: 1. 2., 1808: 2. 5.

sát s a katonai tisztségekre való kinevezéseket, a király a személye körüli magyar minister ellenjegyzése mellett fogja elhatározni. Ellenben a nemesi fölkelés hallgatagon meg lett szüntetve az 1848: 22. t. cz. által, mely rendelte, hogy az országban rendi különbség nélkül nemzetőrség alakittassék.

II. Az 1867: 11. t. cz. a nemzetőrségről szóló törvényt addig is, mig a törvényhozás az 1867: 12. t. cz. alapján a védrendszer iránt határozna, felfüggesztette; aztán, a nemzetőrségi intézményt az uj védrendszerről szóló törvények hallgatagon megszüntették. Ezekkel kapcsolatban a katonai határőrség is feloszlattatott, a határőrvidék polgárosittatott s az uj védrendszerbe a magyar állam többi részeihez hasonló módon vonatott be.

III. Most az 1867: 12. t. cz. alapján alkotott 1868: 40. 41., 1882: 39. s 1886: 20. t. czikkek irányadók, melyek értelmében a haderő alkatrészei: a közös osztrák-magyar hadsereg és haditengerészet, továbbá a monarchia két államának mindegyikében külön honvédség és népfölkelés.

303. §. A haderő alkatrészeinek fölszerelése és eltartása: a multban.

I. A várjobbágyok, — ha hasonlatot akarunk tenni a közelmulttal, — a nemrég megszüntetett határőrvidéki katonasághoz hasonlóan — kiválólag katonailag begyakorlott s fölszerelt csapatokat képeztek; béke idején fölszerelésök és eltartásuk költségei a várföldek jövedelmeiből, háború esetében a király által is, fedeztettek.

II. A nemesi fölkelés tagjai rendszerint maguk gondoskodtak fölszerelésökről; de — legalább is az országon kivül — a király költségén hadakoztak. Ez utóbbi elv állott fenn a banderiumokra nézve is; a fölszerelés pedig a banderium urának kötelességét képezte.

III. A kir. zsoldoshadsereg s az idővel alakitott határőrség fölszerelése s eltartása a királyokat illette, kik egyébiránt e czélra a rendelkezésök alatt állott állami jelentékeny számú jövedelmek egy részét forditották; az országgyülések a kir. zsoldoscsapatok fölszerelésére s eltartására időről időre adókat is ajánlottak meg.

IV. Az 1715: 8. t. cz. által behozott állandó katonaságnak fölszerelésére, eltartására s hadfogadás utján kiegészitésére szolgált: a hadi adó, melynek mennyiségét egyik országgyüléstől a másikig terjedő időre az országgyülés állapitotta meg. Egyébiránt a törvényhozás gyakran ajánlott meg az állandó hadsereg czéljaira ujonczokat (s ezek előállitása alatt a királyi hadfogadás szünetelt), továbbá ezeknek és bizonyos tekintetben a nemesi fölkelőknek is fölszerelésére s eltartására különféle subsidiumokat — segedelmeket — pénzben és terményekben. Az élelmezés s elhelyezés — elszállásolás — iránti intézkedéseket a törvényhozás

és a kormányzat körében az ország mindig magának tartotta fenn. Számos törvényünk óvást tett, hogy az állandó katonaság által a honfiak ne károsittassanak, különösen, hogy az adózóktól szerfölötti fuvarok, s a törvényes módon fölül pénz és termesztmények ne követeltessenek; az e tekintetben mégis fölmerült gyakori panaszok orvoslása végett aztán 1746. s 1751-ben az ugynevezett „Regulamentum militare“ hozatott be. A hadügyi költségek fedezéséhez az egyházi rend külön igen jelentékeny mérvben járult; igy: Róbert Károly és Corvin Mátyás királyok alatt várerőditési czélokra fizetett bizonyos dijakat (1439: 19., 1471: 24); ezek ugyan csakhamar meg lettek szüntetve; de a törökök kiüzetése után Kollonics primás a papság nevében a papi tizednek tizedét ajánlotta fel I. Lipótnak, ki ezen, az erősségek fentartására szánt segélyadományt 1701-ben kelt kir. leirat által elfogadta; különben ezen 10%-nyi dij eleinte csak minden öt évben, de 1773. óta minden évben megköveteltetett. Ugyancsak várerőditési s fentartási czélokra nyerte a király a Kollonics-féle szerződés által az öröklési jogot a főpapok hagyatékának egy részére nézve, melyről a királyi főkegyuri jog kérdésénél — e munka egy másik részében — szólunk.

V. Az alaptörvényeknél láttuk, hogy a had- és adóügy körül tüzetesen véve mily elvek szolgáltak irányadásul; a most e tekintetben fennálló jogszabályokat pedig részint az illető helyeken ismertettük, részint itt fogjuk előadni.

304. §. A véderőre vonatkozó mostani törvényeinkről s a véderő alkatrészeiről általában.

I. Az osztrák-magyar közös ügyeknek törvény által történt megállapitásakor, az 1867: 12. t. czikkben ki lett mondva, hogy a hadügy is közös ügy. Ezt azonban a maga egészében nem értette a törvény; mert — a mint e munkának V-ik, VIII-ik és X-ik részében láttuk — a törvény jelentékeny jogkört tartott fenn Magyarország számára a hadügy terén, ugy törvényhozási, mint kormányzati tekintetben. A hadügy közösségére vonatkozó elvet aztán a törvényhozás tüzetesebben szabályozta. Ugyanis, az 1867: 12. t. czikk utmutatása szerint, a monarchia mindenik felének ministeriuma egyenlő tartalmú javaslatot terjesztett a két törvényhozás elé s e javaslatból lett az 1868: 40. t. cz. Ez 10 év tartamára az általános védkötelezettségre fektetett uj védrendszert állapitott meg; s a haderőnek három főalkatrészét különbözteti meg: tudniillik a közös hadsereget s haditengerészetet, a honvédséget s a népfölkelést; egyuttal a közös hadseregnek és haditengerészetnek létszámát 800.000 főre szabta, s ehhez a magyar állam részéről szolgáltatandó jutalékot ideiglenesen meghatározta. E törvény hatálya aztán meghosszabbittatott s az 1879: 51. t. cz. által lényegileg az emlitett létszámmal együtt 1889.

év végeig fentartatni rendeltetett. Az 1868: 40. t. cz. némely §-ai pedig az 1882: 39. t. cz. által módosittattak.

II. Az 1868: 40., 1879: 51. s az 1882: 39. t. czikkek kiegészitéseül szolgálnak: a honvédség iránt külön intézkedő 1868: 41. s 1883: 35. t. czikkek; a honvédzászlóaljak szaporitásáról szóló 1872: 2. és 18., s az 1873: 36. t. cz.; a népfölkelésről szóló 1868: 42. t. czikket felváltott 1886: 20. t. cz.; továbbá a közös véderőből a magyar államra eső jutalékot, s az évenkint kiállitandó ujonczok és póttartalékosok számát meghatározó 1872: 3. és 35., 1873: 37. s 38., 1882: 1. 2. t. czikkek; végre a hadmentességi dijról szóló 1880: 27. s 59., és az 1883: 9. t. cz., valamint a hadügyi tárgyú egyéb t. czikkek, melyekről a következő §-okban szólunk.

III. A monarchia közös hadereje fel van osztva 15 hadtestre, ugyan annyi hadtestparancsnoksággal, s a dalmátiai külön parancsnokságra; amazok közül 6 parancsnokság a magyar államra (budapesti, pozsonyi, kassai, temesvári, nagyszebeni, zágrábi), 8 pedig és a külön parancsnokságot képező dalmatiai katonai parancsnokság Ausztriára esik (bécsi, gráczi, insbrucki, prágai, josefstadti, brünni, krakkói és lembergi); egy vegyes hadtest pedig (számszerint a 15-ik) Bosniában és Herczegovinában van elhelyezve a serajevói hadtestparancsnokság alatt. A hadi tengerészet külön van szerezve; azzal kapcsolatban állanak: a pólai tengernagyi hivatal, a trieszti tengerészeti kerületparancsnokság s a dalmátiai zárai katonai parancsnokság.

305. §. A közös haderőhöz Magyarország által szolgáltatandó hadjutalék, s az évenkinti ujonczjárulék.

I. Az 1868: 40. t. cz. addig is, mig uj népszámlálás foganatosittatnék, a lélekszámról akkor létezett hivatalos adatok alapján azt állapitotta meg, hogy a közös haderőnek 800,000 főnyi létszámához a magyar állam 329. 632. fővel járul; ide nem számitva az akkor még fennállott katonai határőrséget. Ezen jutalék, az 1869. évi népszámlálás eredménye alapján 329. 216. főben lett megállapitva (1872: 3.); de csakhamar, a határőrvidék egy részének polgárositása után, 333.736 főre (1872: 35.) s a határőrvidék többi részeinek polgárositása folytán 342.988 főre emeltetett (1873: 37.) Ez utóbbi számot az 1879: 51. t. cz. meghagyta; azonban az 1882: 1. t. cz. az ujabb népszámlálási adatok alapján 331.414. főre szállitotta le.

II. Az emlitett számoknak (mint hadjutaléknak) megfelelő évi ujonczjárulékot évről évre a magyar országgyülés ajánlja meg; — és csak akkor, midőn már a megajánlás uj törvényczikk által megtörtént, következik az ország hadkiegészitő kerületeiben és ujonczozási járásaiban a közös hadsereg és hadi tengerészet kiegészitésére a járulék előállitása. Járul pedig ehhez a magyar állam, az 1882: 2. t. cz. szerint, évenkint 39.552 ujonczczal s 3955

póttartalékossal. (Addig az 1873: 38. t. cz. hatálybalépte óta évenkint 40.933 ujonczczal és 4093 póttartalékossal járult.) E szám, a tapasztalat által igazolt ujonczállitási képesség arányában osztatik fel az ujonczozási járások között; de ha előre látható, hogy valamely ujonczozási járás az igy reá eső mennyiséget kiállitani nem birja, akkor a várható hiánynak megfelelő szám ugyanazon hadkiegészitési kerületnek többi járásaira vettetik ki.

306. §. Az általános védkötelezettség; ennek s a tettleges szolgálatnak időtartama. (1868: 40., 1882: 39., 1886: 20.)

I. A védkötelezettség általános lévén: ezt minden védképes állampolgár személyesen tartozik teljesiteni. A ki védköteles korban nyer állampolgárságot vagy állandó letelepedésre engedélyt: az a véderőről szóló törvények értelmében korának megfelelő védkötelezettséget teljesiteni köteles, tekintet nélkül arra, hogy eleget tett-e s miképen, védkötelezettségének azon államban, melyből ide költözött át. Az oly védkötelesek, kik a tulajdonképeni hadi szolgálatra ugyan nem alkalmasak, de hadi czélokra szükséges másnemű szolgálatot teljesithetnek: háború esetében ily szolgálatokra kötelezhetők. A kik az általános védkötelezettségnek megfelelni nem képesek vagy attól ideiglenesen fölmentetnek, avagy egyébként a törvény kedvezményét élvezik, — illetőleg a kik a védkötelezettségi évek letelte előtt vándorolnak ki az osztrák-magyar monarchiából: azok a törvényszerü szolgálati kötelezettség ideje alatt, illetőleg a kivándorláskor, hadmentességi dijt tartoznak fizetni. (Erről külön §-ban szólunk.)

II. A véderő kötelékébe való belépés kötelezettsége azon naptári év január havának 1-től kezdődik, melyben az illető egyén 20-ik évét betölti. Tart pedig a szolgálati kötelezettség:

1. Az álló hadseregnél: a) 3 évig a sorhadban, b) 7 évig a tartalékban;

2. A hadi tengerészetnél: a) 4 évig a sorhadban, b) 5 évig a tartalékban;

3. A póttartalékban: 10 évig;

4. A honvédségnél: a) 2 évig azokra nézve, a kik szolgálati kötelezettségöknek az álló hadseregben vagy a póttartalékban lett betöltése után a honvédséghez helyezendők át; b) 12 évig a honvédséghez közvetlenül besorozott védkötelesekre nézve. (A kik a hadi tengerészetnél teljesitették szolgálati kötelezettségöket, a honvédségi szolgálattól mentesek.)

A lovasságnál és zenekaroknál a tényleges szolgálat teljesitése után önkényt szolgáló katonáknak, a tényleges állományban önkényt eltöltött mindegyik év kétszeresen számittatik a tartalékbeli szolgálati időbe. (1882: 39.)

5. „Népfölkelés“ czimén kiterjed a védkötelezettség: minden honpolgárra, ki akár az általános, akár csak a népfölkelési szolgálathoz szükséges védképességgel bir és sem a közös haderő, sem a honvédség állományához nem tartozik, — azon év elejétől

fogva, melyben 19-ik életévét betölti, azon év végeig, melyben 42-ik életévét meghaladta; — azon honpolgárokra nézve pedig, kik a közös haderőhöz 19-ik évök betöltése előtt önkénytesen léptek be, a népfölkelés kötelezettsége kiterjed az 1868: 40. s 1882: 39. t. czikkekben körülirt 12 évi védkötelezettség lerovása után közvetlen következő 10 évi időtartamra.

Továbbá, a népfölkelés kötelezettsége kiterjed, — védképességükhöz s 60-ik életévük betöltéseig, — a közös haderő s a honvédség nyugállományához vagy szolgálatonkivüli viszonyához tartozó minden egyénre: a mennyiben a fegyveres erő egyéb részeinek valamelyikénél nem alkalmaztatik.

Végre, a csendőrség, pénzügyőrség és állami erdészet személyzete, ha a hadi események miatt saját területén működését megszüntetni kénytelen, a népfölkeléshez tartozik csatlakozni. (1886: 20.)

III. A közös haderőhöz tartozó tartalékosok, tartaléki szolgálatuk ideje alatt csak 3-szori, mindannyiszor legföljebb 4—4 hétig tartó, időszaki fegyvergyakorlatokra kötelezvék; azonban a tényleges szolgálatba történt minden behivatás, egy-egy gyakorlatul számitandó be. A fegyvergyakorlatokra be nem hivott tartalékosok és póttartalékosok az évenkint őszszel tartandó ellenőrzési szemlén, mely azonban egy napnál hosszabb ideig nem tarthat, kötelesek megjelenni. A hadi tengerészet azon tartalékosai, kik a négyévi sorhadi szolgálati kötelezettségnek tényleges szolgálatban tettek eleget, nem hivhatók be fegyvergyakorlatokra. (1882: 39.)

A honvédségbe közvetlenül beosztott egyének, 8 hetet meg nem haladható betanittatásuk után, a szükséghez képest vagy a törzsek és állandó századok legénységének fölváltására fordittatnak, vagy szabadságra bocsáttatnak; — s a 12 év alatt a honvédlegénységből senki, hacsak önkényt nem jelentkezik, 5 időszaki gyakorlatnál többre, melyek 5—5 hétig tartanak, be nem rendelhető. Azok pedig, kik a közös hadseregből (a hadi tengerészet kivételével) mint ott kiszolgált egyének helyeztetnek át a honvédséghez, itt a két év alatt csak egy időszaki fegyvergyakorlatra kötelezvék. (1873: 32.) Mindezek azonban szintén tartoznak az évenkint tartott ellenőrzési szemlén megjelenni.

A közös haderőhöz tartozók közül a tartalékosok, az időszaki gyakorlatokon kivül csak ő felsége parancsára szólithatók be a haderő kiegészitése végett; de ha azoknak csak egy részét szükséges tettleges szolgálatra beszólitani, ennek a legifjabb korosztályokon kezdve kell történnie. A honvédség pedig ő felsége által csak a magyar honvédelmi minister ellenjegyzése mellett mozgósitható.

IV. A szolgálati idő, a sorozási év október havának 1-étől, némely kötelezetteknél pedig a besorozás napjától, veszi kezdetét. (Az egyévi önkénytesekről alább szólunk.)

A szolgálati kötelezettség csak annak teljes betöltésével szünik meg.

Az áthelyezés a sor-állományból a tartalékba, illetőleg innét a honvédséghez, — valamint a védkötelezettség kitöltése után a teljes elbocsátás (obsit), minden év decz. végén történik; de háború esetében csak ő felsége parancsára s igy későbben is történhetik. A honvédséghez tartozók, szintén, a kötelezett évek betöltésével, decz. végén bocsáttatnak el.

V. A védkötelezettség teljes kitöltése előtt az elbocsátás csak akkor engedélyezhető: 1) ha a besorozás törvényellenes volt; 2) ha gyógyithatlan szolgálatképtelenség áll be; 3) ha a katona oly viszonyok közé jut, melyekben reánézve ideiglenes mentességnek van helye, — vagy, ha már besoroztatása idejében is oly viszonyok közt volt, de mentességét kellő időben nem érvényesitette; 4) ha az ujonczozásnál jelen nem volt besorozandó egyén helyett, a 4-ik korosztályból utóegyén gyanánt besorozott hadköteles, a hadsereg jutalékának s a honvédség legkisebb kiegészitési szükségletének fedezése után fölöslegessé vált. (1882: 39.)

307. §. A közös haderő (hadsereg és haditengerészet) kiegészitésének módjai.

A közös haderő, — melynek hivatása a magyar s az osztrák államnak külellenségekkel szemben megvédése, s a belrend és biztonság fentartása, — kiegészittetik:

1) A katonaképző intézetek növendékeinek beosztása által. Ezek, ha dijmentesek, 10, — ha féldij mellett képeztettek, 7, — ha pedig egész dijt fizettek az intézetnek, 4 évig tartoznak tettlegesen szolgálni.

2) Önkényteseknek, esetleg a háború idejére, belépése által. Itt meg kell különböztetni: a) az egyszerű önkényteseket, s b) az egyévi önkényteseket.

a) Minden belföldi, és honpolgári jogot nyert férfi, a ki legalább 59. bécsi hüvelyknyi testmagasság mellett a szükséges szellemi és testi képességgel bir, — ha életének 17-ik évét betöltötte, de a 36-ikat még tul nem haladta, továbbá ha polgári jogainak teljes élvezetében van s a mennyiben még kiskorú, az atya vagy gyám beleegyezését birja, — önként beléphet a hadseregbe s maga választhatja a hadcsapatot, melyben szolgálni kiván. (A honvédséghez is beléphet ugyan; de e belépés nem mentesiti őt annak idején, — midőn az illető korosztályba lép, — az ujonczozás alól; ha tehát ezen ujonczozáskor a közös haderőhöz soroztatik be, kormányrendeletek szerint a honvédségből legott elbocsátandó: még az esetben is, ha itt már tiszti rangra emelkedett volna; csakhogy ez utóbbi esetben neki a közös haderőnél a tiszti vizsga letételére alkalom nyujtandó.)

b) Az egyévi önkénytességről külön §-ban szólunk.

3) Rendes ujonczozás által. Ez minden évben marcz. 1-étől april végeig történik: akkép, hogy egy ujonczozási járáshoz tar-

tozó védkötelesek, a korosztályi sorrendben s minden korosztályon belül sorsolási számrend szerint, vegyes bizottságok (polgári, honvédségi és közös hadseregbeli tagok) által vizsgáltatnak meg. A sorozásra rendszerint 3 korosztály (a 20—23 évesek) hivatik fel; értve egy korosztály alatt azokat, kik ugyanazon évben (január 1-étől decz. 31-eig) születtek. A 4-ik korosztály csak kivételesen hivható fel: ha a jutalék s a honvédség legkisebb szükséglete máskép nem volna fedezhető. Felhivandó-e és hol a 4-ik korosztály? azt a honvédelmi minister határozza meg. (1882: 39.)

A ki az ujonczozás alá eső korosztályok valamelyikéhez tartozik, köteles az ujonczozást megelőző év november havában, az illetékes községnek vagy tartózkodási helyének elöljáróságánál irásban vagy szóval jelentkezni; mert különben 100 frtig terjedhető s a helybeli szegényalapra forditandó pénzbirsággal, s vagyontalansága esetében 20 napig terjedhető fogsággal, büntettetik.

A közös haderőhöz, az illetők kivánságának lehető tekintetbevételével, az oda legalkalmasabb egyének osztandók be; de az oda besorozottak, az egészségi csapatok egyedüli kivételével, magyar csapatokba osztandók be. (1868: 40., 1882: 39.) E szabály alól csak ideiglenesen történt némi eltérés, az 1882: 42. t. cz. folytán, olykép, hogy némely magyar gyalogezredeknek 5-ik zászlóaljai átmenetileg (nehány évre) oly uj gyalogezredekhez osztattak be, melyek különben nem a magyar korona országaiból fognak kiegészittetni.

A közös haderő jutalékának s a póttartaléknak teljes kiállitása után, a korosztályokban még hadi szolgálatra alkalmas többi egyének: a honvédséghez osztandók be.

A kik a póttartalékba jutnak, a szükséghez képest a hadsereg különféle csapatainak állományába fölveendők s 8 hét alatt katonailag kiképzendők; de azontul s béke idején polgári foglalkozásuk mellett meghagyatnak, és időszaki fegyvergyakorlatokra sem szorithatók; háború esetére pedig (sőt részleges mozgósításkor is, legalább 1878-ban Bosnia és Herczegovina megszállása alkalmával ugy történt) ő felsége rendeletére, — a legifjabb évfolyamon kezdve a közös hadsereg vagy a haditengerészet kiegészitésére fordittatnak. (Az 1868: 40. t. cz. szerint a póttartalékosok rendes viszonyok közt betanittatás végett sem voltak behivhatók, háború esetére pedig életkorukhoz képest részint a közös haderőnek részint a honvédségnek kiegészitésére forditthattak.) A póttartalékosok a közös haderő kötelékéhez 10 éven át s aztán a honvédséghez két évig tartoznak.

Oly védkötelesek, kiknek az alább emlitendő okok alapján az ideiglenes szolgálatmentesség az utolsó (3-ik, illetőleg 4-ik) korosztályban létökkor megadatott: midőn a következő korosztályba lépnek, sorsszámukhoz képest a póttartaléknak, illetőleg a honvédségnek nyilvántartásába helyeztetnek át; föltéve pedig, hogy mentességi czimök folyvást fennáll, ezen nyilvántartásban

maradnak azon év decz. 31-eig, melyben életkoruk 30-ik, illetőleg 32-ik évét betöltik. (1882: 39.)

Ha valamely hadköteles a rendes ujonczozástól elmarad, az rendszerint utólag besorozandó; időközben pedig helyébe a korosztály és sorszám rendje szerint legközelebb következő hadköteles egyén sorozandó be.

Az ujonczállitásra és sorsolásra való megjelenés költségeit, a védkötelezett maga viseli; a vagyontalanok kivételével, kik a község által segélyzendők. Ellenben az állam viseli a felülvizsgálat költségeit, melynek azokra nézve van helye, kiknek besoroztatása katonai részről megtagadtatott (ha az illető maga vagy az ujonczozási bizottság polgári tagjai kivánják a felülvizsgálatot), s kik a besoroztatástól számitott 4 hónap alatt mint szolgálatképtelenek az elbocsátásra kijelöltettek.

4) Hivatalból eszközölt állitás (ily besorozás) által. Ez alá esnek:

a) Az ujoncz szökevények; vagyis azok, kik az ujonczozásnál kielégitő mentség nélkül meg nem jelentek. Ezek, ha önkényt jelentkeztek, a rendes sorkatonai szolgálat tartamán fölül 1 évet, s a kik nem jelentkeztek, 2 évet tartoznak még szolgálni. Ha azonban hadképtelenek, 3 hónapig terjedhető fogsággal büntetendők; ha pedig 36 éves korukat már tulhaladták s nem igazolják, hogy már az első korosztálybaléptökkor szolgálatképtelenek voltak, 6 hónapig terjedhető fogsággal büntetendők. A bünrészesek is büntetendők.

b) A kik tilalom ellen nősülnek, — továbbá azok is, kik az 1. 2. vagy 3-ik korosztályba tartozva, engedély nélkül oly külföldi utazásra kelnek, melyhez utazási engedély szükséges: a korosztály szerinti sorozás kedvezményét elvesztik és sorshuzás nélkül hivatalból besoroztatnak. A tilalom ellenére nősülők, ha hadképteleneknek találtatnak, 1000 frtig terjedhető pénzbirsággal vagy 6 hónapig terjedő fogsággal büntettetnek. A vétkesen közreműködők büntetése pedig: 500 frtig terjedhető pénzbirság vagy 3 hónapig terjedhető fogság.

c) A mely védköteles egyénre rábizonyul, hogy szándékosan megcsonkitotta magát: az hivatalból sorozandó be, s a törvényes sorkatonai szolgálat tartamán fölül még 2. évig tartozik szolgálni.

308. §. A magyar honvédség.

I. A honvédség a hadi erőnek kiegészitő része; hivatva van: háború idején a közös haderő támogatására s a belvédelemre, békében pedig kivételesen a belrend és biztonság fentartására.

II. A honvédség kiegészittetik: 1) a hadseregnél kiszolgált tartalékosok és póttartalékosok beosztása által; 2) azon védkötelezetteknek közvetlenül a honvédséghez való besorozása által, kik ujonczozáskor a közös hadsereg és haditengerészet jutalékának s a póttartaléknak kiegészitése után, hadi szolgálatra alkalmasak-

nak találtatnak; 3) oly önkénytesekből, kik védkötelezettségöknek eleget tettek, és már nem szolgálatkötelesek, de hadképesek; 4) azon egy évi önkénytesekből, kik a honvédséghez osztandók be; 5) önkénytesen jelentkező hadapródoknak a hadseregből a honvédség tényleges állományába, s a reájok háramló törvényes szolgálati kötelezettség fentartásával, idő előtt való áthelyezése által: a mig a honvédség tényleges állománybeli tisztikarának kiegészitése körül nehézségek forognak fenn s a mennyiben a hadsereg tiszti állományának viszonyai engedi. (1882: 39. t. cz.)

A védkötelezettség a honvédségnél: azokra nézve, kik oda közvetlenül soroztattak be, 12. év; akik a közös hadsereg tartalékából osztattak be, azokra nézve 2 év; a 3) alatt emlitett önkényteseknél pedig 2 évre s esetleg a háború tartamára terjed.

III. A magyar korona területén, az 1868: 40. s 41. t. cz. értelmében, a honvédség egyelőre 82 zászlóaljból s 32 lovas századból alakittatott; ebből pedig a társországokra 4 zászlóalj s 4 lovasszázad esett. A határőrvidék egy részének Magyarországba s más részének a társországokba történt bekeblezése folytán 2—2 uj honvédzászlóalj állittatott fel (1872: 2. és 18.); a határőrvidék többi részeinek polgárositása alkalmával pedig e részekben 6 honvédzászlóalj (1873: 36.) alakittatott; ekkép a honvédzászlóaljak száma 92; ebből a társországokra és az oda bekeblezett határőrvidékre 12 esik. A honvédlovasság, miután az 1871: 5. t. cz. értelmében 8 uj század állittatott fel, 40 lovasszázadból áll. melyek legfelsőbb rendelet folytán közelebb 4 századával egy-egy ezreddé s igy összesen 10 ezreddé alakittattak; ezek közül a társországok területén levő ezred (4 század) uhlán, a magyarországi 9 ezred pedig huszár. Egyébiránt a honvédség száma, háború idején, ő felsége jóváhagyásával s az országgyülés beleegyezésével szaporitható.

IV. A magyar korona területén az összes honvédség 7 honvédkerületre oszlik, mindegyikében egy kerületi parancsnoksággal. (1868: 41., 1871: 3.) E kerületek: a pesti, fehérvári (előbb budai), szegedi, kassai, pozsonyi, erdélyi s zágrábi. Ezek mindegyike: több honvédzászlóalji járásból áll, s minden ily járás 4 századjárásra oszlik. A honvédlovas századok egy vagy több zászlóalji járásból alakulnak. Béke idején minden zászlóaljnál, a zászlóaljparancsnokság állomáshelyén, egy törzs áll fenn (1 törzstiszt, 1 kezelőtiszt, 1 nyilvántartási tiszt, 1 orvos, 1 puskamüves, 2 törzsőrmester, 4 közlegény s 3 tiszti szolga), melynek feladata a létszámot nyilvántartani, a raktári készleteket kezelni s azokra felügyelni; (1871: 3.); a lovasságnál a törzsek létszámát s szervezetét, ő felsége jóváhagyásával a honvédelmi minister határozza meg. Továbbá, béke idején: a honvédujonczok kiképzése, s a belrend és biztonság fentartása végett, minden zászlóaljnál, törzsének állomáshelyén egy állandósitott század, s minden 4 lovasszázadból (egy-egy ezredből) 1—1 állandósitott század állittathatik fel.

V. A honvédkötelezettek, béke idején, — kivévén a törzseknél s az állandósitott századoknál tényleges szolgálatban levőket, — a 8 heti beoktatási időn s az időszaki gyakorlatok tartamán kivül mind szabadságra bocsátvák (az ugynevezett szabadságolt állományhoz tartoznak) s háboritlanul járhatnak polgári foglalatosságaik után. A tettleg szolgálatban nem álló honvédek, a tisztekkel együtt, polgári viszonyaikra nézve polgári törvények és hatóságok alatt állanak s csak azon megszoritásoknak vannak alávetve, melyeket a nyilvántartás tekintetéből a törvény rendel.

VI. A honvédség vezény-nyelve Magyarországban: a magyar; zászlója pedig, ő felsége nevének jelvényei mellett az ország szineit (vörös-fehér-zöld) s a magyar állam czimerét viseli. A társországokban a honvédség vezény-nyelve a horvát; zászlója pedig az emlitett jelvények mellett a társországok szineit (vörös-fehér-kék) s a magyar állam czimerét viseli. Egyebekben a katonai jelvények s a rangjelzetek, valamint a fölszerelés s fegyverkezés, nemkülönben a szolgálati s a gyakorlati szabályok, a honvédségnél s a közös hadseregnél egyenlők. A honvédtisztek, tiszti fokozatuk szerint, szintén egyenlők a sorkatonaság tisztjeivel; ugy ők, mint a honvédlegénység, tettleges szolgálatteljesitéskor, — béke idején, hadkészültségben és háború idején egyaránt — oly illetékekben részesülnek, mint a hadseregbeliek; továbbá, a háboruban vagy tényleges békeszolgálatban rokkanttá lett honvédek, valamint a harcztéren elesetteknek özvegyei s árvái, a közös hadseregre nézve fennálló kedvezményekre jogositvák.

VII. A honvédség összehivása és mozgósitása, háboru esetén, csak ő felsége rendeletére s a honvédelmi minister ellenjegyzése mellett, történhetik. A honvédség kivételesen a magyar korona országain kivül is alkalmazható; de erre esetről esetre a törvényhozás külön intézkedése szükséges. Csak akkor, ha az országgyülés nincs együtt s amellett a halasztásból veszély származhatnék, rendelheti ki ő felsége a honvédséget az ország határain kivülre is: de az ország összes ministeriumának felelőssége s az országgyülés utólagos jóváhagyása mellett.

309. §. Ideiglenes mentességek a közös haderőbeli s a honvédségi szolgálat alól. (1868: 40.)

I. A hadseregbe, hadi tengerészetbe vagy a honvédségbe való belépés kötelezettsége alól ideiglen mentesek: 1. a keresetképtelen apának vagy özvegy anyának egyetlen fia, vagy ennek nemlétében egyetlen veje; 2. az apa halála után a keresetképtelen nagyapának vagy özvegy nagyanyának egyetlen unokája, ha azoknak fijok nincsen; 3. teljes árvaságra jutott testvéreknek egy bátyja.

Azonban csak vérszerinti egyetlen fiunak, unokának, vagy bátyának és illetőleg egyetlen vőnek lehet felmentetésre igénye, s csak azon esetben, ha felmentetésétől szülőinek, öreg szülőinek

vagy testvéreinek eltartása függ, s ő e kötelezettséget teljesiti is; törvénytelen fiu gyermeknek hasonlóan igénye van a felmentésre, ha ettől függ anyja eltartása, s ha ő e kötelességet teljesiti is.

Egyetlen fiunoka vagy bátyával egyenlő igényüeknek tekintetnek ugyanazon feltételek alatt azok is, a kiknek egyetlen vagy több fivéreik: a) a sorhadi vagy tartalékbeli szolgálatkötelezettség alatt állanak: b) 18 évesnél ifjabbak; c) szellemi vagy testi fogyatkozások miatt bármi keresetre képtelenek.

II. A ki ezen alapokon ideiglen felmentetett, de felmentési czime időközben megszünt, vagy a ki annak feltételeit nem teljesiti: korosztályához képest a hadseregbe, hadi tengerészetbe, vagy honvédségbe való belépés kötelezettsége alá esik.

III. Az ideiglenes felmentés tárgyában a sorozó bizottság határoz (32. §.), melynek határozatai ellen a közigazgatási bizottsághoz s illetőleg a honvédelmi ministeriumhoz lehet feljebb folyamodni.

Az ujonczállitási bizottságnak a honvédelmi minister által helybenhagyott határozata ellen feljebb folyamodni nem lehet.

310. §. A védkötelezettség körül törvényileg engedett egyéb kivételes kedvezmények. (1868: 40., 1882: 39.)

I. A népoktatási tanintézetek tanitójelöltjei s tanitói a hadseregben, hadi tengerészetben, vagy a honvédségben lett állományba vételök (okt. 1.) után, a népoktatást legkevesbbé akadályozó időszakban 8 hét alatt katonailag kiképzendők; azután szabadságolandók és béke idején ezen felül csak a tartalékbeli és honvédségi időszaki gyakorlatokban való részvételre kötelesek. (1882: 39.)

Azok, kik örökség utján jutottak valamely mezőgazdaság birtokába, ha rendes birtokukon laknak, abban maguk gazdálkodnak s az ily birtok földjövedelme egy öt tagu család önálló eltartására elégséges, de viszont ezen mérv négyszeres mennyiségét meg nem haladja: azon esetben, ha sorsszámuk és korosztályuk szerint az ujonczjutalékba esnek, — a hadseregbeli szolgálati kötelezettség tartamára a póttartalékba helyezendők át és ennek jutalékába számitandók be; ha pedig sorsszámukhoz képest a honvédségbe jutnak, a gazdaság kezelését legkevésbbé akadályozó időszakban, nyolcz hét alatt katonailag kiképezendők, azután szabadságolandók és béke idején szolgálattételre többé be nem hivhatók.

II. A hadi tengerészethez beosztott oly képzett tengerészekre nézve, a kik nem egyéves önkénytesek, ugy szintén a gépészekre nézve is, előképzettségöknek s a hajóhad körüli szolgálatban lett kiképeztetésöknek irányadó tekintetbe vételével, a tettleges szolgálati idő béke idején egy évi tartamra is leszállitható.

A hadi tengerészetbe beosztott oly tengerészek, a kik bel-

földi tengerészeti vagy hajóépitési tanintézetekbe járnak, béke idején a tanidőre szabadságolandók.

III. Minden törvényesen bevett egyház és vallásfelekezet papjelöltjei és növendékei, ha a hadseregbe (hadi tengerészetbe) vagy a honvédség közé besoroztattak, és a hittani tanulmányok hallgatását állományba vételök idejében (okt. 1.) már megkezdették, hittudományi tanulmányaik folytathatása végett szabadságra bocsáttatnak. Pappá szenteltetésök, illetőleg lelkészszé vagy segédlelkészszé lett alkalmaztatásuk vagy kineveztetésök után az illetők a hadsereg lelkészeti lajstromába igtattatnak, és háboru esetében védkötelezettségökhöz képest vagy a hadseregnél (hadi tengerészetnél), vagy a honvédségnél, mint szintén tábori vagy állandó kórházaknál is, mint lelkészek alkalmazhatók. Ha azonban az ily papjelöltek vagy papnövendékek hittudományi tanulmányaikkal felhagynak, vagy papi hivatásukról lemondanak: egyévi önkénytesi kedvezmény iránti igényök épségben tartása mellett, a törvényszabta tényleges szolgálatnak utólagosan és azonnal leendő teljesitésére köteleztetnek. A fölszentelt papok, illetőleg a lelkészek és segédlelkészek, szolgálati kötelezettségök ideje alatt, fölmentendők a harczias állománybeli szolgálat alól és a hadsereg vagy honvédség lelkészi lajstromába igtatandók. (1882: 39.)

IV. A hadsereg (hadi tengerészet) és honvédség kötelékében álló államtisztviselők, a felséges uralkodóház magáncsaládi és ősalapjavain alkalmazott hivatalnokok, a közalapok hivatalnokai, az országos és kerületi képviseleteknek, a megyei és városi törvényhatóságoknak és politikai közigazgatással megbizott községeknek tisztviselői (a mennyiben ezen állomásokra a jogi és államtani tanulmányok bevégzésének igazolása megkivántatik), továbbá a köztanintézetek tanárai és tanitói, a népiskolák tanitóit is ide értve, — háboru esetében a közigazgatási szolgálat és tanitás folytatására nélkülözhetlen számban, az illető szakminister ajánlatára, ő Felsége a király engedelmével, alkalmazásukban meghagyathatnak. Hasonló kedvezményben részesittetnek a póstai, távirdai s vasuti szolgálatban álló egyének is, a mennyiben az üzlet folytatására nélkülözhetetlenek.

V. A póttartalékosok részére törvényileg engedett kedvezményekről fentebb szóltunk. Az egy évi önkénytesség intézményét pedig a következő §-ban ismertetjük.

311. §. Az egyévi önkénytesség.

I. A képzettség oly fokán álló belföldiek, mely valamely főgymnasiumban, főreáltanodában, vagy ezekkel legalább egyenlőrendű tanintézetekben végzett tanulmányoknak megfelel: ha erre nézve magukat jogérvényes bizonyitványnyal, avagy az e czélra szervezett vegyes vizsgáló bizottság előtt leteendő fölvételi vizsgálat által, igazolni képesek, — az ilyenek, ha a hadseregbe önkényt belépnek, szolgálatuk ideje alatt pedig saját költségükön szerelik föl, ruházzák és élelmezik magukat, — a lovasságnál

pedig a lovat is megszerzik és annak tartásáról gondoskodnak, — béke idején csak egyévi tettleges szolgálatra kötelezvék, mely után a tartalékba helyeztetnek át. — A szegénysorsú, de kitünő előmenetelű és jó erkölcsű tanulók ruházati, fölszerelési és élelmezési költségei a közös hadügyi javadalomból födöztetnek; sőt a hadi tengerészetnél mindazok, kik általános müveltségökre s belföldi tengerészeti tanintézetekben jó sikerrel végzett tanulmányaikra nézve magukat igazolják, egyévi önkénytes szolgálatra akkép fogadtatnak be, hogy ruházati s élelmezési költségeiket nem kell sajátjukból fedezniök.

II. Az egyéves önkénytesek, ha tanulmányaikat folytatják. azon év okt. 1-eig, melyben életök 25-ik évébe lépnek, maguk választhatják az egyévi önkénytes szolgálat évét s a katonai állomás helyét; azok pedig, kik nem tartatnak közköltségen, és magánszállásuk van, laktanyai lakásra nem szorithatók. Az egyévi önkénytesek közül az orvosok és orvostanulók katonai kórházakban, állatorvosok és állatorvosságot tanulók pedig mint állatgyógyászgyakornokok, s a gyógyszerészek a katonai gyógyszertárakban, teljesithetik az egyévi önkénytes szolgálatot. Azon orvosnövendékek, kik mint okleveles orvosok az egészségügyi csapatoknál ohajtják teljesiteni az egyévi önkénytesi szolgálatot: az emlitett szabad választást 27-ik évökig tehetik; de ha az orvostudori fokot nem nyerték el, javukra nem számitható be azon idő, mely azon év okt. 1-étől, melyben életök 25-ik évébe lépnek, tényleges szolgálatuk megkezdéseig folyt le.

III. Azon egyévi önkénytesek, a kik a hadköteles korban avattatnak fel: ha az ujonczállitásnak, illetőleg a hadjutalék végleges számbavételének eredményéhez képest, korosztályuk és sors-számuk szerint a honvédséghez jutnak, ide helyezendők át. Ezek szintén az egyévi önkénytesség évét, — de nem egyszersmind az állomáshelyet is — szabadon választhatják; az egyévi tényleges szolgálatot a honvédségnél kötelesek teljesiteni s aztán a honvédség szabadságolt állományába helyeztetnek át.

Azonban a honvédelmi minister, esetről esetre, a hadügyministerrel egyetértőleg, elengedheti az ily egyévi önkényteseknek a honvédségbe való áthelyezését, ha az áthelyezés a honvédség tiszti állományának viszonyai tekintetéből nem mutatkoznék szükségesnek.

IV. Azon egyévi önkénytesek, kik rendes ujonczállitás alá kerülnek és sors-számuk szerint a póttartalékba jutnak, az egyévi tényleges szolgálatot a közös hadseregben (illetőleg a hadi tengerészetben) tartoznak teljesiteni.

V. A hadköteles korban álló oly tanulók, kik az egyévi önkénytesség föltételét képező tanulmányokkal nem saját hibájokból késtek el, föltételesen és a végleges határozatnak a tanulmányok befejezéseig való függőben tartása mellett részesithetők az egyévi önkénytesség kedvezményében. Az ily föltételesen fölvett egyévi önkénytesek is, a fentebbi szabályok értelmében.

sors-számuk szerint a honvédségnél kötelesek teljesiteni az egyévi tényleges szolgálatot. Ha a föltételesen fölvett egyévi önkéntesek tanulmányaikat abbahagyják vagy azoknak kellő eredménynyel lett bevégzését a maga idejében nem igazolhatják: akkor utólagosan behivandók a 3 évi tényleges szolgálatra, — illetőleg ha a honvédséghez tartoznak, a honvédségi törvény szerinti tényleges szolgálatra.

VI. A hadköteles korba léptök előtt felavatott egyévi önkéntesek szolgálati ideje: ha a tényleges szolgálatot akár önkéntesen, akár mozgósitás alkalmával lett behivatásuk következtében, hadköteles korba léptök előtt, vagy legalább azon évben kezdik meg, melyben a hadköteles korba lépnek, — besoroztatásuk évének okt. hava 1-jétől, — más esetekben pedig azon évi okt. 1-jétől számittatik, a melyben életkoruk 20-ik évét betöltik.

VII. Az egyévi önkéntesek, ha betöltik az egyévi tényleges szolgálatot, — és megfelelnek a tartalékos tisztek, illetőleg a szabadságolt állománybeli honvédtisztek részére megszabott föltételeknek: a fenforgó vagy beálló szükséghez és tisztjelölti (hadapródi) rangsorozatukhoz képest, tartalékos tisztekké, illetőleg szabadságolt állományú honvédtisztekké, nevezendők ki.

Az ily tartalékos tisztek, hadseregbeli szolgálati kötelezettségök ideje alatt, mozgósitás esetében a szükséghez és a közös hadügyminister elhatározásához képest: vagy a hadseregnél, vagy a honvédségnél alkalmazandók. A hadseregbeli szolgálati kötelezettség eltelte után pedig, törvényes rendeltetésökhöz képest, a honvédséghez helyezendők át, — s ezen időponton tul, és saját kérelmök folytán, csakis a honvédelmi minister beleegyezése mellett hagyhatók meg a közös haderő tartalékjában.

VIII. Az 1882: 39. t. cz. 4-ik §-a 14-ik pontjának azon intézkedése, mely szerint mozgósitás esetében a közös hadseregbeli tartalékos tisztek a honvédségnél alkalmazhatók: kivételesen kiterjesztést nyert az 1883: 35. t. cz. által oly esetre, midőn mozgósitás fenn nem forgott. Az utóbb emlitett t. cz. ezen egy esetre vonatkozólag igy intézkedik:

1. A honvédség szabadságolt állománybeli tiszti kara létszámában mutatkozó hiánynak fedezhetése tekintetéből, megengedtetik: hogy a hadsereghez az 1873—1876. (összesen 4) évben besorozott és magyar honosságú egyévi önkéntesek közül kinevezett azon tartalékos tisztek, a kik a gyalogezredek és vadászcsapatok állományába tartoznak, a tartalékbeli szolgálati kötelezettség eltelte előtt is azonnal áthelyeztessenek a honvédséghez.

2) Felhatalmazás adatik továbbá arra is: hogy az emlitett sorozási évfolyamokba, s akár a gyalog ezredeknek és vadászcsapatoknak, akár a lovasságnak tartalékos legénységi állományába tartozó, magyar honosságú összes volt egyévi önkéntesek, — mint a kik tiszti helyekre remélhetőleg alkalmazhatók lesznek, — ugyanazon módon és azonnal szintén a honvédséghez helyeztessenek át.

3. A honvédséghez ekként idő előtt áthelyezett tartalékosok, azon összes szolgálati éveket, melyek alatt különben a védtörvény szerint a közös hadsereg kötelékébe tartoznának, a honvédségnél az ott fennálló törvények és szabályok értelmében tartoznak leszolgálni.

4. A közös hadseregnél ekként előállt hiány, a megfelelő sorozó járásokból 421 pótlegény kiállitása által az 1883-ik évi hadjutalékból pótoltatni, az esetleges hátralékok pedig az 1884. évi ujonczállitás alkalmával fedeztetni rendeltettek.

312. §. A védköteleseknek polgári viszonyai.

I. A szabadságosok szabadságuk ide alatt, s a tettleg szolgálatban nem álló tartalékosok és honvédek, — tisztek ugy mint legénység, — polgári viszonyaikra nézve, nemkülönben bünvádi és rendőri ügyekben, polgári törvények és hatóságok alatt állanak; csupán azon megszoritásoknak lévén alávetve, melyek a nyilvántartás czéljából szükségesek.

II. A tettleg szolgálatban levők a katonai fegyelmi és büntetőtörvények alatt állanak, — kivévén polgári viszonyaikat s kötelezettségeiket, melyek nem a katonai szolgálatra vonatkoznak: ezek tekintetében polgári törvények és hatóságok alá tartoznak. A katonai büntetőtörvények az uj viszonyoknak megfelelőleg átdolgozandók; addig is pedig kimondatott az 1868: 40. t. cz. 54. §-ában, hogy e törvény hatálybaléptétől kezdve testi fenyiték és rabláncz-büntetés a közös haderőnél s a honvédségnél nem alkalmazható.

III. A tettleges szolgálat idején kivül, — a védkötelezettségnek fentartása mellett, — nősülés tekintetében a köztörvények és szabályok alatt állanak a következők: a) a huzamos időre szabadságolt sorhadbeli katonák és honvédek, mihelyt a 3-ik korosztályból kiléptek; a honvédek pedig a 3-ik korosztályból való kilépésök előtt is, ha a honvédségi tényleges szolgálatot már lerótták; b) a tartalékosok és póttartalékosok, ha a 3-ik korosztályból nem léptek is ki; c) a tartalékos, és a honvédség szabadságolt állományába tartozó, tisztek és hivatalnokok; d) a katonai jelleg megtartásával nyugdijazott hadseregbeli, haditengerészeti és honvédtisztek; e) a rokkantdijasok, ha nem a rokkantak házában vannak elhelyezve. (1882: 39.)

IV. A tisztek, a mennyiben az imént emlitett kivételek alá nem tartoznak, ezredestől lefelé, a nősülés tekintetében külön szabályoknak vannak alávetve, melyek kormányrendeleteken alapulnak. Ezen szabályok szerint (a tábornokokon kivül, kik szabadon nősülhetnek) a nős tisztek száma a tisztikar állományának egyhatod részét meg nem haladhatja, s e korlátolás mellett a nősülő tiszttől biztositék (cautio) is kivántatik. A biztositék, a közös haderőnél 12.000 frt, és ha a nősülendő a 30-ik életévet még el nem érte, 24.000 frt; a magyar honvédségnél a törzstisz-

tek 400 frtot, a fótisztek (százados, főhadnagy, hadnagy) 600 frtot, — illetőleg, ha még a 30-ik életévet el nem érték, az említett összeg kétszeresét, kötelesek mint mellékjövedelmet kimutatni. (Az osztrák landwehrnél, ezredestől lefelé 300 frt, s a 30 évnél fiatalabbaktól évi 600 frt, mellékjövedelem kimutatása kivántatik meg.) — A tervben levő uj szabályzat szerint a tisztek a hadnagyoktól csak az alezredesekig (bezárólag) lesznek nősülés tekintetében korlátozva; ezen tisztek közül egynegyedrész nősülhet; a biztositék nagysága a nősülendőnek rangjától fog függni, akkép, hogy hadnagy és főhadnagy 20.000 frtnyi, százados 16.000 frtnyi, őrnagy és alezredes 12.000 frtnyi biztositékot (tehát évi 1000, 800, s illetve 600 frt mellékjövedelmet), a 30 évet még el nem ért tiszt pedig még 50%-kal nagyobb biztositékot, tartozik kimutatni.

313. §. A népfölkelés. (1886: 20.)

I. A mint fentebb láttuk, a népfölkelés czime alatt a védkötelezettség, rendszerint a 19—42 éves korra terjed ki, némelyeknél épen a 60-ik életévig tart, bizonyos fegyveres személyzet tagjai pedig a népfölkeléshez csatlakozni tartoznak. De másrészről, a népfölkelésbe fölvehetők alkalmazhatóságukhoz képest önkénytesek is, olyanok, kik a hadsereg, honvédség s népfölkelés kötelékében nem állanak, — továbbá, elöljáróságuk engedélye mellett azok, a kik valamely közszolgálatban vannak. Azon népfölkelésre kötelezettek ellenben, a kik a közszolgálat teljesitésére vagy annak érdekében nélkülözhetlenek, a népfölkelési szolgálat alól fölmenthetők.

II. A népfölkelésre kötelezettek két osztályba soroztatnak:

A népfölkelés 1-ső osztályába tartoznak, azon év elejétől, melyben 19-ik életévöket betöltik, azon év végeig, melyben 37-ik életévöket meghaladják.

A népfölkelés 2-ik osztálya ugyanezeket foglalja magában, azonévi január 1-től, a melyben 38-ik életévöket meghaladják, azon év végeig, melyben 42-ik életévöket betöltötték.

Azon honpolgárok pedig, kik, mint önkéntesek 19-ik évök betöltése előtt léptek be a hadsereghez (hadi tengerészethez), 10 évi népfölkelési kötelezettségök első 5 évében a népfölkelés 1-ső osztályához tartoznak, azután a 2-ik osztályba soroztatnak.

III. A népfölkelés a fegyveres erő kiegészitő része és mint ilyen a nemzetközi jog oltalma alá helyeztetik. Felhivása pedig történik ő felsége parancsára, — a ministertanács meghallgatása után s a honvédelmi minister utján, — fenyegető vagy kitört háború esetében, ennek tartamára és azon mérvben, a mint azt a honvédelem érdekei megkövetelik.

A fölhivott népfölkelés alkalmazása az ő felsége által kinevezett hadiparancsnok által eszközöltetik.

A népfölkelés feloszlatását ő felsége rendeli el.

IV. A népfölkelés rendszerint az ország határain belül alkalmaztatik; kivételesen azonban — és ugyan oly föltételek mellett, mint a honvédségnél láttuk — a magyar korona országain kivül is alkalmazható.

Másrészről, az 1-ső osztályu népfölkelés tagjai a szorosan vett népfölkelés keretéből kivehetők, s a hadsereg és a honvédség kiegészitésére vehetők igénybe; de ilyesmi, — a törvény szerint, — csak rendkivüli szükség esetében, ennek mérvéhez képest és ennek idejére történhetik, nevezetesen akkor: ha a hadsereg (hadi tengerészet) törvényes hadi állományának fentartására a háború folyama alatt, a kiképzett póttartalék nem elégséges; valamint akkor, ha a honvédség kiegészitése szükségessé vált. E czélra csakis a népfölkelésnek már megtörtént felhivása alapján behivott, és vagy már régebben katonailag kiképezett, vagy ezen alkalommal azonnal megfelelően beoktatandó népfölkeléskötelezettek rendelhetők ki.

A népfölkelés igénybevétele, a két osztályon belül, a szükséglet szerint a legifjabb évfolyamoknál kezdendő meg.

A kik 12. évi védkötelezettségöket kizárólag a honvédségnél töltötték, csakis a honvédség kiegészitésére vehetők igénybe. Azok pedig, kik az 1868: 40. 41. t. czikkek életbeléptetése előtt az akkori rendeletek hatálya alatt a katonai szolgálat alól magukat kiváltották, a hadsereg és honvédség esetleges kiegészitésére nem fordithatók.

V. Miben álljon és mi módon állapittassék meg, a népfölkelési szolgálatnak megfelelő védképesség? (illetőleg az illető korban levők közül kik tekintessenek népfölkelési szolgálatra alkalmasaknak?) azt a honvédelmi minister szabályrendeletileg állapitja meg.

VI. A népfölkelésre kötelezettek nyilvántartása, valamint a népfölkelés osztályainak harczászati egységekbe való beosztása is, a honvédparancsnokságok által eszközöltetik. Nyilvántartást a közigazgatási hatóságok is kötelesek vezetni, melyeknek e részben az anyakönyvvezetők segédkezet nyujtani tartoznak.

A népfölkelés keretei már béke idején kijelöltetnek.

A népfölkelés katonailag fölszerelendő és felruházandó. A mennyiben a felruházás iránt a népfölkelés felhivásaig még teljesen gondoskodva nem volna: annak tagjai távolból fölismerhető nemzeti szinű jelvénynyel ellátandók és az is kitüntetendő, hogy a fegyveres erőnek kiegészitő részét képezik. A tisztek és altisztek a katonai rangfokozati és megkülönböztető jelvényeket is viselik.

VII. A népfölkelésnél a szolgálati és vezénynyelv, a rangfokozati jelvények, — a fölszerelés, fegyverzet, szolgálat és gyakorlatok szabályai: hasonlók a honvédségre nézve az 1868: 41. t. cz. által megállapitottakhoz. Jutalmazások, kitüntetések, szállitás, elszállásolás, pénz- és természetbeni élelmezés tekintetében, — ugy megsebesülés vagy megbetegedés esetében, valamint a

hátrahagyottaknak ellátására nézve: a népfölkelés ugyanazon elbánásban részesül, mint a hadsereg s a honvédség.

VIII. A népfölkelés tisztjeit, magyar állampolgárok közül, ő felsége nevezi ki, — a honvédelmi minister előterjesztésére, a ki azokat már béke idején évről évre kijelöli. A népfölkelés altisztjei pedig, — esetleg a polgári hatóságokkal egyetértőleg — azon honvédzászlóalj vagy honvédhuszárezred parancsnoka által jelöltetnek ki évről évre, és neveztetnek ki szükség esetében, a kinek nyilvántartási körletébe a népfölkelés illető csapata tartozik. Ezen tisztek és altisztek kinevezése a népfölkelés felhivásakor és rendesen csak a népfölkelés mozgósitottságának tartamára történik; alkalmaztatásuk a népfölkelés feloszlatásával megszünik. Oly egyének, a kik vitézségök vagy más hadi szolgálat által kitüntették magukat: tiszti rangjukat a honvédelmi minister utján benyujtandó kérelmükre, ő felsége engedelmével béke idején is megtarthatják.

IX. A felhivott népfölkelés költségei a közös hadügyministerium tárczájából fedeztetnek.

A népfölkeléshez szolgálattételre beidézett egyének, a behivás napjától fogva elbocsáttatásuk napjáig, a katonai büntető és fegyelmi szabályok alatt állanak. Szabadságolás által a szabadságolás tartamára a katonai viszony megszakad.

314. §. A hadmentességi dijról. (1880: 27., 59.; 1883: 9.)

I. Hadmentességi dijat kötelesek fizetni:

1) Azok, kik a hadi szolgálatra mindenkorra alkalmatlanoknak találtattak; valamint azok, kik az utolsó korosztályban vagy ebből való kilépésök után mint hadiszolgálatra nem alkalmasok, az állitási lajstromokba visszahelyeztettek.

2. A kik az utolsó korosztályban vagy ebből való kilépésök után, a véderőről szóló 1868: 40. t. cz. értelmében a hadi szolgálat alól ideiglenesen fölmentetnek, vagy a tényleges hadi szolgálatból ugyanigy elbocsáttatnak.

3. A kik katonai szolgálati idejök eltöltése előtt oly testi fogyatkozás miatt bocsáttatnak el, mely az illetőt nem tette keresetképtelenné, s kinél a testi fogyatkozás nem a katonai szolgálat teljesitésének következménye.

4. Azon védkötelesek, kik a törvényszerű szolgálati idő eltelte előtt az osztrák- magyar monarchiából kivándorolnak. (1868: 40. t. cz. 55. §.)

II. Kivévén az utóbbiakat (a 4. pont alattiakat), a többiekre nézve, kik ezen törvény hatálybalépte előtt jutottak az emlitett helyzetben, a dijfizetés kötelezettsége azon évtől kezdődik, a melyben e törvény életbelépett.

III. A hadmentességi dij fizetésének kötelessége kiterjed:

a) az 1. és 3. pont alatt emlitett egyénekre nézve a törvényszerű szolgálati idő mindegyik évére, melyet az illető még

eltölteni köteles lett volna, ha besoroztatik vagy el nem bocsáttatik;

b) a 2. pont alattiakra, a 12 évi szolgálati idő mindazon éveire, melyek alatt az illetőnek fölmentési vagy elbocsátási czime fennáll;

c) a 4. alatt emlitett védköteleseknél, a 12 évi szolgálati idő mindazon éveire, melyeket az illetőnek a védtörvény alapján még el kellett volna tö tenie. akár alkalmasnak, akár alkalmatlannak találtatott a hadi szolgálatra.

IV. Hadmentességi dijt nem kötelesek fizetni: 1. a keresetképtelenek, ha egyszersmind vagyontalanok; 2. a közsegélyben részesitett szegények; 3. a véderőről szóló 1868: 40. t. cz. 18-ik §-ában emlitett védkötelesek (a kik tulajdonképeni hadi szolgálatra ugyan nem, de egyéb hadi czélokhoz szükséges szolgálatra alkalmasak) és a népfölkeléshez tartozók, azon évben, melyre szolgálattételre behivattak.

V. A hadmentességi dij czimén befolyó összegek rendeltetése a következő:

1. Első sorban egy külön alap képeztetik, mely: a) a rokkantak eltartásának javitására, b) a hadsereg, haditengerészet és honvédség állományához tartozott, — de az ellenség elótt elesett, vagy megsebesülés avagy hadi fáradalmak következtében elhalt havidijasok és legénység gyámoltalan özvegyeinek és árváinak ellátására forditandó. Ezen alaphoz a magyar korona országai évenkint 857. 470 forinttal járulnak.

2. Másodsorban az emlitett összegeknek egy része: a mozgósitás esetében behivott állandóan szabadságoltak, tartalékosok, póttartalékosok és honvédek gyámoltalan családjainak fölsegélésére fog forditatni.

(Az utóbb emlitett segélyezés módozatait az 1882: II. t. cz. állapitotta meg; ugyanezen törvény irányadó az előbb emlitettek ellátására nézve is addig, mig azokra vonatkozólag külön törvény nem alkottatik.)

VI. A hadmentességi dij évenkinti tételei: 3 frt és 120 frt közt vannak megállapitva. Különösen: a külső cselédek s a napszámosok 3 frtot; a házi cselédek, napdijasok, segédmunkások, házalók stb. 4 frtot fizetnek; másrészről, bizonyos fokozat szerint vettetik ki ezen adónem, a védkötelezettnek s illetőleg a családfőnek megelőző évi egyenes állami adója és földtehermentesitési járuléka alapján; a legmagasabb tételek itt a következők: 120 frt, ha az adóalap 1200 frtot meghalad; a IV-ik osztályú keresetadó alá tartozókra pedig legmagasb tétel 100 frt, mely fizetendő, ha az adóalap a 800 forintot meghaladja. (Kisebb összegü adóalap után alacsonyabb dijtételek vannak kiszabva.)

VII. A hadmentességi dijt rendszerint a védköteles tartozik fizetni; de helyette bizonyos esetekben a családfő s illetőleg a munkát adó fizet.

A ki a monarchiából ki akar vándorolni, a kiköltözködhetési engedély átvétele előtt egyszerre tartozik lefizetni a hadmentességi dijt a védkötelezettség hátralevő éveire.

VIII. A hadmentességi dij után sem földtehermentesitési járulék, sem törvényhatósági vagy községi pótlék nem vethető ki.

315. §. A véderőnél szolgált egyének nyugdijazásáról s egyébkénti ellátásáról; valamint hozzártartozóik segélyzéséről.

I. Az 1875: 51. t. cz. intézkedik a közös véderő s a honvédség egyéneinek ellátása iránt, mely ellátás módjai a következők: állandó vagy időleges nyugdij, sebesülési pótdij, rokkantakházába való felvétel, vagy rokkanti javadalom adományozása.

E törvényt kiegésziti az 1885: 11. t. cz., mely az állami tisztviselők, szolgák és altisztek nyugdijazásáról szól.

II. Az 1873: 2. t. cz. pedig a kiszolgált altisztek javára polgári alkalmaztatásuk iránt tesz kikötéseket, lényegileg olykép, hogy: a hivatalszolgai s alsóbbrendü felvigyázói állomások az államnál s az állam által javadalmazott vagy biztositott vasutaknál és egyéb vállalatoknál mind, hasonló állomások a törvényhatóságoknál felerészben: oly kiszolgált altisztek számára vannak fentartva, kik összesen legalább 12 évig s e közben mint altisztek legalább 8 évig tettleg szolgáltak.

III. Miként az előző §-ban V. alatt láttuk: a mozgósitottak gyámoltalan családjainak segélyzéséről, s az elesettek gyámoltalan özvegyeinek és árváinak ellátásáról is, az állam gondoskodik.

TIZENKETTEDIK RÉSZ.

A társországok különös alkotmányjoga.

316. §. A törvényhozó hatalom.

I. Horvát-Szlavonországnak azelőtt külön törvényhozó testülete nem volt: hanem Magyarországgal mindenben közös törvényhozással bírt; saját közgyülései pedig nem törvényeket, hanem csak statutumokat alkothattak. Az 1868: 30. t. cz. folytán azonban a társországok, a nekik fentartott autonom ügyekre nézve, külön országgyüléssel s illetőleg törvényalkotási joggal birnak.

II. Azon ügyek, melyek körül a társországokat teljesen önálló törvényhozás illeti meg, a következők: a beligazgatás, a vallás- és oktatásügy, s bizonyos kivételekkel az igazságügy; az utóbbihoz értve, a tengerészeti jog kiszolgáltatásán kivül a törvénykezést is minden fokozatán.

III. A többi ügyek körében a társországoknak Magyarországgal közös törvényhozásuk van. Hogy ennél miképen képviselvék, azt már ismertettük.

317. §. A horvát-szlavon országgyülés alkatelmei.

A horvát-szlavon országgyülés egy kamarából, (nem pedig két házból) áll. Tagjai: 1) részint virilisták, részint 2) választott képviselők. Együttvéve e gyülés legközelebb 158 tagból állott.

1) Virilisták: a) a kathol. és görög-keleti érsekek és megyés püspökök, továbbá a zágrábi nagyprépost mint vránai perjel; b) a megyei főispánok s a turopolyai gróf; c) azon nagykorú, s csőd alatt nem álló (magyar állami) herczegek, grófok, bárók, kik a társországok területén születtek vagy ott állandóan laknak, s oly fekvő jószággal birnak, melylyel 1848-ig földesuri hatóság járt. Kivétetnek azok, kik bűntényért, vagy nyereségvágyból származó büntetendő cselekmény miatt, vizsgálat alatt állnak avagy épen elitéltettek.

2) Választott képviselők: számra nézve voltak 77-en, kik közül megyei kerületekben 51-en s városi kerületek által 26-an választatnak. Ehhez járul a legutóbb bekeblezett határőrvidéki részek 35 képviselője. Összesen van tehát 112 választott képviselő.

318. §. A képviselőválasztási ügy.

I. Az emlitett képviselők választásánál, a megyékben s 5 városi községben (ezek: Verőcze, Diákóvár, Ruma, Ó- és Uj-Vukovár) a választók egy része közvetlen s a többi csak közvetett választási joggal bir.

1) Közvetlen választási joggal birnak. a) kik ingatlan birtokuk után legalább 50, illetőleg Fiume megyében s a vele szomszédos zágrábmegyei részekben legalább 30 forint egyenes állami adót fizetnek; b) azon iparosok és kereskedők, kik legalább 30 frt egyenes államiadót fizetnek; c) tekintet nélkül adójukra: a lelkészek, tudorok, ügyvédek, mérnökök, sebészek, gyógyszerészek, birák tanárok, némely közhivatalnokok, községi jegyzők és okleveles hajóvezetők.

2) Közvetett választási joggal birnak: azon birtokosok, gazdatisztek, iparosok s kereskedők, a kik legalább 5 frt — a volt határőrvidéken pedig kik legalább 3 frt, — egyenes államadót fizetnek. Ily egyének ősválasztók; közülök minden 50 egy választót választ.

II. Az emlitetteken kivül a többi városi községekben, valamint a turopolyai kerületben, csak közvetlen (egyfokú) választási rendszer áll fenn. Választók pedig: 1) a városi polgárok és azok, kik birtokuk vagy keresetük után legalább 15 frt — a volt határőrvidéken legalább 10 frt, — egyenes állami adót fizetnek; 2) tekintet nélkül adójukra az értelmiség s a honoratiorok azon tagjai, kiket a törvény felsorol. A turopolyai kerületben pedig az imént 1) alatt emlitett kellékek mellett az is megkivántatik, hogy az illető odavaló lakos legyen.

III. Képviselővé választható: minden oly választó, a ki a társországokban született vagy ott valamely község kötelékébe fölvétetett, ha 24-ik évét betöltötte s irástudó. Azonban nem választható: a ki csőd alatt áll; továbbá a ki bűntényért, vagy nyereségvágyból származó büntetésre méltó cselekmény miatt elitéltetett vagy vizsgálat alatt van.

E mellett nem lehetnek képviselők: a) az országos hivatalnokok, kivévén a bánt s az országos kormány osztályfőnökeit; b) a tettleges szolgálatban álló katonák (ezek nem is választók) — c) az itélőbirák, megyei tisztviselők, közjegyzők; d) a politikai községeknek szolgálatban álló jegyzői és pénztárnokai.

IV. A képviselőválasztást a központi választmány intézi. Ezt megyékben a főispán, a turopolyai kerületben a kerületi gróf, a városokban pedig a polgármester alakitja. A központi választmány állitja össze a választási szavazatszedő küldöttségeket, s tüzi ki a választás napját. Maga a választás nyilvánosan, élőszóval történik; csak a személyesen megjelent választók szavazata érvényes. A választás fölött jegyzőkönyv vezettetik, két példányban, melyek egyike a választottnak megbizólevél gyanánt

szolgál. A megválasztottak nevei a bánnak értésére adandók. — A képviselők utasitásokhoz nem köthetők.

319. §. Az országgyülés szervezete.

I. Az országgyülés 3 év tartamára hivatik össze, 's Zágrábban tartatik.

II. Az országgyülés összehivásának, megnyitásának, elnapolásának, berekesztésének s feloszlatásának joga a királyt illeti, ki egyébiránt az összehivást a bán által, a megnyitást és berekesztést külön e czélra kinevezett helyettes által szokta eszközölni. Feloszlatás esetében ettől számitott legföljebb 3 hónapra az uj országgyülés összehivandó.

III. Az országgyülés alakulásához megkivántatik, hogy tagjainak több mint fele igazolva legyen. Határozathozatalhoz legalább 35 igazolt tagnak jelenléte szükséges.

IV. Elnökét s két alelnökét az országgyülés tartamára, háznagyát s jegyzőit pedig egy-egy évi ülésszakra, az országgyülés maga választja. A kezdeményezés joga a királyt s az országgyülést egyaránt illeti meg. A kormány tagjai jogositva, söt kötelezve is vannak, az országgyülés üléseire személyesen megjelenni, vagy megbizottakat küldeni: ezek ott felszólalhatnak s az országgyülés kivánatára nyilatkozni tartoznak; de szavazati joggal csak ugy birnak, ha az országgyülésnek tagjai.

V. Az országgyülés saját kebeléből követeket küld a magyar országgyülésre; még pedig a felsőházba 2-őt s az alsóházba 40-et választ.

VI. A képviselők utiköltségeket, 5 forint napidijt s szálláspénz fejében naponkint 1 frtot kapnak. Azon követek pedig, kiket az országgyülés a magyar képviselőházba küld, ottani működésök tartama alatt e ház többi tagjaihoz hasonló napidijakat s szálláspénzt huznak.

320. §. A horvát-szlavon országos törvények.

I. A társországok országgyülése által elfogadott törvényjavaslatok ő felsége által szentesittetvén, országos törvényekké válnak. Ezek az országgyülésen történt kihirdetésök után az országos törvénylapban közöltetnek, kitétetvén a királyi szentesités s a kihirdetés napja. A törvény eredeti szövege az országos levéltárban helyeztetik el; másolatai pedig az országos kormány által minden hatóságnak egy példányban megküldetnek.

II. A törvény, ha benne hatálybalépésének napja meghatározva nincs vagy e meghatározással a bán nem bizatott meg: az országos törvénylapban történt megjelenését követő 15-ik napon lép érvénybe. Az országos törvények idézése egyideig akkép történt, hogy a kir. szentesitésnek éve, hónapja és napja, továbbá a törvény folyó száma, kitétetik; például: 1874: nov. 15-iki 52. t. cz. Egy uj törvény szerint pedig, az idézés a szentesités napjának s a törvény tárgyának (melyről az szól, illetőleg a törvény czimének) megjelölésével eszközlendő.

321. §. A kormányzati hatalom s különösen az országos kormány szervezete.

I. A társországoknak Magyarországhoz való viszonyánál láttuk, hogy mely ügyekben terjed ki a magyar ministerium hatásköre a társországokra is; továbbá, hogy ezeket a ministeriumban egy tárczanélküli horvát-szlavon-dalmát minister képviseli.

II. Az autonom ügyekre nézve azonban a társországoknak külön országos kormányuk van, élén a bánnal. Ezen országos kormány három önálló osztályból áll, melyek a következők: 1) a belügyi, 2) a vallás- és oktatásügyi, 3) az igazságügyi osztály. Mindegyik osztálynak egy osztályfőnöke van, ki a szakosztályi ügyeket vezeti s a bánnal összeköttetésben áll, kivel együtt az osztályfőnökök is az országgyülésnek felelősek. A bánt a belügyi osztályfőnök helyettesiti.

Az országos kormány mellé egy országos épitészeti, s egy országos számvevőhivatal van szervezve, mely utóbbi az autonomia köréhez tartozó ügyek államszámviteli kezelését eszközli. Ezekhez járul egy főpénztár, országos orvosi bizottmány, országos levéltár, stb.

III. A társországok autonom ügyeire vonatkozó javaslatokat s fölterjesztéseket, a bán a horvát-szlavon minister utján terjeszti a király elé s ugyanezen uton kapja a legfelsőbb elhatározásokat. A királyi rendeleteket s kinevezéseket pedig, az országos autonomia körében a bán s az emlitett minister ellenjegyzik.

A költségvetést s a zárszámadásokat, az országos kormány az országgyülésnek minden évben tartozik bemutatni.

IV. Kormányzati tekintetben az ország felosztatik: községekre, városi és járási törvényhatóságokra, s vármegyékre; a járások alispánságoknak is neveztetnek. Ezekről külön §-ban szólunk.

322. §. Az országos kormány felelőssége s a felelősségrevonás módja.

I. A bán és helyettese (rendszerint a belügyi osztály főnöke) az országgyülésnek felelős minden oly cselekvényért vagy mulasztásért: melylyel valamely alaptörvény — különösen a Magyarországgal a társországok által kötött államjogi egyezség, s az ebben megállapitott állami kapocs, vagy a társországok önállása, — szándékosan és sulyosan megsértetik. Ugyanezen felelősség terheli az országos kormány illető osztályfőnökét is, ha az emlitett cselekményeknél közremüködött, feltéve, hogy ellenök irásban nem tiltakozott. Továbbá első sorban mindegyik osztályfőnök felelős, a neve alatt s szakosztálya részéről tett kormányintézkedésért.

Ha a cselekmény a büntető törvények sulya alá esik, akkor ezek külön alkalmazandók; az országnak vagy egyeseknek kárositása esetében pedig a kártalanitás iránt a rendes birósági út követendő.

II. A vád alá helyezési inditványt, legalább 20 országgyülési tag aláirásával ellátva, irásban kell benyujtani. Ha ily indit-

vány folytán az országgyülés a vádkérdés további tárgyalását határozza el; akkor saját kebeléből küldöttséget választ, mely a vádlottakat, tanukat, és szakértőket kikérdezvén, eljárásáról az országgyülésnek jelentést tesz. Most a fölött kell szavazni, vajjon vád alá helyeztessék-e az illető? mely kérdés csak ugy tekintetik igenlőleg eldöntöttnek, ha ez értelemben a jelenlevő igazolt országgyülési tagoknak legalább $^{2}/_{3}$-adrésze, s számra nézve legalább 70 tag szavazott.

Ha a vád alá helyezés ekkép ki lett mondva: az országgyülés kebeléből két vádló választatik. A biróság, mely előtt a vádpernek folynia kell, a következő elemekből áll: 1) a horvát-szlavon hétszemélyes tábla valóságos biráiból, 2) ha ezek száma a 12-őt el nem éri, akkor a hiány pótlására igénybeveendők: a báni tábla, a zágrábi s az eszéki törvényszékek elnökei, esetleg a báni tábla legidősbrangu 2 birája; 3) az országgyülés által, tagjainak kizárásával, választott 12 horvát-szlavon honpolgárból. Mind a vádlott, mind a vádlók, az emlitett 12—12 tagból, 6—6 tagot visszavethetnek; de ugy, hogy a fenmaradó 12 tag felerésze az országgyülés választottjaiból s másik felerésze az emlitett birósági személyekből álljon.

Mihelyt ezen 12 tagú biróság a per felszerelésére hivatott küldöttséget kinevezte, a vádlott a hivataltól felfüggesztettnek tekintetik. Az országgyülés a per bármely stádiumában az emlitett szótöbbséggel visszavonhatja a vádat. A biróság az ítélethozatalnál nincs bizonyitékokhoz kötve, hanem csak lelkiismeretes meggyőződését tartozik követni, — s titkos szavazással és följebbezés kizárásával a fölött itél: vajjon a vádlott bünös-e vagy nem? Elitéltnek a vádlott csak akkor tekinthető, ha a „bünöst" a biróság $^{2}/_{3}$-a mondta ki; ekkor a biróságnak feladata kiszabni a büntetést, mely lehet: a hivatalból való elbocsátás, vagy a hivataltól megfosztás, mely utóbbi a további államszolgálatra vonatkozó képesség elvesztését is magában foglalja. Ha oly egyén itéltetik el, ki az elitéléskor már nem áll hivatalban, akkor az államszolgálatból való kizárás mondandó ki ellene.

323. §. A horvát-szlavon törvényhatóságok szervezete.

I. A társországoknak három-féle törvényhatóságaik vannak: 1) városok, 2) megyék, s 3) az utóbbiakon belül járások vagy alispánságok. Ezek mindegyikének van képviselete az önkormányzati hatáskör gyakorlására.

II. A városok legnagyobbrészt önálló törvényhatóságok; mint ilyenek közvetlenül az országos kormány alá vannak rendelve; saját képviselettel és tisztviselőkkel birnak. A városi törvényhatóságnak élén a főispán, (Zágrábban a főpolgármester) áll, a bán előterjesztésére a király által kinevezve; első tisztviselő e törvényhatóságokban a polgármester. Zágráb és Eszék városok közvetlenül a tartományi kormány alatt állanak, saját közigazga-

tási bizottsággal is birnak; ellenben a többi városi törvényhatóságok fölebbezési tekintetben sok ügyre nézve a megyének s illetőleg a megyei közigazgatási bizottságnak, egyebekben közvetlenül a kormánynak, vannak alárendelve.

III. A vármegyék, 1885. év végeig voltak: Szerém, Verőcze, Pozsega, Belovár, Varasd, Körös, Zágráb s Fiume; a legutóbb bekebelezett határőrvidék pedig 6 kerületből (likka-ottocsányi, ogulin-szluini, báni, gradiskai, bródi és péterváradi) állott. Most Horvát-Szlavonország, a volt határőrvidékkel együtt, a következő 8 megyére oszlik: Likka-Korbáva (székhely Gospics), Modrus-Fiume (sz. Ogulin), Zágráb, Varasd, Belovár-Kőrös (sz. Belovár,) Pozsega, Verőcze (sz. Eszék), és Szerém (sz. Vukovár). A megye szervezetének alapvonalai a következők:

1) Az önkormányzatot a vármegye a közgyülés által gyakorolja. Ennek tagjai felerészben a legtöbb adót fizetők, és a megyebeli oly virilisták, kik az országgyülésnek virilista tagjai; továbbá minden járás (alispánság) képviselete által saját kebeléből 3 évenkint 6 évre választott 6—6 képviselő; végre a vármegyei tisztviselők, kik azonban a kormány kinevezésétől függnek s közülök az alsóbbak csak ugy tagjai a megyei közgyülésnek, ha a legtöbb adót fizetők közé tartoznak, vagy oda beválasztattak. A megyegyülésnek tagja csak az lehet, a ki teljes korú, önálló s kifogástalan viseletü. Közgyülés évenkint egyszer, marcziusban, tartatik: elnöke a főispán, akadályoztatása esetében azon alispán, kit e czélra a bán megbizott. A közgyülések nyilvánosak; azonban zárt ülés is tartható, ha ezt a tagok $^1/_5$-része kivánja, vagy ha az elnök a közrend tekintetéből a hallgatóságot eltávolitotta; csakhogy a zárt ülés határozatai is nyilvánosan kihirdetendők. A határozatok általános szótöbbséggel hozatnak s ellenök 14 nap alatt a kormányhoz feljebbezni lehet. A közgyülési jegyzőkönyvek a kormányhoz fölterjesztendők. A megyegyülések által megállapitott kiadások az országos költségvetésből fedeztetnek.

2) A megyék hatásköréhez tartozik: a törvények s a kormányrendeletek korlátai közt szabályrendeleteket alkotni; az országgyüléshez kérvényeket s a kormányhoz előterjesztéseket intézni; a megyei költségvetést összeállitani; a megyei vagyon, alapitványok és intézetek igazgatásáról gondoskodni; a kormány jóváhagyása mellett ingatlan vagyon szerzése vagy elidegenitése, kölcsönvétel, terhes szerződések kötése, uj hivatalok rendszeresitése vagy a meglevők megszüntetése; a megyéhez tartozó községek közt felmerült vitás ügyek eldöntése; végre oly közigazgatási ügyek, melyek az egész megyét, a megyéhez tartozó alispánságokat (járásokat) vagy az ezekhez tartozó községeket érdeklik.

3) A megyei tisztviselőket a kormány nevezi ki; még pedig a főispánt a király a bánnak ellenjegyzése mellett, a többieket a bán a főispánnak előterjesztése alapján. A főispán nem csak a megyének, hanem a megye egyik járásának is élén áll; ez utóbbiban oly állást foglal el, mint a többi járások mindegyikében

egy-egy alispán; tehát saját járásában az irodai és a szolga-személyzetet kinevezi. Azonban a többi járások — vagyis alispánságok — fölött, csak felügyeleti s illetőleg ellenőrzési joggal bir. A megyei főispán egyuttal a megye területei közt fekvő városi törvényhatóságok főispánjává is kineveztetik.

4) A megyei ügykezelés fölött felügyeletet gyakorol az országos kormány, mely a törvénybeütköző szabályellenes határozatokat megsemmisiteni tartozik.

IV. Minden megyében 1886. óta közigazgatási bizottság szerveztetik; ennek tagjai: a főispán, alispán, orvos, mérnök, főerdész, adófelügyelő, közgazdasági előadó, tanfelügyelő és a megyei közgyülés által két-két évre választott 6 tag. E testület hatásköre a közigazgatási, adózási és fegyelmi ügyek nagy részére terjed ki.

V. A járások, — illetőleg alispánságok — önálló önkormányzati kerületekké vannak szervezve; lényegileg a következő módon:

1) A járás külön képviselettel bir, melynek tagjai 3 évre választatnak; még pedig $^2/_3$-adrészök a községeknek, $^1/_3$-adrészök pedig a legtöbb adót fizetőknek képviselőiből alakul. Minden évben két közgyülés tartatik; az egyiken a költségvetés állapittatik meg s a másikon a zárszámadások vizsgáltatnak meg: e közgyülések egyuttal gyakorolják a felügyeletet a községi közigazgatás felett. A járási képviseletnek elnöke az alispán, akadályoztatása esetében az első fogalmazó.

2) A járási gyülés hatásköréhez tartozik: a járási vagyon kezelése, járási adó megállapitása, kölcsönvétel, a községi igazgatás ellenőrzése, a járásbeli községek vitás ügyeinek elintézése, a megyegyülés járási tagjainak megválasztása. A járás főnöke (főispán, illetőleg alispán) e mellett jogositva van, a járási gyülés elé véleményadás végett terjeszteni a közlekedési és középitkezési ügyeket.

3) A járás élén áll az alispán, minden megye egyik járásában pedig a főispán. Az irodai s a szolga-személyzetet a járás főnöke, a többi tisztviselőket — ide értve az alispánt is — a bán nevezi ki.

324. §. *Horvát-Szlavonországok községi szervezete.*

I. A községek felosztatnak: törvényhatósági joggal biró, illetőleg rendezett tanácsú városokra, s tulajdonképeni községekre; emezek megint vagy egyes községek, vagy kerületi községek; utóbbiak alatt oly falvak értetnek, melyek egyenkint magukban nem képesek a törvényszabta kötelességeket teljesiteni s azért egy-egy községgé csoportosittatnak össze, de mindegyik megtartja saját vagyona fölötti tulajdonjogát. Itt csak a tulajdonképeni községekről fogunk szólni.

II. A község képviselete vagy községi választmány: egy harmadrészben a legtöbb adót fizetőkből s kétharmadrészben egyéb polgárokból áll. E tagok száma legalább 12 s legföljebb 24., kik is mind 3 évre választatnak. Választó, minden nagykorú, önálló s fedd-

hetlen jellemü **k ö z s é g i t a g**, a házközösség nevében pedig a házközösség feje. Választható az oly községi tag, a ki a községben legalább 20 hold földet tulajdonul bir. De nem választhatók: a tettleges szolgálatban álló katonák s honvédek, a csőd alatt levők, fenyitő vizsgálat alatt állók, s azok, kik büntettért, vagy nyerészkedésből avagy a közerkölcsiség ellen elkövetett vétség (illetőleg kihágás) miatt elitéltettek. A megválasztott tartozik a választást 50 forint birság terhe alatt elfogadni; kivéve azokat, kik életök 60-ik évét már meghaladták.

III. A községi képviselet lényegileg a magyarországi nagy- és kis-községekhez hasonló hatáskörrel bir. A községi képviselet minden évben, legkésőbb nov. 15-éig, megállapitja a jövő évi költségvetést, mely a megyei hatósághoz jóváhagyás végett felterjesztendő. A községi számadások az előző évről januárban megvizsgálandók s a megyei hatósághoz fölülvizsgálás végett átteendők. Ezen s egyéb ügyek az országos kormányhoz följebbezhetők. Különben legalább minden 2-ik hónapban egyszer, — ha pedig az elöljáróság, a járási s a megyei hatóság vagy a képviselők többsége kivánja, bármikor tartandó képviseleti ülés. Az ülések jegyzőkönyvei a járási főnökhöz (alispánhoz, illetőleg főispánhoz) fölterjesztendők, ki is a törvénybeütköző, czélszerütlen és káros határozatokat felfüggeszteni tartozik; följebbezés esetében a kormány határozata bevárandó, kivévén a rendészeti s a halasztást nem tűrő sürgős ügyeket, melyekben a följebbezés a végrehajtást föl nem függeszti.

IV. A tisztviselők közül a jegyző élethossziglanra, a biró s a többi tiszti személyzet pedig 3 évre választatik, még pedig a járási biztos kijelölése alapján a községi képviselet által. A biró és jegyző a járási főnök (alispán, illetőleg főispán) által elmozditható.

V. Községi tagoknak szoros értelemben, vagyis a községben illetőséggel biróknak tekintetnek: az oly horvát-szlavon polgárok, kik a községben születtek vagy a községi kötelékbe fölvétettek, — ha egyszersmind itt saját birtokukon állandóan laknak. Továbbá, tágabb értelemben a község kötelékéhez tartoznak: azon horvát-szlavon polgárok, a kiknek a községben saját birtokuk nincs ugyan, de az emlitett kellékek egyikével birnak s ott állandóan laknak, ezek egyszerüen községi lakosok; továbbá, a kik ott birtokosok, de a községben nem laknak; s végre ideiglenesen a jövevények, kik kenyérkereset czéljából jöttek a községbe, de annak kötelékébe fölvéve nincsenek.

A község kötelékéhez tartozók a községben szabadon tartózkodhatnak; a jövevények kivételével a többiek a községi vagyon és intézetek hasznaira igénynyel birnak; végre az egyszerü lakosok cselekvő választási, a birtokosok s a szorosan vett községi tagok pedig cselekvő és szenvedő választási joggal birnak.

A községi tagság megszerezhető: születés, házasság, a község kötelékébe való felvétel, közhivatali állandó alkalmazás s a községben ingatlanságnak tulajdonul birása által. A törvényes

s a törvényesitett gyermekek atyjuknak, a törvénytelen gyermekek anyjuknak, s a feleség férjének községi illetőségét követik; ezt a nő akkor is megtartja, ha özvegységre jutott; de ha a nő férjétől biróilag el lett választva vagy házassága biróilag érvénytelennek nyilvánittatott, visszanyeri a házasság előtt birt községi tagságát. — A községi kötelékbe való felvétel iránt folyamodás alapján a község határoz. De a ki igy más község kötelékébe akar átlépni, tartozik eddigi községétől elbocsátó levelet kieszközölni. A ki ezenfölül igazolja, hogy becsületes jellemü, büntetés vagy fenyitő vizsgálat alatt nem áll, s magát és családját fentartani képes, az folyamodására a község kötelékébe fölveendő. A fölvételért a község viszonyaihoz képest megállapitott dij fizetendő.

A kik be nem bizonyithatják, mely községhez tartoznak: községi tagságuk a törvényben kijelölt módokon hivatalból állapittatik meg. E részben alsó fokban a fél által megkeresett község, egyéb esetekben az alispán, és — ha ez a járásnak egy községére nézve sem ismerte el az illetőséget, akkor — a megyehatóság határoz, mely határozat a kormányhoz feljebbezhető; ha pedig igy sehol nem állapittatnék meg valakinek községi illetősége, akkor az országos kormány határoz.

325. §. Horvát-Szlavonország birósági szervezete.

I. Elsőfolyamodású birói hatóságot gyakorolnak: a járási hivatalok mint egyesbiróságok, számra 67, s ebből a volt határőrvidéken 24, — továbbá a megyei s a városi biróságok mint társas itélőszékek, számra 12, s ebből 6 a volt határőrvidéken. Ezekhez járulnak: a zágrábi sajtóbiróság, továbbá a községi biróságok s a békebiróságok.

II. Másodfolyamodású biróság: a báni tábla Zágrábban. Legfőbb törvényszék a szintén Zágrábban levő hétszemélyes tábla.

III. A biróságok jogositvák: egyes kormányrendeletek érvényességének kérdését vizsgálni s az ügyet a törvényszerü instantiák utján fokozatosan följebbvinni, illetőleg ily eljárás mellett határozni. De azon kérdés megbirálására, vajjon a kellőkép kihirdetett valamely törvény alkotmányos úton jött-e létre? a biróságok nincsenek jogositva.

IV. A közigazgatási s a birósági hatóságok közt fölmerülő illetékességi összeütközések vagy viták esetében, valamint a fölötti kétség fölmerültekor, vajjon valamely kérdés biróságok elé tartozik-e: a horvát-szlavon országos kormány a hétszemélyes tábla meghallgatásával határoz.

V. A birák a király által és ugyan élethossziglanra neveztetnek ki; a törvényekben kijelölt eseteken kivül ők sem el nem mozdithatók, sem át nem helyezhetők, — hacsak uj birósági szervezet nem jő közbe, — akaratukon kivül pedig csak a törvényben meghatározott esetekben és módokon, birói határozat alapján, helyezhetők nyugalomba.

TARTALOM-MUTATÓ.

Lap.

I. rész. A magyar államjog fogalma, forrásai, segédtanai és irodalmának vázlata.

II. rész. A magyar alkotmány történeti kifejlődése.

III. rész. A magyar állam uralkodási formája s kormányformája; Magyarország alaptörvényei s a magyar alkotmány biztositékai.

VI. rész. A magyar állampolgárok közjogi viszonyai; vagyis egyéni és testületi jogaik és kötelességeik.

I. fejezet. Az állampolgárságról általában, s megszerzési és megszünési módjairól.

II. fejezet. Az állampolgárok rendi tekintetben; vagyis: a nemzet osztályai — a néposztályok.

III. fejezet. Az állampolgárok vallási tekintetben.

Lap.

VIII. rész. A kormányzati vagy végrehajtó hatalom.

I. fejezet. A királyság az alkotmányban.

II. fejezet. Állami kormányzat.

Helyreigazitások.

A .... lapon,	a .... sorban,	e helyett:	ez olvasandó:
5.	33.	$184^5/_7$	$184^4/_7$
15.	43.	11. s 11. t. cz.	10. és 11. t. cz.
88.	31.	udvartar**társi**	udvartar**tási**
103.	21.	**köt**ségei	**költ**ségei
149.	19.	ta**lát**	ta**lált**
200.	17.	; stb. képes	képes, stb.
256.	14.	tulajdonul a)	tulajdonul: a)
256.	36.	a volt, partiumokban,	a volt-partiumokban
276.	38.	**el**készitésére	**elő**készitésére
322.	37.	santiónak	sanctiónak
439.	39.	hat évre	3 évenkint 6 évre
489.	22.	1798	1791
505.	12.	1798	1791
512.	6.	felett külön,	felett, külön
537.	3.	a	ezen
537.	6.	vasutak,	vasutak:
585.	42.	helyzet**ben**,	helyzet**be**,
587.	7.	**hozzár**tartozóik	**hozzá**tartozóik
589.	6.	birnak.	birnak:
589.	12.	birák	birák,
590.	24.	2-őt	3-at